

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MADANIYAT VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON DAVLAT SAN'AT VA MADANIYAT INSTITUTI

“FOLKLOR NAMUNALARINI QIYOSIY O'RGANISH MASALALARI”

MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY-AMALIY ANJUMAN

TO'PLAMI

Toshkent – 2025

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MADANIYAT VAZIRLIGI
O‘ZBEKISTON DAVLAT SAN’AT VA MADANIYAT INSTITUTI**

**FOLKLOR NAMUNALARINI QIYOSIY
O‘RGANISH MASALALARI**
xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

**ВОПРОСЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО
ИЗУЧЕНИЯ ОБРАЗЦОВ ФОЛЬКЛОРА**
международная научно-практическая конференция

**ISSUES OF COMPARATIVE STUDY OF
FOLKLORE SAMPLES**
International Theoretical and Practical Scientific
Conference

“DONISHMAND ZIYOSI”
Toshkent – 2025

UO‘K 021:331.34

KBK 78.5+65.4

LOYIHA RAHBARI:

N.B.Sayfullayev – O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti rektori, professor.

TAHRIR HAY’ATI:

J.S.Eshonqulov – filologiya fanlari doktori, professor

B.Ch.Yakubov – san’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAQRIZCHILAR:

Sh.G.Turdimov – filologiya fanlari doktori, professor.

Z.N.Marufova – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

MAS’UL MUHARRIRLAR:

K.S.Isayev – “Folklor va etnografiya” kafedrası mudiri, dotsent.

G.T.Djamalxodjayeva – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b

MUHARRIRLAR:

F.E.Abdiraxmonova, I.I.Yuldashev, B.D.Davronov, K.S.Sunnatillayev

Folklor namunalarini qiyosiy o‘rganish masalalari Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi to‘plami / mas’ul muharrir B.S.Usmonov; tahrir hay’ati: M.Y.Xakimova [va boshq.]. – Toshkent: “Donishmand ziyosi”, 2025.

Ushbu to‘plamdan **“Folklor namunalarini qiyosiy o‘rganish masalalari”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari joy olgan bo‘lib, unda folklor, til va madaniyat masalalari tadqiqiga bag‘ishlangan xorijlik va o‘zbekistonlik taniqli olimlar bilan bir qatorda ilm ostonasiga kirib kelayotgan yosh izlanuvchi-tadqiqotchilarning ham maqolalari o‘rin olgan.

Mazkur to‘plam folklorshunoslik sohasidagi zamonaviy ilmiy izlanishlarning turli yo‘nalishlarini qamrab oladi. Unda xalq og‘zaki ijodining milliy va umuminsoniy qadriyatlar tizimidagi o‘rni, folklor va til, folklor va madaniyat o‘zaro aloqadorligi, shuningdek, turli xalqlarning folklor namunalarini qiyosiy tahlil qilish masalalari yoritilgan. Mazkur nashr folklorshunoslik sohasida milliy va xalqaro tajribalarni birlashtirgan holda, xalq ijodini chuqur o‘rganish va uni ilmiy jihatdan targ‘ib etishga xizmat qiladi.

ISBN 978-9910-582-39-4

© “Donishmand ziyosi”, 2025

© O‘zDSMI, 2025

Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan- avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

***Shavkat Mirziyoyev
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti***

Великая история не исчезает бесследно. Она хранится и воспроизводится в генетическом коде народа, в его исторической памяти и в его деяниях. Именно в этом заключается её могучая сила. Сохранение и изучение, передача из поколения в поколение исторического наследия является одним из главных приоритетов нашего государства.

***Шавкат Мирзиёев
Президент Респубблики Узбекистан***

Great history does not disappear without a trace. It is kept and reproduced in genetic code of people, in their historic memory and deeds. Its mightly power lies in this. Retention and studying the historical heritage, transferring it from generation to generation is one of the most important priorities in our government.

***Shavkat Mirziyoyev
Prezident of the Republic of Uzbekistan***

Bozor Sultanov
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti dotsenti
Iqtisod fanlari nomzodi
Dildora Annakulova
Guliston davlat Universiteti "An'anaviy xonandalik
va xalq cholg'ulari" kafedrasi o'qituvchisi

**XALQ OG'ZAKI IJODI ASOSIDA BAXSHICHILIK YO'NALISHINI
RIVOJLANTIRISH NOMODDIY MADANIY MEROSIMIZNI QAYTA
TIKLASH
NURMON SHOIRNING BAXSHICHILIK SAN'ATIDAGI O'RNI**

Annotatsiya: Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tashabbuslari bilan Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish yo'lga qo'yildi. Baxshichilik san'atini tiklash va uni yangi avlodga etkazib berish yo'lida yuqori saviyadagi islohotlar olib borilmoqda. 2021 yil 16 dekabr kuni YUNESKOning Nomoddiy madaniy merosni asrash hukumatlararo qo'mitasi tomonidan Baxshichilik san'ati Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi representativ ro'yxatiga kiritilgani kata voqelik bo'ldi. Mazkur maqolada Samarqand – qo'rg'oncha baxshichilik yo'nalishida ijod qilgan Nurmon shoir haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Doston, baxshi, Nomoz o'g'ri, xalq qaxramonlari, termalar.

Аннотация: По инициативе нашего Президента Шавката Миромоновича Мирзиёева был дан старт Международному фестивалю искусства бахши. Проводятся масштабные реформы по возрождению искусства бахши и передаче его новому поколению. 16 декабря 2021 года Межправительственный комитет ЮНЕСКО по охране нематериального культурного наследия включил искусство бахши в Репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества. В этой статье речь пойдет о поэте Нурмоне, творившем в самаркандско-курганском направлении бахши.

Ключевые слова: Достан, бахши, Намаз огри, народные герои, термальные источники.

Abstract: On the initiative of our President Shavkat Miromonovich Mirziyoyev, the International Festival of Bakhshi Art was launched. High-level reforms are being carried out to restore the art of Bakhshi and pass it on to a new generation. On December 16, 2021, the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage included the art of Bakhshi in the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. This article will talk about the poet Nurmon, who worked in the Samarkand-Kurgan Bakhshi direction

Keywords: Doston, baxshi, Namaz thief, folk heroes, terms.

Samarqand baxshichilik san'atida Nurmon shoir Abduvay o'g'lining o'rni.

Xizr alayhissalom to'g'risida juda ko'p rivoyatlar aytilgan. Muhammad Aminibn Jo'ra barlos as-Samarqandiy nashrga tayyorlagan "Donishmand payg'ambarlar ichida yigirma sakkizinchisi" deb ma'lumot beradilar.

A. Navoiyning "Lison-ut tayr " asarida Iskandar va Xizr alayhissalom to'g'risida shunday rivoyat bor. Iskandar va Xizr obi hayotni izlashganu , uni zulmatdan topish Xizrga nasib etgan. ("Xizr suvi"- obihayot).

Shu sabab hayot bulog'idan "Obihayot" ichgan Xizr alayhissalom ya'ni afsonaviy payg'ambarimizning umri boqiy bo'lgan : og'ir ahvolda qolgan kishining mushkulini oson qiluvchi, u zot bilan ko'rishgan kishiga omad kulib boquvchidir.

Albatta, ilohiy kuch, quvvat sohibi Xizr to'g'risida el o'rtasida ko'pdan-ko'p maqollar to'qilgan .

Misol uchun : *Xizr nazar solmasa , shaharga Hokim bo'larmidi.*

Xizr nazar qilmasa, machitga imom bo'larmidi.

Xizr dorimasa bozorga dallol bo'larmidi va hokazo.

Yani el ichida xalq nazariga tushadigan inson faoliyati sezilsa, albatta , uni Xizr alayhissalomga bog'laydilar.

Baxshi shoir Abdiboy o'g'li Nurmuhammad el og'zida Nurmon shoir taxallusiga ega bo'lib, Xizr ko'rgan shoir deyishadi. Shu sabab ushbu maqolada achamoyli elining baxshisi to'g'risida ma'lumot berishni maqsad qilib qo'ydik. Nurmuhammad Abdiboy o'g'li 1862 yilda hozirgi paytda Kattaqurg'on tumaniga qarashli "Enam yaxshi " qishlog'ida- achamoyli eli yashaydigan qishloqda tug'ilib, voyaga etgan. Elda savod chiqarish uchun sharoit bo'lmagan. Faqat bobosi Ahmad ohun tarbiyasida ulg'aygan ul muborak zotning shirin suhbatlari, farosatli hayot tarsi, xalq sayillari, to'ylari, gurunglarida o'zini donolarcha fikr yuritishi yosh Nurmuhammad qalbida eliga, yurtiga, xalqiga mehr-muhabbat uygotgan. Nevarasining xalq og'zaki ijodiga bo'lgan qiziqishini sezgan Ahmadoxun uni Saroyqo'rg'onlik Abduxoliq baxshiga shogirtlikka beribdi. Machitda o'qimaganligi sababli Nurmuhammad yozishni

bilmas, faqat xotirasi kuchli bo'lganligi sababli ustozini to'y va gashtaklarda ijro etgan dostonlarini yotlab olishga harakat qilgan.

Akademik Hodi Zaripov ma'lumot berishicha, Nurmon shoir o'n beshdan ortiq terma va bir qancha dostonlarni yoddan bilgan va ijro etgan.

Nurmon shoir faqat ustozidan eshitgan dostonlar bilan chegaralanib qolmasdan o'zi ham termalar to'qib ayta boshladi. Tarixchi olimlarimiz S. Sirojiddinov va N. Norqulovlarning ma'lumotlariga asoslanadigan bo'lsak, Nurmon shoir o'zi yashab yotgan davrga xos va uni hayratlantirgan voqealarni aks ettiruvchi o'nlab termalar bastalagan. Shulardan, "Sarkamni ber, Boyqora", "Yashasin, F. Xo'jayev", "Usmon baraka", "Yashasin, Oxunboboyev", "Temir yo'l", "Dehqoni bor o'zbekning", "Chigirtka", "Ochil dav", "Do'mbiram", "Abdulla kofir" kabi termalari, "Nomoz o'g'ri" dostoni tarixiy manbalarda uchraydi.

Darhaqiqat shoir to'g'risida ijodiy izlanishlar ko'rsatmoqdakim, shoirning ijodida tarixiy faktlar, xalq qaxramonlari, vatan himoyachilari, zamondoshlarini chorizmga, o'z davriga xos kurashlari, zamondoshlarni vatan uchun, vatan baxt saodati uchun jon fido qilgan mardliklari to'g'risida ma'lumotlar aks ettirilgan. Nurmon shoir ijodi to'g'risida olimlarimiz professorlar Umrzoq Jumanazarov, Bozorboy O'rinboyev, tarixchilarimiz N. Norqulov S. Sirojiddinov, Y. Aleksandrov, S. Umarov, A. Pyazkovskiy: akademiklar H. Zaripov, To'ra Mirzayev va boshqalar ko'plab ilmiy maqolalar va kitoblar yozganlar.

Ayniqsa, 1936 yil O'zbek folklorshunosligida shoirning Y. Oxunboboyev haqida yozgan termasi o'rin olgan bo'lsa, 1939 yilda H. Zaripov tomonidan yozib olingan va "O'zbek fol'klori" xristomatiyasiga kiritilgan "Nomoz o'g'ri" dostoni juda ko'p olimlar tomonidan o'rganilgan. Jizzax DPI professori U. Jumanazarov shoir ijodini o'rganar ekan, shunday so'z yuritadi. "Kattaqurg'onlik Nurmon shoir o'z dostonida qasoskor- Nomoz Pirimqul –xalq ozodlik kurashchisi va uning yigitlari tomonidan olib borilgan shiddatli kurashlar Nikolayni ham Buxoro amirini ham jiddiy tashvishga solib qo'yganligini zo'r bir qoniqish, quvonch bilan kuylaydi. Masalan:

Bedov minib sarg'isini silatdi,

Murodini bir Xudodan tilaydi.

*Yaqin dedi Qarshi cho‘lin taladi,
Amir podshohni taxt ustida yig‘latdi,
Xech ko‘rmadik Nomozdayin azamatti.
Kecha – kunduz yurgani dala dasht bo‘ldi,
O‘ttiz yigitlarga o‘zi bosh bo‘ldi,
To ulguncha Nikolay bilan g‘ash bo‘ldi,
Nomozdayin bir zo‘r otdi jahonda....*

Birgina “To o‘lguncha Nikolay bilan g‘ash bo‘ldi” satrining o‘zida deydi olimning o‘zi ham Nurmon baxshining, ham qasoskor Nomozning chorizm va uning siyosatiga bo‘lgan munosabati ro‘y-rost o‘z ifodasini topgan .

Professor U. Jumanazarovning xulosasiga e‘tibor qilar ekanmiz , faqat Nomoz Pirimqulov emas, balki Nurmon shoirning xam chorizm tizimiga nafrat bilan qaraganligining guvohi bo‘iamiz.

Shoirning Nomoz to‘g‘risidagi quydagi termalariga nazar tashlaylik.

*Nomozbek deydilar asli otini,
Dahbed deydi o‘sgan viloyatini,
Bir fasl qilayin ta‘rif–otini,
Gazet bilan eshitib edi Nikolay,
Zor yig‘ladi o‘rdadagi xotini.*

Shoir tarixiy shaxs, xalq ozodlik kurashchisi Nomoz to‘g‘risida doston yozib, Nikolay poshsho tizimiga ham norozilik bildiradi.

Shunisi e‘tiborga loyiqki, Nurmon shoir hech qanday xavf-xatardan qo‘rqmay, o‘zining Nomoz va uning yigitlariga bo‘lgan mehrini Nomoz dostonida ro‘yi-rost aytadi. Bu aslida har qanday qasoskorning qahramonligidan qolishmaydigan jasoratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh. Mirziyoyev “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan quramiz” T: O‘zbekiston , 2017;
2. H. Zaripov tomonidan yozib olingan va “O‘zbek fol’klori” xristomatiyasiga kiritilgan “Nomoz o‘g‘ri” dostoni . 1939 yil.
3. T.Mirzaev Doston. O‘zbek folklorining epic janrlari. –T: Fan, 1981.

4. O‘zbek folklorshunoslik masalalari. 1- kitob. –T 2006.
5. D. Annakulova “Xalq musiqa ijodiyoti” o‘quv qo‘llanma 2025.

**FOLKLOR VA ZAMONAVIY MUSIQA O'RTASIDAGI MADANIY
SINTEZ: O'ZBEK ESTRADA SAN'A TIDA MILLIY OHANGLARNING
TRANSFORMATSIYASI**

Annotatsiya: *Maqolada o'zbek musiqiy folklori va zamonaviy estrada san'ati o'rtasidagi madaniy sintez jarayoni kulturologik va san'atshunoslik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Muallif folklorning zamonaviy musiqaga transformatsiyasi, milliy ohanglarning badiiy-estetik qayta talqini, o'zlik va identitet konsepsiyalarining musiqiy shakllardagi ifodasini tahlil etadi. Shuningdek, maqolada zamonaviy estrada san'atida folklor motivlarining yangicha texnologik va estetik shakllarga o'tish mexanizmlari aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *folklor, madaniy sintez, estrada, milliy ohang, transformatsiya, musiqiy identitet, estetika, modernizatsiya.*

Аннотация: *В статье анализируется процесс культурного синтеза узбекского музыкального фольклора и современного эстрадного искусства на основе культурологического и искусствоведческого подходов. Автор анализирует трансформацию фольклора в современную музыку, художественно-эстетическую переинтерпретацию национальных мелодий, выражение концепций «я» и идентичности в музыкальных формах. В статье также выявляются механизмы перехода фольклорных мотивов в новые технологические и эстетические формы в современном эстрадном искусстве.*

Ключевые слова: *фольклор, культурный синтез, эстрадное искусство, национальная мелодия, трансформация, музыкальная идентичность, эстетика, модернизация.*

Abstract: *The article analyzes the process of cultural synthesis between Uzbek musical folklore and modern pop art based on culturological and art history approaches. The author analyzes the transformation of folklore into modern music, the artistic and aesthetic reinterpretation of national melodies, the expression of the concepts of self and identity in musical forms. The article also identifies the mechanisms of the transition of folklore motifs to new technological and aesthetic forms in modern pop art.*

Key words: *folklore, cultural synthesis, pop art, national melody, transformation, musical identity, aesthetics, modernization.*

Folklor xalq madaniyatining eng qadimiy, eng tabiiy shakli sifatida insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyoti davomida o'z badiiy tizimini yaratgan. Musiqa esa shu og'zaki an'analar tizimining eng jonli va ijtimoiy ta'sir kuchi eng yuqori bo'lgan sohasidir. O'zbek xalq musiqiy folklori asrlar davomida xalqning mehnat, marosim, e'tiqod, muhabbat, tabiatga munosabatini badiiy tovush orqali ifodalab kelgan [1.B.11].

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'zbek estrada san'ati shakllanib, xalq kuylarini yangi musiqiy ifoda vositalari bilan uyg'unlashtira boshladi. Bu jarayon madaniy sintez deb ataladigan murakkab transformatsion mexanizm orqali kechdi. Bugungi kunda estrada san'ati nafaqat musiqiy hodisa, balki madaniyatshunoslik fenomeni sifatida ham e'tirof etiladi. Chunki u milliy ohanglar orqali xalq identitetini zamonaviy madaniy kontekstda ifodalab, global musiqiy makonda o'z ovozi topmoqda [2.B.28].

Folklor — tarixiy xotira, estrada — zamonaviy ifoda. Madaniyatshunoslikda folklor — xalqning kollektiv xotirasi, estrada esa madaniy zamonaviylik shakli sifatida talqin qilinadi [3.B.37]. Folklor xalq ongida saqlanadigan qadimiy musiqiy modellarning majmuasidir. Estrada esa ularni yangi ijro, texnologiya va garmonik tizimlar bilan qayta talqin etadi. Shu sababli ular bir-birini to'ldiruvchi madaniy tizimlardir.

J.Lotmanning “madaniyat semiosferasi” konsepsiyasiga ko'ra, har bir madaniyat o'z belgilar tizimida yashaydi. Bu tizim zamon o'tishi bilan o'zgaradi, lekin markaziy kodlar (ya'ni xalq ruhiyati va ohang tafakkuri) o'zgarmay qoladi [4.B.112]. O'zbek estrada san'ati ana shu madaniy kodlarni saqlagan holda, ularni zamonaviy semantik qatlamga olib chiqadi.

Masalan, “Tanovar”, “Munajat”, “Ko'hna dunyo” kabi xalq ohanglari estrada musiqasida ritmik, texnologik va emotsional qayta talqinga ega bo'ladi. Shu tariqa folklor o'zining semiotik belgi tizimini yo'qotmay, balki yangi kontekstda yashash imkoniyatiga ega bo'ladi [5.B.59].

Estrada san'ati xalq ohanglarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirgan holda, o'zbek musiqasining yangi estetik qatlamini yaratdi. Madaniyatshunos G.Qodirova ta'kidlashicha, *“Folklor va estrada o'rtasidagi estetik sinkretizm o'zbek san'atining yangilanish va o'zlikni saqlash mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi”* [6.B.28]. Bu jarayonda folklor melodiylari modern musiqaning strukturasi — pop, jazz, etno-fusion janrlari bilan qo'shib, milliy modernizm estetikasini shakllantiradi.

O'zbek estrada san'atida milliy ohanglarning transformatsiyasi

Tarixiy bosqichlar. O‘zbek estrada san’atida folklor unsurlarining evolyutsiyasi quyidagi bosqichlarda kechgan:

1960–1980-yillar: xalq kuylarini professional estrada shakliga keltirish. Bu davrda xalq kuylarining modal xususiyatlari simfonik orkestrlar orqali yangicha ohangda talqin qilindi. Masalan, “Hech kimga bermaymiz seni, O‘zbekiston” asarida xalq kuylarining melodik modellaridan foydalangan [7.B.74].

1990–2010-yillar: texnologik modernizatsiya davri. Folklor kuylarining semantik yadrosi saqlanib, ular elektron ritmlar, pop va funk ohanglari bilan uyg‘unlashtirildi [8.B.57]. Bu davr “milliy pop” fenomenining shakllanish bosqichi bo‘ldi.

2010–hozirgi davr: raqamli musiqada folklorning qayta yaratilishi. Bu bosqich “neo-folklorik estetika” deb ataladi, unda xalq kuyining asl arxetipi saqlanib, global musiqiy formatlarga kiritiladi [9.B.9]. Masalan, Sevara Nazarkhanning “Yo‘l yo‘ldan o‘tar” qo‘shig‘i xalq “Tanovar” ohangini elektron aranjirovkada qayta ifodalagan.

Folklor motivlarining kompozitsion o‘zgarishlari. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek estrada musiqasining 60 foizida folklorik intonatsiyalar mavjud [10.B.18].

Masalan:

- “Yor-yor” marosim ohanglari estrada janrida qayta ishlangan;
- “Andijon polkasi” ritmi pop-aranjirovkalarda qo‘llanilgan;
- Maqom ladlari — “Rast”, “Segoh”, “Dugoh” — ballada shaklida saqlanib qolgan.

Bu holat folklor musiqasining zamonaviy semantik transformatsiyasini ifodalaydi. Ya’ni, xalq ohangining badiiy mazmuni zamonaviy musiqiy formaga singdiriladi, ammo milliy ruhiy tuzilma saqlanib qoladi [11.B.35].

Folklor va estrada o‘rtasidagi sintez madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ikki yo‘nalishda namoyon bo‘ladi:

a) Estetik natijalar

Milliy ohanglarning zamonaviy musiqadagi mavjudligi o‘zbek san’atining universallashtiruvini ta’minlaydi. Bu o‘zgarish transformatsion estetika jarayonidir: xalq ohanglari o‘z mohiyatini yo‘qotmasdan, yangi ifoda vositalari bilan boyiydi. UNESCO tomonidan “Shashmaqom” va “Maqom” an’analarning nomoddiy meros

sifatida e'tirofi ham o'zbek musiqiy folklorining xalqaro qadriyatga aylanganini ko'rsatadi [12.B.12].

b) Sotsiokulturologik natijalar

Estrada musiqasi orqali folklor milliy identitetni mustahkamlash, madaniy diplomatiya va ijtimoiy integratsiya vositasiga aylanadi [13.B.64]. Masalan, xalq ohanglari asosidagi estrada asarlari xalqaro sahnada O'zbekistonning madaniy qiyofasini namoyon etadi. Bu jarayon o'zbek musiqasining nafaqat badiiy, balki madaniy diplomatik kuch sifatidagi ahamiyatini ham oshirmoqda [14.B.9].

Musiqiy folklorning zamonaviy transformatsiyasi: istiqbolli yo'nalishlar

Bugungi raqamli davrda musiqiy folklorning transformatsiyasi yangi bosqichga o'tdi. Endi xalq kuylarini sun'iy intellekt yordamida qayta ishlash, virtual sahnalar va raqamli arxivlarda saqlash tendensiyasi kuchaymoqda. Bu holat musiqaning nafaqat ijro shaklini, balki madaniy uzluksizlik tamoyilini ham yangidan talqin qiladi [15.B.22].

Yosh bastakorlar va etnomusiqashunoslar folklor ohanglarini zamonaviy janrlarda (film musiqasi, elektron musiqalar, teatr sahnalari) ishlatish orqali madaniy merosni interaktiv ifodaga aylantirmoqdalar. Demak, folklor zamonaviy musiqaning dinamik tizimida yangi "semantik platforma" sifatida yashamoqda.

Folklor va zamonaviy estrada san'ati o'rtasidagi madaniy sintez jarayoni o'zbek madaniyatining ichki moslashuvchanligi, estetik barqarorligi va badiiy dinamikasini aks ettiradi. Milliy ohanglarning transformatsiyasi — bu xalqning o'zligini yo'qotmagan holda yangilanishga intilishining musiqiy ifodasidir.

Bugungi o'zbek estrada san'ati xalq ohanglarini texnologik va estetik jihatdan qayta ishlagan holda madaniy ko'prik yaratdi. Bu ko'prik orqali o'zbek musiqasi global musiqiy maydonda tanildi, milliy identitetni esa yanada mustahkamladi. Demak, estrada — bu musiqaning zamonaviy sahnasida folklorning yangi hayot bosqichi, xalq ruhiyatining zamonga mos ifoda vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova N. *Zamonaviy o'zbek musiqasining madaniyatshunoslik asoslari*. — Toshkent: Fan, 2021. — B. 11.

2. Qodirova G. *Folklor va san'at o'rtasidagi uzviylik*. – Toshkent: San'at, 2020. – B. 28.
3. Ikromov A. *Musiqiy folklor va zamonaviylik dialektikasi*. – Toshkent: San'at, 2019. – B. 37.
4. Lotman Yu.M. *Kultura i semiosfera*. – Moskva: Akademkniga, 2001. – B. 112.
5. Abdullayeva D. *Folklor estetikasining zamonaviy talqini*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – B. 59.
6. Qodirova G. *Madaniy sintez fenomeni va estetik yangilanish*. // “Madaniyat va san'at” jurnali. – 2022. – №4. – B. 28–34.
7. Burxonov M. *O'zbek estrada musiqasining shakllanish bosqichlari*. – Toshkent: Kompozitor, 1989. – B. 74.
8. Rajabov B. *O'zbek estrada san'atining rivojlanish bosqichlari*. // “Madaniyat va san'at” jurnali. – 2023. – №2. – B. 57.
9. Nazarkhan S. *Bridging Tradition and Modern Sound*. – London: SOAS Press, 2019. – B. 9.
10. UNESCO. *Traditional Music and Cultural Continuity*. – Paris: UNESCO, 2018. – B. 18.
11. Abdullaev R. *Folklor va estrada musiqasi o'rtasidagi estetik o'zgarishlar*. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – B. 35.
12. UNESCO. *Intangible Heritage and Contemporary Arts: Folklore Transformation Studies*. – Paris, 2020. – B. 12.
13. Karimova N. *Estrada va milliy identitet muammolari*. – Toshkent: O'zbekiston san'ati, 2022. – B. 64.
14. Sevara Nazarkhan. *Ethno-Pop Experience: Uzbek Folk in Modern Sound*. – London: SOAS, 2019. – B. 9.
15. Ergasheva S. *Raqamli musiqada folklor motivlari: madaniy uzluksizlik masalalari*. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 22.

ВОПРОСЫ ФОЛЬКЛОРНОГО НАСЛЕДИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация: В данной статье рассматриваются и анализируются вопросы изучения узбекского фольклора, в частности, место и роль ученых, а также диалог между людьми, группами, культурами и целыми странами.

Ключевые слова: песня, легенды, эпос, народное устное творчество, диалог, героический эпос.

Аннотация: Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek folklorini urganish masalalari, xususan unda olimlarning o'rni va roli, inson, guruhlar, madaniyatlar va butun mamlakatlar o'rtasidagi muloqot borasida so'z yuritilgan va tahliliy fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: qo'shiq, afsonalar, dostonar, xalq og'zaki ijodi, muloqot, qaxramonlik eposlari.

Abstract: This article discusses and provides analytical thoughts on the study of Uzbek folklore, particularly the place and role of scholars, and the dialogue between individuals, groups, cultures, and entire countries.

Keywords: song, legends, dastan, folklore, dialogue, heroic epics.

Фольклор — это совокупность устного народного творчества (сказки, былины, пословицы, песни, легенды, обряды), которая отражает мировоззрение, ценности и историческую память народа. Он играет ключевую роль в формировании культурной идентичности, однако в современном мире традиционная культура сталкивается с вызовами глобализации, урбанизации и цифровизации.

Основными проблемами являются следующее:

1. Изучение фольклорного наследия.

Один из основателей узбекской фольклористики, который активно занимался сбором и систематизацией эпических произведений, соавтор фундаментальной монографии «Узбекский народный героический эпос» (1947) Зарифов Т. Он является одним из основателей узбекской фольклористики XX в.; вводил терминологию, записывал дастаны и обрядовый фольклор, готовил учебные пособия по «узбекскому фольклору». [1]

Тўра (Тура) Мирзаев — академик, лауреат гос. премии им. Беруни; системно изучал эпос и сказительство (бахши), публиковал «Очерки по узбекскому фольклору», исследовал репертуары исполнителей (напр., Эргаш Жуманбулбул). Совместно работал над корпусами пословиц. [2]

Он также создал научную школу эпосоведения. Руководил изданием многотомного проекта «История узбекского фольклора и литературы», включая академические публикации «Алпомиш», сборник пословиц, многотомный комплект «Письма узбекского народного творчества» и др. [3]

Баходир (Баходир) Саримсоков / Саримсоков — теоретик жанров; разработал различие «фольклор» vs «фольклоризм», исследовал диффузию эпических жанров и обрядовый фольклор. [4]

Маматқул (Маматкул) Жўраев / Жураев — фольклорист-этнограф; труды по мифологическим представлениям, сезонно-обрядовому фольклору, свадебным песням; автор учебников «Основы фольклора», «Фольклор сезонных обрядов узбеков». [5]

Он как этнограф и фольклорист, специализировался на мифологических представлениях, сезонно-обрядовом фольклоре и традиционных песнях (в том числе свадебные). Автор учебников «Основы фольклора» и «Фольклор сезонных обрядов узбеков»

Асқар Мусоқулов — соавтор издания по узбекским пословицам; корпусная фиксация и публикация паремиологического фонда. [6]

Институциональная база: **Институт узбекского языка, литературы и фольклора им. Алишера Навои Академии наук РУз (отдел фольклора)** — ведёт экспедиции, архивирование (аудио-, фото-, видео), издание корпусов текстов и научные исследования.

Изучение фольклорной деятельности данных учёных помогло бы молодому поколению правильно воспринять национальные традиции, обычаи и духовные ценности, а также осознать их значение в современном обществе. Оно способствует формированию уважения к историческому наследию, укреплению чувства идентичности и преемственности поколений, а также

развитию творческого и критического мышления через обращение к истокам народной культуры.

- **Фрагментарность источников** — многие жанры фольклора зафиксированы лишь частично, особенно обрядовые практики и локальные традиции.
- **Утрата носителей** — старшее поколение, хранители устных традиций, постепенно уходит, а преемственность нарушается.
- **Ограниченность фиксации** — в 20 веке использовалась в основном аудио- и письменная запись, что не всегда передавало контекст исполнения (например, танец, интонацию, эмоции исполнителя).
- **Сложности интерпретации** — фольклор не всегда поддается буквальному толкованию, требует знания историко-культурного контекста.

Пример: изучение деятельности узбекских фольклористов осложняется тем, что они дошли в записях XIX века, а оригинальные варианты исполнения средневековья восстановить практически невозможно.

2. Сохранение фольклорного наследия

- **Коммерциализация** — фольклор часто адаптируется для массовой культуры, теряя подлинность (например, "дастаны" как версии народных песен).
- **Глобализация** — англоязычная культура вытесняет локальные формы, особенно у молодежи.
- **Сокращение фольклорной среды** — исчезают деревни и общины, где традиции были органичной частью жизни.
- **Недостаток государственной поддержки** — фольклорные проекты часто существуют благодаря энтузиастам или локальным инициативам.

Пример: в некоторых регионах нашего края потихоньку исчезают целые пласты свадебного фольклора, так как традиционная свадьба вытеснена современными сценариями.

3. Проблемы интерпретации

- **Современное восприятие** — многие воспринимают фольклор как «архаику» и «детскую национальную сказку», а не как часть живой культуры.

- **Идеологизация** — в разные эпохи фольклор трактовался в интересах власти (например, в СССР акцентировались мотивы народного единства и героизма).
- **Утрата контекста** — песни или сказки воспринимаются изолированно, без связи с обрядами, обычаями и реальной жизнью народа.

Пример: сказка «Колобок» в современной культуре воспринимается как детская, хотя изначально имела глубокий символический смысл (связанный с циклом природы, жертвоприношением и образом дороги).

Пути решения и предложения.

1. Научное изучение и фиксация

- о Продолжение экспедиций в деревни, запись носителей традиции (видео-, аудио-, фотоархивы).
- о Создание **национальных и региональных цифровых баз данных фольклора.**
- о Междисциплинарные исследования (сочетание этнографии, филологии, музыковедения, культурологии).

2. Сохранение и популяризация

- о Поддержка **фольклорных ансамблей** и фестивалей.
- о Включение элементов фольклора в школьные программы, кружки, театры.
- о Использование цифровых технологий (VR-реконструкции обрядов, интерактивные музеи, YouTube-каналы).

3. Корректная интерпретация

- о Привлечение специалистов для объяснения символики и культурного значения произведений.
- о Поддержка исследовательских и образовательных проектов, чтобы показать, что фольклор — это не только «сказки», но и философия народа.
- о Введение практик «живого фольклора» — организация праздников, реконструкций обрядов, мастер-классов (например, традиционное пение, сказительство).

Пример: проект «Народное достояние» (РУз) фиксирует традиции регионов и передает их современному поколению через фестивали и экспедиции.

Фольклорное наследие — это не только память прошлого, но и ресурс будущего. Его сохранение и осмысленное использование могут укрепить национальную идентичность, способствовать культурному диалогу и духовному развитию общества. Важно не просто фиксировать тексты и мелодии, но и понимать их живую природу, связь с историей и образом жизни народа.

Использованная литература:

1. semantjournals.orginlibrary.uzijero.co.ukjournals.researchparks.org
2. Buxdut-science.orginlibrary.uzirci.jp
3. academy.uzacademy.uz.
4. ijtsrd.cominlibrary.uzКиберЛенинkat-science.org
5. irci.jpsciencebring.comacademia.eduscholar.google.ru
6. tai.academy.uz+1.
7. tai.academy.uz

Рекомендуемая краткая библиография

Х. Т. Зарифов

- *Узбекский народный героический эпос* (соавтор В. М. Жирмунский, 1947) — фундаментальная работа по эпическому наследию узбекского народа.

Тура Мирзаев

- Многотомник *"История узбекского фольклора и литературы"*, включая академические издания: «Алпомиш», «Очерки узбекского фольклора», «Пословицы узбекского народа», «Очерки узбекской паремиологии».
- Инициативы по комплексному текстологическому и жанровому изучению устного творчества (эпос, пословицы, сказки).

Маматкул Жураев

- Учебник *"Основы фольклора"* (учебное пособие для студентов).
- Учебник *"Фольклор сезонных обрядов узбеков"*.
- Исследования мифологического и обрядового фольклора, особенно свадебных песен.

1. Ходи Тиллаевич Зарифов (1900–1972)

- Выдающийся литературовед и фольклорист, доктор филологических наук, заслуженный деятель науки Узб. ССР.
- Руководил отделом этнографии, фольклора и археологии, позже — институтом языка и литературы АН Узбекистана.

- Вместе с В. М. Жирмунским написал фундаментальное исследование «Узбекский народный героический эпос» (1947), систематизировал узбекские эпические сказания и выявил региональные школы сказителей [Википедия](#).
-

2. Гази Алим Юнусов (1893–1938)

- Один из первопроходцев лингвистики и фольклористики Узбекистана, исследователь диалектов, педагог.
 - Считается основателем системного изучения узбекского народного фольклора [Википедия](#).
-

3. Тура Мирзаев (ум. 2025?)

- Доктор филологических наук, профессор, заведующий Отделом фольклора Института узбекского языка, литературы и фольклора АН РУз [tai.academy.uzuznews.uz](#).
 - Создал научную школу исследования устного народного творчества; подготовил многотомные сборники: «История узбекского фольклора и литературы», дастан «Алпамыш», «Узбекские национальные пословицы», сборник «Народное творчество» и др. [uznews.uz](#).
-

4. Маматкул Жураев

- Доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник Отдела фольклора института АН РУз [tai.academy.uz](#).
 - Специализируется на сезонно-обрядовом фольклоре, мифологических представлениях, свадебных песнях; автор учебников «Основы фольклора», «Фольклор сезонных обрядов узбеков».
-

5. Другие сотрудники Отдела фольклора (Институт АН РУз):

- **Шомирза Турдимов** — доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник.
 - **Жоппор Салиевич Эшонкулов (Жаббор Эшонкул)** — доктор филологических наук.
 - **Латифа Авазовна Худайкулова** — кандидат филологических наук, старший научный сотрудник.
 - **Шахноза Ибодуллаевна Назарова** — старший научный сотрудник-исследователь [tai.academy.uz](#).
-

6. Институт узбекского языка, литературы и фольклора АН РУз

- Функционирует с февраля 2017 г., включает Отдел фольклора и уникальный архив фольклора (аудио, видео, тексты) [academy.uztai.academy.uz](#).
 - Ведёт крупные проекты, включая многотомные издания народных текстов (эпосы, сказки, пословицы и др.) [ich.uz](#).
-

Таблица-резюме

Учёный		Деятельность и вклад
Х. Т. Зарифов		Эпосоведение, систематизация эпических сказаний
Г. А. Юнусов		Учёный-лингвист, основоположник фольклористики
Т. Мирзаев		Устное творчество, сборники, подготовка научной школы
М. Жураев		Сезонные обряды, мифология, методические учебники
Команда фольклора	Отдела	Современные исследования, фиксация, публикации

KUTUBXONA-AXBOROT MUASSASALARIDA XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARINI TARG'IB QILISH

Annotatsiya: *Xalq og'zaki ijodi, folklor janrlari: ertaklar, dostonlar, maqollar, matallar va qo'shiqlar og'izdan-og'izga o'tib, avloddan-avlodga yetib kelgan. Lekin hozir bu an'ana asta-sekin yo'qolib boryapti, shuni nazarda tutgan holda kutubxona-axborot muassasalarida xalq og'zaki ijodi namunalarini targ'ib qilish muhim ahamiyatga ega. Mazkur maqolada xalq og'zaki ijodiga taaluqli kitoblar, jurnal maqolalari va boshqa resurslarni targ'ib qilish usullari yoritilgan.*

Abstract: *Folklore, namely fairy tales, epics, proverbs, sayings and songs, have been passed down from generation to generation by word of mouth. However, now this tradition is gradually disappearing, and in view of this, it is important to promote examples of folkloric works in library and information institutions. This article discusses methods for promoting books, magazine articles and other resources related to folkloric works.*

Аннотация: *Фольклор: - именно сказки, былины, пословицы, поговорки и песни, передавался из поколения в поколение устно. Однако в настоящее время эта традиция постепенно исчезает и в связи с этим актуально продвижение образцов фольклорных произведений в библиотечно-информационных учреждениях. В данной статье рассматриваются методы продвижения книг, журнальных статей и других ресурсов, связанных с фольклорными произведениями.*

2019-yil 7-iyunda "O'zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko'rsatishni yanada takomillashtirish to'g'risida" gi Prezident qarori qabul qilinishi sohaning taraqqiyotiga yanada keng yo'l ochdi. Qarorda 2019-2024-yillarda O'zbekiston Respublikasida axborot-kutubxona sohasini rivojlantirish konsepsiyasi, sohani rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi hamda Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi axborot-resurs markazining tashkiliy tuzilmasi tasdiqlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligiga tegishli vazirlik, idoralar, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, harbiy qismlarda idoraviy kutubxonalarni tashkil qilish (takomillashtirish), idoraviy kutubxonalarning kitob fondini va moddiy-texnika bazasini yaratish, yangilash va to'ldirish uchun davlat budjeti va budjetdan tashqari jamg'armalar mablag'lari hamda qonunchilikda

taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan moliyalashtirish belgilandi. Idoraviy kutubxonalarning kitob fondini yangilash va to'ldirish uchun zarur nashrlar ro'yxatini har yili shakllantirish mexanizmining belgilanganligi ham albatta o'zining ijobiy samarasini beradi.

Ushbu Konsepsiyaga muvofiq xalqimizning boy adabiy va ma'naviy merosini, jumladan, folklor namunalarini targ'ib qilish, xalqimizning udumlari va an'alarini bardavom etish, bobo-buvilarimiz to'qigan ertak, afsonalarni yosh avlodga yetkazish vazifasini bajarish kutubxonalar va madaniy-ma'rifiy muassasalar oldida turgan dolzarb vazifadir.

Onalarimiz bolalariga alla aytishsa, bobo va buvilarimiz nevaralariga ertak aytib berishardi. Oilalar davrasida ertaklar va hikoyalar og'zaki aytilib, katta-kichik tomonidan qiziqish bilan eshitilar edi. Hozir esa hamma ertak-afsonalarni kitobdan yoki internetdan o'qiydi. Natijada og'zaki aytib berish odati kamayib ketmoqda. Ko'pchilik katta yoshdagilar xalq ijodini eslab yuradi, afsuski bu an'ana unutilib borayapti, chunki odamlar boshqa yumushlar bilan band. Alisher Navoiy allani "navogo" deb atagan:

Ko'zining nozi eldin eltib uyqu,
Anga uyqu kelturmakka navogo'

Ilgari bolalar ertak eshitishga qiziqishgan bo'lsa, hozir ular multfilm, telefon va kompyuter o'yinlariga ko'proq qiziqishayapti, shuni nazarda tutgan holda kutubxona-axborot muassasalarida xalq og'zaki ijodi namunalarini targ'ib qilish muhim ahamiyatga ega. Buyuk yozuvchi va shoirlar ertaklarni tinglab, shuning ta'sirida o'zlari ham ijodga kirib kelishgan. Masalan Hamid Olimjon: "Bolalik chog'larimda ko'p ertak eshitgandim, so'zlab berardi buvim"- deb xotirlaydi.

Xalq og'zaki ijodiga taaluqli kitoblar, jurnal maqolalari va boshqa resurslarni targ'ib qilishning zamonaviy usullarini qo'llash muhimdir.

Kutubxonada ko'rgazmasi kutubxona fondidagi folklor xalq og'zaki ijodiga taaluqli kutubxona resurslarini namoyish qilish vositasi bo'lib, eng yaxshi bosma nashrlar; ertaklar, dostonlar, afsonalar va rivoyatlarni va nashrlar haqida ma'lumot berish hamda ularni targ'ib qilish vositasidir.

Xalq og‘zaki ijodiga bag‘ishlangan kutubxona ko‘rgazmalari quyidagi belgilariga ko‘ra tasniflanadi:

- Mazmuniga va janrlariga ko‘ra (universal va mavzular bo‘yicha);
- Qaysi toifadagi foydalanuvchilarga mo‘ljallanganligiga ko‘ra: bolalarning yosh xususiyatlari bo‘yicha, mustaqil ta‘lim olayotgan talabalarga yordam tariqasida, mustaqil ta‘limga yordam va boshqalar.
- Ko‘rgazma tashkil qilinadigan joyi - kutubxonada yoki boshqa joyda.
- Ko‘rgazma tashkil qilish vaqti (doimiy “Ertaklar-yaxshilikka yetaklar”, “O‘zbek xalq ertaklari”vaqtincha).

Kutubxonalar ko‘rgazmalarining ushbu turlari bilan ham cheklanib qolish mumkin emas, chunki kutubxonachilarning ijodiy yondashuvlari asosida yangi turlari ish faoliyatiga tadbiiq qilinmoqda.

Kutubxona-axborot muassasalari ko‘rgazmalarini tashkil qilishga tayyorgarlik ko‘rishda quyidagilarga e‘tibor berishlari kerak:

1. Xalq og‘zaki ijodiga taaluqli dolzarb mavzuni tanlanish va shu asosda ko‘rgazma tashkil qilish vaqtini belgilash. Tanlangan mavzu foydalanuvchilar uchun qiziqarli bo‘lishi kerak. Mazkur mavzuni belgilash uchun ensiklopediyalar, lug‘atlar, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalardan foydalanish kerak.

2. Kutubxona-axborot muassasalari foydalanuvchilar qiziqishi, ehtiyojga ko‘ra maqsadni belgilash ommaviy tadbirlarga tabaqalashtirilgan tarzda yondoshishni taqazo qiladi.

Ko‘rgazmaning maqsadi, mazmunini to‘g‘ri anglashda ta’sir o‘tkazuvchi omillar foydalanuvchilarning yoshi, jinsi va ma’lumot darajasi muhimdir. Ko‘rgazmalarini tashkil etishda maqsadga yo‘naltirilganlik mutolaa maqsadiga muvofiq keladi.

Dotsent O‘ktam Nosirovning fikricha”-“Zamonaviy foydalanuvchilarning mutolaa motivi kutubxona sotsiologlari fikriga ko‘ra yangilikka intilish, mustaqil bilim olish va o‘z-o‘zini namoyon qilishdir. Ko‘rgazmaning tuzilishini belgilash (mavzuni ochib berish uchun qanday bo‘limlar mavjud bo‘lishi aniq belgilanadi). Ushbu bo‘limlardan biri albatta o‘lkashunoslikka oid bo‘lishi tavsiya qilinadi.”

3. Folklor resurslarini namoyish qilishga tayyorlash: hujjatlarning bibliografik tasviri. Chet tillardagi hujjatlarni namoyish qilishda sarlavhaning tarjimasi, annotatsiya, foto hujjatlar mavjud bo'lishi shart.

4. Kutubxona ko'rgazmasini tashkil etish ijodiy jarayon bo'lganligi uchun qatnashchilar e'tiborini qaratish uchun uning dizayni, o'ziga xosligi, nomlanishi, moddiy madaniyatga oid ashyolardan foydalanish ham alohida taassurot qoldiradigan bo'lishi zarur.

5. Ko'rgazmani namoyish etish. Ushbu bosqich targ'ib qilishdan iborat bo'lib, adabiyotlarning sharhlarini uyushtirish, suhbatlar o'tkazish, kompyuterlar orqali taqdimot o'tkazish kabilarni qamrab oladi.

Qatnashchilarning ko'rgazmaga munosabatini so'rov, anketa, kuzatish metodlari orqali aniqlanadi. Bunda eng qulayi kuzatish metodi bo'lib, kutubxonachi oldindan tayyorlangan jadval orqali qatnashchilarning ko'rgazmaga munosabatini qayd etib boradi. Jadval quyidagi nuqtai nazardan tuzilishi mumkin:

- Diqqat – e'tibor bermasdan ko'rgazma yaqinidan o'tib ketdi, ko'rgazma yaqinidan o'tdi, lekin salgina e'tibor berdi;
- Ko'rgazmaga yaqin keldi, ba'zi hujjatlarga e'tibor berdi va ketdi, ko'rgazmaga yaqin keldi, ba'zi kitoblarni varaqlab ko'rdi;
- Ko'rgazma bilan tanishdi, o'z formulyarida qayd ettirish uchun kitob oldi.

Kuzatish oxirida kutubxonachi qatnashchilarning ko'rgazmaga munosabatini umumlashtiruvchi hisobot yozadi. Ko'rgazmadagi asosiy hujjatlar qatnashchilar tomonidan olib bo'linishi yoki ko'rgazmaga nisbatan qiziqish pasayishi bilan ko'rgazma namoyishi ham to'xtatiladi.

Kutubxona ko'rgazmasi sharhi ham mavjud bo'lib, u ko'rgazma mavzusini va dolzarbligini asoslash, foydalanuvchilarga yo'naltirilganligini aniqlash va tuzilishini ochib berishdan iborat. Keyingi yillarda yozma bibliografik sharhning yangi turi – daydjes (qisqa mazmun) keng tarqalmoqda.

Daydjest – boshqa murakkab nashrlarning soddalashtirilgan, qisqa mazmunini aks ettiruvchi nashr turidir. Bibliografik sharhlar o'tkazish kutubxona ommaviy tadbirlari majmuasida alohida ahamiyatga ega bo'lgan mustaqil tadbir hisoblanadi.

Foydalanuvchilarning bo'sh vaqti va qiziqishlari bo'yicha atoqli baxshilar, shoirlar, oqinlar, xalpalar, ertakchi va dostonchilar, jamoat arboblari bilan uchrashuvlar, konkurslar, tadbirlar, bahs-munozaralar, qiziqishlar yo'nalishi bo'yicha klublar, mavzuli kechalar o'tkazilishi mumkin.

Bugungi kunda mamlakatimizda tadbirkorlik, kichik biznes innovatsion g'oyalar va texnologiyalarga katta e'tibor va ahamiyat berilayotganligi uning ma'naviy va intellektual asoslarini, ya'ni kutubxona – axborot xizmatini ham yuksak darajaga ko'tarishni talab qiladi.

Ayniqsa hozirgi paytda sifatli va raqobatbardosh axborot xizmatiga ehtiyoj kuchayib bormoqda. Shundan kelib chiqqan holda kutubxona – axborot xizmatining quyidagi turlarini tavsiya qilish muhimdir:

- Dolzarb axborotlarni yig'ish va ijtimoiy tarmoqlar orqali tezkorlik bilan yetkazish;

- Kitobxonlar konferensiyalari va seminarlar tashkil etish, an'anaviy va telekommunikatsion texnologiyalar yordamida axborot qidirish va topishga o'rgatish;

- “Folklor-xalq donishmandligi” yo'nalishi bo'yicha konsultatsiyalar tashkil etish;

- Ma'lumotlar bazasiga kirishni ta'minlash va h.k.

- Bolalar folklori bolalarga eng yaxshi insoniy fazilatlarni-vatanparvarlik,mehnatga muhabbat,do'stlarga sadoqat tuyg'ularini tarbiyalaydi.

Xulosa qilib aytsak, xalq og'zaki ijodini yo'qotib qo'ymaslik uchun uni oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktablarda tashkil etiladigan turli tadbirlarda eslab, yosh avlodga yetkazishimiz kerak. Ertaklar, maqollar va dostonlar – bizning madaniyatimizning, ma'naviyatimizning muhim qismidir. Uni asrab, avaylash, yanada boyitish kerak.

Foydalangan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi //Prezident qarori.- 2019-yil 7- iyunda qabul qilingan.
2. Adabiy viktorinalar (savol javob o‘yinlari): Tayyorlash va o‘tkazish metodikasi / Tuzuvchi 3. Berdiyeva. -T.,1999.-16 b.
3. Adabiy o‘qishlarni tayyorlash va o‘tkazish metodikasi: Metodik tavsiyalar / Tuzuvchi 3. Berdiyeva. -T., 1999.-14 b.
4. Badiiy adabiyotlarni targ‘ib qilishning ommaviy usullari: Metodik tavsiyalar / Tuzuvchi 3. Berdiyeva. -T.,1995.-25 b.
5. Nosirov O‘. Kutubxona – axborot xizmati: nazariyasi va amaliyoti./darslik.- Toshkent -2025.-347 bet.
- 6.Umarov A.O., Mutolaa madaniyati: Shaxs, jamiyat, taraqqiyot. – Toshkent, Fan, 2004. 194 bet.
- 7.Joxongirov G‘.O‘zbek bolalar folklori/O‘qituvchilar uchun qo‘llanma.-Toshkent, o‘qituvchi.-1975.122 b.
8. Alisher Navoiy Asarlar 15 tomlik 7-tom Toshkent.-O‘zbekiston.-37- bet
- 9.Шапошников А.Е. Библиотечное обслуживание литс с ограниченными возможностями: материалы в помощь библиотекам обслуживающим инвалидов. – Москва, 2002. 197 с.

FOLKLORSHUNOSLIK TARG'IBOTIDA KUTUBXONALARDA AXBOROT OLIISH MADANIYATINI TARBIYALASH

Annotatsiya: Maqolada Folklorshunoslik haqidagi fikrlar, Axborot-kutubxonalarda ularning targ'iboti, kitobxonlik masalalari, axborot olish madaniyatini tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlari: Folklor, Axborot-kutubxona, kitobxonlik, mutolaa, axborot madaniyati.

Аннотация: В статье рассматриваются идеи фольклористики, её развитие в информационных библиотеках, проблемы чтения и особенности воспитания культуры получения информации.

Ключевые слова: фольклор, информационная библиотека, чтение, информационная культура.

Abstract: The article discusses ideas about folklore studies, their promotion in information libraries, issues of reading, and the specific features of educating a culture of information acquisition.

Keywords: Folklore, Information library, reading, reading, information culture.

Bugungi kunda xalq og'zaki ijodini o'rganish, madaniy me'rosni avaylab - asrash, aholiga urf - odatlarimiz sarchashmalarini etkazishda Axborot - kutubxonalarning roli beqiyosdir. Ayniqsa folklorshunoslik bilmlarini targ'iboti mihim rol o'ynamoqda. Folklor termini ingliz tilidan olingan bo'lib, folk - "xalq", lore - "bilm", "donolik" degan ma'nolarni bildiradi. U ma'lum bir xalqlar madaniyatini, ydumlarini, orzu - istaklarini ifodalaydi. Unga xalq og'zaki ijodi an'analari, rivoyatlar, miflar, afsonalar, maqollar, she'rlar, latifalar, tildan-tilga o'tib yurgan dostonlar va boshqalar kiradi. Folklori akademik o'rganish folklorshunoslik deb ataladi. O'zbekistonda „Folklor“ termini 30-yillarning o'rtalaridan ishlatila boshlagan. 1939-yilda Hodi Zarifning „O'zbek folklori“ xrestomatiyasi nashr etilishi o'zbek folklorshunosligiga asos soldi. Folklorshunoslik adabiyotlarini targ'ib etish, aholini kutubxonalarga jalb etish va kitobxonlik targ'iboti bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ajdodlarimiz avaylab asrab kelaytgan, xalq orasida o'zining milliy ahamiyatiga ega bo'lgan noyob folklor asarlarini yoshlarga etkazish, ayniqsa internet rivojlanayotgan bir davrda kitobxonlikni targ'ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu asarlar yoshlarni Vatanga

sadoqat, burch, millat uchun xizmat qilish, milliy qadriyatlarimizni o'rganish, qadriga etish kabi tuyg'larini shakllantirishda muhim vosita sifatida katta hissa qoshmoqda.

Shu o'rinda aytish mumkinki, bozor iqtisodiyoti sharoitida foydalanuvchilarga kutubxona xizmatini ko'rsatish, kitobxonlar savodxonligini oshirish, istiqlol sharoitida erkin fikrlash ayniqsa, iqtidorli yoshlarni tarbiyalash, kasbga yo'naltirish, Yangi O'zbekistonning strategiyasini amalga oshirish kabi bir qator vazifalarni hal etishda kutubxonalarda samarali ishlar olib borilmoqda. Jamiyatimizda kitobxonlik masalasiga yondoshuv turli davrlarda turlicha bo'lgan. Har bir davrning o'z ehtiyojidan kelib chiqib, kitobxonlik darajasi belgilangan. Binobarin, har qanday davlatning kuch-qudrati o'z fuqarolarining ongliligi bilan belgilanar ekan, bunda albatta kitobxonlik masalasiga alohida e'tibor berilgan. "Mutolaa madaniyati", "Kitobxonlik madaniyati", "O'qish madaniyati" kabi atamalar axborot olish madaniyatining tarkibiy qismlaridir. "Mutolaa" so'zi arabcha "o'qish" degan ma'noga ega bo'lsada, bugungi kunda u kitob o'qishdan ko'ra kengroq tushunchani anglatmoqda. Sosiolog olim A. Umarov fikricha: "Mutolaa" madaniyati ijtimoiy guruhlar, uyushmalar va alohida individlarning umumiy ma'lumot olishga yo'naltirilgan jarayon, xulq-atvor va faoliyatlari mazmuni hamda tarkibiy tizimlarida yuz beruvchi o'zgarishlar majmuini ifodalovchi bilimlar, me'yorlar, ijtimoiy hodisalar va boshqa atributlardir. "Ayni chog'da mutolaa madaniyatini ta'lim tizimlari orqali maxsus shakllantiradigan, ixtisoslashgan ma'lumotni inson hayoti davomida turli manbaalar - kitoblar (badiiy, ilmiy, o'quv, qomusiy), ommaviy axborot vositalari (gazeta, jurnal, televideniya, radio va shu kabilar), zamonaviy axborot texnologiyalari (internet, elektron gazeta, jurnal, qo'llanma va hokazolar), shuningdek, subyekt bilan bevosita muloqotga kirishuvchi shaxslar (oilalar, ...) orqali ega bo'linadigan turli yo'nalish va shakldagi umumiy ma'lumotdan farqlash lozim bo'ladi" [1.].

Professor E.I.Yo'ldoshev "O'qish madaniyati" tushunchasiga shunday ta'rif beradi: "O'qish madaniyati - juda keng qamrovli tushuncha bo'lib, kitobga qiziqish va uni sevish, adabiyot bilan kengroq tanishishni, kitob va u bilan ishlash haqidagi maxsus bilimlarga ega bo'lishni, shuningdek, kitobdan to'la ravishda foydalanishga

yordam beruvchi ko'nikma va malakaga ega bo'lishni taqozo etadi". Jumladan, axborot olish madaniyati badiiy adabiyotni to'g'ri tushunish, undan estetik zavq olish, shuningdek, ilmiy adabiyotlar, barcha turdagi resurslar bilan ishlash, ma'lumot-bibliografiya va barcha turdagi axborot materiallaridan o'zini qiziqtirgan ma'lumotlarni qidirib topish, cheksiz axborot oqimlari orasidan kerakli, muhim bo'lgan ma'lumotlarni ola bilish, o'z kasbiy malakalarini oshirishda foydalanish, axborot-kutubxona muassasasi resurslaridan to'g'ri foydalanish yo'llarini o'rganish ham axborot olish madaniyati tushunchasi doirasiga kiradi. Axborot olish madaniyatini to'liq egallagan shaxsga nisbatan esa kitobxon terminini qo'llash o'rinlidir. Kitobxonlik – o'qilgan kitoblar soni bilan belgilanmaydi, balki u tushunib o'qish, ya'ni maqsadli o'qish hisoblanadi [2.].

Kitobxonlik haqida gap ketganda, olmon mutafakkiri Gyotening quyidagi fikrini keltirish joizdir: "Kitobxonlikka o'rganish uchun qanchalik ko'p vaqt sarf qilinishini odamlar tasavvur qilmaydilar, buning uchun men hayotimning 80 yilini bag'ishladim, lekin hali ham o'rgandim, deb ayta olmayman». "Taraqqiy etgan xorijiy mamlakatlarda, - deb yozadi H.To'xtaboyev, - kitobxonlik fan darajasiga ko'tarilgan. Kitobxonlik kitobni targ'ib qilishgina emas, balki kitob o'qishni, o'qiladigan kitobni tanlay olishni, mag'zini chaqishni, ya'ni kitob yordamida o'zini anglashni o'rgatish hamdir". Axborot olish madaniyati o'qishga, axborot olishga mayl, havas, ishtiyoqni shakllantirish, o'qilgan kitobni fikrlash, kitobxonlik malakalarini takomillashtirish kabi bir qator masalalarga bog'liq.

Axborot olish madaniyatini tarbiyalashda ta'lim jarayonlari ham muhimdir. Egallagan bilimlar o'quvchilarni izchil shakllantirib borishni ta'minlaydi. Ta'lim jarayonining mazmunini tashkil qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalar faqatgina sinfda o'qitiladigan darslarda shakllanib qolmasdan, balki sinfdan tashqari, aniqrog'i axborot-kutubxona muassasalarida mustaqil tarzda shugullanish orqali egallanadi. Axborot-kutubxonachilik ishidagi mavjud tajriba shuni ko'rsatadiki, axborot olish madaniyatini tarbiyalashning eng samarali vositasi bu axborot - kutubxonachilik bilimlarining o'quvchilar orasida targ'ib qilishdir. Buning eng samarali yo'llaridan biri bo'lib axborot-kutubxonachilik darslarini tashkil etish hisoblanadi. Axborot olish,

u bilan ishlashning asosiy usullari haqida ma'lumot berish axborot-kutubxonachilik darslarining negizini tashkil etadi. Ushbu darslarda axborot bilan ishlash, kitob bilan tanishish, kitobni bevosita o'qish, eng muhimi, uni uqish, o'rganish malakalari singdirib borilishi kerak. Shuningdek, elektron kutubxonadan foydalanish, elektron kataloglar, ma'lumotlar bazalari haqida axborotga ega bo'lish, ulardan foydalanishni o'rganish kabilar kiradi. Bu esa o'z-o'zidan amalga oshadigan onson ish emas. Buning uchun axborot-kutubxona muassasalari mutaxassislaridan juda keng bilim, mahorat, tajriba talab qilinadi. Axborot-kutubxonachilik darslarini tashkil etishda sinfdan tashqari darslar va tarbiyaviy soatlardan foydalanish mumkin. Dars jadvali tuzishda asosan sinflar soni, nazariy va amaliy dars soatlari, o'qituvchi va kutubxonachi o'tkazadigan soatlar, darsni o'tkazish joyini, ya'ni sinfda yoki axborot-kutubxona muassasasida o'tkazilishini aniqlab olish zarur. Ayni paytda bir necha tashkiliy masalalarni ham hal etish zarur. Hozirgi kun talablaridan kelib chiqqan holda o'quvchilarda axborot olish madaniyatini tarbiyalashning o'ta muhimligini hisobga olib axborot-kutubxonachilik darslarini ommalashtirish, yo'lga qo'yish zarur. Avvalo, buning uchun masalaning tashkiliy jihatini hal etish, ya'ni axborot-kutubxonachilik darslarini yo'lga qo'yish yuzasidan qaror qabul qilish, shu qarorga asosan umumiy oliy va o'rta ta'lim muassasalari va axborot-kutubxona muassasalar faoliyatini muvofiqlashtirish, axborot-kutubxonachilik darslarini tashkil etish va o'tkazishning aniq shakllarini ishlab chiqish kerak. Axborot-kutubxona muassasasida o'quvchilar axborot olish madaniyatini tarbiyalash masalasini hal qilish faqat ta'lim-tarbiya jarayoniga aloqador bo'lmasdan, balki jamiyatning ijtimoiy rivojlanishi, ma'naviy yuksalishi bilan bog'liq, davlatning strategik maqsadlariga xizmat qiluvchi faoliyatiga ham daxldordir. Shu sababli ham mazkur muammo ijtimoiy hayotning boshqa sohalari bilan kompleks o'rganishni taqozo qiladi. Binobarin, tadqiqot natijalari ko'rsatganidek, kutubxonada o'quvchilar axborot olish madaniyatini tarbiyalash masalasi pedagogika, psixologiya, falsafa, adabiyotshunoslik, folklorshunoslik, sosiologiya kabi bir qator fanlar erishgan yutuqlarga tayangan holdagina hal etilishi mumkin. Axborot-kutubxona muassasasida axborot olish madaniyatini tarbiyalash masalasi ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy, umummilliy

muammo hisoblanadi. Bu ma'lum davr bilan chegaralanadigan hodisa bo'lmagan, inson umr bo'yi o'rganadigan ma'naviy ehtiyojdir. Axborot olish madaniyatini tarbiyalaydigan asosiy maskan - axborot-kutubxona muassasalaridir. Axborot-kutubxona muassasalari o'z imkoniyatlari bilan nafaqat bilim maskanlarini dasturlarining, Davlat ta'lim standartlarining bajarilishida, shuningdek, mustaqil ta'lim olishga o'rgatadi. Axborot olish madaniyatini tarbiyalashda o'quv yurti-oila-kutubxona hamkorligini yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega. Axborot olish madaniyatini tarbiyalashda kutubxona mutaxassislari doimo izlanishda bo'lishlari zarur. Axborot-kutubxona muassasalarda axborot olish madaniyatini tarbiyalashning pedagogik-psixologik asoslarini o'rganmasdan turib, haqiqiy kitobxonni kamol toptirish mumkin emas. Foydalanuvchilarning yosh xususiyatlari, tipologik jihatlari, ularning psixologik tayyorgarligi, ayniqsa, ulardagi fiziologik o'zgarishlarni hisobga olish, kasbga qiziqishlarini e'tiborga olish muhim jihatlardan hisoblanadi. Axborot-kutubxona muassasalarida o'quvchilar axborot olish madaniyatini tarbiyalashda quyidagi asosiy yo'nalishlarga e'tibor berish lozim: kitobxonning oilaviy sharoiti, oilaning kutubxona bilan aloqasi, bolaning yosh xususiyatlari va psixologik tayyorgarlik darajasini o'rganish; ta'lim muassasasi dasturidagi fanlarni hisobga olish, bolaning qiziqishlariga qarab, o'qishiga rahbarlik qilishning yakka va ommaviy yo'larini ishlab chiqish; o'quvchida o'z ustida mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirib borish, axborot olish malakalarini shakllantirish; o'quvchining yosh xususiyatlari va psixologik imkoniyatlarini hisobga olgan holda turli-tuman ommaviy shakllardan samarali foydalana olish, mavjud sharoitdan kelib chiqib yangi shakllarni izlab topish va amalda qo'llash mahoratiga ega bo'lish; o'quvchilarni axborot olishga bo'lgan qiziqishini shakllantirish, ularni Axborot-kutubxona muassasalariga, mutolaaga kengroq jalb qilish; o'quvchilar o'rtasida axborot-kutubxonachilik bilimlarini keng targ'ib qilish. Axborot olish madaniyatini tarbiyalashning asosiy ma'suliyati kutubxonachilar zimmasiga tushadi. Bu jarayon esa mutaxassislardan juda katta pedagogik mahoratni, professional bilimni, eng muhimi, o'z kasbiga bo'lgan fidoyilikni talab etadi [3.].

Xulosa qilib aytganda, folklor adabiyotlarinig targʻbot qilishda avvalo axborot olish madaniyatini shakllantirish zarur. Zero, kitob aqlni charhlaydigan, aql bulogʻini ochadigan va uni ilhomlantiradigan buyuk moʻjizadir. Kitobning inson hayoti, kishilik jamiyati maʼnaviy taraqqiyotidagi beqiyos oʻrni qadimdan maʼlum. U dunyoni tanish, bilim berish bilan birga goʻzallikka muhabbat uygʻotish, undan zavqlanish, yovuzlikdan nafratlanish tuygʻusini paydo qiladi. Chunki, oʻsmir hayotini ijodiy mehnat, ertaklar olami, fantaziyalar, oʻyin va musiqasiz tasavvur etish qiyin. Bularning barchasini kitobxonlik ham qamrab olsa, uning hayoti voqea hodisalarning tub mohiyatini anglab olishga harakat qiladigan, turmush ziddiyatlarini tushunadigan aql-zakovatli maʼnan barkamol shaxs boʻlib yetishishiga yordam beradi. Ana shunday aql-zakovatni shakllantiruvchi, inson maʼnaviy dunyosini boyituvchi vosita - bu kitob, kitobxonlikdir. Kitobxonlik - bu insonning oʻz ustida ishlashi, faoliyatini maʼlum yoʻnalishga burib yuborish, ongida maʼlum tuygʻularni, eʼtiqod va dunyoqarashni hosil qilish, uni oʻylashga, hayotda qanday yashashga oʻrgatish, fikr yuritish, yozuvchining insonparvarlik, axloqiy, estetik, badiiy, fuqarolik nuqtai nazarini bilib olish, uning maʼnaviy oʻgʻitlarini ilgʻab olish va bular asosida oʻz hayot yoʻli dasturini belgilash, har bir oʻqigan kitobidan yangilik topish, maʼnaviy dunyosini boyitishdan iboratdir. Bu sharaflı vazifalarni bajarishda, kitobxonlik madaniyatini oshirishda Axborot – kutubxona mutaxassislari doymı izlznishda boʻlishlari, davr bilan hamnafas faoliyat yuritishlari Yangi Oʻzbekistonning bugungi talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Умаров, А. Мутолаа маданияти: шахс, жамият тараққиёти: монография / А.Умаров.— Тошкент: Фан, 2004.—194 б.
2. Юлдошев, Э. Кутубхонада болалар ўқишига рахбарлик қилиш: ўқув қўлланма.— Тошкент: Ўзбекистон, 2002.— 128 б.
3. Hakimova, M.Y. Kutubxonashunoslik : oʻquv qoʻllanma / M.Y. Hakimova , Y. O. Mannonov . – Toshkent: “Premiumpoligraf biznes” MCHJ.— 2024.—270 b.

O'ZBEK SHE'RIYATIDA RAMZLARNING FOLKLOR BILAN BOG'LIQLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek she'riyatidagi ramzlarning xalq og'zaki ijodi – folklor bilan chuqur bog'liqligi tahlil etiladi. Lola, humo, suv, olov, qushlar, ranglar kabi obrazlarning folklor manbalaridagi ma'nosi va ularning badiiy she'riyatda yangi poetik mazmun kasb etishi misollar orqali ko'rsatiladi. Shoirilar folklor obrazlarini o'z ijodiga singdirish orqali milliy poetik tafakkurni boyitishgani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Folklor, ramz, lola, humo, xalq poeziyasi, she'riyat, milliy tafakkur, poetik obraz, ramziy ma'no, an'ana.

Аннотация. В данной статье исследуется глубокая связь символизма в узбекской поэзии с традиционным фольклором. В ней анализируется, как такие символические образы, как тюльпан, птица хума, вода, огонь, птицы и цвета, возникают в устной традиции и приобретают новые поэтические значения в письменной литературе. Примеры иллюстрируют, как поэты интегрируют фольклорные символы в свое творчество, обогащая национальную поэтическую мысль и культурную идентичность.

Ключевые слова: Фольклор, символ, тюльпан, птица хума, народная поэзия, узбекская литература, национальное самосознание, поэтические образы, символическое значение, традиция

Annotation. This article explores the deep connection between symbolism in Uzbek poetry and traditional folklore. It analyzes how symbolic images such as the tulip, the huma bird, water, fire, birds, and colors originate in oral tradition and acquire new poetic meanings in written literature. Examples illustrate how poets integrate folkloric symbols into their work, enriching national poetic thought and cultural identity.

Keywords: Folklore, symbol, tulip, huma bird, folk poetry, Uzbek literature, national consciousness, poetic imagery, symbolic meaning, tradition

O'zbek adabiyoti – uzoq asrlar davomida shakllanib kelgan va boy ma'naviy merosga ega bo'lgan badiiy adabiyotdir. Bu adabiyotning ildizlari xalq og'zaki ijodi, ya'ni folklorga borib taqaladi. Folklor o'z navbatida xalqning dunyoqarashi, urf-odatları, qadriyatları va hayoti tajribalarining ifodasidir. O'zbek she'riyatidagi ramzlar, obrazlar va timsollar ana shu folklor boyligidan oziqlangan holda shakllanadi.

O‘zbek adabiyoti tarixan xalq folklori bilan uzviy bog‘langan. Xalq og‘zaki ijodida shakllangan obrazlar, timsollar va ramzlar keyinchalik yozma adabiyot, jumladan she‘riyatda keng va samarali qo‘llanila boshladi. O‘zbek she‘riyatida ramzlar nafaqat badiiy ifodaning bir shakli, balki xalq dunyoqarashi, hayot falsafasi va milliy qadriyatlarning aksidir.[1,182]

Ramz tushunchasiga va uning she‘riyatda hamda folklordagi ahamiyatlariga nazar tashlar ekanmiz, adabiyotshunoslikda “ramz” - aniq bir ma‘noni bildiradigan, lekin o‘sha ma‘noni to‘g‘ridan to‘g‘ri emas, balki bilvosita, timsol orqali ifodalaydigan badiiy ifoda vositasi ekanligi namoyon bo‘ladi. Ramzlar orqali shoirlar o‘z fikr va tuyg‘ularini yanada chuqur, badiiy va falsafiy tarzda ifoda etadilar. Bu ramzlar ko‘p hollarda folklordagi qadimiy obrazlar, timsollar va urf-odatlar bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi. [2, 267]

O‘zbek folklorida ramzlar tabiiy holda shakllangan. Ular xalqning asrlar davomida to‘plagan tajribasi, turmush tarzi va dunyoqarashining mahsulidir.

Misol tariqasida xalq og‘zaki ijodiyotiga nazaar solsak:

- Qushlar: bulbul – sevgi va izzat ramzi; humo – baxt va erkinlik timsoli.
- Tog‘lar va daryolar: sabr -toqat, barkamollik, uzluksizlik timsoli.
- Gullar: lola – yorning yuzi, muhabbat; navbahor – yangilanish, hayot.
- Ranglar: oq – poklik; qizil – muhabbat va jasorat; qora – musibat, motam timsoli.
- Sonlar: yetti – mukammallik; qirq – tozalanish; yuz – ko‘plik, shuningdek sonlar ko‘pincha muqaddas ramz sifatida qabul qilinadi.

Yuqorida keltirilgan ramzlar nafaqat xalq qo‘shiqlari va afsonalarida, balki dostonlar, maqollar va topishmoqlarda ham uchraydi.

She‘riyatda folklor ramzlarining namoyoni bo‘lishini klassik o‘zbek she‘riyati, xususan Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Muqimiy, Furqat va boshqalar ijodida folklordan kelib chiqqan ramzlar keng qo‘llanilganligi kuzatishimiz mumkin. Navoiy g‘azallarida bulbul va lola ramzi orqali sevgi, yurak yarasi, ruhiy azob kabi mavzular ifodalanadi. Bu obrazlar xalq og‘zaki ijodidagi poetik timsollar bilan uyg‘unlashib ketgan.

Navoiy ijodida “bulbul” ramzi nafaqat sevgi, balki shoirning o‘zini ham ifoda etadi. Bulbulning lola yoki gul uchun kuylashi, uning yonishi – shoirning ilhom va dard bilan ijod qilishini anglatadi. Bu obraz xalq qo‘shiqlari va dostonlarida tez-tez uchraydi.

Zamonaviy o‘zbek she‘riyatida ham ramzlar muhim o‘rin tutadi. Ammo bu ramzlar zamon ruhiga mos holda yangicha ma’nolar kasb etadi. Mustaqillik yillarida humo qushi milliy tiklanish, ozodlik ramzi sifatida talqin etildi. Zulfiya, Erkin Vohidov, Abdullo Oripov kabi shoirlar ijodida xalq ramzlari yangi mafkuraviy mazmun bilan boyidi. Humo qushi, tosh va suv kabi tabiat ramzlari folklordan ilhomlangan holda yangi mazmun kasb etgan. Yuqorida ta’kidlab o‘tkanmizdek, humo- mustaqillik, ozodlik; tosh – qat’iyat, sabr; suv – hayot manbai, poklik ramzi sifatida talqin qilinadi.

She‘riyatdagi ramzlar ko‘pincha folklor obrazlari orqali xalq bilan bevosita muloqot qilish, ularning qalbiga yo‘l topish vazifasini o‘taydi. Xalq uchun tanish bo‘lgan ramzlar orqali shoir o‘z g‘oyasini osonroq yetkazadi, uning ta’siri kuchli bo‘ladi. Shu jihatdan folklor – she‘riyat uchun ma’naviy ildiz, ramzlar uchun semantik manba hisoblanadi. [3,103]

O‘zbek she‘riyatidagi ramzlar xalq folklori bilan chambarchas bog‘liq. Bu bog‘liqlik nafaqat tarixiy va ma’naviy merosni saqlab qolishda, balki milliy adabiyotimizning ilmiy tahlilida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ramzlar orqali xalqning yurak so‘zi, orzu-umidlari, dard-alamlari, falsafasi va hayotga munosabati ifodalanadi. Shuning uchun ham har bir shoirning ramzlar orqali qanday ma’no yuklashini anglash uchun uning folklorga munosabatini o‘rganish zarur.

Humo qushi qo‘ngan boshingda,

Uchib yurdi falokat qushlar.

Jihoz to‘la san’at uyidan

O‘g‘irlandi oltin, kumushlar. (T.To‘la)

Yuqorida berilgan T.To‘la she‘ridan olingan ushbu bandining batafsil badiiy-tahliliga e’tiborimizni qaratamiz:

- Humo qushi — o‘zbek xalq folklorida, adabiyotida baxt, ezgulik, yuksaklik ramzi. U yerga tushmaydi, osmonda parvoz qiladigan muqaddas qush sifatida qaraladi.

- Qo‘ngan boshingda — bu yerda kimdir (yoki bir xalq, millat) baxtga, oliy muvaffaqiyatga erishgani ta’riflanmoqda. Bunday ibora ko‘pincha yuksalish, ziyo, ma’naviy boylikni bildiradi.

Shoir shu satr bilan xalqning (yoki insonning) buyuklikka erishgan, baxt bag‘rida turgan davrini eslatmoqda.

Keyingi satriga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, shoir baxt bag‘rida turgan xalq endi ofatning soyasida qolganligini, fojea yaqin, yoki allaqachon biron bir kulfat bo‘lganligini ifodalaydi.

- Falokat qushlari — bular simvolik obraz. Yo‘qotish, vayronalik, ofat, baloni anglatadi.

- Ular “uchib yurdi” — demak, xavf-xatar havoda aylanib, yaqinlashmoqda, muhitda beqarorlik mavjud.

She’rning uchinchi satrida millatning madaniy merosi, san’ati, ma’naviy boyliklari saqlanayotgan muqaddas joy nazarda tutilmoqda.

- San’at uyi — bu yerda bu jismoniy emas, balki ma’naviy boylikni, madaniyatni, ijodiy salohiyatni bildiradigan ramz.

- Jihoz to‘la — badiiy va ma’naviy jihatdan boylikka ishora.

Shoir so‘ngsi misrada “O‘g‘irlandi oltin, kumushlar” deya millatning buyuk san’ati, madaniy qimmatliklari yo‘q qilinmoqda ekanligi, shuningdek bu yerda ilmiy, madaniy, estetik qadriyatlarga qilingan ziyon nazarda tutilgan.

Bu to‘rt satrda shoir milliy ma’naviyat, san’at va qadriyatlarining yo‘qotilishini fojeaviy ruhda, ramziy ifoda bilan bayon qilgan. Ilk satrlar “umid va baxt”ni tasvirlasa, keyingi satrlar “ofat va yo‘qotish va madaniy talafot” haqida so‘z yuritadi. “Humo qushi” bilan “falokat qushlari” o‘zaro qarama-qarshi ramzlar sifatida kurashda tasvirlangan. She’rda ramziy obrazlar orqali milliy drammatizm namoyon bo‘ladi.

O'zbek she'riyatida ramzlar xalq folklori bilan chuqur bog'liq bo'lib, poetik obrazlarning ildizi ko'pincha og'zaki an'analardan oziqlanadi. Lola, humo, suv, olov, ranglar va tabiatga oid boshqa ramzlar xalq qo'shiqlari, ertaklar va dostonlarda muayyan ma'no kasb etgan. Shoirilar ushbu ramzlarni o'z she'rlarida yangi badiiy yuklama bilan qayta jonlantirib, milliy tafakkur, ruh va madaniyatni ifoda etish vositasi sifatida qo'llashgan. Bu jarayon folklor va adabiyot uyg'unligining yaqqol misolidir.

O'zbek she'riyatida ramzlar folklordan oziqlanib, milliy poetik tafakkurning chuqur qatlamlarini ochadi. Ular xalq qalbining so'zdagi yodgorligi bo'lib, adabiyot va folklor o'rtasidagi uzviylikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Расулов Р. Умумий тилшунослик. Т., - 2013. – Б182-183
2. Абдуллаев А. Рамз и фодаловчи воситалар тадқиқига оид. “ Нутқ маданияти ва ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. VII. Андижон, 2021. 2105. – В267
3. Саидова Ё.С., Шарипова Д.Ш., “Рамзларнинг лексик-семантик хусусиятлари”. Бухоро давлат Университети, Илмий ахбороти . 2020.1(77) – Б-103, УДК: 81'373/612.4

QIYOSIY FOLKLORSHUNOSLIKDA MUSIQIY MEROSNI TAHLIL QILISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Annotatsiya: Maqola qiyosiy folklorshunoslik doirasida musiqiy merosni tahlil qilishning zamonaviy yondashuvlarini yoritadi va an'anaviy sifat usullarini raqamli texnikalar bilan integratsiyalash modelini taklif etadi. Tadqiqotda etnomusiqashunoslik, ijro tadqiqotlari, kognitiv yondashuvlar hamda dekolonial nazariya asosida turli xalqlarning qo'shiq, doston, maqom va marosim kuylaridagi o'xshashlik va farqlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: qiyosiy folklorshunoslik; etnomusiqashunoslik; musiqiy meros; maqom va lad tizimlari; melodik formula; raqamli gumanitar fanlar; tarmoq tahlili.

Аннотация: В статье освещаются современные подходы к анализу музыкального наследия в рамках сравнительной фольклористики и предлагается модель интеграции традиционных качественных методов с цифровыми технологиями. В исследовании на основе этномузыковедения, исполнительских исследований, когнитивных подходов и деколонизальной теории выявлены сходства и различия в песнях, дастанах, макомах и обрядовых мелодиях разных народов.

Ключевые слова: сравнительное фольклороведение; этномузыковедение; музыкальное наследие; системы макома и лада; мелодическая формула; цифровые гуманитарные науки; сетевой анализ.

Abstract: The article highlights contemporary approaches to the analysis of musical heritage within the framework of comparative folklore studies and proposes a model for integrating traditional qualitative methods with digital technologies. The study, based on ethnomusicology, performance studies, cognitive approaches, and decolonial theory, revealed similarities and differences in songs, dastans, maqoms, and ritual melodies of different peoples.

Keywords: comparative folklore studies; ethnomusicology; musical heritage; maqom and modal systems; melodic formula; digital humanities; network analysis.

Kirish.

So'nggi o'n yilliklarda "meros" tushunchasi faqat muzey vitrinasi ortidagi "muzlatilgan" qoldiq emas, balki hozir va shu yerda yashayotgan amaliyot, ijtimoiy munosabat va ramzlar tizimi sifatida qayta talqin qilinmoqda. Xususan, musiqiy merosga nisbatan bunday qarash uni tirik ijro, jarayon va muloqot sifatida ko'rishga undaydi: kuy va qo'shiqlarning orkestratsiyasi, lad-intonatsion qatlamlari, ijrochilik

uslub, marosimiy funksiyasi, hamjamiyat xotirasi va zamonaviy texnologiyalar bilan oʻzaro taʼsiri bir butun hodisa sifatida tiklanadi. Qiyosiy folklorshunoslik bu murakkablikni idrok etish uchun qulay intizomiy maydon boʻlib xizmat qiladi: u turli xalqlar repertoarlari oʻrtasida shakllangan oʻxshashlik va farqlarni nafaqat formalar, balki ularni yaratuvchi va yashovchi ijtimoiy-madaniy muhitlar kesimida tahlil qiladi. Bugun esa bu anʼanaviy kuzatuvlar raqamli gumanitar usullar, akustik tahlil texnologiyalari va maʼlumotlar tarmogʻini xaritalash bilan boyimoqda.

Musiqiy folklor koʻpincha ogʻzaki anʼana orqali uzatiladi; u har bir ijroda qayta yaraladi, mintaqalar oʻrtasida sayohat qilar ekan, boshqa ohang va ritmlar bilan tutashadi, baʼzan esa kesishuv nuqtalarida yangi janrlar tugʻiladi. Markaziy Osiyo, ayniqsa, bunday translokallik jarayonlarini oʻrganish uchun noyob laboratoriya: maqom maktablari, baxshichilik-dostonchilik, marosim kuylari va zamonaviy estrada/folklor sintezi yirik tarixiy migratsiyalar va madaniy almashinuvlar izini saqlab qolgan. Shu bois, qiyosiy koʻz tashlash bu hududda intonatsion formulalar, ritmik arxetiplar va janr funksiyalarining tarqalish yoʻllarini ochishga imkon beradi. Biroq bugungi tadqiqotchi faqat quloq va notaga tayanib qolmaydi: audio signaldan xos xususiyatlarni ajratish, spektral-pitch konturlarni solishtirish, katta korpuslardan naqshlarni aniqlash, ijro jarayonini videodagi harakat va affordanslar bilan bogʻlash kabi usullar ham zarur boʻlib bormoqda.

Anʼanaviy folklorshunoslikning kuchli tomoni — kontekstni chuqur bilish, ishtirokchi kuzatuv, matn va variantlarni sinchiklab solishtirishdir. Lekin bugun repertuar miqyosi va tarqalish dinamikasini baholashda raqamli vositalar katta yordam beradi: yuzlab soat yozuvlardan tembr, formant, ritmik densitet, metrik barqarorlik indeksleri kabi akustik koʻrsatkichlarni avtomatlashtirilgan tarzda olish; melodik formula va kadenslarning oʻxshashlik metrikalarini hisoblash; ijrochilar, ustoz-shogird zanjirlari va repertuar birliklari oʻrtasidagi intertekstual aloqalarni tarmoq graflari orqali vizuallashtirish — bularning barchasi qiyosiy tahlilni yangi bosqichga olib chiqadi.

Bunda biz uch pogʻonali modelni taklif etamiz: tekstologik (matn va variantlar), kontekstual (marosim, ijtimoiy rol, ijrochilik habitusi), va akustik (tovush

xususiyatlari). Birinchida, qo‘shiq/doston matnlaridagi motivlar, formulali segmentlar, poetik metrik tizimlar ko‘rib chiqiladi; ikkinchida — ijroning ijtimoiy funksiyasi, auditoriya bilan o‘zaro ta‘sir, ijrochining emotsional strategiyalari tahlil qilinadi; uchinchi esa — audio signalning spektral, temporal va prosodik ko‘rsatkichlari raqamli ekstraktsiya orqali o‘lchanadi. Modelning kuchi shundaki, u musiqiy merosni faqat “eshitilgan tovush” yoxud “yozilgan matn” sifatida emas, balki inson faoliyatining ko‘p qirrali tajribasi sifatida ko‘radi. Natijada qiyosiylik “kimga o‘xshaydi?” degan soddalashtirilgan savoldan ko‘ra kengroq: “qaysi shart-sharoitlarda, qaysi ijtimoiy mexanizmlar orqali o‘xshashlik va farqlar paydo bo‘ladi?” degan savolga yo‘naltiriladi.

Zamonaviy yondashuvlarning yana bir muhim qatlami — dekolonial optika. U tadqiqotchi pozitsiyasini, ishlatilayotgan tasnif va kategoriyalarni, “markaz” va “chekka” haqidagi taxminlarni qayta ko‘rib chiqishga undaydi. Markaziy Osiyo maqomlari yoki baxshichilik an‘analari ko‘pincha Yevropa musiqiy nazariyasi prizmasidan baholanib kelingan; bugungi vazifa esa mahalliy bilish rejimlari, ustoz-shogird institutlari, mahalliy terminologiya va idrokiy ehtiyojlarni tahlil markaziga qo‘yishdir. Bu, o‘z navbatida, axborot kompetentligini oshirish, mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlikda arxivlar yaratish, ochiq ma‘lumotlar etikasi teng muvozanatli yondashuvni talab qiladi. Kognitiv va idrok bilan bog‘liq yondashuvlar ham qiyosiy tahlilda foydali: ritmik-metrik barqarorlikning xotirada saqlanishi, diqqatning “groove”ga sinxronlashuvi, melodik konturlarning madaniyatlararo tanilib borishi kabi hodisalarni psixoakustika bilan bog‘lab o‘rganish repertuarlararo qiyoslashga yangi dalillar qo‘shadi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar xalq ijodining tarqalish xaritasini tubdan o‘zgartirdi: bir vaqtlar faqat mahalliy to‘y yoki majlisda eshitiladigan qo‘shiqlar bugun millionlab marta tinglanadi, boshqa janrlar bilan tahlil qilinadi. Bu jarayon qiyosiy folklorshunoslik uchun ham imkoniyat, ham chaqiriq: “an‘ana” va “variant” kategoriyalari qayta belgilanishi, mualliflik va kollektiv ijod chegaralari boshqacha ishlashi mumkin. Tarmoq tahlili bu kabi raqamli aylanishlarni — kim kimni tinglaydi, qaysi janrlar qaysi auditoriyalarda ko‘payadi — ko‘rinarli qiladi.

Muhokama.

Zamonaviy qiyosiy folklorshunoslikda musiqiy merosni tahlil qilish, avvalo, metodologik pluralizmga tayangan holda amalga oshirilishi lozim. Bir tomondan, yaqin etnografik kuzatuv — ishtirokchi kuzatuv, suhbat, texnologik bo‘lmagan ijro kontekstlarini tinglash — ijodiy jarayonning ichki mantiqini, hamjamiyatdagi roli va qiymatini ochib beradi. Ikkinchi tomondan, spektral tahlil, klasterlash va tarmoq graf modellari singari “uzoq” ko‘rish vositalari katta ko‘lamli qonuniyatlarni aniqlashga imkon beradi. Muhokamamiz shuni ko‘rsatadiki, mazkur ikki qarashni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish emas, balki integratsiyalash — ayniqsa matn–ijro–tovush uchligi bo‘yicha — yuqori ilmiy samaradorlikni taklif qiladi.

Uch pog‘onali modelning amaliy samarasi. Tekstologik, kontekstual va akustik pog‘onalarni ketma-ket va iterativ tarzda qo‘llash tahlilni “quruq” statistik o‘xshashlikdan chiqarib, mazmuniy talqinga ulaydi [1]. Masalan, bir xil melodik formula turli hududlarda uchrasa, akustik darajada o‘xshashlik yuqori ko‘rinishi mumkin; biroq kontekstual tahlil uning marosimiy funksiyasi, ijrochi roli va auditoriya bilan muloqot rejimida keskin farqlar borligini ochib beradi. Shunday qilib, “o‘xshashlik” — bu faqat signal darajasidagi masofa emas, balki ijtimoiy-semantik yaqinlik masalasidir. Tekstologik pog‘ona esa variantlar tipologiyasini noziklashtirib, formulaik segmentlar, kadenslar va poetik metrikani “o‘lchab” beradi.

O‘rta Osiyodagi maqom, baxshichilik va marosim kuylari tahlilida tashqi nazariy kategoriyalarni “o‘lchamga moslash” muammosi mavjud. Dekolonial yondashuv tadqiqotchini metodologik shaffoflikka majbur qiladi: ishlatilayotgan terminlar (lad–maqom, makomot, usul), tasnif mezonlari, “janr” chegaralari mahalliy bilish rejimlari bilan muvofiqlashtirilishi zarur. Mahalliy ustoz-shogird institutlari, ijrochilarning performativ etikasi, hamjamiyat roziligi va foyda taqsimoti masalalari (“qancha va qanday ochiq bo‘lamiz?”) tadqiqot protokollariga oldindan kiritilishi lozim. Aks holda, ochiq arxivlar orqali yaratilgan “bilim kapitali” asimmetrik tarzda tashqi auditoriyalar foydasiga ishlashi mumkin. Shuningdek, ijrochilarning nomoddiy huquqlari, ko‘p marta qayta foydalanish shartlari, anonimlashtirish va qayta

kontekstualizatsiya etikasiga doir qarorlar hamjamiyat bilan hamkorlikda qabul qilinishi kerak.

Kognitiv-psixoakustik dalillarni qiyosiylikka ulash. “Groove”ga sinxronlashuv, ritmik barqarorlik, melodik kontur tanilishi kabi hodisalarni eksperimental tarzda oʻlchash, turli madaniy auditoriyalarda “tanishlik effekti”ning kuchi va chegaralarini koʻrsatib beradi. Bu, ayniqsa, marosim funksiyasi kuchli boʻlgan janrlarda muhim: akustik parametrlar bilan idrokiy javob oʻrtasidagi bogʻliqlik repertuarlararo oʻxshashlikni nafaqat tarixiy aloqalar, balki umumiy idrokiy affordanslar bilan ham izohlash imkonini yaratadi. Bunda tajriba dizayni va etik rozilik tamoyillari — ayniqsa, diniy-marosimiy ijrolarda — alohida eʼtibor talab qiladi.

Ijtimoiy tarmoqlarda folkloriy kontentning tez tarqalishi “variant” tushunchasini qayta talqin qiladi: remiks, mashup, krossover janrlar anʼanaviy nasablashuv (genealogiya) daraxtini tarmoq-oʻrmon koʻrinishiga keltiradi. Qiyosiy folklorshunoslik bu yangi dinamikani hisobga olishi, raqamli platforma metrikalari (eshitilish, baham koʻrish, izohlar) bilan ijro etnografiyasini bogʻlash usullarini ishlab chiqishi kerak. Shu oʻrinda, “mashhurlik” va “madaniy qadr”ni aralashtirmaslik muhim: koʻp eshitilgan kontent doimo markaziy meros komponenti boʻlavermaydi. Aksincha, periferiyada qolgan, lekin muhim marosimiy vazifani bajaradigan repertuarlar ham bor; ularni aniqlash uchun hamjamiyat ichidagi indekslar (marosimiy zaruriyat, ustozlar roʻyxatlari, repertuar majburiyati) kiritilishi lozim.

Qiyosiylik mezonlarini qayta belgilash. Musiqiy merosda qiyosiylik koʻpincha “qaysi janr kimdan taʼsir olgan?” savolida toʻxtab qoladi. Bizningcha, samaraliroq yoʻl — “qaysi ijtimoiy-estetik sharoitlarda oʻxshash naqshlar paydo boʻladi?” degan savolni qoʻyish. Bu fokusni “kelib chiqish nuqtasi”dan “yaralish sharoitlari”ga koʻchiradi: migratsiya, marosimiy tsikllar, iqtisodiy almashinuv, texnologik affordanslar (audio vositalar, platformalar), taʼlim tizimidagi repertuar siyosati va boshqalar. Shunda qiyosiy tahlil “qarz-olish”dan koʻra “moslashuv va qayta ishlash” mexanizmlarini koʻproq ochib beradi.

Musiqiy merosni tahlil qilishning zamonaviy yoʻli — sifatli etnografik chuqurlikni raqamli koʻlam bilan uygʻunlashtirish, dekolonial etikani protseduraga

aylantirish va kognitiv dalillarni akustik xususiyatlar bilan bog'lashdir. Shunday integratsion yondashuvgina tirik an'analarni "son" va "ma'no" o'rtasida bo'lib qo'ymay, ularni yaxlit jarayon sifatida ko'rsatadi. Bu esa nafaqat ilmiy xulosalarning ishonchliligini oshiradi, balki ta'lim, madaniy siyosat va sahna amaliyoti uchun ham amaliy yo'l-yo'riqlar beradi: qaysi repertuarlar qo'llab-quvvatlanishi, qaysi hududlarda dala yozuvlari ustuvor bo'lishi, qaysi kompetensiyalar (axborot savodxonligi, raqamli tahlil, etik kuratsiya)ni o'qitish zarurligi aniq ko'rinadi. Shu tariqa, qiyosiy folklorshunoslik zamonaviy sharoitda nafaqat "taqqoslaydi", balki merosning kelajagini ham birgalikda loyihalaydi.

Adabiyotlar va manbalar tahlili:

Qiyosiy folklorshunoslikda musiqiy merosni tahlil qilish so'nggi o'n yilliklarda ko'p yo'nalishli metodologik yangilanishlarni boshdan kechirmoqda. Bu jarayonning ildizlari, bir tomondan, klassik folklorshunoslik va etnomusiqashunoslikning an'anaviy yondashuvlariga, ikkinchi tomondan esa, raqamli gumanitar fanlar, kognitiv fanlar va madaniy tarmoqshunoslikning yangi paradigmasiga borib taqaladi. Musiqiy folklor tahlilining nazariy poydevorini XX asr boshlarida shakllangan morfologik va tipologik yondashuvlar tashkil etadi. V. Proppning "Sehrli ertaklarning morfologiyasi" folklor strukturalizmining boshlanishi sifatida, keyinchalik musiqiy shakllar va formulaik qurilmalarni tahlil qilishga asos bo'ldi. U bilan bir qatorda, A. L. Lomaxning "Cantometrics" loyihasi xalq qo'shiqlarini global miqyosda statistik tahlil qilish tajribasini boshlab berdi — bu keyinchalik metodlarning ilk prototipi sifatida qaraladi [2; 97].

O'zbekistonda esa V. Uspenskiy [7], Y. Rajabiy [3], F. Karomatov [4], M. Ashrafiy [6], T. Qurbonov [5] singari olimlar maqomshunoslik va xalq musiqasining tizimli tahlilini amalga oshirgan. Ularning ishlari, xususan, "Shashmaqom"dagi lad—ritm strukturasi va kompozitsion birliklarni aniqlashda muhim manba hisoblanadi. Shuningdek, maqom maktablari, baxshichilik an'analari, marosim qo'shiqlari bo'yicha bir qator ilmiy ishlar tayyorlangan. Y. Rajabiyning "O'zbek xalq musiqasi tarixi" [3], F. Karomatovning "O'zbek xalq qo'shiqlari poetikasi" [4], N. Xudoyberganov [8], O. Omonov, T. Qurbonovlarning maqomshunoslik va

etnoorganologiyaga doir monografiyalari xalq musiqasini tizimli o'rganish bo'yicha asosiy manbalardir.

So'nggi yillarda O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikistonda raqamli arxivlar orqali xalq musiqasi yozuvlarini to'plash, kataloglashtirish va ochiq taqdim etish bo'yicha xalqaro hamkorlik loyihalari olib borilmoqda. Bu tashabbuslar milliy merosni raqamli gumanitar metodlar bilan uyg'unlashtirishning amaliy misoli bo'lib xizmat qilmoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, musiqiy merosni qiyosiy o'rganish hozirda uch qatlamli metodologik integratsiya bosqichiga kirgan: Klassik struktural–etnografik yondashuvlar, raqamli va tizimli yondashuvlar, dekolonial va etik–kognitiv yondashuvlar. Bu uchlikning o'zaro qo'shilishi musiqiy folklori “tirik tizim” sifatida tahlil qilishga yo'l ochadi. Demak, ilmiy manbalar tahlili qiyosiy folklorshunoslikning bugungi holatini an'anaviy chuqurlik bilan raqamli aniqlikni birlashtiruvchi gibril paradigma sari siljiyotganini tasdiqlaydi.

Xulosa.

Qiyosiy folklorshunoslikda musiqiy merosni tahlil qilish uchun uch pog'onali — tekstologik, kontekstual va akustik — integratsiyalashgan modelni asoslab berdi. Ushbu yondashuv an'anaviy etnografik chuqurlikni raqamli ko'lam bilan uyg'unlashtirib, yuqori darajasidagi melodik–ritmik formulalardan tortib, ijro jarayonining ijtimoiy funksiyalarigacha bo'lgan qatlamlarni yagona analitik maydonda birlashtiradi. Dekolonial optika tadqiqotdagi epistemik adolat tamoyillarini markazga olib chiqadi: tasnif va terminologiya mahalliy bilish rejimlari bilan moslashtirilishi, hamjamiyat roziligi va manfaatlari hujjatlashtirish siyosatining ajralmas qismi bo'lishi lozim. Shu yo'l bilangina ochiq arxivlar “bilim kapitali”ni asimmetrik taqsimlamay, hamkorlikda yaratilgan merosga aylanadi. Kognitiv-psixologik dalillar ritmik barqarorlik, “groove” va melodik kontur tanilishi singari hodisalar orqali qiyosiylik mezonlarini boyitadi: o'xshashlik faqat tarixiy ta'sir yo'llari emas, balki idrokiy affordanslar bilan ham izohlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Пропп В. Морфология сказки. — Москва: Наука, 1928. — 152 с.

2. Lomax A. Folk Song Style and Culture. — Washington: American Association for the Advancement of Science, 1968. — 400 p.
3. Rajabiy Y. O‘zbek xalq musiqasi tarixi. — Toshkent: Fan, 1970. — 312 b.
4. Karomatov F. O‘zbek xalq qo‘shiqlari poetikasi. — Toshkent: Fan, 1982. — 264 b.
5. Qurbonov T. Maqomshunoslik asoslari. — Toshkent: San’at, 2015. — 228 b.
6. Ashrafiy M. O‘zbek musiqasi tarixidan lavhalar. — Toshkent: Fan, 1973. — 240 b.
7. Uspenskiy V. O‘zbek xalq musiqasi. — Toshkent: Davlat nashriyoti, 1944. — 188 b.
8. Xudoyberganov N. O‘zbek maqom tizimlari va ularning rivojlanish xususiyatlari. — Toshkent: San’at, 2010. — 270 b.

QO‘SHIQ VA VAQT FALSAFASI: XALQ OG‘ZAKI IJODIDA

ZAMON HISSI

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq qo‘shiqlarida vaqt va zamon hissining etnomusiqiy talqini tahlil etiladi. Muallif xalq og‘zaki ijodidagi qo‘shiqlarni nafaqat badiiy, balki falsafiy-musiqiy tafakkur mahsuli sifatida yoritadi. Maqolada vaqtning inson hayotidagi o‘rni, uning ritm, intonatsiya va obrazlar tizimida ifodalanishi, shuningdek, zamon tushunchasining xalq estetik tafakkuridagi o‘ziga xos talqinlari tahliliy asosda yoritilgan. Tadqiqotda qo‘shiq orqali xalq ruhiyatidagi abadiyat va o‘tkinchilik ziddiyatining musiqiy-falsafiy ifodasi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: xalq qo‘shig‘i, vaqt falsafasi, zamon hissi, etnomusiqiy tafakkur, obraz va ramz, o‘tkinchilik, abadiyat.

Аннотация: В статье анализируется этномузикальная интерпретация времени и чувство времени в народных песнях. Автор рассматривает песни в народном устном творчестве не только как продукт художественной, но и как продукт философско-музыкальной мысли. В статье анализируется роль времени в жизни человека, её выражение в системе ритма, интонации и образов, а также особенности интерпретации понятия времени в народной эстетической мысли. Исследование раскрывает музыкально-философское выражение противоречия вечности и мимолетности в народной психике через песню.

Ключевые слова: народная песня, философия времени, чувство времени, этномузикальная мысль, образ и символ, мимолетность, вечность.

Abstract: This article analyzes the ethnomusical interpretation of time and the sense of time in folk songs. The author highlights the songs in folk oral art not only as a product of artistic, but also as a product of philosophical and musical thought. The article analyzes the role of time in human life, its expression in the system of rhythm, intonation and images, as well as the specific interpretations of the concept of time in folk aesthetic thought. The study reveals the musical and philosophical expression of the contradiction between eternity and transience in the folk psyche through song.

Key words: folk song, philosophy of time, sense of time, ethnomusical thought, image and symbol, transience, eternity.

Xalq qo‘shiqlari — bu insoniyatning ruhiy xotirasi, o‘tgan zamonlar ruhi va his-tuyg‘ularining musiqiy shaklidir. Ular orqali xalq o‘z hayoti, orzu-armonlari, vaqt va abadiyat haqidagi falsafasini ifodalaydi. Ayniqsa, o‘zbek xalq og‘zaki ijodida “vaqt” tushunchasi faqat biologik yoki hronologik o‘lchov emas, balki ma’naviy va

estetik kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois, xalq qo‘shiqlarida zamon hissi, ritm va obrazlar orqali musiqiy falsafa tarzida ifodalanadi [1].

O‘zbek xalq qo‘shiqlarida vaqt tushunchasi inson umrining o‘tkinchiligi va hayotning mazmuni bilan bog‘liq tarzda aks etadi. Masalan, “O‘tgan kunlar”, “O‘tkinchi dunyo”, “Bo‘lmasin g‘am” singari qo‘shiqlarda vaqt insonning hayotiy izlanishlari, yo‘qotish va topish hissi bilan bog‘liq tarzda poetik ohangda kuylanadi. Bu qo‘shiqlarda vaqt – ruhiy o‘lchov sifatida tasvirlanadi [2]. Folklorshunos M. Qodirova ta’kidlashicha, xalq ijodida vaqtning ikki bosqichi mavjud: biri – abadiyatga intilish, ikkinchisi esa hayotning o‘tkinchiligini anglashdir. Shu jihatdan xalq qo‘shiqlaridagi zamon tushunchasi insonni ichki mushohadaga undaydigan falsafiy tuyg‘uga aylanadi [3].

Vaqtning musiqiy talqini va ritmik struktura. Xalq qo‘shiqlarida vaqtning musiqiy talqini ritm, temp, pauza va intonatsion o‘zgarishlar orqali ifodalanadi. Marosim qo‘shiqlari – masalan, “Navro‘z”, “Yoz bo‘ldi”, “Hosil yig‘ildi” – siklik vaqtni, ya’ni tabiat aylanishi va davriylikni ifodalasa, lirik qo‘shiqlarda vaqtning o‘tkinchilik hissi, ruhiy kechinmalar tez-tez o‘zgarib turuvchi ritm orqali aks ettiriladi [4]. Demak, xalq musiqasida vaqt faqat semantik mazmunga ega emas, balki ritmik tuzilma sifatida ham mavjud. Shu jihatdan, qo‘shiqlardagi zamon hissi musiqaning ichki “nafas”ida yashaydi.

Xalq qo‘shiqlari inson hayotidagi tarixiy va ijtimoiy voqealarga ham o‘z ta’sirini o‘tkazgan. Masalan, urush davridagi “Ketar yigitlar”, “Kutarman seni”, “Qayt, yoronim” kabi qo‘shiqlarda vaqt umid va kutish falsafasi sifatida kuylanadi. Bu qo‘shiqlarda “vaqt” – inson taqdiri, sabr-toqat va irodaning o‘lchovidir [5]. Shuningdek, ayollar lirikasi, sevgi va hijron qo‘shiqlarida vaqt “kechikish”, “kutish” yoki “yodda saqlash” ramzlari orqali ifoda topadi. Bu jarayonlarda subyektiv zamon hissi ustun bo‘lib, har bir inson o‘z kechinmasi bilan vaqtni boshqacha his etadi [6].

Abadiyat va o‘tkinchilik ziddiyati – xalq qo‘shig‘ining falsafiy markazi O‘zbek xalq qo‘shiqlarida abadiyat va o‘tkinchilik g‘oyasi doimo o‘zaro ziddiyatda namoyon bo‘ladi. “O‘tkinchi dunyo”, “Hayot o‘tar”, “Yodimda qolar” kabi qo‘shiqlarda inson umrining o‘tkinchiligi, ammo ruhiy merosning abadiyligi haqida

mushohada yuritiladi. Shu bois xalq qo‘shig‘i nafaqat estetik ifoda, balki falsafiy mushohada shaklidir [7].

S. Jo‘rayev bu borada shunday yozadi: “Xalq musiqasidagi ohang va naqarotlar insonning vaqtni yengishga bo‘lgan ichki intilishidan tug‘iladi; u musiqada o‘zining abadiy shaklini topadi” [8]. Demak, qo‘shiq insonni vaqtga qarshi qo‘ygan, ammo shu orqali uni ruhiy jihatdan yenggan musiqiy-falsafiy tajriba sifatida baholanishi mumkin.

Xulosa. Xalq qo‘shiqlari — bu xalqning tarixiy xotirasi, ruhiy olami va vaqtga bo‘lgan falsafiy munosabatining musiqiy shaklidir. Ular nafaqat estetik zavq manbai, balki insoniyat tafakkurining zamon bilan muloqotidagi eng qadimiy madaniy hodisadir. Har bir qo‘shiqda xalq o‘z hayoti, kechmishi va kelajagini musiqiy ramzlar orqali ifoda etadi. Shu sababli xalq qo‘shiqlari — bu vaqt falsafasining musiqiy kodlari bo‘lib, unda inson ruhiyatining turli davrlardagi kechinmalari mujassamdir.

O‘zbek xalq qo‘shiqlarida “vaqt” tushunchasi ko‘pincha o‘tkinchilik, abadiyat, hayot aylanishi va tabiat davriyligi orqali ifodalanadi. Bunday qo‘shiqlar xalqning dunyoqarashidagi kosmik uyg‘unlik g‘oyasini ochib beradi: vaqt bu yerda faqat o‘tuvchi oqim emas, balki inson hayotining ma‘naviy me‘yori sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, “Navro‘z”, “Yoz bo‘ldi”, “O‘tgan kunlar” kabi qo‘shiqlarda vaqt inson bilan tabiat orasidagi o‘zaro bog‘liqlikni musiqiy obrazlarda ifodalaydi. Shu orqali xalq musiqasida vaqt – tabiat – inson uchligining uyg‘unligi namoyon bo‘ladi.

Xalq qo‘shiqlaridagi zamon hissi, ayniqsa, ijtimoiy xotira va kollektiv ruhiyatni shakllantiruvchi vosita sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Har bir davrning qo‘shig‘i – o‘sha zamonning ruhiy manzarasidir. Masalan, urush yoki hijron qo‘shiqlari orqali xalq o‘z og‘rig‘ini, sabrini, kutish umidini musiqaga singdiradi. Shu sababli, qo‘shiq – bu xalqning tarixiy ruhiy kundaligi, ya‘ni zamonning ovozli tasviri hisoblanadi.

Vaqtning falsafiy talqini nuqtai nazaridan olganda, xalq qo‘shig‘i insonni vaqt oqimida o‘z o‘rnini topishga, hayotning o‘tkinchi hodisalari orasida abadiyatga daxldor ma‘naviyatni anglashga undaydi. Qo‘shiq kuylash jarayoni – bu oddiy ijro emas, balki ruhiy meditatsiya, vaqt bilan muloqot, o‘zlikni anglash harakatidir. Shu

bois, xalq qo‘shiqlarini tahlil etish – xalq falsafasini, ruhiyatini va musiqiy tafakkurini anglashning eng tabiiy yo‘lidir.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, xalq qo‘shiqlaridagi vaqt ifodasi o‘zgaruvchan bo‘lsa-da, ularning asosiy falsafiy yadrosi — insonning vaqtni his etishdagi ruhiy barqarorligi — o‘zgarmay qolgan. Bugungi kunda bu merosni o‘rganish nafaqat folklorshunoslik, balki musiqashunoslik, antropologiya, semiotika va madaniyat falsafasi sohalari uchun ham dolzarb ilmiy yo‘nalish bo‘lib qolmoqda. Chunki xalq qo‘shiqlari orqali biz nafaqat o‘tmishdagi musiqiy madaniyatni, balki insoniyatning zamonni his etish madaniyatini ham tushunamiz.

Demak, xalq qo‘shiqlari o‘zida vaqt falsafasi, ruhiy xotira, estetik qadriyat va ijtimoiy ongning uyg‘un modelini mujassam etadi. Bu esa ularni nafaqat san’at asari, balki xalqning falsafiy mushohadasi va madaniy tafakkurining musiqiy shakli sifatida baholash imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov A. O‘zbek xalq qo‘shiqlari poetikasi. – Toshkent: Fan, 1987. – 214 b.
2. Tursunov R. Musiqa va hayot falsafasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1999. – 185 b.
3. Qodirova M. Folklor va zamon: qo‘shiqdagi ruhiy qatlamlar // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. – 2015. – №2. – B. 44–52.
4. Jo‘rayev S. Etnomusiqiy tafakkur asoslari. – Toshkent: San’at, 2010. – 168 b.
5. Sayfullayeva Z. O‘zbek xalq musiqasida vaqt tushunchasi // Milliy meros. – 2017. – №3. – B. 22–28.
6. Nazarov O. Qo‘shiqdagi ijtimoiy obrazlar va zamon ifodasi // Musiqa san’ati va madaniyat. – 2018. – №4. – B. 30–37.
7. G‘anieva D. Lirik qo‘shiqlarda shaxs va zamon uyg‘unligi // San’atshunoslik izlanishlari. – 2020. – №1. – B. 58–66.
8. Jo‘rayev S. Musiqiy zamon va abadiyat g‘oyasi // Folklorshunoslik masalalari. – 2019. – №5. – B. 41–47.

Nodira Abdunazarova

*O‘zDSMI, “San’atshunoslik va madaniyatshunoslik”
kafedrası dotsent v.b.*

AN'ANAVIY FOLKLOR TOMOSHALARI VA UNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada an'anaviy xalq tomoshalari va uning milliy xarakteri, bugungi kunda yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati yoritilgan. Maqolaning yana bir jihati Xalq tomosha san'atining lokal, ya'ni xududlar misolida o'rganib fikr-mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar. Xalq, tomosha san'ati, xalq ijodi, an'anaviy xalq tomoshalari, xalfa, qo'g'irchoqbozlik, qiziqchilar.

Аннотация. В данной статье подчеркивается значение традиционных народных представлений и их национального характера в воспитании современной молодежи. Еще одним аспектом статьи является изучение местных, то есть регионов, образцов народного творчества.

Ключевые слова. Фолк, исполнительское искусство, народное искусство, традиционные народные представления, халфа, кукольный театр, самодеятельность

Annotation. This article highlights the importance of traditional folk performances and their national character in the education of young people today. Another aspect of the article is the study of local, i.e. regions, examples of folk art.

Keywords. Folk, performing arts, folk art, traditional folk performances, khalfa, puppetry, amateurs.

An'anaviy xalq madaniyati ajdodlarimiz merosining tarkibiy qismi bo'lib, ijtimoiy tarixiy taraqqiyot jarayonida muhim o'rin tutib kelgan va bugungi tezkor jarayonda ham jamiyatni ma'naviy barqarorlashtirishda katta ahamiyatga ega. O'zbekistonda asrlar davomida shakllanib va rivojlanib kelgan xalq tomoshalari XX asr boshida ham o'z an'analarini saqlab qoldi. Bu davrda xalq tomoshalarida, masharabozlik, qiziqchilik va qo'g'irchoqbozlik asosiy o'rin tutgan. "An'anaviy xalq teatrlari namoyondalari– masharabozlar, dorbozlar va qo'g'irchoqbozlar, odatda, sozandalar bilan birgalikda tomoshalar ko'rsatganlar, ular sayllar, bayramlar, to'ylarda xalqning kayfiyatini ko'tarish va dam olishga xizmat qilishgan".

Ularning san'atlari avloddan –avlodga, ustozdan – shogirdga o'tib, hamisha boyitib borilgan. Bu tomoshalarining o'z an'anaviy obrazlari, mavzulari bo'lgan. Xalq tomoshalari uchun alohida teatr binosi yoki sahna bo'lmagan, tomoshalar xalqa tarzida o'rab olingan ommaviy qurshovlarda namoyish etilgan. Xalq tomoshalarida kulgili voqealar, hajviyalar alohida o'rin tutgan. Ularda xalqning kayfiyatini ko'tarish bilan birga, ijtimoiy muammolar, salbiy odatlar, illatlar tanqid ostiga olingan.

Ehtimol, shuning uchun ham, ular xalqqa manzur bo'lgan. Bu hajviyalarda adolatsiz amaldorlar, boylar, qozilar, o'z kasbini bilmaydiganlar, xususan, bilimsiz tabib, mudarrislar, sartarosh, qassob, ta'magir mirob, dangasa maqtonchoq va laqma kishilar hajv yo'li bilan kulgu ostiga olingan".

An'anaviy tomosha san'at turlari yirik shaharlarda keng tarqalgan bo'lib, deyarli shahardagi har bir dahaning o'z san'atkor to'dalari bo'lib, ularga oqsoqol, ustoz rahbarlik qilgan. Ular namoyish dasturlarini tuzar, yangi asarlarni o'rgatar, truppa a'zolarini manfaat va xuquqlarini himoya muhofaza qilar, tomoshalarining badiiy saviyasi va intizomi uchun javobgar edilar. Katta bazmlarda bu guruhlar birlashib, muayyan dastur asosida tomoshalar ko'rsatishgan. Raqqoslar maqomchilar bilan, masxarabozlar qo'g'irchoqbozlar bilan, nohorachi, surnaychi va doyrachilar esa qo'g'irchoqbozlar bilan tomosha ko'rsatishgan. Masalan, 1879 yilda Buxoroga tashrif buyurgan rus sayyoxi I.L.Yavorskiyga namoyish etilgan raqs, cholg'u musiqasi, nayrangbozlik, masxarabozlik, qo'g'irchoq o'yinidan iborat tomosha uch soatdan ortiq davom etgan".

Masharabozlar tomoshalarida nafaqat hajviyaga, balki muqallidlik chiqishlari, hayvon obrazlari orqali insoniy munosabatlar talqiniga ham e'tibor qaratganlar. "Polvonbozlik", "Eshak sotdi", "Dallollik" kabi hajviy chiqishlar, ikki itning tanishuvi, mushuklarning oshiq-ma'shuqligi, xo'rozlarning urishuvi, qurbaqalar suhbatlari kabi muqallidlik imitatsiyalari xalq tomonidan katta qiziqish va zavq bilan qarshi olingan. Saroy masharabozlari oddiy xalq orasida ko'rsatgan tomoshalarida, to'ylar va sayllarda xizmat qilganda ijtimoiy muammolarni erkinroq talqin etganlar. Chunonchi, "Qozibozlik", "Qoribozlik", "Qassoblik" kabi hajviy chiqishlarida masharabozlar zolim, makkor, zo'ravon amaldorlarning qilmishlari va fe'l-atvorini tanqid ostiga olganlar.

An'anaviy xalq tomoshalarini xududlar misolida oladigan bo'lsak, Xorazm masharabozligi o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, ular alohida uyushma yoki guruhga birlashmagan, xalqning to'y-tomoshalarida, turli sayil va tadbirlarda asosan qo'shiqchi, musiqachi, dorboz va muallaqchilar birga ishtirok etganlar. Shuningdek, masharabozlarning repertuarlaridan hajviy spektakllar ham o'rin olgan bo'lib, ular

o‘zlari o‘ynayotgan obraz qiyofasiga tez kira olish xususiyatiga ega bo‘lganlar. Bu borada Bobo to‘q–to‘q va Yapirdi masharabozlar juda mashhur bo‘lganlar. XX asr boshlarida xorazmlik masharabozlar Davlat paqpaq, Jumaniyoz qori kabilar o‘ynagan spktakllardan “Sartarosh”, “Folbin”, “Zimlak” o‘yinlari tomoshabinlarning olqishlariga sazovor bo‘lib kelgan. Xorazm masharabozlari ko‘pincha o‘ynayotgan spektakl yoki o‘yinning mazmuniga qarab yuzlariga turli niqoblar kiyib olganlar.

Xorazmda asrlar davomida avloddan avlodga o‘tib kelgan an’anaviy xalq tomoshalarining faqatgina shu mintaqaga xos turlaridan biri xalfachilik bo‘lib, xududda ayol ashulachilar “Xalfa” deb yuritilgan. Shunisi ahamiyatliki, ular faqat ashula aytish bilan cheklanmay, san’atning boshqa turlari– raqs, doira chalish, adabiyotdan yaxshi habardor bo‘lganlar. Xalfachilar guruhida, asosan, 3 kishi – xalfa, doirachi va raqqosa bo‘lgan. Xalfalar yakka xolda ham faoliyat yuritganlar. Yakka xalfalarning ko‘pchiligi ikki piyola yoki likobchani bir–biriga urib, undan chiqqan ovozga jo‘r bo‘lib kuylagan. XIX asr oxiri XX asr boshlariga kelib, xalfalar bir qatorli oddiy garmon chalib kuylashlari rasm bo‘la boshlagan. Xonimxon xalfa Saidahmad qizi, Onajon xalfa Sobirova, Onabibi qori (Ojiza) kabi mashhur xalfalar garmon chalib kuylashga mohir bo‘lganlar.

Xalfalar asosan to‘y, sayil va ma’raka marosimlarida xotin–qizlar davrasida xizmat qilib, kun botgandan tonggacha navbat bilan Xorazm shirlarining g‘azallari, xalq dostonlari, qo‘shiqlar kuylaganlar ba’zan ma’rakalarning xarakteriga qarab o‘zlari ham qo‘shiq to‘qiganlar. Ular o‘zlarining mohirona san’atlari bilan ma’raka, qizlar va ayollar bazmi, to‘ylariga fayz kiritib, xalq kayfiyatini ko‘targanlar.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, “Xorazm xalfalari o‘z ijodida xaqiqatni, adolatni, o‘zbek ayollarining armon va hasratlarini aks ettiruvchi she’r va g‘azallarni baralla kuylaganlar. Xalfalar ijodida xonning adolatsiz siyosatidan norozi xalqning kayfiyati ifodalanganligi sababli ularning ijodi faqat xotin–qizlargagina emas, balki uni chetda turib tinglagan erkaklarga ham ma’qul bo‘lgan”.

Xalfa san’atkorlar dovrug‘ini eshitgan amaldorlar ularni saroyga olib kelganlar, ular saroy san’atkorlari sifatida xaramdagi ayollar ko‘nglini ko‘tarish uchun xizmat qilishga majbur etilgan. Ulardan biri Xonimjon suvchi xalfa Saidahmad qizi ayollarga

nisbatan xaqsizlik, adolatsizlikni aks ettirgan she'rlari bilan butun Xorazmga mashhur bo'lib, ma'lum muddat xon saroyida xizmatda bo'lgan. Xonimjon xalfa o'zining "O'lar bo'ldik bu xonlarning dastidan", "Umring yig'lab o'tgay bevafo zolim", "Naylayin, armonli ketdim" degan qo'shiqlari bilan el orasida mashhur bo'lgan.

Uning shogirdi Onajon xalfa Sobirova 16 yoshidan boshlab xalq qo'shiqlarini maromiga yetkazib ijro etgan, garmon chalish va raqs tushishga mohirligi bilan shuhrat qozongan. Ayollarga nisbatan xaqsizlikni kuylagani uchun amaldorlar chaquvi tufayli xon Asfandiyorxon Onajon xalfa, Xonimjon suvchi hamda Momo Talmin xalfalarni qopga solib, yuz tayoq urishni buyurgan. Lekin ana shunday tahqir va xaqoratlashlardan keyin ham xalfalar el– yurtga san'atini namoyish etishni davom ettirganlar.

Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklari hamda Turkistonda an'anaviy xalq tomoshalari orasida qo'g'irchoqbozlik katta o'rin tutgan. "Chodir jamol" va "Chodir xayol" deb nomlangan qo'g'irchoq teatrida ko'plab personajlar, jumladan Kachal polvon, yasovul, jarchi kabi obrazlar bosh qahramonlar edi. Qo'g'irchoqbozlar bozorlarda dam olish kunlarida, xalq sayllari va bayramlarda chodir tikib, uning ortida yog'och qo'g'irchoqlar yordamida tomosha ko'rsatganlar. Ular qo'g'irchoqlar yordamida turli kasb egalari, xalq qahramonlari va hayvonlar obrazlarini yaratganlar. Qo'g'irchoqbozlik tomoshalarida xalq ertaklari bilan birga hayotiy voqealar va turli xajviyali chiqishlar ham namoyish etilgan.

Turkistonga XIX asr oxirida rus teatri, XX asr boshida tatar va ozarbayjon teatrining kirib kelishi an'anaviy teatr tomoshalari qatorida yangi, milliy dramatik teatrlar paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Ularning o'lka shaharlari bo'ylab gastrollarida namoyish etilgan dramatik asarlar ta'sirida milliy taraqqiyparvarlar ham ilk milliy dramatik asarlar yaratib, sahnalashtira boshladilar. Bu sohada Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" dramasi ilk muvaffaqiyatli qadam bo'ldi. Mazkur drama 1914 yilda Abdulla Avloniy tomonidan tashkil etilgan "Turon" nomli o'zbek milliy teatr truppasi tomonidan katta muvaffaqiyat bilan namoyish etildi. Shuningdek, bu davrda o'lkaga kirib kelgan rus sirkleri ta'siri ostida an'anaviy xalq tomoshalari bo'lgan masxarabozlik, dorbozlik hamda qiziqchilik san'atini uyg'unlashtirgan

maxalliy sirk tomoshalari ham shakllana boshladi. Dastlab rus sirkleri tarkibida tomosha ko'rsatgan maxalliy dorboz va masxarabozlar asta sekin o'z truppalarini xam tashkil qilib, bu san'atning xalq orasida yanada ommalashuviga xizmat qildilar. Bu davrda Yusufjon qiziq va Mullaboy Mansurov birgalikda milliy sirk truppasiga asos soldilar. Bu truppada dorbozlar, masxarabozlar, qiziqchilar jamlanib, xalq orasida ko'plab tomoshalar namoyish etdilar.

Xulosa qilib aytganimizda, shu tariqa asrlar davomida rivojlanib kelgan ommaviy, an'anaviy xalq tomoshalari XX asr boshida ham o'z an'alarini saqlab qolishi bilan birga, bu sohaning fidoyi vakillari tufayli yangi ijtimoiy– madaniy muhitda o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Aynan shu xalq tomoshalari zamirida zamon ruhi bilan sug'orilgan, davr talablariga moslashtirilgan yangi tomosha turlari– ilk teatrlar va sirklar paydo bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi.-Toshkent. "O'zbekiston", 2022.-267-bet.
- 2.Гачев Г. Ментальность народов мира. М.,2008. С.32-33.
- 3.Гачев Г. Ментальность народов мира.М., 2008. С.36.
4. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi.-Toshkent. "O'zbekiston", 2021.- 277 - b.
- 5.Рахмонов М. Ўзбек театри тарихи.. – Тошкент. 1968.
6. Qodirov M. O'zbek xalq tomosha san'ati. –Toshkent,1981, 36 bet.
7. O'zME–Toshkent, 2003. 5–jild.505 bet.

**ALISHER NAVOIY VA ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR:
IJODIY MEROS VA HIKMATNING ABADIY QIMMATI**

Annotatsiya: *Maqolada o'zbek adabiyotining ikki buyuk namoyandasi — Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Boburning hayoti va ijodiy merosi tahlil etiladi. Muallif so'z san'atidagi ularning beqiyos o'rnini, insoniyat ma'naviy dunyosiga qo'shgan hissasini yoritib beradi. Navoiy ijodidagi adolat, ma'rifat va insonparvarlik g'oyalari bilan Bobur asarlaridagi vatanparvarlik va muhabbat tuyg'ulari o'zaro qiyoslanadi. Shu bilan birga, bu ikki buyuk zotning asarlarining jahon tillariga tarjima qilinishi va ularga bo'lgan xalqaro qiziqish misollar asosida ko'rsatiladi. Maqolada Navoiy va Bobur merosining zamonaviy ma'naviyat va milliy o'zlikni shakllantirishdagi ahamiyati ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, o'zbek adabiyoti, ma'naviyat, adabiy meros, Vatan muhabbati, ilmiy tahlil.*

Аннотация: *В статье рассматривается жизнь и творческое наследие двух великих представителей узбекской литературы — Алишера Навои и Захириддина Мухаммада Бабура. Автор раскрывает их выдающуюся роль в развитии искусства слова и их вклад в духовное и культурное наследие человечества. В работе сопоставляются идеи справедливости, просвещения и гуманизма, отражённые в творчестве Навои, с мотивами патриотизма, любви к родине и верности идеалам, характерными для произведений Бабура. Отмечается, что интерес к наследию этих мыслителей выходит далеко за пределы Востока: их труды переведены на многие языки мира и продолжают оказывать влияние на мировую культуру. Подчеркивается значение творчества Навои и Бабура в формировании современного духовного сознания, нравственных ценностей и национальной идентичности.*

Ключевые слова: *Алишер Навои, Захириддин Мухаммад Бабур, узбекская литература, духовность, литературное наследие, патриотизм, гуманизм.*

Abstract: *The article examines the life and creative legacy of two great figures of Uzbek literature — Alisher Navoi and Zahiriddin Muhammad Babur. The author highlights their outstanding role in the development of literary art and their significant contribution to the spiritual and cultural heritage of humanity. The study compares the ideas of justice, enlightenment, and humanism reflected in Navoi's works with the themes of patriotism, love for the homeland, and loyalty to ideals that characterize Babur's writings. It is noted that interest in their legacy extends far beyond the East: their works have been translated into many world languages and continue to influence global culture. The article emphasizes the importance of Navoi and Babur's creative heritage in shaping modern spiritual consciousness, moral values, and national identity.*

Keywords: *Alisher Navoi, Zahiriddin Muhammad Babur, Uzbek literature, spirituality, literary heritage, patriotism, humanism.*

KIRISH

Adabiyot manzilida har bir ishi ibrat, aytgan gapi hikmat bo'lgan so'z mulking sultonlari bor. Ulardan biri Alisher Navoiy bo'lsa, ikkinchisi Zahiriddin Muhammad Boburdir. Bu ikki buyuk zotning nomi nafaqat turkiy dunyo, balki butun insoniyat ma'naviy xazinasidan munosib o'rin olgan. Ular so'z orqali millatning qalbini sezdirdi, vujudagi ezgu tuyg'ularni adabiyot vositasida abadiylikka ko'tardilar.

So'z saltanatiga tashrif buyurgan har bir ziyoli bu ikki zotning oliymartabaligidan hayratga tushadi. Ular ham podshohlik ishi, ham ilm-ma'rifat bilan mashg'ul bo'lib, qalb olamining chuqur qatlamlariga tusha olgan. Har ikki adib inson qalbiga yo'l topib, so'z bilan nur sochgan haqiqiy ma'naviyat peshvolaridir.

Navoiy hayoti va ijodida insonning ma'naviy yuksalishi, kamoloti va adolat g'oyalari markaziy o'rinni egallaydi. Uning "Xamsa"si, g'azallar to'plami, ilmiy-axloqiy risolalari nafaqat o'z davrida, balki bugun ham jamiyat uchun yo'l-yo'riqdir. U zulm va jaholatga qarshi so'z bilan kurashdi, millatning birligi va ma'rifatini ardoqladi.

To hirsu havas xirmani barbod o'lmas,

To nafsu havo qasri baraftod o'lmas,

To zulmu sitam jonig'a bedod o'lmas,

El shod o'lmas, mamlakat obod o'lmas.

Bu satrlar, go'yo bugungi kun uchun ham yozilgandek tuyuladi. Shoirning qalbidagi ozodlik va adolat orzusi asrlar osha barcha avlodlarga murojaat qilgandek. Navoiyning hayoti — insonni ruhan tarbiyalovchi maktab, asarlari esa, ma'naviy nur manbaidir.

Bu ko'hna dunyoda ne-ne olimu fuzalo, shoiru donishmandlar yashab o'tmagan deysiz! Biroq ularning hammasi ham zamon to'siqlaridan o'ta olmagan. Ammo Navoiy va Bobur kabi buyuk zotlar asrlar silsilasida ham o'z qiymatini yo'qotmadi. Bu ularning asarlaridagi ruh, insoniylik, haqiqat va ishq kuchining samarasidir.

Bobur Mirzo ham shunday abadiy so'z sohibidir. U yoshligidanoq hayotning achchiq chiniqishlarini ko'rgan, taqdir uni bir yerdan ikkinchisiga olib borgan, ammo

yurakdagi Vatan muhabbati hech qachon soʻnmagan. Uning “Boburnoma”si — nafaqat tarixiy hujjat, balki badiiy jozibasi bilan ham benazir asardir.

Bobur Mirzo muchal yoshidayoq yetib ulgurmay, yurt taxtiga oʻtirdi. Shafqatsiz taqdir uni olis manzilu makonlarga olib ketdi. Biroq u jangu jadallarga, halovatsiz kunlarga toʻla hayotini soʻz chirogʻi bilan yoritdi, qalb mehri bilan goʻzal ashʻorlar bitdi. Shu talotoʻplar ichida ham kundalik tartibga odatlanib, qadami yetgan manzillarni obod qilish bilan birga, oʻsha elu-yurtlarning iqlimiyu hayvonot olami, nabobotu elining hayoti, odamlarining kasbu hunarigacha eʼtibordan chetda qoldirmay, qiziqish bilan oʻrganib, “Boburnoma”dek bebaho, ham tarixiy, ham badiiy jihatdan ulkan asarni yozib qoldirdi.

Bobur oʻz kundaligida yurt tabiati, odamlarining odatlari, kasbu hunari, hatto qushlar va daraxtlar haqida batafsil yozgan. Bu orqali u tabiat va inson birligi gʻoyasini yoritgan. Uning asarlari orqali biz XVI asrning nafaqat siyosiy, balki maʼnaviy manzarasini ham koʻramiz.

Bobur Mirzoning gʻazal va ruboiylaridagi ohang — mehr va sogʻinch, ishq va vatan sevgisi bilan toʻla. U nay navosi kabi armonli, tanbur ohangidek mahzun, ammo qalbni yorituvchi nuri bilan jozibador. Shu bois Bobur asarlari yuz yillar oʻtib ham qalblarga taʼsir etadi.

Ulkan bir saltanatning hukmdori boʻlasada, har lahza kuni halovatsiz Vatan ishqida yongan. Andijonning bir tilim qovuniga zoru, tunlari bedor boʻlgan otashqalb Bobur Mirzoning har bir asarini oʻqir ekanmiz, ganjinalar qarshisida lol qolamiz. Yuksak fazilatlarini, oʻzligini yoʻqotmagan chin jasorati, irodasi koʻz oʻngimizda gavdalanadi.

Har ikki soʻz sultonining tugammas xazinasini boʻlgan bitiklari dunyo tillariga tarjima qilinib, asrlar osha yashab kelmoqda. Buyuk soʻz zargari Alisher Navoiy tavalludining 573-yilligi munosabati bilan shoir asarlari ilk bor polyak tiliga tarjima qilindi. Yevropaning taraqqiy etgan davlatlaridan boʻlmish Fransiya ulugʻ shoir ijodi haqidagi dastlabki maʼlumotlar XVII asrning ikkinchi yarmida paydo boʻla boshlagan. Lekin buyuk mutafakkir ijodini muntazam ravishda oʻrganish avlodlar uchun XIX asrdan — sharqshunoslik fani yuzaga kelgan davrdan boshlandi. Fransuz

navoiyshunosligini qaror toptirish va rivojlantirish ishiga Silvestr de Sasi (1758-1838), Fransua Belen (1817-1877), Pave de Kurteyl (1821-1882), Lyusen Buvalar o‘z hissasini qo‘shgan bo‘lsa, Navoiy haqida fransuz adibi Lui Aragon (1897-1982) ham yozib qoldirgan edi. Bu dalillarni bejizga keltirmadik, o‘zini ziyoli sanagan millat borki, davrda ham Navoiy ijodidan bahra olishga intilib kelgan. Dunyo xalqlarining shoh va shoir Bobur Mirzoning hayoti va ijodi, ayniqsa, “Boburnoma”siga katta qiziqish bilan qarashi bejiz emas! Boburning shaxsiyati va olijanob xislatlari Amerika, hatto Yevropada tan olindi. Bundan bir necha yil ilgari Rashbruk Uilyams yozgan “O‘n oltinchi asr bunyodkori”, Haroyat Lambning “Bobur – yo‘lbars” va Anna Flora Stilning “Toj kiygan darvesh” nomli asarlari butun dunyoda tan olindi. Olamshumil voqea sifatida qiziqish bilan o‘qildi. Hind xalqining buyuk farzandi Javoharla‘l Neru “Hindiston tarixi” kitobining bir joyida: “Yevropa madaniyatining uch yuz yilga ilgarilab ketishiga Amir Temurning hissasi qancha bo‘lsa, Hindistonning ma’naviy yuksalishida Boburning ham hissasi shuncha” desa, yana bir joyida “Bobur kelishi bilan Hindiston yangi sulola hukmronligida qudratli saltanatga aylandi. Shu bois, Yevropaning hujum qilish xavfi yoki ehtimoli yo‘q darajaga tushib qoldi”, deya ta’riflaydi.

Davrlar keladiki, dunyoning biror tili yo xalqining ma’naviy hayoti bu ikki buyuk zotning asarlarisiz to‘liq bo‘lmaydi. Ular — inson ruhiyati va ma’naviyatining ikki chiroqdir. Navoiy — qalb nurini yoritgan donishmand, Bobur — vatan muhabbati bilan yongan yo‘lbars.

Bu ikki daryo — Amu va Sirdek uzviy bog‘langan, o‘zbek millatining ma’naviy zaminini sug‘orib turadigan abadiy manbadir. Ulardan bahra olmoq, ularning fikru hikmatidan ilhomlanmoq — bizning saodatimiz va burchimizdir.

XULOSA

Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur — o‘zbek xalqining ma’naviy ustunlari, insoniylik, adolat va Vatan muhabbatining abadiy ramzidir. Ular — ikki so‘z chirog‘i, ikki ma’naviy daryo — Amu va Sirdek millat ruhini sug‘orib turadigan manba.

Ulardan bahra olish, ularning fikru hikmatidan ilhomlanish — har bir ziyoli insonning burchi va sharafigidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Алишер Навоий. “Хамса” – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт, 2018.
2. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. “Бобурнома” – Тошкент: Шарқ, 2020.
3. Ж. Неру. “Ҳиндистон тарихи” – Деҳли, 1951.
4. R. Williams. “The Builder of the Sixteenth Century” – London, 1930.
5. H. Lamb. “Babur the Tiger” – London, 1927.
6. L. Aragon. “Le Fou d’Elsa” – Paris, 1963.

NUTQ - TELEVIDENIYE VA RADIO KANALLARNING ASOSIY KOMPONENTLARIDAN BIRI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada televideniye va radio kanallarining ijodiy hamkorligi o'rganiladi. Ko'rsatuvlar va radio eshittirishlarida yangi shakllar paydo bo'lishi va ularning aksariyati o'zida ko'ngilocharlik hususiyatini ifoda etayotgani o'rganiladi. Soxadagi islohotlarni rivojlantirish borasida tashkil etilgan konsepsiyalar tushintiriladi.

Kalit so'zlar: Televideniye, radio, boshlovchi, ko'rsatuv, eshittirish, kitobxon, ijro, badiiy dastur.

Аннотация. В статье рассматривается творческое взаимодействие телевидение и радиоканалов. Изучается возникновение новых форм в шоу и радиопередачах, большинство из которых носят развлекательный характер. Разъясняются концепции, заложенные в основу развития реформ в этой сфере.

Ключевые слова: Телевидение, радио, ведущий, шоу, передача, чтец, представление, художественная программа.

Annotacion This article examines the creative cooperation of television and radio channels. The emergence of new forms in shows and radio broadcasts is studied, and most of them express the character of entertainment. The concepts established for the development of reforms in the field are explained.

Keywords: Television, radio, presenter, show, broadcast, reader, performance, art program.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019 yil 19 mart kuni yoshlarga e'tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularga axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini singdirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor Yig'ilishi o'tkazildi. Bunda Prezidentimiz "Mamlakatimiz aholisining 30 foizini 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yigit-qizlar tashkil etadi. Ularing ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun keng sharoit yaratilgan. Shu bilan birga, yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishni tashkil etish dolzarb masala hisoblanadi. Yoshlar kanchalik ma'naviy barkamol bo'lsa, turli yot illatlarga qarshi immuniteti ham shunchalik kuchli bo'ladi." [1.B.1.] degan so'zlarini ta'kidlagani bejiz emas.

Davlatimiz rahbari ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo'lga qo'yish bo'yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surgan edi. Shulardan

biri, yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan. Albatta, yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishda Ommaviy axborot vositalarining o'rni katta va muhimdir. Bu borada badiiy dasturlarning o'rnini alohida e'tirof etish joiz. Teleradio kanallarida efirga uzatilayotgan badiiy ko'rsatuvlarni tahlil qilish jarayonida bu dasturlarni asl mohiyati inson qalbini ruhlantirish va shu bilan birga uning ong-u shuurini isloh qilish kabi vazifalarni o'z ichiga olishi kerakligi eng muhim jihatlardan bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek xalqida qadimdan so'zlashish odobi, ularni o'z o'rnida qo'llash masalasiga jiddiy e'tibor qaratilib kelingan. Bugungi davr uchun eng ahamiyatli jihat boy axborot manbaiga ega bo'lish, aniq fakt va raqamlarga tayanish, dunyoda sodir bo'layotgan voqea-xodisalardan doimiy ravishda xabardor bo'lib borishdir. Bu borada ommaviy axborot vositalari kishiga o'ziga kerakli axborotlarni yetkazish uchun eng muhim soha hisoblanadi. Axborot kanchalik rivoj jurnalist, topsa, va darajasi yetuklik jamiyatning boshlovchilarning kasbiy malakasi ham shu qadar ortib boradi. Inson axborotdan matbuot nashrlari, radioeshittirishlar, teleko'rsatuvlar hamda internet saytlari orqali ham xabardor bo'lib boradi. Demak, tele va radio boshlovchilarning aholiga axborot yetkazishdagi asosiy quroli nutq, til bo'lib kolaveradi.

Peter Vinterxoff-Shpurk "Mediapsixologiya. Asosiy tamoyillar" nomli kitobida "Hozirda an'anaviy dam olish dasturlari o'sib, ko'rsatuvlarning yangi shakllari paydo bo'lib bormoqda va ularning aksariyati o'zida ko'ngilocharlik hususiyatini ifoda etmoqda. Xattoki, dam olishga hech qanday aloqasi bo'lmagan turli yo'nalishdagi dasturlar ham o'z janr hususiyatini birmuncha o'zgartirib, ko'ngilochar dastur sifatida faoliyat olib bormoqda" [2.5.288], deydi.

Har bir televideniye va radiokanalning ko'rsatuv, eshittirishlari bir-biridan farq qiladi. Sababi, ushbu kanal spetsifik xususiyatidan kelib chiqqan holda badiiy dastur tayyorlaydi.

Badiiy dasturlar ham bir-birini takrorlamaydigan qiyofada ekranga olib chiqiladi. Misol uchun, "Gap yo'q maslahat", "Osh bo'lsin", "Albom" kabi badiiy

ko'rsatuvlar g'oyaviy jihatdan ma'lum bir maqsadga yo'nalgan bo'lsa-da, ularning bir-biriga monand bo'lgan kirralari yo'q. Kino yo'nalishidagi dasturlar: "Kinomaniya", "Ko'rganlarimiz haqida", "Kinoteatr" ko'rsatuvlari ham shular jumlasidandir.

Badiiy dasturlar qatori bu turdagi loyihalarda ham boshlovchi so'z topish mahoratiga ega bo'lib, kamera va mikrafon karshisida o'zini yo'qotib qo'ymaslikka xarakat kiladi. "Badiiy tele, radio dasturlar ommaga ilg'or g'oya va ilmiy bilimlarnigina emas, balki tilning yuksak madaniyatini ham olib kirishi kerak. Bunda mavzuning dolzarbligi, yorqin tasvirlar qatoriga egaligina emas, balki undagi nutqning adabiyliigi, talaffuzning to'g'riligi va bir xilligiga ham jiddiy talablar belgilangan. Efirda to'g'ri va chiroyli nutq yangrashii lozim, bu nutq yangrayotgan nutqning etaloni bo'lishi zarur" [4.B.3].

Odatda, teleekran yoki radio qarshisida bo'lgan muxlisga murakkab so'zlardan tashkil topgan jumlarlar tushunarsiz bo'lib qoladi. "Maqsadga so'z bilan yetishni orzu qildingmi, shunday aytki, so'zingni havoday simirsinlar, gul hidlaganday vujudlari yayrasin... Quvonchli so'zni quvnab ayt!.. Xafa so'zni hasrat bilan ayt!" [5.B.84] deydi mohir so'z ustalaridan biri Tursunoy Sodiqova.

Shuning uchun ham boshlovchi tele, radio dasturlarda imkon kadar tushunarli so'zlarni ishlatib, aksincha, izoh talab qiladigan jumlalardan foydalanmaganligi ma'qul. Boshlovchida so'z, matn, nutq bilan ishlashning qulay usuli mavjud. Bu yozilgan matnni oldindan bir necha bor ovoz chiqarib o'qib olib, so'zlarning semantikasi va syujet ma'nolarini o'rganib olishidir. Bu esa badiiy dastur efir uchun yozib olinish jarayonida boshlovchiga so'zlarni chiroyli va batafsil bayon qilishida yordam beradi.

"Ko'rsatuv uchun ssenariy yozayotganimizda har gal ortiqcha so'zlarni o'chiramiz, qayta o'qib, yana o'chiramiz. Yana va yana... Oxiri so'zlarning eng qaymog'ini qoldiramiz" [6.B.119]. degan edi E. Fixtelius. Boshlovchi aniq, ta'sirli, qiziqarli, hayajonli gapirishga moyil bo'libgina qolmay, sinonim so'zlardan ham keng foydalanishi lozim. Bu esa efirga uzatiladigan ko'rsatuvning yanada jonli chikishini ta'minlab, ijodkorning boshlovchilik mahoratini yana bir karra namoyon kiladi.

Soxadagi islohotlarni rivojlantirish borasida tashkil etilgan konsepsiyalar muhim rol o'ynaydi. Unda uchinchi ustuvor yo'nalish sifatida axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan yirik o'zgarishlarni kamrab oluvchi tashabbuslarning ilgari surilganligi ushbu sohani kelgusida isloh qilinishini anglatadi. Boshlovchi o'z ijod namunasini yaratar ekan uni auditoriyaga qachon va qanday shaklda yetkazish ustida bosh qotiradi. Sababi, bugun OAV bemalol raqobatga kirisha oladigan jarayonda ommaga taqdim etiladigan asar o'z o'quvchisi, tinglovchisi va tomoshabinini topa olishi muhim. Bunda boshlovchi ham nazariy, ham amaliy bilimlar, shu jumladan, janrlar xakida puxta ma'lumotga ega bo'lsa, yaxshi badiiy asarni ommaga taqdim etishi osonlashadi.

Janrlar haqiqiy hayotni, mavjud voqelikni boshlovchilik mahorati nuqtai nazaridan ifoda qilish usuli hisoblanadi. "Televideniye asoslari" darsligida keltirilishicha, nazariy jihatdan televideniye va radioda ko'rsatuvlar tarkibini uch guruhga: voqeani qisqa va lo'nda tomoshabinga yetkazish vazifasini bajaruvchi, izchillik, xolislik va oshkoralik prinsipiga qat'iy amal kiladigan axborot, dramaturgiya qonunlariga bo'ysungan, tayyorlanish jarayonida rejissyor tomonidan mavzu bir maqsadga yo'naltirilgan, reja asosida amalga oshiriladigan publitsistik va muallif tasavvurida o'ylab topilgan, rejissyor tomonidan sahnalashtirilgan mavzular va loyihalar hisoblanmish badiiy janrga bo'lib o'rganish belgilangan [3.B.47].

Bilim va tajriba boshlovchi uslublarni o'rganish va tahlil kilish natijasida yangidan-yangi ifoda yo'sinlari yuzaga kelmoqda. Bunda janrlarga qo'yiladigan talablar o'zgaradi. Ya'ni ularning o'zaro bir-biriga ta'siri, ular orasidagi farq qisqaradi. Har bir chiqishning o'ziga xosligi, tayyorlanish uslubi bo'lishi zarur. Efirga chiqayotgan dasturning mansub bo'lgan janridan qat'iy nazar, tele va radio kanallar uchun eng muhim komponent nutq bo'lib qolaveradi. Boshlovchi muxlisni o'zining nutqi orqali maftun etadi, hayratga soladi, qiziqtiradi.

Abdulla Avloniyning "Har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurgan oinayi hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur", so'zlari bugun ham dolzarbligini yo'qotgani yo'q.

To'g'ri, bugungi kunga kelib o'zbek tilining qo'llanish doirasi tobora kengayib bormokda. Jamiyat hayotidagi, katta-kichik o'zgarish, avvalo, tilning lug'at zaxirasida o'z aksini topadi. Shu ma'noda o'zbek tilshunos olimlarining ulkan mehnati va jonkuyarligi tufayli fundamental asar 80 ming so'z va iboradan tashkil topgan 5 tomlik "O'zbek tilining izohli lug'ati" dunyoga keldi. Unda o'zbek xalqining lug'at boyligi jamlangan, bir so'z bilan aytganda, bu lug'at tilimizning "tilla sandig'idir".

Tilimiz grammatik qoidalarga solingan, kat'iy talaffuz normalariga ega. Uning afzalliklaridan biri so'zlarning talaffuzi bilan yozilishi o'rtasida deyarli farq yo'q. Aynan shuning uchun ham adabiy tilimiz turli shevalarda gaplashuvchi yurtdoshlarimiz uchun tushunarli bo'lgan muloqot vositasidir. Ammo kundalik hayotimizda o'zbek tilini qo'pol buzish holatlari hamon uchrab turibdiki, bu sof o'zbek tili meyorlariga amal qilgan holda so'zlashuv madaniyatini shakllantirish, tilimizning boy imkoniyatlaridan keng foydalanish kabi dolzarb masalalarni hal etmoqlikni kun tartibiga qo'yayotir. Birgina misol, o'zaro so'zlashuvni qo'ya turaylik, ayrim matbuot nashrlarida - jurnalistlar, tele va radio kanallarda boshlovchilar, filmlar dublyajida san'atkorlar shevaga xos so'zlarni bemalol ishlatmoqda, bu masalaning ahamiyati hech qachon e'tiborimizdan chetda qolmasligi zarurligini anglatadi. Zotan, adabiy til umumxalq tilining ma'lum bir qolipga solingan, kayta ishlangan, sayqallangan shakli sanalib, barchaga tushunarli bo'lgani uchun ham birdek istifoda qilinishi hech kimga qiyinchilik tug'dirmaydi, deb hisoblaymiz.

Xulosa qilib aytganda, kun uchun ahamiyatli bo'lgan "ommaviy madaniyat", globallashuv, integratsiyalashuv ta'sirida turli yot so'zlarning tilimizga muqim o'rnashib qolgani haqida ko'p ta'kidlanmoqda. Tele va radio boshlovchilar tomonidan yo'l qo'yilayotgan nutqiy xatolar, kamchiliklar tuzatilishi, oldini olinishi umidida buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" asaridan quyidagi jumlaning keltirishni joiz bildik.

So'z gavharedurki, rutbasining

Sharhidadur ahli nutq ojiz.

Andinki erur xasis muhlik,

Ko'rguzguchidur Masih mo'jiz,

Bunda muallif so'z rutbasini sharhlashga nutk egalari ojiz ekanini ta'kidlaydi. Martabasi yomon so'zning halok qiluvchiligidan tortib, yaxshi so'zning Iso mo'jizasi kabi odamni tiriltirishga qadar borishini qayd etadi. So'zga sohiblik, til imkoniyatlaridan nutqda va muloqotda o'z o'rnida foydalana bilishni inson axloqining tamal toshi hisoblab, buni jamiyatda keng qaror toptirish masalasiga alohida e'tibor bilan qaraydi. Buni tele va radio boshlovchilar unutmasa bas!

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. «Xalq so'zi» // O'zA. Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish. 2019 yil 20-mart.
2. Vinterxoff-Shpurk II. Mediapsixologiya. Osnovniye prinsipi. Per.s nem. Xarkov: Izd-vo Gumanitarniy sentr, 2007.-C.288.
3. Muhammedov M., Fayziyeva F., Ablyayeva V. Televideniye asoslari, - Toshkent-2009, -B.47.
4. Sodiqova T. Yaxshilikka yetaklash ibodatdir./7x7 ijtimoiy-ommabop gazetasi. 18.09.2008.
5. Khushvaqtov E. PSYCHOLOGICAL AND TECHNICAL CHALLENGES OF AN ACTOR WORKING WITH THE CAMERA //International Journal of Artificial Intelligence. – 2025. – T. 1. – №. 3. – C. 1774-1777.
6. Khushvaqtov, Eldor. "PSYCHOLOGICAL AND TECHNICAL CHALLENGES OF AN ACTOR WORKING WITH THE CAMERA." *International Journal of Artificial Intelligence* 1.3 (2025): 1774-1777.

ЦИФРОВОЕ СОХРАНЕНИЕ НЕМАТЕРИАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

***Аннотация.** В статье рассматриваются современные подходы к цифровому сохранению нематериального культурного наследия (НКН), ключевые технологические решения, организационно-правовые и этические проблемы, а также перспективные направления развития этой области. Приведены рекомендации по систематизации подхода к сохранению цифрового НКН.*

***Ключевые слова:** цифровое наследие, нематериальное культурное наследие, цифровизация культуры, сохранение традиций, информационные технологии.*

***Annotatsiya.** Maqolada nomoddiy madaniy merosni (NMM) raqamli saqlashning zamonaviy yondashuvlari, asosiy texnologik yechimlar, tashkiliy-huquqiy va axloqiy muammolar hamda ushbu sohaning istiqbolli rivojlanish yo'nalishlari ko'rib chiqiladi. Raqamli NMMni saqlashga tizimli yondashuvni shakllantirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.*

***Kalit so'zlar:** raqamli meros, nomoddiy madaniy meros, madaniyatni raqamlashtirish, an'analarni saqlash, axborot texnologiyalari.*

***Abstract.** The article examines modern approaches to the digital preservation of intangible cultural heritage (ICH), key technological solutions, organizational, legal and ethical challenges, as well as promising directions for the development of this field. Recommendations are provided for systematizing the approach to preserving digital ICH.*

***Keywords:** digital heritage, intangible cultural heritage, digitalization of culture, preservation of traditions, information technologies.*

Нематериальное культурное наследие - это совокупность устных обычаев и традиций, фольклора и исполнительских искусств, ритуалов и обрядов, ремёсел и других форм культурного опыта, которые передаются из поколения в поколение. В эпоху бурного развития технологий возникает реальная угроза утраты этих традиций в результате урбанизации, миграции и кардинального изменения жизненных укладов. Вместе с тем цифровые технологии дают новые инструменты и возможности для их документирования, архивирования и передачи.

Цифровое сохранение НКН подразумевает не только техническую фиксацию текста, звука, изображения, видео, но и создание устойчивых информационных массивов, таких как базы данных, онтологии, цифровые архивы и различные образовательные платформы. Но при этом процесс оцифровки сталкивается с множеством проблем: технических, правовых, этических и организационных. В последние годы в научных исследованиях наметилась тенденция смещения акцента от простого «сбора данных» к формированию полноценной цифровой экосистемы, которая бы обеспечивала аутентичность материала и участие самих носителей традиций.

Цифровое сохранение НКН сегодня опирается на весьма широкий спектр технологий, от банальных аудио- и видеозаписей, до средств визуализации, позволяющих ощутить эффект присутствия, погружения в среду.

Наибольшее развитие получают такие технологии, как:

- 3D-сканирование и фотограмметрия (высокотехнологичный метод сканирования объектов, который использует фотокамеры или их комбинации для точного измерения формы, размера и положения объектов в пространстве), которые позволяют воспроизводить предметные и пространственные компоненты нематериальных культурных практик;

- технологии виртуальной и дополненной реальности (VR/AR), используемые для реконструкции моделируемых ритуалов, обрядов и сцен их исполнения;

- системы захвата движений (motion capture), которые особенно востребованы в процессе исследования и сохранения народных танцев и ремесленных действий;

- облачные хранилища и репозитории, которые просто необходимы для обеспечения доступа к оцифрованным материалам.

В настоящий момент более 60% всех проектов, реализуемых с целью цифрового сохранения НКН используют комбинированные мультимедийные технологии (2, 3), что позволяет соединить аудиовизуальные данные, текстовое

описание и метаданные создаваемых ресурсов в единую структуру, формируя так называемый «цифровой контекст традиции».

Значительную роль в данном процессе играют семантические технологии - стандартизированные схемы описания, онтологии и словари. Их внедрение и использование в процессе цифрового сохранения НКН позволяет обеспечивать совместимость коллекций, создаваемых разными учреждениями. Опыт европейских стран и Китая показывает, что без единого подхода к системам метаданных, создаваемые цифровые архивы становятся изолированными и теряют долгосрочную ценность.

Зачастую проекты создаются разрозненно, отдельными исследовательскими группами, экспедициями или музеями. Отсутствие единого подхода к использованию метаданных, единого портала для представления информации, приводит к тому, что сгенерированное цифровое наследие остаётся недоступным для широкой аудитории. Так, в Китае, где активно ведётся процесс оцифровки НКН, существует большое число региональных баз, отражающих НКН различных этнических групп Китая, но не объединённых в единую национальную систему, что мешает полноценно пользоваться накопленными оцифрованными ресурсами (4, 98).

Так и анализ российских интернет-ресурсов позволяет сделать вывод, что в России отсутствуют специализированные сайты, посвященные сохранению российского НКН. А существующие базы данных можно разделить на те, которые ориентированы на фольклорные тексты, ориентированные на музыкальную культуру, и ориентированные на традиционную культуру той или иной территории (6, 114).

Кроме того, отсутствие единого подхода поднимает вопрос с долговременным хранением оцифрованных ресурсов, поскольку в связи с развитием технологий наблюдается морального старение форматов хранения и оборудования. В Китае, около 40 % оцифрованных в 2000-х годах коллекций частично утрачены именно из-за отсутствия технологии миграции данных и резервного копирования (3, 6).

Кроме технических вопросов в последнее время становится актуальным и этический вопрос цифрового сохранения НКН. Сами носители фольклорных практик всё чаще требуют своего участия в решении вопросов доступа к оцифрованным ресурсам. Цифровое сохранение без согласия зачастую может рассматриваться как нарушение принципов уважения к традиции. Для учета этого аспекта были выработаны международные рекомендации ЮНЕСКО, в которых особо подчеркнута необходимость участия представителей самих общин на всех этапах цифрового сохранения, начиная от сбора данных до их публикации.

Кроме того, в большинстве стран права на ресурсы, полученные в ходе цифрового сохранения НКН не урегулированы. Часто могут возникать споры на авторство на созданный ресурс между исследователем, создавший этот ресурс, и правом общины на владение традицией. В связи с этим часто поднимается вопрос о необходимости создания особого понятия «коллективного авторства» для материалов НКН, отражающих традиционные формы творчества, полученных в результате цифрового сохранения.

Поэтому важной тенденцией становится вовлечение самих носителей традиций в процесс цифрового сохранения НКН. Для такого подхода даже было выработан особый термин *community-driven heritage preservation* (сохранение наследия, управляемое сообществом). Он подразумевает не пассивное наблюдение за культурой, а активное участие общин в создании цифровых материалов, комментировании и определении форм представления.

ЮНЕСКО, как специализированное учреждение ООН по вопросам образования, науки и культуры, начиная с 2003 года координирует глобальную программу по сохранению НКН, в рамках которой цифровизация признана одним из приоритетных инструментов охраны. Создан портал *Intangible Cultural Heritage* (<https://ich.unesco.org>), на котором опубликованы данные о более чем 600 объектах из 130 стран. Многие из них сопровождаются цифровыми архивами, мультимедийными материалами и образовательными ресурсами.

В Европе с 2008 года реализуется проект по созданию общеевропейской цифровой коллекции Europeana Collections (<https://www.europeana.eu>), направленной на интеграцию национальных цифровых архивов в единую платформу. Этот проект демонстрирует хороший пример успешного взаимодействия музеев, университетов и IT-компаний в рамках цифрового сохранения НКН. В настоящий момент идет обсуждения аналогичной модели для России и стран Центральной Азии, где также ведутся работы по созданию цифровых коллекции по фольклору, традиционным ремеслам и музыке.

В Китае с 2011 года стартовала государственная программа цифрового наследия, отличающаяся своей масштабностью и централизованностью, в рамках реализации которой в стране было создано более 200 локальных центров и национальный портал China Intangible Heritage Digital Museum. Вместе с тем исследователи отмечают, что технические достижения опережают существующую нормативно-правовую базу, что создаёт риск неравномерности доступа к созданным ресурсам (4, 101).

Цифровые коллекции включаются в учебные программы по фольклору, этнографии, музыковедению, культурологии. Рассмотренные выше платформы, типа UNESCO Open Heritage и Europeana Education интегрируют оцифрованные материалы в дистанционные курсы и проекты цифрового сторителлинга.

Создание глобальных сетей цифровых коллекций и архивов позволяет обмениваться опытом и создается необходимость для унификации стандартов. Инициативы ЮНЕСКО, Международного совета музеев (ICOM) и Международного совета архивов (ICA) формируют основу для обмена методологиями, что особенно важно для развивающихся стран.

Вместе с тем, процесс цифровизации способствует переосмыслению самого статуса фольклора. Переход традиционных форм в онлайн-пространство нередко приводит к изменениям в способах их восприятия и исполнения. Это, в свою очередь, обеспечивает более широкую аудиторию и повышает престиж локальных культур, но, вместе с тем, может приводить к частичной утрате

оригинального контекста и музеизации живых традиций. Поэтому важно говорить не столько о сохранении наследия, сколько о его дальнейшей жизни в цифровом пространстве, когда традиции не замирают, а продолжают развиваться в новых форматах (видео, VR-экспозиции, интерактивные игры).

Есть примеры сочетания физического и цифровое присутствие при использовании оцифрованных материалов: интерактивные выставки, QR-коды, мультимедийные киоски. Такие решения применяются в музеях Японии, Кореи и Китая, где посетители получили возможность взаимодействовать с объектом НКН. Интерактивное восприятие истории и культуры, в свою очередь, будет привлекать молодежь и способствовать их интересу к своим духовным корням (5, 93).

Создание и дальнейшее распространение в Интернете фольклорных ресурсов поднимает вопрос включения в архивные коллекции и жанров современного интернет-фольклора: это могут быть посты в социальных сетях, сообщения в мессенджеры, и др. (8, 110)

С появлением технологий искусственного интеллекта, он также стал активно использоваться в цифровом сохранении НКН. В частности, ИИ может быть задействован при классификации текстов, автоматической расшифровке аудиозаписей, анализе мелодических структур и распознавании танцевальных движений. Это позволяет значительно ускорить обработку больших массивов данных, но вместе с тем требует этической оценки и контроля качества.

Однозначно можно сказать, что цифровое сохранение нематериального культурного наследия в настоящее время представляет одно из важнейших направлений сохранения и развития мировой культурной идентичности. В эпоху глобализации и бурного технологического прогресса оно способствует устойчивости культурной памяти и развитию межкультурного диалога.

Однако максимального результата цифровизации можно добиться лишь при тесном взаимодействии технологических инноваций с гуманитарными и правовыми подходами. Цифровое культурное наследие не должно быть лишь мертвым архивом, его миссия заключается в поддержании «живого» обмена

традициями, вовлечении общин в процесс цифровизации и передаче культурного наследия новым поколениям.

Изучение опыта зарубежных стран по цифровому сохранению НКМ позволяет выработать ряд рекомендаций, в частности и для Узбекистана, следуя которым можно добиться оптимального результата:

- при создании национальной стратегии цифрового сохранения НКН, необходимо всесторонне учитывать существующие технические стандарты, этические кодексы и кадровую подготовку;

- необходимо особое внимание уделять развитию открытых платформ и репозиториев, что позволит обеспечить совместимость данных и свободный доступ к полученным ресурсам большему количеству пользователей;

- в процессе цифрового сохранения НКН необходимо способствовать активному участию самих носителей традиций в качестве участников цифровизации;

- повышение цифровой грамотности специалистов культуры, вовлеченных в работу, также имеет большое значение в процессе цифровизации;

- разработка нормативных актов в этой сфере позволит обеспечить правовой статус цифровых копий, авторские и смежные права как создателей цифровых продуктов, так и носителей традиций.

Развитие систем искусственного интеллекта, VR-технологий и цифровых платформ создаст все предпосылки для формирования «глобальной памяти человечества», в которой нематериальное культурное наследие займёт достойное место наряду с материальными памятниками.

Список использованной литературы:

1. Mendoza MAD, De La Hoz Franco E, Gómez JEG. Technologies for the Preservation of Cultural Heritage-A Systematic Review of the Literature. Sustainability. 2023; 15(2). – URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/2/1059> (дата обращения: 16.10.2025).

2. Skublewska-Paszkowska, M., Milosz, M., Powroznik, P. et al. 3D technologies for intangible cultural heritage preservation-literature review for

selected databases. Herit Sci 10, 3 (2022). – URL: <https://www.nature.com/articles/s40494-021-00633-x> (дата обращения: 20.10.2025).

3. Yu L. Digital Sustainability of Intangible Cultural Heritage: The Example of the “Wu Leno” Weaving Technique in Suzhou, China. Sustainability. 2023; 15(12). – URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/12/9803> (дата обращения: 16.10.2025).

4. Zhou Yaolin, Sun Jingqiong, Huang Yujing. The Digital Preservation of Intangible Cultural Heritage in China: A Survey. Preservation, Digital Technology & Culture. 48. 95-103. – URL: https://memoriamedia.net/Bibliography-ICH/311_ZHOU_2019_TheDigital.pdf (дата обращения: 18.10.2025).

5. Билалов М.И. Использование искусственного интеллекта в сохранении и развитии национальной культуры // Worldview horizons of artificial intelligence development.- May, 2025.- С.90-96.- URL: https://oriens.uz/media/conferencearticles/11_Билалов_Мустафа_Исаевич_90-96.pdf (дата обращения: 24.10.2025).

6. Галкова О.В. Роль современных информационных технологий в сохранении нематериального культурного наследия // Теория и практика общественного развития. 2011. №3.- URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-sovremennyh-informatsionnyh-tehnologiy-v-sohranении-nematerialnogo-kulturnogo-naslediya-1> (дата обращения: 24.10.2025).

7. Жабко Е.Д. Сохранение нематериального этнокультурного наследия в электронной среде // Библиосфера. 2024. №2.- URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sohranenie-nematerialnogo-etnokulturnogo-naslediya-v-elektronnoy-srede> (дата обращения: 24.10.2025).

8. Савочкин М. П. Сохранение национальной идентичности посредством сети интернет //ББК 74.48 Р76. – 2019. – С. 212.

Цай И. К.
и. о. доцента кафедры
«Библиотечно-информационная деятельность»
Государственный институт искусств и
культуры Республики Узбекистан

РОЛЬ БИБЛИОТЕК В СОХРАНЕНИИ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ФОЛЬКЛОРНОГО НАСЛЕДИЯ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. В статье рассматривается роль библиотек Узбекистана в сохранении и популяризации фольклорного наследия. Анализируется деятельность библиотек по формированию фондов, включающих образцы устного народного творчества, а также современные формы работы с фольклорными материалами в условиях цифровизации. Особое внимание уделено вопросам интеграции фольклорного контента в образовательные и культурно-просветительские программы библиотек.
Ключевые слова: фольклор, библиотеки Узбекистана, культурное наследие, цифровизация, традиции.

Abstract. The article examines the role of libraries in Uzbekistan in preserving and promoting folklore heritage. It analyzes the activities of libraries in forming collections that include samples of oral folk art and modern forms of working with folklore materials in the context of digitalization. Special attention is paid to the integration of folklore content into educational and cultural programs of libraries.
Keywords: folklore, libraries of Uzbekistan, cultural heritage, digitalization, traditions.

Фольклор как отражение духовного опыта народа является важнейшей частью культурного наследия Узбекистана. В условиях глобализации именно библиотеки выступают хранителями и посредниками традиционных ценностей, обеспечивая доступ к народному творчеству, документам, записям и исследовательским материалам [1]. Сегодня, когда цифровые технологии трансформируют формы хранения и передачи знаний, перед библиотеками стоит новая задача — не только сохранять, но и популяризировать фольклорное наследие, создавая цифровые коллекции и образовательные проекты, направленные на возрождение интереса к национальной культуре [4].

Библиотеки Узбекистана исторически выполняют функцию сохранения устного народного творчества. В фондах **Национальной библиотеки имени**

Алишера Навои, Института языка и литературы имени А. Навои АН РУз, а также региональных библиотек собраны уникальные рукописи, аудиозаписи, этнографические материалы, отражающие многообразие узбекского фольклора — эпосы, легенды, пословицы, сказки, народные песни [1]. С середины XX века библиотеки начали активно участвовать в сборе и каталогизации фольклорных текстов совместно с научными институтами и культурными организациями [3].

Современный этап характеризуется активным внедрением цифровых технологий. Национальная библиотека Узбекистана, а также университетские и публичные библиотеки развивают **электронные архивы и цифровые коллекции фольклорных материалов**, обеспечивая их доступность для исследователей и широкой аудитории [2]. Создаются тематические базы данных, в которых собраны образцы народных песен, сказаний, мифологических сюжетов и этнографических фотографий. Например, **проект оцифровки фондов фольклора** при участии Министерства культуры и ЮНЕСКО стал одним из ключевых шагов в популяризации культурного наследия страны [3].

Практическая деятельность библиотек по сохранению и популяризации фольклора отражается в региональных инициативах.

Так, **Самаркандская областная библиотека** ведёт проект «Фольклор народов Зарафшана», в рамках которого собираются аудиозаписи сказителей, создаются видеоматериалы и электронные каталоги [4]. **Ферганская областная библиотека** организует ежегодные **фольклорно-литературные недели**, где демонстрируются экспонаты народного искусства, проводятся встречи с мастерами прикладного творчества и исполнителями дастанов [5]. В **Каракалпакской республиканской библиотеке** создан раздел «Живая память народа», включающий архив устных свидетельств, собранных библиотекарями совместно с краеведами.

Важное направление работы — **организация культурно-просветительских мероприятий**: выставок, литературно-фольклорных вечеров, мастер-классов и чтений. Через подобные инициативы библиотеки

способствуют передаче традиций молодому поколению, воспитанию уважения к национальной культуре и формированию культурной идентичности [5]. В вузовских библиотеках проводятся **тематические недели фольклора**, где демонстрируются редкие материалы из фондов, организуются лекции и встречи с фольклористами.

Популяризация фольклора в цифровой среде становится **стратегическим направлением библиотечной деятельности**. Создаются мультимедийные выставки, интерактивные каталоги и онлайн-курсы, позволяющие пользователям погружаться в народную культуру [2]. Так, библиотечные специалисты участвуют в создании национальных электронных платформ, интегрирующих фольклорные ресурсы с образовательными системами и научными базами данных [4]. Подобная работа укрепляет связь между наукой, культурой и библиотечным делом.

Таким образом, библиотеки Узбекистана играют **ключевую роль** в сохранении и популяризации фольклорного наследия. Они не только сохраняют уникальные материалы, но и активно внедряют инновационные формы работы, направленные на вовлечение пользователей в изучение и осмысление народной культуры. Сочетание традиционных и цифровых методов работы позволяет библиотекам эффективно решать задачи культурного посредничества, сохраняя живую связь поколений.

Список литературы

1. Абдуллаева М. Ф. *Фольклор и национальная идентичность Узбекистана*. — Ташкент: Фан, 2019.
2. *National Library of Uzbekistan. Digital Folklore Heritage Project Report*. — Tashkent, 2022.
3. UNESCO. *Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Central Asian Perspectives*. — Paris: UNESCO, 2021.
4. Karimov R. *Libraries and Cultural Preservation in Uzbekistan*. // *Central Asian Journal of Cultural Studies*, 2020. - № 4.

5. Сиддикова Н. *Библиотека и народная культура: пути интеграции.* — Ташкент: Университет, 2023.

FOLKLOR MUSIQASINING RAQAMLI MUHITDA YASHASH SHAKLLARI: YANGI MADANIY KONTEXT VA ESTETIK O'ZGARISHLAR

Annotatsiya: Maqolada raqamli texnologiyalar sharoitida folklor musiqasining zamonaviy madaniyatdagi yashash shakllari, ularning estetik transformatsiyasi va madaniyatshunoslik mazmuni tahlil etilgan. Raqamlashtirish jarayonlari xalq og'zaki ijodi namunalari, xususan, musiqiy folklorning yangi kommunikativ maydonga chiqish imkonini yaratdi. Raqamli platformalarda xalq musiqasining qayta ishlanishi, sun'iy intellekt yordamida yangidan yaratilishi, madaniy xotira va milliy identitetni saqlashning yangi bosqichi sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: folklor musiqasi, raqamli madaniyat, madaniy xotira, estetika, transformatsiya, raqamlashtirish, sun'iy intellekt, global media.

Аннотация: В статье анализируются формы бытования народной музыки в современной культуре в контексте цифровых технологий, их эстетическая трансформация и культурологическое содержание. Процессы цифровизации открыли возможность для образцов народного устного творчества, в частности музыкального фольклора, выйти в новое коммуникативное пространство. Обработка народной музыки на цифровых платформах, её воссоздание с помощью искусственного интеллекта рассматривается как новый этап в сохранении культурной памяти и национальной идентичности.

Ключевые слова: народная музыка, цифровая культура, культурная память, эстетика, трансформация, цифровизация, искусственный интеллект, глобальные медиа.

Abstract: The article analyzes the forms of existence of folk music in modern culture in the context of digital technologies, their aesthetic transformation and cultural studies content. Digitization processes have created an opportunity for samples of folk oral art, in particular, musical folklore, to enter a new communicative arena. The processing of folk music on digital platforms, its re-creation using artificial intelligence, is considered a new stage in the preservation of cultural memory and national identity.

Key words: folk music, digital culture, cultural memory, aesthetics, transformation, digitization, artificial intelligence, global media.

XXI asrning raqamli inqilobi insoniyat madaniyatining barcha sohalariga, shu jumladan, folklor musiqasiga ham chuqur ta'sir ko'rsatdi. Endilikda xalq og'zaki ijodi faqat og'zaki yoki yozma shaklda emas, balki raqamli madaniy kontekstda yashamoqda.

Musika arxivlari, media platformalar (YouTube, Spotify, SoundCloud), sun'iy intellektli tovush rekonstruksiya, raqamli arxivlashtirish jarayonlari folklorni yangi ifoda shakllariga olib kirdi [1.B.17]. Folklor endi faqat o'tmishning xotirasi emas, balki hozirgi madaniyatning faol sub'ekti, zamon bilan hamnafas badiiy ifoda tizimidir. Shuning uchun raqamli muhitda folklor musiqasining o'zgarish jarayonini tahlil qilish madaniyatshunoslik, san'atshunoslik va axborot texnologiyalari chorrahasidagi yangi ilmiy yo'nalishni shakllantirmoqda [2.B.34].

Folklor musiqasining raqamli transformatsiyasi – bu madaniy uzviylikning texnologik davomiyligidir. Raqamli muhitda folklor nafaqat saqlanadi, balki yangi madaniy kontekstda qayta talqin qilinadi [3.B.29]. Lotmanning “semiosfera” konsepsiyasiga ko'ra, har bir madaniyat o'z belgilar tizimida yashaydi va ularni texnologik omillar o'zgartiradi, lekin madaniy yadrosi saqlanib qoladi [4.B.97].

Shu ma'noda, xalq qo'shiqlari, maqomlar, allalar, marosim qo'shiqlari raqamli formatda saqlanishi, ularning semiotik ma'nosini yo'qotmay, balki yangi auditoriyalar uchun tushunarli vizual va audio shaklga o'tishidir. Misol tariqasida, “O'zbek xalq musiqasi” raqamli portali, “UzDigital Heritage” loyihasi, “UNESCO Intangible Heritage Portal”dagi o'zbek maqom yozuvlari ana shunday madaniy transformatsiyaning real shaklidir [5.B.11].

Raqamli texnologiyalar natijasida folklor musiqasi uch asosiy shaklda yashamoqda:

Arxivlash shakli – milliy madaniyat markazlari, universitetlar va UNESCO tizimi tomonidan raqamli audio-videolar saqlanadi;

Ijodiy qayta ishlash shakli – bastakorlar va estrada ijrochilari xalq ohanglarini elektron musiqaga moslashtiradilar (Sevara Nazarkhan, “EthnoBand”, “O'zbekim Sound” loyihalari);

Interaktiv shakl – ijtimoiy tarmoqlarda xalq kuylarining “remix”, “cover” va “virtual duet” ko'rinishida qayta yaratilishi [6.B.21].

Bu uch yo'nalish folklorning dinamik mavjudligini isbotlaydi: u faqat tarixiy meros emas, balki ijtimoiy-madaniy kommunikatsiyaning tirik elementidir [7.B.45].

So‘nggi yillarda YouTube va Spotify’da o‘zbek xalq qo‘shiqlarining yangi versiyalari millionlab ko‘rishlar to‘plamoqda. Masalan, “Andijon polkasi”, “Yor-yor”, “Qiz bola”, “Tanovar” kabi ohanglar etno-elektron uslubda qayta ishlanib, global auditoriyada tinglanmoqda [8.B.8]. Bu hodisa folklor musiqasining global estetik tizimga integratsiyasini anglatadi. Endi o‘zbek xalq musiqasi lokal xotira emas, balki transmadaniy hodisaga aylangan.

UNESCOning 2023-yilgi “Digital Heritage Music Report”ida qayd etilishicha, o‘zbek maqomlari va xalq qo‘shiqlari raqamli tarmoqda eng faol yangilanayotgan janrlar sirasiga kiradi [9.B.62].

Raqamli texnologiyalar, xususan sun‘iy intellekt (AI), endilikda folklor musiqasini nafaqat saqlaydi, balki rekonstruksiya qiladi va yangi shaklda yaratadi. AI algoritmlari yordamida eski audio yozuvlardan tovush tozalash, yo‘qolgan cholg‘u ovozlari tiklash, yangi folklor asosidagi musiqiy asarlar yaratish mumkin bo‘lmoqda [10.B.15]. Masalan, “UzHeritage-AI” loyihasi doirasida “Shashmaqom”ning ayrim yo‘llari sun‘iy intellekt yordamida akustik tozalash orqali yangidan restavratsiya qilingan [11.B.28]. Bu jarayon san’atshunoslik nuqtai nazaridan neo-folklor estetikasini yuzaga keltirdi, ya’ni o‘tmish tovushi zamonaviy texnologiyada yangray boshladi.

San’atshunos olim N.Karimova bu jarayonni *“madaniyatda tovushning raqamli reinkarnatsiyasi”* deb ataydi [12.B.73]. Shu tariqa folklor musiqasi endi “arxiv” yoki “musey” obyekti emas, balki ijodiy va interaktiv madaniy sub’ektga aylanmoqda.

Raqamli madaniyatning o‘ziga xos xususiyati — audial estetikaning vizualizatsiyasidir. Endilikda folklor musiqasi faqat tovush sifatida emas, balki videografika, raqamli effektlar, media-ritmlar orqali idrok qilinadi [13.B.44]. Masalan, TikTok va Instagram platformalarida “folk dance challenge”lar, “milliy kuy remix”lar, “ethno visual art” formatlari orqali xalq ohanglari yosh auditoriya orasida qayta yashayapti.

Bu jarayon madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan madaniy adaptatsiya deb baholanadi — xalq musiqasi yangi madaniy fazoga moslashmoqda, lekin o‘z genetik badiiy tuzilmasini yo‘qotmayapti [14.B.19].

Estetik jihatdan esa, folklor musiqasi:

- yangi ritmik tuzilmalarga ega bo‘ldi (elektron, hip-hop, fusion);
- improvizatsion xususiyati kengaydi;
- milliy lad tizimi (Rast, Dugoh, Segoh) global musiqa garmoniyasi bilan uyg‘unlashdi.

Bu o‘zgarishlar xalq musiqasining universallashtiruvini, lekin ayni paytda milliy o‘zlikning yangi tovushdagi ifodasini namoyon qilmoqda [15.B.41].

Raqamli muhitda folklor musiqasining saqlanishi — bu madaniy xotirani virtual shaklda davom ettirish demakdir. “Uzbek Digital Music Archive” (2023) ma’lumotlariga ko‘ra, oxirgi uch yil ichida 12 mingdan ortiq xalq qo‘shiqlari, maqom, va allalar raqamlashtirilgan [16.B.5]. Bu jarayon nafaqat arxivlash, balki madaniy merosni interaktiv avlodlararo muloqotga aylantirishdir.

Madaniyatshunoslar fikricha, raqamli folklor – bu “Xotira va texnologiya o‘rtasidagi madaniy muvozanat”dir [17.B.22]. Shu ma’noda, xalq musiqasi endi vaqt bilan emas, texnologik fazo bilan yashaydi.

Folklor musiqasining raqamli muhitdagi mavjudligi — bu insoniyat madaniyatining yangi bosqichi, ya’ni madaniy merosning texnologik uzluksizligidir. Raqamlashtirish jarayoni folklorni “muzlatib qo‘yilgan” tarixiy obyekt emas, balki faol madaniy kommunikator sifatida qayta tiriltirdi. Sun’iy intellekt, raqamli arxivlar, global media platformalar orqali xalq musiqasi yangi estetik ovoz topdi. O‘zbek folklori endi nafaqat milliy madaniyatning qismi, balki raqamli madaniyatning global aktoridir. Bu holat musiqiy merosni saqlash, yangilash va kelajak avlodlarga yetkazishda madaniyatshunoslikning yangi konseptual yo‘nalishini belgilab bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova N. *Zamonaviy o‘zbek musiqasining madaniyatshunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2021. – B. 17.

2. Qodirova G. *Madaniy uzviylik va transformatsiya nazariyasi*. – Toshkent: San’at, 2020. – B. 34.
3. Abdullayeva D. *Folklor estetikasining zamonaviy talqini*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – B. 29.
4. Lotman Yu.M. *Kultura i semiosfera*. – Moskva: Akademkniga, 2001. – B. 97.
5. UNESCO. *Intangible Heritage Portal: Uzbekistan Section*. – Paris, 2022. – B. 11.
6. “UzDigital Heritage” loyihasi arxiv ma’lumotlari. – Toshkent, 2023. – B. 21.
7. Ikromov A. *Folklor va zamonaviy madaniyat: madaniyatshunoslik tahlil*. – Toshkent: San’at, 2020. – B. 45.
8. Rajabov B. *O‘zbek xalq qo‘shiqlarining zamonaviy versiyalari*. // “Madaniyat va san’at” jurnali. – 2023. – №3. – B. 8.
9. UNESCO. *Digital Heritage Music Report*. – Paris: UNESCO Press, 2023. – B. 62.
10. Ergasheva S. *Sun’iy intellekt va musiqa san’ati*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2024. – B. 15.
11. “UzHeritage-AI” loyihasi hujjatlari. – Toshkent, 2023. – B. 28.
12. Karimova N. *Madaniyatda tovushning raqamli reinkarnatsiyasi*. – Toshkent: San’at, 2024. – B. 73.
13. Abdullaev R. *Audial estetika va raqamli vizualizatsiya*. – Toshkent: MediaArt, 2022. – B. 44.
14. UNESCO. *Youth, Folk and Digital Culture Report*. – Paris, 2021. – B. 19.
15. Qayumov A. *Musiqa semiotikasi va estetik transformatsiya*. – Toshkent: Fan, 2020. – B. 41.
16. “Uzbek Digital Music Archive”. – Toshkent: O‘zR Madaniyat vazirligi nashri, 2023. – B. 5.
17. Abdullayeva Z. *Madaniy xotira va texnologik uzluksizlik nazariyasi*. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 22.

Дильфуза Абдухаликова
старший преподаватель каф.
«Узбекской и мировой филологии»
Государственный институт искусств и культуры Узбекистана

ИЗУЧЕНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ОСНОВА РИТОРИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА.

Аннотация: В данной статье говорится о риторике, в изучении русского языка студентов института искусств и культуры. Чтение стихов на занятиях русского языка предоставляет уникальную возможность для развития навыков риторики и артикуляции. Применение на занятиях русского языка интерактивных методов и мультимедийных ресурсов смогут значительно улучшить свои навыки работы с языком и развить мастерство публичного выступления.

Ключевые слова: искусство, культура, русский язык, актер, сценическая речь, риторика, коммуникации, артикуляция, мультимедийные ресурсы, мастер слова, навыки произношения.

Abstract: This article discusses rhetoric in the study of Russian by students at the Institute of Arts and Culture. Reading poetry in Russian language classes provides a unique opportunity to develop rhetorical and articulation skills. Using interactive methods and multimedia resources in Russian language classes can significantly improve language skills and develop public speaking skills.

Keywords: art, culture, Russian language, actor, stage speech, rhetoric, communication, articulation, multimedia resources, master of words, pronunciation skills.

Риторика – это искусство говорить и писать убедительно. В контексте изучения русского языка, особенно для студентов института искусств и культуры, овладение риторикой и сценической речью играет ключевую роль. Эти навыки не только обогащают личную культуру, но и формируют профессиональные качества будущих артистов, режиссёров, литературоведов и других представителей сферы искусств.

Риторика охватывает множество аспектов, включая аргументацию, эмоциональное воздействие и стиль. Для студентов института искусств и культуры риторика становится инструментом самовыражения и коммуникации. Умение взаимодействовать с аудиторией, использовать выразительные средства языка, создавать образы и метафоры помогает артистам передавать свои идеи и эмоции.

Мастера риторики должны хорошо знать язык, на котором они выступают. В случае студентов института искусств и культуры русский язык становится важным инструментом для усвоения риторических приемов. Знание богатства русского языка, его грамматики и стиля позволит студентам создать выразительные и убедительные тексты и речи.

Овладение риторикой и сценической речью – важный шаг на пути к профессиональному успеху для студентов института искусств и культуры. Эти навыки помогают не только в творческой карьере, но и в личной жизни. Чем лучше человек понимает язык и умеет им владеть, тем легче ему будет донести свои мысли и чувства до окружающих. Вложив усилия в изучение риторики, студенты смогут раскрыть свои таланты и стать высококлассными профессионалами в своей области.

Изучение риторики и сценической речи невозможно без практики. Одним из эффективных методов является чтение и анализ поэзии, и здесь нельзя не упомянуть величие А.С. Пушкина. Его поэзия предлагает богатый материал для развития навыков произношения и ударения, что особенно важно для студентов, стремящихся освоить сценическую речь.

Чтение стихов Пушкина предоставляет уникальную возможность для развития навыков риторики и артикуляции. Стихи Пушкина полны прекрасных образов и музыкальности языка, что позволяет студентам вникнуть в структуру русского языка.

На занятиях русского языка можно проводить такие практические задания, как чтение вслух, студенты могут по очереди читать стихи, обращая внимание на интонацию и паузы. Работа с ударением: анализ строк, где ударение может меняться в зависимости от контекста [1,45].

Динамика исполнения: разбор темпа и эмоциональной окраски в зависимости от содержания произведения [2,78].

Пушкин, как мастер слова, использует различные приемы, которые помогают понимать, как работает русский язык. Например, в его стихотворении «Утро туманное» важно правильно расставить акценты, чтобы передать

настроение и смысл. Необходимо обратить внимание на ключевые моменты для студентов: Идентификация ударений: обратить внимание на двусложные слова, где ударение может видоизменяться [3,33].

Выразительное чтение: использовать различные способы передачи эмоций, например, повышая или понижая голос там, где это необходимо. Анализ звучания: сопоставлять свое произношение с записями профессиональных чтецов.

Исследование поэзии Пушкина также раскрывает множество риторических приемов, которые студенты могут использовать в своих собственных речах: Метафоры и сравнения: изучение, как Пушкин использует эти элементы для создания образов, может помочь студентам развить свои собственные риторические навыки [4,59].

Паузы и интонации: понимание того, как Пушкин строит свои строки, создает пространство для эмоционального восприятия текста. [5,52].

Изучение риторики и сценической речи посредством поэзии А.С. Пушкина — это не только путь к улучшению произношения и понимания ударений, но и способ глубже постичь культуру русского языка. Студенты, эффективно используя анализ произведений великого поэта, смогут не только повысить свои навыки публичного выступления, но и стать более чувствительными к языковым нюансам, что значительно обогатит их творческий процесс.

В контексте изучения риторики и сценической речи для студентов института искусств и культуры, необходимо применять разнообразные методы и технологии, которые помогут успешно интегрировать теорию с практикой.

Интерактивные методы обучения способствуют активному вовлечению студентов, что позволяет лучше усваивать материал. Это ролевые игры: Включение студентов в симуляцию различных риторических ситуаций (публичные выступления, дебаты) позволяет развивать навыки аргументации и убеждения. Групповые обсуждения: Обсуждение стихотворений Пушкина в

малых группах способствует обмену мнениями, что enriches their understanding of poetic devices and rhetorical techniques [6,22].

Использование мультимедийных технологий в обучении делает процессы более увлекательными и эффективными. Это видеозаписи: Студенты могут смотреть записи выступлений великих ораторов или актеров, что помогает им увидеть на практике, как работают риторические приёмы. Анализ таких записей укрепляет понимание выразительности и эмоций [7,34].

Аудиоуроки и подкасты: Использование аудиоформата для изучения ударений и произношения в стихах. Студенты могут слушать и повторять, обучаясь на примерах. [8,19].

Методика «Чтение вслух». Этот метод чтения вслух является одним из самых действенных способов изучения сценической речи: Техника «по много раз»: Студенты могут многократно читать одно и то же стихотворение, акцентируя внимание на каждом новом элементе (интонации, ударениях, эмоциях). [9,56].

Исполнители и менторы: Поощрение студентов делиться своими работами перед сверстниками или приглашёнными специалистами может стать мотивацией для постоянного совершенствования навыков.

Методы и технологии, предлагаемые в рамках изучения риторики и сценической речи, играют важную роль в формировании компетенций студентов института искусств и культуры. Применяя интерактивные подходы, мультимедийные ресурсы и эффективные методы обратной связи, будущие артисты и специалисты смогут значительно улучшить свои навыки работы с языком и развить мастерство публичного выступления. Риторика становится не только предметом учебной программы, но и важным инструментом на пути к профессиональному успеху.

Использованная литература:

1. Гоппен Н. Как правильно произносить слова: Учебное пособие. М., 2021.
2. Серебровский В. Сценическая речь: Теория и практика. Санкт-П., 2020.
3. Петрова Л. Ударение в русском языке. Е., 2019.

4. Тихомиров А. Риторические приемы в поэзии. К., 2022.
5. Канев Е. Пушкин и современность: Риторика в поэзии. Н., 2021.
6. Евдокимова О. Интерактивные методы обучения. М., 2023.
7. Павлов И. Мультимедийные технологии в обучении: Инновации и эффективность. Санкт-П., 2022.
8. Сидорова Н. Аудиоуроки и подкасты в совр. образовании. Е., 2021.
9. Фролова Т. (2024). Чтение вслух: Техники и методики. Р., 2024.

Людмила Муминходжаева,
старший преподаватель кафедры
«Библиотечно-информационная деятельность»
ГГИК Узбекистана

ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ В ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОТЕЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ С ИСТОЧНИКАМИ ИНФОРМАЦИИ ПО КУЛЬТУРЕ И ИСКУССТВУ

Аннотация. В статье раскрывается обеспечение пользователей библиотек информационными ресурсами о культуре и искусству на примере библиотечно-информационных учреждений Узбекистана, дается характеристика основных источников информации отрасли в традиционной и электронной форме.

Ключевые слова: информационные ресурсы, обслуживание пользователей, культура и искусство, сетевые ресурсы, библиографические пособия.

Annotatsiya. Maqolada kutubxona foydalanuvchilarini O'zbekiston kutubxona-axborot muassasalari misolida madaniyat va san'at to'g'risidagi axborot resurslari bilan ta'minlash, tarmoq axborot manbalarining an'anaviy va elektron shaklda tavsiflanishi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: axborot resurslari, foydalanuvchilarga xizmat ko'rsatish, madaniyat va san'at, tarmoq resurslari, bibliografik qo'llanmalar.

Abstract. The article discusses the provision of library users with information resources about culture and art, using the example of library-information institutions in Uzbekistan. It also provides a description of the main sources of information in the field, both in traditional and electronic forms.

Key words: information resources, user service, culture and art, network resources, bibliographic aids.

Деятельность библиотечно-информационных учреждений направлена на удовлетворение информационных потребностей пользователей и реализацию разнообразных библиотечных услуг. Важным аспектом этой деятельности является предоставление информационных услуг, которые осуществляются с использованием различных информационных ресурсов. Все источники информации, которые привлекаются для обслуживания пользователей, могут быть отнесены к категории информационных ресурсов.

Согласно данному подходу, информационные ресурсы библиотек можно классифицировать на несколько составных частей. Одним из наиболее эффективных критериев для структурирования этих ресурсов является их способность удовлетворять потребности пользователей в библиотечных

услугах. Это означает, что библиотека должна выполнять задачи, связанные с непосредственным информационным обслуживанием пользователей, используя те источники информации, которые доступны в данный момент.

Такой подход позволяет более точно отразить процесс создания и предоставления библиотечных услуг, а также разнообразие ресурсов, которые используются в этом процессе. Важно отметить, что реализация этого принципа способствует не только корректировке перечня библиотечных ресурсов, но и улучшению качества предоставляемых услуг.

Таким образом, библиотечно-информационные учреждения должны постоянно анализировать и адаптировать свои ресурсы и услуги в соответствии с изменяющимися потребностями пользователей. Это включает в себя не только обновление коллекций, но и внедрение новых технологий, которые могут помочь в более эффективном обслуживании. Библиотеки должны стремиться к тому, чтобы их ресурсы были актуальными, доступными и разнообразными, что в свою очередь позволит им успешно выполнять свою основную задачу - удовлетворение информационных запросов пользователей.

В конечном итоге, такая систематизация и постоянное совершенствование библиотечных ресурсов и услуг обеспечивают высокий уровень обслуживания, что является ключевым фактором в деятельности библиотечно-информационных учреждений.

В случае, когда от пользователя поступает информационный запрос на оказание какой-либо библиотечной услуги - получение документа в традиционном или электронном виде, справки или консультации, списка литературы по теме и т.п., - в процессе удовлетворения запроса будут участвовать определенные информационные ресурсы.

На этом основании в состав информационных ресурсов библиотеки, входят все имеющиеся в документном фонде библиотеки источники информации на твердых носителях, приобретенные и подписываемые сетевые ресурсы, ресурсы собственной генерации на разных носителях информации и привлекаемые корпоративные ресурсы [2].

Раскрывая специфику информационных ресурсов искусства и культуры, необходимо указать на присутствие в документах художественной, иначе ее называют эстетической, информации, которая проявляется в ее уникальности, многовариантности восприятия. Особенностью художественной информации является прежде всего то, что она относится к нелогической информации, то есть воздействует на человека не через разум, а через эмоциональную сферу, ее неповторимость заключается в проявлении уникальности личности писателя, а незаменимость в невозможности преобразования знаковой формы, кроме того, эта информация практически не стареет.

Информационно-библиотечный фонд по искусству и культуры в Национальной библиотеке Узбекистана имени Алишера Навои комплектуется из журналов, газет, энциклопедий, словарей, рукописей, книг, диссертаций, авторефератов, нотно-музыкальных изданий, изданий по изобразительному искусству, аудиовизуальных материалов, видеоматериалов, электронных документов. Небольшая часть документов, часто спрашиваемая читателями, доступна в открытом фонде читального зала «Ижод», где читатель может взять книгу по интересующейся теме и прочитать на месте. В читальном зале «Ижод» [5] пользователи могут ознакомиться с музыкальной литературой и нотными изданиями. В открытом фонде зала имеются нотные издания, музыкальные произведения, грампластинки, аудио диски, а также книги по различным направлениям искусства, моды, кино, театра, балета, изобразительного искусства, архитектуры и др.

В фонде зала нотно-музыкальных изданий имеется 67 000 нотных изданий и более 11 000 грампластинок и свыше 1.500 тыс. изданий изобразительного искусства. Собрания нот представлено для различных музыкальных инструментов, оркестров, ансамблей. Значительную часть составляет ноты для хора, клавиры опер и балетов, оркестровые партитуры, детская и популярная музыка. Зарубежная, русская и узбекская музыка представлена сочинениями известных композиторов таких как Бах, Бетховен, Шопен, Чайковский, Мухтар Ашрафи, Тухтасин Джалилов, Таджиев, Юнус

Раджаби и другие. Помимо классики в фонде имеется музыкальный фольклор. Сборники узбекских макомов «Дугох», «Ирок», «Бузрук», «Наво», «Сегох», а также ряд выпусков «Узбек классик ашулалари».

Документы по искусству и культуре можно также найти в отделе «Рукописей, уникальных и особо ценных изданий» [4]. Служба «Рукописей, уникальных и особо ценных изданий» была сформирована в 1917 году. Коллекция отдела редких книг и рукописей Национальной библиотеки Узбекистана им. Алишера Навои насчитывает более 15 500 экз. изданий, среди них рукописи, редкие и старопечатные книги, первые литографические книги и периодические издания, материалы и документы по изучению истории Туркестанского края и сопредельных с ним стран. Среди рукописных и литографических материалов XIII-XX вв. на арабском, персидском, староузбекском языках, выделяется коллекция рукописных книг восточной тематики: рукописные книги Алишера Навои, Джами, Замахшари. Рукописные восточные книги охватывают более чем тысячелетний период истории.

К информационным ресурсам библиотеки можно отнести и другие «запасы информации, зафиксированной на каком-либо носителе и пригодной для ее сохранения и использования», которые можно считать основой выполнения библиотечной услуги - приобретенные и подписываемые сетевые ресурсы. Это полнотекстовые базы данных (БД), фактографические БД (энциклопедии, справочники), реферативные и библиографические БД и т.п. Таим образом к обслуживанию в качестве еще одного источника информации по культуре и искусству и предоставление их пользователям библиотеки привлекаются также и сетевые ресурсы Интернета.

Электронные информационные ресурсы культуры и искусства Национальной библиотеки имени Алишера Навои представлены базами данных самой библиотеки и зарубежных стран. Национальная общеобразовательная электронная библиотека (UZNEL) открылась 18 апреля 2019 г. Интегрированный веб-портал электронной библиотеки охватывает 21 информационное и библиотечное учреждение, и в настоящее время веб-портал

имеет полную базу данных, содержащую более 50 тысяч электронных книг. Найти необходимые данные по интересующей пользователя области знаний можно в действующих БД, среди которых:

ic.natlib.uz - это инструментарий для поиска информации в электронном виде по отсканированным каталожным карточкам Национальной библиотеки Узбекистана имени Алишера Навои [3]. Благодаря “Имидж-каталогу” вся информация о ресурсах библиотеки доступна читателям через сеть Интернет. В результате поиска имеется возможность самостоятельно вести поиск информации по теме, сделать заказ в “Имидж-каталоге” с любого компьютера читального зала.

stat.natlib.uz - «Статистическая отчетность книг и периодики» [9] включает в себя всю подробную информацию обо всех печатных и электронных ресурсах, выпускаемых на территории Республики Узбекистан. Пользователи с помощью этой системы могут ознакомиться с издательскими новинками. Система дает возможность подробно просмотреть данные о ресурсах, выпущенных во всех регионах Республики Узбекистан, выбрать по тем или иным отраслям, в том числе по культуре и искусству (изоиздания, нотные издания и т. д.), категориям лиц, данные по тематике, по единице измерения в издательском деле, а также возможность просмотра данных о других статистических показателях.

diss.natlib.uz - база данных научных работ (Научная электронная библиотека диссертаций и авторефератов). В Базе данных научных работ Республики Узбекистан используется система защищённого просмотра документов. Эта система предназначена для организации доступа к произведениям в цифровой форме, защищённым авторским правом. С её помощью библиотеки смогут обеспечить выполнение требований авторского права Республики Узбекистан. В БД насчитывается около 17 301 (59,87 %) диссертаций, 11 594 (40,12%) авторефератов.

nodir.natlib.uz - БД редких изданий и рукописей [4]. База Данных включает поисковую систему по каталогу редких изданий и рукописей,

хранящихся в библиотеке, и доступ к их цифровой полнотекстовой форме. Кроме того, предусмотрены специальные настройки для зарегистрированных пользователей: ученые, специалисты и исследователи могут обмениваться своими мнениями, цитировать научные труды, оставлять комментарии в процессе просмотра цифровых образов, представленных в Базе Данных, а также прикреплять свои статьи, эссе по актуальным вопросам изучения этнографии, истории, культуры, искусства, этики, философии и литературы.

База Данных поддерживает возможность поиска и просмотра информации о рукописях и редких изданиях, хранящихся в других библиотеках, музеях, архивах, профильных институтах, что позволяет получить полномасштабные сведения о ресурсах, собранных в одно пространство и сэкономить время при отборе информационных источников, находящихся в различных учреждениях. В Базу Данных включены полнотекстовые данные фонда рукописей, уникальных и особо ценных изданий Национальной библиотеки, которые доступны для просмотра в объёме 15% от ресурса.

Эта система даёт возможность познакомиться с документом постранично, в виде набора изображений, запрещая снимок экрана и не кэшируя их в постоянной памяти компьютера пользователя и позволяет библиотекам предоставлять доступ к имеющимся в базе электронным научным материалам, в полной мере обеспечивая выполнение требований Закона об авторском праве Республики Узбекистан.

press.natlib.uz - электронный архив национальной периодики - это доступ к полнотекстовым электронным версиям газет, публикуемых на территории Республики Узбекистан. Электронный архив способствует повышению эффективности обслуживания пользователей за счет оперативного доступа к изданиям в цифровом формате, обеспечивает сохранность печатной коллекции национальных периодических изданий. Периодические издания являются важным источником информации и освещают помимо политических, экономических тем и культурные вопросы развития страны.

Поиск необходимых источников осуществляется при помощи поискового навигатора по темам. Так, в разделе «Культура» отражены такие газеты, как «Маданият», «Китоб дунёси», «Ёшлар овози», «Ўзбекистон адабиёт ва санъати».

jar.natlib.uz – Мировые информационные ресурсы. Веб-портал доступен пользователям и специалистам Национальной библиотеки в читальных залах библиотеки (компьютеры имеют 6 лицензированных и 30 открытых ссылок в папке «Зарубежные электронные ресурсы» на рабочем столе) и на ее сайте. Веб-портал активно помогает в оперативном поиске и эффективном использовании информации на лицензионных и открытых научнообразовательных электронных ресурсах, предоставляемых ведущими мировыми компаниями [6].

На сегодняшний день библиотека использует следующие лицензионные информационные ресурсы (порталы), в которых можно найти документы, касающиеся искусства и культуры: Host EBSCO, ProQuest, East view, JSTOR, Library Press Display. Пользователям библиотеки предоставляются 30 открытых информационных ресурсов в библиотечной сети: DOAB (Directory of Open Access Books), DOAJ (Directory of Open Access Journals), (МЦБ) Мировая цифровая библиотека [7].

К информационным ресурсам библиотеки следует отнести и ресурсы собственной генерации, являющиеся сложной и многоплановой группой ресурсов. Причем ресурсы собственной генерации - это не только отсканированные тексты наиболее востребованных отдельных печатных документов и не только оцифрованные коллекции, но это и ресурсы библиографического плана, например, каталоги - как традиционные, так и электронные, другие библиографические пособия, например, указатели, как изданные типографским способом, так и неопубликованные.

Национальная библиотека по выбранному профилю тщательно собирает опубликованные и неопубликованные документы (первичные документы), а ее библиографические информационные ресурсы (вторичные источники информации) чаще всего отражают имеющийся документный фонд.

Библиографическая информация зафиксирована на твердых носителях и размещена в электронных сетях.

Библиотекой осуществляется доступ пользователей не только к самим документам, но и к информации о них. Таким образом, информация об информации, т.е. библиографическая информация, как информационный ресурс наравне с самими документами может быть также интересна и необходима для выполнения информационных запросов пользователей, и, соответственно, может быть отнесена к информационным ресурсам библиотек.

До 2012 года в Национальной библиотеке имени Алишера Навои функционировал Отдел научной информации по культуре и искусству. Этот отдел осуществлял выявление, сбор, систематизацию и анализ документного потока информации по проблемам культуры и искусства и являлся признанным лидером в информационном обеспечении культурной деятельности в республике посредством издания текущих информационных указателей, обзоров, информационных листков и другой информации.

В фонде Национальной библиотеки можно найти библиографические обзоры, пособия и указатели, которые стабильно составлялись Отделом по культуре и искусству [8].

Библиографический обзор «Панорама культурной жизни Республики Узбекистан» республиканской прессы по проблемам культуры и искусства составлялся Отделом научной информации по культуре и искусству и выпускался ежегодно. Выпуск содержал информацию о достижениях республики в области культуры и искусства: о музыкальных фестивалях, конкурсах, художественных и фото выставках, театральных и кинопремьерах, библиотечной деятельности, творческих успехах деятелей культуры и искусства и т. д. На страницах обзора освещались события и достижения, достигнутые творческой интеллигенцией Узбекистана на международной арене. Обзор велся на основе текущих периодических изданий, выходящих в Узбекистане и поступивших в Национальную библиотеку имени Алишера Навои за определенный год. Выпуск обзора рассылался бесплатно.

Справочно-методическое пособие «Национальные культурные центры Республики Узбекистан и библиотеки». В данной работе содержатся сведения о деятельности Республиканского интернационального культурного центра. Кратко перечислены знаменательные события из жизни Центра и национальных культурных центров. Пособие также включает методические и практические рекомендации, которые могут быть использованы в организации работы библиотек и национальных культурных центров.

Библиографический обзор «Мустақил Ўзбекистоннинг маданият ҳаёти» («Культурная жизнь независимого Узбекистана») выпускался ежеквартально в типографии Национальной библиотеки. Под таким названием работа выходила в свет с 2004 года. В данном обзоре собран материал, опубликованный в узбекской прессе по вопросам культуры и искусства. Библиографический справочник «Ўзбекистон маданияти ва санъатига оид янги адабиётлар» («Новая литература по узбекской культуре и искусству»). В данном справочнике отражались материалы новостей культуры страны, в том числе театра, библиотечной работы, библиографии, живописи, международных отношений в области искусства, кино.

С 2012 года Отдел научной информации культуры и искусства библиотеки преобразован в читальный Зал нотно-музыкальных изданий «Ижод». Повышая качество и эффективность библиографических пособий с помощью цифровых технологий, специалисты Службы формирования национальных библиографических баз данных НБ готовят полнотекстовые электронные библиографические указатели не только на традиционных носителях, но и на CD дисках. Указатели посвящаются выдающимся общественным деятелям, ученым, писателям, представителям науки, искусства и культуры Узбекистана. Особенность составления параллельно указателя на CD-диске заключается в том, что он дает доступ к первичным источникам информации из сотни журналов, газетных статей, научных трудов деятелей в оцифрованном формате, облегчая тем самым исследовательский поиск пользователю.

Библиографические указатели составляются для широкого круга пользователей на узбекском и русском языках, содержащие информацию не только из печатных изданий, но и из медиа-изданий (грампластинки, аудио, видео). За последние годы Службой было выпущено, более двадцати полнотекстовых биобиблиографических указателя нового типа, посвященных выдающимся общественным деятелям, ученым и писателям, деятелям науки, искусства и культуры Узбекистана. Модернизированным направлением таких пособий послужило, создание полнотекстового электронного указателя, где представлены все его преимущества перед печатным форматом. Особенность такого указателя состоит в том, что в оцифрованном формате изложена вся трудовая деятельность ученого.

Полнотекстовые биобиблиографические указатели посвящены известным композиторам, поэтам, собирателям произведений народной и современной узбекской музыки. Это, Мутал Бурханов, Мухтар Ашрафи и Юнус Раджаби - деятели музыкального творчества, посвятившие всю свою жизнь служению искусству. Указатели составлены для широкого круга пользователей на узбекском и русском языках, в содержании которых не только печатные издания, но и медиа-издания (грампластинки, аудио, видео,) в электронном виде на CD дисках. Работа с таким CD-диском максимально облегчает исследовательский поиск пользователя.

НБ им. А. Навои - это мощный информационный центр, активно использующий компьютерные технологии. В век развития информационных технологий библиотека все шире использует электронные ресурсы и новые компьютерные технологии. Справочно-библиографический аппарат современной библиотеки включает в себя не только традиционные элементы, предназначенные для хранения и поиска информации – каталоги, картотеки, фонд справочных и библиографических пособий, тематические папки и фонд выполненных справок, но и электронные ресурсы. Это библиографические указатели на электронных носителях, электронные каталоги и базы данных, полнотекстовые базы данных, мультимедийные издания, подготовленные на

материалах коллекций библиотек, а также комплексные ресурсы, включающие в себя большинство из вышеуказанных элементов.

Эти ресурсы позволяют обеспечить комфортный доступ широкого круга потребителей к информации рассматриваемой отрасли в этой курсовой работе, собранной библиотеками за много лет. Возможность предоставления таких ресурсов в режиме on-line способствует активизации их использования молодым поколением. Национальная библиотека Республики Узбекистан располагает наиболее полной универсальной коллекцией национальных и зарубежных документов в нашей стране, формирует национальные электронные информационные ресурсы, предоставляет пользователям доступ к мировым электронным информационным ресурсам ведущих производителей.

Использованная литература:

1. О дальнейшем совершенствовании информационно-библиотечного обслуживания населения Республики Узбекистан: Постановление Президента Республики Узбекистан ПП №4354 от 7 июня 2019 года // <https://mfa.uz/ru/press/library/2019/06/19488/>

2. Щербинина Г.С. Информационные ресурсы в системе «Библиотека» [Электронный ресурс] / Г.С. Щербинина. – Электрон. дан. - Режим доступа: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/20039/1/bvu09-2008-16.pdf>

3. Имидж-каталог [Электронный ресурс] / НБ РУз им.А.Навои. – Электрон. дан. - Режим доступа: <http://ic.natlib.uz/>

4. Зал особо ценных изданий “Нодир” [Электронный ресурс] / НБ РУз им.А.Навои. – Электрон. дан. - Режим доступа: <http://nodir.natlib.uz/>

5. Зал нотно-музыкальных изданий “Ижод” [Электронный ресурс] / НБ РУз им.А.Навои. – Электрон. дан. - Режим доступа: https://www.natlib.uz/bbs/content/94_589

6. Зарубежные электронные ресурсы [Электронный ресурс] / НБ РУз им.А.Навои. – Электрон. дан. -

Режим доступа: https://www.natlib.uz/bbs/content/94_536448

7. Мировые информационные ресурсы. Мировые научно-образовательные электронные ресурсы

[Электронный ресурс] / НБ РУз им.А.Навои. – Электрон. дан. - Режим доступа: <http://jar.natlib.uz:8101/>

8. Сайт Национальной библиотеки Республики Узбекистан имени Алишера Навои [Электронный ресурс] / НБ РУз им.А.Навои. – Электрон. дан. - Режим доступа: <https://www.natlib.uz/>

9. Статистическая отчетность книг и периодики [Электронный ресурс] / НБ РУз им.А.Навои. – Электрон. дан. - Режим доступа: <http://stat.natlib.uz/>

LINGVOPOETIKANING MATERIALI

Annotatsiya: Maqolada lingvopoetikaning o‘rganish obyekti bo‘lgan badiiy matn haqida fikr yuritilgan. Matn tarkibini tashkil qiluvchi so‘z, uning asar mazmunini aks ettirishdagi roli va mifologiyasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Matn, so‘z, poetizm, ekspressiv vazifasi, poetik vazifasi, badiiy vazifasi, estetik vazifasi.

Аннотация: В статье рассматривается художественный текст, являющийся объектом изучения лингвопоэтики. Выделяется слово, образующее структуру текста, его роль в отражении содержания произведения, его мифология.

Ключевые слова: Текст, слово, поэтика, экспрессивная функция, поэтическая функция, художественная функция, эстетическая функция.

Abstract: This article examines literary text, which is the subject of linguistic poetics. Words are highlighted as they shape the structure of the text, their role in reflecting the content of the work, and its mythology.

Key words: Text, word, poetics, expressive function, poetic function, artistic function, aesthetic function.

Kirish: Sharq mumtoz adabiyoti vakillarining lirik va epik asarlarida, ilmiy risolalarida so‘zning ilohiyligi, uning jozibasi va inson hayotida nechog‘lik rol o‘ynashi xususida juda ko‘p yozganlar. G‘arbda ham bu borada kam yozilmagan. Yan Parandovskiyning “Алхимия слова” nomli mashhur asarida so‘z mohiyati mifologiya bilan bog‘lab talqin qilinadi, ya’ni “... jamiki kashfiyotlar, hunarlar, san’atlar sarchashmalarida o‘z mifologiyasi bo‘lgani kabi, adabiyotlar sarchashmasida ham o‘z mifologiyasi bor, chunki inson fikri jamiki kashfiyotlarni g‘ayritabiiy kuchlarning ishtirokisiz o‘ziniki deb e’lon qilishga jur’at etgan emas” (1.239). Yan Parandovskiyning qayd etishicha, bu “... so‘z san’atining sirli tarixiga ham mos keladi. Tangrilar o‘zlari tanlab olgan odamlarning og‘ziga tupurib qo‘yishgan, payg‘ambarlar “olovli tosh”ni tilga olishadi, Gesiod esa Gelikon tog‘larining adirlarida otasining qo‘ylarini boqib yurgan kezlarida ilohalar unga qanday qilib qo‘shiqlar o‘rgatishganini hikoya qiladi. Bir necha epigrammada esa asalarilar uxlab yotgan Aflotunning lablariga asal surtib ketganini aytishadi” (2.239).

Bu o'rinda muallif ijodkorlarning so'zga chechanligi, asar tilining badiiy jihatdan pishiqqligini obrazli tarzda ifodalab bermoqda.

Darhaqiqat, badiiy matn til jihatidan qanchalik jozibador bo'lsa, yozuvchiga shunchalik shuhrat keltiradi, asarning umrboqiyligini ta'min etadi. Parandovskiyning so'z haqidagi "Eski Ahd kitoblarini so'z san'atining eng yuksak parvozlari qatoriga qo'yimoq lozim. Ularda yunon adabiy an'analari dadil ravishda buzilgan (bu o'rinda xristianlarning agiografik asarlari nazarda tutilmoqda)". Ularda fikrning har qanday qilib bo'lsa-da aytilmasa bo'lmaydigan, hatto grammatik qonun-qoidalarining buzilishi evaziga bo'lsa-da, muqarrar tarzda aytilishi zarur bo'lgan so'z bilan ayovsiz va shiddatli kurashi aks etgan; fikr ifodalanishi kerak, lekin so'z fikrga bo'ysunishni istamaydi. Ayni shu o'rindagi majburlash juda qudratli bo'ladi, ana shu majburlash ijodning haqiqiy manbayidir, ijodning o'zi esa ulug' qalbning shu'lasi, xolos. Bunday asarlarda so'z qalbning shunaqa holatlariga sadoqat bilan xizmat qiladi..." (2.239).

Asosiy qism: Demak, badiiy asarlarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari aynan so'z vositasi orqali ochib beriladi. Shu sababli ham so'zning asar mazmunini aks ettirishdagi roli beqiyos. Faqat so'zning o'zigina voqelikni obrazli aks ettirishda o'jizlik qiladi. Bu bilan badiiy asarda qo'llanayotgan lingvistik birlik – so'zning lingvopoetik xususiyatlarini ifodalashda yozuvchidan o'ta mohirlikni talab etadi. Shu ma'noda yozuvchi badiiy asardagi voqelikni tasvirlar ekan, kitobxonga uning nozik tafakkuriga ta'sir qiluvchi vositalarni rang-barang tasvirlar yordamida ifodalaydi. Bunday ifodalanish ba'zida normativ lingvistikaga zid qo'yiladi, zidlanish lisoniy vositalar ko'magida ifodalanganligi uchun shakl va ma'nodagi rang-baranglik lingvopoetik vazifa bajaradi. Voqealarning badiiy tasvirida shunday vaziyatlar mavjud bo'ladi, ularni lisoniy shakllar bilan ifodalashning imkoniyati bo'lmaydi. Bunga milliy urf-odatlar va milliy mentalitet yo'l qo'ymaydi. Shuning uchun ham biror predmet, narsa, hodisalar obrazli vositalar orqali ifodalanadi. Yozuvchi nazarda tutgan badiiy voqelikni ifodalash uchun lisoniy birliklar o'rnida ekstralingvistik vositalar qo'llaniladi. Bunday vaqtlarda nolisoniy va ekstralingvistik vositalardan ham foydalaniladi. Shuning uchun ham lisoniy vositalar tasviri qatorida boshqa

vositalar ham o'z ifodasini topadi, barcha vositalar zimmasiga yozuvchi tomonidan badiiy – g'oyaviy yuk yuklanadi (3.43).

Lingvopoetikaning predmeti, yuqorida aytib o'tilganidek, poetik yukka ega bo'lgan til vositalarining majmuyidir. Bular ilmda poetizmlar, deb yuritiladi. "Bundan ma'lum bo'ladiki, lingvopoetik tadqiqotlarning o'rganish obyekti har qanday holatda ham til, o'rganish predmeti adabiyotshunoslik. Lingvopoetika ikki soha kesishuvidagi uchinchi sohadek tuyulsa-da, zinhor "oraliq uchinchi" emas, balki tilshunoslikning alohida bo'limi ekanligini unutmaslik kerak.

Lingvopoetik tadqiqotning asosiy maqsadi o'quvchini so'z haqida odatiy tasavvurdan ozod qilish va so'zni ijodkor ko'rgani kabi ko'ra bilishni shakllantirishdir. Demak, badiiy matndagi til birliklarini tahlil qilish ma'lum bir asar mazmunini, uning g'oyaviy mohiyatini, yozuvchining ijodiy mahoratini va g'oyaviy yo'nalishini chuqur o'rganish imkonini beradi. Bu jarayon o'quvchining dunyoqarashini shakllantirib, insoniy munosabatlar to'g'risida shaxsiy mushohada yuritishga imkon yaratadi" (4.63).

Lingvopoetika bo'yicha keyingi yigirma-o'ttiz yil ichida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarning mavzu qamrovi va sifatidan ham anglash mumkinki, mavzu qamrovi kengaydi va yaxshilandi. Lingvopoetik yondashuvning takomillashuvi badiiy matnni tashkil qiluvchi til birliklarini qaytadan ko'zdan kechirish imkonini yuzaga keltirayotganini ham e'tirof etish lozim. Chunki har qanday til birligi badiiy matnda muallifning badiiy niyatiga xizmat qiluvchi bebaho vositaga aylanishi hamda tamoman o'ziga xos poetik qonuniyatlarni namoyon qilishi mumkin. Aslida, muayyan tilning boyligi, badiiy imkoniyatlar doirasining sarhad bilmasligi aynan badiiy matnda voqe bo'ladi. Tilning konnotativ vazifasini idrok qila olgan, uning boy ifoda imkoniyatlaridan mohirona foydalangan hamda ularni ijod jarayoniga mahorat bilan tatbiq etgan ijodkor, demakki, o'z ona tili oldida mas'uliyatli vazifani ado etgan bo'ladi.

Tilda konnotatsiya juda muhim o'rin tutishini tadqiqotlarida muntazam ta'kidlab boradigan tilshunos N.Mahmudov "tilda konnotatsiyaning mavjudligi, rang-barangligi, barqarorligi tilning nechog'lik boyligining, qadimiy an'analarga

sohibligining, ifoda imkoniyatlari sarhadsizligining, ta'sir va tasvir quvvati o'tkirligining shahodatidir" (5.27), – deb yozadi. Olim alohida ta'kidlagan ushbu masalaning asosiy zalvori so'z san'atkorlari, ya'ni ijod ahlining zimmasiga tushadi. Buning natijasida esa huzurlanib o'qiladigan, so'zlarning jilvasidan yuzaga kelgan san'at asari – badiiy matn yuzaga keladi. Demak, badiiy matnning so'z bilan ifodalangan badiiylik unsurlari qanchalik ko'p bo'lsa, asarning tili shunchalik shirador bo'ladi. Ana shu shiradorlik lingvopoetik tadqiqotlar uchun muhim obyekt sifatida "bag'rini ochadi". O'zbek adabiyoti bisotida ana shunday badiiy til jihatidan benazir asarlar juda ko'p va ular bir qator tadqiqotlar uchun manba vazifasini o'tab kelayotganining sababi ham shunda.

So'zning alkimyosi badiiy matnda namoyon bo'ladi. So'zning estetik vazifasining asosiy namoyon bo'lish o'rni badiiy matn ekanligi mutaxassislar tomonidan ko'p marta ta'kidlangan (6.5). Badiiy matnni tugal anglash, uning tarkibidagi murakkab tuzilishga ega bo'lgan qatlamlarni fahmlash uchun o'zbek tili grammatikasini yetarli darajada bilish kifoya qilmaydi. Chunki "badiiy matnda ifodalangan asosiy g'oya-fikr-mazmunni tushunish shunchaki ish emas, balki ancha qiyin va murakkab ijodiy jarayondir. Badiiy asarda mutlaqo o'ziga xos, goh ochiq, goho yashirin turli ishoralar, tagma'nolar bilan namoyon bo'ladigan mazmunning ma'nosini to'g'ri anglash ma'naviy-madaniy, aqliy-hissiy va lisoniy-estetik faoliyat natijasida mumkin bo'ladi" (7.4).

Badiiy matn qo'llangan vositalarning qamrovi tilning ifoda ko'lami bilan chegaralanadi. Yozuvchining mahorati hadsiz til vositalaridan qay darajada foydalana olishiga bog'liq.

Badiiy matn masalalariga doir tadqiqotlarda badiiy matnga shunday ta'rif beriladi: "Badiiy matn badiiy asar mazmunini ifodalagan, funktsional jihatdan tugallangan, tilning tasvir imkoniyatlari asosida shakllangan, o'zida turli uslub ko'rinishlarini muallif ixtiyoriga ko'ra erkin jamlay oladigan, kishilarga estetik zavq berish xususiyatiga ega bo'lgan g'oyat murakkab butunlik hisoblanadi" (8.3).

Badiiy matnda til birliklari turli vazifalarda ishtirok etadi. Ularning eng muhim vazifasi estetik yoki keng ma'noda poetik vazifasi hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda

tilning “ekspressiv vazifasi” termini bilan birga “tilning poetik vazifasi”, “tilning badiiy vazifasi”, “tilning estetik vazifasi” kabi terminlar ham qo‘llanishi qayd etilgan (9.4). Ko‘rinadiki, bu yo‘nalishdagi tadqiqotlarda “poetik” va “estetik” so‘zlari deyarli bir xil ma’no ifodalovchi termin sifatida muqobil hisoblanadi.

Aytish joizki, badiiy matndagi har bir vosita poetik vazifa bajaradi, degan fikr to‘g‘ri emas. O‘zining standart vazifasidan tashqari sezilarli darajada aktuallashtirilgan til birliklarigina poetik vazifa bajaruvchi vosita sifatida tahlil qilinishi kerak. Ammo poetik nuqtayi nazardan tekshirish uchun til birligi muayyan talablarga javob berishi zarur.

O‘tgan asrning saksoninchi yillardan boshlab nutq va uni yuzaga keltiruvchi omillarni tadqiq etuvchi jiddiy tadqiqotlar maydonga kela boshladi. Bu ishlarda badiiy til, badiiy nutq va uni o‘rganadigan lingvistik poetika (LP) yo‘nalishi o‘rtasidagi munosabatlar yoritib berildi, lingvistik poetikaning o‘rganish obyekti, mundariyasi oydinlashdi” (10.3).

Xulosa va tavsiyalar: Muallifning kommunikativ niyati va maqsadi, hozirjavobliligi, qahramonlar ruhiyati hamda xarakteriga xos bo‘lgan jihatlar lingvopoetik strukturada namoyon bo‘ladi. Ilmiy tushunchalarning mazmuni so‘z, nutq, matn, ifoda tarkibida oydinlashadi. Shuning uchun ham badiiy matnning har qanday shakli yozuvchi yoki shoirning poetik mahorati asosida lingvistik birliklar strukturasiga joylanadi. Shunga ko‘ra ham lingvopoetikaning materiali hisoblangan matn va uning tarkibidagi so‘zlar umumiy til qonuniyatlari yig‘indisi sifatida talqin qilinadi. So‘z matnni yaratadi, matn esa lingvopoetik tahlilda o‘zining jozibasini ko‘rsatadi. Modomiki shunday ekan, lingvopoetikaning materiali bo‘lgan so‘z hamda matnga ayni shu rakursda to‘xtab o‘tish ehtiyoji yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qo‘chqor R. Jahon adiblari adabiyot haqida. – Toshkent: Ma’naviyat, 2010. – B. 239.
2. Parandovskiy Y. Alximiya slova. – M.: Progress, 1972. – S. 239.
3. Toshxo‘jayeva SH. Erkin A’zam lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2015. – B. 43–44.

4. Muqimova Z. O‘tkir Hoshimov asarlari tilining lingvopoetik va lingvomadaniy xususiyatlari: Filol. fan. b-cha fals. d-ri (PhD) ... diss.
– Toshkent, 2020. – B. 63
5. Mahmudov N. Til siyosati va siyosat tili // O‘zbek tili va adabiyoti.
– Toshkent, 2016. – № 4. – B.27.
6. Gorelikova M.I., Magomedova D.M. Lingvisticheskiy analiz xudojestvennogo teksta. – M.: Russkiy yazik, 1989. – S.5.
7. Yo‘ldoshev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi: Filol. fan. d-ri ... diss.
– Toshkent, 2009.
– B. 4.
8. Yo‘ldoshev M., Yadgarov Q. Badiiy matnning lisoniy tahlili.
– Toshkent: TDPU, 2007. – B. 3.
9. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari.
– Toshkent: Fan, 2007. – B. 4.
10. Muhammadjonova G. 80-yillar oxiri, 90-yillar boshlari o‘zbek she’riyatining lingvopoetik tadqiqi: Filol. fan. nomz. ... diss... – Andijon, 2004. – B. 3.

RAQAMLI MUHITDA FOLKLOR MUSIQASINING TRANSFORMATSIYASI: YANGI ESTETIK SHAKLLAR

Annotatsiya: Maqolada folklor musiqasining raqamli muhitdagi transformatsiyasi, an'anaviy ijro shakllarining media-madaniyat bilan uyg'unlashuvi hamda yangi estetik jarayonlar tahlil etiladi. Folklor musiqasi raqamli texnologiyalar yordamida qayta yaratilayotgan, virtual maydonda ommalashayotgan madaniy fenomen sifatida baholanadi. Shuningdek, "virtual folklor", "audio-arxiv madaniyati" va "sun'iy intellekt ijrosi" kabi zamonaviy hodisalar tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: raqamli madaniyat, folklor musiqasi, transformatsiya, mediaestetika, raqamli ijro, sun'iy intellekt, madaniy meros.

Аннотация: В статье анализируется трансформация фольклорной музыки в цифровой среде, сочетание традиционных исполнительских форм с медиакulturой и новыми эстетическими процессами. Фольклорная музыка рассматривается как культурный феномен, воссоздаваемый с помощью цифровых технологий и популяризируемый в виртуальном пространстве. Также критически рассматриваются такие современные феномены, как «виртуальный фольклор», «культура аудиоархивов» и «перформанс искусственного интеллекта».

Ключевые слова: цифровая культура, фольклорная музыка, трансформация, медиаэстетика, цифровое исполнительство, искусственный интеллект, культурное наследие.

Abstract: The article analyzes the transformation of folklore music in the digital environment, the combination of traditional performance forms with media culture, and new aesthetic processes. Folklore music is considered as a cultural phenomenon that is being recreated using digital technologies and popularized in the virtual space. Also, modern phenomena such as "virtual folklore", "audio-archive culture" and "artificial intelligence performance" are critically examined.

Key words: digital culture, folklore music, transformation, media aesthetics, digital performance, artificial intelligence, cultural heritage.

So'nggi yillarda O'zbekistonda raqamli texnologiyalar va internet infratuzilmasining jadal rivojlanishi madaniyat sohasiga, xususan, folklor musiqasining saqlanishi, qayta ishlanishi va tarqalishiga tub ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli axborot texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida xalq og'zaki ijodi va musiqiy meros elementlari yangi madaniy muhitda yashay boshladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 26-maydagi PF–6002-sonli “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmonida raqamli texnologiyalarni joriy etish milliy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan bo‘lib, unda madaniyat va san’at sohasining raqamlashtirilishi alohida vazifa sifatida ko‘rsatib o‘tilgan [1].

Shuningdek, 2021-yil 4-noyabrdagi PQ–5270-sonli “O‘zbekiston Respublikasida nomoddiy madaniy meros obyektlarini saqlash, himoya qilish va targ‘ib qilishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorda madaniy merosni raqamli formatda hujjatlashtirish va xalqaro platformalarda targ‘ib qilish zaruriyati belgilab qo‘yilgan [2]. Mazkur qarorga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi huzurida “Raqamli madaniy meros markazi” tashkil etilgan bo‘lib, uning faoliyati xalq musiqasini, folklor janrlarini va mahalliy og‘zaki an‘analarni raqamli shaklda saqlash, kataloglashtirish va ommalashtirishga qaratilgan.

Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yil yakunida mamlakatda internet foydalanuvchilari soni 33 milliondan oshgan, bu aholining 95 foizini tashkil etadi [3]. Shu bilan birga, foydalanuvchilarning 72 foizi raqamli platformalarda musiqa, madaniy kontent va xalq ijodiga oid materiallardan muntazam foydalanmoqda. Madaniyat vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2020–2024-yillar oralig‘ida xalq ijodiga bag‘ishlangan raqamli loyiha va festival soni 2,7 baravar oshgan, bu esa raqamli folklor musiqasining ommalashuvi va auditoriya kengayishini ko‘rsatadi [4]. Raqamli media maydonida xalq musiqasining yangi shakllari paydo bo‘ldi — “virtual baxshichilik”, “AI maqom”, “remikslangan folklor qo‘shiqlari” kabi eksperimental yo‘nalishlar bugungi madaniy-estetik tafakkurga yangicha ruh bag‘ishlamoqda.

Bu holat folklor musiqasining faqat an‘anaviy og‘zaki shaklda emas, balki mediatsiyalashgan (raqamli) shaklda ham mavjud bo‘lishini ta’minlamoqda [5]. Xalqaro kontekstda ham bu jarayon dolzarb yo‘nalish sifatida e’tirof etilmoqda. UNESCOning 2023-yilgi “Intangible Cultural Heritage in the Digital Era” hisobotida

raqamli texnologiyalarni “nomoddiy merosning yangi himoya vositasi” sifatida e’tirof etilgan [6].

Shu nuqtai nazardan, folklor musiqasining raqamli muhitdagi transformatsiyasi masalasi madaniyatshunoslikda nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Bu tadqiqot xalq musiqasining raqamli davrdagi o’zgarishlari, yangi estetik xususiyatlari, auditoriya bilan o’zaro aloqasi va milliy madaniyatni saqlashdagi roli kabi masalalarni tahlil qiladi.

Folklor musiqasining raqamli muhitga kirib kelishi uning ijtimoiy-madaniy funksiyasini kengaytirdi. Oldin xalq musiqasi asosan marosimiy yoki jamoaviy ijro shaklida mavjud bo’lgan bo’lsa, hozir u individual iste’mol obyektiga aylandi. Masalan, “Spotify”, “YouTube”, “SoundCloud” kabi platformalarda xalq kuylarining remiks, mash-up yoki “AI-rekonstruksiya” turlari paydo bo’lmoqda [3, B.44]. Bu hol madaniy antropologiyada “folklorning mediatik qayta kodlanishi” deb ataladi. Ya’ni xalq musiqasi endi nafaqat og’zaki, balki raqamli xotira shaklida ham yashaydi. Demak, raqamli folklor — bu “tirik an’ana”ning raqamli shakldagi hayotidir [4, B.29].

Raqamli muhitda xalq musiqasining estetik ko’rinishi sezilarli darajada o’zgardi. Avvalo, ijro konteksti o’zgardi: endi musiqaning estetik qiymati nafaqat ohangda, balki uning vizual dizayni, montaj sifati, audiotexnika darajasida ham belgilanmoqda [5, B.51]. Masalan, TikTok yoki Instagram’da xalq kuylarining qisqartirilgan, “remikslangan” shakllari yosh auditoriya orasida yangi semantik ma’no kasb etmoqda. Bu hol madaniyatshunoslikda “folklorning estetizatsiyasi va dekontekstualizatsiyasi” deb izohlanadi — ya’ni musiqaning marosimiy ma’nosi yo’qolib, u zamonaviy estetik ob’yektga aylanmoqda [6, B.47]. Raqamli ijroda xalq kuylarining tovush diapazoni, tembri, ritmik strukturalari sun’iy algoritmlar yordamida qayta shakllanmoqda. Bu esa folklorning jonli tabiati bilan texnologik takrorning muvozanatini buzadi.

Har bir madaniyat o’z xotirasini saqlash uchun yangi texnologiyalardan foydalanadi. Bugungi raqamli folklor ham xalqning kollektiv identitetini virtual shaklda mustahkamlovchi vositaga aylandi [7, B.38]. Misol uchun, O’zbekistonda

tashkil etilgan “Raqamli maqom kutubxonasi”, “Folklor musiqasi arxivi” kabi loyihalar milliy merosni raqamli formatda saqlash imkonini bermoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitda ijodkor va tinglovchi oʻrtasidagi chegaralar ham oʻchmoqda. Har kim “remiks”, “cover” yoki “AI-takror” orqali xalq musiqasining yangi shaklini yaratishi mumkin. Bu hol folklarning demokratlashuvi sifatida talqin etiladi — yaʼni musiqiy meros endi faqat “baxshi” yoki “ustoz”ga emas, balki har bir foydalanuvchiga tegishli boʻlmoqda [8, B.65]

Soʻnggi yillarda sunʼiy intellekt asosida yaratilgan musiqiy loyihalar folklorni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Masalan, neyrotarmoq yordamida “AI-Alpomish” yoki “Raqamli dutor” kabi eksperimental loyihalar paydo boʻldi. Biroq bu hol sanʼat falsafasi nuqtai nazaridan bahsli masaladir:

Sunʼiy intellekt folklorni yaratmaydi, balki imitatsiya qiladi. Shunday ekan, u estetik jihatdan folklarning “jonli ruhi”ni toʻliq bera olmaydi [9, B.72]. Ammo ilmiy jihatdan bu jarayon xalq musiqasining semiotik moslashuvchanligini koʻrsatadi — u har qanday texnologik kontekstda yangi hayot topa oladi.

Raqamli transformatsiya jarayoni imkoniyat bilan birga xavf ham tugʻdiradi. Bir tomondan, u folklorni global auditoriyaga olib chiqadi; ikkinchi tomondan, ijro tabiiyligi, muhit, improvizatsiya kabi anʼanaviy xususiyatlarni yoʻqotadi. Baʼzi tadqiqotchilar bu jarayonni “madaniyatning algoritmlashuvi” deb ataydi [10, B.58]. Yaʼni musiqaaning hissiy mohiyati sunʼiy ritm va texnologik filtrlash ostida yoʻqolib boradi. Shuning uchun raqamli folklorni saqlashda asosiy maqsad — jonli ijro bilan texnologik imkoniyat oʻrtasidagi muvozanatni topishdir.

Raqamli muhit folklor musiqasining shaklini, funksiyasini va estetik mohiyatini oʻzgartirmoqda. Endilikda xalq musiqasi faqat eshitiladigan emas, vizual, raqamli va interaktiv hodisa sifatida mavjud. Bu jarayon, bir tomondan, xalq madaniyatining yangi davrga moslashuvchanligini koʻrsatsa, ikkinchi tomondan, uning asl ogʻzaki-estetik mohiyatini saqlab qolish vazifasini yanada dolzarb qiladi. Demak, raqamli folklor — bu anʼana va innovatsiya, tabiiylik va algoritim, xotira va texnologiya oʻrtasidagi yangi muvozanatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. PF-6002-son Farmon "*Raqamli O'zbekiston – 2030*" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. — Toshkent, 26.05.2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. PQ-5270-son Qaror "*Nomoddiy madaniy meros obyektlarini saqlash, himoya qilish va targ'ib qilishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.*" — Toshkent, 04.11.2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. *Axborot texnologiyalari va internetdan foydalanish bo'yicha 2024-yilgi hisobot.* — Toshkent, 2025. — 38 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. *2024-yil yakunlari bo'yicha madaniyat va san'at rivoji statistik tahlili.* — Toshkent, 2025. — 42 b.
5. Nasriddinova G. *Folklor musiqasining raqamli muhitdagi transformatsiyasi.* — Toshkent: Innovatsiya Ziyo, 2022. — 196 b.
6. UNESCO. *Intangible Cultural Heritage in the Digital Era: Global Report.* — Paris: UNESCO Publishing, 2023. — 124 p.
7. Karimov N. *O'zbek musiqiy merosi va zamonaviylik.* — Toshkent: Fan, 2019. — 243 b.
8. Nasriddinova G. *Folklor musiqasining raqamli muhitdagi transformatsiyasi.* — Toshkent: Innovatsiya Ziyo, 2022. — 196 b.
9. Turaeva N. *Madaniyat va media: yangi o'zaro ta'sirlar.* — Samarqand: SamDU, 2021. — 210 b.
10. Haydarov F. *Virtual madaniyat fenomeni.* — Toshkent: Navro'z, 2020. — 185 b.
11. Raxmatov A. *Mediada estetik transformatsiyalar.* — Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. — 174 b.
12. Yusupova Sh. *Folklor va zamonaviy media. // San'atshunoslik masalalari, №3.* — Toshkent, 2023. — B. 46–53.
13. Karimova G. *Madaniy identitet va raqamli kommunikatsiya.* — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 192 b.
14. Nazarov A. *Raqamli antropologiya asoslari.* — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023. — 170 b.
15. Saidova S. *Sun'iy intellekt va madaniy meros estetikasi.* — Toshkent: Fan, 2024. — 158 b.
16. Shermatov U. *Raqamli ijro va folklor muvozanati muammolari.* — Tashkent: Mumtoz so'z, 2023. — 142 b.

O'ZBEK XALQ FOLKLORIDA AXLOQIY QADRIYATLARNING IFODALANISHI VA TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI

Annotatsiya: Maqolada o'zbek xalq folklorida aks etgan axloqiy qadriyatlarning mazmun-mohiyati, ularning jamiyat ma'naviyatini shakllantirishdagi o'rni hamda zamonaviy sharoitdagi o'zgarish tendensiyalari tahlil qilingan. Tadqiqotda folklor namunasida axloq, tarbiya va insonparvarlik g'oyalarining ifodalanish shakllari yoritiladi.

Kalit so'zlar: folklor, axloq, qadriyat, ma'naviyat, insonparvarlik, xalq ijodiyoti, transformatsiy.

Аннотация: В статье анализируется содержание и сущность нравственных ценностей, отраженных в узбекском народном фольклоре, их роль в формировании духовности общества и тенденции изменения в современных условиях. В исследовании освещаются формы выражения идей нравственности, воспитания и гуманизма в образце фольклора.

Ключевые слова: фольклор, этика, ценность, духовность, гуманизм, народное творчество, трансформация.

Annotation: The article analyzes the essence of moral values reflected in Uzbek folk folklore, their role in shaping the spiritual consciousness of society, and the trends of transformation in the modern context. The study highlights the forms of expression of ethics, education, and humanism in samples of folklore.

Keywords: folklore, morality, values, spirituality, humanism, folk creativity, transformation.

Kirish

Folklor har bir millatning ma'naviy olamini, axloqiy meyorlarini va tarixiy xotirasini ifodalovchi bebaho meros hisoblanadi. O'zbek xalq ijodiyotida axloqiy qadriyatlar — insonning ezgulikka intilishi, adolat, mehr-shafqat, halollik va sadoqat kabi fazilatlarning poetik ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Globallashuv va madaniy integratsiya jarayonlarida bu qadriyatlarning transformatsiyasi, ya'ni mazmun va shakl jihatidan yangilanishi dolzarb ilmiy muammoga aylanmoqda. Otabobolarimizning aytmoqchi bo'lgan pand-nasihatlarini, el e'zozlagan odam bo'lishning talab-qoidalarini, Alp Erto'nga, To'maris, Shiroq, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik

kabi ajoyib yurt farzandlarining botirliklari, xalqimizning urf-odatlari, milliy fazilatlarimiz san'at darajasiga ko'tarilgan so'z tizimlaridan iborat maqol, qo'shiq, ertak, doston, bolalarga bag'ishlangan asarlar va boshqa janrlardagi namunalarda ifodasini topadi. Shuning uchun ham xalq og'zaki ijodini milliy qadriyatlar deb atash odat bo'lgan. Xalq og'zaki ijodi ilmda folklor deb yuritiladi. G'ulomxon G'ofurov milliy an'analarga bag'ishlangan maqolalaridan birida milliy qadriyatlarning quyidagi ko'rinishlarini tilga olgan: 1) tabiiy qadriyatlar; 2) iqtisodiy qadriyatlar; 3) ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar; 4) ma'naviy qadriyatlar; 5) axloqiy qadriyatlar⁶. Jumladan, "Ota-bobolarimiz ilm o'rgatish bilan birga farzandlarimizga avloddan-avlodga o'tib kelayotgan milliy-ma'naviy, axloqiy qadriyatlarni singdirganlar"; "O'zbeklarning aksariyati... yaqin odamlarning, qo'shnilarning omon-esonligi to'g'risida g'amxo'rlik qilishni birinchi o'ringa qo'yadi. Bu esa eng oliy darajadagi ma'naviy qadriyat, inson qalbining gavharidir".

O'zbek xalq folklori — xalqning axloqiy ideallarini avloddan-avlodga yetkazuvchi ma'naviy maktabdir. Ertaklar, dostonlar, rivoyatlar va maqol-matallarda insonning ezgulikka, haqiqatga va adolatga bo'lgan intilishi asosiy g'oya sifatida talqin etiladi. Ustoz Omonilla Madayev O'zbek xalq folklori haqida quyidagi fikrlarni aytib o'tganlar, "Ota-bobolarimizning aytmoqchi bo'lgan pand-nasihatlar, el e'zozlagan odam bo'lishning talab-qoidalari, Alp Erto'nga, To'maris, Shiroq, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik kabi ajoyib yurt farzandlarining botirliklari, xalqimizning urf-odatlari, milliy fazilatlarimiz san'at darajasiga ko'tarilgan so'z tizimlaridan iborat maqol, qo'shiq, ertak, doston, bolalarga bag'ishlangan asarlar va boshqa janrlardagi namunalarda ifodasini topadi. Shuning uchun ham xalq og'zaki ijodini milliy qadriyatlar deb atash odat bo'lgan. Xalq og'zaki ijodi ilmda folklor deb yuritiladi. Bu atamani 1846 yilda ingliz olimi Uilyam Toms taklif qilgan bo'lib, uning ma'nosi "xalq donoligi" degan tushunchadan iborat. Aslini olganda, folklor deganda, xalq tomonidan yaratilgan hamma san'at namunalari tushuniladi. Me'morlik, naqqoshlik, ganchkorlik, zardo'zlik, musiqa, raqs, og'zaki adabiyot namunalari — hammasini folklor deb tushunish qabul qilingan. Har bir san'at sohasida ish olib borayotgan mutaxassis o'zi tanlagan turni "folklor" deb atayveradi. Masalan,

musiqachi xalq kuylarini, xoreograf xalq raqslarini, arxitektor xalq me'morchiligini, folklorshunos olim xalq dostonlari, ertaklarini folklor asari deb hisoblaydi. Biz – so'z san'ati sirlarini o'rganuvchi sohada ish yuritganimiz uchun maqol, topishmoq, lof, askiya, latifa, qo'shiq, ertak, dostonlarni folklor namunasi sifatida yozib olamiz, tahlil qilamiz. "Folklor" atamasini talaffuz qilganimizda xalq og'zaki ijodini tushunamiz. Xalq og'zaki ijodini o'rganuvchi olim folklorshunos hisoblanadi. Folklorshunoslik hozirgi paytda adabiyotshunoslikning tarkibiy qismidir. Badiiy adabiyot xalq og'zaki ijodidan boshlanadi. Binobarin, adabiyot tarixining birinchi qismini folklor tashkil etadi. Shuning uchun filologiya fakulteti talabalari mutaxassis sifatida shakllanish jarayonini xalq og'zaki ijodini o'rganishdan boshlaydilar.

Folklor so'z san'atining asosini tashkil etadi. Ayni choqda folklor asarlari hamisha jonli ijro bilan aloqada bo'ladi. Shuning uchun ertak, qo'shiq, doston va boshqa bir qator og'zaki ijod asarlari ijro davomida sinkretik san'at namunasi hisoblanadi. Sinkretik so'zi birlashmoq, qorishmoq, aralashmoq tushunchasini bildiradi. Doston kuylanganda musiqa, so'z, sahna san'atlari qorishib uyg'unlashadi. YA'ni baxshi do'mbira, soz chalib xonanda sifatida yoqimli ovozda doston aytadi. Doston esa matndan – so'zlardan iborat bo'ladi, musiqa asbobida ijro etilgani uchun baxshi xonandalik, sozandalik qiladi. Ayni paytda dostondagi voqealarni tovush tovlanishi – sahna san'ati – aktyorlik mahorati bilan hikoya qiladi.

Masalan, "Alpomish" dostonida qahramonlik bilan bir qatorda oilaga sadoqat, vatanparvarlik, vafo va odamiylik kabi axloqiy qadriyatlar yuksak poetik ruhda ifoda topgan. Xalq maqollarida esa axloq meyorlari qisqa, lekin juda ta'sirchan shaklda beriladi: "Yaxshilik qilsang, dengizga tashla — baliq bilmasa, xalq biladi", "Odam go'zalligi — odob bilan". Bu misollar xalq ongidagi axloq konsepsiyasining asosini tashkil etadigan insoniylik, adolat va odobni targ'ib qiladi.

Folklordagi axloqiy g'oyalar nafaqat badiiy obrazlar orqali, balki ijtimoiy ongni shakllantirish vositasi sifatida ham namoyon bo'ladi. Epik qahramonlar orqali insonning ichki dunyosi, ma'naviy mas'uliyati va jamiyat oldidagi burchi anglatilgan. Bu jihatdan folklor — xalqning "axloqiy kodeksi" vazifasini bajarib kelgan. "Qadriyatlar – jamiyatda kishilar o'rtasida obro'ga, e'tiborga, hurmatga, nufuzga ega

kishilar, munosabatlar, holatlar, moddiy narsalar va ma'naviy boyliklar majmuasi". "Qadriyat inson va jamiyat ma'naviyatining tarkibiy qismi, olamdagi voqealar, hodisalar, jarayonlar, holatlar, sifatlar, talab va tartiblarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladigan tushuncha". "Qadriyat – voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha", - degan ta'riflar berilgan. Bu esa, o'z navbatida, qadriyatlarning ahamiyatini ko'rsatmoqda.

XXI asr global madaniyat ta'sirida folklordagi axloqiy qadriyatlar yangi interpretatsiyada namoyon bo'lmoqda. Xalq og'zaki ijodiyotining ayrim shakllari internet, media va ijtimoiy tarmoqlar orqali zamonaviy qiyofa kasb etmoqda. Biroq bu o'zgarishlarda qadimiy axloqiy mohiyat saqlanib qolgan — insonparvarlik, mehr, adolat va halollik g'oyalari hanuz markazda turibdi. Masalan, zamonaviy "memlar" yoki qisqa internet hikoyalarida ham xalqona fikrlash uslubi, axloqni targ'ib etuvchi yumoristik yoki ibratli elementlar ko'zga tashlanadi. Bu — qadimiy folklor qadriyatlarining yangi kommunikativ muhitdagi qayta tug'ilishi demakdir. "Qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarining manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va ular tomonidan baholanib, qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne'matlari, hodisalari majmuini tushunmog'imiz lozim"

Xulosa

Yosh avlodni ma'naviy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, allomalarning o'giti, dono so'zlari, fikrlarini qadrlash, o'rganish, hayotda qo'llash yoshlarni fikr va dunyoqarashini kengaytiradi. Bugungi yoshlar – kelajak poydevori. Shunday ekan, ularni har tomonlama yetuk, komil, vatanparvar, yurt tinchligi va ravnaqi yo'lida fidokor bo'ladigan farzandlar qilib tarbiyalash zarur.

O'zbek xalq folklorida axloqiy qadriyatlar nafaqat estetik va badiiy qimmatga ega, balki jamiyat ma'naviy barqarorligini ta'minlovchi ildiz manba hisoblanadi. Zamonaviy folklor tadqiqotlari bu qadriyatlarning transformatsiya jarayonlarini chuqur tahlil etish orqali milliy ma'naviyatni asrash va yangilash imkonini yaratadi.

Shu bois folklorni faqat o‘tmish merosi sifatida emas, balki jonli axloqiy tizim sifatida o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘xliyev B. O‘zbek xalq og‘zaki ijodiyoti. – Toshkent: Fan, 2015.
2. Yusuf Xamadoniy. Axloq va ma’rifat haqida. – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2010.
3. Bahodirov A. Folklor va ma’naviyat. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
4. Hasanov, B. “Transformation of Uzbek Folklore in the Digital Era.” Central Asian Journal of Social Sciences, 2021.

PRODYUSERLIK FAOLIYATINING IJTIMOY-MADANIY FUNKSIYALARI

(TIZIMLI FUNKSIONAL YONDASHUV)

Annotatsiya: Maqolada prodyuserlik faoliyatining ijtimoiy-madaniy funksiyalari tizimli-funksional yondashuv asosida tahlil etilgan. Unda prodyuserlikning badiiy-ijodiy, tashkiliy, moliyaviy, ideologik hamda tarbiyaviy vazifalari ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan uzviy bog'liqligi nuqtayi nazaridan o'rganiladi. Turli olimlar — M.S. Kagan, A. Atanesyan, A.G. Zanko, T.N. Parsadanova va boshqalarning ilmiy qarashlari tahlil qilinib, prodyuserlikning san'at, iqtisodiyot, huquq va falsafadagi o'rni, shuningdek, uning inson faoliyati va madaniy taraqqiyotdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: prodyuserlik faoliyati, tizimli-funksional yondashuv, ijtimoiy-madaniy jarayon, ijodiy boshqaruv, madaniy taraqqiyot.

Аннотация: В статье анализируются социально-культурные функции продюсерской деятельности на основе системно-функционального подхода. Рассматриваются художественно-творческие, организационные, финансовые, идеологические и воспитательные функции продюсерской деятельности в контексте их взаимосвязи с социально-культурными процессами. Проанализированы научные взгляды таких исследователей, как М.С. Каган, А. Атанесян, А.Г. Занко, Т.Н. Парсаданова и других. Раскрыто место продюсерской деятельности в сфере искусства, экономики, права и философии, а также её значение в человеческой деятельности и культурном развитии общества.

Ключевые слова: продюсерская деятельность, системно-функциональный подход, социально-культурный процесс, творческое управление, культурное развитие.

Abstract: The article analyzes the socio-cultural functions of producing activity based on a system-functional approach. It examines the artistic-creative, organizational, financial, ideological, and educational functions of producing within the context of their interrelation with socio-cultural processes. The scientific views of scholars such as M.S. Kagan, A. Atanesyan, A.G. Zanko, T.N. Parsadanova, and others are reviewed. The study reveals the place of producing in the fields of art, economics, law, and philosophy, as well as its significance in human activity and the cultural development of society.

Keywords: producing activity, system-functional approach, socio-cultural process, creative management, cultural development.

Ijtimoiy voqeliklarning keng integrasiyaga moyilligi, murakkabligi va ilg'ash qiyinligi ularni ichki tizimlarini yoki funksiyalari aniqlashdan boshlanadi. Falsafiy-gnoseologik tadqiqotlar ko'rsatadiki, tadqiqot obekti qancha keng va murakkab

bo'lsa, uning ichki qismlari yoki funksiyalariga tizimli yondashish shunchalik zarurdir. Madaniyatshunos, falsafa fanlari doktori, professor M.S.Kagan inson faoliyati, uning ijtimoiy-madaniy borliq bilan aloqalari malum bir tizimi (sistema) sifatida qaralganida rasional va obektiv anglanishi mumkin. Tizimlilik inson faoliyatiga anglanganlik, rasionallik, shakllanish bosqichlari va harakat dinamizmini tushunish imkoni beradi. Inson faoliyatidan, ayniqsa ijtimoiy-madaniy borliqqa munosabatlarida irrasionallik, xaotizm, eklektizm uchrab turadi, shuning uchun ularning xususiyatlarini ochib berish tizimli-funksional yondashuv orqali amalga oshirilishi zarur, deb hisoblaydi. Inson makrokosmning bir qismi, u aloxida obekt sifatida ushbu makrokosm bilan dialektik uygunlikda mavjud bo'lishi, o'zi faoliyati va funksiyalari amalga oshirishi mumkin. Demak, Makrokosm (ijtimoiy-madaniy borliq, galaktika, global dunyo, metagalaktika) va mikrokosm (inson, shaxs, individ) o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish, ular mohiyatini anglash tizimli funksional yondashuv orqali amalga oshirilishi darkor.

Ushbu ilmiy metodologik xulosani ijtimoiy-madaniy faoliyat turi bo'lgan prodyuserlik faoliyatiga ham tadbiq etish mumkin. Prodyuserlik faoliyatining butun ijtimoiy-madaniy borliq bilan uzviy bog'liqligi, ushbu borliqdagi badiiy, ijodiy, tashkiliy, moliyaviy va huquqiy jarayonlarning prodyuserlik faoliyatida mujassam bo'lishi uni murakkab ijtimoiy voqelikka aylantiradi. Bundan tashqari, prodyuserlik faoliyatining immanent xususiyatlarini, falsafiy-ekzistensial mohiyatini anglash uchun uning funksiyalari bilish lozim. Buni esa ilm-fanda tan olingan va keng qo'llaniladigan tizimli funksional yondashuv orqali amalga oshirish mumkin.

Tizimli funksional yondashuv tarafdorlari obektning funksiyalari nimalariga qarab, qaysi parametrlari va jihatlari asosiy belgi qilib olinishi haqida bahslashadilar. Bazi mutaxassislar obektning ijtimoiy borliqdagi o'rni va hrakatini asosiy belgi sifatida qarashni taklif etsa, boshqa birlar obektning ichki xususiyatlaridan, uchinchilari esa ijtimoiy-madaniy borliq ehtiyojlariga javob berish Imkoniyatlaridan, to'rtinchilari obektning tashqi aloqalari va mobilligidan kelib chiqishni taklif qiladilar. Ular bilan bahslashish bizning vazifamizga kirmaydi. Shuning uchun biz

Prodyuserlikning ichki xususiyatlari va tashqi aloqalari sintezidan kelib chiqib funksiyalari quyidagi yo‘nalishlarda tadqiq etamiz:

badiiy-ijodiy mahsulot ishlab chiqish funksiyasi;

ijodiy jamoa tuzish va boshqarish funksiyasi;

moliyaviy ishlarni olib borish funksiyasi;

aholining bo‘sh vaqtini, manaviy ehtiyojlarini o‘rganish va ularni qondirish funksiyasi;

ideologik funktsiya;

targ‘ibot va tarbiya funksiyasi.

Mazkur funksiyalari kelgusi boblar va paragraflarda kengroq ochib beriladi. Bu o‘rinda biz ushbu funksiyalarning ilmiy adabiyotlar va o‘quv qo‘llanmalar dagi talqinlari bilan qiyoslash bilan cheklanamiz. Bu bizga prodyuserlik faoliyatiga va uning funksiyalariga bo‘lgan ilmiy qarashlarni bir tizimga solish, ularning ijtimoiy-madaniy borliq talablariga qanchalik muvofiqligini ochib berish imkonini beradi.

Ilmiy va o‘quv adabiyotlarida prodyuserlik faoliyatining funksiyalarning aniqlashga qaratilgan yondashuvlari talaygina. Masalan, AQSh da qabul qilingan keyinchalik Xalqaro klassifikator sifatida etirof etilgan tizimga ko‘ra, prodyuser ijodiy (kreativ), ijrochilik, tizimlik, yordamchilik kasallariga klassifikasiya qilinadi. Shu bilan birga, tadqiqotchi A.Atanesyan kinoprodyuseri kino mahsuloti ishlab chiqish, firma yoki kompaniya mamuriy xodimi, kinosanati bilimdoni, kinoloyihani baxolovchi ekspert, tomoshabin fikrini o‘rganuvchi sosiolog, film ijodiy konsepsiyasini va prokat jarayonlarini belgilovchi, loyixani amalga oshirish uchun moliyaviy imkoniyatlarni qidiruvchi, ssenariy tayyorlashga buyurtma beruvchi, distribyuterlik qiluvchi, prokatchiklar va resipientlar bilan shartnomalar tuzuvchi, ijodiy jamoani shakllantiruvchi va ijodiy o‘sish strategiyasini ishlab chiquvchi, film yaratish jaraenini kuzatuvchi va tamdiqlangan rejissyor ssenariyasining bajarilishini taminlash, tayyor film (mahsulot)ni qabul qiluvchi, ijodkorlarning mualliflik va mexnat huquqini taminlovchi, zolimlarni moliyaviy rag‘batlantiruvchi kabi vazifalarni bajarishini ko‘rsatadi. A.Atanesyan prodyuseri barcha tashkiliy va ijodiy ishlarni yo‘lga qo‘yuvchi «kinoidora yoki kinostudiya»ga, hatto kinomaxsulotlari

ishlab chiquvchi «davlat»ga qiyoslaydi. Malumki, davlat ijtimoiy hayotdagi Yagona suverendir, uning vakolati va imkoniyatlari hech kimga berilmaydi.

A.Atanasyan o'zi yondashuvida prodyuserlik faoliyatining ichki, immanent xususiyatlaridan kelib chiqqan. Natijada u obektning tashqi funksional aloqalarini etibordan chekkada qoldirgan.

A.G.Zanko prodyuserga ijodiy, iqtisodiy, boshqarish va huquqiy xarakterga ega bilimlar, mustahkam ruh, ichki matonat, jismoniy sog'lik zarur. U ko'ra olish, tavakkal qilish, talab qilish, ishonish, taqsimlash, chidash, hisoblash,, tejash, dalda berish, ishontirish, qo'llab-quvvatlash, qulay vaqtni topa olish, ijodiy loyihani samarali nihoyasiga etkazish uchun jamoani etaklashi fazilatlarini lozim, deb hisoblaydi. Bu o'rinda tadqiqotchi prodyuserlik faoliyatining ijtimoiy psixologik fazilatlariga urg'u beradi. Natijada prodyuserlik faoliyatiga xos ichki, tashkiliy va ijtimoiy-madaniy funksiyalar tilga olinmaydi. Muallif «Prodyuserlik faoliyatining asoslari» haqida o'quv qo'llanmasi tayyorlagan ekan, bizning fikrimizcha, prodyuserlik faoliyatining funksiyalarini batafsilroq yoritishi zarur edi.

«Prodyuserlik: boshqarish qarorlari» o'quv qo'llanmasida prodyuserlik iqtisodiy va iqtisodiy boshqarish usuli, vositasi sifatida talqin qilinadi va uning funksiyalari iqtisodiyotga taalluqli talab, ehtiyoj, foyda, sarf-xarajat, manfaat, raqobat, investisiya, rag'batlantiruvchi, tavakkal, bankrot, marketing kabilar orqali yoritiladi. Mualliflar prodyuserlikni iqtisodiyotning yo'nalishi sifatida taqdim etadilar. Prodyuserlik sohasidagi tadbirlar, mahsulotlar va ko'rsatiladigan xizmatlar iqtisodiyot nazariyasi predmeti sifatida qoraladi. O'quv qo'llanmasi boshida mualliflar talabalarda prodyuserlik faoliyati, uning ijtimoiy ahamiyati, iqtisodiyot bilan bog'liq jihatlari haqida zarur nazariy bilimlarni shakllantirish maqsad qilib qo'yganlarini takidlaydilar, biroq matnda diqqat iqtisodiy kategoriyalarni taxlil qilishga qaratilgan. Ularning prodyuserlik faoliyati nima, uning funksiyalari qanday degan savollarga javoblari mavhum bo'lib qolgan. Iqtisodiy yondashuv prodyuserlik faoliyatini anglash uchun zarur, ammo iqtisodiy jihatlari uning bir qirrasini, tomonidir.

Teleprodyuserlik muammolarini o'rgangan T.N.Parsadanova uni televideniening tarkibiy qismi, teleshowlardan tortib to bolalar teledasturlarigacha

bo'lgan tashkiliy va ijodiy xarakterga ega jarayon deb hisoblaydi. U prodyuserlikka oid ilmiy-nazariy masalalarni muhokama qilishdan empirik teletajribalarni tahlil qilishni maqul ko'radi. Bu esa muallifning prodyuserlikni teleko'rsatuvlarning tarkibiy qismi sifatida anglashimiz tasdiqlaydi. Shu bilan birga, tadqiqotchi teleindustriyada ishlab chiqish prodyuserligi va prodyuser kompaniyalarini o'z ichiga olgan prodyuser xolding kompaniyalari mavjudligini qayd etadi. Ushbu prodyuserlik kompaniyalarini funksiyalari turlicha, ming afsuski tadqiqotchi ularni aniqlashga va ochib berishga intilmaydi. Shunga yaqin endashuvni biz boshqa bir o'quv qo'llanmasida ham uchratamiz. V.I.Siderenko, P.K.Ogurenkova va M.V.Shadrina tomonidan madaniyat va manbai oliy o'quv yurtlari talablari uchun tayyorlangan o'quv qo'llanmasida prodyuserlik kinobiznes barmog'i sifatida taqdim etiladi. Unda takidlanishicha Rossiyadagi prodyuserlik kompaniyalari, firma, studiya, servis markazlari va agentliklar kichik va o'rta biznes subektlari hisoblanadi. Shuning ularning funksiyalari Rossiya Federasiyasida kichik va o'rta biznes subektlari uchun qonunlar tomonidan o'rnatilgan vazifalar orqali aniqlanadi. Bu prodyuserlik faoliyatiga yuridik hodisa sifatida yondashishdir. Ha, prodyuserlik faoliyatini tashkil etish va olib borish maxsus yuridik normalarini taqozo etadi. Biroq bu prodyuserlik faoliyatining umumiy, ijtimoiy-madaniy funksiyalari ham borligini rad qilmaydi. Yuridik normalarga rioya etish barcha tashkilotlar va shaxslar uchun muhim, lekin prodyuserlik faoliyatiga badiiy-ijodiy izlanish ko'proq xosdir.

Prodyuserlik faoliyatiga ijtimoiy-falsafiy yondashuv ham mavjud. Taniqli prodyuser, «Prodyuser chiqyapti» asarining muallifi A.Rodnyanskiy yozadi: «Prodyuserlash – bu hayotga yondashuv. Istagan hayotiy masalani hal etishni prodyuserlik deb atash mumkin... Barcha kechalar, teatrlarda yurishlar, kvartirani tamilash va dalalar tiklash, bolalarning tug'ilgan kunlarini nishonlash, nikoh to'ylarini etkazish kabilarning barchasi, xuddi filmlar, spektakllar, shou va konsertov kabi prodyuserga muhtojdir. Kim bo'laklari birlashtira, natijani oldindan ko'ra olsa, kim ularga erishish yo'llarini bilsa, u prodyuserlik. Barchamiz o'zi hayotimizning prodyuserimiz». Bunday ijtimoiy-falsafiy yondashuv prodyuserlikni (aslida yashamoqni) keng talqin qilishga, funksiyalarini esa ushbu strategiyadan keltirib

chiqarishga undaydi. Hayot mohiyatiga etmoq esa o'sha Prodyuserlikning bosh funksiyasidir.

Xulosa

XIX asrning oxirlari va XX asrning boshlarida yuzaga kelgan prodyuserlik faoliyati ijtimoiy-madaniy hayotda ro'y bergan, falsafiy-ekzistensial mohiyatiga ega o'zgartishlarning mahsulidir. Ammo prodyuserlikning paydo bo'lishi etnomadaniy merosga, uning genezisi va yadrosiga borib taqaladi. To'g'ri, tarixiy-madaniy rivojlanish bosqichlarida ular, etnomadaniy ananalardan kelib chiqqan holda, turlicha nomlar bilan atalgan. Masalan, mintaqamiz xalqlari tarixiy-madaniy merosida «korfarmon», «etakchi», «so'z boshlovchi», «to'yboshi», «davraboshi» kabi nomlar bilan atalgan. Shuning uchun prodyuserlikning kelib chiqishi, genezisi, ilmiy etimologik talqinlari o'rganilganida etnomadaniy ananalar esdan chiqarilmasligi kerak.

Prodyuserlikning vatani Amerikadir. XIX asrning oxirlari va XX asrning boshlarida Amerika ijtimoiy-madaniy hayotida ro'y bergan o'zgarishlar – fotografiya, kino sanati, televidenie, telegraf, nusxa ko'chirish apparatlari, audiovizual vositalarning paydo bo'lishi madaniyat va manbai asarlarining ommaviylashishini tezlashtirdi. Shaharlar madaniyat va sanat markazlariga, ommaviy madaniyatni targ'ib etuvchi makonlarga aylandi. Shaharlarda kinoteatrlar, konsert tomoshalari uyushtiruvchi maskanlar, istirohat bog'lari, klublar paydo bo'ldi. Gollivud kinoindustriyasining paydo bo'lishi bilan filmlarni ko'paytirish, ommaga etkazish, kinomaxsulotlari sotish, foyda olish imkoniyati shakllandi. Prodyuserlik Amerikadagi XX asrning 20-30 yillarida Evropa kontinentiga tarqaldi. Amerikaga demokratiya, biznes va pragmatizm Evropadagi ishbilarmonlar, sanatkorlar, tadbirkorlarga maqul keldi, natijada prodyuserlik biznes bilan hamkorlik qilib, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning muhim sohasiga aylandi.

Prodyuserlikning ijtimoiy-madaniy faoliyat turi ekani nafaqat uning ijtimoiy-madaniy jarayonlar, shuningdek, inson faoliyatining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari bilan bog'liqdir. Inson faoliyatini ijtimoiy-madaniy borliqqa qaratganida u tashqi zaruratning deterministik tasiri ostida tashkil etish, uyushtirish, pozitiv natijaga yoki

samaraga erishishni koʻzlaydi. Bular aynan prodyuserga zarur xususiyatlardir. Shuning uchun prodyuserlik faoliyatining ijodiy xarakteri uning inson faoliyati, ushbu faoliyatning ijtimoiy-madaniy boyliklar yaratishga qaratilgani bilan ifodalanadi. Prodyuserlik «oʻzi oʻzi uchun», «sof faoliyat» emas, u nima uchun va kim uchundir. Bu undagi ijtimoiy deterministik omillar tasirida amalga oshiriladigan, jamiyat madaniy taraqqiyotiga qaratilgan faoliyat ekanini koʻrsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Blauberg I.V., Yudin E.G. Stanovlenie i suщnost sistemnogo podxoda. — Moskva: Nauka, 1973; Bertalanfi L. fon. Obщaya teoriya sistem: obzor problem i rezultatov. — Moskva: Nauka, 1979; Kagan M.S. Chelovecheskaya deyatel'nost (opыt sistemnogo analiza). — Moskva: Politizdat, 1994; Surmin Yu.P. Teoriya sistem i sistemnyy analiz: uchebnoe posobie. — Kiev: MAUP, 2003.
2. Kagan M.S. Chelovecheskaya deyatel'nost (opыt sistemnogo analiza). — Moskva: Politizdat, 1994. — S. 11–12.
3. Atanesyan A. Kratkaya instruksiya dlya nachinayushchego prodyusera. — 2–e izd. — Moskva: LOKID–PRESS, 2007. — S. 7–8.
4. Zanko A.G. Osnovy prodyuserskoy deyatel'nosti. — Minsk: Institut sovremennykh znaniy im. A.M. Shirokova, 2019. — S. 6–7.
5. Prodyuserstvo: upravlencheskie resheniya / pod red. V.S. Malisheva, Yu.V. Krilovskogo. — Moskva: Yuniti–Dana, 2012. — S. 7–13.
6. Parsadanova T.N. Prodyussirovanie televizionnogo kontenta: aktual'nyye problemy. — Moskva: Yuniti–Dana, 2020.
7. Rodnyanskiy A. Vыходит prodyuser. — Moskva: Mann, Ivanov i Ferber (MIF), 2016. — S. 8–9.

YURTIMIZDA MILLIY MAQOM SAN'A TIGA QARATILAYOTGAN E'TIBOR VA UNING RIVOJI XUSUSIDA

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek musiqa san'ati, xususan professional kasbiy musiqa hisoblanmish milliy maqom san'atini yoshlar qalb-u tafakkuriga singdirish, yoshlarni milliy musiqamizga nisbatan hurmat ruhida tarbiyalash hamda ushbu sohada olib borilayotgan samarali ishlar haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Maqom, musiqa, san'at, xazina, madaniyat, qaror, meros, ansambl, institut.*

Annotation: *This article discusses the inculcation of Uzbek musical art, in particular the national maqom art, which is the crown jewel of our art, into the hearts and minds of young people in a spirit of respect for our national music, and the fruitful work being carried out in this area.*

Keywords: *Maqom, music, art, treasure, culture, decision, heritage, ensemble, institute.*

Bugungi kunda milliy musiqa san'atimiz dadil qadamlar bilan jahon madaniyatidan o'rin olayotganligi ayni haqiqat. Zero, dunyo hamjamiyati beqiyos xonanda, baxshi – shoir va sozandalar tomonidan ijro etilgan an'anaviy musiqa namunalaridan bahramand bo'lmoqdalar. Ana shunday ma'naviy boylikni chuqur idrok etish, uning negizidagi tub qonuniyatlarini aniqlash, jonli musiqa me'rosimizni harakatga keltirishda tayanch bo'lib xizmat qilayotgan marosim qo'shiq-kuylari, doston – u maqomlarni eng zamonaviy ilm-fan yutuqlari va ilg'or texnologiyalar vositasida atroflicha tahlil etilishi hamda o'zlashtirilishi bugungi kun talabidir. Ajdodlarimizdan qolgan urf-odatlar, an'analarga ko'ra, xalqimizning musiqa merosi og'izdan og'izga o'tib, hamisha e'zozlanib, iftixor ramzi bo'lib kelgan.

O'zbek xalqining qadimiy va boy musiqa madaniyati asrlar osha qudratli ma'naviyat manbai bo'lganligi o'tmish manbalaridan va tarix zarvaraqlaridan ma'lum. Jumladan, milliy qadriyatlarni ajoyib an'analari ila o'zida mujassam etgan an'anaviy musiqamiz xazinasini hanuzgacha badiiy-estetik qiymatini yo'qotmasdan kelmoqda. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov o'z asarida aytib o'tganidek: "Bu xazina asrlar davomida misqollab to'plangan. Tarixning ne-ne

sinovlaridan o'tgan. Insonlarga og'ir damda madad bo'lgan. Shu xazinani ko'z qorachig'idek asrash va yanada boyitish kerak". [1, B.26;]

Mamlakatimizda milliy musiqa madaniyati va san'atimizni va aynan maqomlarimizni izchil o'rganish, tarixiy, ma'naviy – ma'rifiy va madaniy-axloqiy qadriyatlarimizni atroflicha tadqiq etish uchun shart – sharoitlar yuzaga keldi. Darhaqiqat, o'zbek xalqining milliy musiqiy merosi va jahon musiqa madaniyati durdonalari negizida musiqa san'atini rivojlantirish, musiqiy ta'lim tizimini sifat jihatidan yanada ko'tarish kabi muhim vazifalar belgilanib, Respublikamizda musiqa san'atini rivojlantirishga doir O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori va Farmonlari, Davlat dasturlari qabul qilindi.

Shuni ham aytib o'tish kerakki, ayni vaqtda milliy o'zligimizni anglash, madaniyatimizni har tomonlama rivojlantirish, xalqimiz, avvalo yosh avlodni yuksak insoniy tuyg'ular ruhida tarbiyalash, uning estetik didi va tafakkurini shakllantirishda maqom san'atining keng imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanmoq kerak. Mazkur yo'nalishda chuqur ilmiy-nazariy tadqiqotlar, o'quv-uslubiy adabiyotlar yaratish, maqom san'atini radio va televidenie, ommaviy axborot vositalari, internet tarmoqlari orqali mamlakatimizda va chet ellarda targ'ib etish, maqom ustalari, soha olimlari va mutaxassislarning, iqtidorli yoshlarni, yosh ijrochilar faoliyatini moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash ishlari e'tibordan chetda qolib kelmoqda edi. Shuning yuzasidan ham ushbu muammolarni bartaraf etish, o'zbek maqom san'atini chuqur o'rganib, o'ziga xos ijro maktablari va an'alarini yangi bosqichda rivojlantirish, xalqaro nufuzini oshirish va keng targ'ib qilish maqsadida mamlakatimiz prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi qarori tasdiqlandi. Qarorga ko'ra, O'zbekistonda maqom san'atini yanada rivojlantirish, bu borada shakllangan ijro va ijod maktablari, an'analarni, buyuk bastakorlar, hofiz va sozandalar me'rosini chuqur ilmiy asosda o'rganish va qayta tiklash, yosh avlodni maqom san'ati bilan tanishtirish, ularda milliy o'zlik tushunchalarini kamol toptirish, maqom san'ati bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish, chet ellik mutaxassislar bilan hamkorlikda maqom san'atini chuqur o'rganish, maqom ijro yo'llarini puxta o'zlashtirib, ularni yangicha usullar bilan boyitib, maqomlarni yosh avlodga o'rgatib kelayotgan maqomshunos pedagog-

xodimlar faoliyatini moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab quvvatlash va 2018-yildan boshlab har ikki yilda bir marta Shaxrisabz shahrida xalqaro maqom san'ati anjumanini o'tkazish va boshqalar qarorda belgilab qo'yildi.[2;]

Xususan, O'zbekiston mustaqillikga erishgach, boshqa sohalarni rivojlantirish bilan birga, madaniy me'rosimiz bo'lmish maqomlarni yanada rivojlantirish, ijrochilik san'ati va ayniqsa, maqom san'atiga alohida e'tibor qaratildi. Jumladan, maqom san'atining sarchashmasi bo'lgan "Shashmaqom" YUNESKO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy me'rosi sifatida e'tirof etilgani hamda uning Reprezentativ ro'yxatiga kiritilgani buning yaqqol misolidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. I.A.Karimov. Milliy an'ana ma'naviy yuksalish yo'lida xizmat qilsin.// Ma'naviy yuksalish yo'lida. Toshkent – 1998.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabr—O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-3391-son qarori. Xalq so'zi gazetasi. 2017-yil 18-noyabr soni.
3. Mirziyoyev Sh.M. – Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston. – 2016.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevral – Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora – tadbirlar to'g'risidagi PQ – 112-sonli qarori.

MILLIY QADRIYATLARNING EKRAN TALQINI

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy qadriyatlarning o‘zbek badiiy kinosi rivojida tutgan o‘rni, ularning kino san’ati orqali ifodalanishi hamda ijtimoiy ongga ta’siri, ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Milliy qadriyatlar, badiiy kino, madaniy identitet, an’anaviylik va zamonaviylik, avlodlararo aloqalar, oila va jamiyat, avlodlararo munosabatlar, ijtimoiy ong.

Аннотация: В данной статье проводится научно-теоретический анализ роли национальных ценностей в развитии узбекского художественного кино, особенностей их отражения средствами киноискусства, а также их влияния на общественное сознание.

Ключевые слова: Национальные ценности, художественное кино, культурная идентичность, традиционность и современность, межпоколенческие связи, семья и общество, межпоколенческие отношения, общественное сознание.

Annotation: The article presents a scientific and theoretical analysis of the role of national values in the development of Uzbek feature films, the specific ways in which these values are reflected through the means of cinematic art, and their influence on public consciousness.

KeyWords: National values, feature film, cultural identity, tradition and modernity, intergenerational ties, family and society, intergenerational relations, public consciousness.

Har qanday xalqning milliy o‘zligini, tarixiy xotirasini, dunyoqarashini, ijtimoiy-falsafiy qarashlarini aks ettiruvchi muhim omillardan biri bu – milliy qadriyatlardir. Hech bir xalq o‘zligini anglamasdan, milliy madaniyati, milliy qadriyatlarini asrab-avaylab saqlamasdan turib, boshqa xalqlarning qadriyatlariga hurmat bilan qaray olmaydi. Milliy qadriyatlar nafaqat xalqning madaniy boyligi, balki ularning ma’naviy-axloqiy tamoyillarini belgilovchi asosiy mezon sifatida ham maydonga chiqadi. O‘zbek san’atining, xususan, badiiy kino san’atining shakllanishi va taraqqiyoti ham milliy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Milliy qadriyatlar – bu xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan, avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan, ijtimoiy ongda mustahkam o‘rin egallagan ma’naviy, axloqiy, estetik, diniy va madaniy tushunchalar majmuasidir. Ular xalqning

milliy identifikatsiyasini belgilaydi, ijtimoiy barqarorlik va madaniy uzviylikni ta'minlaydi. Milliy qadriyatlarning estetik mohiyati ularning san'atda, xususan, kino obrazlari orqali ifodalanishida ko'zga tashlanadi. Bunda qadriyatlar faqat mavzu yoki syujet doirasida emas, balki obrazlar tizimi, dramatik konfliktlar, ijtimoiy muhit va timsollar vositasida ham namoyon bo'ladi.

O'zbek kinosi XX asr boshlaridan boshlab shakllana boshlagan bo'lsa-da, uning asosiy taraqqiyot bosqichlari 1960-1980-yillar oralig'iga to'g'ri keladi. Aynan shu davrda milliylik tamoyillariga asoslangan, xalqning turmush tarzini, urf-odatlarini, mentalitetini aks ettiruvchi qator badiiy filmlar yaratilgan. Masalan, "Mahallada duv-duv gap", "Sen yetim emassan", "Yor-yor", "Toshkent non shahri", "O'tgan kunlar", "41-yil olmalari", "Suyunchi", "Shum bola", "Kelinlar qo'zg'aloni" va boshqa ko'plab filmlarda o'zbek xalqining milliy qadriyatlari asosiy g'oya sifatida maydonga chiqadi.

Kino – bu zamonaviy davrning eng ta'sirchan san'at turlaridan biri bo'lib, u tomoshabinning ongiga bevosita estetik ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga ega. Shu nuqtayi nazardan, o'zbek badiiy kinosi milliy qadriyatlar orqali milliy ong shakllantirish vazifasini ham bajaradi. Bunda kinoning ko'rish, eshitish, his qilish komponentlari bir butun bo'lib, tomoshabinda o'z xalqiga, tarixiga, an'analarga nisbatan iftixor tuyg'usini uyg'otadi.

Milliy qadriyatlar asosida yaratilgan obrazlar masalan, dono otaxonlar, sabrli onalar, vatanparvar yoshlar o'zbek jamiyatidagi ideal shaxslar sifatida taqdim etiladi. Bu esa nafaqat estetik, balki tarbiyaviy ahamiyatini belgilaydi. Mazkur filmlarda oila va ota-onaga hurmat, mahallaning inoqligi, mehr-oqibat va bag'rikenglik, milliy urf-odatlar, to'y marosimlari, xalq og'zaki ijodi kabi qadriyatlar badiiy tasvir vositalari orqali ekranlashtirilgan. Misol uchun, 1982-yilda rejissyor Melis Abzalov tomonidan suratga olingan "Suyunchi" badiiy film o'zining soddaligi, ammo chuqur ma'naviy yuki bilan nafaqat tomoshabinni hayajonga soladi, balki uni o'z ildizlariga, madaniy va axloqiy qadriyatlariga qaytishga chorlaydi. Film o'zbek xalqining oila, mahalla, mehnat, hurmat va hamjihatlik kabi an'anaviy qadriyatlarini yuksak san'at darajasida ifoda etadi.

Filmda asosan “General buvi” nomi bilan tanilgan Anzirat aya bo‘lib, u nafaqat o‘z oilasining, balki butun qishloqning ma’naviy tayanchiga aylangan. U qattiqqo‘l, halol, mehnatkash va adolatparvar ayol sifatida tasvirlanadi. Anzirat buvining oilaviy mas’uliyatni yelkaga olib, o‘g‘li, kelini va nevaralari bilan birga yashashi orqali filmda avlodlar uzviyligi va oila birligi muhim qadriyat sifatida ilgari suriladi. Bu obraz orqali o‘zbek madaniyatiga xos kattalarga hurmat, oiladagi tartib-intizom, va mehnatga sadoqat kabi qadriyatlar jonli va hayotiy tarzda ko‘rsatilgan. Oila ichidagi roli orqali Anzirat buvi tomoshabinga “inson eng avvalo oilasiga, keyin esa jamiyatga mas’uldir” degan g‘oyani ilgari suradi.

Film davomida Anzirat buvining qishloqdagi ayrim fuqarolarga nisbatan tanqidi orqali mehnatsevarlik, mas’uliyat, va ijtimoiy ong masalalari ko‘tariladi. Masalan, o‘g‘lining futbol jamoasiga haddan ortiq berilib ketgani va uy ishlariga e’tibor bermasligi orqali film tomoshabinga “faoliyat muhim, ammo mas’uliyatni unutmaslik kerak” degan ishorani beradi. Bu orqali film zamonaviylik va an’anaviylik o‘rtasidagi muvozanatni topishga da’vat etadi. Yalqovlik, beparvolik, ma’suliyatsizlik kabi illatlar tanqid qilinadi va ular orqali jamiyatda kuchli ma’naviy tayanch bo‘lishi kerakligi uqtiriladi.

Film voqealari asosan qishloq muhitida kechadi. Kartinada liboslar, uydagi holatlar, odat va muomala uslubi orqali o‘zbek xalqining madaniy-milliy an’analari ko‘zga tashlanadi. Mehmondo‘stlik, sovchilik, mahalladagi yordam, uyda non yopish, choy tayyorlash kabi detallar orqali film o‘zbek xalqining hayot falsafasini ochib beradi. Ushbu elementlar filmga o‘ziga xos milliy ruh baxsh etadi. Ayniqsa, katta yoshli insonlarning jamiyatdagi o‘rni, ularning tajribasidan foydalanish, yoshlarga nasihat berish - bu an’anaviy qadriyatlar filmning har bir sahnasida chuqur seziladi.

Filmning eng ta’sirli sahnalaridan biri – Anzirat buvining vafotidir. Uning yo‘qligida qishloq ahli, oilasidagi a’zolar qanday bo‘shliq yuzaga kelganini his qilishadi. Bu sahna orqali rejissyor shunday xabar bermoqda: bir odamning halolligi, matonati va mehnati jamiyatga butun boshli ustun bo‘lishi mumkin. Bu – faqat bir buvining o‘limi emas, bu ma’naviyatni yo‘qotish, tartibning zaiflashuvi, vijdonning yo‘qolishi kabi chuqur ijtimoiy va ma’naviy savollarni keltirib chiqaradi.

Tomoshabinga ushbu obraz orqali o‘z hayotidagi muqaddas shaxslar – ota, ona, buvi, ustozlar – qay darajada qadrlanayotganini o‘ylashga undaydi. “Suyunchi” filmi – bu oddiy voqealarga boy bo‘lsa-da, o‘ta chuqur ma’naviy qatlamlarga ega bo‘lgan asardir. U orqali oila, hurmat, mehnat, hamjihatlik, madaniyat va mas’uliyat kabi o‘zbek xalqining eng muhim qadriyatlari jonli ko‘rinishda tasvirlangan. Bu film bugungi kunda ham dolzarb: u bizni kimligimizni, qanday qadriyatlar bilan yashashimiz kerakligini yana bir bor eslatadi. “Suyunchi” – bu faqatgina badiiy film emas, balki milliy o‘zlikni anglash darsi, ma’naviy uyg‘onish chaqiruvidir.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, badiiy kinoda milliylik tamoyili yanada kuchaydi. Endilikda kino asarlarida milliy tarix, buyuk ajdodlar merosi, diniy-ma’naviy qadriyatlar, islom, tasavvuf, sharqona axloq, ona tilining muqaddasligi, vatanparvarlik g‘oyalari keng yoritila boshlandi. Misol uchun, “Islomxo‘ja”, “Imom al-Buxoriy”, “Avloniy”, “Ibrat”, “Ilhaq”, “Bahodir Yalangto‘sh” kabi filmlar tarixiy va dini qadriyatlarni aks ettirgan bo‘lsa, “Chol va nabir”, “Qarizdor”, “Yo‘l bo‘lsin”, “Masuma”, “Sudiya”, “Haus”, “Issiq non” kabi zamonaviy dramalar esa oilaviy, axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiradi. Bu filmlar orqali tomoshabin o‘zining madaniy ildizlariga nazar tashlaydi, ularni zamonaviy hayot bilan uyg‘unlashtiradi.

Zamonaviy o‘zbek kinosi tobora ijtimoiy-hayotiy masalalarga murojaat qilmoqda. Ayniqsa, milliy qadriyatlar va bugungi real voqelik o‘rtasidagi tafovut, ularning qanday muvozanat topayotgani film asarlari orqali yoritilmoqda. Shunday asarlardan biri – rejissyor Umid Hamdamov tomonidan suratga olingan “Issiq non” badiiy filmidir. Ushbu film o‘zbek qishlog‘ida kechayotgan hayot, ayol qahramonlar, avlodlararo aloqalar, erkaklar migratsiyasi, o‘zlikni anglash kabi dolzarb mavzularni qamrab olgan.

“Issiq non” sarlavhasi ramziy ma’noga ega bo‘lib, nafaqat tandirdan chiqqan issiq ovqat, balki “oila issiqligi”, “ona bag‘ri”, “milliy ildiz” kabi tushunchalar bilan bevosita bog‘liqdir. Film bugungi kunda milliy qadriyatlar qanchalik saqlanayotganini, ular qanday shakllanayotganini va ayniqsa, ayollar timsolida qanday davom ettirilayotganini ko‘rsatadi.

Filmdagi syujet – yosh qiz Zulfiya atrofida qurilgan. U maktab-internatda yashaydi, shahar hayotidan yoki orzu qilgan hayotdan tashqarida qolib, onasi bilan shahar hayotida bo‘lishni xohlaydi. Ammo onasi bilan birga bo‘lish o‘rniga, buvisi uni uzoq qishloqdagi uyiga olib ketadi. Shundan so‘ng Zulfiya buvisining va qishloq hayotining qat’iy urf-odatlarini, an’anaviy meyorlari bilan yuzma-yuz keladi. Film asosan ayollar – buvi, onasi, Zulfiya – orqali qurilgan bo‘lib, erkaklarning an’anaviy ravishda yo‘qligi ham e’tiborli hisoblanadi. Zulfiya – filmning markaziy qahramoni. Uning orzulari, ichki nizolari, tashqaridan ko‘rinmaydigan muammolari filmning dramatik harakatini tashkil qiladi. Buvi – urf-odat va an’analar timsoli. U oilaviy boshqaruvni qo‘lga olgan, ayollar orasida “er” va “mazkur jamiyatda ruhiy tayanch” vazifasidagi shaxs. Onasi va kelinoyisi – zamonaviy ayol tajribasi bilan bog‘liq; filmda uning roli orqali “qishloqdan olis shahar hayoti”ga qadam qo‘yish fikri, lekin bir jihatdan qishloq bilan mustahkam bog‘langan qadriyatlarni yo‘qotmaslik masalasi ko‘tariladi.

Bundan tashqari filmda “oila” tushunchasi bir qancha darajalarda ochiladi: Zulfiya va onasi o‘rtasidagi orzu-kutish, Zulfiya va buvisi o‘rtasidagi avlodlararo ziddiyat, buvisi uyida qolgan qishloq oilasi, zamonaviy shahar oilasi o‘rtasidagi tafovut. Bu holatlar orqali film o‘zbek jamiyatidagi an’anaviy oilaviy strukturani, uning bugungi bosqichda duch kelayotgan o‘zgarishlarini aks ettiradi. Masalan, buvinig “ayol boshliq oila” – erkakning yo‘qligi, ayollarning o‘rnini almashtirish holatlari – bu qadr-qimmatli oilaviy institutlarning sinovdan o‘tganligini ko‘rsatadi.

Filmning sahnalari asosan qishloqda kechadi, bu joy doimiy ravishda romantik emas, balki sinovli, zaiflik va sabr bilan bog‘liq makon sifatida namoyon bo‘ladi. “Issiq non” degan sarlavha ramzi – xamir pishishi, nonning issiqligi, uy ichidagi muhit – bular qishloq madaniyati, jamoaviy yashash va urf-odatlar bilan bog‘liq. Shunday qilib, film an’anaviy qadriyatlarning bugungi sharoitdagi mazmunini tasvirlaydi. Muhimi, film ayol tajribasini markazga olgan. Erkaklarning yo‘qligi – bu oddiy kinematografik tanlov emas, balki jamiyatdagi real holatni ko‘rsatish vositasi. Rejissyor shaxsan aytganidek, “qariyalar va bolalardan tashqari birorta ham erkak qolmagan qishloqlarni men ko‘rdim”. Bu esa ayollarni, ularning sabrini, o‘z roli

bo'yicha yuklangan zimmasini kengroq ma'noda yoritadi. Shuningdek, ayolning jamiyatdagi, oila ichidagi o'rnini va ma'suliyati filmda markaziy mavzu sifatida namoyon bo'ladi. Filmda Zulfiya shahar hayotini orzu qilsa-da, qishloqdagi an'anaviy meyorlar va buvinig ijrosi uni boshqacha yo'lga boshlaydi. Bu orzu va istak o'rtasidagi ziddiyat – milliy qadriyatlar zamonaviy bosqichda qanday moslashishi mumkinligi haqidagi savollarni ochadi

Filmga xulosa sifatida ayti mumkinki “Issiq non” – o'zbek kinosida ayniqsa milliy qadriyatlar va zamonaviylik o'rtasidagi taranglikni ko'rsatgan. Umid Hamdamov bu asarida oddiy qishloq qahramonlari orqali murakkab ijtimoiy va ma'naviy savollarni yoritadi: oilaning shakli, qishloq-shahar tafovuti, ayollar roli, avlodlararo munosabatlar. Filmning badiiy-estetik jihatlari ham – ramzlar, makon, obrazlar – mazkur savollarga chuquroq kirib borishga imkon beradi. Milliy qadriyatlar nuqtayi nazaridan olganda, film “o'zlik”ni yo'qotmaslik, an'analarni e'tibordan chetda qoldirmaslik, lekin zamonaviy bosqichda o'zgarishga tayyor bo'lish zarurligini ta'kidlaydi.

Milliy qadriyatlar o'zbek badiiy kinosining nafaqat mavzu manbai, balki uning estetik-falsafiy asosi sifatida ham muhim o'rin tutadi. Ular orqali kino san'ati xalqning milliy o'zligini ifoda etadi, tarixiy xotirani tiklaydi, yosh avlodni tarbiyalaydi. Ayniqsa, globallashuv jarayonida milliy qadriyatlarni asrash va ularni zamonaviy kino vositasida targ'ib etish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Shu bois o'zbek kinosining istiqboli ham milliy qadriyatlarni chuqur anglab, ularni jahon kinematografiyasi doirasida integratsiyalash imkoniyatlariga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati:

1. Akbarov H. Adabiyot va kino. – T: Fan, 1981.
2. Aliyev M. Kino asoslari. – T.: O'qituvchi, 1993.
3. Abdusamatov H. Drama nazariyasi. – T.: Adabiyot va san'at, 2000.
4. Abulqosimova X. Kino san'ati asoslari. – T.: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2009.
5. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – T.: O'qituvchi, 1980.
6. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – T.: Faylasuflar milliy jamiyati, 2004.

O'ZBEK FOLKLOR IJROCHILIGIDA QO'LLANILUVCHI URMA ZARBLI CHOLG'ULAR

Annotatsiya: *O'zbek folklor ijrochiligida qadim tarixga ega bo'lgan urma zarbli cholg'ular o'ziga xos o'rin tutadi. Yurtimizda bo'lib o'tadigan turli xil bayramlar, sayillar, mavsumiy marosimlar, xalqimizning to'y-xashamlari ushbu cholg'ular ijrosisiz o'tmaydi. Mazkur maqolada urma zarbli cholg'ularning o'zbek folklor ijrochiligi hamda xalqimiz madaniy hayotidagi ahamiyati, ularning turlari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Xalq ijodiyoti, urma zarbli cholg'ular, ayol baxshi, "ko'chiriq" marosimi, "Sust xotin".*

Аннотация: *Ударные инструменты, имеющие древнюю историю, занимают особое место в узбекском фольклорном исполнительстве. Различные праздники, фестивали, сезонные обряды и свадьбы нашего народа не обходятся без игры на этих инструментах. В данной статье речь пойдет о значении ударных инструментов в узбекском фольклорном исполнительстве и культурной жизни нашего народа, а также об их видах.*

Ключевые слова: *Народное творчество, ударные инструменты, женщина-бахши, ритуал «кучирик», «Суст хотин».*

Annotation: *Percussion instruments, with their ancient history, occupy a special place in Uzbek folklore. Various holidays, festivals, seasonal ceremonies, and weddings of our people are incomplete without the playing of these instruments. This article will discuss the importance of percussion instruments in Uzbek folklore performance and the cultural life of our people, as well as their types.*

Key words: *Folk art, percussion instruments, bakhshi woman, the ritual "kuchirik", "Sust hotin".*

O'zbek folklori asrlar davomida shakllanib, og'izdan-og'izga, ajdodlardan-avlodlarga, ustozdan shogirdga o'tib kelgan ijod mahsulidir. Folklor san'ati o'zining jozibasi, soddaligi va xalqimizning madaniy hayotidan chuqur joy olganligi bilan boshqa san'at turlaridan farq qiladi. Xalq ijodi hisoblanmish folklor san'ati ko'plab janrlarni o'z ichiga olgan. Jumladan, xalq qo'shiqlari, marosim qo'shiqlari, to'y qo'shiqlari, xalq termalari, dostonlar va boshqalar. Ular bevosita musiqa cholg'ulari yordamida ijro etiladi.

Musiqa cholg'ulari orasida dastlab urma zarbli cholg'ular paydo bo'lgan desak, adashmagan bo'lamiz. Kishilik jamiyatining ibtidoiy davrlaridan boshlab odamlarning ov yoki boshqa jamoa tadbirlaridagi takroriy harakatlari, qo'llarini-qo'llariga, badaniga urishdan paydo bo'luvchi sadolar, turli mehnat

qurollari, buyumlar yoki toshlarning bir-biriga tegishidan kelib chiqadigan ritmik tovushlar – urma zarbli cholg‘ularning vujudga kelishiga sabab bo‘lgan.

Ajdodlarimiz tafakkuri bilan yaratilgan eng qadimgi toshyozuv va bitiklar, xalq og‘zaki ijodi namunalari va boshqa sohalarga oid qimmatbaho asarlar bizning buyuk ma’naviy boyligimizdir. Bunchalik katta merosga ega bo‘lgan xalq dunyoda kam topiladi. [1,30-31]

Markaziy Osiyo hududlarida olib borilgan qazishmalar natijasida olingan ma’lumotlarga qaraganda, doira, qayroq, zang va safoil kabi urma zarbli cholg‘ular oymoma marosimlarida keng qo‘llanilgan. Mazkur cholg‘ular folklor ijrochiligida ham o‘ziga xos o‘rin tutadi. Xususan, xalqimizning to‘y-xashamlarida, shodiyona kunlarida, turli xil bayram va marosimlarda ijro etiladi.

“Yurtimizda o‘tkaziladigan “Navro‘z”, “Lola sayli”, “Hosil bayrami”, “Qovun sayli”, “Uzum sayli” kabi mavsumiy bayramlarni xalq cholg‘u ansambllari xonanda va sozandalar hamda raqqosalarsiz tasavvur qilish qiyin. Ushbu xalq sayllari hamda madaniy marosimlarda ayniqsa karnay, surnay, doira, nog‘ora kabi urma zarbli cholg‘ulardan keng foydalaniladi”. [2,19]

Ular orasida doira cholg‘usi xalqimizning sevimli cholg‘ularidan desak, adashmaymiz. Ushbu cholg‘uning sadolariga, usullarining jozibasiga maftun bo‘lmagan inson yurtimizda topilmasa kerak.

Doira – aniq tovush balandligiga ega bo‘lmagan urma zarbli cholg‘ulardan biridir. Doiraning gardishi asosan, tut, o‘rik, yong‘oq, tok, akatsiya, klyon daraxtlarining yog‘ochidan aylana shaklida butun holda yoki bo‘laklarga bo‘lib tayyorlanadi. Doira gardishning diametri avvallari 39 santimetrdan 42 santimetrgacha kattalikda yasalgan bo‘lsa, hozirda esa uning diametri 36-38 santimetрни tashkil etmoqda. Uning bir tomoniga teri qoplanadi. Doira cholg‘usi uchun asosan, buzoq, tuya, toychoq terilaridan foydalaniladi. Doira ritmik va dinamik usul imkoniyatlariga juda boy cholg‘u bo‘lib, unda ikkala qo‘lning barmoqlari va shapaloq bilan ijro qilinadi. Mazkur cholg‘u o‘zbek, tojik, uyg‘ur xalqlarida keng tarqalgan. Doira ijrosidagi usullar tizimi qadimdan shakllangan bo‘lib, ustozlar

tomonidan “bum”, “bak”, “bakko” yoki “bakka”, Xorazmda “gup”, “taq”, “taqqa” atamalari bilan yuritilgan.

Shunisi e'tiborliki, arxeologik qazilmalar natijasida topilgan devoriy suratlarda aksariyat hollarda doira ijrochilari sifatida ayollar tasvirlangan. Professor O'rozali Toshmatovning “Ko'hna cholg'ular ijrochiligi” kitobida bu holat diniy marosimlar bilan bog'liqligi ta'kidlanadi:

“Ayollar tomonidan o'tkaziladigan “ko'chiriq” marosimida (bunda alohida xususiyatga ega bo'lgan ayol vafot etgandan keyin uning faoliyatini davom ettiradigan ayolni aniqlash maqsad qilib qo'yiladi) doira asosiy vazifani bajaradi. Doira jo'rligida jazavaga tushish darajasiga keltirilgan ishtirokchilar tomonidan (hamma tan olgan holda) bir ayolga kelib qo'ngan “rux”lar tasdiqlangandan keyin “ruxlar ko'chdi” ma'nosida ilohiy cholg'u – doiraning gardishlari va terisiga ataylab so'yilgan jonliq (qo'y, echki yoki tovuq)ning qoni surtiladi va tanlangan ayolga beriladi.

Bundan 30-35 yillar muqaddam ham Toshkent viloyatining Pskent, O'rta Chirchiq tumanlarida ayol baxshilar bo'lib, ular odamlarni davolash va diniy marosimlarda ayollarni boshqarish bilan shug'ullanar edi. Ayol baxshilarning cholg'usi – doira esa ularning doimiy hamrohi sifatida olib yurilardi”. [3,12-13]

Darvoqe, “Sust xotin”, “Yomg'ir chaqirish” kabi marosimlarda ham baxshi ayollarning o'z doiralarini qurbonlik qilingan hayvonlarning qoni bilan bo'yab olish irimlari, odatlari mavjud bo'lgan. Hozirgi kunda baxshi ayollar deyarli yo'q. Ular ijro etgan doira usullari ham bizgacha yetib kelmagan.

Doira cholg'usi ijrosini xuddi baxshilar aytadigan dostonlarga o'xshatish mumkin. Chunki, ijro paytida improvizatsiyaga keng o'rin beriladi. Sozanda davra ruhiyatiga qarab usullar ijro etadi. Doira cholg'usining ijro imkoniyati hamda unda ijro etiluvchi usullarning rang-barangligi tinglovchini o'ziga jalb etadi. Birgina to'y marosimlarida ijro etiluvchi usullarnig o'zi xilma-xildir. Masalan, sunnat to'yidagi o'ziga xos uslub mardona, shiddatkor bo'lsa, qiz uzatilayotganda aytiladigan o'lanlarda doiraning maxzun sadosiga guvoh bo'lasiz.

Xalqimiz orasida keng tarqalgan va ko'p hollarda doira bilan birgalikda ijro etiluvchi urma zarbli cholg'ulardan biri nog'oradir.

Nog'ora – turli kattalikdagi sopoldan yasalgan juft (ikkita) tuvaklardan iborat. Tuvaklarga tarang qilib tortilgan terining tovushi aniq balandlikka ega bo'lmasa ham qizdirilganda taranglashadi. Ikkala nog'oraning bir-biriga nisbatan sozi farqli darajada bo'ladi. Nog'ora cholg'usi maxsus yog'och cho'plar yordamida ijro etiladi. Nog'ora o'zining keskin jarangli ovozi bilan ajralib turadi.

Ushbu cholg'u sohibqiron Amir Temur davrida ham keng qo'llanilgan. Uning hukmronligi davrida "Nog'oraxona"lar paydo bo'la boshlaydi. Kunning har soatiga mo'ljallab ijod qilingan maqom sho'balarini ijro qilish, ayniqsa ro'zayi ramazon oylarida ro'zadorlarni saharlikka uyg'otadigan usullar chalish nog'oraxonalarda amalga oshirilgan. Amir Temur tomonidan o'tkazilgan otda chopish, kurash, nayzabozlik, qilichbozlik va ko'pkari kabi musobaqalarning taqdirlash marosimlarida ochiq havoda ijro qilinadigan damli va zarbli cholg'ularning o'rni o'zgacha bo'lgan. Tomosha yoki sayl boshlanishidan oldin surnay, karnay, tobil, doira, nog'oralardan tashkil topgan guruh ijrosida "Olomon yig'ar", "Shodiyona", "Bahri tobil" va shularga o'xshash aholini yig'inga chorlovchi kuylar ijro qilingan.

Hozirda ko'proq xorazmcha kuylarda qo'llanib kelinayotgan urma zarbli cholg'ulardan yana biri – qayroqdir. Ushbu cholg'u to'rtta silliqlangan uzunchoq qayroq toshchalardan iborat. Xorazm qayroqlarining ikkitasi temirdan va ikkitasi qayroq toshdan iborat bo'ladi. Ijrochi har qo'lida bir juftdan (bosh barmog'iga bittasini va qolgan barmoqlariga boshqasini) ushlaydi va bir-biriga urishi natijasida quruq chaqqillagan tovush hosil bo'ladi. Raqs davomida erkak va ayol raqqoslar tomonidan ham qo'llaniladigan holatlar uchraydi.

Safoyil - urma zarbli cholg'ular ichida o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. U yuqori tomoniga ikkita katta temir xalqa o'rnatilgan juft tayoqcha bo'lib, katta temir xalqalarning har biriga o'n oltita temir xalqachalar kiygizilgan. Ushbu cholg'uda tovush uch xil yo'l bilan amalga oshiriladi: kichik halqachalarni titratish, ijrochining o'ng yelkasiga safoyilni urish va shuningdek, safoyilni oldinga silkitib, katta halqalarni tayoqchaga urilishini ta'minlash natijasida tovush hosil qilinadi.

Safoyil asosan raqs kuylarida xalq cholgʻulari ansambliga joʻr boʻladi. Hozirda juda kam ishlatilayotgan bu cholgʻudan ilgari asosan uygʻurcha usuldagi asarlarda foydalanilgan.

Qoshiq – ikkita yogʻochdan 160-180 mm hajmida oʻyib yasaladi va teri tasmachalar bilan juft qilib bogʻlanadi. Qoshiqlarni silkitish yoki qoʻlning kaftiga urish natijasida tovush hosil qilinadi. Qoshiqlar oʻzi yakka holda ritmik usullarni hosil qilishi yoki doiraga qoʻshilishi mumkin. Ushbu cholgʻu raqqoslar raqs tushganda usulni yanada boʻrttirib koʻrsatish uchun ishlatiladi. Hozirgi davrda qoshiq folklor ansamblarida qoʻllaniladi.

“Tovush chiqarish cholgʻusi sifatida choʻponlar marosimlarida va ayrim xalq oʻyinlarida ikkita yogʻoch tayoqchadan ham keng foydalanishgan. Xalq orasida “Hassa tayoq” deb nomlangan ushbu cholgʻu turi Boysun xalqining anʼanalarida ishlatilgan. Choʻponlar oʻyin jarayonida ularni bir-biriga urib, maʼlum bir tovush orqali usulni yaratgan. Shu usul oʻyinga joʻrnavoz vazifasini bajargan”. [4,78]

Oʻzbek folklor ijrochiligida qoʻllaniluvchi urma zarbli cholgʻulardan yana biri – zang boʻlib, asosan, raqs paytida raqqosalar qoʻllari va oyoqlariga taqadilar. Ushbu cholgʻu raqs ijrosi paytida oʻziga xos tovush chiqarib, oʻzgacha jilo beradi.

Yuqorida keltirib oʻtilgan urma zarbli cholgʻular sodda koʻrinishga ega boʻlgani bilan har biri oʻziga xos ijro imkoniyati va sadolanishinig xilma-xilligi bilan bir-biridan farq qiladi. Hozirda ushbu cholgʻularning aksariyati musiqa madaniyatimizda kamroq qoʻllanilmoqda. Ularni asrab-avaylash, yoshlar orasida targʻib qilish, ularda shakllangan oʻziga xos ijrochilik uslublarini saqlab qolish esa milliy cholgʻularimizning ommalashuvida muhim omil hisoblanadi. Xalqimiz madaniy hayotidan oʻrin egallagan noyob cholgʻularimiz ijrosini musiqiy taʼlim jarayonida, xususan, folklor ijrochiligi yoʻnalishida tahsil oluvchi oʻquvchilar va talabalar oʻrtasida bosqichma-bosqich oʻrgatib borish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” – Toshkent: “Ma’naviyat” nashriyoti 2008-y. 174 b.
2. Islomov D. “Moziydan sado”. Monografiya. – Toshkent: “Extremum press” nashriyoti 2015-y. 168 b.
3. Toshmatov O‘, Turatov S. “Ko‘hna cholg‘ular ijrochiligi”. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Tafakkur” nashriyoti 2016-y. 198 b.
4. Murodova M. “Folklor va etnografiya” – Toshkent: “Aloqachi” nashriyoti 2008-y. 100 b.
5. Salomonova T.E. “O‘zbek musiqasi tarixi” – Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti 1981-y. 187 b.
6. G‘aniyeva I.A. “Sharq mamlakatlari musiqa tarixi”. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Extremum press” nashriyoti 2010-y. 107 b.

ÖĞRENCİNİN KİŞİSEL PERFORMANS YETENEĞİNİN OLUŞUMU VE GELİŞTİRİLMESİ KONULARI

Annotatsiya: Samarali natijaga erishish uchun, talabalarga nisbatan pedagogik texnologiyalarni, vositalarni qo'llash ta'lim jarayonida talabalarning individual ijodiy xususiyatlarini hisobga olish, shu xususiyatlar asosida ishni tashkil etish yaxshi natija beradi. Ushbu maqolada talabaning shaxsiy ijrochilik gobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish masalalari, xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Qashqar rubobi, qobilyat, malaka, tovush, dunyoqarash, musiqiy asar, mahorat, xarakter, pedagogika, pedagogik mahorat.

Abstract: In order to achieve effective results, the use of pedagogical technologies and tools in relation to students, taking into account the individual creative characteristics of students in the educational process, and organizing work based on these characteristics, gives good results. This article discusses the issues of forming and developing the student's personal performing abilities.

Keywords: Kashgar rubab, ability, sound, worldview, musical work, skill, character, pedagogy, pedagogical skills.

Аннотация: Для достижения эффективных результатов необходимо применение педагогических технологий и средств в отношении учащихся, учитывающих индивидуальные творческие особенности учащихся в образовательном процессе и организующих работу с учётом этих особенностей. В данной статье рассматриваются вопросы формирования и развития исполнительских способностей учащихся.

Ключевые слова: Кашгарский рубаб, способность, мастерство, звук, мировоззрение, музыкальное произведение, характер, педагогика, педагогическое мастерство.

Özet: Etkili sonuçlar elde etmek için, eğitim sürecinde öğrencilerin bireysel yaratıcı özelliklerini dikkate alarak pedagojik teknoloji ve araçların öğrencilerle birlikte kullanılması ve çalışmaların bu özelliklere göre düzenlenmesi iyi sonuçlar verir. Bu makale, öğrencinin kişisel performans yeteneklerinin oluşturulması ve geliştirilmesi konularını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaşgar rubab, yetenek, ses, dünya görüşü, müzik eseri, beceri, karakter, pedagoji, pedagojik beceriler.

Gelişmiş ülkelerin çoğunda bile, modern eğitim süreci, yalnızca pedagojik araştırma yöntemlerini değil, aynı zamanda sosyal ve doğa bilimleri yöntemlerini de yaygın olarak kullanan deneysel pedagojiye dayanmasıyla karakterize edilir. Modern pedagojik teori ve uygulamada, öğrencilerin kişisel etkinliklerini geliştirme sorunu özellikle önemlidir. Günümüzde birçok öğretmen, en başarılı öğrenme süreci için

koşulların düzenlenmesi, öğrencilerin öğrenmeye yönelik sürekli olumlu motivasyonlarının oluşturulması, kişisel gelişim için koşullar yaratılması ve öğrencilerin bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi konularına giderek daha fazla önem vermektedir.

Öğrencilerin farklı müzik yetenekleri olduğundan, performans becerilerini geliştirme sürecinde her öğrenciye bireysel bir yaklaşım gereklidir. Öğrencinin kişisel yetenekleri, kendisi için planlanacak parçaların seçiminde etkili bir şekilde kullanılabilir. Bir kağıt parçasından nota okuma becerisi yüksek olan bir öğrenci, bir parçayı tek bir derste doğru bir şekilde okuyup notalara bakmadan çalabiliyorsa, bir başka öğrencinin üç derse ihtiyacı olabilir. Ancak ikinci öğrencinin yüksek bir performans tekniği vardır ve birinci öğrencinin tek bir derste üç derste ulaşamadığı bir tempoya ulaşabilir. Bu gibi durumlarda, parçalar öğrencinin yeteneklerine göre seçilir ve her iki öğrenci de bağımsız olarak birlikte çalışabilirse, birbirlerinin eksikliklerini telafi ederek gelişirler. "Kaşgar rubobi" çalgısı yıllar içinde oluşmuş ve yapı ve form açısından değişmiştir. Bu değişiklikler, gelecekte ihtiyaç duyulacak performans stillerini, kurallarını ve çeşitli performans yöntemlerini inceleme görevini ortaya koymaktadır. Uzman öğretmenin icra okuluna ve icra yöntemlerine iyice yerleşmiş ve icrada belirli bir başarı düzeyine ulaşmış öğrencilerin, diğer usta icracıların deneyim ve becerilerini bilmeleri, onların icra ettikleri eserleri ve icra yöntemlerini analiz ederek pratik süreçlerde uygulamaları, farklı icra okullarını ayırt edip karşılaştırarak icra becerilerini daha da geliştirmeleri önerilir.

Bazı durumlarda, öğrenci bir parçanın bir bölümünü icra etmeye çalışır ve ilk bakışta parçanın yazarının fikrinin istenen düzeyde olmadığı görülür. Bazı durumlarda, öğretmenler her bir parçanın öğretimi sırasında çeşitli icra durumlarında eksiklikler fark etseler bile, bunları hemen düzelterip gerekli talimatları vermezler. Çalgı icra derslerinin öğretim sürecinin ilk aşamalarından itibaren izin verilen bu tür ihmaller nedeniyle, öğrenciler icra becerilerini yanlış veya yüzeysel olarak edinirler. Bu süreçte öğretmen belirli nedenleri belirlemeli, bunları gidermenin yollarını açıklamalı ve bunları kendisi icra edip göstermelidir. İcra sırasında öğrenci, melodinin tüm bölümlerini standarda getirmeye ve karmaşık bölümleri net seslerle icra etmeye

odaklanmalıdır. Bu eksiklikleri gidermek için ek bağımsız alıştırmalar sağlanarak daha etkili sonuçlar elde edilebilir.

Kaşkar rubabında halk ezgileri ve eserlerinin yanı sıra dünya bestecilerinin eserlerinin de icra edildiği bilinmektedir. Bu nedenle, geleneksel icra ve diğer türlerdeki eserlerin icrasında kullanılan özel süslemelere hakim olmak gerekir. Zira süslemeler, melodinin ve eserin daha etkileyici, daha etkileyici ve güzel bir şekilde icra edilmesini sağlar. Her müzisyenin bu süslemeleri icra etme konusunda belirli bir hayal gücü ve becerisi olsa da, icra ancak tüm icra gerekliliklerine tam olarak uyularak yapıldığında başarılı olabilir, çünkü eserler daha zengin ve daha anlamlı hale gelir. Bu nedenle, süslemeler üzerinde çalışırken öncelikle özlerini anlamak ve ayrıca bunları kullanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini anlamak gerekir.

Öğrencilerin müzik yeteneklerinin eğitim sürecinin özel ilkeleri, öğrencinin duyma, hissetme, ritmi hissetme, perdeyi hissetme, kelimeleri anlama, müziği anlama, ezberleme ve icra etme gibi becerilerini geliştirmesine ve ustalaşmasına yardımcı olmaktır. Herhangi bir müzik eserini icra etmeden önce, maqomların ses dizilerini kullanarak pratik yapılması tavsiye edilir. Eserin mükemmel bir şekilde icra edilebilmesi için, öğretmenin farklı ritmik ölçülerle yazılmış alıştırmaları not alması veya eğitim sürecinde öğrencinin performans yeteneklerini dikkate alması önerilir. Öğrencilerin müzik yeteneklerinin eğitim sürecinin özel ilkeleri, öğrencinin duyma, hissetme, ritmi hissetme, perdeyi hissetme, kelimeleri anlama, müziği anlama, ezberleme ve icra etme gibi becerilerini geliştirmesine ve ustalaşmasına yardımcı olmaktır. Herhangi bir müzik eserini icra etmeden önce, maqomların ses dizilerini kullanarak pratik yapılması tavsiye edilir. Eserin mükemmel bir şekilde icra edilebilmesi için, öğretmenin farklı ritmik ölçülerle yazılmış alıştırmaları not alması veya eğitim sürecinde öğrencinin performans yeteneklerini dikkate alması önerilir.

Eğitim çalışmaları, tüm derslerin çalışılması sürecinde gerçekleştirilir ve öğrencilerin geniş bir bakış açısı, yüksek ahlaki ve estetik bilinç ve çalışmaya karşı güçlü bir tutum gibi niteliklerinin oluşmasını içerir. Bir enstrüman çalmayı öğretme süreci, eğitim ve öğretim çalışmalarının pratik uygulaması için geniş fırsatlar yaratır. Bu fırsatlardan biri, bireysel ders şeklinde çalmayı öğretme sürecidir. Öğretmen ve

öğrencinin çeşitli konularda sohbet etmesi ve fikir alışverişinde bulunması için elverişli koşullar yaratır. Bir öğrenciyle bireysel (bireysel) ders yürütme yöntemi, öğretmenin öğrencinin bakış açısını ve konulara hakimiyet düzeyini doğru bir şekilde belirlemesine ve eğitici bir etki yaratmasına büyük ölçüde yardımcı olur. Bir enstrüman çalmayı öğrenmek çok fazla pratik gerektirir. Bunun için öğrencinin düzenli olarak derslere hazırlanması gerekir. Sınıf derslerine ek olarak, öğrenciler bağımsız çalışma döneminde kendileri üzerinde çok çalışmalıdırlar. Özellikle flüt, koşney, gıjjak, tanbur ve ud gibi zor enstrümanlar söz konusu olduğunda, istenen sesi çıkarmak ve yüksek performans tekniğine ulaşmak için çok fazla çalışma gerekir. Gam ve çeşitli egzersizleri çalmak icra tekniğini geliştirmeye yardımcı olurken, öğretmenin pratik talimatları doğrultusunda sürekli çalışmayı ve ulusal ezgileri dinleyerek melodiyi melodiye taşımayı gerektirir.

Bu, öğrencinin öğrenme ve ustalaşma faaliyetlerini bir dereceye kadar düzenler. Bir enstrüman çalmayı öğretme süreci, öğrencilerin estetik eğitimi çalışmalarıyla yakından ilişkilidir. Halkımızın zengin klasik eserleri ve çağdaş bestecilerin müzik eserleriyle yakından tanışmak, estetik eğitimin uygulanmasında büyük önem taşır. Öğrencilerin estetik görüşlerinin oluşumu, bir melodiyi analiz edip seslendirerek ders sırasında da gözlemlenebilir. Bu durumda, melodinin yapısı ve çekiciliği öğrencilere açıklanır. Ayrıca, estetik temelli doğrudan performans hareketlerinin öğretilmesi de gereklidir. Örneğin, performans hareketleri kaba ve düzensiz değil, narin ve güzel olmalıdır. Bu süreçte estetik eğitimin uygulanmasının mevcut bir diğer biçimi, yetenekli müzisyenlerin performanslarını ses kaydıyla, yada video kaydıyla dinlemek ve bunlardan ders çıkarmaktır.

Referanslar

1. Nurmatov H. Qashqar rubobi. Taşkent., Ders Kitabı, 2003.
2. Akbarov I. "Musiq'a lug'ati" T.1998 y.
3. Rajabiy Y. "O'zbek xalq muzikasi" I . T.; 1955.
4. Lutfullayev A. "Chang tarannum etganda" T., Ders Kitabı, 2004.
5. Usmonov Q. "Rubob darsligi" T., Ders Kitabı, 2004.

SAN'aT VA MADANIYAT SOHASIDA CHUQUR IZ QOLDIRGAN IJODKOR - XOLIQ XURSANDOVNING IJODIY FAOLIYATI XUSUSIDA

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Surxondaryo madaniyati va san'atida ijodiy salohiyati bilan juda katta iz qoldirgan, o'zining izlanishi bilan ko'p yaxshi asarlar yaratgan katta iste'dod sohiblaridan biri Boysunlik san'atkor va adib, folklorshunos olim, dramaturg Xoliq Xursandov hayoti va ijodiy faoliyati xususida qisqa fikr-mulohalar yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *xalq ijodiyoti, folklor, folklor-etnografik xalq ansambli, YUNESKO*

Abstract: *In this article, the life and creative work of Khaliq Khursandov, an artist and writer, folklorist scientist, dramatist from Boysun, one of the great talents who left a great mark on the culture and art of Surkhondarya with his creative potential, created many good works with his research short comments are made about it.*

Key words: *folk art, folklore, folklore-ethnographic folk ensemble, UNESCO*

Har bir insonni va jamiyatni komillik sari yuksaltiradigan, kelajak avlodlarning ma'naviy olamini boyitadigan, asrlar davomida ajdodlar sinovidan o'tgan qudratli tarbiya vositalari ko'p. Shulardan eng muhimlaridan biri bu xalq ijodiyotidir. Xalqimizning mana shu sohaga butun umrlarini tikkan, o'zlarining o'lmas asarlari bilan millatimiz ma'naviyatini yuksaltirib turgan yorqin siymolari juda ko'p. Bugungi va kelajak avlodlar ular bilan g'ururlanadilar, faxrlanadilar.

Surxondaryo madaniyati va san'atida juda katta iz qoldirgan ijodiy salohiyati bilan, o'zining izlanishi bilan ko'p yaxshi asarlar yaratgan katta iste'dod sohiblaridan biri Boysunlik san'atkor va adib, folklorshunos olim, dramaturg Xoliq Xursandovdir. Xoliq Xursandov Boysun shahrida tug'ulib osib, o'zining qisqa umrida, hayotida butun bir yozgan, yaratgan ajoyib ijodiy ishlari bilan butun dunyoga tanildi. Bu ko'p qirrali san'atkor 40-50 yil davomida shu yurt madaniyatining barcha jabhalarida fidokorona mehnat qilib keldi. Uning ana shu madaniyat sohasini yuksaltirishdagi yaratuvchilik xizmatlarini, ibratli umr yo'lini bugungi barkamol avlodlarga ibrat namunasi sifatida taqdim etish ahamiyatlidir.

Umummilliy madaniyat, adabiyot, san'at, folklor ijodiyotiga mehnati singgan siymolarimizning hayoti va ijod yo'lini o'rganish, yozma adabiyotimizda azaldan bor va davom etib kelayotgan an'anadir.

Bunday o'rganishlar va tadqiqotlar XX asr va hozirgi zamonda ham alohida va mashhur yozuvchi-shoirlar, san'atkorlar va rassomlar, yetuk fan arboblari hayoti va ijodi ilmiy tadqiqi sifatida ba'zan esa "Ajoyib kishilar hayoti" rukni ostida yozilmoqda. Bunday tadqiqotlardan mamlakatimizning viloyatlarida yashab ijod qilayotgan, san'atdagi xizmatlari va yaratgan asarlari bilan o'rganish va tadqiq qilishga arziydigan iste'dodlar chekkada qolib ketayotgani yo'q. Ularning har biri ijodi o'rganishga va e'tirofga loyiq desak mubolag'a bo'lmaydi. Xoliq Xursandov ham shularning kamtarin bir a'zosi edi.

Xoliq Xursandov ajoyib sozanda, xonanda, ssenarist, dramaturg edi. Uning kuylagan qo'shiqlari filmlarda qoldi, uning qo'ygan asarlari uning yozgan asarlari sahnalarda o'ynalib kelinmoqda va Surxondaryo madaniyat-san'atiga juda katta ulush qo'shgan. U "Shalola" ansamblini tashkil qilinishida ko'plab shogirdlarga ega bo'ldi, hozir ham barcha "Shalola" ansamblida mehnat qilayotgan Surxondaryoda o'zini ko'rsatib, Respublikamizda obro'-e'tiborga ega bo'lib hukumat unvonlariga sazovor bo'lgan katta-katta san'atkorlar Xoliq Xursandovni o'zining ustoz deb tan oladi.

Surxondaryo viloyatining tog'lik Boysun tumanida yashab, ijod qilgan O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, Respublika madaniy-oqartuv a'lochisi, yozuvchi, dramaturg, taniqli folklorshunos, hofiz Xoliq Xursandov nafaqat viloyatda balki, Respublikamiz va xorijiy ellarda ham anchayin tanilgan, o'z nomi va o'z o'rnini topgan ijodkorlardan biri hisoblanadi.

Tumanda yashab, oliy maqsadlarni ko'zlab yashagan va ijod qilgan Xoliq Xursandovning turli sohalardagi ijodiy asarlari Respublikamizda juda mashhur bo'lib, minglab muxlislari borligi, uning asarlari poytaxtdagi ijodkorlar nazaridan chetda qolgani yo'q. Xoliq Xursandov yaratgan va aytgan qo'shiqlar ko'pgina mashhur hofizlar tomonidan kuylandi.

Xoliq Xursandovning ijodiga bevosita bog'liq bo'lgan "Boysun" folklor-etnografik xalq ansambli dunyoga mashhur bo'lgani, bu ansambl dasturlari yuzasidan

suratga olingan ko‘plab filmlar hatto xorijiy mamlakatlarda tomoshabinlarga manzur bo‘lgani, folklor-etnografik manbalarni bevosita Xoliq Xursandov to‘plab, tartibga keltirib, tayyorlab, sahna orqali yana o‘zbek xalqiga qaytarib berganligi, ijodkorning bu sohadagi ibratli faoliyati natijasidir.

Xoliq Xursandov 1945-yil 9-may kuni tug‘ilgan. 1952-1956-yillarda boshlang‘ich maktabda o‘qidi. Uning zehni tez, bilimga chanqoq, kuchli xotirasi bo‘lgani, maktabda a‘lo baholar bilan o‘qigani haqida tengdoshlari gapirib bergan.

Xoliq Xursandov bolalikdan qiziquvchan, ko‘p kitob o‘qiydigan, tabiatga shaydo bo‘lgan. Kitob o‘qish Xoliq Xursandovning kundalik mashg‘ulotlaridan biriga aylangan va umrining oxirigacha bu mashg‘ulotni tark etmagan.

1962-yilda Xoliq Xursandov o‘rta maktabni tugatib, Toshkent shahriga jo‘naydi. “Nizomiy” nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutining tarix-adabiyot fakulteti tarix-geografiya bo‘limiga o‘qishga kiradi. 1964-yil sentabr oyida 3-kurs talabasi Xoliq Xursandov Armiya xizmatiga safarbar qilinib, 1967-yil noyabr oyigacha ya’ni uch yildan ko‘proq muddatli harbiy xizmatda bo‘ldi.

Xoliq Xursandov armiya safidan qaytgach, 1970-yilgacha institutda o‘qidi. Xoliq Xursandov qayerda ishlamasin boshqalardan o‘zining sabr-qanoati, vijdonliligi, mehnatsevarligi va boshqalarga mehri bilan ajralib turar va odamlar orasida obro‘ qozonar edi.

Hofiz sifatida Xoliq Xursandov 1980-yillarda Surxondaryo viloyatida mashhur bo‘ldi. Uning qo‘shiqlarini viloyatdagi hofizlar ham, shinavandalar ham tan oldilar. Hofiz haqida Surxondaryo viloyat matbuotida ham tez-tez maqolalar chiqib turdi. Xoliq Xursandov xonanda ijrochi sifatida viloyat va Respublika televideniyesidan biror marta chiqish qilmagan. O‘zbekiston Respublikasi Radiokomiteti arxivida Xoliq Xursandovning 1980-yillarda yozib olingan oltita qo‘shig‘i saqlangan.

Xoliq Xursandov o‘z ustozlari Qayum Abdulxayrov bilan hamkorlikda dastavval “Shalola” ansamblining VIII jahon festivalida tayyorlab olib borgan dasturini tikladilar. Keyin esa, bevosita Xoliq Xursandov rahbarligida aynan Boysun hududida yashovchi aholi orasida saqlanib qolgan folklor manbalari asosida yangi dastur tayyorlay boshlandi.

Folklor-etnografik ansamblining ijrochilarga qo'yiladigan talablar o'ziga xos bo'lganini, milliy qadriyatlarga e'tibor kuchayib borayotganini qadimiy qo'shiqlar, marosimlar, udumlar yo'qolib borayotgani, milliy qadriyatlarni saqlab qolish dolzarb masalaga aylanganini hisobga olib, Boysun tuman Madaniyat uyi qoshida "Boysun" nomli yangi folklor-etnografik ansambl tuzildi. "Boysun" folklor-etnografik ansambliga Xoliq Xursandov badiiy rahbar etib tayinlandi.

Xursandov ishni ansamblning repertuarini boyitishdan boshladi. U tinim bilmay xalq og'zaki ijodini, o'zbek xalqining marosimlari va udumlarini o'rgandi va bu ishga ansambl ishtirokchilarini jalb qildi. Boysun tumanining tog'li qishloqlariga ansambl ishtirokchilaridan iborat ekspeditsiyalar uyushtirdi.

Qishloqlarda konsertlar o'tkazib, qishloq qariyalari bilan gaplashib, ulardan qadimiy qo'shiqlar, marosimlar va udumlarni yozib oldi. Mahalla va qishloq oqsoqollariga qadimiy madaniyatimizni o'rganishning ahamiyati haqida tushuntirishlar olib bordi. Qishloqlardagi ziyolilarni manba yig'ishga jalb qildi.

1987-yil "Boysun" ansambli uchun juda omadli yil bo'ldi: O'zining birinchi dasturi bilanoq e'tibor qozongan bu ijodiy guruh Respublika aholisini ham, ijodkorlarni ham e'tiborini tortgan edi. Birinchi bo'lib o'zbek telefilm rejissyori Eduard Davidov boshchiligidagi guruh 1987-yil aprel oyining ikkinchi yarmida Boysun tumaniga kelib, ansambl bilan hamkorlikda "Boysunda qor eriganda" deb nomlangan film kontsertni suratga oldi. Film matni Xoliq Xursandov tuzgan "Dehqonning bir yili" dasturi asosida ishlandi.

1987-yil iyun-iyul oylarida "O'zbekkinoxronika" studiyasi rejissyori Temurmalik Yunusov boshchiligidagi ijodiy guruh bilan hamkorlikda "Boysun" ansamblining dasturi asosida "Unutilgan ohanglar" nomli film suratga olindi.

1987-yilning sentyabrida ansambl Rossiya Federatsiyasi poytaxti Moskva shahrida bo'lib o'tgan "O'zbekiston Respublikasi kunlari"ga taklif qilindi.

Ansambl qoshidagi ijodiy guruh faoliyati yaxshilanib bordi, yangi dasturlar yaratildi, ansamblining ijodi haqida ko'plab video filmlar, film-kontsertlar suratga olindi. Rejissyor Umid Ortiqov va Temurmalik Yunusovlar bilan hamkorlikda "Sharq bozori", "Qadimiy o'yinlar", "Ko'pkari" filmlari suratga olinib namoyish etildi.

1987-yilda O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi tomonidan “Boysun” folklor-etnografik dastasiga “Xalq ansambli” unvoni berildi.

1988-yil sentyabr oyida Moskva shahrida “Oltin xo‘roz” xalqaro folklor festivali bo‘lib o‘tdi. “Boysun” ansambli bu festivalga yuksak darajada qatnashib, festivalning “1-darajali diplomi” bilan taqdirlanib, festival g‘olibi sifatida Angliya qirolligining Billingham shahrida o‘tadigan xalqaro musiqa festivaliga qatnashish huquqini qo‘lga kiritdi. “Boysun” ansamblining shuhrati yanada ortdi.

“Boysun” ansambli 1989-yilda Qozoq‘iston Respublikasining sobiq poytaxti Alma-Ata shahrida o‘tgan “Oltin olma” xalqaro festivaliga ishtirok etib, yuksak sovrin bilan qaytdi.

YUNESKO o‘z tarixida ilk marotaba Insoniyatning nomoddiy va og‘zaki merosi durdonalari sifatida 19 ta madaniy yodgorliklarni e‘lon qildi. Ushbu madaniy durdonalar qatorida O‘zbekistonning Boysun mintaqasi xalq og‘zaki ijodi an‘analari ham o‘rin oldi.

YUNESKO insoniyatning madaniy va og‘zaki merosi durdonalarini e‘lon qilishdan asosiy maqsad, madaniy turfa xillikning asosiy omillaridan biri bo‘lgan nomoddiy merosni saqlab qolish muhimligini keng targ‘ib qilishdir.

Xoliq Xursandov ssenariysi asosida “Boysunda qor eriganda”, “Unutilgan qo‘shiq”, “Tandir, archa, olov”, “Sharq bozori” kabi musiqiy filmlar yaratildi. Hukumatimiz Xoliq Xursandovning xizmatlarini inobatga olib, 1990-yil may oyida “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi” unvoni bilan taqdirladi.

Xalqaro YUNESKO tashkilotining tashabbusi bilan Boysun tumanida “Boysun bahori” xalqaro folklor festivali tashkil etilib, Yillar davomida bu anjumanlar juda muvaffaqiyatli o‘tkazilib kelinmoqda.

Xoliq Xursandov ijodiga mansub qo‘shiqlar: “Karvon ko‘rdim”, “Kuydi jonim”, “Oshiqlik baxti bor”, “Boyisi sen”, “Boysun tog‘lar”, “Oyga qarab nolaqilayin”, “Topolmassan”, “Turnalar jon turnalar”, “Biz uchrashmadik”, “Yorijon”larni me‘yoriga yetkazib yaratgan va o‘zi ijro etgan, bu qo‘shiqlar to hanz shinavandalar xotirasidan o‘chmagan.

O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi, dramaturg, folklorshunos olim, benazir hofiz, jonkuyar ustoz Xoliq Xursandovni doimo eslaymiz, u kishi bizga qoldirib ketgan bebaho musiqa meroslarini avaylab asraymiz va kelgusi avlodlarga yetkazamiz.

Foydalanilgan adabiyot:

1.S.Qurbonov “San’at va ilm-ma’rifat yo‘lidan” O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi, dramaturg, folklorshunos Xoliq Xursandov hayoti va ijodiga bag‘ishlangan monografiya. Moldava Respublikasi 2022 yil.

BADIIY ASARLARDA FOLKLORIZM

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot badiiy asarlar va folklor o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tahlil qiladi. Folklorizm – xalq an'analari, urf-odatlar va og'zaki ijod elementlarining badiiy asarlarga singdirilishi jarayonidir. Ushbu fenomen badiiy yaratuvchilikda milliy identitetni mustahkamlash, madaniy merosni saqlash va avlodlarga yetkazish uchun muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda folklorizmning zamonaviy badiiy asarlardagi ifodalari, ularning estetik qiymati va badiiy muhitga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, folklor motivlari va obrazlarining qanday qilib yangi ma'no qatlamlariga ega bo'lishi, badiiy asarlarning umumjahon madaniyatidagi o'rni ham tahlil etiladi. Natijada, folklorizm nafaqat xalq ijodini yuksaltirish, balki zamonaviy adabiyotda yangi uslublar va g'oyalarni rivojlantirish uchun xizmat qilishi mumkinligi xulosasiga kelinadi. Ushbu tadqiqot orqali folklor elementlarining badiiy jarayonda qanday qilib jonlantirilishi va uning natijasida yaratilgan asarlarning estetik qiymati ko'rinib turadi.*

Kalit so'zlar: *folklorizm, badiiy asarlar, xalq ijodi, madaniy meros, estetik qiymat.*

Абстрактный: *В данном исследовании анализируется взаимодействие произведений искусства и фольклора. Фольклоризм – это процесс внедрения в произведения искусства элементов народных традиций, обычаев и устного творчества. Это явление имеет важное значение для укрепления национального самосознания в художественном творчестве, сохранения культурного наследия и передачи его поколениям. В исследовании рассматриваются проявления фольклора в современных произведениях искусства, их эстетическая ценность и влияние на художественную среду. Также анализируется, как фольклорные мотивы и образы приобретают новые смысловые пласты, место художественных произведений в мировой культуре. Благодаря данному исследованию можно увидеть, как элементы фольклора возрождаются в художественном процессе и эстетическую ценность созданных в результате произведений.*

Ключевые слова: *фольклоризм, художественные произведения, народное творчество, культурное наследие, эстетическая ценность*

Abstract: *This study analyzes the interaction between works of art and folklore. Folklorism is the process of infusing elements of folk traditions, customs and oral creativity into works of art. This phenomenon is important for the strengthening of national identity in artistic creation, preservation of cultural heritage and transmission to generations. The research examines expressions of folklore in modern works of art, their aesthetic value and influence on the artistic environment. Also, how folklore motifs and images acquire new layers of meaning, the place of artistic works in the world culture is also analyzed. it is concluded that it is possible. Through*

this research, it is possible to see how elements of folklore are revived in the artistic process and the aesthetic value of the works created as a result.

Key words: *folklorism, artistic works, folk creativity, cultural heritage, aesthetic value.*

Badiiy asrlarda folklorizm – bu xalq og‘zaki ijodining, an’anaviy qoidalar va motivlarining badiiy asarlarga ko‘chirilishi jarayonidir. Folklorizm, odatda, xalqning madaniyati, tarixi va urf odatlari bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, u badiiy asarlarning mazmuni va shaklida aks etishi mumkin. Folklorizmning ahamiyati quyidagilardan iborat.

1. Madaniy meros: Folklorizm orqali xalq og‘zaki ijodi badiiy adabiyotga kirib, uning madaniy merosini saqlashga yordam beradi. Bu jarayon xalqning tarixiy xotirasini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi.

2. Identitetni mustahkamlash: Folklor elementlari badiiy asarlarda ishlatilganda, ular o‘z xalqining identitetini yuksaltirishda yordam beradi. Bu orqali muallif o‘z fikrlarini va qarashlarini yanada kuchliroq ifoda etishi mumkin.

3. Estetik qimmat: Folklor motivlari badiiy asarlarga estetik chuqurlik va rang-baranglik kiritmoqda. An’anaviy elementlar zamonaviy san’atkorlar tomonidan yangi kontekstlarda qayta talqin qilinishi mumkin. Badiiyatda folklorizmning ko‘plab namunalari mavjud. Masalan: - Navoiy asarlarida: Alisher Navoiy “Xamsa”si ichida ko‘plab xalq og‘zaki ijodidan olingan motivlar va qahramonlarni uchratamiz. - Shayx Sufiyning “Dastoni Iroqi”: Bu asarda folklor elementlari keng qo‘llanilgan bo‘lib, unda xalq qahramonliklari va qadriyatlari aks ettirilgan. – O‘zbek kino san’atida: O‘zbek filmlarida ham folklor unsurlari ko‘p uchraydi. Masalan, “Maftuning dilbari” filmidagi sahnalar an’anaviy urf-odatlarini aks ettiradi. Folklorizm badiiyatda muhim o‘rin tutuvchi jarayon bo‘lib, u xalq madaniyatini saqlash va rivojlantirishda katta ahamiyatga ega [1].

Badiiy asrlar davomida ushbu jarayon davom etib kelmoqda va kelajakda ham davom etishi kutilmoqda. Shunday qilib, folklor orqali biz o‘z tariximizni va madaniyatimizni anglab yetamiz hamda uni avlodlarga yetkazamiz. Adabiyot — xalq mulki. U inson hayotida alohida ahamiyatga ega. Inson bor ekan, adabiyot ham

bo'ladi. Adabiyotning o'lmasligini ta'minlovchi ikkita qudratli omil bor. Ularning biri adabiyotning g'oyat buyuk tarbiyaviy - ma'rifiy ahamiyati bo'lsa, ikkinchisi, uning insonlarga zavq-shavq berish xususiyatiga egaligidir. Zero, inson har qanday davrda, har qanday sharoitda ham busiz yasholmaydi: u — doimo tarbiyaga, doimo ma'rifatga va badiiy zavq olishga muhtoj. Ana shunga ko'ra, tarbiyaviy-estetik ahamiyatga ega bo'lgan yetuk asarlarga aslo zavol yo'q. Bunga qarama-qarshi holda quruq zamonasozlik ruhida yozilgan hamda hukmron mafkura va siyosatning istagi bilan maydonga kelgan, badiiyati bo'sh asarlarning umri qisqa bo'ladi. Bunday asarlar davr sinovlariga bardosh berolmay, tezda unutiladi. Afsuski, XX asrda yaratilgan asarlar orasida ana shunday «mahsulot»lar oz emas. Xayriyatki, adabiyotimizda davr sinovlaridan muvaffaqiyat bilan o'tgan, inchunin, hozirgi kunlarda ham kitobxonlar tomonidan sevib o'qilib kelinayotgan ajoyib asarlar ko'p. Sodda qilib aytganda, XX asrda yaratilgan o'zbek adabiyoti namunalarining nuqsonidan yutug'i, yomonidan yaxshisi ko'p [2].

Folklor yozma adabiyotning bunyodga kelishi va rivojlanishiga genetik manba bo'lib xizmat qiladi. Badiiy asar yozish sohasidagi ilk urinishlar folklor tajribasiga suyanish va uni ijodiy o'zlashtirish negizida kechganligi, qolaversa, bunda folklorga xos sujetlar, obrazlar, motivlar, uslub va tasviriy vositalardan ijodiy foydalanilganligi hech kimda shubha uyg'otmaydi. Kishilik ma'naviyati tarixida bu beminnat sarchashmadan bahramand bo'lmagan biror so'z san'atkorini tasavvur qilish amri maholdir. Chindan ham «Shohnoma» xalqdan olib yozilgani tufayli Abdulqosim Firdavsiyga mangulik baxsh etadi. Ulug' Alisher Navoiy ham xalqning serjilo og'zaki adabiyotidan ta'lim olib, jahonshumul shuhrat qozongan «Xamsa» va «Xazoyinul-maoniy» singari o'lmas asarlarini yaratdi. Poshshoxo'ja "Gulzon" va "Miftohul-adl" asarlarini bevosita folklor ta'sirida yozgani ma'lum, Muhammadsharif Gulxaniyning «Zarbulmasal»i folklordan ijodiy ilhomlanishning ko'rkam namunasi sanaladi [4].

Og'zaki va yozma adabiyotlarning o'zaro ta'siri va hamkorligi barcha xalqlarning adabiyotlariga xos hodisa bo'lib, o'sha adabiyotlarning shakllanishi va yuksalishini ta'minlashda, ularda xalqchil realistik tasvirning tantana qilishida, yangi obrazlar, yangi mavzular, yangi motivlar, yangi shakllar va xalqona ruhni

ta'minlovchi obrazlilik va ifodaviy vositalar hisobiga to'lisha borishiga, shuningdek, folklor va yozma adabiyotga xos janrlarning 'zaro sintezlashuvi asosida badiiy ertak va uning xilma-xil ichki ko'rinishlari (ertak-drama, ertak-qissa, ertak-roman, ertak opera)ning yuzaga kelishida, barmoq she'r tizimining yozma adabiyot arsenaliga o'tib, barqarorlashuvida muhim rol o'ynab kelmoqda. Shuni ham ta'kidlash kerakki, badiiy adabiyot ham asrlar davomidagi rivojlanishi jarayonida folklorga samarali ta'sir ko'rsatib, shaklan, mazmunan va ifodaviylik jihatidan yanada takomil topishini chuqurlashtirayotir [5]. O'zbek folklorshunosligi xalqimizning o'z-o'zini anglashdan iborat intilishlari taqozosiga ko'ra vujudga keldi. Bu stixiyali jarayon tarzida ming yillar davomida sodir bo'lgan esa-da, asosan, XIX asrning so'nggi choragida izchil bir yo'nalishga kira bordi va XX asrda to'la-to'kis barqaror hodisaga aylandi. Zero, folklor asarlarini to'plash, kitobat qilish, o'rganish va ulardagi g'oyalardan ilhomlanib yangi asarlar yaratish, bunyodkorlik ishlarini amalga oshirish barcha davrlarda ham dolzarb masalaga aylannmoqda[6]. Xalq ijodiyoti namunalarini yozib olish juda qadimiy an'ana bo'lib, folklorshunoslik shakllanishining ilk bosqichini tashkil etadi. Bu yo'nalishdagi izlanishlar tarixi juda olisga borib taqaladi [3].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev.Sh.M. Yangi o'zbekiston taraqqiyot strategiyasi.Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 440 b.
2. Badiiy adabiyotlarni targ'ib qilishning ommaviy usullari. Metodik qo'llanma. Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Toshkent Davlat madaniyat instituti, 1989. – 236 b.
3. Yo'ldoshev E. Kutubxonada bolalar o'qishiga rahbarlik qilish: O'rta maxsus o'quv yurtlari kutubxonachilik bo'limi talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 200 b.
4. Abdulla Avloniy.Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2024. – 112 b.
5. O'zbekiston adabiyoti va san'ati: Badiiy-adabiy gazeta. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.- Haftada bir marta chiqadi.
6. "XXI asr bolalar kitobxonligi" konferensiya materiallari. – Toshkent. 2023. – 210 b.

O'ZBEK FOLKLORSHUNOS OLIMLARINI ILMIY ASARLARIGA OID BIBLIOGRAFIK NASHRLARNING QISQACHA TAHLILI

Annotatsiya: Mazkur maqolada folklorshunoslikning asoslari qadim dunyo estetik tafakkuriga borib taqalishi, turkiy xalqlarda folklor materiallarni yozib olish bo'yicha daslabki tajribalar XI asrdan boshlab ko'zga tashlangani, o'zbek folklori namunalari to'plash va nashr etish ishlari XIX asrning 2-yarmida boshlab rivojlangani, folklorshunos olimlar tomonidan folklorning turli janrlariga bag'ishlangan monografiyalarining yaratilish va akademik nashrlarni amalga oshirida hissa qo'shgan olimlarimizni hayoti va faoliyatiga bag'ishlab tuzilgan bibliografik ko'rsatkichlar tahlili haqidagi ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: folklor, folklorshunoslik, yozib olish, to'plash, olimlar, bibliografik ko'rsatkichlar

Аннотация: В данной статье представлена информация о развитии основ фольклористики со 2-й половины 19 века, создании монографий, посвященных различным жанрам фольклора, и анализе библиографических указателей, составленных фольклористами, посвященных жизни и творчеству ученых, которые способствовали увеличению количества научных публикаций.

Ключевые слова: фольклор, фольклористические исследования, запись, коллекционирование, ученые, библиографические указатели.

Abstract: This article provides information about the development of the foundations of folklore studies since the 2-half of the 19-th century, the creation of monographs on various genres of folklore, and the analysis of bibliographic indexes compiled by folklore scholars on the lives and works of scholars who contributed to the increase in the number of scientific publications.

Keywords: folklore, folklore studies, recording, collecting, scholars, bibliographic indexes.

Folklor atamasim 1846-yilda ingliz olimi Uilyam Toms taklif qilgan bo'lib, u "xalq donoligi" degan tushunchani ifodalaydi. Aslini olganda, folklor deganda, xalq tomonidan yaratilgan hamma san'at namunalari – me'morlik, naqqoshlik, ganchkorlik, zardo'zlik, musiqa, raqs, og'zaki adabiyot namunalari tushuniladi. Har bir san'at sohasida ish olib borayotgan mutaxassis o'zi tanlagan turi "folklor" deb ataydi. Masalan, musiqachi xalq kuylarini, xoreograf xalq raqslarini, arxitektor xalq

me'morchiligini, folklorshunos olim xalq dostonlari, ertaklarini folklor asari deb hisoblaydi.

Folklorshunoslik-xalq ijodi haqidagi fan. Folklorshunoslik turli davrlarda va turli mamlakatlarda etnografiya, adabiyotshunoslik, musiqashunoslik, antropologiya va sotsiologiyaning bir qismi sifatida qaralib kelingan. Keyinchalik xalq xalq san'atini (xalq og'zaki ijodi, musiqa folklori, raqs, teatr, sirk kabi) o'rganuvchi mustaqil va maxsus fan sifatida rivojlandi. Filologiya va san'atshunoslik fanlari bilan uzviy bog'liqdir. Folklorshunoslikning asoslari qadim dunyo estetik tafakkuriga borib taqaladi. Qadimgi dunyo sayyohlari va tarixchilarining afsona va rivoyatlar, turli urf-odat va marosimlar haqidagi qaydlari, yozuvchi va bastakorlarning folklori folklorshunoslik uchun muhimdir. Turkiy xalqlarda folklor materiallarni yozib olish bo'yicha daslabki tajribalar XI asrdan boshlab ko'zga tashlangan. (Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asaridagi folklor materiallari).

O'zbek folklori naumnalarini to'plash va nashr etish ishlari XIX asrning 2-yarmida boshlab ahyon-ahyonda ko'zga tashlanib turgan. 60-yillarning oxiridan boshlab xususan, mustaqilik yillarida folklorshunoslik ishlarning miqyoslari yanada kengaydi, ekspeditsiyalar uyushtirish doimiy ravishda yo'lga qo'yildi, nisbatan yirik, miqyosan keng, fundamental ishlarni yaratishga intilish kuchaydi. Folklorning turli janrlariga bag'ishlagan monografiyalarining yartilishi "O'zbek folklori ocherklari", "O'zbek xalq ijodi bo'yicha tadqiqotlar" nomli turkum to'plamlarning yuzaga kelishi "O'zbek xalq ijodi", "Bulbul taronalari", "Alpomish" dostonining akademik nashri kabi ulkan nashrlarning amalga oshirilishi bunga yorqin misoldir. Bu ishlarni amalga oshirishda H. Razzoqov, T. G'oziboyev, O. Sobirov, J. Qobulniyozov, X.Egamov, T. Mirzayev, K. Imomov, G'. Jalolov, B.Sarimsoqov, O.Safarov, S.Ro'zimboyev, M. Jo'rayev, A. Musaqulov kabi folklorshunoslarning hissasi nihoyatda katta bo'ldi. Folklorshunoslik butun tarixini ushbu maqolada yoritib bera olmaymiz albatta, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, ushbu maqolada Buxoro folklorshunoslik maktabining asoschisi Antik Dunyo Xalqaro Ilmiy Akademiyasi akademigi Oxunjon Safarov, O'zbekiston Fanlar Akademiyasi akademigi To'ra Mirzayev, filologiya fanlar nomzodi, professor O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan

yoshlar murabbiysi Saodat Yo'ldosheva, filologiya fanlar doktori, professor, folklorshunos Salima Mirzayeva- larning hayoti va faoliyati, ilmiy merosi hamda nashrlari va bibliografiyalarga e'tiborimizni qaratamiz (1.B.5).

Oxunjon Safarovning ilmiy faoliyatini qirralarini quyidagicha tasniflash mumkin. Xususan, o'zbek bolalar adabiyotining tadqiqotchisi, o'zbek bolalar folklorining to'plovchisi va tadqiqotchisi, Buxoro folklorshunoslik maktabining asoschisi, Buxoro musiqiy folklorining to'plovchisi va tadqiqotchisi, Buxoro adabiy xarakatchiligining puxta bilimdoni, mumtoz adabiyot tarixi muhibi, hozirgi adabiy jarayonning kuzatuvchisi, elshunoslik va yurt tarixiga sadoqat, shoir va publitsist kabilardir. Yuqorida keltirilgan barcha tasniflash bo'yicha chuqur izlanishlar olib bordi va qator ilmiy tadqiqot, ilmiy-nazariy ishlarni amalga oshirdi. Masalan, 550 ga yaqin ilmiy ishlari (risolalar, darsliklar, maqolalar, she'riy va nasriy asarlar) yozgan. "Bolalar kuychisi" (1979), "Bolalar erkalovchi o'zbek xalq qo'shiqlari" (1983), "O'zbek bolalar poetik folklori" (1985), "Adabiy Buxoro" (1985), "Shofirkonnoma" (1996). "Dilda qolgan yodi" (1999), "Zamonlar tongining charoqlarisiz" (2003), "Buxoro Davlat universiteti"(2002) (1979), "Bolalarni erkalovchi o'zbek xalq qo'shiqlari" (1983), "O'zbek bolalar poetik folklori"(1985), "Adabiy Buxoro" (1985), "Shofirkonnoma" (1996), "Dilda qolganlar yodi" (1999), "Zamonlar tongining charoqlarisiz" (2003), "Buxoro Davlat universiteti" (2002; o'zbek, ingliz, rus va arab tillarida; hamkorlikda), "Saodatli taqdir sohibi" (2004; Mels Mahmudov bilan hamkorlikda) kabi ilmiy risolalar, "O'zbek bolalar adabiyoti", "O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi" (hammualliflikda) kabi darsliklar, "Buxoriylar yoxud o'n ikki yulduz haqida qo'shiq" (1999), "Shirintoylar bahori" (2003) she'riy to'plamlari va boshqa kitoblar muallifi. Xalq og'zaki ijodi namunalari kiritilgan "Boychechak", "Alla-yo alla" (1999), "To'y muborak, yor-yor", "Chittigul" (2000) to'plamlari, "Shirinqishloq latifalari" (1994) kitobi va Qozi Qurbonxon Fitrati Vardonzehiyning she'rlarini ("Izlaringdan aylanay", Toshkent, 2001) yozib olib, nashrga tayyorlagan.

Uning "Shofirkonnoma" risolasida Shofirkon tumanidan yetishib chiqqan olimlar va shoirlar haqida ma'lumot berilgan. Oxunjon Safarov shuningdek, "Professor Toji Qorayev"(1996), "Professor Sano Saidov" (1997), "Professor

Abdulla Qodirovich Atoyev”(1997), “Pedagogika fanlari doktori M.Mahmudov” kabi bibliografik ko’rsatkichlarni tuzgan va nashrdan chiqardi. Tom ma’noda Oxunjon Safarovning ham bibliograf desak bo’ladi (1.B.29-30).

Shuningdek, uning asarlari nashr etilishi bilan bir qatorda tavalludining 70 yillik yubileyi munosabati bilan bibliografiyasi ham tayyorlangan. 2010 yilda Professor Oxunjon Safarov bibliografiyasi “Buxoro” nashriyotida nashr etilgan. Bu biobibliografiya D. Rajabova, H.Safarova, N. Safarovalar tomonidan tuzilgan.

Biobibliografiyada filologiya fanlari doktori, professor Oxunjon Safarovning XX asrning 60-yillaridan XXI asrning dastlabki o’n yilligi davomida alohida, davriy matbuotda-gazeta va jurnallarda,turli-tuman to’plamlar hamda ilmiy-nazariy va amaliy konferensiyalar va sipoziumlarda qilingan ma’ruzalar matnlari, tezlari hamda she’rlarining nashrlari, taqrizlari asosida nashr qilingan monografiya va risolalar, muharririligida chop etilgan monografiyalar, risolalar, to’plamlar, asarlariga yozilgan taqrizlar,uning hayoti va ilmiy ijodiy faoliyati haqidagi 1960-2010 yilgacha nashr qilingan 1386 nomda hujjat aks ettirilgan.

Shuningdek, o’zbek folklorshunos olim, O’zbekiston Fanlar Akademiyasi akademigi To’ra Mirzayevning hayoti va ijodiga ham ushbu maqolada to’xtalib o’tamiz.

To’ra Mirzayev o’zbek xalq og’zaki badiiy ijodiyotini keng ko’lamda tadqiq etish borasida ilmiy maktab yaratgan, eposshunoslikning nazariy va amaliy masalalariga doir ko’plab asarlari nafaqat mamlakatimizda, balki chet ellarda ham e’tirof etilgan taniqli folklorshunos olimdir. Jumladan,“Alpomish” dostoni haqidagi monografik tadqiqotlari Germaniyada, Turkiya, Rossiya kabi mamlakatlarda nashr qilingani ham buning yorqin ifodasidir (2.B.29-30).

To’ra Mirzayev o’zbek dostonchiligi taraqqiyotiga katta hissa qo’shgan xalq baxshilari repertuaridagi folklor asarlarini yozib olish, arxivlashtirish, nashr etish va o’rganish ishiga rag’barlik qilish bilan birga qatorda, o’zi ham har bir baxshi haqida alohida ilmiy tadqiqotlar yaratdi. Jumladan, “Dostonchilik maktabi” (1973), “Baxshilar” (1975), “Po’lkan shoir haqida so’z” (1976), “O’zbek xalq dostonchiligi va Islom shoir” (1978) kabi asarlari dostonchilik maktablarining asosiy xususiyatlari,

shakllanish tarixi, ular o'rtasidagi ijodiy aloqalar, xalq baxshilari epik repertuarining shakllanish qonuniyatlari va baxshi ijrochilikning badiiy hodisa sifatida xossalarini keng yoritib berdi.

Akademik To'ra Mirzayevning 80 yilligi munosabati bilan 2018 yilda "O'zbek folklorshunosligi masalalari: O'zbekiston Resp. Fanlar akad. haqiqiy a'zosi – akademik To'ra Mirzayev tavalludining 80 yilligi munosabati bilan chop etilgan ilmiy maqolalar to'plami. Kitob 7." nashr qilingan. Ushbu to'plamning 145-191 sahifalarida To'ra Mirzayev asarlarining bibliografik ko'rsatkichi berilgan. Ushbu ko'rsatkichda akademik To'ra Mirzayevning 1959 yildan 2018-yillardan nashr qilingan 928 nomda hujjat aks ettirilgan. Bibliografiyaning Barno Mirzayev tuzganlar. Bibliografiyada materiallar ikki bo'limda joylashtirilgan. Dastlab akademik To'ra Mirzayevning 1959-2018 yilgacha vaqtli matbuot to'plamlarda nashr chop etilgan maqolalar, keyin "O'zbek sovet folklor masalalari", "Ergash shoir va uning dostonchilikdagi o'rni" kitobidagi manbalari, "Ensiklopediyalarda nashr etilgan maqolalar" 14 tomlik (1971–1980), "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi" da 12 jildida (2000-2006), "Turk dunyasi edebiyatqilari ansiklopedisida" (Ankara: Ataturk Kultur Merkizu, 2002-2007, 1-VIII ciltlar) 8 jildlik (2002–2007) nashr etilgan maqolalari berilgan (3.B.181-186)

Shuningdek, To'ra Mirzayevning mas'ul muharrirligida chop etilgan nashrlar, akademik T. Mirzayevning ilmiy rahbarligida himoya qilingan nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalar, uning hayoti, ilmiy faoliyati va asarlari haqidagi manbalar xronologik tartibda joylashtirilgan. Biroq ko'rsatkich yordamchi apparatlar bilan ta'minlanmagan.

Folklor fani fidoyisi, filologiya fanlari doktori, professor folklorshunos Salima Mirzayevaning ilmiy merosiga ham to'htalamiz. Uning 100 dan ziyod ilmiy-ommabop maqolalari, 10 dan ortiq monografiya, o'quv uslubiy qo'llanmalar muallifi Salimaxon Mirzayevaning ilmiy asarlari orasida "O'zbek xalq romani dostonlari poetikasi" (2004), "O'zbek xalqafsun-duolarining janr xususiyatlari va badiiyati" (2006), "O'zbek realistik adabiyotida folklor an'analari" (2005), monografiyalari,

“Mustaqillik davlatlar hamdo‘stlik adabiyoti” (2006), “Istiqlol davri adabiyoti” (2010), “Navoiy va Bobur” singari o‘quv-uslubiy qo‘llanmalari alohida ajralib turadi.

Professor S.R.Mirzayeva ilmiy-ommabop xarakterdagi kitoblari orqali ham katta obro‘-e‘tibor qozongan. Uning “O‘zbekim yor-yorlari”, “Chamanda gul ochilibdi”, “Osmondagi yulduzim alla”, “Alpomishga alla aytgan momolarim” singari qo‘llanmalari respublikamizdagi ko‘plab folklorshunos olimlar bilan bir qatorda , keng jamoatchilikning ham alohida e‘tiborini tortgani bejiz emas. S.Mirzayeva respublikamizning turli hududlariga ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlashda ham hormay-tolmay mehnat qilib kelayotgan olima sifatida o‘ziga xos folklorshunoslik maktabini yaratgan, S. Mirzayevning rahbarligida qator folklorshunos olimlar yetishib chiqmoqda. Jumladan, M. Pirmatova, M. Rahmonova. Z. Eshanova, M.Temirova va boshqalar.

Folklor fani fidoyisi: Filologiya fanlari doktori, professor folklorshunos Salima Mirzayevaning 60 yilligiga bag‘ishlangan ilmiy maqolalar to‘plami 2019 yilda nashr etilgan. Ushbu to‘plamda filologiya fanlari doktori, professor Salimaxon Mirzayeva hayoti va ijodining asosiy sanalari, ilmiy asarlarining bibliografiyasi berilgan. Bibliografiyada dastlab olimaning alohida asarlari, vaqtli matbuot va to‘plamlardagi maqolalari,opponetlik qilgan va taqriz yozgan tadqiqotlari, uning hayoti, ilmiy faoliyatiga va asarlari haqidagi 107 ta hujjat aks ettirilgan.

2017 yildan nashr etilgan “Folklor san’atining fidoyisi: Filologiya fanlari nomzodi, professor O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan yoshlar murabbiysi Saodat Yo‘ldoshevaning hayoti, ilmiy va pedagogik faoliyati haqida maqolalar to‘plami” da nashrlarining bibliografiyasi berilgan. Ushbu to‘plamda taniqli folklorshunos Saodat Yo‘ldosheva o‘zining sermahsul ilmiy va pedagogik davomida xalq og‘zaki ijodi, marosim va udumlari, folklor ijro san’ati an’analarini o‘rgangan Respublikamizdagi taniqli olimlarimidan biridir. O‘zining mehnatsevar va xassos olima xalq ijodiyotining janrlari tarkibini tizimli ravishda tadqiq va targ‘ib etishga doir o‘quv qo‘llanma hamda ilmiy maqolalarida folklor asarlarini tarixiy qiyosiy nuqtai nazardan o‘rganishning namunalarini yaratib folklorshunoslik faniga katta hissa qo‘shgan olima ekanligi haqida ma’lumotlar berilgan.

Bu to'plamdagi kiritilgan bibliografiyasida filologiya fanlari nomzodi, professor, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi Saodat Yo'ldosheva hayoti va ijodining asosiy sanalari, grant loyihalari, asarlarining alohida nashrlari, vaqtli matbuot va to'plamlarda, muharrirlik qilgan, so'z boshi va taqriz yozgan asarlari, uning hayoti, ilmiy faoliyati va asarlari haqida 90 ta hujjatlar aks ettirilgan. Manbalar xronologik tartibda joylashtirilgan.

Shuningdek, 2017 yilda "Yo'ldosheva Saodat Nazirovna biobibliografiya"si olimaning 70 yillik yubileyi munosabati bilan Fanlar Akademiyasi Fundamental kutubxonasi xodimlari tomonidan nashrga tayyorlangan va chop etilgan. Biobibliografiyada Saodat Yo'ldosheva hayoti va ijodining asosiy sanalari, grant loyihalari, asarlarining alohida nashrlari, vaqtli matbuot va to'plamlarda, muharrirlik qilgan, so'z boshi va taqriz yozgan asarlari, O'zbekiston televideniyesi va radiosi sahifalaridagi chiqishlari, uning hayoti, ilmiy faoliyati va asarlari haqida 145 ta hujjatlar aks ettirilgan [6.B.28]. Manbalar xronologik tartibda joylashtirilgan va ismlar ko'rsatkichi bilan ta'minlangan.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida tahlil qilingan o'zbek folklorshunosligining yirik olimlarning yaratgan asarlari, ularning ilmiy merosi folklorshunos tadqiqotchilar tomonidan o'rganiladi, tadqiq qilinadi va ularning asarlarining nashrlari qayta-qayta chop etiladi va hali hisobga to'liq to'planmagan manbalari jamlanadi yangi shaklda, yangicha formatlarda biobibliografiyalar tuzilib nashr qilinadi degan umiddamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Профессор Охунжон Сафаров: библиография / тузувчи ва тартиб берувчилар: Д.Ражабов, Ҳ.Сафарова, Н.Сафаров; сўзбоши муаллифи Д.Ражабов; масъул муҳаррир Д.Ўраева. – Бухоро: Бухоро, 2010.–110 б.

2. Жўраев М.Фольклоршунослик асослари: ўқув қўлланма / М.Жўраев; масъул муҳаррир С.Ўлдошева. – Тошкент: Фан, 2009. – 190 б.

3. Ўзбек фольклоршунослиги масалалари: Ўзбекистон Респ. Фанлар акад. ҳақиқий аъзоси – академик Тўра Мирзаев таваллудининг 80 йиллиги муносабати билан chop etilgan ilmiy maqolalar tўplami. К. 7 / масъул муҳаррир Шомирза Турдимов ; nashrga tayyorlovchilar: Ш. Назарова, Б.

Мирзаева ; Ўзбекистон Респ. Фанлар акад., Ўзбек тили, адабиёти ва фольклор ин-ти. – Тошкент: Фан, 2018. – 200 б.

4. Фольклор фани фидойиси: Филология фанлари доктори, профессор фольклоршунос Салима Мирзаеванинг 60 йиллигига бағишланган илмий мақолалар тўплами / тўпловчи ва нашрга тайёрловчи З.Эшанова; масъул муҳаррир М.Темирова. – Андижон: Андижон давлат университети "Step by step" МЧЖ босмахонаси, 2019. – 372 б.

5. Фольклор санъатининг фидойиси: Филология фанлари номзоди, профессор Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси Саодат Йўлдошеванинг ҳаёти, илмий ва педагогик фаолияти ҳақида мақолалар тўплами / тузувчилар, Жаббор Эшонкул, М. Муродова, Ш. Рўзиев; масъул муҳаррир Б. Сайфуллаев. – Тошкент: Наврўз, 2017. – 140 б.

6. Йўлдошева Саодат Назировна: биобиблиография (70 йиллик таваллудига) / Ўзбекистон Фанлар академияси Фундаментал кутубхонаси; тузувчилар З.Ш.Бердиева, М.И.Матмуродова; масъул муҳаррир ва сўз боши муаллифи С.Давлатов. – Тошкент: Наврўз, 2019. – 32 б.

ЖИВОЕ СЛОВО И ВЕЧНАЯ ТРАДИЦИЯ

Аннотация. Статья исследует фольклор как активную лингвистическую пра-модель, ключевую для формирования национальной идентичности. Анализируются механизмы проникновения фольклорных формул в современный язык и их роль в стабилизации синтаксических норм. Работа показывает, что устная традиция служит культурным кодом, обеспечивая преемственность и обогащение литературы через систему архетипов.

Ключевые слова: лингвофольклористика, культурный код, языковая модель, устная традиция, архетипы, синтаксические нормы.

Annotatsiya. Maqolada folklor milliy o'zlikni shakllantirish uchun asosiy bo'lgan faol lingvistik proto-model sifatida tadqiq etiladi. Unda folklor formulalarining zamonaviy tilga kirib borish mexanizmlari hamda ularning sintaktik normalarni barqarorlashtirishdagi roli tahlil qilinadi. Ish og'zaki an'ana arxetiplar tizimi orqali adabiyotning vorisligi va boyishini ta'minlovchi madaniy kod bo'lib xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: lingvofolkloristika, madaniy kod, til modeli, og'zaki an'ana, arxetiplar, sintaktik normalar.

Annotation. The article explores folklore as an active linguistic proto-model, which is key to the formation of national identity. It analyzes the mechanisms of folkloric formulae penetration into the modern language and their role in stabilizing syntactic norms. The work demonstrates that oral tradition serves as a cultural code, ensuring the continuity and enrichment of literature through a system of archetypes.

Keywords: linguo-folkloristics, cultural code, linguistic model, oral tradition, archetypes, syntactic norms.

Введение.

В эпоху глобализации и стремительной цифровизации культуры, вопрос сохранения и изучения национальной идентичности приобретает особую научную и социальную значимость. Основой этой идентичности всегда служил язык и передаваемая через него устная народная традиция- фольклор.

Долгое время фольклор рассматривался преимущественно как исторический или литературный памятник. Однако современные исследования в области лингвофольклористики убедительно показывают: фольклор является не просто хранилищем старины, а активной, динамичной языковой пра-моделью, которая непрерывно участвует в формировании языкового сознания

этноса и обогащении литературного языка (1,56). В его глубинах сокрыты ключи к пониманию культурного кода нации, и именно фольклорная традиция служит одним из важнейших факторов, определяющих национальную самоидентификацию.

Проблема, стоящая перед современным научным сообществом, заключается в детальном анализе механизмов этого влияния. Как именно фольклорные структуры (формулы, архетипы, паремии) интегрируются в современную речевую практику?

В настоящей статье мы исследуем динамику взаимодействия фольклора и современной языковой системы. Особое внимание будет уделено механизмам проникновения фольклорных формул и синтаксических конструкций в активный языковой оборот и их стабилизирующей роли в формировании и поддержании нормативных синтаксических правил.

Помимо этого, мы рассмотрим фольклор как источник неиссякаемого вдохновения для литературы. Будучи хранителем архаических образов и мотивов, устная традиция обогащает литературные произведения, обеспечивая преемственность культурного опыта и предлагая богатый набор архетипов для переосмысления и адаптации в контексте современности.

Основная часть.

Фольклор – это не просто совокупность текстов, это своего рода лингвистическая матрица, в которой запечатлены архаические, но невероятно устойчивые законы построения речи. Мы утверждаем, что фольклор выступает в роли пра-модели, поскольку он служит первичным источником устойчивых структур, которые кодируют и стабилизируют национальный язык. Эта функция пра-моделирования проявляется не только в лексическом составе, но и, что особенно важно, в синтаксических конструкциях и моделях построения повествования.

Изначально, в эпоху доминирования устной традиции, именно фольклор формировал «грамматику» речи, определяя, какие формы являются приемлемыми и воспроизводимыми. Устойчивость фольклорных текстов,

обеспечиваемая многократным повторением и передачей из поколения в поколение, закрепляет определенные синтаксические модели, делая их «каноническими» для носителей языка. Тем самым, фольклор выполняет роль своеобразного «языкового консерватора», сдерживая чрезмерное влияние новообразований и диалектных особенностей, обеспечивая преемственность и понятность речи для всех членов языкового сообщества.

Чтобы проиллюстрировать эту стабилизирующую функцию, обратимся к анализу конкретных примеров. Возьмем, к примеру, сравнение синтаксиса народных сказок и классической литературы. Конструкция «Жили-были...», открывающая многие русские народные сказки, не только задает определенный тон повествованию, но и закрепляет в сознании носителей языка устойчивую модель начала истории, модель погружения в мир вымысла. Эта конструкция, хотя и не используется в таком виде в современной речи, задает базовую модель повествовательной структуры: указание на время и место, описание начальных обстоятельств. Мы видим ее отголоски и в классической литературе, в первых предложениях романов, повестей, рассказов, где автор стремится быстро ввести читателя в контекст событий. Даже современная проза, отказавшись от архаичных формулировок, наследует эту структурную матрицу, где зачин выполняет функцию экспозиции и ориентира.

Другой пример - анализ синтаксиса пословиц и поговорок. Лаконичные и четкие синтаксические модели пословиц, часто построенные на параллельных конструкциях и рифме, формируют своего рода «чувство языка» и представление о правильном построении фразы. Классический пример: «Что посеешь, то и пожнешь». Эта пословица не только выражает важную моральную идею, но и демонстрирует четкую причинно-следственную связь, оформленную в синтаксически параллельные конструкции, связанные союзом «что... то» (2, 96). Такая структура легко запоминается и воспроизводится, формируя ментальный шаблон для выражения причинно-следственных связей в речи. Даже в сложносочиненных предложениях, используемых в научной или

публицистической речи, мы можем увидеть отголоски этой упрощенной, но эффективной модели.

Наконец, рассмотрим изучение песенного фольклора. Ритм и рифма в народных песнях активно влияют на структуру предложений. Инверсии, которые часто встречаются в песенных текстах (например, «Уж как пал туман» вместо «Как уж пал туман»), не случайны. Они подчинены ритмической организации текста и служат для выделения определенных смысловых элементов(3,132). Такая организация, закрепленная многократным повторением, формирует определенные модели построения предложений, даже если они отклоняются от стандартной синтаксической нормы. В поэзии мы видим сознательное использование подобных инверсий, не только для создания ритмического рисунка, но и для придания тексту большей выразительности и архаичности.

Эти примеры, конечно, не исчерпывают всего многообразия влияния фольклора на синтаксис, но наглядно демонстрируют его роль как лингвистической пра-модели и стабилизатора языковых норм.

Заключение и рекомендации.

Проведенное исследование позволяет заключить, что фольклор – это не просто архив культурного наследия, но и активный участник языковых процессов, формирующий и стабилизирующий национальный язык. Рассмотренный в статье подход к фольклору как к лингвистической пра-модели позволяет по-новому взглянуть на связь между устной традицией и современной языковой системой. Мы показали, что устойчивые структуры, кодируемые в фольклорных текстах, оказывают значительное влияние на формирование синтаксических норм, обеспечивая преемственность и понятность речи для всех членов языкового сообщества.

Анализ конкретных примеров – синтаксических конструкций народных сказок, пословиц и поговорок, а также песенного фольклора – подтверждает тезис о стабилизирующей роли фольклора в языке. Мы увидели, как эти архаичные, но невероятно устойчивые модели формируют ментальные

шаблоны построения предложений, определяя структуру повествования, выражение причинно-следственных связей и ритмическую организацию текста.

Исходя из результатов исследования, можно сформулировать ряд рекомендаций для дальнейших исследований и практического применения.

Во-первых, представляется необходимым углубленное изучение механизмов влияния фольклора на отдельные аспекты языка. Это подразумевает проведение более детального анализа воздействия фольклорных текстов не только на синтаксис, но и на лексику, морфологию и фонетику, с использованием современных методов лингвистического анализа, включая перспективные корпусные исследования.

Во-вторых, актуальным направлением является междисциплинарные исследования, предполагающие тесное сотрудничество лингвистов с фольклористами, культурологами и психологами для достижения более глубокого понимания сложной взаимосвязи между языком, культурой и сознанием.

В-третьих, в практической сфере следует активно продвигать использование фольклора в обучении языку. Рекомендуется активнее интегрировать фольклорные тексты в образовательный процесс, способствуя развитию "чувства языка", формированию грамотности и, что немаловажно, повышению интереса к родному языку и богатой культуре.

В-четвертых, важной задачей является сохранение и популяризация фольклорного наследия. Это требует поддержки проектов, нацеленных на сбор, систематизацию и популяризацию фольклорных материалов, обеспечивая широкий доступ к этому ценному культурному ресурсу для различных слоев общества.

И, наконец, в-пятых, представляет значительный интерес исследование влияния фольклора на другие языки и культуры. Изучение аналогичных процессов в различных языковых сообществах позволит выявить как общие закономерности, так и специфические особенности влияния устной традиции

на формирование национальных языков, обогащая тем самым наше понимание универсальных и уникальных характеристик взаимодействия языка и культуры.

Настоящая работа – это лишь один шаг на пути к более глубокому пониманию роли фольклора в формировании языковой картины мира. Дальнейшие исследования в этой области позволят не только обогатить теоретические знания о языке, но и внести вклад в сохранение и развитие культурного наследия нации.

Список литературы:

1. Аникин, В.П. Русское народное поэтическое творчество: Учеб. пособие для филол. фак. ун-тов. – М.: Высшая школа, 2003. -256 с.(Общая работа по русскому фольклору, дающая представление о его основных жанрах и особенностях).

2. Байбурин, А.К. Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ. – СПб.: Наука, 1993.-142 с. (Рассмотрение ритуала как структурирующего элемента культуры, важного для понимания механизмов трансляции фольклорного наследия).

3. Велецкая, Н.Н. Языческие представления о мироздании в славянской народной традиции // Язык культуры: Семантика и грамматика. – М., 2005. – С. 129–152. (Анализ языческих элементов в фольклоре и их отражение в языке, что важно для понимания архаических корней языковых норм).

O'ZBEK MUSIQIY FOLKLORINING JAHON MADANIYATIDA TUTGAN O'RNI VA BADIY-ESTETIK QADRIYATLARI

Annotatsiya: Maqolada o'zbek musiqiy folklorining jahon madaniy jarayonidagi o'rni, uning badiiy-estetik mohiyati, xalq madaniy identitetini shakllantirishdagi roli hamda global musiqiy muloqotdagi funksiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy manbalar, xalq ijodi namunalarining qiyosiy tahlili, etnomusiqashunoslik va madaniyatshunoslik metodlari asosida ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek folklori, musiqiy madaniyat, estetik qadriyat, madaniy identitet, maqom, xalq qo'shiqlari, global madaniyat.

Аннотация: В статье анализируется роль узбекского музыкального фольклора в мировом культурном процессе, его художественно-эстетическая сущность, роль в формировании культурной идентичности народа и функции в глобальной музыкальной коммуникации. В исследовании представлены научные выводы, основанные на исторических источниках, сравнительном анализе образцов народного искусства, методах этномусикологии и культурологии.

Ключевые слова: узбекский фольклор, музыкальная культура, эстетическая ценность, культурная идентичность, маком, народные песни, мировая культура.

Abstract: The article analyzes the role of Uzbek musical folklore in the world cultural process, its artistic and aesthetic essence, its role in the formation of the cultural identity of the people, and its functions in global musical communication. The study provides scientific conclusions based on historical sources, comparative analysis of folk art samples, and methods of ethnomusicology and cultural studies.

Key words: Uzbek folklore, musical culture, aesthetic value, cultural identity, maqom, folk songs, global culture.

Har bir xalqning musiqiy folklori uning tarixiy xotirasi, ruhiy dunyosi va badiiy tafakkurining ifodasidir. O'zbek musiqiy folklori ana shu ma'naviy merosning eng qadimiy va serqirra qatlamini tashkil etadi. U nafaqat o'zbek millatining, balki butun insoniyat madaniy xazinasining ajralmas bo'lagidir.

XXI asrda global madaniyat jarayonlari, texnologik rivojlanish va kommunikatsiyalar kengayishi milliy folklorlarni yangi kontekstda o'rganishni taqozo etmoqda. Chunki bugun musiqiy folklor faqat tarixiy meros emas, balki madaniy diplomatiya, san'at orqali xalq ruhiyatini dunyoga tanitish vositasidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, *“Milliy madaniyat — bu xalqning o‘zini anglash, tarixiy xotirasini asrab-avaylash va dunyo miqyosida tanitish vositasidir”* [1.B.3]. Shu nuqtai nazardan o‘zbek musiqiy folklorining jahon madaniyatidagi o‘rni nafaqat estetik, balki madaniyatshunoslik va ijtimoiy-falsafiy jihatdan ham dolzarb masala hisoblanadi.

O‘zbek xalqining musiqiy folklori qadimiy turkiy, fors-tojik, arab va hind madaniy qatlamlarining sintezidan tashkil topgan bo‘lib, u Markaziy Osiyo xalqlari madaniy dialogining mahsulidir. Xalq qo‘shiqlari, dostonlar, marosim kuy-qo‘shiqlari, baxshichilik an‘analari o‘zbek xalqining ijtimoiy-madaniy tajribasini, mehnat va marosim tizimini badiiy shaklda aks ettiradi.

Etnomusiqashunos olim D. Abdullayeva ta’kidlaganidek, *“O‘zbek musiqiy folklori milliy ruhiyatning eng tiniq ifodasidir, u xalq tafakkurining musiqiy modelidir”* [2.B.47].

Folklor musiqasining asosiy xususiyati — og‘zaki ijrochilik an‘anasi, improvizatsionlik, modal tuzilma va takroriy ritmik formalar. Bu xususiyatlar uni jahon xalq musiqalari bilan qiyoslash imkonini beradi.

Masalan, o‘zbek “Lapar”, “Yor-yor” yoki “Kelin salom” qo‘shiqlari turkiy xalqlarning “Yallı”, yapon xalqining “Min’yō”, rus “Protjazznaya pesnya” janrlari bilan funksional jihatdan o‘xshashdir — ularning barchasi marosim, ijtimoiy birdamlik va estetik zavqni ifodalaydi. Shuningdek, maqom san‘ati UNESCO tomonidan insoniyat nomoddiy madaniy merosi sifatida e’tirof etilgani [3.B.12], o‘zbek musiqiy folklorining jahon miqyosida tan olinganligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston maqom ijrochiligi bugungi kunda Turkiya, Frantsiya, Yaponiya, Italiya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda xalqaro festival va simpoziumlarda muvaffaqiyatli namoyish etilmoqda. Bu esa musiqiy folklorning global madaniyatlararo muloqotdagi o‘rnini tasdiqlaydi.

O‘zbek musiqiy folklorining badiiy-estetik tizimi xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va tabiatga munosabatini aks ettiradi. Qo‘shiqlardagi ritmik uyg‘unlik, obrazlar ramziyligi, modulyatsion ohanglar o‘zbek estetik tafakkurining o‘ziga xos ko‘rinishidir. Masalan, “Ko‘hna dunyo” yoki “Samarqand ushshog‘i” kabi

xalq kuylarida vaqt, makon va inson ruhiy holati bir butun badiiy tasvirga aylanadi. Bu jihatdan o‘zbek folkloridagi musiqiy struktura G‘arb romantik musiqasidagi simfonik tasvirga o‘xshaydi, biroq u o‘zining xalqona improvizatsion tabiati bilan ajralib turadi.

Folklorda estetik qadriyatlar faqat “go‘zallik” mezoni bilan emas, balki “hayotga uyg‘unlik”, “ruhiy poklanish” tamoyillari bilan baholanadi. Shu sababli o‘zbek xalq musiqasi inson ruhini tarbiyalovchi, ijtimoiy birlashuvni mustahkamlovchi kuchga ega. O‘zbek va yapon xalq musiqasining estetik falsafasi o‘rtasida ham o‘xshashlik mavjud: ikkala madaniyatda ham sokinlik, ichki muvozanat va tabiat bilan uyg‘unlik musiqaning ichki mohiyatini belgilaydi [4.B.25]. Bu qadriyatlar o‘zbek xalqining “tinchlik” va “mehr” g‘oyalari bilan uyg‘unlashib, milliy san’atning universal badiiy tilga aylanishiga xizmat qiladi.

O‘zbek musiqiy folklori jahon madaniy merosining muhim tarkibiy qismi sifatida xalqning tarixiy xotirasi, madaniy identiteti va estetik tafakkurining musiqiy ifodasidir. Uning badiiy-estetik qadriyatlari — uyg‘unlik, ramziylik, ruhiy tozalik, inson va tabiat birligi — xalqning dunyoqarashini shakllantiruvchi falsafiy asosni tashkil etadi. Bugungi kunda global madaniyatlararo muloqotda o‘zbek musiqiy folklori nafaqat o‘zining milliy qiyofasini, balki insoniyat san’atida umumiy qadriyatlarni ifodalovchi universal badiiy kuch sifatida e’tirof etilmoqda. Shu bois, o‘zbek musiqiy folklorini ilmiy asosda o‘rganish, uni zamonaviy madaniyat bilan uyg‘unlashtirish va yosh avlodga yetkazish — milliy madaniyatni saqlash va jahon sahnasida tanitishning muhim yo‘nalishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – B. 3.
2. Abdullayeva D. O‘zbek musiqiy folklorining madaniy genezisi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – B. 47.
3. UNESCO. Intangible Cultural Heritage List: Shashmaqom and Maqom traditions of Uzbekistan. – Paris, 2019. – P. 12.
4. Matsuo T. Music and Aesthetics in Asian Folklore. – Tokyo: University of Arts Press, 2018. – P. 25.
5. Rajabiy Y. Maqomlar nazariyasi. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot, 1959. – B. 67.

MAHALLIY AFSONALAR VA XALQ RIVOYATLARIDA GENDER STEREOTIPLARI: AN'ANAVIY VA ZAMONAVIY QARASHLAR

Annotatsiya: *Maqolada o'zbek afsonalari va xalq rivoyatlarida aks etgan gender stereotiplari madaniy-antropologik va sotsiologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. An'anaviy folklor matnlarida erkak va ayol obrazlarining ijtimoiy rollari, ularning patriarxal qadriyatlar asosidagi talqinlari hamda mustaqillik davrida bu tasavvurlarning o'zgarishi tanqidiy tahlil qilinadi. Folklordagi jinsiy rollar milliy madaniyatning ijtimoiy mexanizmlaridan biri sifatida qaraladi, shuningdek, zamonaviy gender yondashuvlari bilan qiyosiy o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *afsona, rivoyat, gender stereotipi, madaniyat, patriarxat, ayol obrazi, zamonaviy talqin, sotsiokulturni o'zgarish.*

Аннотация: *В статье анализируются гендерные стереотипы, отраженные в узбекских легендах и народных сказках, с культурно-антропологической и социологической точки зрения. Критически анализируются социальные роли мужских и женских образов в традиционных фольклорных текстах, их интерпретация, основанная на патриархальных ценностях, и изменения этих представлений в период независимости. Гендерные роли в фольклоре рассматриваются как один из социальных механизмов национальной культуры, а также изучаются в сравнении с современными гендерными подходами.*

Ключевые слова: *легенда, сказка, гендерный стереотип, культура, патриархат, образ женщины, современная интерпретация, социокультурные изменения.*

Abstract: *The article analyzes gender stereotypes reflected in Uzbek legends and folk tales from a cultural-anthropological and sociological perspective. The social roles of male and female images in traditional folklore texts, their interpretations based on patriarchal values, and the changes in these representations during the period of independence are critically analyzed. Gender roles in folklore are considered as one of the social mechanisms of national culture, and are also studied comparatively with modern gender approaches.*

Key words: *legend, tale, gender stereotype, culture, patriarchy, image of woman, modern interpretation, sociocultural change.*

Xalq og'zaki ijodi — millatning ruhiy, axloqiy va estetik tajribasining tarixiy xotirasi. Unda jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, ayniqsa gender rollari o'zining ramziy va badiiy ifodasini topadi. Afsona va rivoyatlar orqali xalq ma'naviy dunyosi, erkak va ayol o'rtasidagi ijtimoiy me'yorlar, axloqiy qadriyatlar va kuch

munosabatlari shakllangan. Bu jarayon, antropologik nuqtai nazardan, madaniyatda gender ierarxiasining shakllanish mexanizmini anglatadi [1, B.12].

Zamonaviy ilmda folklordagi gender stereotiplarni tahlil qilish muhim, chunki ular jamiyat tafakkuridagi tarixiy jinsiy kodlarni ochib beradi. Shu orqali biz o'zbek madaniyatining patriarxal asoslari va ayol-erkak obrazlarining o'zgarish dinamikasini kuzatishimiz mumkin.

Gender stereotiplarining folklordagi an'anaviy ildizlari. O'zbek xalq afsonalarida ayol obrazlari ko'pincha "sadoqat", "iffat", "ona" yoki "fidoyilik" timsollari bilan bog'langan. "Ona Buloq", "Bibi Seshanba", "Go'zal pari" kabi afsonalarda ayol obrazining muqaddaslashtirilishi mavjud. Bu hol madaniyatshunoslikda "ideal ayol modeli" (ideal woman construct) deb talqin etiladi — u jamiyatda erkakning ustun mavqeini mustahkamlovchi ramziy struktura sifatida xizmat qiladi [2, B.37].

Biroq bu idealizatsiya ostida ayolning ijtimoiy faoliyatining cheklanishi, uning "uy, bola, sabr, itoat" kabi qadriyatlar doirasiga qamab qo'yilishi yashiringan. Shu sababli folklor matnlari patriarxal madaniyatni tasdiqlovchi estetik vosita bo'lib xizmat qiladi [3, B.46]. Erkak obrazlari esa odatda kuch, jasorat, donolik, himoyachilik bilan bog'langan. "Rustam", "Alpomish", "Kuntug'mish" kabi dostonlarda erkaklar jamiyat tayanchi sifatida tasvirlanadi. Shu tarzda, xalq og'zaki ijodida jinsiy me'yorlar nafaqat estetik, balki ijtimoiy legitimlashtiruvchi mexanizm vazifasini bajaradi.

Folklor matnlarida ayol obrazining ijtimoiy-semantik talqini. Ayol obrazining folklordagi roli ko'p qatlamli: u ham hayotni yaratadi, ham uni asraydi, ammo ko'pincha "passiv qahramon" sifatida ko'rsatiladi. Masalan, "Ko'r qiz" rivoyatida ayolning fidoyiligi va sabr-bardoshi ideal fazilat sifatida madh etiladi, ammo u o'z ijtimoiy ovozigga ega emas. Bu tahlil feminist folklorshunoslik doirasida "sukunat strategiyasi" (strategy of silence) deb ataladi — ya'ni ayollar ovozi mavjud, lekin madaniy me'yorlar ularni eshitilmas holga keltiradi [4, P.88].

Tahlil shuni ko'rsatadiki, xalq rivoyatlarida ayolning qadri uning erkakka bo'lgan munosabatidan kelib chiqadi. Bu esa ijtimoiy ongda ayollarning mustaqil

subyekt sifatida emas, balki erkak dunyosining refleksi sifatida talqin qilinishiga sabab bo'lgan [5, B.51].

Biroq ayrim afsonalarda ayolning jasoratli yoki mustaqil talqinlari ham mavjud. Masalan, “Tomaris afsonasi” yoki “Oybarchin” dostonlarida ayol nafaqat ona, balki jangchi, rahbar, himoyachi sifatida ko‘rinadi. Bu hol madaniyatda arxetipik ikki qutb – “muqaddas ona” va “qahramon ayol” o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqani ko‘rsatadi [6, B.64].

Gender stereotiplarining ijtimoiy-madaniy asoslari. Folklordagi jinsiy rollar tasodifiy emas — ular madaniyatning ijtimoiy strukturasini mustahkamlab kelgan. Patriarxal jamiyatlarda erkaklik (maskulinlik) kuch, aql va hokimiyat bilan bog‘lansa, ayollik (femininlik) itoat, muloyimlik va uy bilan identifikatsiyalangan [7, B.21]. Madaniyatshunoslikda bu jarayon “madaniy reproduksiya” (cultural reproduction) deb ataladi: ya’ni folklor orqali jamiyat o‘zining jinsiy me’yorlarini har avlodga o‘tkazadi. Shu tariqa afsonalar — qadimiy “ijtimoiy tarbiya vositasi” sifatida ishlaydi.

Ammo gender stereotiplari doimo bir xil qolmagan. Mustaqillikdan keyingi davrda ayollarning ijtimoiy faolligi, ta’lim va san’atdagi ishtiroki ortgani sari yangi madaniy narativlar shakllanmoqda. Bu holat folklordagi an’anaviy jinsiy me’yorlarga qarshi turgan yangi ayol obrazlarini yuzaga chiqarmoqda [8, B.55].

Zamonaviy qarashlarda folklordagi gender qayta talqinlari. Zamonaviy tadqiqotchilar (R.Turaeva, S.Saidova, G.Nasriddinova va boshqalar) folklor matnlarini postkolonial va gender nazariyalari asosida qayta o‘rganish zarurligini ta’kidlaydi. Endilikda ayol obrazi “sadoqatli” emas, balki ijodkor, faol va subyektiv shaxs sifatida talqin qilinmoqda. Masalan, xalq qo‘shiqlari, laparlarda ayollar ovozi orqali ijtimoiy norozilik, ichki hislar, o‘z fikrini yashirin ifoda etish ko‘rinadi. Bu fenomen “matriarxal subtekst” deb ataladi — ya’ni patriarxal madaniyat ichida ayollikning yashirin, lekin mustaqil ovozi mavjud [9, B.93].

Zamonaviy folklor talqinlarida gender tenglik, ayol jasorati, ilm va ijtimoiy mas’uliyat singari qadriyatlar avvalgi stereotiplarni yemirmoqda. Bunday o‘zgarishlar ayol obrazini milliy identitetning faol konstruktori sifatida ko‘rsatmoqda.

Tanqidiy tahlil shuni ko'rsatadiki, folklordagi gender stereotiplari:

- bir tomondan, xalq madaniy o'zligini, axloqiy idealini saqlaydi;
- ikkinchi tomondan, ayolning ijtimoiy imkoniyatlarini cheklovchi normativ rol o'ynaydi.

Masalan, "ayolning sabr bilan er yo'lini kutishi" rivoyatlarida sadoqat fazilat sifatida ko'rsatilsa ham, bu tushuncha zamonaviy gender tenglik tamoyillariga zid. Folklorni faqat estetik meros emas, balki madaniy ideologiya vositasi sifatida tahlil qilish zarur [10, B.44]. Biroq bu stereotiplarni yo'q qilish emas, balki ularni anglash va qayta talqin qilish folklorshunoslikning yangi bosqichidir. Chunki gender tahlil folklorni zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar bilan bog'laydi.

Mahalliy afsonalar va xalq rivoyatlaridagi gender stereotiplari o'zbek madaniyatining ijtimoiy xotirasini, qadimiy ierarxik tizimini aks ettiradi. An'anaviy afsonalar jamiyatdagi jinsiy rollarni mustahkamlab kelgan bo'lsa, bugungi zamon madaniyatida bu rollar qayta talqin qilinmoqda. Ayol obrazining "sabr va sadoqat"dan "faollik va ongli ishtirok" gacha o'zgarishi — madaniyatning evolyutsion jarayonini ko'rsatadi.

Demak, folklor — bu o'tmishni hikoya qiluvchi emas, balki madaniyatdagi ijtimoiy munosabatlarni shakllantiruvchi faol tizimdir. Shunday qilib, gender tahlil folklorni "muzey eksponati" emas, balki tirik ijtimoiy matn sifatida o'rganish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, N. *O'zbek xalq og'zaki ijodi: nazariy asoslar va janrlar tizimi*. — Toshkent: Fan, 2011. — 312 b.
2. Rahimova, M. *Ayol obrazi o'zbek xalq og'zaki ijodida*. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019. — 198 b.
3. Saidova, S. *Gender masalalari folklorshunoslikda*. — Toshkent: Innovatsiya, 2022. — 174 b.
4. Butler, J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. — New York: Routledge, 2006. — 236 p.

5. Abdullayeva, D. *Folklor va ijtimoiy stereotiplar tahlili. // O'zbekiston madaniyati va san'ati jurnali.* — 2020. — №2. — B.45–52.
6. Turaeva, N. *Afsonalarda ramz va timsollar.* — Buxoro: BDU nashriyoti, 2020. — 220 b.
7. Mead, M. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies.* — New York: HarperCollins, 2001. — 335 p.
8. Nasriddinova, G. *Folklor va zamonaviylik: o'zbek xalq rivoyatlarining yangi talqinlari.* — Toshkent: Innovatsiya ziyo, 2023. — 243 b.
9. UNESCO. *Gender Equality and Intangible Cultural Heritage.* — Paris: UNESCO Publishing, 2021. — 105 p.
10. Barthes, R. *Mythologies.* — New York: Hill and Wang, 2012. — 223 p.

INTERNET FOLKLORI: AN'ANAVIY SHAKLLARNING IJTIMOIIY TARMOQLARDAGI TALQINI

Annotatsiya: *Mazkur maqolada internet folklori fenomeni, uning shakllanish jarayoni va an'anaviy og'zaki ijod namunalarining ijtimoiy tarmoqlarda qayta talqin etilishi tahlil qilinadi. Internet madaniyatining xalq ijodi bilan o'zaro uyg'unlashuvi, yangi kommunikativ muhitda folklor unsurlarining o'zgarishi va raqamli avlod ijodkorligi masalalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *internet folklori, raqamli madaniyat, og'zaki ijod, mem, ijtimoiy tarmoq, zamonaviy talqin, madaniy identitet.*

Abstract: *This article analyzes the phenomenon of Internet folklore, the process of its formation and the reinterpretation of traditional oral works in social networks. The issues of the interaction of Internet culture with folk art, the transformation of folklore elements in the new communicative environment and the creativity of the digital generation are highlighted.*

Key words: *Internet folklore, digital culture, oral art, meme, social network, modern interpretation, cultural identity.*

XXI asrda insoniyat taraqqiyoti raqamli axborot texnologiyalari bilan chambarchas bog'lanib, internet hayotning deyarli barcha jabhalariga kirib keldi. Internet bugungi kunda nafaqat axborot manbai yoki aloqa vositasi, balki madaniy xotira, ijodiy ifoda va ijtimoiy muloqot maydoni sifatida shakllandi. Shu jarayonda an'anaviy og'zaki ijod — folklor ham yangi muhitga moslashib, o'zining zamonaviy ko'rinishlarini yaratmoqda.

Folklor — bu xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi va ruhiy madaniyatini ifoda etuvchi ijodiy hodisa bo'lib, u og'zaki tarzda avloddan-avlodga o'tib kelgan. Biroq bugungi raqamli davrda bu jarayonning og'zaki uzatish mexanizmi o'zgarib, virtual uzatish shakliga o'tdi. Internet tarmoqlari orqali folklor endilikda og'zaki emas, balki vizual, matnli, audio va video shakllarda tarqalmoqda.

Agar ilgari xalq og'zaki ijodi xalq yig'inlari, bazmlar, marosimlar, sahna va oilaviy muloqotlarda ifodalangan bo'lsa, hozirda ularning o'rnini ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, chatlar va onlayn platformalar egalladi. Ayniqsa, Instagram, TikTok,

Telegram, YouTube kabi tarmoqlarda folklor janrlarining raqamli shakllari — memlar, qisqa hikoyalar, statuslar, audio trendlar, videoparodiyalar va hashtagli ijodiy postlar — keng tarqalgan.

Bu jarayon natijasida “internet folklori” tushunchasi paydo bo‘ldi. Internet folklori deganda xalq ijodining raqamli muhitda qayta talqin etilishi, ommaviy axborot texnologiyalari orqali tarqalib, foydalanuvchilar tomonidan kollektiv tarzda yaratiladigan yangi ijodiy shakl tushuniladi. Internet folklori an’anaviy folklorning davomchisi bo‘lish bilan birga, zamonaviy madaniyatning o‘ziga xos ifoda usuli sifatida ham shakllanmoqda.

Bu hodisa, bir tomondan, xalq ijodining o‘lmasligini, uning zamon bilan hamnafas yashashini ko‘rsatsa, ikkinchi tomondan, milliy madaniyatning yangi texnologik muhitga moslashish jarayonini ifodalaydi. Internet tarmoqlarida tarqalgan xalqona hazil, maqol, matal, qo‘shiq, rivoyat, hatto afsonaviy motivlar — bularning barchasi milliy tafakkur va madaniyatning raqamli ko‘rinishidir.

Shu sababli, bugungi folklorshunoslik oldida turgan muhim vazifalardan biri — internet folklorini mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida o‘rganish, uning shakllanish jarayonini, ijtimoiy funksiyasini va madaniy ta’sirini chuqur tahlil qilishdir. Chunki internet folklori o‘z mohiyatiga ko‘ra xalq ijodining davomidir, faqat muhit, vosita va auditoriya o‘zgargan xolos.

Mazkur maqolada internet folklori fenomeni, uning shakllanish bosqichlari, ijtimoiy tarmoqlardagi an’anaviy folklor janrlarining talqini hamda bu hodisaning milliy madaniyatdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, internet folklori orqali xalq og‘zaki ijodining raqamli madaniyatdagi yangi ifodasi va milliy identitetni saqlashdagi roli yoritiladi.

Folklor har bir xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari va estetik didini ifoda etuvchi madaniy merosdir. U asrlar davomida og‘zaki shaklda, kollektiv ijodiy faoliyat asosida yashab kelgan. Ammo XXI asrda kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi bu jarayonni tubdan o‘zgartirdi. Endilikda xalq ijodi nafaqat og‘zaki, balki raqamli shaklda, internet maydonida namoyon bo‘lish imkoniga ega bo‘ldi.

“Internet folklori” atamasi birinchi bor G’arb ilmiy adabiyotlarida 2000-yillarda qo‘llanila boshlagan. Amerika folklorshunosi R.Howard va T.Blanklarning izlanishlariga ko‘ra, internet folklori — bu internetda tarqaluvchi, anonim, ijtimoiy hamkorlik asosida yaratilgan ijodiy ifodalar majmuidir. U an’anaviy folklorning barcha asosiy xususiyatlarini — muallifsizlik, og‘zaki tarqalish, variantlilik, xalqona estetikani — o‘zida saqlab qolgan holda, yangi kommunikatsion muhitda yashaydi.

Internet folklorining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Anonimlik va kollektivlik: foydalanuvchilar bir-birining g‘oyasini davom ettiradi, qayta ishlaydi, shu orqali yangi variantlar paydo bo‘ladi.

Tezkor tarqalish: raqamli tarmoqlarda bir mem yoki video bir necha daqiqada minglab auditoriyaga yetadi.

Interaktivlik: har bir foydalanuvchi tomoshabin emas, balki ijodkor hamdir.

Multimodal shakl: matn, rasm, ovoz va video elementlar bir kontentda uyg‘unlashadi. Internet folklori — bu xalqning zamon bilan birga yashash, texnologiyaga moslashish, lekin o‘z madaniy ildizlarini saqlab qolish shaklidir. Aynan shuning uchun u bugungi madaniyatshunoslikda xalqning ijodiy moslashuvchanligini o‘lchovchi mezon sifatida qaraladi.

Internet folklori tarkibida xalq og‘zaki ijodining deyarli barcha janrlari o‘z aksini topmoqda. Ammo ular raqamli madaniyatning estetik tamoyillari asosida yangicha shaklga kirgan. Quyida ayrim asosiy yo‘nalishlarni ko‘rib chiqamiz:

a) Maqollar, matallar va hikmatli so‘zlar

Ijtimoiy tarmoqlarda xalq maqollari zamonaviy kontekstda qayta talqin qilinmoqda. Ular “post caption”, “story quote”, “status” yoki “mem” shaklida ifodalanadi. Masalan, “Ko‘p yur – ko‘p bil” maqoli internetda “Ko‘p scroll qil – ko‘p ko‘r” tarzida hazilga aylantirilgan. Bu holat xalq ijodining moslashuvchanlik xususiyatini ko‘rsatadi: g‘oya o‘zgarmaydi, ammo ifoda vositasi raqamli davr tiliga moslashadi.

b) Latifa va hazil folklori

O‘zbek xalqining yumoristik tafakkuri bugun eng faol internet kontenti sifatida yashamoqda. Telegram va TikTok platformalarida “kelin-qaynona”, “do‘stlar

o‘rtasidagi hazillar”, “o‘qituvchi-talaba munosabatlari” kabi mavzularda yuzlab videolar tarqaladi. Ularning barchasi xalqona hazil an‘analarining davomidir, faqat og‘zaki so‘z o‘rniga audio-vizual ifoda vositalari ishlatiladi. Hazil folklori internet muhitida ijtimoiy tanqid va kinoya shakliga ham kiradi. Memlar orqali odamlar jamiyatdagi muammolarni yumor vositasida ifoda etadi. Masalan, elektr energiyasi, narx-navolar yoki siyosiy voqealarga bag‘ishlangan hazil memlar xalq fikrining raqamli ifodasidir.

c) Ertak, rivoyat va afsonalarning zamonaviy versiyalari

Internet platformalarida qadimiy ertak motivlari yangicha ko‘rinishda jonlanmoqda. YouTube’dagi qisqa “motivatsion ertaklar” yoki “psixologik hikoyalar”da xalq og‘zaki ijodiga xos tarbiyaviy g‘oya, yaxshilik va yovuzlik to‘qnashuvi, mehr va sadoqat kabi qadriyatlar saqlanib qolgan. Masalan, “Zumrad va Qimmat”, “Go‘ro‘g‘li”, “Alpomish” kabi asarlardan olingan syujetlar qisqa teatr ko‘rinishlari yoki ijtimoiy roliklarga aylantirilmoqda. Bu esa folklorning tarbiyaviy funksiyasini internet orqali davom ettirishini ko‘rsatadi.

d) Xalq qo‘shiqlari va musiqiy folklor

O‘zbek xalq qo‘shiqlari zamonaviy estrada va TikTok madaniyatida ham o‘z o‘rnini topgan. “Oshiq bo‘ldim”, “Qizil olma”, “To‘ylar muborak” singari an‘anaviy qo‘shiqlar remix yoki trend ovoz sifatida qayta ishlanmoqda. Bu jarayon folklor musiqasining ommaviy madaniyat bilan sintezini ifodalaydi. Shuningdek, marosim qo‘shiqlari — “yor-yor”, “layli”, “alla” kabi ohanglar — internetda yangi musiqiy loyihalar, sahnaviy chiqishlar orqali qayta talqin qilinmoqda.

e) Internet marosimlari va kollektiv aksiyalar

Internet folklorining yana bir shakli — bu onlayn marosimlar va xalqona aksiyalardir. Masalan, “Navro‘z challenge”, “Ramazon memlari”, “O‘zbekistonliklar iftori”, “To‘y memlari” singari ijtimoiy tarmoqlardagi kollektiv harakatlar xalqning urfdodlari va marosim madaniyatining raqamli versiyasidir.

Internet folklori – bu shunchaki hazil yoki mem emas, balki xalq ruhiyatining, ijtimoiy holatining, dunyoqarashining raqamli ko‘zgusidir. U xalq tafakkuridagi:

- milliy identitet (o‘zlikni anglash),
- zamon muammolariga munosabat,
- kollektiv kulgi, ijtimoiy tanqid,
- ijodiy erkinlik singari jihatlarni ifoda etadi.

Internet folklori orqali xalq o‘zini ifoda etadi, hazil orqali jamiyatni anglaydi, muammolarni yumor bilan yengillashtiradi. Shu bois bu hodisa sotsiologiya, psixologiya va madaniyatshunoslik kesishmasida ham tahlil qilinadi.

Masalan, TikTok’dagi qisqa kulgili roliklar, “memlar” yoki “trend ovozlari” xalq orasida yangi og‘zaki ijod aylanishini yaratadi. Har bir foydalanuvchi kontentga o‘z talqinini qo‘shgan sayin, u yangi variantga aylanadi — bu esa folklorning eng asosiy qonuniyatidir.

Shunday qilib, internet folklori o‘z mohiyatiga ko‘ra xalq ijodining zamonaviy transformatsiyasi, ya’ni madaniy an’ananing raqamli davomiyligidir.

Xulosa o‘rnida internet folklori — bu xalq ijodining zamonaviy bosqichi bo‘lib, u an’anaviy og‘zaki ijod bilan raqamli madaniyat o‘rtasidagi ko‘prikni yaratadi. U orqali milliy qadriyatlar yangi formatda yashaydi, xalq hazili va ijodkorligi esa global internet maydonida o‘z ifodasini topadi. Demak, internet folklori – bu milliy madaniyatning raqamli transformatsiyasi, xalq tafakkurining zamonga moslashuvchanligini ko‘rsatuvchi madaniy hodisadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullaev, B. “Zamonaviy folklorshunoslikda yangi yo‘nalishlar.” — *O‘zbekiston madaniyati jurnali*, 2023.
2. To‘xtayev, A. “Raqamli madaniyat va internet folklori.” — *Folklor merosi*, 2022.
3. Dundes, A. *Interpreting Folklore*. Indiana University Press, 1980.
4. Blank, T. *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*. Utah State University Press, 2009.
5. Urazbaeva, D. “Memlar – yangi og‘zaki ijod shakli sifatida.” — *Til va madaniyat*, 2024.

**ME'YORIY-HUQUQIY HUJJATLAR ASOSIDA O'ZBEKISTONDA
MADANIYAT VA SAN'AT SOHASIGA OID AMALGA OSHIRILGAN
ISHLAR**

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida 2016 – 2025-yillarda madaniyat va san'at sohasida amalga oshirilgan islohotlar, sohada qabul qilingan qanun, farmon va qarorlar haqida fikr yuritilgan. Milliy madaniyatni rovojlantrish uchun tasdialangan Konsepsiyaning mazmun-mohiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Madaniyat, san'at, Konsepsiya, qonun, islohot, adabiyot, teatr, musiqa, raqs, madaniyat kunlari.

Аннотация: В данной статье обсуждаются реформы, осуществленные в сфере культуры и искусства в Республике Узбекистан в 2016-2025 годах, а также законы, указы и постановления, принятые в этой области. Выделены содержание и сущность утвержденной Концепции развития национальной культуры.

Ключевые слова: Культура, искусство, Концепция, право, реформа, литература, театр, музыка, танец, дни культуры.

Abstract: This article discusses the reforms implemented in the field of culture and art in the Republic of Uzbekistan in 2016-2025, as well as the laws, decrees, and resolutions adopted in the field. The content and essence of the Concept approved for the development of national culture are highlighted.

Keywords: Culture, art, Concept, law, reform, literature, theater, music, dance, days of culture.

O'zbekiston Respublikasida 2016 – 2025-yillarda barcha sohalarda, xususan madaniyat va san'at yo'nalishlarida ham tub o'zgarishlar va yangilanishlar amalga oshirildi. Bu davrda madaniyat sohasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2017-yil 3-avgust kuni ijodkor ziyolilar bilan bo'lib o'tgan tarixiy uchrashuvi madaniyat va san'at sohasida yangi davr boshlanganining muhim ramzi bo'ldi [1].

Ushbu uchrashuvda davlatimiz rahbari sohani chuqur tahlil qilib, uning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan omillarni ochib berdi. Prezidentimiz ushbu sohada faoliyat yuritayotgan ijodkor va san'atkorlarni jamiyatning eng muhim tayanchi deb e'tirof etdi va ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash zarurligini bildirdi. Jumladan, uchrashuv davomida quyidagi fikrlarini bildirib o'tdilar.

Inson qalbini, uning dardu tashvishlarini, xalqning orzu-intilishlari, Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg‘usini betakror so‘z, ohang va ranglarda tarannum etishni o‘z hayotining ma’no-mazmuni deb biladigan siz, muhtaram ijod ahlining mehnati naqadar mashaqqatli, mas’uliyatli va sharaflı ekanini barchamiz yaxshi bilamiz.

Men sizlarning ko‘pchiligingizni uzoq yillardan buyon yaqindan taniyman, asarlaringizni o‘qiganman, sizlar yaratgan kuy-qo‘shiqlarni, kartinalar, film va spektakllarni doimo katta qiziqish bilan tinglab, tomosha qilib kelaman.

Bir so‘z bilan aytganda, adabiyot va san’atning chinakam muxlisi bo‘lish nasib etganidan baxtiyorman [2].

Prezidentimiz uchrashuvdagi tashabbuslari bilan madaniyat va san’at muassasalari faoliyatini yanada samarali tshkil etish va moddiy texnik bazasini rivojlantirish uchun jahon andozasidan namuna olgan holda, yirik kompaniyalar, banklar, firmalar madaniy tashkilotlarga homiylik qilishi taklifini berib, bu taklifni amalga oshirish natijasi o‘laroq, “do‘stlar klubi” ni tashkil etish, shartnoma asosida doimiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish kerakligi aytib o‘tib, homiylar biriktirib berdi. Yirik kompaniyalar, banklar, firmalar va madaniy tashkilotlar o‘rtasidagi “do‘stlar klubi” quyidagicha belgilandi:

- O‘zbekiston davlat konservatoriyasi – Milliy bank;
- O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti – Olmaliq kon-metallurgiya kompaniyasi;
- O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi – Xalq banki;
- Qayta tashkil etilgan Teatr arboblari uyushmasi – “O‘zpaxtasanoateksport” xolding kompaniyasi;
- Yunus Rajabiy nomidagi maqom ansambli – “O‘zoziqovqatsanoatxolding” xolding kompaniyasi;
- O‘zbek Milliy akademik drama teatri – “O‘zkimyosanoat” aksiyadorlik jamiyati;
- Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston davlat akademik katta teatriga – “O‘zbekneftgaz” milliy xolding kompaniyasi;
- O‘zbek davlat drama teatriga – O‘zbekiston yoshlar ittifoqi;

➤ Muqimiy nomidagi O‘zbekiston davlat musiqali teatriga – “O‘zsanoatqurilishbank” aksiyadorlik jamiyati;

➤ ,Respublika yosh tomoshabinlar teatriga – Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi;

➤ Respublika qo‘g‘irchoq teatriga – “O‘zeltexsanoat” kompaniyasi;

➤ O‘zbekiston davlat musiqali komediya (operetta) teatrini esa – “Kapitalbank”;

➤ O‘zbekiston akademik rus drama teatrini – “O‘zagrosug‘urta” kompaniyasi;

➤ O‘zbekiston yoshlar teatrini – “O‘zmetkombinat” aksiyadorlik jamiyati;

➤ Respublika satira teatrini – “O‘zbekiston temir yo‘llari” aksiyadorlik jamiyati;

➤ “Tomosha” bolalar teatr-studiyasini – “Aloqabank”;

➤ “Diydor” teatr-studiyasini – “Mikrokreditbank” aksiyadorlik tijorat banki;

➤ Bastakorlar uyushmasiga – “Asaka bank”;

➤ Rassomlar uyushmasiga – “O‘zvinosanoatxolding” kompaniyasi;

➤ Toshkent davlat milliy raqs va xoreografiya oliy maktabiga – “Ipoteka bank”;

➤ Milliy rassomlik va dizayn institutiga – “O‘zdonmahsulot” kompaniyasi;

➤ “O‘zbekkino” milliy agentligiga – “O‘zavtosanoat” kompaniyasi;

➤ O‘zbekiston Jurnalistlari ijodiy uyushmasiga – Respublika tovar-xomashyo birjasi;

➤ Adabiyot muzeyini –Moliya vazirligi va Davlat soliq qo‘mitasi;

➤ Qoraqalpog‘iston Respublikasi va viloyat hokimliklari o‘z hududlaridagi teatlarga homiylik qilib, ularning faoliyatini kuchaytirish uchun 1 milliard so‘mdan mablag‘ ajratishi belgilandi.

Uchrashuvda Davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan yana bir muhim masala – ijodiy sohalar, jumladan, ommaviy axborot vositalarini bugungi talablar asosida yanada rivojlantirish maqsadida soliq va majburiy to‘lovlar bo‘yicha belgilangan qo‘shimcha imtiyoz va preferensiyalar muddatini yana 5-yilga uzaytirish chora-tadbirlari haqida fikrlari edi. Uchrashuvda ta’kidlangan muhim tashabbuslardan biri bo‘lgan, ijod ahlini qiynab kelayotgan muammolardan biri – bu uy-joy masalasi bilan bog‘liq. Mana shu dolzarb muammoni yechimi sifatida Toshkent va Nukus shaharlarida, barcha viloyatlar markazlarida imtiyozli kredit

asosida “Ijodkorlar uylari” barpo etilib, bu uylardan adiblar, rassomlar, aktyor va rejissyorlar, kompozitorlar, ma’naviyat targ‘ibotchilari, ommaviy axborot vositalarining faol vakillariga, shu jumladan, iste’dodli yosh ijodkorlarga kvartiralar ajratilib kelinmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida madaniyat va san’at sohasidagi islohotlarning davlat siyosatida yangi bosqichga ko‘tarilganligining Prezidentimizning Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019-yil 19-mart kuni yoshlarga e’tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish, yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishida ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo‘lga qo‘yish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surganini yana bir yorqin misoli sifatida olishimiz mumkin. Umuman olganda bu tashabbuslarning — nafaqat yoshlar, balki butun jamiyat hayotini madaniy, ma’naviy va ijtimoiy jihatdan boyitishga xizmat qiluvchi kompleks dasturdir.

Mazkur 5 muhim tashabbus O‘zbekiston yoshlariga nafaqat bilim, balki ma’naviy yuksalish, ijodiy o‘sish va sog‘lom hayot tarzi sari yo‘l ochdi. Ular orqali madaniyat va san’at, sport va texnologiyaga qiziqish kuchaydi, yoshlar bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazish, ijtimoiy faollikni oshirishga keng yo‘l ochildi. Bu tashabbuslar bugungi kunda ijtimoiy barqarorlik va madaniy uyg‘onishning muhim omilidir. Tashabbuslar orqali ijtimoiy hayotning turli qatlamlari — xususan, yoshlar, ayollar va ijodkorlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, ularga zamonaviy infratuzilma va imkoniyatlar yaratish imkoniyati tug‘ildi. Ayniqsa, bu tashabbuslarning birinchisida madaniyat va san’at jarayonlari belgilanganligi davlat tomonidan madaniyatni rivojlantirish borasidagi siyosatning ustuvor yo‘nalishga aylanganini ko‘rsatadi.

Ushbu besh tashabbusla:

1. Birinchi tashabbus — yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san’atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste’dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi;

2. Ikkinchi tashabbus – yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo‘naltirilgan;

3. Uchinchi tashabbus – aholi va yoshlar o‘rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan;

4. To‘rtinchi tashabbus – yoshlar ma‘naviyatini yuksaltirish, ular o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo‘naltirilgan;

5. Beshinchi tashabbus – xotin-qizlarni ish bilan ta‘minlash masalalarini nazarda tutadi.

Mazkur 5 muhim tashabbus, ayniqsa birinchi yo‘nalish – yoshlarni madaniyat va san‘atga keng jalb qilish orqali O‘zbekistonda madaniy uyg‘onish jarayonining yangi bosqichiga zamin yaratdi. Bu tashabbus mamlakatda madaniyatni rivojlantirishni faqat an‘anaviy yo‘nalishlarda emas, balki zamonaviy, innovatsion va yoshlar hayotiga bevosita ta‘sir etuvchi omil sifatida ko‘rishga undadi. Madaniyat va san‘at endilikda faqat estetik qadriyat emas, balki jamiyatda ma‘naviy uyg‘onish, ijtimoiy birdamlik va tafakkur yuksalishining strategik vositasi sifatida davlat siyosatining markaziy yo‘nalishiga aylandi. Bu boradagi islohotlar orqali O‘zbekiston madaniy taraqqiyot sari barqaror va maqsadli qadam tashlamoqda.

Sohaga doir bir qator me‘yoriy nortmativ hujjatlar qabul qilinmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2018-yil 28-noyabrda PQ-4038-son qarori qabul qilindi.

Mazkur Konsepsiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: madaniyat sohasidagi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, tarixiy va madaniy merosni asrab-avaylash, yosh avlod ongiga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish, shuningdek, etnik madaniy an‘analarni saqlab qolish. Shu bilan birga, madaniyat sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, xalqaro madaniy aloqalarni samarali yo‘lga qo‘yish va rivojlantirish, milliy madaniyatni jahon madaniyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida e‘tirof etish ham Konsepsiyaning ustuvor yo‘nalishlari sirasiga kiradi. Bundan tashqari, madaniyat va

san'at muassasalarining barqaror va to'laqonli faoliyat yuritishini ta'minlash, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va ular ustidan jamoatchilik nazoratini yo'lga qo'yish ham mazkur Konsepsiya doirasidagi muhim vazifalar qatoriga kiradi.

Konsepsiyaning yakunlovchi qoidalarida shunday yozilgan, "Mazkur Konsepsiya davlat va jamiyat faoliyatining barcha sohalarini modernizatsiya qilish, madaniyat sohasida islohotlar o'tkazish, mamlakatning innovatsion rivojlanish yo'liga o'tishi, jamiyatni rivojlantirishning maqsad va ahamiyatini anglashga xizmat qiluvchi madaniy muhitda intellektual va madaniy rivojlangan kadrlarni tayyorlash uchun uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi" [3].

Ushbu jumlar orqali Konsepsiya soha rivojidagi o'zni nechog'lik muhimligini yana bir bor ko'rsatib beradi.

Madaniyat va san'at sohasidagi yana bir muhim qarorlardan biri – bu milliy madaniyat va san'atimizning o'ziga xos an'alarini asrab-avaylash, uni zamonaviy ifoda vositalari orqali yangi bosqichga olib chiqish, shu bilan birga, yurtimiz san'atini xalqaro miqyosda keng targ'ib qilishga katta hissa qo'shgan; yosh avlod orasida estetik did va ijodiy tafakkurni shakllantirish, ularning tabiiy iste'dodini yuzaga chiqarish va ularga ma'naviy-ma'rifiy tarbiya berish borasida samarali ish olib borgan; ilg'or tashabbuslari, innovatsion yondashuvlari hamda fidoyiligi bilan yuksak natijalarga erishgan; o'z ijodi, ilmiy-amaliy faoliyati, loyihalari va ta'limiy sa'y-harakatlari orqali jamiyatda madaniy-ma'naviy muhitni boyitishga munosib hissa qo'shgan shaxslarni taqdirlash uchun "Madaniyat va san'at fidokori" ko'krak nishonining ta'sis etilganligi edi. Ushbu ko'krak nishoni Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 20-martdagi "Madaniyat va san'at fidokori" ko'krak nishonini ta'sis etish to'g'risida"gi 236-son qarori bilan tasdiqlangan.

2021-yil 7-iyunda "O'zbekiston Respublikasi madaniyat va san'at xodimlari kunini belgilash to'g'risida"gi 694-son O'RGning (*Qonunchilik palatasi tomonidan 2021-yil 4-mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2021-yil 29-mayda ma'qullangan*) imzolanishi tarixiy voqea bo'ldi deb aytishimiz mumkin. Qoninning 1-moddasida 15-aprel sanasining Madaniyat va san'at xodimlari kuni sifatida

belgilanishi xalqimizning madaniy-ma'naviy taraqqiyotida muhim burilish yasagan voqealardan biridir. Bu sananing davlat darajasida e'tirof etilishi – yillar davomida fidokorona xizmat qilgan ijodkorlar, san'atkorlar, kutubxonachilar, rejissyorlar, aktyorlar, sozandalar, bastakorlar va barcha madaniyat sohasida mehnat qilayotgan insonlarga bo'lgan yuksak hurmatning timsolidir. Mazkur sananing joriy etilishi jamiyatda san'at va madaniyatning o'rni tobora ortib borayotganini, ijodkor shaxsga bo'lgan e'tibor davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanganini anglatadi. Bu esa kelajakda yangi-yangi badiiy yutuqlarga, zamonaviy estetik tafakkurga boy avlodni shakllantirishda mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu sana bilan bog'liq eng yaxshi jarayonlar joriy yilda amalga oshirilda desak mubolag'a bo'lmaydi. Sababi Madaniyat vaziri Ozodbek Nazarbekovning tashabbusiga asosan bu yil ilk bor sana munosabati bilan soha xodimlariga vazir tabrigi, ularning ota-onalariga esa tashakkurnomasi taqdim qilindi. Bu esa yukak etirofning yana bir ko'rinishidir.

Madaniyat sohasida huquqiy tartibga solishning izchil va samarali asoslarini yaratish maqsadida 2021-yilda 20-yanvarda “Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari to'g'risida”gi O'RQ-668-son (*Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 24-noyabrda qabul qilingan, Senat tomonidan 2021-yil 6-yanvarda ma'qullangan*) O'zbekiston Respublikasining yangi qonuni qabul qilindi. Ushbu huquqiy hujjatning asosiy maqsadi – madaniy faoliyat va madaniyat muassasalari faoliyati bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarni tizimli tartibga solishdan iboratdir.

Madaniyat va san'at sohasidagi asosiy ushbu huquqiy hujjatda madaniy faoliyat sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagicha keltiriladi:

- madaniyatni rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash;
- tarixiy va madaniy merosning but saqlanishini ta'minlash, shuningdek xalq ijodiyotini qo'llab-quvvatlash;
- madaniy faoliyat sohasiga davlat-xususiy sheriklikni joriy etish;
- aholining madaniy ehtiyojlarini qanoatlantirish va madaniy xizmatlar sifatini yaxshilash;

–aholining, shu jumladan yoshlarning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratish va ularni yaxshilash;

–yosh iste’dodlarni o‘qitish, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish;

–madaniy faoliyat sohasida zarur shart-sharoitlarni va sog‘lom raqobat muhitini yaratish;

–xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.[4]

O‘zbekiston Respublikasida madaniyat va san’at sohasiga oid asosiy huquqiy hujjatda belgilangan ushbu yo‘nalishlar — milliy madaniyatni asrash, rivojlantirish va zamonaviy talablarga moslashtirishda davlat siyosatining izchil va kompleks yondashuvini ifoda etadi. Har bir yo‘nalish muhim maqsad va strategik vazifalarni o‘z ichiga oladi. Sohaning faqat ijtimoiy-madaniy emas, balki iqtisodiy barqarorlik jihatidan ham e’tirof etilganligini bildiradi. Ya’ni, davlat san’at va madaniyatni rivojlantirishni shunchaki tashabbus sifatida emas, balki strategik zarurat deb hisoblaydi va unga byudjet mablag‘lari ajratadi, dasturlar ishlab chiqadi. Bu orqali O‘zbekistonning boy tarixiy-madaniy boyliklari, milliy hunarmandchilik, folklor, urf-odat va an’analar tizimli asosda muhofaza qilinmoqda. Shuningdek, madaniy merosning asrash jarayonlariga jamoatchilik jalb etilib, madaniyatga umumxalq e’tibori kuchaymoqda. Sohada innovatsion, zamonaviy boshqaruv mexanizmlarining paydo bo‘lishiga imkon beradi. Ya’ni, endi madaniyat faqat davlat tashkilotlari emas, balki nodavlat subyektlar — fondlar, ijodiy studiyalar, xususiy teatrlar orqali ham rivojlanadi. Bu esa sog‘lom raqobat va xizmatlar sifatining oshishiga olib keladi. Aholining, ayniqsa, chekka hududlardagi qatlamlarining madaniy hayotda faol ishtirokini ta’minlash bugungi islohotlarning ustuvor yo‘nalishiga aylangan. Teatrlar, muzeylar, kutubxonalar va boshqa madaniy muassasalarni raqamlashtirish, yangilash, qulay sharoitlar yaratish – Bu tamoyilning amaliy ko‘rinishidir. Yoshlarning ijodkorlik qobiliyatini aniqlash va rivojlantirish bugun madaniyat siyosatining ustuvor vazifasidir. Bunga “Ilhom” jamoat fondi, “Yoshlar – kelajagimiz” kabi dasturlar orqali keng sharoitlar yaratilmoqda. Madaniyat sohasi mutaxassislari malakasini oshirish, zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish – milliy madaniyatni

raqobatbardosh va zamon talablari asosida rivojlantirishning asosi hisoblanadi. Bunda oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlarning roli katta. Yangi teatrlar, musiqiy jamoalar, ijodiy maktablarning tashkil etilishi orqali ijodiy raqobat kuchaymoqda. Bu esa sifatli madaniy mahsulotlar paydo bo'lishiga, auditoriyaning talabchan bo'lishiga xizmat qiladi. Madaniy diplomatiya, xalqaro festivallar, ko'rgazmalar, xorijiy san'atkorlar bilan ijodiy almashinuvlar – O'zbekiston madaniyatini jahon miqyosida tanitish, xalqaro maydondagi imijini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Bu yo'nalish orqali milliy san'at jahon madaniyatining ajralmas qismi sifatida tan olinmoqda. Ushbu yo'nalishlarning barchasi O'zbekiston madaniyat va san'at siyosatining izchil, strategik va kelajakka yo'naltirilgan ekanini ko'rsatadi. Bu esa davlatning madaniyatni ichki barqarorlik va xalqaro nufuzni mustahkamlashdagi asosiy vosita sifatida e'tirof etayotganini anglatadi.

Aholi, ayniqsa, olis hududlarda istiqomat qiladigan fuqarolarga madaniy dam olish xizmatlari ko'rsatish darajasini oshirish, respublikaning barcha hududlarida teatr, sirk va boshqa turdagi ommaviy-madaniy va konsert-tomosha tadbirlarini tizimli ravishda yo'lga qo'yish, madaniyat va san'at sohasida iste'dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va qo'llab-quvvatlash, ta'lim muassasalarini milliy cholg'ular, musiqa darsliklari, notalar to'plamlari va o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlashning yaxlit tizimini yaratish maqsadida, shuningdek, 2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturiga [5] muvofiq Madaniyat vazirligi tomonidan Tegishli musiqa texnikasi va sahnaga ega 2 ta zamonaviy maxsus avtotransport vositasi xarid qilindi. Ular orqali **"Madaniyat karvoni"** shaklida hududlarda O'zbekiston davlat filarmoniyasi, O'zbek milliy maqom san'ati markazining Yunus Rajabiy nomidagi "Maqom" ansambli, "O'zbeksirki" davlat muassasasi, davlat teatrlari, O'zbekiston milliy simfonik orkestri va O'zbekiston davlat simfonik orkestri tomonidan konsert-tomosha tadbirlarini o'tkazildi, "Kinokarvon" tadbirlari tashkil etilib, teatrlar hamda professional ansamblarning konsert-tomosha dasturlari taqdim etib kelinmoqda.

Hududlarning o‘zarolik tamoyili asosida “Madaniyat kunlari”, Undan tashqari **“Mahallada duv-duv gap”** shiori ostida Toshkent shahridagi barcha mahallalarda madaniy-ma’rifiy tadbirlari tashkil etildi.

Xulosa shuki, xalqimizning rivojlanish darajasi, avvalo, milliy madaniyatimizga qarab baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haydarov A. Madaniyat va san’at maussasalarini tashkil etish hamda boshqarishga doir me’yoriy hujjatlar to‘plami. – Toshkent: “G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi”, 2016. – 304 bet

2. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 3-avgustda O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma’ruzasi. «O‘zbekiston adabiyoti va san’ati» gazetasining 2017 yil 4 avgustdagi 32 (4431)-soni.

3. Haydarov A. Madaniyat – milliy yuksalish poydevori. Uslubiy qo‘llanma – Toshkent: Oltin meros press. 2021. – B. 478

4. 2021-yilda 20-yanvarda “Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-668-son (Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 24-noyabrda qabul qilingan, Senat tomonidan 2021-yil 6-yanvarda ma’qullangan) O‘zbekiston Respublikasining Qonuni

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2022-yil 2-fevraldagi PQ-112-son qarori

MADANIY DIPLOMATIYADA FOLKLORNING O‘RNI

Annotatsiya: Maqolada madaniy diplomatiya tizimida xalq og‘zaki ijodi — folklorning o‘rni va strategik ahamiyati tahlil qilinadi. O‘zbekistonning xalqaro maydondagi madaniy imidjini shakllantirishda doston, qo‘shiq, maqol, rivoyat, marosim folklori hamda zamonaviy raqamli folklor shakllarining kommunikativ kuchi ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqotda madaniy diplomatiya nazariyasi (J. Nye), xalqaro kommunikatsiya konsepsiyasi (E.Hall) va zamonaviy lingvokulturologik yondashuvlar asos qilib olindi.

Kalit so‘zlar: folklor, madaniy diplomatiya, nomoddiy madaniy meros, xalqaro imidj, milliy identitet, soft power.

Аннотация: В статье анализируются роль и стратегическое значение народного устного творчества – фольклора в системе культурной дипломатии. Научно освещается коммуникативная сила эпосов, песен, пословиц, сказок, обрядового фольклора и современных цифровых форм фольклора в формировании культурного имиджа Узбекистана на международной арене. Исследование основано на теории культурной дипломатии (Дж.Нэй), концепции международной коммуникации (Э.Холл) и современных лингвокультурологических подходах.

Ключевые слова: фольклор, культурная дипломатия, нематериальное культурное наследие, международный имидж, национальная идентичность, «мягкая сила».

Abstract: The article analyzes the role and strategic importance of folk oral art - folklore in the system of cultural diplomacy. The communicative power of epics, songs, proverbs, tales, ritual folklore and modern digital folklore forms in shaping the cultural image of Uzbekistan in the international arena is scientifically highlighted. The research is based on the theory of cultural diplomacy (J. Nye), the concept of international communication (E. Hall) and modern linguoculturological approaches.

Key words: folklore, cultural diplomacy, intangible cultural heritage, international image, national identity, soft power.

KIRISH

Globalashuv jarayonlari chuqurlashgan hozirgi davrda mamlakatlar o‘rtasidagi raqobat siyosiy yoki iqtisodiy kuch bilan emas, balki madaniy jozibadorlik orqali amalga oshmoqda. Bunday sharoitda davlatning xalqaro nufuzini oshirishda madaniy diplomatiya va uning asosiy elementi — folklor — strategik ahamiyat kasb etadi [1, 22-b].

Folklor xalqning tarixiy xotirasi, ruhiyati, milliy g'ururi va estetik qadriyatlarining yig'indisidir. U o'zida nafaqat badiiy obrazlarni, balki xalqning diplomatik kapitalini ham mujassam etadi. Masalan, O'zbekiston xalq baxshiligi 2021-yilda UNESCO'ning Nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga kiritilgani xalqaro darajada mamlakatning qadimiy og'zaki madaniyat an'alariga ega ekanligini ko'rsatdi [2, 18-b]. Folklorning diplomatik resurs sifatidagi o'rni shundan iboratki, u milliy identitetni global kontekstda tanitadi, "siyosiy nutq" o'rniga "madaniy muloqot tili"ni taklif etadi. Shu bois "Madaniy diplomatiyada folklorning o'rni" mavzusi ilmiy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham dolzarbdir.

ASOSIY QISM

Madaniy diplomatiya va folklorning nazariy uyg'unligi

Madaniy diplomatiya — bu davlatning xalqaro imidjini mustahkamlash, ijobiy obraz yaratish, boshqa xalqlar bilan madaniy asosda aloqalar o'rnatish siyosatidir [3, 10-b]. Folklor esa shu siyosatning ruhiy poydevorini tashkil etadi. Jozef Nayning "Soft Power" konsepsiyasida aytilishicha, xalqning san'ati va qadriyatlari orqali erishilgan ta'sir "qattiq kuch"dan ko'ra barqarorroq va samimiyroq natijalar beradi [4, 15-b].

O'zbekiston misolida folkloriy meros — "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Rustamxon", "Yodgor", "Ravshan" kabi dostonlar — xalqning erkinlik, jasorat va sadoqat haqidagi g'oyalarini butun dunyoga yetkazuvchi milliy kommunikatsiya modeli sifatida ishlatilmoqda. Folklor diplomatiyada hissiy (emotiv) kuch vazifasini bajaradi: u til to'sig'ini yengadi, ijtimoiy masofani kamaytiradi, millatlar o'rtasida hissiy yaqinlik yaratadi [5, 33-b].

O'zbekiston tajribasida folklorning diplomatik roli

O'zbekiston xalqaro miqyosda folklor orqali madaniy aloqalarni kengaytirmoqda:

"Sharq taronalari" xalqaro festivali (Samarqand) — 1997-yildan buyon o'tkazilib, 70 dan ortiq davlat vakillarini birlashtiradi. Festivalda o'zbek xalq qo'shiqlari, maqom san'ati, baxshi ijrochiligi orqali "bag'rikenglik madaniyati" targ'ib etiladi [6, 27-b].

“Xalq baxshilari forumi” (Termiz, 2023) — Turkiya, Qirg‘iziston, Eron, Hindiston kabi davlatlar vakillari qatnashgan bu festival orqali xalq dostonlari diplomatik muloqot vositasiga aylandi [7, 19-b].

“Nomoddiy madaniy meros haftaligi” (Toshkent, 2024) — xalq ertaklari va marosim folklorini o‘z ichiga olgan madaniy diplomatiya dasturi sifatida o‘tkazildi [8, 9-b]. Ushbu tadbirlar orqali O‘zbekiston nafaqat o‘z folklorini targ‘ib etmoqda, balki xalqaro diplomatik maydonni madaniy qadriyatlar asosida qurmoqda.

Folkloriy obrazlar milliy brend siyosatida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Masalan: “Alpomish” obrazi — O‘zbekistonning jasorat va sadoqat timsoli sifatida xalqaro reklama va kino loyihalarida qo‘llanilmoqda.

“Afsona” tovar belgisi ostida ishlab chiqarilgan milliy mahsulotlarda (hunarmandchilik, turizm, kitob dizayni) folklor ramzlari ishlatilmoqda.

O‘zbekistonning turizm brendi logotipida (“Uzbekistan: Heart of the Silk Road”) “doira naqsh” elementi xalq og‘zaki ijodidagi “aylana” ramzining davriylik, barqarorlik ma’nosini aks ettiradi [9, 21-b]. Bu holatlar folklorning zamonaviy diplomatiya va iqtisodiy madaniyat o‘rtasidagi ko‘prik sifatida ishlashini ko‘rsatadi.

Folklorning kommunikativ va psixologik funksiyalari. Folklor xalqaro aloqalarda emotsional kod vazifasini bajaradi. Eposlar va xalq qo‘shiqlaridagi g‘oyalar — “vatan”, “sadoqat”, “ezgulik”, “ona” obrazlari — umumiy insoniy qadriyatlarni aks ettirib, turli madaniyat vakillarini birlashtiradi. Shu sababli folklor diplomatik empatiya vositasi hisoblanadi [10, 8-b]. Masalan, o‘zbek “Yor-yor” qo‘shig‘i nikoh marosimlaridagi samimiylilik va tabrik hissini ifodalaydi; u Turkiya, Eron va Tojikistondagi o‘xshash janrlar bilan bir qatorda xalqaro muloqot ramziga aylangan. Folklorning bu funksiyasi bugungi kunda xalqaro siyosiy yumshatish (“cultural reconciliation”) strategiyalarida ham qo‘llanilmoqda.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi folklori yangi bosqichga olib chiqdi. O‘zbekiston san’at va madaniyat instituti qoshida yaratilgan “Virtual Folklor Arxivi” loyihasi 2024-yilda ishga tushirilgan bo‘lib, unda xalq ertaklari va baxshilar chiqishlari raqamlashtirilgan holda saqlanmoqda [11, 16-b]. Shuningdek, TikTok, Instagram va YouTube platformalarida “Folklor vibes”, “Baxshi uz” singari

kontentlar orqali o'zbek og'zaki ijodi global auditoriyaga taqdim etilmoqda. Bu — raqamli madaniy diplomatiyaning eng yangi ko'rinishidir.

Folklor madaniy diplomatiyada quyidagi strategik vazifalarni bajaradi:

Identitetni mustahkamlash: xalq o'z o'zligini anglaydi va himoya qiladi.

Madaniyatlararo muloqotni kuchaytirish: folklor global “madaniy tarjimon” sifatida ishlaydi.

Turizm va iqtisodiy diplomatiyani qo'llab-quvvatlash: folkloriy festival va an'analar turistik brendni mustahkamlaydi.

Tinchlik va do'stlik g'oyalarini targ'ib etish: epik matnlardagi ezgulik g'oyalari xalqaro barqarorlikka hissa qo'shadi [12, 7-b].

XULOSA

Folklor — xalqning milliy o'zligini, tarixiy xotirasini va ruhiy dunyosini ifodalovchi eng qadimiy, ammo eng zamonaviy diplomatik vosita sifatida qaralmoqda. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, xalq og'zaki ijodi nafaqat estetik meros, balki xalqaro madaniy muloqot, milliy brend va yumshoq kuch siyosatining ajralmas qismiga aylangan.

Shunday qilib, madaniy diplomatiya siyosatida folklorni tizimli qo'llash:

- xalqaro obro'ni mustahkamlaydi,
- yosh avlodda milliy iftixorni kuchaytiradi,
- global miqyosda O'zbekistonning tinchlikparvar va ijodkor xalq sifatidagi obrazini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nye, J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. — New York: Public Affairs, 2004.
2. UNESCO. *Intangible Cultural Heritage of Humanity: Alpomish Epic (Uzbekistan)*. — Paris, 2008.
3. Pulatova S.A. *Madaniy diplomatiya rivojining zamonaviy tendensiyalari*. — Oriental Renaissance, 2024.
4. Hall, E.T. *Beyond Culture*. — New York: Anchor Books, 1976.

5. Dovidxonov M.M. *O'zbekistonning siyosiy imijini oshirishda madaniy diplomatiyaning o'rni*. — CyberLeninka, 2025.
6. *Sharq taronalari xalqaro festivali materiallari*. — Samarqand, 2024.
7. *Xalq baxshilari forumi yakunlari*. — UzA, 2023.
8. *UNESCO Nomoddiy madaniy meros haftaligi hisobotlari*. — Toshkent, 2024.
9. *Uzbekistan National Branding Report*. — Ministry of Tourism, 2025.
10. Zaripov Sh. *Folklorning madaniy kommunikatsiyadagi o'rni*. — Scientific Journal of Humanities, 2025.
11. *Virtual Folklor Arxivi loyihasi haqida*. — O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti axboroti, 2024.
12. *Culture and Peacebuilding*. — UNESCO Policy Papers, 2023.

Nilufar KHUDOYKULOVA,
*lecturer of the State Institute of Culture
and Arts of the department
“Instrumental performance”*

INTERPRETATION OF MUSICAL WORKS

Annotation. *This article examines the features of works created today in the genres of piano music, describes the styles of performance. The article also examines important aspects when choosing a repertoire for a student performance.*

Keywords: *Interpretation, tempo, dynamics, register, timbre, rhythm, harmony, mode, melody, intonation.*

Annotasiya. *Mazkur maqolada bugungi kunda fortepiano musiqasi janrlarida yaratilgan asarlarni o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, ijro etish uslublari, hamda talaba ijro repertuarini tanlashda e'tiborga molik jihatlar haqida bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Interpretatsiya, temp, dinamika, registr, tembr, ritm, garmoniya, lad, kuy, intonatsiya.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются особенности произведений создаваемых сегодня в жанрах фортепианной музыки, описаны стили исполнения. Также в статье рассматриваются важные аспекты при выборе репертуара для студенческого выступления.*

Ключевые слова: *Интерпретация, темп, динамика, регистр, тембр, ритм, гармония, лад, мелодия, интонация.*

Musical works, their rich, multifaceted composition, and the performer's interpretation [5.6. 58], aesthetic features and the composer's individual approach to the artistic idea. Naturally, each performer performs a specific musical piece in their own unique and appropriate manner. Thorough analysis of the text of a musical work, knowledge of the style inherent in the author and the work, perception of the laws of the form of the work, awareness of the interdependence of the means of artistic expression (tempo, dynamics, register, timbre, rhythm, harmony, mode, melody, intonation) “referring” to the listener prevents illogical performance. As a result of such analytical activity, musical taste and artistic level are formed, and the instrumentalist has their own individual interpretation in performance.

Working on musical works with diverse artistic qualities is a creative activity. It is known that mastering a work consists of three main stages: familiarization with the musical text, its detailed analysis, and working on the artistic image through means of expression. At the first stage of working with students on a musical work, it serves to gain a holistic understanding of the composer's life and creative activity,

information about the historical period of the work's creation, through processes such as listening to the work with the help of modern technological tools and programs (MP3, video) or teacher performance.

Working on a holistic, clear musical image, the character of the work, a dynamic sequence, combining phrases and episodes, polished day by day, is a complex and laborious, at the same time, interesting creative process. Of course, it depends on the performer's skill and ability to “feel” the piano well. The higher the performer's skill in using artistic expressive means, that is, through the practical application of various expressive means such as forte and unlike piano, they enrich the melodic paths and fill the content according to the essence and characteristics of the work.

At the initial stage of the learning process, it is important for the teacher to encourage the student to independently perform the text of the musical work and control this process. It is natural for a student to encounter certain difficulties when performing a new musical piece. In this process, the teacher should carefully observe the student's performance shortcomings and help them eliminate them in a timely manner by clearly pointing out their mistakes. Because, when performing the text of a new musical work, the student has the opportunity to independently understand its inner essence. It is at this stage that the student “discovers” the artistic image of the work. In imagination, colors, figurative comparison with natural phenomena, play an important role in expressing the artistic idea of the work in performance.

It should be emphasized that the instrumental performance of a musical work should fully correspond to the composer's idea, as well as the content and form of the piece. The main requirements for working on musical compositions are thoroughly studying the work and being able to perform it from memory with confidence, adhering to its agogic and dynamic properties in various situations. Confidence in performance can only be achieved by observing every nuance of the work, without neglecting any of them. In the final stage, when working on a holistic musical image, each previously polished phrase of the musical work is incorporated into larger episodes through personal interpretation. In turn, these episodes are also brought

together into a cohesive whole, and the performer begins to play the entire piece “in one breath” from beginning to end. At this point, based on the possibilities of performance, artistic elements such as tempo, dynamics, and agogics are more clearly defined.

It is known that the work of a performer in studying a musical work and conveying it to music specialists and a wide audience is accompanied by arduous work. In this case, the positive result of many years of musical education is manifested through the perfect mastery of the qualities inherent in a mature performer, the formation of musical taste, and the performer’s repertoire. For a piano performer, participation in regular concerts is a kind of reporting indicator.

Concert repertoire is the most important component of music education. A well-chosen repertoire develops the student's musical thinking and encourages independent learning and creative exploration. Consequently, when forming students’ performance programs, the teacher must take a serious approach and prepare works as a project for each student in advance.

Modern music education promotes the upbringing of a cultured and educated person, raised on the basis of high artistic examples of national and world art. Through the pedagogical educational process, the student masters the methodology of performing musical works of various styles, genres, and forms, becomes acquainted with the specific features of a particular composer's style, and expands their knowledge through theoretical and historical information. In this case, the performance program given to a student with certain knowledge and skills should serve the purpose of further developing their talent and level of competence. For this, the correct distribution of the sequence of requirements set for the subject and the principle of gradualism should be prioritized [2.4. 74]. Including the inclusion of musical works by contemporary authors in the curriculum and concert programs allows students to become familiar with contemporary musical examples and master their performance styles.

The student’s participation in the concert with their program is accompanied by inspiration, enthusiasm, and a state of intense anxiety and excitement, more

precisely, a state of intense stress. It should also be noted that pre-concert excitement is natural not only for students but also for skilled performers. An emotional state has a positive effect in some situations. For example, it plays a unique role in conveying the vivid emotional richness of musical performance to listeners.

It is known that excitement is a psycho-emotional state, which is connected with mental experiences. The exciting situation before the stage arises more from inexperience and uncertainty. Pre-concert training plays a significant role in fostering self-confidence in performance. In this regard, in general performance practice, based on the skills of a number of great pedagogues and instrumental performers, several effective ways of “overcoming” this process have been formed. For example, a good result can be achieved by playing excerpts from the performance program while looking at an enlarged mirror, that is, by slowly emphasizing the nuances of the work such as agogics, dynamics, and expressive means. This method allows for detailed practice of each specific aspect of the piece, fully controlling the performance apparatus, and, in turn, increases the performer's self-confidence. Furthermore, it's important to remember that excessive hand and brain strain during pre-concert training can lead to stress in the musician's psychophysical state. As noted by the renowned Russian pianist G. Neygaus (1888-1964), “the performer should not emotionally exhaust themselves by performing the piece emotionlessly, dryly, and indifferently during pre-stage rehearsals” [2.5. 273). After all, it is important to keep all strength and skill for the stage.

One of the most important aspects in overcoming stage excitement is that all the technical complexities and logical basis of the performed work are perfectly mastered and brought to the level of automatism. This level is achieved through daily tireless work. Of course, the entire essence of the work cannot be conveyed solely through flawless execution of technical skill. In every musical composition lies a certain idea of the composer. To convey this idea to the audience, the performer must constantly search and implement it based on a logical plan.

Before the concert, it is also beneficial for the performer to repeatedly perform the piece with unique emotional aspects, adapting to the concert atmosphere. Various

unexpected situations can arise on stage, especially during a concert. Importantly, the performer should continue performing the piece while maintaining the musical direction without lowering the mood. After all, the main task of a piano performer is to establish a connection with the listener and form their emotional state through the meaningful and technically fluent performance of the composer's idea, the musical feeling of the work.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Our great future together with our courageous and noble people Let's build. - T.: Uzbekistan, 2017.
2. Qodirov R. Popular Musical Glossary (special dictionary-reference book). - T. Uzbekistan, 2016.
3. Milich B.E. Education of a Piano Player Student. Moscow: Kifara, 2008.
4. Sipin G.M. Teaching to Play the Piano. - M.: Prosveshchenie, 1984.
5. Djamalova D. Piano. -Tashkent, 2018.

Sabohat Duschanova

*O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi
huzuridagi Madaniyatshunoslik va nomoddiy
madaniy meros ilmiy-tadqiqot
instituti kichik ilmiy xodimi.*

**FOLKLORSHUNOSLIK AMALIYOTIDA AMALIY SAN'aTNING
AHAMIYATI
(EPIK QUSH OBRAZI MISOLIDA)**

Annotatsiya. Maqolada epik qush obrazi haqidagi xalq qarashlarining ommalashuvida folklorshunoslikning amaliy ahamiyati ko'rsatib berilib, ushbu jarayonning amaliy bezak san'atiga bo'lgan ta'siri tadqiq qilingan. Odamlar tafakkurida, farazlarida yaralgan qush motivining san'atshunoslik bilan bog'liq jihatlari folklor nazariyasi bilan uzviy bog'liqligining ilmiy asoslari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: qush motivi, ramziy, mifologiya, folklor, e'tiqod.

Аннотация. В статье показано практическое значение фольклористики в популяризации народных представлений об образе эпической птицы, исследовано влияние этого процесса на декоративно-прикладное искусство. Раскрыты научные основы неразрывной связи искусствоведческих аспектов мотива птицы, созданного в мышлении и гипотезах людей, с теорией фольклора.

Ключевые слова: мотив птицы, символизм, мифология, фольклор, вера.

Abstract. The article shows the practical significance of folklore studies in the popularization of folk beliefs about the image of the epic bird and examines the influence of this process on applied decorative art. The scientific foundations of the inextricable connection between the aspects of the bird motif, created in the thinking and hypotheses of people, and art history with the theory of folklore are revealed.

Keywords: bird motif, symbolic, mythology, folklore, belief.

Ibtidoiy jamiyat odamlari qushlarni boshqa hayvonlar va o'simliklar kabi o'zlarining ajdodlari – totemlari, himoyachisi va qo'riqchisi deb bilishgan. Abulg'azi Bahodirxonning "Shajarayi tarokima" asarida qayd etilishicha, O'g'uzxon davrida shunqor, burgut, ukki, qarchig'ay, turunboy, lochin, humoy, tuyg'un, qarg'a muqaddas qush – totem hisoblangan. Qolaversa o'zbeklar tarkibida *burgut*, *burqut* kabi etnonimga ega urug'lar paydo bo'lishi ham totemistik qarashlar bilan bog'liq bo'lgan.

Qushlar folklorshunoslikda quyosh, bahor, issiqlik ramzi hisoblanadi. Ular kelishi bilan uzoq kutilgan bahor keladi, ularning sayrashidan tabiat uyg'onadi, barchaga iliqlik va yangi hosil sovg'a qiladi, unumdorlik, mo'l-ko'llik bo'ladi. Qushlarning doimiy harakatda ekanligi, parvoz qilishi hamda osmon(yuqori)ga qarab intilishi sabab, ular xalq qarashlarida qanotlarida baxt tashuvchi, erkinlik ramzi,

ozodlik orzusi timsolida talqin etiladi. Ular yengilmas va qudratli kuchga ega sifatida tasvirlanishi oqibatida hukmdorlar uchun hokimiyat va homiy bo'lib xizmat qilgan.

Mifologiyada qushlar ilohiy mohiyat, osmon, shamol, momaqaldiroq, ruh, balandlik, kuch-qudrat, poklik, orzu-umid, ezgulik, timsollari o'laroq gavdalandi. Ilohiylashtirilgan qushlar ma'buda shaklida namoyon bo'ldi, ilohiy olam bilan muloqot qiluvchi vosita sifatida ifodalandi, hattoki ularning patlari, tirnoqlaridan ham turli xavfdan asrovchi vosita sifatida foydalanilgan.

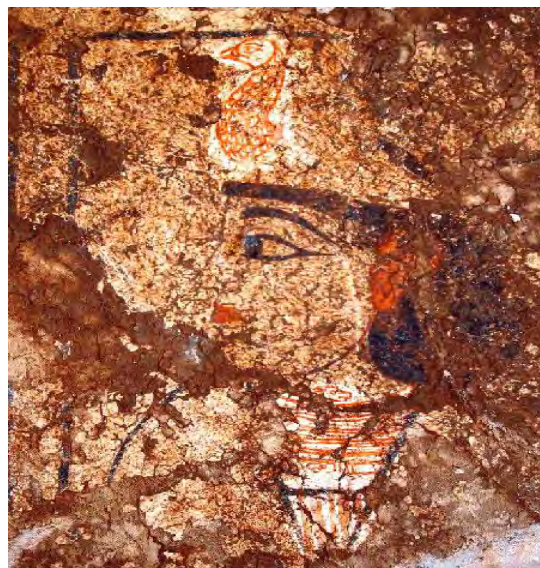
E'tiqodlarga ko'ra, qushlar himoya kuchiga ega bo'lishdan tashqari, o'g'itlash va tozalash kuchini o'zida mujassam etgan, turli xil xayrixohlikni anglatadi va yorug'lik tashuvchisi bo'lgan. Qarg'a tirnoq (panjalar) bezakli motivi himoya sifatiga ega deb hisoblangan. Turli qush va parrandalarni ilohiylashtirish asosida yaratilgan motivlar – burgut, lochin, boyo'g'li, g'oz, tovus, semurg', humo, bulbul, kaklik, qarg'a, musicha, turna, kabutar, xo'roz – sig'inish kulti turkumiga ham xosdir.

Folklorshunoslikda qushlar odamlar tasavvuri va kuzatuvlari natijasida xarakterlandi, qobiliyatiga qarab esa funksiyalandi. Burgut – kuch-qudrat, podshohlik obrazi bo'lib, u asrlar davomida ko'pgina hukmdorlar bayroqlarida, gerblarida aks etdi. Lochin ham o'zining tezligi, abjirligi bilan burgut kabi mard yigitlar homiysi sifatida gavdalandi. Oqqush – poklik, muqaddaslik, fidoyilik, odamlarga haqiqiy va sof muhabbat, tovus esa ayollarga xos go'zallik, nafislik timsoli bo'lib shakllandi. Odam o'lganidan keyin yoki uyqusida ruhi aylanib uchib ketishi haqidagi tasavvurlar – kabutarda aks etdi. Juft kabutarlar esa, sevgi baxt, to'y ramziga aylandi.

Folklor va mifologiyada madh etilgan qushlar motivi amaliy-bezak san'atda ham keng qo'llaniladigan ramziy naqshlarga aylandi. Qushlar tasviri dastlab qoyatoshlarga muhrlandi, keyinchalik insoniyat foydalanadigan ro'zg'or buyumlari, bezaklarda namoyon bo'la boshladi.

Qush obrazi o'zbek amaliy-bezak san'atida turli kompozitsiyalarda mustaqil naqshlar yaratish uchun qo'llanila boshlandi. Ular ba'zida realistik, ba'zida esa stilizatsiyalangan ko'rinishda tasvirlandi. Qush motivi milliy ornamentda din va madaniyatning ijodiy ittifoqini mujassamlashtirib, insoniyat dunyosini estetik didi, dunyoqarashi, urf-odat va qadriyatlarini ifoda etadi.

O'zbek ornamentlarida qush motivining genezisi miloddan oldin IV-III asrlarida qurilgan Qadimgi Xorazm davlatiga qarashli bo'lgan Oqchaxon-Qal'a devorida aks etgan tasvirlarda o'z isbotini topadi. Olib borilgan ekspeditsiyalar natijasida Qal'a devorlariga chizilgan juda ko'p portret rasmlar topilgan bo'lib, Milodiy I asrga tegishli bo'lgan portretda hukmdorning tojida qush tasvirlangan.(1-rasm) Aynan shu tasvir, qushning boshga qo'nishi – toj-u davlat, hukmdorlik xususiyati deya kuchli e'tiqod qilinganlik O'rta Osiyoda antik davrdan kelayotgan kult ekanligiga ishoradir.

Devoriy rasm, Oqchaxon-Qal'a,
I asr. 1-rasm.

1938–1953-yillarda O'zbekiston Fanlar akademiyasi olimlari tomonidan olib borilgan qazilma ishlarida Buxorodan 40 km. g'arbda Qizilqum sahrosida miloddan avvalgi II-I asrlarda bunyod etilgan Varaxsha shahri xarobalaridan topilgan milodiy VII-VIII asrlarga tegishli odam-qush ko'rinishidagi ma'buda haykalchasi ham qush motivi haqidagi mifologik qarashlarni ifodalaydi.(2-rasm) Ayol boshli qush ko'rinishidagi ushbu topilma afsonaviy Humo obrazining ko'rinishidir. Humo qushi turkiy xalqlar folklorida ayollar homiysi, qut-baraka, davlat ramzlarini anglatgan.

Qanotli ma'buda haykali bo'lakchalari,
Varaxsha, VII-VIII asrlar.

2-rasm.

Respublika hududlarida olib borilgan tadqiqotlar natijasida o'zbek an'anaviy hunarmandchiligining – kashtachilik, gilamchilik, kulolchilik turlarida qush motivi asosiy obyekt sifatida tasvirlanganligi hamda bugungi kunga qadar ushbu jarayon davom etib kelayotganligi aniqlandi.

Fikrimizga izoh sifatida, Surxondaryo viloyati kashtachiligida qush naqshi turli ma'nolarni anglatib, bu avvalo ayollarning aynan kashta tikayotgan davridagi turmush tarzi, kayfiyati, ruhiyatiga bog'liq. Qushlarning to'q va bir xil ranglarda

ifodalanishi – baxtsizlik, dardni anglatasa, yorqin, va rang-baranglik oilaviy baxt, hotirjamlik, shodonlik, to‘kin sochinlikni anglatadi.

Surxon kashtachiligida qushlar turlariga qarab funksiyalanadi: bedanalar – farzandlari ko‘p bo‘lishlik niyati; chumchuq, kabutar, qaldirg‘ochlar – tinchlik, baraka olib kelishlik niyati; oqqush – sog‘lik, muqaddaslik; xo‘roz – har xil ins-u jinlarni haydash va ko‘z tegishidan asrashdir.

Surxon kashtasi, XX asr. Inyushev D.
Kolleksiyasidan.

4-rasm.

Markaziy Osiyoda kiyim-kechaklar jins, yosh va ijtimoiy mavqeiga qarab guruhlariga ajratilgan. Ularda aks etgan naqshlar ham ramziy ma‘noga ega bo‘lgan. Ayollar ust kiyimi hisoblangan paranji(soxta yengli, to‘nsimon yoping‘ich)ning ham rangi, bezagi va ko‘rinishiga qarab, ayol kishining yoshi, jamiyatdagi o‘rnini bilish mumkin bo‘lgan. Turmushga chiqayotgan qizga hovli ishlarida qulay bo‘lishi uchun qizil va odatdagidan kaltaroq paranji tikib berishgan.(5-rasm). Ushbu turdagi paranjiga momolar niyat qilib qush panjasini naqsh qilishgan. Yangi kelinchakning paranjisidagi qush panjasi motivi – “uchib borgan” yangi hovlisiga baraka olib kirishi, yangi “ini”da qo‘nim topishi va har xil yomon nazar, ins-u jinlardan saqlovchi tumor vazifasini bajargan.

Paranji. Jizzax, XX asr.
5-rasm.

An‘anaviy hunarmandchilikning qadimiy turlaridan yana biri kulolchilik ham o‘z mahsulotlarida insoniyatning madaniy-tarixiy taraqqiyot davrlaridagi g‘oyaviy uslublarini mujassamlashtirgan. Asosan sirlangan kulolchilik mahsulotlarida amaliy-bezak san‘atidan foydalanilib, qush tasviri juda ko‘p qo‘llanilib kelingan. Kulollar ham qushlar tasviri orqali o‘z tasavvurlari va falsafiy qarashlarini bayon etishgan. Yakka va yerga qaragan qushlar yolg‘izlik va xafalikni anglatasa, juft, bir-biriga qarayotgan, uchayotgan qushlar baxtni, qo‘sha qarishni, farovonlikni anglatgan.

Yuqorida keltirilganidek, qushlar insoniyatga xurramlik, shodlik olib keluvchi elchi hisoblanib, ularning qalbida umid va ishonch uyg‘otuvchi motivdir. Jumladan,

usta kulollar yasayotgan buyumlariga turli qushlar ramzini tushirishgan va ularni “baxt qushi”, deb e’tirof etishgan. Usta kulollar orasida “baxt qushi” obrazi nafaqat an’ana darajasiga ko’tarilgan, balki har bir ustaning qush haqidagi o’ziga xos tasavvuriga ega ekanligi ham nazarda tutilgan. Agar kulol o’z qushini chiza olmasa, u o’z ishinig ustasi bo’la olmaydi. Bu qush motivining kulolchilik tasvirlarida muhim figura ekanligidan dalolatdir.

Kulolchilikda qushlardan shaklidan ham foydalanishgan. Qush va parranda shaklida turli buyumlar yasashgan. Ayniqsa loydan yasalgan hushtak (hushpullak) yasalgan. Bu hushtaklar(6-rasm) turli o’lchamda bo’lib, ikki xil qadim e’tiqodlarga asosan hushtak yovuz ruhlarni haydovchi va qo’rqituvchi hamda bolalar uchun o’yinchoq vazifasini bajargan.

Hushtak. Xorazm. XXI asr. 6-rasm.

O’zbek amaliy-san’atida qush kulti mavzusi turli e’tiqodlar, tushunchalar negizida birlashuvchi, totemistik tasavvurlar hosil qiluvchi timsol hisoblanadi. Jamiyatning jadal rivojlanishiga qaramay, bu bilan bog’liq bo’lgan ba’zi tushunchalar va g’oyalar hali ham o’zining asl shakli va ma’nosini yo’qotmagan. Ular aholining kundalik hayoti va faoliyatida ma’lum darajada mavjud bo’lib, o’z ahamiyatini saqlab qolgan.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida qush motivining xalqimiz orasida keng tarqalishi quyidagi omillarda izohlanadi: uning tarixiy va mifologik mazmun mohiyati haqida diniy va dunyoviy faraz va tushunchalarning borligi; xalq turmush tarzi va uning hayotiga singib ketishi esa u doimiy tarzda ishlatadigan ro’zg’or buyumlarida ya’ni kulolchilik mahsulotlari – oftoba, sut kosa, lagan, kashtachilik mahsulotlari – yostiq, joypo’sh, zar devor, bo’g’jama kabilarda va yana gilamchilikda ham bugungi kunga qadar ishlatilib kelinayotganligi bilan asoslanadi.

Epik qush timsolining shakllanish jarayoni ibtidoiy davrdagi madaniy va diniy hayot bilan uzviy bog’langan holda o’sha jarayonda bu motiv haqida qarashlar mazmun mohiyati bugungi kunga qadar yetib kelishining sabablari ilmiy asoslari ko’rsatib berildi. Qush motivining mifologik jarayondagi tushunchalari qilinayotgan xatti-harakatlar, xalq qarashlari orqali izohlandi. Bu motiv o’zbek san’atining jozibali va ma’naviy boy motivlaridan biri bo’lib, xalq amaliy san’atining ko’p asrlik an’analarini o’ziga singdirganligi bilan ham ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2007.

2. Азизов А.А. В поисках птицы счастья//Материалы VI международной научно-практической Конференции «GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2019: CENTRAL ASIA». Нур-Султан. 2019.
3. Bogolovskaya I. Zoomorphic Motifs in Karakalpak Ornamental Art. // “Sanat” journal of the Academy of Arts of Uzbekistan #2. 01.04.2009.

LINGUOCULTURAL ISSUES IN THE TRANSLATION OF UZBEK FOLK ART TERMS

Abstract. The translation of Uzbek folk art terminology into English poses intricate linguistic, cultural, and semantic challenges due to the deep-rooted historical and symbolic nature of these terms. Uzbek folk art, encompassing embroidery, music, dance, and craftsmanship, reflects centuries of national identity and collective memory. Many of its terms encode specific cultural realities, tools, and meanings that lack direct equivalents in English. This article examines the main difficulties in translating Uzbek folk art terminology, explores strategies for achieving cultural and semantic adequacy, and highlights the importance of preserving conceptual integrity in cross-cultural communication.

Keywords: Uzbek folk art, translation studies, cultural terminology, untranslatability, linguistic equivalence, oral tradition, cultural heritage, intercultural communication, semantic loss.

Annotatsiya O'zbek xalq amaliy san'ati terminlarini ingliz tiliga tarjima qilish jarayoni chuqur tarixiy va ramziy ma'noga ega bo'lgan ushbu atamalarning murakkab lingvistik, madaniy va semantik xususiyatlari tufayli qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Tikuvchilik, musiqa, raqs va hunarmandchilikni qamrab olgan o'zbek xalq san'ati asrlar davomida shakllangan milliy o'zlik va jamoaviy xotiraning ifodasidir. Ushbu soha terminlarining ko'pchiligi ingliz tilida to'liq ekvivalentga ega bo'lmagan o'ziga xos madaniy realliklar, asbob-uskunalar va ma'nolarni mujassam etadi. Maqolada o'zbek xalq amaliy san'ati terminlarini tarjima qilishdagi asosiy qiyinchiliklar tahlil qilinadi, madaniy va semantik adekvatlikni ta'minlash strategiyalari yoritiladi hamda madaniyatlararo muloqotda konseptual yaxlitlikni saqlab qolish muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: o'zbek xalq amaliy san'ati, tarjimashunoslik, madaniy terminologiya, lingvistik ekvivalentlik, og'zaki an'ana, madaniy meros, madaniyatlararo muloqot, semantik yo'qotish.

Аннотация. Перевод терминологии узбекского народного искусства на английский язык представляет собой сложную лингвистическую, культурную и семантическую задачу из-за глубоко укоренённого исторического и символического характера этих терминов. Узбекское народное искусство, включающее вышивку, музыку, танец и ремесло, отражает веками формировавшуюся национальную идентичность и коллективную память народа. Многие термины содержат в себе уникальные культурные реалии, обозначения инструментов и смысловые оттенки, не имеющие прямых эквивалентов в английском языке. В статье рассматриваются основные трудности перевода терминологии узбекского народного искусства, анализируются стратегии достижения культурной и семантической

адекватности, а также подчёркивается важность сохранения концептуальной целостности в межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: узбекское народное искусство, культурная терминология, непереводаемость, лингвистическая эквивалентность, устная традиция, культурное наследие, межкультурная коммуникация, семантические потери.

Introduction. Uzbek folk art represents one of the richest spheres of the nation's intangible cultural heritage, encompassing embroidery (*kashtachilik*), weaving (*atlas va adras to'qish*), ceramics (*kulolchilik*), metal engraving (*zargarlik*), musical performance (*baxshichilik*), and traditional dance (*raqs san'ati*). These crafts and traditions have evolved over centuries, absorbing regional styles and local symbolism. Their terminology—shaped by oral transmission—reflects not only material culture but also spiritual, ethical, and aesthetic dimensions of Uzbek life. Translation of this terminology into English is essential for promoting Uzbek culture in global contexts such as UNESCO reports, academic publications, museum exhibitions, and intercultural education. Yet, it remains a complex task that involves reconciling linguistic, conceptual, and cultural systems that differ profoundly.

Folk art terminology represents the linguistic embodiment of a nation's worldview, aesthetic values, and spiritual heritage. In Uzbekistan, folk art (*xalq amaliy san'ati*) functions as a living archive of national traditions, manifested in crafts such as *do'ppi tikish* (cap embroidery), *sozandachilik* (instrumental performance), *baxshichilik* (epic singing), and *kashtachilik* (needlework). When translating these culturally bound terms into English, translators encounter not only lexical gaps but also significant cultural asymmetries. The complexity lies in transferring not merely the denotative meaning of words but also their symbolic, ritual, and historical dimensions.

Main part Uzbek folk art terminology is a product of oral tradition and regional variation. Terms such as *do'ppi*, *suzani*, *baxshi*, and *pichoqchilik* have evolved through centuries of artisanal and ritual practice. Unlike standardized terminologies in technical or scientific fields, folk art terms are fluid, context-dependent, and often polysemous. This variability complicates the creation of stable English equivalents. For example:

“*Do‘ppi*” – typically translated as “*skullcap*” or “*cap*” – functions as both a decorative and symbolic object, representing regional identity and social status.

“*Suzani*” – literally meaning “needlework” – denotes embroidered textiles used in weddings and rituals. Its artistic and spiritual importance makes it a cultural emblem that resists literal translation.

“*Chust pichog‘i*” – a handmade knife from the Chust region – reflects unique metallurgical craftsmanship and local aesthetics that cannot be captured by the simple word “*knife*.” Each of these terms embodies a specific cultural code that English cannot easily replicate.

Many Uzbek folk art terms are *polysemous*, meaning their interpretations depend on context. The word “*baxshi*,” for instance, may refer to an epic storyteller, a musician, or a healer with shamanic attributes. Similarly, “*naqqosh*” can mean both “painter” and “decorative craftsman.” This polysemy requires translators to possess deep ethnographic and linguistic knowledge to choose the appropriate equivalent based on situational context.

Moreover, decorative motifs such as “*bodom gul*” (almond blossom) and “*oyna gullar*” (mirror flowers) carry symbolic meanings of fertility, protection, and spiritual beauty. Translating them merely as “almond flower” or “mirror pattern” results in a loss of cultural depth and connotative richness.

The concept of cultural untranslatability (Catford, 1965; Nida, 1964) is particularly relevant to Uzbek folk art terminology. Certain words encapsulate experiences and beliefs specific to Uzbek society. Since English-speaking audiences may lack the corresponding cultural frame of reference, direct equivalents are often absent. For instance, “*beshik to‘y*” (cradle ceremony) or “*govun sayli*” (melon festival) are not merely events but social practices embedded in national identity.

The semantic density of folk art terms often results in *semantic loss* during translation. Translators may compensate by using explicitation, footnotes, or cultural glossaries, yet these methods can disrupt textual flow and aesthetic impact (5,135).

A distinctive feature of Uzbek folk art terminology is its oral transmission across generations. Most terms have been passed down verbally among artisans,

musicians, and performers, resulting in multiple regional variants and spellings. For instance, “*do‘ppi*” may appear as “*duppi*,” “*doppi*,” or “*toppi*” in different dialects. This lack of codification poses serious challenges for lexicographers and translators attempting to produce authoritative bilingual glossaries.

Inconsistency in translation further leads to terminological fragmentation in academic publications, museum catalogs, and cultural research. The absence of a unified reference system weakens the visibility and academic reliability of Uzbek folk art in global discourse.

To address translation strategies challenges, translators may adopt several strategies:

1. Transliteration with Explanatory Notes - Keeping the original Uzbek term (e.g., *suzani*, *do‘ppi*, *baxshi*) accompanied by brief explanation helps preserve authenticity and avoid cultural distortion.

2. Descriptive Translation - Using a descriptive phrase, such as “*embroidered wedding textile (suzani)*” or “*traditional cap with symbolic patterns (do‘ppi)*”, balances clarity and cultural integrity.

3. Contextual Adaptation - Selecting English equivalents that approximate function rather than form—for example, translating “*baxshi*” as “*folk bard*” in literary contexts.

4. Development of Bilingual Glossaries - Creating standardized dictionaries of folk-art terms through collaboration among linguists, folklorists, and artisans ensures consistency and academic precision.

Translation serves not only as a linguistic act but also as a cultural mediation process. By carefully rendering Uzbek folk art terminology into English, translators contribute to safeguarding intangible cultural heritage and promoting intercultural understanding (6,45). Inaccurate translation, however, risks trivializing or misrepresenting national identity.

Translating Uzbek folk art terminology into English involves the following challenges:

1. Lexical Gaps – Absence of equivalents for culturally unique artifacts (e.g., *do'ppi*, *pichoqchilik*).
2. Polysemy – A single term may denote multiple meanings (e.g., *baxshi* as poet, musician, or healer).
3. Regional Variation – Dialectal forms produce inconsistent usage.
4. Stylistic Constraints – Some words carry ritual or poetic connotations that English cannot replicate.

Translators may therefore apply different types of equivalence: formal equivalence (literal translation); functional equivalence (rendering purpose or function); descriptive equivalence (explaining meaning); borrowing with commentary (keeping the original term with notes

The translation of culturally loaded terms has been widely discussed by scholars such as E. Nida (1964), J.C. Catford (1965), and M. Baker (2011). Their theories provide a framework for understanding the translation of Uzbek folk art terminology. Nida's Dynamic Equivalence suggests that translation should evoke equivalent response rather than identical wording. (1,23) Catford's Cultural Untranslatability explains why some lexical items lack direct counterparts. Baker's Concept of Non-Equivalence at Word Level offers strategies such as paraphrasing, borrowing, and adaptation.

Institutions such as the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture, the Academy of Sciences of Uzbekistan, and the National Center for Intangible Cultural Heritage play a vital role in documenting and standardizing these terms for international scholarship. The integration of folk art terminology into global linguistic databases and UNESCO cultural registers will further enhance the visibility of Uzbek cultural heritage worldwide.

Conclusion. The translation of Uzbek folk art terminology into English remains a complex endeavor requiring linguistic precision, cultural empathy, and interdisciplinary collaboration. Many terms resist direct equivalence due to their deep symbolic and historical significance. Translators must therefore act not merely as linguistic intermediaries but as cultural interpreters, ensuring that the essence of

Uzbek folk heritage is preserved in global academic and artistic communication. Developing standardized bilingual glossaries and fostering research cooperation will significantly enhance the accuracy and prestige of Uzbek folk art studies in the international arena.

References

1. Nida E.A. Toward a Science of Translating. – Leiden: E.J. Brill, 1964. P.331.
2. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. – Oxford: Oxford University Press, 1965. P.102.
3. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2011. P.332.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P.524.
5. Muradkasimova K.Sh. Til va madaniyat integratsiyasi muammolari. – Toshkent: Fan, 2019. B.230.
6. Raximova M. Uzbek Intangible Cultural Heritage: Preservation and Globalization // Journal of Cultural Studies. – 2021. – №5(2). – B. 45–53.

CHET TILLARNI O'QITISHDA ETNOPEDAGOGIK YONDASHUVNING AHAMIYATI VA ZARURATI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada chet tillarni o'qitishda etnopedagogik yondashuvning nazariy, metodologik va amaliy jihatlarini keng yoritilgan. Etnopedagogika xalqning madaniy merosi, qadriyatlarini va tarbiyaviy an'analari bilan tayanib, o'quvchilarni tilni o'rganish jarayonida milliy o'zlik va madaniyatlararo mulohazaga tayyorlaydi. Maqolada xorijiy olimlar (J. Cummings, P. Sahlberg, K. Yoshida va b.) tajribalari asosida etnopedagogik metodlarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida chet tillarni o'qitishda milliy qadriyatlarni tatbiq etishning dolzarbligi ilmiy asoslangan.*

Kalit so'zlar: *etnopedagogika, til o'qitish, madaniyat, qadriyatlar, zamonaviy ta'lim*

Аннотация. *В статье подробно рассматриваются теоретические, методологические и практические аспекты этнопедагогического подхода в обучении иностранным языкам. Этнопедагогика, опираясь на культурное наследие и ценности народа, способствует формированию национального самосознания и межкультурной компетенции учащихся. На основе трудов зарубежных исследователей (Д. Каммингс, П. Салберг, К. Ёсида и др.) анализируется интеграция этнопедагогических методов в образовательный процесс. Особое внимание уделено актуальности применения национальных ценностей в преподавании иностранных языков в Узбекистане.*

Ключевые слова: *этнопедагогика, обучение языкам, культура, ценности, современное образование*

Abstract. *This article discusses the theoretical, methodological, and practical aspects of the ethnopedagogical approach in teaching foreign languages. Ethnopedagogy, based on national traditions, cultural values, and educational heritage, promotes both national identity and intercultural competence among students. Drawing on the works of J. Cummings, P. Sahlberg, and K. Yoshida, the study analyzes how ethnopedagogical methods can be effectively integrated into the educational process. The paper also highlights the importance of applying national values in foreign language teaching in Uzbekistan's education system.*

Keywords: *ethnopedagogy, language teaching, culture, values, modern education*

So‘nggi yillarda ta‘lim jarayonini insonparvarlik, madaniy meros va milliy qadriyatlar asosida tashkil etish g‘oyasi global miqyosda dolzarb masalaga aylandi. Chet tillarni o‘qitish esa, o‘z navbatida, faqat grammatik va fonetik ko‘nikmalarni emas, balki madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini ham shakllantirishni talab etadi. Shu boisdan, etnopedagogik yondashuv til o‘rgatish jarayonini insoniy, ma‘naviy va madaniy qadriyatlar bilan boyituvchi metod sifatida tobora ko‘proq e‘tirof etilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni hamda “Milliy ta‘lim dasturi”da yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash muhim vazifa sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan, chet tili o‘qituvchilari zamonaviy metodikaga etnopedagogik elementlarni uyg‘unlashtirish orqali, nafaqat lingvistik, balki tarbiyaviy maqsadga ham erishadilar.

Etnopedagogika — xalqning asrlar davomida shakllangan tarbiyaviy tajribasi, ma‘naviy qadriyatlari va milliy o‘ziga xos dunyoqarashiga asoslangan pedagogik yo‘nalishdir. U inson shaxsini shakllantirishda xalq og‘zaki ijodi, urf-odatlar, marosimlar va qadimiy tarbiyaviy an‘analarni zamonaviy ta‘lim bilan uyg‘unlashtirishni nazarda tutadi. Qodirov (2020) ta‘kidlaganidek, etnopedagogika millatning “ma‘naviy genofondini tiklashga xizmat qiluvchi, xalq tajribasiga asoslangan ilmiy va amaliy tizimdir.”

Etnopedagogik yondashuvni chet tillarni o‘qitish jarayoniga qo‘llash, avvalo, o‘quvchini milliy o‘zlikni anglash va madaniyatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga yo‘naltiradi. Til o‘rganish bu jarayonda nafaqat kommunikativ vosita, balki xalq ruhiyatini, qadriyatlarini va tafakkurini anglash kalitiga aylanadi. Masalan, ingliz tilidagi “Practice makes perfect” iborasi o‘zbek xalq maqoli “Harakatda baraka” bilan ma‘nodosh bo‘lib, ikkala xalqning ham mehnatsevarlik, sabr-toqat va intiluvchanlikni qadrlash an‘analarini ifodalaydi. Bunday misollar orqali o‘quvchi tilni o‘rganish bilan birga, turli madaniyatlarning o‘xshash jihatlarini his qiladi, umumiy insoniy qadriyatlarni anglay boshlaydi.

Shu tariqa, etnopedagogik yondashuv til o‘rganishni faqat grammatik bilimlar to‘plami emas, balki madaniy-ma‘naviy anglash jarayoniga aylantiradi. O‘quvchi

tilda soʻzlashuvchi xalqning ruhiyatini, qadriyatlarini va dunyoqarashini bilgan sari, oʻz milliy madaniyatiga boʻlgan hurmati va iftixori ham ortadi. Bu esa oʻz navbatida, shaxsning madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantiradi. Bugungi kunda koʻplab xorijiy mamlakatlarda til oʻqitish jarayoniga milliy qadriyatlar, urf-odatlar va madaniy kontekstni singdirish yondashuvi tobora kengayib bormoqda. Chet tilini oʻrganish faqat lingvistik kompetensiyani emas, balki shaxsning ijtimoiy va madaniy ongini shakllantirishga xizmat qilishi zarurligi haqida koʻplab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Kanadalik olim Jim Cummings (2001) oʻz tadqiqotlarida “til oʻrganish – bu shunchaki kommunikatsiya vositasi emas, balki shaxsning ijtimoiy va madaniy oʻzligini anglash jarayonidir” deya taʼkidlaydi. U til oʻrganish jarayonida ona madaniyati bilan bogʻliqlikni saqlash muhimligini uqtiradi. Cummings nazariyasiga koʻra, oʻquvchi yangi tilni oʻrganar ekan, oʻzining milliy qadriyatlariga tayanishi uni oʻrganayotgan madaniyatni chuqurroq his etishiga yordam beradi. Natijada, oʻquvchi oʻzining kimligini yoʻqotmasdan, global madaniyatga uygʻunlashadi.

Finlyandiya taʼlim tizimi bu borada eng muvaffaqiyatli modellarni taklif etgan davlatlardan biridir. Pasi Sahlberg (2015) ishlab chiqqan “madaniyatga asoslangan taʼlim modeli” (Culture-based Education Model) da oʻquvchilar uchun dars mazmuni ularning shaxsiy hayoti, oilaviy qadriyatlari va mahalliy ijtimoiy tajribalariga bogʻlanadi. Masalan, chet tili darslarida fin xalqining folklori, tabiat haqidagi hikoyalar, xalq bayramlari va kundalik hayotga oid matnlar asosida oʻqitish yoʻlga qoʻyilgan. Natijada, oʻquvchilarda ijodiy tafakkur, madaniy sezgirlik, ijtimoiy faollik va axloqiy masʼuliyat birgalikda shakllanadi. Sahlbergning fikricha, “taʼlimning eng yuqori darajasi — bu insonni oʻz madaniyatini anglagan holda dunyo bilan muloqot qila olishga oʻrgatishdir.”

Yaponiyada ham chet tillarni oʻqitishda milliy ruhni saqlashga katta eʼtibor qaratiladi. K. Yoshida (2018) tomonidan ishlab chiqilgan “Kokoro no kyoiku” (“Yurak tarbiyasi”) dasturi ingliz tili taʼlimida xalqona odob-axloq, qadimiy hikoyalar, xalq ertaklari va rivoyatlardan foydalanishga asoslanadi. Bu metodika nafaqat oʻquvchilarning til koʻnikmalarini, balki ularning axloqiy, estetik va hissiy-

intellektual rivojini ham ta'minlaydi. "Yurak tarbiyasi" modeli o'quvchini faqat bilim oluvchi emas, balki o'z madaniy ildizlariga suyanib fikr yurituvchi shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli yapon ta'lim tizimi tilni o'rganishni insonni tarbiyalash jarayonining bir qismi deb biladi.

O'zbekiston tajribasi ham bu borada e'tiborga molik. So'nggi yillarda etnopedagogik yondashuvni chet tili o'qitish jarayoniga tatbiq etish yo'nalishida bir qator amaliy izlanishlar olib borilmoqda. Rustamova (2019) o'z tadqiqotlarida xalq og'zaki ijodi namunalaridan, milliy bayramlar va qadriyatlar bilan bog'liq mavzulardan foydalanish o'quvchilarda o'rganishga bo'lgan qiziqishni sezilarli darajada oshirishini aniqlagan. Ayniqsa, til darslarida o'zbek xalq maqollari, hikmatli so'zlari, qadimiy udumlari yoki milliy kiyimlar bilan bog'liq matnlarni o'qish talabalarda "til bu madaniyatning oynasi" degan tushunchani mustahkamlaydi. O'zbekiston sharoitida bunday yondashuvning afzalligi shundaki, u o'quvchilarni o'z milliy qadriyatlariga tayanib o'rganishga o'rgatadi. Bu esa o'z navbatida, yoshlarning madaniy o'zligiga sodiqligini saqlash bilan birga, ularni xalqaro muloqotga ochiq, tolerant va zamonaviy fikrlovchi shaxslar sifatida tarbiyalaydi.

Shunday qilib, xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, etnopedagogik yondashuv — bu nafaqat milliy madaniyatni asrash vositasi, balki samarali ta'lim strategiyasidir. Har bir mamlakat o'z madaniy boyligini o'qitish jarayoniga singdirish orqali o'quvchilarni yanada faol, ijodkor va global tafakkurga ega shaxslar qilib tarbiyalay oladi. Etnopedagogik yondashuv chet tili o'qitish jarayonini faqat grammatik bilim va lug'at boyligini o'zlashtirish bosqichida emas, balki insonning madaniy tafakkurini shakllantiruvchi, qadriyatlarga tayanadigan jarayonga aylantiradi.

Bu yondashuv o'quvchi shaxsining dunyoqarashini kengaytiradi, uni o'z milliy madaniyatini anglash bilan birga, boshqa xalqlarning madaniyatiga nisbatan hurmat ruhida tarbiyalaydi. Etnopedagogik metodlar qo'llanilgan darslarda o'quvchi o'z xalqining og'zaki ijodi, urf-odatlari, marosimlari, milliy san'at turlari yoki tarixiy shaxslari haqidagi materiallar asosida tilni o'rganadi. Bu jarayon o'quvchida "til o'rganish – bu madaniyatni his qilish" degan ichki motivatsiyani shakllantiradi. Masalan, o'zbek xalqining mehmondo'stlik, halollik yoki kattalarga hurmat kabi

qadriyatlarini ingliz tilidagi “hospitality”, “honesty”, “respect for elders” tushunchalari bilan taqqoslash orqali o‘quvchi nafaqat so‘z ma’nosini, balki ularning madaniy ildizini ham anglaydi.

Etnopedagogik yondashuvning amaliy natijalari ko‘plab tajribalarda isbotlangan. O‘tkazilgan dars kuzatuvlari shuni ko‘rsatadiki, xalq og‘zaki ijodi, milliy o‘yinlar yoki madaniy mavzular asosidagi mashg‘ulotlar o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodkorlikni sezilarli darajada rivojlantiradi. Shuningdek, bunday yondashuv darsni jonli, hissiy va mazmunan boy holatga keltiradi.

Etnopedagogik yondashuv orqali chet tili darslarida quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash va madaniy iftixor hissini kuchaytirish;
- o‘rganilayotgan til madaniyatiga nisbatan hurmatni shakllantirish;
- ijodkorlik va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- ta’lim jarayonini hayotiy qadriyatlar bilan boyitish;
- madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish va tolerantlikni rivojlantirish.

Bu yondashuv, ayniqsa, o‘qituvchi shaxsining roli bilan chambarchas bog‘liq. Xamidova (2020) ning fikricha, “chet tili o‘qituvchisi faqat til o‘rgatuvchi emas, balki madaniyatlararo vositachi, tarbiyachi va kommunikativ jarayonning bosh ishtirokchisidir.” Shunday ekan, zamonaviy o‘qituvchi nafaqat lingvistik bilimga, balki etnopedagogik kompetensiyalarga ham ega bo‘lishi lozim. Shu sababli o‘qituvchilarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonida etnopedagogik yondashuvni o‘rgatish, milliy qadriyatlarni ta’limga tatbiq etish bo‘yicha trening va metodik seminarlarni yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga ega. Chunki har bir o‘qituvchi, avvalo, o‘z xalqining tarbiyaviy tajribasini anglagan holda, uni zamonaviy o‘quv jarayoniga moslashtira olsa, chet tili ta’limi yanada mazmunli va samarali bo‘ladi. Shunday qilib, etnopedagogik yondashuvning amaliy ahamiyati shundaki, u tilni o‘rganish jarayonini insoniy qadriyatlar bilan boyitadi, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida samimiy muloqot muhitini yaratadi hamda o‘rganilgan bilimlarni hayotiy tajriba bilan bog‘lash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, chet tillarni o‘qitishda etnopedagogik yondashuv – bu milliy qadriyatlar, madaniy meros va zamonaviy metodlarning uyg‘unlashuvidan hosil bo‘lgan, ta’lim jarayoniga yangicha ruh bag‘ishlovchi konsepsiyadir. Mazkur yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, u o‘quvchilarda tilni o‘rganish jarayoniga ichki qiziqish va motivatsiyani kuchaytiradi, shu bilan birga, ularni madaniyatlararo muloqot madaniyatiga yo‘naltiradi. Etnopedagogika o‘qituvchi uchun ham o‘ziga xos imkoniyatlar yaratadi. Bu yondashuv orqali pedagog nafaqat til bilimlarini, balki xalqning ma’naviy boyligini ham o‘quvchi ongiga singdiradi. Shunday qilib, dars jarayoni faqat grammatik bilim berish emas, balki shaxsni tarbiyalash, uning dunyoqarashini kengaytirish, madaniyatlararo anglashni shakllantirish vositasiga aylanadi.

Shuningdek, o‘quvchilarning o‘z oilaviy va mahalliy tajribalarini dars jarayonida til o‘rganish bilan bog‘lash imkonini yaratish zarur. Bunday yondashuv ularning darsga faol ishtirokini ta’minlab, tilni hayotiy kontekstda o‘zlashtirishiga yordam beradi.

O‘qituvchilarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonida etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e’tibor berish lozim. Chunki o‘qituvchi bu yondashuvni dars jarayoniga to‘g‘ri singdira olsa, o‘quvchilarda ham madaniy tafakkur, ham kommunikativ ko‘nikmalar samarali shakllanadi. Shuningdek, darslarda madaniyatlararo taqqoslash va tolerantlikni rivojlantiruvchi interaktiv metodlardan — muhokama, rolli o‘yin, ijodiy topshiriq va madaniy loyihalardan keng foydalanish tavsiya etiladi. Bu nafaqat til o‘rganishni qiziqarli qiladi, balki o‘quvchilarning global fikrlashini ham rivojlantiradi.

Kelgusida etnopedagogika asosidagi o‘quv-metodik qo‘llanmalar, elektron resurslar va dars ishlanmalari bazasini yaratish, ularni o‘qituvchilar o‘rtasida almashish tizimini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, chet tili o‘qituvchilarini tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalarida “Etnopedagogika va til o‘qitish” fanini ixtisoslik moduli sifatida kiritish ham bu yo‘nalish rivojiga sezilarli turtki beradi. Umuman olganda, etnopedagogik yondashuvni til o‘qitish jarayoniga chuqur integratsiya qilish o‘quvchilarning madaniy ongini yuksaltiradi, o‘qituvchi

faoliyatining ma'naviy mazmunini boyitadi hamda ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Etnopedagogika, aslida, til o'rganishni insonning ma'naviy kamoloti bilan bog'laydigan, xalq ruhiyatidan oziqlanuvchi ta'lim konsepsiyasidir. U o'quvchiga o'z millatini anglash, uni sevish va shu orqali dunyo xalqlari bilan muloqotda ochiq, tolerant va ijodkor bo'lish imkonini beradi.

Bugungi globallashuv davrida etnopedagogika o'z dolzarbligini yanada oshirmoqda. Chunki u insonni faqat bilimli emas, balki madaniyatli, o'z ildizini anglagan va uni asray oladigan shaxs sifatida tarbiyalaydi. Shu bois, etnopedagogik yondashuv zamonaviy ta'limda milliy o'zlikni saqlash va global tafakkurni uyg'unlashtirishning eng muhim vositalaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Cummins, J.** (2001). *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Clevedon: Multilingual Matters.
2. **Sahlberg, P.** (2015). *Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?* New York: Teachers College Press.
3. **Yoshida, K.** (2018). *Cultural approaches in EFL classrooms in Japan*. *Asian EFL Journal*, 20(4), 101–118.
4. **Qodirov, A.** (2020). *O'zbek etnopedagogikasining nazariy asoslari*. Toshkent: Ma'naviyat.
5. **Rustamova, N.** (2019). *Etnopedagogik yondashuvning zamonaviy ta'limdagi o'rni*. *O'zbekiston pedagogik jurnali*, 2(4), 45–49.
6. **Xamidova, Z.** (2020). *Etnopedagogik elementlar asosida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish*. *Xalq ta'limi*, 1(5), 77–82.
7. **Karimov, B.** (2021). *Pedagogik meros va etnopedagogik g'oyalarning uyg'unligi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
8. **Sattorova, D.** (2022). *Milliy qadriyatlar asosida chet tili ta'limini rivojlantirishning pedagogik asoslari*. *Ta'lim va innovatsiya*, 3(2), 88–94.

THE MULTIDIMENSIONAL NATURE OF UZBEK FOLKLORE CULTURE

Annotation. *The present article deals with the folklore art in Uzbekistan, particularly, its origin, types of folklore genre, and their peculiarities. Folk art is the historical basis of the entire world artistic culture, a source of national artistic traditions, and a way of expressing national identity. Folk literature is, however, not merely a carrier of cultural values; rather, it is also an expression of self-reflection. It serves as a platform to hold high moral ground without any relevance to present day reality.*

Key words: *folklore, dastan(epic poem), fairy tales, non-literate, latifa (type of a short joke), traditional, criticism, performer, culture, rituals, ceremonies.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается фольклорное искусство Узбекистана, в частности, его происхождение, виды фольклорного жанра и их особенности. Народное искусство – историческая основа всей мировой художественной культуры, источник национальных художественных традиций, способ выражения национальной самобытности. Однако народная литература – это не просто носитель культурных ценностей; скорее, это также выражение саморефлексии. Он служит платформой для отстаивания высоких моральных принципов, не имеющих никакого отношения к сегодняшней реальности.*

Ключевые слова: *фольклор, дастан (эпическая поэма), сказки, латифа (тип короткого анекдота), традиционный, критика, исполнитель, культура, обряды, церемонии.*

Annotasia. *Ushbu maqolada O'zbekistondagi folklor san'ati, xususan uning kelib chiqishi, folklor janrlarining turlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z boradi. Xalq ijodi – bu butun dunyo badiiy madaniyatining tarixiy asosi, milliy badiiy an'analarning manbai va milliy o'ziga xoslikni ifoda etish uslubidir. Biroq, xalq adabiyoti nafaqat madaniy qadriyatlarning tashuvchisi; aksincha, bu o'z-o'zini aks ettirishning ifodasidir. Bu bugungi haqiqat uchun hech qanday ahamiyatga ega bo'lmagan holda yuqori axloqiy zamin yaratish uchun platforma bo'lib xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *folklor, doston, ertaklar, savodsizlar, latifa (qisqa hazil turi), an'anaviy, tanqid, ijrochi, madaniyat, marosimlar, marosimlar.*

The term "folklore" (English folk-lore – “folk wisdom”) was first introduced by the English scientist William J. Thomas in 1846 to refer to both artistic (traditions, dances, music, etc.) and material (housing, utensils, clothing) culture of the people [1] [2]. As a scientific term, it is officially accepted by the English Folklore Society [3].

Throughout time, and in different countries, folklore was understood as folk art in all its manifestations, and more narrowly - "oral literature", "oral poetry" [4]; there is no unity in the use of the term. The traditional beliefs, customs, and stories of a community, passed through the generations by word of mouth. The idea of folklore as part of the traditional peasant culture in feudal society and the remaining layers of the culture of the peasant environment during subsequent periods in the history of society is widespread; at the same time, any amateur art (modern urban folklore) can be attributed to folklore, while the creativity of subcultural groups united by a common occupation (miners' creativity, soldier's, tourist's, student's folklore) or for other reasons is of particular interest [5].

The main purpose of folklore is to convey a moral lesson and present useful information and everyday life lessons in an easy way for the common people to understand. Folk tales sugarcoat the lessons of hard life in order to give the audience pointers about how they should behave. It is one of the best mediums to pass on living culture or traditions to future generations.

Currently, many forms of folk literature have been transformed into books and manuscripts, which we see in the forms of novels, histories, dramas, stories, lyric poems, and sermons. Folk literature is, however, not merely a carrier of cultural values; rather, it is also an expression of self-reflection. It serves as a platform to hold high moral ground without any relevance to present day reality. Instead, writers use it as a commentary or satire on current political and social reality. In the modern academic world, folklores and folktales are studied to understand ancient literature and civilizations.

By verbal is meant the artistic collective creativity of the people, reflecting their life, views, ideals, principles; poetry created by the people and prevalent among the masses (legend, songs, ditties, anecdotes, fairy tales, epics), folk music (songs, instrumental tunes and plays), theater (dramas, satirical plays, puppet theater), dance. The most important feature of folklore, in contrast to literature and modern book culture, is its traditionalism and orientation towards the oral method of transmitting

information. Usually rural residents (peasants) acted as transmitters of folk art from generation to generation.

Some researchers also refer to folk art as all types of non-professional art (amateur art, including folk theaters) [source not specified 1282 days].

Folk art, which originated in ancient times, is the historical basis of the entire world artistic culture, a source of national artistic traditions, a way of expressing national identity. There is an approach according to which the units of folklore, as an integrated system, are not songs, myths, dances by themselves, not separate "works" of folk art, but holistic folklore acts, folklore actions (rituals, ceremonies in the broad sense of the word). For example, any song is considered not as "just" a song in itself, but within the framework of its purpose - as tied to something, structurally and functionally related to something [6]. Likewise with dance, music, clothing, folk theater.

The folklore of a primitive non-literate society is based on mythology and a religious system, in which ritual forms play a particularly important role. The oldest writing genres continue the folkloric traditions of spells, ritual poetry (calendar and wedding), myth, and historical legends; at the same time, literature preserves stylistic means close to folklore: similar systems of repetitions, parallelisms, metaphors, verbal play, etc. At the same time, the most ancient inscriptions are such that their function cannot be adequately realized with the help of an oral folklore word (for example, the ancient Egyptian "autobiographical" inscriptions of nobles and all kinds of funeral texts). After the appearance of writing and literature, in the conditions of the emergence of statehood and the development of more complex religious and mythological systems, folklore continues to function, but such traditional, or "classical" folklore develops into something different from strictly archaic folklore.

The oldest plot fund undergoes desacralization, the oral tradition experiences the multifaceted influence of book literature: for example, the spoken word can reproduce the norms of the written language (especially typical for solemn rhythmic speech), at the same time folklorization and archaization of book sources take place.

In addition to the influence of literature, the influence of the more developed folklore of neighboring peoples may have a similar effect [7].

The evolution in the approach to folklore has led to the fact that the functioning of folklore in society is considered not only from the point of view of literary criticism, but also from the point of view of anthropology and sociology [8]. Many unofficial, non-canonical genres and types of folklore do not immediately come to the attention of specialists. For example, girls' love stories attracted the attention of collectors only in the 1980s, while their existence has an incomparably longer history.

Uzbek literature developed on the basis of oral and written folk art. Oral poetry of Uzbeks is represented by proverbs and sayings, fairy tales and dastan - an epic genre. The verbal creativity of the peoples who have inhabited the territory of modern Uzbekistan since ancient times is distinguished by its colorfulness, wealth and originality. In its history, it has more than one century and is closely intertwined with the folklore of other eastern peoples.

Writing among the Uzbeks appeared quite a long time ago. But until the last century, apart from folklore, no literature anymore developed. Most of the literary Uzbek classics were transmitted orally and, accordingly, their changes were made in accordance with the ethnic and cultural characteristics of the given territory. Here you can find a wide variety of genres: fairy tales, caustic sayings and proverbs, witty jokes, melodious, soulful songs. And the history of each of them goes back to the distant past.

Among the latter are “Alpamysh-Batyr”, “Gorogly”, “Kuntugmysh”, “Shirin and Shokar”. Dastan, like a fairy tale, has a traditional plot cliché. An epic poem is developed in Uzbek folklore; there are many legends and epic songs. The most famous performers: Yuldash-oglu, Fazil, Islam-shair, Ergash Jumanbulbul-oglu, etc.

In Uzbek folklore, there is labor, love, ritual songs, some of which are already mentioned in the 11th century. Among them are the drawn-out songs "kushik" and the wedding songs "yar-yar". Ergash Jumanbulbul-oglu was a famous folk storyteller and shoir (poet).

Fairy tales occupy a significant place in the literature of the people of Uzbekistan, especially about animals and magic-fantastic. There you can see the genre of *latifa*, which denotes an anecdote, more precisely, formed around jokers, mainly the famous Nasreddin Afandi, exposing the khans and bays. No less beloved among the people he was the hero of anecdotal stories, who exposed the clergy and nobility. There are many features of social satire in democratic popular versions of the *latifa*. There is also such an epic genre as *dastan*, which has become widespread in Uzbekistan. For example, there are more than 80 plots from 50 storytellers of the heroic epic "Alpamysh", more than 40 plots of the heroic-romantic epic "Gorogly", the war story "Yusuf and Ahmed", romantic *dastans* of adventure-novelistic and fantastic-fantastic content.

In Uzbek literature, there are also folklore works such as "Takhir and Zukhra", "Shirin and Shakar", the cycle "Rustamkhon", etc. According to their genetic characteristics, they are subdivided into folklore and book. Book plots, as a rule, are borrowed from classical works in Arabic, Perso-Tajik or Old Uzbek languages. For example, "Khosrov and Shirin", "Leyli and Majnun", "Yusuf and Zuleikha" and others. The difference between modern *dastans* from historical ones lies in the fact that they depict concrete historical reality, such as "Hasan the laborer", "Jizzakh uprising" F. Yuldash-oglu and others.

According to historical documents, the peoples living in this area, 25 centuries ago, had a diverse folklore in genres, the echoes of which can be found in modern folklore works of Uzbekistan. In folk epic stories (*dastans*), one can even today find elements of the creativity of the Sako-Massaget tribes. For example, the background of the *Aisuludastan* is the struggle between the Massagetki Tomiris and the Persian king Cyrus, which took place 26 centuries ago. There are also references to her struggle in other epics, most of which were recorded by Fazyl Yuldash-oglu. Also, many *dastans* rely on folk legends about Siyavush, who fled from his adoptive mother, performed a number of heroic deeds and died in a foreign country. According to archaeological excavations, this hero is also reflected in the paintings of artists.

Many legends from the Saka epic of the 4th century about Zariandra and the love he felt for Odatida have survived to this day. The image of the dragon conqueror Azhizheis found in the old part of the Avesta and is reflected in some Uzbek epics. Also, probably from the Saka epic, such a character as Rustam appeared in Uzbek folklore, which embodied boundless courage, coupled with high nobility. Another hero of the epic is Afrasiab, whose name was immortalized in the old name of Samarkand. The first written mentions of it are found in the Türkic chronicles of the 11th century.

The international organization UNESCO has included the cultural heritage of the Boysun district of the Surkhandarya region of Uzbekistan in the list of masterpieces of the spiritual heritage of the world cultural heritage and the Uzbek “Shashmakom”, which is part of the Folklore and folk traditions of Uzbekistan, a musical cycle consisting of many classical pieces of music.

Within the framework of the project “Preserving the Cultural Heritage of Boysun for the Future Generation of the Country”, a scientific expedition, a festival “BoysunBahori” (“Spring of Boysun”) and a regional conference were organized in Boysun. Scientific books and multimedia discs “Boysun Art” and “Musical Art of Boysun” were published. A museum and center of national applied arts was opened in Boysun. A center for the development of cultural tourism was established in Boysun, and a folklore academy “House of Culture” with modern equipment was opened. In 2001, UNESCO recognized the Boysun culture as a “masterpiece of oral and spiritual cultural heritage”. “The Boysun Bahori” Festival is a celebration of unique cultures! In modern times, sometimes unique rituals and traditions are lost, and only in places remote from large cities, you can still see a special culture. The purpose of this festival is to collect and show the heritage of the past, which is carefully preserved not only in Boysun, but also in other regions of Uzbekistan. In 2002, the first Festival of Folklore and Folk Traditions of Uzbekistan “Boysun-Bahori” took place.

List of used literature:

1. Gusev V.E. Folklore // Short literary encyclopedia / Ch. ed. A. A. Surkov. - M.: Soviet Encyclopedia, 1975. - T. 8. Flaubert - Yashpal. - S. 32.
2. Folklore // Ulyanovsk - Frankfurt. - M.: Soviet encyclopedia, 1977. - S. 516. - (Great Soviet encyclopedia: [in 30 volumes] / chief ed. A. M. Prokhorov; 1969-1978, vol. 27).
3. FOLKLORE. Encyclopedia Around the World. krugosvet.ru. Date of treatment: 11 May 2018.
4. Enikeeva AR Ethnopedagogical potential of musical folklore in the system of folk art culture. - M. ; Berlin: Direct Media, 2017. – p. 120
5. FOLKLORE is what FOLKLORE is: definition - History. NES.interpretive.ru. Date of treatment: 11 May 2018.
6. Gusev V.E. Folklore as a universal type of subculture
7. Alekseev E. E. Folklore in the context of modern culture: reasoning about the fate of a folk song. - M. : Soviet composer, 1988. – S. 33-35. - 237 p.
8. Meletinsky E.M., Neklyudov S.Yu., Novik E.S. Status of the word and the concept of genre in folklore / P.A. Grinzer. - Historical poetics. Literary eras and types of artistic consciousness. - M. : Heritage, 1994. – S. 39-104.
9. Abdurakhmanov B. Artistic culture of Uzbekistan. XX century. Tashkent, 2020.

O'ZBEK FOLKLOR IJROCHILIGIDA SIBIZG'a CHOLG'USINING O'RNI

Annotatsiya: *Ushbu maqola o'zbek folklor ijrochiligida Surxondaryo-Qashqadaryo hududlarining, musiqiy kompozitsiyalarida keng qo'llanib kelinayotgan sibizg'a (sibiziq) cholg'usi tarixi hamda ijrochilari haqida yozilgan. Bundan tashqari sibizg'a cholg'usining yasalişhi va ijro yo'llari haqida fikr yuritilgan. Ushbu cholg'uning mohir ijrochilari tomonidan ijro etilgan, kuy va nag'malarning nomlari va ular xususida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Folklor, etnografiya, Surxondaryo, Qashqadaryo, sibizg'a, cholg'u, nag'ma, sozanda, musiqa.*

Аннотация: *Данная статья посвящена истории и исполнителям инструмента сибизга (сибизик), широко используемого в музыкальных композициях Сурхандарьинско-Кашкадарьинской области в узбекском фольклорном исполнительстве. Кроме того, были рассмотрены способы изготовления и исполнения инструмента сибизга. Приведены названия и сведения о мелодиях и напевах, исполняемых искусными исполнителями этого инструмента.*

Ключевые слова: *Фольклор, этнография, Сурхандарья, Кашкадарья, сибизга, инструмент, мелодия, музыкант, музыка.*

Annotation: *This article is written about the history and performers of the sibizg'a (sibizik) instrument, widely used in musical compositions of the Surkhandarya-Kashkadarya regions in Uzbek folklore performance. In addition, the construction and performance methods of the sybyzgy were discussed. The names of melodies and tunes performed by skilled performers of this instrument and information about them are provided.*

Keywords: *Folklore, ethnography, Surkhandarya, Kashkadarya, sybyzgy, instrument, melody, musician, music.*

O'zbek folklor san'ati juda ham keng janr bo'lib, u turli xil san'at turlarini o'z ichiga qamrab oladi. Bu janrda Rejissor, aktyorlik san'ati, raqs san'ati, xonandalik, suhandonlik, cholg'u ijrochiligi, shoirlik kabi ko'plab san'at turlarini bilish lozim. Shuningdek, xalqimizning yashash turmushi tarzida hamisha qo'llanib kelinayotgan an'analar, udumlar, urf-odatlar va marosimlar hamda xalq ertaklari va o'yinlarni o'rganadi.

Surxondaryo va Qashqadaryo hududlari folklor ijrochiligi repertuarlarida ko'p yillardan buyon ijro qilinib kelayotgan sibiziq ya'ni sibizg'a cholg'usi haqida gapirar ekanman, bu etnik cholg'uning ovozi eshitgan odamning tasavvurida Tog' yon

bagʻrlari, qir-adirlar, keng yaylovlar va navroʻz shukhi kechadi. “Ana shunday sehrli sadolar hosil qilish xususiyatiga ega boʻlgan sibizgʻa cholgʻusi juda qadimiy musiqiy cholgʻular sirasiga kiradi. Inson tomonidan yaratilgan eng sodda va inson ovozigʻa yaqin sado beradigan sibizgʻa ming yillar davomida oddiy xalq tomonidan yasaliib va chalib kelingan. Bu musiqiy cholgʻu dastlabki koʻrinishiga va tuzilishiga nisbatan juda kam oʻzgarishga uchragan. Folklor musiqiy cholgʻularining saqlanib qolishi va juda kam oʻzgarishga uchrashining asosiy sababi ham ularning sodda tuzilishiga ega ekanliklari va oddiy odamlar tomonidan yasaliishi mumkinligida boʻlsa kerak. Sibizgʻa cholgʻusi gʻarov qamish deb ataluvchi qalin devorli qamishdan yasaladi. Unda hosil qilinadigan tovush balandligini oʻzgartirish uchun 4 yoki 5 ta teshik ochiladi. Ana shunday sibizgʻada kvarta, kvinta baʼzan seksta diapazoni oraligʻidagi kuylarni chalish imkoniyati bor. Maʼlumki, folklor qoʻshiqlari ham katta diapazon talab etmaydi va mazkur qoʻshiqlar kuylarini sibizgʻada ijro etish imkoniyati bor.” Ushbu cholgʻu xalqimizning orasida turli xil nom bilan yaʼni “sibiziq”, “sibizgʻa” va “choʻpon nay”i kabi nomlar bilan atalib bugungi kungacha oʻrganib kelinayotgan cholgʻulardandir. Sibizgʻa cholgʻusini ijro qilishda professionallik talab etilmagan aksincha unda ijrochilar ichki kechinmalarini va hayoliy tassavuridagi ohanglarni ifodalashgan.

Sibizga cholgʻusida tovush nafas orqali (puflash orqali) hosil qilinadi. Ogʻiz boʻshligʻidan kuch bilan yoʻnaltirilgan havo sibizgʻaning tanasida ochilgan “tilcha” bilan korpus oraligʻi orqali oʻtadi va tebranib turish xususiyatiga ega boʻlgan “tilcha”ni tebratadi va tovush hosil qiladi. Sifatli tovush hosil qilinishi uning tilchasi bilan korpus oraligʻidagi tebranish masofasi va namiik darajasiga bogʻliq. Sifatli hosil qilingan tovush ham havo kuchi orqali yarim tongacha va baʼzan undan ham ortiqroq oʻzgartirilishi mumkin. Bu amaliyot ijrochining mahoratiga bogʻliq boʻlib, diatonik tovush qatoriga ega boʻlgan mazkur cholgʻuda kerakli tovushlarni nafas kuchi orqali hosil qilish imkonini yaratadi.

Bugungi kungacha Surxondaryo va Qashqadaryoning folklor jamoalari ijro repertuarida keng qoʻllanib kelinmoqda. Sibizgʻa cholgʻusini targʻib etishda Qashqadaryoning Dehqonobod tumanida tugʻilib keyinchalik Surxondaryoning

Shoʻrchi tumanida yashab ijod qilgan Nodir bobo hamda oʻgʻli Abdurashid bobolar oʻz hissalarini qoʻshganlar. Abdurashid bobo sibizgʻani cholish bilan birga ushbu cholgʻuni oʻzi yasagan ham. Abdurashid bobo ijrosidagi “Guligoqi”, “Kaklik sayrashi”, “Sarbozi”, “Ohu voh”, “Assalomu alaykum”, “Qizlarjon” kabi koʻplab nagʻmalari mavjud boʻlib, uning sibizgʻada ijro qilgan nagʻamalari Vatanimizning Mustaqillik, Navroʻz va koʻplab bayram sayillarida qoʻllanib kelinmoqda.

Ulardan soʻng Surxondaryo viloyati Bandixon tumanida yashab ijod qilayotgan Sayxon bobo Xidiraliyev hamda ustoz Joʻra sibiziqchi, Qashqadaryolik Rahim bobo, Surxondaryo viloyati Shoʻrchi tumanida yashab ijod qilayotgan Mengnor bobo Poyonov hamda Denovlik Abdulla Oʻrinov, Boysunlik Boʻriqul Jumayev kabi koʻplab sibizgʻa cholgʻusi ijrochilari ushbu cholgʻuning ijro uslublarini ustoz shogird anʼanalari bilan davom ettirgan.

Bugungi kunda sibizgʻa cholgʻusi ijrochilik anʼanalarini davom ettirib kelayotgan yoshlardan, sibizgʻachi Abdurashid boboning nabirasi Qaxromon Rashidov Oʻzbekiston davlat sanʼat va madaniyat instituti oʻqituvchisi boʻlib faoliyat yuritib kelmoqda. U institutning “Cholgʻu ijrochiligi” hamda “Folklor etnografiya” kafedrasida talabalariga “Koʻhna cholgʻular ijrochiligi” fani boʻyicha amaliy ham nazariy oʻrgatib ushbu anʼanani davom ettirib milliy musiqa sanʼatimizning rivoji uchun hissa qoʻshib kelmoqda. Uning ijodida “Chorlov”, “Ona yurtim ohangi”, “Mahmud Nomozov qoʻshiqlaridan popurri” “Intro”, “Festival bakhshi”, “Sozlar sehri”, “Surxon parisi”, “Surxon Sadolari”, deb nomlangan koʻplab asarlari xalqimizning katta bayram konsertlarida va xalqimizning yaxshi kunlarida ijro etilib xalqimiz olqishlariga sazovor boʻlib kelmoqda.

Folklor sanʼatida sibizgʻa cholgʻusining keng qoʻllanishi, folklor janridagi qoʻshiqlar ham katta diapazonda ijro etilmasligi, cholgʻuning ovozi insonning ovoziga oʻxshashligi hamda undagi sehrli ovoz insonni oʻziga rom qiladi. Shuni ham aytib oʻtish joizki, ushbu cholgʻu boshqa cholgʻulardan koʻrinishi kichkina boʻlgani bilan ovoz tembri baland. Orkestr va ansambllar bilan ijro jarayonida ham bu cholgʻuning ovozi yaqqol eshitilib turadi.

Respublikamizning ko‘plab hududi folklor jamoalari kuy va qo‘shiq ijro repertuarlarida sibizg‘a cholg‘usida ijro qilingan nag‘malarni eshitishimiz mumkin. Jamoalar sahnalashtiriladigan har xil udum an‘analar, urf-odatlar va marosimlardagi voqeliklarni musiqiy ifodalashda, sibizg‘a cholg‘usining kuy va nag‘malaridan foydalanilmoqda. Undagi jarangdor ovoz hamda cholg‘udagi o‘ynoqi nolalar jamoalar musiqiy obrazlari va qo‘shiqlariga o‘zgacha kayfiyat ato etadi.

Ushbu cholg‘udan Milliy estrada va boshqa yo‘nalishlarda ham keng foydalanib kelinmoqda. Bunga misol O‘zbekistonning sevimli san‘atkorlari, xalqimiz e’tirofidagi san‘atkorlar tomonidan ijro etilayotgan kuy va qo‘shiqlarida hamda milliy va tarixiy kinolar, multifilmlarida sibizg‘a cholg‘usidagi nag‘ma va ohanglaridan foydalanilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘.Toshmatov, S.Turatov. Ko‘hna cholg‘ular ijrochiligi. O‘quv qo‘llanma.- Toshkent:.. “Tafakkur” nashriyoti, 2016.
2. Rashidov, Q. "Ancient and modern performance styles of changkovuz." *Educational Research in Universal Sciences* 2.5 (2023): 55-57.
3. Toshmatov, O., and X. Beknazarov. "Cholg‘ushunoslik” darslik." *Toshkent: “Turon-Iqbol” nashriyoti* (2018).
4. Xakimova, F. "Milliy musiqa vositasida yoshlarni tarbiyalash." *O‘zbek milliy cholg‘ulari sozgarligining o‘ziga xos ilmiy-tarixiy evolyutsiyasi*: 134.
5. Sulaymonov, Azizbek. "FOLKLOR QO‘SHIQLARIDA CHANQOVUZ CHOLG‘USINING O‘RNI." *SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH* (2024): 96.

ASRLAR BAG'RIDA BARHAYOT "LAZGI"

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm milliy raqs san'atining durdonasiga aylangan "Lazgi" raqsiga kuy bog'lab, ashulaga aylantirilishi, Xorazm ijrochilik maktabi vakillari tomonidan "Lazgi"ning turli talqinlarda ijro qilinishi, kompozitorlik ijodiyotida lazgi asosida shakllangan musiqa namunalari haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalitli so'zlar: Lazgi, olov, zardushtiylik, raqs, Komiljon Otaniyozov, Otajon Xudoyshukurov, Rahmatjon Qurbonov, ashula, kuy.

Аннотация: В данной статье представлены научные исследования об истории возникновения танца "Лазги" был положен на музыку и превращен в песню, как представители Хорезмской исполнительской школы исполняют "Лазги" в различных интерпретациях, а также освещаются образцы музыкальных произведений, сформированных на основе лазги в композиторском творчестве.

Ключевые слова: Лазги, огонь, зороастризм, танец, Комилжон Отаниёзов, Отажон Худойшукуров, Рахматжон Курбонов, песня, мелодия.

Abstract: This article presents scientific research on the history of the emergence of the "Lazgi" in different interpretations, as well as the samples of musical works formed on the basis of lazgi in compositional creativity.

Keywords: Lazgi, fire, Zoroastrianism, dance, Komiljon Otaniyozov, Otajon Khudoyshukurov, Rakhmatjon Kurbonov, song, melody.

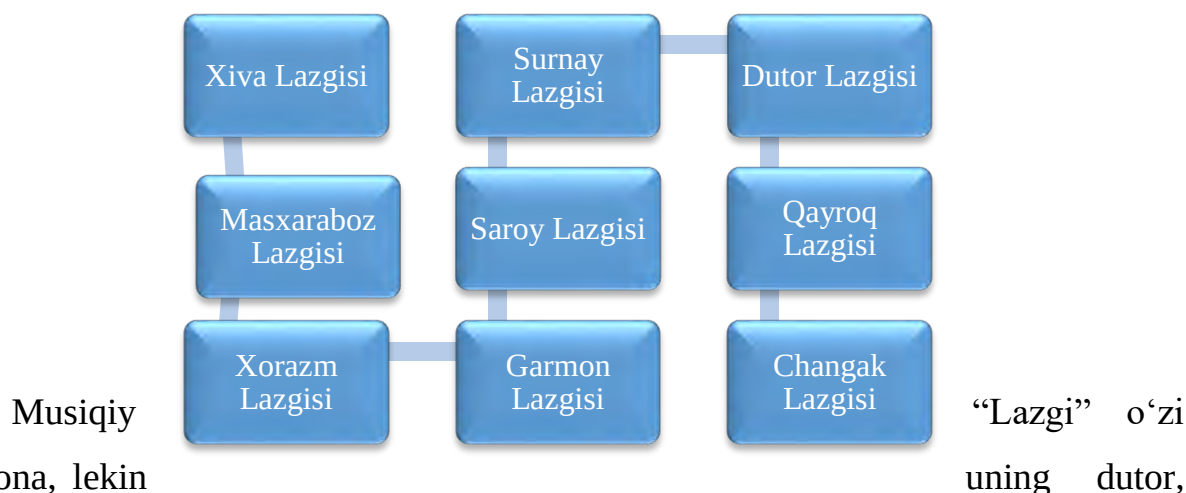
Xorazm zamini haqida so'z qotganda, eng avvalo, lazgi, cho'girma, kuy-qo'shiqlar diyori, tarixiy tamaddun markazi ko'z oldimizda gavdaladi. Xorazm tarixiy, ijtimoiy-maishiy, musiqiy-madaniy jihatdan o'tmish zarvaraqlarida alohida eslanadigan diyordir. Xorazm lazgisi-Xorazm hududidan kelib chiqqan an'anaviy xalq raqsi va musiqa uslubi. Filologiya fanlari doktori, O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi dotsenti Hulkar Hamroyeva Sputnik muxbiriga: "Lazgi raqsi xuddi olmosga o'xshaydi. Unga qaysi tomondan qaramang, yangi qirralari ochilaveradi. Lazgi-insoniyat, uning o'tmishi va qadim tuprog'iga guvoh 90 ming nidosi deb bilaman", - deya so'zlab bergan.

Lazgining qadim tarixi ilk yakkaxudolik dini-zardushtiylik diniga borib taqaladi. Zardushtiylikning muqaddas kitobi bo'lmish "Avesto"da bu haqida ilk ma'lumotlarning borligi olimlar tomonidan ta'kidlangan. Xorazm xalq og'zaki

ijodida lazgining yaratilishi haqida turli xil afsona va rivoyatlar bor. Masalan, iqlimning sovuq bo‘lganligi va olov yoqib isinish uchun turli harakatlar natijasida raqsning paydo bo‘lishi yoxud jonning tanaga kirishi haqidagi afsonalar shular jumlasidandir.

Asar haqida ma’lumot	Ssilka (iqtibos)	QR kod
“Nihol” mukofoti sovrindori Hulkar Abdullayeva ijrosidagi “Lazgi afsonasi” da yuqoridagi afsonalaridan biri keltirilgan. Bu rivoyat R.Qurbonovning “San’atnoma” nomli kitobida batafsil keltirilgan.	https://youtu.be/9fHvoTZrNWg?si=Wx-O-j3ugSr5OChk	

Lazgining asriy ildizlarida Xorazm raqs maktabiga oid eng nozik elementlarning mohiyati mujassam kabi bir-birini takrorlamaydigan to‘qqiz muhtasham asar vatanimiz tuprog‘ining qanchalar ulug‘ va muqaddasligini, milliy raqs san’atimizning qanchalar serqirra ekanligini anglatuvchi bebaho xazinadir.

surnay va keyinchalik ansambl yo‘llari ham rivojlangan. “Lazgi” qaysi musiqiy cholg‘uda yangramasin, undagi jozibadorlik o‘zgarmaydi. “Lazgi” kuyining to‘rtinchi ko‘rinishi esa unga so‘z bog‘lab kuylanishidir.

Bu turfa “Lazgilar” o‘z ijrochisini tanlaydi. Jamiyatimizning turli bosqichlarida paydo bo‘lgan Lazgilarni maromiga yetkazib ijro etish uchun shu musiqa ohangining ichida yashash kerak.

Raqs ijro qilinganda unga hamohang bo‘lishi uchun turli cholg‘ularda mos xolda kuylar ham chalingan.

Lazgi kuyining o‘ziga xos sifatlari quyidagicha:

- boshqa qo‘shiq va raqslardan farqli o‘laroq
- Lazgi uzoq davom etadigan avj pardalarda rez uslubi bilan boshlanadi; boshqa biror bir kuy yo‘lini rez bilan boshlash holati

Bularga misol sifatida “Dutor lazgi”, “Surnay lazgisi”ni keltirishimiz mumkin. Dutor lazgisi sho‘x kirish qism bilan boshlansa, surnay lazgi esa uzun rez bilan boshlanadi. Bunday holatlar lazgining variantli va keng tarmqoli ekanligidan dalolat beradi.

XX asrning 60-yillariga qadar “Lazgi” el orasida cholg‘u kuyi sifatida mashhur edi. Yurtimizda “Lazgi”ning otashin ohanglarini shirali ovozi bilan to‘ldirib, o‘zining ijrosi bilan xalqimizning qalbidan joy olgan ustoz san’atkorlar ko‘p. O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan artist, O‘zbekiston kompozitorlari va bastakorlari uyushmasi a‘zosi, kompozitor Abdusharif Otajanov Xorazm surnay lazgisi asosida yaratilgan “Loyiq” ashulasi o‘ziga xos bir ijro uslubida yaratilgan yalla ashulalaridan biri. El orasida mashhur bo‘lib kelgan surnay lazgisi kuyi asosida Abdusharif Otajanov yalla turkumidagi lazgini yangi variantini yaratgan ekanlar.

Asar haqida ma’lumot	Ssilka (iqtibos)	QR kod
Aktrisa, xonanda, O‘zbekiston xalq artisti Guloro Rahimova ijrosida “Loyiq” lazgisi	https://youtu.be/mOMxz5ZbAl4?si=DW_U_R9FN7wFTdwZK	

“Lazgi” musiqasi uning raqsi bilan go‘zaldir. “Lazgi” kuyi va raqsining mohir ijrochilaridan biri Yusuf Jabbor ustozimiz bergan ma’lumotlarga ko‘ra, “Lazgi” kuyining boshlanishi rez, ya’ni usulsiz bir tovushni ushlash bilan uning ohangini chiqarib, rez berish bilan bog‘liq jarayon. Ustoz san’atkor Komiljon Otaniyozov rez qismiga so‘z qo‘shib, ritm qismidagi so‘zlarni Komil Xorazmiy she’rlaridan olib, “Lazgi” ashulasini yaratgan.

“Komiljon Otaniyozov raqqosalardan, albatta, qo‘shiqning so‘zini yod olishni va bir harakatni ikki marotaba takrorlamaslikni talab qilgan”,-deydi Hulkar Hamroyeva.

Komiljon Otaniyozov asos solgan “Kimni sevar yorisan” lazgi qo‘shiq matnlari asosan sevgi-muhabbat mavzulariga bag‘ishlanadi. Qo‘shiqning boshlang‘ich qismi chorlov uslubidagi “Omon-ey, omon!”-degan so‘zi asosida muqaddima bilan boshlanadi. Lazgini keng ommaga targ‘ib qilish uchun Komiljon Otaniyozov taklifi bilan “Maftuningman” filmiga “Lazgi” raqsi kiritilgan.

Asar haqida ma’lumot	Ssilka (iqtibos)	QR kod
O‘zbekiston, Turkmaniston, Qoraqalpog‘iston xalq artisti Komiljon Otaniyozov ijrosidagi lazgi	https://youtu.be/hOCOdmG3t6c?si=O61Ec7aHXgv_qUo0	

Zabardast hofiz, O‘zbekiston, Qoraqalpog‘iston, Turkmaniston va Tatariston xalq artisti Otajon Xudoyshukurov Muhammad Rizo Ogahiyning “Dedi” radifli g‘azali asosida Xorazm lazgisining o‘ziga xos bir turini yaratdi.

Asar haqida ma’lumot	Ssilka (iqtibos)	QR kod

Noyob ovoz egasi Otajon Xudoyshekurov ijrosidagi lazgi. Shuni ta'kidlash kerakki hech qaysi san'atkor Xorazm lazgisida Otajon Xudoyshekurov kuylagan avjni zabt eta olmagan	https://move.r.uz/watch/E9v4vEOj?start=57	

Ustoz Komiljon Otaniyozovga havas qilib, “Lazgi” kabi umrboqiy qo‘shiq yaratish orzusida bo‘lgan san’atkor Dovudiy ovoz sohibi Rahmatjon Qurbonovning “Xivakiy” qo‘shig‘i bu maqsadning ro‘yobi bo‘ldi. “Xivakiy” xalqimiz qalbida lazgi kabi joy egalladi. Xorazmda uni 2-lazgi deb ham atashadi.

Asar haqida ma'lumot	Ssilka (iqtibos)	QR kod
O‘zbekiston va Qoraqalpog‘istonda xizmat ko‘rsatgan artist, dovudiy ovoz sohibi Rahmatjon Qurbonov hamda shogirdi To‘lqin Jabborov ijrosida “Xivakiy”	https://youtu.be/aptVoHb0r1s?si=SzJbYPhRCcwb6EVe	

Lazgining “Dutor lazgi” va “Surnay lazgi” turlari cholg‘u kuyi sifatida hozir ham ijro qilinib, to‘y-tomosha va shodiyona kunlarda ijro qilinib kelinadi.

Surnay lazgisi asosan janglarda ruhiyat berish, oldinga boshlash va g'alaba maqsadlarida chalingan

Dutor lazgisi-dutor nolasi bilan boshlanadi. sekin rivojlanib boradi

Asar haqida ma'lumot	Ssilka (iqtibos)	QR kod
Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti o'qituvchisi Maqsad Jabborov ijrosida "Dutor lazgi"	https://youtu.be/1GvUJw9LBws?si=gj6HEASSLGkIGdU9	
"Nihol" mukofoti sovrindori Lochinbek Mo'minov ijrosida "Surnay lazgi"	https://youtu.be/mJPCdRkihFA?si=DfPHcQhbtKbbS4	

Lazgining kuy va usulidan Sh.Ramazonov "Xorazmcha syuita"sida, M.Yusupov "Xorazm qo'shig'i" operasi va "Gulsanam" baletida, B.Giyenko "Xorazm mavzulariga syuita"sida, S.Yudakov "Xorazmcha bayramona yurish"ida, M.Bafojev "Xorazmcha kaprichchio"sida unumli foydalanilgan.

O‘zbekiston Respublikasi san’at arbobi, Respublika Davlat mukofoti sovrindori, Turon Fanlar Akademiyasi Akademigi, kompozitor, professor, jamoat arbobi Rustam Abdullayevning simfonik orkestr uchun “Lazgi” uvertyurasi zamonaviy kompozitorlik ijodiyotidagi shu mavzudagi eng muhtasham asarlardan biridir. Xorazm xalq kuylariga asoslangan “Lazgi” asari his-tuyg‘ularga boyligi, jo‘shqinligi, raqsga xos usuli va uslubi bilan tinglovchini maftun etadi. E’tirof etish joizki, serqirra va teran mazmunli mazkur asar

milliy madaniyatimizning turli jihat shu jumladan, lazgilarini o‘zida aks ettiradi. Arfa, klarnet, kontrabas, doira, fagot, fleyta, nog‘ora, gaboy, piaccolo, trambon, skripka, violanchel kabi cholg‘ular uvertyurada alohida ahamiyatga ega. Moderato tempida ijro qilinadi. Har bir cholg‘uning orkestr partiyasida ovozlar ko‘chib yurishi, shovqinli va zarbli cholg‘ularda xalq musiqasiga xos ovoz effektlarini bilan boyitilgan partiyalari musiqaga yanada yorqinlik bag‘ishlaydi. Kompozitor orkestr tilini, har bir guruhning roli va cholg‘u tembrini juda yaxshi tushungan. Shu bois muallif polifonik, gomofon-garmonik, sonoristika usullardan mohirona foydalanib lazgining o‘ziga xos ruhini, xalq shodligini yorqin yetkazib bergan.

Lazgi bugungi kunda o‘zining qadimiy ildizlari va boy merosini saqlab qolgan holda, zamonaviy san’at sohasida ham keng rivojlanmoqda. Bugungi kunda Lazgi O‘zbekiston va xalqaro miqyosda tan olinmoqda. Uning o‘ziga xosligi va betakrorligi tufayli 2019-yilda UNESCO tomonidan “Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi” ro‘yxatiga kiritildi. Bu esa lazgini nafaqat milliy, balki xalqaro meros sifatida e’tirof etilishiga yordam berdi. Musiqiy va raqs ansambllari lazgini yangi musiqiy uslublar bilan uyg‘unlashtirib, bu san’at turini yanada ommalashtirmoqdalar. Lazgining bugungi kundagi rivojlanishi uning o‘ziga xosligi va ajralmas tarixiy ahamiyatini

saqlab qolish bilan bir qatorda, uni zamonaviy madaniyat va san'atda keng tanitishga xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'.G'. Eshchanov. Xorazm hofizlik maktabi. T., 2021
2. M.Otajonov. Kompozitor Abdusharif Otajonov. T., 2021
3. Rahmatjon Qurbonov: Men bilgan "Lazgi" bitta. Intervyu. Postda (na postu) gazetasida Boqiy qadriyat sahifasi ostidagi intervyu.
4. G.Matyoqubova, Sh.Eshjonova. Lazgi. Ur., 2017.
5. M.Yusupov, I.Akbarov. O'zbek xalq muzikasi VII tom, Xorazm ashulalari. T., 1960
6. G.Matyoqubova. "Lazgi" raqsi: tarixi va tadqiqi. T., 2023.
7. G.Matyoqubova. Ofatijon "Lazgi". T., 1993.

XALQ PEDAGOGIKASINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari, uning yosh avlodni tarbiyalashdagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Unda xalq og'zaki ijodi — allalar, maqollar, o'yinlar va amaliy san'at turlarining ta'lim-tarbiyadagi roli, ularning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Xalq pedagogikasining zamonaviy ta'lim jarayonidagi didaktik imkoniyatlari, ya'ni o'quvchilarga bilim, ko'nikma va malaka berishdagi, ularni milliy ruhda tarbiyalashdagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: xalq pedagogikasi, didaktik imkoniyatlar, xalq og'zaki ijodi, allalar, maqollar, milliy o'yinlar, ma'naviy tarbiya, milliy qadriyatlar.

Аннотация. В данной статье раскрываются дидактические возможности народной педагогики, её роль и значение в воспитании подрастающего поколения. Рассмотрено влияние устного народного творчества — колыбельных песен, пословиц, народных игр и прикладного искусства — на формирование духовно-нравственных ценностей. Особое внимание уделено использованию народной педагогики в современном образовательном процессе для передачи знаний, умений и навыков, а также воспитания учащихся в национальном духе.

Ключевые слова: народная педагогика, дидактические возможности, устное народное творчество, колыбельные песни, пословицы, народные игры, духовно-нравственное воспитание, национальные ценности.

Abstract. This article explores the didactic potential of folk pedagogy and its significance in educating the younger generation. It examines the educational value of oral folk creativity — lullabies, proverbs, national games, and traditional crafts — in shaping moral and spiritual values. The study highlights the practical application of folk pedagogy in modern education, emphasizing its role in developing students' knowledge, skills, and national identity.

Keywords: folk pedagogy, didactic potential, oral folk creativity, lullabies, proverbs, national games, moral education, national values.

Mamlakatimiz mustaqillik yillarida amalga oshirilayotgan ilmiy, ma'naviy, madaniy sohalardagi islohotlar natijasida jahonga mashhur allomalarimiz, mutafakkirlarimiz, ma'naviy merosini, ularning diniy-irfoniy ta'limotlarini chuqur o'rganishga alohida e'tibor qaratildi. "Buyuk adib va mutafakkirlarimiz nodir merosi, ibratli hayoti va ijtimoiy faoliyatini har tomonlama chuqur o'rganish va targ'ib etish, yoshlarimizni o'zlikni anglash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash zarur" (1).

Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, o'zbek xalqi va uning madaniy-ma'rifiy taraqqiyoti asrlar davomida rivojlandi, tarbiya g'oyalari turli davrlardagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar mohiyatini o'zida mujassamlashtirdi. Xalqimiz yaratgan ana shu ma'rifiy fikr va g'oyalar, ta'lim-tarbiyaga doir boy meros minglab avlodlarni umuminsoniy fazilatlar ruhida tarbiyaladi. Demak, ajdodlarimiz merosi bo'lgan xalq pedagogikasini xalq donishmandligi va odobnomasining nodir sohasi deyilishi bejiz emas.

Xalq pedagogikasi asrlar davomida avlod-ajdodlarimizning axloqiy, ma'rifiy shakllanishi va kamolotida muhim o'rin tutgan. Chunonchi, xalq o'zining ma'naviy-ma'rifiy, badiiy-estetik qarashlari, falsafiy-axloqiy tushunchalari, hayotiy, ta'lim-tarbiyaviy xulosalarini xalq pedagogikasida aks ettirgan. Xalq pedagogikasining muhim yo'nalishi milliy tarbiyani amalga oshirishdir, muhim xususiyatlaridan biri esa millatga xos bo'lgan xususiyatlarning saqlanishini ta'minlash sanaladi (2).

Xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari deganda xalqning yoshlarga bilim va amaliy ko'nikmalar berish, ularni ijodiy ishlash uslublari bilan qurollantirish, dunyoqarashlarini o'stirish, axloqiy nafosat g'oyalarini egallashlarida qo'llab kelgan empirik pedagogik tajribasini zamonaviy milliy ta'lim jarayonida qo'llash uchun qulayligi tushuniladi. Masalan, milliy amaliy san'atga o'rgatish uslubiyotini xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari doirasiga kiritish mumkin. Xususan, ganch va yog'och o'ymakorligi, zardo'zlik, musiqa asboblari yasash, kulolchilik va boshqa amaliy san'at turlarini egallashning xalq ustalari va chevarlari tomonidan tajribada yaratilgan o'z usullari, uslub va vositalari mavjud.

Sharq xalqlarida bolalarni kichik yoshidan boshlab sog'lom turmush tarzi ruhida tarbiyalashda o'yinlardan o'rinli foydalanib kelingan. O'yin bolalarning yetakchi faoliyati hisoblanadi. O'yin orqali bolalar jismoniy, aqliy, ruhiy va ma'naviy jihatdan kamol topadi. O'yin bola uchun nafaqat tashqi dunyoni, narsa va hodisalarni bilish, balki shu orqali sog'lom turmush madaniyatini shakllantirishda qudratli tarbiya vositasi hamdir. Yuksak insoniy xislatlar, sog'lom turmush madaniyati elementlari chuqur aks etgan, ayniqsa, milliy mentalitetimizga xos ma'naviy-axloqiy fazilatlar, dastlabki mehnat ko'nikma va malakalari singdirilgan. Xalq o'yinlari ma'naviy

merosimizning eng qadimgi qatlamlari tizimiga mansub bo‘lib, xalq ommasining ijodiy salohiyati natijasida yuzaga kelganligi, asrlar davomida badiiy-estetik an‘ana tarzida yashab kelayotganligi bilan xarakterlanadi. Zero, milliy qadriyatlar tizimida xalq o‘yinlari mazmun mohiyati jihatidan ajralib turadi. Mustaqillik sharofati tufayli milliy xalq o‘yinlari keng ommaga tobora singib bormoqda, ijtimoiy tarbiyaviy ahamiyati yuksalmoqda. Xalq o‘yinlari avloddan-avlodga meros bo‘lib o‘tib kelayotgan muhim faoliyat va ijtimoiy pedagogik jarayondir (3).

O‘zbek milliy o‘yinlari

Arqon o‘yini

Oq terakmi -ko'k terakmi o'yini

Quvlashmachoq o‘yini

Chavgon o‘yini

Sandal o‘yini

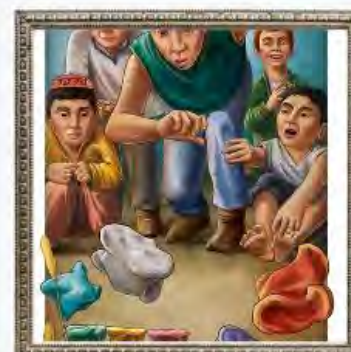
Varrak o‘yini

Berkinmachoq o‘yini

Tosh o‘yini

Oshiq o‘yini

Bolalar folklyori ko‘pincha kattalar tomonidan ijod qilinadi. Misol uchun bola tarbiyasiga alla juda katta ta’sir qiladi. Ba’zi hollarda bolalar o‘z o‘yinchoqlari asosida o‘zlari ham alla, qo‘shiq to‘qiydilar. Bularning hammasi bir bo‘lib faqat yaxshi tarbiyani va ezgulikni, to‘g‘likni targ‘ib qiladi. Bolalar xalq og‘zaki ijodining pedagogika bilan bog‘lanishi alladan boshlanadi. Xalq og‘zaki ijodining eng rivojlangan janrlardan biri alladir. Alla bolalar beshikdaligida, hali tili chiqmasidanoq aytiladi. Boshqacha talqin qiladigan bo‘lsak, beshik qo‘shig‘i ya’ni bolaga ona suti bilan kiradi.

Onalar ana shu murakkab mas’uliyatni zimmalariga olganlar: o‘tkir zakovat, tadbirkorlik, beqiyos insoniy mehribonlik evaziga o‘zlari goh tushunib, goh tushunmay bolalarni tarbiyalab o‘stirish bilan mamlakatning kelajak tarixini, demakki, dunyo tarixini ham tarbiyalab yetishtirganlar. Bu yo‘lda qo‘shiq ularga madadkor bo‘lgan: bolalarni alla bilan uxlatganlar, yig‘lasa - kuylab ovutganlar, erkalatganlar. Shu zaylda allalar, aytim, olqish, ovutmachoqlar, erkalamalar, qiziqmachoqlar va qaytarmachoqlar yuzaga kelgan.

Bola tarbiyasiga ta’sir ko‘rsatadigan yana bir omil bu maqollardir. Xalq og‘zaki ijodida maqollarning o‘ziga xos o‘rni bor. U xalqning, bir necha avlodlarning aqlu-farosati hamda turmush tajribasining yakuni, ular donishmandligining mahsulidir. Bola ta’lim tarbiyasida maqollarni o‘rni muhimdir. Maqollar ona vatanni sevrishga uning har bir qarich yeri uchun kurashishga, mard, sadoqatli, qo‘rqmas bo‘lishga o‘rgatadi.

Xalq pedagogikasining tarkibiy qirralari kishilarning oliy maqsadlari, tasavvurlari, his-tuyg‘ularining ifodasi sifatida pedagogik madaniyatning amaliyotda sinovdan o‘tgan muhim belgilari, ya’ni xalqni ezgulikka, adolatga, mehnatsevarlikka, insonparvarlikka da’vat etishdan iboratdir (4).

O'zbek xalq maqollaridan namunalar:

Bolani so'ksang, beti qotar, Ursang, eti qotar.	Ota g'ayratli bo'lsa, Bola ibratli bo'lar.	Suv bilan ekin o'sar, Tarbiya bilan — odam
To'g'ri tutsa onasi, Yurtga ega bolasi.	Aql ko'pga yetkazar, Hunar — ko'kka.	Bilimsiz kishiga ish yo'q, Ilmsiz kishiga osh yo'q.
Ilm o'lchovi — aql, Zehn o'lchovi — naql.	Ilmli uy — charog'on, Ilmsiz uy — zimiston.	Tekin boylik axtarguncha, O'zingga bop hunar top.
Hunarli er xor bo'lmas, Do'st-dushmanga zor bo'lmas.	Tikansiz gul bo'lmas, Mashaqqatsiz — hunar.	Daraxtiga ko'ra — mevasi, Ota-onasiga ko'ra — bolasi.

Xulosa qilib aytganda, xalq pedagogikasi milliy tarbiya tizimining asosi bo'lib, unda ajdodlarimizning ma'naviy merosi, axloqiy qarashlari va hayotiy tajribalari mujassamdir. Xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari yosh avlodga nafaqat bilim va ko'nikmalarni berishda, balki ularni milliy qadriyatlar, insonparvarlik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ham katta ahamiyat kasb etadi. Xalq og'zaki ijodi — allalar, maqollar, o'yinlar va amaliy san'at turlari ta'lim-tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bois xalq pedagogikasining boy tajribasini zamonaviy ta'lim jarayoniga uyg'unlashtirish yoshlarning ma'naviy yetukligi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. "Buyuk allomalar adib va mutafakkirlarimiz ijodiy merosini keng o'rganish va targ'ib qilish maqsadida yoshlar o'rtasida kitobxonlik tanlovlarini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori // Xalq so'zi.2018- yil 15-may.
2. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi. – T.: "Fan va texnologiya", 2015, 5-bet
3. Жамолдинова О. Соғлом турмуш маданиятини ривожлантиришда узвийлик ва узлуксизлик тамойиллари амал қилишнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш. Пед. фан. докт...дисс.- Т.: 2015.- 92 б.
4. Мусурмонова О. Юқори синф ўқувчилари маданиятини шакллантиришнинг педагогик асослари: Педагогика фанлари доктор. ... дис.— Тошкент: ТДПУ, 1993. – 389 с.

FARG'ONA VODIYSI QIZIQCHILARI IJODIY AN'ANALARI

Annotatsiya. Maqolada Farg'ona vodiysida faoliyat yuritayotgan qiziqchlarning ijodiy an'analari, ijro shakli, asosiy janriy xususiyatlari va badiiy uslub masalalariga oid ayrim mulohazalar atroflicha bayon etilgan.

Tayanch tushunchalar: qiziqchi, muqallid, taqlid, kinoya, badiiy uslub, ijodiy an'ana, ustoz-shogird, syujet, og'zaki dramaturgiya, sinkretiklik.

Аннотация. В статье дается подробное описание формы исполнения, основных жанровых характеристик, а также некоторые соображения относительно художественного стиля исполнительского искусства кизикчи в Ферганской долине.

Ключевые понятия: комик, подражатель, имитация, ирония, художественный стиль, традиция, учитель-ученик, сюжет, устная драматургия, синкретизм.

Annotation. The article provides a detailed description of the form of performance, the main genre characteristics, as well as some considerations regarding the artistic style of the performing art of kizikchi in the Fergana Valley.

Key concepts: comedian, imitator, imitation, irony, artistic style, tradition, teacher-student, plot, oral dramaturgy, syncretism.

O'zbekiston teatrshunoslik ilmida qiziqqlar ijodini hududiy jihatdan tizimli ravishda har tomonlama o'rganish zarurati yuzaga kelmoqda. Zero, har bir hudud san'ati o'zining etnomadaniy xususiyatlari, ustoz-shogird an'analari va ijrochilik namunalari bilan alohida ajralib turadi. Qiziqqlar repertuarini hududiy jihatdan alohida tadqiq etish orqali bajarilgan ishlarda uzluksizlik vujudga kelib, biri ikinchisini mazmunan to'ldirishga xizmat qiladi. Natijada, o'zbek qiziqchilik san'ati yuzasidan to'liq manzara yuzaga keladi. Ayniqsa, ularning falsafiy, badiiy-estetik hamda mahalliy xususiyatlarini aniqlash judayam muhim. Shu jihatdan mavzuga oid masalalarni Farg'ona vodiysi qiziqchilari ijodi misolida o'rganish, sohada yuzaga kelgan an'ana va zamonaviy tendensiyalarni aniqlash, tahlil qilish, ularni tizimli tarzda yaxlit ilmiy umumlashtirish, sohaning kelajak istiqbollarini belgilash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbek qiziqchilik san'ati xalq an'anaviy teatrining muhim tarqibiy qismi sifatida uzoq asrlardan buyon yashab keladi. Farg'ona vodiysi bu borada ilk ildizlari uzoq o'tmishga borib taqaluvchi o'ziga xos ulkan merosga ega. An'anaviy teatrning asosini uning aktyorlari-mahalliy qiziqlar ijodi tashkil etadi. Kulgi ustalari turli tarixiy davrlarda murakkab va ziddiyatli jarayonlarni boshidan kechirdi. Bu holat ayniqsa, XX asrdagi rivojlanish bosqichlarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Xalq qiziqlari tomonidan yaratilgan boy xazina zamonaviy san'at turlari – sirk klaunadasi, milliy raqs harakatlari, an'anaviy musiqa, qo'g'irchoq teatri, aktyorlik san'atining shakllanishi va rivojlanish jarayonlarida bebaho manba sifatida muhim o'rin tutadi. Farg'ona vodiysi qiziqlar ijodi nihoyatda serqirra bo'lib, muqallid, taqlid, kinoya kabi ijrochilik namunalari azaldan o'ylangan, rejalashtirilgan g'oya, mavzu, syujet, sahna ko'rinishlari doirasida o'z iqtidorlarini tomoshabinlar ko'z o'ngida sinovdan o'tkazadilar. Ustoz-shogirdlik an'anasi tufayli salkam uch asrdan buyon qiziqlar ijodiy maktabi, ijro uslubi yanada sayqallanib, zamonga moslashib, tomoshabinlar estetik didini oshirishga xizmat qilib kelmoqda. Qiziqlar ijodida turli badiiy vositalar uyg'unlashtirilgan holda kulgili syujetlar yaratiladi. Sinkretiklik mazkur san'at turining asosiy estetik xususiyatlardan biri sifatida asrlar davomida yashab keladi.

Qiziqlar ijodining asosiy negizini ijtimoiy turmushimizda kechayotgan voqea xodisalarni kulgili vositalar yordamida obrazli aks ettiruvchi xalq og'zaki dramaturgiyasi tashkil etadi. Odatda ularning hajmi turlicha bo'ladi. Latifalar, kulgili hikoyalar, nasriy komediyalar yoki satirik aytishuvlardan tarkib topishi mumkin. Ularning mavzu doirasi chegaralanmagan, shakli va hajmi turlicha bo'lib, xalq orzusidagi qahramonlar olqishlanib, jamiyatdagi yomon illatlar, nuqsonlar qoralanadi, turfa insonlar qiyofasi, ularning fel-atvoridagi yomon odatlari, ochko'zlik, poraxo'rlik, yolg'onchilik kabi kusurlari yengil va beozor kulgiga olinadi. Shu yo'l orqali halqimiz hayotidagi yomon illat va fazilatlaridan poklashga xizmat qiladi. Biroq, qiziqchlarning og'zaki dramaturgiyaga asoslangan tomoshalarida to'ylar va bazmlarga mo'ljallangan "Mayda qiziqchilik" bilan cheklanib qolayotganligini oqlab bo'lmaydi. Endilikda har tomonlama jiddiy ijtimoiy masalalarni o'zida ifodalovchi, professional ijroga mo'ljallangan "Katta qiziqchilik"ning yangi

zamonaviy vositalar yordamida turkum komediyalar yaratishni ham o'ylab ko'rish vaqti keldi.

Farg'ona vodiysidagi ayrim qiziqlar o'z repertuarini jamoa bo'lib ijro etadilar. Kulgi jamoalari aktyorlari tomonidan taqdim etiladigan komediyalarda tomoshabinga ikki va undan ortiq ishtirokchi yordamida namoyish etiladi. Ayrim hollarda voqelikni tomoshabinga aniqroq va ta'sirliroq yetkazish uchun sharoitga qarab an'anaviy badiiy vositalar, har bir obraz harakteriga mos liboslar, shartli grim, dekoratsiya va uni ijro etayotgan ijodkorning bir qiyofadan ikkinchisiga o'ta olish mahorati, maydonda so'z, imo-ishora, soz, hazil qo'shik, sherdan unumli foydalana olishi hal qiluvchi omil vazifasini o'taydi.

Aksariyat qiziqlar yakka holda ijod qiladi. Bunda bir aktyorning o'zi sahnada bir necha qahramon holatiga kirib, voqe'likni faqatgina ovoz va yuz ba'zida qo'l va oyoq harakatlari bilan raqslardagi holatlarini o'zgartirgan holda tomosha ko'rsatadi. Ba'zida ma'lum ma'noda niqoblardan ham foydalanishi mumkin. Ammo yakka ijroning o'ziga yarasha uncha-muncha murakkabligi bor. Bunda eng avvalo qiziqchidan katta bilim, ko'nikma, tajriba va albatta ijrochilik mahorati bilan birga badihago'yliigi muhim hal qiluvchi ahamiyatga ega. Murakkab tomoni, qiziqchi eng avvalo o'ziga ishonishi kerak. Tomosha zalidagi holat va vaziyatni oldindan ko'ra oladigan ruhshunos bo'lishi, tomoshabin bilan o'zaro muloqotga kirisha oluvchi, sahna sirlarini puxta egallagan zukko bilimdon bo'lishi talab etiladi. Muxlislar talabiga ko'ra yo'l-yo'lakay voqealar, so'z o'yinlari o'ylab topishi, hazil-mutoyibani obrazli tarzda qura olishi, shartli harakatlari, bir vaqtning o'zida hozirjavob, zukkolik bilan voqealarni bir biriga bog'lay olishda qo'pol hatoga yo'l qo'ymasligi lozim. Chunki tomoshabin u aytayotgan voqealarning ichida o'zini ko'ra olishi kerak.

Bugungi tomoshabinning talabi ancha murakkablashib bormoqda. Odamlar uncha-muncha gaplarga kulavermaydi. Ular uchun sahnadagi odam har qanday voqe'likni ta'sirli va kulgili tarzda yetkaza olishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bunda raqs harakatlaridan taqlidan foydalanish yaxshi samara berishi mumkin. Shunday ekan, qiziqchining bilimdonligi, bir qiyofadan ikkinchi qiyofaga tezda kira olishi, kulgi san'atining zamonaviy va an'anaviy yo'nalishlaridan xabardorligi, sahnaviy

syujet, ko‘rinish va obrazlar talqiniga vaziyatga qarab o‘zgartirishlar kiritishi uning bu boradagi malakasiga bog‘liq.

Tavsiya etiladigan manbalar:

1. Abdurahmonov I. Sultonov O. Mirza qiziq teatri. –MonografiY. Toshkent: “Mutarjim”, 2006. –145 b.
2. Sultonov M. Sherayev M. O‘zbek xalqining askiya va qiziqchilik san’ati. – Farg‘ona, 2020, –188 b.
3. Qodirov M. Masxaraboz va qiziqchilar san’ati (Farg‘ona an’anaviy teatri). – MonografiY. Toshkent, “Fan”. 1971. -2005 b.
4. Qodirov M. Kulgi ustalari. –Toshkent: 2008. –188 b.
5. Qo‘chqorbekov O. Kulgi darg’alari (Askiyachi va qiziqchilar haqida). –Toshkent: “Sharq”, 2005. –125 b.

BAXSHICHILIK VA EPIK MUSIQIY IJRONING MADANIY ANTROPOLOGIYASI

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek baxshichilik san'ati madaniy antropologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Baxshichilikning og'zaki ijod, musiqiy ijro, marosim, performans va kollektiv xotira bilan bog'liqligi ko'rsatilib, uning ijtimoiy va estetik funksiyalari aniqlanadi. Shuningdek, zamonaviy davrda baxshichilik san'atining sahnalashtirish, raqamlashtirish va global kontekstda talqin etilish holatlari madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan baholanadi.*

Kalit so'zlar: *baxshichilik, epik ijro, madaniy antropologiya, performans, og'zaki an'ana, marosim, milliy identitet, epik musiqiy madaniyat.*

Аннотация: *В статье анализируется узбекское искусство бахши с точки зрения культурной антропологии. Показана связь бахши с устным творчеством, музыкальным исполнением, ритуалом, перформансом и коллективной памятью, определены его социальные и эстетические функции. Также с точки зрения культурологии рассматриваются постановка, оцифровка и интерпретация бахши в современную эпоху в глобальном контексте.*

Ключевые слова: *бахши, эпическое исполнение, культурная антропология, перформанс, устная традиция, ритуал, национальная идентичность, эпическая музыкальная культура.*

Abstract: *This article analyzes the Uzbek art of bakhshi from a cultural anthropological perspective. The connection of bakhshi with oral creativity, musical performance, ritual, performance, and collective memory is shown, and its social and aesthetic functions are determined. Also, the staging, digitization, and interpretation of bakhshi in the modern era in a global context are evaluated from the perspective of cultural studies.*

Key words: *bakhshi, epic performance, cultural anthropology, performance, oral tradition, ritual, national identity, epic musical culture.*

Baxshichilik — o'zbek xalqining epik, musiqiy va poetik an'alarini birlashtirgan noyob og'zaki ijod shaklidir. Baxshi nafaqat dostonni kuylovchi ijrochi, balki xalqning tarixiy xotirasini, ruhiy dunyosini, ijtimoiy qarashlarini ifodalovchi madaniy vositachidir.

Madaniy antropologiya bu hodisani “madaniyatni ijro etish” (culture as performance) nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Bu degani, baxshi ijrosida madaniyat nafaqat ifodalanadi, balki har safar yangidan “ijro etiladi” [1, B.34].

An’anaviy baxshichilikning ildizlari qadimiy turkiy davrga borib taqaladi. “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li”, “Ravshan”, “Yodgor”, “Kuntug‘mish” kabi dostonlar musiqiy-poetik matn sifatida nafaqat o‘zbek, balki butun Markaziy Osiyo xalqlarining ma’naviy birligini ifoda etadi. Shu bois baxshi — xalqning o‘zini o‘zi eslash, o‘zligini jonlantirish, madaniy birdamlikni saqlash vositasidir [2, B.56].

Baxshichilikning madaniy-antropologik mazmuni. Antropologik yondashuvga ko‘ra, har bir xalq o‘z tarixiy tajribasini og‘zaki ijro tizimi orqali “yashaydi”. Baxshi bu jarayonda o‘tgan avlodlarning ovozini hozirgi jamiyatga yetkazuvchi ramziy shaxsdir. A.Baxtin (1990) “epik nutq”ni kollektiv xotiraning madaniy shakli sifatida talqin etganidek, baxshichilik ham xalqning tarixiy o‘zini anglash jarayonini saqlab turuvchi jonli diskurs hisoblanadi [3, P.75].

Baxshi ijrosi — bu oddiy “doston aytish” emas, balki ijtimoiy-marosimiy performansdir. U o‘z auditoriyasi bilan dialogda bo‘ladi, xalq ruhi bilan muloqot qiladi. Doston aytiladigan muhit — odatda to‘y, sayil, yig‘in yoki diniy marosimlar — baxshichilikning ijtimoiy kontekstini belgilaydi [4, B.118].

Baxshi o‘zining ovozi, dutori, ritmik harakati, ohangdagi o‘zgarishlar orqali nafaqat voqeani aytadi, balki uni mushohada qildiradi — tinglovchi shu holatda o‘zining milliy qadriyatlari, tarixiy o‘tmishini eslaydi. Shu ma’noda baxshi “kollektiv xotira ijrochisi”dir [5, B.65].

Baxshi ijrosining musiqiy strukturasi murakkab: u intonatsion ohang, melizmatika, ritmik urg‘u va dramaturgik dinamikadan iborat. Baxshining ovoz balandligi, tembr o‘zgarishi, nafas uzunligi va dutor ohangi orqali yaratiladigan “musiqiy hikoya” — dostonning hissiy markazidir [6, B.92].

R.Schechner (2003) “performans — bu ijtimoiy tajribaning sahnaga ko‘chirilgan shakli” deb yozgan [7, P.88]. Baxshining ijrosi aynan shunday fenomen: u jamiyatning qadriyatlarini musiqiy harakat orqali qayta ifodalaydi.

Masalan, baxshi “Alpomish”da jasoratni, “Go‘ro‘g‘li”da adolatni, “Kuntug‘mish”da sadoqatni kuylaydi, bu qadriyatlar musiqiy ohangda xalq ongiga singadi. Ijro davomida kuy — so‘zning hissiy sharhi, ovozi — millat ruhining aks-sadosi, ritm — ijtimoiy birlashuv ramziga aylanadi.

Madaniy antropologiya baxshichilikni ijtimoiy birdamlikni shakllantiruvchi marosim sifatida o‘rganadi. V.Turner (1977) “marosim — bu jamiyat o‘zini qayta tiklash jarayoni” deb ta’kidlagan [8, P.143]. Shu ma’noda baxshichilikda doston aytish — xalqning o‘zini “eslash”, “yangilash”, “birlashtirish” amaliyotidir.

Epik ijro davomida baxshi o‘z auditoriyasini faol subyektga aylantiradi. Tinglovchi baxshining hikoyasini nafaqat eshitadi, balki his qiladi, unda ishtirok etadi. Shu tarzda ijro kollektiv psixologik rezonans yaratadi — bu musiqiy katarsis deyiladi [9, B.37].

Baxshichilikdagi ohang, tembr, takror va pauza madaniy belgi sifatida qoraladi. Masalan, baxshining doston boshlashdan oldingi “ilhom olish” holati — diniy-mistik tayyorgarlik; “o‘rtacha tezlikdagi kuylash” — hikmatli tafakkur belgisi; “ovozi balandaygan choqqi” — emotsional cho‘qqi, jang yoki fojea lahzalari ramzidir.

Semiotik tahlil shuni ko‘rsatadiki, baxshining dutoridagi har bir tovush — xalqning ma’naviy kodini o‘zida mujassam etadi [10, B.72]. Masalan, Surxondaryo baxshilari dutorining “to‘lqinli” ritmi janubiy mintaqaning tabiat ohangiga o‘xshash, bu esa folklor va geografik muhit o‘rtasidagi uyg‘unlikni isbotlaydi.

Baxshi san’ati asrlar davomida erkaklar faoliyat sohasi sifatida shakllangan bo‘lsa-da, keyingi yillarda ayol baxshilar (masalan, O‘zbekistonning Qashqadaryo va Xorazm viloyatlarida) paydo bo‘layotgani bu san’atning madaniy ochiqqligini ko‘rsatadi [11, B.64].

Psixomadaniy tahlil shuni ko‘rsatadiki, baxshi ijrosi faqat estetik zavq emas, balki ruhiy davolash, ijtimoiy stressdan ozod etuvchi jarayon hamdir. Baxshi musiqasi orqali auditoriya “ruhiy tozalanish” holatini boshdan kechiradi — bu “madaniy terapiya” deb ataladi [12, B.88].

So‘nggi yillarda baxshichilik san’ati sahnalashtirish, yozib olish va raqamlashtirish jarayonlariga kirib keldi. Bu bir tomondan, merosni asrash va

ommalashtirishni osonlashtirsa, boshqa tomondan, uning jonli tabiatini cheklaydi. UNESCO 2019-yilda “Baxshichilik san’ati”ni Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi ro‘yxatiga kiritdi [13, P.9]. Bu tan olinishi xalqaro e’tirofni kuchaytirdi, biroq baxshichilik endi milliy madaniyat brendi sifatida ko‘rilmoqda.

Tanqidiy tahlilga ko‘ra, sahnalashtirilgan baxshichilik “autentiklik”ni yo‘qotishi mumkin: ovoz yozuvlar, mikrofondan ijro, qisqartirilgan matnlar epik chuqurlikni kamaytiradi. Ammo bu o‘zgarishlar ham madaniy moslashuv sifatida baholanishi kerak [14, B.201].

Baxshichilik san’ati o‘zbek xalqining musiqiy, estetik va ruhiy olamini mujassam etgan murakkab madaniy tizimdir. U og‘zaki ijod, musiqiy performans, diniy marosim va ijtimoiy birdamlikni birlashtiradi.

Madaniy antropologik yondashuv shuni ko‘rsatadiki, baxshi — bu shunchaki dostonchi emas, balki madaniyatning o‘zi bilan muloqot qiluvchi shaxsdir.

Zamonaviy baxshichilik raqamli muhit, sahna va global kontekstga kirib bormoqda. Shu sababli, bu hodisani o‘rganishda madaniy semiotika, performans tahlili, ijtimoiy antropologiya kabi fanlararo metodlar muhim o‘rin tutadi. Shunday qilib, baxshichilikni o‘rganish — bu milliy musiqani emas, balki xalqning o‘zini ijro etish shaklini o‘rganishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, N. *O‘zbek xalq og‘zaki ijodi: nazariy asoslar va janrlar tizimi*. Toshkent: Fan, 2011. — 312 b.
2. Turaeva, N. *Epik madaniyat va og‘zaki an’ana fenomeni*. — Samarqand: SamDU, 2020. — 205 b.
3. Bakhtin, M. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. — Austin: University of Texas Press, 1990. — 425 p.
4. Ismoilov, S. *Baxshichilik san’atining musiqiy-estetik xususiyatlari*. — Toshkent: Innovatsiya Ziya, 2019. — 198 b.
5. Nora, P. *Les Lieux de Mémoire*. — Paris: Gallimard, 1989. — 324 p.
6. Schechner, R. *Performance Theory*. — London: Routledge, 2003. — 420 p.

7. Turner, V. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. — Chicago: Aldine, 1977. — 213 p.
8. Nasriddinova, G. *Folklor musiqasining psixomadaniy tahlili*. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023. — 175 b.
9. UNESCO. *Epic Singers of Central Asia: Safeguarding the Intangible Heritage*. — Paris: UNESCO Publishing, 2022. — 248 p.
10. Sirojiddinov, Sh. *O'zbek dostonchilik an'analarida timsollar tizimi*. — Toshkent: Fan, 2020. — 216 b.
11. Barthes, R. *Mythologies*. — New York: Hill and Wang, 2012. — 223 p.
12. Rahimova, M. *O'zbek dostonchilik an'anasining ijtimoiy-ma'naviy funksiyalari*. // *O'zbekiston madaniyati va san'ati*. — 2022. — №3. — B.115–120.
13. UNESCO. *Intangible Cultural Heritage Lists: Epic Tradition of Uzbekistan*. — Paris, 2019. — P.9.
14. Tokarev, S.A. *Мифы народов мира*. — Moskva: Nauka, 1990. — T.1. — 410 s.

Xusan Alijonov

*O'zDSMI "Ovoz rejissyorligi va operatorlik
mahorati" kafedrası o'qituvchisi,
2-bosqich mustaqil izlanuvchi*

O'ZBEK VA BOLLIVUD KINOSIDA OPERATORLIK SAN'ATINING O'ZIGA XOS TASVIRIY USLUBLARI

Annotatsiya: *Ushbu tezisda O'zbekiston va Hindiston (Bollivud) kinematografiyasida operatorlik san'atining o'ziga xos tasviriy uslublari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda rang, yorug'lik, kompozitsiya va kamera harakati orqali milliy madaniyat, ruhiy holat hamda estetik tafakkurning aks etishi ilmiy asosda yoritilgan. O'zbek kinosi uchun sokin dramatism va tabiiylik, Bollivud kinosi uchun esa dinamik harakat va rang-barang ekspressivlik xos ekanligi aniqlanadi. Ikki maktab o'zaro tajriba almashuvi O'zbekiston kinooperatorlik san'atining texnik va badiiy rivoji uchun muhim omil sifatida baholanadi.*

Kalit so'zlar: *o'zbek kinosi, hind kinosi, operatorlik san'ati, tasviriy uslub, rang va yorug'lik, kompozitsiya, kamera harakati, milliy estetik ifoda.*

Аннотация: *В данной диссертации будет проведен сравнительный анализ специфических изобразительных стилей операторского искусства в кинематографе Узбекистана и Индии (Болливуд). В исследовании научно обосновано отражение национальной культуры, психического состояния, а также эстетического мышления через цвет, свет, композицию и движение камеры. Для узбекского кино характерны спокойная драматичность и естественность, а для болливудского-динамичное движение и красочная выразительность. В заключительной части обмен опытом между двумя школами оценивается как важный фактор технического и художественного развития кинооператорского искусства Узбекистана.*

Ключевые слова: *Узбекское кино, кино Болливуда, операторское искусство, визуальный стиль, цвет и свет, композиция, движение камеры, национальное эстетическое выражение.*

Annotation: *This thesis is a comparative analysis of specific pictorial styles of operator art in the cinematography of Uzbekistan and India (Bollywood). The study covered the reflection of national culture, State of mind, and aesthetic thought on a scientific basis through color, light, composition, and camera movement. For Uzbek cinema, quiet dramatism and naturalness are found to be characteristic, and for Bollywood cinema, dynamic movement and colorful expressiveness are found to be characteristic. In the summary part, the mutual exchange of experience of the two schools is evaluated as an important factor for the technical and artistic development of the cinematographic art of Uzbekistan.*

Keywords: *Uzbek cinema, Bollywood cinema, cinematography, visual style, color and light, composition, camera movement, national aesthetic expression.*

Bugungi global kinematografiyada operatorlik san'atiga oddiy texnik jarayon emas, badiiy ifodaning asosiy vositasi sifatida qaralmoqda. Kamera harakati, rakurs tanlovi, yorug'lik va ranglar, sahna kompozitsiyasi va kadr ichidagi vizual muvozanat

bularning barchasi syujetni tomoshabinga emotsional va estetik jihatdan ta'sirchan tarzda yetkazish imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar taraqqiy etgan hozirgi davrda operatorlik tasvir orqali obrazli tafakkur, dramatik ifoda va madaniy qadriyatlarni yetkazishning kuchli vizual vositasiga aylangan.

O'zbek va Bollivud kino maktablari bu borada o'ziga xos tasviriy yondashuvlari bilan ajralib turadi. O'zbek kinematografiyasi, ayniqsa plyonka davrida, realizmga yaqin, sokin dramatizm va milliylikni ifodalovchi estetik yechimlarga tayanadi. Aksincha, Bollivud operatorlik san'ati emotsional kuch, yorqin ranglar, dinamik kadrlar va stilizatsiyalangan tasvirlar orqali dramatik kuchni oshirishga yo'naltirilgan. Har ikki maktabda operatorlik badiiy ifodaning ajralmas qismi bo'lib, kino tilining estetik va madaniy asoslarini belgilaydi.

Shu nuqtayi nazardan. O'zbek va Bollivud kinolaridagi operatorlik san'atini qiyosiy tahlil qilish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa sifatida qaraladi. Bu tahlil orqali tasviriy vositalarning badiiy imkoniyatlari ochilib, har bir maktabga xos bo'lgan milliy tafakkur, estetik prinsiplar va kino madaniyatining ildizlari ham chuqur anglanadi. Mavzuning o'rganilishi esa zamonaviy operatorlik san'atining milliy-estetik ko'rinishlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish va rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'zbek kinooperatorlik tasviriy uslubi, asosan sokin drama dramatizm va tabiiy yorug'lik estetikasiga tayanadi. Bu yo'nalishning asosiy mohiyati voqelikni badiiy bezaklardan holi, hayotiy va ruhiy haqiqatga yaqin tasvirlashga qaratilgan bo'lib, operatorlik yechimlarida kompozitsion muvozanat, ranglarning sokin uyg'unligi va tabiiy yoritish vositalaridan foydalanish ustuvor o'rin tutadi. Yorug'lik bu ustaxonalarda texnik element emas, balki psixologik ifoda vositasi sifatida ishlaydi. U orqali obraz holati, muhit kayfiyatini va syujetning ichki dramatizmini yoritish bilan badiiy ma'noni chuqurlashtiradi. O'zbek kinosida kamera ko'pincha kuzatuvchi, mulohazakor va sokin xarakter kasb etib, inson va makon o'rtasidagi ruhiy uyg'unlikni ifodalashga xizmat qiladi. Shu bois, tasvirni qurish estetik asosini minimalizm, hayotiylik va ma'naviy kontemplativlik tashkil etadi.

O'zbek kinooperatorlik san'atida milliy muhit, mehnat va ruhiy holatni tasviriy vositalar orqali ochish an'anaviy badiiy yondashuvning asosiy mezonlaridan biridir.

Operator rakurs, rang va kompozitsiya vositalari orqali milliy mentalitetga xos mehnatsevarlik, tabiat bilan uyg'un yashash, ijtimoiy hayotning ichki ritmini tasviriy darajada ifodalaydi. Rang tanlovida tabiiy, yer ranglariga yaqin ohanglar ustuvor bo'lib, ular o'zbek xalqining ruhiy sokinligi va madaniy izchilligini yoritadi. Kompozitsiya esa inson va makon o'rtasidagi uyg'unlikni aks ettiruvchi ramziy tuzilma sifatida ishlaydi. BU orqali operator har bir kadrni shunchaki vizual ko'rinish emas, milliy hayot falsafasining badiiy timsoliga aylantiradi.

Shuningdek, "Mahalliy makon va inson" konsepsiyasi o'zbek kinooperatorligining muhim estetik tamoyillaridan biridir. Kamera harakati bu konsepsiyada tashqi voqea emas, obrazning ichki holatini ruhiy kechinmalarini ochishga xizmat qiladi. Kadr dinamikasi orqali inson va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni, mehnat, kutish, sukut yoki tafakkur holatlari vizual ritm orqali ifodalanadi. Natijada kamera kuzatuvchi, dramatik ishtirokchi sifatida chiqadi. U makonning ruhini, insonning ichki ovozi va vaqtning hissiy oqimini bir butun dramatik tizimga aylantiradi. Shu tarzda o'zbek operatorlik maktabi kadrni ruhiy tajriba va milliy o'zlikning estetik in'ikosi sifatida talqin etadi.

Zamonaviy o'zbek kinooperatorlik amaliyotida raqamli texnologiyalar orqali "milliy ifoda"ni saqlab qolish masalasi dolzarb estetik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamli kamera, rang korreksiyasi, dron va CGI kabi texnik vositalar tasvir sifatini oshirgan bo'lsa-da, ularning haddan tashqari texnik mukammalligi ko'pincha o'zbek kinosiga xos tabiiylik, sokin dramatism va ruhiy samimiyatni yo'qotish xavfini tug'diradi. Shu sababli zamonaviy operatorlar texnologik imkoniyatlardan foydalangan holda, milliy muhit, yorug'lik tabiati va insoniy hissiyotlarni real badiiy muvozanatda saqlashga intilmoqdalar. Asosiy vazifa texnik mukammallikni madaniy kontekst bilan uyg'unlashtirish, raqamli estetika orqali milliy ruhni yo'qotmasdan, aksincha uni yangi vizual darajada qayta ifodalashdir.

Bollivud kinosining operatorlik estetikasi dinamik tasvir, rang-baranglik va harakat dramatismiga asoslanadi. Hind operatorlik maktabi vizual ekspressivlikni muhim badiiy tamoyil sifatida qaraydi. Kamera faqat voqeani aks ettiruvchi emas, his-tuyg'ularning musiqiy ritmini ifodalovchi estetik mexanizm sifatida ishlaydi.

Kadrlar tuzilishida ranglarning uyg'unligi, harakatdagi kompozitsion muvozanat va tasvir ritmining musiqiy tuzilma bilan uyg'unligi orqali hissiyot kuchaytiriladi. Shu bois Bollivud filmlarida kamera dramatik harakatning faol ishtirokchisi, obrazlar o'rtasidagi hissiy zanjirni bog'lovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Operatorlik uslubi teatr va musiqiy estetikaning o'zaro sintezi asosida shakllanib, tomoshabinni hissiy jarayonga to'liq jalb etishni maqsad qiladi.

Bollivud operatorlik estetikasida yorug'likning ramziy roli alohida o'rin tutadi. Issiq tonlar, ayniqsa oltin-sariq gamma, "hayot, muhabbat va ruh" kabi falsafiy tushunchalarning vizual timsoli sifatida qo'llanadi. Yorug'lik faqat fizik manba emas, ma'naviy mazmunni yorituvchi ramzga aylanadi. U quvonch, fidoyilik, baxt yoki iztirob holatlarini rang va soyalar o'yini orqali ifodalaydi. Bunday yondashuv hind madaniyatidagi diniy-mistik tasavvurlarning kinotasvirda aks etgan shakli bo'lib, tasvirni hissiy, hatto marosim darajaga ko'taradi. Natijada Bollivud operatorlik maktabi texnik jihatdan zamonaviy, ammo estetik jihatdan qadimiy madaniyat qatlamlari bilan boyitilgan vizual dunyo yaratadi.

Bollivud kinosida kamera harakati va montaj ritmi ko'pincha musiqiy tuzilma bilan uyg'unlikda tashkil etiladi. Bu esa hind estetik tafakkurining asosiy tamoyillaridan biri ritmik muvozanat ("tala")ni vizual shaklda ifodalashga xizmat qiladi. Kamera harakati musiqiy farazlarga mos ravishda oqib boradi. Montaj esa har bir kadrlarni ritmik urg'u sifatida ishlatadi. Natijada tasvir va tovush sintezi orqali hissiy intensivlik kuchaytiriladi. Zamonaviy texnologiyalar stedicam, dron, color grading kabi vositalar esa bu musiqiy vizuallikni yangi bosqichga olib chiqib, keng fazoviy harakat, dinamik kompozitsiya va rang tahlilida milliy ritmni saqlash imkonini beradi. Shu tariqa texnik innovatsiyalar estetik vosita bo'lib qolmay, Bollivud operatorlik an'analarini zamonaviy ekran tili orqali davom ettiruvchi madaniy meros shakliga aylanadi.

O'zbek va Bollivud kinematografiyasida operatorlik san'atining tasviriy uslublari bir-biridan sezilarli darajada farq qilsa-da, ularni yagona badiiy maqsad inson hissiyotini vizual shaklda ifodalash g'oyasi birlashtiradi. O'zbek kinosida rang va yorug'lik tabiiylik, ichki hissiyot va ruhiy muvozanatni ifodalovchi vosita sifatida

ishlatiladi. Sokinki gamma va tabiiy yorug'lik manbalari orqali inson va muhit o'rtasidagi sokin uyg'unlik, hayotiy ritm va milliy sukunat estetikasiga urg'u beriladi. Bunday yondashuv voqelikni badiiy bezakdan ko'ra ruhiy kontemplatsiya orqali ochishga xizmat qiladi. Aksincha, Bollivud kinosida ranglar tizimi yorqin, dekorativ va ekspressiv bo'lib, ular dramatik kuchaytiruvchi vazifani bajaradi. Yorug'lik bu maktabda ramziy va emotsional energiya manbayi sifatida "hissiy portlash" effektini yaratish uchun qo'llanadi.

Kamera harakati jihatidan ham ikki maktab o'rtasida prinsipial farqlar mavjud. O'zbek operatorlik maktabi statik va kuzatuvchi kamerani afzal ko'rib, kadr ichi dramatik muvozanat insonning ichki holatini sokin kuzatish orqali ochiladi. Kamera go'yo voqeaga aralashmaydigan, ammo uning ruhiy oqimini his etib kuzatuvchi pozitsiyada joylashadi. Bollivud kinosida esa kamera dinamik, aylanuvchi va ishtirokchi xususiyatga ega bo'lib, u syujet ritmini musiqiy drammatizm bilan uyg'unlashtiradi. Kamera harakati orqali har bir sahna emotsional kuchayishga erishadi. Bu esa hind kinosining teatr va musiqiy ildizlari bilan uzviy bog'liqdir. Shu tariqa, o'zbek operatorligi introspektiv ruhiylikni, Bollivud operatorligi esa tashqi ekspressivlikni o'z estetik markaziga aylantiradi.

O'zbek kinooperatorlik maktabida kompozitsiya minimalizm, simmetriya va ramziy kadr qurilishiga asoslanadi. Har bir kadrda ortiqcha tafsilotlardan voz kechish orqali asosiy g'oyaviy markaz inson va makon o'rtasidagi ruhiy uyg'unlik saqlab qolinadi. Kompozitsion yechimlar sokin drammatizmni kuchaytirishga xizmat qiladi. Tasvirda bo'sh joylar, statik holatlar va tabiiy simmetriya orqali tomoshabin diqqatini ichki mazmunga yo'naltiradi. Bu yondashuv o'zbek kinosining falsafiy mohiyatini inson ruhining tinchlik va tafakkur holatini aks ettiradi. Aksincha, Bollivud kinosida maksimalizm va to'yingan kadr uslubi ustuvor bo'lib, vizual muhitda ko'plab rang, harakat va dekorativ elementlar bir vaqtning o'zida faol ishlaydi. Kompozitsiya teatr estetikasiga yaqin. Kadr ichidagi har bir detal dramatik harakatni qo'llab-quvvatlaydi. Shu orqali tomoshabinda kuchli hissiy ta'sir uyg'otish maqsadi ko'zlanadi.

Tasvir ritmi va **g'oyaviy markaz** ham ikki maktab o'rtasidagi estetik tafovutni aniq ko'rsatadi. O'zbek operatorligi sekin, meditatsiya ritm orqali voqelikni

ichki tahlil bilan bog‘laydi; bu ritm insonning ruhiy kechinmalarini vaqt oqimida tabiiy tarzda his etish imkonini beradi. Kadrlar almashinuvi sukunat va sokinlikni dramatik vosita sifatida ishlatadi, bu esa ruhiy introspeksiyanı kuchaytiradi. Bollivud operatorligi esa aksincha, tez, musiqiy va dinamik ritm orqali tomoshabinni emotsional holatga kirgizadi. Harakat va montaj tezligi musiqiy tuzilma bilan uyg‘unlashib, tashqi ekspressiyanı asosiy dramatik vositaga aylantiradi. Natijada O‘zbek kinosi ruhiy tahlil va ichki sukunatni, Bollivud esa tashqi harakat va hissiy portlashni o‘z estetik markazi sifatida namoyon etadi.

O‘zbek va Bollivud kinosida operatorlik san’ati milliy madaniyat va estetik tafakkurning vizual ifoda vositasiga aylangan. O‘zbek operatorligi psixologik chuqurlik, vizual soddalik va tabiiy yorug‘lik orqali inson ruhiyatini yoritadi, sukunat va ichki tahlilni asosiy dramatik vosita sifatida qo‘llaydi. Bollivud operatorligi esa rang-baranglik, harakat dramtizmi va musiqiy ritm orqali hissiy energiyani kuchaytiradi hamda tomoshabinni emotsional tajribaga jalb etadi. Har ikkala maktab kino tili orqali milliy falsafa va dunyoqarashni yetkazadi. O‘zbek operatorligi introspektiv ruhiylikni, Bollivud esa ekspressiv hissiyotlarni ifodalashga yo‘naltirilgan. Ularning o‘zaro tajriba almashuvi texnik va badiiy jihatdan yangi imkoniyatlar yaratib, O‘zbekiston kinosining xalqaro miqyosda rivojlanishiga zamin hozirlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Базен А. Что такое кино? – М.: Искусство, 1972. – 382 с.
2. Эйзенштейн С. Избранные произведения. В 6-и томах. – М.: Искусство, 1964 – 1971.
3. Балаш Б Кино: Становление и сущность нового искусства. Пер.с нем. – М.:Прогресс, 1968. – 328 с.
4. P.Adams. Visionary Film: The American Avant-Garde, 1943-200. – New York.: Oxford university press, 2002. – 446 p.
5. D.Bordwell. Narration in the Fiction Film. – New York.: The University of Wisconsin press, 1985. – 359 p.
6. J.Lotman. Semiotics of Cinema. New York.: University of Michigan, 1981. – 106 p.

7. L.Mulvey. Visual Pleasure and Narrative Cinema. – New York.: Oxford university press, 1975. – 816 p.

Ван Цзюцзю
*аспирант, РГПУ им. Герцена,
лектор, Цилиньский университет иностранных языков
г. Чанчунь*

Wang Jiujiu
*PhD, Herzen State Pedagogical University,
Lecturer, Jilin University of Foreign Languages
St. Changchun*

ОБЗОР ИНТЕГРАЦИИ И РАЗВИТИЯ АККОРДЕОННОЙ МУЗЫКИ В ПРОВИНЦИИ ЛЯОНИН В КИТАЕ

Аннотация: Будучи иностранным музыкальным инструментом, аккордеон развил уникальные музыкальные стили в различных регионах с момента его появления в Китае в начале XX века. Благодаря своим географическим, культурным и историческим преимуществам провинция Ляонин стала одним из важнейших регионов для развития аккордеонного искусства в Китае и превратилась в центр исполнения, преподавания и творчества аккордеона. В данном реферате исследуется развитие аккордеона в провинции Ляонин, рассматривается его вклад в музыкальное образование, исполнительское искусство и композицию, а также анализируются ключевые факторы, повлиявшие на популярность и развитие аккордеона в этом регионе.

Ключевые слова: Аккордеон, Баян, Провинция Ляонин, Развитие, интеграция

Провинция Ляонин, являющаяся важным регионом для развития аккордеона и баянного искусства в Китае, представляет собой значительную исследовательскую ценность с точки зрения ее исторического значения и культурной ценности. С тех пор как аккордеон был завезен в Китай в начале XX века, провинция Ляонин, обладающая уникальными географическими и культурными преимуществами, быстро стала основным регионом распространения и развития аккордеонного искусства. Развитие аккордеона и баяна в Ляонине не только отражает глубокое слияние китайской и западной музыкальных культур, но и формирует музыкальный стиль с региональными особенностями и способствует разностороннему развитию китайского аккордеонного искусства.

1. История развития искусственных деятельности аккордеонов в

Ляонине

В конце XIX века Российская империя получила привилегию на строительство железной дороги в Северо-Восточном Китае в результате подписания китайско-русского секретного договора с правительством Цин, и русские эмигранты стали массово приезжать в Северо-Восточный Китай, расселяясь в таких городах, как Шэньян, Чанчунь и Харбин. Русские любят музыку, в какой бы точке мира они ни находились, привезут с собой свой любимый аккордеон, на котором играют и поют. Среди эмигрантов немало музыкантов и любителей музыки, они часто организуют музыкальные мероприятия в кругу семьи и друзей, аккордеон помимо сопровождения русских народных танцев, также часто выступает в виде соло, репертуара, ансамбля, часто исполняя такие произведения, как соло «Танец кукушки», ансамбль «Танец голубого Дуная», «Весенний танец» и другие. Кроме того, они также выходят в местные бары и дискотеки Шэньяна, чтобы исполнить русские народные песни и танцы. С массовой миграцией иностранцев, а также активной музыкальной деятельностью русских эмигрантов, аккордеон можно встретить повсюду в Северо-Восточном Китае, что заставляет жителей Северо-Восточного Китая понимать русскую музыкальную культуру, а также постепенно узнавать и понимать аккордеон. Чтобы обучить своих детей музыке, русские создали ряд музыкальных школ на Северо-Востоке, таких как создание «Харбинской высшей музыкальной школы имени Глазунова» в 1925 году - там обучали игре на аккордеоне. Несколько китайских молодых людей также начали изучать аккордеон, например, профессор Шэньянской консерватории Чжан Цзыминь, мастер по изготовлению аккордеонов Ву ЙинЛэ.

После того как русские пришли в Северо-Восточный регион, они принесли с собой русскую музыкальную культуру и любимый нацией аккордеон. Хотя аккордеон является более распространенным национальным музыкальным инструментом в России, после его появления в Северо-Восточном регионе Китая у жителей Китая не было условий для изучения и

освоения этого музыкального инструмента. В этот период основную массу людей, занимавшихся аккордеонным искусством в регионе Ляонин, составляли русские эмигранты, которые имели неизмеримое значение для развития аккордеонного искусства в Китае (1,с. 153.

С постепенным увеличением числа людей, обучающихся игре на аккордеоне по своему желанию, аккордеон широко использовался музыкантами в революционной пропагандистской деятельности. Начиная с событий 18 сентября 1931 года и до образования КНР в 1949 году, аккордеон был важным инструментом революционной пропаганды в военное время на поле боя в войне против японцев. В феврале 1938 года Мао Цзэдун, Чжоу Эньлай и другие совместно выпустили «Истоки основания Института искусств имени Лу Сюня», в котором говорилось: «Искусство - драма, музыка, изобразительное искусство, литература является самым важным оружием для пропаганды и мобилизации масс. Художники незаменимы в военном деле. Поэтому подготовка художественных кадров для войны является задачей, которую нельзя замедлять. Следуя инициативе, преподаватели и студенты Института искусств имени Лу Сюня активно проводили музыкальные мероприятия, направленные на пропаганду войны сопротивления и спасения, сопровождая на аккордеоне революционные песни «На горе Тайхан», «Небо освобожденного района» и «Кантата Желтой реки», пропагандируя революционные концепции и патриотическую идеологию, призывая массы объединиться в сопротивлении войне и в стремлении к национальному освобождению, а также подтверждая решимость народа свергнуть старый строй и основать новую страну (2,с. 152) . Во время войны преподаватели и студенты взяли на себя важную ответственность за революционную пропаганду, а аккордеон стал важным аккомпанементом для исполнения антивоенных песен. В критический момент выживания китайской нации аккордеон широко использовался во всех видах литературной деятельности художников, сыграл важную роль в освещении функции революционной пропаганды и стал самым мощным музыкальным

оружием для пропаганды и мобилизации масс.

2. Внедрение и преподавание аккордеона в Шэньянской консерватории

Шэньянская консерватория находится в провинции Ляонин, она является предшественницей Яньаньского института искусств имени Лу Сюня. Шэньянская консерватория воспитывают музыкальные кадры в области искусства. В 1938 году Центральный комитет Коммунистической партии Китая и правительство пограничного района Шэньси-Ганьсу-Нинся основали институт искусств имени Лу Сюня, специализирующийся на подготовке художественных талантов. В 1939 году институт искусств имени Лу Сюня был переименован в «Институт искусств и литературы имени Лу Сюня» и разделен на четыре факультета: театра, музыки, изобразительного искусства и литературы. В то время Яньань был полон музыкальных талантов со всей страны, которые, пройдя обучение в Институте Лу Сюня, постепенно становились музыкантами, боровшимися за идеалы революции. В первой половине XX века аккордеонное искусство в Китае демонстрировало тенденцию интеграции популяризации и специализации. Несмотря на трудности и проблемы во время войны, преподаватели и студенты Института Лу Сюня оставались сильными и оптимистичными, в полной мере используя преимущества аккордеона, и активно участвовали в пропаганде войны, удовлетворяя потребности культурной жизни большинства солдат и масс и делая аккордеон популярным с определенной степенью социализации. Аккордеон имеет определенную социальную базу для популяризации. Во время войны условия жизни в Яньане были тяжелыми, материальных средств не хватало, учебное оборудование в Институте Лу Сюня было очень простым, не хватало музыкальных инструментов, не было даже фортепиано. Некоторые учителя и ученики, имевшие базовые знания игры на фортепиано, могли играть на аккордеоне, нащупывая на уроках путь, и в повседневной учебе они практиковались в пении и аккомпанировании песен на изношенном аккордеоне, а также часто выходили на сцену, чтобы организовать выступления. Хотя

условия в Яньани были тяжелыми и музыкальных инструментов не хватало, аккордеон было легко носить с собой и использовать в качестве музыкального сопровождения певческой деятельности, поэтому он стал важным аккомпанирующим инструментом для революционной литературной деятельности. В период существования яньаньского Института Лу Сюня аккордеон не мог стать официальной специальностью, но в то время некоторые преподаватели и студенты Института Лу Сюня, имевшие базовые знания игры на фортепиано, вскоре научились играть на аккордеоне и взяли аккордеон с собой на пропагандистские позиции во время войны. Аккордеон высоко ценился преподавателями и студентами за его мобильность и сильный аккомпанемент, и музыкальный факультет активно готовил аккордеонистов, таких как Сян Юй и Ли Хуаньчжи.

Сян Юй был преподавателем музыки в Институте Лу Сюня, с ранних лет хорошо освоил игру на фортепиано, часто играл на аккордеоне и аккомпанировал на музыкальных спектаклях, а в 1938 году Сян Юй играл на аккордеоне в драме «Кровавое жертвоприношение в Шанхае», которая была показана более десяти раз и хорошо принята публикой. После Яньаньского литературно-художественного семинара, придерживаясь цели служения рабочим, крестьянам и солдатам, Сян Юй много раз играл на аккордеоне для публики на литературных вечерах и общественных собраниях. Сян Юй сочинил оперу «Сельская песня», песни «Пистолет с красной кисточкой», «В хвалу Мао Цзэдуну» и т. д., а также был дирижером «Беловолосой девушки»; после образования КНР Сян Юй занимал должность заместителя главного редактора Центральной народной радиовещательной станции и директора музыкального отдела, редактировал большое количество музыкальных радиопередач.

Ли Хуаньчжи был студентом второй сессии Института Лу Сюня и остался там работать как преподаватель, а также сочинил такие песни, как «Защита Родины» и «Песня борьбы и спасения». Ли Хуаньчжи не только играл на аккордеоне в хоровых выступлениях, но и аккомпанировал на гонгах, барабанах, суоне и других инструментах в Янге. После образования Китайской Народной

Республики Ли Хуанчжи стал лидером и основой развития музыкальной индустрии Китая, создав такие песни, как «Социализм хорош» и «Марш молодежи нового Китая»; народные хоралы «Август османтус цветет повсюду» и «Посылаю мужчину в Красную армию»; оркестровую «Китайскую новогоднюю сюиту» и т. д. и последовательно занял должности председателя Китайской ассоциации музыкантов и первого директора и дирижера Центрального национального оркестра, продолжая вносить вклад в развитие музыкальной индустрии нового Китая. Они продолжали вносить свой вклад в развитие музыкальной индустрии нового Китая. Практика исполнения на аккордеоне преподавателей и студентов Института Лу Сюня на протяжении многих лет заложила основу для профессионального развития аккордеона в Китае.

В ходе антияпонской деятельности, организованной преподавателями и студентами музыкального факультета Института Лу Сюня, под мелодичное звучание аккордеона такие песни, как «На горе Тайхан» и «Партизанская песня», распространились по всем антияпонским базам и задним районам, особенно при исполнении «Кантаты Желтой реки», сочиненной Сянь Синхаем, аккордеон сыграл важную роль в сопровождении выступлений и внес неоценимый вклад в успех выступлений. 11 мая 1939 года на юбилейном вечере Института Лу Сюня, Сянь Синхай лично руководил более чем 100 людьми, чтобы впервые исполнить «Кантату Желтой реки», которая была очень успешной. Сянь Синхай использовал тональность народных песен и поэтический язык народных, чтобы создать музыкальную мелодию, богатую национальными особенностями. «Кантата Желтой реки» является образцом среди многих музыкальных произведений яньваньского Института Лу Сюня. После победы в Войне сопротивления японской агрессии, с развитием революционной ситуации, Институте Лу Сюня было приказано переехать на Северо-Восток, и в 1946 году Институт Лу Сюня был размещен в городе Цзямусы, и объединился с Литературным факультетом Северо-Восточного университета, переименованным в Литературно-художественный институт Северо-Востока

имени Лу Сюня. В 1948 году, после освобождения Шэньяня, все труппы и отделения Северо-Восточного Института Лу Сюня были собраны в Шэньяне. Во время войны сопротивления, вынужденные из-за нехватки материала и музыкальных инструментов, яньбяньские преподаватели и студенты в полной мере использовали портативность, гармонию, аккомпанемент и другие преимущества аккордеона, так что он стал незаменимым революционным музыкальным инструментом в политической жизни народа и военной, музыкальной жизни. Прекрасные музыкальные произведения, созданные преподавателями и студентами Института Лу Сюня, сопровождали аккордеон, придавая новую силу музыке Северо-Востока, которая долгие годы находилась в спящем состоянии.

В начале образования КНР провинция Ляонин взяла на себя важнейшие задачи по созданию и укреплению местной народной власти и созданию национальной базы тяжелой промышленности. В то же время литературные и художественные круги Ляонина глубоко изучили «Речь на Яньбяньском литературно-художественном семинаре» Мао Цзэдуна и приняли политику «Пусть расцветают сто цветов, пусть соперничают сто школ» в качестве основной руководящей идеологии развития литературы и искусства. Благодаря усилиям музыкантов, собранных в Ляонине, таких как Лю Цзи, Ма Кэ, Лю Чие, Ань Бо, Ли Цзефу и т.д., уровень музыкального творчества, исполнения и образования в регионе Ляонин на протяжении многих лет занимает передовые позиции по всей стране. Еще во времена существования Литературно-художественного института Северо-Востока имени Лу Сюня была открыта специальность аккордеона, преподавателем которой был советский аккордеонист Марк Врак. Весной 1953 года бывший музыкальный факультет Литературно-художественного института Северо-Востока имени Лу Сюня был преобразован в Северо-восточный музыкальный университет, а осенью того же года она была преобразована в Северо-восточную профессиональную музыкальную школу. Осенью того же года в 1953 году была основана дочерняя средняя музыкальная школа Северо-Восточной музыкальной школы. Чжан

Цзымин работал преподавателем аккордеона в Северо-Восточном музыкальном университете, подготовив первую партию студентов-аккордеонистов для страны, таких как студент Ли Минь. Во время войны Ли Минь первоначально служил аккордеонистом в армейской пропагандистской команде, после основания страны он был принят в Шэньянскую консерваторию, вслед за Чжан Цзымином изучал аккордеон, после окончания остался в университете в качестве преподавателя, продолжая заниматься преподавательской работой. Эти студенты-аккордеонисты, окончившие обучение в других колледжах и культурных группах, таких как Сианьская консерватория, Академия искусств Народно-освободительной армии и так далее, пополнили преподавательский состав и способствовали профессиональному развитию аккордеонного искусства Китая.

После образования КНР, вместе с Шэньянской консерваторией по обучению аккордеону сформировалась профессиональная база, в провинции Ляонин широко развернулась массовая аккордеонная деятельность. Ляонинский театр песни и танца, музеи массового искусства, Дворец молодежи и другие учреждения проводят разнообразные самобытные музыкальные мероприятия. Аккордеон является основной формой исполнения, аккомпанемент активно участвует в художественной жизни общества. В провинции Ляонин, в массовом художественном быту, аккордеона как важного музыкального инструмента представлена тенденция популяризации.

3. Особое положение провинции Ляонин в китайском аккордеонном искусстве

Провинция Ляонин, как один из самых ранних регионов Китая, где начали внедрять и развивать аккордеонное образование, является местом рождения аккордеонного образования в Китае. Особенно в 1950-х годах, когда аккордеон постепенно вводился в систему образования как новый вид музыки, провинция Ляонин стала пионером в области профессионального аккордеонного образования и продвижения. Шэньянская консерватория и другие известные музыкальные учреждения сыграли важную роль в области обучения игре на

аккордеоне, подготовив большое количество отличных аккордеонистов и преподавателей и заложив прочный фундамент для развития аккордеонной карьеры в Китае.

Будучи одним из первых профессиональных университетов в Китае, начавших преподавание и исследования в области аккордеона, Шэньянская консерватория внесла выдающийся вклад в развитие аккордеона в Китае.

С 1950-х годов Шэньянская консерватория начала вводить курсы аккордеона в систему музыкального образования. Она стала одним из первых университетов в Китае, где появились специальности, связанные с аккордеоном. Консерватория не только подготовила множество отличных аккордеонистов, но и накопила богатый педагогический опыт и постепенно сформировала систематическую систему преподавания. На различных национальных конкурсах аккордеонистов и научных мероприятиях преподаватели и студенты Шэньянской консерватории завоевали множество наград, подчеркивая качество преподавания и научный уровень вуза, а также способствуя развитию отечественного аккордеонного искусства. Кроме того, она уделяет внимание теоретическим исследованиям и инновациям в обучении игре на аккордеоне, сочетая навыки игры на аккордеоне с различными стилями, такими как этническая музыка и современная музыка, и являясь первопроходцем в искусстве исполнения на аккордеоне с китайской спецификой. Эти инновационные художественные исследования способствуют локализации аккордеонной музыки и постепенной интеграции аккордеона в традиционную китайскую культуру и музыку.

Кроме того, Шэньянская консерватория активно организует и участвует в научных обменах аккордеонистов в стране и за рубежом, приглашает аккордеонистов со всего мира для чтения лекций в школе, предоставляя отечественным студентам-аккордеонистам платформу для знакомства с передовыми зарубежными мастерствами. Эти научные обмены не только усиливают международное влияние Шэньянской консерватории, но и способствуют продвижению китайского аккордеонного искусства на мировой

сцене. Шэньянская консерватория в развитии китайского аккордеонного образования и искусства сыграла роль первопроходца и продвигателя, сформировала уникальную систему аккордеонного образования и художественный стиль, внесла незаменимый вклад в популярность аккордеона в Китае, подготовку талантов, систему обучения. (5,с. 251)

Провинция Ляонин вырастила ряд известных в стране и за рубежом аккордеонистов, которые завоевали награды на различных конкурсах и продемонстрировали китайский аккордеон на международной арене. Эти исполнители не только хорошо владеют искусством игры, но и активно участвуют в обучении и пропаганде аккордеона, способствуя непрерывному развитию аккордеонного искусства в провинции Ляонин и во всей стране. В целях развития аккордеонного образования в провинции Ляонин регулярно проводятся конкурсы, выступления и музыкальные фестивали. Такие мероприятия, как «Национальный конкурс аккордеонов» и «Ляонинский фестиваль аккордеонного искусства», привлекают любителей аккордеона и исполнителей со всей страны к участию и общению друг с другом, формируя сильную культурную атмосферу для аккордеона. Эти мероприятия не только способствовали повышению уровня игры на аккордеоне, но и укрепили связь между любителями аккордеона по всей стране. Музыканты и педагоги провинции Ляонин также составили большое количество прекрасного репертуара для аккордеона и активно пропагандировали произведения для аккордеона, соответствующие традиционной китайской культуре, что обогатило репертуар китайского аккордеона и повысило его популярность среди китайской публики.

Поэтому провинция Ляонин занимает незаменимое место в китайском аккордеонном искусстве. Благодаря образованию, соревнованиям, обучению музыкантов и созданию репертуара провинция Ляонин не только способствует распространению аккордеонного искусства в Китае, но и формирует уникальный культурный круг аккордеона и становится одним из центров аккордеонного искусства в Китае.

Список литературы:

1. Линь Цинхуай, Ху Сюэли. Исследование влияния русских эмигрантских музыкантов 20 века на развитие аккордеонного искусства в северо-восточном Китае. Журнал социальных наук университета Цзямусы, 2017. Т. 35, № 06, с. 149-153.
2. Лю Синь, И Шанбинь. Первоначальное исследование развития аккордеонного искусства в Ляонине в первой половине 20 века. Журнал Цицикарского университета (Философия и социальные науки), 2017. № 08, с. 150-152.
3. Чжан Сюэ, Ян Хань. Обзор развития аккордеонного искусства в Джилине в первой половине 20 века. Журнал Хэйхэского университета, 2018. Т. 9, № 02, с. 12-13+30.
4. Тие Яньян. Исследование истории развития аккордеона в Пекине. Диссертация, Университет столичного педагогического университета, 2007. с. 25-30.
5. Вэй Вэй. Исследование национализации аккордеонного искусства в современном Китае. Северная музыка, 2017. Т. 37, № 11, с. 251.
6. Ши Сюань. Исследование текущего состояния развития аккордеона в Германии. Диссертация, Шанхайский педагогический университет, 2015.
7. Ван Ло. Исследование произведений аккордеона Дюнина. Диссертация, Шаньдунский педагогический университет, 2014.
- Лю Мэйтинг. Первоначальное исследование истории аккордеона в Харбине. Диссертация, Харбинский педагогический университет, 2017.

EKONOMETRIK MODELLAR ORQALI SAN'aT BOZORINING MADANIY TA'SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqola san'at bozorining madaniy va estetik merosga ta'sirini ekonometrik modellar orqali o'rganadi. San'at faoliyatining iqtisodiy o'sishga ta'siri, aholi daromadlarining tengsizligi va bozor narxlari o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish uchun OLS regressiya va fazoviy Durbin modellari qo'llanilgan. Shuningdek, iqtisodiy o'sish san'at narxlarini oshirishini ta'kidlaydi, lekin madaniy merosning iqtisodiy o'sishga ta'siri fazoviy va vaqt satrlari modellarida aniqroq kuzatiladi.

Kalit so'zlar: san'at bozori, ekonometrika, madaniy meros, iqtisodiy o'sish, estetik ta'sir, regressiya modellari.

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние рынка произведений искусства на культурное и эстетическое наследие с помощью эконометрических моделей. Для анализа взаимосвязи между влиянием арт-деятельности на экономический рост, неравенство доходов и рыночные цены используются регрессия по МНК и пространственные модели Дурбина. Также подчеркивается, что экономический рост приводит к росту цен на произведения искусства, но влияние культурного наследия на экономический рост более отчетливо проявляется в пространственных моделях и моделях временных рядов.

Ключевые слова: рынок искусства, ekonometrika, культурное наследие, экономический рост, эстетическое воздействие, регрессионные модели.

Abstract. This article examines the impact of the art market on cultural and aesthetic heritage through econometric models. OLS regression and spatial Durbin models are used to analyze the relationship between the impact of art activity on economic growth, income inequality, and market prices. It also highlights that economic growth increases art prices, but the impact of cultural heritage on economic growth is more clearly observed in spatial and time series models.

Keywords: art market, econometrics, cultural heritage, economic growth, aesthetic impact, regression models.

Kirish. San'at bozori nafaqat estetik va madaniy qiymatga ega, balki iqtisodiy o'sishning muhim harakatchilaridan biri sifatida ham ko'riladi. San'at faoliyatining madaniy merosga ta'siri, aholi daromadlarining tengsizligi va bozor dinamikasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun ekonometrik modellar samarali vosita hisoblanadi. Ushbu maqola San'at bozorining madaniy ta'sirini ekonometrik usullar

orqali tahlil qilib, iqtisodiy o'sish va estetik merosning o'zaro bog'liqligini ochib beradi. Tadqiqotning maqsadi – real ma'lumotlar asosida modellar yaratish va siyosat tavsiyalarini shakllantirish.

San'at bozori hozirgi davrda iqtisodiy tizimning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. U nafaqat moddiy boylik yaratadi, balki jamiyatning estetik, madaniy va ma'naviy rivojiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan davlatlarda madaniyat sohasi iqtisodiy o'sishning "yumshoq kuchi" (soft power) sifatida qaralmoqda. Shu sababli, san'atning iqtisodiyotdagi rolini aniqlash uchun ekonometrik tahlil metodlari muhim ilmiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ekonometrika san'at sohasida madaniy faoliyatning iqtisodiy natijalarini miqdoriy o'lchashga, ijodiy sektorning yalpi ichki maxsulotdagi (YaIM) ulushini tahlil qilishga, investitsiya va ijtimoiy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. San'at bozorining iqtisodiy ta'siri haqidagi ilmiy adabiyotlar bibliometrik tahlillar bozor narxlari va madaniy qiymatlarning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Kreativ sanoatlarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'rganishda klassik o'sish modellari keng qo'llanilgan. AQShdagi san'at faoliyatining yalpi ichki maxsulot o'sishi bilan bog'liqligini tahlil qilgan tadqiqotlarda ijobiy korrelyatsiya kuzatilgan, lekin sababiy aloqa isbotlanmagan. Kreativ sanoatlar global yalpi ichki maxsulotning 3% gacha hissasini tashkil etadi va turizm, innovatsiyalar orqali iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatadi. Xitoydagi fazoviy Durbin modeli ko'rsatadiki, madaniy sanoatlar sharqiy va markaziy mintaqalarda iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, lekin g'arbiy mintaqalarda manfiy ta'sir ko'rsatadi. San'at bozori narxlarining iqtisodiy o'sish va daromad tengsizligiga bog'liqligini o'rganishda OLS regressiya modellari samarali bo'lgan, unda yalpi ichki maxsulot o'sishi narxlarni 1-2% ga oshirishi kuzatilgan.

San'at bozori boshqa iqtisodiy sohalardan tubdan farq qiladi, chunki unda narxlar iqtisodiy emas, balki sub'ektiv qadriyatlar asosida belgilanadi; iste'molchilar iqtisodiy foyda emas, balki estetik zavq va madaniy merosga egalik uchun xarid

qiladi; bozor hajmi moddiy resurslar bilan emas, balki ijodiy salohiyat va innovatsion g'oyalar bilan belgilanadi.

Shu sababli, san'at bozorini o'rganishda klassik iqtisodiy modellardan tashqari nolinch qiyamatlar, ijtimoiy kapital va madaniy omillarni ham hisobga oluvchi ko'p o'lchamli ekonometrik yondashuv zarur.

Ekonometrik modellar yordamida tahlil ushlari

a) Ko'p o'zgaruvchili regressiya modeli:

$$y = a + b_1x_1 + b_2x_2 + b_3x_3 + \varepsilon$$

Bu yerda y – mamlakat yalpi ichki maxsulot o'sishi, x_1 – san'at va madaniyatga yo'naltirilgan investitsiyalar, x_2 – madaniy tadbirlar soni yoki ularga qatnashuv darajasi, x_3 – turizm daromadlari, ε – tasodifiy xato. Natijalar shuni ko'rsatadiki, x_2 va x_3 o'zgaruvchilari iqtisodiy o'sishga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi ($b_2b_3 > 0$).

b) Panel ma'lumotlar modeli:

Bir nechta davlat yoki mintaqalar kesimida vaqt bo'yicha ma'lumotlar tahlil qilinadi. Masalan, O'zbekiston, Qozog'iston, Turkiya va Janubiy Koreya bo'yicha 2010–2024-yillar oralig'idagi san'at sohasi sarmoyalari bilan iqtisodiy o'sish bog'liqligi o'rganilishi mumkin.

c) Granger sabablilik testi:

Bu test orqali san'atdagi o'zgarishlar iqtisodiy o'sishni "oldindan bashorat qiladimi" degan savolga javob topiladi. Ko'plab xalqaro tadqiqotlar (UNESCO, 2023; OECD, 2024) madaniy sektor o'sishi iqtisodiy o'sishning sababi bo'lishi mumkinligini ko'rsatgan.

O'zbekiston misolida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, san'at va madaniyat sohasiga investitsiyalarning o'sishi iqtisodiy faollikka sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatgan; madaniy infratuzilma (muzeylar, teatrlar, festivallar) rivojlanishi turizm hajmini oshirgan; san'at bozori orqali xususiy sektor ishtiroki kuchaygan va ijodiy tadbirkorlik rivojlangan. Shuningdek, ijodiy iqtisodiyot milliy innovatsion tizimning tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Xulosa. Ekonometrik tahlil asosida aniqlanishicha, san'at bozori iqtisodiy o'sishning barqaror omili hisoblanadi; madaniyatga investitsiyalar ijtimoiy kapitalni oshiradi va innovatsiyalarni rag'batlantiradi; estetik qadriyatlar jamiyatda madaniy uyg'onish, yaratuvchanlik va milliy g'ururni shakllantiradi. Shu bois, san'at va iqtisodiyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqurroq o'rganish milliy strategik rivojlanish dasturlarida alohida yo'nalish sifatida qaralishi zarur.

Ekonometrik modellar orqali o'rganilganidek, san'at bozori madaniy merosni saqlab qolish bilan birga iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, xususan kreativ sanoatlar orqali. Tadqiqot natijalari siyosatchilarga madaniy investitsiyalarni oshirishni tavsiya etadi: Kelgusi tadqiqotlarda raqamli san'atning bozor dinamikasini o'rganish lozim. San'atning estetik merosi iqtisodiy o'sishning ustun qilingan omili sifatida ko'riladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning madaniyat va san'atni rivojlantirishga oid qaror va farmonlari to'plami (2017–2024).
2. Jo'rayev A., & To'xtayev, B. (2022). Ekonometrika asoslari. – Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti.
3. Karimov A. (2021). Madaniyat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. – Toshkent: "Fan va texnologiya".
4. Abdullayev R. (2020). Ijodiy iqtisodiyot va san'at bozori rivojlanish omillari. – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy to'plami.
5. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. (2024). Madaniyat va san'at sohasining rivojlanish ko'rsatkichlari bo'yicha yillik hisobot. – Toshkent.
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2023). Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari. – Toshkent.
7. Alimov A., & Sattorov, I. (2019). Madaniyat menejmenti va san'at iqtisodiyoti. – Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti.
8. To'laganov D. (2023). Ekonometrik modellarni qo'llashda zamonaviy yondashuvlar. – "Iqtisodiy tahlil" jurnali, №2.
9. Qodirova M. (2022). Madaniy merosning iqtisodiy qadriyati va ijtimoiy samaradorligi. – Toshkent: TDMI nashriyoti.

FOLKLOR MUSIQASINING ZAMONAVIY ESTRADA SHAKLLARIDAGI IFODASI

Annotatsiya: *Maqolada o‘zbek folklor musiqasining zamonaviy estrada san’ati bilan o‘zaro uyg‘unlashuvi, milliy ohanglarning yangi kompozitsion shakllarda ifodalanish jarayoni va bu sintezning madaniy identitetga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalq kuylarining estrada janrida qayta ishlanishi, aranjirovka modernizatsiyasi, sotsiokultural yondashuv hamda raqamli madaniyatdagi yangi musiqiy o‘zgarishlar tizimli tarzda o‘rganilgan. Xalq musiqasining zamonaviy talqinlari orqali yoshlar ongida milliy qadriyatlarga e’tibor va madaniy o‘zlikni anglash jarayonining kuchayishi ilmiy asosda tahlil etiladi.*

Kalit so‘zlar: *folklor musiqasi, estrada san’ati, milliy ohang, aranjirovka, sotsiokultural yondashuv, musiqiy transformatsiya, madaniy identitet, raqamli madaniyat.*

Abstract: *The article analyzes the interaction of Uzbek folk music with modern pop art, the process of expressing national melodies in new compositional forms, and the impact of this synthesis on cultural identity. The research systematically studies the processing of folk melodies in the pop genre, the modernization of arrangements, the sociocultural approach, and new musical changes in digital culture. The scientific analysis of the process of increasing attention to national values and awareness of cultural identity in the minds of young people through modern interpretations of folk music.*

Key words: *folk music, pop art, national melody, arrangement, sociocultural approach, musical transformation, cultural identity, digital culture.*

KIRISH

O‘zbek xalq musiqasi — bu xalq tafakkurining eng yuksak shakli, tarixiy xotiraning tovushli ifodasi va madaniy identitetning asosi hisoblanadi [1, B.12]. Asrlar davomida xalq og‘zaki ijodi musiqiy tizim orqali ijtimoiy, axloqiy va estetik qadriyatlarni uzluksiz saqlab kelgan. Shu bois folklor musiqasi milliy madaniyatning “genetik kodi” sifatida qaraladi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab O‘zbekistonda estrada san’ati shakllanib, xalq musiqasi ohanglari zamonaviy kompozitsiya, orkestr va texnologik vositalar bilan uyg‘unlashgan yangi badiiy yo‘nalishga aylandi [2, B.5]. Mustaqillik yillarida milliy qadriyatlarga qaytish, o‘zlikni anglash va global madaniyatga

integratsiya jarayonlari natijasida estrada musiqasi folklor an'alarini yangicha talqin etuvchi eng faol yo'nalishlardan biri sifatida shakllandi.

Bugungi kunda estrada ijodkorlari xalq kuylarini zamonaviy aranjirovkalar bilan uyg'unlashtirib, nafaqat musiqiy, balki madaniy va estetik yangilanishni ham yuzaga keltirmoqda. Bu holat milliylikning zamonaviy madaniyatdagi o'rni va ifoda shakllarini qayta ko'rib chiqish zaruratini tug'diradi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — o'zbek folklor musiqasining zamonaviy estrada shakllarida ifodalanish jarayonini tahlil qilish, milliy ohanglarning modern musiqiy muhitdagi badiiy transformatsiyasini aniqlash va bu hodisaning sotsiokultural ahamiyatini yoritishdir.

Vazifalar:

1. Folklor musiqasining tarixiy ildizlarini va ularning estrada san'atiga ta'sirini o'rganish;
2. Estrada bastakorlarining ijodida folklor motivlaridan foydalanish mexanizmlarini tahlil qilish;
3. Raqamli madaniyat va global musiqiy maydonda folklor ohanglarining ommalashuv jarayonini aniqlash;
4. Xalqaro tajribalar bilan solishtirib, O'zbekiston estrada san'atida milliy musiqaning integratsion imkoniyatlarini baholash.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi:

- Folklor va estrada uyg'unligi sotsiokultural konsepsiya asosida talqin qilindi;
- Estrada asarlarida milliy ohanglarning badiiy va texnologik transformatsiyasi tahliliy asosda ochib berildi;
- Raqamli madaniyatda folklor musiqasining yangi kommunikativ o'lchami aniqlab berildi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi ilmiy yondashuvlardan foydalanildi:

Sotsiokultural yondashuv: musiqiy jarayonlar ijtimoiy o'zgarish, texnologik taraqqiyot va madaniy globalizatsiya bilan bog'liq holda tahlil qilindi [3, B.7];

Komparativ metod: xalq kuylarining an'anaviy shakllari va estrada talqinlari o'zaro solishtirildi;

Empirik kuzatish: "Sharq Taronalari", "Boysun Bahori", "Navro'z" festivallari hamda YouTube va Spotify platformalaridagi musiqiy namunalar o'rganildi;

Statistik tahlil: Madaniyat vazirligi va O'zbekkonsert ma'lumotlari asosida estrada repertuarida folklor musiqasidan foydalanish ko'rsatkichlari aniqlangan.

NATIJALAR

Folklor musiqasining estrada shakllarida qayta talqini. O'zbek estrada bastakorlarining ijodida folklor motivlaridan foydalanish kengayib bormoqda. Masalan, M. To'xtasinov, R. Tursunov, O. Hotamov kabi bastakorlar o'z asarlarida "Lapar", "Qo'qoncha", "Yor-yor", "Andijon polkasi" kabi xalq kuylarini zamonaviy talqinlarda qayta ishlashgan [4, B.9].

Bu jarayon uch asosiy bosqichda kechadi:

1. Melodik transformatsiya: xalq kuyining ohangiy tuzilmasi saqlanadi, ammo ritmik asos yangilanadi.
2. Garmonik modernizatsiya: maqom ohanglari zamonaviy akkord tizimlari bilan uyg'unlashadi.
3. Aranjirovka va tembr o'zgarishi: dutor, g'ijjak, doira kabi milliy asboblarni elektron tovush bilan sintez qilinadi.

Masalan, "O'zbekiston — vatanim manim" qo'shig'ining estrada varianti xalq kuyining pentatonik asosini saqlab, sintezator tovushi orqali yangi emosional rang berdi.

Statistik tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2010–2024 yillar oralig'ida estrada asarlarining 36 foizi folklor kuylariga asoslangan [5, B.3]. 2024-yil "Sharq Taronalari" xalqaro festivali ishtirokchilarining 42 foizi chiqishlarida milliy kuy elementlaridan foydalangan [6].

Raqamli platformalarda ham bu tendensiya yaqqol:

- YouTube'da "Andijon polkasi remix" – 5,2 mln ko'rish;
- Spotify'da "Lapar 2.0" versiyasi – 1,8 mln tinglov;

- TikTok'da xalq kuylariga asoslangan “trend-soundlar” soni 2021–2024 yillarda 4 baravar oshgan.

Bu ko‘rsatkichlar folklor musiqasining raqamli muhitda qayta tiklanayotganini va global auditoriyaga chiqayotganini isbotlaydi.

Xorijiy tajribalar bilan qiyosiy tahlillar o‘rganilganda, dunyo musiqiy madaniyatida ham milliy folklor va pop san’at sintezi keng tarqalgan. Masalan, Koreyada K-pop janri xalq kuylarini zamonaviy elektron musiqaga uyg‘unlashtirgan; Turkiyada arabesk musiqasi xalq ohanglarini estrada bilan sintez qilgan [7, B.18]. UNESCOning 2023-yilgi “Cultural Diversity Report”ida aytilishicha, “milliy ohanglarni pop-madaniyatga kiritish — madaniy barqarorlikni saqlovchi asosiy omillardan biridir” [8, B.25].

O‘zbekiston tajribasi bu yo‘nalishda Markaziy Osiyo mamlakatlari ichida yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi, chunki folklor elementlari estrada asarlarining nafaqat fonetik, balki semantik yadrosiga singdirilgan.

Folklor musiqasining estrada shakliga o‘tishi faqat badiiy yangilanish emas, balki madaniy identitetning yangi bosqichidir. Biroq bu jarayon ikki qirrali:

Ijobiy jihati: milliy musiqaning global maydonga chiqishi, yosh avlodga yaqinlashtirilishi;

Salbiy jihati: haddan ortiq texnologik tahrir folklorning tabiiy timbral xususiyatini susaytiradi, uning ma’naviy chuqurligini kamaytiradi [9, B.30]. Shuning uchun estrada ijodida “musiqiy ekologiya” tamoyilini saqlash zarur — ya’ni, xalq kuyining tabiiy melodik strukturasini texnologiya bilan uyg‘unlashtirish, ammo uni to‘liq sun’iylashtirmaslik.

MUHOKAMA

Folklor musiqasining estrada shakllarida ifodalanishi madaniyatda ikki darajadagi jarayonni ifodalaydi:

1. Ichki madaniy yangilanish — milliy musiqiy tafakkurning zamonaviy estetik kontekstga moslashuvi;
2. Tashqi madaniy integratsiya — o‘zbek musiqasining global sahnaga chiqishi va boshqa millatlar bilan musiqiy muloqotga kirishishidir.

Bu sintezning asosida madaniyatshunos E. Moren aytgan “gibrid madaniyat modeli” yotadi, ya’ni an’ana va modernlik o‘zaro to‘qnashmay, balki bir-birini boyitadi [10, B.11].

XULOSA

Folklor musiqasining zamonaviy estrada shakllarida ifodalanishi o‘zbek musiqiy tafakkurining uzviy davomidir. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni beradi:

Estrada san’ati o‘zbek xalq kuylarining badiiy va ruhiy energiyasini saqlagan holda ularni zamonaviy shaklda ifoda etmoqda.

Folklor ohanglari zamonaviy aranjirovka, elektron tovush va ritmik o‘zgarishlar orqali yangi musiqiy tilda talqin qilinmoqda.

Bu jarayon milliy identitetni saqlash bilan birga, o‘zbek musiqasining xalqaro madaniy muloqotdagi mavqeini mustahkamlaydi.

Raqamli platformalarda folklor ohanglarining ommalashuvi ularning yangi kommunikativ shaklga ega bo‘lishiga imkon yaratmoqda.

Tadqiqot natijalari musiqiy ta’lim dasturlarini milliyalashtirish va estrada bastakorligi metodikasini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Begmatov S. Bastakorlik ijodi. – Toshkent: Niso-Poligraf, 2017. – 152 b.
2. Nosirov D.T. O‘zbek milliy musiqasi rivojida bastakorlik ijodi. // *Musiqqa san’ati jurnali*. – Toshkent, 2023. – №2. – B. 3–6.
3. Madrimov B. O‘zbek musiqqa tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015. – 210 b.
4. Sadullayeva F.S. Folklor motivlarining zamonaviy estrada musiqasidagi ifodasi. // *Ilmiy maqolalar to‘plami*. – Toshkent, 2024. – B. 2–7.
5. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi hisobotlari. – Toshkent, 2024. – B. 3.
6. *Sharq Taronalari xalqaro musiqqa festivali*. – O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi rasmiy sayti: <https://www.madaniyat.uz>
7. Rice T. Ethnomusicology: A Very Short Introduction. – Oxford University Press, 2014. – 160 p.

8. UNESCO. Cultural Diversity Report. – Paris: UNESCO Publishing, 2023. – 95 p.
9. Nettl B. The Study of Ethnomusicology: Thirty-Three Discussions. – Urbana: University of Illinois Press, 2005. – 464 p.
10. Moren E. La Méthode: La Nature de la Nature. – Paris: Seuil, 2018. – 320 p.

Alisher Shukurov

*Madananiyatshunoslik va nomoddiy
madaniy meros ilmiy-tadqiqot
instituti kichik ilmy xodimi*

O‘ZBEK XALQ ZAMONAVIY MADANIYATINI YUKSALTIRISHDA XALQ HAVASKORLIK JAMOALARINING ROLI

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq madaniyati tushunchasining folklorshunoslik bilan bog‘liq jihatlari, havaskor jamoalar, zamonaviy madaniyat kabi bir-biriga bog‘liq g‘oyalarning tahlil qilinishi, fanga kiritilishi lozim bo‘lgan muammolar ilmiy va amaliy jihatdan ochib berilishi asoslangan. Maqola so‘ngida xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: zamonaviy madaniyat, folklorshunoslik, badiiy havaskorlik jamoalari, ommaviy madaniyat ta’siri.

Аннотация. В данной статье обоснованы аспекты понятия народной культуры, связанные с фольклористикой, анализ взаимосвязанных идей, таких как любительские коллективы, современная культура, научное и практическое раскрытие проблем, которые необходимо внести в науку. В конце статьи были разработаны выводы и предложения.

Ключевые слова: современная культура, фольклористика, коллективы художественной самодеятельности, влияние массовой культуры.

Abstract. This article is based on the analysis of aspects of the concept of folk culture related to folklore studies, such interconnected ideas as amateur groups, modern culture, and the scientific and practical disclosure of problems that need to be introduced into science. At the end of the article, conclusions and proposals were developed.

Keywords: modern culture, folklore studies, amateur art groups, influence of popular culture.

Xalq zamonaviy ijodi (madaniyati)ning ko‘rinishlari va xususiyatlari haqida aniq bir tushunchalar shakllanmagan. Biroq ushbu voqelikka V.A. Alimasov ma’lum bir aniqlik kiritgandek bo‘ladi. Uning fikriga ko‘ra, “xalq zamonaviy ijodi” deganda O‘rta Osiyoning Chor Rossiyasi tomonidan bosib olinganidan keyin xalqimiz tomonidan o‘zlashtirib olingan, an’anaviy madaniyat ko‘rinishlaridan farq qiladigan ommaviy ijod, san’at, ma’rifiy-targ‘ibiy faoliyat turlari tushuniladi. Ularning ilk ko‘rinishlari XIX arning oxirlarida paydo bo‘lgan, XX asrda esa ommaviy voqeeylikka aylangan[1, 124-125].

Xalq zamonaviy ijodi (madaniyati)ga opera va balet, xor, orkestr, jaz, roki-roll, bayan, akkordion, pianino, royal, skripka, gitara, rangli tasvir, grafika,

xaykaltaroshlik, chekanka, dizayn, ilmiy-texnika ijodi, kino-foto, teleradio, kompyuter, teatr va pantomimo, avtorlik qo‘shig‘i kabi san‘at turlari kiradi. Ularni “xavaskorlik ijodi” yoki “badiiy havaskorlik” atamalarini bilan ham atashadi. Ushbu ijodiy faoliyat turlari kishilarda zamonaviy badiiy-estetik qarashlarni, qadriyatlarni shakllantirishni nazarda tutadi. Birok xalq zamonaviy madaniyati ular bilan cheklanib qolmaydi.

Xalq xavaskorlik ijodi xalq madaniyatining bir tizimi va ko‘rinishlari xolos. Xalq madaniyatining tizimlari va ko‘rinishlari uning zamonaviy yo‘nalishiga ham taalluqlidir. Shuning uchun tadqiqotimiz maqsadi va konsepsiyasidan kelib chiqib, xalq zamonaviy madaniyatining quyidagi ko‘rinishlariga e‘tibor qaratish zarur deb hisoblaymiz:

1. Xalq badiiy havaskorlik ijodi.
2. Zamonaviy bayramlar va tomoshalar.
3. Shahar madaniyati va urbanizatsiya.
4. Ilm, fan va texnika.
5. Xalq talimi va maorifi.
6. Ommaviy fizkultura va sport.
7. Demokratiya va siyosiy madaniyat.
8. Ijtimoiy-xukukiy madaniyat.
9. Zamonaviy dam olish va xordiq chiqarish.
10. Ommaviy axborot institutlari, kommunikatsiya va madaniy-gumanitar aloqalar.
11. Milliy uzlikni anglash madaniyati.

Xalq badiiy havaskorlik ijodi ijtimoiy-madaniy hayotimizda keng o‘rin olgan, kishilarimizning bo‘sh vaqtlarida badiiy ijod bilan shug‘ullanishga qaratilgan faoliyatidir. O‘zbek xalqining obyektiv va subyektiv omillari bois XX asrda turli xalqlar bilan o‘rnatgan madaniy aloqalari badiiy ijod bilan shug‘ullanishni yangi bosqichga ko‘tardi. Ilmiy adabiyotlarda ba‘zan badiiy havaskorlik sotsializmga xos voqeylik sifatida qaraladi. Bizning fikrimiza, bu to‘g‘ri emas, chunki badiiy ijod xalq madaniyatining tarkibiy kismi sifatida qadimdan mavjuddir.

Sho‘rolar davrida u komfirkaning ko‘rsatmalarini, byurtmalarini bajarishga karatilgan g‘oyaviy-siyosiy tarbiya vositasi edi. Qayerda, qachon va nechta badiiy havaskorlik uyushmasi tuzilishi komfirka tashkilotlari tomonidan belgilab qo‘yilardi. Mustaqillik xalk badiiy havaskorligini xalq madaniyatining tom ma‘nodagi ko‘rinishiga, haqiqatdan ham xalq ijodiga aylantirdi. Ikkinchidan, ijtimoiy-tashkiliy nuqtai nazardan istagan bir kishi badiiy ijod ustaxonasi, uyushmasi ochish huquqiga ega bo‘ldi. Bunga tadbirkorlik va ishbilarmonlikni rivojlantirishga qaratilgan maxsus qonunlar ruxsat beradi. Demak, xususiy tadbirkorlik asosida badiiy ijod bilan shug‘ullanish yoki uni yoshlarga o‘rgatish mumkin.

Uchinchidan, xususiy tadbirkorlik madaniyat uchoqlari tizimini kengaytirdi. Masalan, xalq amaliy san‘ati bilan shug‘ullanuvchi aksariyat ustaxonalar fuqarolarning xovlilarida, kichik korxonalarda ochilgan. Badiiy havaskorlik ijodini keng targ‘ib qiluvchi asosan maktablar, o‘quv yurtlari va madaniyat uchoqlari bo‘lib qolmokda. Sho‘rolar davrida har bir mehnat jamoasida ham shunday uyushmalar tuzish shart qilib quyilgan edi. Bu ishi – xizmatchilarning uz vazifasini to‘la bajarishga xalaqit bergan. Ammo ushbu harakat negizidagi ijobiy maqsad, ya’ni ishchi-xizmatchilarni badiiy-estetik ijodini rivojlantirish turganini inkor qilib bo‘lmaydi. Bizning fikrimizcha, ushbu an’anani, asosiy vazifani bajarishga xalaqit bermaydigan tartibda, qayta tiklash lozim.

Prezidentimiz tog‘ri ta’kidlaganidek: ma’rifat va madaniyat muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, “insonning to‘laqonli hayoti uchun nihoyatda zarur bo‘lgan maktablar, kutubxonalar, teatr va boshqa madaniyat uchoqlarini ko‘paytirish, ularning sharoitini yaxshilash”[2, 79] zarur. Zamonaviy bayramlar va tomoshalar eng avvalo davr bilan, ijtimoiy hayotda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar bilan birga yuzaga keladi. O‘z davrining badiiy-estetik ehtiyojlariga javob berolgan tadbirlargina zamonaviydir.

Mustaqillik yillarida xalqimizning ruhini, o‘zligini anglashga qaratilgan sa’y-harakatlarini, tub o‘zgarishlarga nisbatan faolligini qo‘llab-quvvatlash ommaviy-badiiy vositalardan keng foydalanishni taqozo etdi. Bir onga bo‘lsa-da, kishilarni dunyo tashvishlaridan xalos qilib, ular qalbida hayotga, kelajakka optimizm bilan

qarash tuygʻusini uygʻotish lozim edi. Bunday vazifani bayram va tomoshalar bajarali. U. X. Karaboev yozganidek “Yangi davr, yangi mazmun va yangi shakl, anʼanalarning paydo boʻlishi mustaqil hayotning quvonchli daqiqalarini tantana qilishga imkon beradigan yangi tadbir-bayramlar yaratishni taqozo etadi. Jumladan, istiqlolni sharaflaydigan “Mustakillik bayrami”, hayotimizning bosh qonunini targʻib etadigan “Konstitutsiya kuni” rasmiy bayram sifatida nishonlanadigan boʻldi. Endilikda kelajak avlodni tarbiyalashda alohida roʻl uynayotgan sharaflı kasb egalari mehnatini ulugʻlaydigan “Oʻqituvchilar va murabbiylar kuni”, oʻtgan ajdodlar yodini esga olishga bagʻishlangan “Xotira va qadrlash kuni” mamlakatimizda keng nishonlanmoqda.”[3, 140].

Xalq madaniyatining rivojlanishi va jahon sivilizatsiyasi bilan hamkorligi shahar madaniyati, urbanizatsiyasi orqali sodir boʻlmoqda. Ijtimoiy-madaniy hayotdagi barcha oʻzgarishlar avval shaharda paydo boʻlib, asta-sekin tumanlarga, qishloqlarga tarqaladi. Shahar madaniyati internatsional xarakterga ega. Bu xususiyat unga innovatsiyalarni tez oʻzlashtirish va hayotga moslashtirish imkonini beradi.

Shahar madaniyati mudom oʻzgarishda, izlanishda, yangi-yangi narsalarni kashf etishdadir. Uning uchun muqimlik, turgʻunlik halokatlidir. U jahon sivilizatsiyasidan orqada qolmaslikka, mudom oʻzini unga moslashtirib borishga intiladi. Shunday saʼy-harakatlarga moyil boʻlmagan shahar oʻsishdan, yosharishdan, modernizatsiyalashishdan toʻxtaydi[4, 83-84].

Xulosa. Mustaqillik xalq badiiy havaskorlik ijodini ijtimoiy, tashkiliy va mohiyatan yangi bosqichga koʻtardi. Birinchidan badiiy havaskorlikni oʻzining tarixiy-madaniy qonunlariga muvofiq kechishi taʼminlandi. Ikkinchidan, badiiy havaskorlik jamoalari Respublika miqyosida oʻtkazilayotgan tadbirlarda muntazam ishtirok etib kelmoqdalar. Bu esa, xalq ogʻzaki ijodini yanada rivojlantirishga imkon yaratmoqda. Uchinchidan, xalq madaniyati tushunchasi xalq ijodi bilan uygʻun holda talqin qilinishi va rivojlantirilishi oqibatida ommaviy madaniyat tushunchasi tubdan isloh qilingan holda ayri holda oʻrganilmoqda. Shularni inobatga olib, quyidagi takliflarni beramiz:

- bugungi kunda xalq badiiy havaskorlik jamoalarini qo'llab-quvvatlash ma'lum darajada amalga oshirilmoqda, biroq keyingi vaqtlarda bu jarayon loqaydlik tufayli oqsamoqda;

- badiiy havaskorlik jamoalarini umumiy o'rta ta'lim maktablari hamda maktabgacha ta'lim muassasalari bilan uzviyligini ta'minlash lozim;

- havaskorlik jamoalari zamonaviy madaniyat ko'rinishidagi madaniyat soyasida qolmasligi uchun jamoalar faoliyatini 3 ta shtat birligidan, 7 ta shtat birligiga aylantirish kerak. Ushbu jarayonlarni amalga oshirilganida badiiy havaskorlik hamda xalq madaniyati targ'ib va tashviqotida yuqori samaradorlikka erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алимасов В.А. Ўзбекистон Республикасининг бозор муносабатларига ўтиш шароитида маданий-маърифий муассасалар ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари. Фалсафа фан докт. дисс. -Тошкент. 2001. – Б. 125-126

2. Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият. 2008. – Б. 79.

3. Карабоев У.Х. ўзбек халқ байрамлари. – Тошкент: Шарқ. 2002. – Б. 140

4. М. Мысль. Город и время. 1983 – С. 17-19; Социально-культурные функции города и пространственная среда. – М.: Наука. 1982 – С. 83-84.

KUTUBXONACHI VA FOYDALANUVCHI: MULOQOT MUAMMOLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada kutubxonachi va foydalanuvchi o'rtasidagi muloqotning zamonaviy kutubxonachilikdagi o'rni, uning ahamiyati va samaradorligini ta'minlovchi omillar yoritilgan. Muloqotning pedagogik va psixologik jihatlarini asosida kutubxona xodimlari bilan foydalanuvchilar o'rtasidagi aloqaning sifatiga ta'sir etuvchi jihatlar ko'rib chiqilgan. Muallif kutubxonachining madaniyati, nutq madaniyati, kommunikativlik va mas'uliyatlilik kabi kasbiy fazilatlari foydalanuvchiga xizmat ko'rsatishdagi muvaffaqiyat omili ekanini ta'kidlaydi. Shuningdek, foydalanuvchilar bilan muloqotda amal qilinishi zarur bo'lgan asosiy qoidalar keltirilib, kutubxona xizmati sifati ko'p jihatdan kutubxonachi malakasi va yondashuviga bog'liqligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kutubxonachi, foydalanuvchi, muloqot, axborot almashuvi, xizmat ko'rsatish sifati, psixologik xususiyatlar, kasbiy madaniyat, muloyimlik, kutubxona xizmati, kommunikativlik

Abstract: This article explores the issues of communication between librarians and users, emphasizing its importance in modern library science, pedagogy, and psychology. The direct interaction between a librarian and a library user is highlighted as one of the essential functions of a library. The quality of this communication is considered a key indicator of service effectiveness and user satisfaction. The article analyzes the psychological and ethical aspects of communication, stressing the significance of the librarian's cultural behavior, politeness, professionalism, and responsibility. It is noted that understanding users' psychological characteristics helps prevent and resolve conflicts effectively. The paper also outlines key principles that librarians should follow, such as accuracy, commitment, and attentiveness, and emphasizes the necessity of providing personalized and relevant recommendations to users. Ultimately, the article concludes that successful communication largely depends on the librarian's attitude and competence.

Keywords: librarian, user, communication, information exchange, service quality, psychological characteristics, professional culture, politeness, library services.

Kutubxonachilar va foydalanuvchilar o'rtasidagi muloqot masalasi zamonaviy pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan mamlakatimizda va xorijiy kutubxonashunoslikda ham faol o'rganilmoqda.

Kutubxonaning muhim funksiyalaridan biri kutubxonachi va foydalanuvchilar o'rtasidagi bevosita muloqot bilan bog'liq bo'lib bugungi kunda ushbu funktsiya ayniqsa dolzarbdir. Kutubxonachining foydalanuvchi bilan dialogi xizmat ko'rsatish sifatining ko'rsatkichlaridan biri sifatida baholanadi va davlat buyurtmalarini bajarishda kutubxonachining foydalanuvchi bilan muloqoti sifatini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Muloqot – bu ikki yoki undan ortiq odam o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, bunda axborot, harakatlar, hissiyotlar almashinuvi sodir bo'ladi. Psixologiyada muloqot odamlar o'rtasidagi bog'lanish sifatida ta'riflanadi, bunda psixologik aloqa paydo bo'lib, bu axborot almashish, o'zaro ta'sir, tushunishni o'z ichiga oladi. Har bir muloqot ishtirokchisiga (kutubxonachi, foydalanuvchi, faqat maqsad (obyekt) sifatida emas, balki o'rganish, tushunish va o'zaro ta'sir uchun subyekt sifatida qaraladi. Kutubxonachining foydalanuvchi bilan muloqoti kutubxonashunoslik fanidagi asosiy masalalardan biri bo'lib, alohida o'rganishni talab qildi.

Kutubxonachi bilan foydalanuvchi o'rtasidagi muloqotning samarali va foydali bo'lishi ko'p jihatdan kutubxonachilarga bog'liqdir. foydalanuvchi bilan aloqa o'rnatishda muhim rolni kutubxona xodimlari tomonidan olingan teskari aloqa o'ynaydi, bu esa anketalar, so'rovlar, kutubxonaga yozilish jarayonidagi suhbatlar va shaxsiy ekskursiyalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Ko'plab kutubxonashunoslar kutubxona xodimlarining foydalanuvchilarning psixologik xususiyatlarini bilishlarini kutubxonaning sifatli faoliyati uchun zarur deb hisoblaydilar, chunki bu konflikt holatlarining oldini olish yoki ularni muvaffaqiyatli bartaraf qilish imkonini beradi.

Ma'lumki, kutubxonaga har xil madaniy darajaga ega foydalanuvchilar keladi. Har doim kutubxonachining madaniyati, uning etikaga rioya qilishi va xulq-atvori foydalanuvchiga ta'sir qiladi. Agar kutubxonachi o'zi yaxshi tarbiyalangan, yuqori professional sifatlarga ega, muloqotni yo'lga qo'ya oladigan, ishontirish qobiliyatiga ega, estetika, nutq madaniyati va yoqimli xulq-atvorga ega bo'ladigan bo'lsa, kutubxonachi va foydalanuvchi o'rtasidagi aloqa, albatta, o'rnatiladi va muloqot faqat zavq berishi mumkin.

Bizga yaxshi tanish etiketga oid prinsiplardan ba'zilar: muloyimlik, noziklik, ehtiyotkorlik, aniqlik, majburiyat va va'dalarga rioya qilish, vaqtda bajarish, ular kutubxona ishida muvaffaqiyatning tarkibiy qismlari hisoblanadi. "Muloyimlik – bu odob-axloq qoidalariga rioya qilish, tarbiya va hurmatni namoyon qilish bo'lib, ijobiy atmosfera yaratadi, bu yuqori madaniyatni va atrofdagilarga hurmatni anglatadi." (3.B.256) Agar kutubxonachi g'azablangan yoki norozilikni ifodalovchi yuz ifodasi bilan xizmat ko'rsatsa, bu foydalanuvchi bilan kutubxonachi o'rtasida noxush munosabatlarni yaratadi. Muloyimlik, kutubxonada foydalanuvchiga yordam berish va yordamni kutmagan holda ko'rsatish, kattalarga, bolalarga, kutubxonaga birinchi marta kelganlarga ko'proq e'tibor qaratish vaqti-vaqti bilan foydalanuvchilarga xizmat ko'rsatishning eng yaxshi shakli sifatida ko'rinadi.

Kutubxonachining ishida shuningdek, aniqlik va majburiyatni bajarish juda muhimdir. Mas'uliyatli kutubxonachi har doim yordamga tayyor bo'ladi. Kutubxonachining foydalanuvchiga kitob tanlashda yordam berishi va unga foydali maslahatlar berishi, albatta, professional malakani talab qiladi. Foydalanuvchi bilan muloqotda kutubxonachilar quyidagi ba'zi bir qoidalarga amal qilishlari kerak:

1. Kutubxonachi kitobning mazmunini va kimlar uchun mo'ljallanganligini bilmasdan turib uni foydalanuvchiga tavsiya etishi mumkin emas.
2. Kutubxonachining maqsadi foydalanuvchiga maksimal darajada xizmat ko'rsatishdan iborat bo'lganligi uchun, o'z vazifasini doimo aniq belgilab olishi kerak.
3. Kutubxonachi foydalanuvchilarning qiziqishlarini maksimal darajada qondiradigan xizmat ko'rsatish usullari va shakllarini tanlashi kerak.
4. Kutubxonachilar foydalanuvchining shaxsiy-psixologik xususiyatlarini, foydalanuvchilar guruhlarining tavsifini, foydalanuvchilar auditoriyasini hisobga olishlari kerak.

Kutubxonachi foydalanuvchining axborotga, ma'lumotga, turli bilimlarga bo'lgan talabini tezda qondirishga majbur va hech qanday holatda o'z fikrini foydalanuvchiga majburan taqdim etmasligi kerak. Biroq, kutubxonachi ba'zan foydalanuvchiga

kerakli ma'lumotni taqdim etish yoki bermaslikka haqli, hatto majbur. Bu yerda "Bolalarni ularning sog'lig'iga va rivojlanishiga zarar yetkazadigan axborotlardan himoya qilish to'g'risida"gi qonunning amaldagi qoidalarini inobatga olish zarur va birinchi bobning beshinchi moddasida bolalar orasida tarqatishga taqiq qo'yilgan axborot turlari keltirilgan.

Muloqotda yagona universal retsept mavjud bo'lmaganligi uchun kutubxonada har bir foydalanuvchiga individual yondashuv juda muhimdir. Har bir foydalanuvchi bilan muloqot qilish holatini mavjud sharoitlarga asoslanib ko'rib chiqish lozim. Bundan tashqari, kutubxona xizmatining sifati ijtimoiy holat, ish joyi, lavozimi, jinsi, yoshi va tashrif buyuruvchining tashqi ko'rinishidan qat'iy nazar bir xil bo'lishi kerakligini esda tutish zarur. Bugungi kunda kutubxona faoliyatining murakkablashishi va kutubxonaning ijtimoiy institut sifatidagi funksiyasining faollashuvi psixologik va pedagogik bilimlarga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda. Kutubxona pedagogikasi va psixologiyasida nafaqat nazariy, balki amaliy bilimlarning katta to'plami mavjud bo'lib, ularni kutubxona faoliyatida qo'llash mumkin va zarur. Avvalo, bu kutubxonachi va foydalanuvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sirning turli jihatlari bilan bog'liq.

Kichik xududlarda joylashgan kutubxonalar foydalanuvchi bilan muloqot qilish, amalda individual yondashuvni amalga oshirish hukmron bo'ladi, bu esa mahalliy jamoada yashash xususiyatlari bilan bog'liqdir, chunki, bu yerda odamlar bir-birlarini yaxshi bilishadi va kutubxonaga nafaqat kitob olish uchun, balki oddiy suhbatlashish, kundalik mavzularda gaplashish va maslahat olish uchun ham kelishadi. Bunday kutubxonalarda kutubxonachilar bir vaqtning o'zida o'qituvchi, psixolog va psixoterapevt sifatida ham ishlaydi. Zamonaviy yutuqlar va metodikalar, kutubxonachilik muloqotini tashkil etishga oid tavsiyalarni bilish, bu o'zaro aloqani to'g'ri tashkil etishda yordam beradi.

Psixologik va pedagogik metodikalar va usullarni bilish - bu yangi xizmat ko'rsatish darajasi va kasbga oid ishni mukammal bajarishdir. Masalan, kitob ko'rgazmalarini tashkil etishning yangi yondashuvlari, kitoblarni individual tavsiya qilishning turli usullaridan foydalanish, bunda foydalanuvchini oson va ko'ngilochar

kitoblardan jiddiy, aqliy kuch sarflashni talab qiladigan kitoblarga yo‘naltirish orqali amalga oshiriladi. Foydalanuvchiga muloqotning to‘liq shakli zarur, ko‘pincha aynan shunday so‘rov bilan kutubxonachiga murojaat qilinadi. Ushbu vaziyatda "Sizning didingizga mos" so‘zlari ishonch formulasini va o‘quvchining adabiy-estetik didi, ma’lum bir qiymatlar doirasiga aloqadorligini anglatadi. Masalan, "Menga biror qiziqarli kitobni tanlab bering" degan an’anaviy ibora — bu hamdardlik, individual suhbatga chaqiruvdir. Agar kutubxonachi foydalanuvchiga yangiliklar to‘plamini sukut saqlab taqdim etsa, bu harakatni hech bo‘lmaganda bir yoki bir nechta jumlar bilan izohlasa, bu jumlar doimiy kutubxona foydalanuvchisi tomonidan «Maxsus siz uchun tanlangan» deb talqin qilinishi mumkin. Bunday holda, hatto to‘plamda nima borligidan qat’iy nazar foydalanuvchi kutgan narsani olish ehtimoli yuqori bo‘ladi. Kutubxonachiga foydalanuvchi bilan muloqotda qanday muammolar yoki to‘siqlar yuzaga kelishi mumkin bo‘lib, ularni bartaraf etish va muloqotni maksimal darajada samarali qilish usullari ham mavjuddir.

Muloqotdagi to‘siqlar “ijtimoiy holat, salbiy hissiyotlar, sog‘liq holati, psixologik himoya, o‘rnatilgan to‘siqlar va boshqalar bo‘lishi mumkin.”(5.B.36) Bunday hollarda, kutubxonachi uchun kutubxona xizmatida nizolarni bartaraf etish sabablari va texnologiyalarini, kitoblarning psixoterapevtik imkoniyatlarini, shuningdek, individual suhbatda savollarni to‘g‘ri qo‘yish texnikasini bilish muhimdir. Kutubxonachining foydalanuvchi bilan muloqoti, odatda, bevosita aloqa orqali amalga oshiriladi va bu, xizmat ko‘rsatish jarayonining asosiy nuqtalarida namoyon bo‘ladi, masalan, ro‘yxatdan o‘tkazish, so‘rovni qabul qilish va berish, ma’lumot, hujjat yoki maslahat berish va boshqalar. Kutubxonachining guruh yoki auditoriya bilan muloqoti biroz boshqacha xarakterga ega. Kutubxonachi auditoriyaga ta’sir ko‘rsatadi, auditoriya esa o‘z ichida alohida shaxslar bo‘lsa ham, tadbir davomida yagona jamoa sifatida kutubxonachiga ta’sir ko‘rsatadi. Guruh bilan muloqotda kutubxonachiga ijtimoiy-psixologik mexanizmlarni, masalan, taklif qilish, taqdim qilish, psixologik yuktirish va boshqalarni qo‘llash kerak. Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, o‘quvchi nuqtai nazaridan kutubxonachi bilan muloqotni

qiyinlashtiradigan ba'zi xususiyatlar mavjud. Bu xususiyatlar orasida tashqi ko'rinish (kiyim: «laqma», «yomon, chiroyli emas», «ko'zga tashlanadigan»), soch turmagi («sochlari tartibsiz»), ortiqcha kosmetik vositalardan foydalanish, ovoz (g'azablangan, «keskin»), qarash (tashvishli, «do'stona emas»), mimika (g'azablangan, «o'pkali») kabi holatlar mavjud.

Kutubxonachida mutaxassislikka oid ba'zi sifatlarning yo'qligi: ziyolilik, suhbatlashish qobiliyati (maslahat berish, qiziqish bildirish va hokazo), kutubxona fondini bilish kabilar muloqotni qiyinlashtiradigan omillardir.

Foydalanuvchilarning fikriga ko'ra, kutubxonachining yaxshi tashqi ko'rinishi, do'stona va mehribon yuz ifodasi muloqotni osonlashtiradi. Kutubxonachining muhim shaxsiy sifatlari sifatida foydalanuvchilar uning kitoblarni yaxshi bilishini, bilimlilik, ishbilarmonlik va muloqot qobiliyatini qadrlashadi. Ko'plab kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, foydalanuvchilar kutubxonachining beparvoligini juda sezgirlik bilan qabul qilishadi. Birinchi taassurotlar bir-biriga bo'lgan munosabatlarni boshqaruvchi asosiy omil bo'lishi mumkin. Muloqotdagi qiyinchiliklar, o'z navbatida, nizolarga olib kelishi mumkin.

Boshqa to'siqlar guruhi muloqotni tashkil qilishdagi qiyinchiliklar bilan bog'liq. Ko'pincha kutubxonachilar, agar ular foydalanuvchi bilan gaplashayotganda avtoritar ohangda gapirsalar, ko'proq obro'ga ega bo'lishlarini o'ylashadi. Ammo kutubxonachining kibriligi va yuqoriga qarab gapirish uslubi ko'pincha foydalanuvchida rad etish va bunday muloqot uslubini buzishga bo'lgan istakni keltirib chiqaradi. Ko'pincha kibrilik orqasida ma'lumot yetishmasligi, malakasizlik yoki foydalanuvchidan qo'rqish yotadi. Uchinchi to'siq guruhi esa murojaat qilish shaklini tanlash bilan bog'liq. Eng yaxshi murojaat shakli, ehtimol, foydalanuvchining ism-sharifidir. Ba'zi holatlarda, hatto bolaga ham "siz" deb murojaat qilish maqbul bo'lishi mumkin. Kutubxonada turli xil pullik xizmatlar joriy qilinishi bilan yangi nizolar sabablari paydo bo'ladi. Masalan, bolalar yoki o'smirlar kutubxona xodimidan ijtimoiy tarmoqlarga kirishga ruxsat so'raganda, kompyuterda faqat ruxsat etilgan internet manbalariga kirishga imkon beruvchi censor o'rnatilgan

bo'lsa kutubxonachi o'quvchiga muloyim, lekin qat'iy ravishda, kutubxonachining davlat qonunlarini buzishga haqi yo'qligini tushuntirishi zarur.

Kutubxonachi har qanday tashkiliy yoki kasbiy xatoliklar shaxslararo munosabatlarga aylanishi mumkinligini yodda tutishi kerak. Shuning uchun, yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda taktikani saqlash juda muhim, shunda kutubxonachi va foydalanuvchi o'rtasidagi nizolarga aylanishiga yo'l qo'yilmaydi. Nizo kelib chiqqan holatlarda, foydalanuvchining xovurini tushirish uchun imkoniyat yaratish kerak. O'quvchining hovuri bosilgach, uning nuqtai nazarini tushunishga harakat qilib, birgalikda kelishuvni topish kerak. Agar o'quvchi nohaq bo'lsa, uning sharafigi saqlashga imkon berish muhimdir, chunki bu uni yanada tasalli beradi va hissiy holatini yaxshilashga yordam beradi.

Shuningdek, kutubxonachi o'zining do'stona munosabatini va nizoni bartaraf etish istagini ko'rsatishi, o'zining qadr-qimmatini saqlab, foydalanuvchi bilan tenglashgan holda muloqot qilishi kerak. Kompromissga borishdan qo'rqmaslik, kerak bo'lsa, uzr so'rash zarur. Agar foydalanuvchi haq bo'lsa, xatolikni iloji boricha tezda tuzatish kerak, chunki kechikish vaziyatni yanada murakkablashtirishi mumkin. Agar xatolikni darhol tuzatish qiyin bo'lsa, o'quvchidan uning shikoyatlarini aniqroq bayon qilishni so'rash kerak. Yaxshi natijaga erishish uchun o'quvchiga muammoni hal qilish uchun aniq maqsadlarni belgilashni taklif qilish zarur.

Kutubxonachining muhim shaxsiy sifatlaridan biri har qanday vaziyatda o'zini boshqarish va xatti-harakatlarini nazorat qilishdir. Asabiylik va yomon kayfiyat kutubxonachining o'ziga qarshi bo'lib foydalanuvchilar bilan muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Endi muloqot vositalariga to'xtalib o'taylik. Tadqiqotchilar muloqot vositalarini quyidagi toifalarga ajratadilar: til, imo-ishora, predmetlar va simvollik. Bularning barchasi kutubxonada muloqot qilishda ham qo'llaniladi. Asosiy muloqot vositasi, albatta, tildir. Psixolog V. Levining ta'kidlashicha, odamning deyarli 100 foiz vaqti nutq bilan bog'liq: 45 foizida biz tinglaymiz; 30 foizida biz ovozli ravishda gaplashamiz; 15 foizida biz o'qiymiz; 10 foizida biz yozamiz. Demak, kutubxonachi

va foydalanuvchi o'rtasidagi muloqot asosan so'z orqali amalga oshadi. Biroq, imo-
ishora, tabassum, ko'z ifodasi va mimika ham muhim ahamiyatga ega.

Kutubxonada muloqotning predmetli vositalari ham mavjud. Ular orasida
birinchi navbatda – kitoblar, shuningdek, ko'rgazmalar, bibliografik nashrlar,
ma'lumotlar ro'yxatlari va boshqalar kiradi. Kutubxona muloqotida shuningdek,
kodli va simvolik vositalar ham mavjud bo'lib, ularga turli grafikalar, sxemalar, ba'zi
ko'rsatkichlar, xaritalar, shartli belgilar kiradi.

Boshqa barcha muloqot turlarida bo'lgani kabi, kutubxonadagi muloqotda ham
hissiyotlar katta ahamiyatga ega. "Insonning hissiyotlari uning chuqur psixofiziologik
xususiyatlari bilan belgilangan bo'lib, ular biologik asosga ega. Ammo hissiy
jarayonlar o'z-o'zini boshqarish mumkinligi ma'lum. Hissiyotlarning asosiy
vazifalaridan biri, ular atrofdagi haqiqatni idrok etishga yordam beradi." (4.B.116.)
Ushbu axborot muloqot jarayoniga, shu jumladan kutubxonada muloqot qilishga katta
ta'sir ko'rsatadi.

Kutubxonachi, ayniqsa, o'smirlar bilan ishlaganda, kutubxona muloqoti
alohida xususiyatlarga ega. O'smirlar va yoshlar auditoriyasi bilan muloqot qilishda
ularning yoshga xos psixologik xususiyatlarini (introvertlik, mustaqil qaror qabul
qilishga qattiq intilish, mustaqillik hissi, injiqlik, hokimiyatni tan olishni xohlamaslik
va boshqalar) hisobga olish zarur. Shuningdek, ularning hayotidagi muhim masalalar
(ta'lim, axloqiy rivojlanish, kasb tanlash, birinchi sevgi va boshqalar) ham e'tiborga
olinishi kerak. Kutubxonachining bu foydalanuvchilarga ta'siri ijtimoiylashtiruvchi
xarakterga ega bo'lib, ularning hayotiy yo'lini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan kutubxonalarda yangi muloqot
vositasi paydo bo'ldi. Internet tufayli kutubxonalar yangi foydalanuvchilar
kategoriyasiga ega bo'ldi – virtual foydalanuvchilar, ya'ni kutubxonaga kelmasdan
uning xizmatlaridan foydalanadiganlar. Bugungi kunda o'quvchilarimiz uchun
elektron hujjatlarni etkazib berish, virtual ma'lumot xizmatlari, Internet resurslariga
virtual yo'riqnomalar, onlayn ma'lumotlar bazalariga va elektron kataloglarga kirish,
tematik veb-loyihalar, elektron kutubxonalar, o'quvchilarning maxsus foydalanuvchi

guruhlari uchun axborot xabarnomalarini yuborish, virtual kitob ko'rgazmalari va adabiyotlarni ko'rib chiqish kabi xizmatlar keng tarqalgan.

Yuqorida aytib o'tilganidek, kutubxona o'zining elektron xizmatlari va resurslarini rivojlantirib, foydalanuvchilari bilan virtual muloqotning yangi shakllarini yaratmoqda. Masalan, kutubxonada foydalanuvchilar uchun yaratilgan elektron ko'rgazmalar va o'quvchilarning ijodiy ishlarini namoyish etish imkoni, shuningdek, yangi kitoblar va materiallarning taqdimoti, kutubxona xizmatlarini yanada samarali va interaktiv qilish imkonini beradi.

Kutubxona tomonidan tayyorlanadigan elektron ko'rgazmalar, jumladan, yangi yo'nalishlar, "Internet-texnologiyalar yordamida kutubxonalar" bo'yicha elektron ko'rgazmalar va mutaxassislar uchun "G'oya" kabi loyihalar nafaqat kutubxonaning ma'lumotlarni taqdim etish tizimini kengaytiradi, balki foydalanuvchilarni kutubxona bilan yanada yaqinlashtiradi.

Bundan tashqari, onlayn xizmatlar, masalan, kitoblarni onlayn uzaytirish yoki elektron katalogdan foydalanish, kutubxona foydalanuvchilarining xizmatlardan yanada qulay foydalanishini ta'minlaydi. Ayniqsa, yangi avlod, ya'ni bolalar va yoshlarning zamonaviy texnologiyalarni faol ishlatishlari kutubxonachilarga yangi imkoniyatlar ochadi. Virtual kutubxona xizmatlari, masalan, Skype orqali muloqot, axborot xabarnomalarini tarqatish, virtual ko'rgazmalar tashkil etish va boshqa ko'plab interaktiv xizmatlar kutubxona va uning foydalanuvchilari orasidagi aloqani yanada kuchaytiradi. Internet orqali kutubxonaga murojaat qiladigan foydalanuvchilarning soni oshib boradi, chunki yoshlar va bolalar virtual muloqotga o'rgangan.

Bundan tashqari, kutubxonachining har bir foydalanuvchi bilan to'g'ri va shaxsiy yondashuvi, shuningdek, kutubxonaning obro'sini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Kutubxona xizmatlari — bu muloqot, unda asosiy o'rin o'quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlariga tegishlidir. Kutubxonaning o'ziga xosligi ham shundaki, bu xizmatlarni doimiy ravishda takomillashtirish va foydalanuvchilarga moslashtirish, kutubxona va uning foydalanuvchilari orasidagi do'stona va samarali aloqalarni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH. M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. 3-nashri. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2022. – 440 bet.
2. O‘zbekiston pedagogikasi antologiyasi. Toshkent: “O‘qituvchi” 1995. – 464 bet.
3. Ibrohimov A. va boshqalar. Vatan tuyg‘usi. –Toshkent: O‘zbekiston, 1996. – 396 bet.
4. Ibrohimov A. Ruhiy oziq mahzani. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012. – 428 bet.
5. Ibrohimov A. Yorug‘lug‘. –Toshkent.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.-376 bet.

O'ZBEKISTON DAVLAT DRAMA TEATRIDA: REJISSYORLIK IZLANISHLARI VA YECHIMLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada xalqlar ma'naviyatini shakllantirish ilojisiz ekanligini tushungan ma'rifatparvar jadidlarning islom ma'naviyatini yangi bilimlar bilan boyitib, tarixiy jarayonda odamlar imon-e'tiqodi ma'naviyati, dunyoqarashini shakllantirishga o'zlarining munosib hissalarini qo'shganliklari shuningdek, ilmu-ma'rifat, ma'naviyat inson kamoloti uchun nechog'lik muhim ekanligini yoshlar ongiga singdirishda kerak bo'lsa o'z jonlarini fido qilganliklari xaqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ilm, bilim, ma'naviyat, madaniyat, ma'rifat, adabiyot, dramaturgiya, teatr...

Аннотация: В этой статье просвещенные джадиды, понимая, что без научных знаний невозможно формировать духовность народов, обогатили исламскую духовность новыми знаниями и внесли достойный вклад в формирование духовности и мировоззрения людей в историческом процессе. Тогда они пожертвовали своей жизнью.

Ключевые слова: наука, знания, духовность, культура, просвещение, литература, драматургия, театр...

Annotation: In this article, the enlightened Jadids, realizing that it is impossible to form the spirituality of peoples without scientific knowledge, enriched Islamic spirituality with new knowledge and made a worthy contribution to the formation of spirituality and worldview of people in the historical process. Then they sacrificed their lives.

Key words: science, knowledge, spirituality, culture, education, literature, drama, theater ...

"Ma'naviyat – insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch-qudratidir. U yo'q joyda hech qachon baxt-saodat bo'lmaydi" [1], degan edi O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov. YA'ni ma'naviyatning yetakchi targ'ibotchilaridan biri bu – teatr san'atidir. Chunki u bevosita tomoshabinlarga ta'sir ko'rsatadi. Sahnada yuz berayotgan voqealar bilan tomoshabin o'rtasidagi ma'naviy ko'prik vazifasini o'tagan holda, ikki tomonlama ta'sir kuchi bilan sahnada qahramonlar qiyofasini gavdalantirayotgan har bir aktyorga va ularning harakatlarini

kuzatib turgan tomoshabinga ruhiy ozuqa beradi. “Teatr minbar, ibratxona, ma’rifat o’chog’i, odobnomadir”. [2],

Mamlakatimizda ma’naviy-ma’rifiy sohalarda jadal sur’atda olib borilayotgan tub islohotlar bugungi kunga kelib o’zining amaliy natijalarini bermoqda. Albatta, bu islohotlar so’nggi yillarda boshqa sohalar qatori, mamlakatimiz teatr hayotida ham tobora yaqqol namoyon bo’lib bormoqda.

Hukumatimiz tomonidan teatr san’atini rivojlantirish to’g’risida bir qancha qarorlar qabul qilinmoqda. Mamlakatimizdagi ko’plab teatrlar jahon miqiyosida o’tkazilgan festivallarda qatnashib, faxrlansa arzigulik natijalar bilan qaytishyapti. Yosh aktyorlar, rejissyorlar, rassomlar, dramaturglar teatrlarga shiddat bilan kirib kelmoqdalar. Ular teatrlarga yangicha nafas, yangicha qiyofa, yangicha shaklni olib kelishmoqda. Bu eng avvalo, respublikamizda mavjud barcha davlat tasarrufidagi teatr jamoalari o’z repertuarlarini shakllantira olish imkoniyatiga ega bo’lganliklari bilan izohlanadi. Natijada, teatrlarimiz repertuarida paydo bo’layotgan yangi asarlarning mavzusi, mazmun-mohiyati, soni va solmog’i yildan - yilga kengayib bormoqda. Keyingi yillarda teatrlarimiz sahnalarida paydo bo’layotgan asarlarning soni ortgan sari, ularni saralash, bugungi kun tomoshabinining turli qatlamlari talab va ehtiyojlarini qondira oladigan, ayniqsa, yoshlarimiz ongida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ota-ona hamda mustaqil Vatanimizga mehr-muhabbat va sadoqat tuyg’ularini shakllantira oladigan, unga ma’naviy-ruhiy quvvat bera oladigan zamonaviy mavzulardagi sara asarlarni sarhisob qilib sahnalashtirish masalasi har qachongidan ham dolzarb bo’lib bormoqda. Binobarin, teatr tomosha san’ati bo’lganligi uchun ham, har bir teatr jamoasi avvalambor, o’z tomoshabinining talab va ehtiyojini doimiy ravishda o’rganib borish zarur.

Mustaqillik yillarida dramaturglarimiz misli ko’rilmagan ijodiy erkinlikka erishdilar. Turli mavzuda, turli janrda xalqimiz hayotining turli tarixiy davrlari haqida asarlar yaratish imkoniga ega bo’ldilar. Bu davr qadimiy an’ana va urf-odatlar hamda qadriyatlarimiz xalqimizga qaytarilganligini inobatga olsak, mustaqillikning dastlabki kunlarida dramaturglarimiz yoppasiga tarixiy mavzuga murojat etganliklari bejiz emasdek ko’rinadi. Zero, aynan ushbu mavzu sho’ra davrida mafkura ta’qibi

ostida qolib keldi. Albatta tarixiy dramaturgiyada ham voqealar uzoq yoki yaqin o'tmishda kechsa-da, o'z mohiyatiga ko'ra, ayniqsa, qahramonlarning kurashi, muammolari bilan zamonga hamohang bo'lishi kerak. Yosh avlodni milliy g'urur, milliy qadriyatlarimizni e'zozlash ruhida tarbiyalashda ularning o'rni beqiyosdir. Mustaqillik yillarida tarixiy asarlarning bu qadar ko'p yozilishi va sahnalashtirilishiga yana bir sabab – ularning davlat buyurtmasi sifatida ma'lum sanalarga mo'ljallab yozilganligidir.

“Yoshlarimiz millatimiz sha'nini ulug'lagan, uni dunyoga tanitgan olimu fuzalolar, davlat arboblari, shoirlar taqdiri, hayoti aks ettirilgan sahna asarlari asosida qo'yilgan spektakllarni ko'rib qanchalik to'liqlansa, jamiyatimizda shu kunlarda kechayotgan jarayonlarni, voqealarni aks ettiruvchi, istiqlolni mustahkamlash uchun kurashayotgan qahramonlarni gavdalantiruvchi zamonaviy mavzudagi asarlar ham ularni shunchalik

hayajonga soladi”. Faqat dramaturgiya va sahna ijodkorlari dolzarb va hayotiy mavzularni topa bilishi, ularni ta'sirchan ifoda vositalari yordamida talqin eta olishi kerak.

Dramaturg bir pyesani yozib sahnaga chiqargunga qadar mashaqqatli yo'lni bosib o'tadi. Chunki asar teatr jamoasida o'qilganda ham turlicha fikrlar bildiriladi. Dramaturg sabr - toqat bilan fikr-mulohazalarning eng muhimlariga e'tibor berib, asarni yaxshilab boradi. Bu jarayonda rejissyor, rassom, kompozitor, aktyor, xullas, barcha ijod ahli bilan hamkorlik qiladi. Asar sahna yuzini ko'rib, tomoshabinga havola qilingandagina, dramaturg o'z vazifasini bajargan bo'ladi. Zamonaviy mavzularni yoritishda, afsuski, hayotda ro'y berayotgan jarayonlarni chuqur idrok etmaslik, sahna qonun-qoidalarini yaxshi bilmaslik, konfliktning kuchli xarakterlar to'qnashuvida emas, balki mayda maishiy mashmas'hallardan kelib chiqayotganligi, personajlarning quruq so'zamolligi kabi nuqsonlar kuzatilmoqda.

Bunday nuqsonlarni bartaraf qilish uchun esa dramaturglarimiz hayotni uzluksiz o'rganishi, insonlar, ularning hatti-harakatlari, turmush tarzini kuzatishi lozim bo'ladi. Dramaturg xalq dardi, uning shu kundagi orzu-istaklari, muammolari, kechinmalarini his etsagina haqiqiy zamonaviy asar yaratishi mumkin.

Ma'rifatparvarlarning yetakchi namoyandasi M. Behbudiy o'zining "Teatr nadur?" maqolasida "Teatr va'z va tanbih etguvchi hamda zararlik odat, urf va taomilni, qabih va zararini ayonai ko'rsatguvchidir. Hech kimni rioya qilmasdan to'g'ri so'ylaguvchi va ochiq haqiqatni bildirguvchidir" [3], deb aytganda teatrning qalblarni poklovchi bir maskan ekanligini va jamiyatda har bir inson teatr bilan oshno bo'lsa mudrab borayotgan ko'zlari ochilib, be'mani o'ylar bilan zang bosib borayotgan ongini yuvib, turli xil yo'llarga beixtiyoriy yurib borayotgan oyoqlarini to'g'ri yo'lga solishini nazarda tutgandir.

Xalqimiz Rixsivoy Muhammadjonovni kinodramaturg sifatida yaxshi taniydi. Uning qalamiga mansub kino kartinalar o'zbek kinosi taraqqiyotining rivojlanishiga o'z hissasini qo'shdi. Oxirgi paytda R. Muhammadjonov teatr dramaturgiyasida samarali ijod qilishni boshladi. Dramaturg tomonidan yozilgan sahna asarlari O'zbek davlat drama teatrida birin-ketin sahnalashtirildi. Ikki pardali, to'tr ko'rinishdan iborat bo'lgan "Tirik yetimlar" dramasi teatrning yosh aktyorlaridan biri Bahodir Mirsodiqov tomonidan sahnalashtirildi. B. Mirsodiqov o'z muxlislariga ega bo'lgan talantli yosh aktyorlardan biri, uning rejissurada o'zini sinab ko'rishi va muvaffaqiyatga erishishi bevosita dramaturgiya bilan bog'liqdir.

Dramaturgiya – adabiyot janri. Lekin u teatr vujudga kelishi evaziga dunyoga kelgan. Shunday ekan dramaturgiya teatrsiz yashay olmaydi. Yaxshi sahna asari uzoq vaqtgacha kimlarningdir stolida teatrni mahtal bo'lib kutib turmaydi. Yaxshi asar yoniga teatrning o'zi keladi. "Tirik yetimlar" dramasi ana shundan ta'rifga loyiq pyesadir.

Pyesasi aynan bolalar uyidagi yetimlarning hayotidan hikoya qiladi. Asarning bosh qahramonlari Butir, Bahtiyor, Baxor va Nazira ismli yigit-qizlar bo'lib, voqealar asosan ular o'rtasidagi bahs-munozaraga qurilgan.

...bolalarimiz – kelajagimiz deb ko'kragimizga mushtlaymiz-u, lekin minglab bolalar o'z ota-onalarini kimligini bilmay bolalar uyida yashayotganidan xabarimiz yo'q. Yaxshiyam bag'ri keng davlatimiz bor. Tug'sang, tug'dirsang bo'ldi., yallo qilib yuraverishing mumkin. Davlatni o'zi boqib olaveradi. Bizlarga nima bo'layapti-yu, yana qaysi tubanlikka tomon yo'l olayapmiz? UZR, ko'p gapirib va'zxonlik qilib

yubordim. Sizlardan faqat bitta iltimos, uyga borganlaringda sekin oynaga qarab quloklaringizga razm solib ko‘ring. Yo‘q, yo‘q, bu yerda emas, uyda, uyda karaysizlar. Bu yerda birov ko‘rib qolishi mumkin”.

Pyesaning bosh qaxramoni Butir tilidan aytilgan mazkur monologni o‘qir ekansiz pyesa voqealaridan tortib, so‘zlariga mazkur monologni yozish uchun qo‘llanganiga imonimiz komil bo‘ladi. Bu bilan haqli ravishda aytishimiz mumkin-ki, dramaturg ko‘zlagan maqsadiga yeta oldi.

Pyesani o‘qiganingizdan so‘ng unda ko‘tarilgan mavzu, intriganing kuchayib borishi, dialoglarning lo‘ndaligi, yechimning kutilmagan holatda yuzaga kelishidan kino dramaturgiya elementlarini uchratasiz. Biroq, sahna san’ati qonuniyatlari chetlab o‘tilmay, unga to‘laligicha bo‘ysundirilgan. Bu esa pyesaning sahnada jonlanishida aniq isbotini topdi.

Asar 2009 yili teatrning yosh, iqtidorli aktyori Bahodir Mirmaqsudov rejissyorlik faoliyatining debyuti sifatida yuzaga keldi. Spektakl nomiga kelganda rejissyor asar nomini saqlab qolmadi, uning badiiy quvvatini yanada oshirish maqsadida unga “Davlat bolalari” deya nom berdi. Mazkur nom qaysiridir ma’noda dramaturg ko‘zlagan maqsadning to‘lalagicha ochilishiga sabab bo‘ldi.

Sir emaski, spektakl sahnalashtirmasdan avval yoki sahnalashtirilgan taqdirda ham uni ko‘rmasdan avval pyesani o‘qigan o‘quvchi undagi qahramonlar ko‘rinishini, egnidagi kiyimini, xarekterini o‘z xayoli bilan gavdalantirib oladi. Spektakl janri, unda ko‘tarilgan mavzu jihatdan jiddiyroq o‘ylab qaralganda bunday tomoshaning yuzaga kelishi bir-biriga zid bo‘lgan xolatni vujudga keltirgan. Aktyorning sahnada tinimsiz harakat qilishi bu yaxshi narsa, lekin ko‘pgina harakatlar oqlanmay ketgani, aktyor tomonidan topilgan impravizatsiya, bo‘rtirilgan qiliqlarning ko‘payishi evaziga ijroda bachkanalik seziladi.

Har kim qilgan ishiga qarab ajrim topadi deyishadi. Biroq, mazkur sahnani kuzatib turgan tomoshabin aynan shunday natija kutayotganligini ularning olqishlashlaridan ko‘rishimiz mumkin. Baxtiyor va Bahor Butirning aytgan gaplari haqiqatga nechog‘lik yaqin ekanligini bilish uchun sevishganlar rolini o‘ynashga rozi. Lekin sir emaski, ko‘ngllarining bir chetida Butirning hazil bilan aytgan so‘zlari chin

bo'lishiga orzumanda ekanliklari ularning holatlaridan ayon bo'lib turibdi. Butir ularni ota-onalari kelganlarida o'zlarini qanday tutishlarini Baxtiyor va Bahorga o'rgatadi. Agar ular qarshi bo'lsa ham, o'z ahdlaridan qaytmasliklarini uqtiradi. Spektakl ichidagi spektakl boshlanadi. Avvaliga Baxtiyorning dadasi Nasliddinov (O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist H. Arslonov) diplomat ko'targancha kirib keladi. Nasliddinov o'g'lini so'roqqa tutadi. Baxtiyor dadasi berayotgan savollariga javob berarkan, aslida mazkur ishlar ushyutirilayotganini sezdirib qo'ygandek tutilib-tutilib javob bera boshlaydi. Butir buni payqaydi va boshlagan tomoshasi oxiriga yetmasdan avval "proval" bo'lmasligi uchun Baxtiyorga yordamga keladi va Nasliddinov savollariga hech ikkilanmasdan tezkorlik bilan javob beradi. Nasliddinov Butirni kimligini so'raganida o'zini Butir Davlatovich deb tanishtiradi. Bu notanish yigitning javobi otani sergaklantiradi. Hatto soxtalik bilan Butirga dadasini tanishini aytadi. Butirni javobi esa doim naqd, u "dadamni hamma taniydi", deya javob qilgandan so'ng Nasliddinov ichkari honaga kirib ketadi. Oradan biroz vaqt o'tgach Bahorning onasi Xumora (O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist T. Mirmaqsudova) kirib kirib keladi, u ham qizini savolga tutadi. Bahorning o'rniga Butir javob beradi. Butir bilan tanishgan Xumora ichkariga kirib ketadi. Sahnada esa natijani kutib turgan yoshlar qoladi.

Butirning Baxtiyor va Bahor haqidaga hazil bilan aytgan gaplari haqiqat edi. Haqiqatning achchiq bo'lishini ichkarida Nasliddinov va Xumoraning ko'rishib, sahnaga umuman o'zga qiyofada kirib kelishidan anglashimiz mumkin. Farzandlari o'z baxtini topayotganidan mumnun ko'ringan ota-onalar endi ularni turmush qurishiga qat'iy qarshi. Izohsiz sabab evaziga bunday qarshilikning vujudga kelishi Bahtiyorni shoshirib qo'yadi. Shuning uchun u otasini nima uchun qarshiligi sababini bilishga oshiqadi. Ota esa buning sababini izohlashga ojiz, chunki qarshisida turmush qurish arafasi turgan ikki yosh uning farzandlari. Bu haqiqatni anglagan Xumora ham to'yga qarshi, u ham qizi Bahorning savollariga javob bera olmaydi. Vaziyat taranglashadi, tabiiyki bunday damlarda tomoshani boshlagan Butirning o'zi tomoshaga yakun yasash uchun tilga kiradi. Butirning aytgan gaplaridan Nasliddinov ham, Xumora ham bo'yin tovlay olmasdi, chunki u ayni haqiqat so'zlarni

aytayotgandi. Baxtiyor va Bahor ota-onalarining holatlarini ko'rib ular o'rtasida qondoshlik rishtasi rost ekanligiga endi tamomila ishonishadi. Ularning haqiqati ochiladi, endi navbat esa spektaklning bosh qahramoni Butirning haqiqati edi. Tomoshabin spektakl boshidan to shu choqqacha Butirni akademikning o'g'li ekanligiga ishongandi. To'g'ri, o'zini tanishtirib Davlatovich deganida tomoshabin nimanidir sezgandek bo'lar, lekin Butirning o'zini tutishida, yetimlik to'g'risi umuman gap ochmaganligidan bu sezgi o'z kuchini yo'qotadi. Baxtiyor ota-onasini haqoratlagani uchun Butirga musht tushirganida uning haqiqat bulog'i o'z-o'zidan ochila boshlaydi. Butir ham ular kabi yetim o'sgan, lekin ular kabi otasi yoki onasi tirik bo'laturib yetim qolmagan, aksincha u chin yetim, na otasini na onasi biladi. Spektakl oxirida Butir shu choqqacha yashirib yurgan haqiqati haqida monolog o'qiydi. U monolog o'qirgan avvalgi sahnalardagi uning xushchaqchaq kayfiyatini ko'rmaysiz, u nima uchun kundan kunga sevgi atalmish muqaddas tuyg'u o'z kuchini yo'qotib borayotganidan, buning natijasida esa bolalar uyi u kabi bolalar bilan to'lib borayotganidan, aslida daxshatli o'tmishini kulgisi ortiga yashirishini, bu uyalganlikdan emas, balki o'z-o'zini yolg'on bo'lsa ham ovutish ekanligini, yuragining tub-tubida yashirib yurgan alamlarini to'kib soladi.

Spektakldagi aktyorlar ijrosiga e'tibor beradigan bo'lsak eng avvalo Butir qiyofasiga to'xtalish kerak. Agar biz spektakl voqealari boshidagi Butir bilan spektakl oxiridagi Butir qiyofasini solishtiradigan bo'lsak, ular o'rtasida juda katta farqni kuzatamiz. Aktyor A. Ahmedov ijrosidagi sahnadan sahnaga o'tishda aktyorlik ijrosining o'sib borishi, ayniqroq qilib aytadigan bo'lsak, holatning o'zgarib borishi, ya'ni obraz dialektikasi ijrodagi eng katta yutuqlardan biri sifatida ko'rinadi. To'g'ri biz yuqoridagi pyesani o'qigan o'quvchi spektaklni ko'radigan bo'lsa aktyorning tashqi ko'rinishidan Butir sifatida hazm qila olmasligini ta'kidladik. Lekin, natijaga kelganda muhimi ijro ekanligi, aktyorning ijrosi qad-qomatdagi tomoshabin hazm qila olmaydigan jihatlarni yengib o'tib, tomoshabin ko'ngliga yo'l topa olishi, bu aktyorlik maktabidagi ulug' haqiqat ekanligining yana bir bor guvohi bo'lamiz. Qolgan aktyorlarga to'xtaladigan bo'lsak, Baxtiyor qiyofasida gavdalangan S. Mansurov ijrosidagi sun'iylik, bu sun'iylik deklamatsiyaga aylanib qolganligini

spektakl oxirigacha ko‘rishimiz mumkin. Bahor rolini o‘ynagan YO. Yuldosheva ijrosiga keladigan bo‘lsak, u Nazira qiyofasida gavdalangan N. Toshmatovaga nisbatan kuchli emotsiyaga ega aktrisa sifatida o‘zini ko‘rsata oldi. Baxtiyor va Bahorning ota-onasi qiyofasida sahnada jonlangan H. Arslonov va T. Mirmaqsudovalarning ijrosi yosh aktyorlarga nisbatan orttirilgan tajriba evaziga o‘zining tabiiyligini ta‘minladi.

Rassom ishiga keladigan bo‘lsak, biz spektaklda hayratomuz sahna jihozini ko‘rmadik. Balki bunga sabab bu ishni ham o‘z zimmasiga olgan rejissyorning ko‘proq voqealarni shartli ravishda to‘laqonli ochilishiga bergan urg‘usidir. Agar spektakl g‘oyasidan kelib chiqqan holda rassom ishida ramziy detallar topilganda aktyorlarga yanada erkinlik tug‘ilardi va spektaklning ta‘sirchanligini oshirishda o‘z kuchini ko‘rsatardi.

Debyutant rejissyor ilk sahnaviy ishi bilan o‘zida rejissyorlik qobiliyati shakllanganligini ko‘rsata oldi. Mazkur spektakl 2010 yili “Barkamol avlod yili”ga bag‘ishlangan **“Yosh rejissyorlarning “Debyut – 2010” III – respublika ko‘rik festivali”**da qatnashdi. Festivalda spektakl taniqli teatr mutaxsislaridan iborat hakamlar hay‘ati tomonidan munosib baholandi. Rejissyor mazkur spektakli uchun “O‘zbekteatr” IICHB diplomi va Respublika kasaba uyushmasi “Faxriy yorlig‘i” bilan taqdirlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. SH.Mirziyoyev. Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. 2017.
2. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. T.14. –T.: O‘zbekiston. 2006. 9-10 b.
3. Yusupov E. Inson kamolotining ma‘naviy asoslari. – T.:Universitet. 1998.
4. Fasafa qomusiy lug‘ati. –T. 2004. 122- b.
5. O‘zbek davlatchiligi tarixi ocherklari. –T. 2001.151-b.
6. B.Hasanov, N.Karimov. M.Behbudiy merosining milliy g‘oya targ‘ibotidagi ahamiyati. – T. 2014. 102-b.

7. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Muhtaram yoshlarg‘a murojaat. «Oyna» jurnali. 1914 yil. 41-son. 970-972-betlar.
8. N.Karimov. Mahmudxo‘ja Behbudiy. – T. 2010. 1-b.
9. O‘sha manba. 5-b.
10. O‘sha manba. 22-b.
11. SH.Mirziyoyev. Mamlakatimizda ta‘lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari. 2020.

UILYAM SHEKSPIR IJODIDA FOLKLOR MOTIVLARI

Annotatsiya. Maqolada turli janrlarni qamrab olgan pyesalar muallifi ingliz dramaturgi Uilyam Shekspir ijodining folklor bilan bog'liq aspektlari yoritiladi. Dramaturg folklor orqali xalqqa yaqin, rango-rang xarakterlar ansamblini yaratishga muvaffaq bo'lganligi misollar asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: jahon adabiyoti, klassik asar, folklor, doston, tragediya, dramaturg, mistik qahramon

Аннотация. В статье рассматриваются фольклорные аспекты творчества английского драматурга Уильяма Шекспира, писавшего пьесы самых разных жанров. На примерах будет рассмотрено умение драматурга создавать через фольклор красочный ансамбль характеров, близких народу.

Ключевые слова: мировая литература, классическое произведение, фольклор, эпос, трагедия, драматург, мистический герой

Annotation. The article examines the folklore aspects of the work of the English playwright William Shakespeare, who wrote plays of a wide variety of genres. Examples will be given to demonstrate the playwright's ability to create, through folklore, a colorful ensemble of characters relatable to the people.

Key words. world literature, classic work, folklore, epic, tragedy, playwright, mystical hero

Insoniyat mavjudligi moddiy ehtiyojlar bilan bir qatorda, ma'naviy ehtiyojlarga ham zarurat uyg'otadi. Uning ma'naviy ehtiyojlari folklor san'atining yuzaga kelishi va rivojlanishiga sabab bo'ldi. Barchamizga ma'lumki, folklor bu muayyan xalq tomonidan yaratilgan va xalq orasida keng tarqalgan ijod namunalari bo'lib, ertak, doston, afsona, qo'shiq, lapar, masal, maqol, topishmoq kabilarni o'z ichiga qamrab oladi. Ko'plab jahonga mashhur yozma asarlarning kompozitsion qurilishida xalq og'zaki ijodi personajlari, syujetlaridan unumli foydalanish tajribasi mavjud. Misol uchun dunyo tan olgan buyuk ingliz dramaturgi Uilyam Shekspir pyesalarining asosida ham folklor unsurlari borligi ilmiy asoslangan.

Xalq tasavvurida yaratilgan fantastik personajlar, syujetlar, motivlar dramaturgning ko'pgina asarlari yaralishiga zamin bo'lgan. Jumladan, "Hamlet", "Yuliy Sezar", "Makbet", "Bo'ron", "Yoz tunidagi tush" kabi pyessalarida folklor motivlari yaqqol namoyon bo'ladi.

Uilyam Shekspir ijodining folklor bilan uzviy bog‘liqligi u yashagan muhit, hamda bolalik yillarida eshitgan ertak, afsona va dostonlar ta’sirida deb izohlanadi. Tarixdan ma’lumki ingliz xalqlari folklorida pari va elflar alohida o‘rin tutadi. Ularning e’tiqodiga ko‘ra har xil mistik kuchlarga qodir mavjudotlar o‘rmonlar, tepaliklar, tog‘ g‘orlari, yaylovlarda yashab keladi. Mahalliy xalq tasavvuriga ko‘ra parilar juda murakkab xarakterga ega bo‘lib, ular ayyor va yaramas, shafqatsiz, gohida esa mehribon, juda ta’sirchan hamda qasoskordir.

Parilar va elflar badiiy adabiyotda ilk bor kelt xalqlarining “Breton romans”larida paydo bo‘ladi. Biroq, u yerdagi ertak qahramonlari xiyonatkor va yovuz bo‘lib, Uilyam Shekspir asarlaridagi pari va elflardan tubdan farq qiladi.

Uilyam Shekspirning “Yoz tunidagi tush” komediyasida voqelik va folklor fantaziyasi bir-biri bilan chambarchas bog‘lanib, odamlar olami bilan parilar olami o‘zaro uzviy bog‘lanib ketgan. 2004-yili Avliyoquli Xo‘jaquliyev rejissyorligida dramaturgning ushbu komediyasi o‘zbek teatri sahnasi yuzini ko‘rdi. Rejissyor asar nomini bir oz o‘zgartirib “Yoz tunidagi g‘aroyibotlar” deb nomladi. Komediya voqealarining rivojida o‘zgaruvchan sevgi mojarosi yotadi. Pyesa syujeti mistik qahramonlar Oberon, Titaniya, Pak va parilar bilan bir qatorda Demetrius, Lisandr, Hermiya, Helena, qishloq yigiti kabi oddiy odamlar o‘rtasida rivojlanadi. Uilyam Shekspirning ushbu komediyasida sevgi mojarolari nafaqat insonlar olamida, balki pari va elflar bilan yaratilgan fantastik dunyoda ham yuzaga keladi. Asarda bu ikki dunyo o‘rtasidagi farq deyarli sezilmaydi, chunki ehtiroslar qaynab, intrigalar paydo bo‘ladi, ikkalasida ham quvnoq kulgi aks-sado beradi. Fantastik dunyo inkor etib bo‘lmaydigan haqiqatga aylanadi. Shekspir komediyasidagi sehrli mavjudotlar yovuz emas, aksincha xuddi odamlarga o‘xshab, o‘z his-tuyg‘ulari va qayg‘ulari bilan yashaydi. Ular ham insoniy xususiyatlar bilan singdirilgan. Titaniya mag‘rur, o‘jar, lekin nafis. Oberon qat’iyatli va ayyor. Ular ham oddiy odamlar kabi janjallashadi, hasad qiladi, bir-birlarini aldashadi.

Uilyam Shekspir o‘z komediyasida uch xil turdagi personajlarni aralashtiradi: afinalik juftliklar, havaskor aktyorlar va parilar. Sahnada barcha aktyorlar bir-biri bilan aralashib ketadi, chunki ularning hammasi sevishgan juftliklarni o‘ynaydi.

Dramaturg har bir qahramonga yangi sifatlar bersada, ularning an'anaviy xususiyatlarini saqlab qoladi. Masalan Titaniya obrazi qadimgi afinaning muhabbat ma'budasidan yaralgan. Shuni ta'kidlash kerakki, pyesadagi pari va elflarning yovuz taraflari ham bor. Parilar podshosi Oberon va parilar malikasi Titaniya o'rtasida odam bolasini o'z kasbining vorisi qilib olish ortidan janjal kelib chiqadi. Ikkalasi ham hind bolasi uchun xudbinlik bilan kurashadi. Oberon uni o'z sahifasi vorisi bo'lishi uchun, Titaniya esa uni o'zi uchun saqlashni xohlaydi. Lekin, bolaning xohish-istaklari ikkalasini ham qiziqtirmaydi. Pakning ham shafqatsiz hazillari bor, u o'rmonda adashgan qishloq yigiti boshini eshakning boshiga aylantiradi. Ko'zlariga sehrli gulbarg kukuni sepilgan parilar malikasi Titaniya eshak boshli qishloq yigitiga oshiq bo'lib qoladi. Oberon shu yo'l bilan o'z malikasini mazax qilib ustidan kuladi va sehru jodudan xalos qilish evaziga hind bolasini unga berishini so'raydi.

Spektakl voqealari yuz beradigan joyning tasviri ham o'zgargan. Ilgari dramaturglar pyesalarida saroy muhitini tasvirlash an'ana tusiga kirgandi. Biroq, Uilyam Shekspir jonli tabiatni, tungi o'rmon, dalalar va vodiylarni tasvirlaydi. Ochiq tabiat qo'ynidagi tasvir Angliya xalqlarida mavjud bo'lgan gullar marosimi an'analarini saqlab qolgan holda asarga o'zgacha tabiiylik bag'ishlagan.

Voqealar rivojiga o'z ta'sirini ko'rsatgan pari xizmatchilar ham xalq og'zaki ijodida mavjud qahramonlardan bunyod bo'lgan. Masalan Oberonning sodiq xizmatchisi Pakning barcha fazilatlarini xalq e'tiqodlari bilan bog'liq. Asarda Pak ham xuddi parilar kabi insoniylashtirilgan. Komediya u o'z vazifalarini sodiqlik bilan bajaradi, hunarmandlarni aldaydi, Demetrius va Lisiandrni chalg'itadi. U tez o'zgaruvchan, nozik istehzoga ham, qo'pol hazilga ham qodir. Bundan tashqari Uilyam Shekspir ikkinchi darajali pari qahramonlarga ham poetik nomlar beradi. Masalan parilar malikasi Titoniyaning xizmatchilarini Xushbo'y no'xotcha, O'rgamchak ipi, Handal urug'i deb ataydi. Bu parilar asarda fon vazifasida qatnashsalarida, lekin ushbu murakkab dunyoda uyg'unlikni ta'minlovchi kuch sifatida namoyon bo'lgan.

Shekspirning yana bir xalq og'zaki ijodi bilan bog'liq asari bu "Makbet" tragediyasidir. Dramaturg Shotlandiya hukmdori Makbet haqidagi tragediyani

yaratishda Shotlandiya folkloriga tayangan. Xalq rivoyatlarida hokimiyat uchun kurashgan xiyonatkor Makbet haqidagi ertaklar mavjud. Shekspir ushbu ertaklardan asosiy syujetni oladi, biroq qahramonlarning shaxsiyatini sezilarli darajada o'zgartiradi. Masalan, tarixiy shaxs bo'lgan qirol Makbet Shotlandiyani o'n yetti yil boshqargan. U real voqeylikda dono, qobiliyatli shoh hisoblanib, Shekspir yaratgan zolim Makbetdan tubdan farq qilgan. Bundan tashqari muallif tragediyada mistik motivlardan foydalanadi. Masalan jodugarlar shanba kunining bo'ronli tunida sehrli eliksirlarini sehlab, Makbetni Shotlandiyaning bo'lajak qirol deb e'lon qilishadi. Asardagi bunday sahna ko'rinishlari ham dramaturgni folklor personajlariga murojaat qilganligini asoslaydi.

Uilyam Shekspir "Yuliy Sezar" tragediyasida folklor elementlaridan turlicha foydalanadi. Syujetda, personajlarda, muhit yaratishda va tilda yaqqol seziladi. Asarda folklor motivlari tasavvufiy va bashoratli mazmunlar bilan bog'liq. Masalan, mistik ogohlantirishlar, folbinning Sezarga murojaat qilib, uni yaqinlashib kelayotgan o'lim haqida ogohlantirmoqchi bo'lgan so'zlarida, jumladan, "Mart oyidagi fikrlardan ehtiyot bo'ling..." kabi misralarda nomoyon bo'ladi. Kalpurniyaning kelajakdagi voqealarni bashorat qiluvchi dahshatli tushlari fojiaga dinamizm va taqdirning muqarrarligini tushunish uchun maxsus badiiy vosita sifatida olib kirilgan.

Shekspir Sezar obrazani jasur va qudratli rahbar sifatida yaratadi. Sezar o'zini jasorat, matonat timsoli bo'lgan Marsdan va ilohiy kuchlardan bunyod bo'lgan deb biladi. Uning xarakteri qaysarlik, diktatorlik, harbiy daholik, qahramonlik sifatлари bilan bir qatorda odatdagi jangchiga xos bo'lmagan ehtiyotkorlik va vazminlik xususiyatlari bilan ham to'yintirilgan.

Tragediyada qadimgi marosimlardan sahna ko'rinishlari mavjud. Masalan, Luperkaliya bayrami - bu tug'ilish marosimi bo'lib, unda ruhoniylar muqaddas hayvonlarning terisini kesib, ular bilan Palatin tepaligi bo'ylab yugurib, yaqin atrofda turgan ayollarni qamchilashdi. Sezar marosimda ishtirok etayotgan Antoniylga Kalpurniyaning savalab o'tishini buyuradi - bu sahna ko'rinishidan tomoshabin Sezarning xotini tug'maganligini bilib oladi. Bu kabi xalq marosimlarini ham muallif o'z asarida o'rinli keltirib o'tgan.

Dramaturgning “Hamlet” tragediyasi yozma shakli asosida “Birodar o‘limi uchun qasos” deb nom olgan qadimgi skandinaviya xalqlari og‘zaki ijodiga tegishli doston yotadi. Fojiada butun syujetning rivojlanishi va qurilishini boshqaradigan arvoh obrazidan foydalanilgan. Asarda o‘g‘li Hamletga o‘z qotilining kimligini ma’lum qilgan va unga Klavdiydan o‘ch olishni, lekin onasi qirolicha Gertrudaga rahm qilishini buyurgan ham bu arvoh timsolidir.

Uilyam Shekspirning “Romeo va Julyetta” tragediyasida ham sezilarli darajada folklor motivlarini uchratish mumkin. Tragediyada keltlar folklorining personaji, ko‘plab xalq ertaklarining mashhur parisi malika Mabning epizodik obrazi aks etgan. Ertaklarda pari Mab “mitti odamchalar”ning yetakchisi hisoblanib, insonlarga tushlar ko‘rishga yordam bergan. Bundan tashqari Kapuletti xonimning jiyani Tibaltning ismi ham folklor manbalaridan olingani haqida ko‘pgina ma’lumotlar mavjud. Irlandiya xalqlari folklori madaniyatida mushuklar shunday nom bilan atalgan. Bundan tashqari rivoyatlarga ko‘ra Tibalt nomi yovuz, zo‘ravon, jodulangan mushuk bilan aloqa uyg‘otuvchi degan ma’nolarni ham bergan.

Yuqoridagi asarlar tahlili shuni ko‘rsatadiki Uilyam Shekspir xalq og‘zaki ijodi namunalari bilan anchayin tanish bo‘lgan. Shekspir folklorshunos emas, biroq u mohiyatan ingliz folklorini yunon afsonalari bilan aralashtirish orqali yangi asarlar bunyod qildi. Dramaturg bu manbalardan mahorat bilan unumli foydalanib yangi, rango-rang xarakterlar yaratdi. Uning pyesalaridagi folklor motivlari inson va tabiatning uyg‘unlikdagi dunyosini yaratishga yordam berdi. Masalan, Shekspir parilarni qahramonlarga aylantirish orqali ularga shaxsiyat bag‘ishlaydi, umumiy an’anaviy xususiyatlarini bir oz o‘zgartirsada o‘ziga xos, individual xususiyatlar bilan boyitadi.

Xulosa qilib aytganda, folklor motivlaridan foydalanish personajlarning birlamchi xususiyatini saqlagan xolda rang-barang va ko‘p qirrali xarakterlarni namoyish etish imkoniyatini beradi, bu esa asarning tomoshabinlarga kuchli hissiy ta’sirini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adabiy – badiiy nashr. Shekspirdan hikoyatlar. O‘z.: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2007-y. 5-13 b.
2. Tursunboyev S. Ingliz teatri // Jahon teatri tarixi T.: Fan va texnologiya nashriyoti, 2008-y. 56-59 b.
3. Елина Н. Г. О фольклорной традиции в драматургии Шекспира. Шекспировские чтения. Под ред. А. Аникста. М.: Наука, 1977. С. 5–50.
4. Зотов С. О. Фольклор или литература: образы фейри и ведьм в пьесах Шекспира. Знание. Понимание. Умение. 2015. № 1. С. 295–303.
5. <https://www.dissercat.com/content>
6. <https://www.ziyouz.com>

KUTUBXONA XIZMATLARINI RAQAMLASHTIRISH VA AVTOMATLASHTIRISH

Annotatsiya: Mazkur maqolada kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirishning yangi imkoniyatlari va muammolari ko‘rib chiqilgan. Avtomatlashtirish tizimlarining kutubxonalar faoliyatiga qo‘shgan ijobiy ta‘siri, foydalanuvchilar uchun qulayliklar yaratish va resurslarni samarali boshqarishdagi imkoniyatlar tahlil qilingan. Biroq, avtomatlashtirish jarayonida yuzaga keladigan texnologik muammolar, foydalanuvchilarni yangi tizimlarga moslashtirish, axborot xavfsizligi masalalari va tizimlarning ishdan chiqishi kabi qiyinchiliklar ham yoritilgan. Maqola kutubxona xizmatlarining samaradorligini oshirish uchun zamonaviy avtomatlashtirish tizimlarining muhimligini va ularning rivojlanishdagi rollarini o‘rganishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: kutubxona avtomatizatsiyasi, axborot texnologiyalari, elektron resurslar, foydalanuvchi xizmatlari, axborot xavfsizligi, raqamli kutubxonalar, texnologik muammolar, kutubxona tizimlari, inson-kompyuter o‘zaro aloqasi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются новые возможности и проблемы автоматизации библиотечных услуг. Проанализировано положительное влияние систем автоматизации на деятельность библиотек, возможности создания удобств для пользователей и эффективного управления ресурсами. Однако также освещаются такие сложности, как технологические проблемы, возникающие в процессе автоматизации, адаптация пользователей к новым системам, вопросы информационной безопасности и выход из строя систем. Статья посвящена изучению важности современных систем автоматизации для повышения эффективности библиотечных услуг и их роли в развитии.

Ключевые слова: библиотечная автоматизация, информационные технологии, электронные ресурсы, пользовательские услуги, информационная безопасность, цифровые библиотеки, технологические проблемы, библиотечные системы, взаимодействие человек-компьютер.

Abstract: This article examines the new opportunities and challenges in the automation of library services. The positive impact of automation systems on library operations, the conveniences created for users, and the potential for effective resource management are analyzed. However, difficulties such as technological issues, user adaptation to new systems, information security concerns, and system failures are also highlighted. The article is aimed at exploring the importance of modern automation systems in increasing the efficiency of library services and their role in future development.

Keywords: *library automation, information technologies, electronic resources, user services, information security, digital libraries, technological challenges, library systems, human-computer interaction*

Zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi barcha sohalar qatori kutubxonachilik sohasiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. An'anaviy kutubxona xizmatlarining zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida avtomatlashtirilishi bugungi kunda muhim zaruratga aylangan. Avtomatlashtirish kutubxonalarni foydalanuvchilarga yanada qulay, tezkor va interaktiv xizmat ko'rsatishga moslashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, bu jarayonda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularning yechimlarini ishlab chiqish ham dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Avtomatlashtirish — bu kutubxona xizmatlari va axborot resurslari bilan ishlashda kompyuter va dasturiy ta'minotlardan foydalanish orqali jarayonlarni tezkor va samarali amalga oshirishdir. U quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- Elektron katalog va ma'lumotlar bazalarini yaratish
- Kitoblar va foydalanuvchilar hisobini avtomatik yuritish
- Elektron kutubxona portallarini tashkil etish
- Onlayn kitob qidiruvi va bronlash xizmatlari
- Foydalanuvchi statistikasi va tahlillarini yuritish

Avtomatlashtirish kutubxona tizimiga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- Tezkorlik: foydalanuvchi axborotni qisqa vaqt ichida topa oladi
- Xizmat sifati: ma'lumotlarga 24/7 kirish imkoniyati
- Resurslar integratsiyasi: bir nechta kutubxona tizimlari o'zaro bog'lanadi
- Ish jarayonini soddalashtirish: kitoblar inventarizatsiyasi, qayta topshirish va ogohlantirishlar avtomatik bajariladi
- Raqamli kontentdan foydalanish: elektron kitoblar, maqolalar, audio/video materiallarga keng kirish

Avtomatlashtirish jarayonida quyidagi muammolar kuzatiladi:

- Texnik muammolar: kompyuter va dasturiy vositalarning eskirganligi, internet tezligining pastligi

- Kadrlar yetishmovchiligi: yangi texnologiyalar bilan ishlay oladigan malakali kutubxonachilar yetishmaydi
- Moliyaviy cheklovlar: zamonaviy tizimlar joriy etish uchun katta mablag‘ talab etiladi
- Huquqiy va tashkiliy muammolar: elektron resurslarga bo‘lgan litsenziya cheklovlari va axborot xavfsizligi masalalari

O‘zbekiston kutubxonalarida “AKTni joriy etish” bo‘yicha bir qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Xususan, “Axborot-resurs markazlari”da IRBIS, KOHA, LibrarySoft kabi avtomatlashtirilgan tizimlar tatbiq etilmoqda. Lekin ayrim hududiy kutubxonalarda bu tizimlar hali to‘liq joriy etilmagan. Kelgusida milliy elektron kutubxona tarmog‘ini shakllantirish, yagona foydalanuvchi bazasini yaratish, bulutli texnologiyalarga o‘tish kabi vazifalar amalga oshirilishi zarur.

Kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirish axborotga tezkor kirish, xizmat sifati va samaradorligini oshirishda muhim vositadir. Biroq bu jarayonni to‘laqonli amalga oshirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- Kutubxonachilarni zamonaviy AKT bo‘yicha doimiy qayta tayyorlash
- Moliyaviy qo‘llab-quvvatlovlarni oshirish
- Avtomatlashtirilgan tizimlarni milliy kutubxona infratuzilmasiga integratsiya qilish
- Yagona elektron katalog va raqamli kutubxona portalini yaratish
- Foydalanuvchilarga qulay interfeyslar va mobil ilovalarni ishlab chiqish

Zamonaviy kutubxonalar axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan o‘zgarishlarga yuz tutmoqda. Avtomatlashtirish kutubxona xizmatlarining samaradorligini oshirishda, foydalanuvchilarga sifatli xizmat ko‘rsatishda va kutubxona resurslarini boshqarishda muhim rol o‘ynamoqda. Kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirish - bu nafaqat foydalanuvchilar uchun qulaylik yaratish, balki kutubxona ishining barcha sohalarini, jumladan, ma’lumotlarni saqlash, inventarizatsiya, kitoblar va boshqa resurslarni taqdim etish hamda xizmatlarni boshqarishni samarali va zamonaviy qilish jarayonidir.

Kutubxona avtomatlashtirishining imkoniyatlari

1. Samarali resurs boshqaruvi: Avtomatlashtirilgan tizimlar kutubxonalarga resurslarni tezkorlik bilan yangilash, to'g'ri saqlash va tezda ma'lumot olish imkonini beradi. Elektron kataloglar va ma'lumotlar bazalari yordamida foydalanuvchilar resurslar haqidagi ma'lumotlarni onlayn tarzda tekshirishi, kitoblarni izlashlari va ijaraga olishlari mumkin.
2. Foydalanuvchilarga qulayliklar yaratish: Avtomatlashtirish foydalanuvchilarga vaqtni tejash imkonini beradi. Elektron kataloglar va tizimlar yordamida foydalanuvchilar o'zlari uchun kerakli resursni tezda topishi, kitoblarni onlayn tarzda buyurtma qilishlari va kitoblarni ijaraga olish jarayonini avtomatik ravishda amalga oshirishlari mumkin.
3. Kutubxona ish jarayonining shaffofligi: Avtomatlashtirish tizimlari kutubxona ishini shaffof qilishga yordam beradi. Har bir kitob yoki resurs bo'yicha ma'lumotlar avtomatik tarzda yangilanadi, bu esa kutubxona rahbariyati uchun samarali hisobotlarni olishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, kutubxonadagi har bir jarayon haqida to'liq ma'lumot taqdim etiladi.
4. Axborot xavfsizligi: Avtomatlashtirilgan tizimlar kutubxona resurslarining xavfsizligini oshiradi. Elektron ma'lumotlar bazalari yordamida kitoblar va boshqa resurslarning holati, ijaraga olingan va qaytarilgan kitoblar haqida to'liq ma'lumotlar saqlanadi. Bu, o'z navbatida, resurslarni yo'qotish yoki o'g'irlash xavfini kamaytiradi.

Kutubxona avtomatlashtirishining muammolari

1. Texnologiyalarga bo'lgan ehtiyoj: Kutubxonalar avtomatlashtirish tizimlarini joriy qilish uchun yangi texnologiyalarni o'rganishlari, yangilashlari va doimiy ravishda texnik xizmat ko'rsatishlari kerak. Ba'zi kutubxonalar uchun bu jarayon katta moliyaviy xarajatlarni talab qilishi mumkin. Shu sababli, kichik kutubxonalar va resurslari cheklangan joylar uchun avtomatlashtirish tizimlari joriy etish qiyin bo'lishi mumkin.
2. Foydalanuvchilarning yangi tizimlarni qabul qilishda qiynalishi: Avtomatlashtirishga o'tish jarayonida ba'zi foydalanuvchilar, xususan, texnologiyalarga yetarlicha moslashmagan kattalar yoki texnologiyalarga kam e'tibor beradigan odamlar yangi

tizimlardan foydalanishda qiynalishi mumkin. Bu esa kutubxona xizmatlarining samaradorligini kamaytirishi mumkin.

3. Axborot xavfsizligi va maxfiylik: Raqamli kutubxonalarda ma'lumotlarning saqlanishi va uzatilishi xavfsizligini ta'minlash katta ahamiyatga ega. Ma'lumotlar bazalari va foydalanuvchi ma'lumotlarining himoyasi hamda ularning noxush holatlardan saqlanishi uchun yuqori darajadagi xavfsizlik choralari talab qilinadi. Bu, o'z navbatida, katta texnik xizmatlar va resurslarni talab qiladi.
4. Texnik xatoliklar va tizimning ishdan chiqishi: Avtomatlashtirilgan tizimlar ba'zida texnik xatoliklar va tizimlarning ishdan chiqishi bilan yuzaga keladi. Bu holat kutubxona ishini vaqtincha to'xtatishi yoki foydalanuvchilar uchun ma'lumotlarga kirishni qiyinlashtirishi mumkin. Ushbu tizimlarning doimiy yangilanishi va ularni himoya qilish zarur.
5. Barcha foydalanuvchilar uchun tizimlarning moslashuvchanligi: Kutubxonalar uchun ishlab chiqiladigan avtomatlashtirish tizimlari barcha foydalanuvchilarning ehtiyojlarini qondira olish kerak. Ba'zi tizimlar faqat bir nechta tillarda mavjud bo'lishi yoki ma'lumotlar faqat muayyan formatda taqdim etilishi mumkin, bu esa tizimlarning keng qamrovli bo'lishini cheklaydi.

Kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirish zamonaviy texnologiyalarning foydalanuvchilar uchun taqdim etgan yangi imkoniyatlaridan foydalanish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq, avtomatlashtirish jarayoni o'ziga xos qiyinchiliklar bilan ham bog'liq. Kutubxonalarning muvaffaqiyatli avtomatlashtirilishi uchun texnologiyalarga bo'lgan ehtiyoj, xavfsizlik choralari, foydalanuvchilarni yangi tizimlarga o'rgatish va texnik jihatlar bo'yicha izchil yondashuv talab etiladi. Shu bilan birga, agar ular ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilsa, avtomatlashtirishning o'ziga xos muammolari kutubxonalarning har bir faoliyatini yaxshilashga yordam berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nosirov O'. "Jadidchilik, kutubxonalar va mutolaa", Ma'naviyat, 2023.
2. Axmedova G. "Kutubxona ishini avtomatlashtirish asoslari", Toshkent: TDPU, 2020.

3. www.natlib.uz (<http://www.natlib.uz/>) – O‘zbekiston Milliy kutubxonasi rasmiy sayti.
4. Исаков А.А. “Автоматизация библиотечно - информационной деятельности”, Москва: Либроком, 2018.
5. KOHA Integrated Library System – www.koha.org (<http://www.koha.org/>)
6. Qodirov M. “Axborot-kutubxona faoliyatida raqamli texnologiyalar”. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2021.
7. Karimova S. “Kutubxonachilik va axborot texnologiyalari”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-iyundagi PQ-4354-sonli qarori “Axborot-kutubxona faoliyatini rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”.
9. O‘zbekiston Milliy kutubxonasi rasmiy sayti – <https://natlib.uz> (<https://natlib.uz/>)
10. Mittal, R. “Library Automation: Issues and Challenges”. International Journal of Digital Library Services, Vol. 2, Issue 1, 2012.

MAKTAB KUTUBXONALARI FAOLIYATIDA XALQ ERTAKLARIDAN

FOYDALANISHNING AXLOQIY-TARBIYAVIY MEXANIZMLARI

Annotatsiya: *Mazkur maqolada globallashuv sharoitida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning zamonaviy modellari va mexanizmlari tahlil qilinadi. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy imkoniyatlarini ta'lim texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish masalasi yoritilgan. Maqolada shuningdek, maktab kutubxonalari faoliyatida xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanishning yangi shakllari — “kutubxona bo'yog'i”, “interaktiv o'qish mashg'ulotlari”, “ertak terapiyasi” metodlari orqali o'quvchilarda o'qishga muhabbat va axloqiy tafakkurni shakllantirish yo'llari ilmiy-metodik jihatdan asoslab ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *xalq og'zaki ijodi, ertak terapiyasi, axloqiy tarbiya, qadriyat, kutubxona faoliyati, interaktiv metod, pedagogik texnologiya, vatanparvarlik, jasorat, birodarlik, ezgulik.*

Аннотация: *В данной статье анализируются современные модели и механизмы духовно-нравственного воспитания учащихся в условиях глобализации. Особое внимание уделяется вопросам интеграции воспитательного потенциала устного народного творчества с современными образовательными технологиями. В статье также научно-методически обоснованы новые формы использования произведений народного устного творчества в деятельности школьных библиотек — такие как «библиотечная раскраска», «интерактивное чтение» и метод «сказкотерапии», направленные на формирование у учащихся любви к чтению и нравственного мышления.*

Ключевые слова: *народное устное творчество, сказкотерапия, нравственное воспитание, ценности, библиотечная деятельность, интерактивный метод, педагогические технологии, патриотизм, мужество, братство, добродетель.*

Abstract: *This article analyzes modern models and mechanisms of moral and spiritual education of students in the context of globalization. Special attention is paid to the integration of the educational potential of folk oral creativity with modern teaching technologies. The paper also provides a scientific and methodological justification for new forms of using samples of folk oral creativity in school library activities — such as the “library coloring” method, “interactive reading sessions,” and “fairy tale therapy,” which help to foster students' love of reading and the development of moral thinking.*

Keywords: *folk oral creativity, fairy tale therapy, moral education, values, library activity, interactive method, pedagogical technology, patriotism, courage, brotherhood, virtue.*

Bugungi globallashuv jarayonida dunyo miqyosida o'quvchilar ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning modellari va mexanizmlarini ishlab chiqish, xalq og'zaki ijodi namunalarini pedagogik texnologiyalar va ta'lim strategiyalari bilan o'zaro uyg'unlikda ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning ilmiy-metodik ta'minotini takomillashtirish, o'quvchilarni sog'lom muhitda ta'lim va tarbiya olishlarini ta'minlash, kelajakda yetuk inson qilib voyaga yetkazish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Bu borada xalqning asrlar davomida yaratgan og'zaki ijodi namunalari – maqollar, matallar, ertaklar, rivoyatlar, topishmoqlar, dostonlar va boshqalar beqiyos ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, xalq og'zaki ijodi (folklor) – millatning asrlar davomida to'plagan hayotiy tajribasi va donoligini avloddan-avlodga o'tkazib keluvchi ma'naviy xazinadir. Folklorshunos olim T. Mirzaevning ta'kidlashicha, “Халкимиз антик давр ўрта асрларнинг классик эпосеялари... билан тенг турган ҳайратомуз дostonларга ва рангба-ранг эртакларга эгаки, булар маънавий бойлигимиз, зўр ифтихоримиздир.

Professor, D. A. Abduraximovanning fikriga ko'ra, “Bolalar psixikasiga ertaklar singari kuchli va tez tasir qiladigan xalq og'zaki ijodining biror boshqa turi bulmasa ke-rak. Bolalar bilan ishlaydigan pedagoglar, tarbiyachilar, o'qituv-chilar. ota-onalar bolalar ertaklarini yaxshi bilishlari, bolalar-ning axloqiy tarbiyasida ertaklarning sehrli kuchidan unumli foydalanishlari lozim. Shuning uchun ham xalq og'zaki ijodi materaillari bo'lgan ertaklar milliy tarbiyaviy an'ana sifatida asrlar sinovidan o'tgan va hozirgi zamon ta'lim-tarbiya jarayonida ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Maktab ta'limida esa dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda, ayniqsa, adabiyot, o'qish, tarbiya soatlari hamda maktab kutubxonasidagi tadbirlarda xalq og'zaki ijodi namunalari keng tatbiq etilishi mumkin. Xalq og'zaki ijodining eng yaxshi namunalari kitoblar va audio-videolar ko'rinishida maktab kutubxonalari fondini boyitib, o'quvchilarning badiiy va ma'naviy tafakkurini o'stirishga xizmat qilmoqda. Kutubxonalar negizida turli sinf o'quvchilari uchun ertakxonalar, maqollar va topishmoqlar burchagi, dostonxonlik kechalari kabi tadbirlarni tashkil etish orqali

o'quvchilarni xalq ijodiga oshno etish, ularda o'z milliy merosiga hurmat tuyg'usini tarbiyalash mumkin.

Ertaklar orqali bola qalbiga kirish oson, chunki u yerda axloqiy me'yorlar syujet vositasida hayotiy va his-tuyg'uga yaqin shaklda beriladi. Ularda xalqning asriy orzu-umidlari, ezgulik haqidagi tushunchalari hayoliy voqealar vositasida ifodalanadi. Har bir ertak mazmunida yaxshilik va yomonlikning kurashi, oxir-oqibat ezgulikning g'alabasi ifodalanadi, shu bois ham ertaklar axloqiy tarbiya uchun qudratli vositadir. Ertaklar qadim-qadimdan tarbiya manbai bo'lib, xalq donishmandligi, baxt va tinchlik, mehnatsevarlik, insonparvarlik g'oyalari ifodalangan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida "Zumrad va Qimmat", "To'g'rivoy bilan Egriboy", "Uch og'ayni botirlar" kabi o'zbek xalq ertaklari bilan o'z axloqiy sifatlarini obrazlarning axloqiy sifatlari bilan qiyoslab ko'rish, ertak qahramonlarining sifatlari hayotdagi ayrim kishilar xarakterlariga, sifatlariga solishtirib ko'rish orqali ma'lum xulosa chiqarishlariga erishish mumkin.

Bu yoshdagi bolalarga ko'proq ig'vo, g'iybat, munofiqlikdan yiroq bo'lgan ertaklar yoqadi. Negaki, chin, mukammal tarbiyali bola boshqalarga ozor yetkazmasligi, takabburlik qilmasligi, hech kimga past nazar bilan qaramasligi, rostgo'y bo'lishi lozimligini kichkintoylar avval tavsiya etilgan ertaklar orqali bilib olishgan. Yaxshi bola o'zidan kattalarga hurmatli, kichiklarga shafqatli va marhamatli, kular yuzli, shirin so'zli, xushmuomala bo'lishi lozimligi ularga ma'lum. Chinakam inson va'dasiga vafo qiladi, omonatga xiyonat qilmaydi. Ig'vo, g'iybat, munofiqlikdan o'zini saqlaydi. Ota-onasining hurmatini bajo keltiradi. Qarindosh-urug'ariga mehribon, mehr-oqibatli bo'ladi. Yomon yo'llardan, yaramas ishlardan, nojo'ya harakatlardan o'zini saqlaydi. Ertaklardagi yalmog'iz, alvastilar, devlar, jinlar, jodugarlar obrazi bolalarda kurasha olish, qo'rqmaslik ruhini tarbiyalashga qaratilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ertaklar eng samarali tarbiya vositalaridan biridir – maktab darsliklarida ham ertaklardan ko'plab parchalar berilgan bo'lib, har birining axloqiy xulosasi bolalar bilan muhokama qilinadi. O'rta sinflarda ertaklarni rolly sahnalashtirish, ertak qahramonlari xatti-harakatini tahlil

qilish orqali bolalar ertakning mazmunini chuqurroq anglaydilar va undan oladigan saboqni hayotga tatbiq etishga intiladilar. Yuqori sinf o'quvchilari esa xalq ertaklarini dunyo ertaklari, adabiy asarlar bilan qiyoslash, "ertalardagi timsollar zamirida qanday milliy qadriyatlar bor?" kabi mavzularda kichik tadqiqot ishlari qilishga jalb etilsa, ertaklarga yetukroq nazar bilan qarashni o'rganadilar. Bundan tashqari, ertaklar yuqori sinflarda doston janri bilan bog'lanib ketadi – yirik qahramonlik dostoni yoki xalq rivoyatlari ham bir turdagi ertak sifatida tahlil qilinib, ulardagi vatanparvarlik, matonat, sadoqat g'oyalari yoshlar qalbiga singdiriladi.

Kutubxona bo'yog'i – Bu mexanizm bolalarning o'qigan ertaklari asosida qahramonlarning obrazlarini bo'yash, tasvirlash yoki ijodiy bezash orqali ularning o'qishga, badiiy tafakkurga va axloqiy qadriyatlarga qiziqishini kuchaytiruvchi ijodiy faoliyat shaklidir. Bu usul orqali o'quvchilar o'qigan ertakni eslab qoladi, syujetni his qiladi, har bir bola qahramonni o'z tasavvuricha bo'yaydi, ertakdagi ezgulik va yovuzlik obrazlarini rang orqali farqlashga o'rganadi. Bunday usullar bola bo'yagan qahramonini og'zaki ta'riflaydi, nutq madaniyati va so'z boyligi oshadi. Bo'yalgan suratlar maktab kutubxonasining devorlariga ko'rgazma sifatida ilib qo'yilsa, o'quvchi har safar kutubxonaga tashrif buyurganida ertakni hayollarida surat orqali qayta jonlantirishiga harakat qiladi. Masalan, To'grivoy va Egrivoy ertagi qahramonlari ezgulik va adolatni targ'ib qilgani bois, ularni oq va qora ranglarda tasvirlasa, oq rang har doim ezgulik timsoli ekanligini, qora rang yozuvlik belgisi ekanligini anglashiga yordam beradi.

Interaktiv o'qish mashg'ulotlari – Kutubxonachi bolalar bilan birgalikda ertakni o'qib, rollarni taqsimlab, tahlil qilish orqali ezgulik va yovuzlik timsollarini muhokama qiladi. Bilamizki, ertaklarda har doim ikki qahramon bo'ladi. Biri yaxshilik, ezgulik tarafdori bo'lsa, ikkinchisi yomonlik, yozuvlik tarafdori bo'ladi. Shu boisdan ham ertaklarni rollarga bo'lib o'qish o'quvchilarda o'sha qahramonning holatini his qilishga, o'sha qahramon o'rnida men qanday yo'l tutgan bo'lar edim degan savolni o'ziga bera olishi va undan to'g'ri xulosa chiqarishi haqida fikr yurita olish ko'nikmalarini singdira olish hislatlarini shakllantirishga yordam beradi. "Zumrad va Qimmat" ertagida mehribon, kamtarin qiz (Zumrad) barcha

qiyinchiliklarni matonat bilan yengib, oxir-oqibat baxtli hayotga erishsa, uning qarama-qarshisi bo'lgan xasis va ochko'z Qimmat esa yovuzligi jazosi sifatida achinarli qismatga uchraydi. Ushbu ertakdan mehr-oqibatli va halol bo'lgan inson albatta mukofotini topishi, yomon kimsalar esa jazoga mustahiq bo'lishi haqida xulosa chiqarish mumkin.

Ertak terapiyasi - bolani nafaqat o'qishga jalb qiladi, balki u orqali ruhiy mustahkamlik, sabr, mehr, vijdon kabi sifatlarni shakllantiradi. Masalan Uch og'a ini botirlar nomli ertakda dastlab, ertak kutubxonachi tomonidan o'quvchilarga o'qib berilsa, ertakni tahlil qilish uchun har bir qahramon rollarga bo'linib, ularning xatti-harakatlarini taqqoslab ko'rishadi va har biri ularning o'rniga o'zlarini qo'yib, "men qaysi botir ekanman?" degan savolni o'zlariga berib ko'rishadi. Bu orqali o'zini qahramon bilan solishtirib, o'quvchi o'zini identifikatsiya qiladi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, kutubxona faoliyatida xalq ertaklaridan foydalanish o'quvchilarda axloqiy tafakkurni rivojlantiruvchi, milliy o'zlikni anglashni kuchaytiruvchi va o'qishga bo'lgan ishtiyoqni oshiruvchi samarali vositadir. Innovatsion metodlar, raqamli platformalar, sahnalashtirish va ijodiy mashg'ulotlar yordamida bolalar xalq donishmandligini his etadi, ertaklar orqali ma'naviy immunitet hosil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzayev T., O'zbek folklori. Darslik, Toshkent, 2020.– 240 b.
2. Абдурахимова Д.А. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни ахлокий рухда тарбиялашда халк эртакларидан фойдаланиш. Пед. фан. номзоди ... дисс. - Т., 1998.– 171 б.
3. Мирзаев Т., Ходи, Зариф. /Ходи Зариф фаолиятига бағишланган/ Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги бадий адабиёт нашриёти, 1967.– Б. 6

Dilfuzaxon Qo'chqorova
Toshkent viloyati ixtisoslashtirilgan
madaniyat maktabi o'qituvchisi,
O'zbekiston san'at va madaniyat
instituti 2-bosqich mustaqil
izlanuvchisi.

O'ZBEK XALQ LAPARLARI JANR XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek xalq laparlarining janr xususiyatlari, ularning kelib chiqish manbalari, badiiy va poetik tuzilmalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida xalq laparlarining tarixiy ildizlari, hududiy farqlari, musiqiy va liriko-dialogik mohiyati, shuningdek, amaliy misollar asosida ularning estetik ahamiyati yoritilgan. Maqolada Laparlar namunasi orqali o'zbek folklorining sinkretik tabiati, xalq ruhiyati va qadriyatlari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *lapar, xalq ijodi, og'zaki an'ana, janr, poetika, badiiy tafakkur, xalq musiqasi.*

Аннотация. *В данной статье анализируются жанровые особенности узбекских народных лапаров, их происхождение, художественная структура и поэтические особенности. В ходе исследования освещены исторические корни, региональные различия и музыкально-лирическая природа лапаров.*

Ключевые слова: *лапар, народное творчество, устная традиция, жанр, поэтика, художественное мышление, народная музыка.*

Annotation. *This article analyzes the genre characteristics of Uzbek folk lapars, their origins, artistic and poetic structures. The study reveals their historical roots, regional differences, musical and lyrical features.*

Keywords: *lapar, folk art, oral tradition, genre, poetics, artistic thinking, folk music.*

Har bir xalqning o'tmish tarixi va madaniyati eng avvalo uning og'zaki ijodi-folklor san'atida, doston, mif, ertak, topishmoq, va eposlarida yaralgan bo'lib, ular millatning o'zligini anglash, uning o'ziga xos milliy qadriyatlari va an'alarini saqlash va rivojlantirishda bebaho manba hisoblanadi.

Xalq og'zaki ijodi namunalari ham barcha san'at asarlari kabi tuzilishi, ijro o'rni, ko'rinishi, bajaradigan vazifasi, musiqaga bog'liqlik darajasi, g'oyaviy-badiiy xususiyatlariga ko'ra muayyan tur, guruh va janrlarga bo'lib qaraladi. Bu xil tur, guruh va janrlarga ajratish, tasniflash nafaqat ijrochilar, balki tinglovchilar, hodisani tadqiq etuvchilar uchun ahamiyatli bo'lib, folklor namunalari tabiati, shakllanishi, tadrijiy taraqqiyoti, u yoki bu tur va janrlarning paydo bo'lishi,

mukammal shaklga kelishi, o'zgarishlarga uchrashi, o'rin almashinishi va inqirozga yuz tutishi kabi jarayonlarni kuzatish, o'rganish imkonini beradi.

Folklor asarlari o'z tarkibiga ko'ra uch turdan iborat ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ularni umumiy shaklda epik, lirik, dramatik turlarga ajratib tasnif etish qabul qilingan. O'z navbatida bu turlar ichki janrlardan tashkil topgan. Epik tur namunalarida voqelik keng ko'lamli, obyektiv syujetli-hikoyaviy shakllarda tasvirlansa, lirik turda subyektiv holda insonning voqelikdan olgan taassurotlari, ichki his-hayajonlari aks etadi. Dramada esa personajlarning nutqi va harakatlari orqali voqelik tasvirlari beriladi.

Epik tur – doston, ertak, afsona, rivoyat, naql, latifa va boshqa janrlardan, lirik tur – marosim lirikasi, mehnat qo'shiqlari, tarixiy qo'shiqlar, lirik qo'shiqlar, alla, bolalar qo'shiqlari, dramatik tur esa og'zaki drama, qo'g'irchoq o'yin, askiya kabi namunalarni o'zida qamraydi. O'zbek xalqining marosim folklori tarkibida muhim o'rin tutuvchi janrlardan biri sifatida laparlar alohida mavqega ega.

Laparning kelib chiqishi, janr xususiyatlari va badiiy mazmuni o'zbek folklorshunosligi doirasida hozirgi kunda ham ilmiy izlanishlar obyekti bo'lib qolmoqda. Lapar janrining shakllanishi va tadqiqi, ilmiy manbalarda lapar janrining shakllanishi to'y marosimlari bilan uzviy bog'liqlikda ko'riladi. Folklorshunoslar marosimlar tarkibida ijro etiladigan aytishuvlarning, xususan, laparlarning qadimiy ildizlarga ega ekanligini ta'kidlashadi. Jumladan, tojik, qoraqalpoq, qozoq va boshqa O'rta Osiyo xalqlarining og'zaki xalq ijodida ham ushbu janrga yaqin shakllar uchraydi. Lapar janrining etimologiyasi va taraqqiyoti haqida turli ilmiy qarashlar mavjud.

Lapar — musiqiy folklor janri; voqeabandligi va kuy tuzilishi jihatidan uncha murakkab bo'lmagan, tor diapazonli, naqoratsiz, cholg'u jo'rligisiz aytiladigan qo'shiqlarga yaqin. Laparlarning ikki turi mavjud:

1) To'y marosimi, xalq sayili, hashar kabi yig'inlarda yigit va qizlar tomonidan tarafma-taraf bo'lib dialog shaklida ijro etiladigan laparlar misol uchun:

Yor nimalar devdim sizga.

Qiz: Yor nimalar devdim sizga,

Yana nimalar devdim sizga?
Atlaslar oling va yo bizga.
Atlaslar oling va yo bizga!

Yigit: Ha atlaslarni kiyvolib,
Ha, atlaslarni kiyvolib,
Hilpillab kelasiz-a, bizga
Hilpillab kelasiz-a, bizga.

Qiz: Yor nimalar devdim sizga,
Yana nimalar devdim sizga?
O'smalar oling va yo bizga.
O'smalar oling va yo bizga!

Yigit: Ha o'malarni qo'yvolib,
Ha, o'smalarni qo'yvolib,
Uchirib kelasiz-a, bizga¹,
Uchirib kelasiz-a, bizga.

Bunda davradagi qizlar navbatma-navbat xohlaganiga "lapar soladi", bunga yigit javob qaytarishi kerak. Mos javob qaytarilsa, dastro'mol, belbog' kabi sovg'alar beriladi. Laparni maxsus laparchi ayollar boshqarib boradi. Marosim laparlarning kuylari, ko'pincha, epik tusda, nutqdosh yoki kuychan ohanglarda bo'ladi. Bularda, asosan, yigit va qizning muhabbat kechinmalari, orzu-umidlari aks etadi, shuningdek, yengil hajv va yumor ham qo'shilib ketadi. To'rtlik shaklidagi termalardan iborat bo'lgan laparning bu turi, asosan, Toshkent viloyati va Janubiy Qozog'iston O'zbeklari orasida keng tarqalgan;

2) O'yin lapar Xorazm xalfalari, Buxoro sozandalari orasida "labidan", "labi uchidan" aytiladigan, yengil harakterdagi qo'shiqlarga nisbat berilgan. Odatda, ikki kishi galma-galdan raqs tushib ijro etadi. Kuylari yengil, o'ynoqi, jozibali bo'ladi. Yakka qo'shiqchi tomonidan cholg'u jo'rligida ham raqs bilan aytiladi, misol uchun:

“Halak”

Qiz: Horib galib hovuzingdan suv ichdim.

Seni dedim,ota-onamdan gechdim.

Yangangni og‘zidan bir so‘z eshitdim,

Jonim olib jingir deydi jumalak ,

Buning uchun bo‘lmang Toshkentda halak.

Yigit: Qizil gul ochilar havoga qarab,

Oqshomlar yotaman o‘rnimda yig‘lab.

Qo‘yma munda mani baxtimni bog‘lab,

Yana jonim sizga jingir jumalak,

Opa-biyingiza shoyyidan go‘ylak².

Xalq orasida "Qora soch", "Oyijon", "Qilpillama", "Bilak uzuk", "Nahoru nashta", "Marvarid", "Dig‘a-dig‘a", "Olti xalfa", kabi laparlar ommalashib ketgan. Lapar ijrochilaridan Tamaraxonim, Anash xalfa , R. Mazoxidova, G.Otaboyeva kabi mohir ijrochilar tomonidan kuylangan laparlar O‘zbekiston teleradiokampaniyasining oltin fonida saqlanib kelinadi.

Xalq laparlari o‘zbek kompozitorlari tomonidan qayta ishlanib, xor, vokal-simfonik, estrada musiqa asarlaridan keng o‘rin olgan. Laparlar ba‘zan, keng ma’noda, umuman qo‘shiq tushunchasini ham ifodalaydi.

Lapar janrining shakllanishi va tadqiqi Ilmiy manbalarda lapar janrining shakllanishi to‘y marosimlari bilan uzviy bog‘liqlikda ko‘riladi. Folklorshunoslar marosimlar tarkibida ijro etiladigan aytishuvlarning, xususan, laparlarning qadimiy ildizlarga ega ekanligini ta’kidlashadi. Jumladan, tojik, qoraqalpoq, qozoq va boshqa O‘rta Osiyo xalqlarining og‘zaki xalq ijodida ham ushbu janrga yaqin shakllar uchraydi. Lapar janrining etimologiyasi va taraqqiyoti haqida turli ilmiy qarashlar mavjud.

Badiiy tuzilishi va poetik xususiyatlari Laparlarning badiiy tuzilishi asosan dialogik shaklda tashkil topadi. Ijroda ikki tomon – erkak va ayollar guruhlar aytishuvga kirishib, o‘zaro savol-javob va hazil-mutoyibalar asosida so‘z yuritadi. Lapar matnlarida xalqona hikmat, so‘z o‘yinlari, kinoya hamda poetik metaforalar

keng qo‘llanadi. Mazkur janrning lirik obrazlar tizimi yuksak badiiylik bilan ajralib turadi; unda muhabbat, sadoqat, tabiatga daxldor real va ramziy syujet motivlari o‘z ifodasini topadi.

Ijroyeligi va folklor muhitidagi roli lapar ijrosi improvizatsion xarakterga ega bo‘lib, ijrochilardan badihago‘ylikni va tezkor fikrlashni talab etadi. Odatda, to‘y marosimlarida aytishuv shaklida kechuvchi laparlar ijrochilik an‘analarining muhim qismi bo‘lib, unda xalq og‘zaki ijodining milliy va madaniy qadriyatlari, ahloqiy-me‘yoriy tamoyillari aks etadi.

Badiiy tahlilda foydalaniladigan ilmiy metodlar:

1.Lapar matnlaridagi badiiy san‘at vositalarini, ya‘ni kinoya, metafora, xalqona hikmat va so‘z o‘yinlarini tahlil qilish.

2.Janrning dialogik strukturasi va aytishuv uslubini o‘rganish, ikki jins vakillari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tadqiq etish.

3.Ijro uslubining improvizatsiyaviy tabiati va badihago‘ylik elementlarini aniqlash.

4.Hududiy va milliy xususiyatlarni taqqoslash orqali folklor madaniyatidagi o‘rnini yoritish.

5.Matnning ma‘naviy-ma‘rifiy, ijtimoiy va etnografik kontekstlarda tahlil qilish.

Xulosa

Lapar namunalarining badiiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, janr musiqiy-poetik mazmundorligi, obrazlar tizimi, folklor muhitida tutgan o‘rni, xalq ruhiy olamini va milliy qadriyatlarini chuqur yoritadi. Mazkur janr o‘zbek folklorining asosiy zamini sifatida dolzarbligini saqlab qolmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Jo‘rayev M.,Eshonqulov J. “Folklorshunoslikka kirish”- Toshkent. 2017.
- 2.Isayev K. “Folklor asarlarini sahnalashtirish” -Toshkent. 2020.
- 3.Oq olma qizil olma O‘zbek xalq qo‘shiqlari to‘plami.Myzayana Alaviya.-

Doniyor Tuyg'unov
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
Iqtidorli talabalarining ilmiy-tadqiqot
faoliyatini tashkil etish bo'limi boshlig'i,
mustaqil izlanuvchi

TARIXIY VA ZAMONAVIY SHE'RIY DRAMALARNI O'QITILSH MASALASI

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada badiiy nutq, she'riy drama, aktyorlik ta'limi va sahna nutqi o'ziga xos o'zaro bog'liqlikda atroflicha o'rganildi, tahlilga tortilgan manbalar asosida muammo – mavzu bo'yicha “tarixiy va zamonaviy she'riy dramalarning o'qitilish masalalari” chuqur va puxta tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: badiiy nutq, she'riy drama, tarixiy va zamonaviy drama, sahna nutqi, o'qitish, rivojlantirish.

Аннотация. В данной научной статье подробно изучены художественная речь, поэтическая драма, актерское образование и сценическая речь в своеобразной взаимосвязи, на основе проанализированных источников глубоко и основательно проанализированы «вопросы преподавания исторических и современных поэтических драм» по проблеме – теме.

Ключевые слова: художественная речь, поэтическая драма, историческая и современная драма, сценическая речь, обучение, развитие.

Abstract. In this scientific article, artistic speech, poetic drama, acting education, and stage speech were comprehensively studied in their specific interrelationship, and based on the analyzed sources, a deep and thorough analysis of the problem – “issues of teaching historical and modern poetic dramas” was conducted.

Keywords: artistic speech, poetic drama, historical and modern drama, stage speech, teaching, development.

Badiiy nutq bu – ortiqcha baqir-chaqirlarsiz, yoqimsiz xatti-harakatlarsiz, chiroyli intonatsiya bilan yuqori darajada ifodalash texnikasidir.

Badiiy nutq rivojlanishi uchun badiiy so'z, badiiy til, badiiy did, badiiy tafakkur rivojlanmog'i lozim.

Bu sohada tahsil olayotgan iqtidorli talabalarining nazariy va amaliy bilim hamda ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'quv-uslubiy qo'llanma, darslik, o'qitish manbalari bazasi yaratilgan bo'lishi muhim vositadir. Shunday ekan, aynan she'riy dramalarning o'quv dasturlari o'rganildi.

Janr xususiyatiga ko'ra, haqiqiy she'riy dramalardan ayrim monologlargina “Sahna nutqi” darsligiga kiritilgan [1].

She'riy kompozitsiyalar, she'riy san'atlar bo'yicha Sotimxon Inomxo'jayev kitoblari nazariy asos vazifasini o'taydi [2].

N.Aliyeva, L.Xo'jayeva, I.Po'latov, S.Inomxo'jayev, K.Umrzoqov, A.Nosirova, A.To'laganov, M.Isroilov, I.Jumanov, S.Nosirov, X.Djuldikarayeve, G.Xoliqulova, M.Xodjimatoeva, R.Qodirov kabi "Sahna nutqi" fanining nazariy va amaliy asoslarini amalga tatbiq etgan jonkuyar pedagoglarining ilmiy-pedagogik ishlari tahsinga loyiqdir.

Tadqiqotchi san'atshunos-pedagog Ahmadjon To'laganovning 2009-yil birinchi nashriga ham, 2010-yil "Musiqqa" nashriyoti tomonidan nashr etilgan "Sahna nutqi" darsligining ikkinchi nashrida ham monolog ustida ishlash sarlavhasi ostida Maqsud Shayxzodaning mashhur tarixiy tragediyasi "Mirzo Ulug'bek" [3, 298-308] nomli she'riy dramasidan Abdullatif monologi, N.Qobil va F.Olimovning "Na malakman, na farishta" nomli Mashrab hayoti va ijodiga bag'ishlangan musiqali she'riy dramasidan bitta monolog va bittagina ariya kiritilib, talabalar uchun tahlil qilib tushuntirilgan, aynan shu asnoda she'riy drama bilan bo'liq metod davom ettirilib, dialog ustida ishlashni buyuk mutafakkir bobomiz Alisher Navoiyning besh dostonidan biri "Farhod va Shirin" dostonidan "Farhod va Shirin" dialogini, O'zbekiston Qahramoni, xalq shoiri Abdulla Oripovning "Sohibqiron" she'riy dramasidan Temur va Boyazid dialogi talabalarga tushunarli tarzda tahlilga tortilgan.

Shu bilan birga, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti dotsenti, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Ramz Qodirov 5151700-Madaniyat va san'at muassasalarim tashkil etish hamda boshqarish, 5610400-Ijtimoiy madaniy faoliyat, 5350600-Axborotlashtirish va kutubxonashunoslik, 5150200-San'atshunoslik (turlari bo'yicha) bakalavr yo'nalishlari uchun mo'ljallangan "Notiqlik san'ati" o'quv qo'llanmasida O'zbekiston Qahramoni, xalq shoiri Abdulla Oripovning «Sohibqiron» she'riy dramasidan Amir Temurning Xitoy elchilariga javobi ifoda etilgan sahna ko'rinishidan parcha keltirilgan va talabalarga tushuntirilgan [5, 60-61].

Shuningdek, Sahna nutqi darsligida V.Shekspir Alisher Navoiy va M.Shayxzodaning tarixiy she'riy dramalaridan qisqa parchalar keltirilgan [6, 409-422].

Bu albatta, she'riy dramani o'rganish uchun qo'l keladi. Ammo, muammo shundaki, she'riy dramani to'liq o'qib-o'rganmagan, tahlil qilmagan yosh avlod, she'riy dramaning sahnalashtirilishida unga bog'liq manbalarni ikki-uch oy o'ranishi juda kamlik qiladi. She'riy dramaning yaralish, shakllanishi, rivojlanishi, takomillasuvi, ya'ni nazariy va amaliy sahnalashtirilishi jarayonlari ikki-uch yil talabalik davrida o'qitib, o'rgatilib, singdirilsa, albatta obraz yaratish, asar mohiyatini, g'oyasini chuqur tushunish, badiyatini ham ijroviy, ham nutqiy, ham umumiy jihatdan professional rakursda ko'ra olish instinkti shakllanadi. Bu yillar davomida rivojlanadi.

Buyuk rejissyor, Mannon Uyg'ur she'riy dramatik asarlar, rollar ustida ishlash aktyor tarbiyasida muhim deb hisoblagan. Shu bois teatrdagina emas, o'zining pedagogik faoliyatida shogirdlaridan she'riy asarlarni muntazam o'qib turishni talab etgan. M.Uyg'urning fikricha, she'riy asarlar bilan ishlash va she'riy matnlarni o'zlashtirib olish talaffuzdagi nuqsonlarni bartaraf qilishning kalitidir [5, 125].

Tadqiqot jarayonida o'quv adabiyotlar o'rganilishi shuni ko'rsatdiki, she'riy dramaga juda oz vaqt va kam e'tibor qaratilishi isbotlandi.

Garchi, she'riy drama o'rganilish fonida e'tiborda o'rganilayotgandek tuyulsa-da, aslida she'riy dramani o'qitish uchun alohida dars soatlari ajratilmagan.

Agar dramaturgiyaning ilk asosi she'riy shaklda muvaffaqiyat qozonganligi inobatga olinsa, zamonaviy yoshlarni teatrga qaytarish, ular o'zi qiziqib sherigi bilan spektakl tomoshasi uchun teatrga kelishida xuddi Hind kinolaridek she'riy spektakllar ham asqatishi mumkin. Bunda she'riy dramadagi "muhabbat qissasi"ning o'rni beqiyos. Faqat bundan unumli foydalana olish muammo.

Masalan, Romiyo va Julettaning balkon sahnasini olaylik. Aslida bu – zamonaviy sevishgan yoshlar uchun judayam qiziq sahna, lekin rejissyorlar buning klassik jihatiga ko'proq e'tibor berishadi. Ammo zamonaviy yoshlarni beg'ubor sevgi qiziqtiradi. Sevgi yoshdan o'tib ketgan rejissyor, aktyor buni ich-ichidan chuqur his

qilishi, ehtiroslarini o'sha yoshdagi beg'ubor oshiqlardek his qilib, oshiq-ma'shuq yoshlarni qiziqтира oladigan darajada ijrosi va sahnalashtirilish zamon ehtiyojiga aylangan. Bundan tashqari, bugungi aktyor-talabani, rejissyorni, teatr xodimini nafaqat she'riy drama, balki marketingga ham o'rgatish manfaatli ekanligini shiddatli rivojlanish ko'rsatib turibdi.

She'riy dramani alohida fan sifatida o'qitilsa, emotsional ijroga qiziqish yanada ortish tabiiy hol. Sababi, bugungi yosh avlod uchun qiziq yo'nalish, qiziq yo'l yaratiladi. Ilgari sevgi yoshida xat yozilardi, she'r yozilardi. Hozir SMS, kontent yoziladigan davr. Demak, davrdan qolib ketmaslik uchun yoshlarga yoshlik davriga xos she'riy dramalar yozishiga, she'riy spektakllar sahnalashtirishga institut o'quv dasturi va sahnasini yaratib berish vaqti kelgandir. Tarixiy she'riy dramalarda ham sevishtgan yozlar bilan bog'liq go'zal ko'rinishlar bor, amma uning tarixiy tomoniga ko'proq e'tibor beriladi. Sevgi fasliga, muhabbat sonatasiga kam e'tibor beriladi. E'tibor berilsa ham sakson yoshli rejissyor nigohi bilan sevgi sahnalari ko'riladi, bu albatta muhabbat yozidagi yoshlarga g'ayri tabiiy jun bo'lib ko'rinishi tabiiy. Keyin "yoshlar teatrga kirmaydi, spektaklni tushunmaydi" degan noroziligini katta avlod kichik avloddan norozi kayfiyatda ekanligini ko'rsatib yuraverishadi. Elastiklik, moslashuvchanlik zamon va zamonaviylikni his qilishdadir.

Zamonaviy o'quv metodika yaratish ehtiyojiga aylangan. Talaba erkin dars qilishni istaydi. U oq ko'ylak, qora kostyum-shimda emas, sport formasida dars qilgisi kelsa, bunga imkon bersa xususiy oliy o'quv muassasalari rivojlanish bosqichiga o'tib bizdan ilgari ketganini tan olish mardlikdir. Biz qotib qolgan, eskirgan metodlarni yangilab, zamonga moslashtirish samarali bo'lmasa, yangi metodlarni topib qo'llashimiz foydalidir.

Chindan ham, bo'lajak aktyorlarning nutqni rivojlantirish uchun she'riy dramalarni o'qitish orqali nafaqat o'zbek, balki xalqaro madaniyat va adabiyot bilan bevosita tanishish tanishtirish imkoniyati ortadi. Bilim va ko'nikmalari yanada rivojlanadi. Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak aktyorlarga she'riy dramalarni o'qitish asnosida ulaning badiiy tafakkurini, nutqini rivojlantirish, o'stirish masalasi ta'lim tizimida muhim ilmiy-pedagogik muammo sifatida dolzarb ahamiyatga ega. Bu

muammoning yechimini topishda bo'lajak aktyorlarga oliy ta'limda she'riy dramalarni o'qitish tizimini yo'lga qo'yish bilan ularning umumiy bilim va ma'naviy-axloqiy hamda nutqiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Zamondosh olimimiz san'atshunoslik nuqtayi nazaridan Go'zal Xoliqulova sahna nutqi kitoblarida, metodik ishlanmalarida, o'z tadqiqotlarida tarixiy she'riy dramalarning sahna talqinlarida "Oliy maqsad", "Tub ma'no" va ayniqsa, "Tempo-ritm", qahramon xarakteri masalalarining o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rgandi, tahlil qildi. Personajlarning yetakchi xatti-harakatlari, ijrosidagi tempo-ritmi, oliy maqsad sari intilishi natijasida she'riy dramaga xos yaxlit obraz yaratishida sahna nutqining ahamiyatini va badiiy talqin qonun-qoidalarini to'laqonli tadqiq qildi [7, 101]. Shu bilan birga verbal va noverbal nutq borasida ilmiy asoslangan mashqlarning takomillashuviga ulkan hissa qo'shdi.

Ta'kidlash joizki, tarixiy she'riy dramalarni tahlilga tortishda tarixiy muhitni zamon bilan mos sintez yoki integratsion yondashuvda davrlashtirish o'ta muhim sanaladi. Dramaturg, rejissyor va aktyorlar ansambli, rassom, hatto chiroq ustasi-yu, dekoratorning ham bu borada o'z o'rnini va vazifasi to'g'ri bajarilishi lozimligini unutmaslik kerak.

Sahna nutqi pedagoglarining o'quv adabiyotlari tarkibiga aruz va barmoq vaznidagi g'azal va she'rilar, qolaversa, saj'lar keng kiritilgan [4]. Ammo, tarixiy va zamonaviy she'riy dramalar kam kiritilgan.

Dramaturgiyani rivojlantirish uchun moddiy rag'bat, moliyaviy ta'minotga e'tibor qaratgan holda siyosat darajasida boshqarilayotgani bejiz emas. Bugungi dramaturgiyaning yutuqlari bilan faxrlansak, kamchiligidan kuyunamiz. Butun boshli yoshlarga namuna qilib ko'rsatadigan zamon qahramoni timsolidagi badiiy obrazning yo'qligi, nafaqat teatr san'atining, kino san'ati va badiiy adabiyotimizning ham oldida yechimini kutib turgan muhim muammosidir. Demak, shunday ekan, bu muammoning hal qilinishi masalasida shoir-yozuvchilar, olimlar birvarakayiga ijod va ilm yo'lida tinmay intilishimiz, izlanishimiz zaruratdir.

Xulosa shuki, bugungi teatr ta'limida she'riy drama janri aktyorning badiiy nutqini rivojlantirishda muhim vosita sanalsa-da, amalda bu yo'nalishga ajratilgan

vaqt va manbalar cheklangan. Aktyor badiiy nutqini rivojlantirishda haqiqiy she'riy dramalarni o'qitish auditoriya soatlarida nihoyatda kam, darslik va o'quv materiallariga juda oz kiritilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek va jahon she'riy dramalarini chuqur o'rgatish maqsadida darslik, o'quv-uslubiy qo'llanmalar yaratish, qo'shimcha auditoriya va yakka darslar nazarda tutilgan dars soatlari ajratilib, o'qitilsa, maqsadga muvofiq ish bo'ladi, degan fikrga kelindi. Chunki, auditoriyadan tashqari, mustaqil o'qish uchun berilgan vazifalar bugungi raqamlashgan jarayonda kam samara bermoqda. Sababi aniq, talaba topshiriqni to'liq bajarmaydi. Negaki, ularni chalg'ituvchi ijtimoiy tarmoqlar va telefon bor. Vaqti behuda ketayotganligini aniq bilsa-da, telefonga va ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik balosidan qutila olmayotgan yoshlar kam emas. Nafaqat, yoshlar, balki katta yoshlilarni ham ko'rinmas to'rlari bilan bog'lab olgan bu – innovatsion texnologiyalar. Odamzod ming inkor etishga urinsa-da, baribir uning ko'rinmas to'rlari tuzog'idan chiqib ketishi oson bo'lmaydi.

Mavjud darsliklarda she'riy dramaga emas, aruz va umumiy she'riy san'atga e'tibor qaratilganligini hisobga olinsa, she'riy dramani o'qish, aktyor-talaba uchun o'ta muhim sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Inomxo'jayev S.I. Badiiy o'qish asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1973 – 180 b.
2. Inomxo'jayev S.I. Notqlik san'ati asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1982 – 157 b.
3. To'laganov A.N. Sahna nutqi. Darslik. – Toshkent: Musiqa, 2010 – 326
4. Xodjimatrova M.K. Sahna nutqi. Darslik. – Toshkent: Fan va ta'lim poligraf, 2021 – 410 b.
5. Qodirov R.T. Sahna nutqi, Toshkent: Donishmand ziyosi, 2023 – 448 b.
6. Qodirov R.T. Notqlik san'ati, Toshkent: Navro'z, 2019 – 280 b.
7. Xoliqulova G. Sahna nutqi tarixiy dramalar misolida. – Toshkent: O'zDSI, 2007 – 144 b.

“O‘ZBEK XALQ DOSTONLARI VA YUNON MIFOLOGIK EPOSLARIDA QAHRAMONLIK MOTIVINING QIYOSIY TAHLILI”

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalq dostonlari va yunon mifologik eposlarida qahramonlik motivi qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda "Alpomish" dostoni va "Gerakl jasoratlari" eposidagi qahramonlik obrazlari, ularning ma'naviy, ijtimoiy hamda falsafiy mohiyati o'rganiladi. Maqolada har ikki xalq folklorida qahramonlik motivining vujudga kelish sabablari, badiiy ifoda vositalari va ramziy ma'nolari tahlil etilib, umumiylik va farqlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: O'zbek folklori, yunon eposi, Alpomish, Gerakl, qahramonlik motivi, mifologiya, xalq dostonlari, qiyosiy folklorshunoslik, ma'naviy qadriyatlar, adolat, jasorat, ramz, arxetip.

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ мотива героизма в узбекских народных эпосах и греческих мифологических эпосах. В исследовании изучаются героические образы в эпосе "Алпамыш" и эпосе "Храбрость Геракла," их духовная, социальная и философская сущность. В статье анализируются причины возникновения мотива героизма в фольклоре обоих народов, художественные средства выражения и символические значения, выявляются общие черты и различия.

Ключевые слова: Узбекский фольклор, греческий эпос, Алпамыш, Геракл, героический мотив, мифология, народные эпосы, сравнительная фольклористика, духовные ценности, справедливость, мужество, символ, архетип.

Annotation: This article presents a comparative analysis of the heroism motif in Uzbek folk epics and Greek mythological epics. The research focuses on the heroic images in the Uzbek epic "Alpomish" and the Greek myth "The Labors of Heracles", exploring their moral, social, and philosophical dimensions. The study examines the origins, artistic expression, and symbolic meanings of heroism in both traditions, identifying their similarities and differences. The findings demonstrate that while the form and context of heroism differ across cultures, both reflect humanity's eternal aspiration for goodness, justice, and spiritual perfection.

Keywords: Uzbek folklore, Greek epic, Alpomish, Heracles, heroism motif, mythology, folk epics, comparative folklore studies, moral values, justice, courage, symbolism, archetype.

Kirish. Har bir xalqning madaniy xotirasi, tarixiy o'zligining eng qadimiy va ishonchli manbasi - bu uning "folklori"dir. Folklor asarlari xalqning dunyoqarashi, hayot falsafasi, orzu-umidlari, axloqiy qarashlari va estetik didini o'zida mujassam etgan og'zaki badiiy meros sifatida qadrlanadi. Ayniqsa, xalq dostonlari - milliy

tafakkurning eng yuksak ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ma'naviy ko'priklar vazifasini bajaruvchi bebaho durdonalar hisoblanadi.

O'zbek xalqining og'zaki ijodi o'zining qadimiy ildizlari, murakkab syujetlari, qahramonlik, muhabbat va sadoqatni ulug'lovchi motivlari bilan jahon folklor merosida alohida o'rin tutadi. "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Ravshan", "Yodgor", "Qironxon" singari dostonlarda xalqning ozodlikka, adolatga va insoniy barkamollikka intilishi o'z ifodasini topgan. Ushbu asarlar faqat milliy meros emas, balki "umuminsoniy qadriyatlar"ni ham o'zida mujassam etgani bilan jahon folkloridagi ko'plab qahramonlik eposlariga yaqin turadi.

Shu jihatdan qaraganda, o'zbek xalq dostonlarini jahon xalqlar folklori bilan, xususan, "yunon mifologik eposlari" bilan qiyosiy o'rganish ilmiy va ma'naviy jihatdan nihoyatda dolzarbdir. Chunki turli geografik hududlarda, turli davrlarda yashagan xalqlar og'zaki ijodida o'xshash motivlarning uchrashi - insoniyat tafakkurining umumiy ildizlari va qadimiy mifologik tasavvurlarning mushtarakligini ko'rsatadi.

Yunon eposlari - "Iliada", "Odisseya", "Gerakl jasoratlari", "Tezey afsonasi" kabi asarlar qadimgi yunon xalqining dunyoqarashi, tabiatni va insonni anglashga intilishi, jasorat va fidoyilikka bo'lgan ehtiromini ifodalaydi. Ular o'zbek xalq dostonlari singari qahramonning sinovlar orqali kamol topishi, adolat va ezgulik yo'lida kurashish g'oyasini ilgari suradi.

Bugungi globallashtirish sharoitida milliy folklor namunalari va jahon folklor merosini qiyosiy o'rganish faqat ilmiy ahamiyat kasb etib qolmay, balki madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, millatlar o'rtasida o'zaro hurmat va tushunishni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Qiyosiy folklorshunoslik orqali turli xalqlarning eposlari, afsonalari, ertaklarida mujassam bo'lgan umumiy arxetiplar - qahramon, yo'l, sinov, yovuzlik ustidan g'alaba kabi timsollar orqali insoniyat tafakkurining birligi namoyon bo'ladi.

Shunday ekan, "O'zbek xalq dostonlari va yunon mifologik eposlarida qahramonlik motivining qiyosiy tahlili" mavzusini tadqiq etish orqali biz nafaqat ikki xalq folkloridagi o'xshashlik va farqlarni ochamiz, balki milliy badiiy

tafakkurimizning jahon madaniy kontekstidagi o'rnini ham yanada chuqurroq anglaymiz.

Asosiy qism. Qahramonlik motivi har qanday xalq folklorida markaziy o'rin tutadi. Chunki u insonning ezgulikka, adolatga, vatan va el manfaatini himoya qilishga bo'lgan intilishini ifodalaydi. Qahramonlik xalqning orzu-umidlari, g'ururi va irodasining ramzidir.

O'zbek folklorida qahramonlik motivi asosan doston janrida yuksak shaklda namoyon bo'lgan. "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Rustamxon", "Ravshan" kabi dostonlarda bosh qahramon o'z yurtining ozodligi, el-yurt tinchligi, muhabbat va vafodorlik uchun kurashadi.

Yunon xalq eposida esa qahramonlik motivi asosan mifologik asosda tasvirlanadi. "Iliada" va "Odisseya" dostonlari, "Gerakl jasoratlari", afsonalari orqali yunon xalqi inson va tabiat, inson va taqdir o'rtasidagi kurashni falsafiy darajada ifoda etgan. O'zbek xalqining milliy qahramoni "Alpomish" - xalq orzu qilgan mukammal inson timsolidir. U jasur, vafodor, mard, iymonli va el g'amini yeydigan shaxs sifatida tasvirlanadi. Alpomishning jasoratida nafaqat shaxsiy mardlik, balki milliy g'oya mujassam: u o'z elini ozodlikka olib chiqadi, millatning g'ururini himoya qiladi.

Yunon mifologiyasidagi "Gerakl" (Herakl) esa ilohiy kuch egasi bo'lib, o'zining o'n ikki sinovdan o'tgan jasorati bilan tanilgan. U inson va xudo o'rtasidagi ziddiyatni ifodalaydi. Geraklning har bir jasorati ramziy ma'noga ega: bu insoniyatning ichki kurashi, o'z nafsini, qo'rquvini, yovuzlikni yengish jarayonidir. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki: "Alpomish" xalq g'ururining timsoli, uning qahramonligi ijtimoiy va milliy mohiyatga ega. "Gerakl" esa insonning ichki dunyosini, ruhiy sinovlarini, ilohiy adolat yo'lidagi kurashni ifodalaydi.

Demak, ikkala qahramon ham xalq ongida adolat, kuch, sadoqat va jasorat timsoliga aylangan, biroq ularning g'oyaviy yo'nalishlari turlicha: Alpomish - milliy va ijtimoiy, Gerakl - falsafiy va mifologik mazmunga ega. Ko'rinib turibdiki, o'zbek dostonlari "xalqona realizm", yunon eposlari esa "mifologik ramziylik" asosida qurilgan.

O'zbek dostonlarida voqealar xalqona tilda, jonli tasvirlar, maqollar, qo'shiqlar, she'riy parchalardan foydalanilgan holda ifodalanadi. Dostonlarda xalq og'zaki nutqi, hazil, nasihat va orzu-umid uyg'unlashib, milliy ruhni yaratadi.

Masalan, "Alpomish"da qahramonning har bir harakati o'z xalqining e'tiqodi va qadriyatlariga asoslanadi. U ota-onaga hurmat, so'zga sadoqat, do'stlik va vatanparvarlik g'oyalarini o'zida mujassam etadi.

Yunon eposlarida esa obrazlar "mifologik" asosda qurilgan. Qahramonlar ko'pincha xudolar bilan muloqotda bo'ladi, ulardan kuch oladi yoki ularning g'azabiga uchraydi. "Iliada" va "Odisseya"da til uslubi epik kenglik, majoziy tasvir va ramzlar bilan boyitilgan. Geraklning sinovlari orqali insoniy qudratning chegaralari, irodaning kuchi falsafiy talqinda yoritiladi. O'zbek va yunon folklorini qiyosiy o'rganish milliy va jahon madaniyati o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi. Bu yondashuv xalq ijodining universalligi, ya'ni insoniyat tafakkurida umumiy timsollar va motivlarning mavjudligini isbotlaydi.

Shuningdek, qiyosiy tahlil o'zbek folkloridagi qahramonlik an'alarining qadimiy turkiy eposlarga, shuningdek, jahon madaniy merosiga qanchalik uyg'unligini ko'rsatadi.

Bu tadqiqotlar natijasida o'zbek xalq og'zaki ijodi xalqaro ilmiy maydonda chuqurroq o'rganilib, jahon folklorshunosligida o'z o'rnini mustahkamlamoqda. Shu bilan birga, bunday qiyosiy izlanishlar yosh avlodni milliy qahramonlar ruhida tarbiyalash, ularni global madaniyat bilan tanishtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa: O'zbek xalq dostonlari va yunon mifologik eposlarini qiyosiy tahlil qilish natijasida har ikki xalqning og'zaki ijodi o'ziga xos madaniy, tarixiy va falsafiy xususiyatlarga ega bo'lishi bilan birga, ularni birlashtiruvchi umuminsoniy g'oyalar mavjudligi ayon bo'ladi.

O'zbek xalq dostonlarida, xususan, "Alpomish"da qahramonlik millat, yurt va oilaga sadoqat, adolat uchun fidoyilik, insoniy burchni bajarish kabi ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlar orqali ifodalansa, yunon mifologik eposlarida, masalan "Gerakl jasoratlari"da, qahramonlik insonning o'z taqdiriga, sinovlarga, yovuz kuchlarga

qarshi kurashini bildiradi. Shu bois, Alpomish - milliy ruhning timsoli, Gerakl esa insoniyatning ruhiy qudrati ramzi sifatida gavdalanadi.

Har ikki xalq eposida qahramonlik motivi insonni komillikka, jasorat, iroda va sadoqatga da'vat etuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Ularning badiiy ifodasidagi farq - madaniyatlar, diniy e'tiqodlar va tarixiy sharoitlarning o'ziga xosligidan kelib chiqadi. Shunga qaramay, mazmun jihatidan ular ezgulik va adolatning g'alabasi, insonning ruhiy kamoloti kabi abadiy qadriyatlarni ulug'laydi. O'zbek va yunon xalq og'zaki ijodi insoniyat tafakkurining turli yo'nalishlarda, ammo yagona maqsad - ezgulikni tasdiqlash yo'lida rivojlanganini ko'rsatadi. Qiyosiy tahlil natijasida folklor nafaqat har bir xalqning ma'naviy boyligini, balki ularning o'zaro ruhiy yaqinligini ham yoritadi.

Demak, qahramonlik motivi - turli xalqlarning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va qadriyatlarini birlashtiruvchi umuminsoniy badiiy fenomendir. U insonni o'zlikni anglashga, mardlik va adolatga sadoqat ruhida yashashga chorlaydi. Shu bois o'zbek dostonlarini jahon folklor kontekstida tadqiq etish xalqimiz madaniyatini global miqyosda tanitishning muhim omilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qahhorov.A - O'zbek xalq dostonlari poetikasi. -Toshkent: Fan, 1981.
2. Rahmonov.N - O'zbek xalq og'zaki ijodi.-Toshkent: O'zbekiston, 2008.
3. Jo'rayeva.M - Alpomish dostonining badiiy tuzilishi.-Toshkent: Yozuvchi, 1996.
4. Mirzaev, T. O'zbek xalq og'zaki ijodiyoti tarixidan. Toshkent: Fan, 1978.
5. Karimov, B. Qahramonlik eposlarida xalq idealining badiiy ifodasi.-Samarqand: SamDU nashriyoti, 2015.
6. Mirzaev, T., Jo'rayev,M. O'zbek xalq eposi: an'analar va yangilanish. Toshkent: Fan, 1990.
7. Shodmonov,O. Folklorshunoslik asoslari.-Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004.
8. Qodirova, D. O'zbek va jahon folklori o'rtasidagi umumiyliklar va farqlar. Toshkent: TDPU ilmiy to'plami, 2020.
9. Berdiyorov, S. Qiyosiy folklorshunoslik asoslari. - Toshkent: O'zbekiston, 2019.

10. Akhmedova, N. Mif va eposda qahramonlik konsepsiyasi. - "Filologiya masalalari" jurnali, №3, 2022.

YUNON MIFOLOGIYASI VA EPOSLARI BO'YICHA MANBALAR

1. Homer. Iliada. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1987.
2. Homer. Odisseya. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1992.
3. Hamilton, E. Mythology: Timeless Tales of Gods and Heroes. - New York: Grand Central Publishing, 2011.

“AKTYORLIK MAHORATINI SHAKLLANTIRISHDA GRIM SAN'aTI VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR INTEGRATSIYASI”

Annotatsiya: Ushbu maqolada aktyorlik san'ati va grimning o'ziga xos jihatlari, shuningdek, zamonaviy raqamli va innovatsion texnologiyalar yordamida aktyorlarning kasbiy mahoratini oshirish yo'llari tahlil qilinadi. Grim yaratish jarayonining aktyorning tashqi ko'rinishini va obrazini shakllantirishdagi ahamiyati hamda zamonaviy texnologiyalar, masalan, kompyuter grafikasi, 3D modellash, virtual va kengaytirilgan reallik (VR va AR) kabi texnologiyalarning bu jarayonga integratsiyalashuvi o'rganiladi. Maqola, shuningdek, grimni o'rganish orqali talabalar uchun ijodiy yondashuvlarni rivojlantirish va kasbiy bilimlarini oshirishga qaratilgan samarali ta'lim metodlari haqida mulohazalar olib boradi. Innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga qo'llash orqali aktyorlik san'ati va grimni yaratishning yangi, ilg'or yondashuvlarini joriy etish mumkinligi ko'rsatiladi. Bu, o'z navbatida, talabalarning ijodiy va kasbiy rivojlanishiga yordam beradi.

Kalit so'zlar: grim, teatr, aktyorlik san'ati, obraz, innovatsion texnologiya, 3D modellash.

Аннотация: В данной статье анализируются уникальные аспекты актерского мастерства и грима, а также способы повышения профессионального мастерства актеров с помощью современных цифровых и инновационных технологий. Изучено значение процесса создания «Грим» в формировании внешности и образа актера и интеграции в этот процесс современных технологий, таких как компьютерная графика, 3D-моделирование, виртуальная и дополненная реальность (VR и AR). В статье также рассматриваются эффективные образовательные методы, направленные на развитие творческих подходов и повышение профессиональных знаний учащихся посредством изучения произведений братьев Гримм. Применяя инновационные технологии в образовательном процессе, показано, что можно внедрить новые, передовые подходы к актерскому искусству и гриму. Это, в свою очередь, способствует творческому и профессиональному развитию студентов.

Ключевые слова: грим, театр, актерское искусство, имидж, инновационные технологии, 3D-моделирование.

Annotation: This article analyzes the unique aspects of acting and makeup, as well as ways to improve the professional skills of actors using modern digital and innovative technologies. The importance of the process of creating "Grimm" in shaping the appearance and image of an actor and the integration of modern technologies such as computer graphics, 3D modeling, virtual and augmented reality (VR and AR) into this process are studied. The article also discusses effective educational methods aimed at developing creative approaches and improving the

professional knowledge of students through studying the works of the Brothers Grimm. By applying innovative technologies in the educational process, it is shown that it is possible to introduce new, advanced approaches to acting and makeup. This, in turn, contributes to the creative and professional development of students.

Key words: *make-up, theatre, acting, image, innovative technologies, 3D modeling.*

Teatr va kino san'atining muvaffaqiyati ko'p jihatdan aktyorning o'z obraziga chuqur kirishi va uni ishonarli tarzda jonlantirish qobiliyatiga bog'liq. Bu jarayonda grim faqat tashqi ko'rinishni o'zgartiruvchi vosita emas, balki obrazning psixologik va emotsional jihatlarini ochib beruvchi kuchli ifoda vositasidir. Ayniqsa, bugungi kunda raqamli texnologiyalar yordamida grim san'atiga yangi yondashuvlar paydo bo'lmoqda. Bu esa, o'z navbatida, aktyorlik mahoratini o'rgatishda yangi metodik yondashuvlarni talab etadi.

Aktyorlik san'ati teatr, kino va televizion sanoatning ajralmas qismi sifatida rivojlanib, ijodkorlarga turli obrazlarni yaratish imkonini beradi. Shu sababli bo'lajak aktyorlarga "Grim" fani o'qitiladi. Ushbu fan teatr va kino aktyorlari uchun grimning asosiy ko'nikmalarini o'rganish uchun mo'ljallangan. Fanning maqsadi – talabalarga grimni qo'llash, teatr spektakllari va kinoni suratga olishda obrazlar yaratishning asosiy usullarini o'zlashtirish imkonini berishdan iborat. Aktyorning tashqi ko'rinishi va obrazini o'zgartirishda grimning roli nihoyatda muhimdir. Raqamli va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali aktyorlik san'ati va grim sohasida yangi yondashuvlarni yaratish, ta'lim jarayonlarini yanada samarali va interaktiv tashkil qilish imkonini beradi.

1. Aktyorlik san'atida grimning o'rni va ahamiyati. Grim, ya'ni aktyorning tashqi ko'rinishini o'zgartirish va uni muayyan obrazga moslashtirish — aktyorlik san'ati uchun juda muhim elementdir. Grim yordamida nafaqat tashqi ko'rinish, balki personajning ichki dunyosi, ruhiy holati, ijtimoiy mavqei ham aks ettiriladi. Aktyorning yuz ifodalari va tanasi orqali uning hissiy 78 holati aniqroq namoyon bo'ladi, bu esa sahnada yoki ekranda obrazni yanada real va ishonarli qiladi. Grim va obraz yaratish: Grim orqali aktyor o'zining jismoniy ko'rinishini o'zgartirib, obrazini yaratadi, va bu jarayonda aktyorga o'z personajining tashqi belgilarini yaratish orqali ichki transformatsiyani chuqurlashtirish imkonini beradi.

Masalan, qariyani tasvirlashda faqat mimika va harakat yetarli bo'lmaydi — yuzdagi ajinlar, soch rangining o'zgarishi, teri rangidagi farqlar orqali personaj to'liq shakllanadi. Bu esa aktyorning obrazga to'liq kirishini ta'minlaydi.

Zamonaviy teatr va kino sahnasida an'anaviy grim uslublari bilan bir qatorda, raqamli texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Ular orasida quyidagilar alohida o'rinni egallaydi:

Kompyuter grafikasi va 3D modellash: Grimmi yaratish jarayoni endi faqat an'anaviy bo'yoqlar va plastinka bilan cheklanmaydi. Kompyuter grafikasi va 3D modellash yordamida aktyorning yuzidagi o'zgarishlarni raqamli ravishda yaratish mumkin. Bu texnologiyalar kino va teatrda ko'p ishlatiladi, ayniqsa, fantastik va ilmiy-fantastik janrlarida. Grimmiing raqamli ko'rinishlari yordamida aktyorning obrazini o'zgartirish, qiyofalarini yaratish va maxsus effektlar qo'llash imkoniyati oshadi. Virtual va kengaytirilgan reallik (VR va AR): Raqamli texnologiyalar yordamida aktyorlarning obrazlarini yaratish jarayonini yanada osonlashtirish mumkin. Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari aktyorlarga yangi tajribalar va interaktiv elementlarni qo'shishga yordam beradi. Masalan, VR texnologiyasida aktyor sahnaga kirishda yoki obraz yaratishda butunlay yangi bir virtual muhitda ishlaydi, bu esa aktyorning kasbiy bilimlarini oshirishga xizmat qiladi. 3. Grim yordamida kasbiy bilimlarni oshirish. Grim — bu nafaqat tashqi ko'rinishni o'zgartirish, balki aktyorlarning kasbiy mahoratini oshirish va ularni yuksaltirishda muhim vosita hisoblanadi. Grim yordamida talabalar aktyorlik san'ati haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. 79 Grim orqali ijodiy yondashuvni rivojlantirish: Aktyorlar grimmi o'rganish orqali o'zlarining ijodiy yondashuvlarini rivojlantiradilar. Har bir personaj uchun individual tarzda grimmi o'rganish va uni ishlatish, aktyorning ijodiy imkoniyatlarini kengaytiradi va ularni o'z obrazlariga chuqurroq kirishga yordam beradi. Grim texnikalarini o'rgatish: Aktyorlik ta'limi jarayonida grimmi o'rganish talabalar uchun muhim ko'nikmalardan biridir. Bu esa ularning sahnada yoki ekranda ishonchli va qiziqarli obrazlar yaratishga yordam beradi. Grim texnikalari orqali talabalar o'z obrazlarini yaratish va ularni sozlashni o'rganadilar, shuningdek, aktyorlik mahoratini yanada

kuchaytiradilar. 4. Innovatsion texnologiyalar va ta'limda grimmi qo'llash. Innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etish orqali aktyorlik ta'limini yanada samarali qilish mumkin. Ta'limda raqamli va innovatsion texnologiyalardan foydalanish aktyorlarning mahoratini oshirishga yordam beradi va o'quv jarayonini qiziqarli, interaktiv va zamonaviy qiladi. Onlayn ta'lim platformalari: Internet orqali grimmi o'rganish imkoniyati talabalar uchun qulaylik yaratadi. Onlayn video darslar, interaktiv mashqlar va amaliyotlar orqali grimmi o'rgatish jarayoni yanada samarali va qulay bo'ladi. Bunday platformalar orqali talabalar grimmi o'rganishning turli texnikalari va usullarini amaliyotda qo'llashni o'rganadilar. Grim va texnologiyalar yordamida o'quv amaliyotlarini o'tkazish: Interaktiv dasturlar va simulatorlar yordamida grimmi o'rganish talabalar uchun yanada qiziqarli va samarali bo'ladi. Masalan, virtual sahnalarda aktyorlarning yuzini o'zgartirish, turli obrazlarni yaratish va ularni baholash mumkin bo'ladi. Talabalarni berilgan mavzu bo'yicha material to'plash va tahlil qilish, eskizni ishlab chiqish va bo'yash, soch turmashi, kostyum va boshqa elementlar yordamida amalga oshirish bilan yakunlangan qahramon obrazini yaratish ustida izchil ishlashga o'rgatiladi. Bu muhim, chunki, yangi texnologiyalar yordamida o'quv amaliyotlarini o'tkazish jarayonida zamonaviy teatrdagi turli materiallardan foydalanish xususiyatlarini ochib beradi, bu erda tibbiyot va kinodan kelgan texnologiyalar qo'llaniladi. Bunda grim 80 texnikasi bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish uchun nazariy materiallar, video darslar va amaliy topshiriqlar beriladi, har qanday tasvir ustida ishlash algoritmini ochib beradi va kelajakdagi ijodiy va professional loyihalarda shunga o'xshash vazifalarni amalga oshirishda tajriba orttiradi. Muammo: Ko'pchilik, shu jumladan, yosh aktyorlar va grim ustalari ham aktyorlik makiyajini to'g'ri qo'llashda qiynaladi, bu esa spektakl yoki suratga olish sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Innovatsion texnologiyalar yordamidagi o'quv amaliyotlar tizimli trening va amaliy ko'nikmalarni ta'minlashga va bu orqali ushbu muammoni hal qilishga yordam beradi. Grim aktyorlik san'ati uchun juda muhim vosita hisoblanadi, chunki u aktyorning obrazini yaratish, uning hissiy holatini aks ettirishda katta rol o'ynaydi. Raqamli va innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga qo'llash orqali aktyorlar grimmi yaratishdagi

ko‘nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Bu esa talabalar uchun yanada samarali ta’lim va ijodiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi. Grim va innovatsion texnologiyalarni birlashtirish aktyorlik san’ati va ta’limda yangi yondashuvlarni yuzaga keltiradi, bu esa kelajakda nafaqat aktyorlarning, balki butun san’at sohasining rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Birinchi jild. –Toshkent, 2000.
2. Tara Maginnis. History of Theatre Makeup before 1920. 2008.
3. Corson, Richard Stage “Makeup”, New Jersey: Prentice Hall 1986 pp.16-18.
4. Westmore Michael G. The Art of Theatrical Makeup for Stage and Screen. – New York. 1973.
5. Jalilova F. Grim. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2008. – 60 b.

ZAMONAVIY TA'LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning mohiyati, ularning o'quv jarayoniga ta'siri, shuningdek, pedagogik samaradorlikni oshirishdagi roli ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli transformatsiya davrida ta'lim sohasida yuz berayotgan o'zgarishlar, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi interaktiv munosabatlarning yangicha talqini yoritiladi.

Kalit so'zlar: innovatsiya, ta'lim texnologiyalari, raqamli ta'lim, pedagogik innovatsiyalar, zamonaviy ta'lim, interaktiv usullar.

Аннотация: В данной статье на научной основе анализируется сущность использования инновационных технологий в современном образовательном процессе, их влияние на учебный процесс, а также их роль в повышении педагогической эффективности. Также освещаются изменения, происходящие в сфере образования в эпоху цифровой трансформации, новая интерпретация интерактивных отношений между учителем и учеником.

Ключевые слова: инновации, образовательные технологии, цифровое образование, педагогические инновации, современное образование, интерактивные методы.

Abstract: This article analyzes the essence of using innovative technologies in the modern educational process, their impact on the learning process, and their role in increasing pedagogical effectiveness on a scientific basis. It also highlights the changes taking place in the field of education in the era of digital transformation, a new interpretation of the interactive relationship between teacher and student.

Keywords: innovations, educational technologies, digital education, pedagogical innovations, modern education, interactive methods.

XXI asrda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish zaruratga aylandi. Globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va raqamli iqtisodiyotning shakllanishi ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirmoqda. Shuning uchun ham, ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda innovatsion texnologiyalar o'qitishning sifat ko'rsatkichlarini belgilovchi eng muhim omilga aylangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarorlarida

ham raqamli ta'lim, innovatsion pedagogika va zamonaviy o'qitish metodlarini keng joriy etish zarurligi alohida ta'kidlangan.

“Innovatsiya” tushunchasi lotincha “innovatio” so‘zidan olingan bo‘lib, “yangilik kiritish”, “yangilanish” ma’nosini bildiradi. Ta’lim sohasida innovatsiyalar — bu o‘qitish jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning faolligini oshirish, o‘zlashtirish darajasini yaxshilashga qaratilgan yangi pedagogik texnologiyalar majmuasidir.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida quyidagi innovatsion yondashuvlar keng qo'llanilmoqda:

- Interaktiv o'qitish metodlari (klaster, “Aqliy hujum”, “Venn diagrammasi” va boshqalar);
- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (multimedia, virtual laboratoriyalar, onlayn dars platformalari);
- Masofaviy ta'lim tizimlari (Zoom, Moodle, Google Classroom va boshqalar);
- STEAM yondashuvi (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics);
- Gamifikatsiya – o‘qitish jarayonini o‘yin texnologiyalari asosida tashkil etish.

Mazkur yondashuvlar ta'lim jarayonini faqat nazariy emas, balki amaliy, interaktiv va motivatsion jihatdan boyitadi.

Innovatsion texnologiyalar o‘quvchilarni faollikka undaydi, mustaqil fikrlash, ijodkorlik, tahlil qilish va muammoli vaziyatlardan chiqish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, o‘quvchi o‘z bilimini mustaqil tarzda shakllantiradi va uni baholashda faol ishtirok etadi.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, interaktiv metodlar asosida o‘tilgan darslarda o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi an’anaviy darslarga qaraganda 25–30% yuqori bo‘ladi.

Shuningdek, masofaviy va raqamli ta'lim texnologiyalari pandemiya sharoitida ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlab berdi. Bu holat ta'lim tizimining barqaror rivojlanishida innovatsion yondashuvlarning naqadar muhim ekanini ko‘rsatdi.

O‘qituvchi zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion jarayonlarning bosh tashabbuskori va ijrochisidir. U o‘quvchilarni zamonaviy bilim, ko‘nikma va

kompetensiyalar bilan qurollantiruvchi shaxs sifatida innovatsion faoliyat yuritishi zarur.

O'qituvchi quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim:

- axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish;
- innovatsion metodlarni dars jarayoniga moslashtirish;
- o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish;
- raqamli ta'lim vositalarini samarali qo'llay olish.

Professor J.Dewey ta'kidlaganidek, "ta'lim hayotga tayyorgarlik emas, ta'limning o'zi hayotdir" (Dewey, 1938). Shu bois o'qituvchi ta'lim jarayonida doimo yangilik yaratishga intilishi lozim.

- Integratsion yondashuv: fanlararo bog'liqlik asosida o'quv jarayonini tashkil etish.

- Virtual ta'lim muhiti: simulyatorlar, 3D modellar va raqamli laboratoriyalar yordamida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish.

- Teskari sinf (Flipped classroom): o'quvchilar nazariy bilimni mustaqil o'zlashtirib, dars vaqtida amaliy faoliyatga e'tibor qaratadilar.

- Sun'iy intellekt yordamida o'qitish: shaxsiylashtirilgan ta'lim tizimlari orqali har bir o'quvchining bilim darajasini aniqlash va individual yondashuvni yo'lga qo'yish.

Innovatsion texnologiyalar ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning muhim omilidir. Ular o'quvchilarning faolligini oshirish, o'qituvchining kasbiy salohiyatini kuchaytirish, ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim sohasida innovatsion yondashuvlarni keng tatbiq etish O'zbekistonning raqamli transformatsiya yo'lida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, A. (2020). Innovatsion ta'lim texnologiyalarining nazariy asoslari. Toshkent: Fan nashriyoti.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-son qarori. (2020-yil 6-noyabr). Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.

3. Tursunov, M. (2019). Pedagogik innovatsiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi o'rni. O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy axborotnomasi, №4.
4. Abdurahmonova, N. (2020). "Interaktiv metodlarning o'quvchilarning bilim faoliyatiga ta'siri." Pedagogika va psixologiya jurnali, №2.
5. Nasriddinova, S. (2021). Raqamli ta'lim va uning rivojlanish istiqbollari. Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti.
6. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
7. OECD. (2022). AI and the Future of Learning: Policy Implications. Paris: OECD Publishing.

Dildora Annakulova

*Guliston davlat Universiteti “An’anaviy xonandalik
va xalq cholg’ulari” kafedrasi stajyor o’qituvchisi ,
Sultonov Bozor Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent.*

XALQ OG‘ZAKI IJODI ASOSIDA BAXSHICHILIK YO‘NALISHINI RIVOJLANTIRISH NOMODDIY MADANIY MEROSIMIZNI QAYTA TIKLASH

SAMARQAND BAXSHICHILIK SAN‘ATINI RIVOJLANTIRISHDA NURMON SHOIR ABDUVAY O‘G‘LINING O‘RNI.

Annotatsiya: Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tashabbuslari bilan Xalqaro baxshichilik san’ati festivalini o’tkazish yo’lga qo’yildi. Baxshichilik san’atini tiklash va uni yangi avlodga etkazib berish yo’lida yuqori saviyadagi islohotlar olib borilmoqda. 2021 yil 16 dekabr kuni YUNESKOning Nomoddiy madaniy merosni asrash hukumatlararo qo‘mitasi tomonidan Baxshichilik san’ati Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi representativ ro‘yxatiga kiritilgani kata voqelik bo’ldi. Mazkur maqolada Samarqand – qo‘rg‘oncha baxshichilik yo‘nalishida ijod qilgan Nurmon shoir Abduvay o‘g‘li haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Doston, baxshi, Nomoz o‘g‘ri, xalq qahramonlari, termalar.

Аннотация: По инициативе Президента нашей страны Шавката Миромоновича Мирзиёева налажено проведение Международного фестиваля искусства бахши. Проводятся реформы на высоком уровне по возрождению искусства бахши и передаче его новому поколению. 16 декабря 2021 года Межправительственный комитет ЮНЕСКО по охране нематериального культурного наследия включил искусство бахши в Репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества. В данной статье рассказывается о поэте Нурмоне Абдувай оглы, который творил в жанре бахши "Самарканд-курганча."

Ключевые слова: Дастан, бахши, Намоз угри, народные герои, терма.

Annotation: At the initiative of President Shavkat Miromonovich Mirziyoyev, the International Festival of Bakhshi Art has been launched. High-level reforms are underway to revive the art of baxshi and pass it on to the next generation. On December 16, 2021, the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage included the art of Bakhchisarai in the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. This article is about Samarkand - the son of the poet Nurmon Abduvay, who created in the field of fortification.

Keywords: Doston, baxshi, Namaz thief, folk heroes, termas.

Xizr alayhissalom to‘g‘risida juda ko‘p rivoyatlar eshitganmiz. Muhammad Aminibn Jo‘ra barlos as-Samarqandiy nashrga tayyorlagan “Donishmand payg‘ambarlar ichida yigirma sakkizinchisi” deb ma’lumot beradilar.

A. Navoiyning “Lison-ut tayr ” asarida Iskandar va Xizr alayhissalom to‘g‘risida shunday rivoyat bor. Iskandar va Xizr obi hayotni izlashganu , uni zulmatdan toppish Xizrga nasib etgan.(“Xizr suvi”- obihayot).

Shu sabab hayot bulog‘idan “Obihayot” ichgan Xizr alayhissalom ya’ni afsonaviy payg‘ambarimizning umri boqiy bo‘lgan : og‘ir ahvolda qolgan kishining mushkulini oson qiluvchi, u zot bilan ko,rishgan kishiga omad kulib boquvchidir.

Albatta, ilohiy kuch, quvvat sohibi Xizr bobomiz to‘g‘risida el o‘rtasida ko‘pdan-ko‘p maqollar to‘qilgan .

Misol uchun : *Xizr nazar solmasa , shaharga Hokim bo‘larmidi.*

Xizr nazar qilmasa, machitga imom bo‘larmidi.

Xizr dorimasa bozorga dallol bo‘larmidi va hokazo.

Yani el ichida xalq nazariga tushadigan inson faoliyati sezilsa, albatta , uni Xizr alayhissalomga bog‘laydilar.

Mening bobom Abdiboy o‘g‘li Nurmuhammad el og‘zida Nurmon shoir taxallusiga ega bo‘lib, Xizr ko‘rgan shoir deyishadi. Shu sabab ushbu maqolada achamoyli elining baxshisi to‘g‘risida ma’lumot berishni maqsad qilib qo‘ydik. Mening bobom Nurmuhammad Abdiboy o‘g‘li 1862 yilda hozirgi paytda Kattaqurg‘on tumaniga qarashli “enam yaxshi ” qishlog‘ida- achamoyli eli yashaydigan qishloqda tug‘ilib, voyaga etgan. Elda savod chiqarish uchun sharoit bo‘lmagan. Faqat bobosi Ahmad ohun tarbiyasida ulg‘aygan ul muborak zotning shirin suhbatlari, farosatli hayot tarsi, xalq sayillari, to‘ylari, gurunglarida o‘zini donolarcha fikr yuritishi yosh Nurmuhammad qalbida eliga, yurtiga, xalqiga mehr-muhabbat uygotgan. Eshitishimizcha, chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi achamoyli ahli asad va sumbula oyining jazirama issigidan tortinmasdan qishloq uchun chorvasiga zarur bo‘lgan yantoq jamg‘arish mavsumini faollik bilan o‘tkazar, chunki asad va sumbula oyida yantoq gullagan bo‘lib, qo‘y va echki uchun eng yaxshi ozuqa hisoblanar ekan. Rivoyat qilishlaricha, balog‘at yoshidagi Nurmuhammad ham yantoq jamg‘arish mavsumida erta tongdan ketmonini elkaga tashlab, yantoq chopishga chiqar, nonushtani g‘aram o‘ralgan yantoqni soyasida o‘tqazar ekanlar. Kunlardan bir kun g‘aram o‘rilgan yantoq soyasida dam olayotgan bobomiz pinakka

ketibdi. Shu payt ajoyib tush ko'ribdilar. Tushida nuroniy chol nomoyon bo'lib, "Qo'toningga beraymi, yo tomog'ingga", deb murojat qilibdilar. Yosh Nurmuhammad so'roq tabirini to'liq anglamasdan tiliga kelgan birini so'z "tomog'imga" debdilar. Ko'zini ochsa nuroniy g'oyib bo'libdi. Shu kundayoq dashtdan qaytqiyotgan yosh Nurmuhammad ketmon dastasini chertib gurung va gashtaklarda etiladigan xalq og'zaki ijodidan hirgoyi qilib ayta boshlabdilar. Nevarasining xalq og'zaki ijodiga bo'lgan qiziqishini sezgan Ahmadoxun uni Saroyqo'rg'onlik Abduxoliq baxshiga shogirtlikka beribdi. Machitda o'qimaganligi sababli Nurmuhammad yozishni bilmas, faqat xotirasi kuchli bo'lganligi sababli ustozini to'y va gashtaklarda ijro etgan dostonlarini yotlab olishga harakat qilgan.

Akademik Hodi Zaripov ma'lumot berishicha , bobomiz o'n beshdan ortiq dostonlarni yoddan bilgan va ijro etgan.

Buning uchun kuchli xotiraga ega bo'lish kerak edi. To'ylarda, gurung va gashtaklarda sayllarda ko'pning o'rttasida mikrofonisiz dostonni mohiyatini etkazish uchun esa eng yuqori aktavalik tovush sohibi talab etiladi.

Nurmon shoir faqat ustozidan eshitgan dostonlar bilan chegaralanib qolmasdan o'zi ham termalar to'qib , ayta boshladi . Tarixchi olimlarimiz S. Sirojiddinov va N. Norqulovlarning ma'lumotlariga asoslanadigan bo'lsak, Nurmon shoir o'zi yashab yotgan davrga xos va uni hayratlantirgan voqealarni aks ettiruvchi o'nlab termalar bastalagan. Shulardan, "Sarkamni ber, Boyqora", "Yashasin, F. Xo'jayev", "Usmon baraka", "Yashasin, Oxunboboyev", "Temir yo'l", "Dehqoni bor o'zbekning", "Chigirtka", "Ochil dav", "Do'mbiram", "Abdulla kofir" kabi termalari, "Nomoz o'g'ri " dostoni tarixiy manbalarda uchraydi. Ul muborak zotdan eshitganlarini shogirtlari, shoirning ixlosmandlari va farzandi Sultonmurod bobo yaxshi ulfatlar jam bo'lsa , shoir ijodiga bag'ishlab otkaziladigan kechalarda, to'ylarda , sayllarda ijro etadilar. Hizir ko'rgan Nurmon shoir shunday ijod qilgan deb eslaydilar.

Darhaqiqat ijodiy izlanishlar ko'rsatmoqdakim , shoirning ijodida tarixiy faktlar, xalq qaxramonlari, vatan himoyachilari , zamondoshlarini chorizmga,o'z davriga xos kurashlari, zamondoshlarni vatan uchun, vatan baxt saodati uchun jon fido qilgan mardliklari to'g'risida ma'lumotlar aks ettirilgan. Bobomiz Nurmon shoir ijodi

to'g'risida olimlarimiz professorlar Umrzoq Jumanazarov, Bozorboy O'rinboyev, tarixchilarimiz N. Norqulov S. Sirojiddinov , Yu. Aleksandrov, S. Umarov, A. Pyazkovskiy: akademiklar H. Zaripov, To'ra Mirzayev va boshqalar ko'plab ilmiy maqolalar va kitoblar yozganlar.

Ayniqsa, 1939 yilda H. Zaripov tomonidan yozib olingan va "O'zbek fol'klori" xristomatiyasiga kiritilgan "Nomoz o'g'ri" dostoni juda ko'p olimlar tomonidan o'rganilgan. Jizzax DPI professori U. Jumanazarov shoir ijodini o'rganar ekan, shunday so'z yuritadi. "Kattaqurg'onlik Nurmon shoir o'z qo'shiqlarida Nomoz va uning yigitlari tomonidan olib borilgan shiddatli kurashlar Nikolayni ham Buxoro amirini ham jiddiy tashvishga solib qo'yganligini zo'r bir qoniqish, quvonch bilan kuylaydi. Masalan:

*Bedov minib sarg'isini silatdi,
Murodini bir Xudodan tilaydi.
Yaqin dedi Qarshi cho'lin taladi,
Amir podshohni taxt ustida yig'latdi,
Xech ko'rmadik Nomozdayin azamatti.
Kecha – kunduz yurgani dala dasht bo'ldi,
O'ttiz yigitlarga o'zi bosh bo'ldi,
To ulguncha Nikolay bilan g'ash bo'ldi,
Namozdayin bir zo'r otdi jahonda....*

Birgina "To o'lguncha Nikolay bilan g'ash bo'ldi" satrining o'zida deydi olimning o'zi ham Nurmon baxshining, ham qasoskor Nomozning chorizm va uning siyosatiga bo'lgan munosabati ro'y-rost o'z ifodasini topgan .

Professor U. Jumanazarovning xulosasiga e'tibor qilar ekanmiz , faqat Nomoz Pirimqulov emas, balki Nurmon shoirning xam chorizm tizimiga nafrat bilan qaraganligining guvohi bo'iamiz.

Shoirning Nomoz to'g'risidagi quydagi termalariga nazar tashlaylik.

*Nomozbek deydilar asli otini,
Dahbed deydi o'sgan viloyatini,
Bir fasl qilayin ta'rif –otini,*

Gazet bilan eshitib edi Nikolay,

Zor yig'radi o'rdadagi xotini.

Shoir tarixiy shaxs, xalq ozodlik kurashchisi Nomoz to'g'risida doston yozib, Nikolay poshsho tizimiga ham norozilik bildiradi.

Shunisi e'tiborga loyiqki, deb yozgan professor U. Jumanazarov Nurmon shoir hech qanday xavf-xatardan qo'rqmay, o'zining Nomoz va uning yigitlariga bo'lgan mehrini ro'yi-rost aytadi. Bu aslida har qanday qasoskorning qahramonligidan qolishmaydigan jasoratdir.

Natijada Turkiston general gubernatorining farmoniga asosan Nurmon shoir ham 1919-yilda qamoqqa olinadi va so'roqsiz Kattaqurg'on turmasiga tashlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

5. Sh. Mirziyoyev "Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan quramiz" T: O'zbekiston , 2017;
6. H. Zaripov tomonidan yozib olingan va "O'zbek fol'klori" xristomatiyasiga kiritilgan "Nomoz o'g'ri" dostoni . 1939 yil.
7. T.Mirzaev Doston. O'zbek folklorining epic janrlari. –T: Fan, 1981.
8. O'zbek folklorshunoslik masalalari. 1- kitob. –T 2006.
9. D. Annakulova "Xalq musiqa ijodiyoti" o'quv qo'llanma 2025.

UMAR XAYYOM VA MAY

Annotatsiya. Ushbu maqolada Umar Xayyom ijodi, tasavvuf adabiyoti va timsollarga alohida e'tibor berilgan. Umar Xayyom ruboiylari misolida tasavvufiy timsollar – may, ayol, ishq, soqiy, jom, xarobat, qalandar, tuproq, oshiq, ma'shuqa kabi bir qancha an'anaviy ramziy obrazlar tahlilga tortilgan. Majoziy ishqni tasvirlash orqali haqiqiy ishqqa erishish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Umar Xayyom, may, ishq, obraz, ruboiy, tasavvuf, timsol.

Аннотация. В этой статье особое внимание уделяется творчеству Омара Хайяма, суфийской литературе и символам. На примере рубаи Омара Хайяма были проанализированы несколько традиционных символических образов, таких как суфийские символы - вино, женщина, любовь, виночерпий, чаша, руины, каландар, земля, влюблённый, возлюбленная. Пути достижения истинной любви показаны через изображение метафорической любви.

Ключевые слова: Омар Хайям, вино, любовь, образ, рубаи, суфизм, символ.

Abstract. This article pays special attention to Omar Khayyam's work, mystical literature and symbols. On the example of Omar Khayyam's rubaiyats, a number of traditional symbolic images such as mystical symbols - may, woman, love, soqi, cup, ruin, qalandar, soil, lover, mistress are analyzed. Ways to achieve true love by describing figurative love are shown.

Keywords: Omar Khayyam, may, love, image, rubaiyat, mysticism, symbol.

Tasavvuf she'riyatida oshiq va ma'shuqa, gul va bulbul, may va mayxona, qadah va soqiy kabi bir qancha majoziy xarakterga ega bo'lgan an'anaviy obrazlar borki, ular nafaqat badiiy asarning o'qimishli bo'lishini taminlaydi, shu bilan birgalikda insonni teran mushohada yuritishga chorlaydi.

Arab mutasavvufi Ibn Arabiy Nizom ismli avliyosifat ayol bilan Kabatullohni ziyorat qilayotganda duch kelib qoladi. Qiz uning tilovatlarini tinglab, mag'zini chaqib berib, lol qoldiradi. Nizom bilan bo'lgan uchrashuvning hatijasi o'laroq, Ibn Arabiyning "Tarjumon al-ashvoq", ya'ni "Ehtiroslar tarjimoni" nomli she'rlar to'plami vujudga keladi. Ushbu she'rlar arab ishqiy poeziysining an'anaviy uslubida yozilgan bo'lib, oshiq va ma'shuqa o'rtasidagi ishq kuylanadi.

Ma'lum bir vaqt o'tgach, Ibn Arabiy o'zining bu ishqiy she'rlariga mistik-falafiy izohlar yozib, she'riyatda yangi bir yo'nalishni boshlab berdi. Biroz keyinroq faoliyat ko'rsatgan so'fiylar o'zlarining may, ishq, hijron to'g'risidagi dunyoviyligi yaqqol ko'rinib turgan she'rlariga ham shunaqa sharhlar yozib, ularni o'qimishli deb lozim topdilar, yoyinki endi ishq, may va hijronlarning ma'nosi kengayib, Alloh taologa nisbatan bo'lgan ishqni anglata boshladi [1].

Sharq adabiyoti va falsafasi tarixida o'ziga xos iz qoldirgan siymolardan biri bu – buyuk fors shoiri, matematik, astronom va faylasuf **Umar Xayyom**dir. U nafaqat ilm-fan sohalarida yuksak cho'qqilarga chiqqan, balki o'zining chuqur falsafiy ruboiylari bilan ham mashhurlikka erishgan. Xayyom ijodining asosiy

xususiyatlaridan biri – undagi **may** obrazining keng va murakkab talqinidir. Bu obraz ko‘plab ruboiylarda takror va takror uchraydi va uni bir yoqlama, ya’ni ichkilik timsoli sifatida qabul qilish juda yuzaki yondashuv bo‘ladi [2].

Umar Xayyom diniy va dunyoviy ishqni bir nuqtada birlashtira olgan xassos shoirdir. Uning ruboiylarida may, soqiy, jom, xarobat, qalandar, tuproq kabi bir qancha an’anaviy ramziy obrazlar uchraydi. Shoir may timsoliga juda ko‘p murojaat qilgan. Xo‘sh, may nimaning timsoli?

May (forscha: *sharob, vino*) Sharq adabiyotida qadimdan mavjud bo‘lgan **ramziy obraz** bo‘lib, u ko‘pincha **ruhiy ozodlik, ilohiy ilhom, hayotdan lazzat olish, falsafiy mushohada** timsoli sifatida ishlatilgan. Xususan, **tasavvufiy adabiyotda** may – ilohiy mastlik, Allohga yaqinlik, yoki tasavvufiy jazba holatining ramzi sifatida tushuniladi.

Umar Xayyom esa may obraziga o‘ziga xos, chuqur **falsafiy** ma’no yuklaydi. U uchun may – **hayotning o‘tkinchiligi, taqdirning o‘zgarmasligi, inson erkinligining cheklanganligi** fonida insonning ozod yashash huquqini bildiradi.

May – haqiqiy ishqni olovlantiruvchi vosita. Yuraklarimizni poklovchi, o‘tmish qayg‘u-dardlarimizni yuvuvchi, kelajakka ishonch, umid tuyg‘ularini shakllantiruvchi mo‘jizaviy kuchdir. May – bu dunyoning foniyligi, u dunyoning boqiyligidan darak beradi. Haqiqiy orif maydan no‘sh qilganida barcha dard va qo‘rquvlardan xalos bo‘ladi., hayotda behuda yashab bo‘lmasligini tushunadi, dushmanlar, do‘stlar esa qon-qarindoshlarga aylanadi, Allohga bo‘lgan ishq olovlanib, butun vujudi poklanadi va komil shaxs darajasiga erishadi.

Umar Xayyom ham bunday tuyg‘ulardan mosuvo bo‘lmagan, balki o‘zligida shakllantira olgan buyuk shaxsdir. Shu boyisdan ham shoir shaxsni shaxs sifatida shakllantiruvchi vosita may ekanligini ta’kidlaydi.

Mayni toqqa bersam, tog‘ ham raqs etar,
Yomonlar yomonlab uni naxs etar.
Maydan asti tavba qilmayman, zero,
May tarbiya berur, shaxsni shaxs etar [3].

Shoir yana bir ruboiysida bu dunyodagi barcha noz-u ne’matlardan may azizroq ekanligini aytib o‘tadi.

Yoshlik ayyomida sharob avlaroq,
Toza may ham yozi mohtob avlaroq.
Tushdir, xarobadir bu foniy dunyo,
Bo‘lmoq bunda mastu, harob avlaroq [3].

Umar Xayyom insonlarni may ichishga chorladi. Chunki, – bu ma’rifat, poklik, o‘zlikdan kechish, huzur-halovat topish, menga ega bo‘lish, muxtasar qilib aytganda, Alloh jamoliga erishish demakdir.

Ichaver, may ichgan mangulik yashar,
Dunyo lazzatining barisin oshar.
May degan qayg‘uni olovdek o‘rtab,
Obi hayot kabi jo‘sh urib toshar [3].

Tasavvufda “jazba atamasi mavjud. “Jazba” so‘zining lug‘aviy ma’nosi “tortish”, “o‘ziga jalb qilish” demakdir. Istilohiy ma’nosi esa Haqning qulini o‘zi

tomonga tortishi, ilohiy tajallilariga, sayri sulukka erishishdir. Ya'ni solih o'z zotini Haq zotida, sifatini Uning sifatida, fe'lini Uning fe'lida ko'rishidir. Bunday holatda so'fiy bir muddat o'zligini unitadi, ruhiyatida kechayotgan ilohiy sir-asrorlarni, o'zgarishlarni avom xalqqa ovoza qilib qo'yadi. Tabiiyki, jazba holatini hamma ham tushunavermagan. Oqibatda, so'fistning hayoti xavf ostida qolgan. Umar Xayyom ham bu holatni juda yaxshi tushingan. Shu bois, ruboiylarida jazba holatida ilohiy sirlarni oshkor qilmaslik tarafdori bo'lgan

Ichganda aqldan begona bo'lma,
Es jo'yib, jahlga sen xona bo'lma.
Istasang qizil may halol bo'lishin,
Hech kimni ranjitma, devona bo'lma.

**Bu sirli hayotni anglab bo'lmas hech,
Yoki haqiqatni aytmas hech bir kech.
Shuning uchun maydan bir piyola ol,
Chunki qaytmas hayot – bu fursat bemisl [3].**

Bu ruboiyda Xayyom **hayotning sirli va tushunib bo'lmas** jihatlarini tilga oladi. U insonning hayotni to'liq anglashga urinishlari behuda ekanligini aytadi. Shuning uchun u hayotni **boricha qabul qilish**, lahzani qadrlash kerakligini uqtiradi. "Maydan bir piyola ol" – bu yerda **may** ramziy obraz bo'lib, u **hayot zavqi, ozodlik**, nafsdan kechish va o'zlikni anglash **kabi** ma'nolarda tushuniladi.

**May ich, chunki bu hayotda yo'qdir navqironlik,
Yoshlik ham o'tadi – yo'q qaytish imkonlik.
Ko'ngilni yayratgin, dardni unuting, do'st,
Qabr tagi jimjimador emas, balki sukunlik [3].**

Bu ruboiy **hayotning o'tkinchiligi** va **zamonani qadrlash** haqida yozadi. Shoir yoshlik, go'zallik, zavq kabi ne'matlar vaqtinchalik ekanini eslatib, hayotdan bahra olishga undaydi. "Qabr tagi jimjimador emas" degan misra bilan u **o'limdan keyingi hayot haqiqiy hayot** ekanligini ta'kidlaydi va inson hozirgi damni behuda o'tkazmay toat-ibodat qilib yashab qolishi lozimligini aytadi.

Umar Xayyom umri davomida naqshbandiya tariqatiga sodiq qoldi. "Dil ba yoru, dast ba kor", ya'ni "Qo'ling mehnatda bo'lsin, qalbing Allohda" shoriga amal qildi va targ'ib etdi. Xayyom ijodida insof, diyonat, ma'rifatli bo'lish, xalqsevarlik, vatanparvarlik, to'rt kunlik dunyoda mazmunli yashash kabi g'oyalar tarannum etilgan bo'lsa, nodonlik, manmanlik, riyokorlik kabi illatlar qoralanadi. Shoir ruboiylarida xalq dardi va orzu-umidlari kuylandi. Yosh avlod tarbiyasida muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu bois ham, Umar Xayyom shaxsi va ijodi abadiylikka daxldordir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Annemariye Shimmel. Jonon mening jonimda. – Toshkent: 1991.
2. Umar Xayyom devoni. Jamol Kamol tarjimasi. – Toshkent: Musiqa, 2007.
3. <http://ziyouz.uz>

BOLALAR MUSIQA FOLKLORINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar musiqa folklorining o‘ziga xos jhatlari yoritiladi. Musiqa folklori milliy madaniyatimizning muhim bo‘lagi, xalqimiz turmushi va ijtimoiy hayotining o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lib hisoblanadi. Milliy musiqa folklori ming yillar davomida xalqimizning kundalik hayoti va ertangi kuni, orzu umidlari, intilishlarini aks ettirib kelgan hamda umumiy milliy madaniyat rivojida muhim o‘rin egallagan. Shu bilan birga maqolada o‘zbek musiqa folklori tarixi, xalq og‘zaki ijodi namunalarini to‘plash va yozib olish borasidagi ishlar ham atroflicha yoritilgan.

Kalit so‘zlar: folklor, mahalliy musiqa uslubi, qo‘shiq, lapar, terma, yalla, urf-odat, marosim, badiiy-estetik did.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности детского музыкального фольклора. Музыкальный фольклор – важная часть нашей национальной культуры, уникальное проявление жизни и общественной жизни нашего народа. Национальный музыкальный фольклор на протяжении тысячелетий отражает повседневную и будущую жизнь, мечты, надежды и стремления нашего народа и играет важную роль в развитии общенациональной культуры. В статье подробно рассматривается история узбекского музыкального фольклора, работа по сбору и записи образцов устного народного творчества.

Ключевые слова: фольклор, локальный музыкальный стиль, песня, лапар, терма, ялла, обычаи, обряды, художественно-эстетический вкус.

Annotation. This article highlights the specific aspects of children's music folklore. Music folklore is an important part of our national culture, a unique manifestation of the life and social life of our people. National music folklore has reflected the daily life and tomorrow, dreams, hopes, aspirations of our people for thousands of years and has played an important role in the development of general national culture. At the same time, the article also covers in detail the history of Uzbek music folklore, the work on collecting and recording samples of folk oral art.

Keywords: folklore, local music style, song, lapar, terma, yalla, customs, rituals, artistic and aesthetic taste.

Kirish. O‘zbek musiqa folklorining asosiy bo‘g‘inlaridan biri bo‘lgan bolalar musiqa folklori o‘zbek musiqa madaniyatida alohida o‘rin tutadi. Chunki, unda bolalarning o‘ziga xos dunyosi, bolalarning dunyoqarashi, qiziqish va intilishlari, orzu - umidlari o‘z aksini topgan.

Musiqqa folklorining muhim jihatlaridan biri, uning xalqchilligidir. Bu janrdagi asarlar sodda, tinglovchiga hamda uni ijro etuvchi kishiga tez etib boradigan, musiqiy mavzular va motivlar engil idrok etiladigan xususiyatlarga ega.

Bundan tashqari, musiqqa folklorining o'ziga xosligi, uning hammabopligi, insonlarning orzu-umidlari, intilishlari, quvonch va tashvishlarini, kundalik turmush tarzini aks ettirishi bilan ham ajralib turadi. Ushbu xususiyatlar folklor musiqasini boshqa barcha musiqiy janrlardan ajratib ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-dekabrdagi "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o'rganish va targ'ib qilishni rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-405-sonli qarori hamda Madaniyat vazirining 2024-yil 15-apreldagi 195-sonli buyrug'i ijrosini ta'minlash maqsadida sohada ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Olimlaru, tadqiqotchilar tomonidan nomoddiy-madaniy meros ob'ektlari topilmoqda, uning tavsifi o'rganilmoqda hamda muhofaza qilish amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi madaniyat vazirining 2022-yil 13-maydagi 184-sonli "Nomoddiy madaniy merosning mahalliy va milliy ro'yxatlarini tasdiqlash to'g'risida"gi buyrug'i fikrimizning dalilidir.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Masalan, olaylik, yil fasllari yoki mehnat jarayoni bilan bog'liq qo'shiqlar keng omma orasida ijro etilgan. Ushbu qo'shiqlar uncha katta diapazonga ega emas, kuy ohanglari sodda, tez esda qoladigan darajada namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, folklor musiqasi, mahalliy musiqiy uslublar ifodalanishida yorqin namoyon etiladi. Jumladan, Buxoro - Samarqand mahalliy musiqiy uslubida ijro etiladigan yor-yorlar, mavrigilar, yoki Surxondaryo - Qashqadaryo mahalliy musiqiy uslubida ijro etiladigan baxshiyonalar bir - biridan keskin farq qiladi. Ushbu farqlar aynan milliy folklor xususiyatlari bo'lib hisoblanadi.

Yoki Namangan, Andijon va Farg'onada to'ylarda ijro etiladigan yor - yorlar Buxoro yoki Xorazm yor - yorlaridan keng farq qilishi bilan ajralib turadi. Ushbu xususiyatlar folklor musiqasining o'ziga xosligini bildirib turuvchi omillardir.

O'tgan asrning 70-yillarida Respublikamizda folklor ekspeditsiyalar tashkil etilib, F.Karomatov, I.Akbarov, K.Olimboeva kabi musiqashunoslar viloyatlarga chiqib, xalq musiqalarini to'plab nashr ettira boshladilar.

Taniqli san'atshunos olim F.Karomatli 1955 yildan boshlab bugunga qadar San'atshunoslik instituti rejalariga binoan uning rahbarligida va bevosita ishtirokida o'tkazilgan o'ttizdan ortiq musiqiy-folklor ekspeditsiyalarida har yilga mo'ljallangan O'zbekistonning barcha viloyat, tuman, qishloklari hamda Markaziy Osiyo mintaqalarida yashovchi o'zbeklarni o'rganishga safarbar qilingandi.

Ayni vaqtda tadqiqotchining (N.Nurjonov bilan birga) Pomirni katta ekspeditsiyalar davomida deyarli piyoda oralab o'tgani va umuman Tojikiston hamma mintaqalari bo'ylab o'tkazgan o'ndan ortiq ekspeditsiyalari ulkan natijalar bergandi.

Mazkur mintaqalarda istiqomat qiluvchi iste'dodli xonanda va sozandalar ijrosida ko'pgina musiqiy janr namunalarini magnit tasmlariga yozib olib, kelgusida ularni notaga olib, tasniflab, turli to'plamlar chop etish bilan bir qatorda bir turga xos xususiyatlarini o'rganib qolishini amalda ta'minlab, folklorshunoslik fani tarkibiga kiritishga erishdi.

Xalq og'zaki musiqa ijodida mehnat yoki turli marosimlar bilan bog'liq bo'lmagan aytimlar ham yuzaga kelgan. Qo'shiq, lapar, terma, yalla kabi aytim janrlari milliy musiqa folklori namunalari sirasiga kiradi. Ular xalq orasida keng yoyilgan bo'lib, omma viy aytimlar qatoridan keng o'rin olgan.

Masalan, qo'shiq janrini olaylik. Uni katta ham, kichik ham kuylaydi. Qo'shiq odatda, 7 yoki 8 bo'g'inli she'riy bandlar asosida jo'rsozlarsiz yakkaxon, ba'zan ko'pchilik tomonidan kuylanadi.

Ko'p tomlik "O'zbek xalq musiqasi" seriyasining 3-jildiga kirgan "Tomdan tarasha tushdi", "Olatoy", "Chuchvara qaynaydi" singari ko'pgina aytim qo'shiqlar bolalar musiqa folklori namunalari bo'lib, shuningdek, qo'shiq janriga ham misol bo'la oladi.

Lapar ikki kishi (yoki tarafma - taraf bo'lgan ko'pchilik) tomonidan aytishuv tarzida kuylanadi. Bunda taraflar birin- ketin, navbatma - navbat "savol - javob"

shakliga qurilgan she'riy to'rtliklarni kuylaydilar. Xalqimiz orasida mashhur bo'lgan "Bilaguzuk", "Qoraqosh", "Qilpillama" kabi laparlar shunday aytimlar jumlasini tashkil etadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Bolalarning "Oq terakmi, ko'k terak" aytim - o'yini ham lapar xususiyatlariga ega. Ba'zan laparlarda raqs xarakteriga ega doyra usullari ham qo'llanib, bu holat goho laparlarning navbatma - navbat raqsga choralib, aytim kuylashlariga sabab bo'ladi. Yalla ko'pgina xususiyatlari, jumladan, raqsbopligi, ijroda ko'pchilik ijro etishi bilan laparga yaqin bo'lgan janrdir. Ammo, ularda eng avvalo, tarafma - taraf aytishuv holati muhim bo'lgani uchun yallada she'r, kuy va raqsning mushtarakligi nisbatan barqarordir.

Shuningdek, yallalar laparlardan farqli o'laroq, band-naqarot shaklida bo'ladi. Bunda yallachi (yakkaxon) raqs o'yinga tushib, bandlarni kuylasa, naqarotni ko'pchilik birgalikda aytadi. Yallalarda raqsbop doyra usullari va turfa cholg'ulardan iborat ansambl' jo'rliqi qo'llaniladi.

Uzoq asrlardan bizgacha etib kelgan bolalar qo'shiqlari o'zbek xalq og'zaki badiiy ijodining tarkibiy qismini tashkil etadi. Ularda yosh avlodning jo'shqin hayoti, yil fasllari va turli bayramlarga munosabati o'ziga xos tarzda ifoda etiladi.

Bolalar qo'shiqlarining ko'pchiligi o'yin bilan yoki o'yin vaziyatlarida aytilgan. Jumladan, bahor faslida kuylangan "Binafsha", "Chittigul", "Yomg'ir yog'aloq", "Laylak keldi" singari qo'shiqlar shular jumlasidandir. Masalan, bahor chog'i yomg'ir shivalab yog'arkan, shu fursatda quvongan bolalar o'yinga berilib, mutoyiba bilan "Yomg'ir yog'aloq" qo'shig'ini kuylaydilar.

Ma'lumki, xalqimiz qadimdan laylak, turna, qaldirg'och kabi qushlarni bahor elchilari sifatida e'zozlab keladi. Chunki, bu qushlarning uchib kelishi yaxshi kunlardan darak bergan. Masalan, erta bahorda laylakni ko'rish baxtdan nishona deyilsa, laylak uchib kelgan tomondan ko'ringan odam qishloqqa qut - baraka keltiradi, deb e'tiqod qilingan.

Chunonchi, barvaqt uchib kelgan turna erta bahorni daraklasa, dastlab uchgan turna rizq - ro'z unumli bo'lishini anglatgan.

Bolalar bahorgi qushlarning uchib kelishini intizorlik bilan kutishgan. Chunki, qushlar issiq kunlar boshlanishining xabarchisi hamdir. Shu bois, masalan, laylak uchib kelganini ko'rgan bolalar "Laylak keldi" qo'shig'ini kuylashgan va bu haqda kattalarni ham xabardor etishga oshiqqanlar.

Bahor faslida qir - adirlarda lola gullari ochilib, tabiat manzaralari yanada go'zal tus oladi. Shunday damlarda xalqimiz lola sayli bayramini o'tkazib kelgan. Yoshlar, o'spirin bolalar qir - adirlarda sayr qilishib, quchoq - quchoq lola terganlar, so'ngra ularni qo'ni - qo'shnilariga, qarindosh - urug'lariga ulashishgan hamda lola haqida qo'shiqlar kuylab, turli o'yinlar o'tkazishgan.

"Boychechak" qo'shig'i bolalar folklor qo'shiqlaridan biri bo'lib, uzoq yillar bolalar tomonidan sevib kuylangan. Keyingi yillarda mamlakatimizda bolalar xor san'atining rivojlanishi bilan qator bolalar qo'shiqlari ham xor uchun moslashtirildi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). O'zbek musiqa folklori qadim ildizlarga ega bo'lib, xalqimiz madaniyatining bir qirrasi bo'lib hisoblanadi. Ayniqsa, milliy bolalar musiqa folklorida aks ettirilgan asarlar o'z mazmuni bilan xalqimizning hayotini, bolalarning orzu-o'ylari, qiziqishlari, kelajakka ishonch bilan nigoh tashlashini aks ettiradi.

Qadimdan bolalar musiqa folklori milliy tarmush tarzimizni, bolalarning o'yin faoliyati bilan bog'liq madaniy dam olish vaqtini, shuningdek, ularning orzu va intilishlarini o'zida mujassamlantirib kelgan.

Bugungi kunda musiqa darslarida o'quvchilarga musiqa folklori borasida ma'lumotlar berganda, avvalo ularga milliy tariximiz, madaniyatimiz tarixi, o'tmish ajdodlarimizning madaniy va badiiy-estetik didi borasida bilim va tasavvurlarni singdirishimiz zarur.

Umuman musiqa folklori, xalq laparlari bularning barchasini umumlashtirib nomoddiy-madaniy meros deb ataydigan bo'lsak biz eng avvalo ularni aniqlab, joylardagi muammolarni o'rganishimiz lozim. Keyingi vazifamiz esa ularni bus-butunligicha kelajak avlodlarga yetkazmog'imiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yarashev, J. T. (2013). "Bukhorcha" and "Mavrigi" song classes—as a national and noetic spiritual values of the Uzbek nation. *ТРАДИЦИОННАЯ И СОВРЕМЕННАЯ КУЛЬТУРА: ИСТОРИЯ, АКТУАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ*, 114.
2. Yarashev, J. (2019). Artistic and Aesthetic Features of" BuchofTune. *Eastern European Scientific Journal*, 118-122.
3. ОЛИМОВ, Ш. Ш., & ХОДЖИЕВА, М. Ш. (2020). Возможности применения педагогических технологий в образовательном процессе. In *Молодежь и XXI век2020* (pp. 228-231).
4. Ражабов, А. Ш. (2020). Дирижирование, хор и управление им. *Вестник науки и образования*, (21-2 (99)).
5. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO Publishing. (2003).
6. Азимова, С.Х. Маданий мерос ва миллий ўзлик. Тошкент: "Fan va texnologiya" nashriyoti. (2021).
7. Бекмуродов, Ш. Фольклор ва анъанавий маданият: назарий ва амалий масалалар. Тошкент: "Yangi asr avlodi". (2018).
8. UNESCO Tashkiloti O‘zbekistondagi vakolatxonasi. Nomoddiy madaniy merosni saqlashning zamonaviy yondashuvlari. Tashkent: UN Office. (2023).
9. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Маданий мерос мақоласи. Т. (2005).
10. Тошкент: "Ўзбекистон Миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти.

OʻZBEK XALQ ERTAKLARINING KICHIK YOSHDAGI BOLALAR UCHUN TARGʻIB QILISH MASALALARI

Annotatsiya: *Mazkur maqolada oʻzbek xalq ertaklarining kichik yoshdagi bolalar tarbiyasidagi oʻrni, ularni targʻib qilishdagi dolzarb muammolar va echim yoʻllari tahlil etilgan. Shuningdek, globallashuv sharoitida axborot texnologiyalari, xorijiy media mahsulotlarining taʼsiri, ota-onalar va taʼlim muassasalarining masʼuliyati haqida fikr yuritiladi. Maqolada xalq ertaklarini zamonaviy talqinda qayta ishlash, ularni bolalar ongiga singdirishning samarali shakllari koʻrsatib oʻtiladi.*

Kalit soʻzlar: *xalq ogʻzaki ijodi, ertak, bolalar tarbiyasi, maʼnaviyat, globallashuv, media, zamonaviy talqin, milliy qadriyat.*

Аннотация: *В статье рассматривается роль узбекских народных сказок в воспитании детей младшего возраста, анализируются существующие проблемы и пути их решения. Отмечается влияние глобализации, современных технологий и иностранных медиа на интерес детей к народным сказкам. Автор подчеркивает необходимость обновления содержания сказок в соответствии с современным мышлением и разработки эффективных форм их пропаганды среди дошкольников.*

Ключевые слова: *народное творчество, сказка, воспитание детей, духовность, глобализация, медиа, традиции.*

Annotation: *This article analyzes the role of Uzbek folk tales in the education of young children, as well as the challenges of promoting them in the modern era. It highlights the effects of globalization, digital technologies, and foreign media on children's interest in traditional stories. The paper suggests modernizing the presentation of folk tales and implementing effective ways to integrate them into preschool education.*

Keywords: *folklore, fairy tales, child education, spirituality, globalization, media, cultural heritage.*

Oʻzbek xalq ertaklari xalqning koʻp asrlik hayotiy tajribasi, dunyoqarashi va maʼnaviy qadriyatlarini oʻzida mujassam etgan bebaho maʼnaviy merosdir. Ertaklar orqali xalq ezgulik, adolat, mehnatsevarlik, halollik, jasorat va mehr-oqibat kabi fazilatlarini avloddan avlodga etkazib kelgan. Shu boisdan ular nafaqat badiiy-estetik,

balki tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy hodisa sifatida ham muhim o'rin tutadi.

Kichik yoshdagi bolalar tafakkuri, his-tuyg'usi va tasavvuri endigina shakllanayotgan davrda ertaklar ularning ongiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bolalar ertak qahramonlari orqali yaxshilik va yomonlikni farqlashni, adolatli bo'lishni, mehnatni qadrlashni o'rganadilar. Shu ma'noda, o'zbek xalq ertaklari bolani har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalashda milliy pedagogikaning samarali vositasidir. Ammo bugungi globallashuv va raqamli axborot asrida milliy ertaklarning kichik yoshdagi bolalar orasida targ'ib qilinishi qator muammolarga duch kelmoqda. Xorijiy media mahsulotlarining keng tarqalishi, oilalarda ertak aytish an'anasining so'nib borishi, ta'lim muassasalarida milliy ertaklarni zamonaviy talqinda o'qitish tizimining sustligi bu jarayonni murakkablashtirmoqda. Shu sababli o'zbek xalq ertaklarini bolalar ongiga zamon talablari asosida singdirish, ularning tarbiyaviy imkoniyatlarini kuchaytirish, shuningdek, ertaklarni targ'ib etishning yangi, kreativ shakllarini ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb masalaga aylangan. Mazkur maqolada aynan shu jarayon bilan bog'liq muammolar tahlil qilinadi va ularni samarali hal etish yo'llari ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi.

1. O'zbek xalq ertaklarining tarbiyaviy ahamiyati: Ertaklar xalqning orzu-umidini, hayotiy falsafasini, yaxshilik va yomonlik, adolat va zulm, halollik va hiyla kabi tushunchalar haqidagi qarashlarini o'zida mujassam etadi. Bolalar ertaklar orqali ezgulik g'oyasini anglaydi, mehnatsevarlik, sabr-toqat, saxovat, sadoqat kabi fazilatlarni o'zlashtiradi.

Masalan: "Zumrad va Qimmat" ertagida mehribon, odobli Zumrad va baxil, erka Qimmat obrazlari orqali yaxshilik va yomonlikning farqi ko'rsatiladi. Zumrad sabrli, toza niyatli va mehnatsevar bo'lgani uchun mukofotga erishadi, Qimmat esa dangasalik va baxilligi sabab jazoga uchraydi. Bu ertak kichik yoshdagi bolalarga yaxshi xulq, mehnatsevarlik va halollikni o'rgatadi, har kim o'z mehnatining natijasini ko'rishini anglatadi. Bolalar Zumrad obraziga taqlid qilib, xushmuomala va ezgu niyatli bo'lishga intilsaladilar., "Oltin Beshik" ertagida farzandning qadri, ota-ona mehrining beqiyosligi va sabr hamda sadoqatning qudrati tasvirlanadi.

Qahramonlar hayot sinovlaridan o'tib, aynan shu fazilatlar orqali baxtga erishadilar. Ertak bolalarda ota-onaga hurmat, sadoqat va mehr tuyg'ularini uyg'otadi, ezgulikning oxir-oqibat g'alaba qozonishiga ishonchni mustahkamlaydi. Shu bois bu asar kichik yoshdagi bolalarga oilaviy qadriyatlarni singdirish, mehr va sabrning hayotdagi ahamiyatini anglatishda muhim tarbiyaviy manba bo'lib xizmat qiladi. "Kulsa gul, yig'lasa dur" ertagida mo'jizaviy qizning hayoti orqali beg'uborlik va ezgulik g'oyasi ifodalanadi. U kulsa gul, yig'lasa dur to'kiladi, ammo hasadgo'y insonlar unga yomonlik qilishadi. Shunga qaramay, ertak oxirida adolat g'alaba qiladi. Asar bolalarda go'zallik, adolatparvarlik va beg'uborlik tuyg'ularini tarbiyalaydi, yovuzlikning mag'lub bo'lishi esa ularda ijobiy dunyoqarashni shakllantiradi. Ramziy obrazlar — gul va dur bolalarning tasavvurini boyitib, ularni ezgulikka ishonch va yaxshilikni qadrlash ruhida tarbiyalaydi. Bu ertaklar orqali bola xalq tafakkurining eng go'zal namunalarini o'zlashtiradi.

2. Targ'ibotdagi asosiy muammolar: Axborot texnologiyalari ta'siri. Zamonaviy bolalar ko'proq telefon, planshet va televizor orqali xorijiy multfilmlar tomosha qilishga moyil. Bu esa milliy ertaklarga bo'lgan qiziqishni kamaytiradi. Natijada bolalar o'z xalqining qadriyatlaridan uzoqlashmoqda. Ota-onalarning e'tiborsizligi. Ko'p hollarda ota-onalar bolalarga ertak o'qib berish yoki suhbatlashish odatini yo'qotgan. Oilaviy kechki ertak tinglash an'anasi deyarli yo'qolgan. Shu bois bolalarning og'zaki nutqi, tasavvuri va milliy ongini rivojlantirish imkoniyati kamaygan. Maktabgacha ta'lim tizimidagi kamchiliklar Ertaklarni sahnalashtirish, dramatizatsiya yoki rolli o'yinlar orqali o'rgatish jarayoni barcha maktabgacha ta'lim muassasalarida tizimli yo'lga qo'yilmagan. Ko'p hollarda ertaklar matnini o'qish bilan cheklaniladi, bu esa bolada ijodiy fikrlashni rag'batlantirmaydi. Zamonaviy talqinning etishmasligi. Ko'plab ertaklar eski tilda yoki kattalar uchun mo'ljallangan shaklda saqlangan. Ularni bugungi bolalar tili va tasavvuriga moslashtirish, qisqa va ta'sirli shaklda qayta talqin qilish zarur.

3. Targ'ibot va yangilanish yo'llari: 1. Multimedia mahsulotlari orqali targ'ib qilish: Xalq ertaklarini animatsion film, audioertak, interaktiv ilova yoki raqamli kitoblar shaklida tayyorlash ularni bolalar uchun yanada jozibador qiladi. 2. Ota-

onalar ishtirokini kuchaytirish: Har kuni bolaga ertak o‘qib berish, so‘ng uning mazmuni haqida suhbatlashish bolada eslab qolish va to‘g‘ri xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantiradi. 3. Ta‘lim tizimida tizimli dastur yaratish: Maktabgacha ta‘lim muassasalarida xalq ertaklari asosida tarbiya va nutq rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish zarur. Tarbiyachilar uchun maxsus o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar tayyorlanishi kerak. 4. Ommaviy axborot vositalarida milliy ertaklarni targ‘ib qilish: Televideniye, radio va internet tarmoqlarida milliy ertaklar asosida eshittirishlar, teatr sahnalashtirishlar, bolalar festivallari tashkil etish foydali bo‘ladi.

Xulosa shuki, o‘zbek xalq ertaklari milliy madaniyatimizning ajralmas qismi bo‘lib, yosh avlodni ezgulik, halollik, mehnatsevarlik va adolat ruhida tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, kichik yoshdagi bolalar uchun ertaklar ularning tasavvuri, axloqi va ma‘naviy dunyosini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bugungi globallashuv davrida xorijiy media mahsulotlarining ko‘pligi, oilalarda ertak o‘qish an‘anasining susayishi kabi holatlar milliy ertaklarni targ‘ib qilish jarayoniga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli o‘zbek xalq ertaklarini zamonaviy shakllarda – multfilm, audiokitob, interaktiv o‘yinlar orqali bolalarga etkazish, ularning qiziqishini oshirish muhim ahamiyatga ega. Shuni aytish joizki, ertaklar nafaqat xalq og‘zaki ijodining namunasi, balki milliy o‘zlik va ma‘naviyatni asrab-avaylash vositasidir. Ularni kichik yoshdagi bolalar orasida keng targ‘ib qilish – yosh avlodni barkamol, vatanparvar va milliy qadriyatlarga sodiq insonlar qilib tarbiyalashning muhim yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, I. A. “Yuksak ma‘naviyat – engilmas kuch.” – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
2. Jo‘raev, M. “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi.” – Toshkent: O‘qituvchi, 1990.
3. Qahhorov, A. “Bolalar adabiyoti asoslari.” – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2015.
4. Yo‘ldoshev, M. “Ertak va xalq pedagogikasi.” – Toshkent: Fan, 2003.
5. Shomahmudova, N. “Bolalar psixologiyasi.” – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
6. Sodiqova, D. “Xalq ertaklarining tarbiyaviy ahamiyati.” // Ma‘naviyat va ma‘rifat jurnali, 2021, №4.
7. Tursunov, S. “O‘zbek xalq ertaklarida ma‘naviy qadriyatlar ifodasi.” – Toshkent: Fan, 2019.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ***“Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish to‘g‘risida”**gi qarori. – 2018-yil 14-sentabr
9. www.ziyouz.com – O‘zbek xalq ertaklari to‘plami.
10. www.edu.uz – O‘zbekiston ta’lim portali, maktabgacha ta’lim uchun metodik tavsiyalar.

QASHQADARYO HUDUDI MAROSIM FOLKLORINING O'RGANILISH MASALALARI

Annotatsiya: Maqolada Qashqadaryo vohasi hududidagi marosim folklorining o'rganilish muammolari tahlil qilinadi. Marosim va urf-odat tushunchalari xarakteristikasi keltiriladi, to'y marosimlaridagi "baqan tutish", "kelin-ish berdi" kabi udumlar misol qilib ko'riladi. Tadqiqot etnografik ekspeditsiyalarning rolini ta'kidlaydi va hududiy urf-odatlarning lingvo-madaniy, lingvo-poetik hamda sotsiopragmatik jihatlarini ochib beradi..

Kalit so'zlar marosim folklori, Qashqadaryo vohasi, urf-odatlar, oilaviy-maishiy marosimlar, to'y marosimlari, baqan tutish marosimi.

Аннотация В статье анализируются проблемы изучения обрядового фольклора в Кашкадарьинском оазисе. Приводится характеристика понятий обрядов и обычаев, в качестве примеров рассматриваются такие обряды, как "бақан ұстау," "келин-иш берди" в свадебных обрядах. Исследование подчеркивает роль этнографических экспедиций и раскрывает лингвокультурные, лингвопоэтические и социопрагматические аспекты региональных обычаев.

Ключевые слова обрядовый фольклор, Кашкадарьинский оазис, обычаи, семейно-бытовые обряды, свадебные обряды, обряд держания бакана.

Annotation The article analyzes the problems of studying ritual folklore in the territory of the Kashkadarya oasis. Characteristics of the concepts of ritual and custom are given, and such customs as "baqan tutish," "kelin-ish berdi" in wedding ceremonies are considered as examples. The study emphasizes the role of ethnographic expeditions and reveals the linguo-cultural, linguo-poetic, and sociopragmatic aspects of regional customs.

Keywords ritual folklore, Kashkadarya oasis, customs, family and household rituals, wedding rituals, baqan holding ceremony.

Marosim folklori paydo bo'lishi jihatidan xalq og'zaki ijodining eng qadimiy, yashovchanligi jihatidan eng barqaror ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham marosim folklorida muayyan xalqning turmush tarzi, etnik tarixi, urf-odatlari, qisqasi, uning o'tmishi butun o'zligi bilan namoyon bo'ladi. Keyingi yillarda etnografiyasi va folklorshunosligida xalqlarning an'anaviy madaniyati, urf-odatlari hamda marosimlarini o'rganishga e'tibor kuchayganligi sababi ham shunda. Darhaqiqat bunday tadqiqotlar har bir xalqning an'anaviy madaniyatining tarixiy

asoslar, taraqqiyot yo'llari hamda tendensiyalarini oydinlashtirish bilan birgalikda o'sha xalqning etnogenezi yoritishga ham ko'mak beradi. O'zbek marosim folklori materiallari ham o'zining barqaror hamda an'anaviy xarakteri bilan ajralib turadi. Bu sohadagi mavjud materiallar mavsumiy va oilaviy-maishiy marosimlar folklori janrlarini o'z ichiga oladi.

Marosim inson moddiy va ma'naviy turmushining talab va ehtiyoji bilan yuzaga kelgan va keladigan tabiiy xatti-harakat, bezak va tekstga ega bo'lgan hayotiy "sahna" asaridir. Shu boisdan dunyoda o'z marosimlariga ega bo'lmagan birorta ham xalq yo'q. Binobarin, u muayyan xalqning boshqa xalqlardan farqlanib turishini tanimlovchi muhim etnografik belgilaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Chunki har qanday marosim u yoki bu xalqning ma'lum bir tarixiy taraqqiyot etapidagi iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy rivojlanish darajasini ko'rsatuvchi asosiy belgilarni o'zida nisbatan to'la mujassamlashtirgan holda vujudga keladi va yashaydi.

"Marosim" va "urf-odat" atamaları kundalik nutqimizda teng tushunchalardek qo'llaniladi. Bunday holatlar hattoki, bir qator etnografik adabiyotlarda ham uchray turadi. U holda "marosim" va "urf-odat" tushunchalari bir narsami yoki farqli tushunchalarmi, degan savol, tug'iladi. Bizningcha, ular bir-biri bilan keskin farqlanuvchi tushunchalar hisoblanadi. Eng avvalo, shuni aytib o'tish kerakki, urf-odat tushunchasi o'ta keng bo'lib, u o'z ichiga xalq hayotining barcha tomoni – oddiy kundalik udum, rasm-rusum, irim-sirimlar, o'zaro muomala tarzi hamda barcha marosimlarni butunligicha qamrab oladi. Marosim tushunchasi nisbatan tor tushuncha bo'lib, u shu xalq hayotining ma'lum sohalarida omma tomonidan qabul qilingan, ko'pincha razmiy xarakterga ega bo'lgan va ma'lum kishilar tomonidan maxsus uyushtirilgan namoyishlardan iborat.

Umumiy qilib olganda, marosim inson hayotida katta rol o'ynaydigan bir muhim omil hisoblanadi. Biz o'tkazib kelayotgan bu urf-odat va marosimlarimiz bizning milliy qadriyatlarimiz hisoblanadi. Shu tufayli ushbu marosimlarimizni o'tkazish bizning burchimiz hisoblanadi.[1. 3-12]

Marosim folklorini yillar davomida ko'plab olimlar o'rgangan, tadqiq etishgan va ekspiditsiyalar olib borishgan. O'zbek folklorini folklorshunos olim Hodi Zarifov

Tillayevich ilk bor fanga olib kirgan. Undan so'ng folklor janrlarini ko'plab olimlar o'rgangan. Jumaladan marosim folklori bo'yicha M.Alaviya, T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, O.Safarov, S.Ro'zimboyev, K.Ochilov, F.Rayxonov, D.Qozoqov, U.Jumanarov, A.Musaqulov, M.Jo'rayev, Sh.Turdimov, D.O'rayeva, O.Ismova, S.Davlatov, L.Xudoyqulova, M.Murodova kabi olimlarning izlanishlari bunga yaqqol dalildir. Qashqadaryo vohasi folklori bo'yicha S.Davlatovning Qashqadaryo vohasi "O'zbek to'y marosimlari folklori" kabi materiallarida vohaning to'y marosimlarini qay tarzda o'tishi qanaqa ur-odat va marosimlar bo'lishi haqida ko'plab ma'lumotlarni bilib olishimiz mumkin.

Qashqadaryo vohasi folklorini va hududda istiqomat qilib kelayotgan aholining turmush tarzini o'rganishda o'sha davrlarda maxsus tashkil qilingan etnografik, dialektologik va folklororistik maqsaddagi ilmiy ekspeditsiya safarlarining ahamiyati katta bo'ldi.[2. 6-12]

Qashqadaryo vohasi marosimlarini o'rgangan olimlar vohaning barcha hududlaridagi marosimlarni o'rgangan. Marosimlarning kelib chiqishi, tarixi, qay tarzda o'tkazilishi va kimlar tomonidan o'tkazilishini o'rgangan. Ba'zi bir marosimlar Qashqadaryo vohasini turli hududlarida turlicha o'tkaziladi. Oddiy nikoh to'y marosimlari turli xil urf-odat va an'analarga tayangan holda o'tkaziladi. Bundan tashqari, har bir marosimning ichida keladigan urf-odat va an'analari ham turli hududlarda turlicha o'tkazilib kelinadi. Oilaviy-maishiy marosimlar ichida keladigan To'y marosimlarida "Baqan tutish" udumi bor. Bu odat kelin kuyovnikiga olib ketilayotganda mahalla yoshlari do'ppi, ro'mol olish maqsadida uning yo'lini to'sishadi. Fozil Yo'ldosh o'g'li kuylagan "Alpomish" dostonida bu udum shunday tasvirlangan:

Yo'lda baqan solaylik deb,
Do'ppi, ro'mol olaylik deb,
Ko'p qizlar kelinni o'rta oladi,
O'tkazmaydi, yo'lda baqan solidi,
Suqsur kaniz do'ppi, ro'mol beradi.

Etnograf olimi G.Toshevaning yozishicha, “Qashqadaryo vohasida ham kelinni olib kelishda yoshlar tomonidan kelin va kuyovning yo‘lini to‘sadigan arqon, uzun tayoq yoki kichik yog‘och “baqqon” deyiladi. Kelinni tushirib kelishda arqon yoki uzun tayoq bilan yo‘lini to‘shish odati esa “baqqon tutish” deyilgan. Yoshlar kelinni yangasidan “baqqon haqi” olishgach, o‘tishga ruxsat berilgan.”[3. 15-16]

Bu udum hozirgi kungacha Qashqadaryo vohasida o‘tkazilib kelinadi. Qashqadaryo viloyati Koson tumanidagi “Beklar” mahallasida ham aynan shu tarzda o‘tkazilib kelinadi. Kuyov kelinni o‘z uyiga olib ketayotganida, kelin kuyov yo‘li to‘siladi. Bu udumda asosan mahallaning yigitlari ishtirok etishadi. Bizda bu udumni o‘tkazishdan asosiy maqsad, qadimda mahalla qizlarining or-nomusi faqat aka-ukalari zimmasida nafaqat aka-ukasi balki, mahallaning mard yigitlari qo‘lida ham bo‘lgan. Mahallaga begona bola kelsa, uning kimligi, nega kelganligini so‘rab tez mahalladan chiqarib yuborishgan. Shuning uchun qiz boshqa mahallaga kelin bo‘lib, tushib ketayotganda mahalla yigitlari uni ketishi xohlamagan. Uning o‘rniga do‘ppi yoki dasro‘mol olib keyin kelinni o‘tkazib yuborishgan. Bu udum yillar davomida saqlanib, o‘zining jozibasi va qadrini yo‘qotmagan.

Qashqadaryo vohasidan to‘y marosimining o‘zida ham anchagina udumlar mavjud. Shulardan yana biri “Kelingga ish berdi” udumidir. Bu udum nikoh to‘yining ertasi kuni qaynona tomonidan kelinga ramziy ma’noda ish buyirish udumi. G.Toshevaning ma’lumot berishicha, Chiroqchi tumanida bu udumni bajarish chog‘ida “jip yashar” ya’ni “ip eshar” odati qilinadi. Bunda qaynona keliniga ip eshtirib ko‘rib, kelinining ro‘zg‘or ishlariga qo‘li kelishishini namoyish etadi. “Kelingga ish berdi” marosimi kelin tomonidan qo‘yning dumbasi to‘g‘rash udumi ham mavjud bo‘lib, u “dumba to‘g‘ratar” deb ataladi. Bundan tashqari bu marosim ichida “is chiqarar” udumi ham mavjud bo‘lib, kelin ro‘zg‘or ishlarida chaqqonligini bilib olish maqsadida surpadan un elab, xamir qoradi va qorilgan xamirdan “is chiqarilib” bo‘g‘irsoq pishiriladi. Marosimda yig‘ilgan ayollar pishirilgan bo‘g‘irsoqdan yeb, o‘tganlari haqqiga duo qilishadi.

E’tiborli jihat shundaki, bitta marosimning ichida juda ko‘plab urf-odat va udumlar mavjud. Bu udumlar yillar davomida ajdodlarimizdan bizgacha yetib

kelmoqda. Biz esa ushbu urf-odat va udumlarimizni kelgusi avlodlarimizga sof holda yetkazishimiz lozim. Shu sababli ham folklorshunos olimlarimiz yurtimizning turli hududlariga sayohat qilib biz bilgan va bilmagan marosimlarimizni o'rganib, ulani saqlab qolish yo'lida samarali mehnat qilib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1) Bohodir Sarimsoqov. "O'zbek marosim folklori". Toshkent. – 1986-yil. O'zbekiston SSR "FAN" nashriyoti.
- 2) Shernazarov Akmal. "Qashqadaryo tojik marosim folklorida ikki tillilik va adabiy tasvir". Samarqand-2018
- 3) Mamatqul Jo'rayev. "Marosimnoma". Toshkent. - 2008-yil. Alisher navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti.

Munira Ro'ziyeva
O'zDSMI "Folklor va etnografiya" ta'lim yo'nalishi
4-kurs sirtqi talabasi
Ilmiy rahbar: Ilmiy rahbar: fil.f.b.f.d. (PhD),
dotsent v.b. Gulxumor Djamalxodjayeva

ANDIJON VILOYATIDA SUNNAT TO'YI MAROSIMIDA – "BOG'LANDI" UDUMI.

Annotatsiya: Maqolada Andijon viloyatida sunnat to'yi marosimida o'tkaziladigan "Bog'landi" udumining o'ziga xos xususiyatlari tadqiq etilgan. Bog'landi udumi — sunnat qilinayotgan bolaning onasini mevali daraxtga bog'lash orqali amalga oshiriladigan an'anaviy marosim bo'lib, unda kelinning xonadondagi qadr-qimmati, hurmat-ehtirom darajasi va oilaviy munosabatlar sinovi amalga oshiriladi. Marosim davomida qaynona, qaynota, qaynsingil va boshqa qarindosh-urug'lar kelinni bog'lovdan yechib olish uchun qimmatbaho sovg'alar taqdim etadilar. Udumda aytilgan yor-yor qo'shiqlari kelinning xonadonga kelishi, onalarlik fazilatlarini bajarishi va oilaviy qadriyatlarga sodiqligini ulug'laydi. Tadqiqot dala materiallari va informatorlardan yozib olingan ma'lumotlar asosida amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: Bog'landi udumi, sunnat to'yi, Andijon viloyati, oilaviy marosim, yor-yor qo'shiqlari, xalq an'analari, kelin qadr-qimmati, marosim folklori.

Аннотация: В статье исследуются особенности обряда "Богланди", проводимого во время церемонии суннат (обрезания) в Андижанской области. Обряд "Богланди" представляет собой традиционную церемонию, при которой мать мальчика, проходящего обряд обрезания, символически привязывается к плодovому дереву. В ходе обряда проверяется степень уважения и почта невестки в семье мужа. Во время церемонии свекровь, свекор, золвки и другие родственники преподносят ценные подарки, чтобы "освободить" невестку от привязи. В обряде исполняются песни "ёр-ёр", прославляющие приход невестки в семью, ее материнские добродетели и верность семейным ценностям. Исследование основано на полевых материалах и сведениях, записанных от информаторов.

Ключевые слова: обряд Богланди, церемония суннат, Андижанская область, семейный обряд, песни ёр-ёр, народные традиции, статус невестки, обрядовый фольклор.

Annotation: The article examines the distinctive features of the "Bog'landi" ritual performed during the circumcision (sunnat) ceremony in the Andijan region. The Bog'landi ritual is a traditional ceremony in which the mother of the boy undergoing circumcision is symbolically tied to a fruit-bearing tree. During the ritual, the level of respect and honor accorded to the daughter-in-law within her husband's

family is tested. Throughout the ceremony, the mother-in-law, father-in-law, sisters-in-law, and other relatives present valuable gifts to "untie" the daughter-in-law. The ritual features "yor-yor" songs that glorify the daughter-in-law's arrival in the family, her maternal virtues, and her devotion to family values. The research is based on field materials and information recorded from informants.

Keywords: *Bog'landi ritual, circumcision ceremony, Andijan region, family ritual, yor-yor songs, folk traditions, daughter-in-law's status, ritual folklore.*

O'zbek xalqining boy madaniy merosi orasida oilaviy marosimlar alohida o'rin tutadi. Bu marosimlar nafaqat xalqning urf-odatlarini aks ettiradi, balki ijtimoiy munosabatlar, oilaviy qadriyatlar va madaniy identifikatsiyaning muhim ko'rsatkichlari hisoblanadi. Sunnat to'yi — o'zbek xalqi hayotidagi eng muhim voqealardan biri bo'lib, u ko'plab marosim va udumlardan iborat murakkab tizimga ega.

Farg'ona vodiysi, xususan, Andijon viloyati o'zbek xalq marosimlarining eng boy va o'ziga xos shakllanishiga ega hududlardan biridir. Bu hududda sunnat to'yi jarayonida amalga oshiriladigan "Bog'landi" udumi alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur udum nafaqat marosimiy ahamiyatga ega, balki ijtimoiy-psixologik, axloqiy-etik va madaniy-antropologik jihatdan ham chuqur ma'noga ega bo'lgan folklor hodisasidir.

"Bog'landi" udumi sunnat qilinayotgan bolaning onasi bilan bog'liq bo'lib, u kelinning xonadondagi o'rni, qadr-qimmatini va hurmatini namoyon etuvchi muhim marosimdir. Bu udum qaynona, qaynota, turmush o'rtog'i va boshqa qarindosh-urug'lar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash, oilaviy aloqalarni kuchaytirish va kelinning oiladagi obro'sini oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada Andijon viloyatida sunnat to'yi marosimida o'tkaziladigan "Bog'landi" udumining o'ziga xos xususiyatlari, marosim ketma-ketligi, ijro etilish usullari, marosimda aytilgan yor-yor qo'shiqlari va udumning ijtimoiy-madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot dala izlanishlari va informatorlardan to'plangan materiallar asosida amalga oshirilgan.

Sunnat qilib, qo'li halollanayotgan bolaning onasi bilan o'tkaziladigan "Bog'landi" udumi Farg'ona vodiysida hududlariga qarab har xil tarzda o'tkaziladi. Uning o'zining maqsadi va mohiyati bor.

Andijon viloyatida bog'landi udumi to'y bolaning onasini mahallaning dasturxonchisi va qo'shni ayollar tomonidan mevali daraxtga bog'lash bilan boshlanadi. Bog'lash uchun aynan mevali daraxtni tanlash to'y bolani ukalari ko'p bo'lsin, gullab yashnasin deb niyat qilinadi.

Xonadon kelini, to'y bolaning onasini bog'lashdan maqsad o'z uyini tashlab xonadonga kelganidan buyon xonadonda va qarindosh-urug'lar orasida qanday mehr va qadr topganligini sinash maqsadida o'tkaziladi. Bunda qaynona, qaynota, qaynsingil, qaynona, turmush o'rtog'i va boshqa qarindosh-urug'larga qarata aytimlar aytiladi.

To'y bolani onasining atrofida yor-yor aytib aylaniladi. Bu paytda kelinni qadri qanchaligini isbotlash uchun yaqinlari qimmatbaho buyumlar va boshqa narsalar bilan bog'langan kelinni yechib olishga harakat qiladilar.

Odatga ko'ra, eng oxirida qaynota kelinni qadri qanchaligini va o'sha xonadonga azizligini isbotlab ataganini beradi. Masalan, Muqaddasxon Ro'ziyeva va Inoyatxon Mirzayevalarning ma'lumotiga ko'ra, qaynota — "men bolam deb qabul qilganman. Mening nabiramni onasi, men uchun aziz" deb 4 ta qo'y berib kelinni yechib olgan qaynota bo'lgan ekan.

Marosim davomida quyidagi yor-yor qo'shiqlari aytiladi:

Xay xay ulan jonim ulan

O'lanchi qiz yor-yor

Ketmayman deb o'zga uyga ketib qolgan

Yolg'onchi qiz yor-yor

O'zga uyning ostonasini tillo bilding yor-yor,

Yuragingdan o'tganlarini Olloh bildi yor-yor.

Keldi kelin ona dedi ona bo'ling yor-yor

Onam deb suyanganda bola biling yor-yor

Yor-yorlarning ohangida yorin topgan yor-yor

Yelkasiga bosh qo'ygan borni topgan yor-yor.

Otam deb oyingizga boshin urgan yor-yor

Qo'chqordayin o'g'il tug'ib xursand qilgan yor yor.

(Jannatxon Zuxriddinovanadan yozib olingan)

Bu qo'shiqlar kelinning xonadonga kelishi, oilaviy mas'uliyatlarni o'z zimmasiga olishi, onalarlik fazilatlarini namoyon etishi va oila a'zolariga hurmat-ehtirom ko'rsatishini ulug'laydi. Qo'shiqlarda kelinning o'z uyidan ajralib, yangi oilaga qo'shilishi, qaynona va qaynotasini o'z ota-onasidek sevishi hamda o'g'il farzand tug'ib oilani xursand qilgani ta'riflanadi.

Shunday qilib, bog'landi marosimini qaynота ataganini berib, bog'lovchilarni rozi qilib, kelinini bog'lovdan yechib oladi.

Bog'landi udumidan yig'ilgan mablag' yoki qimmatga ega buyumlar mahalladagi muhtoj oilalarga ehson sifatida beriladi. Bu an'ana marosimning nafaqat oilaviy, balki ijtimoiy-xayriya ahamiyatini ham ko'rsatadi va jamiyatda o'zaro yordam, hamjihatlik va mehr-muruvvat qadriyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Andijon viloyatida sunnat to'yi marosimida o'tkaziladigan "Bog'landi" udumi o'zbek xalqining boy madaniy merosining muhim qismi hisoblanadi. Bu udum kelinning xonadondagi mavqei, qadr-qimmatini va oilaviy munosabatlarning mustahkamligini namoyon etuvchi noyob marosimdir.

Marosimda aytilgan yor-yor qo'shiqlari og'zaki xalq ijodining qimmatli namunalari bo'lib, ular kelinning oilaviy mas'uliyatlari, onalarlik fazilatlarini va oila a'zolariga bo'lgan muhabbat va hurmatini poetik tarzda ifodalaydi.

Bog'landi udumi — bu nafaqat marosim, balki xalqning ijtimoiy munosabatlar tizimi, oilaviy qadriyatlar va madaniy an'analarni aks ettiruvchi muhim etnografik materialdir. Bunday marosimlarni o'rganish va keyingi avlodlarga yetkazish milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA INFORMATORLAR

Informatorlar:

1. Muqaddasxon Ro'ziyeva — Andijon viloyati
2. Inoyatxon Mirzayev — Andijon viloyati
3. Jannatxon Zuxriddinova — Andijon viloyati

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Alaviya M. O'zbek xalq marosim qo'shiqlari. – Toshkent: Fan, 1978.
2. Sarimsoqov B. O'zbek marosim folklori. – Toshkent: Fan, 1986.
3. Mirzayev T. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.
4. Imomov K. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2010.

TÜRKİYE FOLKLOR ŞARKILARINDA SES ÇIKARMA YÖNTEMLERİ

Özet. Bu makale, Türkiye folklor (halk) şarkılarında vokal ses çıkarma yöntemlerini incelemektedir. Ses eğitimi, vokal teknikler, yöresel süsleme biçimleri ve ses söyleyiş özellikleri açısından yapılan analizlerle teorik bir temel oluşturulmuş; ardından bazı örnek türküler üzerinden ses çıkarma biçimlerine ilişkin somut veriler sunulmuştur. Çalışmanın amacı, halk şarkılarının icrasındaki özgün vokal teknikleri açığa çıkarmak ve bu unsurların müzik eğitimi ile folklorik çalışmalarda kullanımına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: folklor, halk şarkısı, vokal teknik, ses süsleme, hançere, halk müziği icrası.

Annotatsiya: Ushbu maqolada turk folklor (xalq) qo'shiqlarida kuylash usullari ko'rib chiqiladi. Nazariy asos ovoq tayyorlash, vokal texnikasi, mintaqaviy bezak uslublari va vokal artikulyatsiya xususiyatlarini tahlil qilish orqali o'rnatiladi. So'ngra xalq qo'shiqlari namunalari orqali kuylash uslublari haqidagi aniq ma'lumotlar keltiriladi. Tadqiqotning maqsadi xalq qo'shiqlari ijrosida qo'llaniladigan o'ziga xos vokal texnikasini ochib berish va bu unsurlardan musiqa ta'limi va folklorshunoslikda foydalanishga hissa qo'shishdan iborat.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, xalq qo'shig'i, vokal texnikasi, ovoq ornamentatsiyasi, tomoq, xalq musiqasi ijrosi.

Abstract. This article examines the singing techniques in Turkish folklore (folk) songs. The theoretical basis is established by analyzing the characteristics of voice training, vocal technique, regional ornamentation styles, and vocal articulation. Then, specific information about singing techniques is provided through examples of folk songs. The aim of the study is to reveal the specific vocal techniques used in the performance of folk songs and to contribute to the use of these elements in music education and folklore studies.

Keywords: folk oral art, folk song, vocal technique, voice ornamentation, throat, folk music performance.

Giriş. Halk müziği, bir toplumun duygularını, yaşam biçimini, dilini ve estetik anlayışını yansıtan sözlü kültür ürünlerinden biridir.

- Türkiye'de halk müziği *türkü* adıyla anılır; icrası genellikle sesle (vokal) ve çalgılarla birlikte olur.
- Ancak halk şarkılarında vokal söyleyiş, klasik (batı) şan tekniklerinden farklıdır; geleneksel teknikler, süslemeler ve yöresel söyleyiş biçimleri ön plana çıkar.

- Bu makalede “ses çıkarma yöntemi” kavramı vokal tekniği, ses süsleme, vurgu-stil özellikleri vb. anlamında ele alınacaktır.
- İlk olarak teorik çerçeve sunulacak, sonra halk müziği icra özellikleri incelenecek, ardından yöresel örneklerle teknik uygulamalar gösterilecektir.

Teorik Temel ve Literatür İncelemesi

1. Ses, vokal üretim ve şan tekniklerinin temelleri

- İnsan sesi üretimi: akciğer-pulmoner destek, diyafram, ses telleri (kordalar), rezonans boşlukları (ağız, burun, boğaz).
- Konuşma ile şarkı söyleme arasındaki farklar: süre, ton kontrolü, nüans (vibrato, portamento, süsleme)
- Batı vokal eğitimi ile halk vokal eğitimi arasındaki yaklaşımlar: Batı tekniği (diyafram, destek, ses yerleşimi) ile halk söyleyiş tekniklerinin karşılaştırılması (örneğin, Erol Uras’ın tez çalışması, “Türk Halk Müziği İcra Özelliklerinin Ses Eğitimi (Şan Tekniği) Açısından Değerlendirilmesi”)

2. Halk müziği icra özellikleri açısından vokal söyleyiş

Geleneksel halk söyleyişinde kullanılan ses özellikleri: hançere, gırtlak nağmesi, tendüristik ifadeler.

Hançere: Bölgesel halk söyleyişinde “sertlik-yumuşaklık” dereceleri ile ifade edilen, sesin boğazdan “kesik-ketik” çıkışı biçimi; motiflerle süsleme yapma eğilimi Örneğin Silifke yöresinde hançere motifleri üzerine yapılmış bir çalışma: “Silifke Yöresi Ses İcrasında Hançere Motifleri: Silifke Folklor Ekibi Örneği” makalesi, hançere motiflerinin ikili aralıklar, inicilik-çıkıcılık eğilimiyle tespit edildiğini göstermektedir. Süslere ilişkin teknik terimler: trill, mordent, glissando, portamento, süzölmeler Vurgu, dinamik değişimler, duraklamalar, nefes boşlukları, söyleyiş hızı ve ritme göredir.

3. Halk şarkılarında yöresel üslup ve söyleyiş farkları

Her bölgenin farklı vokal alışkanlıkları vardır (Doğu Anadolu, Karadeniz, İç Anadolu, Ege, Akdeniz vb.).

- Yöresel özellikler ses yerleşimi, ton tercihleri, süsleme yoğunluğu, vurgu davranışlarında kendini gösterir.
- Örneğin, Kahramanmaraş türküleri üzerine yapılmış bir çalışmada türkülerin ses özellikleri betimlenmiştir.
- Ayrıca halk müziği eğitim programlarında bu yöresel söyleyiş tekniklerine önem verilir; Müzik fakültelerinde halk müziği eğitimi ses yerleşimi ve üslup açısından yapılandırılmıştır

4. Mikrofonlama, kayıt teknikleri ve icra teknikleri arasındaki ilişki

- Günümüzde halk müziği icrası çoğunlukla stüdyo kaydıyla belgelendiği için mikrofonlama ve kayıt tekniklerinin vokal performans üzerindeki etkisi önemlidir.
- “Ses Kayıt Stüdyolarında Türk Halk Çalgılarına Yönelik Mikrofonlama Teknikleri, Donanım ve Kayıt Sürecine İlişkin Uzman Görüşleri” adlı makale, halk çalgılarının mikrofonlanma tekniklerini irdeler; benzer yaklaşımlar vokal kayıt için de önem taşır.
- Kayıt anında sesin yakalanma biçimi (mikrofon tipi, konum, uzaklık, yönelme), vokalistin ses çıkarma biçimine – özellikle nüans, dinamizm ve süslemelere – etkide bulunabilir.

Yöntem

- Bu makalede, doküman taraması (kitap, makale, tez) yöntemi ile literatürde yer alan bilgiler derlenmiştir;
- İkinci aşamada, halk müziği repertuarından belirli türküler seçilerek ses kayıtları üzerinden vokal tekniklerin analizi yapılmıştır (mevcut kayıtlar; TRT repertuarı, folklor ekipleri kayıtları).
- İnceleme ölçütleri: süsleme tipleri, hançere motifleri, vibrato / süzülme / portamento kullanımı, dinamik değişimler, ton aralığı tercihleri

Örnek İncelemeler ve Teknik Analizler

Aşağıda birkaç yöresel türkü örneği seçilerek (örnek eserler, yöreleri ile birlikte), ses çıkarma tekniklerine ilişkin analizler sunulacaktır.

Örnek 1: “Silifke Türküsü”

- Silifke yöresinde hançere motiflerinin yoğun kullanıldığı bilinmektedir.
- Seçilen kayıt analiz edildiğinde, motif bazlı hançere geçişleri, inilti çıkışlarında iki sesli süzölmeler ve ikili aralık geçişleri gözlenmiştir.
- Örneğin, “Silifke türküsü” performansında, bölümünde sesin boğazdan kesik çıkışla (hançere) başladığı ve ardından portamento ile yumuşatıldığı görülür.
- Süslemeler: bazı uzatılmış hecelerde üçlü süslemeler (trill benzeri) ve yankılanmalar (delay etkisi yaratmak için hafif duraklar) kullanılmış.

Örnek 2: “Kahramanmaraş Türküsü”

- Bu yöre türkülleri üzerine yapılan çalışmada ses özellikleri betimlenmiştir: türkülerin melodik yapısı ile sesin kullanım biçimi arasında bağlantı kurulmuştur.
- Kayıt analizinde özellikle yükseğe çıkışlarda vibrato kullanımı, düşük tonlarda düz söyleyiş, geçiş notalarında portamento kullanımı gözlenmiştir.
- Dinamik değişimler: kıtalar arasında ses şiddetinde ani yükselme ya da alçalma; fragman niteliğinde aksaklıklar vernacular bir söyleyiş olarak yorumlanabilir.

Örnek 3: Diğer Yöresel Örnekler (Karadeniz, Doğu Anadolu)

- Karadeniz türkülleri genellikle tiz yoğunluk ve güçlü nüanslara dayalıdır; süslemeler ve vurgulamalar yoğun olabilir.
- Doğu Anadolu’da uzun hava (serbest ritimli türkü) söyleyişinde sesin sürekliliği, bileşik süslemeler ve sesin “açık bırakılması” gibi teknik özellikler görülür. Seçilen bir Doğu Anadolu uzun havası kaydında, hece uzatmalarında ve süzölmelerde hafif aralıklı geçişler ve ince vibrato bulguları tespit edilebilir.

Tartışma

- Halk şarkılarında kullanılan vokal teknikler, klasik vokal tekniklerinden farklılık gösterir; özellikle hançere motifleri, süslemeler ve yöresel söyleyiş tarzları bu ayrımı belirler.
- Mikrofonlama ve kayıt teknikleri, özellikle günümüzde halk müziği belgelenmesinde önemli rol oynar; kayıt teknolojisinin sınırlamaları ya da avantajları, ses performansını etkileyebilir.
- Eğitim süreçlerinde halk müziği vokal tekniklerinin sistematik şekilde öğretilmesi (meşk, üslup aktarımı) oldukça önemlidir.

- Halk şarkılarındaki vokal tekniklerin sayısal analizi (örneğin ses spektrogramı, frekans analizleri) gelecekte yapılabilecek çalışmalara zemin hazırlayabilir.

Sonuç

- Türkiye folklor şarkılarında ses çıkarma yöntemleri (vokal teknikler) zengin ve çeşitlidir.
- Hançere motifleri, süslemeler, vurgu-dinamik geçişler, portamento / vibrato gibi teknikler halk şarkısı söyleyişinde yaygın olarak kullanılır.
- Yöresel söyleyiş farkları, her bölgenin kendi vokal karakterini doğurur.
- Halk müziği eğitimi ve belgeleme çalışmalarında bu vokal tekniklere daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.
- Gelecek araştırmalarda daha fazla örnek kaynağa dayanarak nicel analiz yöntemleriyle (ses spektrogramı, frekans çözümlemesi) karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça:

1. Gündoğdu, Salih. “Silifke Yöresi Ses İcrasında Hançere Motifleri: Silifke Folklor Ekibi Örneği.” *Yegah Müzikoloji Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2025.
2. Uras, Erol. *Türk Halk Müziği İcra Özelliklerinin Ses Eğitimi (Şan Tekniği) Açısından Değerlendirilmesi* (yüksek lisans tezi). 1998.
3. Yanar, O., Sümbüllü, H. T. “Ses Kayıt Stüdyolarında Türk Halk Çalgılarına Yönelik Mikrofonlama Teknikleri, Donanım ve Kayıt Sürecine İlişkin Uzman Görüşleri.” *Journal of Turkish Studies*, Cilt 18, Sayı 2, 2023.
4. Kum, Elif Türkan; Yılmaz, Duygu Ulusoy. “Kahramanmaraş Türkülerinin Konu, Makam, Usûl ve Ses Özellikleri Açısından İncelenmesi.” *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 2022. (Diğer kitabi kaynaklar, tezler, halk müziği repertuvar kayıtları vs
5. I. Matyakubov “Xor va xorshunoslik” O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan Pedagogika ta’lim muassasalari “Musiqqa ta’limi” yo‘nalishining reja asosida o‘tiladigan “Xor va xorshunoslik” fani uchun o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etiladi. Toshkent 2018-yil.

BAHŞILIK GELENEĞİNİN ERZİNCAN’DAKİ YANSIMALARI

ÖZET. *Türk halk kültürünün köklerinden biri olan bahşılık, yalnızca bir anlatı biçimi değil; aynı zamanda müzik ve söz hafızasının temsilidir. Orta Asya’da kam, ozan, bahşi gibi adlarla sürdürülen sözlü gelenek, Anadolu’da farklı bölgelerde farklı şekillerde yaşatılmıştır. Erzincan, bu bağlamda hem Alevî-Bektaşî geleneği hem de ozanlık kültürüyle bahşılık mirasını taşıyan önemli bir bölgedir. Bu çalışma, Erzincan’da bahşılık geleneğinin çağdaş yansımalarını inceleyerek bu kültürel mirasın nasıl güncellendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Bahşi, gelenek, Erzincan, yarışma, ozan, destan.*

Annotatsiya. *Türk xalq madaniyatining ildizlaridan biri bo‘lgan baxshi an’anasi faqat hikoya shakli emas; u musiqiy va og‘zaki xotirani ham ifodalaydi. O‘rta Osiyoda kam, ozan, baxshi kabi nomlar bilan davom etgan og‘zaki ijod Anadoluning turli mintaqalarida turli shakllarda saqlanib qolgan. Shu nuqtai nazardan, Erzincan, ham Alaviy-Bektoshi an’analarini, ham birodarlik madaniyatini o‘z ichiga olgan baxshi merosining muhim mintaqasidir. Ushbu tadqiqot Erzincandagi baxshilik an’analarining zamonaviy aks ettirishlarini o‘rganib, ushbu madaniy merosning qanday yangilanganligini ochib berishni maqsad qilgan.*

Kalit so‘zlar: *Baxshi, an’ana, Erzincan, bellashuv, o‘zan, doston.*

Annotation. *The Bakhshi tradition, one of the roots of Turkish folk culture, is not only a narrative form; it also represents musical and oral memory. Oral creativity, which continued in Central Asia under names such as kam, ozan, and bakhshi, has been preserved in various forms in different regions of Anatolia. In this context, Erzincan is an important region of the Bakhshi heritage, which includes both Alavi-Bekdashi traditions and brotherhood culture. This study aims to explore the modern reflections of the Bakhshi tradition in Erzincan and to reveal how this cultural heritage has been renewed.*

Keywords: *Bakhshi, tradition, Erzincan, competition, ozan, epic.*

Bahşılık Geleneğinin Tanımı ve Tarihsel Kökeni

Türkiye’de Bahşılık geleneği, Şamanizm ile yoğrulmuş ve zamanla İslami motiflerle de şekillenmiştir. Anadolu’ya göç eden Oğuz Türkleriyle birlikte bu gelenek yeni kimlikler kazanmıştır. Günümüzde bu gelenek Alevî dedeliği, âşıklık gibi halk anlatıcılığı biçimleriyle birleşmiştir.

Erzincan, sahip olduđu kültürel yapısı ve güçlü sözlü kültürüyle bahşılık geleneğinin yaşadığı bölgelerden biridir. Özellikle Kemah, Refahiye, Tercan ve merkez köylerinde anlatı geleneği hâlen canlıdır. Bahşılık, burada hem Alevî cemlerinde dede anlatılarıyla hem de halk ozanlarının deyişlerinde izlenebilmektedir. Son yıllarda Erzincan’da düzenlenen birçok etkinlik, bahşılık geleneğini yaşatma ve bu geleneği geliştirme amacı taşımaktadır.

Dede Korkut Ozanlar Derneği’nin Kuruluşu (2025)

Prof. Dr. Ali Kafkasyalı tarafından Erzincan’da kurulan bu dernek hem Erzincan’daki hem de Türk dünyasındaki ozanlar için ortak bir kültürel zemin sunmayı amaçlamaktadır. Dernek, bahşılık ve ozanlık geleneğinin genç kuşaklara aktarılması için çalışmalar yürütmektedir. Erzincan’da Dede Korkut Ozanlar Derneği’nin açılışı düzenlenmiş; açılışa yerel yönetimler, üniversite temsilcileri, ozan ve sanatçılar katılmıştır. Açılış programında âşık Nuri Kaya (Nurhanî mahlaslı) sahne almış; şiirler ve türküler söylemiştir. Prof. Dr. Ali Kafkasyalı, derneğin Türk dünyasına köprü olacağı vizyonunu anlatmış, kültürel miras vurgusu yapmıştır. Derneğin açılışında, 13-16 Mayıs tarihinde yapılacak “VI. Türk Dünyası Ozanlar Şöleni ve Âşık Şiiri Çalıştayı” da duyurulmuştur.

Bu program, Erzincan’ın hem yerel hem Türk dünyası düzeyinde ozanlık geleneğini kurumsallaştırma çabasını somutlaştırmıştır.

Türk Dünyası Ozanlar Şöleni ve Âşık Edebiyatı Çalıştayı (2025):

Bu programda Türk dünyasından gelen ozanlar, bahşılar ve halkbilimciler Erzincan’da buluşmuş; kopuz eşliğinde anlatılar sunulmuş; anlatı türleri üzerine paneller düzenlenmiştir. Programda Prof. Dr. Ali Kafkasyalı’nın moderatörlüğünde düzenlenen panelde, halk anlatıcılığının dönüşümü konuşulmuştur.

Program açılışı Prof. Dr. Erdoğan Büyükkasap Kongre ve Kültür Merkezi’nde gerçekleştirildi. Konser ve sahne gösterileriyle devam eden etkinliklerde, Ali Ekber Çiçek’in yaşamı ve eserleri üzerine sunumlar yapılmış; şiirler ve türküler seslendirilmiştir. Katılımcılar arasında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’dan gelen ozanlar yer alırken; milli marşları

seslendirilmiştir. Ayrıca etkinlik boyunca konuşmalar, paneller, kültürel tanıtımlar da yapılmıştır.

Bu şölende Erzincan'ın halk kültürü ve anlatı geleneği geniş kitlelerle buluşmuş; bahşılık / ozanlık kültürü canlı biçimde temsil edilmiştir.

Herfene Geceleri (Bahçeliköy):

Cuma akşamları köy odasında düzenlenen bu geleneksel toplantılarda katılımcılar tarafından saz çalınır, hikâyeler anlatılır. Bu ortamları, modern zamanın içindeki doğal bahşılık sahneleri olarak değerlendirmek yanlış olmaz.

Canlı Sesler Türk Halk Müziği Yarışması (2025):

Erzincan Valiliği ve Belediye iş birliğiyle düzenlenen bu yarışma, gençleri geleneksel müziğe yönlendirmekte ve bahşılık repertuarının sahneye taşınmasına olanak sunmayı amaçlamıştır.

7 Gün 7 Hüner Geleneksel Kültür-Sanat Şenlikleri:

7 Gün 7 Hüner Geleneksel Kültür-Sanat Şenlikleri Erzincan İl Millî Eğitim Müdürlüğü tarafından düzenlenmiştir. 2015 yılında şenlik kapsamında öğrencilerin ve öğretmenlerin el emeği ürünleri sergilenmiş, halk oyunları gösterileri, kültür-sanat etkinlikleri düzenlenmiştir. 2019 yılında VIII. geleneksel şenlikler sahne gösterileri, atölye çalışmaları ve kültürel etkinliklerle, bilim-kültür-sanat eksenli biçimde gerçekleştirilmiştir.

Bu tür uzun süreli kültür-sanat şenlikleri, nesiller arası kültürel aktarımı destekleyici platformlardır.

Erzincan Kültür ve Sanat Günleri

Erzincan'ın düşman işgalinden kurtuluş yıldönümüne özel “Kültür ve Sanat Günleri” düzenlenmektedir. Bu etkinlikler kapsamında sergi, konser, folklor gösterileri, kitap fuarı, tiyatro gösterileri, halk oyunları ve hatta SOLOTÜRK F-16 gösterisi gibi çeşitli kültür ve sanat programları düzenlenmektedir.

Bu programlar, yalnızca kültürel değerleri sahnede göstermekle kalmayıp halkın katılımını artıracak biçimde organize edilmektedir.

Erzincan Tanıtım Günleri & Kültür Buluşması Programı

Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından planlanan tanıtım günleri, 24-31 Ağustos tarihleri arasında ilçelerin tanıtımına odaklı olarak düzenlenen etkinlikleri içermektedir. Bu etkinlikler arasında “Aşıklar Atışması” gibi halk anlatı pratiğini doğrudan içeren programlar yer almakta; her ilçenin kendine ayrılan standlarda kendi kültürünü tanıtması hedeflenmektedir. Tanıtım günleri, yerel halk ve kültür unsurlarını hem yerel hem gelen ziyaretçilerle buluşturmayı hedefleyen mecralar olarak görülmektedir.

Bu programlar, Erzincan’da bahşı / ozanlık geleneğinin yalnızca akademik alanda değil, halkla buluşan, sahneye taşınan, kurumsallaşan biçimlerde de yaşatıldığını göstermektedir.

Bahşılık Geleneğinin Kurumsal Desteği ve Akademik Çalışmalar

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, özellikle Halkbilimi Bölümü ile birlikte Erzincan’da sözlü kültür çalışmalarına öncülük etmektedir. Prof. Dr. Ali Kafkasyalı, bu alandaki öncü isimlerden biri olarak hem akademik hem de saha odaklı çalışmalarıyla bahşılık mirasının kayıt altına alınmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nün desteklediği projelerle bahşıların yaşam öyküleri, repertuarları ve anlatı teknikleri arşivlenmeye başlamıştır.

Sonuç

Erzincan’da bahşılık geleneği, hem yerel hem de uluslararası kültürel bağlantılarla yeniden anlam kazanmaktadır. Programlar, dernekler, akademik çalışmalar ve köy yaşamında süregelen pratikler, bu geleneğin geleceğe taşınmasını olanaklı kılmaktadır. Ancak bu sürecin sürekliliği, genç kuşaklara aktarım, eğitim programlarına entegrasyon ve dijital arşivlerin oluşturulmasıyla desteklenmelidir.

Bahşılık, Erzincan için sadece geçmişin bir mirası değil; bugünün ve geleceğin kültürel hafızasında da yer alması gereken güçlü bir sözlü gelenek unsurudur.

Kaynakça (Örnekler)

1. Kafkasyalı, A. (2021). Türk Dünyasında Âşık ve Bahşı Geleneği. Ankara: Türk Kültür Yayınları.
2. Erzincan Valiliği Kültür Etkinlik Raporları (2024-2025).
3. Anadolu Ajansı (2025). “Herfene Geceleriyle Gelenek Yaşatılıyor.”
4. Ajans Erzincan (2025). “Türk Dünyası Ozanlar Şöleni Haberleri.”
5. Dede Korkut Ozanlar Derneği Tanıtım Dökümanı (2025).

FOLKLOR VE HALK DANSLARI: GELENEKSELDEN ÇAĞDAŞA DÖNÜŞÜM

ÖZET. *Kültürel kimliğin önemli taşıyıcılarından biri olan halk dansları, toplumların tarihsel süreç içinde biriktirdiği değerlerin beden diliyle ifade edildiği önemli bir folklor unsurudur. Her halk dansı, ait olduğu toplumun yaşam tarzını, ritüellerini, inanç sistemlerini ve estetik anlayışını yansıtan bir kültürel mirastır. Türkiye gibi çok katmanlı ve çok kültürlü bir yapıya sahip ülkelerde halk dansları, yalnızca sanatsal bir ifade biçimi değil; aynı zamanda tarihsel ve sosyolojik bir anlatım aracıdır.*

Ancak modernleşme, küreselleşme ve kentleşme süreçleri, geleneksel halk kültürü unsurlarının dönüşmesine, kimilerinin de yok olma riskiyle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Özellikle halk danslarının hem sahnelenme biçimi hem de işlevi, XX. yüzyıldan bu yana önemli değişiklikler göstermiştir. Bu bağlamda halk danslarının günümüzdeki durumu, işlevi ve dönüşüm süreci üzerine akademik bir değerlendirme yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Folklor, Halk dansları, Kültür, Toplum, Gelenek ve Görenekler.*

Annotatsiya. *Madaniy o'ziga xoslikning asosiy tashuvchisi bo'lgan xalq raqslari folklorning muhim elementi bo'lib, jamiyatlar tomonidan tarix davomida to'plangan qadriyatlarni tana tili orqali ifodalaydi. Har bir xalq raqsi o'z jamiyatining turmush tarzi, marosimlari, e'tiqod tizimlari va estetik tushunchalarini aks ettiruvchi madaniy merosdir. Turkiya kabi ko'p qatlamli va ko'p madaniyatli tuzilishga ega mamlakatlarda xalq o'yinlari nafaqat badiiy ifoda shakli, balki tarixiy va sotsiologik ifoda vositasi hamdir.*

Biroq, modernizatsiya, globallashuv va urbanizatsiya jarayonlari an'anaviy xalq madaniyati elementlarining o'zgarishiga olib keladi va ba'zilarini yo'q bo'lib ketish xavfi ostida qoldiradi. Ayniqsa, xalq o'yinlarining ijrosi ham, vazifasi ham XX asrdan boshlab sezilarli o'zgarishlarga uchradi. Shu nuqtai nazardan, xalq o'yinlarining hozirgi holati, vazifasi va o'zgarish jarayoniga akademik baho berish zarurati tug'iladi.

Kalit so'zlar: *Xalq og'zaki ijodi, xalq o'yinlari, madaniyat, jamiyat, an'ana va urf-odatlar.*

Annotation. *Folk dances, which are the main carriers of cultural identity, are an important element of folklore and express the values accumulated by societies throughout history through body language. Each folk dance is a cultural heritage that reflects the lifestyle, rituals, belief systems and aesthetic concepts of its society. In*

countries with a multi-layered and multicultural structure like Turkey, folk dances are not only a form of artistic expression, but also a means of historical and sociological expression.

However, the processes of modernization, globalization and urbanization lead to changes in elements of traditional folk culture and put some of them at risk of extinction. In particular, both the performance and function of folk dances have undergone significant changes since the XX th century. In this context, there is a need to provide an academic assessment of the current state, function and process of change of folk dances.

Keywords: *Folklore, folk games, culture, society, traditions and customs*

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, halk danslarının tarihsel kökenlerini, sosyokültürel işlevlerini, modernleşme ve küreselleşme etkisiyle geçirdiği dönüşümleri ve günümüzdeki yerini analiz etmektir. Türkiye özelinde halk danslarının folklorik bir değer olarak nasıl korunduğu, değişime nasıl uyum sağladığı ve özellikle genç kuşaklara nasıl aktarıldığı da çalışmanın odak noktaları arasındadır.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, hem halk kültürü hem de sanat tarihi, sosyoloji, antropoloji ve eğitim gibi çeşitli disiplinler açısından önemli katkılar sunmayı hedeflemektedir. Folklor çalışmalarının temel alanlarından biri olan halk dansları, yalnızca performatif bir alan değil, aynı zamanda kimlik üretimi ve aktarımı bakımından da toplumsal bir işleve sahiptir. Bu çalışmayla, halk danslarının kültürel mirasın korunması ve yaşatılması bağlamındaki yeri tartışılarak, geleceğe dönük politikalar için öneriler sunulacaktır.

Yöntem

Araştırma, nitel bir yöntemsel yaklaşım ile yapılandırılmıştır. Literatür taramasına dayalı olarak folklor kuramları, halk danslarının tarihsel belgeleri, akademik çalışmalar ve saha gözlemlerinden elde edilen bilgiler analiz edilmiştir. Alan araştırması kısmında çeşitli halk dansları dernekleri, eğitmenler ve folklorcularla yapılan görüşmelerin verilerine de yer verilecektir (ilerleyen bölümlerde).

Kavramsal Çerçeve

Çalışmada geçen başlıca kavramlar aşağıda açıklanmıştır:

- **Folklor:** Bir toplumun anonim halk kültürü ürünlerinin tümüdür. Sözlü anlatılar, gelenekler, inanışlar, ritüeller ve danslar gibi unsurları kapsar.
- **Halk Dansı:** Belirli bir topluluğun geleneksel yapısı içinde doğmuş, kuşaktan kuşağa aktarılan, genellikle müzik eşliğinde icra edilen ve topluluğun kültürel kimliğini yansıtan dans biçimleridir.
- **Kültürel Miras:** Maddi ya da manevi olarak bir topluma ait, tarihsel ve estetik değeri olan, korunması ve aktarılması gereken değerler bütünüdür.
- **Koreografi:** Dansların sahneleme düzeni ve hareket sistematığını içeren sanatsal yap.

KURAMSAL ÇERÇEVE

- Halk danslarının folklorik bağlamda değerlendirilmesi, yalnızca estetik bir ifade biçimi olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapının, kültürel belleğin ve kimliğin taşıyıcısı olarak ele alınmasını gerektirir. Bu bağlamda, halk danslarına dair yapılan çalışmalar, folklor bilimi, antropoloji, kültürel çalışmalar ve performans kuramları çerçevesinde ele alınmıştır.

Folklor Kuramları

- Folklor çalışmaları, özellikle 20. yüzyıldan itibaren Batı'da akademik bir disiplin olarak gelişmeye başlamıştır. Bu alanda önemli katkılarda bulunan kuramcılardan biri **Alan Dundes**'tir. Dundes, folkloru “bir grubun geleneksel kültürel öğelerinin bütünüdür” şeklinde tanımlar (*Interpreting Folklore*, 1980, s. 6). Dundes, halk danslarının da bu folklor öğeleri arasında yer aldığını ve beden diliyle toplumsal ritüelleri ifade ettiğini savunur. Ayrıca onun sembolik analiz yöntemi, halk danslarının yapısal çözümlemesine olanak tanır.
- Bir diğer önemli folklor kuramcısı olan **Richard Bauman**, folkloru “performans” kavramı üzerinden ele alır. Ona göre folklorik bir anlatım ya da eylem, yalnızca içerik değil, aynı zamanda icra süreciyle de değerlidir (*Verbal Art as Performance*, 1977, s. 9). Bu yaklaşım halk danslarını sadece “gelenek” olarak değil, aynı zamanda sahneleme bağlamında dinamik bir performans olarak da görmemizi sağlar.
- Türkiye bağlamında folklorun kuramsal çerçevesini ortaya koyan en önemli isimlerden biri **Pertev Naili Boratav**'tır. Boratav, halk kültürünü yaşayan bir sistem

olarak değerlendirir ve halk oyunlarını bu sistemin ayrılmaz bir parçası olarak görür (*Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, 1946, s. 31). Onun yaklaşımında halk dansları, sözlü kültür ürünleriyle birlikte ele alınan bir halk anlatı formudur.

Dans Kuramları

- Halk danslarının bilimsel incelenmesinde yalnızca folklor kuramları değil, aynı zamanda dans kuramları da önemlidir. **Rudolf Laban**, dans hareketlerinin analizi için geliştirdiği **kinesfera** ve **efor teorisi** gibi kavramlarla dansı ölçülebilir ve sistematik bir düzleme taşımıştır. Laban'a göre dans, duygunun ve düşüncenin hareketle ifadesidir (*The Mastery of Movement*, 1971, s. 58). Bu bağlamda halk dansları da bir toplumun içsel yapısının beden yoluyla ifade bulmuş hâlidir.
- **John Blacking**, dansı kültürel bir eylem olarak ele alır ve dansın yalnızca estetik değil, aynı zamanda bilişsel bir süreç olduğunu belirtir (*How Musical is Man?*, 1973, s. 47). Blacking'e göre her dans biçimi, onu üreten toplumun dünya görüşünü, değerlerini ve sosyal yapısını içinde taşır.

Kimlik, Sembolizm ve Kültürel Aktarım

- Folklor ve halk dansları, bireysel kimlikten çok kolektif kimliğin inşasında önemli bir rol oynar. **Edward Said**'in *Kültür ve Emperyalizm* (1993) adlı eserinde belirttiği gibi kültürel unsurlar, aidiyetin ve direnişin araçlarıdır (s. 274). Bu bakış açısıyla halk dansları, yalnızca geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda günümüz kimlik politikalarının da bir aktörü olarak değerlendirilebilir.
- **Stuart Hall** ise kültürel kimliği sürekli dönüşen, sabit olmayan bir yapı olarak tanımlar. Ona göre folklorik danslar, bu değişim sürecinde aidiyetin yeniden kurulmasına yardımcı olur (*Cultural Identity and Diaspora*, 1990, s. 223). Bu nedenle halk dansları sabit ve donmuş formlar değil, sürekli yeniden şekillenen kültürel kodlardır.

Türkiye'de Halk Danslarına Kuramsal Yaklaşımlar

- Türkiye'de halk dansları üzerine yapılan kuramsal çalışmalar daha çok 20. yüzyılın ortalarında başlamıştır. **Türkan Ergun**'un *Türk Halk Bilgisi* (1985) adlı eserinde halk danslarının sınıflandırılması, özellikleri ve sosyal işlevleri ele alınmaktadır (s. 109-

145). Ergun, halk oyunlarının işlevsel açıdan yalnızca eğlence değil, aynı zamanda sosyal dayanışma, tören ve geçiş ritüelleri bağlamında da değerlendirilmesi gerektiğini vurgular.

- **Oğuzhan Yoncalık**, *Sanattan Topluma Türk Halk Dansları* (2018) adlı kitabında, halk danslarının sosyal ve sanatsal yönlerini karşılaştırmalı olarak inceler. Kitabın 2. bölümünde halk danslarının tarihsel gelişimi ve kimlik politikaları üzerindeki etkileri detaylı olarak işlenmiştir (s. 35-62).
- Ayrıca **Funda Bozkurt**, *Geleneksel Dansın Ticarileşmesi* (2016) adlı çalışmasında, halk danslarının günümüzdeki dönüşümünü kültürel endüstriler ve turizm bağlamında analiz eder. Özellikle kitabın 3. bölümünde halk danslarının gösteri sanatı hâline gelmesiyle geleneksel bağlamdan kopma süreçleri incelenmiştir (s. 89-116).

ERKEK ZEYBEK OYUNLARI (Aydın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü)

HALK DANSLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

- Halk danslarının tarihsel gelişimi, hem toplumların sosyo-kültürel yapılarıyla hem de siyasi ve ekonomik dönüşümlerle doğrudan ilişkilidir. Türkiye’de halk danslarının tarihsel evrimi, Orta Asya’dan Anadolu’ya uzanan göç süreçleri, İslamiyet’in kabulü, Osmanlı toplum yapısı ve Cumhuriyet döneminde yapılan modernleşme reformları çerçevesinde çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu süreçte halk dansları yalnızca eğlence aracı değil, aynı zamanda tören, ritüel ve kimlik aktarımının bir parçası olmuştur.

Orta Asya’dan Anadolu’ya Kültürel Mirasın Aktarımı

- Türk halk danslarının kökeni, Orta Asya Türk topluluklarının şamanik ritüellerine ve doğayla olan ilişkilerine kadar uzanır. Özellikle **Ziya Gökalp**, *Türkçülüğün Esasları* (1923) adlı eserinde, halk kültürünün “milletin ruhu” olduğunu ve bu ruhun dans gibi törenlerle yaşatıldığını savunur (s. 45). Gökalp, halk danslarını milli kimliğin temel taşlarından biri olarak değerlendirir.
- Şaman geleneklerinde görülen dairesel dönüşler, davul ve kam müziği eşliğindeki ayinler, bugünkü bazı Türk halk oyunlarındaki hareket biçimlerinin kökenlerini oluşturur. **Bahaeddin Ögel**, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (1971) adlı çalışmasında, özellikle “kopuz” eşliğinde yapılan dansların sosyal dayanışmayı simgelediğini belirtir (s. 153-158).

Osmanlı Döneminde Halk Dansları

- Osmanlı İmparatorluğu döneminde halk dansları, saray ve halk kültürü arasında çift kutuplu bir yapı sergilemiştir. Saray çevresinde daha çok sanat müziği ve saray dansları öne çıkarken, kırsal alanda ve taşrada halk oyunları yaşamın bir parçası olarak sürdürülmüştür. Bu dönemde halk dansları, düğünler, sünnet törenleri, bayram kutlamaları ve dini ritüellerle iç içe geçmiştir.

Haremdede eğlence (Hörmann-Gemminger, Pera Müzesi)

- **Orhan Köprülü**, *Osmanlı'da Kültür ve Halk Sanatları* (1990) adlı kitabında, Osmanlı'da “seymen”, “zeybek”, “köçek” gibi figürlerin yalnızca dansçı değil, aynı zamanda toplumsal rol taşıdığını ifade eder (s. 89-112). Örneğin zeybek figürünün Batı Anadolu'da hem erkeklik sembolü hem de bir tür halk kahramanlığı ifadesi olduğu belirtilmiştir.
- **Pertev Naili Boratav**, halk hikâyeleri kadar halk oyunlarının da Osmanlı toplum yapısının aynası olduğunu vurgular. Ona göre halk dansları, Osmanlı toplumunun

heterojen yapısına rağmen yerel kimliklerin korunmasını sağlayan temel araçlardan biridir (*Halk Edebiyatı Dersleri*, 1943, s. 121).

Cumhuriyet Dönemi ve Kurumsallaşma Süreci

- Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte halk danslarına yaklaşım değişmiş, bu oyunlar birer “kültürel miras” ve “milli birlik aracı” olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde halk dansları, halkçılık ve milliyetçilik politikaları kapsamında kurumsallaştırılmış, özellikle **1930'lu yıllarda Halkevleri** aracılığıyla sistematik şekilde toplanmaya, sınıflandırılmaya ve sahnelenmeye başlanmıştır.
- **Nermin Gözütok**, *Cumhuriyet Döneminde Folklor ve Eğitim* (2002) adlı çalışmasında, Halkevlerinin halk oyunlarını “eğitici birer unsur” olarak gördüğünü ve bu oyunların Batılı anlamda sahne sanatına dönüştürülmeye çalışıldığını belirtir (s. 67-84).
- **Yücel Yılmaz**, *Halk Oyunlarının Kurumsallaşması Süreci* (2010) başlıklı makalesinde, 1940-1980 yılları arasında halk oyunlarının folklor derlemeleri, yarışmalar ve devlet destekli gösteriler yoluyla “standartlaştırılmaya” çalışıldığını söyler (s. 203-215, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*).

1980 Sonrası ve Modern Gösteri Biçimleri

- 1980 sonrası Türkiye’de halk danslarının kimliği yeniden şekillenmiş, üniversitelerde ve belediyelerde kurulan halk oyunları toplulukları, halk danslarını daha teknik ve gösterişli biçimlerde sunmaya başlamıştır. Bu durum, bir yandan halk oyunlarının tanıtımı açısından olumlu bir gelişme olarak görülürken, öte yandan bazı geleneksel formların “sahneye uygunluk” gerekçesiyle bozulmasına neden olmuştur.
- **Funda Bozkurt**, *Geleneksel Dansın Ticarileşmesi* (2016) adlı eserinde bu dönüşüm sürecini kültürel değerlerin metalaşması bağlamında değerlendirir. Özellikle kitabın 2. bölümünde halk danslarının turistik gösterilerle olan ilişkisi ve gelenekten kopuşu detaylandırılmıştır (s. 61-88).
- Benzer şekilde **Oğuzhan Yoncalık**, *Sanattan Topluma Türk Halk Dansları* (2018) kitabında, 2000’li yıllarda halk danslarının eğitim sistemine entegrasyonunu ve “halk dansı koreografisi” kavramının gelişmesini ayrıntılı şekilde tartışır (s. 97-118).

TÜRKİYE DÜĞÜNLERİNDE ZURNANIN ÖNEMİ

Özet: Türkiye’de düğün törenleri, yalnızca bireysel bir birleşmenin ötesinde, toplumsal birlikteliği ve kültürel devamlılığı temsil eden önemli ritüellerden biridir. Bu törenler, müzik başta olmak üzere çeşitli sanatsal ve geleneksel öğelerle zenginleşir. Müzik, düğünlerin ruhunu belirleyen temel unsurlar arasında yer alır. Özellikle zurna, Anadolu’nun pek çok bölgesinde düğün müziğinin vazgeçilmez bir bileşeni olarak öne çıkar. Bu çalışmada, zurnanın tarihsel kökeni, kültürel temsili ve düğün ritüellerindeki yeri ele alınarak, bu çalgının Türkiye’deki düğün kültüründeki önemi tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Zurna, Düğün kültürü, Türk halk müziği, Geleneksel müzik, Davul - zurna geleneği, Halk oyunları, Anadolu düğünleri, Kültürel miras, Ritüel müziği, Toplumsal hafıza.

Annotatsiya: Turkiyada to’y marosimlari ijtimoiy birlik va madaniy davomiylikni ifodalovchi, oilaviy yig’inlardan tashqariga chiqadigan muhim marosimlardir. Bu marosimlar turli badiiy va an’anaviy unsurlar, ayniqsa, musiqa bilan boyitilgan. Musiqa to’ylarning ruhini belgilaydigan asosiy elementlardan biridir. Ayniqsa, zurna Anadoluning ko’plab mintaqalarida to’y musiqasining ajralmas qismi sifatida ajralib turadi. Ushbu tadqiqotda zurnaning tarixiy kelib chiqishi, uning madaniy timsoli va to’y marosimlarida tutgan o’rni ko’rib chiqiladi va bu cholg’uning Turkiyadagi to’y madaniyatidagi ahamiyati muhokama qilinadi.

Kalit so’zlar: Zurna, To’y madaniyati, Turk xalq musiqasi, An’anaviy musiqa, Dovul - zurna an’anasi, Xalq o’yinlari, Onado’li to’ylari, Madaniy meros, Ritual musiqa, Ijtimoiy xotira.

Abstract: In Turkey, wedding ceremonies are important ceremonies that represent social unity and cultural continuity, going beyond family gatherings. These ceremonies are enriched with various artistic and traditional elements, especially music. Music is one of the main elements that define the spirit of weddings. In particular, the zurna stands out as an integral part of wedding music in many regions of Anatolia. This study examines the historical origins of the zurna, its cultural symbolism and role in wedding ceremonies, and discusses the importance of this instrument in wedding culture in Turkey.

Keywords: Zurna, Wedding culture, Turkish folk music, Traditional music, Dovul - zurna tradition, Folk games, Anatolian weddings, Cultural heritage, Ritual music, Social memory.

ZURNANIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE KÜLTÜREL KÖKENİ

Zurna, kökeni Orta Asya'ya kadar uzanan ve yüzyıllardır Türk halk müziğinde önemli bir yere sahip olan geleneksel bir nefesli çalgıdır. Bugünkü Türkiye topraklarında, özellikle Anadolu'nun kırsal bölgelerinde, toplumsal yaşamın pek çok alanında —özellikle düğünler, bayramlar, askere uğurlama törenleri ve halk oyunları gibi etkinliklerde— kullanılmaktadır. Zurnanın yüksek ve güçlü sesi, açık alanlarda yapılan etkinliklerde tercih edilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu ses özelliği, ona sadece müzikal değil; aynı zamanda sembolik bir işlev de kazandırmıştır: Zurna sesi, bir olayın ya da törenin başladığını ilan eder niteliktedir.

Tarihsel açıdan zurna, ilk örneklerine Orta Asya'daki eski Türk topluluklarında rastlanan, zamanla Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde hem saray hem de halk müziğinde yer bulan bir çalgıdır. Özellikle Osmanlı mehter takımında zurnanın farklı türleri kullanılmış, bu sayede hem askeri hem de sivil alanlarda işlev kazanmıştır. Mehter zurnası ile halk arasında kullanılan düğün zurnası arasında ses tonu ve icra biçimi açısından farklılıklar görülse de, her ikisi de güçlü ve etkileyici bir tınıya sahiptir.

Zurna genellikle kayısı, erik veya ceviz ağacından yapılır ve “çift kamış” adı verilen özel bir ağızlıkla çalınır. Davul ile birlikte kullanıldığında ritmik ve melodik bir bütünlük oluşturur. Bu ikili, adeta Anadolu düğünlerinin "klasik orkestrası" haline gelmiştir.

Ayrıca zurna, Türkiye sınırları dışındaki bazı kültürlerde de benzer biçimlerde kullanılmaktadır. İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Balkan ülkelerinde farklı isimlerle anılsa da benzer çalgı formları görülür. Bu durum, zurnanın sadece ulusal değil, bölgesel bir kültürel miras taşıyıcısı olduğunu da gösterir.

Zurnanın tarihsel serüveni incelendiğinde, bu çalgının sadece bir müzik aracı değil, aynı zamanda bir kültürel aktarıcı işlevi gördüğü anlaşılır. Toplumların duygu, düşünce ve sosyal pratiklerini ses aracılığıyla ifade etme biçimlerinden biri olan zurna, özellikle düğünlerde bu yönüyle çok daha belirgin hale gelmiştir.

Tarihsel Köken

Zurnanın ilk örneklerine Orta Asya'daki Türk boylarında ve Mezopotamya uygarlıklarında rastlanır. Çin kaynaklarında yer alan belgelerde, benzer yapıda çift kamışlı nefesli çalgıların Hun Türkleri döneminde kullanıldığına dair kayıtlar vardır (Koç, 2013). Anadolu'ya Selçuklu ve Osmanlılar aracılığıyla gelen zurna, özellikle Osmanlı döneminde hem saray musikisinde hem de halk eğlencelerinde yer bulmuştur.

Mehter takımı içinde yer alan "mehter zurnası", savaşlarda ordunun motivasyonunu artırmak ve düşmana korku salmak amacıyla kullanılırken; halk arasında kullanılan zurna ise daha çok düğünler, bayramlar ve halk oyunları ile özdeşleşmiştir. Zurna bu yönüyle hem “resmî” hem de “halksal” bir müzik geleneğinin kesişiminde yer almıştır (Sevengil, 1973).

Yapısı ve Ses Özellikleri

Zurna, genellikle kayısı, ceviz veya erik ağacından yapılan, konik yapıya sahip bir nefesli çalgıdır. Çalınması için kullanılan "met" ya da "nav" adı verilen ağızlık kısmında çift kamış yer alır. Bu yapı sayesinde zurna oldukça yüksek bir ses çıkarır. Zurnanın ses gücü, düğün gibi kalabalık ve açık alanlarda rahatlıkla duyulmasını sağlar. Bu nedenle tercih edilmiştir.

Zurna ile birlikte çalınan davul, ritmik yapıyı oluştururken zurna melodik yapıyı taşır. Bu ikili, Anadolu düğünlerinin neredeyse her aşamasında birlikte yer alır.

Kültürel Yansımaları ve Coğrafi Yayılım

Zurna sadece Türkiye'ye özgü bir çalgı değildir; Orta Doğu, Balkanlar, Kafkasya ve Kuzey Afrika gibi geniş bir coğrafyada benzer formlarda kullanılır. Ancak Türkiye'deki kullanımı, özellikle düğün müziğiyle olan sıkı bağı nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da düğünlerin vazgeçilmezi olan zurna, aynı zamanda Ege ve İç Anadolu'da da farklı ezgi ve oyunlarla kullanılmaktadır.

Zurna, bu farklı bölgelerde farklı adlarla da anılabilir: Örneğin bazı yerlerde “surma” ya da “surnay” gibi ifadeler kullanılır. Ancak genel yapı ve işlev benzerdir: Yüksek sesli, kamışlı bir üflemeli çalgı olarak düğünlerde merkezi bir rol üstlenir.

TÜRKİYE DÜĞÜN KÜLTÜRÜNDE MÜZİK VE ZURNA

Türkiye’de düğünler, yalnızca iki insanın hayatını birleştirdiği törenler değil, aynı zamanda kolektif belleğin, geleneklerin ve sosyal rollerin sergilendiği kültürel etkinliklerdir. Bu etkinliklerin en dikkat çeken unsurlarından biri de müziktir. Müzik, düğünün neredeyse her aşamasında

yer alır ve ritüel süreci şekillendirir. Bu müzikal atmosferin merkezinde ise genellikle zurna yer alır.

Zurna, düğünlerde eğlencenin ritmini belirlerken; aynı zamanda törenin başlaması, ilerlemesi ve sonlanması gibi aşamalarda sembolik bir rol de üstlenir. Düğünün duygusal ve toplumsal yapısı, zurnanın çaldığı ezgilerle daha anlamlı hâle gelir.

3.1.Düğün Töreninde Müzikal Aşamalar

Düğün törenleri genellikle birkaç güne yayılır ve her günün kendine özgü ritüel ve müzikal yapısı vardır:

Kına gecesi: Kadınlar arasında düzenlenen bu törende genellikle sözlü müzik (ağıt, türkü) tercih edilse de bazı bölgelerde zurna ile hüznü ezgiler de icra edilir.

Gelin alma: Düğün konvoyunun gelin evine gidip gelini alması sırasında zurna başrolüdür. Yüksek sesli ezgilerle “düğün başlıyor” mesajı verilir.

Halay, bar, zeybek: Oyun havaları zurna ile canlanır. Her bölgeye özgü oyunların karakteri zurnanın üslubuyla şekillenir.

Düğün eğlencesi (oyun saati): Zurna, dans pistinin en belirleyici unsurudur. Davetlilerin çoğu, hangi oyun havasının çalındığına göre sahneye çıkar.

Diyarbakır Halk Oyunları

3.2. Örnek: Doğu Anadolu Düğünlerinde Zurna Kullanımı

Doğu Anadolu bölgesinde zurna ve davul düğünlerin ayrılmaz parçasıdır. **Van, Erzurum, Elazığ** gibi illerde yapılan düğünlerde günün erken saatlerinde davul-zurna sesiyle halk uyanır. Gelin alma esnasında çalınan “**Şemmame**”, “**Delilo**”, “**Lorke**” gibi oyun havaları zurna eşliğinde oynanır.

Bir örnek vermek gerekirse, Erzurum’da yapılan geleneksel düğünlerde “bar” oyunu başlamadan önce zurnacı, oyunun tonunu belirleyen bir “peşrev” çalar. Bu kısa giriş ezgisi, oyunun ruhunu tanıtır ve oyuncularını hazırlar. Zurna burada sadece müzikal bir işlev görmez, aynı zamanda kültürel kodların taşıyıcısı olur.

Gözlem örneği (saha notu): “Erzurum’un Pasinler ilçesinde bir düğün alayında, zurnacı düğün evine yaklaştıkça çaldığı ezginin temposunu artırıyor. Bu sırada evin önünde toplanan kadınlar zurnanın ritmine göre zılgıt çekmeye başlıyor. Zurna burada sadece müzik değil; iletişim aracı oluyor.” (Yıldırım, 2009)

3.3. Örnek: Doğu Anadolu Düğünlerinde Zurna Kullanımı

Zurna ile çalınan ezgiler, sadece eğlendirmez; aynı zamanda düğüne katılan bireyleri aktif birer **katılımcıya** dönüştürür. Bu müzik sayesinde davetliler sadece seyirci değil, düğünün birer parçası hâline gelirler. Zurna; gelin, damat, aile büyükleri ve misafirler arasında **duygusal ve kültürel bir bağ** kurar.

3.4. Müzikal ellek ve Nesiller Arası Aktarım

Zurna aracılığıyla çalınan düğün havaları, çoğu zaman **nesilden nesile aktarılan ezgilerdir**. Herkesin çocukluğunda duyduğu, bir köy düğününde ya da sokakta işittiği melodiler, hafızalarda yer eder. Bu ezgiler, sadece müzikal değil; aynı zamanda **nostaljik ve toplumsal kimlik taşıyıcısıdır**.

Zurna, Türkiye’de düğün kültürünün en canlı ve vazgeçilmez unsurlarından biridir. Düğünün her aşamasında —özellikle gelin alma, halay ve oyun saatlerinde— davul ile birlikte çalınarak topluluğu coşturur ve ritüellerin yönünü belirler. Her yörenin kendine has ezgileri, zurna aracılığıyla hayat bulur ve bu çalgı, sadece eğlence değil, aynı zamanda kültürel kimliğin bir ifadesi olarak da işlev görür.

1967 Diyarbakır Halk Oyunları-Folklor Konulu Fotoğraf

Kaynakça:

1. Koç, A. (2013). *Doğu Anadolu Düğünlerinde Zurna-Davul Geleneği Üzerine Bir İnceleme*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(1), 101–120.
2. Sevensil, R. (1973). *Türk Musikisi Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
3. Yıldırım, A. (2009). *Anadolu’da Düğün Geleneğinde Müzik ve Oyunların Rolü*. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, (21), 55–74

4. Yıldırım, A. (2009). *Anadolu'da Düğün Geleneğinde Müzik ve Oyunların Rolü*. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, (21), 55–74.
5. Koç, A. (2013). *Doğu Anadolu Düğünlerinde Zurna-Davul Geleneği Üzerine Bir İnceleme*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(1), 101–120
6. Erdem, M. (2018). *Halk Müziği ve Kültürel Kodlar: Zurna'nın Sosyolojik Değeri*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
7. Koç, A. (2013). *Doğu Anadolu Düğünlerinde Zurna-Davul Geleneği Üzerine Bir İnceleme*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(1), 101–120.
8. Sevensil, R. (1973). *Türk Musikisi Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
9. Yıldırım, A. (2009). *Anadolu'da Düğün Geleneğinde Müzik ve Oyunların Rolü*. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, (21), 55–74.

BAĞLAMA ÇALGILARININ TÜRK FOLKLÖR MÜZİĞİNDEKİ ÖNEMİ

Özet: Türk halk müziği (folklör müziği), halkın yaşamını, duygularını, doğayla ilişkisini dile getiren sözlü ve sözsüz müzik geleneğidir. Bu geleneğin biçimlenmesinde söz, melodi, ritim ve doğrudan enstrümantasyon önemli rol oynar. Bu bağlamda bağlama (saz), Türk halk müziğinin olmazsa olmaz enstrümanlarından biridir. Bu makalede, bağlamanın tarihî gelişimi, türleri, icrasında teknik yönleri, folklör müziğine sağladığı katkılar ve güncel durumu örneklerle ele alınacak; son olarak bazı değerlendirmeler ve öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Halk Çalgıları, Ozanlık Geleneği, Kültürel Miras, Yöresel Müzik, Bağlama Ailesi, Müzik Eğitimi, Değerler Eğitimi, Halk Müziği Toplulukları, Çalgı Yapımı, Elektronik Bağlama, Müzik Sosyolojisi.

Annotatsiya: Turk xalq musiqasi (folklor) xalq hayotini, his-tuyg'ularini, tabiat bilan munosabatini ifodalovchi og'zaki musiqa an'anasidir. Lirik, ohang, ritm va to'g'ridan-to'g'ri asboblari ushbu an'anani shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, bog'lama (soz) turk xalq musiqasining ajralmas cholg'usidir. Ushbu maqolada bog'lamaning tarixiy rivojlanishi, turlari, ijro etilishining texnik jihatlari, folklor musiqasiga qo'shgan hissasi va hozirgi holati misollar bilan ko'rib chiqiladi. Nihoyat, ba'zi baholashlar va tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: folklor, xalq cholg'ulari, baxshichilik an'anasi, madaniy meros, mintaqaviy musiqa, bog'lama oilasi, musiqa ta'limi, qadriyatlar ta'limi, xalq musiqa ansambllari, cholg'u yasash, elektron bog'lama, musiqa sotsiologiyasi.

Abstract: Turkish folk music (folklore) is an oral musical tradition that expresses the life, feelings, and relationship of the people with nature. Lyrics, melody, rhythm, and direct instruments play a decisive role in shaping this tradition. From this perspective, the baglama (soz) is an indispensable instrument of Turkish folk music. This article examines the historical development of the baglama, its types, technical aspects of performance, its contribution to folk music, and its current state with examples. Finally, some assessments and recommendations are presented.

Keywords: folklore, folk instruments, Bakhshi tradition, cultural heritage, regional music, baglama family, music education, values education, folk music ensembles, instrument making, electronic baglama, sociology of music.

Bağlamanın Tarihsel Gelişimi ve Türleri Köken ve Evrim

“Bağlama” ya da yaygın adıyla “saz”, uzun saplı, telli bir lüt tipi enstrümandır. İngilizce literatürde “bağlama / saz” aile tipi olarak geçer. Bu enstrümanın kökeni Orta Asya’daki kopuz/komuz gibi telli çalgılara kadar uzanır; bu çizgi zaman içinde Anadolu’da biçimlenerek bugünkü saz-bağlama konumuna gelmiştir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte, özellikle 20. yüzyıl ortalarından itibaren bağlama türleri standardize edilmeye başlanmış, “bağlama ailesi” adı altında cura, bağlama, çöğür, divan sazı gibi alt tipler sınıflandırılmıştır.

Bağlama ailesi içinde en yaygın türler:

- Cura: En küçük saz tipi, tiz ses aralığına sahiptir.
- Bağlama (orta boy): En yaygın kullanılan tip.
- Divan sazı: Gövdesi daha büyük, derin tını veren saz türü.
- Çöğür: Bazı bölgelerde kullanılan, yapısal olarak özgün varyantları olan saz.
- Bas bağlama: Gelişen müzik ihtiyaçlarına yanıt olarak üretilmiş, bas ses üretebilen bağlama çeşidi.

Örneğin, Emin Sancak’ın “Türk Halk Müziğinin Yeni Bir Çalgısı: Bas Bağlama” adlı çalışmasında bu tipin tarihçesi, teknik özellikleri ve halk müziği repertuarındaki rolü incelenmiştir.

Yapı, Akort ve Tını Özellikleri

Bağlamanın gövdesi genellikle dut ağacı, ceviz, kestane gibi odunsu malzemeden yapılır; tekne (oyma gövde) ya da kaburgalı gövdeli (riblerle birleştirilmiş) modeller olabilir. Teller genellikle metal (çelik) olup, 7 telli, 9 telli gibi varyantları vardır. Bağlama akort sistemleri “bağlama düzeni” olarak adlandırılır; örneğin “bağlama düzeni”, “kara düzen”, “bozuk düzen” gibi. Tını açısından, bağlamanın ses karakteri hem tiz hem orta ve bas frekansları dengeli şekilde kapsar; bu özellik, halk müziği repertuarındaki değişik ruh hallerini ifade etmekte avantaj sağlar.

Folklör Müziğindeki Rolü. Söz – Müzik Bütünlüğü

Türk folklör müziğinde türkü (halk şarkısı) söyleyen ozanlar, çoğu zaman saz eşliğinde; saz hem melodik hem ritmik destek sağlar. Bu eşlik, parçanın duygusal

vurgusunu artırır ve yorumcunun ifadesine esneklik sunar.

Örneğin Âşık geleneği (ozanlık geleneği), sazla birlikte söz söyleme geleneğidir; ozan, sözleri ile düşünceyi aktarırken sazıyla melodik alt yapı oluşturur.

Yöresel Kimlik ve Tını Farklılıkları Bağlama, farklı yörelerde farklı ses karakterine bürünür. Ege, Karadeniz, Doğu Anadolu gibi coğrafyalarda sazın çalım tarzı, akort düzeni ve repertuarı yöresel motiflere göre değişir. Bu durum, halk müziğinin bölgesel kimliğini güçlendirir.

Örneğin:

- Ege Bölgesi: Zeybek türküleri bağlamayla icra edilir; sazın ritmik vurguları önemlidir.
- Orta Anadolu: Uzun hava türleri ve koşmalar çoğunlukla bağlamayla söylenir.
- Doğu / Güneydoğu Anadolu: Bazı yörelerde daha ağır ve abartılı tınılara yönelim görülür.

Bu yönüyle bağlama, türkünün yöresel karakterini belirleyen temel unsurlardan biridir.

Halk Müziği Orkestralarındaki Yeri

Modern halk müziği toplulukları ve ıııısal (orkestral) düzenlemelerde bağlama, hem solo hem de grup içi çalgı olarak önemli konumdadır. Mehmet Kınık'ın çalışmasında, halk müziği çalgı topluluklarında bağlama ve ailesinin düzenlenmesi, topluluk uyumu, armonizasyon ve orkestrasyon içinde bağlamanın rolü ele alınmıştır. Topluluk düzenlemelerinde bağlama farklı ses aralıklarına dağıtılarak (cura, bağlama, çöğür, bas bağlama) armonik çeşitlilik oluşturulur. Bu, klasik batı orkestrasyon yaklaşımlarına benzer şekilde “ses katmanları” yaratma işlevi görür.

Kültürel Aktarım ve Kimlik Simgesi

Bağlama, halkın kültür belleğini taşımada ja vazgeçilmez bir araçtır:

- Sözlü kültür taşımacılığı: Türkülerin, deyişlerin nesilden nesile aktarımında bağlama eşliğinde icra edilmesi yaygındır.
- Kimlik ve aidiyet sembolü: Bir köyün, yörenin ya da etnik grubun müzik dünyasını temsil eder.

- Toplumsal hafıza: Tarihi olaylar, acılar, sevgi, doğa gibi konular halk müziği repertuarına girmiştir; bağlama bu metaforların ses düzleminde yaşamasını sağlar. Doğan Dursun ve Betül Karagöz Dursun'un çalışmasında, bağlamanın sosyo-kültürel, ekonomik ve dinsel bir öge olarak halk müziği bağlamında taşıdığı değerler incelenmiştir.

Değerler Eğitimi ve Sosyal Boyut

Halk müziği aracılığıyla toplumsal değerlerin aktarılması, bağlamanın eğitsel boyutunu da ortaya koyar. Bu yönüyle, bağlama sadece estetik bir araç değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin kuşaktan kuşağa taşınmasına aracılık eden bir rol oynar.

Teknik ve İcra Yöntemleri

Çalma Teknikleri

Bağlamada kullanılan temel teknikler:

- Tezene ile çalma: Tezene (mizrap) kullanılarak yapılan akorlu, arpej veya ritmik vuruşlar.
- Parmakla çalma (tırnak/parmak kullanımı): Daha soft, nüanslı ifadeler sağlamak için kullanılır.
- Süsleme teknikleri: Triller, süs sesleri, nağme geçişleri (glissando), arpej varyasyonları gibi. Bu teknikler, yorumcunun duygusal ifadesini artırır.

Düzenleme ve Armonizasyon

Halk müziği bestelerinde bazen çok sesli düzenlemelere gidilir; bağlama, yer yer kontrpuan ya da çoğullama (harmonizasyon) işlevi üstlenebilir. Özellikle modern halk müziği albümlerinde, bağlamanın bir aranje içinde farklı bölümlerde solo ya da altyapı oluşturması yaygındır.

Elektronik Bağlama ve Yeni İhtiyaçlar

Günümüzde teknoloji ile birlikte elektronik bağlama kullanımı yaygınlaşmaktadır. Özellikle konser ve stüdyo ortamlarında, mikrofon ve manyetik sistemlerle bağlamanın amplifikasyonu ve efekt kullanımı mümkün olmuştur. Bas bağlama da bu

dönüşümün bir örneğidir: halk müziğinin ihtiyaç duyduğu bas ses aralığını karşılamak amacıyla geliştirilmiş bir türdür.

Örnek Olaylar ve Sanatçılar

Arif Sağ

Bağlama virtüözü ve halk müziği yorumcusu Arif Sağ, 20. yüzyıl sonlarında halk müziğinin modern sahnede temsilcisi olmuştur. Hem icracılığı hem de akademik kimliğiyle saz geleneğinin yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Musa Eroğlu

Musa Eroğlu, bağlama ustası ve halk müziği yorumcusudur. Bağlamayı yorumladığı türküler, hem halkla bağ kuran hem de teknik ustalık sergileyen örneklerdir.

Mercan Erzincan

Mercan Erzincan, modern saz yorumcularından biridir. Bağlamayı hem geleneksel çerçevede hem de yenilikçi yaklaşımlarla kullanan bir sanatçıdır.

Yerel Örnekler

Tunceli yöresinde saz yapımı ve icrası üzerine yapılan alan araştırması, yöredeki bağlama ustalarının üretim tekniklerine, sazın yerel müzik kültüründeki konumuna ışık tutar. Bu çalışmada saz yapım ustaları ile yapılan görüşmeler, sazın halkın günlük yaşamındaki yerini göstermektedir. Devlet konservatuvarlarında bağlama çalışması yapan öğrencilerin tercih motivasyonlarını inceleyen çalışma, bağlamaya olan ilginin nedenlerini ve engellerini ortaya koyar.

Modernleşme ve Popüler Kültür Baskısı

Popüler müzik kültürü, genç kuşaklarda halk müziğine yönelik ilgiyi zayıflatma riski taşır. Televizyon, radyo, dijital müzik platformları, popüler türlere yönelimi artırabilir. Bu durum, geleneksel saz çalgılarının konumunu zayıflatabilir.

Standartlaşma ve Yaratıcılık Sınırlamaları

Bağlama ailesinin belirli standartlara sokulması, yerel varyantların kaybolmasına yol açabilir. Bu durum üretim yaratıcılığını sınırlayabilir. Örneğin bazı yöresel saz biçimleri ya unutulmaya yüz tutmuştur ya da adaptasyon geçirmiştir.

Eğitim ve Teknik Altyapı Eksiklikleri

Bağlama eğitimi veren kurumların sayısı artmakla birlikte, saygın, nitelikli eğitimci ve altyapı eksikliği hâlâ sorun olabilir. Konservatuvarlarda bağlamanın tercih edilme sebepleri üzerine yapılan çalışma bu tür sorunları da tartışır.

Teknolojiye Uyum, Elektronik Sazların Adaptasyonu

Elektronik bağlama gibi teknolojik çözümler, ses yükseltme, efekt kullanımı gibi avantajlar sağlar. Ancak bu geçiş, sazın doğallığı, akustik tınısı ve halkla bağ kuran yönü bakımından bazı eleştirileri de beraberinde getirmektedir.

Gelecek Perspektifleri

- Melez formlar: Halk müziği ve çağdaş müzik (jazz, dünya müziği vs.) arasında melez formlarda bağlamanın kullanımı.
- Dijital arşivleme ve kayıt projeleri: Sazla yapılan yerel icraların dijital ortamda arşivlenmesi.
- Eğitim programlarının yaygınlaştırılması: Halk eğitim merkezleri, yaygın müzik eğitimi kurumlarında bağlama derslerinin artırılması.
- Yaratıcı performans ve repertuar geliştirme: Yeni besteler, çağdaş yorumlar, çapraz müzik projeleriyle bağlamanın sınırlarının genişletilmesi.

Değerlendirme ve Sonuç

Bağlama (saz) çalgısı, Türk folklor müziğinin hem tarihi köklerini taşıyan hem de halkın duygusal ifadesini sağlayan en temel enstrümanlardan biridir. Sözle müzik arasında köprü kurar; yöresel kimlikleri ses düzlemine taşıyarak kültürel hafızanın yaşayan bir parçası olur. Teknik uygulamaları, düzenlemeleri ve icracı geleneği sayesinde hem klasik halk müziği repertuarında hem de modern sahne ve kayıt ortamlarında etkili bir varlık gösterir. Elbette, modernleşme süreçleri, popüler kültür baskısı ve eğitim altyapısı sorunları gibi zorluklar bağlamanın konumunu tehdit edebilir. Ancak teknolojik uyum, yeni müzik yaklaşımları ve kültürel koruma projeleri ile bağlamanın gelecekte de folklor müzikte merkezi bir konumda kalacağını söyleyebiliriz.

Kaynakça:

1. Kınık, Mehmet. “Türk Halk Müziği Çalgı Topluluklarının Yapılanması ve Bağlama.” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011.
2. Dursun, Doğukan & Karagöz Dursun, Betül. “Türk Halk Müziği Bağlamında Değerler Eğitimi Boyutuyla Bağlamanın Sosyo-Kültürel, Ekonomik ve Dinsel Bir Çalgı Olarak Kullanımı.” İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 2022.
3. Kara, Hüseyin & Erdoğan, Göktürk. “Tunceli’de Bağlama/Saz Yapımı ve Müzik Kültürü Üzerine Bir Alan Araştırması.” Motif Akademik Halkbilimi Dergisi, 2020.
3. Kara, Nadir & İmik, Ünal. “Devlet Konservatuvarlarında Bağlama Çalgısının Tercih Sebebini Etkileyen Faktörler.” İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 2024.
4. Sancak, Emin. “Türk Halk Müziğinin Yeni Bir Çalgısı: Bas Bağlama.” Yegah Musiki Dergisi, 2019.
5. Bağlama ve Tarihte Yolculuk, Arif Sağ, Musa Eroğlu, Mercan Erzincan

FOLKLOR VE TÜRK FOLKLOR YAPISI

Özet. Folklor, halkın kültürel birikimini (masallar, türküler, gelenekler, inançlar, oyunlar vb.) inceleyen bilim dalıdır. Terim ilk kez 1846'da William J. Thomas tarafından kullanılmıştır. Türkçede karşılığı "halk bilimi" (halk danalığı)dir. Folklor, her toplumda farklı anlamlar kazanmıştır;

- İngiltere'de gelenekler bilimi,
- Almanya'da - sosyal politikanın kaynağı,
- Amerika'da - uygarlık tarihini inceleyen bilim,
- Fransa'da - halk yaşayışını inceleyen alan olarak görülür.

Türkiye'de - folklor çalışmalarının temelleri Evliya Çelebi, Dede Korkut Hikâyeleri gibi eserlerle atılmıştır. Bilimsel çalışmalar ise Ziya Gökalp, Mehmet Fuat Köprülü, Pertev Naili Boratav gibi isimlerle başlamıştır. 1927'de Türk Halk Bilgisi Derneği, 1932'de Halkevleri kurulmuş, kültürel derlemeler yapılmıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, halk bilimi alanında ilk akademik kürsüyü açmıştır. Kurumlar ve dergiler aracılığıyla halk kültürü belgelenmiş ve korunmuştur. Folklor, hem toplumun geçmişini yansıtır hem de kültürel kimliğin korunmasını sağlar.

Anahtar Kelimeler: Folklor, aşık, bahşi, düğün, bayram.

Annatatsiya. Xalq og'zaki ijodi — xalqning madaniy merosini (ertaklar, xalq qo'shiqlari, urf-odatlar, e'tiqodlar, o'yinlar va boshqalar) o'rganuvchi ilmiy fan. Bu atama birinchi marta 1846-yilda Uilyam J. Tomas tomonidan kiritilgan. Uning turkcha muqobili "xalq ilmi" (xalq donoligi)dir. Folklor har bir jamiyatda turli xil ma'nolarga ega bo'lgan:

- Angliyada - an'analar haqidagi fan sifatida qaraladi;
- Germaniyada - ijtimoiy siyosatning manbai sifatida qaraladi;
- Amerikada - sivilizatsiya tarixini o'rganuvchi fan sifatida qaraladi;
- Fransiyada - xalq hayotini o'rganuvchi soha sifatida qaraladi.

Turkiyada - folklorshunoslikning asoslari Evliya Chalabiy, "Deda Qo'rquq ertaklari" kabi asarlar tomonidan qo'yilgan. Ilmiy tadqiqotlar Ziya Gökalp, Mehmet Fuat Köprülü, Pertev Naili Boratav kabi siymolar bilan boshlandi. 1927-yilda Turk folklor uyushmasi, 1932-yilda Jamoat markazlari tashkil etilib, madaniy to'plamlar olib borildi. Anqara universitetining til, tarix va geografiya fakultetida folklor bo'yicha ilk akademik bo'lim ochildi. Xalq madaniyati muassasalar va jurnallar orqali hujjatlashtirilgan va saqlanib qolgan. Folklor jamiyatning o'tmishini aks ettiradi va madaniy o'ziga hoslikni saqlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Folklor, oshiq, baxshi, to'y, bayram.

Abstract. Folklore is a scientific discipline that studies the cultural heritage of the people (fairy tales, folk songs, customs, beliefs, games, etc.). This term was first

introduced in 1846 by William J. Thomas. Its Turkish equivalent is “folk science” (folk wisdom). Folklore has had different meanings in each society:

- *In England - it is considered as a science of traditions;*
- *In Germany - it is considered as a source of social policy;*
- *In America - it is considered as a science that studies the history of civilization;*
- *In France - it is considered as a field that studies the life of the people.*

In Turkey - the foundations of folklore were laid by Evliya Chalabi, such as “The Tales of Deda Korkut”. Scientific research began with figures such as Ziya Gökalp, Mehmet Fuat Köprülü, Pertev Naili Boratav. In 1927, the Turkish Folklore Association was established, and in 1932, Community Centers were established, and cultural collections were maintained. The first academic department of folklore was opened at the Faculty of Language, History and Geography of Ankara University. Folk culture is documented and preserved through institutions and journals. Folklore reflects the past of a society and helps to preserve cultural identity.

Keywords: Folklore, lover, bakhshi, wedding, holiday.

Giriş Folklor halk arasında her ne kadar “halk oyunları” olarak bilinse de Folklor sözcüğü ilk kez 1846 yılında İngiliz bilimci William j. Thomas tarafından kullanıldı. İngilizcedeki **Folk** (halk) ve **lore** (bilim) ya da bilgi sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuştur. Türkçede ise aynı anlama gelen “halk bilimi” kullanılmaktadır. 1878 yılında İngiltere’de kurulan “Folklore Society” adlı bir dernek, folklor sözcüğünün bir bilim dalına dönüşmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Yaşam biçiminden politikaya ve sosyolojiye dek birçok ayrıntıyı içinde barındıran folklor, insana ilişkin incelenmesi gereken toplumların kendine özgü yapılarını inceleyen en temel bilim dallarındandır. Folklor her toplumun kendine özgü yapısına göre şekillendiğinden;

- İngiltere de gelenekler bilimi,
- Almanya’da siyasal bilimlerin giriş yeri, giriş odası ve sosyal politikanın köken, kaynağı,
- Amerika’da folklor, uygarlık tarihini inceleyen sosyal bilimlerden biri
- Belçika’da, halk sınıflarının yaşayışlarına ve uygarlıklarına ait olan her şeyi toplamak, inceleyerek, açıklamaktır.
- Fransa’da, halk yaşayışını inceler.

Az gelişmiş ulus ve halk kesimlerinin inanış, gelenek ve göreneklerinin külliyatı niteliğindedir.

Folklorun anlamı ve tanımı konuları Türkiye’de de halk bilimcileri tarafından da ele alınıp incelenmiştir.

Bunlardan biri olan Sedat Veyis Örnek’e göre folklor, bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alanlardaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemlerle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada bir senteze vardırmayı amaçlayan bir bilim dalıdır.

M.Şakir Ülkütaşır’a göre folklor, en derli toplu anlamıyla genel olarak sözlü halk edebiyatı, halk musikisi, halk temaşası, halk gelenek ve inançları gibi tamamen fikri ve manevi oluşumları, özetle halkın manevi kültürünü araştıran bir bilimdir. Düğün, bayram, çocuk, cenaze, dini boyutlar vs. türünden halk gelenekleri; cin, peri, büyü, afsun, muska, gibi şeylere inanma biçiminde gündeme gelen bütün halk inançları ile türküler, maniler, bilmeceler, oyunlar, ninniler, masallar menkıbeler, deyimler ve atasözleri folklor konusuna girer. Bütün bunlar belli kesimlerce saptanır ve incelenir. Folklor araştırmalarının temel taşı olan kadro bir kategori içinde ve birbirleriyle yakından ilgili birçok maddeyi içine alan geniş bölümdür.

Folklor, insanların anlattığı hikâyeleri ifade eder - halk hikâyeleri, peri masalları, "abartılı hikâyeler" ve hatta şehir efsaneleri. Folklor genellikle kitaplara yazılmak yerine ağızdan ağıza aktarılır (bazen insanlar belirli bir topluluğun hikâyelerini korumak için folklor koleksiyonları yazsalar da). Buradaki önemli nokta, folklorun bir yazarının olmamasıdır; sadece kültürden doğar ve sürekli yeniden anlatılarak geleceğe taşınır.

Ünlü filozof ve yazar GK Chesterton halk masallarının önemini şöyle açıklıyor:

Çocuğa kötülüğün veya çirkinliğin fikrini vermezler; bu zaten çocukta vardır çünkü dünyada zaten vardır. Masalların çocuğa verdiği şey, kötülüğün olası yenilgisine dair ilk net fikridir. Bebek, hayal gücü doğduğundan beri ejderhayı yakından tanır. Masal ona ejderhayı öldürecek bir Aziz George sunar.

Yani halk masalları, tüm insanların paylaştığı doğuştan gelen bir psikolojik ihtiyaca işaret eder. Dünyayla karşılaştığımızda her yerde acı, kayıp ve boşluk görürüz. Böyle bir dünyayla nasıl yüzleşip de umutsuzluğa kapılmayız? Cevabın bir kısmı, tanrılar,

kahramanlar ve canavarlar hakkında hikâyeler anlatmamızdır; iyiler kazandığında psikolojik bir destek kazanır ve cesaret ve azim hakkında değerli dersler öğreniriz.

Folklor ve mitoloji birbirine çok benzeyen terimlerdir ve mitoloji ile folklor arasındaki çizgi oldukça öznelir. Temel fark, bir mitin kutsal veya dini bir saygıyla karşılanması, bir halk masalının ise popüler ancak kutsal olmamasıdır.

Türkiye’de halk bilimi çalışmaları yirminci yüzyıldan çok daha önce bilimsel yöntemlerle olmasa da halk kültürünün öykülenerek aktarılmasıyla başlamıştır. Özellikle Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi geniş birikimi ve canlı anlatımıyla bu tip eserlerin en önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Ayrıca Divanu Lügati’t Türk, Dede Korkut Hikâyeleri gibi önemli örnekler de halk bilimi çalışmalarında kullanılacak kadar önemli bilgiler aktarmaktadır.

Türk halk ürünleri araştırmalarında önemli bir yere sahip olan Kunos ve A. Vefik Paşa’nın yaptığı bu söyleşide folklor terimi ilk defa kullanılarak halk bilimi adlandırılması arasına “folklor” terimi de eklenmiştir. Bunca araştırma içinde günümüzde de Türk denilince akla gelen ilk isimlerden birisi Ziya Gökalp’tir. Bilimsel anlamda folklor ile ilgili yazılar yirminci yüzyılın başında verilmeye başlanmıştır. 1913 yılında Ziya Gökalp, “Halka Doğru” adlı dergide “Halkiyat” terimini kullanmış,

Mehmet Fuat Köprülü İkdâm Gazetesinde “Yeni Bir İlim: Halkiyat-Folklor” konulu yazısında (1914) folklorun Avrupa’daki gelişiminden ve ülke için öneminden söz etmiştir. Bu yazıda “Halkıyyat:Folk-lore” şeklinde kelimenin Türkçe karşılığını orijinal hali ile birlikte kullanmıştır Folklor terimi açık olarak ilk defa bu yazıda geçmiştir.

Rıza Tevfik Bölükbaşı Peyam Gazetesinin edebiyat ekinde “Folklor” başlıklı yazısında (1914) , kelimenin aslını açıklayarak bizdeki anlamıyla Avrupa’daki anlam arasındaki farklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca halk biliminin asıl konusunun ortak halk edebiyatı ürünleri olduğunu belirtmiş, atasözleri ve türkülerden örnekler vermiştir.

Selim Sırrı Tarcan, Türkiye Edebiyat Mecmuasında “Halk İlmi (Halkiyat)” dergisinde (1924) folkloru tanımlayarak, folklorun birleştirici ve eğitsel bir bilim dalı oluşunun üzerinde durmuştur.

Rauf Yekta Bey, “Dar ül Elhan Külliyyatı” defterlerinin “Anadolu Halk Şarkıları” adını taşıyan 1. sayısında yazdığı önsözde, folklorcuların derleyip topladıkları ezgi ve sözlerin ulusun geçmişini aydınlatmadaki önemine değinmiş, halk türkülerini derlemenin önemini belirtmiştir.

Türkiye’de halk bilimi alanında çalışma yapan yabancılar daha çok halk edebiyatı ve halk müziği konuları üzerinde durmuşlardır. Bu bilimcilerden bazıları şunlardır: B. Bartok, W. Eberhard, F. Giese, G. Jacob, U. Johansen, F. W. Hasluck, I. Kunos, F. Luschan, Th. Menzel, G. Mezsaros, G. Nemeth, K. Rainhardt, H. Ritter, W. Ruben.

1927 yılında Ankara’da “Anadolu Halk Bilgisi Derneği” adıyla kurulan, bir süre sonra adı “Türk Halk Bilgisi Derneği” olarak değiştirilen dernek Türk halk bilimine ilişkin çalışmaları başlatan ilk kuruluştur. Çıkardığı “Halk Bilgisi Haberleri” adlı süreli yayınıyla Türkiye’nin çeşitli yörelerinden derlenen Halkbilim verilerini toplu bir biçimde sergilemiştir. Daha sonra Atatürk tarafından 19 Şubat 1932’de kurulan Halkevleri kültürün araştırılması, incelenmesi, yaygınlaştırılması ve halkla kaynaştırılmasında önemli rol oynamıştır. Halkevlerinin Köycülük Kolları köy ve kasabalara geziler düzenlemiş, bu gezilerde elde edilen ilgili verileri yerel dergilerde yayımlanmıştır. Halka dönük etkinlikleriyle bu kuruluşlar çeşitli illerde çıkardıkları yerel dergiler, yayınladıkları kitaplar aracılığıyla halk bilimi alanındaki verileri büyük bir bölümünü yitip gitmekten kurtarmışlardır. Halk bilimini ilgilendiren kılavuz ve el kitaplarının, monografilerin büyük bölümü çeşitli halkevlerinin aracılığı ile okuyucuya ulaştırılmıştır, 1955 yılında Türk Halk Sanatlarını ve Ananelerini Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Bu oluşum, iki kez ad değiştirerek günümüzdeki Folklor Araştırmaları Kurumu adını almıştır. 1964 yılında “Türk Folklor Kurumu”, 1966 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde Kurulan Milli Folklor Araştırma Dairesi” halk bilimine ilişkin ilk köklü çalışmaları başlatmışlardır.

Türk Dil Kurumu da halk ağzından derleme dergileri, derleme ve tarama sözlükleriyle dil konusunda halk bilimine katkıda bulunan kurumlar arasındadır.

Üniversitelerde uzun yıllar bağımsız bir folklor kürsüsü kurulamamıştır. Günümüz itibariyle (2000) bu alanda bağımsız kürsü yalnızca Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde kurulabilmiştir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde 1938-1948 yılları arasında halk edebiyatının yanında halk bilimi konularına da programında yer veren bir kürsü, Pertev Naili Boratav'ın öncülüğünde çalışmalar yapmıştır. Aynı fakültenin etnoloji kürsüsü ise etnoloji ve sosyal antropolojinin yanı sıra folklor konularını işlemektedir. Boratav ve İlhan Başgöz Türkiye dışındaki üniversitelerde Türk Halk Bilimi hakkında araştırma ve incelemeleriyle, bu alana önemli katkılar sunmuşlardır. Aynı fakültede Etnoloji ve Sosyal Antropoloji öğretim üyelerinden olan Orhan Acıpayamlı doğum, halk hekimliği, bibliyografya, Nermin Erdentuğ evlenme adetleri, Sedat Veyis Örnek halk inançları, ölüm vs. konularda monografik nitelikte araştırmalar yaparak yayınlamışlardır. Bu fakültenin tiyatro kürsüsü öğretim üyelerinden Metin And ve Özdemir Nutku geleneksel Türk tiyatrosu konusundaki araştırma ve incelemeleriyle halk bilimi alanına katkıda bulunmuşlardır. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde 1993 yılında Halk Bilimi Bölümü bağımsız bir bölüm olmuştur.

Atatürk Üniversitesi özellikle halk edebiyatı alanında verimli çalışmalar, araştırmalar yapmakta ve yayımlamaktadır.

1938 yılına kadar çeşitli dergilerde halk bilimi ile ilgili bazı yazılar yer alırken bu tarihte “Halk Bilgisi Derneği’nin yayınladığı “Halk Bilgisi Mecmuası” ile “Halk Bilgisi Haberleri’nde ağırlık tamamen Halk Bilimsel yazı ve derlemelere verilmiştir. Bunları zamanla Folklor Postası, Türk Folklor Araştırmaları, Türk Etnografya Dergisi, Folklor, Folklora Doğru, Sivas Folkloru, Halkbilimi gibi dergiler izlemiştir. Bunların bir kısmı yayınına son vermiştir. Yayınlanmaya devam edenler arasında Folklor/Edebiyat, Milli Folklor, Halk Bilim, Türk Dünyası, Erciyes gibi dergileri örnek verebiliriz. Halkevleri ve Fakülte dergilerinin halk bilimine katkıları olmuştur. Türkiye’de ilk resmi derlemeler İstanbul Belediye Konservatuvarı tarafından 1926 yılında başlatılmış; bu amaçla dört gezi düzenlenmiştir. Halk bilimin alanına giren

konulardan biri olarak derlenen türküler notaya alınarak 14 defter halinde yayımlanmıştır. İlk pentatonik türkü bu gezilerde Gümüşhane’de kaydedilmiştir. Mahmut Ragıp Gazimihal da 1929 yılında “Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz” adlı bir kitap yayımlamıştır.

Halk bilimi alanında hizmet veren resmi bir kuruluş olarak Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, geçmişten bugüne birtakım değişiklikler geçirerek kurulmuştur. İlk, “Milli Folklor Enstitüsü” adıyla 1966 yılında kurulmuştur. Amacı folklorun çeşitli konularında çalışmalar yaparak bir folklor arşivi, kütüphanesi, müzesi kurmak, yurdun değişik yerlerinde bu konularda yapılan çalışmaları birleştirip teşvik etmek ve bunlara rehberlik etmektir. 1973 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile “Milli Folklor Dairesi Başkanlığı” adını alan kurum 1982 yılında teşekkül eden Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde ana hizmet birimi olarak müstakil daire başkanlığı şeklinde görevini sürdürmüştür. 1989 yılında “Halk Kültürlerini Araştırma Dairesi Başkanlığı, 1991 tarihinde de “Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü” (HAGEM) adını almıştır.

TÜRK FOLKLORUNA İLİŞKİN BAZI ESERLER

1. Pertev Naili Boratava 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1969.
2. Özhan Öztürk. Folklor ve Mitoloji Sözlüğü. Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, ISBN 978-605-5738-26-6.
3. Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
4. Kenneth S. Goldsein, Sahada Folklor Derleme Metodları, MİFAD Yayınları, Ankara, 1977.
5. Sedat Veis Örnek, Türk Halkbilimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1977.
6. Toplumbilim Sayı: 6 Haziran 1997 / Nasreddin Hoca Özel Sayısı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Haziran 1997.
7. Halk Edebiyatı Dersleri, Tercüme: Pertev Naili Boratav; Ekler: Arnold van Gennep, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Mart 2000, ISBN 975-7306-64-9.
8. Öztürkmen, A. (1998). Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik (1st ed.). Istanbul, İletişim Yayıncılık.

KAYNAKÇA:

1. Ziya Gökalp, “Halka Doğru” Dergisi, 1913.
2. Mehmet Fuat Köprülü, “Yeni Bir İlim: Halkiyat-Folklor”, İkdam Gazetesi, 1914.
3. Rıza Tevfik Bölükbaşı, “Folklor”, Peyam Gazetesi, 1914.
4. Selim Sırrı Tarcan, “Halk İlmi (Halkiyat)”, Türkiye Edebiyat Mecmuası, 1924.
5. Pertev Naili Boratav, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, 1946.
6. Sedat Veyis Örnek, Folklor ve Türk Halk Edebiyatı, 1977.
7. Metin And, Geleneksel Türk Tiyatrosu, 1985.
8. Mahmut Ragıp Gazimihal, Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz, 1929.
9. Atatürk, Halkevleri Talimatnamesi, 1932.
- 10.Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü (HAGEM) Yayınları.
- 11.Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Halkbilimi Bölümü Yayınları.
- 12.İstanbul Belediye Konservatuarı, Türkü Derlemeleri, 1926.
- 13.Chesterton, G.K., Orthodoxy, 1908.

HÛMA KUŞU TÜRKÜSÜNDEKİ MİTOLOJİK UNSURLAR

Özet. İnsanlığın ilk zamanlarından beri var olan mitler, zamanla değişime uğramış olsa da günümüze kadar milli kültürün her alanında varlığını sürdürmüştür. Mitler, başlangıçta bir anlatı ürünüyken daha sonra bazı türler için mihenk taşı olmuştur. Bu türler içinde halk edebiyatı ile doğrudan ilişkisi olan türküler, mitolojik unsurlar bakımından oldukça zengin semboller halinde öne çıkmıştır. Yüzyıllar sonra inanç sistemi değişmesine rağmen evreni algılayış şekli olan mitlerin unutulmadan sanata aktarıldığı görülmüştür. Dolayısıyla kültür kodları, müzik, şiir resim ve mimari gibi sanatın hemen her alanına yansımıştır. Bu çalışmada halk ürünü olan türküler özelinde mitolojik öge olan “Hûma” kuşunun güftesinde yer alan mitolojik izler ve ezgi yönlendirmesi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Türkü, Hûma kuşu, Halk Bilimi

Abstract. Myths, which have existed since the first times of humanity, have persisted in every field of national culture until today, even as they have been changed over time. Early times myths were narrative products, and then they became touchstones for certain genres. Within these genres, folk songs, directly related to folk literature, emerged with symbols rich in mythological elements. Centuries later, although the belief systems changed, it has been observed that myths, a way of perceiving the universe, were still preserved in art. Consequently, cultural codes are reflected in almost every field of art, including music, poetry, painting, and architecture. In this study, mythological traces and melody direction are found in the lyrics of the Huma bird, which is a mythological element, specifically in folk songs.

Key words: Mythology, folk music, Hûma bird, Folklore

Annotatsiya. Insoniyat paydo bo'lganidan beri mavjud bo'lgan miflar vaqt o'tishi bilan rivojlangan bo'lsada, milliy madaniyatning har bir jabhasida bu miflar bugungi kungacha saqlanib qolgan. Dastlab hikoya mahsuli bo'lgan afsonalar keyinchalik ma'lum janrlar uchun tayanch tushunchaga aylandi. Bu janrlar ichida xalq adabiyoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan xalq qo'shiqlari mifologik unsurlarga boy timsollar sifatida ajralib turadi. Asrlar o'tib, e'tiqod tizimlari o'zgarganiga qaramay, olamni idrok etish usuli bo'lgan miflar san'atga doimiy ravishda o'tib bordi. Binobarin, madaniy izlar san'atning deyarli barcha sohalarida, jumladan, musiqa, she'riyat, rassomlik va me'morchilikda o'z aksini topgan. Ushbu tadqiqotda mifologik qush “Huma” lirikasida, xususan, xalq qo'shiqlarida uchraydigan mifologik ta'sirlar va ohangdor yo'nalish tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar: Mifologiya, xalq qo'shig'i, Huma qushi, folklor

Giriş. Mythos (mit) ve logos (bilim) kelimelerinden oluşan mitoloji, doğaüstü varlıkların etkinliğiyle bazen gerçeklik, bazen de onun bir parçası olarak gerçekliğin yaşama nasıl yansıdığını dile getirir (Azra Erhat, s. 5-7). Mit bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır (Mircea Eliade, s.16). Mitoloji yaşamla birebir bağlantılı olarak dünyayı algılama biçimidir.

Halk ürünü olan mitler bazı türlerin olmazsa olmazı olmuştur. Anlatı türleri içinde varlığını korumuştur. Mitolojinin ilk işlevi uyanan bilincin bu evrenin *mysterium tremendum et fascinans* (ürpertici ve bağlayıcı giz) olarak kabul edilmesini sağlamaktır. İkinci işlevi bu biçimi yorumlayıcı bütüncül bir imge geliştirmesidir. Üçüncü işlevi ise ahlaki bir düzeni savunmaktır. Coğrafya ve tarihle koşullanmış bireyi toplumsal aidiyetin gerekliliklerine göre biçimlemektir (Joseph Campbell, s.14-15).

Türk mitolojisinde destan, efsane, masal, hikâye gibi türler içinde mitler; simgeler halinde bulunmaktadır. Özellikle Dede Korkut hikâyeleri ve destanlar Türk halkının kültür kodlarını bünyesinde barındıran önemli öğelerdir (Hasan Aksoy, s.2). Dolayısıyla anlattığı sözlü ürünler, düşüncelerinde yaşayan inançlardan bağımsız değildir. Milli kültürün ilk ve esas unsuru olan Türk mitolojisi gerek sözlü edebiyatta gerekse inanç düzeyinde var olmasıyla Türk kültürünün her basamağında kendine yer bularak geçmişten geleceğe köprü olmuştur. (Fuzuli Bayat, s.14) Mitler yaşanan coğrafya ile sınırlı kalmayıp yüzyıllar sonra Türkistan'dan Anadolu'ya taşınmıştır. Türk halk mûsikîsi ezgi varlığından beslenerek şekillenen, çoğu zaman halk şiirinin mani, ağıt, oyun havaları vb. gibi çeşitli biçimlerini de ihtiva eden ezgili bir tür olan türkü (Nesrin Feyzioğlu, s.51) formundaki Hûma kuşu güfte muhtevasında önümüze çıkmaktadır.

Hûma Kuşu

Dini düşüncenin en eski evrelerinden biri olarak kabul edilen zoomorfizm, evrenin en eski algılanış şekli olarak karşımıza çıkar (Fuzuli Bayat, s.60). Asya bozkırlarının en eski geleneğine göre göçebe toplumların yönetimi, zoomorfik fenomenlerin belirleyici bir rol oynadığı etnogenetik mitlerle meşrulaşmıştır (Agnes

Birtalan, s.69). Zoomorfik ögelerden biri olan Hûma kuşu bazen cennette oturarak, bazen de uçarak, yedi kat göğün üzerindeki felekler ve burçlar arasında dolaşan hatta Tanrı'ya kadar gidip gelen bir kuştur. Bazı Türk lehçelerinde *kumay*, Anadolu Türkçesi'nde *hüma/huma* şeklinde söylenen Farsça *hümâ/hümây* adındaki bu mitolojik kuş, İslâmiyet öncesi Türk inançları içinde de yer alan hayat ağacı ile hayat suyu yanında üçüncü önemli motiftir (Cemal Kurnaz, s.478).

Eski Türk inancındaki dişi tanrı Umay ile benzerlikleri üzerinde de durulan Hûma kuşunun yaşadığı mekân aklın alamayacağı, gözün göremeyeceği kadar yükseklerde ve sınırsız bir genişlikte tasavvur edilmiştir. Umay, ana tanrıça yaşam tanrıçasıdır. İyilikler yapar. Doğacak çocukları belirler. Kuş kılığına bürünebilir ve kanatlıdır. (Deniz Karakurt, s.220).“Başa devlet kuşu, Hûma kuşu konu” tabiri de yine Umay ile bağlantılıdır (Bahattin Uslu, s. 45). “Risale-i Azize” Hûma kuşunu şöyle naklediyor: “Diyorlar ki Hûma kuşu maruf bir kuştur. Kuzgun büyüklüğünde olup kanat uçları kara, başı yeşil olur. Yaşadığı yer havadır. Yumurtasını havada yumurtlar, yavrusunu da havada çıkarır. Bazen yeryüzüne kırk arşın kadar yaklaşır ve geri döner. İşte o zaman bu kuşun gölgesi birinin üzerine düşerse cihanda padişah ola” (Abdulkadir İnan, s.37). Kırgızlarda “karkuşu” diye de bilinen büyük bir kartal, *kumay* adıyla tanınmaktadır (Bahattin Ögel, s. 365).

Bu mitolojik ögenin uzantısı olarak günümüzde Özbekistan'ın devlet armasında mutluluk ve özgürlüğü simgeleyen Hûma kuşu sağa bakar şekilde bulunmaktadır. Hûma kuşunun arkasında yer alan dağlar ve nehirler ülkenin kendine özgü doğal ve iklim koşullarına işaret etmektedir (Cengiz Buyar, s.29).

Türk halk edebiyatında Hûma aynı zamanda güzelliğin de bir timsali idi. Nitekim Yunus şöyle der: “Ne erenler geldi geçti, bunlar yurdu kaldı göçtü Pervaz vurup Hakka uçtu, Hüma kuşudur, kaz değil”. Yunus Emre İslamiyet'te Allah'ın

mekânsız olduğunu göstermek için, Hûma kuşunu örnek olarak göstermiştir (H. D. Batıslam, s. 190).

Huma Kuşu

Yöresi: Erzurum Notaya Alan: Aylin EVİN KÜÇÜKÇELEBİ
Kinden Ahudî: Mükerrrem KEMERTAS

Serbest

Yav ri yav ri hu ma ku şu yük sek ler den ses le nir

Ah yar koy nun da bir çift su na bes

le nir bes le ni r Yav ri yav ri sen ağ la ma kir pik le rin is

la nir Ah ben ağ lım ki

de li gö nül us la nir us la ni r

Türk halk musikişi ile halk edebiyatının birbirini bütünleyen simetrik bir ilişki içinde olması, türkülerin söz unsurundaki muhteva ve milli kodlarını afişe etmektedir. Kültürel genetik şifrenin belli bir zaman ve coğrafyaya bağlı kalmadan hatırlanmasını sağlar ve toplumsal hafızanın yaratılmasında en etkili yollardan biri olur. Bu doğrultuda Türk halk musikişinin tanınmış ezgilerinden olan “Hûma kuşunun söz unsurunu inceleyecek olursak;

Yavri yavri Hûma kuşu yükseklerden seslenir/ Ağam yâr koynunda bir çift suna beslenir. Yavri yavri sen ağlama kirpiklerin ıslanır/ Ağam ben ağlım ki belki gönül uslanır. Eser maya türündedir. Mayalar, genellikle aşk, sevgi, sevgili, ayrılık, gurbet vb. konular işlemiştir. Sözleri çoğunlukla anonim olmasına karşın saz şairlerine ait olanları da vardır (Atınç Emnalar, s. 366). Genellikle 4+7 duraklı 11’li hece ölçüsünde olan mayaların sözlerinde Oh, Yavri yavri, Oğul of, Ağam gibi terennüm ile -i, -e,-a, sesleri uzatılacak şekilde bestelenir. Öyle ki sesli harflerin vokalde tutulması daha kolaydır. Maya türündeki uzun havalar çoğunlukla hüseyini makamında yakılmıştır. Dügâh perdesinden hüseyini perdesine çıkış ile başlar. Belirli tekrarlamalar ile icra

edilir. Perdeler üzerinde kısa kalışlar ile karara gelinir (Erkan Akbaş, s.93). A cümlesinde hüseyni makamının güçlüsü olan hüseyni perdesinde yarım karar yaptıktan sonra neva perdesinde rast ve buselik çeşnili asma kalışlar yapmıştır. B cümlesinde çargâh perdesinde çargâh çeşnili asma kalış yapılmıştır. Ayrıca güfte direk makamın güçlüsü ile başlamıştır. Türkünün söz unsurunda Hûma kuşu yükseklerden seslenir derken bu sesleniş makamının güçlüsü olan hüseyni perdesine vurgu yapılarak notanın en yüksek değeri olan 2'lik notalar ard arda kullanılmıştır. Hüseyni perdesindeki bu nota süresi Hûma kuşunun gökteki hâkimiyetini ve yaşadığı mekânın sınırsız bir genişlikte olması ile estetik bir uyum yakalamıştır.

Hûma kuşu vuslatı mümkün olmayan sevgileri tasvir eden en güzel metafordur. Türkünün daha ilk sözlerinde Hûma kuşu sembolünün kullanılması imkânsız bir aşkın habercisi olmakla birlikte güftenin temasına vurgu yapmıştır. Bu sebeple aşığın maşukuna kavuşması mümkün olmayan bir aşk, yükseklerde uçan Hûma kuşuna benzetilerek anlatılmıştır. Sevgilinin güzelliği Hûma gibi ulaşılması zor ütopik bir güzelliştir. Sevgilinin saç ve kaş Hûma kuşunun kanatlarına, saçının gölgesi ise mutluluk getirdiğine inanılan gölgesine benzetilir (Cemal Kurnaz, s.478). Sevgili Hûma olduğu zaman artık avlanması çok zordur. O sebeple hüseyni perdesindeki nefes kontrolü oldukça güçtür. Ayrıca Hûma kuşunun hiç durmadan kanat çırpması da sonsuz sevgi ve ölümsüzlüğe işaret eder. Yükseklerden kanat çırparak seslenmesi de sonsuz sevginin habercisidir. Dolayısıyla mitolojik öge olan Hûma kuşunun güftede kullanılması tesadüf değildir.

Sonuç

Türkülerde doğrudan veya dolaylı kullanımlar olmuş olsa da şunu belirtmek gerekir ki bu kullanımlar bilinçsizce ya da rastgele kullanımlar değildir. Görülen anlam ve imalardan başka kültürel kodların taşıyıcısı olduğu aşikârdır. Mitolojik imge ve motifler Türk mitolojisini içerisinde barındıran köklü varlıklara ve sembollere sahiptirler. Türkler evreni algılayıp yorumlarken ya da tasavvur ederken kendi hayat görüşlerinden, yaşantılarından ve sosyo-kültürel yaşamlarından faydalanmış bunu da sözlü eserlere yansıtmıştır. Yüzyıllar sonrasında bile inanç sistemi değişmesine rağmen evreni algılayış şekli olan mitler unutulmadan sanata aktarılmıştır. Anadolu

coğrafyası Türk mitolojisinin yoğrulduğu ve geliştiği bir coğrafyadır. Anadolu’da olgunlaşan bu mitolojik öğeler günümüzde Türk halk müziğinin ve edebiyatın birer aynası gibidir. Erzurum yöresine ait Hûma kuşu türküsü ve daha birçok örnek ile türkülerdeki mitolojik izleri çoğaltmak mümkündür.

KAYNAKÇA:

1. AKBAŞ Erkan (2019), Trt Türk Halk Müziği Repertuvarında Yer Alan Maya Türündeki Uzun Havalara Müzikal Açısından İncelenmesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Müzik Bilimleri Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
2. AKSOY, Hasan (2017), İslam Öncesi Dönemde Türklerde Kozmoloji Anlayışı (Mitoloji Ve Destanlara Göre, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Yüksel Lisans Tezi, Konya 2017.
3. BATİSLAM, H. D. (2002). Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hûma, Anka, Simurg. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi I, 185-208. BAYAT Fuzuli, Türk mitolojik sistemi 1, İstanbul 2020, Ötüken yayınları.
4. BİRTALAN AGNES, “An Oirat Ethnogenetic Myth In Written And Oral Traditions (A Case Of Oirat Legitimacy”, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Volume 55 (1-3), 69-88 (2002)
5. BUYAR CENGİZ, "Dünya Medeniyetlerinin Kavşağındaki Orta Asya", Yeni Dünya Düzeninde Özbekistan, Editör: Hakan Arıdemir, İstanbul 2022.
6. ELİADE, Mircea (2001), Mitlerin Özellikleri. Çev. Sema Rifat, İstanbul: Om Kuram Yayınevi.
7. EMNALAR Atıncı (1998), Türk Halk Müziği ve Nazariyatı. İzmir 1998, Ege Üniversitesi Yayınları.
8. ERHAT, Azra (1989), Mitoloji Sözlüğü, İstanbul.
9. FEYZİOĞLU, Nesrin (2017), “İdeoloji, Mantalite, Tarih Ve Anlatı Kavramları Çerçevesinde Türkü (Halk Şarkısı) Biçimi”, İnönü Üniversitesi Kültür Ve Sanat Dergisi Cilt/Vol. 3 Sayı/No. 1, s. 49-63.
10. İNAN Abdulkadir (2023), “Tarihte ve Bugün Şamanizm”, Ankara, Altınordu yayınları
11. KARAKURT, Deniz (2011), Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü, e-

kitap.

12. KURNAZ Cemal (1998) “Hûma”, DİA, c. XVIII, İstanbul.
13. ÖGEL Bahattin (1993), Türk Mitolojisi, 1.cilt, TTK Yayınları, Ankara.
14. USLU Bahattin (2017), Türk Mitolojisi, Kemer yayınları, İstanbul.

AŞIK NEŞET ERTAŞ: BOZKIRIN TEZENESİ

Özet. Türk halk müziği, Anadolu'nun kültürel çeşitliliğini, tarihsel derinliğini ve toplumsal yapısını yansıtan en önemli sanat alanlarından biridir. Bu geleneğin son yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri hiç şüphesiz Aşık Neşet Ertaş'tır (1938–2012). “Bozkırın Tezenesi” olarak anılan Ertaş, sadece bir müzisyen değil, aynı zamanda halkın duygularını, toplumsal hafızasını ve kültürel kimliğini yansıtan bir halk ozanı olarak kabul edilmektedir. Bu makalede Neşet Ertaş'ın hayatı, sanatı, bağlama icrasındaki ustalığı, eserlerinin tematik boyutu ve toplumsal etkileri incelenmiştir. Çalışmada, onun müziğinin yalnızca estetik bir ifade aracı değil, aynı zamanda bir kimlik inşası ve kültürel aktarım unsuru olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca UNESCO tarafından “Yaşayan İnsan Hazinesi” ilan edilmesinin, Ertaş'ın uluslararası boyutta da değerinin kabul edildiğini gösterdiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk halk müziği, bozlak, bağlama, âşıklık geleneği, toplumsal hafıza.

Abstract. Turkish folk music is one of the most important artistic fields that reflects Anatolia's cultural diversity, depth, and social structure. One of the most important figures in this tradition in the last century is undoubtedly Aşık Neşet Ertaş (1938–2012). Known as the "Plectrum of the Steppe," Ertaş is considered not only a musician but also a folk poet who reflects the diverse social memory and cultural changes of the people. This article examines Neşet Ertaş's life, art, mastery of bağlama playing, the thematic dimension of his works, and their social distribution. The study argues that music is not only a means of aesthetic communication but also a constructive element of identity and cultural identity. It is also emphasized that UNESCO's declaration of him as a "Living Human Treasure" demonstrates that Ertaş has been recognized and acknowledged internationally.

Keywords: Turkish folk music, bozlak, bağlama, minstrel tradition, collective memory.

Annotatsiya. Turk xalq musiqasi Anadoluning madaniy xilma-hilligi, tarixiy chuqurligi va ijtimoiy tuzilishini aks ettiruvchi eng muhim badiiy fanlardan biridir. Bu an'ananing o'tgan asrdagi eng muhim vakillaridan biri, shubhasiz bu Oshiq Neshet Ertash (1938–2012) hisoblanadi. “Dasht hiylasi” nomi bilan mashhur bo'lgan Ertash nafaqat musiqachi, balki xalqning his-tuyg'ulari, umumiy xotirasi va madaniy o'ziga xosligini aks ettiruvchi xalq shoiri ham sanaladi. Ushbu maqolada Neshet Ertashning hayoti, san'ati, bog'lama mahorati, asarlarining tematik jihati va ijtimoiy ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot ishi shuni ko'rsatadiki, uning musiqasi nafaqat estetik ifoda vositasi, balki o'ziga xoslikni qurish va madaniy uzatish elementidir. Shuningdek, uning YUNESKO tomonidan “Tirik inson xazinasi” deb

e'lon qilinishi Ertashning qadri xalqaro miqyosda e'tirof etilganini ko'rsatgani ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: *Turk xalq musiqasi, bozlak, bağlama, ashula an'anasi, jamoaviy xotira.*

Giriş. Türk halk müziği, sözlü kültür geleneğinin en önemli taşıyıcılarından biridir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yüzyıllardır süregelen âşıklık geleneği, hem müzikal hem de edebi yönüyle halkın hafızasında güçlü bir yer edinmiştir. Âşıklar, yalnızca saz çalıp türkü söyleyen sanatçılar değil, aynı zamanda halkın düşüncelerini, sevinçlerini, kederlerini ve hayata bakışını dile getiren kültür elçileridir.

20. yüzyılda bu geleneğin en güçlü temsilcilerinden biri olan Neşet Ertaş, babası Muharrem Ertaş'ın izinden giderek Anadolu bozkırlarının sesi olmuştur. O, sanatında bireysel duyguları toplumsal gerçeklikle harmanlamış, eserlerinde aşkı, gurbeti, yoksulluğu ve toplumsal dayanışmayı işlemiştir. Bu yönüyle Neşet Ertaş, yalnızca bir halk ozanı değil, aynı zamanda Anadolu insanının sözcüsü, bir kültür taşıyıcısıdır.

Bu makalede öncelikle Neşet Ertaş'ın hayatı ve yetiştiği ortam ele alınacak, ardından sanatsal üslubu ve eserlerinin tematik özellikleri incelenecek, son olarak ise toplumsal ve kültürel etkileri değerlendirilerek sonuç kısmında genel bir analiz yapılacaktır.

Hayatı ve Sanatının Kaynakları

Neşet Ertaş, 1938 yılında Kırşehir'in Çiçekdağı ilçesine bağlı Abdallık kültürüne mensup bir ailede dünyaya gelmiştir. Babası Muharrem Ertaş, 20. yüzyıl Anadolu'sunun en önemli bozlak ustalarından biri olarak bilinmektedir. Küçük yaşta bağlama çalmayı öğrenen Neşet, babasının düğünlerde, cemiyetlerde icra ettiği türkülerle büyümüştür. Bu durum, onun müzik anlayışının temelini oluşturmuştur. 1950'li yıllarda Ankara'ya giden Neşet Ertaş, burada plak kayıtları yapmaya başlamış ve kısa sürede büyük bir dinleyici kitlesine ulaşmıştır. “Neden Garip Garip Ötersin Bülbül” ve “Gönül Dağı” gibi eserleriyle geniş halk kitlelerinin gönlünde yer edinmiştir.

Ancak onun hayatı yalnızca sanatsal başarılarla değil, aynı zamanda zorluklarla da doludur. Maddi sıkıntılar, gurbet yılları ve sağlık sorunları, onun türküleriyle halkın acılarını daha içten dile getirmesini sağlamıştır. Ertaş'ın 1970'li yıllarda Almanya'ya işçi olarak gitmesi, gurbet temasını daha yoğun biçimde eserlerine yansıtmasına neden olmuştur.

Neşet Ertaş'ın sanatı, Anadolu bozkır kültürünün en saf ve en özgün yansımalarından biridir. Onun sanatsal üslubu üç ana başlık altında incelenebilir:

1. Bozlak Geleneği

Bozlak, İç Anadolu'nun kendine özgü uzun hava formudur. Çığlık, ağıt ve feryat gibi güçlü duygusal öğeler içerir. Neşet Ertaş, bozlak icrasında sesinin geniş tınısıyla bu formu en üst seviyeye taşımıştır.

2. Bağlama İcrası

Neşet Ertaş'ın “Bozkırın Tezenesi” olarak anılmasının nedeni, bağlama çalmadaki eşsiz ustalığıdır. Tezene vuruşlarında hem teknik incelik hem de duygusal yoğunluk bulunur. Bağlama onun elinde yalnızca bir enstrüman değil, adeta konuşan bir dilden farksızdır.

3. Tematik Zenginlik

Eserlerinde aşk, ayrılık, kader, gurbet, yoksulluk ve toplumsal dayanışma temaları işlenir. Ancak bu temalar yalnızca bireysel duyguları değil, toplumsal gerçeklikleri de yansıtır.

Neşet Ertaş ve Toplumsal Hafıza

Neşet Ertaş'ın en önemli yönlerinden biri, sanatını halkın kolektif belleğiyle bütünleştirmesidir. Onun türkülerinde bireysel bir duygunun arkasında daima toplumsal bir anlam vardır. “Zahidem” yalnızca bireysel bir aşk türküsü değil, aynı zamanda halkın ortak duygusunu temsil eder. “Gönül Dağı” yalnızca bireysel bir hasret değil, toplumsal bir özlemin simgesidir.

Ayrıca Ertaş, hiçbir zaman halktan kopmamış, sanatını halkın içinden bir birey olarak sürdürmüştür. Halk konserlerinde “Benim ustam halktır” diyerek sanatsal kimliğinin kaynağını açıkça ifade etmiştir.

UNESCO ve Uluslararası Tanınırlık

2010 yılında UNESCO tarafından “Yaşayan İnsan Hazinesi” ilan edilen Neşet Ertaş, yalnızca ulusal değil, uluslararası ölçekte de değer kazanmıştır. Bu unvan, onun sanatının evrensel bir kültürel miras unsuru olarak kabul edildiğinin göstergesidir.

Neşet Ertaş, 2012 yılında hayatını kaybettiğinde, yalnızca bir sanatçı değil, bir kültür hazinesi olarak anılmıştır. Türkiye’nin dört bir yanında milyonlarca insan onu kendi ailesinden biri gibi görmüş ve kaybını derin bir üzüntüyle yaşamıştır.

Sonuç. Neşet Ertaş, Türk halk müziğinin ve âşıklık geleneğinin son büyük temsilcilerinden biri olarak müzik tarihimizde eşsiz bir yere sahiptir. O, sanatında bireysel acıları ve sevinçleri dile getirirken aynı zamanda toplumsal belleği de canlı tutmuştur. Eserleri, günümüzde hâlâ aynı tazeliikle dinlenmekte ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Onun mirası yalnızca müzik tarihimizin değil, toplumsal kültürümüzün de ayrılmaz bir parçasıdır. Ertaş, halkın gönlünde bir ozan, bir bilge ve bir gönül adamı olarak yaşamaya devam etmektedir.

Kaynakça:

1. Başgöz, İ. (2008). Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği. İstanbul: Pan Yayıncılık.
2. Ertaş, N. (2004). Neşet Ertaş: Bozkırın Tezenesi (Söyleşiler). İstanbul: İletişim Yayınları.
3. Oğuz, M. Ö. (2013). “Âşıklık Geleneği ve Neşet Ertaş.” Milli Folklor Dergisi, 25(100), 5-18.
4. Öztürk, O. (2012). Türk Halk Müziği ve Bozlak Geleneği. Ankara: Akçağ Yayınları.
- UNESCO. (2010). “Living Human Treasures: Neşet Ertaş.” Paris: UNESCO Kültürel Miras Programı.
5. Yıldırım, R. (2015). “Neşet Ertaş’ın Türk Halk Müziği İçindeki Yeri.” Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 22(2), 231-248.

Нодира Сабирова
Пресс секретарь государственного
музея прикладного искусства и истории
ремесленничества Узбекистана,
независимый исследователь (PhD) УзДСМИ

“РОЛЬ СУЗАНИ В СЕМЕЙНЫХ ОБРЯДАХ”.

Аннотация. Уникальные вышивки Узбекистана, собранные в музеях, хранящиеся у отдельных коллекционеров и бытующие среди населения, до сих пор малоизученны. В этой статье рассматривается традиция вышивки в её многочисленных формах, а также особенности, отличающие местные орнаментальные стили который занимает важное место в свадебных ритуалах. Особое внимание уделяется выявлению связи между вышивкой и ритуальными и религиозными практиками, преобладавшими на этапах развития общества, а также раскрытию значения композиций и узоров.

Ключевые слова: сузани, чевар, чизмакаш, руйиджо, болинпуш, болишт, дошта даррондем, джойнамаз, сандали, сандалипуш, гаворапуш, зардевор и зеби тахмон, бугджома, буйро-карс, кошакарс, дасторпеч, дастор, чор-чирог.

Annotatsiya: O'zbekistonning muzeylarda to'plangan, ayrim kolleksionerlarda saqlanayotgan va aholi orasida yurgan noyob kashtalari hali kam o'rganilgan. Ushbu maqolada to'y marosimlarida muhim o'rin tutgan kashtachilik an'anasi va uning ko'plab shakllari, shuningdek, mahalliy naqsh uslublari ajratib turuvchi xususiyatlar haqida so'z yuritiladi. Kashtachilikning jamiyat taraqqiyoti bosqichlarida amalda bo'lgan marosim va diniy amallar bilan bog'liqligini ochib berish, kompozitsiya va naqshlarning ahamiyatini ochib berishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Tayanch iboralar: so'zani, chevar, chizmakash, ruijo, bolinpush, bolisht, voladi darrondem, joynamoz, sandali, sandalipush, gavorapush, zardevor va zebi taxmon, bug'joma, buyro-qars, qo'shakars, dastorpech, dastor, chor-chiroq

Annotation. The unique embroideries of Uzbekistan collected in museums, kept by individual collectors, and found among the population are still poorly studied. This article examines the embroidery tradition in its numerous forms, as well as the distinctive features of local ornamental styles that hold an important place in wedding rituals. Special attention is paid to identifying the connection between embroidery and the rituals and religious practices that prevailed in the stages of societal development, as well as to revealing the significance of compositions and patterns.

Keywords: suzani, chevar, chizmakash, ruyijo, bolinpush, bolisht, oldi darrandem, joynamaz, sandali, sandalipush, gavorapush, zardevor and zebi taxmon, bug'joma, buyro-qars, qoshakars, dastorpech, dastor, chor-chiroq

Искусство вышивания в Узбекистане имеет глубокие корни и обширные традиции, отражающие богатую культурную историю региона. Вышивка особенно в виде сузани, занимает центральное место в жизни узбекского народа

играет важную роль в различных семейных обрядах. Сузани – это не просто украшение, они несут в себе символику и значимость. Каждая вышивка создаётся с любовью и вниманием к деталям, часто с использованием ярких цветов и сложных орнаментов, которые могут передавать определённые значения и эмоции. Эти декоративные изделия использовались не только для украшения интерьеров, но и как приданного невесты, что подчёркивает их важность в свадебной обрядности. Процесс создания вышивок объединяет женщин разных поколений. Это не только творческое занятие, но и форма передачи знаний и традиций от матери к дочери. Вышивание становится своеобразным ритуалом, который укрепляет семейные узы и сохраняет культурное наследие. Каждый регион Узбекистана имеет свои уникальные стили и техники вышивания. Бухара, Гиждуван, Самарканд и другие города славятся своими характерными орнаментами и приёмами, которые отражают местные традиции и особенности.

Сузани –главный вид свадебных вышивок, которые изначально служили покрывалом на постель новобрачных. В некоторых местах как например Ташкент и Ура-Тюбе в Таджикистане во время свадьбы под сузани, как под балдахином, вели невесту в дом жениха. В Самарканде, где невесту везли на лошади, вышивкой укутывали девушку с головой; так она выезжала из родительского дома и въезжала в свою новую семью. И тот и другой обряд считался защитным, магическим средством.

В конце XIX века сузани-покрывала стали использоваться ещё и как настенное панно. Однако всегда этому прекрасному изделию из текстиля жителями Центральной Азии и Узбекистана в частности придавали магический смысл. Сузани играло значимую роль в семейных обрядах и в особенности свадебном торжестве. Вышивка считалась основным декором интерьера комнаты молодоженов и самое главное она в качестве талисмана-оберега защищала молодую семью от злых духов, сглаза и приносила счастье и удачу. Сузани обычно вышивала группа молодых девушек – «чевар», по заранее подготовленному рисунку искусными мастерицами – «чизмакаш».

Большие сузани вышивали очень долго. Иногда на это уходило 8-9 месяцев. Очень часто в конце работы небольшой участок узора или какая-то деталь его оставлялась незаконченными, что символизировала преемственность поколений, пожелание мастерицы, что ее дело, ее ремесло будут продолжены дочерьми и внучками.

Декоративные вышивки типа сузани, представ перед нами в качестве произведений прикладного искусства, изначально были порождены житейскими нуждами: они употреблялись на застеленную постель, и основные их виды возникли как покрывало, простыня и накидка на подушку; это назначение вышивок отразилось и в их названиях: сузани — в узком смысле «вышитое покрывало», руйиджо — «поверхность постели», болинпуш — «покрывало на подушки». Так как у народов Средней Азии было принято спать на полу и на день постели всей семьи убирались и складывались стопкой, то речь идет об употреблении вышивок для сна: на них действительно спали, ими укрывались. Это было обязательно для новобрачных, в Самарканде вышивки использовались до тех пор, пока комплект приданого невесты не был изношен, как говорилось, «дошта даррондем» — «употребляя, порвали».

К названным видам вышивок, которые были главными, в разное время добавилось несколько второстепенные вышивки как например джойнамаз — «подстилка для молитвы» так как молитва не должна была совершаться на голом полу или земле); сандалипуш — скатерть, которой покрывается

низенький столик (сандали) (сандали — низкий широкий столик, который ставится над углублением в полу, наполненным горячими углями, и накрывается одеялом. Под сандали зимой согревали руки и ноги); гаворапуш — покрывало на колыбель; зардевор и зеби тахмон — вышитые фризы, которые украшали верхнюю часть стен комнаты; бугджома («узел с одеждой») — полотнище для завертывания постелей — либо запасных, не употребляемых ежедневно, либо перевозимых куда-нибудь (обычно при переездах в загородные дома на летний сезон). В начале второй половины XIX в. в Самарканде существовали еще два позже исчезнувших вида вышивок: буйрокарс — «плат на циновку» и кошакарс — парные поясные платки, вышивавшиеся на одном полотнище и сплошь покрытые вышивкой: сначала они использовались для украшения стен свадебной комнаты наряду с другими видами декоративных вышивок, потом разрезались и донашивались в качестве пояса. В Ташкенте в число второстепенных (в основном тех же, что и в Самарканде) входил кирпич — небольшое продолговатое вышитое полотнище, предназначенное для завешивания средней узкой ниши в передней стене комнаты, что было характерной чертой жилой архитектуры Ташкента. В Бухаре в состав второстепенных вышивок входил небольшой квадратный дасторпеч, в него завертывалась парадная чалма (дастор), которую снимали с головы не разматывая и бережно хранили в одной из стенных ниш. Вышитые фризы, как и вышивки для покрывания сандалей и колыбели, в Бухаре отсутствовали. Все перечисленные виды вышивок были предметами быта, но с тех давних пор, как они начали покрываться вышитыми узорами, они приобрели не столько утилитарное, сколько художественное значение.

В жилище молодых вышивки продолжали висеть вплоть до рождения первенца; они не только выполняли служебную и декоративную функцию, но и по-прежнему выступали как своеобразный магический щит, оберегающий молодожёнов, обеспечивающее успешное зачатие и роды.

К концу XIX века значительно возрастают торговые связи с другими государствами, увеличивается ввоз в Узбекистан дешёвых фабричных товаров.

Это отразилось на художественных ремеслах Узбекистана, некоторые отрасли, не выдержавшие большой конкуренции фабричных тканей, почти прекратили своё существование, в том числе ряд кустарных видов ткачества. Декоративные изделия стали производиться не только в качестве приданного невесты или нужд семьи, как было раньше, но и профессиональными вышивальщицами на заказ богатых домов или продажи на рынок. Работа на рынок постепенно ухудшала качество вышивки. Но несмотря на некоторые черты упадка в вышивальном искусстве, в начале XX века мастерицы создают новые вышивки, обладающие рядом художественных качеств, неизвестных в предшествующие эпохи. Жители тех районов, где они производились, не могли себе представить убранства дома, особенно жилища новобрачных, без вышивок. Но как средство украшения жилища вышивки использовались в разных районах неодинаково. В одних — к ним принадлежал Самарканд — они развешивались по стенам свадебной комнаты, покрывая их сплошь. В других, например, в Бухаре, вышивки постилались на высокое брачное ложе: складывали друг на друга многочисленные одеяла и тюфячки, приготовленные в приданое, перемежая их вышивкой. Каждая из них постигалась поверх нескольких одеял так, чтобы от вышивки, оказавшейся под лежащим выше слоем одеял, была видна кайма, — и только последняя, самая верхняя вышивка была видна полностью.

Но как бы ни употреблялись вышивки в быту, они везде изготовлялись как прекрасные художественные произведения. Их орнаментальное оформление было композиционно завершенным, все входившие в композицию мотивы строго уравнивались в четкой, но не сухой подчиненности общему целому.

По мере развития этого искусства — а оно, несомненно, давно стало одной из основных сфер, в которых проявлялось художественное творчество женской части среднеазиатского общества, — на первый план выступила и сделалась основной именно эта роль сузани. В то же время представление об их магическом значении стало ослабевать и почти сошло на нет. С течением времен

хотя они изменились во многом, но всё же сохранили самобытность, верность к традициям и культуре узбекского народа.

Использованная литературы:

1. О.А.Сухарева «Сузани среднеазиатская декоративная вышивка» Восточная литература, М.2006 г.
2. А.Хакимов. «Прикладное искусство Узбекистана: традиции и инновации» Ташкент.2013 год. 24-25 стр.
3. Г.Э.Абророва, Н.З.Собирова. “Традиции и инновации самаркандской вышивки”. Международный научно-образовательный электронный журнал “Лучшие интеллектуальные исследования”. 104-105 стр.

Мусакулова Д.А.
Магистр - Культурно досуговых
работ, PhD докторант
Южно Казахстанский университет
имени М.Ауезова, Шымкент, Қазақстан,

НАУЧНЫЙ ОБЗОР: МУЗЫКА КАК КУЛЬТУРНОЕ ЯВЛЕНИЕ ОБЩЕСТВО, ЛИЧНОСТЬ И ТЕРАПЕВТИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ

***Аннотация.** Этот научный обзор рассматривает музыку как многогранный культурный феномен, исследуя ее роль в формировании общества, развитии личности и предоставлении терапевтических преимуществ. Опираясь на междисциплинарные исследования из музыковедения, психологии, социологии и нейробиологии, этот обзор синтезирует современное понимание фундаментальной позиции музыки в человеческой культуре и ее глубокое влияние на индивидуальный и коллективный человеческий опыт. Анализ показывает, что музыка функционирует не только как художественное выражение, но и как сложный социальный инструмент, который влияет на когнитивное развитие, эмоциональное благополучие, культурную идентичность и социальную сплоченность.*

***Ключевые слова:** музыкальная культура, социальный феномен, музыкальная терапия, развитие личности, культурное наследие, нейробиология музыки.*

***Abstract.** This scholarly review explores music as a multifaceted cultural phenomenon, examining its role in shaping society, fostering personal development, and providing therapeutic benefits. Drawing on interdisciplinary research from musicology, psychology, sociology, and neuroscience, this review synthesizes the current understanding of music's fundamental position in human culture and its profound impact on individual and collective human experiences. The analysis reveals that music functions not only as an artistic expression but also as a complex social tool that influences cognitive development, emotional well-being, cultural identity, and social cohesion.*

***Keywords:** musical culture, social phenomenon, music therapy, personal development, cultural heritage, and neurobiology of music.*

Музыка представляет собой одно из самых универсальных, но культурно разнообразных явлений в человеческой цивилизации. Присутствуя в каждом известном обществе на протяжении всей истории, музыка превосходит свои акустические свойства, чтобы стать фундаментальным компонентом культурной идентичности, социальной организации и индивидуального развития. Как красноречиво заявил Артур Шопенгауэр, "музыка - это тайное

упражнение в метафизике души, не понимая, что она философствует". Это наблюдение отражает глубокое, но часто бессознательное влияние музыки на человеческое сознание и общество.

Изучение музыки как культурного феномена требует междисциплинарного подхода, интегрирующего перспективы из этномузыкологии, социологии, психологии, нейробиологии и философии. Недавние исследования показали, что музыка неразрывно связана с контекстом, в котором она производится, потребляется и преподается, что делает необходимым понимание взаимосвязи между музыкой, обществом и культурой. Этот обзор синтезирует текущие исследования, чтобы представить всестороннее понимание многомерной роли музыки в человеческой культуре.

В отличие от науки, которая ищет объективную истину, музыка относится к области художественного выражения — форме общественного сознания, которая отражает реальность через обобщенные художественные образы. Эти образы вызывают эмоциональные реакции у слушателей, создавая отношение к событиям и процессам в мире. Музыкальные произведения содержат эстетические и духовно-нравственные ценности, соответствующие их историческому контексту, образуя то, что можно назвать «художественной культурой».

Единство духовных и эмоциональных измерений в музыке помогает формировать человеческие внутренние миры, совершенствуя самые тонкие чувства. Этот процесс возвышает душу и культивирует гуманитарное отношение к миру и другим людям. Таким образом, музыка служит как зеркалом общества, так и силой социальной сплоченности, объединяя людей через общий эмоциональный опыт.

Исторический анализ показывает, что экономически успешные нации часто опираются на прочные культурные и религиозные основы, включающие духовность, традиции, менталитет и национальный характер. Универсальные человеческие ценности, передаваемые через музыку и другие искусства, не

исчезают с меняющимися эпохами, а передаются из поколения в поколение, обогащенные новым содержанием.

Однако современные вызовы угрожают этой передаче. Советский период видел идеологическое вмешательство, в том числе запрет духовной и подлинной музыки и навязывание политической массовой культуры. Постсоветский период принес сокращение финансирования оперы, балета, музыкального образования, концертной деятельности. В настоящее время информационная революция, характеризующаяся компьютеризацией и омедитизацией культуры, сместила массовую культурную деятельность с общественных на бытовые формы, причем компьютерные сети все чаще служат пространством сознания.

Исследования в области этномузыкологии демонстрируют, как социальные и культурные обычаи влияют на музыкальные практики как макро, так и микро. Музыка служит основной чертой социальных праздников, от свадеб до церемониальных ритуалов, функционируя как средство культурного самовыражения и поддержания.[2] Значение музыки изменяется в разных контекстах, отражаясь в том, как звук манипулируется или строится, чтобы сформировать более крупные произведения с различными целями — независимо от того, следует ли развлекать или играть решающую роль в церемониальных функциях.

Музыкальное поведение является универсальным для людей, но очень разнообразно в своих структурах, ролях и культурных интерпретациях. Несмотря на межкультурные различия, существуют закономерности: музыкальное поведение в разных культурах включает в себя организацию звуков в поля (часто от трех до семи), неравномерно разделенных по шкалам, включая идеальный пятый интервал, и предпочтение созвучия диссонансу. Музыка также включает в себя организацию звуковых последовательностей с преднамеренными структурированными временными отношениями и регулярными ударами.[1]

Как заметил Василий Сухомлинский, "так же, как гимнастика выпрямляет тело, музыка выпрямляет душу человека". Музыка уже давно признана необходимой для развития личности, с философами, физиками, математиками и психологами, изучающими ее влияние. Без музыки становится трудно убедить людей, входящих в мир, что человечество прекрасно — убеждение, которое формирует основу эмоциональной, эстетической и моральной культуры.

Понятие развитой личности в музыке исторически условна. Развитая личность не существовала ни в первобытных общинных обществах, ни в древнем мире. Рост личности возник в эпоху Возрождения, и к XVII-XV векам эстетический вкус стал нормативным стандартом для художественной деятельности.[5]

Норвежский композитор Эдвард Григ (1843-1907) начал свой музыкальный путь в возрасте четырех лет, вдохновленный игрой матери. Он обнаружил комбинацию аккордов, которая стала символом открытий его жизни и легла в основу практически всех его композиций. Однако в возрасте одиннадцати лет Григ перестал расти физически, оставаясь на этой высоте на протяжении всей своей жизни.

Это физическое ограничение глубоко повлияло на Грига, но он мог выражать эти чувства только через музыку, которая пропиталась мелодиями из норвежской народной музыки и национального танца. Когда Григ сочинил свой фортепианный концерт для виртуоза Франца Листа, легендарный пианист ожидал встретить крепкого норвежского гиганта, но столкнулся с маленьким, худым человеком. Но, услышав Концерт, Лист воскликнул: «Эта музыка гениальна! Это музыка настоящего гиганта!» Эмоциональная интенсивность композиции трансформировала восприятие, с физическим дефектом, побежденным и стертым через музыкальное выражение.

Современная нейронаука выявила глубокие связи между музыкальным взаимодействием и структурой мозга. Исследования с использованием томографии показывают, что мозг творческих людей работает более активно, чем у нетворческих людей. Люди, которые говорят на нескольких языках или

занимаются музыкой, демонстрируют снижение восприимчивости к болезни Альцгеймера.

Фортепиано исполнение требует чрезвычайной концентрации, неотразимой интенсивной мозговой деятельности: правая рука выполняет одно действие, левая рука - другое, в то время как глаза должны одновременно следовать двум строкам музыкальной нотации. Эта многозадачность развивает несколько когнитивных способностей одновременно.[4] Даже ученики, которые борются с чтением зрения, могут успешно завершить музыкальное образование, обучаясь «из рук учителя» — учитель играет, повторяет ученик. Этот метод развивает исключительную память и пространственное мышление, поскольку студенты умственно интегрируют правую и левую части, с ассоциативным мышлением, оказывающим решающую помощь.

Исследования установили, что музыкальное исследование улучшает успеваемость, особенно в математике, что приводит к термину «эффект Моцарта». Исследования показывают, что прослушивание музыки Моцарта (и, следовательно, любой классической музыки) увеличивает баллы IQ. Эта связь между музыкальными и математическими способностями связана с общими нейронными субстратами: пальцы и числа разделяют области мозга, в частности, кору теменной доли.

Это нейронное перекрытие, вероятно, возникает в результате использования пальцев для представления чисел — мы «полагаемся» на пальцы при мысленном подсчете, при перечислении объектов и при указании величин. Развитие численного понимания происходит через физическое взаимодействие с пальцами: последовательное движение пальцев во время подсчета помогает детям понять, что каждое число имеет как «предшественника», так и «преемника».[7]

Исследования в Университет Эндрюса обнаружил, что дети, изучающие музыку более трех лет, превосходят сверстников в четырех областях: обработка слуховой информации, двигательная клетка, словарный запас и логическое мышление. Музыкальная практика положительно влияет не только на слуховые

и двигательные функции, но и перераспределяет функции между левым и правым полушариями мозга.

Музыкальные ритмы тесно связаны с частотами дыхания и сердцебиения: 2,2-4 колебания в секунду. Человеческий организм синхронизируется с музыкой, корректируя физиологические процессы в соответствии с музыкальными паттернами. Эта синхронизация объясняет мощные физиологические эффекты музыки.

Использованные литературы:

1. Первоисточник: Соломентьева, Лос-Анджелес (2024 год). Общество и культура. Музыка и личность. Социально-образовательный портал nsportal.ru, 6 февраля 2024 года.
2. Бартон, Г.М. (2018). Отношения между музыкой, культурой и обществом: значение в музыке: последствия для классной практики. Исследователь.
3. Морли, я. (2014 год). Многодисциплинарный подход к истокам музыки: перспективы антропологии, археологии, познания и поведения. Журнал антропологических наук, 92, 147-177.
4. Браун, С. (2000). «Музыкант» музыкальной эволюции. В Н. Уоллин, Б. Меркер, & С. Браун (Eds.), истоки музыки. Кембридж, Массачусетс: MIT Press.
5. Финк, Л.К. и др. (2021 год). Слушание музыки во время пандемии COVID-19: глобальные модели и последствия. Психология музыки.
6. Сяркямё, Т. (2011). Слушание музыки и реабилитация после инсульта. Докторская диссертация, Университет Хельсинки.
7. Эмото, М. (2004). Скрытые послания в воде. Помимо слов, издательская деятельность.
8. Патель, А.Д. (2008). Музыка, язык и мозг. Издательство Оксфордского университета.
9. Стюарт, я. (1998). Другая тайна жизни: новая математика живого мира. Нью-Йорк: Уайли.
10. Блэтинг, Дж. (1973 год). Насколько музыкальна мужская? Сиэтл: Университет Вашингтона Пресс.
11. Кэмпбелл, Р.С. (2004). Преподавание Музыки Во Всем Мире: Испытать Музыку, Выразить Культуру. Издательство Оксфордского университета.

Ixtiyorjon Boltaboyev

Qo'qon davlat universiteti o'qituvchisi,

O'zDSMI mustaqil tadqiqotchisi.

O'ZBEK FOLKLORINING JAHON XALQLARI TEATR

AN'ANALARIDAGI O'RNI: QIYOSIY-ESTETIK TAHLIL VA SAHNAVIY TALQINLAR

Annotatsiya: *Mazkur tezisda o'zbek folklorining jahon xalqlari teatr an'analariidagi o'rni qiyosiy-estetik tahlil asosida yoritilgan. Unda xalq og'zaki ijodining teatr san'atiga ta'siri, folklor obrazlarining sahnaviy talqinlari hamda ularning milliy va umuminsoniy badiiy qadriyatlarini ifodalashdagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, yunon, yapon, hind, turk va rus teatrlaridagi folklor unsurlari bilan o'zbek teatri tajribasi qiyosiy o'rganilib, xalqona ifoda, improvizatsiya va milliy aktyorlik maktabi o'rtasidagi uyg'unlik ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *O'zbek folklori, teatr san'ati, folklorizm, milliy o'zlik, jahon teatr an'analari, sahna madaniyati, improvizatsiya, aktyorlik mahorati, rejissyorlik, badiiy talqin, estetik tahlil, milliy teatr maktabi.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается место узбекского фольклора в театральных традициях народов мира на основе сравнительно-эстетического анализа. Исследуется влияние устного народного творчества на театральное искусство, сценические интерпретации фольклорных образов и их роль в выражении национальных и общечеловеческих художественных ценностей. Также проводится сопоставительный анализ узбекского театра с греческим, японским, индийским, турецким и русским театрами, выявляются особенности народной импровизации и национальной актёрской школы.*

Ключевые слова: *Узбекский фольклор, театральное искусство, фольклоризм, национальная идентичность, мировые театральные традиции, сценическая культура, импровизация, актёрское мастерство, режиссура, художественная интерпретация, эстетический анализ, национальная театральная школа.*

Annotation: *This paper explores the place of Uzbek folklore within the theatrical traditions of world cultures through a comparative and aesthetic analysis. It examines the influence of oral folk art on theatrical expression, the stage interpretations of folkloric imagery, and their role in reflecting both national and universal artistic values. Furthermore, the study compares the Uzbek theater experience with Greek, Japanese, Indian, Turkish, and Russian theatrical traditions, highlighting the harmony between folk improvisation, national identity, and the art of acting.*

Keywords: *Uzbek folklore, theatrical art, folklorism, national identity, world theater traditions, stage culture, improvisation, acting mastery, directing, artistic interpretation, aesthetic analysis, national theater school.*

O'zbek xalqining boy og'zaki ijodi — asrlar davomida shakllanib, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan, millat tafakkuri va ma'naviyatini aks ettiruvchi beqiyos badiiy merosdir. Folklor xalq ruhining, tarixiy xotirasining, orzu-umidlarining badiiy

ko'zgasidir. Shu boisdan ham u teatr san'atining mazmuniy ildizlarini tashkil etadi. Teatrda folklor nafaqat manba, balki milliy ruhni sahnaga olib chiqadigan, tomoshabinni o'z o'tmishi bilan bog'laydigan kuch sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019-yil 23-dekabrdagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4068-son qarorida ta'kidlanganidek, "milliy madaniyat va san'atimizni xalqimiz ma'naviyatining asosi sifatida asrash va rivojlantirish" teatr san'atining dolzarb vazifalaridan biridir **【1】** . Mustaqillik yillarida aynan shu maqsad asosida teatr ijodkorlari xalq og'zaki ijodini zamonaviy estetik mezonlar bilan uyg'unlashtirib, yangi badiiy izlanishlarga yo'l ochdilar.

Folklor o'zining ildizlari bilan xalq hayotiga, urf-odatlariga, qadriyatlariga va marosimlariga chuqur singib ketgan. Shu boisdan teatr san'atining asosiy estetik manbai sifatida folklor unsurlari doimo o'z ahamiyatini saqlab kelgan. Doston, ertak, afsona, maqol va qo'shiqlarda mujassam obrazlar o'zbek teatrining dramatik va sahnaviy tafakkurini boyitgan.

XX asr boshlarida o'zbek teatrining shakllanish davrida Hamza Hakimzoda Niyoziy, Mannon Uyg'ur, Mahmudxo'ja Behbudiy kabi ma'rifatparvar ijodkorlar xalq dostonlari va rivoyatlaridagi timsollarni sahna orqali xalq ma'naviyatini uyg'otish vositasi sifatida qo'lladilar. Masalan, Hamzaning "Layli va Majnun", "Farhod va Shirin" spektakllari xalq og'zaki ijodidagi timsollarni teatr estetikasiga olib kirgan dastlabki yirik tajriba sifatida tarixda qoldi. Bu davrda folklor obrazlari sahna orqali milliy ongini shakllantirish, xalqni ma'rifat va ozodlik g'oyalariga chorlash vositasi bo'lgan.

Folklor obrazlari — bu xalq ruhining timsollari. Alpomish, Go'ro'g'li, Ravshan, Rustam, Gulnor kabi obrazlar o'zbek xalqining orzu-intilishlari, jasorat va sadoqat ramzidir. Ular orqali teatr inson ruhining ichki dunyosini, milliy qahramonlik va axloqiy fazilatlarini yuksak badiiy tilda ifodalab keladi. Shu sababli teatrda folklor obrazlari nafaqat tarixiy timsol, balki milliy o'zlikning badiiy shakli sifatida qabul qilinadi **【2】** .

Folklor har bir xalq teatrining ildizidir. Yunon tragediyalari, hind “Kaxakali”, yapon “No” va “Kabuki” teatrlari, turk “Orta o‘yuni”, rus xalq dramalari — barchasi folklor manbalariga asoslangan. Masalan, yunon teatrida xalq afsonalari asosida inson taqdiri, gunoh va poklanish g‘oyalari falsafiy talqin topgan. Yapon “No” teatrida esa afsonaviy qahramonlar orqali ruhiy tinchlik, sokinlik va muvozanat falsafasi yoritiladi.

Hind teatrining asosiy xususiyati – epos “Mahabhorat” va “Ramayana”dan olingan obrazlarning diniy va axloqiy timsollar sifatida sahnaga chiqishidir. Bu teatr shakllarida inson va tabiat, ezgulik va yovuzlik, hayot va o‘lim kabi abadiy g‘oyalar ifodalanadi. Shu jihatdan o‘zbek folklori bilan ularni birlashtiruvchi umumiy jihat – bu inson ruhiyatining badiiy talqini, xalqona ifoda uslubidir.

O‘zbek teatri jahon folklor teatrlaridan farqli ravishda xalqona improvizatsiyaga, tabiiylikka va sahnadagi jonli muloqotga asoslanadi. O‘zbek aktyori obrazni yodlash emas, his etish orqali jonlantiradi. Bu esa Stanislavskiy tizimidagi “ichki ishonch” tamoyiliga juda yaqin, biroq xalqona tabiat bilan uyg‘unlashgan holda yuzaga chiqadi **【3】** .

O‘zbek teatridagi folklor obrazlari o‘ziga xos milliy ruh va badiiy estetikaga ega. Masalan, “Alpomish” dostoni asosida yaratilgan sahna asarlarida qahramon jasorati bilan bir qatorda, xalqning ijtimoiy ongi, birlik va vatanparvarlik g‘oyalari ham ifoda topadi. Yoki “Go‘ro‘g‘li” timsoli – bu nafaqat afsonaviy qahramon, balki xalq erkinligi va adolat uchun kurash ramzidir.

Stanislavskiy, Meyerxold, Brext kabi teatr nazariyotchilari sahnaviy harakat va psixologik tahlilni teatr san’atining asosiy unsurlari deb bilganlar. O‘zbek teatrida esa bu uslublar folklor tabiati bilan uyg‘unlashib, yangi teatr maktabi – milliy-psixologik aktyorlik yo‘nalishini shakllantirdi. Brextning “yotlashtirish” konsepsiyasi o‘zbek teatrida xalqona improvizatsiya, qo‘shiq, raqs va topishmoq vositalari orqali ifoda topmoqda.

Yangi O‘zbekiston teatrida folklor asosidagi spektakllar sahna madaniyatining yangilanishiga olib keldi. Zamonaviy rejissyorlar – O. Qosimov, A. Abdurazzoqov, G. Ergasheva kabi ijodkorlar folklor obrazlarini zamonaviy tilda talqin etib, teatni

xalq ruhiga yaqinlashtirmoqdalar. Ularning spektakllarida xalqona hazil-mutoyiba, qo‘shiq va marosim unsurlari zamonaviy sahna texnikasi bilan uyg‘unlashadi⁴.

O‘zbek folklori jahon xalqlari teatr an‘analarida o‘ziga xos o‘rin egallaydi. Chunki u milliy o‘zlik, badiiy tafakkur va xalqona ruh uyg‘unligining yorqin ifodasidir. Folklor obrazlari o‘zbek teatrining dramatik tuzilishida, aktyorlik mahoratida va sahnaviy madaniyatida chuqur estetik ahamiyat kasb etadi.

Qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek teatri jahon teatr madaniyatining teng huquqli ishtirokchisiga aylangan. U xalqona estetikani zamonaviy teatr tili bilan uyg‘unlashtirgan holda, milliy teatr maktabining yangi yo‘nalishini yaratmoqda.

Folklor — bu o‘tgan asrlar tajribasini bugungi sahnaga olib kiruvchi ruhiy ko‘prikdir. O‘zbek teatrining folklorizmga asoslangan ijodiy izlanishlari milliy san‘atni nafaqat ichki, balki xalqaro miqyosda ham rivojlantirishning muhim omiliga aylandi. Shu sababli folklorizmni ilmiy asosda o‘rganish, teatr ta’limida va amaliy sahna ijodida chuqur qo‘llash kelajak teatr madaniyatining poydevorini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Madaniyat va san‘at sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4068-son qarori, 2019-yil 23-dekabr.
2. Qodirov A. *O‘zbek teatrida folklorizm an‘analari*. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Stanislavskiy K. *Ishonch san‘ati*. – Moskva, 1989.
4. Karimova M. *Folklor obrazlari va sahna dramaturgiyasi*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.

AKTYORNING PLASTIKASI VA RAQSNING IFODASI MUSIQALI TEATRLARDA

Annotatsiya: Zamonaviy teatr san'atida raqs - asosiy ifodali vositalardan biridir. Mazkur maqolada musiqali teatrdagi raqsning o'rni, aktyorlardagi plastikaning ahamiyati, sahna asarlaridagi raqslardagi muammo va yechimlar haqida keng fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Raqs, sahna, xoreografiya, spektakl, musiqa, obraz, libos, aktyor, plastika, mahorat.

Аннотация: Танец – одно из основных средств выражения в современном театральном искусстве. В статье обсуждается роль танца в музыкальном театре, важность пластичности актеров, проблемы и решения в сценических танцах.

Ключевые слова: Танец, сцена, хореография, спектакль, музыка, образ, костюм, актер, пластика, мастерство.

Annotasion: Dance is one of the main means of expression in modern theatrical art. This article discusses the role of dance in musical theater, the importance of plasticity in actors, problems and solutions in stage dances.

Keywords: Dance, stage, choreography, performance, music, image, costume, actor, plastic, skill.

Zamonaviy teatr san'atida raqs - asosiy ifodali vositalardan biridir. Buni yurtimizning turli teatrlarida o'tkazilgan ko'plab musiqiy va dramatik spektakllar tasdiqlaydi.

Bugungi kunda bo'lajak aktyorlarni raqsga o'rgatish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. "Aktyorlik mahorati", "sahna nutqi", "vokal" va "sahna harakati" kabi fanlar bilan bir qatorda, "raqs" teatr ta'limi tizimining ajralmas qismidir. Raqs plastikasi aktyorning xoreografik madaniyati asoslarini yaratadi.

O'zbekistonda raqs sanati rivojlanishi, uning tarixiy jarayoni va aktyorlarni kasbiy faoliyatida, raqs qay darajada muhim ahamiyat kasb etishini hozirgi teatrlardagi spektakllarda ko'rishimiz mumkin.

Aktyorlarni raqsga o'rgatish masalalari "raqs haqidagi" kitoblarda, "raqs"ni o'qitish metodikasida, klassik (stanok mashqlari), tarixiy, kundalik va xalq raqslari asosida o'quv tizimini yaratadi. Aktyorning plastik madaniyatini tarbiyalashdagi roli

uning psixofizik ongini takomillashtirishda “raqs” ning ta’sirini o’rganadi, birinchi bosqichda aktyorlik san’atidagi talabalarga klassik va folklor raqs asoslarini o’rgatadi. Harakatlarni tanlash tamoyillarini ishlab chiqadi va “raqs”da orttirilgan kasbiy mahoratni aktyor mahorati, sahna bilan birlashtirish masalalarini ko’rib chiqadi. Nutq, vokal, sahna harakati, xoreografik, sahnali qilichbozlik va ritmni tashkil etdi. Xozirgi kunda xoreografiyaning o’rni teatrlarda juda katta ahamiyat kasb etadi. Chunki aktyor o’z ichki kechinmalarini so’z va qo’shiq (ariya) bilan yetkazib bera olmaganida xoreografiya spektakldagi raqs yordamga keladi. Teatr-bu qator spektakllar to’plami emas, murakkab insoniy qismlarni yangi avlodga yetkazadigan dargox. Saxna! Unda yuqoridagi jumlada aytilganidek, murakkab insoniy qismat, taqdir, insoniyatning bir bo’lagi yotadi. Tomoshabin undagi voqealarni kuzatar ekan, aktyor kulganida kuladi, yig’laganida qo’shib yig’laydi.

“Teatr san’atida raqsdan foydalanish aktyor ijrosidagi qahramonning ichki kechinmalarini ochishda, tug’yonlarini ifodalashda, his-tuyg’ularini izhor etishda qo’l keladi. U saxnadagi qahramonlar tashvishini o’zini deb biladi, qahramonlar bilan birgalikda muammoning yechimini qidiradi”. [1] Demak spektaklda tomoshabin o’zini ko’radi. Bu bilan bema’l aytishimiz mumkin, teatr-bu ko’zgu.

Shuningdek, raqs ham spektakllarning tub ma’nosini ochib berishga xizmat qiladi. Bu borada baletmeysterlarning ham roli beqiyosdir. Bugungi kunda musiqali teatrlarning deyarli barcha spektakllari raqs plastikasisiz bo’lmaydi. Xar bir aktyor yoki aktrisaning qayg’usi yoki quvonchiga sherik bo’ladigan vaqtda xoreografiya tilga kiradi. Uning unsiz harakatlari saxnadagi ijrochining kechinmalarida yashaydi, aks etadi. Voqeani qayerda qachon, qaysi davrga tegishliligini, qaysi yurtda bo’lganini raqs xarakteri ijrosi va kostyumlaridan bilib olish osonlashadi. Tomoshabinga va benixoya o’sha davrga qaytadi yoki shu davr bilan to’qnashadi.

Muqimiy nomidagi o’zbek davlat musiqali teatrida xoreografiya qatnashgan spektakllarning aksariyatida bunday xolni kuzatishimiz mumkin.

Har bir davr va har bir jamiyatda klassik asarlarga qayta-qayta murojaat etib kelingan. Shubhasiz syujeti, qahramonlar maqsadi va xarakteri o’zgarmagan holda bir asarning o’zi yangi talqinda yangicha ko’rinish, yangicha xulosalar bilan farqlanib

kelgan. A.Qodiriyning o‘lmas asari “O‘tgan kunlar”ni o‘zbek romanchiligining gultoji deya e’tirof etish mumkin. San’atning boshqa sohalari kabi teatr ham mumtoz asarlarga, jumladan, biz yuqorida tilga olganimiz “O‘tgan kunlar” asariga yillar davomida qayta va qayta murojaat etib keladilar. Jumladan, «Muqimiy» nomidagi o‘zbek davlat musiqali teatri ijodkorlari ham bu o‘lmas asarning yangicha sahnaviy talqinini topish borasida izlanishlar olib borishdi. Va nihoyat 2007 yilda shoir Jumaniyoz Jabborov inssenirovka asosida marhum rejissyor Rustam Ma’diyev «Otabek va Kumush» nomli tarixiy va milliy muhabbat afsonasini sahnada gavdalandirishga muvaffaq bo‘ldi.

Sahnada aks etayotgan voqealarni tomosha qila turib, shu o‘tgan 2 soat vaqt mobaynida tomoshabin butun boshli asarning to‘liq va aniq variantini tomosha qilishga muvaffaq bo‘lishadi. Chindan ham J. Jabborov ish jarayonida asar voqealarini ustalik bilan saralab, qisqa vaqtni hayotga moslashtirdi. Bunda shoirning mahorati va ijodiy ustunligi bois asar mazmuni va voqealar rivojiga ta’sir etuvchi hech qaysi ko‘rinish e’tibordan chetda qolmadi. Garchi asarni sahnaviy talqinini yozish jarayonida asos ikki kishining muhabbati sifatida tanlangan bo‘lsa-da, unda o‘sha davr kechmishi, an’analari, jamiyat hayoti va turmush tarziga oid barcha ma’lumotlar to‘la saqlanib qolgan. Bir so‘z bilan aytganda, asarning sahna varianti ham kitoblar qa’tida muhrlanib, o‘quvchi qalbiga titroq, ko‘zlariga yosh ulashgan manbalardan qolishmagan tarzda yuzaga keldi.

Mazkur asarning talqin masalasi borasida rejissyor R. Madiyev uzoq vaqt mulohaza yuritdi. Shu bois ham ssenariyni qo‘lga olganidan so‘ng ancha vaqt o‘tkazibgina, ijroga kirishib ketdi. Bu vaqtda esa, u nafaqat xayolan ijrochilar ansambli borasida fikr yuritdi, shu bilan birga spektaklning talqiniy janri va ifoda usuli borasida ham aniq qaror qabul qilishga kirishdi. Uni tarixiy haqiqatdan chekinmagan holda tomoshabinbop bo‘lishini ta’minlovchi ijro unsurlarini bir-bir aql tarozisi bilan o‘lchab chiqdi. Qahramonlar tasviri borasida teatr jamoasidagi har bir aktyorning ijro imkoniyatlarini o‘rganib, e’tiborga olgan holdagina aniq tanlovga keldi. Natijada, chindan ham sahnada professional va o‘z roliga aynan mos tushgan aktyorlar jamlanmasi “hayot kechira boshladi”. Spektakladigi raqslarni teatrning bosh

baletmeysteri Shavkat Otaxonov sahnalashtiradi. Raqslarni esa teatrning balet raqsi jamoasi ijro etgan.

Voqealar Otabek va Kumushning to‘yi kuni bo‘lib o‘tadigan, qizning uyidagi bazmdan boshlanadi. Balet raqsi ijrochilari turli hil raqslar orqali Kumushni sahnaga olib kirishadi. Bunda tomoshabin hali o‘zining kimga turmushga chiqayotganidan behabar Kumushni g‘amgin kayfiyatda uchratadi. Shu yerda raqs va ijrodagi qarama-qarshilikni ko‘rish mumkin. Raqs ijro etayotgan qizlar qizning dardini anglamasdan sho‘x va ko‘tarinki kayfiyatda raqsga tushishadi. Kumushning ko‘zlari ma‘nosiz, yuzlari mayus, turishi xuddi haykaldek. Go‘yo unga endi hamma narsa baribir bo‘lib qolganday, atrofga va atrofida qilarga bee‘tibor, munosabat bildirmay o‘tiraveradi. Uning mana shu so‘zsiz, harakatsiz turishining o‘ziyoq qalbida kechayotgan iztiroblar, hayolini band etgan armon va yuragining qiynoqlarni tomoshabinga yaqqol ko‘rsatib beradi. Aynan mana shu sahnada raqs sahnani bezab beradi. Qizlarning liboslari ham sahnaga mos tushgan. Raqslar aynan o‘sha davrni ochib bera olgan.

Inson teatrda o‘zining dardu alamlari, orzu-armonlari, baxtiyor onlari va quvonchlarini sahna asari orqali ko‘rib, o‘ziga tegishli xulosani chiqaradi. Teatr xayotni badiiy obrazlar bilan ko‘rsatib, insonni tarbiyalaydi, uning dardlarini yengillashtiradi, yechilmasdan tobora tug‘ilib borayotgan muammolarini yechishga yo‘l ko‘rsatadi.

Bugungi kunda teatr aktyorlari plastika ustida ko‘proq ishlashlari talab etiladi. Aktyorlar musiqaga mos xatti-harakat qilishi shart. Ammo ba‘zi aktyorlar o‘z ustida ishlamaganligi bois ko‘rinishidagi raqsga nomutanosib xolatlar, xarakatiga so‘zlarining mos kelmasligini ko‘rish mumkin. Buning uchun esa albatta aktyorlar bilan ishlaydigan raqs (plastika) mutaxassisi zarur.

Xulosa qilib aytganda, musiqali dramalardagi raqslarning bugungi kunda o‘rni muhim hisoblanib, iste’dodli, izlanuvchan raqqosalar bo‘lsagina ifodaviy sahna xatti-harakatlari orqali raqsning oliy maqsadiga shakl va jon kiritadi. Bu mas’uliyatli kasb egasi tomoshabinga ezgu g‘oyalarni yetkazar ekan, o‘zi ham insoniy tuyg‘ularni hurmat qiladigan shaxs bo‘lmog‘i kerak.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Fazliyeva Z.K. Spektakl g'oyasini ochishda raqsning o'rni. Teatr jurnal 2014/5-6, 46-47 b.
2. Xamidova M.A. Uzbekskaya muzikalnaya drama. –Toshkent: G.Gulyama, 1987
3. B.Xolmirzayev. Musiqali drama yaratishning nozik jihatlari – T.: O'zDSI, 2009
4. Usnatov R. Musiqali teatr aktyorini tarbiyalash usullari. T.: 2008

QO'G'IRCHOQ TEATRIDA MASKA SAN'ATI: TARIXI, ESTETIKASI VA DRAMATURGIK FUNKSIYALARI

Annotatsiya: *Maqola qo'g'irchoq teatrida maska janrining tarixiy rivojlanishi, san'atdagi o'rni va sahna nutqidagi funksiyalarini chuqur tahlil qiladi. Maska orqali ifoda vositalari va dramaturgik uslublari qanday shakllanib borishi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, milliy va zamonaviy maska an'alarining uyg'unligi ham o'rganiladi, bu esa qo'g'irchoq teatrining ko'p qirrali san'at sifatida rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.*

Kalit so'zlar: *Qo'g'irchoq teatr, maska janri, sahna nutqi, dramaturgiya, ifoda, milliy an'alar, teatr san'ati*

Аннотация: *В статье проводится глубокий анализ исторического развития жанра маски в кукольном театре, её роли в искусстве и функциях в сценической речи. Рассматриваются способы формирования выразительных средств и драматургических приемов через использование маски. Также изучается гармония между национальными и современными традициями маски, что способствует многогранному развитию кукольного театра как искусства.*

Ключевые слова: *Кукольный театр, жанр маски, сценическая речь, драматургия, выразительность, национальные традиции, театральное искусство*

Abstract: *This article provides a comprehensive analysis of the historical development of the mask genre in puppet theatre, its role in art, and its functions in stage speech. It examines how expressive means and dramaturgical techniques are shaped through the use of masks. The harmony between national and contemporary mask traditions is also explored, contributing significantly to the multifaceted development of puppet theatre as an art form.*

Keywords: *Puppet theatre, mask genre, stage speech, dramaturgy, expressiveness, national traditions, theatrical art*

Kirish. Qo'g'irchoq teatr san'ati uzoq tarixga ega bo'lib, uning o'ziga xos ifoda vositalari va uslublari mavjud. Shu jumladan, qo'g'irchoq teatrida "Maska" janri muhim o'rin tutadi. Maska nafaqat sahnadagi xarakterlarni vizual ravishda ajratib ko'rsatish vositasi, balki u dramaturgik va emotsional mazmunni kuchaytiruvchi muhim san'at elementidir. Xususan, S. Obrazsovning asarlari (masalan, "Teatr

Kitayskogo naroda”, “Aktyor s kukloy”) maskaning qo‘g‘irchoq teatridagi o‘ziga xos ahamiyatini chuqur yoritadi va uni sahna nutqi bilan bog‘liq jarayon sifatida tahlil qiladi.

“Maska” janrining qo‘g‘irchoq teatridagi funksiyasi ko‘plab jihatlardan iborat: u aktyorning ifodasini oshiradi, xarakterni yanada jonlantiradi, ko‘p hollarda emotsiyalarni va ruhiy holatlarni aniqroq ko‘rsatishda yordam beradi. Shu bilan birga, maskaning san’atdagi estetik roli teatr asarining mazmuni va atmosferasini shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

Ushbu maqola “Maska” janrining qo‘g‘irchoq teatridagi tarixiy ildizlari, funksional xususiyatlari va zamonaviy rivojlanish istiqbollarini tahlil qiladi. Tadqiqotda S. O obrazsov, M. Korolyov, E. Kalmanovskiy kabi teatrshunoslarning asarlaridan foydalanilib, “Maska” janrining san’atdagi ahamiyati yoritiladi.

“Maska” tushunchasi qadim zamonlardan beri teatr san’atida muhim o‘rin tutib kelmoqda. Xitoy, Yapon, Hind va Yevropa teatrlari tarixida maska yordamida xarakterlarning aniqligi, qahramonlarning ijtimoiy mavqeini yoki ruhiy holatini ifodalash keng qo‘llanilgan. Qo‘g‘irchoq teatrining ilk shakllarida ham maskaning roli katta bo‘lgan, chunki u vizual simvol sifatida sahnadagi obrazni shakllantirishga xizmat qilgan.

Maska teatr san’atida aktyorning tashqi ko‘rinishini o‘zgartiruvchi vosita sifatida ham ishlatilgan. Shu tariqa, u sahnadagi xarakterlarni aniqroq, ravshanroq ko‘rsatishga imkon bergan. Qo‘g‘irchoq teatrida esa, ayniqsa, bu element nafaqat aktyor, balki qo‘g‘irchoqning o‘ziga berilgan yangi hayot shaklini ifodalashda asosiy vositalardan biridir.

S. O obrazsovning “Aktyor s kukloy” asarida maskaning qo‘g‘irchoq teatrida qanday qo‘llanilishi batafsil yoritilgan. U maskani sahnadagi xarakterni yanada boyituvchi, emotsiyalarni ko‘rsatishda yordam beruvchi vosita sifatida ta’riflaydi. Qo‘g‘irchoq o‘zining cheklangan harakat doirasida, maska yordamida keng ko‘lamli ifoda imkoniyatiga ega bo‘ladi. Spektakl sahnalari ko‘pincha niqoblar yordamida yaratilgan. Ba’zan aktyorlar niqobsiz chiqadi, ya’ni “yaxshi” qahramonlar — insonlar, ularning atrofidagi “yomon” personajlar esa niqobli yoki qo‘g‘irchoq

sifatida ifodalanadi. Bu usul Moskva qo'g'irchoq teatrining "Yalang'och qirol" spektaklida (rejissyor M. Korolyov) qo'llanilgan.

Rejissyor V. Shraymanning Magnitogorskdagi "Buratino" teatrida sahnalashtirilgan "Burattinoning sarguzashtlari" spektaklida esa, masalan, Karaabas-Barabas, Duremar va ota Karlo — "tirik" aktyorlar bo'lib, faqat "salbiy" obrazlar niqobda. Bu orqali mazmunli semantik kontrast yaratilgan.

Xuddi shu prinsip Moskva qo'g'irchoq teatrining "Sevgi haqidagi rivoyat" ("Qor malikasi", Ye. Shvarts) spektaklida ham qo'llanilgan: barcha salbiy obrazlar niqobda. Hatto tomoshabinlar bu uslubga shunchalik o'rganib qolishganidan, ba'zida ijobiy qahramonga ham niqob taqilganini tanqid qilmoqdalar.

"Uch mushketyor" spektaklida (rej. V. Shrayman) jiddiy obrazlar "tirik" aktyorlar tomonidan, hazil-mutoyiba obrazlari esa qo'g'irchoqlar yordamida beriladi. "Maugli" spektaklida esa aktyorlar na niqobda, na qo'g'irchoqlar yordamida chiqishadi, biroq ularning sahnadagi harakatlari, stilistikasi, plastikasidan kelib chiqib, ular qo'g'irchoqqa o'xshashdir. Bu orqali an'anaviy materiallar – taxta, lateks, papye-mashe – ishlatilmagan holda kadrdagi obrazlar "qo'g'irchoqlik" xususiyatini saqlab qolgan.

"Levsha" spektaklida (Kurgan qo'g'irchoq teatri, rej. M. Khusid) aktyorlar qo'g'irchoqlar bilan o'ynashadi, keyin ularni chetga surib, "tirik" aktyorlar sifatida o'ynashni davom ettirishadi. Bu usul dastlab Riga teatrida sinab ko'rilgan edi va hozirda keng qo'llanilmoqda.

Maskaning rivojlanishi bilan qo'g'irchoq teatrining dramaturgiyasi ham boyib, sahnadagi nutq, harakat va vizual ifoda o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik chuqurlashdi. Bu jarayonda maska san'atkorning o'z ifodasini qo'g'irchoq orqali translyatsiya qilishida muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda.

Qo'g'irchoq teatrida maska nafaqat vizual dekorativ element, balki xarakterning chuqur psixologik qatlamlarini ifodalovchi vositadir. Obrazsov (1983) o'zining "Vsyu jizn ya igrayu v kukli" asarida maskaning aktyor va qo'g'irchoq o'rtasidagi uzviy bog'liqlikda qanday rol o'ynashini batafsil tushuntiradi. Mask

yordamida qo'g'irchoqning yuz ifodasi kengaytiriladi, bu esa tomoshabinga qahramonning ruhiy holatini yanada aniqroq yetkazish imkonini beradi.

Qo'g'irchoq teatrida sahna nutqi ko'pincha maskaning vizual ifodasi bilan birgalikda tushuniladi. S. Obrazsov o'zining "Nichego osobennogo" asarida maskaning sahna nutqini boyituvchi vosita ekanligini ta'kidlaydi. Maska emotsional ohangni kuchaytiradi, sahnadagi harakatlar va nutqni yanada ta'sirli qiladi. Shunday qilib, maska qo'g'irchoq teatrida nutq va vizual obrazni integratsiyalashga xizmat qiluvchi san'at vositasidir.

Zamonaviy qo'g'irchoq teatrida maska janri an'anaviy san'at elementidan tashqari, yangi texnologiyalar bilan boyib bormoqda. M. Korolyov va Ye. Kalmanovski asarlarida maskaning zamonaviy sahnalarda interaktiv va multimedia vositalari bilan uyg'unlashishi ta'kidlangan. Bunday yondashuv maskaning ifoda imkoniyatlarini kengaytirib, yangi estetik yechimlarni yaratadi.

Xalqaro miqyosda qo'g'irchoq teatrida maskaning roli ortib bormoqda. Ye. Speranskiy va Ye. Demmeniy asarlarida maskaning turli madaniyatlarda qo'llanilishi va ularning o'zaro ta'siri yoritilgan. Bugungi kunda maska janri qo'g'irchoq teatrining global dialogida yangi mazmun va shakl qidirishda muhim vositaga aylangan.

Xulosa. Qo'g'irchoq teatrida "Maska" janri san'atning o'ziga xos va chuqur qatlamlarini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu janr orqali xarakterlar yanada jonli va ta'sirli ko'rinadi, sahnadagi nutq esa maska orqali boyitiladi. S. Obrazsov va boshqa teatrshunoslarning asarlari maskaning nafaqat tarixiy ildizlarini, balki zamonaviy rivojlanish imkoniyatlarini ham ochib beradi. Zamonaviy texnologiyalar va dramaturgiyaning yangi shakllari yordamida "Maska" janri yanada kengayib, xalqaro qo'g'irchoq teatrida o'zining o'рни va ahamiyatini mustahkamlashga intilmoqda. Kelajakda ushbu janr bo'yicha yanada chuqur tadqiqotlar olib borish, yangi ijodiy tajribalarni o'rganish san'atshunoslik uchun katta ahamiyatga ega.

Taklif va tavsiyalar

1. **Qo'g'irchoq teatrida maska janrining mustaqil sahna ifodasi sifatida o'rganilishi** – Teatr maktablari va san'at oliygohlarida maska janri bo'yicha alohida amaliy va nazariy kurslar tashkil etilishi lozim.
2. **Milliy maska obrazlarini tiklash va sahnaga olib chiqish** – O'zbek xalq ertaklari, dostonlari va marosimlaridagi maska elementlariga asoslangan sahna ko'rinishlari ishlab chiqilishi va qo'g'irchoq teatriga joriy etilishi tavsiya etiladi.
3. **Yosh tomoshabinlar bilan interaktiv ishlashda maskadan foydalanish** – Maska janrining interaktiv imkoniyatlaridan foydalanib, bolalar auditoriyasi bilan ijodiy muloqotni kuchaytirish kerak.
4. **Sahna nutqi va maska uyg'unligini ilmiy asosda o'rganish** – Qo'g'irchoq teatr aktyorlarining sahna nutqini maska orqali yanada kuchaytirish imkoniyatlari fonetik, psixologik va dramatik jihatdan chuqur tahlil qilinishi kerak.
5. **Ilmiy-tadqiqot ishlarida janrlararo tahlilga urg'u berish** – Maska janrini pantomima, grotesk, satira kabi sahna janrlari bilan solishtirib o'rganish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'brasov, S. *Aktyor s kukloy*. — Moskva: Iskustvo, 1938.
2. Speranskiy, E. *Povest o strannom janre*. — Moskva: VTO, 1971.
3. Korolyov, M. *Iskustvo teatr kukol*. — Leningrad: Iskustvo, 1973.
4. Bobirjon Islombek O'G'Li Jabborov. "Qo'g'irchoq teatrida sahna nutqining o'ziga xos xususiyatlari" *Science and Education*, vol. 5, no. 9, 2024, pp. 193-200.

YOSHLARDA ESTETIK DID VA IJODNI SHAKILLANTIRISHDA XALQARO FESTIVALLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi yosh avlodning estetik didi va ijodiy salohiyatini shakllantirish jarayonida xalqaro festivallarning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Xalqaro miqyosida o'tkazilayotgan san'at va madaniyat festivallari yoshlar uchun nafaqat o'z iste'dodini namoyish etish maydoni, shu bilan birga ularning dunyoqarashi, estetik qarashlari va milliy qadriyatlarga munosabatini shakllantiruvchi muhim madaniy maktab sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, xalqaro festivallarning yoshlar madaniy tafakkuri, estetik idroki va ijodkorlik qobiliyatiga ta'siri, yoshlarini global madaniy jarayonlarga integratsiyalashdagi roli yoritilgan.

Kalit so'zlar: estetik did, ijodkorlik, yoshlar, xalqaro festival, madaniyat, san'at, madaniy almashinuv, milliy qadriyatlar.

Аннотация. В данном тезисе анализируется роль и значение международных фестивалей в процессе формирования эстетического вкуса и творческого потенциала молодого поколения. Международные фестивали искусства и культуры, проводимые в различных странах, выступают не только площадкой для демонстрации талантов молодежи, но и важной культурной школой, способствующей формированию их мировоззрения, эстетических взглядов и отношения к национальным ценностям. В работе также освещается влияние международных фестивалей на культурное мышление, эстетическое восприятие и творческие способности молодежи, а также их роль в интеграции молодых людей в глобальные культурные процессы.

Ключевые слова: эстетический вкус, творчество, молодежь, международный фестиваль, культура, искусство, культурный обмен, национальные ценности.

Annotation. This thesis analyzes the role and importance of international festivals in shaping the aesthetic taste and creative potential of the younger generation. International art and culture festivals held around the world serve not only as platforms for young people to showcase their talents but also as significant cultural schools that contribute to the formation of their worldview, aesthetic perception, and attitude toward national values. The paper also highlights the influence of international festivals on the cultural thinking, aesthetic awareness, and creative abilities of young people, as well as their role in integrating youth into global cultural processes.

Keywords: aesthetic taste, creativity, youth, international festival, culture, art, cultural exchange, national values.

Bugungi kunda xalqaro madaniy hamkorlikning eng faol shakllaridan biri xalqaro festivallar bo'lib, yoshlar uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu festivallar orqali yoshlar o'z mamlakatining madaniy merosini dunyoga tanitadi, balki boshqa xalqlarning san'atini o'rganish, estetik qadriyatlarni qiyosiy tahlil qilish, ijodiy tajriba almashish imkoniyatiga ega bo'ladi. Xalqaro festivallar estetik tarbiyaning eng samarali vositalaridan biri bo'lib, yoshlarning ijodiy tafakkurini rag'batlantirib, yangi g'oyalarni ilgari surish, san'atning turli yo'nalishlarida innovatsion yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bunday tadbirlar yoshlar orasida milliy iftixor tuyg'usini mustahkamlab, xalqaro miqyosda madaniyat elchilariga aylantiradi.

Festivallar yosh iste'dod egalariga o'z ijodini namoyish etish, tajriba almashish va professional san'atkorlar bilan muloqot qilish uchun katta sahna yaratadi. Shu orqali san'at sohasida sog'lom raqobat muhiti shakllanadi. Guliston shahrida Xalqaro baxshichilik san'ati festivali, Marg'ilon shahrida "Buyuk Ipak yo'li" xalqaro musiqa folklor festivali, Nurota tumanida "Nurli navolar" xalqaro folklor festivali hamda Xatirchi tumanida "Saxro baxshilari" respublika festivali tashkil etildi.

Shuningdek, Andijon shahrida "Kelajak bolalar folklor festivali" hamda Jizzax shahrida "Maydon tomoshalari" respublika festivali tashkil etilib, ushbu festivalga 90 ta folklor jamoalari va 200 nafardan ortiq ishtirokchilar qatnashdi. Madaniyat va san'at yo'nalishida 2017-yilga qadar 10 ta tanlov tashkil etilgan bo'lsa, 2022-yilga kelib tanlovlar soni deyarli 2 barobar oshdi va ularning soni 24 tani tashkil etdi. Undagi ishtirokchilar soni esa 38 000 nafardan 62 000 nafarga ortdi. Yurtimiz madaniyati va san'atini keng targ'ib etish, asrlar davomida shakllangan san'at turlarini saqlab qolish va uni kelajak avlodlarga meros qilib qoldirish maqsadida bir qator yo'nalishlarda xalqaro darajadagi tadbirlarni o'tkazish tizimi joriy etildi. Yangi O'zbekiston davrida madaniy festivallar milliy o'zlikni mustahkamlovchi, yoshlarni ijodkorlik va tashabbuskorlik ruhida tarbiyalovchi, xalqaro miqyosda esa mamlakatning madaniy nufuzini oshiruvchi muhim omilga aylangan.

Xususan, Xalqaro baxshichilik san'ati festivali, Xalqaro maqom san'ati anjumani, "Lazgi" xalqaro raqs festivali, Xalqaro zardo'zlik va zargarlik festivali,

Xalqaro hunarmandchilik festivali kabi bir qancha festival va anjumanlar tashkil etildi. Yurtimizning chekka tuman (shahar) va ovullarida istiqomat qiluvchi aholi vakillariga sifatli madaniy xizmat ko'rsatish maqsadida "Madaniyat karvoni" tadbirlari uchun mo'ljallangan, tegishli musiqa texnikasi va sahnaga ega, Markaziy Osiyoda yagona bo'lgan 2 dona maxsus avtotransport vositasi xarid qilindi. O'zbekiston Respublikasining madaniyat va san'at sohasidagi xorijiy davlatlar bilan hamkorligi so'nggi 5 yil davomida yangi bosqichga ko'tarildi. Mamlakatimizning madaniy diplomatiyasi yuksaldi. Jumladan, O'zbekistonning 13 ta xorijiy davlatda madaniyat kunlari, shuningdek, 10 ga yaqin xorijiy davlatning O'zbekistonda madaniyat kunlari o'tkazildi. Festivalning ko'lami, ommaviyligi, muntazam o'tkazilishi va asosiy mazmuni uning ma'no shakllantiruvchi muhim tarkibiy qismlaridir. Festival ko'plab ommaviy bayramlarning turli shakllarini o'z ichiga oladi, ular ko'pincha bir-biriga mutlaqo o'xshamaydi. Bu xilma-xillik festival fenomenining tipologik darajasida ham namoyon bo'ladi. Festivalning ko'p funksiyaliligi va ko'p qirraliligi uni zamonaviy bayram madaniyatida universal hodisaga aylantiradi.

Yoshlarni tarbiyalashda bo'sh vaqtni mazmunli o'tkazish ustuvor ahamiyatga ega. Bo'sh vaqt shakllari va turlari bo'yicha tasniflanganida u ommaviy, guruhli va yakka tartibdagi bo'lishi mumkin. Festival har doim ommaviy bo'sh vaqt shakli hisoblanadi. Bu ommaviy bayramdir (fransuzcha "festival" so'zi lotincha "festivus" – bayram so'zidan olingan). Ijodiy festivallarda musiqa, teatr, estrada, sirk, kino san'ati va boshqalar kabi ko'plab turdagi yutuqlar namoyish etiladi yoki ko'rib chiqiladi. Bu bo'sh vaqt shakli shaxsiy tarbiya tizimida o'ziga xos cho'qqi bo'g'inini tashkil etadi. Ijodiy festival shaklidagi bo'sh vaqt odamlarning ijtimoiy muloqotga bo'lgan ehtiyojini, xilma-xil estetik ijrochanlikni o'zgartirishni, o'zini ifoda etish va rivojlantirishni, ijtimoiy ahamiyatli maqsadlarga qo'shilishni, psixologik-emotsional taranglikni kamaytirishni, shuningdek, ijodiy hamfikrlar bilan zavqli muloqotni ta'minlaydi. Festival odamni faol ijodiy pozitsiyaga qo'yadi, ommaning faoliyatini va o'z-o'zini tashkil etishini oshiradi, shu bilan birga mantiqiy va emotsional ta'sir vositalarini uyg'unlashtiradi. Shaxs bu jarayonda bayram tadbirining ishtirokchisi

sifatida, ijrochisi, tomoshabini hamda bo'sh vaqtni tashkilotchisi sifatida o'zini tasdiqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Festival harakati, estetik-ijodiy faoliyatning ommaviy shakli bo'lib, turli yoshdagi odamlarni bitta jamoaga birlashtirish imkonini beradi. Festival san'at-ijodiy faoliyat uchun imkoniyatlar qanchalik keng bo'lsa, jamiyatda madaniy hayotni qabul qilish darajasi shunchalik yuqori bo'ladi.

Ushbu estetik-emotsional ta'sir shakli o'zining umumiy bayramona muhitiga va ommaviyligiga ko'ra juda samarali va ta'sirchan hisoblanadi.

Festivalning mohiyatini tahlil qilganda, uni falsafa, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, tarix, ijtimoiy psixologiya, pedagogika, san'atshunoslik, texnologiya va boshqa sohalar nuqtai nazaridan baholash mumkin. Festival ijtimoiy-madaniy faoliyat sohasida ko'p qirrali jarayon bo'lib, ko'p sonli odamlar guruhining estetik madaniyatini shakllantiradi. Madaniy-bo'sh vaqt faoliyati sohasida musiqa festivali yangi o'tkazish modellarini ham dolzarb qilishi mumkin, ular tarbiyaviy-pedagogik xarakterga ega bo'ladi[1:168].

Festival madaniyatining tarixiy rivojlanishi asrlar qa'riga borib taqaladi va u "madaniyatlar shakllanishi davridagi dastlabki ommaviy bayramlar" bilan bog'liqdir. Har bir davr va xalq madaniyatida bayramning doimiy mavjudligi, uning jamiyat hayotida o'ziga xos, betakror funksiyalarni bajarishini ko'rsatadi. Festival, o'zida bayramning ichki (immanent) funksiyalarini hamda zamonaviy davrning ijtimoiy-madaniy xususiyatlaridan kelib chiqadigan funksiyalarni mujassam etgan holda, bugungi global madaniyatda ommaviy maydon bayrami sifatida namoyon bo'ladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, dunyo bayram madaniyatining boshqa turlari nisbatan mahalliy tusda bo'lsa, festival butun sivilizatsiyalashgan dunyoni qamrab olgan [2:2]. Tadqiqotchi D. Klanch festival turlarini quyidagicha tasniflaydi:

- Davomiyligiga ko'ra: qisqa muddatli (bir necha kundan ikki haftagacha), o'rta muddatli (ikki haftadan bir oygacha) va uzoq muddatli (bir oydan bir yilgacha) festivallar.
- Madaniy hayotdagi maqomiga ko'ra: xalqaro, milliy va mintaqaviy festivallar. Bular o'rtasidagi farqlar ko'pincha nisbiydir, chunki har bir festivalda turli mamlakat vakillari ishtirok etishi mumkin. Asosiy tafovutlar festival nufuzi,

ishtirokchi ijodkorlar va ularning menejerlari ongidagi obro'si, xalqaro sahna tizimidagi o'rni, moliyalashtirish manbalari va mashhur ijrochilarni jalb etish imkoniyatlarida namoyon bo'ladi [5:152].

Shu tariqa, festival madaniyati tarixiy ildizlari, funktsional ko'lami va zamonaviy ijtimoiy ahamiyati bilan boy ijtimoiy-madaniy hodisa bo'lib, u madaniyatlararo muloqotni, ijodiy ifodani va ijtimoiy birlashuvni ta'minlovchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Festival ijtimoiy-madaniy kommunikatsiyaning muhim omili hisoblanadi. Zamonaviy festivallar ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular ijtimoiy munosabatlarning barcha jihatlarini, ularning xilma-xilligini va o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. San'at ijodkorligi shakllaridagi muloqot va axborot almashinuvi ayniqsa festivallarda yaqqol namoyon bo'ladi. Ular shaxslararo, millatlararo va madaniyatlararo aloqalarga asoslanadi.

Hozirgi vaqtda zamonaviy yoshlar orasida yomon hayot tarzining shakllanishiga moyillikni ko'p kuzatmoqdamiz – giyohvandlik, alkogolizm, iste'molchilik, jinoyat va boshqa qonunbuzarliklarga moyillik mavjud. Bularning barchasi yaxshilik va yomonlik haqidagi haqiqiy tushunchalarning yo'qolishi, axloqiy hayotiy ustuvorliklarning mavjud emasligi, shuningdek, boshqalar o'rniga o'zini qo'yish, ularning holatiga hamdardlik ko'rsatish va yordam berishga tayyorlikning yo'qligi oqibatidir. Bularning barchasi zamonaviy yoshlarning ommaviy marg'inalizatsiyasiga olib keladi. Afsuski, shunday holat faqat ayrim davlatlar emas, iqtisodiy jihatdan rivojlangan deb hisoblangan ko'plab boshqa mamlakatlarda ham kuzatilmoqda. Hozirgi jamiyatda mavjud va rivojlantirilayotgan ommaviy madaniyat nafaqat hayotdagi ma'naviy-axloqiy ustuvorliklarni qayta ko'rib chiqish imkonini bermaydi. Aksincha, yoshlarni ijtimoiy hayot tarziga tortish, ularning ma'naviy-axloqiy yo'nalishlaridagi chalkashliklarni kuchaytirish uchun yanada kuchliroq muhit yaratadi. Bunday yo'nalishlarning ko'pchiligi esa noto'g'ridir. Bu holat nafaqat yoshlar, balki o'z yosh xususiyatlari sababli olgan ma'lumotlarni tahlil qila olmagan va to'g'ri baholay olmagan bolalarga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'kidlash lozimki, bu tadbirlarning ko'pchiligi aynan yoshlar uchun mo'ljallangan bo'lib, ularning

maqsadi yoshlarning sport yoki san'at (tasviriy, raqs, musiqa) sohalaridagi yutuqlarini namoyish etish imkonini berishdir.

Shu bilan birga, shunday voqealar har doim bayram bo'lib, ular spektakllar, ko'rgazmalar, konsertlar, qo'shiq tanlovlari kabi bir nechta yirik ommaviy tadbirlarni o'z ichiga oladi va ularni yagona g'oya va ssenariy birlashtiradi. Biz zamonaviy festivalni madaniyatlararo muloqotning kuchli ijtimoiy omili sifatida ko'ramiz.

Zamonaviy festivallarni ko'rib chiqsak, ularning turfa xususiyatlarini, jamiyat munosabatlarining barcha jabhalarini qamrab olishini aniqlash qiyin emas. Festival doirasidagi muloqot har doim madaniyatlararo almashinuv, shuningdek millatlararo va shaxslararo muloqot prinsiplari asosida bo'ladi. Hozirgi vaqtda festival madaniy tadbir sifatida bu kontekstda shubhasiz katta ahamiyatga ega ekanligi aniq[4:3].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, madaniy festivallar yoshlar tarbiyasida chuqur rol o'ynaydi: ular estetik didni shakllantiradi, ijodiy salohiyatni rivojlantiradi va yoshlarni global madaniy maydonga integratsiyalashga xizmat qiladi. O'zbekistonda esa madaniy festivallarni yoshlar tarbiyasi maqsadida yanada strategik, tizimli ravishda rivojlantirish lozim. Festival amaliyotida pedagogik, didaktik, madaniy diplomatiya, hamda ijtimoiy-ma'naviy komponentlar uyg'unlashgani holda yoshlar uchun chuqur ta'sirli maydon yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Медведь Э.И., Киселева О.И., Портников В.И. Музыкальные фестивали в реализации культурной политики России // Современные наукоемкие технологии. 2016. № 12-1. С. 166-170; URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=36495> (дата обращения: 11.10.2025).
2. Николаева, П.В. Семиотика фестиваля как формы праздничной культуры: автореф. ...канд. культурол. наук / П.В. Николаева. – Краснодар, 2012. – URL: <http://www.dissercat.com/content/semiotika-festivalyakak-formy-prazdnichnoi-kultury> (дата обращения 11.11.2015)
3. Кланч, Д. Будущее репертуарного театра в Центральной и Восточной Европе: реформа или трансформация / Д Кланч // Экология культуры: Инф. бюллетень. – Архангельск, 2002. – № 1.
4. Охрименко А.А., Толстых И.Н. Фестивальная деятельность как средство духовно- нравственного воспитания молодежи в современной россии // Современные проблемы науки и образования. 2017. № 5.; URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=27104> (дата обращения: 11.10.2025).

5. Suyarkulovna, Tuychiyeva Sayyora. "Views of the Thinker and the Owner on Management." *International Journal on Integrated Education* 3.8: 242-245.
6. To'ychiyeva, Sayyora. "Central Asian thinkers about the role of universal and national values in the formation of a person's spirituality." *The Light of Islam* 2019.2 (2019): 16.
7. To'ychiyeva, Sayyora. "THE EMBODIMENT OF SPIRITUAL POWER." *Modern Science and Research* 2.7 (2023): 188-192.

MADANIYAT MUASSASASI SIFATIDA MUZEYLAR: FAOLIYATI VA MUAMMOLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada muzeylar talqini, O'zbekistondagi muzeylar faoliyati va ulardagi mavjud muammolar, madaniy merosni saqlash, namoyish etish va avlodlarga yetkazishdagi ahamiyati hamda muzeylar faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan takliflar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: muzey, madaniy makon, madaniy qadriyatlar, madaniy siyosat, muzey ashyolari, muzey eksponatlari, muzey ekspozitsiyalari, virtual ko'rgazma, 3D modellash

Аннотация. В данной статье описывается интерпретация музеев, деятельность музеев в Узбекистане и существующие в них проблемы, их значение в сохранении, демонстрации и передаче культурного наследия будущим поколениям, а также предложения, направленные на развитие музейной деятельности.

Ключевые слова: музей, культурное пространство, культурные ценности, культурная политика, музейные предметы, музейные экспонаты, музейные экспозиции, виртуальная выставка, 3D моделирование

Abstract. This article describes the interpretation of museums, the activities of museums in Uzbekistan and the existing problems in them, their importance in preserving, demonstrating, and passing down cultural heritage to future generations, as well as proposals aimed at developing museum activities.

Keywords: museum, cultural space, cultural values, cultural policy, museum objects, museum exhibits, museum expositions, virtual exhibition, 3D modeling

Kirish. Globallashuv davrida kuchayib borayotgan o'tkir muammolar, turli sohalarda kuzatiluvchi beqarorlik jamiyatda madaniy qadriyatlarni yaratish, tarqatish va iste'mol qilish, shuningdek, ularni saqlash va avloddan-avlodga yetkazishda puxta o'ylangan madaniy siyosatni, ya'ni madaniy rivojlanish maqsadlari va strategiyasi, zamonaviy jamiyatda madaniy jarayonlarni tartibga solishning asosiy tamoyillari, usullari va vositalarini belgilaydigan madaniyat sohasidagi siyosatni amalga oshirishni taqozo etadi.

Zamonaviy qadriyatlarga yo'naltirilgan davlat madaniy siyosatining maqsad va vazifalarini yangi geosiyosiy chaqiruvlar sharoitida ta'minlashda esa madaniy muassasalar, jumladan muzeylar alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular madaniyatning

ta'limiy shakli sifatida davlat tomonidan belgilab berilgan "tarixiy va madaniy merosni saqlash hamda undan tarbiya va ta'lim uchun foydalanish" vazifalarini amalga oshiradilar[1].

Haqiqatdan ham, madaniy merosni saqlash, zamonaviy san'at namunalarini to'plash, ularni tadqiq qilish va ommaga namoyish etish barobarida yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish kabi murakkab va mas'uliyatli vazifalar zimmasiga yuklatilgan madaniyat muassasasi — bu muzeylardir.

O'zbekistonda muzeylari 130 yillik tarixga ega bo'lib, hozirda mamlakat miqyosida turli yo'nalish va sohalardagi 1200 dan ziyod muzeylar faoliyat yuritmoqda. Ular tarix, ekologiya, tabiat, tabiiy fanlar, san'at, o'lkashunoslik, geologik, arxeologik, transport, texnik, harbiy, ilmiy, adabiy, memorial, badiiy galereyalar, aholi punktlari muzeylari, uy muzeylari va ochiq osmon ostidagi muzeylardir.

So'nggi yillarda O'zbekistonda muzeylar faoliyatini yaxshilash, ularni jahon standartlariga javob beradigan darajada faoliyat yuritishini ta'minlash borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 31-maydagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish va takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3022-sonli qarori va Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-dekabrdagi "2017-2027 yillarda davlat muzeylari faoliyatini takomillashtirish va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi 975-sonli qarori muzeylar rivojlanishida yangi davrni boshlab berdi. Shu bilan birga madaniy-ma'rifiy sohadagi ishlarni yangi bosqichga ko'tarish maqsadida Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan g'oya, yani yurtimizdagi 18 ta arxeologiya yodgorligini ochiq osmon ostidagi muzeyga aylantirish vazifasi ham o'z dolzarbligi bilan ajralib turibdi[2]. Zero, uning ta'biri bilan aytganda, "Muzeylarni tashkil etish tarixiy adolatni tiklashdir".

Ma'lumki, islohotlar natijasida yurtimizda muzeylar soni sezilarli darajada oshdi. O'zbekiston amaliy san'at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyi, Shahrisabz shahridagi "Maqom muzeyi", "Sarmishsoy", "Shahrisabz", "Termiz" va

“Qo‘qon” davlat muzey-qo‘riqxonalari, Erkin Vohidov memorial muzeyi, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq adabiyoti tarixi davlat muzeyi, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi, hududlardagi oliy ta‘lim muassasalari tuzilmasidagi Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeylari, Jadidlar merosi davlat muzeyi, Rishton an‘anaviy kulolchiligi tarixi muzeyi, Toshkent muzeyi, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Haziniy va O‘zbekiston xalq shoiri To‘ra Sulaymon uy-muzeylari shular jumlasidandir.

Yurtimizda 2020-yil sentabr oyidan boshlab davlat muzeylarida har oyning birinchi yakshanbasi “Ochiq eshiklar kuni”, deb e‘lon qilindi. Har yili ko‘tarinkilikda nishonlanadigan “18-may Xalqaro muzeylar kuni”da ham barcha muzeylar tomoshabinlarga bepul xizmat ko‘rsatadi, maxsus ko‘rgazmalar va teatrlashirilgan tomoshalar tashkil etiladi.

Asosiy qism. O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 20-yanvardagi “Madaniy faoliyat va madaniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi qonunning 28-moddasida ko‘rsatib o‘tilganidek, muzeylar madaniy-ma‘rifiy muassasa bo‘lib, u ommaning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish va ularni ma‘naviy kamolotga etkazishning yetakchi vositalaridan biri hisoblanadi.

“Muzey” - yunoncha atama bo‘lib, “muza” so‘zidan kelib chiqqan. Qadimgi Yunon mifologiyasida san‘at va fan ma‘budalari “muzalar” deb yuritilgan. Muzalar, ya‘ni ma‘budalar yoki xudolar shoir va san‘atkorlarga ilhom beradi, deb e‘tiqod qilingan[3].

Ayrim manbalarda esa muzey (qadimgi yunoncha: μουσεῖον, musion — muzalarga bag‘ishlangan joy) — tarixiy, moddiy va ma‘naviy yodgorliklarni to‘plash, saqlash, o‘rganish va targ‘ib qilish ishlarini amalga oshiruvchi ilmiy, ilmiy-ma‘rifiy muassasa[4], sifatida talqin etiladi.

San‘atshunos olim K.Oqilovanning fikriga ko‘ra, muzey bugungi kunda tarix, madaniyat, fan va insoniyat yutuqlarini zamonaviy jamiyat bilan bog‘laydigan ijtimoiy-madaniy maskandir[5].

Yana bir san‘atshunos S.Kurbanovning ta‘kidlashicha, muzeylar nafaqat tarixiy-madaniy qadriyatlar saqlanadigan, o‘rganiladigan va ommaga namoyish

qilinadigan muassasa, balki ta'lim-tarbiya yo'nalishidagi sohalarga ko'maklashadigan, ularning faoliyatini qo'llab-quvvatlaydigan laboratoriya yoki tashkilotdir[6].

Yu.Sayfullayevaning fikriga ko'ra, muzeylar madaniy-ma'rifiy muassasa hisoblanib, uning vazifasi tarixiy hujjatlar, madaniy va ma'naviy yodgorliklarni to'plash, tabiiy boyliklardan namunalar jamlash va saqlash, ularni ilmiy jihatdan o'rganib ko'rgazmaga qo'yish va keng xalq ommasiga havola qilishdan iborat[7].

Boshqa tadqiqotchilar muzeylarni moddiy ashyolarni axborot vositasida mushohada qilish, to'plash, tarqatish, jamiyatning ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun xizmat qiluvchi ixtisoslashtirilgan madaniy-ma'rifiy muassasa, deb hisoblaydilar.

Xalqaro muzeylar kengashi (ICOM)ning 2022-yil 24-avgust kuni Praga shahrida bo'lib o'tgan Bosh sessiyasi umumiy yig'ilishida "Muzey" tushunchasining rasmiy tavsifi qabul qilindi. Unga ko'ra, "muzey — bu moddiy va nomoddiy merosni o'rganadigan, to'playdigan, saqlaydigan, sharhlaydigan va namoyish etadigan jamiyat xizmatidagi notijorat, muntazam faoliyat yurituvchi muassasa. Jamoatchilik uchun shaffof, ochiq va inklyuziv muzeylar madaniy xilma-xillik va jamiyatning barqaror rivojlanishiga yordam beradi. Muzeylar o'z faoliyatini axloq va professionalizm tamoyillari asosida, ta'lim, dam olish, mulohaza yuritish va bilim almashish uchun turli xil tajribalarni taklif qilishadi[8].

O'zbekiston Respublikasining 2008-yil 12-sentabrdagi "Muzeylar to'g'risida"gi qonunining 3-moddasida esa muzey deganda, muzey ashyolari va muzey kolleksiyalarini saqlash, o'rganish hamda ommaga namoyish etish uchun mulkdor tomonidan tashkil etilgan doimiy faoliyat yurituvchi notijorat madaniyat muassasasi nazarda tutilgan.

Ushbu qonun talablariga ko'ra, muzeylar muzey ashyolari va kolleksiyalarini saqlash, ularni aniqlash hamda to'plash, madaniy, ma'rifiy va ta'lim faoliyatini amalga oshirish, shuningdek, muzey ashyolari va kolleksiyalarini o'rganish hamda ularni e'lon qilish maqsadlarida tashkil etiladi.

Muzeylar mulk shakliga ko'ra davlat va nodavlat muzeylariga, ixtisoslashuvdan kelib chiqib esa muzeylar va muzey-qo'riqxonalariga bo'linadi.

Yuqoridagilarga ko'ra, muzey ashyolari va kolleksiyalarini saqlash, o'rganish hamda ommaga namoyish etishdan iborat faoliyatni amalga oshiruvchi muassasalarga, muzeylar deyiladi. Asosiy faoliyati tarixiy-madaniy qo'riqxona va u bilan bog'liq tabiiy landshaft tarkibiga kiradigan moddiy madaniy meros obyektlarini, shuningdek muzey ashyolari va kolleksiyalarini saqlash, o'rganish hamda ommaga namoyish etishdan iborat bo'lgan muassasalar esa, muzey-qo'riqxonalar deb nomlanadi[9].

Xulosa va tavsiyalar. G.Orifjonova O'zbekiston muzeylari amaliyotida Rossiya muzeylaridagi kabi art terapiya dasturlaridan foydalanish muzeylar rivojini ta'minlaydi, deb hisoblaydi. San'atshunos S.Kurbanov badiiy muzeylarning ta'lim yo'nalishidagi faoliyatidan samarali foydalanish maqsadga muvofiq ekanligiga alohida e'tibor qaratib, ushbu muzeylarda virtual ekskursiyalarni joriy etish kerakligini ta'kidlab o'tadi. Shuningdek u zamonaviy madaniy makonda badiiy muzeylar ta'lim faoliyatiga ehtiyoj ortib borayotganligini ko'rsatib bera oladigan ilmiy-nazariy tadqiqotlar olib borish zarurligini ham ko'rsatib o'tadi. Tadqiqotchi Z.Nuridinova esa muzeyga tashrif buyuruvchilar muzey kommunikatsiyasining faol sub'yekti ekanligini, ularning muzeylarga kelishi borgan sayin kamayib borayotganligi masalasi bugungi kun muzeylari hal etishi muhim bo'lgan eng katta muammolardan biri ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, interfaol texnologiyalar qo'llaniladigan ko'rsamalar aholi va muzeylar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikda yaxshi samara beradi, shuningdek muzeylarning xorijlik mutaxassislar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yishi ular faoliyatining jonlanishiga muayyan darajada ta'sir ko'rsatadi. U O'zbekistondagi ayrim muzeylarda eksponatlar to'g'risida ma'lumot beruvchi interfaol taxtalar interfeys bilan takomillashtirilishi va ekspozitsiyaga qo'yilgan eksponatlarning raqamlangan 3D modeli bilan to'ldirilishi muzeylarga aholini qiziqishining oshishiga sabab bo'ladi, deb hisoblaydi. San'atshunos olim K.Oqilova O'zbekistonda muzeyshunoslik tarixi bilan birga muzeyshunoslik nazariyasini ham rivojlantirish zarur, degan fikrni ilgari surib, muzeylar eng avvalo eksponatlar

yordamida ma'naviy makon yaratishga intilishi va ko'rgazma ekspositsiyalarini shallantirishda (fan va san'atni sintez qiluvchi noyob muzey mahsulotlarini olish) olimlar dizaynerlar bilan hamkorlik qilishi zarurligini ta'kidlab o'tadi.

Shu o'rinda dizayner Gunter Soydanbayning "Институтлар XXI асрда қандай мослашиши ва ривожланиши мумкин" risolasidagi fikrlari yuqoridagi tadqiqotchilar fikrining tasdig'idir: "Tarixda muzeylar, galereyalar, kutubxonalar kabi madaniy muassasalar o'z tashrif buyuruvchilari bilan monologlar o'tkazgan. Ular "tajribasiz" tashrif buyuruvchiga bilim berish, iyerarxik munosabatlarni yaratish orqali "mutaxassis" rolini o'z zimmalariga olganlar. Ular ma'lumotlar va talqinlarni muloqotni yoki turli xil qarashlarni faol rag'batlantirmasdan taqdim etdilar, bu esa tashrif buyuruvchilarning savol berishlari, munozara qilishlari yoki o'z fikrlari va g'oyalarini bildirishlari uchun kam imkoniyat qoldirdi. Bunday xatti-harakatlar bugungi zamon ruhiga mos emas! Bugungi kun mijozlari madaniyat muassasalarining inklyuzivlik, qulaylik va interaktivlikni o'zlashtirishlarini xohlaydilar. Ular xilma-xil ovozlari va qarashlar ifodalangan joylarni izlaydilar. Ular an'anaviy monolog o'rniga faol ishtirok etishni, birgalikda ijod qilishni talab qiladilar. Bir so'z bilan aytganda, ular haqiqiy aloqalarni o'rnatmoqchi. Shuning uchun butun dunyo bo'ylab "aqlli" madaniyat muassasalari mijozlarga ular xohlagan narsani bermoqda"[10].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagilar haqida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq. Xususan, bugun O'zbekistonda muzeylar turlicha rivojlanmoqda. Bu o'rinda savol tug'iladi. Nisbatan teng sharoitlarda nima sababdan ayrim muzeylar rivojlanmoqda, boshqalari esa yo'q? Muzeylarning hududlarda turlicha rivojlanishiga sabab ularning qulay geografik joyda joylashganligimi yoki qadimiy-tarixiy odidalarining nisbatan ko'p saqlanib qolganligimi yohud hududda madaniy siyosat samarali amalga oshirilayotganligidami? Muzeylar ham hududiy, ham milliy ahamiyatga ega madaniyat muassasasi hisoblansada, hududlarda ularning faoliyati va rivojlanishi talab darajasida emas. Tan olib aytish kerakki, poytaxt va qadimiy shaharlar, jumladan Samarqand, Xorazm va Buxoro muzeylari boshqa hududiy muzeylarga qaraganda tashrif buyuruvchilarning soni, faoliyatiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etiganligi va malakali kadrlar bilan ta'minlanganligi jihatidan

ham ancha ilgari ketgan. Shuningdek, turizmning rivojlanishi ham ushbu shahar muzeylarining rivojlanishiga ta'sir etmoqda. Shu sababli ham boshqa hudud muzeylari rivojlanishida katta tafovutlar seziladi. Muzeylar o'z-o'zidan mavjud bo'la olmaydi, ayniqsa gap hududlardagi davlat muassasalari haqida ketganda. Shu boisdan, aholini madaniyat sohasiga jalb etish, ularning ma'naviy saviyasini yuksaltirish, turizm tizimiga integratsiyalashuv, xalqaro va mahalliy madaniy aloqalarni faollashtirish, o'zaro tajriba almashish va hamkorlikni rivojlantirish davlat madaniy siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Davlat milliy loyihalar orqali nafaqat markaz va hududlar o'rtasidagi madaniy tengsizlikni kamaytirilishiga erishmoqda, balki zamonaviy infratuzilma yaratish va raqamli madaniyatni keng joriy qilish kabi masalalarni ham hal etilmoqda. Mahalliy hokimiyat organlarining hududlarda o'ziga xos madaniy makonni barpo etish, madaniyat muassasalari faoliyatini talab darajada rivojlantirish va boshqarishda o'z vakolatlari doirasida zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarishlarining ahamiyati katta. Chunki muzeylar orqali mahalliy madaniy qadriyatlar va an'analar saqlanadi, keng ommaga namoyish etiladi va avlodlarga yetkaziladi.

Keyingi masala hudud muzeylari saytlaridagi ma'lumotlarni muntazam yangilab borish zarur. Shuningdek, saytlar orqali davriy va doimiy virtual ko'rgazmalar namoyishini yo'lga qo'yish va saytga tashrif buyuruvchilarning statistikasini yuritish hudud muzeylari faoliyatini jonlantirishga xizmat qiladi. Bunda Yaponiya tajribasini o'rganish tavsiya etiladi. Yaponiya madaniyat muassasalari san'at asarlarini virtual reallikda namoyish qilishda ilg'or tajribalarga ega. Masalan, Tokio milliy muzeyi va Nara muzeylari san'at asarlarini 3D modellar yordamida internet orqali taqdim etadi. Bu nafaqat madaniyatni saqlashga, balki butun dunyo auditoriyasiga madaniy merosni oson va tez yetkazilishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Полякова Е.А., Болдырова Е.В. Государственная культурная политика современной России: исторический путь и модели развития. Культурологический журнал, 2024/4 (58)

2. A.S.Sagdullayev. Janubiy O‘zbekiston arxeologik merosini o‘rganish va yodgorliklarni muzeylashtirish masalalari. Shahrisabz, 2024.
3. M.Bekmurodov, A.Umarov, U.Qoraboyev, Z.Haydarov. Ijtimoiy-madaniy faoliyat tarixi, nazariyasi va uslubiyati. –T: Ma’naviyat, 2016.
4. A.Z.Zokirjonov. O‘rta Osiyoda muzeylarning shakllanishi tarixi. NamDU – Iqtidorli talabalar ilmiy axborotnomasi 2023, 1-son.
5. K.Oqilova. O‘zbekiston zamonaviy muzeylari: muammolar, rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari. San’at jurnali, 2024, 3-son.
6. S.Kurbanov. Badiiy muzeylarning ta’lim yo‘nalishidagi faoliyatining ahamiyati. San’at jurnali, 2022, 3-son.
7. Yu.Sayfullayeva. Muzeylar — xalq tarixining ko‘zgusi. Qardu xabarlar, 2022, 5/2(55).
8. Шляхтина Л.М. Основы музейного делаю Теория и практика. – СПб, 2021.
9. www.lex.uz. O‘zbekiston Respublikasining “Muzeylar to‘g‘risida”gi qonuni.
10. <https://theparlor.be/cultural-institutions-adapting-for-younger-generations/> Günter Soydanbay. How Institutions Can Adapt and Thrive in the 21st Century.

**SIRDARYO VILOYATI MUSIQALI DRAMA TEATRI SAHNASIDA
MAKSIM KARIMOV ASARLARI TALQINI**

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek dramaturgiyasining yetuk vakili Maksim Karimov ijodining Sirdaryo viloyati musiqali drama teatri sahnasida talqin etilishi tahlil qilingan. Ayniqsa, "Insonlikka nomzod" publisistik dramasi badiiy va g'oyaviy jihatlari, aktyorlik mahorati, rejissorlik yechimi hamda ssenografik yechimlar o'zaro uyg'unlikda o'rganilgan. Muallif teatr jamoasining asar g'oyasini zamonaviy hayot, milliy qadriyatlar va ijtimoiy muammolar bilan bog'lash borasidagi izlanishlarini tahliliy yoritadi. Maqolada Sirdaryo teatri tajribasi misolida zamonaviy o'zbek sahna madaniyati va dramaturgik tafakkurning o'ziga xos jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Maksim Karimov, dramaturgiya, sahna talqini, Sirdaryo viloyati musiqali drama teatri, rejissorlik yechimi, aktyorlik mahorati, ssenografiya, teatr estetikasi, publisistik drama, zamonaviy teatr.

Аннотация: В статье рассматривается творчество известного узбекского драматурга Максима Каримова и особенности постановок его произведений на сцене Сырдарьинского областного музыкально-драматического театра. Особое внимание уделено художественно-идейному содержанию публицистической драмы «Кандидат в человеки», актерскому мастерству, режиссёрским и сценографическим решениям спектакля. Автор анализирует стремление театрального коллектива осовременить замысел пьесы, связывая его с национальными ценностями и социальными проблемами современности. На примере деятельности Сырдарьинского театра выявляются специфические особенности современной узбекской театральной культуры и драматургического мышления.

Ключевые слова: Максим Каримов, драматургия, сценическая интерпретация, Сырдарьинский музыкально-драматический театр, режиссёрское решение, актёрское мастерство, сценография, театральная эстетика, публицистическая драма, современный театр.

Abstract: This article analyzes the interpretation of works by the prominent Uzbek playwright Maksim Karimov on the stage of the Syrdarya Regional Musical Drama Theater. Particular attention is paid to the artistic and ideological aspects of the publicistic drama "Nominee for Humanity", as well as the harmony between directing, acting, and scenographic solutions. The author examines the creative efforts of the theater ensemble to adapt the play's message to contemporary social realities and national values. The study highlights the distinctive features of modern Uzbek stage culture and dramaturgical thinking through the experience of the Syrdarya theater.

Keywords: Maksim Karimov, dramaturgy, stage interpretation, Syrdarya Regional Musical Drama Theater, directing, acting, scenography, theater aesthetics, publicistic drama, modern theater.

O‘zbek dramaturgiyasi taraqqiyotida zamonaviy mavzular har doim yetakchi o‘rinda turgan. Har bir davr dramaturglari jamiyat hayotining muhim ijtimoiy, ma’naviy va ma’rifiy masalalarini sahna asarlari orqali yoritishga, zamon ruhini ifoda etishga intilganlar.

XX asrning 60–80-yillarida faol ijod qilgan dramaturg Maksim Karimov o‘z davrining dolzarb mavzulariga murojaat etgan bo‘lib, hayotiy voqealarni chuqur badiiy tahlil qila olgan ijodkorlardan biri. Uning “Diydor” hamda “O‘n sakkiz yoshligim, qalam qoshligim” nomli dramalari 1968-yilda Toshkent o‘zbek davlat “Yosh gvardiya” drama teatrining (hozirgi O‘zbek davlat drama teatri) birinchi teatr mavsumini ochgan asarlar sifatida muhim ahamiyat kasb etgan. Bu asarlarda inson tuyg‘ulari — muhabbat, sadoqat, ayriliq va diydor kabi umuminsoniy mavzular zamonaviy hayot bilan uyg‘un holda talqin etilgan. “Diydor” dramasi o‘zining jo‘shqin ruhiy kechinmalari, hayotiy dialoglari va samimiy obrazlari bilan tomoshabin qalbiga chuqur kirib bordi. Spektakl sahnaga qo‘yilgach, u haqda matbuot sahifalarida keng tahliliy maqolalar, bahs-munozaralar e‘lon qilindi, ko‘plab ijobiy fikr-mulohazalarga sabab bo‘ldi. Keyinchalik dramaturgning “Sahro sayyorasi” va “Insonlikka nomzod” kabi publisistik ruhdagi dramalari ham katta e‘tirofga sazovor bo‘ldi. Ushbu asarlar Muqimiy nomidagi O‘zbek davlat musiqali drama teatri, shuningdek, Farg‘ona, Namangan, Samarqand, Buxoro va boshqa viloyat teatrlarida sahnalashtirilib, tomoshabinlar tomonidan iliq kutib olindi.

Maksim Karimovning ijodiy faoliyati O‘zbekiston va qardosh xalqlar teatrlarini ham bog‘lab turadi. Jumladan, Qirg‘iziston Respublikasining O‘sh viloyati o‘zbek musiqali drama teatrida ilk bora sahnaga qo‘yilgan “Notanish tanishganim” (yoki “Sahro sayyorasi”) musiqali dramasi 1976-yilda Sirdaryo viloyati musiqali drama teatri repertuaridan joy egalladi. Ushbu asar teatr jamoasining ijodiy izlanishlarida yangi bosqichni boshlab berdi.

“Sahro sayyorasi” musiqali dramasida yangi hayot izlab sahroga kirib kelgan, mashaqqatli mehnat orqali yangi makonlar barpo etayotgan yoshlarning orzu-intilishlari, mehr va sadoqat sinovlari, insoniylikka bo‘lgan ishonchi badiiy ifodasini topgan. Spektakl musiqiy yechimi bilan ham e‘tiborli. Asarga Hamza nomidagi

O‘zbekiston davlat mukofoti sovrindori, taniqli kompozitor Rashid Hamroyev musiqa bastalagan. Uning ohanglarida yoshlarning orzu va shijoati, muhabbatning beg‘uborligi, hayotga ishonch va umid jo‘shqinligi jaranglaydi. “Oyga o‘xshab” qo‘shig‘i, Durdona va Nodir duetlari, shuningdek, “Salom sahro — Assalom sahro” ko‘p ovozli xor kompozitsiyasi o‘zining jozibador ohangi, ritmik kuchi va milliy ladlar uyg‘unligi bilan spektakl ta’sirchanligi uchun xizmat qilgan. Spektaklni G‘ofir Hamidullayev sahnalashtirgan, sahna bezaklari va libos eskizlari esa Qoraqalpog‘iston san’at arbobi, rassom Tuyg‘un Shorahimov tomonidan yaratilgan. Durdona rolini yosh aktrisa Ozoda Abdullayeva, Nodir obrazini Rustam Hamdamov, Sayfulla obrazini Sharof Boshbekov mahorat bilan ijro etganlar. Ularning sahnadagi uyg‘un ijrosi tomoshabinlarda hayajon, samimiy tuyg‘u va faxr hissini uyg‘otgan. “Sahro sayyorasi” spektakli Sirdaryo viloyati musiqali drama teatrining repertuaridan o‘rin olgan ilk yirik musiqali sahna asari sifatida teatr tarixida alohida o‘rin tutadi.

Sirdaryo viloyati respublikamizning eng internatsional hududlaridan biri bo‘lib, bu zamin 80 dan ortiq millat va elat vakillarining ahil, hamjihatlikda yashash maskani sifatida tanilgan. Shuning uchun viloyat teatri 1975-yildan boshlab o‘zbek tilidagi spektakllar bilan bir qatorda rus tilida ham bolajonlar uchun asarlar sahnalashtirishni yo‘lga qo‘ydi. Bu tashabbus keyinchalik kattalar uchun ham rus tilida spektakllar namoyish qilinishiga sabab bo‘ldi.

1978–1982-yillar mobaynida viloyat teatrida bosh rejissyor sifatida faoliyat yuritgan, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist, O‘zbekiston san’at arbobi, professor Mahkam Muhammedov bu yo‘nalishda samarali faoliyat olib bordi. U Maksim Karimovning chuqur falsafiy mazmunga ega “Insonlikka nomzod” publisistik dramasini Sirdaryo viloyati teatrida o‘zbek aktyorlari ishtirokida, V.Tur tarjimasida rus tilida “Высокая цена — жизни...” (“Hayotning yuksak bahosi”) nomi bilan sahnalashtirdi.

Spektakl sahna bezaklari rassom Ahmad Mahmudov, musiqiy bezagi esa R.Qurbonov tomonidan tayyorlandi. Asarda inson hayotining qadri, kurashchanlik ruhi, orzu va e’tiqod yo‘lida sadoqat bilan yashash g‘oyasi talqin qilindi.

Ushbu mashhur publisistik dramada Ozod Aliyev rolini O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist Abduhamid G‘ofurov, Azim obrazini — To‘laboy Qanoatov, Farog‘at rolini — Shoxsanam Yo‘ldosheva hamda Mavluda Begmatova, Bashar rolini — Abdurahmon Yunusaliyev, Ota obrazini — Baxtiyor Rizoqulov, Qoraboyev rolini — Mamajon Nurmatov, urush nogironi obrazini — Soat Fozilov, qo‘shni ayol rolini — Muhabbat Iminova, Yigit rolini — Adham Abdullayev, shuningdek Ergash Normurodov va Lyubov Ramashkalar ofitsant rollarida ishtirok etib, o‘z ijro mahoratlari bilan tomoshabinlar e‘tirofiga sazovor bo‘lishdi. Spektakl nafaqat Guliston shahrida, balki Sirdaryo viloyati teatrining 1981-yilda Jizzax shahrida o‘tkazilgan gastrol safarlari chog‘ida ham katta muvaffaqiyat bilan namoyish etildi.

Drama 1984-yil yangicha talqinda namoyish etildi. Asarni 1983–1994-yillar davomida Sirdaryo viloyat teatrda bosh rejissyor sifatida faoliyat yuritgan, “O‘zbekiston san‘at arbobi”, taniqli rejissyor Jo‘ra Mahmudov sahnalashtirdi. Spektaklning sahna bezaklari rassom Boltaboy Ibragimov mo‘yqalamiga mansub bo‘lib, u sahna makonini me‘moriy uyg‘unlik va obrazlarning milliy-klassik ruhda ifodalanishiga alohida e‘tibor qaratdi. Rejissyor va rassom tandemi tufayli mazkur spektakl o‘z davrining badiiy-estetik talablariga javob beruvchi, mazmunan yetuk, sahnaviy jihatdan mukammal asar sifatida maydonga chiqdi. Asar namoyishi jarayonida ishtirok etgan teatrshunos va san‘at mutaxassislari ham ushbu sahna asarining badiiy yuksakligi, sahnaviy yechimining to‘laqonliligi hamda insoniy qadriyatlarni yorqin aks etgani haqida alohida ta’kidlab o‘tishgan.

Spektaklda yaratilgan obrazlar galereyasi aktyorlarning sahnaviy mahorati va ichki his-tuyg‘ularni chuqur ifoda eta bilishlari bilan ajralib turadi. Ozod Aliyev obrazini O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist Abduhamid G‘ofurov, Farog‘at rolini Ozoda Abdullayeva, Mavjuda Shamsiyeva va Fotima Mamasodiqova, Bashar obrazida Ergash Normurodov, Alijon Abdullayev va Ro‘zmat Karimovlar, Azim rolida Rahim Hasanov va To‘laboy Qanoatov, Qoraboyev obrazida esa Adham Abdullayevlar gavdalangan. Manbalarda ko‘rsatilishicha, spektakl qisqa vaqt ichida ikki yuz martadan ortiq tomoshabinlar e‘tiboriga havola etilgan. Shuningdek, o‘yinayi jahon orqali namoyish qilingani ham ma’lum.

“Insonlikka nomzod” o‘z badiiy ta’sir kuchini oradan o‘tgan o‘ttiz besh yildan keyin ham yo‘qotmadi, balki 2019-yilda teatr jamoasi ushbu asarni yangicha sahna talqinida qayta tikladi. J.Mahmudov jamoaning murabbiy, rahnamosi sifatida teatrning shu o‘n yillik hayotida amalga oshirgan ishlari, iqtidorli, harakatchan yoshlar imkoniyatlarini e’tiborda tutib, ularni mas’uliyatli rol ijrolari, hatto spektakllarni sahnalashtirish amallariga ham jalb eta boshlaydi. Spektaklni O‘zbekiston san’at arbobi, professor Jo‘ra Mahmudov badiiy rahbarligiga yosh iste’dod egasi Mansur Xoliqov sahnaga qo‘ydi. Ssenografiyasini Ismat Yunusov yaratgan bo‘lib, u zamonaviy estetik talablarga mos obrazli yechimlarni topishga harakat qilgan. Ijodiy jamoa asarning asosiy g‘oyasini — insoniylik, vijdon, halollik va ijtimoiy mas’uliyat g‘oyalarini zamon ruhi bilan uyg‘un holda ochib berishni bosh maqsad sifatida belgilagan.

Dramaning asosiy syujeti hokim lavozimiga tayinlangan Ozod Aliyev obrazi atrofida kechadi. U o‘z faoliyatida jamiyatda ildiz otgan illatlar — mansabparastlik, poraxo‘rlik, soxtalik kabi illatlarga qarshi kurash olib boradi. Uning qarama-qarshi timsoli sifatida tasvirlangan Azim obrazi esa shaxsiy manfaatni ustun qo‘yuvchi, insoniylik mezonlarini unutgan, ochko‘z kimsaning ramziy ifodasidir. Azim o‘z maqsadi yo‘lida hech qanday axloqiy chegarani tan olmaydi — u hatto Aliyevning kotibasi Farog‘atni ham nafs va hirsiga asir etmoqchi bo‘ladi. Farog‘atning hayotida yuzaga kelgan ziddiyatlar — uning turmush o‘rtog‘i Bashar bilan bo‘lgan munosabatlari orqali asarda ijtimoiy muammolarning oilaviy, shaxsiy hayotga ko‘chgan ko‘rinishlari yoritiladi. Farog‘at o‘z hayotidan norozilik kayfiyatida yashayotgan, moddiy yetishmovchiliklar tufayli oila tinchini yo‘qotgan ayol sifatida tasvirlanadi. Uning turmush o‘rtog‘i Bashar oddiy talaba bo‘lgani sababli, hayotdagi moddiy qiyinchiliklar ayol ruhiyatida zaiflikni keltirib chiqaradi. Shu bois Farog‘at bir muddat Azimning yolg‘on va’da hamda shirin so‘zlariga aldanish yoqasiga keladi. Biroq uning onalik tuyg‘usi, norasida farzandining beg‘ubor ovozi, vijdon va nomus ustun keladi. U o‘z yo‘lidan qaytadi, ammo kech bo‘lgan edi — Bashar tasodifiy hodisa oqibatida halok bo‘ladi. U o‘limidan avval nogiron qizchasi bor yolg‘iz ayolga o‘z uyini hadya qilib, chin insoniylik fazilatini namoyon etadi.

Asarda hokim Aliyevning byurokratik guruh yetakchisi, poraxo‘r Qoraboyev bilan to‘qnashuvi keskin dramatik kuchga ega sahnalarda ko‘rsatilgan. Ushbu ziddiyatli sahnalar nafaqat so‘z, balki harakat, mimika va sahnaviy to‘qnashuvlar orqali ifoda etilgan.

Spektaklning obrazlar tizimida aktyorlarning ijro mahorati alohida o‘rin tutadi. Hokim Ozod Aliyev rolini “Do‘stlik” ordeni sohibi Ibrohim Qosimov yuksak badiiy saviyada ijro etgan. Uning salobatli ovozi, mulohazakor nigohi va sahnadagi ishonarli harakatlari orqali obraz tomoshabinga ishonch va e‘tiqod tuyg‘usini singdiradi. Ayniqsa, qahramonning quyidagi so‘zlari tomoshabinni chuqur mushohadaga chorlaydi:

Aliyev: “Shunday umrlar bo‘ladiki, uning faqat bitta sanasi bo‘ladi – tug‘ilish! Bashar uchun ikkinchi sana yo‘q. O‘lim yo‘q... U chinakam inson edi. Inson! Biz hali... kandidatmiz. Insonlikka nomzodmiz! Qiyin... juda qiyin bu dissertatsiyani yoqlash. Lekin yoqlash kerak!”

Bashar obrazini yosh aktyor Shuhrat Abdurahmonov hayotiy ishonchlilik bilan yaratgan bo‘lsa, Farog‘at rolida Dilorom Mirsalimova ayol qalbining murakkab kechinmalarini nozik psixologik ifoda bilan yetkazadi. Qo‘shni ayol obrazidagi Ra‘no Yunusova esa jamiyatdagi “boylik orzusi” va “yengil yo‘l bilan yashash” kayfiyatini ramziy tarzda ifodalagan. Azim rolida Sherzod Kattaboyevning o‘ynoqi nigohlari, har bir sahnaviy harakati uning hirs va ochko‘zlikka to‘la mohiyatini ochib beradi. Qoraboyev rolini yaratgan Farhod O‘rinov o‘zining sovuqqon, hisob-kitobli ohangi bilan jamiyatdagi korrupsion muhitni jonlantiradi. Urush nogironi obrazidagi O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist Sharif Jumayevning ijrosi esa tomoshabinda chuqur achinish hissini uyg‘otadi — u orqali insonning halollikka qaytishi, haqiqatni anglash fojeasi ta’sirli tarzda ochiladi.

Spektaklning badiiy bezagi ham ramziy ma’noga ega: sahnada ortiqcha detallarsiz, faqat zarur predmetlar ishlatilgan. Ikki qavatli dekoratsiya — yuqori qavatdagi kafe va pastki qavatdagi oddiy uy — ezgulik va yovuzlik, poklik va buzuqlik o‘rtasidagi kurashni timsollaydi.

Rejissor Mansur Xoliqov poraxoʻrlik va boylikka ruju qoʻyishning ayanchli oqibatlarini aynan sahna yakunida oʻtkir dramatik yechim bilan koʻrsatadi. Finalda barcha qahramonlar tik holatda turishadi, Azim esa harom pullarni birin-ketin boshqalarga taklif qiladi, ammo hech kim ularni olmaydi. Ushbu sahna orqali tomoshabin halollik va poklik gʻalaba qozonishiga, jamiyatda haqiqatparvar insonlar borligiga ishonch hosil qiladi.

“Insonlikka nomzod” asari jamiyatdagi maʼnaviy-axloqiy muammolarga chuqur munosabat bildirgan, insoniy qadriyatlarni himoya qiluvchi yuksak badiiy asar. Shu bois ham teatr repertuaridan mudom tushmay kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tursunov T. XX asr oʻzbek teatri tarixi. T., 2009 y. 197-bet
2. Maksim Karimov, dramalar, elektron kitob, 285-bet
3. . Abdusamatov H. Drama nazariyasi. – T.: Gʻ. Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti, 2000 y
4. “Sahro sayyorasi” spektakl dasturi. 1976 y
5. “Insonlikka nomzod” spektakl dasturi. 1984 y, 2019 y
6. Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan artist, Sirdaryo viloyati musiqali drama teatri yetakchi sahna ustasi Ozoda Abdullayeva bilan suhbat.

O‘ZBEK MUMTOZ MUSIQASI HAMDA BAXSHICHILIK SAN’ATINING IJROVIY TAFOVUTLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbek mumtoz musiqasi hamda baxshichilik san’atining ijroviy tafovutlari, ovoz ishlatish texnikasi, uslubi haqida so‘z boradi. Muallif mustaqil izlanuvchi sifatida imkon darajasida mavzuni yoritishga harakat qilgan.

Kalit so‘zlar: Baxshi, maqom, ijro, doston, ovoz, musiqa, ustoz-shogird.

Аннотация: В данной статье рассматриваются различия в исполнительской, вокальной технике и стиле узбекской классической музыки и искусства бахши. Автор, как независимый исследователь, постарался максимально полно раскрыть эту тему.

Ключевая слова: Бахши, маком, исполнение, эпос, голос, музыка, учитель-ученик.

Annotation: This article discusses the differences in performance, vocal technique, and style of Uzbek classical music and the art of Bakhshi. The author, as an independent researcher, has tried to cover the topic as best he can.

Keywords: Bakhshi, maqom, performance, epic, voice, music, teacher – student.

*“O‘zbek musiqa san’ati – millatning ruhiy boyligi,
tarix va madaniyatning jonli ifodasidir”.*

(Muallifdan)

Har bir xalq yoki elat, avvalo, tarixiy-madaniy birligi bilan ajralib turadi. O‘zbek xalqi ham uzoq tarixiy davr mobaynida shakllanib, juda ko‘p milliy-madaniy xususiyatlarga ega bo‘ldi. O‘tmish ajdodlarimiz an’analari, qadriyatlari asrdan-asrga, avloddan-avlodga saqlanib, taraqqiy topib keldi. Xususan, milliy-madaniy xususiyatlarimizning saqlanib qolishida xalq og‘zaki badiiy ijodining roli beqiyos bo‘ldi. Jumladan, musiqa janrlarimizning saqlanib, bizgacha yetib kelishida ustoz-shogird an’anasining o‘rni beqiyosdir. Ushbu an’ana amaliyotda qo‘llanilishi natijasida musiqa me’rosimiz ustozdan shogirdga og‘zaki tarzda o‘tib, rivojlanib kelgan.

Tarixdan ma’lum, ma’naviyatimizning asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan musiqiy madaniyatimiz, an’anaviy qo‘shiqlarimiz, maqom namunalari, dostonchilik, folklor

namunalarimiz hamisha xalqimizning kundalik hayotida ma'naviy ozuqa sifatida e'tirof etib kelingan.

Muhtaram yurtboshimiz shunday ta'kidlaganlaridek: hozirgi globallashuv davrida, tijorat vositasiga aylangan “ommaviy madaniyat”, shou-biznesning salbiy ta'siri tobora kuchayib borayotgan murakkab zamonda har qanday milliy madaniyatning bulog'i bo'lgan folklor san'atiga e'tibor va qiziqish susayib borayotgani, “Holbuki, folklor san'ati, ta'bir joiz bo'lsa, bu — insoniyatning bolalik qo'shig'idir. Mana shunday noyob va buyuk san'at bugungi kunda shunchaki madaniy yodgorlik namunasiga aylanib, ko'p joylarda unutilib ketayotgani, himoya va muhofazaga muhtoj bo'lib turgani — bu ham davrimizning achchiq haqiqatidir. Bu haqiqat ushbu go'zal va betakror san'atning chinakam fidoyilari sifatida siz, azizlarni hammadan ko'ra ko'proq tashvishga solayotganiga ishonaman», — dedi Shavkat Mirziyoyev.

“Agar biz bu noyob san'atni saqlab qolish uchun bugun barchamiz birgalikda harakat qilmasak, ertaga, afsuski, kech bo'ladi, kelgusi avlodlar, tarix bizni kechirmaydi”, — dedi prezident.

Baxshilar nafaqat doston ijrochilari, balki xalqning tarixiy xotirasi va milliy ruhiyatini saqlovchi ma'naviy fidoyilardir. Baxshilik san'atida ovoz markaziy ahamiyat kasb etadi. Ovoz baxshining san'atkor sifatidagi o'ziga xosligini belgilab, uning ijro mahoratini keng qamrovda namoyish etishga imkon yaratadi.

Ovoz orqali baxshilar dostonlar qahramonlarining xarakterini, voqealarning hissiy va dramatik jihatlarini tinglovchiga ta'sirchan tarzda yetkazadilar. Ushbu san'at turi jonli ijro talablari bilan o'ziga xos bo'lib, baxshining ovoz diapazoni, tiniqligi va hissiy kuchi ijroning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Shu sababli baxshilarning ovozini doimiy ravishda rivojlantirish, himoya qilish va texnik imkoniyatlarini kengaytirish o'ziga xos zaruratdir.

Baxshilarning ovozi san'atning markaziy vositasi sifatida faqat texnik mahoratni talab qilmaydi, balki unda hissiy ifoda, nafasni boshqarish mahorati va madaniy qadriyatlarning yuksak namunasi mujassamdir. Baxshining ijrosi orqali tinglovchilar nafaqat zavq olishadi, balki tarixiy va milliy voqeliklarni his qiladilar.

Ushbu holat baxshilik san'atini boshqa san'at turlaridan ajratib turadi va uning qadriyatlarini saqlash va rivojlantirishning ahamiyatini yanada oshiradi.

Ijrochilikda ovoz muhim ahamiyatga egaligi hech kimga sir emas. Ustoz baxshilar ijodiga nazar tashlar ekanmiz, ular ovozi yo'lga qo'yishda hech qanday texnik vositalardan foydalanmaganliklarini ko'ramiz. Ular asosan, ovozi ichkariga tashlab, bo'g'i (ichki ovozda) do'mbira jo'rligida epik doston, termalar kuylab kelishgan. Ko'pincha qiru-adirlarda, tabiat qo'ynida, chorvachilik bilan shug'ullanib qolmasdan do'mbira chertib dostonlar kuylar, nag'malar ijro etganlar. Yillar mobaynida dostonlar, termalar kuylab o'z mehnati orqasidan baxshi bo'lib yetishganlar.

Baxshilarning ovozi ularning ijrochilik san'atini belgilovchi asosiy omildir. Ushbu ovoz bir necha xususiyatlarga ega bo'lib, ularga nafaqat texnik jihatdan, balki ruhiy va hissiy ko'nikmalar ham katta ta'sir ko'rsatadi.

1. Baland ovoz diapazoni.
2. Nafasni boshqarish.
3. Ovozni tiniqlashtirish.
4. Emotsional yetkazish.

Misol tariqasida, baxshi qahramonlarning dialoglarini ijro etayotganda turli ovoz ohanglarini qo'llaydi. Masalan, doston davomida qahramon "Alpomish" jasoratni ifoda etayotganida baland va kuchli ovozdan foydalanadi, "Barzangi" obrazida esa baland, ammo qo'polroq ohang ishlatiladi.

Baxshi o'z xalqining biyron tilidir. Baxshining ikkita mulki bor. Biri soz bo'lsa ikkinchisi so'z. Baxshi doston, terma epos kuylar ekan u doston termalarni o'z sozi va so'zi yani do'mbirasiz tasavvur eta olmaydi. Soz va so'z baxshining hamrohi. Shu sababli ham so'z va soz baxshining mulkidir. Baxshining sozi bu - do'mbira cholg'usi. Ushbu soz Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida keng tarqalgan. Baxshi shoirlarning asosiy jo'rnavoz cholg'usidir. Uning yaratilishi haqida ham juda ko'p afsona va rivoyatlar mavjudligi ilmiy manbalarda keltiriladi.

O'tmishga nazar soladigan bo'lsak, ustoz baxshilarimiz Fozil shoir, Po'ltan shoir, Umar baxshi Safar o'g'li, Ergash shoir, Po'ltan shoir, Abdulla shoir, Xidir shoir,

Qodir baxshi Rahimov singari ustoz baxshilar baxshichilik san'atiga so'z uyg'unliklarini, yashab turgan mintaqasining qadimgi shevalarini bugungacha asrab avaylab, an'anaviy repertuarlarining xalqchiligini "ustoz-shogird" an'anasi asosida davom ettirib, kelajak avlodga dostonchilik maktablarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rgatib kelishgan.

Musiqqa ijrochiligida ma'lumki, ovoz talqini musiqada eng mukammal ijro turi hisoblanadi. Chunki bu jarayonda ashulachining ovozi, ovoz sadolantirish uslubi kuy ongangi va so'z talaffuzlari kabi jihatlari bir me'yorda amalga oshirilishi lozimdir. Ijroda esa uning saviyasi muhim hisoblanadi. Xonandaning saviyasi anglatadigan jihatlari: Xonandaning ovoz imkoniyatlari (ya'ni ovozning diapozoni, tembri va hakoza). Demak xonandaning eng muhim birlamchi jarayoni ovozdur.

Akademik vokal xonandaligi yo'nalishi ijro talablariga e'tibor bersak, ushbu yo'nalish unli harflarni yuqori qattiq tanglayga yig'ib aytish, usulini uziga mujassam qiladi. Nafasni to'g'ri olish va tejab ishlatish texnikasini ijrochiga o'rgatadi. Shundan kelib chiqqan holda ushbu ijro yo'nalishidan doston ijrochiligiga tadbiiq etib ijro etish mumkunligini alohida ta'kidlash mumkin.

Bir so'z bilan aytadigan bo'lsak, doston ijrochiligida ovozni yo'lga qo'yish mashqlari oddiydan boshlanib, keyin asta-sekinlik bilan murakkablasha borгани to'g'ri bo'ladi. Mashqlar albatta ijrochilik ta'limoti talablariga to'liq javob berishi va maqsad sari bir-birini to'ldirib borishi lozim. Xuddi shunga o'xshash doston ijrochiligi ham osondan boshlanib, asta-sekinlik bilan murakkablashib borishi doston ijrochilik malakalarini puxta egallab borishiga xizmat qilishi muqarrar.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, ijrochilikda ovoz eng muhim unsurlardan biridir. Bu misolni san'atimizning gultoji bo'lmish Shashmaqom namunalarida ham yaqqol ko'rishimiz mumkin. Maqom namunalarini ijro etish ijrochidan yuksak mahorat va chuqur malaka talab etadi. Shashmaqomni o'zining mukammalligi bilan bir qatorda xalqchil uslub ham deyishimiz mumkin. Maqom ijrochiligida bir hofizning ijro uslubi va uning aytgan ashula yo'li ikkinchisiga o'hshamaydi. Ma'lum maqom yo'lini har bir ijrochi turli hofizlar darajasida yoki o'z ijro uslubidan kelib chiqib ijro etishi mumkin. Chunki ijrochi maqom yo'llarini puxta va mukammal ijro etishi

uchun o‘z ovozinining imkoniyatlari doirasida asarga ma’lum o‘zgartirishlar kiritadi. Bunda hofiz ovozinining past-balandligiga qarab, ashulada mavjud bo‘lgan qismlarni qisqartirib yoki ularga namud kabi qismlar kiritishi mumkin.

Ma’lumingizkim, Buxorolik hofizlarning maqomlarni ijro etish uslubida o‘ziga xos yuksak mahorat, qochirimlar borligini alohida qayd etib o‘tish lozim. Bunday ijrochilik uslubini juda qadim zamonlardan O‘rta Osiyoning markaz shahri Buxoroda shakllangan ijrochilik an’anasining mahsuloti, deb qarash kerak. Til sohasida bo‘lgani kabi, o‘zbek-tojik musiqasi ijrochiligida ham “sheva” nuqtai nazaridan turli viloyat va shaharlar o‘rtasida ba’zi farqlar mavjuddir. Masalan, Buxoro aytish uslubida kuylanib kelingan ma’lum bir kuy yoki ashula Toshkent, Farg‘ona shevasida ijro etilsa-da, boshqacharoq tusga kiradi yoki aksincha, Toshkent, Farg‘ona shevasida aytilib kelingan musiqa asarlari Buxoro-Samarqand ashulachi-sozandalari ijrosida boshqacharoq chiqadi.

Maqomlar ijrosida yana bir muhim narsaga e’tibor berish kerakki, har bir maqom yo‘li o‘ziga xos lad-tonallikda, tonikasi to‘g‘ri topilib, ijro qilinishi kerak. Agar xonandaning ovoz diapazoni yetmasa, maqom yo‘llarini uning ba’zi tayanch bosqichlaridan boshlash mumkin. Tarixiy shakllangan Buxoro, Xorazm va Farg‘ona-Toshkent maqom ijrochiligi an’analari Ota Jalol Nosirov, Domla Halim Ibodov, Ma’rufjon Toshpo‘latov, Abdurahmon Umarov, Abduqodir Ismoilov, Matyusuf Xarratov kabi yetuk ustozlar tomonidan yosh avlodga taqdim etildi.

Baxshilar dostonlarni do‘mbira jo‘rligida ijro etgani kabi, maqomlarni tanbur jo‘rligida ijro etish alohida uslubdir. Tanbur umuman olganda maqomot ramzi hisoblanadi. Shuning uchun tom ma’nodagi maqom yo‘llari, klassik musiqamizning boshqa turlaridan farqli o‘laroq, ba’zan “tanbur maqomlari”deb ham yuritiladi. Ovozning tanburga moslashuvi maqom turkumlarini mukammal (barcha parda va usul jihatlarini me’yoriga yetkazib), muhtasham tarzda aytilishiga olib keladi. Tanbur bunda faqatgina jo‘r sozi emas, balki asosiy muhim ijro vositasi va hofizga “hamnafas”o‘rnida keladi. O‘zbekiston xalq artisti Berta Davidovaning ijodini Turg‘un Alimatovning tanbur jo‘rnavozligisiz, baxshilarni esa do‘mbira cholg‘usisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. “Shashmaqom” ijrochiligida an’anaga bo‘ysunish, qat‘iyan

cholgʻu va ashula yoʻllarini toʻliq, yuksak mahorat, kuy qochirimlari va ayniqsa, namud va avjlar ijro etilishi talab qilingan. Isteʼdod, bilim, har tomonlama mukammal ovoz, sozandalik oʻquvi, joʻr boʻlish mahorati, badihagoʻylik mahorati, saboq, ijodiy yondashish, toʻgʻri soʻz talaffuzi, izlanish va doimiy mashq kabi xususiyatlar shular jumlasidandir. Musiqa ijrochiligi amaliyotida ana shunday xususiyatlarga imkon darajada koʻproq ega boʻlgan sanʼatkorgina mumtoz musiqa namunalarini mukammal talqin etishga qodir boʻladi. Maqomshunos olim I.Rajabov taʼkidlaganlaridek: “Shashmaqom” va boshqa katta formadagi xalq musiqa asarlarini ijro etishda cholgʻuchi va hofiz maxsus malaka hosil qilgan boʻlishi lozim”. Yaʼni, musiqa ijrochiligi ilmini puxta oʻzlashtirishi lozim. Ijro talqini esa xonandadan chiroyli, latif va keng diapazonli tarbiyalangan mukammal ovozni talab etadi. Bunda ovozdan toʻgʻri foydalanish kerak. Shu bois ayni paytda maqom yoʻllari ijrosi uchun hofizda keng diapazon, yoqimli ovoz va mukammal ijro texnikasi boʻlishi shart”. Ijrochilik talablariga toʻla javob bera olgan maqomchi ustozlardan Maʼmurjon Uzoqov, Joʻraxon Sultonov, Rasulqori Mamadaliyev, Tavakkal Qodirov, Fattohon Mamadaliyev va XXI asr ijrochi ustozlaridan Mahmudjon Tojiboevlarni misol qilib koʻrsatishimiz mumkin.

Shashmaqom ijrolarini yuksak sanʼat darajasiga koʻtarishda muhim omil boʻlib xizmat qiladigan jihatlaridan yana biri, har qanday bezak va ijro, Shashmaqomning asosiy tamoyili boʻlishi parda va usul meʼyorida bajarilishiga bogʻliq. Har bir nola va bezak parda va usul meʼyorida bajarilishi muhim sifatlardandir. Har bir bezak va nola parda va usul tizimiga monand boʻlmasa, u gʻalizlik alomati deb qabul qilinadi. Musiqa – goʻzallik demakdir. Shunday ekan har bir narsa meʼyorida boʻlishlikni, mutanosiblikni talab etadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, har bir janr oʻziga xos goʻzallikka, shu bilan birgalikda maʼlum talablarga ega. Maqom ijrochiligida ham, baxshichilikda ham oʻzining alohida ijroviylik xususiyatlari bor. Yuqorida tahlil qilganimizdek maqom ijrolarini ijro etishda xonandadan yuqori mahorat, keng diapazon, ijro texnikasi, bilim va koʻnikma talab etilsa, baxshilikda esa asosan hissiy ifoda, ovoz,

nafasni ishlatish texnikasi hamda hotira muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir san'at turi go'zal, san'atni yanada yuksaltirish esa ijrochining asosiy burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Hayitov Z. Doston ijrochiligi (Baxshichilik). Toshkent – 2021.
2. I.Norov. Madaniyat va san'at jurnali, “Doston ijrochiligida talaffuz va ovoz a'zolarini ishlatish masalalari”. Volume I, Issue 4. 2023 – iyun.
3. Murodova M. Folklor va etnografiya. “Aloqachi”, Toshkent – 2008.
4. O.Safarov, D.O'rayeva, M.Qurbonova. O'zbekiston xalqlari etnografiyasi va folklori. “O'qituvchi”, Toshkent – 2007.
5. Qosimov N. Musiqa folklor ijrochiligi. “G'afur G'ulom”, Toshkent – 2003.
6. Respublika ilmiy – amaliy konferensiya materiallari to'plami. “Doston ijrochiligi san'atini rivojlantirishda oliy ta'lim va baxshichilik san'atiga ixtisoslashtirilgan maktablar integratsiyasi”. Toshkent – 2024.
7. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. – Toshkent. 1963.

O'ZBEK XALQINING NOMODDIY MADANIY MEROSI: OG'ZAKI IJOD VA IJRO SAN'aTI AN'ANALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada nomoddiy madaniy meros tushunchasining mazmun-mohiyati, uning xalq og'zaki ijodi va ijro san'atidagi ifodalanish shakllari tahlil qilinadi. Maqolada mif, afsona, rivoyat, maqol, matal, masal, ertak, tez aytish kabi janrlarning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, o'zbek xalqining ijrochilik san'ati – musiqa, raqs va tomosha san'atining tarixiy ildizlari hamda milliy madaniyatni saqlashdagi o'rni ko'rsatilgan. Tadqiqot natijasida xalqning ijtimoiy-madaniy hayoti va ma'naviy qadriyatlarini asrab-avaylashda nomoddiy merosning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: nomoddiy madaniy meros, xalq og'zaki ijodi, mif, afsona, rivoyat, maqol, matal, masal, ertak, ijro san'ati, raqs, musiqa, tomosha san'ati.

Abstract. This article examines the concept of intangible cultural heritage and its expression in Uzbek oral folklore and performing arts. It analyzes various genres such as myths, legends, tales, proverbs, parables, fables, and tongue twisters. The study also explores Uzbek traditional performing arts – music, dance, and folk performances – highlighting their historical roots and their vital role in preserving national culture. The findings emphasize the importance of intangible heritage in safeguarding the spiritual values and cultural identity of the people.

Keywords: intangible cultural heritage, oral folklore, myth, legend, narrative, proverb, parable, fable, fairy tale, performing arts, dance, music, folk performance.

Ko'pincha madaniy meros deyilganida odamlarning tasavvurida moddiy meros – tarixiy obidalar, me'moriy yodgorliklar, arxeologik topilmalar namoyon bo'ladi. Shu bois “nomoddiy madaniy meros” tushunchasi ko'pchilik uchun yangicha ko'rinadi. An'anaviy ravishda esa ushbu tushuncha “xalq ijodiyoti” iborasi orqali ifodalanib kelgan. “Xalq ijodiyoti” tushunchasi ostida asosan raqs, musiqa, tomosha san'ati, milliy hunarmandchilik va og'zaki ijodiy namunalarning barcha shakllari nazarda tutilgan. Biroq Konvensiya mezonlariga ko'ra, “nomoddiy madaniy meros” tushunchasi “xalq ijodiyoti”dan ko'ra kengroq mazmunga ega bo'lib, u ijtimoiy-madaniy hayotning turli qirralarini qamrab oladi.

Konvensiyaga muvofiq, nomoddiy madaniy meros quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- o'zlikni namoyon etishning og'zaki shakllari va an'analari;
- ijro san'ati (musiqa, raqs, teatr va boshqa janrlar);
- jamiyatning urf-odatlarini, marosimlari va bayramlari;

- tabiat hamda koinotga oid bilim va urf-odatlar majmui;
- an'anaviy hunarmandchilik bilan bog'liq bilim va ko'nikmalar.

O'zlikni namoyon etishning og'zaki shakllari xalq og'zaki ijodi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bunda til hal qiluvchi rol o'ynaydi. Til – nomoddiy merosni ifodalash, uni saqlash va avloddan avlodga yetkazishda eng muhim vosita hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodining janr va shakllari nihoyatda keng bo'lib, u mif, afsona, rivoyat, ertak, maqol va matal, doston, masal, hikmatli so'zlar, tez aytishlar hamda boshqa ko'plab janrlarni qamrab oladi. Umuman aytganda, xalqning og'zaki tarzda shakllangan va avlodlar xotirasida yashab kelayotgan barcha ijodiy meros turlari ushbu yo'nalishga kiradi.

Mif (afsona, rivoyat, asotir) qadimgi insonlarning borliq haqidagi ibtidoiy tasavvurlarini mujassamlashtirgan bo'lib, olamning yaratilishi, inson, hayvon va o'simliklarning vujudga kelishi, samoviy jismlarning paydo bo'lishi, tabiiy hodisalarning mohiyati, afsonaviy qahramonlar, ilohlar va ma'budalar haqidagi e'tiqodlarni o'zida jamlaydi. Markaziy Osiyo xalqlarining mifologiyasi ham mazmun-mohiyat jihatidan turlicha yo'nalishlarda shakllangan bo'lib, ular quyidagicha tasniflanadi:

Ibtidoiy kosmogonik miflar – olamning yaratilishi va hayotning paydo bo'lishi haqidagi tasavvurlar;

Samoviy miflar – osmon jismlari va tabiiy hodisalar (quyosh, oy, yulduzlar, yomg'ir, shamol va h.k.) haqida hikoya qiluvchi rivoyatlar;

Antropogenik miflar – Gerakl, Gilgamesh, Hubbi, Alpomish singari favqulodda qudrat va qahramonlik xislatlariga ega afsonaviy pahlavonlar haqidagi rivoyatlar;

Sig'inish miflari – muayyan e'tiqodlar bilan bog'liq, masalan, mo'l hosil so'rash, olov yoki o'simlikka sig'inish singari diniy tasavvurlar;

Etnogenetik miflar – xalqlarning kelib chiqishi, jumladan, 92 o'zbek urug'ining paydo bo'lishi haqidagi rivoyatlar;

Taqvimiy miflar – yil fasllari va mavsumiy hodisalar bilan bog'liq tasavvurlar (masalan, Chilla, Ayyom ajuz, Ahman-dahman kabi miflar);

Esxatologik miqlar – olamning intihosi va oxirzamonga oid qarashlarni ifodalovchi miqlar.

Mifologik tasavvurlar ko‘plab xalqlarning adabiy yodgorliklari yaratilishida asosiy manba sifatida xizmat qilgan. Masalan, “**Avesto**”, “**Iliada**”, “**Ramayana**”, “**Shohnoma**”, “**Kalevala**”, “**Alpomish**”, “**Go‘ro‘g‘li**” singari asarlarning yaratilishida miqlar muhim o‘rin tutgan va ulardagi qahramonlik hamda diniy-falsafiy mazmunni boyitgan.

Rivoyat – voqea va hodisalarni, inson faoliyatini qisman real, qisman esa uydirma asosida tasvirllovchi folklor janridir. Uning hajmi, odatda, qisqa bo‘lib, ikki-uch epizoddan oshmaydi va qat’iy an’anaviy shaklga ega emas. Rivoyatlar ko‘pincha bir hikoyachining og‘zidan boshlanadi, ammo og‘izdan-og‘izga o‘tish jarayonida erkin talqin qilinib, turli variantlarda yashab keladi. Mazmuniga ko‘ra rivoyatlar ikki turga – **tarixiy rivoyatlar** va **toponimik rivoyatlarga** bo‘linadi. Tarixiy rivoyatlar mashhur shaxslar yoki xalq qahramonlari hayotiga oid bo‘lib, ularning faoliyati haqida hikoya qiladi, axloqiy-odobiyl me‘yorlarni targ‘ib etadi va muayyan tarixiy faktlarni yoritadi. Masalan, **Alisher Navoiy, Mirzo Ulug‘bek, Amir Temur, Bobur, Mashrab** va boshqa buyuk siymolarning hayoti bilan bog‘liq rivoyatlar bunga yorqin misoldir. **Toponimik rivoyatlar** esa ma‘lum bir joy nomining – shahar, qishloq, qo‘rg‘on, saroy yoki maqbaraning paydo bo‘lish sababi va tarixini tushuntirib beradi. Odatda bunday rivoyatlarning yakunida asosiy maqsad va mazmun ta’kidlanib, keltirilgan fakt izohlanadi. O‘zbek xalq rivoyatlari bizgacha asosan og‘zaki shaklda, qisman yozma manbalarda saqlanib qolgan.

Matal – muayyan hayotiy holat yoki hodisani obrazli, qisqa va aniq ifodalovchi iboradir. U o‘xshatish, taqqoslash, kinoya, qochiriq kabi badiiy vositalar yordamida yaratiladi. Matalning asosiy xususiyati shundaki, uning ko‘chma va asl ma’nolari o‘rtasida yaqinlik hamda mantiqiy bog‘liqlik mavjud bo‘ladi. Matal odatda bir yoki bir nechta jumladan tashkil topadi va ular doim ham qofiyalangan bo‘lishi shart emas. Masalan: “**Shamol bo‘lmasa, daraxtning shoxi qimillamas**”, “**Qizim, senga aytaman – kelinim, sen eshit**” kabi matallar xalq hikmatini ixcham tarzda ifodalaydi.

Maqol – xalq og‘zaki ijodining qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan biri bo‘lib, u qisqa, lo‘nda va obrazli shaklda chuqur ma’noga ega hikmatli ibora hisoblanadi. Maqollar grammatik jihatdan mukammal, ritmik tuzilishga ega bo‘lib, avlod-ajdodlarning hayotiy tajribasi, jamiyatga munosabati, tarixiy xotirasi, ma’naviy-ruhiy olami hamda estetik qarashlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Asrlar davomida sayqallangan maqollar sodda va ixcham poetik shaklga ega bo‘lib, mavzu jihatidan nihoyatda rang-barangdir. Turkiy xalqlar maqollaridan ilk namunalari **Mahmud Qoshqariy**ning “**Devonu lug‘otit-turk**” asarida qayd etilgan. Bu maqollarning ko‘pchiligi hozir ham o‘zbek xalq og‘zaki ijodida turli variantlarda keng qo‘llaniladi.

Masal esa didaktik adabiyot janri bo‘lib, o‘quvchilarga pand-nasihat berishga qaratilgan. U ko‘pincha kichik hajmli she’riy shaklda, ba’zan esa nasriy uslubda yoziladi. Masallarda inson xususiyatlari, jamiyatdagi ijtimoiy hodisalar qushlar, hayvonlar yoki boshqa tabiiy hodisalar timsolida ifodalanadi. Masalning asosini ko‘pincha majoz tashkil etadi, unda komiklik, kinoya va ijtimoiy motiv ustuvor bo‘lib, asarga hajviy ruh bag‘ishlaydi. Masalning syujeti ko‘pincha ertaklar, novellalar yoki latifalarga yaqin bo‘lsa-da, uning xotimasi odatda maqol yoki hikmatli ibora bilan yakunlanadi. Masal materiallari ertak, latifa, majoz va boshqa janrlarda ham qo‘llanilishi mumkin. O‘zbek adabiyotida masal janrining mashhur namunalari “**Kalila va Dimna**”, “**Zarb-ul-masal**” singari asarlarda mujassamdir. Ushbu janrda ijod qilgan buyuk mutafakkirlar orasida **Faxriddin Attor**, **Jaloliddin Rumi**y, **Alisher Navoiy** kabi so‘z ustalarining nomlarini alohida tilga olish mumkin.

Afsona xalq og‘zaki ijodining qadimiy va muhim shakllaridan biri hisoblanadi. U ko‘pincha xayolot, uydirma va to‘qimaga asoslangan bo‘lsa-da, so‘zlovchi ham, tinglovchi ham uni haqiqatdek qabul qiladi. Afsonalarda voqealar ro‘y bergan vaqt va makon ham ko‘rsatiladi, shu sababli ular xalq orasida tarixiy xotira bilan uyg‘unlashib ketadi. Afsonalar asrlar davomida og‘izdan-og‘izga, avloddan-avlodga o‘tib kelgan bo‘lib, ularning ifoda usuli va bayon tarzi xalq ijodining o‘ziga xos uslubiy boyligini namoyon etadi. Rivoyatdan farqli jihat shundaki, afsonalar asosida ko‘proq mo‘jiza, sehr va jodu motivlari yotadi. O‘zbek afsonalari mavzu jihatidan nihoyatda keng: ular

koinotga oid (Yer, Quyosh, Oy, yulduzlar, sayyoralar yaratilishi haqidagi) afsonalar, toponimik afsonalar (masalan, Kavkaz tog‘lari, daryo va dengizlar, shahar va qishloqlarning paydo bo‘lishi), **etnogenetik afsonalar** (masalan, turkiy xalqlarning kelib chiqishi), **hayvonot olamiga oid afsonalar, tabiat hodisalari haqidagi afsonalar**, shuningdek **tarixiy shaxslar** – Er Tunga, To‘maris singari siymolar, diniy mavzular, payg‘ambarlar haqidagi afsonalar tarzida shakllangan.

Ertak esa xalq og‘zaki poetik ijodining eng mashhur va ommaviy janrlaridan biridir. U o‘z mohiyatiga ko‘ra to‘qima va uydirmaga asoslangan bo‘lib, asosan sehrli-sarguzasht va maishiy xarakterga ega epik badiiy asar hisoblanadi. Odatda nasr shaklida yaratiladi. O‘zbek xalqida ertak turli hududlarda turlicha nomlar bilan ataladi: Surxondaryo, Samarqand, Farg‘ona viloyatlarida **metal**, Buxoro atroflarida **ushuk**, Xorazmda **varsaqi**, Toshkent va uning atrofida esa **chopchak** deb yuritiladi. Ertaklarda hayoliy va hayotiy uydirmalar muhim o‘rin tutadi. Ularning syujeti va mazmuni uch asosiy yo‘nalishda shakllanadi: birinchidan, ideal qahramonning jasorati, uning xalq manfaatlarini yo‘lida yovuz kuchlarga qarshi kurashi; ikkinchidan, malika yoki parilarga muhabbat motivi hamda bu yo‘lda dev va ajdarlarga qarshi kurash; uchinchidan, adolatsizlik va zulmga qarshi chiqish. Ertaklarning g‘oyaviy mazmuni, obrazlari talqini, syujet va kompozitsion xususiyatlari, uydirmalarning vazifasi, tili va uslubi ularni to‘rt katta guruhga ajratishga imkon beradi: **hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli ertaklar, maishiy ertaklar va hajviy ertaklar**.

Tez aytish o‘zbek xalq og‘zaki ijodining yana bir o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lib, tarixda u kattalar o‘tirishlarida, to‘y va yig‘inlarda ijro etilgan. Keyinchalik esa u asosan bolalar repertuariga aylangan, chunki tez aytish bolalarning fikrlash tezligini, so‘z boyligini oshirish, nutq ravonligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Ijrochilik san’ati esa nomoddiy madaniy merosimizning eng yirik bo‘limlaridan biri sifatida xalq ijodining turli shakllarini o‘z ichiga oladi. U, avvalo, sahnada, maydonda yoki kichik davralarda namoyish etishga mo‘ljallangan janrlarni o‘zida jamlaydi. Bunga musiqa, raqs, xalq tomosha san’ati va boshqa ko‘plab ijroiylar san’at turlari kiradi. Ijrochilik san’atining janrlari beqiyos boylikni tashkil etadi. Masalan, musiqa yo‘nalishida: **“Shashmaqom”, “Xorazm maqomlari”,**

“Toshkent–Farg‘ona maqom yo‘llari”, dutor va surnay maqom yo‘llari, “Tanovor”, “Ushshoq”, “Feruz”, “Suvora”, “Lazgi”, “Mavrigi”, “Miskin” kabi kuy va ashula turkumlari, “Katta ashula”, allalar, o‘lanlar, yallalar, laparlar, madhiyalar, termalar kiradi. Shuningdek, ijro an‘analari ichida **baxshichilik, xalfachilik** va boshqa hududlarga xos yo‘nalishlar ham mavjud bo‘lib, ular milliy ijodiyotning muhim qismidir.

Raqs san‘ati yo‘nalishi o‘zbek xalqining nomoddiy madaniy merosida alohida o‘rin tutadi. Bu yo‘nalishda **Farg‘ona, Xorazm, Buxoro va Surxondaryo raqs maktablari** shakllanib, o‘ziga xos an‘ana va uslublarni yaratgan. Ularning har biri hududiy xususiyatlarga ega bo‘lib, milliy raqs harakatlari orqali o‘z madaniyati va tarixini aks ettiradi. Shu bilan birga, raqslar ijro shakliga ko‘ra turlicha bo‘lib, ular **bolalar, erkaklar va ayollarning yakka yoki guruh bo‘lib ijro etadigan raqslari** tarzida namoyon bo‘ladi.

Tomosha san‘ati yo‘nalishi ham nomoddiy madaniy merosning eng qadimiy qatlamlaridan biri sanaladi. U xalq hayoti bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, asrlar davomida xalqning o‘ziga xos badiiy didi va ijodiy mahoratini namoyon etib kelgan. Mazkur yo‘nalishga quyidagi janrlar kiradi: **dorbozlik (arqonda yurish san‘ati), polvonlik, an‘anaviy sirk tomoshalari, ko‘zboylog‘ichlik, qo‘g‘irchoqbozlik, masxarabozlik, morbozlik (ilon o‘yinlari), besuyaklik o‘yinlari, yog‘och oyoq o‘yinlari hamda milliy xalq o‘yinlari**. Ularning barchasi xalqning nafaqat madaniy hordiq chiqarish vositasi, balki tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatga ega marosimiy ko‘rinishlar sifatida ham qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. — *O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami*, 2019-yil.
2. “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risida” (Parij, 2003-yil). — *UNESCO rasmiy hujjatlari*.
3. Mirziyoyev, Sh. M. *Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz*. — Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
4. Mahmud Qoshg‘ariy. *Devonu lug‘otit-turk*. — Toshkent: Fan, 1960.

5. Fitrat, A. *O'zbek adabiyoti namunalari*. — Toshkent: O'zdamnashr, 1927.
6. Shomaqsudov, A., Sarimsoqov, B. *O'zbek xalq og'zaki ijodi*. — Toshkent: O'qituvchi, 1980.
7. Jo'rayev, M. *O'zbek xalq ijodi va folklorshunoslik asoslari*. — Toshkent: Universitet, 2015.
8. Qo'shjonov, M. *Folklor va adabiyot*. — Toshkent: Fan, 1972.
9. Nazarov, B. *O'zbek xalq ertaklari poetikasi*. — Toshkent: Fan, 1995.
10. Saidov, A. *Nomoddiy madaniy meros tushunchasi va uning milliy o'zlikni shakllantirishdagi roli*. — *O'zbekiston madaniyati jurnali*, №3, 2021.
11. Rajabov, A. *O'zbek xalq raqs san'ati tarixi va an'analari*. — Toshkent: San'at, 2019.
12. G'ulomov, N. *Baxshichilik san'ati va uning ijtimoiy ahamiyati*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2006.
13. UNESCO. *Intangible Cultural Heritage: Concepts and Practices*. — Paris: UNESCO Publishing, 2012.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ УЗБЕКСКОГО ФОЛЬКЛОРА И ФОЛЬКЛОРА ТЮРКСКИХ НАРОДОВ МИРА — С АКЦЕНТОМ НА НАСЛЕДИЕ И КУЛЬТУРНОЕ СОДЕРЖАНИЕ НАРОДНЫХ ЭПОСОВ

***Аннотация.** Статья сравнивает узбекские эпосы с тюркскими эпическими традициями: отмечены общие черты и уникальность узбекских эпосов (символы оазисной земледельческой культуры, передача через профессионалы) под гео-социальным влиянием. Исследование соответствует конференции по «сравнительному фольклористике» и ориентирует на защиту, изучение фольклора.*

***Ключевые слова:** узбекские эпосы; тюркские эпические традиции; сравнительное фольклористика; гео-социальное влияние*

I. Введение

Сравнительное исследование фольклорных образцов является важным подходом к выявлению общих черт национальных культур и содействию защите нематериального культурного наследия. В соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан от 25 декабря 2023 года № РР - 405 «О дополнительных мерах по развитию, защите, научным исследованиям и популяризации нематериального культурного наследия», а также в рамках основных тем Международной теоретико - практической научной конференции «Проблемы сравнительного исследования фольклорных образцов», которую планирует провести Государственная академия искусств и культуры Узбекистана 12 ноября 2025 года в соответствии с данным Указом Президента, Приказом Министерства высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан от 27 декабря 2024 года № 490 и Приказом Академии № 29 от 22 января 2025 года, сравнительное исследование фольклора разных народов стало ключевым направлением как академических исследований, так и практической защиты (1).

Узбекский народный эпос, являющийся «образцом эпического творчества, передаваемого устно с древности до наших дней», представляет собой

ключевую часть узбекского фольклора и имеет культурные связи с эпосами других тюркских народов. На этой основе данная статья берет узбекский народный эпос в качестве объекта исследования, сравнивает его с эпосами других тюркских народов, чтобы выявить как общие черты, так и различия между ними, откликаясь на академические цели конференции.

II. Общие черты эпического фольклора узбекского народа и других тюркских народов

2.1 Способ передачи: устное исполнение как ключевой элемент

Узбекские народные эпосы и эпосы других тюркских народов в основном передаются посредством устного исполнения, что является их наиболее яркой общей чертой. Узбекские эпосы опираются на рассказывание и телесное воплощение профессиональных исполнителей, таких как «баксы». Эти артисты, опираясь на память, накопленную из поколения в поколение, и импровизацию на месте, передают содержание эпосов аудитории. Казахские эпосы «Кыз - Жибек» (возможно, имеется в виду «Алпамыс», так как в предыдущих текстах упоминается «Алпамыс» как характерный казахский эпос) и киргизский эпос «Манас» также следуют этой логике передачи. Исполнители этих эпосов должны учиться в течение многих лет, даже десятилетий, чтобы полностью овладеть текстом эпоса и навыками его исполнения (2). Такой способ передачи, основанный на устном исполнении, является историческим выбором тюркских народов для культурной передачи в «период без письменности или с поздним распространением письменности», а также ключом к сохранению «живости» эпического фольклора. Благодаря взаимодействию между артистами и аудиторией, содержание эпосов может быть соответствующим образом скорректировано с течением времени и всегда остается тесно связанным с жизнью народа.

2.2 Нарративная структура: развитие вокруг героя

В нарративной структуре оба типа эпосов имеют в качестве центральной линии сюжета «рождение героя — трудности взросления — преодоление кризиса — защита родины», демонстрируя высокую степень согласованности.

В узбекских эпосах главные герои часто с детства проходят через трудности, получают силу в испытаниях и в конечном итоге ведут народ на сопротивление внешним врагам и защиту родины. Казахский эпос «Алпамыс» вращается вокруг подвигов героя Алпамыса, который борется с злыми силами и защищает свой народ, а киргизский эпос «Манас» связывает повествование через историю поколений семьи Манаса, которые охраняют свой народ (2). Эпосы, создавая образы героев, интегрируют коллективную память и мудрость выживания нации в повествование, укрепляя национальное чувство идентичности и сплоченность.

2.3 Духовное содержание: передача общих ценностей

На уровне духовной сущности оба типа эпосов общим образом воплощают ключевые ценности «лояльность, храбрость, защита родины», которые являются общими культурными генами тюркских народов. В узбекских эпосах героические персонажи нередко ставят интересы племени или нации на первое место, и, даже пожертвовав личными чувствами и интересами, решительно защищают родину. То же самое наблюдается и в эпосах других тюркских народов: казахские эпосы подчеркивают лояльность к племени, а киргизские эпосы выделяют храбрый дух сопротивления героев (2). Эти ценности не сформировались случайно, а являются результатом постепенного накопления коллективного сознания тюркских народов в процессе длительного совместного проживания и культурного обмена. «Лояльность» обеспечивает стабильность внутри племени, «храбрость» помогает нации справляться с внешними вызовами, а «защита родины» является фундаментальной целью выживания нации. Эти ценности передаются из поколения в поколение посредством устного наследования эпосов и становятся важной основой культурной идентичности тюркских народов.

III. Различия в эпическом фольклоре узбекского народа и других тюркских народов

3.1 Культурные символы: разграничение оазисного земледелия и кочевой жизни на степях

Под влиянием географической среды и способов производственной жизни существуют заметные различия в культурных символах между узбекскими эпосами и эпосами других тюркских народов, что в основном проявляется в разграничении «оазисной земледельческой культуры» и «степной кочевой культуры». Узбекистан расположен в оазисах Центральной Азии и обладает долгой историей земледельческой цивилизации. В его эпосах часто встречаются такие символы земледельческой культуры, как «оазисы, сельскохозяйственные угодья, ирригационные каналы, хлопок, дыни и фрукты». Например, в одном из узбекских эпосов подробно описывается сцена, где главный герой ведет народ к строительству ирригационных каналов и освоению сельскохозяйственных угодий, рассматривая земледельческое производство как ключевой элемент процветания родины [3]. В то время как казахи, киргизы и другие народы исторически занимались степным кочеванием. В их эпосах основными символами являются «степи, скакуны, юрты, крупный рогатый скот, овцы, охотничьи инструменты». В казахских эпосах часто упоминаются сцены «скакунов, мчащихся по степи» и «крупного рогатого скота и овец, символизирующих процветание племени». В киргизских эпосах «охота» является важным эпизодом в становлении героя (4). Эти различия в культурных символах являются прямым результатом воздействия способов производства на фольклорные образцы и отражают уникальное восприятие различными тюркскими народами «пространства для выживания» и «ценности жизни».

3.2 Системы передачи: разделение между профессионально - ориентированной и коллективно - участвующей моделями

В составе и модели функционирования системы передачи также существуют очевидные различия между узбекскими и другими тюркскими народными эпосами.

Узбекские эпосы сформировали совершенную систему, в которой доминирует модель «профессиональные артисты + семейная преемственность». Профессиональные артисты (бакши) проходят систематическое обучение

внутри семьи, начиная с детства изучают тексты эпосов, навыки исполнения и игру на традиционных музыкальных инструментах (например, дутар). Процесс передачи имеет «исключительный характер», продолжаясь только в рамках определенных семей или между учителями и учениками. Кроме того, такие учреждения, как Государственная академия искусств и культуры Узбекистана, осуществляют систематическую запись и поддержку профессиональных артистов, что еще больше укрепляет стабильность передачи(3).

В то время как передача казахских и киргизских эпосов склонна к «коллективному участию сообщества». Помимо профессиональных артистов, старейшины племени и простые граждане также могут участвовать в рассказывании и распространении эпосов. Сцены передачи чаще всего представляют собой коллективные мероприятия, такие как вечера у костра и праздничные собрания. Подростки постепенно осваивают содержание эпосов, слушая их, что формирует модель передачи, которая является «несистематической, но широко распространенной»(4).

Такое различие в формировании связано с тем, что в узбекском обществе «рано произошло разделение труда и существует тонкое требование к передаче навыков в рамках земледельческой цивилизации», а у казахов и киргизов - «коллективный образ жизни кочевых племен и потребность кочевой цивилизации в общем культурном наследии». Это также приводит к тому, что два типа эпического фольклора имеют разные характеристики в плане стабильности передачи и масштаба распространения. Передача узбекских эпосов более стабильна, но масштаб распространения относительно ограничен профессиональными кругами. Передача казахских и киргизских эпосов имеет более широкий масштаб распространения, но стабильность передачи легко подвергается воздействию современного образа жизни.

IV. Выводы и рекомендации

4.1 Исследовательские выводы

Проведенное сравнительное исследование узбекских народных эпосов и эпосов других тюркских народов позволяет сделать следующие выводы: Во-

первых, оба типа эпосов обладают общими культурными генами тюркских народов в аспектах устного передачи, героического нарратива и ключевых ценностей «лояльность, храбрость, защита родины», что отражает «общность по этнической принадлежности» фольклорных образцов. Эта общность является важным проявлением общей исторической памяти и культурной идентичности тюркских народов. Во-вторых, под влиянием географической среды (оазисное земледелие против степного кочевания) и социальной структуры (специализированное разделение труда против коллективной жизни) между ними формируются яркие различия в культурных символах и моделях систем передачи, что подчеркивает «уникальность по этнической принадлежности» фольклорных образцов. В-третьих, узбекские эпосы, благодаря глубокой связи с оазисной земледельческой цивилизацией, демонстрируют черты «тонкой проработки и профессионализма» в культурном содержании и моделях передачи, становясь типичным образцом тюркского фольклора, сочетающим как общие черты по этнической принадлежности, так и индивидуальные особенности нации. Данные выводы обогащают академические достижения в области «сравнительного исследования фольклорных образцов» и предоставляют эмпирическую основу для понимания как общих черт, так и индивидуальных различий тюркского фольклора.

4.2 Практические рекомендации в соответствии с целями

Международной конференции по «проблемам сравнительного исследования фольклорных образцов» — «защите нематериального культурного наследия, содействию исследованиям и популяризации фольклора», предлагаются следующие практические меры: **Усиление трансграничного академического обмена и интеграции ресурсов:** На основе платформы данной международной конференции следует создать «Специализированный форум по эпическому фольклору тюркских народов», организовать диалог между учеными и артистами из Узбекистана, Казахстана, Кыргызстана и других стран для совместного анализа общих черт и различий эпического фольклора тюркских народов. Одновременно необходимо

совместно создать «Исследовательскую базу данных эпического фольклора тюркских народов», систематически собирающую тексты эпосов, интервью с артистами, видеозаписи выступлений и другие ресурсы разных стран, что обеспечит базовую поддержку для межэтнических исследований фольклора (1).

Целенаправленная защита системы передачи узбекских эпосов: Учитывая особенности узбекских эпосов — «профессиональные артисты + семейная преемственность», необходимо, чтобы Государственная академия искусств и культуры Узбекистана взяла на себя инициативу по реализации «Программы подготовки артистов узбекских эпосов». С одной стороны, следует предоставлять финансовую и политическую поддержку опытным профессиональным артистам, поощряя их обучать учеников и предотвращая разрыв в передаче. С другой стороны, необходимо включить навыки передачи эпосов в учебные программы художественных учебных заведений, чтобы воспитывать молодых наследников, обладающих как традиционными навыками, так и современными исследовательскими способностями, достигая сочетания «традиционной передачи и современного образования»(3).

Литература

[1] Государственная академия искусств и культуры Республики Узбекистан. INFORMATION LETTER.pdf [Z]. Ташкент: Государственная академия искусств и культуры Республики Узбекистан, 2025.

[2] Абдурахман Усман. Исследование общих черт эпосов тюркских народов [М]. Пекин: Издательство национальностей, 2021: 56-73.

[3] Ибрагим Мутый. Исследование оазисной культуры Узбекистана и символов эпоса [J]. Всемирное фольклорное исследование, 2023(1): 78-92.

[4] Казахский национальный университет. Модель участия сообщества в передаче казахского эпоса [R]. Нур - Султан: Казахское национальное издательство, 2022: 45-59.

Umida Xursanova
O‘zDSMI Xalq ijodiyoti (cholg‘u ijrochiligi)
mutaxassisligi magistranti
Ilmiy rahbar: “Cholg‘u ijrochiligi”
kafedrası dotsenti X.Beknazarov

DUNYO XALQLARINING QONUNSIMON CHOLG‘ULARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyo xalqlari qonunsimon cholg‘ulari tuzilishi, kelib chiqish tarixi, takomillashuvi, ovoz va ijro xususiyatlarining bir-biridan farqlanishi va o‘zbek qonun cholg‘usi bilan imkoniyat darajalarini solishtirish masalalari muhoka qilinadi.

Kalit so‘zlar: Musiqa, qonunsimon cholg‘ular, zither, **gayageum**, guzheng, koto, qonun.

Аннотация: В данной статье рассматриваются строение, история происхождения, совершенствование, особенности звучания и исполнения народных щипковых инструментов разных стран мира, а также проводится сравнение их возможностей с узбекским инструментом — канун.

Ключевые слова: Музыка, струнные инструменты, цитра, гаягым, гучжэн, кото, канун.

Annotation: This article discusses the structure, origin, development, sound, and performance characteristics of plucked musical instruments from different nations of the world, as well as compares their capabilities with the Uzbek instrument — the qanun.

Keywords: Music, stringed instruments, zither, gayageum, guzheng, koto, qanun

Torli cholg‘ular uzoq tarixga ega bo‘lib, eng birinchi torli cholg‘ular kamondan kelib chiqqan. Eng qadimgi torli musiqa cholg‘usi lira bo‘lgan. **Qonun** (yoki qonunga o‘xshash) cholg‘u topilmalari, asosan, **qadimgi Sharq** sivilizatsiyalariga, xususan, **Mesopotamiya** va **Misrga** tegishli. Bu davrlar miloddan avvalgi **III-ming yillikga** borib taqaladi. O‘zbekiston va umumiy o‘rta Sharq mintaqasida, qonunga o‘xshash cholg‘ularning eng qadimgi shakllari, bir necha ming yillik tarixga ega. **Arxeologik qidiruvlar paytida qadimgi** Mesopotamiya, **Ur** shahri va **Bobil** xarobalaridan topilgan qazilma boyliklar orasida torli va karnayga o‘xshash musiqiy cholg‘ulari topilgan. Bu topilmalar, torli cholg‘ularning qadimiyligidan dalolat beradi.

Dunyo xalqlari qonunsimon cholg‘ulardan keng foydalanib kelishmoqda. Qonunsimon musiqa cholg‘ulari tirnab chalinadigan cholg‘ular guruxiga kiradi.

Musiqiy cholg'ular har bir millatning ma'naviy boyligidir. Ular yillar davomida o'ziga xos tarzda shakllanib rivoj topib kelgan. Hozirgi kunga qadar o'z nufuzini yo'qotmay kelmoqda.

Dunyo qonunsimon musiqa cholg'uslaridan biri Zitherdir. U 18-asrda Avstriya va Germaniyada keng tarqalgan torli cholg'u bo'lib, vengerlar orasida ham mashhur. U tekis, noto'g'ri shaklli yog'och korpusga ega (uzunligi taxminan 55 sm va kengligi taxminan 25-30 sm), ustiga 15 dan 50 gacha torlar (asbobning o'lchamiga qarab) tortiladi. Torlar qo'l bilan chertiladi yoki tirnoqlar yordamida ijro etiladi. Ba'zan esa bogen (yog'och tayoqcha) yordamida ham ijro etiladi. Zitherning turli variantlarida ijro usullari farq qilishi mumkin, lekin ko'pincha torlar chertiladi yoki bosiladi. Zither an'anaviy va folklor musiqasida keng qo'llaniladi, shuningdek, zamonaviy va eksperimental musiqa janrlarida ham ishlatilmoqda. Zitherning uch xil turdagisi bor kontsert zither (nemis: Konzertzither), Alp zither va akkord zither yoki gitara zither. Konser zither 29 dan 38 tagacha torga ega bo'lishi mumkin, eng ko'pi 34 yoki 35tagacha torli bo'ladi. Alp zitherida 42 dan 45 tagacha tor mavjud bo'ladi. Akkord zitherida torlar soni 15 dan 50 tagacha tor bo'ladi. Konsert va alp zitrallarini chalganda torlarni chap qo'lning barmoqlari bilan bosiladi va o'ng qo'l bosh barmog'i bilan tortiladi. O'ng qo'lning birinchi va ikkinchi barmoqlari bas torlarini, uchinchi barmog'i esa kontrabas torlarini tortadi (bu texnikaning boshqa variantlari ham mavjud), ba'zi musiqachilar 4 barmog'iga ham noxun taqib ijro etishadi. Bu usul tovushni baladroq va kuchliroq ijro etilishini ta'minlaydi. Akkord zither kontsert va alp zitherlaridan farq qiladi. O'ng va chap qo'l bilan tirnab chalinadi.

Gayageum - Koreya an'anaviy torli cholg'u asbobi. Gayageum taxminan **6-asrda** Koreya yarimorolidagi **Gaya qirolligi** davrida yaratilgan. Aynan shuning uchun "Gayageum" deb atalgan — ya'ni "Gaya qirolligining cholg'usi". Gayageum odatda **qizil qarag'ay** yoki boshqa mahalliy yog'ochdan yasaladi. Uzunligi taxminan **160 sm**. Torlar yuqoridan pastga qarab yengil qiyalik bilan joylashtirilgan. Har bir tor ostida **kichik ko'tarma tayanch** (ji) bo'ladi, ularni surib turish orqali tovush sozlanadi. Torlar ilgari ipakdan bo'lgan, hozirda esa ba'zida sintetik materiallardan ham foydalaniladi. **Torlar soni** esa an'anaviy gayageumda **12 ta tor** bo'lgan. Ammo

zamonaviy versiyalarida 18, 21, 25 yoki hatto 27 torli turlari mavjud. Uzun yassilangan yog‘och cholg‘u, ustida qator torlar bor. Har bir tor ostida kichkina yog‘och tayanch. Cholg‘u dizayni nafis, ko‘pincha o‘yma bezaklar bilan bezatilgan. Musiqachi uni yerga yoki tizzasiga qo‘yib chaladi, har bir chertilgan tor yurakni junbushga keltiradi.

Musiqachi gayageumni yerga qo‘yib yoki tizzasiga olib, uni chertib chaladi. **O‘ng qo‘l** torlarni chertadi, **chap qo‘l** esa torlarni bosib, tovushni o‘zgartiradi (vibratsiya, surilish, egilish). Ijro texnikasi juda nozik bo‘lib, **emotsional** va **lirik** ifoda kuchi juda balandi. Gayageumda **an‘anaviy koreys musiqasi** – “**gagok**” chaliladi. Shuningdek, zamonaviy bastakorlar tomonidan **klassik, jazz, pop va eksperimental janrlarda** ham ishlatilmoqda. Mashhur asarlaridan biri “Sanjo” (improvizatsion musiqiy shakl), “Byeongchang” va boshqalar.

Xitoy qonunsimon cholg‘ularidan biri guzhengdir. Guzheng kelib chiqishi haqida turli xil ma‘lumotlarga ega. Dastlabki guzhengga o‘xshash cholg‘uni Qin sulolasining generali Men Tyan ixtiro qilgani aytiladi. Yana bir ma‘lumotda esa, guzheng dastlab [Shuo wen Jiezi](#) kitobida yozilganidek, bambuk [trubasi sifatida ishlab chiqilgan bo‘lib, keyinchalik uning](#) o‘rniga qavs shaklidagi yog‘och taxta yasali torlar tagiga harakatlanuvchi xarraklar qo‘yilgan. [Bir vaqtlar torlari ipakdan](#) qilingan. Qing sulolasi davrida (1644-1912) torlar faqat mis kabi simlarga o‘tdi. Zamonaviy torlar po‘lat simlardan tortilmoqda bu torlar [tembrni](#) saqlab cholg‘uning ovozini baladroq eshitilishini ta‘minlaydi. Zamonaviy guzheng odatda 21, 25 yoki 26 torga ega, uzunligi 160 sm va [katta pentatonik shkalada](#) sozlangan bo‘ladi. U [Paulownia](#) yog‘ochidan yasalgan katta, rezonans ovozli taxtaga ega. Guzheng ijrochilari ko‘pincha bir yoki ikkala qo‘liga plastik, qatron, [toshbaqa](#) yoki [fil suyagi](#) kabi materiallardan tayyorlangan [barmoqlar uchun maxsus mediatorlar kiyishadi](#). U janrga qarab po‘lat torlar yoki ipak torlar tortilgan bo‘lishi mumkin. Eng keng tarqalgan guzheng 21 qator torlarga ega.

Koto - Yaponiya milliy cholg‘usi. Kotoning uzunligi taxminan 180 santimetr (6 fut) bo‘lib, [Paulownia yog‘ochidan](#) ([Paulownia tomentosa](#) kiri nomi bilan tanilgan) yasaladi. Kotoning eng keng tarqalgan turidan biri sozlash uchun

ishlatiladigan harakatlanuvchi [xarraklarlarga](#) bogʻlangan 13 ta torlisidir. Ansambllarda [bas](#) rolini bajaradi [Oʻn etti torli koto](#) ham qoʻllaniladi. Koto torlari odatda oʻng qoʻlning dastlabki uchta barmogʻiga kiyiladigan tsume(noxun) yordamida tirnab chalinadi.

Kotoning ajdodi xitoy milliy chogʻusi [guzheng](#). Yaponiyaga birinchi marta 7-8-asrlarda Xitoydan olib kelingan. Ilk boshida torlari beshta qator bor edi, keyinchalik torlar yetti qatorga koʻtarildi. Yapon kotosi Osiyo zither oilasiga mansubdir. Bu xilma-xil cholgʻu ikki asosiy shaklda boʻlgan: xarrakli va xarraksiz. Cholgʻuning har bir qismi madaniy ahamiyatga ega. Yogʻoch quritiladi va aniq oʻlchamlarga boʻlinadi. Standart zamonaviy kotodagi ovoz panelining oʻlchami taxminan 182 santimetr boʻladi. Xarraklari suyagidan qilingan, bugungi kunda odatda plastmassadan, baʼzan esa yogʻochdan yasaladi. Xarraklarni harakatlantirish orqali torning balandligini oʻzgartirish mumkin. Baʼzi juda past notalar uchun kichik xarraklar qoʻyiladi. Sozlash ehtiyojiga qarab uch xil balandlikdagi maxsus xarraklar qoʻyiladi. Baʼzi juda past notalar uchun kichik xarrak mavjud boʻlmaganda, baʼzi ijrochilar favqulodda chora sifatida xarraklardan teskari foydalanishlari mumkin. Uzunligi taxminan 180 va kengligi 30sm boʻlgan koto anʼanaviy ravishda tiz choʻkkan ijrochining oldida yerga qoʻyilgan holda ijro etiladi.

Torlar turli xil materiallardan tayyorlangan. Odatda sargʻish rangdagi [ipak](#) torlar, zamonaviy torlarga qaraganda qimmatroq va past chidamliligiga qaramay, hali ham ishlab chiqarilamoqda. Baʼzi musiqachilar zamonaviy torlardan tovush sifati farqini sezib, ularni afzal koʻrishadi. Torlar sigaret qoldigʻidek kattalikdagi qogʻoz yoki karton qogʻozga [yarim ilmoq](#) bilan bogʻlanadi, kotoning bosh qismidagi teshiklardan oʻtkazib, orqa tarafidagi teshiklardan oʻtkazib, mahkamlanadi va maxsus tugun bilan bogʻlanadi. Torlar maxsus mashina bilan tortilishi mumkin, lekin koʻpincha qoʻl bilan tortiladi va keyin bogʻlanadi.

Turk qonuni(kanun) turk musiqasida muhim oʻrin tutadi. Turklar qonun cholgʻusini “kanun” deb nomlashadi. Kanun cholgʻusi turk musiqa ansambli uchun ajralmas boʻlgan kuchli cholgʻu hisoblanadi . Turk musiqasiga kanun Usmoniylar imperiyasi davrida, 19 - asrda Qohiradan suriyalik muhojir

tomonidan kirib kelgan deb taxmin qilishadi. Qadimgi kanun cholgʻusi bilan hozirgi kanun oʻrtasida farq bor, uning ilk namunalari Istanbullik kanun cholgʻuchisi Mahmut Usta tomonidan yasalgan.

Turk musiqashunosi Rauf Yektaning soʻzlariga koʻra, muntazam diatonik sozlangan qonunda mandal(urb) texnologiyasi birinchi marta Albert Lavinyakning 1922 yilgi *Encyclopédie de la Musique et Dictionnaire du Conservatoire* nashriga turk musiqasiga bagʻishlangan monografiyasini taqdim etishidan taxminan 30 yil oldin joriy qilingan. Oʻsha vaqtgacha Levant qonunlari oʻta moslashuvchan boʻlmagan va ijro etish uchun mashaqqatli boʻlib qolgan (ayniqsa, talabchan modulyatsiyalar/transpozitsiyalar tobora ommalashib borayotganligi sababli, ular Gʻarb ohanglari va asosiy oʻzgarishlarga taqlid qilganda) ijrochidan tor oraligʻining eng chap uchlarini bosish uchun bosh barmogʻining tirnogʻidan foydalanishni talab qilar edi. Bir necha oʻn yillar oʻtgach, elektron tyunerlarning paydo boʻlishi bilan qonunga mos yozuvlar mandallarini joylashtirishni standartlashtirish boshlandi. Turkiy kanunning oʻlchamlari odatda uzunligi 95-100 sm, eni 38-40 sm va balandligi 4-6 sm boʻladi.

Qonun oʻtirgan yoki choʻkkalab oʻtirgan holatda yoki baʼzan estakada tayanchida torlarni ikkita toshbaqa chigʻanogʻi (har bir qoʻl uchun bittadan) yoki tirnoqlari bilan yulib oʻynaladi va standart diapazoni kichik oktava si bemoldan uchunchi aktava fagacha boʻlgan uch yarim oktava diapazoniga ega boʻlib, sol gacha choʻzilishi mumkin. Cholgʻuda, shuningdek, mandallar deb ataladigan har bir tovush ostida maxsus metall tutqichlar yoki mandallar mavjud. Cholgʻu chalinayotganda ijrochi tomonidan tez koʻtarilishi yoki tushirilishi mumkin boʻlgan bu kichik tutqichlar samarali tor baladligini oʻzgartirish orqali maʼlum bir yoʻnalish balandligini biroz oʻzgartirishga xizmat qiladi.

Ozarbayjon milliy musiqa cholgʻusi "qonun" (көнүн) — Ozarbayjonning anʼanaviy simfonik cholgʻusi boʻlib, uning tarixi koʻp asrlarni qamrab oladi. Qonun — bu torli cholgʻu boʻlib, oʻzining oʻziga xos sado va ijro texnikasi bilan ajralib turadi.

Qonun cholgʻusi uzun, yassi korpusga ega boʻlib, uning ustiga torlar tortilgan. Torlar odatda 72 ta boʻladi. Cholgʻuni chalishda maxsus mezbolar (noxunlar) ishlatiladi. Qonun Ozarbayjon musiqa merosida keng qoʻllaniladi va oʻziga xos estetikaga ega. Qonun cholgʻusi Ozarbayjonda nafaqat xalq musiqa, balki anʼanaviy orkestrlarda ham keng tarqalgan. Odatda bu cholgʻu jahon musiqasining eng goʻzal va nozik elementlaridan biri sifatida tan olinadi.

Arab qonun cholgʻusi — bu arab xalqlarining anʼanaviy musiqa madaniyatida muhim oʻrin tutadigan, torli cholgʻu hisoblanadi. Uni baʼzan **qanun** (قانون) deb ham atashadi. U sharqiy musiqa anʼanalarida keng tarqalgan boʻlib, ayniqsa, **Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika, Turkiya, va Markaziy Osiyoda** mashhur. Hozirgi zamon **arab estrada** va **folklor ansambllarida** ham ishlatiladi. Trapetsiya shaklidagi (trapezoid) yogʻoch korpusga ega. Arab qonun cholgʻusida 26 dan 27 gacha torlar boʻlib, har bir nota 3 tor bilan ifodalanadi, yaʼni jami 78—81 tor boʻlishi mumkin. Torlar plektrum (turli nomlar bilan ataladi, masalan, mizrab, noxun) yordamida chaliladi. Torlar oʻng qoʻl bilan chalib, chap qoʻl esa torlarga bosim berib, tovushni oʻzgartiradi yoki notani banadligini sozlaydi. Odatda ijrochi cholgʻuni tizzasiga yoki stolga qoʻyib chaladi. Ikkita barmoqqa kiydirilgan metall yoki plastmassa **mizrab** (plectrum, noxun) bilan torlarni tirnab chalinadi.

Oʻzbek xalq cholgʻularidan biri boʻlgan qonun cholgʻusi koʻp asrlik tarixga ega musiqa cholgʻularidan biri hisoblanib buyuk bobokalonlarim oʻz asarlarida ushbu cholgʻuga taʼrif berib oʻtishgan. Kelib chiqish tarixiga koʻra oʻrta Sharq musiqa cholgʻusi hisoblangan Darveshali Changiy tomonidan XVII asrda yozilgan “Risolaiy musiqiy” da qonun cholgʻusi qadimiyligi haqida aytib oʻtgan. Bundan tashqari buyuk bobakalonlarimizdan biri Abu Nasr Farobiy ham oʻzining “Katta musiqa kitobi” asarida qonun cholgʻusi haqida yozib oʻtganlar. Uzoq yillik tarixga ega boʻlgan qonun cholgʻusi oʻtgan asrning 30-yillariga kelib Oʻzbekistonda foydalanilmay qoladi. 1978-1980 yillarga kelib mohir sozanda, Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan artis professor Abdurahmon Xoltojiyev tomonidan qayta yurtimizga olib kelinadi. Ozarbayjon oʻlkasidan olib kelingan qonun cholgʻusi qadimgi qonun cholgʻularidan koʻrinishi jihatidan farq qilgan. Hozirgi biz foydalanib kelayotgan qonun

cholg'uyimiz trapetsiya shaklidagi cholg'udir. Noxun va mediatorni ko'rsatkich barmoqlarga kiydirilib ijro etiladi. Qonun chinor, tut, yong'oq, o'rik daraxtlari yog'ochlaridan tayyorlanadi. Ko'rinishi jihatidan trapetsiya shakliga ega uzunligi 800-900 mm eni 380-400 mm hisoblangan qonun urma torli cholg'ular guruhiga kiradi. Daraxt yog'ochidan yasalgan deka (qopqoq) qismi asosiy qism hisoblanadi. Dekaning ozroq qismi esa hayvon terisi bilan qoplanadi. Qopqoqning ustida turli naqshlar tushirilib tovushxonalar ochiladi. Deka (qopqoq) oralig'ida uchtalik ichak torlar joylashadi. Asosan bu torlar 72-75 donani tashkil etadi. To'g'ri burchak tarafida torlar o'tqaziladigan teshikchalar mavjud bo'lib torlar o'tqazilgadan keyin yopib qo'yiladigan yog'ochdan yasalgan maxsus bo'lak mavjud bo'ladi. Uchburchak shakliga ega tarafida esa maxsus kalit bilan burashga mo'ljallangan torlar o'tqazib tortiladigan yog'och quloqlar mavjud bo'ladi. Teri qoplangan joyida, torlar ostida uzun yog'ochdan yasalgan xarrak joylashadi. Ushbu xarrakka qarama qarshi tarafda shayton xarrak joylashib torlar uning ostidan o'tqaziladi. Shayton xarrak yonida Urb deb ataluvchi metaldan yasalgan moslamalar joylashgan ularning soni bittadan uchtagacha bo'ladi. Urb moslamasi ijro vaqtida torlarni kichik sekundadan kichik tersiyagacha ko'tarib tushirish imkonini beradi. Qonun cholg'usi noxun va mediator yordamida tirnab chalish orqali ijro etiladi. Mediator uzunligi 30-40 mm qalinligi 1,5-2 mm eni 0,5-0,7 mm bo'ladi. Noxun uzunligi 25-30 mm eni 10-15 mm bo'lib ijrochining qo'liga oson moslashtiriladigan qilib metaldan yasaladi. Barmoq va noxun orasiga mediator kirgizib qo'yiladi.

Qonun cholg'usi asosan ikki ko'rinishda ijro etiladi:

1-o'tirgan holatda tizzalar ustiga qoyilib.

2-qonun uchun yasalgan moslamaga qo'yilib turgan holatda.

Biz tanishib chiqqan musiqa cholg'ulari ko'rinishi, diapazoni jihatdan bir biridan keskin farq qilsada ularni birlashtirib turuvchi bitta omil bu cholg'ularning barchasi barmoqlar yoki mediatorlar yordamida tirnab chalinadi. Ohanglar ham bir biridan farq qilishiga qaramasdan mayin va jozibadorligi bu cholg'ularni bir oiladek yaqinlashtiradi.

Yuqorida tanishib chiqqan qonunsimon cholg'ularimiz bir-biridan ko'rinishi tuzilishi jihatdan farq qiladi. Yevropa cholg'ularidan biri bo'lgan zitheri 3 xil turi uchraydi ularning o'zi tuzilish, ko'rinish va ijro jihatdan farq qiladi. Yaqin sharqda joylashgan Xitoyda guzheng va siyansin cholg'ulari mavjud. Ikki qonunsimon cholg'uning ham farqlari bor. Masalan guzhengda xarralar bor va ijroda mediator(noxun) yordamida tirnab chalinsa, siyansin barmoqlar yordamida tirnab ijro etiladi. similar soni va cholg'uning ko'rinishida ham farq bor. Korea qonunsimon cholg'usi hisoblangan gayageum ham ko'rinish jihatidan koto cholg'usiga o'xshashdir. Yapon koto cholg'usi mediatorlar(noxun) yordamida tirnab chalinadi. gayageumdan farqi ham shunda. Turk kanun cholg'usi tuzilish va ijro usuli bilan arab ozorbayjon va o'zbek qonun cholg'ularidan farq qilashada diapazon jihatidan farq qiladi. Ushbu cholg'ularning qonun cholg'usidan asosiy farqlaridan biri xarraklarining surilishida bo'lsa yan bir farqi urb moslamasidadir.

Yuqorida sanab o'tilgan, Yaponiya, Xitoy va Korea cholg'ulari orasida ovozi jihatdan koto cholg'usini mukammalroq va yoqimli deb olsak bo'ladi. Turkiya, Ozorbayjon, Arab va O'zbek cholg'ulari orasida esa turk kanun cholg'usi mukammaldir.

Cholg'u nomlari	Tuzilishi	Plektrumlari (noxun,mediator)	Diapazoni
Zither	Konsert zither: to'g'ri to'rtburchak rezonansli Alp zither: chap tomon yuqori burchagida yarim oy shakli qo'shilgan	Plektrum(noxun) va barmoq bilan chalinadi. Noxunlar plastikdan yasaladi	3-3.5 oktava Kichik oktava mi dan uchunchi oktava lyagacha

Gayageum	Uzun yassilangan	Barmoqlar bilan ijro etiladi	2.5-3 oktava
Guzheng	Qavs shaklida	Noxun Plastik va fil suyagidan	3-4 oktava Birinchi oktava do dan uchunchi oktava si gacha
Koto	Uzun yon tomonidan yarim oy shaklida	Noxun plastik	2.5-3 oktava Birinchi oktava do dan ikkinchi oktava lyagacha
Turk kanuni	Trapetsiya Bo‘yi 95-100sm eni 30-40 sm	Noxun va barmoqlar	3 oktavadan 3,5 oktavagacha
Ozorbayjon qonuni	Trapetsiya Bo‘yi 80-90 sm eni 30-35 sm	Noxun Plastik	3 oktavadan 3,5 oktavagacha
Arab qonuni	Trapetsiya bo‘yi 90-100sm eni 30-40sm	Noxun Plastic	3 oktavadan 3,5 oktavagacha
O‘zbek qonuni	Trapetsiya Bo‘yi 80-90sm eni 38-40sm	Noxun plastik	3 oktavadan 3,5 oktavagacha

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki dunyo xalqlarining qonunsimon cholg‘ulari musiqiy madaniyatni shakllantiruvchi va xalqning ichki dunyosini ifodalovchi muhim elementlar hisoblanadi. Har bir cholg‘u o‘z xalqining tarixiy va madaniy xususiyatlarini aks ettirib, musiqiy an‘analarning davomiyligini ta’minlaydi. Masalan, rus gusli – o‘zining boy melodiylari va xalq musiqasidagi muhim o‘rni bilan ajralib turadi, latviya zitheri esa o‘zining zamonaviy va an‘anaviy musiqiy

shakllari bilan mashhur. Koreya geyageumi esa o'zining betakror ohanglari bilan, asosan, drama va teatrlarda ishlatiladigan cholg'u sifatida xalqning ruhiy dunyosini aks ettiradi. Turk qonuni – orientallik va musiqa boyligi bilan ajralib, turk xalqining jahon musiqasiga qo'shgan katta hissasi hisoblanadi. Nihoyat, o'zbek qonuni ham o'zining noan'anaviy ohanglari va o'ziga xos struktral xususiyatlari bilan o'zbek musiqasining jonli timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Shu tariqa, har bir xalqning qonunsimon cholg'usi musiqaning turli ranglarini, tuzilmalari va melodiylarini taqdim etadi, bu esa musiqiy xilma-xillikni hamda xalqiy madaniyatlarning boyligini ko'rsatadi. Bularning barchasi, dunyo xalqlarining turli cholg'ularining nafaqat musiqiy qiyofasini, balki ularga asoslanadigan madaniy va tarixiy merosni ham aks ettirishini ko'rsatadi. Gusli, zither, geyageum, qonun kabi cholg'ular har biri o'z xalqining ichki ruhiyatini, estetik qarashlarini, tarixiy jarayonlarini va madaniyatini o'zida mujassamlashtiradi. Ular musiqaning o'ziga xos ranglarini, shakllarini va shakllanish jarayonlarini taqdim etadi. Shu tarzda, har bir cholg'u nafaqat o'z xalqining musiqiy an'anasining ajralmas qismi, balki butun insoniyat musiqasining xilma-xilligini va boyligini ko'rsatadigan bir vosita sifatida xizmat qiladi. Musiqiy an'analar va cholg'ularning xilma-xilligi, xalqlarning o'zaro aloqalari va o'zgarishlarga qanday javob berganini, ularning madaniy rivojlanishini hamda xalqning zamonaviy dunyoga qanday ta'sir ko'rsatganini tushunish uchun muhim bir daraja hisoblanadi. Har bir cholg'u o'z xalqining ruhini, hissiyotlarini, qarashlarini va hayotini aks ettiruvchi bir musiqiy til sifatida qoladi. Musiqa-xalqlarning ruhini, tarixini va madaniyatini ifodalovchi vosita sifatida qoladi. O'zbek xalq cholg'usi hisoblangan qonun cholg'usini ham ijrosi kengroq va yaxshiroq bo'lishi uchun sozgarlik tomonlama ba'zi o'zgartirishlar kiritilsa naqsadga muvofiq bo'lgan bo'lardi. Masalan urb moslamalarini ko'paytirish va nim parda tovushlarini ham hosil qilish mumkin. Yana bir e'tibor qaratishimiz kerak bo'lgan tarafi ijro texnikalarida. aynan bizning qonun ijrochilarimiz faqat ikkita ko'rsatkich barmoqlar orqali ijro etishadi. Agarda turk ijrochilari singari tirnoqlar yordamida boshqa barmoqlarni ham qo'shib chalsang balki shtrixlar va asarlar jozibasi yanada oshar. O'zbek ijrochilari turk ijrochilari bilan tajriba almashgan xolda ijro texnikalari va qo'l xarakatlarini

bizning ham o'qitish tizimlarimizda ishlatsak ijrochi etilayotgan asarlarimiz yanada chiroyli eshitilgan bo'lardi. Ijrochilar ham ko'p kuch sarflamasdan tempi tez bo'lgan asarlarni ohangdor va jozibali ijro rtishgan bo'lardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. A.Xoltojiyev "an'anaviy qonun cholg'u va ijrochiligi" darsligi Toshkent 2005-yil.
2. S.Abdullayev "Qonun" darslik A.Qodiriy nashriyoti. Toshkent 2004-yil.
3. Shermatov K. PERFORMANCE FEATURES OF CHANG INSTRUMENT AND CHANGSIMAN INSTRUMENTS //Teoreticheskiye aspekti stanovleniya pedagogicheskix nauk. – 2024. – T. 3. – №. 22. – S. 30-33.
4. <https://share.google/etCGlIRYxDpuqrR4t>
5. <https://share.google/t1r0ZiwDWrpao4gKl>
6. <https://share.google/yzfHADXFjmtBpmbKq>
7. <https://en.wikipedia.org/wiki/Gayageum>
8. [https://en.wikipedia.org/wiki/Koto_\(instrument\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Koto_(instrument))
9. <https://en.wikipedia.org/wiki/Guzheng>
10. <https://share.google/nSrLsyVOFbk7Wqbrm>

Bonuxon Xoliqova
O'z.DSMI Xalq ijodiyoti (cholg'u ijrochiligi)
mutaxassisligi 2-kurs magistranti
Ilmiy rahbar: Professor S. Jumayev

DUNYO XALQLARINING DO'MBIRASIMON CHOLG'ULARI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada dunyo do'mbirasimon cholg'ularning qiyosiy tahlil qilish orqali, do'mbirasimon cholg'ularning repertuarini, ijro usullarini boyitish kabi masalalar ko'rib chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Do'mbirasimon cholg'ular, panduri, domra, do'mbira, dutor, shtrix, repertuar, baxshi, telenget, oqinpar.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с изучением и сравнительным анализом домбрасообразных музыкальных инструментов, распространённых в странах Востока и Европы, а также их влияния на культуру народов мира (домбра, домра, казахская домбра, пандури, топшур, хомус, туркменский дутар, ала мойноқ дутар).*

Ключевые слова: *Барабанные инструменты, пандури, домра, домбира, дутор, стрих, репертуар, бахши, теленгет, акынпар.*

Abstract: *In this article, through a comparative analysis of the world's drum instruments, issues such as enriching the repertoire of drum instruments and performance methods are considered.*

Key words: *Drum-like instruments, panduri, domra, dombira, dutor, strikh, repertoire, bakhshi, telenget, aqinpar.*

Do'mbirasimon cholg'ular juda keng tarqalgan va eng qadimiy cholg'ulardan biri hisoblanadi. Bu cholg'uninig tarixiga nazar soladigan bo'lsak, cholg'uning eng qadimiy turlari hozirgi O'zbekiston hududida saqlanib qolgan Surxondaryo va Qashqadaryo baxshilarning doimiy hamrohi bo'lgan do'mbira cholg'usi bo'lgan deb taxmin qilishimiz mumkin. Ba'zi bir olimlarning taxminlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, o'zbek musiqa madaniyatida muhim o'rin egallagan dutor va tanburning kelib chiqishi ham do'mbiraga borib taqalishini aytishadi. O'zbek musiqa madaniyatida muhim o'rin egallagan o'zbek xalqining eng sevimli cholg'ularining kelib chiqish tarixi mana shu musiqa cholg'usiga borib taqaladi deb aytishimiz mumkin. Yuqorida keltirilgan fikrlarga ko'ra, do'mbirasimon cholg'ular negizida shu cholg'uga o'xshash turli xildagi musiqa cholg'ulari tarqalgan degan xulosaga keladigan bo'lsak, demak boshqa xalqlarda ham, xuddi shunday rivojlanish bo'lgan bo'lishi mumkin. Bizga qo'shni bo'lgan davlatlarning cholg'ulari haqida tanishib

o'tamiz. Bizga qardosh bo'lgan qoraqalpoqlardagi ala mo'ynoq dutor, turkman dutori, qozoqlarda foydalanadigan g'arbiy va sharqiy qozog'iston do'mbirasi, qirg'izlarning qo'muz torli-tirnama musiqa cholg'ularini misol qilib olishimiz mumkin. Bu musiqa cholg'ulari bir- biridan ijro imkoniyatlari, ko'rinishlari bilan farq qiladi. Masalan o'zbek do'mbirasining dastasi silliq, pardalari belgilanmagan bo'ladi. Cholg'uning asosiy qismi (kosaxona va dasta) o'rik, tog'olcha yoki archa daraxtidan yaxlit tarzda, kosaxonasi o'yib ishlanadi. Pay torlari kvarta, kvinta, ba'zida oktava oraligida sozlanadi. Diapazoni taxminan 2 oktava bo'ladi. Asosan Surxondaryo, Qashqadaryo va Samarqand viloyatlari, shuningdek, boshqa viloyatlarning ayrim tumanlarida tarqalgan. Mazkur cholg'udan baxshilar xalq dostonlarini, termalarni kuylashda jo'rovoz sifatida, do'mbirakashlar esa "Cho'poncha", "Do'mbira kuy", "Baxshi kuy", "Kelinoy", "Qo'ng'iroti" kabi Do'mbira kuylarini ijro qilishda foydalanadilar. Qozoqlar uchun sevimli bo'lgan do'mbiraning esa 2 turi bor ekanligini yuqorida ta'kidlab o'tdik. G'arbiy Qozog'iston Do'mbirasi noksimon, kosaxonasi o'yilgan, uzun va tor dastasida 13-14 parda bog'lanadi. Unda asosan Qo'rmang'oz, Dauletkerey, Bayserke, Tattimbet, Qazang'ap kabi qozoq baxshilari bastalagan cholg'u kuylari ijro etiladi. Sharqiy Qozog'iston Do'mbirasi uchburchak yoki kurakcha shaklida bo'lib, uning nisbatan keng va kalta dastasiga 7-9 parda bog'lanadi. Ko'proq oqinpar tomonidan jo'rovoz soz sifatida foydalaniladi. Qozoq Do'mbirasi ijro usullarining xilma-xilligi, ifodaviy imkoniyatlarining kengligi tufayli qozoqlarning eng sevimli xalq hamda professional (XVIII asrdan) musiqa cholg'usiga aylangan. 1930- yillardan o'zbek va qozoq Do'mbirasining qayta ishlangan turlari (prima, Alt, tenor, bas, kontrabas) xalq cholg'ulari orkestrlari tarkibiga kiritildi. Yana bir bizga qardosh bo'lgan qirg'iz xalqining ham o'zbek do'mbirasiga o'xshash turi mavjud. Bu qirg'izlarda qo'muz deyiladi. Qo'muz-qirg'iz torli-tirnama musiqa cholg'usi. Qirg'izistonning janubiy vohalarida "chertmek" nomi bilan mashhur. Rivoyatlarda aytilishicha, uni afsonaviy Qambarkan (Aliqambar) kashf etgan. Bir butun yog'och (o'rik, archa va ba'zida yong'oq va boshqa daraxt) bo'lagidan yasaladi. Noksimon kosaxonasi, pardasiz dasta va 3 torni ushlab turgan quloqlaridan iborat. Umumiy uzunligi 85— 90 sm. Mayin

tovushga ega. Qo'muz qirg'izlarda eng sevimli va keng tarqalgan professional cholg'u bo'lib, unda xalq qo'shiqlari ohanglariga asoslangan („Semetey kuu“, „Qoraqo'l bo'tam“, „Nalima“, „Kerme too“ va boshqalar), virtuoza harakteridagi, ba'zan o'yin-kulgu bilan bog'liq „aytish kuylar“ („Ko'yro'n kuu“, „Armandu chimchiq“) hamda yirik shakldagi mumtoz kuylar („Qambarkan“, „Botoy“, „Kerbez“ va boshqalar) ijro etiladi. Qo'muz, shuningdek, qirg'iz oqin va ir (qo'shiq)chilari tomonidan jo'rnavoz soz sifatida ishlatiladi. Qirg'iz changqo'bizining kuylar („Ko'yro'n kuu“, „Armandu chimchiq“) hamda yirik shakldagi mumtoz kuylar („Qambarkan“, „Botoy“, „Kerbez“ va boshqalar) ijro etiladi. O'zining boy madaniyati, o'ziga xos cholg'ulari bilan ajralib turuvchi O'zbekistonga qo'shni bo'lgan turkmanistonda ham shu kabi cholg'ular uchrashini ko'rishimiz mumkin. Turkman- dutorining nomlanishi bizning milliy dutorimiz kabi bo'lsada, ko'rinishi va tuzilishi o'zgachadir. Turkman dutorining uzunligi kichikroqdir kosaxonasi uzunchoqroq va dastasi ingichka. Shunday bo'lsa ham, turkman dutori ham do'mbirasimon cholg'ular oilasiga mansubdir. Ushbu dutori turkman xalqining ko'p asrlik musiqa madaniyatini ajralmas qismidir. Hech bir bayram, xoh to'y, xoh umumxalq bayrami, xalq ijrochilari va baxshilar chiqishlarisiz o'tmaydi. Baxshilar azaldan xalq orasida hurmat va hurmatga sazovor bo'lgan. Ularning nomlari afsonalar bilan o'ralgan. Dutor repertuarining asosiy qismini baxshi musiqiy an'anasi epik qo'shiqlar va qissalar tashkil etsa-da, turkman musiqasining yana bir janri borki, uni alohida ta'kidlab o'tish joiz, unda dutor faqat yakkaxon rolda namoyon bo'ladi. Bu cholg'u musiqasi faqat Turkmanistonning janubida ma'lum bo'lib, dutor chalish texnikasining ajoyib mahoratiga ega bo'lgan taniqli musiqachilar guruhi tomonidan ijro etiladi. Bulardan tashqari Markaziy Osiyoda uchragani kabi boshqa xalqlarda ham do'mbirasimon cholg'ular uchrashini ko'rishimiz mumkin. Misol uchun, gruzinlarning panduri cholg'usi. Panduri— uch torli lyutnya tipidagi chertma cholg'u asbobi. Sharqiy Gruziyadagi Pshavi, Xevsureti, Tusheti, Kaxeti va Kartli elatlarining eng mashhur xalq cholg'u asbobi. Panduri turli shakl va o'lchamlarda ishlab chiqariladi. Yakkaxon ijro va qo'shiq jo'rligida chalinadi. Pandurini, asosan, erkaklar chaladi. Taniqli ashug Ietim Gurji (1875-1940) pandurida jo'rlik qilgan.

Sovet davrida Gruziyada zamonaviy gruzin kompozitorlari va mumtoz musiqalarni ijro etuvchi panduri, salamuri va chonguri triolari mashhur bo'ldi. Dastlab, uch va yetti bo'linmali 2 turdagi panduri bor edi, lekin 1934-yilda taniqli gruzin san'atshunosi Kiril Vashakidze ushbu cholg'u asbobining yangi turini yaratdi. Vashakadze dastlabki cholg'uni tadqiq qilgandan so'ng unga bemol va diyez yarim tonlarni qo'shib, cholg'uning zamonaviy turlari — „Panduri prima“ (mumtoz) va 12 ta bo'linmali „Panduri tenor“larini dunyoga keltirdi.

Barchamiz bilamizki rus xalqida ham o'zbek do'mbirasiga o'xshash musiqa cholg'usi uchraydi. Bu ruslarda domra deb ataladi. Domra - rus , ukrain va belarus xalq torli cholg'u asbobi. Domra yarimsharsimon tuzilishga ega. Satrlarning ovozi tanlash yordamida ishlab chiqariladi. Tovush hosil qilish texnikasi tremolo. Domralarning ikki turi mavjud: Rossiyada an'anaviy ravishda ishlatiladigan chorak sozlangan uch torli domra va Belarus va Ukrainada eng ko'p qo'llaniladigan beshinchi torli to'rt torli domra. Domra yakkaxon ijro uchun (kichik domra, prima) va rus xalq cholg'ulari ansambllari va orkestrlarining bir qismi sifatida ishlatiladi. Domra, boshqa ko'plab torli cholg'ular singari, ikkita asosiy qismdan iborat: yarim sharsimon tana va bo'yin. Kichik domrada 19-26 parda, qolgan uch torli cholg'ularda 19 taga yaqin bor. Domra 24-30 torli, qolgan to'rt torli cholg'u asboblarida esa 19 ga yaqin. Domra torlari an'anaviy ravishda barmoqlar uchun, aytaylik, balalayka torlariga qaraganda ko'proq elastikdir. Chalish uchun po'lat torlar va sintetik torlar ishlatiladi.

Saz Azarbajon cholg'usi bo'lib, ko'rinishi, tuzilishi do'mbirasimon cholg'ular sinifiga juda yaqin bo'lganligi uchun ham bu cholg'uni shu cholg'ular qatorida tasniflashni muhim deb bildim. Hozirgi ozarbayjon sazleri chalinish texnikasi va akustik xususiyatlari jihatidan turkiy tilli xalqlar orasida keng tarqalgan sazdan ajralib turadi, katta inkor etib bo'lmas afzalliklarga ega. Sazning tanasi tanlangan tut daraxtidan, bo'yni yong'oqdan tayyorlanadi. Sazning tanasi toq sonli (odatda to'qqiz) perchinlardan bir-biriga bog'langan holda yig'iladi. Ushbu perchinlar dumba, bo'yin va tananing birlashmasida “kup” deb ataladigan joyda tortiladi va keyin bo'yin ularga o'rnatiladi. Tanasining ustki qismi yupqa yog'och paluba bilan qoplangan va bo'yniga 16-17 dona parda bog'langan. Sazning uchta navi

(o'Ichami)dan Ozarbayjonda eng keng tarqalgani "tavar saz" yoki "ana saz" to'qqiz, ba'zan sakkiz torli cholg'u hisoblanadi. Biroz ixchamroq bo'lgan "orta" yoki "goltug'" sazlari olti, ba'zan yetti torli, kichik "djura" sazlari esa to'rt-olti torli cholg'u hisoblanadi. 20-asrda, ayniqsa keyingi paytlarda mug'om ijrochiligining sazda keng tarqalishi munosabati bilan ladalar soni 17-18 taga yetdi. Qadimgi kunlarda sazning torlari yuqori sifatli po'latdan yasalgan va keyin kumush eritmasiga botirilgan; Bunday iplar hech qachon zanglamagan va juda kamdan-kam hollarda singan. Ko'pincha asbobning bo'yni vatanasining yon tomonlari tabiiy marvarid bilan bezatilgan. Ushbu cholg'uning asosiy turi hisoblangan "Tavar saz"ning umumiy uzunligi 1200 mm, tanasi chuqurligi esa 200 mm. Saz chalishda asosiy bo'lgan kuy torlari (zil) diapazoni birinchi oktavaning "do"sidan ikkinchi oktavaning "sol"iga qadar bo'ladi. Qoraqalpoq dutori-o'zbek milliy dutorimiz kabi ikki torli bo'lib, tuzilishi va ko'rinishi o'zbek dutoriga nisbatan kichikroqdir. Shunga qaramay, chalish uslublari o'xshash bo'lib, chertib chalish yo'li bilan chalinadi. Qoraqalpoq dutori bilan o'zbek dutoridagi farqlar shundaki, qoraqalpoq dutorining torlari metal simdan bo'lsa, o'zbek dutori esa asosan ip va neylondan iborat bo'ladi. Qoraqalpoq dutori asosan, xalq qo'shiq, kuylari, raqslar va maqomlar ijro etish uchun qo'llaniladi. Qoraqalpoq dutorining taniqli sozandalari orasida quyidagilarni eslatib o'tish mumkin: Tursunboy Qo'chqorov: Qoraqalpoq dutorining afsonaviy ustasi, "Qoraqalpoq dutorining otasi" deb ataladi. Uning ijro uslubi o'ziga xos ohangdorlik va ritm bilan ajralib turadi. U ko'plab xalq qo'shiqlari va maqomlarni ijro etgan va o'zining ijro uslubini o'quvchilariga o'rgatgan. Erkinboy Qo'chqorov: Tursunboy Qo'chqorovning o'g'li, u ham Qoraqalpoq dutorining mashhur ijrochisi. U otasining ijro uslubini davom ettirib, o'ziga xos ohangdorlik va ritm bilan ajralib turadigan musiqa ijro etadi.

Topshuur-mo'g'ulcha topshuur ya'ni 2ta soch torli uzilgan cholg'u uzunligi tahminan 780 mm.ni tashkil qiladi. Chertish orqali ijro etiladi. Bu cholg'u Mo'g'ilistonning shimoli-g'arbiy qismida va Oltoyda tarqalgan. Cholg'uning nomi sho'r guruhi turkiy tillardagi cholg'ularning umumlashtirilgan nomi "top"-zarb, "shuur" jarang so'zlaridan kelib chiqqan. Tadqiqotchi A. V. Anoxin (1874-1931)

topshur haqida shunday yozadi: Oltoy xalqining torli cholgʻusi "topshuur" deb nomlanadi va balalayka shakliga ega, lekin undagi torlar ot junidan yupqa arqon qilib oʻralgan boʻlgani uchun unchalik balalayka kabi baland emas. Cholgʻuning ahamiyati ikki uslubda namoyon boʻladi: bu yerda topshuur hikoyachining doʻmbirasida ijro etilayotgan usul goʻyoki uning otiga oʻxshaydi va epik qahramonlar olamiga sayohat qiladi; 2) topshuur cholgʻusi orqali musiqa chalish bilan bogʻliq muloqotning odob-axloq tomoni bilan, mehmonlar suhbatiga hamroh boʻladi. Topshuur Oltoy Respublikasining Qoʻsh-Ogʻoch va Ulagan hududlarida yashovchi turkiy elat telengitlarning eng sevimli va mashhur cholgʻu asbobidir. Bu ikki torli lyutaning ishlashi epik anʼanalari, muloqotning odob-axloq shakllari va oʻzi uchun musiqa yaratish bilan bogʻliq. Asbob mifologik jihatdan uch xil muqaddas darajada tushuniladi: hikoyachining oti, uyi va yori. Epik anʼanalarda topshur qismi qayin qiyoz (kay kuylari) deb ataladi. Epik anʼanalardan tashqari topshurda musiqa yaratish, koʻpincha yakkaxon improvizatsiyalarda ifodalanadi, topshuur oinop jat (topshur oʻynaydi) umumiy atamasi bilan belgilanadi. Yakkaxon improvizatsiyalar orasida telengit nomidagi kapshagay kyaa (tezkor, tez ovoz), aray kyaa (sekin ovoz), kunukchil oyyn (qaygʻuli, gʻamgin oʻyin), syagnchilya oyyn (quvnoq, quvnoq oʻyin) va ruscha naigrishi pod qay stend nomidagi janrlar bor. Improvizatsiyalar uzunligi, variantlarni ishlab chiqish intensivligi va ovozning maxsus estetikasi bilan bogʻliq ijro texnikasi bilan farqlanadi. Koʻpincha meditatsion va tafakkur xarakteriga ega boʻlgan improvizatsiyadan tashqari, topshurda raqs va ohanglar ijro etiladi. Yanashuni takidlash joizk, bizda doʻmbira cholgʻusini baxshilar doston aytib kuylasalar, Oltoyda topshuur chalib donton kuylaganlarni telengetlar deb atashadi. Hozirgi vaqtda topshurni qoʻllash sohalari oʻsib bormoqda: u nafaqat anʼanaviy dostonlarni ijro etuvchi ansambllarda faol qoʻllaniladi.

Xomis – xakaslarning ikki, baʼzan uch torli chertma cholgʻu. Uning rezonator korpusi, boʻyni, yaxlit boshi, yogʻoch boʻlagidan oʻyib yasaladi. Cholgʻuning ikkita asosiy turi mavjud: yumaloq va uzunchoq korpusli — rezonatorli. Anʼanaviy xomislar ot qili yoki ichagidan, boʻyinchalar pardasiz, bosh qismi yogʻoch quloqli

bo'ladi. Qorniga teri qoplanadi, 2-5 rezonansli teshiklari bo'ladi. Zamonaviy xomislar tori neylon yoki qarmoq ipidan, gohida metall simdan bo'ladi. Bo'yinchasi bog'lanadigan (qarmoq ipidan) yoki kesik metall pardali, qorni, ko'pincha, yog'ochdan bo'ladi. Cholg'uning umumiy uzunligi 700–800 mm. Ikki torli xomisda 1-(pastki) tor ohangdor, 2-(yuqori) kvartaga sozlangan bo'ladi. Uch torli xomisda 3-(yuqori) tor, xuddi 2-chi kabi, lekin 1 ga nisbatan oktava pastroq sozlanadi. An'anaga ko'ra, yerda, polda (kigizda, terida) oyoqlarini juftlab o'tirgancha xomis chalishadi, stulda o'tirib chalish kamdan-kam uchraydi. Bunday holda, cholg'uning pastki yoni tizzaga tiraladi. O'ng qo'lning ko'rsatkich barmog'i bilan torlarni chertib va sidirib ovoz chiqariladi. Chap qo'l barmoqlari ohangdor torni bo'yinchaga bosib uni qisqartiradi yoki uzaytiradi va shu yo'l bilan tovush balandligini sozlaydi. Xatto, XIX-asrning oxirida ham guvohlarning fikriga ko'ra, xomis „har bir o'tovida“ bo'lgan. Biroq, XX asrning 30-yillaridan boshlab, unga qiziqish susaygan va asr o'rtalariga kelib taomildan chiqib ketgan. XX asrning 70-yillari boshida bu cholg'uning birgina nusxasi uchragan. 1970-yillarning oxirida boshlangan xakas xalq cholg'u asboblari, jumladan, xomisning tiklanishi bugungi kungacha qizg'in davom etmoqda. Musiqa maktablarida xomis chalish o'rgatiladi. Xakaslar orasida xomis chatxondan keyin ikkinchi eng mashhur cholg'u hisoblanadi. U yakkaxon, jo'r, ansambl va orkestr cholg'u asbobi sifatida ishlatiladi.

№	Mamlakat	Cholg'uning nomi.	Pardalari	Torlari
1	O'zbekiston	Do'mbira	Bog'lanmagan	Jilka
2	Qirg'iziston	Qo'muz	13- 14ta	Jilka
3	Qoraqalpog'iston	Ala Mo'ynoq Dutor	Bog'lanmagan	Metall
4	Turkmaniston	Dutor	14 ta	Metall

5	Qozog‘iston	Do‘mbira	13-14 ta	Jilka
6	Rossiya	Domra	19-26 ta	Po‘lat va jilka
7	Gruziya	Panduri	13 ta	
8	Mo‘g‘uliston	Topshuur		Ot yolidan
9	Ozarbayjon	Saz	17-18 ta	Po‘lat va kumush
10	Xakasiya	Xomus	Bog‘lanmagan	Metall

Yuqorida sanab o‘tilgan barcha xalqlarning musiqa cholg‘ular o‘zbek do‘mbirasiga o‘xshash ekanligini ko‘rib chiqdik. Xulosa qilib shuni aytish mukinki biz bu cholg‘ularni qiyosiy tahlil qilib ijro repertuarini, shtrixlarini va boshqalarni o‘rganishimiz kerak. Agar barcha jihatlarni inobatga olgan holda do‘mbirasimon cholg‘ularni tahlil qilib o‘rganadigan bo‘lsak, do‘mbira cholg‘usining ijro imkoniyatlari kengayadi, repertuari boyib natijada Yevropa kuylarini emas milliy kuylarni ijro etish doirasi kengayadi. Bularning barchasi milliy musiqa madaniyatimizni anglashda dasturul amal bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. Karomatov F., O‘zbekskaya dombrovaya muzika, T., 1962
3. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005) ma’lumotlaridan foydalanilgan.
4. <https://organology.net/instrument/domra/>
5. Ostrovskix P. Ye. Etnograficheskie zametki o tyurkax Minusinskogo kraya // Jivaya starika, vip. III—IV. SPb

AN'ANALAR VA QADRIYATLAR TIZIMIDA BOYSUN BAXSHICHILIK MAKTABINING O'RNI

Annotatsiya: Mazkur maqola mustaqillik yillarida O'zbekistonning Surxondaryo viloyatida joylashgan Boysun baxshichilik maktabining rivojlanish bosqichlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – bu maktabning ko'p asrlik an'analari saqlab qolish borasida amalga oshirilgan ishlarni, shuningdek, uning zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitlarga moslashuvi jarayonlarini yoritishdan iborat. Maqolada Boysun baxshichiligining o'ziga xos ijro uslubi, dostonlarning o'rganish usullari hamda xalqaro miqyosda tan olinishida UNESCOning “Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi” ro'yxatiga kiritilishi va “Boysun bahori” Xalqaro ochiq folklor festivalining ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, ishimizda an'anaviy baxshichilikning yosh avlodga yetkazilishi borasidagi muammolar va ularni hal etish yo'llari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Boysun, baxshichilik, baxshichilik maktabi, og'zaki ijod, madaniy meros, an'ana, zamonaviylik, doston, Boysun bahori, UNESCO.

Аннотация: Настоящая статья посвящена анализу этапов развития Бойсунской школы бахши, расположенной в Сурхандарьинской области Узбекистана, в годы независимости. Основная цель исследования – осветить проделанную работу по сохранению многовековых традиций этой школы, а также процессы её адаптации к современным социально-культурным условиям. В статье подробно анализируется своеобразный стиль исполнения, методы изучения дастанов, а также значение включения школы в список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО и Международного открытого фольклорного фестиваля “Бойсун бахори” для её международного признания. Кроме того, в работе указаны проблемы передачи традиционного искусства бахши молодому поколению и пути их решения.

Ключевые слова: Бойсун, бахши, школа бахши, устное творчество, культурное наследие, традиция, современность, дастан, Бойсун бахори, ЮНЕСКО.

Annotation: This article analyzes the stages of development of the Boysun Bakhshi School, located in the Surkhandarya region of Uzbekistan, during the years of independence. The main objective of the research is to highlight the efforts made to preserve the centuries-old traditions of this school, as well as the processes of its adaptation to modern socio-cultural conditions. The article provides a detailed analysis of the unique performance style of Boysun bakhshi art, methods of studying dastans, and the significance of its inclusion in the UNESCO Intangible Cultural Heritage list and the "Boysun Bahori" International Open Folklore Festival for its international recognition. Furthermore, the paper identifies the challenges in passing down the traditional bakhshi art to the younger generation and proposes solutions.

Keywords: *Boysun, bakhshi, bakhshi school, oral tradition, cultural heritage, tradition, modernity, dastan, Boysun Bahori, UNESCO.*

KIRISH

O‘zbekiston xalqining boy madaniy merosi ichida baxshichilik san’ati o‘zining asriy tarixi, teran falsafasi va serqirra ijro uslublari bilan alohida o‘rin egallaydi. Ayniqsa, mamlakatimizning janubiy hududlari bu noyob san’atning shakllanishi va rivojlanishi uchun zamin bo‘lgan. Ular orasida Boysun baxshichilik maktabi o‘zining betakror an’analari va yorqin namoyandalari bilan shuhrat qozongan. Bu maktab vakillari ming yillar davomida xalqning epik xotirasini jonli tarzda avloddan-avlodga yetkazib kelgan.

Surxondaryo dostonchiligining ildizlari juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Markaziy Osiyo hududida, ilk madaniyat o‘chog‘i bo‘lmish bu diyorda dostonchilik an’analari miloddan avvalgi VI-V asrdayoq keng taraqqiy topganligiga oid ayrim ma’lumotlar mavjud. Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida eng keng tarqalgan tarixiy, bahodirlik, ishqiy dostonlardan “Alpomish”, “Avazxon”, “Rustamxon”, “Go‘r o‘g‘li” va boshqalarni tilga olish mumkin [7:34]. Ushbu voqa dostonchiligi juda qadimiy, ayni paytda hozirga qadar yaxshi saqlangan mahalliy udum va an’analariga ega. U o‘ziga xos adabiy-nasriy, she’riy, shuningdek, musiqiy-ijodkorlik xislatlar bilan ta’riflanadi.

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda milliy qadriyatlarni tiklash va asrab-avaylashga qaratilgan davlat siyosati tufayli baxshichilik san’atiga yangi hayot baxsh etildi. Aynan shu davrda Boysun baxshichiligi nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham e’tirof etildi. 2001-yilda UNESCO tomonidan “Insoniyatning og‘zaki va nomoddiy madaniy merosi durdonasi” deb e’lon qilinishi hamda har yili o‘tkazib kelinayotgan “Boysun bahori” Xalqaro ochiq folklor festivali buning yaqqol dalilidir.[3:18]

Baxshichilik san’ati, dostonchilik murakkab san’at asari bo‘lib uning doston bo‘lishi uchun adabiy matn, she’r, musiqa, aytim yo‘li lozim. Shu tufayli doston ijrochisi – baxshi shoir (dostonchilik, jirovlik, yuzboshi, sanovchi) bir vaqtida

badiyhago'y-hikoyachi, shoir ovozig a ega bo'lgan xonanda, mohir sozanda va ma'lum darajada aktyorlik mahoratidan xabardor bo'lgan san'atkor bo'lishi lozim. Xalqimizning boy va betakror dostonlari "bizga insonparvarlik fazilatlaridan saboq beradi. Odil va haqgo'y bo'lishiga, o'z yurtimizni, oilamiz qo'rg'onini qo'riqlashga, do'sti yorimizni, or-nomusimizni, ota-bobolarimizning muqaddas mozorlarini har qanday tajovuzdan himoya qilishga o'rgatadi" [1:3]

G'arb tadqiqotchilari ayniqsa Boysun, Sherobod (Surxondaryo) va Qo'ng'iro't (Qashqadaryo) dostonchilik maktablariga alohida e'tibor qaratishgan. Ular bu maktablarning dostonchilik an'alarini saqlab qolish va rivojlantirishdagi muhim rolini ta'kidlashadi. Masalan, Boysun maktabining ijrochilik uslubi va u bilan bog'liq marosimlar "Boysun bahori" festivali orqali xalqaro e'tirofga sazovor bo'lgani, bu esa UNESCO tomonidan tan olingan noyob madaniy meros sifatida e'tirof etilganini qayd etishimiz lozim.

Boysun baxshichilik maktabi asrlar davomida shakllanib, o'ziga xos ijro uslubi va dostonlari bilan ajralib turadi. Bu maktabning ildizlari qadimiy turkiy qabilalar, xususan, Qo'ng'iro't qabilasining epik an'alariga borib taqaladi. Boysun baxshichiligiga xos xususiyatlardan biri – ijro uslubining nafaqat musiqiy, balki teatr va drama elementlarini ham o'z ichiga olganligidir. Dostonchi (baxshi) dostonning har bir qahramonining holatini o'z ovoz tembri, mimika va harakatlari bilan aks ettiradi. Bu holat tinglovchida katta ta'ssurot qoldiradi. Bu maktabga oid dostonlar, asosan, qahramonlik, muhabbat va maishiy mavzularda bo'lib, ular xalqning axloqiy qadriyatlari, orzu-umidlari va turmush tarzini aks ettiradi. An'anaviy dostonlardan "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Kuntug'mish" kabi asarlar shu maktab vakillari tomonidan ayniqsa, mahorat bilan ijro etilgan. Baxshilar ijrosida asosan dutor va doira jo'rliqi keng qo'llaniladi. Qo'ng'iro't maktabida esa "jirchi" deb ataluvchi dostonchilar an'anasi mavjudligi, ularning ijrosida musiqa o'rniga ko'proq so'zga va ritmga e'tibor berilishi ta'kidlangan. Ya'ni Qo'ng'iro't dostonchilik maktabi O'zbekistonning boshqa hududlaridagi (xususan, Boysun va Sherobod) maktablardan ajralib turadigan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu maktabda musiqa asboblari (dutor

va doira) joʻrligidan koʻra, soʻzning oʻziga xos kuchi va doston matnining maʼnosini taʼsirchan yetkazishga koʻproq eʼtibor qaratiladi.

Bu maktab vakillari “baxshi” emas, balki “jirchi” deb ataladi. Ular dostonni kuylashdan koʻra, uni maxsus intonatsiya, ritm va ohang bilan soʻzlab, tinglovchiga voqealar ketma-ketligini oʻzgacha tarzda yetkazib berishadi. Bu ijro uslubi asosan qoraqalpoq dostonchilik sanʼatiga yaqin boʻlib, unda soʻzning oʻzi musiqaga aylanadi [4:72].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADOLOGIYA

Mazkur tadqiqot mavzusiga doir ilmiy adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, baxshichilik sanʼati va uning janubiy hududlardagi oʻrni folklorshunoslik, sanʼatshunoslik va madaniyatshunoslik fanlari doirasida oʻrganilgan. Oʻzbekistonlik taniqli olimlardan Hodi Zarifov, Tursun Mirzayev va M.Joʻrayev kabi mutaxassislarning ishlari Boysun baxshichiligining tarixiy ildizlari, dostonlarning janr xususiyatlari va ijrochilik anʼanalari haqida fundamental maʼlumotlar beradi. Bu manbalar Boysun dostonchilik maktabining shakllanishi va rivojlanishiga oid boy nazariy asosni yaratadi. Biroq, ularda mustaqillik davridagi oʻzgarishlar va ijtimoiy-madaniy omillar yoritilmagan.

Gʻarb olimlari, xususan, Karl Reichlning turkiy epik sanʼati boʻyicha tadqiqotlari Markaziy Osiyo ogʻzaki anʼanalariga, shu jumladan, Oʻzbekiston baxshichiligiga xalqaro miqyosda qiziqish uygʻotdi. L. Dʼandreamatteo va D. Rahimov kabi tadqiqotchilarning maqolalari esa aynan “Boysun bahori” festivali va UNESCOning Boysun madaniyatini eʼtirof etishi kabi zamonaviy jarayonlarga bagʻishlangan [10:32].

Mustaqillik yillarida ushbu tadqiqot mavzuyimiz boʻyicha tayyorlangan nomzodlik dissertatsiyalari tahlili shuni koʻrsatadiki, A. Niyozovning “Boysun madaniy muhiti: etnografik tadqiqot” tarix fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi Boysun tumanining madaniy va etnografik jihatlarini oʻrganishga bagʻishlangan. Unda Boysun xalqining urf-odatlarini, marosimlari va turmush tarzi haqida batafsil maʼlumotlar bor. Ishning bir boʻlimi bevosita baxshichilik sanʼatiga ham bagʻishlangan. Bundan tashqari, M. Joʻrayevning “Oʻzbek folklorida

zamonaviy jarayonlar” mavzusidagi filologiya fanlari doktori dissertatsiyasida o‘zbek folkloridagi, shu jumladan, baxshichilikdagi mustaqillik yillaridagi o‘zgarishlarni o‘rganadi. Muallif davlat siyosatining folklorga ta’siri, yangi janrlarning paydo bo‘lishi va eski an’analarning qayta tiklanishini tahlil qilgan [6:97]. Bu dissertatsiya “zamonaviylik uyg‘unligi” jihatini yoritish uchun ajoyib manba hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Boysun dostonchilik maktabi asrlar davomida shakllanib kelgan. Uning ildizlari qadimiy O‘rta Osiyo xalqlarining, xususan, turkiy qabilalarning epik an’analariga borib taqaladi. Boysun vohasi geografik jihatdan tog‘li hududda joylashgani sababli, uning madaniyati uzoq vaqt tashqi ta’sirlardan nisbatan himoyalangan. Shu sababli, bu yerda arxaik (qadimiy) urf-odatlar va folklor namunalari, jumladan, baxshichilik san’ati boshqa hududlarga nisbatan yaxshiroq saqlanib qolgan. Dostonchilik Boysun aholisining kundalik hayoti, marosimlari va madaniyatining ajralmas qismi bo‘lgan.

Boysun maktabida asosan “Alpomish” va “Go‘ro‘g‘li” dostonlari keng tarqalgan. Bu dostonlar qahramonlik, mardlik, vatanparvarlik va adolat g‘oyalarini targ‘ib qilgan [8:56]. Ma’lumotlarga ko‘ra, maktab XX asr boshlarida o‘zining yetukligiga erishgan va bir nechta ustoz-shogird tizimiga ega bo‘lgan. Boysun dostonchilik maktabiga xos ijro uslubi teatr va dramaga yaqinligi bilan ajralib turadi. Baxshi dostonni shunchaki kuylamaydi, balki doston qahramonlarining xarakterini o‘z ovoz tembri, mimikasi va harakatlari bilan jonlantiradi. Ijroda asosan dutor va doira jo‘rligidan foydalaniladi. Dutorning sadosi dostonning har bir holatiga mos ravishda o‘zgarib, tinglovchiga kuchli hissiy ta’sir o‘tkazadi. Maktab repertuarida qahramonlik va sevgi dostonlari ustunlik qiladi. Ularda xalqning orzu-umidlari, ezgu g‘oyalari va hayotiy falsafasi o‘z ifodasini topadi.

Boysun dostonchilik maktabi nafaqat O‘zbekistonda, balki xalqaro miqyosda ham noyob madaniy meros sifatida tan olingan. Ushbu maktab UNESCOning “Nomoddiy madaniy meros durdonalari” ro‘yxatiga kiritilgani uning jahon madaniyatidagi o‘rnini yana bir bor tasdiqlaydi [2:51].

Boysun xalq dostonchilik maktabi asrlar davomida shakllangan o'ziga xos ijro uslubi, musiqiy garmoniyasi va ijrochilik an'analari bilan mashhur. Ayniqsa, bu maktabning taniqli vakili Shoberdi Boltayevning ijodi alohida ahamiyatga ega. Boysun Bahori Xalqaro festivali ushbu hududning baxshichilik merosini dunyoga tanitishda muhim rol o'ynaydi. 2001-yilda Boysun madaniyati UNESCO tomonidan "Insoniyatning og'zaki va nomoddiy madaniy merosi durdonasi" deb e'tirof etilgan.

Boysun tumanining noyob madaniy merosi, shu jumladan, baxshichilik san'ati 2001-yilda YUNESKO tomonidan "Insoniyatning og'zaki va nomoddiy madaniy merosi durdonasi" deb e'lon qilindi. Bu dunyo miqyosida tan olinish Boysun madaniyatining ahamiyatini yanada oshirdi. 2002-yildan buyon har ikki yilda bir marta o'tkaziladigan "Boysun bahori" Xalqaro ochiq folklor festivali baxshichilik san'atining sahnaga qaytishiga va yoshlar orasida ommalashishiga katta hissa qo'shdi [5:63].

"Boysun bahori" Xalqaro ochiq folklor festivalining tashkil etilishiga asosiy sabab, Boysun tumanining noyob madaniy merosini saqlab qolish va uni dunyoga tanitishga bo'lgan ehtiyoj edi. Bu hudud ming yillar davomida o'ziga xos urf-odatlar, marosimlar, an'anaviy musiqa va, ayniqsa, baxshichilik san'atini avloddan-avlodga og'zaki ravishda yetkazib kelgan [3:80]. 1990-yillarning oxiriga kelib, globallashtiruv jarayonlari va zamonaviy madaniyatning kirib kelishi natijasida bu noyob meros xavf ostida qoldi. Ana shunday sharoitda, o'zbekistonlik olimlar va madaniyatshunoslarning ushbu qadriyatlarni himoya qilish va ularning kelajak avlodlarga yetkazilishini ta'minlash uchun tashabbus ko'rsatishdi.

"Boysun madaniy muhiti"ning butun insoniyat uchun madaniy ahamiyatga ega ekanligi YUNESKO (UNESCO) tomonidan e'tirof etildi. 2001-yilda bu hudud madaniyati "Insoniyatning og'zaki va nomoddiy madaniy merosi durdonasi" deb e'lon qilindi. Bu dunyo miqyosidagi tan olinish nafaqat O'zbekiston uchun, balki butun dunyo xalqlari uchun muhim voqea bo'ldi. YUNESKOning ushbu e'tirofidan so'ng, 2002-yilning bahorida ilk bor "Boysun bahori" festivali tashkil etildi [12:122]. Festivalning asosiy maqsadi – Boysun xalqining folklor an'alarini, jumladan, baxshichilik, laparlar, xalq o'yinlari va hunarmandchilikni namoyish etishdan iborat

edi. Festivalning doimiy o'tkazilishi Boysun madaniyatini jonli saqlash va uning jozibasini oshirishga xizmat qildi.

XULOSA

O'zbekiston mustaqilligi yillarida milliy madaniy merosni asrab-avaylashga qaratilgan e'tibor natijasida Boysun baxshichilik maktabi o'zining ikkinchi hayotini boshladi. Ushbu tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, Boysun baxshichiligi nafaqat o'zining asriy an'analarini saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi, balki zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitlarga ham muvaffaqiyatli moslashdi. Xulosa qilib aytganda, Boysun baxshichilik maktabi bugun o'tmish bilan kelajakni bog'lovchi muhim ko'priq vazifasini o'tamoqda. Bu maktab nafaqat tarixiy meros, balki milliy o'zlikni anglash va vatanparvarlikni targ'ib qilishning dolzarb vositasidir. Kelajakda bu san'atni rivojlantirish uchun yangi ijro usullarini kashf etish, dostonlarni raqamlashtirish va uni o'quv dasturlariga yanada kengroq kiritish kabi amaliy ishlar davom ettirilishi maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy madaniy merosni, jumladan, baxshichilik san'atini tiklash va rivojlantirishga katta e'tibor qaratildi. 2019-yilda Termiz shahrida Xalqaro baxshichilik san'ati festivali tashkil etildi. Ushbu festival butun dunyodan baxshilar, olimlar va san'atshunoslarni jamlab, baxshichilikning jahon madaniyatlari bilan o'zaro aloqasini mustahkamlashga xizmat qildi. Bugungi kunda mamlakatimizda yosh baxshilar uchun maxsus ta'lim muassasalari tashkil etilgan bo'lib, bu an'ananing kelajak avlodlarga yetib borishini ta'minlashga yordam beradi. Baxshichilik san'ati zamonaviy ijtimoiy-madaniy hayotda o'z o'rnini saqlab qolib, milliy g'urur va o'zlikni anglash tuyg'usini yanada kuchaytirmoqda.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning "Alpomish" dostonining 1000 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimida so'zlagan nutqi // "O'zbekiston ovozi" gazetasi, 9 noyabr 1999. № 32

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida baxshichilik va dostonchilik san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. – Toshkent, 2019-yil 15-avgust, PQ-4418-son.
3. YUNESKOning Nomoddiy madaniy merosni saqlash bo‘yicha konvensiyasi. – Parij, 2003-yil.
4. Zarifov H., Mirzayev T. Alpomish dostonining ilmiy-tanqidiy matni. – Toshkent: “Fan”, 1999.
5. Mirzayev T. Xalq baxshilarining epik repertuari. – Toshkent: “Fan”, 1979.
6. Jo‘rayev M. O‘zbek xalq dostonlarining genezisi va tipologiyasi. – Toshkent: “Fan”, 2003.
7. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2017.
8. Raximov D. Boysun – madaniyat o‘chog‘i. – Toshkent: “Sharq”, 2006.
9. Shomatov B. Baxshichilik san’atida ustoz-shogirdlik an’analari. // “O‘zbekiston folklori va etnografiyasi” ilmiy-amaliy to‘plami. – 2018. – B. 120-125.
10. Tursunov A. “Boysun bahori” festivali va milliy qadriyatlarimiz. // “Ma’naviyat yulduzlari” jurnali. – 2020. – №4. – B. 65-70.
11. Safarov O. O‘zbek baxshichilik an’alarining etnografik asoslari. – Filol. fan. dokt. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2012.
12. Ahmedov Sh. Termiz vohasi baxshichilik maktabining etnografik xususiyatlari. – Tarix fan. falsafa dokt. (PhD) ... diss. – Toshkent, 2021.

“TOVUSH MEROSI” FENOMENI: XALQ MUSIQASINI ESHITISH MADANIYATINING ANTROPOLOGIYASI

Annotatsiya: *Mazkur maqolada “tovush merosi” fenomeni xalq musiqasi va eshitish madaniyati nuqtai nazaridan tahlil etiladi. Muallif tovushni nafaqat estetik obyekt, balki insonning madaniy xotirasi, ijtimoiy idroki va antropologik tajribasi sifatida talqin qiladi. Xalq musiqasining eshitishtilish shakllari, ritual kontekstlari va raqamli davrda tovush merosining o'zgarishlari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda akustik ekologiya, eshitish antropologiyasi va musiqa semiotikasiga asoslangan kompleks yondashuv qo'llanilgan. Natijada tovush merosini asrash degani — bu musiqani yozib olish emas, balki eshitish madaniyatini, inson sezgi madaniyatini davom ettirish ekani isbotlanadi.*

Kalit so'zlar: *Tovush merosi, xalq musiqasi, eshitish antropologiyasi, eshitish madaniyati, tovush ekologiyasi, raqamli madaniyat, maqom, akustik xotira.*

Аннотация: *В статье рассматривается феномен «звукового наследия» в контексте народной музыки и культуры слушания. Автор трактует звук не только как эстетический объект, но и как форму культурной памяти, социального восприятия и антропологического опыта человека. Анализируются формы восприятия народной музыки, ритуальные контексты её звучания и трансформации звукового наследия в цифровую эпоху. В исследовании используется комплексный подход, основанный на принципах акустической экологии, антропологии слуха и музыкальной семиотики. Делается вывод, что сохранение звукового наследия означает не просто запись музыки, а сохранение культуры слушания и чувственного опыта человека.*

Ключевые слова: *звуковое наследие, народная музыка, антропология слуха, культура слушания, акустическая экология, цифровая культура, маком, звуковая память.*

Abstract: *This article explores the phenomenon of “sound heritage” through the lens of folk music and the anthropology of listening. The author interprets sound not merely as an aesthetic object, but as a manifestation of cultural memory, social perception, and human sensory experience. The paper analyzes the modes of hearing in folk music, ritual contexts of sound, and the transformation of sonic heritage in the digital era. A multidisciplinary methodology combining acoustic ecology, auditory anthropology, and music semiotics is applied. The study concludes that preserving sound heritage means not only recording music but sustaining the culture of listening and the sensory consciousness of humanity.*

Key words: *sound heritage, folk music, anthropology of listening, listening culture, acoustic ecology, digital culture, maqom, sonic memory.*

Bugungi globallashuv sharoitida insoniyatning eshitish muhiti keskin o'zgarib, tovush va musiqa endilikda nafaqat madaniy ifoda vositasi, balki identifikatsiya,

xotira va estetik tajriba markaziga aylanmoqda. Shu jarayonda “tovush merosi” (sound heritage) tushunchasi xalq musiqasini nafaqat tarixiy yoki san’atshunoslik nuqtayi nazardan, balki antropologik-falsafiy fenomen sifatida o’rganishga imkon beradi.

O‘zbek xalq musiqasi bu nuqtai nazardan “tirik tovush madaniyati”dir: u inson hayoti, mehnat jarayoni, marosim va ruhiy kechinmalar bilan chambarchas bog‘langan. Demak, tovush merosi – bu faqat eshitiladigan narsa emas, balki kechiriladigan, his qilinadigan, ijtimoiy tajribadir. Maqolada tovush merosining nazariy asoslari, o‘zbek xalq musiqasining eshitish antropologiyasi, raqamli davrda tovush xotirasining o‘zgarishi va eshitish madaniyatining yangi shakllari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – “tovush merosi” fenomenini xalq musiqasini eshitish madaniyati nuqtai nazaridan tahlil qilish, eshitish antropologiyasi konsepsiyasida o‘zbek xalq musiqasining falsafiy-estetik mazmunini ochishdir.

“Tovush merosi” tushunchasi XX asr oxirlarida akustik ekologiya, eshitish antropologiyasi va musiqa etnografiyasi kesishgan nuqtada vujudga kelgan. Kanadalik olim R. M. Schafer “The Soundscape” asarida tovushlarni madaniy muhitning belgilar tizimi sifatida talqin qiladi [1]. Uning fikricha, har bir jamiyat o‘zining “tovush manzarasi” (soundscape)ga ega bo‘lib, u jamiyatning dunyoni idrok etish uslubini belgilaydi. UNESCO 2003-yilda qabul qilgan “Nomoddiy madaniy merosni asrash to‘g‘risida”gi konvensiyada tovush merosi madaniyatning og‘zaki va akustik komponenti sifatida tan olingan [2]. Shundan so‘ng, Yevropa va Osiyoda “acoustic heritage”, “sonic patrimony” kabi yo‘nalishlar shakllandi.

O‘zbek kontekstida esa “tovush merosi” tushunchasi hali to‘liq ilmiy kategoriyaga aylangani yo‘q, biroq xalq musiqasi, maqomlar, baxshichilik va xalq og‘zaki ijodining tovush orqali saqlanayotgan xotira shakli sifatida o‘rganilishi ushbu yo‘nalishning milliy shaklini yaratmoqda.

Eshitish antropologiyasi – insonning tovushga bo‘lgan idroki, eshitish madaniyati va bu jarayon orqali ijtimoiy aloqalarni shakllantirishini o‘rganadi [3]. O‘zbek xalq musiqasi bu jihatdan ritual eshitish tajribasiga asoslangan. Masalan:

Marosimlarda – doira, surnay va karnay tovushi nafaqat musiqiy, balki ijtimoiy signal funksiyasini bajaradi (to‘y boshlanishi, mehmon chaqiruvi, hosil yakuni);

Mehnat jarayonida – “yallalar”, “cho‘pon qo‘shiqlari” mehnat ritmini belgilaydi, tovush mehnatni uyg‘unlashtiradi;

Ma‘naviy-amaliy kontekstda – maqom yoki baxshichilik an‘analarida tovush ruhiy poklanish vositasiga aylanadi.

Bu holatda eshitish – shunchaki fiziologik akt emas, balki madaniy harakat, ijtimoiy idrokdir. Har bir kuy, har bir tovush inson va tabiat o‘rtasidagi aloqani mustahkamlaydi. Shu ma‘noda tovush antropologiyasi – bu insonning “eshitish orqali yashash” qobiliyatini o‘rganuvchi fan.

Tovush – bu xotira va vaqtni saqlovchi belgidir. Har bir xalqning musiqiy tovushi uning tarixiy xotirasini ifodalaydi. Masalan, “Shashmaqom” tizimidagi ohanglar nafaqat musiqiy shakl, balki ma‘naviy kod vazifasini bajaradi: “Bayot”, “Segoh”, “Rost” ohanglari tinglovchining ongi va hissiyotida milliy estetikani uyg‘otadi [4]. Tovush merosi shu jihatdan semantik tizim sifatida ham o‘rganiladi. Unda har bir tovush, pauza, ritm ma‘lum bir ma‘no qatlamini hosil qiladi. Shu sababdan, xalq musiqasini yozib olish yoki notaga solish bilan uning mohiyatini to‘liq yetkazib bo‘lmaydi, u eshitis holatida “tirik” saqlanadi.

Raqamli texnologiyalar xalq musiqasini saqlash, qayta ishlash va tarqatish imkoniyatlarini kengaytirdi. Biroq bu jarayon tovush merosining antropologik mohiyatini ham o‘zgartirmoqda:

Raqamli restavratsiya – eski fonoyozuvlarni tozalash va raqamlashtirish orqali tovush xotirasi tiklanmoqda;

Sun‘iy intellekt tahlillari – AI algoritmlari yordamida xalq kuylarining ritmik strukturasi va intonatsion tizimi tahlil qilinmoqda;

Virtual eshitish – AR/VR texnologiyalar orqali o‘tmish musiqiy muhitini rekonstruksiya qilish imkoniyati paydo bo‘ldi;

Remiks madaniyati – xalq kuylari yangi janrlarda qayta talqin qilinib, “modern folklor” shakllarini yuzaga keltirmoqda. Ammo bu yangiliklar bilan birga eshitish madaniyatining tabiiyligi yo‘qolish xavfi ham mavjud. Endi inson musiqani tabiiy

tovushlar orasida emas, balki filtrlovchi texnologiyalar orqali idrok etmoqda. Bu esa antropologik jihatdan yangi “sun’iy eshitish” davrini boshlab berdi.

Tovush merosini anglash jarayonida tovush ekologiyasi konsepsiyasi muhim o‘rin tutadi. Bu yo‘nalish inson va tovush muhiti o‘rtasidagi muvozanatni saqlashni nazarda tutadi. O‘zbek xalq musiqasida bu g‘oya qadimdan mavjud: har bir cholg‘u tabiiy materialdan tayyorlanadi (nay, doira, tanbur), tovush esa insonning ichki tabiatiga uyg‘unlashtiriladi. Shu bois, o‘zbek xalq musiqasida “tabiiy rezonans” tushunchasi juda muhim.

Eshitish madaniyati inson sezgi dunyosini tarbiyalaydi: yaxshi tinglovchi bo‘lish – bu estetik va axloqiy fazilat sifatida qadrlangan. Shu sababli, tovush merosini asrash demak – eshitishni tarbiyalash, ya’ni inson sezgi madaniyatini himoya qilishdir [5].

“Tovush merosi” fenomeni xalq musiqasining chuqur qatlamlarini ochib beradi. U nafaqat musiqa asari, balki insoniyatning tovushli xotirasi, ruhiy holati va ijtimoiy identitetini o‘zida mujassam etgan madaniy hodisadir.

Eshitish antropologiyasi nuqtayi nazaridan, tovush merosini o‘rganish – bu insonning dunyoni tovush orqali idrok etish shakllarini tahlil qilishdir. Raqamli davrda bu jarayon yangicha imkoniyatlarni yaratmoqda, biroq insoniyatning tabiiy eshitish madaniyatini saqlab qolish vazifasi ham dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Demak, tovush merosini asrash – bu faqat musiqani yozib olish emas, tovushni his qilish, eshitish va anglash madaniyatini uzluksiz davom ettirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Schafer, R. M. *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. Rochester, 1994.
2. UNESCO. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris, 2003.
3. Feld, S. *Sound and Sentiment: Birds, Weeping, Poetics, and Song in Kaluli Expression*. Duke University Press, 2012.
4. Rajabiy, Y. *O‘zbek xalq musiqasi tarixi*. T.: Fan, 1972.

5. Karimova, G. *Musiqqa va milliy ong: Eshitish madaniyatining falsafiy asoslari*. T.: O'zbekiston, 2021.
6. Samoylov, A. *Antropologiya sluxa: kultura, zvuk, identichnost'*. Moskva: NLO, 2018.
7. Erlmann, V. *Reason and Resonance: A History of Modern Aurality*. Zone Books, 2010.
8. Islomov, H. *Maqom estetikasi va milliy o'zlik*. T.: Fan va texnologiya, 2018.
9. Yusupova, D. *Raqamli musiqashunoslik: tovush tahlilining yangi yo'nalishlari*. T.: Ilm Ziyo, 2023.

Nigina Xolmirzayeva
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
Xalq ijodiyoti (cholg'u ijrochiligi) mutaxassisligi
II bosqich magistranti
Ilmiy rahbar: professor O'.G'. Toshmatov

TURK VA O'ZBEK MILLIY CHOLG'ULARINING QIYOSIY TAHLILI

Annotatsiya: Mazkur maqolada turk va o'zbek milliy cholg'ulari haqida ma'lumot berilib, ularning tuzilish jihati, o'xshashliklari, diapazonlari hamda ijrochilik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan. Umumiy cholg'ular qatoriga puflama cholg'ular, torli-urma cholg'ular, torli-chertma (mizrobli) cholg'ular, urma zarbli cholg'ular, torli-kamonli cholg'ular asosida keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Turkiya, O'zbekiston, milliy cholg'ular, torli cholg'ular, ud, tanbur, damli cholg'ular, ney, zurna, kaval, musiq arok, nay, surnay, qo'shnay, zarbli cholg'ular, dovul, doira.

Аннотация: В данной статье представлена информация о турецких и узбекских национальных музыкальных инструментах, проведен сравнительный анализ их структуры, сходств, диапазонов и исполнительских особенностей. Подробно освещены общие группы инструментов, включая духовые инструменты, струнно-ударные инструменты, струнно-щипковые (плекторные) инструменты, ударные инструменты и струнно-смычковые инструменты.

Ключевые слова: Турция, Узбекистан, национальные инструменты, струнные инструменты, уд, танбур, духовые инструменты, най, зурна, кавал, музыка арак, най, сурнай, кошнай, ударные инструменты, даул, дойра.

Abstract: This article provides information about Turkish and Uzbek national instruments, comparing their structural aspects, similarities, ranges, and performance characteristics. Common instruments include wind instruments, stringed percussion instruments, plucked string instruments, percussion instruments, and stringed bowed instruments.

Keywords: Turkey, Uzbekistan, national instruments, stringed instruments, oud, tanbur, wind instruments, nay, zurna, kaval, music arok, nay, surnay, qo'shnay, percussion instruments, drum, doira.

Musiqiy cholg'ular insoniyat ma'naviyatini ohanglarda tarannum etuvchi vosita, ya'ni xalq ijodiyoti mahsuli bo'lib, azal-azaldan omma orasida shakllanib, mohir soz ustalari tomonidan yasalib, tobora mukammallashib kelayotgan mo'jizaviy va ifodaviy cholg'ulardir. Cholg'ularda har bir xalqning milliy g'ururi, an'anasi, qadriyatlari o'z ifodasini topganki, ulardan taraladigan ovoz ham shunga moslashgan. Tarix davomida doimo musiqiy cholg'ularga bo'lgan e'tibor katta bo'lishi bilan birga tarbiyaviy tomonlari bilan ham alohida ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Zamonaviy jarayonda o'tmish an'alariga yangicha qarash, ilg'or rivojlangan texnikadan munosib foydalanish hamda komil insonni tarbiyalash kabi omillarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Turkiya va O'zbekiston musiqa cholg'ulari ikki mamlakat madaniy merosining ajralmas qismi bo'lib, ming yillik tarixni, Ipak yo'li savdo yo'llarini va o'zaro madaniy almashinuvni aks ettiradi. Turk musiqa an'anasi fors, arab va yunon musiqasi ta'sirida rivojlangan bo'lsa, o'zbek musiqasi sug'diy, turkiy va eroniy unsurlarning sintezi natijasida shakllangan.

Ikkala hudud ham o'ziga xos tovushqatorlar tizimi, ritmik tuzilmalar va cholg'u ansambllarini yaratgan bo'lib, ular nafaqat ko'ngilochar, balki ma'naviy ta'limotlar, tarixiy rivoyatlar va ijtimoiy me'yorlarni yetkazish vositasi bo'lib xizmat qilgan. Cholg'ular ko'pincha din, so'fiylik an'anasi va saroy madaniyati bilan bog'liq ramziy ma'noga ega.

Turk va O'zbek Puflama - damli cholg'ular

Puflama - damli cholg'ular tarkibiy va ijroviy xususiyatlari doirasida uch turga ajratiladi: a) naysimon (bevosita havoni puflash orqali ijro etiladigan) cholg'ular; b) tilsimon (ovoz manbai cholg'udan ajratilgan tildan hosil bo'ladigan) cholg'ular; d) munshtukli (maxsus naycha yoki naypachoqlar bilan ijro etiladigan) cholg'ular.

Kaval – ba'zan “Cho'pon nay” deb ataladigan kaval turk musiqasida eng keng tarqalgan puflama cholg'ularidan biridir. Kavalning ikki turi bor, qamishli yoki qamishsiz. Turkcha kaval yog'och, suyak yoki metallardan yasalgan bo'lib, besh barmoqli teshik va bir bosh barmoq teshigidan iborat. Kaval eng qadimiy turk cholg'u cholg'ularidan biri bo'lib, uning turli xil turlari Yaqin Sharq va Markaziy Osiyoda uchraydi. Kaval 2-3 oktavagacha bo'lishi mumkin va yakkaxon cholg'u sifatida ham, ansambl ichida ham ijro etiladi. Kavalning nafasli va uni ovozi boshqa cholg'ulardan ajratib turadi .

Nay – qadimiy puflama o'zbek xalq musiqa cholg'usi. Nay O'zbekistonda keng tarqalgan bo'lib, ansamblida, o'zbek xalq cholg'ulari orkestrida muhim o'rin tutadi, yakka holda ham chalinadi. Ovoz hajmi kengligidan xalq kuylarida, maqomlarda qo'llaniladi. Tovushi baland bo'lganidan ansamblida ko'proq boshlovchilik vazifasini ham bajara oladi. Barmoqlar bilan berkitiladigan olti teshikchadan iborat diatonik tovushqatoriga ega. Umumiy ovoz hajmi birinchi oktavadagi lya dan to'rtinchi oktavadagi re ga qadar. Notalar skripka kalitida eshitilganicha yoziladi. Barmoqlar bilan teshikchalarni to'la yo yarim berkitish va turlicha puflash yo'li bilan baland, past tovushlar chiqaziladi. Nayni puflaydigan va barmoqlar bilan bosiladigan birinchi teshikcha o'rtasida yana bir teshikcha bo'lib, bunga yupqa qog'oz yopishtiriladi, buni asosan xitoylik ijrochilar qo'llashadi.

Kaval bilan nayni ko'rinishi biroz farq qiladi. Rasmda ko'rganingizdek, puflaydigan joyi metaldan yasalgan. Pastanovka jihatidan esa kaval bo'ylama holda chalinadi. Nay cholg'usida esa yollama holda chalinadi.

Mey va Duduk - qo'sh qamish oilasining bir-biriga yaqin bo'lgan ikkita cholg'usidir. Ehtimol, Amerikada eng mashhuri "Masihning so'nggi vasvasasi"ning saundtrekidagi duduk spektakllari bo'lib, bu yerda dudukning qayg'uli ohangi katta

ta'sirga ega. Mey turkcha nomi, Duduk armancha atama bo'lib, qadimgi yog'och nafasli cholg'u cholg'u bo'lib, uning navlari orasida O'rta Osiyodagi Balaban va Xitoy Guanini ham o'z ichiga oladi. Muhim xususiyat - 7 yoki undan ortiq barmoq teshigi va bitta bosh barmog'i teshigi bo'lgan qisqa silindrsimon trubka, juda katta yassilangan o't qamishiga ulangan va qamishga qandaydir sozlanishi "jilov" yopishtirilgan.

Yana klarnetga o'xshab, silindrsimon trubka va qamish bir uchi yopilgan trubka vazifasini bajaradi va shuning uchun qisqa naycha uchun kutilganidan pastroq oktava chalinadi. Bora O'zko'k turkiy meyni "fagotning bobosi" deb atagan, garchi klarnet yaxshiroq analog bo'lsa ham. Darhaqiqat, turk klarnet uslubi asosan eski mey chalish uslublariga asoslangan.

Qo'shnay – o'zbek, tojik va boshqa sharq xalqlarida tarqalgan, biriktirilgan ikki nayli, puflama tilchali cholg'usi.

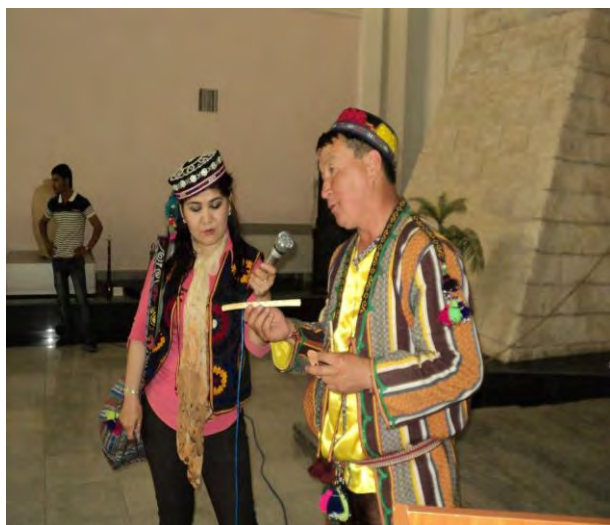
Qo'shnay silindr shaklidagi naylardan iborat bo'lib, bir-biriga o'zaro bog'langan ikkita bir xil g'arov qamishdan ishlanadi va ular bir-

biriga shoyi iplar bilan birlashtiriladi.

Naychalarning uzunligi 250-300 mm, diametri 14-16 mm atrofida bo'ladi. Puflash uchun uchining to'siq qismida tilcha ochiladi. Tilchalarning tebralayotgan qismlarini qisqartirish va uzaytirish uchun ipdan halqasi hamda uning pastida 7 ta ba'zan 8 ta barmoq teshikchasi mavjud. Tilchalar ip bilan xomut qilib yuqori va pastga sozlash uchun suriladigan qilib bog'langan bo'ladi. Teshikchalarning uzunligi 6 mm, eni esa 3 mm bo'ladi.

Diapazoni 1,5-2 oktavaga yaqin, birinchi oktava re notasidan ikkinchi oktavasi notasigacha (ba'zan uchinchi oktava do notasigacha) diatoniktovushqatorga ega.

Qo'shnayni ijro etish uchun chap qo'lni 3 ta va o'ng qo'lni 4 ta barmog'i ishlatilib, unda boshqa damli cholg'ular kabi barmoqlarning uchi emas, balki ikkala naychalardagi parallel teshiklarni berkitish uchun barmoqlar tekis cho'zilgan holatda ijro etiladi. Ikkinchi oktava tovushlari asosan nafas bosimi natijasida hosil qilinadi. Lab boshqaruvi yordamida xromatik tovushqatorni ijro qilish mumkin.

Sibizg'a - juda qadimiy musiqiy cholg'ulardan biri ekanligi ma'lum bo'lib, u chorvachilik rivojlangan hududlarda paydo bo'lgan, deb taxmin qilinadi. Sibizg'a g'arov qamish bo'lagidan tayyorlanadi va qat'iy o'lchamlari belgilanmagan bo'ladi. Har bir ijrochi o'z ixtiyoriga ko'ra xohlagan hajmda tayyorlab, 5 tagacha teshiklar ochishi mumkin. Keyingi paytlarda unutila boshlagan bu cholg'uning qayta jonlantirilishi Surxondaryolik Nodir bobo va uning farzandlari Abdurashid bobolarning ijrochilik an'alarini davom ettirishga katta yordam berdi. Bugungi kunda katta bayram

tantanalari va folklor jamoalari chiqishlarining sibizg'a tovushini yangrashi bilan boshlanishi odat tusiga aylanib bormoqda.

Sibizg'a cholg'usining takomillashtirilgan va ikki donasini birgalikda qo'shib chalinishidan hosil bo'lgan musiqiy cholg'u - qo'shnaydir. qo'shnay tayyorlanadigan qamishlar bir oz yo'g'onroq va qalinroq bo'ladi. Har ikkala qamish bo'laklari xuddi sibizg'adagi singari til ochiladi va har bir bo'lakning uzunligi va yo'g'onligi bir xil bo'lishi talab qilinadi. Kerakli tovushlarni hosil qilish uchun esa har ikkala bo'lakda ham bir xil masofada 7 donadan teshiklar ochiladi. qo'shnay cholg'usi Xorazmda kengroq qo'llaniladi. Uning sadolanishida «g'izillashga» o'xshagan tebranish seziladi.

Bulaman (balabon)- surnaydan ko'ra birmuncha kichikroq, qattiq yog'och tanasidan ishlangan cholg'u bo'lib, tovush hosil qilinadigan qismi surnaynikidan farq qiladi. Bulamanda «nay pachoq» o'rnida sibizg'asimon til ochilgan qamish bo'lagidan foydalaniladi. Bulamanda ham kerakli tovushlarni hosil qilish uchun teshiklar ochilib, ularning yettitasi ustki tomonda va bittasi pastki tomonda bo'ladi. Bulamanning tovush tembri (kuchi) surnaynikidan pastroq bo'ladi.

G'ajir-nay, cho'pon-nay cholg'usi to'g'ri silindr shaklidagi ikki tomoni ochiq nay bo'lib, cho'l burgutining g'ovak suyagidan ishlanadi. Uzunligi 300 mm. Barmoq bilan bosib chalinadigan 4 ta teshikchadan iborat. Diatonik tovushqatorga ega. U cho'ponlar amaliyotida ko'proq qo'llaniladi va lirik tarzdagi kichik kuylar ijro qilishga qulay.

Torli-chertma (mizrobli)cholg'ular

Torli cholg'ular har ikki xalq musiqa san'atida asosiy o'rinni egallab, tuzilishi, sadolanishi va qo'llanilishida o'xshashlik va xarakterli farqlarni namoyon etadi.

Baglama yoki saz

Turk baglamasi Turkiyada eng ko‘p chalinadigan cholg‘ulardan biridir. Baglama Turkiya xalq ansambllari va orkestrlarida uchraydigan asosiy cholg‘ulardan biridir. Hatto bugungi kunda ko‘plab zamonaviy mashhur musiqa qo‘shiqlarida ham eshitish mumkin. Baglama turli xil usullarda sozlanishi mumkinligi sababli, bu uni an‘anaviy va mashhur musiqa doirasida turli turk uslublari uchun juda qiziqarli cholg‘uga aylantiradi.

Baglama uchta asosiy qismdan iborat bo‘lib, tekne (kosa shaklidagi katta orqa qismi), Gogus (cholg‘u ovozi) va Sap (cholg‘u bo‘yni). Baglamani yasash uchun turli xil yog‘ochlar, jumladan, tekne uchun archa, archa yoki yong‘oq, ovoz taxtasi uchun archa va dastani uchun olxa yoki archa ishlatiladi. Turli xil yog‘ochlardan foydalanish ushbu noyob cholg‘uning ajoyib ohangini oshiradi. Cholg‘u yetti torli bo‘lib, keyinchalik ular ikki, ikki va uch torga bo‘linadi. Ushbu go‘zal cholg‘uning chalinishini eshitish uchun siz eng mashhur Baglama sozandalaridan bir nechtasini eshitishingiz kerak; Oshiq Veysel (<https://www.last.fm/music/A%C5%9F%C4%B1k+Veysel>), Erkan O‘g‘ur (<https://www.last.fm/music/Erkan+O%C4%9Fur>) va Neshet Ertash (<https://www.last.fm/music/Ne%C5%9Fet+Erta%C5%9F>).

Dutor -(fors- ikki tor)- torli hertma milliy musiqa cholg‘usi. O‘zbek, tojik, uyg‘ur, turkman, qoraqalpoq xalqlari orasida keng tarqalgan. O‘zbek dutori muloyim, nafis va shirali ovozi bilan boshqa cholg‘ulardan ajralib turadi. U asosan tut, yirik yog‘ochdan yasaladi. Cholg‘uning kosaxonasi rezontori 8-12 ta yupqa bir- biriga yonma-yon yopishtirilgan taxtacha qovurg‘adan ishlanadi. Kosaxonaning ustki, ochiq qismiga yupqa qopqoq yopiladi va kosaxona bo‘g‘iz orqali dastaga ulanadi. Dutorning uzun va ingichka dastasiga 13-17 ta parda bog‘lanadi. Kosaxona va dastaga suyak va sadafdan ishlangan bezgak naqshlar o‘yib yopishtiriladi. Torlari ipak ishlaridan eshiladi. Ular tanovor sozi kvarta, munojot sozi kvinta, qo‘shor sozi unitorga sozlanadi. Uyg‘urlarda dutor kattaroq shaklda.

Bag‘lama va dutor ko‘rinishi jihatidan biroz o‘xshasada biroq diapazoni va sozlari jihatidan farq qiladi. Dutorni ovozi mayin ya‘ni pasroq bo‘lsa, bag‘lama esa aksincha ovozi balandroq bo‘ladi. Ikkita cholg‘uni ham sola sifatida ishlatsa bo‘ladi.

Rubob o'ziga xos tuzilishi bilan ajralib turadi. Cholg'u odatda yong'oq yoki tut daraxtidan ishlanadi, bu esa rubobga mustahkamlik va ovoz sifatini beradi. Cholg'u uch qismdan iborat: bosh qismi (kafas), o'rta qismi (bo'yin) va pastki qismi (korpus). **Korpus (Qorin)** - Rubobning asosiy qismi bo'lib, unda rezonator joylashgan. Bu qism odatda katta va to'qima bilan qoplangan bo'lib, asbobning chuqur va to'laqonli tovush chiqishiga yordam beradi. **Bo'yin** - Bo'yin qismi simlarni taranglashtirish uchun ishlatiladi.

Unda maxsus tutqichlar o'rnatilib, u orqali sozlash amalga oshiriladi. **Kafas (Bosh)** - Kafas asbobning yuqori qismi bo'lib, unda simlar tortilgan. Kafasdagi teshiklar cholg'uning tovushini yanada kuchaytirishga yordam beradi.

Urma zarbli cholg'ular

Zarbli cholg'ular turk va o'zbek musiqasida nafaqat metronom vazifasini bajaradi, balki musiqa yozuvi va an'anani yetkazishning asosi bo'lgan murakkab ritmik naqshlarni (ritmni) shakllantiradi.

Dovul -Nog'ora- Darbuka

Turk cholg'ulari deganda birinchi navbatda turk zarbli cholg'ulari yodga tushadi. Ko'proq bizga tanish cholg'ulardan turkcha davul cholg'usi. Bu cholg'ular o'yin-kulgi uchun ham, sevimli mashg'ulot sifatida ham yasalgan va chalingan. Odamlar to'ylarda yoki katta bayramlarda turli ritmlarni saqlab, muhitni jonlantirishgan. Bugungi kunda texnologiyaning rivojlanishi bilan ko'plab zarbli cholg'ular mavjud. Ushbu cholg'ularni yasashda yuqori

toifadagi materiallar qo'llaniladi. Eng muhimi, bu cholg'ular avloddan-avlodga o'tib, biz uchun ilhom manbai bo'lib kelgan.

Nog'ora turkiy zarbli cholg'u cholg'ularining ramzi sifatida qabul qilinadi. Nog'ora qadim zamonlarda turli maqsadlarda ishlatilgan va hozirgi kungacha saqlanib qolgan. Turkiyaning deyarli har bir mintaqasida nog'ora yoki zarbli cholg'u cholg'ulardan hech bo'lmaganda bittasi chalinadi. Nog'ora deb ataydigan bu cholg'ular turli xil va o'lchamlarga ega. Bu cholg'ularni yasashda odatda halqa, tor va charmdan foydalaniladi. Har birini chalish har xil mahorat va epchillikni talab qiladi. Misol uchun, baraban chalish uchun bolg'achadan foydalanish va yaxshi yopishish kerak. Darbuka chalish uchun barmoqlar tez bo'lishi kerak, lekin nima bo'lishidan qat'iy nazar, istagan har bir kishi bu cholg'ularni o'rganishi va chalishi mumkin.

Darbuka-Turkiyaning ayrim hududlarida keng tarqalgan bo'lib, u ishlab chiqaradigan ritmi tufayli odamlarga energiya beradi. Darbukada dūrüm va yakka deb ataladigan ikkita tovush ham bor. Birinchi tovush uchun cholg'uning o'rtasiga uriladi.

Ikkinchi tovush asosan bezak va improvizatsiya uchun ishlab chiqariladi. Darbuka asosan ko'ngilochar maqsadlarda ishlatiladi.

Doira – o'zbek milliy musiqa cholg'ularidan hisoblanadi. Doiraning asosiy qismi (gardishi) tok zangi, so'nggi yillarda zarang,) daraxtlaridan ishlanadi. Gardishning tashqi tomoniga buzoq, yoki echkning oshlangan terisi qoplanadi. Ichki tomoniga esa tamburinnikiga ishlangan halqachalar osiladi. Doiraning halqasiz turlari ham mavjud. Gardish diametri 400-510 mm ni tashkil etadi.

Doirada tovush ikki qo'l barmoqlari yordamida hosil qilinadi.

Undan yakka ijroda hamda turli xil milliy cholg'u ansambllarida jo'rnavoz cholg'u sifatida foydalaniladi Doira usuli odatda ikki xil zarbdan iborat. Biri - bak (baka, bako, bakka, bakko). Bak doira gardishiga yaqin joyga urilganda chiqadigan tovushdir. Ikkinchi zarb - bum. Bumni chalish uchun barmoqlarni cho'zib doiraning o'rtaroq qismiga uriladi.

O'zbek zarbli cholg'u an'anasi ancha murakkab ritmik tuzilmalar, jumladan, sinkopat naqsh va poliritmlardan foydalanishi bilan ajralib turadi. Cholg'ular ko'pincha turli barabanlar o'rtasida garmonik aloqalarni yaratishga imkon beruvchi maxsus tizim yordamida sozlanadi.

Qayroq - to'rtta silliqlangan uzunchoq qayroq toshchalardan iborat. U zarbli cholg'ular tarkibiga kiradi va turli ritmik-usullarni chalish uchun qo'llaniladi. Xorazm qayroqlarining ikkitasi temirdan va ikkitasi toshqayroqdan yasaladi. Qayroqni ijrochi har qo'lida bir juftdan (bosh barmog'iga bittasini va qolgan barmoqlariga boshqasini) ushlaydi va bir-biriga urishi natijasida quruq chaqqillagan tovush hosil bo'ladi. Qayroq asosan raqs kuylarida asar koloritini boyitish maqsadida ishlatiladi.

Safoyil - zarblilar ichida o'ziga xos cholg'u bo'lib, shaqqildoqlar turiga kiradi. U yuqori tomoniga ikkita katta temir halqa o'rnatilgan juft tayoqcha bo'lib, katta temir halqalarning har biriga o'n oltita temir halqachalar kiygizilgan. Ushbu cholg'uda tovush uch xil yo'l bilan amalga oshiriladi: kichik halqachalarni titratish, ijrochining o'ng yelkasiga safoyilni urish va shuningdek, safoyilni oldinga silkitib, katta halqalarni tayoqchaga urilishini ta'minlash natijasida tovush hosil qilinadi. Safoyil asosan raqs kuylarida xalq cholg'ulari ansambliga jo'rlik qiladi.

Qoshiq - tut yog'ochidan 160-180 mm hajmida ikkitasi o'yib yasaladi va teri tasmachalar bilan juft qilib boylanadi. Qoshiqlarni silkitish yoki qo'lning kaftiga urish natijasida tovush hosil gilinadi. Qoshiqlar o'zi yakka holda ritmik usullarni chalishi yoki doyraga qo'shilishi mumkin. Ushbu cholg'u dunyoning turli mamlakatlarida kastanet yoki ispancha kastanet kabi nomlar bilan raqqoslar raqs tushganda usulni yanada bo'rttirib ko'rsatish uchun ishlatiladi. Hozirgi davrda qoshiq xalq cholg'ulari ansamblida zamonaviy kuylarni chalishda ishlatiladi.

Torli-kamonli cholg'ular

Kemenche kamonli cholg‘u bo‘lib, u Qora dengiz hududida keng tarqalganligi sababli ba‘zan "Qora dengiz skripkasi" deb ataladi. Cholg‘u uch torli bo‘lib, Turkiyada eng ko‘p chalinadigan xalq cholg‘ularidan biridir. Darhaqiqat, XIX asrning o‘rtalaridan boshlab Kemenche Usmonli klassik musiqasining asosiy kamonli cholg‘usiga aylandi. “Kemenche” so‘zi forscha “Kamancheh”

so‘zidan olingan bo‘lib, “kichik kamon” degan ma‘noni anglatadi. G‘arbiy klassik skripkadan farqli o‘laroq, Kemenche iyagi ostida ijro etilmaydi. Buning o‘rniga, u ikkala tizzada to‘g‘ri holatda yotadi va Yay (kamon) bilan o‘ynaydi.

Ushbu cholg‘uning nok shaklidagi konstruksiyasi uni nafaqat tinglashni, balki qarashni va ushlab turishni ham qiziqarli qiladi. Tut, archa, olxo‘ri kabi turli xil yog‘ochlardan tayyorlanadi. Odatda, u bir vaqtning o‘zida ikkita torni bosish va parallel chorak notalarni chiqarish orqali ijro etiladi. Kemenche pardasiz qurilganligi sababli, juda ko‘p balandliklar va xromatik tarozilarni osongina ishlab chiqarish mumkin.

G‘ijjak-to‘rt torli o‘zbek musiqa cholg‘u bo‘lib, uning asosiy qismlari korpus (tanasi), g‘ivda (torlar), bog‘ (torlarni tortadigan qismlar), va kamon (chertish yoki torlarni tirishtirish uchun moslama)dan iborat.

G‘ijjak tanasi odatda yog‘ochdan yasaladi va tananing pastki qismi kovlanib, unga an‘anaviy ravishda hayvon terisidan qoplama qoplanadi. Bu qoplama g‘ijjakka o‘ziga xos kuchli ovoz va chuqur rezonans hosil qiladi. Torlar qalinligiga qarab bronza, ipak yoki sun‘iy materiallardan yasaladi.

Torlar ustida kamon yordamida ijro etiladigan tovushning tiniqligi va ohangdorligi asbob ijrosining go‘zalligini ochib beradi. G‘ijjakning uzunligi odatda 60-80 sm atrofida bo‘lib, torlari esa kamonga qarab o‘ngga va chapga joylashgan bo‘ladi.

Kamon esa torlarni tirishtirish va ularni tebratish uchun ishlatiladi. G‘ijjakning ovozi chuqur va ohangdor bo‘lib, bu asbobning o‘ziga xos go‘zalligini ochib beradi. Kamon yordamida ijro etilganda g‘ijjakdan olingan tovushlar o‘ziga xos rezonans va kuchli hissiyotni yuzaga keltiradi. Odatda g‘ijjakda ijro etiladigan musiqa parchalari maqom janrlariga mansub bo‘lib, uning ohanglari bilan tinglovchilarni hayajonga soladi.

Turkiy va o‘zbek musiqa cholg‘ularini yasashda farqligi

Turkiy va o‘zbek musiqa cholg‘ularini yasashda ishlatiladigan materiallar bilan farqlanadi.

Turkiy xalqlar musiqa cholg‘ularini yasashda tabiiy materiallar: o‘simliklar, butalar, yog‘och (keyinchalik metall), suyak, teri, qushlar, hayvonlar va boshqa sutemizuvchilarning tomirlaridan foydalanganlar. Masalan, membranalar, kamonlar va torlar tayyorlash uchun teri, ot qili va hayvonlarning tomirlaridan foydalanilgan. Rivojlangan temirchilik turklarga metallardan, ko‘pincha kumushdan asboblardan va ularning alohida qismlarini yasash imkonini bergan.

O'zbek cholg'ulari asosan yog'ochdan tayyorlanadi: tut, yong'oq, chinor, o'rik. Tovushni yaxshi o'tkazishi tufayli tutga alohida e'tibor beriladi. Ba'zi asboblardan metallardan yasalgan egilmaydigan truba.

Shunday qilib, turkiy cholg'ular uchun har xil turdagi hayvonlar va o'simliklarni o'z ichiga olgan xilma-xil materiallar xos bo'lsa, o'zbek cholg'ularida asosan turli xil yog'ochlardan foydalaniladi.

Xulosa qilib aytganda, Turk va o'zbek milliy cholg'ulari o'zaro yaqinliklarga ega bo'lishiga qaramay, har bir xalqning musiqiy va madaniy an'analari bilan chuqur bog'langan. Turkiyada maqom va sufiylik ruhiyati ustun bo'lsa, O'zbekistonda xalq dostonlari va xalq musiqasining yanada keng tarqalganligi kuzatiladi. Ikkala millat uchun ham cholg'ular faqat musiqa cholg'usi emas, balki ularning madaniy identifikatsiyasi, tarixiy merosi va ma'naviy hayotining tub qismidir. Bu cholg'ularni saqlab qolish va rivojlantirish milliy madaniyatning taraqqiyoti uchun nihoyatda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://turkmenportal.com.tm/compositions/1602>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemoobrazuyuschie-harakteristiki-muzykalnyh-instrumentov-tyurkskih-narodov-tsentrallyy-azii>
3. <https://www.dissertat.com/content/zvukovoi-mir-muzyki-tyurkskikh-narodov-na-materiale-instrumentalnykh-traditsii-tsentrallyy>
4. collection.ethnomuseum.ru
5. multiurok.ru
6. <https://moluch.ru/archive/323/73173>
7. <https://e-history.kz/ru/news/show/23868>
8. https://artmuseum.uz/musical_tools.html
9. <https://moluch.ru/archive/323/73173>
10. <https://m.ok.ru/group/57545812803630/topic/65085393677102>

DUNYO XALQLARI UDSIMON CHOLG'ULARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada dunyo xalqlari udsimon cholg'ulari-gitara, elektrogitara, lutniya, pipa, mandolina va ud cholg'u turlari kelib chiqishi, tarixi, ijro uslubi, bir-biridan farqi haqida so'z yuritilgan. Shuningdek udsimon cholg'ularning Yevropa va Sharq mamlakatlarida tarqalgan turlarini o'rganish va taqqoslash asosida udsimon cholg'ularning dunyo xalqlari musiqa madaniyatiga ta'siri masalalari to'g'risida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Udsimon cholg'ular, ud, tarix, madaniyat, zarblar, barbat, gitara, lyutniya, mandolin, turk lavtasi, pipa, bipa, ty-ba, biwa

Аннотация: В данной статье рассказывается о происхождении, истории, стиле исполнения, различиях ударных инструментов народов мира-гитары, электрогитары, лютни, пипы, мандолины и ударных инструментов. Также на основе изучения и сравнения видов ударных инструментов, распространенных в странах Европы и Востока, были рассмотрены вопросы влияния ударных инструментов на музыкальную культуру народов мира.

Ключевые слова: инструмент, уд, история, культура, барбадь, пипа, гитара, электрогитара, мандолина, пипа, бипа, тай-ба, бива, турецкая лютня

Annotation: This article talks about the Origin, history, style of performance, differences between the world's peoples udsimon instruments-guitar, elektrogitara, lutnia, pipa, mandolina and ud cholg'u. Also, on the basis of the study and comparison of the types of udsimon instruments distributed in Europe and Eastern countries, issues of the influence of udsimon instruments on the musical culture of the peoples of the world were discussed.

Keywords: instruments, ud, history, culture, barbat, lavta, Al'ud, pipa, guitar, lyutnia, mandolin, Turkish lavta, pipa, bipa, ty-ba, biwa

Musiqa san'atida cholg'u ijrochiligi azal-azaldan o'zining serqirraligi bilan ajralib turadi. Cholg'ular rang-barangligining asosiy sabablaridan biri ijrochilikning ushbu turiga xalq orasida keng qiziqish bolsa kerak. Har bir xalq madaniy amaliyotida o'z yurtining milliy an'analaridan kelib chiqib, ruhiyatiga mos holda yuzaga kelgan cholg'ulari mavjud. Ular qaysidur ma'noda xalqning ma'naviy jihatlarini ham o'zida aks ettiradi. Shu bois, musiqiy cholg'ular har bir xalqning milliy gururi sifatida

ta'kidlab otiladi. Dunyo bo'yicha cholg'u turlari va oilalari juda ko'p, lekin, biz bugungi maqolamizda aynan udsimon cholg'ular oilasida to'xtalamiz.

Darxaqiqat, udsimon cholg'ular oilasida-o'z nomi bilan ma'lumki ud sozi cholg'u oilasining otasi xisoblanadi. Tabiiyki ud cholg'usi o'zi nima va qayerdan kelib chiqqan degan savol tug'iladi.

Ud cholg'usi juda qadimiy musiqa asbobi xisoblanadi. Uning bizga ma'lum bo'lgan dastlabki shakli Ayritomdan topilgan. Eramizning birinchi asrlariga oid ajoyib madaniyat yodgorligida o'z aksini topgan.

Ud-"arabcha" so'zdan olingan bo'lib, uning lug'aviy ma'nosi turlichadir. U birinchidan, yog'ochi qora tusli daraxtning nomidir. Ud dastlab shu daraxtdan yasalgan bo'lishi kerak degan fikrlar mavjud. Ikkinchidan, ud iborasi bayram, to'y-tomosha, xursandchilikni ifodalaydigan "iyd" iborasining ma'lum shaklidir. Bu o'rinda hushchaqchqlik kayfiyatini bag'ishlovchi soz ma'nosida ham keladi. Ayrim manbalarda udning dastlabki nomi "Barbad" bo'lganligi ta'kidlab o'tiladi. Barbad so'zi ikki so'zdan iborat bo'lib, bar-qomad, bad-o'rdak degan ma'nolarida keladi. Barbad qorni katta va dastasi kalta musiqa asbobi hisoblanadi. Asbobning ko'rinishi o'rdak qomatiga o'xshaganligi uchun ham umga barbad nomi berilgan ekan.

Ud cholg'usi Afrosiyob xarobalarida, naysa va marv hududlarida Ayritom va Dalvarzintepa arxelogik qazilmalar natijasida topilgan terrakota, friz va boshqa topilmalarda ud cholg'usining tasvirlari saqlanib qolganligi bu musiqiy cholg'ularning shoxi va eng mukammali hisoblanib kelingan. Ud tovushuning yoqimlilik va inson ovozigacha yaqinligi har doim eshituvchilarni lol qoldirgan. Taraqqiy rivojlanish davomida ud cholg'usi eng kam o'zgarishlarga uchragan musiqiy cholg'ulardan biridir. Ud asbobi o'z ko'rinishini saqlab qolish bilan birga, boshqa cholg'ularning dunyoga kelishiga ham sababchi bo'lgan. Aynan Mandolina va Gitara cholg'u asboblari ham ud cholg'usidan kelib chiqqanligi to'g'risida dalillar mavjud. XX asrning boshidan 80-yillargacha bo'lgan davrda oz muddat unutila boshlangan ud cholg'usi hozirda cholg'u ijrochiligi yo'nalishida yana qo'llanila boshlandi. Arab istilosidan keyin arablar tomonidan boshqa cholg'ular qatori o'zlashtirilgan ud cholg'usi dunyoning boshqa hududlariga tarqalish qatorida

o‘z nomini ham o‘zgartirgan va “ud” deb atala boshlagan. Arabiston yarim orolida o‘sadigan va tutatilganda yoqimli hid taratadigan daraxt ham ud deb ataladi.

Udning tuzilishi,qismlarining nomi va vazifasi

Ud asbobi kosa, dasta, bosh qismdan tashkil topgan.

Kosasi-bir-biriga yopishtirilgan bir nechta (10-12) qovurg‘asimon taxtachadan iborat. Ustiga yog‘ochdan tayyorlangan qopqoq zich qilib biriktiriladi. Qopqoqda uchta rezonator-ovoz tebranib chiqadugan teshik bo‘lib, ustiga torlar tayanadigan xarrakni zich qilib tutashtiriladi.

Dasta-kosaga mahkam biriktirilib,parda bog‘lanmaydi. U g‘ijjak dastasiga o‘xshab sof va tekis bo‘ladi.

Udning bosh qismi torlarni mahkamlash va tortish uchun mo‘ljallangan bo‘lib,unga 11 ta yog‘och (behstasi o‘ng va oltitasi chap tomonda) o‘rnatilgan.

Udning bosh qismi bilan dasta tutashgan yerda shayton harrak joylashgan bo‘ladi. U ochiq torlarni tayanchi xisoblanadi. Udning ishchi qismi ana shu yerdan boshlanadi.

Udning sozlanish

Ud sozining birinchi, ikkinchi, uchinchi, to‘rtinchi juft torlari oralig‘ining sozlanishi sof kvarta. Faqat eng pastki torlari, ya`ni to‘rtinchi va beshinchi, beshinchi va oltinchi torlarning oralig‘i katta sekunda intervalida sozlangan.

Ud cholg‘usida ijro etishni o‘zlashtirishdan avval albatta, uni to‘g‘ri ushlash holatini o‘rganish zarur. Agar holat noto‘g‘ri bo‘lsa, unda anchagina tuzatib bo‘lmaydigan xato va kamchiliklarga yo‘l qo‘yilishi mumkin. Masalan qo‘lni toliqishi, barmoqlarning erkin harakat qilmasligi, texnika talab qilinadigan kuylarda darxol seziladi. Ud cholg‘usini ijrochi stulga o‘tirgan holatda ijro etadi. Stulning suyanchig‘iga suyalmasdan, uning yarmiga o‘tirish tavsiya qilinadi. Chap oyoq butun kaft bilan yerga tegib turadi. O‘ng oyoq kafti tagiga taxminan 10-12 sm lar balandlikdagi maxsus moslama ishlatiladi. Shunda o‘ng oyoq tizzasi chap oyoqqa nisbatanbalandroq bo‘ladi va bu holat ud kosasi sirg‘almasligini ta`minlaydi. Ud cholg‘usi noxun yordamida ijro qilinadi. Noxun ebanit yoki plastmassadan tayyorlanadi. An`anaviy ijrochilikda noxunning o‘rniga qushlarning patidan ham

foydalanishgan ekan. Ebanit noxun ijro qilish uchun ancha qulay va pishiq hisoblanadi. Noxun o'ng qo'lning ko'rsatgich barmog'i yordamida sezilarli va bo'sh hisobda ushlab ijro qilinadi.

Ud cholg'usi qariyb XVII asrlargacha yashagan deb taxmin qilingan. Keyinchalik esa O'rta Osiyoda iste'moldan chiqib ketgan hamda udning hususiyatlari va funksiyasini bajara oladigan boshqa qadimiy musiqa asboblari kelib chiqqan boshladi.

O'rta Osiyo xalqlarining shu jumladan, o'zbek va tojiklarning cholg'u asboblari rang-barangdir. Albatta, bu xalqlarning madaniyati qadimdan boy bo'lganligi, tinmay rivojlanganligidan dalolat beradi. O'rta Osiyoda yetishib chiqqan buyuk allomalar al-Forobiy (X), Abu ali ibn Sino (X-XI), Qutbiddin Sheroziy, Safiuddin Urmaviy (XIII-XIV), Abdulqodir Marog'iy (XV), Abduraxmon Jomiy (XV), Darvish ali Changiy singari mutafakkir olimlari ijodlarining bir qancha mavzularini musiqa faniga bag'ishlaganlar.

Aynan ud cholg'usidan bir qancha musiqiy cholg'u asboblari kelib chiqqanligi bizga ma'lum. Ulardan biri **lutniya** cholg'usidir.

Lutniya so'zi arabcha "al-ud" ya'ni ud so'zidan olingan. Asosan Yevropa mamlakatlarida keng tarqalgan. O'rta asrlarda Arablar orqali Ispaniyaga, u yerdan esa Yevropaning boshqa mamlakatlariga tarqalgan. Shuning uchun ham lutniya udning yevropacha varianti hisoblanadi. Lutniya cholg'usining tuzilishi quyidagicha:

Tana shakli yumaloq va yassi, udnikiga o'xshash xisoblanadi. Bo'yni uzunroq, hamda 6-13 juft torlarga ega. Torlari ichakdan yoki metallardan ham yasaladi. Ijro qilinayotganda mizrob yoki ayrim hollarda barmoqlar ham ishtirok etishi mumkin.

Mandolina udsimon cholg'ular oilasiga mansub cholg'u asbobi hisoblanadi. U avval Italiyada paydo bo'lib, 17-asrda hozirgi shaklga ega bo'lgan.

Gitara-kelib chiqishi udsimonlar oilasiga mansub bo'lgan musiqa cholg'u asbobi. Gitara qadimiy va keng tarqalgan torli musiqa asbobi. Odatda olti torli bo'ladi. Biroq to'rt, yetti, o'n va o'n ikki torli gitaralar ham mavjud. Gitaraning ikki asosiy turi bor: akustik va elektrogitara.

Elektrogitaralar 1930-yillarda ixtiro qilingan. Bu gitaralar maxsus kuchaytirgich orqali tovushni o'zgartira oladi. Ilk elektrogitaralarning qorni kovak bo'lgan. Ammo keyinchalik elektrogitaralarda kichkina, qattiq qorinlar paydo bo'lgan.

Gitaralar millatlar aro eng ommabop cholg'ulardandir. Gitaralar ko'pincha blues, blugrass, country, flamenco, folk, jazz, jota, mariachi, heavy metal, punk, reggae, rok, soul va pop musiqa janrlarida qo'llaniladi.

Ingliz tilida "guitar" so'zi ispancha "guitarra" so'zining muqobili sifatida olib kirilgan. O'z navbatida bu so'z yunoncha "khitara" so'zidan olingan. So'zning kelib chiqishini o'rganadigan bo'lsak, hind-yevropacha "guit" musiqa va akkord hamda tor ma'nosini beruvchi "tar" o'zagining birikuvidan hosil bo'lgandek ko'rinadi. "Tar" ildizi aslida bir qancha tillar uchun umumiy bo'lib, torli cholg'u asbobi bo'lgan "sitar" so'zida ham uchraydi. Garchi yozilishi va talaffuzi jihatdan tillar orasida farq qilsada, bu asosiy elementlar tarix davomida "gitara" so'zining ko'p shahlida mavjud bo'lgan.

Gitara zamonaviy davrda musiqa asbobi sifatida mashhurlikka erishgan bo'lsada, unga o'xshash cholg'ular butun dunyo bo'ylab ko'plab madaniyatlarda 5000 yildan ortiq vaqt davomida mavjud bo'lgan. Zamonaviy ko'z va quloq oddiy akustik gitara sifatida tan olinadigan eng qadimgi asboblari taxminan 500 yil oldin paydo bo'lgan. Bu vaqtgacha dunyoda torli cholg'u asboblari qo'llanilgan. Ammo dastlabki cholg'ular ular uchun yozilgan musiqaning mavjudligidan emas, birinchi navbatda vizual tasvirlardan ma'lum.

Eng qadimgi olti torli gitara kelib chiqishining aniq sanasi haqida ba'zi noaniqliklar mavjud. Gaetano Vinakkia tomonidan ishlangan eng qadimiy gitara 1779-yil hisobiga to'g'ri keladi. Biroq 1790-yilgacha ishlab chiqarilgan olti torli gitaralarning haqiqiy ekaniga ko'pincha shubxa bilan qarashgan. Chunki bu davrga tegishli ko'plab soxta buyumlar aniqlangan. O'n to'qqizinchi asrning boshlarida odatda olti torli cholg'u asboblari yasovchilar yoki gitara ishlab chiqaruvchilar zamonaviy akustik gitara turlarini ishlab chiqargan.

Gitara tarixi davomida juda ko'p odamlar asbobning yasaliishi, ijro etilishi va his qilinishiga o'z xissalarini qo'shgan. Garchi bu shaxslarning ba'zilari, ayniqsa,

”Bitlz” yoki Les Pol kabi taniqli bo’lsa ham, lekin bu odamlarning aksariyati zamonaviy gitara muxlislariga ma’lum emas. Gitaraning butun tarixiga nazar tashlab, so’nggi o’zgarishlarni emas, balki asosan elektr gitaralarning kelib chiqishida oldingi avlodlarning hissi ko’proq ekanini ko’rishimiz mumkin.

Pipa cholg’usi

Pipa-Xitoy xalqining eng qadimiy cholg’ularidan biri bo’lib, 2 ming yildan ortiq tarixga ega. U dastlab Markaziy Osiyo orqali Xitoyga kirib kelgan va qadimdan barbat cholg’usi bilan yaqin qarindosh xisoblangan. Pipa miloddan avvalgi II asrda paydo bo’lgan. ”Pi”-orqaga chertish, ”Pa”-oldinga chertish ma’nosini beradi. Tang sulolasi (618-907-yillar) davrida pipa saroy musiqasida eng muhim cholg’ulardan biriga aylangan. Vaqt o’tishi bilan cholg’u shakli, torlari va chalish uslublari takomillashgan. Pipa tovushi yorqin, jozibali va hissiyotlarga boy. Ijrochi har bir torni turli barmoqlar bilan chertadi va “lun” deb ataluvchi tez ketma-ket chertish texnikasini ishlatadi. Unda sirpanish, tebranish, tovushni cho’zish kabi texnikalar qo’llaniladi. Pipa yordamida shamol, yomg’ir, jang, daryo oqimi kabi tabiiy tovush effektlarini ham ifoda etish mumkin. Pipa cholg’usi bugungi kunda yakkahon-mustaqil cholg’u sifatida, ansambl yoki orkestr tarkibida-boshqa cholg’ular bilan uyg’unlikda, opera va teatr sahnalarida-dramatik sahnalarga musiqiy ifoda berish uchun qo’llanilib kelinmoqda. Hozirgi kunda pipa cholg’u asbobini bir qancha mohir musiqa ustalari ijro etib kelishmoqda, mahhur Pipa ustalari Liu Fang, Wu man lar bunga yaqqol misol bo’la olishadi. Ular butun dunyo bo’ylab konsertlar berib, pipa san’atini targ’ib qilishmoqda. Pipa ko’plab Osiyo mamlakatlaridagi cholg’ularga ilhom manbai bo’lgan. Yaponiyada-Biwa, Koreyada-Bipa, Vetnamda-Ty Ba. Xitoyda pipa ayollik go’zalligi, nafislik va mahorat ramzi sifatida qaraladi. Xulosa qilib aytganda pipa Xitoyning eng qadimiy, san’atbop va ifodali cholg’ularidan biridir. U nafaqat musiqiy asbob, balki Xitoy madaniyati va tarixining ajralmas qismidir. Bugungi kunda pipa dunyo sahnalarida yangrayotgan Sharq musiqiy merosining timsoli hisoblanadi.

Biva cholg’usi

Biva cholg'usi Yaponiyaning chertma torli cholg'u asbobi hisoblanib, qadimda Xitoydagi pipa cholg'usidan kelib chiqqan. VII asrda Yaponiyaga kirib kelgan udsimonlar oilasiga mansub cholg'u asbobidir.

Biva dastlab Nara davrida (710-794) Xitoy saroy madaniyati ta'sirida Yaponiyaga olib kelingan. U buddist monastrlarida diniy marosimlarda chalinar, keyinchalik esa saroy musiqasining ajralmas qismiga aylangan edi. Undan so'ng Heike monogatari kabi tarixiy asarlarni kuylovchi ko'zi ojiz musiqachilar tomonida mashhur bo'lgan.

Biva tovushi chuqur, jarangdor va dramatik ohangga ega. Har bir nota kuchli urg'u va zarb bilan chertiladi. Ijrochilar tovush orqali jang, tabiat, shodlik yoki g'am kabi hissiyotlarni ifoda etadilar. Ayrim turlarda "sirpanish"(glissando) va "tebranish" (vibrato) texnikalari qo'llaniladi. Yaponiyada Bivaning bir nechta turlari mavjud:

Gagaku biva - saroy (klassik) musiqa uchun qo'llanilgan,biwaning eng qadimiy turi.

Heike biva- "Heike monogatari" dostonlarini kuylashda qo'llanilgan. **Satsuma biva** harbiy (samuray) qo'shiqlari uchun; kuchli, qat'iy tovushga ega.

Chikuzen biv a-yakkahon konsertlarda ishlatiladigan zamonaviy turi

Tsuruta Kinshi (1911-1995) -zamonaviy biva san'atining eng mashhur ustasi. Tanaka Yukio-xalqaro tanilgan biva ijrochisi va o'qituvchi.

"Biva" so'zi Xitoycha "Pipa" so'zining yaponcha talaffuzidan olingan. Biva cholg'usi Yaponiyada nafislik, tabiat go'zalligi va samuray jasorati timsoli sifatida qaraladi. Ko'plab yapon multfilmlari va tarixiy filmlarida biwa ohangi afsonaviy yoki ma'yus saxnalarda ishlatiladi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Yaponiyaning Biva Yaponiyaning eng qadimiy, ramziy va ifodaliy cholg'ularidan biridir. U nafaqat musiqa asbobi, balki yapon xalqining ruhiy merosi, tarixiy xotirasi va badiiy go'zallik ramzidir.

Bipa- Koreyaning qadimiy chertma torli musiqa asbobi bo'lib, u shakl va tovush jihatidan Xitoyning Pipa cholg'usiga o'xshaydi. U Koreyaga milodiy VI asrda, ya'ni Baekje davlati davrida kirib kelgan.Tarixiy manbalarda aytilishicha, Bipa dastlab Xitoydan olib kirilgan bo'lsada, keyinchalik koreys ustalari uni o'zlarining

milliy musiqa tizimiga moslashtirishgan.

Bipaning ikki asosiy turi mavjud:

1.Tang-bipa. Tang-bipa Xitoydagi asl pipa shaklida bo‘lib, saroy musiqalarida qo‘llanilgan.

2.Hyang-bipa esa to‘liq koreys musiqasiga moslashtirilgan variant bo‘lib, o‘ziga xos tovushga ega.

Bipaning korpusi nok (armut) shaklida bo‘ladi. U yog‘ochdan yasaladi, odatda archa yoki nok daraxti tanasidan. Asbobning uzunligi taxminan 90 sm, bo‘yni qisqa va ustida 4-6 ta parda (lad) bo‘ladi. Torlari esa qadimda ipakdan tayyorlangan, zamonaviy versiyalarida esa naylon yoki metall torlar ishlatiladi. Bipa odatda 4 torli cholg‘u, ba‘zi turlari esa 5 ta tor bilan yasalgan. Uni mizrob yoki barmoqlar yordamida chertib chaladilar. Cholg‘uni ijrochi o‘tirgan holda, tizzasi ustizga qo‘yib chaladi. Tovushi yumshoqroq, lirik va chuqur ohangli bo‘lib, u saroy marosimlari, diniy marosimlar, hamda konfutsiylik bayramlarida muhim o‘rin tutgan. Ayniqsa, Joseon sulolasi davrida Bipa saroy orkestrining asosiy cholg‘ularidan biri bo‘lgan.

Ty-ba-bu chertma torli cholg‘u bo‘lib, u Xitoydagi Pipa cholg‘usiga o‘xshash. U Vetnamga taxminan VII-VIII asrlarda kirib kelgan. Tarixiy manbalarda u Tang sulolasi davrida Xitoydan madaniy ta‘sir orqali Vetnamga kirib kelgan, lekin vaqt o‘tishi bilan u mustaqil, milliy shaklga ega bo‘lgan.

Ty-ba so‘zi asli Xitoycha pi-pa so‘zidan olingan, lekin Vetnamcha talaffuzda o‘zgarib. Ty ba shaklida aytiladi. U Vetnam madaniyatida ayol nafisligi, tinchlik va nafis san‘at ramzi hisoblanadi. Ko‘pincha saroy musiqasida, an‘anaviy teatr (hat tuong, hat cheo) va xalq bayramlarida chalinari edi. Ty –ba odatda 4 ta torli bo‘lib, oval shaklidagi korpusga ega. Korpus yog‘ochdan yasaladi, orqa tomoni qavariq, old tomoni esa yupqa yog‘och plastinkadan iborat. Bo‘yin-grif qismi qisqa, ustida 4 yoki 5 ta parda bor. Torlari qadimda ipakdan yasalgan, hozir esa naylon yoki metall torlar ishlatiladi. Uzunligi o‘rtacha 90-100 sm. Ijro uslubiga keladigan bo‘lsak ushbu cholg‘u mizrob yoki barmoqlar yordamida chalinadi ko‘krak oldida vertikal holatda turadi. Ty-ba tovushi yumshoq, tiniq, lirik ayolona deb tasvirlanadi. U Vetnam

musiqasida hissiyot, sokinlik va noziklikni ifodalaydi. Asosan saroy musiqasi, xalq kuylari va an'anaviy teatr ijrolarida ishlatilgan. Bugungi kunda Ty-ba Vetnamning milliy musiqa ansambllarida faol ishlatiladi va UNESCO tomonidan nomoddiy madaniy meros sifatida e'tirof etilgan "Nha nhas-Imperial Court Music of Vietnam" ansambllarida muhim o'rin tutadi.

Turk lavtasi-bu turkiyaning qadimiy chertma torli cholg'usi bo'lib, u Ud cholg'usiga juda o'xshash. Lavta nomi arabcha "al-oud" so'zidan olingan bo'lsa-da, u Usmonli davrida o'ziga hos shakl, tovush va chalish uslubiga ega.

Lavta asosan XVI-XVIII asrlar oralig'ida Istanbulda keng tarqalgan. U Usmonli saroy musiqasi va sharqona san'at musiqasida ham muhim o'rin tutgan. Udga qaraganda biroz kichikroq va balandroq ohangga ega bo'lganligi sababli, u, sof, tinif tovushi uchun qadrlangan. Bugungi kunda lavta Turk klassik ansambllarida hamon ishlatiladi, biroq u ud kabi keng tarqalgan emas. Lavtaning shakli udga o'xshash, ammo bo'yni uzunroq. Torlar soni odatda 7 yoki 8 tor (4 juftlik ko'rinishida). Korpus yong'oq, gilos yog'ochidan, torlar ipak yoki metall dan yasaladi. Bo'yni udnikidan farqli ravishda, pardali bo'ladi. Bu esa lavta chalishda aniq tonlarni sozlash imkonini beradi. Uzunligi taxminan 80-90 sm, mizrob yordamida chalinadi, ijrochi uni o'tirgan holda, tizzasiga qo'yib chaladi. Lavtaning tovushi yumshoq, tiniq va lirika ohangli. U udga nusbatan balandroq tonlarda ijro qilinadi. Asosan Usmonli saroy musiqasi, mavlaviya (tasavvufiy musiqalar) va xalq qo'shiqlarida ishlatilgan. Ba'zi bastakorlar lavtani gitaraga o'xshash aralash usulda ijro qilishgan, ya'ni bir vaqtning o'zida torlarni ham chertib, ham barmoqlar bilan bosishgan. Ud bilan asosiy farqi shundaki, udning bo'yni pardasiz, lavtaniki esa pardali. Shu bois lavta g'arbiy temperament tizimiga yaqinroq ijro qilinadi. Gitara bilan o'xshashliklari esa, ikkalasi ham pardali va akkordli ijro qilish imkoniga ega. Lutniya bilan aloqasiga kelsak, lavta-Yevropa lutniyasi va Arab udining aralash shakli sifatida qaraladi. Bugungi kunda lavta Turkiyada kamroq ishlatilsa ham, Istanbul konservatoriyalarida o'qitiladi va klassik ansambllarda qo'llaniladi. Zamonaviy bastakorlar uni jazz fusion va xalq musiqasi janrlarida qayta tiklashmoqda.

Udsimon cholg'ularning qiyosiy tahlili

№	Cholgʻu nomi	Vatani	Tuzilishi	Mashhur boʻlgan davlatlar	Tovushi-uslub	Asosiy farqi
1	Ud	Afrosiyob	11-13 ta tor,katta yumaloq korpus,qis-qa boʻyin,mizrob orqali ijro	Turkiya, arab mamlakat-lari	Iliq,chuqur,yumshoq	Boshqa udsimon cholgʻularga qaraganda grifi qisqa va ladlar yoʻq
2	Lutniya	Oʻrta asr Yevropasi	60-10 ta tor,armut shaklli orqa qismi,ladli grif	Yevropa-Italiya, Germaniya,Angliya	Yumshoq	Udning Yevropacha shakli,ladlar mavjud
3	Gitara	Ispaniya(XVI asr)	6 ta tor,tekis korpus,uzun boʻyin,barmoqlar yoki plertr bilan chertiladi	Butun dunyo	Tiniq,turlicha ohanglarda	Eng universal - klassik,pop,rokda ishlatiladi
4	Elektrogitar	Aqsh(XX asr)	6 ta metall tor,elektr magnitlar orqali tovush kuchayadi	Aqsh,butun dunyo	Kuchli effektlar bilan boyitilgan	Elektr quvvati bilan ishlaydi,zamonaviy musiqada
5	Mandolina	Italiya (XVII-XVIII asrlar)	8 ta tor (4 juft) yumaloq korpus,qisqa grif,metall torlar	Italiya,Yevropa	Yorqin,tiniq,tez tempda chalinadi	Gitaraga oʻxshash, lekin kichik va tovushi jarangdor
6	Pipa	Xitoy (mil.avv.II asr)	4 ta armut shaklli korpus,uzun boʻyin,tirnoq yoki mizrob bilan chertiladi	Xitoy	Yumshoq ,sayoz,lirika va xalq kuylarida	Biwaga qaraganda torlari koʻproq va ohangi nafisroq

7	Biwa	Yaponiya	4-5 ta tor,qisqa bo'yin,katta yumaloq korpus,yog'ochdan	Yaponiya	Qattiq,urub,chertiladigan	Pipa va udga o'xshash, lekin tovushi ancha qattiq va marosimiy
8	Biba	Koreya VI asr	4 ta ipak tor,qisqa bo'yin,pardali,yog'och korpus	Koreya	Yumshoq,chuqur	Pipa dan kelib chiqqan koresycha variant
9	Ty ba	Mog'uliston-Shimoliy Xitoy XIII asr	4 ta ipak tor,armutsimon korpus,qisqa bo'yin	Mog'uliston,Xitoy	Yengil,xalqona	Pipa asosida, mo'g'ul kuylariga moslashtirilgan

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki dunyo xalqining udsimon cholg'ulari hisoblangan lutniya, gitara, mandolina, pipa, biwa, elektrogitara cholg'ulari bir biridan ijro uslubi, kelib chiqishi, tuzilishi, shakli hamda madaniy va tarixiy meroslarga boyligi bilan ajralib turadi. Misol uchun Yaponiyaning biwa, Xitoyning pipa, Kareyaning bipa, Vetnamning ty-ba cholg'ulari bir-biriga o'xshashligi, nafis ohangi, yumshoq tembri, o'ziga hos ko'rinishi, saroy madaniyatida tutgan o'rni bilan ajralib tursa, gitara, elektrogitara, mandolina cholg'ulari zamonaviyligi kelib chiqishi ladlarining xilma-xilligi bilan; Ud, lutniya, turk lavtasi cholg'ulari ham bir birga o'xshashligi, ko'rinishi, mayin va yurakka yaqin ohangi bilan bir-biridan farq qiladi. Ushbu cholg'ularning ilmiy tahlili shuni ko'rsatadiki yuqorida keltirib o'tilgan udsimon cholg'ularning barchasi o'ziga hos sifatlarga, zarblarga, ko'rinishga hamda kengva chuqur ijrochilik uslubiga ega. Ana shu jihatlarini chuqur o'rgangan holda udsimon cholg'ularni o'zimizning oliygohlarda ham o'rgatilsa, udsimon cholg'ular ansambllari tashkil etilsa, hamda o'zimizning milliy musiqalarimiz aynan dunyo xalqlari udsimon cholg'ularida ijro etilsa, udsimon cholg'ular ansambllari tomonidan

milliy kuylarimiz hamda jahon milliy musiqalaridan papurilar ijro etilsa, san`atsevarlar orasida ud cholg`usiga bo`lgan qiziqish yanada ortadi, o`zbek sozandalari ham jahon miqyosidagi tarixiy udsimon cholg`ularni ijro qilib, milliy musiqamiz jahon miqyosida yanada tanilib, milliy musiqachiligimiz rivojiga ulkan xissa qo`shiladi deb o`ylayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

- 1.Qosimov.R. “Ud” Toshkent 2002
- 2.Toshmatov.O,` “Ko`hna cholg`ular ijrochiligi”
- 3.Begmatov.S “Mumtoz honandalik san’ati mezonlari” Guliston 1995
- 4.Mirziyoyev.Sh.M “Erkin va farovon,demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” 2017
- 5.Internet saytlari:wikipediya.uz pedagog uz.Tarix.Sinaps

Yorqinjon Raximov
O'zbekiston davlat san'at va
madaniyat instituti
Xalq ijodiyoti (cholg'u ijrochiligi
mutaxassisi) II bosqich magistranti
Ilmiy rahbar: dotsent F.Xakimova

SHARQ XALQLARI MUSIQASIDA QASHQAR, AFG'ON VA POMIR RUBOBLARINING O'RNI

Annotatsiya: Ushbu maqolada rubobsimon cholg'ular oilasining kelib chiqishi, shakllanish jarayoni va O'rta Osiyo xalqlari madaniyatidagi o'rni tahlil qilingan. Xususan, Qashqar rubobi, Afg'on rubobi va Pomir rubobi kabi turlarning o'ziga xos tuzilishi, tovush tembri hamda ijro uslublari o'rganilgan. Maqolada ushbu cholg'ularning xalq an'anaviy musiqasida tutgan o'rni, ularning o'zaro o'xshash va farqli jihatlari haqida ilmiy mulohazalar bildirilgan. Shuningdek, rubob cholg'ularining mintaqaviy madaniy merosni asrash va targ'ib etishdagi ahamiyati ham yoritilgan..

Kalit so'zlar: Rubob, Qashqar rubobi, Afg'on rubobi, Pomir rubobi, O'rta Osiyo, xalq musiqasi, cholg'u madaniyati

Аннотация: В данной статье рассмотрено происхождение и развитие семейства рубабобразных музыкальных инструментов, а также их значение в культуре народов Средней Азии. Особое внимание уделено кашгарскому, афганскому и памирскому рубабам, их конструкции, тембровым особенностям и исполнительским традициям. В статье также анализируются общие и отличительные черты этих инструментов, их роль в народной музыкальной культуре и значение в сохранении регионального культурного наследия.

Ключевые слова: рубаб, кашгарский рубаб, афганский рубаб, памирский рубаб, Средняя Азия, народная музыка, музыкальная культура.

Abstract: This article examines the origin and development of the rubab-like family of musical instruments and their significance in the culture of the Central Asian peoples. Special attention is given to the Kashgar rubab, Afghan rubab, and Pamir rubab, focusing on their structure, timbre, and performance techniques. The study also discusses the similarities and differences between these instruments, their role in traditional folk music, and their importance in preserving and promoting regional cultural heritage.

Keywords: Rubab, Kashgar rubab, Afghan rubab, Pamir rubab, Central Asia, folk music, musical culture.

Rubob – Markaziy, Janubiy va Janubi-G'arbiy Osiyoning eng qadimgi cholg'u asboblardan biri bo'lib, quritilgan tut daraxtidan yasaladi. Bu cholg'uning kelib chiqishi, shakl-morfologiyasi, xalq musiqasidagi roli va turli xalqlarda o'ziga xos talqini mavzuni ilmiy jihatdan yoritish uchun asos bo'la oladi. Rubob cholg'usining

ijro ko‘lami keng bo‘lib, undan xalq musiqasi, maqom san’ati, akademik ijro san’ati kabi yo‘nalishlarda samarali foydalaniladi. Shuningdek, rubob orkestr ijrochiligi hamda milliy cholg‘u ansambllarida yetakchi vazifalardan birini bajaradi. Rubob – torli cholg‘u bo‘lib, asosan tanasi yog‘ochdan ishlangan, tovush rezonatori ko‘pincha teri bilan yopiqlangan va bir nechta melodik, dron (ustuvor) va “hamohang” (sympathetic) simlarga ega bo‘ladi. U “lute” oilasiga kiradigan cholg‘ulardan biri bo‘lib, O‘rta Osiyo, Eron–Fors musiqasi, Himoloylar va kengroq Markaziy Osiyo hududlarida tarqalgan.

Rubobning tarixi juda qadimga borib taqaladi. Masalan, inglizcha “Rebab” maqolasida: “The rebab ... is of Central Asian origin ...” deya ta’riflanadi.

Prezidentimizning “O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarorida nomoddiy madaniy meros elementlarini to‘plash, hujjatlashtirish va muhofaza qilish, ularning saqlovchilarini qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish, O‘zbekiston tarixi va madaniyatiga oid xorijiy davlatlardagi nomoddiy madaniy meros elementlarini yozib olish va saqlashga ko‘maklashish, shuningdek, insoniyat taraqqiyoti va jahon madaniyatiga munosib hissa qo‘shgan yurtimizning madaniy merosini YUNESKOning tegislili ro‘yxatlariga kiritish choralari kuchaytirish bilan bog‘liq aniq vazifalar belgilab berilgan. Yaqindagina 2024-yilning 2-7-dekabr kunlari Paragvayning poytaxti Asunon shahrida bo‘lib o‘tgan Nomoddiy madaniy merosni muxofaza qilish Konvensiyasi xukumatlararo qo‘mitasining 19-sonli yig‘ilishida mamlakatimiz Eron, Tojikiston, va Afg‘oniston bilan xamkorlikda tayyorlagan "Rubob yasash va ijrochilik" (Art of crafting and playing rubab/rabab) nominatsiyasi mazkur ro‘yxatga kiritilib, Rerezentativ ro‘yxatdagi merosimianng sonini 15 taga yetkazdi.

Ushbu merosning xalqaro miqyosda targ‘ib etilishi uchun asos bo‘ladigan Rerezentativ ro‘yxatga kiritilishining o‘ziga xos sabablari bor. Chunki, rubob cholg‘usi o‘zbek musiqa madaniyatida juda muhim o‘ringa ega. Musiqa dunyosiga ilk qadamlarini qo‘yayotgan, milliy musiqa cholg‘usini o‘rganishga havasmand bolalarning eng kamida yarmi rubob cholg‘usini tanlaydi. Hozirgi kunda

Respublikamizda faoliyat ko'rsatayotgan bolalar musiqa va san'at maktablarining Xalq cholg'ulari bo'limida tahsil olayotgan bolalarning 25%o dan ortig'i mana shu cholg'uni o'rganmoqda. Umumta'lim maktablarida milliy cholg'ularni tanlagani buni isbotlaydi. Rubob O'rta Osiyoning musiqiy an'analarida muhim o'rin egallaydi. Masalan: "Rubab is a common musical instrument of the peoples of Central Asia." – deb aytilgan.

O'zbekistonda rubob-"rubob/rubab" nazariy jihatdan kontakt qiluvchi cholg'a sifatida folklorda, ansambl musiqasida, shuningdek xalq musiqasi va professional musiqachilar tomonidan ishlatiladi. Shuningdek, u turli xalqlar o'rtasida madaniy aloqalarni ham shakllantirishga xizmat qilgan: cholg'u yaratuvchiligi (ustalar qo'l-mehnati), ijrochiligi va marosimlardagi roli bilan. Shunday qilib, rubob faqatgina musiqiy asbob emas, balki xalqlar o'rtasidagi madaniy almashinuv, tarixiy bog'liqlik va musiqiy identitet belgisi ham bo'lgan.

Qashqar rubobi (ba'zan "Kashgar rubab" deb ataladi) – masalan, "The Role of the Kashgar Rubobi in ..." maqolasida «hozirda uch asosiy tur: qashqar, Pomir, Afg'on ruboblari» qatorida sanalgan. Qashqar rubobi asosan xalq musiqasi, ansambl musiqasi va solo chalish uchun ishlatiladi. Masalan, "The Role of the Kashgar Rubobi..." maqolasida u xalqlar musiqasidagi o'rinini analiz qilgan deyiladi. Qashqar rubobi orqali O'zbekistonda va Markaziy Osiyoda musiqiy almashinuvlar, ustachilik traditsiyalari shakllangan. Masalan, miniatyuralarda rubob rasmlari topilganligi qayd etilgan. Biroq, bu turdagi cholganing ustalari, zarur ustaxona-mehnat hamon ko'p savollarga ega. YUNESKOning inskripsiyasida "instrument making is transmitted through hands-on practice, often as a family tradition". Savol: Nima uchun aynan qashqar rubobiga alohida e'tibor berilgan? Javobi: Ko'pincha bu rubob uzun bo'ynli va folk musiqaga mos ravishda soddaroq, shu bois xalq musiqasida kengroq ishlatilgan — bu O'zbekistonda ham kuzatiladi. (Masalan, O'zbek "prima, alto, tenor" rubob turlaridan biri deb hisoblanishi)

Afg'on rubobi – O'zbekiston va Atrof hududlarda "Afg'on rubob / rubab" deb ataladigan rubob bo'lib, ushbu instrument Afg'onistonda milliy cholg'u hisoblanadi. Afg'on rubobi pashtun hamda boshqa etnik musiqalarda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, klassik Afgʻon musiqasida ghazal va boshqa vokal ijro asosida bu cholgʻu asosiy akkompanimentli instrument boʻlib xizmat qiladi. Afgʻon rubobi xalqning madaniy identiteti bilan chambarchas bogʻliq. U nafaqat chalish instrumenti, balki “lion of instruments” (cholgʻularning “shahidi”) deb ham ataladi. Shuningdek, Afgʻon rubobining Oʻzbekistonda, Tojikistonda, Pokiston va Hindiston shimolida ham tarqalgani qayd etilgan.

Pomir rubobi (yoki “Pamiri rubab”) – xususan Tojikistonning Qoraloy (Gorno-Badakhshon) viloyatida uchraydigan cholgʻu. Pomir rubobi asosan dron va ritm akkompanimenti uchun ishlatiladi. Bu rubob talaffuzi jihatdan professional solist cholgʻusidan koʻra, xalq musiqasi, marosimlar, sheʼr va doston oʻqilishida qoʻshimcha instrument sifatida xizmat qiladi. Pomir musiqasi va uning cholgʻu anʼanalari alohida sharoatda – togʻ hududlarida, toliq etnik madaniyat bilan bogʻliq holda rivojlangan. Shunday qilib, Pomir rubobi Oʻrta Osiyo ichida etnik jihatdan kamroq tarqalgan, ammo mahalliy hududlarda mustahkam oʻrin egallagan.

Rubob Oʻrta Osiyo xalqlari musiqasida bir necha jihatdan muhim. Ushbu cholgʻu – anʼanaviy ustalar qoʻl mehnati bilan yaratilgan va chalish sanʼati nasldan-naslga oʻtgan. YUNESKO inskripsiyasida bu jihat alohida taʼkidlangan. Afgʻon rubobi Pashtun musiqasi bilan bogʻliq boʻlsa, Pomir rubobi mahalliy tajik-pamirlarga xos musiqiy kontekstda xizmat qiladi. Qashqar rubobi, Pomir rubobi va boshqa shakllar orqali Oʻrta Osiyo ichida turli etnik guruhlar (uzbek, tajik, uygʻur, afgʻon) musiqiy jihatdan bir-biriga yaqinlashgan.

Rubobning ayrim shakllari bugungi kunda bir necha muammolarga duch kelmoqda: ustalar sonining kamayishi, material va cholgʻu yasash anʼanalarining zaiflashuvi, yosh avlodning boshqa zamonaviy cholgʻularga (elektr gitaralar, klaviaturalar va h.k.) koʻchishi. Bundan tashqari, hududiy konfliktlar, migratsiya va global musiqiy oqimlar ham anʼanaviy musiqaning joylashuvi va rivojini qiyinlashtirmoqda.

Shu bois, anʼanaviy cholgʻu sanʼati, musiqa maktablari, musiqa folklori markazlari orqali rubob chalish va yasash anʼanalarini saqlab qolish, xalqaro aloqalarni mustahkamlash muhimdir.

Hozirgi kunda respublikamizning xududlarida bolalar musiqa va san'at maktablarida Respublika ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida, madaniyat va san'at kollejlarida hamda oliy ta'lim muassasalarining musiqa yo'nalishlarida rubob cholg'usi bo'yicha yoshlarga ta'lim berib kelinmoqda.

Ushbu darslar orqali yosh avlodga rubobning ijrochilik sir-asrorlari, uning tarixiy madaniy ahamiyati va texnik imkoniyatlari chuqur o'rgatilmoqda.

Rubobsimon cholg'ular oilasi O'rta Osiyo xalqlari madaniyatida eng qadimiy va serqirra musiqa an'analaridan biri sifatida muhim o'rin tutadi. Bu cholg'ular faqat musiqiy asbob sifatidagina emas, balki xalqlarning tarixiy xotirasi, ma'naviy merosi va milliy o'zligining ifodachisi sifatida ham qadrlanadi. Qashqar, Afg'on va Pomir ruboblarining shakl, tuzilma va ijro uslublaridagi o'ziga xosliklar ularning turli madaniy muhitlarda shakllanib, lekin umumiy ildizdan o'sib chiqqanini ko'rsatadi. Qashqar rubobi – Sharqiy Turkiston hududida shakllangan, nafis tovush tembri va nozik ijro texnikasi bilan ajralib turadi. Afg'on rubobi esa keng diapazoni, chuqur rezonansi va jo'shqin ijro uslubi bilan Afg'oniston xalqining musiqiy ruhini ifoda etadi. Pomir rubobi esa tog'li hududlarning o'ziga xos tabiiy muhitida sayqal topgan, xalq og'zaki ijodining ajralmas qismiga aylangan. Bu uch turdagi ruboblar orasida shakliy farqlar bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy jihatlar – torlar soni, rezonans qutisining o'lchamlari, tovush hosil qilish mexanizmi va eng muhimi, ularning xalqning ruhiy dunyosi bilan uzviy bog'liqligidir. Rubob orqali nafaqat kuylar, balki butun bir xalqning tarixiy kechinmalari, quvonch va izzatoblari ifodalanadi. Bugungi kunda rubobsimon cholg'ularni o'rganish, ularning ijrochilik an'analarini saqlab qolish va yosh avlodga o'rgatish O'rta Osiyo madaniy merosining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu cholg'ularni ilmiy tadqiq etish nafaqat musiqashunoslik uchun, balki xalqlarning madaniy aloqalarini, umumiy estetik qadriyatlarini chuqurroq anglash uchun ham katta ahamiyatga ega.

Shunday qilib, rubobsimon cholg'ular oilasi — O'rta Osiyo xalqlari o'rtasidagi madaniy bog'liqlikni, musiqiy fikrlashning tarixiy taraqqiyotini va ijodiy izlanishlarning davomiyligini ifoda etuvchi noyob hodisadir. Ularning har bir turi

mintaqaning musiqiy merosida o'z o'rniga ega bo'lib, bugungi kunda ham xalq musiqa madaniyatining jonli timsoli sifatida qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nazarov O. Xalq cholg'ularida ijrochilik (Rubob) – Toshkent, 2018y.
2. Nurmatov X. Rubob darsligi. – Toshkent, 1993-y.
3. Qosimov R. An'anaviy rubob ijrochiligi – Toshkent, 1999-y.
4. Vaisov M. An'anaviy rubob – Toshkent, 2022-y
5. Art of crafting and playing rubab/rabab.

UNESCO Intangible Cultural Heritage List.

URL: <https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-crafting-and-playing-rubab-rabab-02143>

6. Kashgar Rubab (Rawap).

The Shahnameh Guide to the Lutes of Central Asia.

URL: https://shahnameh.netlify.app/rubab_kashgar.htm

7. The Role of the Kashgar Rubobi in the Development of Musical Art.

International Journal of Innovations in Science and Education (IJISE).

URL: <https://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/download/937/809/904>

8. The Rubab – National Instrument of Afghanistan.

The Music Room, Wembley (TMRW).

URL: <https://www.tmrwembley.com/about-rubab>

9. Rubab and Other Uzbek Musical Instruments.

Central Asia Guide.

URL: <https://central-asia.guide/uzbekistan/uzbek-culture/uzbek-music/>

10. Organology: Musical Instruments Encyclopedia – Rebab.

Organology.net – Musical Instrument Classification Resource.

URL: <https://organology.net/instrument/rebab/>

11. Comparative Analysis of Rubab Variants (Kashgar, Pamir, Afghan).

Peerian Journal of Musicology.

URL: <https://www.peerianjournal.com/index.php/czjmi/article/download/88/67>

DUNYO XALQLARI CHANGSIMON CHOLG'ULARI

Anotatsiya: *Mazkur maqolada dunyo xalqlarining changsimon cholg'ulari — Hammered Dulcimer, Yangqin, Santoor, Cimbalom, Khîm, Santur va Chang cholg'ulari haqida ma'lumot berilib, ularning tuzilishi, diapazonlari hamda ijrochilik xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu cholg'ulardagi ilg'or jihatlarni milliy chang cholg'usini takomillashtirishda qo'llash imkoniyatlari ko'rsatib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *changsimon cholg'ular, diapazon, ijrochilik, milliy cholg'u, tayoqchalar, torlar.*

Annotation: *The article provides information about the hammered string instruments of different nations — Hammered Dulcimer, Yangqin, Santoor, Cimbalom, Khîm, and Santur. Their structure, range, and performance features are analyzed in detail. The article also highlights the possibilities of applying the advanced characteristics of these instruments to improve the national chang instrument.*

Keywords: *hammered string instruments, range, performance, national chang instrument, mallets, strings.*

Аннотация: *В статье представлена информация о щипково-ударных музыкальных инструментах различных народов — Hammered Dulcimer, Yangqin, Santoor, Cimbalom, Khîm и Santur. Проанализированы их конструкция, диапазон и особенности исполнения. Также показаны возможности использования передовых особенностей этих инструментов для совершенствования национального инструмента чанг.*

Ключевые слова: *щипково-ударные инструменты, диапазон, исполнение, национальный чанг, палочки, струны.*

Kirish: Musiqa insoniyat tarixida eng qadimgi va eng chuqur madaniy qatlamlardan biri sifatida shakllangan bo'lib, u jamiyatning ijtimoiy, ma'naviy va estetik hayotida muhim o'rin tutadi. Musiqa cholg'ularining taraqqiyoti esa insoniyatning texnik, estetik va ijodiy imkoniyatlarini yorituvchi muhim ko'rsatkichlardan biridir. Cholg'ular ichida changsimon cholg'ular alohida guruhni tashkil etadi. Bu turdagi cholg'ular o'zining noyob tuzilishi, tovush tembri, ijro texnikasi va tarixiy ildizlari bilan ajralib turadi. Ular ko'plab xalqlarning milliy musiqa madaniyatida o'ziga xos o'rin egallab, bugungi kungacha saqlanib kelgan.

Changsimon cholg'ularning nomlanishi turli hududlarda turlicha bo'lishiga qaramay, ularni birlashtiruvchi asosiy belgilar mavjud: ularning tovushi cho'plar, bolg'achalar yoki maxsus tayoqchalar yordamida metall yoki ichak simlarga urish orqali hosil qilinadi. Bunday ijro usuli torli cholg'ular orasida o'ziga xos va o'ziga yarasha murakkablikka ega. Changsimon cholg'ularning ilk namunalari miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Arxeologik topilmalar, qadimgi tasviriy san'at namunalarida ushbu cholg'ularga o'xshash asboblarning tasviri mavjud bo'lib, ular insoniyatning ilk sivilizatsiyalari — Mesopotamiya, Fors, Xitoy va Hindiston hududlarida paydo bo'lganini ko'rsatadi.

Tarixiy manbalarga ko'ra, changsimon cholg'ular Sharq va G'arb madaniyatlari o'rtasida madaniy almashinuv jarayonlari davomida keng tarqalgan. Ipak yo'li orqali Sharqiy Osiyo, Markaziy Osiyo, Yaqin Sharq, Kavkaz, Yevropa va hatto Shimoliy Amerikagacha yoyilib, har bir hududda mahalliy musiqa an'analari va ijrochilik uslublari bilan uyg'unlashgan holda turli nom va shakllarda shakllangan. Masalan, Xitoyda — yangqin, Hindistonda — santoor, Markaziy Osiyoda — chang, Yevropada — hammered dulcimer va cimbalom, Vetnamda — khim, Eron va Arab dunyosida esa o'ziga xos variantlari mavjud.

Changsimon cholg'ularning shakli, diapazoni, simlar soni, sozlash tizimi hamda ijro texnikasi xalqlarning musiqa an'analari va texnik imkoniyatlariga qarab farqlanadi. Shunga qaramay, ularning barchasida rezonansli quti va uning ustiga tortilgan parallel yoki ko'p qatlamli simlar mavjudligi, tovush chiqarishning urish usuliga asoslanganligi umumiy xususiyat sifatida saqlanib qolgan. Bu esa changsimon cholg'ularni torli cholg'ular orasida alohida ilmiy tadqiqot obyekti sifatida ko'rsatadi.

Asosiy qism: Changsimon cholg'ular juda ko'p mamlakatlarda keng tarqalgan bo'lib hozirgacha qo'llanilib keladigan turlari haqida birma bir yozib o'tamiz.

1. Hammered Dulcimer cholg'usi.

Bolg'ali dulcimer - bu torli-zarbli cholg'u asbobi bo'lib, odatda trapetsiyasimon rezonansli tovush platasi ustiga tortilgan torlardan iborat. Hammered dulcimer musiqachi oldiga qo'yiladi, u ko'proq an'anaviy uslublarda polda oyoqlarini

chalishtirib o'tirishi yoki zamonaviyroq uslubda oyoqlari bilan yog'och tayanchda turishi yoki o'tirishi mumkin. Ijrochi har bir qo'lida kichik qoshiq shaklidagi to'qmoq yoki bolg'ani ushlab, torlarga zarba beradi. Grek-rimcha dulcimer "shirin qo'shiq" so'zi lotincha dulcis ("shirin") va yunoncha melos (μέλος, "qo'shiq") so'zlaridan kelib chiqqan. Torlar kichik bolg'alar bilan chalinadigan dulcimer torlar chertiladigan psalteriyadan kelib chiqqan. Iroq, Hindiston, Eron, Janubi-G'arbiy Osiyo, Xitoy, Koreya va Janubi-Sharqiy Osiyoning bir qismi, Markaziy Yevropa (Vengriya, Sloveniya, Ruminiya, Slovakiya, Polsha, Chexiya, Shveytsariya, Avstriya va Bavariya), Bolqon, Sharqiy Yevropa (Ukraina va Belorussiya) va Skandinaviyada bolg'ali dulsimer va boshqa shunga o'xshash cholg'ular an'anaviy ravishda chalinadi. Cholg'u Buyuk Britaniyada (Uels, Sharqiy Angliya, Nortumbriya) va Qo'shma Shtatlarda ham chalinadi, u yerda uning xalq musiqasida an'anaviy qo'llanilishi 20-asr oxirida qayta tiklandi.

Santur, bolg'alangan dulsimerning bir turi, Yaqin Sharqdan kelib chiqqan. Eng qadimgi dalillar miloddan avvalgi 669-yilga oid Ossuriya va Bobil tosh o'ymakorligi bo'lib, unda cholg'u ijrochisining bo'yniga osilgan holda chalingan. Ushbu cholg'u Yaqin Sharqning turli joylariga sotilgan va sayohat qilingan. Musiqachilar asrlar davomida asl dizaynni o'zgartirib, keng ko'lamli musiqiy gammalar va sozlamalarni yaratdilar. Bobil santuri arfa, yangqin, klavesin, qonun, cimbalom va bolg'alangan dulcimerlarning ajdodi edi. G'arbiy Yevropada bolg'alangan dulcimer birinchi marta XV asr boshlarida matnli va ikonografik manbalarda paydo bo'lgan. Bolg'alangan dulcimer o'rta asrlarda Angliya, Fransiya, Italiya, Germaniya, Gollandiya va Ispaniyada keng qo'llanilgan.

Bugungi kunda hammered dulcimer dunyoning ko'plab davlatlarida qayta tiklangan xalq cholg'ularidan biridir. Festival va konsertlarda, shuningdek kelt musiqasi ansambllarida tez-tez uchraydi. Yengil, shaffof tembri uni vokal va boshqa torli cholg'ular bilan uyg'unlashtirishga qulay qiladi.

Hammered dulcimer o'zining shirin va tiniq tovushi, ritmik imkoniyatlari bilan asrlar davomida xalq musiqasida alohida o'rin tutib kelayotgan qadimiy torli cholg'udir. U

Yevropa va Shimoliy Amerikada hali ham jonli ijro an'analarini saqlab, o'ziga xos madaniy boylik sifatida qadrlanadi

2. Yangqin.

Trapetsiyasimon yangqin - xitoycha cholg'u bo'lib, ehtimol Eron santuridan yoki Yevropa dulcimeridan kelib chiqqan. U "olqishlangan." degan manoni anglatadi Yang ch'in deb ham yoziladi. Turli xildagi bolg'alangan dulcimerlar hozirda nafaqat Xitoyda, balki Sharqiy Yevropa, Yaqin Sharq, Hindiston, Eron va Pokistonda ham juda mashhur. Cholg'ular ba'zan "santoor" va "simbalom" nomlari bilan ham tanilgan. Bu cholg'u Khim nomi bilan tanilgan Tailand klassik cholg'usiga ta'sir ko'rsatgan. Yangqin an'anaviy ravishda bronza torlar bilan jihozlangan, bu esa cholg'uga yumshoq tembr bergan. Cholg'uning bu shakli hozirgi kunda ham vaqti-vaqti bilan hudie qin cholg'usida eshitiladi. shuningdek, ba'zi kanton musiqasi va Chaozhou musiqa guruhlarida ijro etilgan. Tailand va Kambodja kximlari tuzilishi jihatidan deyarli bir xil bo'lib, bu xalqlarga janubiy Xitoy musiqachilari tomonidan kiritilgan. Biroq, 1950-yillardan beri cholg'uga yorqinroq va balandroq ohang berish uchun po'lat qotishmali torlar (bas tovushlari uchun mis o'ralgan po'lat torlar bilan birgalikda) ishlatilgan. Zamonaviy yangqing beshtagacha ko'priklar qatoriga ega bo'lishi va xromatik tarzda joylashtirilishi mumkin. Uch va undan ortiq ko'priqli an'anaviy cholg'ular ham hali ham keng qo'llaniladi. Cholg'uning torlari rezina uchli ikkita yengil bambuk tayoqchalar (bolg'alar deb ham ataladi) bilan uriladi. Professional musiqachi ko'pincha biterlarning bir nechta to'plamini olib yuradi, ularning har biri G'arb zarbli cholg'ularining baraban tayoqchalari kabi cholg'udan biroz boshqacha ohang chiqaradi. Yangqin yakkaxon cholg'u sifatida ham, ansambllarda ham qo'llaniladi. Tarixchilar asbobning Xitoyga qanday kirib kelganini tushuntirish uchun bir nechta nazariyalarni taklif qilishadi: cholg'u quruqlik orqali, Buyuk ipak yo'li orqali olib kirilgan bo'lishi mumkinligi; u dengiz orqali, Guanchjou porti (Kanton) orqali olib kirilgan; yoki uni chet elliklarning ta'sirisiz xitoyliklarning o'zlari ixtiro qilganlar.

"Yangqin" so'zi tarixan ikki xil yozilgan bo'lib, "yang" uchun xitoycha har xil belgilar ishlatilgan. Oldingi versiyadagi "yang" "chet ellik" degan ma'noni

anglatuvchi 洋 harfi bilan yozilgan. Keyinchalik u 1910-yilda “olqishlangan” degan ma’noni anglatuvchi “yang” (揚) harfiga o’zgartirildi. Yanchinning xitoylar bilan qanday aloqada bo’lganligi haqidagi yana bir nazariya Mo’g’ulistondan Buyuk Ipak yo’li orqali amalga oshirilgan. Buyuk Ipak yo’li Xitoydan Yaqin Sharqqa, shu jumladan Erongacha (Eron) deyarli 5000 milga cho’zilgan. Eron santuri qadim zamonlardan beri mavjud. Agar biron bir dulcimer Xitoyga quruqlik orqali ta’sir o’tkazishi kerak bo’lsa, bu vosita bo’lishi mumkin.

Tarixchilarning ta’kidlashicha, yangqin portugallar, inglizlar yoki gollandlar Xitoyga mahalliy aholi uchun ijro etgan dulcimer ijrochisini olib kelganlarida paydo bo’lgan bo’lishi mumkin. Zamonaviy yangqing odatda jami 144 ta torga ega bo’lib, har bir tovush balandligi tovush balandligini oshirish uchun har bir kursda 5 tagacha torga ega. Torlar har xil yo’g’onlikda bo’lib, bir uchi vintlar bilan, ikkinchi uchi esa sozlash qoziqlari bilan bog’lanadi. Qoziq va vintlar ijro paytida sharnirli panel bilan yopiladi. Bu panel sozlash paytida ochiladi va sozlash kalitlariga kirishga imkon beradi. Yangqingda odatda to’rt-beshta ko’prik bo’ladi. O’ngdan chapga qarab ular: bas ko’prik, “o’ng ko’prik” tenor ko’prik, “chap ko’prik” va xromatik ko’prik. Chalish paytida ko’priklarning chap tomonidagi torlarni chertish kerak. Lekin “xromatik ko’prik”dagi torlar o’ng tomonda, “chap ko’prik”dagi torlar esa ko’prikning ikki tomonida chalinishi mumkin.

Bolg’alar egiluvchan bambukdan yasalgan bo’lib, bir uchi yarmigacha rezina bilan qoplangan. Ularning o’ziga xos tuzilishi tufayli ikkita usul mavjud: kichik tomoni bilan yumshoqroq tovush uchun va bambuk tomoni bilan qarsildoq, zarbliroq tovush uchun. Fǎnzǔ deb nomlanuvchi bu usul yangchinning yuqori qismlarida eng yaxshi qo’llaniladi. Bundan tashqari, tayoqchalarning uchlari bilan torlarni chertish mumkin, bunda sanchuvchi aniq tovush hosil bo’ladi. Glissandoni, shuningdek, tayoqchalarning uchlarini torlar bo’ylab yuqoriga yoki pastga yurgizish orqali ham amalga oshirish mumkin.

Yangqin cholg’usi ovozinig tiniqligi imkoniyatlarining kengligi va cho’ziqligi bilan boshqa Xitoy cholg’ularidan ajralib turadi.

3. Santoor

Hind santoor asbobi trapetsiya shaklidagi cholgʻu bolʻib Eron santurining oʻzgarishidir. Cholgʻu odatda yongʻoq yogʻochidan yasalgan va 25 ta koʻprikka ega. Har bir koʻprikda 4 tadan tor boʻlib, jami 100 ta tor boʻladi. Bu Jammu va Kashmirda anʻanaviy cholgʻu boʻlib, qadimgi davrlarga borib taqaladi. U qadimgi sanskrit matnlarida Shatha Tantri Veena deb nomlangan. Qadimgi sanskrit matnlarida u shatatantri vina (100 torli vina) deb atalgan.

Kashmirda santur xalq musiqasiga joʻr boʻlish uchun ishlatilgan. U Sufiana Mausiqi deb nomlanuvchi musiqa uslubida ijro etiladi. Baʼzi tadqiqotchilar uni Mesopotamiya davrida (miloddan avvalgi 1600-900 yillar) chalingan ibtidoiy cholgʻuning improvizatsiya qilingan versiyasi sifatida koʻrsatishadi.

Soʻfiy mistiklar uni oʻz madhiyalariga joʻr boʻlish sifatida ishlatishgan. Hind santoorida maxsus shakldagi toʻqmoqlar (mezrab) yengil boʻlib, koʻrsatkich va oʻrta barmoqlar orasida ushlab turiladi. Oddiy santur uchta oktava diapazonini taʼminlaydigan ikkita koʻprik toʻplamiga ega.

Hind santouri koʻproq toʻgʻri burchakli boʻlib, odatda 72 ta torga ega boʻlgan fors hamkasbiga qaraganda koʻproq torlarga ega boʻlishi mumkin. Santourga juda oʻxshash musiqa asboblari anʻanaviy ravishda butun dunyoda qoʻllaniladi. Trapetsiyasimon karkas odatda yongʻoq yoki zarang yogʻochidan tayyorlanadi. Yuqorigi va pastki taxtalar baʼzan faner yoki shpon boʻlishi mumkin. Yuqori taxtada, shuningdek, tovush paneli deb ham ataladi, koʻndalang tortilgan metall torlarni joylashtirish uchun yogʻoch koʻpriklar qoʻyilgan. 3 yoki 4 tadan qilib guruhlangan torlar asbobning chap tomonidagi mix yoki toʻgʻnogʻichlarga bogʻlanadi va oʻng tomondagi koʻprikchalar ustidagi tovush taxtasi ustidan tortiladi. Oʻng tomonda, odatda maʼlum boʻlganidek, poʻlat sozlash qoziqlari yoki sozlash toʻgʻnogʻichlari mavjud boʻlib, ular torlarning har bir birligini kerakli musiqiy notaga yoki chastotaga yoki balandlikka sozlash imkonini beradi. Santur ardha-padmasana deb ataladigan asanaga oʻtirib, uni tizzaga qoʻyib chalinadi. Ijro paytida keng tomoni sozandaning beliga yaqinroq, qisqaroq tomoni esa sozandadan uzoqda boʻladi. U ikki qoʻl bilan ushlab turiladigan bir juft yengil yogʻoch toʻqmoqlar bilan oʻynaladi. Santoor nozik

asbob bo‘lib, yengil zarbalar va sirpanishlarga sezgir. Shtrixlar har doim torlarda ko‘priklarga yaqinroq yoki ko‘priklardan biroz uzoqroq joyda ijro etiladi: uslublar turli ohanglarni keltirib chiqaradi. Bir qo‘ldagi zarbalarni boshqa qo‘l bilan to‘xtatish mumkin, buning uchun kaft yuzidan foydalanib, xilma-xillik yaratish mumkin.

4. Khim.

Kxim Mesopotamiya yoki forslarning santuridan olingan torli musiqa asbobi. Bu bolg‘alangan Dulcimer yoki Cimbalomga o‘xshaydi. Bu cholg‘u Tailandga Xitoydan kiritilgan. U yumshoq ohang hosil qilish uchun uchlarida yumshoq charm bo‘lgan ikkita egiluvchan bambuk tayoqchasi bilan chalinadi. Bu asbobni kimdir polda o‘tirgan holda yoki stulda o‘tirib yoki kimdir stendda turgan holda tik turib chalish mumkin. Xim chalganda yorqin va ifodali ovoz chiqaradi. U yog‘ochdan yasalgan bo‘lib, mis torlari cholg‘u asbobi bo‘ylab yotqizilgan.

Avstraliyada tug‘ilgan musiqachi va vokal rassomi Liza Jerrard kim bolg‘alangan dulcimerdan foydalanishga ixtisoslashgan bo‘lib, uning musiqasini bir nechta albomlarda namoyish etadi va gastrol safarlarida cholg‘u bilan jonli ijro etadi. Kim Min-Qing sulolasi (1368-1911) davrida Xitoyga Erondan kelgan va shimoli-sharqiy Guandunda mashhur bo‘lgan. Ayutthaya davrining oxirida Tailand xalqi Xitoydan kimning dastlabki versiyalarini qanday qurish va chalish bo‘yicha bilimga ega bo‘lgan. Ushbu cholg‘u mashhurligining oshishi bilan birga, xitoylik savdogarlar bilan savdo kelishuvlarida turli xil tovarlar bilan birga kelgan. Xitoy operasining mashhurligi ortib borayotgan bir paytda, cholg‘u opera guruhida qo‘llanilishi tufayli mashhur bo‘ldi va bu Tailand xalqini kxim bilan yanada tanishtirishga yordam berdi. Kxim 1970-2004-yillarda ayniqsa mashhur cholg‘u bo‘lgan, chunki u keyinchalik drama seriyasi va film sifatida ishlab chiqarilgan Tailand romani Khu Kamning markaziy qismi bo‘lgan. Bosh qahramon kimni juda yaxshi o‘ynay olardi va moslashtirishlar “Nang Kruan” qo‘shig‘i bilan cholg‘uni ommalashtirdi.

Luang Pradit Pairroh jamg‘armasi kabi Kximni saqlab qolgan ko‘plab odamlar bor va ba’zi maktablar hatto Kximni Tailand musiqa darslarida asosiy o‘quv dasturining bir qismi sifatida kiritgan. Bu shakl eng kichik o‘lcham bo‘lib, 7 ta nota (kximda bir nota 3 ta torning bir-biriga qo‘shilishini anglatadi) va 42 ta torli ikkita

ko'prikni o'z ichiga oladi. Bu shakl Xitoydan kelgan asl shakldir. O'tmishdan to hozirgi kungacha bu shaklning mashhurligi tobora ortib bormoqda. Ba'zilar ikkita ko'prik va 9, 11 yoki 15 notaga ega bo'lgan kximning kattaroq o'lchamidir. Ushbu trapetsiya shaklidagi kximni ko'tarib yurish juda qulay, chunki u ko'chma kximni ko'tarib yurish oson. Bu ikkita ko'prik, 7 nota va 42 torli eng so'nggi dizayn bo'lib, u fancy khim deb ham ataladi. Bu shakl ko'pincha to'q yoki yorqin rangga bo'yaladi va kxim chaladigan bolalar odatda qutiga multfilm stikerini yopishtiradilar. U bolalar uchun juda jozibali, chunki ular uchun o'yinchoqqa o'xshaydi va bu shaklning o'lchami kichik bolalar uchun ham mos keladi. Ko'prik torli musiqa asbobi uchun yog'och qurilma bo'lib, u torlarni ushlab turadi va tebranishni torlardan asbobning boshqa tuzilmasiga o'tkazadi. Kximda ikkita ko'prik bor va turli xil kximlardagi ko'prik asoslarida ko'plab yozuvlar mavjud. Darslarni boshlash uchun boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida mashhur bo'lgan standart o'lcham. Pastki nota A2 chap tomon, bas ko'prik. O'rta nota A3 o'ng tomoni, skripka ko'prigi. Yuqori nota A4 chap tomoni, trebl ko'prigi 66 torli kxim - katta va juda og'ir cholg'u. Bu xildagi kximni chaladigan kishilar ijrochilik mahorati yuksak darajada bo'lgan sozanda bo'lishi kerak. Uni xalqaro miqyos darajasiga sozlash mumkin, chunki unda ko'plab torlar mavjud. Bu professional musiqachilar uchun mo'ljallangan va faqat maxsus tadbirlar uchun ishlatiladi. Tushirish shtiftlari tovush qutisining chap tomonida, sozlash shtiftlari esa o'ng tomonida joylashgan. Har bir tomonda 42 ta to'g'nag'ich bor. Ushbu asbobni sozlamoq juda oson, lekin ko'p vaqt talab qiladi. O'yinchi yon tomonlardan yuqoriga chiqib turadigan barmoqlarga kalitning bir turini o'rnatadi, lekin barmoqlarni faqat o'ng tomonga buradi. Chap tomondagi shtiftlarni burash ipning uzilishiga olib kelishi mumkin.

Keyin ijrochi kalitni buraydi, u ipni kerakli balandlikkacha taranglashtiradi yoki bo'shatadi. Kximning tori 24 kalibrli latun ipdan iborat. U tovush qutisining chap tomonidagi ilgaklarga o'rnatiladi. Kximda 14 ta torlar guruhi bo'lib, har bir guruhda 3 tadan tor bor. Hammasi bo'lib kximda 42 ta tor bor.

5. Santur

Santur Forsda va uning mintaqasida ixtiro qilingan va rivojlantirilgan. Uning eng qadimgi belgisi Ossuriya va Bobil tosh o'ymakorligidan (miloddan avvalgi 669-yil) kelib chiqqan; u cholg'uni ijrochining bo'yniga osilgan holda chalishni ko'rsatadi.

Bu cholg'u Yaqin Sharqning turli mintaqalarida tarqalgan va rivojlangan. Musiqachilar asrlar davomida asl dizaynni o'zgartirib, keng ko'lamli musiqiy gammalar va sozlamalarni yaratdilar. Birinchi santurlar, ehtimol, yog'ochdan, ehtimol tosh elementlari va echki ichak iplaridan yasalgan. Habib Hasan Tumaning so'zlariga ko'ra, Bobil santuri arfa, yangqin, klavesin, qonun, cimbalom va bolg'alangan dulcimerlarning ajdodi bo'lgan.

“Santur” nomi forscha santirdan kelib chiqqan bo'lishi mumkin, yunoncha “psalterion” so'zidan olingan. Oval shaklidagi tayoqchalar patsimon bo'lib, bosh, ko'rsatkich va o'rta barmoqlar orasida ushlab turiladi. Oddiy fors santuri to'qqizta ko'prikdan iborat ikkita to'plamga ega bo'lib, taxminan uchta diatonik oktava diapazonini ta'minlaydi. tayoqchalarlar yog'ochdan yasalgan bo'lib, uchlari paxta yoki kigiz bilan o'ralgan yoki o'ralmagan bo'lishi mumkin.

O'ng qo'ldagi simlar latun yoki misdan, chap qo'ldagi simlar esa po'latdan yasaladi. Jami 18 ta ko'priksanturni uchta pozitsiyaga ajratadi. Har bir ko'priksantur ustida cholg'uning o'ng va chap tomonlari bo'ylab gorizontallay yo'nalishda bir xil sozlangan to'rtta tor kesishadi. To'qqizta balandlikdan iborat uchta bo'lim mavjud: har biri bas, o'rta va yuqori oktava uchun, chap ko'priklar orqasida chaqiriladi, jami 27 ta tovushni o'z ichiga oladi. Yuqoridagi “F” tovushi ikki marta takrorlanib, santurda jami 25 ta alohida tovush hosil qilinadi. Fors santuri asosan fors klassik musiqasining 12 ta modusiga (dastgoh) belgilangan 1/4 tonlardan foydalangan holda turli xil diatonik gammalarga sozlangan. Bu 12 dastgoh fors mumtoz musiqasining repertuari bo'lib, Radif nomi bilan mashhur. Iroq santuri Mesopotamiyada ishlab chiqarilgan cholg'udir. Bu yong'oq tanasi va 92 ta po'lat (yoki bronza) torlari bo'lgan trapetsiyasimon quti sitra. To'rtta-to'rtta bo'lib bir xil tovushga sozlangan torlar “mizrob” deb ataluvchi ikkita yog'och to'qmoq bilan uriladi. Ushbu 23 ta torlar to'plamining sozlanishi pastki yakah (G) dan javob husayni (A) gacha cho'ziladi.

Ko'priklar dama (Iroq arabchasida "shaxmatchilar") deb ataladi, chunki ular piyodalarga o'xshaydi.

6. Simbalom

Simbalom - yuqori qismida metall torlar tortilgan va ostida dempfer pedali bo'lgan oyoqlari katta trapetsiyasimon qutidan iborat bo'lgan changsimon cholg'ular turi.

U 1874-yilda Budapeshtda V. Yozef tomonidan Markaziy va Sharqiy Yevropada allaqachon mavjud bo'lgan bolg'alangan dulcimer cholg'ulariga o'zgartirishlari asosida ishlab chiqilgan va yaratilgan. Bugungi kunda cholg'u asosan Vengriya, Slovakiya, Moraviya, Belarus, Ruminiya, Moldova va Ukrainada chalinadi.

Simbalom odatda ikkita tayoqchani, ko'pincha paxta bilan o'ralgan uchlari bilan, cholg'uning tepasida joylashgan torlarga urish orqali ijro etiladi. Po'lat naycha torlari 4 tadan bo'lib joylashadi va bir xil sozlanadi. Mis bilan to'qilgan bas torlari 3 tadan bo'lib joylashtirilgan va ular ham bir xil sozlangan.

U 1873-yilda Vena Butunjahon ko'rgazmasida ba'zi yaxshilanishlar bilan dastlabki prototipini namoyish etib, tomoshabinlarning olqishiga sazovor bo'ldi va József Zichy, Gyula Andrásy va qirol Franz Joseph kabi yuqori martabali venger siyosatchilarining e'tiborini tortdi. Keyin u o'z dizaynini o'zgartirish va takomillashtirish ustida ishlashni davom ettirdi. U torlarning uzunligini uzaytirdi va ohang va musiqiy diapazonni yaxshilash uchun ko'priklarning holatini qayta loyihalashtirdi. U torlarning jaranglashini ko'proq nazorat qilish imkonini beradigan og'ir damperlarni va asbob ichidagi metall tirgakni qo'shdi, bu uning barqarorligini oshiradi. Bu ancha katta asbobni qo'llab-quvvatlash uchun to'rtta ajraladigan oyoq qo'shildi; uning folklor o'tmishdoshlari odatda bochka yoki stolda chalingan. Schunda 1874-yilda o'zining kontsert cimbalomini seriyali ishlab chiqarishni boshladi va ularni Pestdagi Budapesht opera teatrining qarama-qarshi tomonidagi Hajós utcada joylashgan pianino do'konida ishlab chiqardi. U, shuningdek, o'zining yangi cholg'usini ommalashtirish uchun ijro usuli va maktabini ishlab chiqishni boshladi va oxir-oqibat taniqli musiqachi va pedagog Geza Allagani usul kitoblarini nashr etish uchun yolladi.

Frans List kabi taniqli venger musiqachilari cholgʻu va uning imkoniyatlariga tobora koʻproq qiziqish bildirishdi. Cholgʻu tezda burjuaziya, shuningdek, loʻli musiqachilar orasida mashhur boʻldi va 1906-yilga kelib Schunda oʻn mingdan ortiq cholgʻu asboblari ishlab chiqardi. Shundan boshlab konsert cholgʻulari toʻliq xromatikdir. Schunda sozlash tizimi toʻrt oktava va katta 3 dan iborat standart balandlik diapazonini oʻrnatdi; C dan E gacha choʻziladi (Helmholtz balandlik notatsiyasi). Simbalom oʻz rivojlanishini davom ettirdi va zamonaviy kontsert asboblari koʻpincha yanada kengaytiriladi va Shundaning dizaynidan tashqari koʻplab takomillashtirishlarga ega. Ushbu cholgʻular endi A dan A gacha boʻlgan beshta toʻliq xromatik oktavaga choʻzilgan balandlik diapazoniga ega boʻlishi mumkin. Zamonaviy cimbalomchilar kichikroq asboblari ham yasashadi. Ular Schundaning asl kontsert sxemasining kamroq ogʻirlikdagi versiyalaridan tortib, haqiqatan ham koʻchma, toʻliq xromatik cimbalomlarga (ular Schundaning imzoli sozlash sxemasi va notalar joylashuvidan foydalanadi, ammo basda qisqartirilgan diapazon bilan). Zamonaviy ustalar ham yangi va anʼanaviy xalq cholgʻularini yasashda davom etmoqdalar. 1950-yillardan 1980-yillargacha Ukrainada kontsert cimbalomining kichikroq, koʻchma versiyasi ishlab chiqarilgan boʻlib, u olinadigan oyoqlar va damperlar bilan birga kelgan, ammo kattaroq kontsert asbobiga qaraganda osonroq olib yurilishi mumkin edi. Bu cholgʻular Chernigov zavodi va Melnitso-Podilsk xalq cholgʻulari ustaxonasi tomonidan ishlab chiqarilgan boʻlib, u yerda boshqa koʻplab turdagi xalq cholgʻulari ham ishlab chiqarilgan.

7. Chang.

Chang deb - dastavval bugungi qutisimon shakldagi chang cholgʻumiz emas, balki oʻz davrida ijrochilik amaliyotida qoʻllanilgan Oʻrta Osiyo arfasi shu nom bilan atalgan. Arfa cholgʻusi jahonning deyarli barcha xalqlarida bir qancha koʻrinishlarda mavjud boʻlgan, biroq ular orasida egik shakldagi arfa «chang» deb atalib, olimlar fikriga koʻra, eng mashhur turi boʻlgan. Arfasimon chang Sharq xalqlarining qadimiy cholgʻulari sirasiga kirib, asrlar davomida nomalumi ijodkor xunarmandlar tomonidan yaratib kelingan.

“Chang” pahlaviy va forsiy tillarga mansub atama bo‘lib, u asrlar davomida bir necha ma’nolarni anglatgan. Ma’ishiy hayotda “chang” so‘zi ostida “gard, to‘zon” tushunilgan. To‘zon deganda tasavvurimizda shamol natijasida hosil bo‘lgan aylana, shoxlari egilgan daraxtlar, qaddi bukilgan o‘t-o‘lanlar gavdalanadi ya’ni egik shaklda bo‘lgan ko‘rinish namoyon bo‘ladi. Arfaning rezonatori, ya’ni tovushni jaranglantiruvchi moslamasi egikroq bo‘lganligi sababli chang deb atalgan.

Asrlar davomida arfa shaklida bo‘lgan chang cholg‘usi XIX asrga kelib qutisimon shaklda namoyon bo‘ladi. Torli-urma cholg‘ular guruhining yagona namoyandasi bo‘lgan chang cholg‘usi ilmiy-nazariy tasnifiga ko‘ra tovush manbai bo‘yicha torli cholg‘u, tovushni hosil qilish uslubi bo‘yicha urma cholg‘usi hisoblanadi.

Chang burchakli yoki yoysimon shaklda bo‘lib, unga 13 va undan ortiq torlar taqilgan. Avvalgi changlar tut daraxtidan yasilib, hozirgi ko‘rinishiga nisbatan ancha katta bo‘lgan va ingichka mis torlar taqilgan. Cholg‘u torlarini taqish uchun mo‘ljallangan quloqlar uzun uchli mixga o‘xshash sariq misdan bo‘lgan. Chang torlari bolg‘achaga o‘xshash kalitda kerakli balandlikda sozlab olinib, kalitning dasta qismidagi bolg‘acha tomoni bilan urib qo‘yilgan. Hozirgi changlarda torlaming tortilish kuchi oshganligi sababli cholg‘u quloqlari po‘latdan yasaladi. 1930-yillardayoq changning tuzulishiga qator o‘zgartirishlar kiritildi: uning hajmi ixchamlashtirilib diapazoni oshirildi. Ayrim xalq sozandalari chang tovushlariga qo‘shimcha tovushlar kiritishdi

Musiqqa san’atimizda hozirgi kunda amalda bo‘lgan Chang chog‘usi 1938-1943-yillar davomida V.Romanchenko, A.Kevxayans, S.Didenko va A.Petrosyans tomonidan takomillashtirilgan Pikollo – Chang, Tenor-Chang va Bas-Chang turlariga ega. Hozirgi kunda asosan foydalaniladigan chang bu chang prima xisoblanadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, dunyo xalqlarining changsimon cholg‘ulari – ammered dulcimer, Yangqin, Santoor, Cimbalom, Khîm, Santur kabi cholg‘ular – nafaqat o‘ziga xos shakl va tovush tizimiga, balki boy tarixiy-madaniy merosga ega cholg‘ulardir. Ularning har biri konstruksion tuzilishi, tovush chiqarish mexanizmi va diapazon jihatidan bir-biridan farq qiladi. Masalan, Yevropa xalqlaridagi Cimbalom cholg‘usida keng diapazon va murakkab sozlash tizimi mavjud bo‘lsa,

Osiyo xalqlariga xos Yangqin va Santoor cholgʻulari nafis tovushi, tezkor zarbli chalish texnikasi bilan ajralib turadi. Shuningdek, Khîm cholgʻusining ixchamligi va baland registrdagi tiniq tembri, Hammered dulcimerning oʻziga xos rezonansli tovushi bu cholgʻularning har birini noyob qiladi.

Ushbu cholgʻularning ilmiy tahlili shuni koʻrsatadiki, ular tovush sifati, diapazon kengligi, sozlash mexanizmlari va chalish texnikasi boʻyicha bir qator ilgʻor yechimlarga ega. Ana shu ilgʻor jihatlarni chuqur oʻrganish orqali oʻzimizning milliy chang cholgʻumizni takomillashtirish, zamonaviy sahna talablariga moslashtirish, ovoz imkoniyatlarini kengaytirish hamda ijrochilik texnikasini boyitish mumkin. Xususan, diapazonni kengaytirish borasida Cimbalom, tembrni boyitishda Yangqin va Santoor, ixchamlilik va portativlikda esa Khîm cholgʻusining tajribalaridan samarali foydalanish mumkinligi aniqlandi.

Demak, dunyo xalqlari changsimon cholgʻularini chuqur ilmiy tahlil qilish – bu nafaqat ularning madaniy boyligini anglash, balki milliy cholgʻu madaniyatimizni yangicha bosqichga olib chiqishning muhim yoʻlidir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Anvar Lutfullayev “Xalq cholgʻularida ijrochilik {Chang}”
Toshkent 2017
2. Hammer Dulcimer History and Playing | Smithsonian Institution
<https://www.si.edu/spotlight/hammered-dulcimer/history>
3. <https://share.google/fxZarZXVs1CA4aaw8>
4. Yangqin | Britannica <https://share.google/PCTDQu3odjAgl4TJz>
5. Khim - Organology: Musical Instruments Encyclopedia
<https://organology.net/instrument/khim/>
6. A.Mamadaliyev “Xalq cholgʻularida ijrochilik. Chang” 2023-yil

FOLKLOR NAMUNALARINI MEDIA TARMOQLAR ORQALI YORITISH MASALALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq og'zaki ijodi — folklor namunalarini zamonaviy media maydonida namoyish qilishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Media texnologiyalari orqali milliy qadriyatlarni ommalashtirish, raqamli folklorshunoslik imkoniyatlari hamda muammolar yoritiladi.

Kalit so'zlar: folklor namunalari, xalq og'zaki ijodi, raqamli dunyo, mediatarmoqlar, interaktiv usullar, raqamli folklor.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of presenting folkloric works - folklore samples in the modern media space. The popularization of national values through media technologies, the possibilities and problems of digital folklore are highlighted.

Keywords: folklore samples, folkloric works, digital world, media networks, interactive methods, digital folklore.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и практические аспекты представления фольклорных произведений – образцов фольклора в современном медианпространстве. Рассматривается популяризация национальных ценностей посредством медиатехнологий, возможности и проблемы цифрового фольклора.

Ключевые слова: образцы фольклора, фольклорные произведения, цифровой мир, медиасети, интерактивные методы, цифровой фольклор.

Folklor barcha san'atning boshlanishi, sarchashmasi, shu sababli ham boshqa ko'pgina san'atlar bilan uyg'unlikka ega, shuning bilan birga hech biriga o'xshamagan o'ziga xosligi bilan ajralib turuvchi alohida san'at turidir. Lotin Amerikalik ulug' adiblardan biri Xorxe Luis Borxes: «Adabiyot mif bilan boshlanib, mif bilan tugaydi», – deydi. Buni boshqacharoq qilib aytadigan bo'lsak, har qanday san'at, jumladan, badiiy so'z san'ati ham folklor bilan boshlanib, folklor bilan birga taraqqiy etadi [1]. Folklor xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy olami va milliy o'zligini ifodalovchi bebaho meros bo'lib, XXI asrda media makoni — televideniye, internet, ijtimoiy tarmoqlar, podkastlar va YouTube kanallari xalq og'zaki ijodini yangi shakllarda namoyish etish, uni keng auditoriyaga yetkazishning muhim vositasiga aylandi. Ammo raqamli muhitda folklor namunalarini to'g'ri, ilmiy asosda talqin qilish va autentik shaklda yetkazish bilan bog'liq masalalar ham mavjud.

Bugungi kunda folklor namunalari (ertaklar, dostonlar, maqollar, qo‘shiqlar, rivoyatlar) faqat sahnada emas, balki raqamli platformalarda ham yashayapti. YouTubeda animatsion ertaklar, TikTokda xalq qo‘shiqlarining zamonaviy ijrosi, Instagramda maqol va matallar asosidagi videokontentlar — bular folklor namunalari yashayotgan yangi “mediaviy hayot”ga qiyoslasak bo‘ladi. Folklor xalq og‘zaki ijodi xalq og‘zaki ijodining bir turi sifatida 21-asr madaniyatida muhim rol o‘ynashda davom etmoqda. Texnologiya va globallashtirishning jadal rivojlanishiga qaramay zamonaviy madaniyat an‘anaviy folklor elementlarini faol ravishda moslashtirib, ularning ahamiyatini saqlamoqda va bu o‘zaro ta‘sir an‘analarni asrab-avaylash va innovatsion yondashuvlarni joriy etish nafaqat folklor shakllarini, balki ularning zamonaviy madaniyatga ta‘sirini ham kengaytirmoqda [2].

Folklori mediada targ‘ib qilishning ijobiy jihatlariga to‘xtaladigan bo‘lsak, media orqali ommaviylik amalga oshirilib, qisqa video, animatsiya, audio podkastlar orqali folklor yosh avlodga yanada yaqinlashtiriladi. Raqamlashtirilgan folklor namunalari arxivlash va tahlil qilish imkoniyati ortadi va bu folklor kelajagi uchun muhim sanaladi. Shuningdek bu o‘ziga xos ijodiy yangilanishga sabab bo‘lib, media orqali folklor motivlaridan ilhomlangan yangi madaniy mahsulotlar yaratilishiga turtki bo‘ladi (masalan, film, qo‘shiq, teatr, komiks).

Ammo ba‘zan sohaga oid turli muammolar va masalalarni ham ko‘zga tashlanayotganini ko‘rish mumkin. Xususan media va folklorning bog‘lanish joyida ko‘pincha autentiklik yo‘qolishi (ba‘zan internetda folklor namunasi buzib talqin qilinadi yoki tijoriy maqsadga xizmat qiladi) va manba masalasi (asl manba ko‘rsatilmasligi yoki soxtalashtirish holatlari mavjud) dolzarb bo‘lib qolmoqda. Bu yerda ilmiy nazorat zaruratini rad etib bo‘lmaydi. Folklor kontentlarini yaratishda folklorshunos mutaxassislar ishtirok etishi nihoyatda ahamiyatlidir. Ko‘plab ommaviy axborot vositalari folklor materiallariga chuqur ilmiy yondashmaydi. Natijada mazmun buziladi — asosiy g‘oya, tarixiy kontekst e‘tibordan chetda qoladi.

Shuningdek, xalq og‘zaki ijodi elementlari faqat “ko‘ngilochar” material sifatida talqin qilinadi. Bundan tashqari, mediada tijoriy yondashuv ustunligi, bugungi kunda OAV ko‘proq reyting va daromad ortidan quvishi sababli, folklor

tijoratga moslashtirilishi, ya'ni asliyatiga zid tarzda o'zgartirilishi va oqibatda, asl maqsad buzilib, folklor namunasining qadriyat sifatidagi ahamiyatini pasaytirishi tabiiy hol.

Ba'zan folklor namunasi o'z tarixiy, madaniy yoki mintaqaviy kontekstidan uzilgan holda yoritiladi. Bunda notog'ri talqinlar paydo bo'ladi, stereotiplar kuchayadi, o'zgaradi, masalan, ayrim milliy obrazlar noto'g'ri tasvirlanadi. Ko'p hollarda jurnalistlar yoki kontent yaratuvchilar folklor haqida yetarli bilimga ega bo'lmasligi ortidan noto'g'ri tarjimalar yoki xatoliklar yuzaga keladi. To'g'ri maqsad bilan berilgan materiallar ham muhim elementlarni yo'qotadi.

Yana shuni alohida ta'kidlash lozimki, folklorning zamonaviylikka moslashtirilmasligi oqibatida ko'p hollarda yoshlar uchun qiziq bo'lmaydi, o'quvchi yoki tomoshabin uni "eski", "keraksiz" deb qabul qiladi. Texnologik vositalardan samarali foydalanilmasligi, folklor materiallarini vizual, audio yoki interaktiv shaklda yoritish imkoniyatlari yetarlicha ishlatilmayotgani, podkastlar, animatsiyalar, videoroliklar yetarli emasligi esa raqamlashtirish ishlari sust olib borilayotganidan dalolat.

Zamonaviylikka moslashtirilmaslik muammosini hal qilish uchun folklorni zamonaviy formatlarda berish - TikTok, YouTube Shorts, Instagram reels kabi qisqa videolar orqali xalq ertaklari, afsonalar, maqollarni jozibali uslubda yetkazish, shuningdek, yoshlar tilida yondashuvni amalga oshirish – zamonaviy sleng, animatsiya, grafikalar orqali yoshlarga yaqinlashtirish katta ahamiyat kasb etadi.

Texnologik vositalardan foydalanish, raqamlashtirish ishlarini amalga oshirish esa folklor materiallarini (qo'shiqlar, ertaklar, maqollar)ni audio/video formatda raqamlashtirish va ommaga taqdim etish, multimediali platformalar yaratish, interaktiv veb-saytlar, mobil ilovalar, virtual muzeylar orqali folklor materiallarini keng ommaga yetkazishni o'z ichiga oladi. Shuningdek bolalar uchun milliy ertaklar, xalq og'zaki ijodi namunalari asosida animatsion filmlar va o'yinlar ishlab chiqish ham katta natija beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, folklor xalqning ajralmas qismi va uni har tomonlama tadqiq qilish faqat va faqat millat madaniyati uchun, uning kelajagi

uchun xizmat qiladi. Folklorshunos Jabbor Eshonqul ta’biri bilan aytganda “Men anglagan narsa shuki, biz oyoq qo’yib turgan tuproq zarrasidan tortib, ta’bir joiz bo’lsa nafas olayotgan havomizgacha, farzandning tug’ilishidan to insonlar yoshini yashab, oshini oshab vafot etgunga qadar bo’lgan barcha jarayonlar, marosimlar, yashash tarzimiz, ongimiz, fikrimiz, tilimiz, kuyimiz qo’shig’imizgacha barchasi aytilgan-aytilmagan, to’qilgan-to’qilmagan, yozilgan-yozilmagan folklor. Bizni folklor o’rab turibdi, zaminimiz ham folklor, osmonimiz ham. Olam va hayotning o’zi folklor” [3].

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Folklor – millatning boqiy tarixi. Maqola. Yoshlik elektron jurnali. 27.09.2017
2. The Role Of Folklore In A Multicultural World. Bakhtiyar Dilshatovich Bekmatov . Web of teachers: inderscience researchs. Volume 2, Issue 12, December - 2024 ISSN (E): 2938-379X 487
3. Folklor – millatning boqiy tarixi. Maqola. Yoshlik elektron jurnali. 27.09.2017

Durdona Temirqulova

O'zbekiston Davlat san'at va madaniyat instituti "San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrası

"San'at jurnaslistikasi yo'nalishi"

2-bosqich talabasi

SAN'aT VA SAN'aTNING MA'NAVIYATGA TA'SIRI

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqs tarixi turini kelib chiqishi, raqs san'atining inson hayotidagi ahamiyati haqida keltirilgan. O'zbek raqs maktablarining paydo bo'lishi, o'zbek raqs asoschilarining ijodiy faoliyati, hamda o'zbek folklorining o'ziga xosligi, xalq og'zaki ijodidan namunalar, mustaqillik yillarida raqsning rivojlanishi va yurtboshimiz tomonidan raqs san'atiga qilingan e'tibor va olib borilayotgan ishlar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: raqs, san'at, folklor, xalq, lazgi, lapar, tarbiya, baxshichilik, xalq og'zaki ijodi.

Аннотация. В данной статье рассматривается происхождение танцевальной истории и значение танцевального искусства в жизни человека. Речь идет о возникновении узбекских школ танца, творческой деятельности основоположников узбекского танца, а также об уникальности узбекского фольклора, образцах устного народного творчества, развитии танца в годы независимости и внимании, уделяемом главой государства искусству танца и проводимой работе.

Ключевые слова: танец, искусство, фольклор, народ, лазги, лапар, воспитание, искусство бахши, народное устное творчество.

Abstract. This article examines the origins of dance history and the significance of dance art in human life. This refers to the emergence of Uzbek dance schools, the creative activities of the founders of Uzbek dance, as well as the uniqueness of Uzbek folklore, examples of oral folk art, the development of dance during the years of independence, and the attention paid by the head of state to the art of dance and the work being carried out.

Keywords: dance, art, folklore, people, lazgi, lapar, upbringing, bakhshi art, folk oral art.

San'at insoniyat manaviy madaniyatining tarkibiy qismidir. San'at keng ma'noda badiy qadriyatlar, ularni yaratish va iste'mol (badiy idrok) etish jarayonlarini qamrab oladi. San'at hozirgi davrga qadar insoniyat taraqqiyoti bilan bog'liq holda rivojlanib kelgan.

San'at insoniyatga estetik zavq, hayotiga go'zallik baxsh etadi. Shu bilan birga insonlarning voqelikka nisbatan hissiy munosabatni shakllantiradi, hayotni o'rgatadi,

tarbiyalaydi, hayotdagi go‘zallikdan ilhomlanishga, yomonlikdan nafratlanishga chorlaydi. Shu bois hayotni san’atsiz tasavvur qilish juda qiyin.

San’atning ikki turi mavjuda. Badiiy san’at. Bu san’at turi insonning ruhiy olami, tuyg‘ulari, g‘oyalari va hayot haqidagi tasavvurlarini ifoda etadi. Asarlar ko‘proq estetik zavq bag‘ishlash, mazmunli fikr yetkazishga qaratilgan. Asosiy turlari: tasviriy san’at: rangtasvir (rasm), haykaltaroshlik, grafika; adabiyot: she’riyat, nasr, drama; musiqa: kuy, qo‘shiq, simfoniya va boshqalar; teatr – sahna orqali hayotiy voqealarni ifoda etish; kino: harakatli tasvirlar orqali badiiy hikoyani yaratish; raqs san’ati: his-tuyg‘ularni harakat orqali ifoda etish. Yuqorida keltirilgan san’atning eng nozik turi bu raqsdir.

Dastlab insonlar hayvonlarni va qushlarni taqlid qilishgan, raqslarida ularni tasvirlaganlar. Asrlar davomida insoniyat taraqqiy etib borar ekan, raqs ham muloqotning muhim usuliga aylanib boradi. Sayllar tashkil etilib, gulxan atrofida raqsga tushuvchilar o‘z mahoratini namoyon etishgan. Bugungi kunda o‘zbek raqs san’atining yorqin turi sifatida tanilmoqda. Uning o‘ziga hos, rang barang haraklari va tasirchanligi bilan ajralib turadi.

XX asrning boshlari, O‘zbekiston hududi, aynan shu davrga kelib o‘zbek teatri va sahna rivojida yangi yo‘nalish rivojlana boshlaydi. Bu yo‘nalish asosini Yusufjon Qiziq Shakarjonov, Tamaraxonim, Usta Olim Komilov, Muhiddin Qori Yoqubov va boshqa raqs va sahna harakatlarining yirik namoyondalari tashkil etgan. O‘zbek raqs san’atining boshlanish va rivojlanish tarixida Tamaraxonimning ro‘li katta, buyuk raqqosa o‘pka gangrenasiga chalinib ijodini davom ettiradi. O‘g‘ir hisoblangan bu kassalikka chalinishiga qaramasdan ijodkor o‘zbek raqsini jahon miqyosiga olib chiqishga va tanilishiga erishadi. O‘zbek xoreografiyasi san’atining boshlanish tarixi Tamaraxonim va Usta Olim Komilov nomlari bilan uzviy bog‘liq. Manbalarda keltirilishicha Tamaraxonim “Lapar” kabi kuy va raqs janrining asoschisi. Xujjatli filmlarda Tamaraxonimning “Nahorinashta” qo‘shig‘ini aytib davralarda raqs tushgani aks ettirilgan video lavhalarni kuzatishimiz mumkin va Tamaraxonim o‘zbek raqslarida muxim ro‘l o‘ynagan liboslarga ham o‘zgartirish kiritganini anglaymiz. Tamaraxonim katta jasorat egasi hamdir, u katta Farg‘ona kanalining

qurilishida ham jombozlik qilgan va aholiga kuch bag'ishlash uchun raqslar va tomoshalar qo'yishda yetakchi bo'lgan. Tamaraxonim va Usta Olim Komilov yaratgan "Doira darsi" hozirga kunda ham o'zbek raqs maktabining asosiy darsligi hisoblanib kelinadi. Ulardan so'ng darslikni Roziya Karimova tizimlashtirgan. Roziya Karimova o'zbek raqsi bo'yicha o'n yetita kitob yozadi va o'quv qo'llanmalar yaratadi. Uning asarlari o'zbek raqsini o'rganish uchun muhim manba hisoblanadi.

Bugungi kunga kelib o'zbek raqsining asosiy uchta maktabi mavjud. Xorazim, Buxoro, Farg'ona maktablari mavjud. Bizning o'zbek raqslarimiz jahon raqslaridan oyoq-qo'l harakatlar, yuz mimikalari, tana harakati va raqqosaning emotsiyasi, nafisligi bilan ajralib turadi. Farg'ona raqslari beqiyos, nafis harakatlari, nozikligi va yumshoq tabiati bilan qolgan raqs maktablaridan ajralib turadi. Buxoro maktabi esa raqqosaning peshona band taqilgan holatda, yuzini bekitib chiqib, ta'zim bilan yuzini ochishi bilan boshlanishi har bir o'zbek raqsining muxlislariga o'z imzosidek namoyon bo'lgan. Ikki maktabdan Xorazim raqs maktabi o'zining tabiiyligi bilan ajralib turadi, xorazm harakatlarining har biri tabiatdan olingandir. Ularning mashxur raqslaridan biri bu o'smirlarning "Yumronqoziq" raqsi. Xorazim kuylarida surnay va doira cholg'ularidan foydalaniladi, raqslarda esa chapak, bosh hamda qosh harakatlari alohida o'rin tutadi.

Raqs bilan uzviy bog'liq bo'lgan folklor san'ati ham azaldan toki hozirgacha raqs san'ati bilan hamo-hanglikda ruvojlaniib kelmoqda. Folklor-xalqning og'zaki ijodi qo'shiq, lapar, yalla, maqol, topishmoqlar, rivoyatlar jamlanmasi va ularni o'rganuvchu san'at turidir. Raqs va folklor san'ati chambarchas bog'liqlikda inson ruhiyatini, ichki kechinmalarini, quvonch ila dardini va hayot tarzini ifoda etib bir-birini to'ldiradi. Bu ma'lumotlarning isboti sifatida "Yallama-yorim" qo'shig'iga xalq raqslari ijro etilishini, Navro'z bayrami, to'y-marosimlar, hosil bayramida lapar, "Katta ashula", "Do'stlik" laparlari ijro etilganda raqs birga ijro etilishini misol qilib keltira olamiz. Folklor o'z-o'zidan o'zbek raqs maktablarida ham yaqqol namoyindir. "Andijon polkasi" raqsi, xalq qo'shig'i asosida yaratilgan bo'lib, xalq quvonchini, quvnoqlikni va harakatchanlikni qo'l chertish, yengil oyoq qadamlari, bel aylantirish harakatlari bilan ifodalaydi; Farg'ona raqsi esa Farg'ona vodiysi folklor kuy va

laparlariga asoslanadi. Harakatlar nafis, muloyim, qo'l va barmoqlar ifodali ishlatiladi. "O'ynasin qizlar", "Yor-yor" asarlari yaqqol misoldir; Buxoro raqsi qadimiy xalq musiqa an'analari va doston ohanglari asosida yaratilib harakatlari og'ir-bosiq, tantanavor tarzda ijro etiladi. "Tanovar", "Munojot" kuylariga raqslar ijro etilgan; Xorazm raqsi esa Xorazm folklor qo'shiqlari ("Lazgi") bilan bevosita bog'liq. Juda ritmik, jo'shqin, erkak va ayollar uchun turlicha shaklda raqslar ijro etiladi. "Lazgi" o'zining xalq kuyidan chiqqan raqsi sifatida dunyoga mashhur. Marosim va bayramlarda folklor va raqs san'atining uyg'unligi namunalari sifatida "Navro'z"da "Yalla", "Lapar", "Qo'shiq", "Bahor raqsi", "Do'stlik raqsi"; "Hosil bayrami"da dehqonlar qo'shig'i, maqollar "Mehnat raqsi"; "To'y marosim"larda esa "Yor-yor", "Lapar" "Kelin salom", "Yor-yor raqsi", Bolajon o'yinlari "Alla", "Qo'g'irchoq qo'shig'i", "Bolalar raqs"larini namuna qilinadi. Darhaqiqat O'zbek folklori — xalqning ovozi bo'lsa, o'zbek raqsi — xalqning harakati deya ilgari fikr surish joyizdir. Ular birgalikda milliy madaniyatimizni to'liq ifoda etadi. Folkloresiz raqs o'z ruhini yo'qotadi, raqssiz folklor esa harakatsiz so'z bo'lib qoladi.

O'zbek folklori va jahon folklorining farqi shundaki: O'zbek folklori — milliy ruh va qadriyatlarimizni aks ettiradi. Jahon folklori esa — butun insoniyatning umumiy donoligini ifodalaydi. Ikkalasi ham axloq, ezgulik va go'zallikka chorlaydi.

O'zbek xalqining boy madaniy merosi — bu xalqning ruhi, tarixi va milliy g'ururini aks ettiruvchi bebaho xazinadir. Folklor va raqs san'ati ana shu madaniy merosning eng jonli, eng ta'sirchan ifodasi bo'lib, ular orqali xalqimiz o'zining tarixiy xotirasi, urf-odatlari, qadriyatlari va estetik didini asrab kelmoqda. Folklor asarlaridagi vatanparvarlik, mehnatsevarlik, sadoqat, ezgulik g'oyalari raqs san'ati orqali yanada jonli shaklda ifoda etiladi, bu esa xalqning milliy o'zligini anglash va uni kelajak avlodlarga yetkazishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Raqs orqali xalq o'zining quvonchi, orzusi, g'ami, mehr-muhabbatini ifodalaydi, folklor esa bu tuyg'ularni so'z va kuy bilan mustahkamlaydi. Shu bois, bu ikki san'at turi bir-biri bilan uzviy bog'liq, ular milliy ong va vatanparvarlik ruhini shakllantirishning muhim vositasidir. Bugungi kunda yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev rahbarligida madaniyat va san'at sohasiga, xususan folklor, baxshichilik, raqs san'atiga alohida e'tibor

qaratilmoqda. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan “Milliy qadriyatlarimizni asrash va ulug‘lash – eng muhim vazifamiz” tamoyili bu yo‘nalishdagi davlat siyosatining asosiy mezoniga aylangan. Misol tariqasida quyidagi qaror va farmonlarni eslab o‘tish joiz: “Baxshichilik san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” (2021-yil 17-mart) Prezident qarori — bu orqali baxshilar faoliyati qo‘llab-quvvatlandi, xalq dostonlarini yosh avlodga o‘rgatish tizimi yaratildi. “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirish konsepsiyasi” (2019–2025-yillar) — raqs, musiqiy folklor, xalq amaliy san’atini rivojlantirishga qaratilgan. “Navro‘z, baxshichilik va raqs festivallari”ni xalqaro darajada o‘tkazish haqidagi tashabbuslar — o‘zbek san’atining jahon sahnasiga chiqishiga xizmat qilmoqda. Bunday e’tibor natijasida xalq san’atining qadimiy ildizlari bugun milliy o‘zlik, madaniy iftixor va vatanparvarlik ruhini mustahkamlashda muhim o‘rin egallamoqda. San’atni sevish — bu xalqni sevish, tarixni o‘rganish — bu millatning ildizini anglash, folklor va raqsni qadrlash esa o‘zligimizni asrab, milliy birligimizni kuchaytirish demakdir.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek folklori va raqs san’ati nafaqat estetik go‘zallik manbai, balki milliy o‘zlik, vatanparvarlik va ma’naviy birlik timsolidir. Ularni asrash va rivojlantirish har birimizning vijdoniy burchimiz, chunki bu san’atlar-xalqimizning yurak urishi, millatimizning iftixoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbek raqsining afsonalri-hujjatli film @bluewhiteandgreenproductio820
2. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi xrestomatsiyasi. T.Mirzayev, O.Safarov, D.O‘rayeva.T.,”Aloqachi”, 560 bet. Toshkent-2008
3. «Nomoddiy madaniy meros» Namangan-2014

LAPARLAR O'ZBEK XALQINING AXLOQIY QADRIYATLARI IFODASI SIFATIDA

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining qadimiy janrlaridan biri — laparlar janri xalqning axloqiy qadriyatlarini ifodalovchi madaniy hodisa sifatida tahlil qilinadi. Laparlarning badiiy tuzilmasi, musiqiy ohangi va mazmuniy qatlamlari asosida ularning tarbiyaviy, estetik va ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati yoritilgan. Maqolada Raxmatova, Qosimov, Boboyev, Turdiyev kabi tadqiqotchilarning ilmiy ishlari asosida laparlarning xalq pedagogikasidagi o'rni, ayollar dunyoqarashini ifodalashdagi o'ziga xosligi hamda zamonaviy jamiyatda ularning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, laparlar xalqning axloqiy madaniyati, estetik tafakkuri va ma'naviy qadriyatlarini avloddan-avlodga yetkazuvchi muhim og'zaki merosdir.

Kalit so'zlar: lapar, folklor, xalq qadriyatlari, axloq, xalq pedagogikasi, o'zbek ayoli, musiqiy madaniyat, og'zaki ijod, ma'naviyat.

Abstract: This article analyzes the genre of lapar — one of the ancient forms of Uzbek oral folklore — as a cultural phenomenon reflecting the moral values of the Uzbek people. Based on the poetic structure, musical features, and semantic layers of lapars, the study reveals their educational, aesthetic, and socio-spiritual significance. Drawing on the works of Rakhmatova, Qosimov, Boboyev, and Turdiyev, the article explores the role of lapars in folk pedagogy, their uniqueness in expressing women's worldview, and their place in modern society. The findings show that lapars serve as a vital oral heritage that conveys the moral culture, aesthetic consciousness, and spiritual values of the Uzbek nation from generation to generation.

Key words: lapar, folklore, moral values, ethics, folk pedagogy, Uzbek women, musical culture, oral creativity, spirituality.

O'zbek xalqining boy madaniy merosi, uning eng qadimiy qatlamlaridan biri folklor san'ati orqali avloddan-avlodga o'tib kelmoqda. Folklor xalq tafakkurining, ruhiy dunyosining, axloqiy qadriyatlarining eng muhim ko'zgusidir. Shu jihatdan laparlar o'zbek xalq og'zaki ijodining o'ziga xos lirik janrlaridan biri sifatida xalqning ichki kechinmalari, ma'naviy dunyosi va axloqiy qarashlarini mujassam etadi.

Laparlar ko'pincha xalq hayotidagi turli ijtimoiy-marosimiy vaziyatlarda ijro etilgan: to'ylar, sayillar, hosil bayramlari yoki ijtimoiy muloqot paytlarida aytilgan. Ular orqali xalq bir-biri bilan so'z musobaqasida, hissiy muloqotda bo'lgan. Shu bois laparlar nafaqat musiqiy ifoda, balki axloqiy-me'yoriy maktab vazifasini ham

bajargan (Raxmatova, 2022). O‘zbek xalqining qadriyat tizimi — insonparvarlik, mehr-oqibat, hayo, sadoqat, sabr-toqat kabi tushunchalarga asoslanadi. Aynan laparlar bu qadriyatlarni xalqning o‘z so‘zi, o‘z kuyida ifodalash imkonini bergan. Har bir lapar ichida bir hikmat, bir axloqiy yo‘l-yo‘riq yashiringan. Lapar janri o‘z ildizlarini qadimgi turkiy lirik shakllardan oladi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, “lapar” so‘zi “lab” (og‘iz, so‘z) ildiziga borib taqaladi, bu esa og‘zaki ijodiy ifodaning timsoli sifatida talqin etiladi (Qosimov, 2018). Qadimgi marosimlarda ayollar yoki yoshlar o‘z his-tuyg‘ularini kuylab, she‘riy shaklda aytishgan — bu jarayon keyinchalik mustaqil janr sifatida shakllangan.

O‘zbek folklorida laparlar asosan ikki xil shaklda — yakka va javobli tarzda ijro etilgan. Javobli laparlar ayollar va erkaklar o‘rtasidagi so‘z va his-tuyg‘u musobaqasini ifodalagan. Shu jihatdan ular o‘zbek xalqining ijtimoiy hayotidagi muloqot madaniyati, gender muvozanati, axloqiy me‘yorlarini ochib beradi (Boboyev, 2023). Laparlar o‘z tuzilishi jihatidan qisqa, ammo mazmunan chuqur lirik asarlardir. Ularning poetik tuzilmasi ikki misrali yoki to‘rt misrali shaklda bo‘lib, har biri bir axloqiy yoki hissiy holatni ifodalaydi:

“Yorim ketdi qizlar, yo‘lga qarayman,
Qaytib kelarmikin deb, dilni so‘rayman.”

Bu kabi misralar insoniy sadoqat, vafodorlik va sog‘inch tuyg‘ularini ifoda etadi. Har bir lapar ichida axloqiy qadriyat — ya‘ni mehr, sabr, hayo, sadoqat kabi fazilatlar ramz sifatida yashiringan. Shu boisdan, ular xalq pedagogikasining og‘zaki ko‘rinishi hisoblanadi. Raxmatova (2022) o‘z tadqiqotida laparlarning ayollar dunyoqarashida tutgan o‘rnini alohida ta‘kidlaydi. Unga ko‘ra, lapar ayollar uchun o‘z fikrini ochiq, lekin estetik shaklda ifodalash imkonini bergan — bu esa madaniy diplomatiyaning o‘ziga xos xalqona shakli sanaladi.

Folklor — xalqning tarbiyaviy tizimining poydevori. Xalq o‘z farzandlariga odob, sadoqat, to‘g‘rilikni kitob emas, balki qo‘shiq orqali o‘rgatgan. Laparlar bu jarayonda og‘zaki axloq darsligi vazifasini bajargan.

Masalan, quyidagi lapar namunasi tarbiyaviy ruhni yorqin ifodalaydi:

“Yomon bilan yurma, ko‘ngling to‘zar,

Yaxshi bilan yur, noming o‘zar.”

Bu misralarda jamiyat tomonidan tan olingan axloqiy me‘yor – yomonlikdan yiroq yurish, yaxshi insonlar bilan do‘stlashish – xalqona ifoda topgan. Shu jihatdan, laparlar o‘zbek xalqining axloqiy tizimini avloddan avlodga uzatish vositasi sifatida qaraladi (Qosimov, 2018).

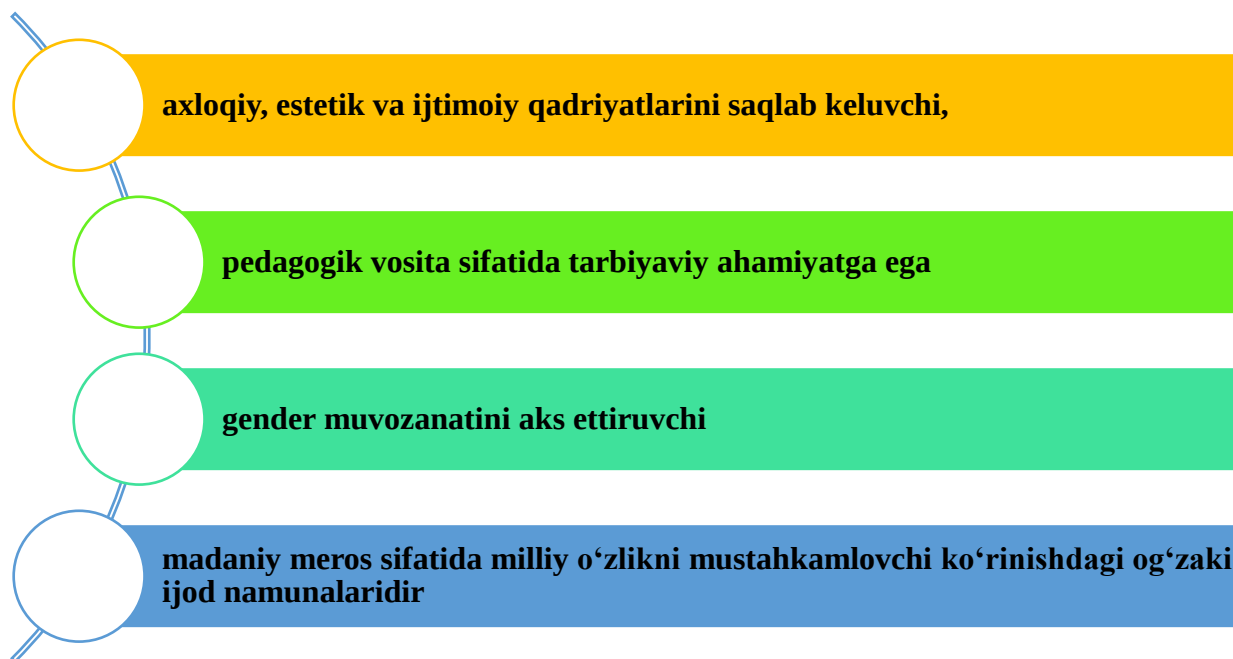
O‘zbek xalq og‘zaki ijodida ayol obrazi doimo go‘zallik, sadoqat, hayo va sabr timsoli sifatida gavdalanadi. Lapar janrida esa ayollar nafaqat bunday fazilatlarni kuylaydi, balki o‘z ijtimoiy pozitsiyasini ham bildiradi. Ular erkaklar bilan so‘z musobaqasiga kirishib, o‘z fikrini estetik yo‘l bilan himoya qiladi.

Boboyev (2023)ning fikricha, lapar ijrochiligi o‘zbek ayollarining madaniy erkinligini ifodalagan eng qadimiy shakllardan biridir. Bu holat o‘z navbatida o‘zbek xalqining axloqiy bag‘rikengligini ham ko‘rsatadi. Laparlar faqat matn emas, balki kuy va ritm orqali ham ma‘naviy ta’sir kuchiga ega. Qosimov (2018) o‘z tadqiqotida laparlarning musiqiy tizimini tahlil qilib, ularni maqomlar tizimi bilan bog‘laydi. Lapar kuylari odatda 2/4 yoki 4/4 o‘lchovda, yumshoq ritmik shaklda bo‘lib, ichki lirizmni kuchaytiradi. Bu jihatdan qaralganda, laparlar xalqning estetik didi va axloqiy sezgisini uyg‘unlashtiradi. Xalq kuylari orqali go‘zallikka intilish, yaxshilikni qadrlash va ezgulikka undash g‘oyasi ifodalanadi.

Bugungi kunda laparlar asosan folklor ansambllar, teatr sahnalari va ommaviy madaniyatda qayta talqin qilinmoqda. Ammo ularning asl ma‘nosi — axloqiy qadriyatlarni targ‘ib qilish — hanuz saqlanib qolgan. Raqamli platformalarda (masalan, YouTube, TikTok) ayrim laparlar zamonaviy aranjirovkalar bilan yangidan talqin qilinmoqda. Turdiyev (2021) ta’kidlaganidek, bu holat folklorning yashovchanligini, uning axloqiy va estetik qadriyatlar tashuvchisi sifatida davr bilan hamnafas rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, laparlar o‘zbek xalqining:

- axloqiy, estetik va ijtimoiy qadriyatlarini saqlab keluvchi,
- pedagogik vosita sifatida tarbiyaviy ahamiyatga ega,
- gender muvozanatini aks ettiruvchi,

- madaniy meros sifatida milliy o‘zlikni mustahkamlovchi ko‘rinishdagi og‘zaki ijod namunalaridir.

Yuqoridagi ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, laparlar o‘zbek xalqining axloqiy, estetik va madaniy qadriyatlarini mujassam etgan, ko‘p qatlamli og‘zaki ijod janridir. Ular nafaqat xalq hayotining musiqiy bezagi, balki axloqiy tafakkur tizimining amaliy ifodasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir lapar misrasi xalqning hayotiy tajribasi, ma’naviy dunyosi, odob-axloq mezonlari bilan to‘yingan. Shu jihatdan, laparlarni o‘rganish — xalq tafakkurining ma’naviy ildizlarini, madaniy ong evolyutsiyasini anglashga yordam beradi.

Laparlar o‘zbek xalqining tarixiy xotirasini, axloqiy me’yorlarini va madaniy muvozanatini saqlab keluvchi og‘zaki manbadir. Ular orqali xalq o‘zining jamiyatdagi o‘rnini, insoniy fazilatlarni, oila va muhabbat, vafodorlik, sabr-toqat, hayo kabi qadriyatlarni kuylagan. Ayniqsa, ayollar ijrosidagi laparlar xalqning axloqiy-ruhiy estetikasini namoyon etuvchi noyob hodisadir. Ular orqali o‘zbek ayollari o‘z his-tuyg‘ularini, hayotga munosabatini, jamiyatdagi ijtimoiy pozitsiyasini badiiy shaklda ifoda etgan. Laparlarning axloqiy-falsafiy mohiyati xalq pedagogikasining asrlar davomida shakllangan tajribasi bilan chambarchas bog‘liq. Xalq farzandiga yaxshilik, sadoqat, sabr va to‘g‘rilikni lapar orqali singdirgan. Bu holat, zamonaviy ta’lim tizimida ham, xalq og‘zaki ijodining tarbiyaviy potensialini

qayta baholash zarurligini ko'rsatadi. Laparlarni o'qitish, tahlil qilish va ijro jarayonlariga integratsiya qilish orqali yosh avlodda axloqiy sezgirlik, estetik tafakkur, madaniy o'zlikni mustahkamlash mumkin.

Zamonaviy raqamli davrda ham laparlarning ahamiyati yo'qolmayapti. Aksincha, ularning yangi sahnaviy, multimediali shakllarda talqin qilinishi folklorning moslashuvchan tabiatini, madaniy davomiylikni namoyon etadi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali laparlar yana keng ommaga qaytmoqda — bu ularning madaniy diplomatiya vositasiga aylanayotganidan dalolatdir. Shu boisdan, laparlarni faqat folklor yodgorligi sifatida emas, balki madaniy kommunikatsiya fenomeni sifatida ham o'rganish zarur.

Lapar janrini ilmiy o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki:

Laparlar xalq axloqining og'zaki kodeksi, etnopedagogik manbai va ma'naviy kommunikatsiya shaklidir;

Ular xalqning ijtimoiy hayotidagi muloqot, bag'rikenglik va insoniylik qadriyatlarini mustahkamlagan;

Laparlar o'zbek xalqining ayollar madaniyatida o'zini ifoda etish imkoniyatini bergan yagona san'at shaklidir;

Laparlarni zamonaviy musiqiy ta'lim, sahnaviy folklor, hatto media-ijod sohalariga integratsiya qilish orqali milliy o'zlikni mustahkamlash, axloqiy barqarorlikni oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, laparlar o'zbek xalqining axloqiy-madaniy genofondining ajralmas qismi sifatida, har bir davrda xalq tafakkuri va ruhiyatining o'zgarishlarini aks ettirib kelgan. Ular bugun ham milliy o'zlik, ma'naviy yangilanish, va madaniy uyg'unlikning ramzi sifatida o'z dolzarbligini saqlab turibdi. Shu sababli, laparlarni ilmiy, pedagogik va madaniy jihatdan chuqur o'rganish nafaqat folklorshunoslik uchun, balki milliy qadriyatlar siyosati va madaniyat diplomatiyasi uchun ham katta ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raxmatova, M. (2022). *Lapar va o'lan qo'shiqlari ijrochiligining milliy musiqa madaniyatida tutgan o'rni*. CyberLeninka.

2. Qosimov, N. (2018). *Folklor musiqa ijrochiligi*. Namangan davlat universiteti nashri.
3. Boboyev, T. M. (2023). *Lapar — as an example of poetic creativity*. InLibrary.
4. Turdiyev, Sh. (2021). *O‘zbek xalq musiqiy folklori va zamonaviy ijrochilik an‘analari*. ResearchGate.
5. Ahmedovich, T. S. (2020). *From the History of Preservation and Recording of Samples of National Uzbek Musical Folklore*. GEJournal.
6. *O‘zbek xalq laparlari*. UniLibrary arxivi, 2019.
7. *Folklor ijro san‘atining ilmiy-nazariy masalalari*. BuxDU tezislar to‘plami, 2020.

XALQ IJODI- O'TMISH BILAN KELAJAKNI BOG'LOVCHI KO'PRIK

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq ijodining milliy madaniyatdagi o'rni, uning o'tmish bilan kelajakni bog'lovchi ko'priksifatidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Xalq og'zaki ijodi orqali tarixiy merosni saqlash, avlodlararo ma'naviy bog'lanishni mustahkamlash va milliy qadriyatlarni avaylash masalalari ko'rib chiqiladi. Folklor namunalari madaniy va tarbiyaviy roli, ularning zamonaviy hayotdagi ahamiyati hamda xalq ijodining doimiy rivojlanish jarayoni yoritiladi.

Tayanch so'zlar: Xalq ijodi, folklor, o'tmish, kelajak, madaniyat, og'zaki ijod, ma'naviyat, meros, tarixiy aloqalar, avlodlararo bog'lanish.

Аннотация: В данной статье анализируется роль народного творчества в национальной культуре как моста, связывающего прошлое с будущим. Рассматриваются вопросы сохранения исторического наследия через устное народное творчество, укрепления духовной связи между поколениями и уважения национальных ценностей. Освещается культурная и воспитательная роль фольклорных образцов, их значение в современной жизни, а также процесс постоянного развития народного творчества.

Ключевые слова: Народное творчество, фольклор, прошлое, будущее, культура, устное творчество, духовность, наследие, исторические связи, межпоколенческая связь.

Abstract: This article analyzes the role of folk creativity in national culture as a bridge connecting the past with the future. It explores issues of preserving historical heritage through oral folk art, strengthening the spiritual connection between generations, and respecting national values. The cultural and educational significance of folklore samples, their relevance in modern life, and the continuous development process of folk creativity are also highlighted.

Keywords: Folk creativity, folklore, past, future, culture, oral creativity, spirituality, heritage, historical connections, intergenerational link.

KIRISH. Har bir xalqning qalbida bir ovoz bor — u tarix qa'ridan yangraydi, doston bo'lib kuylanadi, ertak bo'lib dildan tilga ko'chadi, maqol bo'lib hikmatga aylanadi. Bu ovoz — bu xalq ijodidir. U insoniyat tafakkurining eng qadimiy, eng samimiy va eng boy qatlamidir. Aynan shu og'zaki ijod orqali xalq o'zining kechmishini saqlaydi, bugunini anglaydi va kelajakka yo'l topadi. Xalq ijodi shunchaki og'zaki matnlar majmuasi emas — u xalqning qalbi, ruhi, orzu-armoni, qadriyatlarining jonli aksidir. O'zbek xalq og'zaki ijodi — bu xalqimizning ko'p

asrlik tarixiy, madaniy va ma'naviy tajribasini o'zida aks ettiruvchi, og'zaki shaklda yaratilgan badiiy asarlar majmuasidir. U xalq tafakkuri, orzu-umidlari, ijtimoiy munosabatlari va estetik qarashlarini ifodalaydi.

O'zbek xalq ijodi bu borada o'ziga xos go'zallik va chuqur mazmunga ega. "Alpomish"dek dostonlar, "Zumrad va Qimmat"dek ertaklar, "Qo'sh qarg'a"dek afsonalar xalqimizning tarixiy xotirasini, ijtimoiy ideallarini va axloqiy me'yorlarini asrlar davomida saqlab, avloddan-avlodga yetkazib kelmoqda. Ular nafaqat o'tmish tafakkurining mahsuli, balki kelajak avlod uchun ma'naviy ko'priq, ruhiy yo'lchi va milliy o'zlikni anglash vositasidir.

Zamon o'zgaradi, texnologiyalar rivojlanadi, lekin xalq ijodining badiiy va tarbiyaviy kuchi har doim dolzarb bo'lib qoladi. Ayniqsa, bugungi globallashuv davrida, milliy o'zlikni asrash, uni zamonaviy ong bilan uyg'unlashtirish uchun xalq og'zaki ijodi mislsiz manbadir. U tarix bilan kelajakni bog'laydi, ildiz bilan shoxni tutashtiradi, xalq ruhining abadiy harakatdagi shakliga aylanadi.

Mazkur maqoladan ko'zlangan maqsad ham xalq ijodi, folklor namunalari qiyosiy yondashuv asosida tahlil qilinib, ular orasidagi umumiyliklar, farqlar, hamda madaniy hamkorlik izlarini ochib berishdir. Qolaversa, xalq og'zaki ijodi orqali xalqlar o'rtasidagi tarixiy-madaniy aloqalarni yoritish va folkloriy obrazlarning ildizlarini izohlashdan idorat.

ASOSIY QISM. Xalq og'zaki ijodi — har bir millatning ruhiy olamidan, tarixiy xotirasidan va ma'naviy qadriyatlaridan oziqlanadigan noyob madaniy qatlamdır. U xalqning dunyoqarashi, turmush tarziga, orzu-umid va e'tiqodlariga asoslanib shakllanadi. O'zbek xalq ijodi ming yillar davomida milliy o'zlikni asrash, tarbiyalash va jamiyat ongini boyitishda muhim vosita bo'lib kelgan.

Xalq ijodi janr jihatidan nihoyatda rang-barang: ertaklar, dostonlar, afsonalar, maqollar va matallar, topishmoqlar, xalq qo'shiqlari va marosim folklori orqali xalq o'z tajribasini, donishmandligini, xayolotini ifoda etadi. Har bir janrning o'ziga xos funksiyasi va estetik qiymati mavjud. Masalan, ertaklar bolalar ongini shakllantirsa, dostonlar xalq qahramonligini, yurtparvarlikni madh etadi. Maqollar esa xalq

hikmatining konsentrlashgan shakli sifatida minglab avlodlarning tajribasini umumlashtiradi.

Xalq ijodi orqali avlodlar o'rtasida uzviy aloqadorlik vujudga keladi. Otabobolarimiz yaratgan ertak, doston va maqollar orqali biz nafaqat ularning hayotini anglaymiz, balki ularning ruhiy olamiga sho'ng'ib, o'zligimizni topamiz. Shu bois xalq ijodi o'tmishni faqat eslatibgina qolmay, uni kelajak bilan bog'laydi. Bu bog'liqlik avlodlar o'rtasidagi ma'naviy ko'prikkaga aylanadi. Zamonaviy davrda xalq ijodi nafaqat tarixiy va adabiy manba sifatida, balki pedagogik, madaniy va psixologik vosita sifatida ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xalq og'zaki ijodi yosh avlodni tarbiyalashda, ularning estetik didi va tafakkurini shakllantirishda kuchli qurol bo'lib xizmat qiladi. Bugungi kunda maktabgacha ta'limdan tortib oliy ta'limgacha bo'lgan tizimda xalq ijodi materiallaridan samarali foydalanilmoqda.

Ayniqsa, xalq ijodining vatanparvarlik, insonparvarlik, mehr-oqibat, adolat, mehnat va do'stlik singari universal g'oyalarga boyligi uni barcha davrlar uchun dolzarb qiladi. Bu g'oyalar millat ruhini mustahkamlashga, yoshlarni ma'naviy komillikka yetaklashga xizmat qiladi. Masalan, "Alpomish" dostoni orqali xalqimiz o'z yurtiga sodiqlik, sharaf va jasorat kabi qadriyatlarni asrlar davomida ulug'lab kelgan.

Bundan tashqari, xalq ijodi har bir xalqning o'ziga xos mifologik dunyoqarashi, timsol tizimi va mentalitetini aks ettiradi. Afsonalar va rivoyatlar orqali inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar, yaxshilik va

yomonlik kurashi, ezgulik g'alabasi kabi arxetipik mazmunlar ifodalanadi. Bu jihatlar xalq ijodini falsafiy va psixologik jihatdan ham chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Bugungi globallashuv davrida milliy o'zlikni asrash, uni saqlab qolish va rivojlantirish xalq ijodiga yangi nigoh bilan qarashni talab qilmoqda. Folklor endilikda faqat "eski" va "o'tgan" emas — u zamonaviy madaniyatning faol tarkibiy qismi, ma'naviy tayanch, va ijtimoiy xotiraning tirik shakli sifatida yangicha talqinda qadrlanmoqda.

Folklor asarlarni yaratilishi va ommalashtirilishi jarayoni xalqibig turmush-tarzi, urf-odatlarini, milliy mentalitetini aks ettiruvchi dunyoqarashi, an'analari bilan bog'liq bo'lganligi bois, folklorni o'rganishda uni etnografik kontekstdan ajratib tahlil

qilib bo'lmaydi. Shuning uchun ham "etnofolkloristika" hozirgi zamon folklorshunsligining eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Xalq ijodi va folklor namunalari orqali xalqlar o'rtasidagi tarixiy-madaniy aloqalarni qiyosiy tahlil qilish nafaqat madaniy

merosimizni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi, balki o'zaro hurmat va hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Umumiyliklar va farqlarni aniqlash orqali biz nafaqat o'zimizning milliy an'alarimizni yaxshiroq tushunamiz, balki boshqa xalqlarning ham madaniy o'ziga xosliklarini qadrlay olamiz.

Folkloriy obrazlarning ildizlarini izohlash esa tarixiy jarayonlar va madaniyatlararo ta'sirlarni aniqlashda muhim vositadir. Shu tariqa, maqolangiz nafaqat ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, balki xalqaro madaniy hamkorlik va do'stlikni rivojlantirishga ham hissa qo'shadi. Bu yondashuv zamonaviy tadqiqotlarda keng qo'llanilishi lozim bo'lgan usullardan biridir. Umuman olganda, xalq og'zaki ijodi orqali xalqlar o'rtasidagi ko'priklarni yaratish fikri ma'naviy va madaniy birdamlikka xizmat qiluvchi muhim ilmiy vazifa ekanini ta'kidlash joiz.

Toshkent viloyati Bo'stonliq tumanida ilk bor "Gulyor" nomli folklor etnografik jamoasi tashkil etildi. O'zbek san'atini yuksaklarga ko'targan, ko'p millatli xalqlarga manzur eta olgan, uning shuhratini olamga yoygan ulkan sanat ustalari ham dastlabki qadamlarini ana shunday havaskorlik jamoalaridan boshlaganlar.

1987-yil Abror Hidoyatov nomidagi drama teatri binosida bo'lib o'tgan folklor-etnografik jamoalarining viloyat ko'rik tanlovi "Chovqi", "Mohisitora", "Boysun", "Nozanin" singari o'nlab yangi folklor jamoalarining nomlarini kashf etdi. Shular qatori "Omonyor", "Gulyor" kabi xalqimizga tanilib qolgan jamoalar ham o'zlarining betakror ijrolarini namoyish etgan holda nufuzli hakam hayati a'zolarining diqqatidan chetda qolmadilar.

"Gulyor" jamoasi nomini tilga olar ekanmiz, yuzidan nur yog'ilib turgan, qalbi zavqu shavqqa to'liq nuroniy onaxonlarimiz beixtiyor ko'z oldimizda namoyon bo'ladilar.

Xalq termalarini, lapar, aytishuv, doston, yor-yor kabi nodir qo'shiqlarini tiklab

xalq etiboriga havola etayotgan bu jamoa Lazokat aya Nurimova boshchiligida tashkil topdi, kamolga etdi. 1977-yil o'z ijod yo'lini boshlagan mazkur jamoaning qatnashchilari soni bugun ham 35

kishidan oshib ketdi. "Gulyor" jamoasi 200 dan ziyod xalq qo'shiqlaridan iborat dasturga ega bo'lib, unda sevgi, sadoqat, oila, axloq, xalqparvarlik kabi insoniy fazilatlar tarannum etiladi.

Ayniqsa, ansamblning barcha azolari uchun birdek sevimli bo'lgan “O‘ynang yor”, “Uzma gulingni”, “Mallarxon”, “Gulyor” singari qo‘shiqlarini davra qatnashchilari, tinglovchilar ham maroq bilan tinglaydilar.

“Xondoyliq yor-yori”, “Xo‘jakent yor-yori”, “Bo‘stonliq yor-yori”, “Kelin salom” singari go‘zal urf-odatlarimiz an‘analarimizni ifodalovchi bunday qo‘shiqlar, to‘ylarda, qizlar majlisida, lola sayillarida ijro etilib, xalqimizning o‘lmas durdona asarlari qatoridan o‘rin olib kelgan.

Viloyat, tuman miqyosida o‘tkazilgan barcha tadbirlarning faol ishtirokchisi bo‘lgan ushbu jamoa O‘zbekiston Respublikasining faxriy yorliqlari, diplomlari, yorliqlari va esdalik sovg‘alari bilan taqdirlangan. Lazokat ayaning ulkan mehnatlari hisobga olinib, 1976-yili “Mehnat a‘lochisi”, 1988-yili “Madaniy marifiy ishlar a‘lochisi” etib taqdirlandi. San‘atsevar xalqimiz “Gulyor” singari xalq ijodiyotini davom ettirib kelayotgan jamoalar istedodini qadirlaydi, mehir bilan yod etadi. Jamoaning istak, mulohaza va takliflar daftari sahifalarini varaqlab, unda bitilgan samimiy dil so‘zlarini o‘qiymiz .

“Gulyor” jamoasi 1987-yili O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi tomonidan “Xalq xavaskorlik jamoasi” degan yuksak unvonga sazovor bo‘lgan.

Hozirgi kunda “Gulyor” jamoasiga Barno aya Mirpo‘latova rahbarlik qilmoqdalar. Mana 47 yildurki bu jamoa xalq xizmatida, etiborida.

XULOSA. Xalq ijodi — bu har bir millatning tarixiy xotirasi, ma’naviy qadriyati va estetik tafakkurining yorqin ifodasidir. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi o‘zining boy mazmuni, badiiy yetukligi va o‘ziga xos ramziylik tizimi bilan nafaqat o‘tmishni aks ettiradi, balki bugungi va ertangi avlodlar uchun ma’naviy yo‘lko‘rsatkich bo‘lib xizmat qiladi. Ertaklar, dostonlar, maqollar, afsonalar va boshqa janrlar orqali xalq

o‘z dunyoqarashini, orzu-umidlarini, axloqiy me‘yorlarini avloddan-avlodga yetkazib kelgan.

Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot zamonida xalq ijodining o‘rni yanada ortmoqda. Zero, bu boy meros bizni ildizimizga qaytaradi, o‘zligimizni anglatadi va kelajak sari dadil qadam tashlashda ruhiy kuch beradi. Shu bois xalq og‘zaki ijodini chuqur o‘rganish, uni zamonaviy tahlil usullari bilan qayta talqin qilish va yosh avlodga yetkazish muhim ilmiy va ma‘naviy vazifadir.

Xalq ijodi – bu shunchaki o‘tmish yodgorligi emas, balki zamonlar osha barhayot bo‘lib qoladigan, o‘tmish bilan kelajakni bog‘lovchi mustahkam ko‘prikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. -T.: Musiqa nashriyoti, 2010, 368 bet.
2. “O‘zbek folklori” – O. Madayev, M. Jo‘rayev, T. Sobitova. T.: ZEBO PRINT, Toshkent. 2022
3. “O‘zbek folklori” – T. Mirzayev, Sh. Turdimov, M. Jo‘rayev, J. Eshonqulov, A. Tilavov. T.: Malik Print Co, Toshkent. 2022
4. “Folklorshunoslikka kirish” – M. Jo‘rayev. T.: Barkamol Fayz Media, Toshkent. 2017, 180 bet

Матсапаева И.Ж.

*Студентка 5 курса направления образования
«Библиотечно-информационная деятельность»*

Гребенюк М.В.

*Преподаватель кафедры «Библиотечно-информационная деятельность»
Государственного института искусств и культуры Узбекистана*

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К БИБЛИОГРАФИЧЕСКОМУ ИЗУЧЕНИЮ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ЛИНГВОФОЛЬКЛОРНОГО НАСЛЕДИЯ (НА ПРИМЕРЕ ХОРЕЗМСКОГО ИНФОРМАЦИОННО- БИБЛИОТЕЧНОГО ЦЕНТРА ИМЕНИ МАХМУДА ЗАМАХШАРИЙ)

Аннотация: В статье рассматривается роль библиографической деятельности библиотек в сохранении и популяризации лингвофольклорного и культурного наследия. На примере Хорезмского областного информационно-библиотечного центра имени Махмуда Замахшарий показано, как современные формы библиографирования, цифровизации и краеведческой работы способствуют изучению языка, литературы и традиций региона. Особое внимание уделено созданию электронных каталогов, библиографических указателей и баз данных, объединяющих народное творчество и научное знание.

Ключевые слова: библиография, фольклор, язык и культура, цифровизация библиотек, UzNel, краеведение.

Annotatsiya: Maqolada kutubxonalar faoliyatidagi bibliografik ishlarning lingvofolkloristik va madaniy merosni saqlash hamda targ'ib qilishdagi o'rni tahlil qilinadi. Xorazm viloyatidagi Mahmud Zamaxshariy nomidagi axborot-kutubxona markazi misolida bibliografiyalash, raqamlashtirish va kraevedlik faoliyatining zamonaviy shakllari til, adabiyot va an'analarni o'rganishga qanday xizmat qilayotgani yoritilgan. Elektron kataloglar, bibliografik ko'rsatkichlar va ma'lumotlar bazalarini yaratish jarayoniga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: bibliografiya, folklor, til va madaniyat, kutubxonalarni raqamlashtirish, UzNel, o'lkashunoslik.

Summary: The article explores the role of bibliographic activity in libraries in preserving and promoting linguistic, folkloric, and cultural heritage. Using the example of the Khorezm Regional Information and Library Center named after Mahmud Zamakhshari, it demonstrates how modern bibliographic methods, digitization, and local history work contribute to the study of language, literature, and traditions. Special attention is paid to the creation of electronic catalogs, bibliographic indexes, and databases that integrate folk creativity with academic knowledge.

Keywords: bibliography, folklore, language and culture, library digitization, UzNel, local studies

В современном обществе библиотеки выполняют не только функцию хранения информации, но и становятся активными участниками процесса сохранения и изучения культурного и языкового наследия. Они формируют документальную память народа, обеспечивают доступ к знаниям и создают пространство для диалога между прошлым и будущим.

Особенно значима роль библиотек в контексте лингвофольклористики, где язык и фольклор выступают как важнейшие элементы национальной идентичности. Фольклор отражает мировоззрение народа, его духовные ценности, традиции и устную историю, а библиографическая деятельность позволяет систематизировать, описывать и распространять эти источники, превращая их в доступное научное и культурное наследие.

Хорезмский областной информационно-библиотечный центр имени Махмуда Замахшарий является одним из ведущих учреждений, успешно реализующих задачи по сохранению и продвижению культурного наследия региона [2]. Опыт центра показывает, что современная библиотека способна объединять традиционные формы библиографической работы с новыми цифровыми технологиями, создавая электронные каталоги, базы данных и виртуальные ресурсы, направленные на популяризацию языка, литературы и фольклора.

Цель данной статьи — рассмотреть современные подходы к библиографическому изучению и популяризации лингвофольклорного наследия на примере деятельности Хорезмского информационно-библиотечного центра имени Махмуда Замахшарий. Задачи исследования включают:

- анализ структуры и направлений библиографической работы центра;
- определение роли библиографии в сохранении и продвижении культурного и языкового богатства региона;
- выявление перспектив развития библиографической деятельности в условиях цифровизации библиотек.

Библиографическая деятельность как инструмент сохранения культурного наследия

Библиографическая работа всегда занимала особое место в деятельности библиотек, выполняя функцию посредника между документом и пользователем. В современных условиях она превращается в важнейший инструмент сохранения и изучения культурного наследия. Через библиографию фиксируются, систематизируются и передаются сведения о произведениях народного творчества, об исторических и литературных источниках, формируется научная база для исследователей языка, литературы и фольклора.

Хорезмский областной информационно-библиотечный центр имени Махмуда Замахшарий ведёт активную работу по созданию библиографических ресурсов, охватывающих широкий спектр тем — от краеведения и истории до лингвистики и искусства. В структуре библиографической службы действуют два основных сектора: **краеведческой информации и правовой информации** [1]. Первый сектор занимается сбором и систематизацией сведений о регионе, включая культурные и этнографические материалы, а также фольклорные источники, что напрямую связано с изучением языка и традиций хорезмийского народа.

Создание таких ресурсов, как *«Летопись печати Узбекистана»* и *«Летопись региональной печати»*, а также подготовка персональных и тематических указателей, отражающих жизнь и творчество выдающихся деятелей культуры (например, биобиблиографический указатель к 150-летию Махмудходжи Бехбуди), позволяют не только документировать, но и популяризировать культурное наследие.

Краеведческое и фольклорное направление библиографии [1]

Краеведческая библиография занимает особое место в работе центра, поскольку именно она обеспечивает связь между языком, культурой и обществом. Сектор краеведческой информации собирает, хранит и раскрывает данные о местной истории, традициях, природе, фольклоре и народных

промыслах. Особое внимание уделяется созданию библиографических указателей, посвящённых уникальным объектам культурного наследия Хорезма, например:

- **путеводитель «Достопримечательности Хивы»**, рассказывающий о культурных памятниках города-музея Ичан-Кала;
- **«Градостроительный библиографический указатель Хорезмской области»**, где собраны сведения о развитии городского пространства и архитектуры региона [2].

Эти издания служат не только источниками знаний, но и инструментом сохранения языковой и культурной идентичности региона. Через описание, аннотирование и индексирование таких материалов библиотека вносит вклад в развитие лингвофольклористических исследований, делая их доступными для исследователей, преподавателей и студентов.

Цифровизация и новые формы библиографического обслуживания

Одним из ключевых направлений развития центра является **автоматизация и цифровизация библиографических процессов**. С 2019 года традиционные карточные каталоги постепенно переводятся в электронную форму, библиографические записи вводятся в национальную систему **UzNEL** — Автоматизированная библиотечно-информационная система.

Эта платформа обеспечивает широкий доступ пользователей к материалам, связанным с фольклором, культурой и историей региона. Использование УДК и современных стандартов описания позволяет интегрировать данные в общереспубликанскую систему библиографического обмена.

Кроме того, в библиотеке активно развиваются формы **виртуального справочно-библиографического обслуживания** — как синхронные (онлайн-консультации, чаты с библиографом), так и асинхронные (электронные запросы, службы виртуальной справки). Это позволяет обеспечивать пользователей актуальной информацией независимо от их местонахождения.

В отделе информационно-библиографического обслуживания работают специалисты, владеющие современными методами поиска и обработки информации, умеющие сочетать традиционные навыки библиографирования с новыми цифровыми инструментами. Благодаря их деятельности библиотека становится не только хранилищем знаний, но и образовательной площадкой, где формируется информационная культура читателей.

Для дальнейшего совершенствования библиографической деятельности и усиления её роли в изучении и популяризации лингвофольклорного наследия рекомендуется:

1. Активно развивать цифровые формы библиотечно-библиографического обслуживания, внедряя мультимедийные ресурсы, электронные выставки и виртуальные справочные службы.

2. Наладить сотрудничество с научными учреждениями и образовательными организациями для обмена опытом в области лингвофольклористических исследований и цифрового архивирования.

3. Создать интерактивную онлайн-платформу для публикации региональных библиографических материалов, включающую разделы по языку, культуре и фольклору Хорезма.

Список использованной литературы:

1. Axborot-kutubxona markazlarida bibliografiya ishlarini tashkil qilash : uslubiy qo‘llanma / M. Zamaxshariy nomidagi AKM ilmiy-metodika xizmati; Mas’ul muharrir: R.Qurbonov, G.Jumamurotova. – Urganch: M. Zamaxshariy nomidagi AKM, 2025. – 42 b.

2. Кутубхонага Саёхат : йўл кўрсатгич / М. Змахшарий номидаги АКМ ахборот-библиография хизмати; Маъсул муҳаррир: Р.Қурбонов, Д. Рузметова. – Урганч : М.Змахшарий номидаги АКМ, 2025. – 24 б.

O'ZBEK VA TURKIY XALQLAR DOSTONLARIDA AXLOQIY QADRIYATLAR VA BADIY IFODA

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va turkiy xalqlar dostonlarida aks etgan axloqiy qadriyatlar hamda ularning badiiy ifodasi tahlil qilinadi. Dostonlar xalq og'zaki ijodining eng yuksak namunalaridan biri sifatida insoniy fazilatlar — vatanparvarlik, sadoqat, jasorat, mehr-oqibat, adolat va ezgulik g'oyalari bilan yo'g'rilgan. Maqolada o'zbek xalq dostonlari ("Alpomish", "Go'ro'g'li") va qardosh turkiy xalqlar eposlari ("Manas") misolida bu qadriyatlarning badiiy talqini o'rganiladi. Shuningdek, asarlarda axloqiy me'yorlar va estetik ifoda vositalari — obrazlar tizimi, ramziy ma'nolar, xalqona til va poetik uslub orqali qanday aks etgani ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalarida dostonlarning milliy o'zlikni anglash, ma'naviy tarbiya va axloqiy madaniyatni shakllantirishdagi o'rni alohida yoritiladi.

Kalit so'zlar. Doston, baxshi, "Alpomish", xalq, "Go'ro'g'li", "Manas", badiiy abraz, Xorazm, "Ravshan", qo'ng'iroq, qirg'iz.

Annotation. This article analyzes the moral values and artistic expression reflected in the epics of Uzbek and Turkic peoples. As one of the highest examples of folk oral creativity, epics are imbued with human virtues such as patriotism, loyalty, bravery, compassion, justice, and kindness. The article studies the artistic interpretation of these values through examples from Uzbek folk epics ("Alpomish", "Gorogly") and the epic of a fraternal Turkic people ("Manas"). It also shows how moral norms and aesthetic means — such as the system of images, symbolic meanings, folk language, and poetic style — are expressed in the works. The research highlights the role of epics in shaping national identity, spiritual education, and moral culture.

Keywords: Epic, bard, "Alpomish", folk, "Gorogly", "Manas", artistic image, Khorezm, "Ravshan", Qongiroq, Kyrgyz.

Аннотация. В данной статье анализируются нравственные ценности и художественное выражение, отражённые в эпосах узбекского и тюркских народов. Как одно из высших проявлений народного устного творчества, дастаны проникнуты человеческими добродетелями — патриотизмом, верностью, храбростью, милосердием, справедливостью и добротой. В статье на примере узбекских народных эпосов («Алпомиш», «Гүрүгли») и эпоса родственных тюркских народов («Манас») рассматривается художественная интерпретация этих ценностей. Также показано, как нравственные нормы и эстетические средства — система образов, символические значения,

народный язык и поэтический стиль — проявляются в данных произведениях. В результате исследования особо подчёркивается роль дастанов в осознании национальной самобытности, духовном воспитании и формировании нравственной культуры.

Ключевые слова: *Дастан, бахши, «Алпомиш», народ, «Гўрўгли», «Манас», художественный образ, Хорезм, «Равшан», кунграт, кыргызы.*

Kirish. Doston — xalq og‘zaki ijodining eng murakkab, yirik va keng tarqalgan janri hisoblanadi. “Doston” so‘zi fors tilidan olingan bo‘lib, “qissa”, “hikoya”, “sarguzasht”, “shon-u shuhrat” ma’nolarini ifodalaydi. Xalq dostonlarida qahramonlarning boshidan o‘tgan qaltis voqealar she’riy va nasriy yo‘lda aralash tasvirlangan, muallifi noma’lum epik asarlarga aytiladi. Xalq dostonlari do‘mbira jo‘rligida aytilgan. Ularni ijro etuvchi va kuylovchi san’atkor shoirlar baxshi deb ataladi (mo‘g‘ulcha “baxsha”, “bagsha” so‘zlaridan olingan bo‘lib, “ustod”, “ma’rifatchi” ma’nolarini ifodalaydi; shu bilan birga, bu so‘z Sanskrit tilidan kelib chiqqan degan qarash ham mavjud). Doston o‘zbek folklarining eng yirik janrlaridan biridir. Uning yaratilishi xalqimizning ma’naviy maishiy qiyofasi, ijtimoiy-siyosiy kurashlari, axloqiy-estetik qarashlari, adolat va haqqoniyat, ozodlik va tenglik, qahramonlik va vatanparvarlik haqidagi fikrlari bilan bog‘liq. Dostonlar xalqimizning axloqiy, falsafiy, diniy qarashlarini, hayotini, urf-odatlarini qomusiy tarzda yoritilgan o‘tmish yodnomalaridir. O‘zbek dostonlari uzoq tarixiy bosqichlardan o‘tgan va hozirgi kun uchun ulkan meros bo‘lgan manaviy meros hisoblanadi. Xalq dostonlarini ijro etuvchi, ularni yodda saqlaovchi shahslarni Baxshi deb tariflanadi. Baxshilar dostonlarni paydo bo‘lishi, taraqqiy etishi va nasldan naslga o‘tishida ulkan hissa qo‘shganlar. Ular xalq orasida hurmat va e’tiborga sazovor bo‘lganlar. Ular yaragan manaviy meros o‘zining tarixiy taraqqiyoti bilan ajralib turadi. Hozirgi kunda o‘zbek folklorshunosligida Bulung‘ur, Qo‘rg‘on, Shahrisabz, Qamay, Sherobod, Janubiy Tojikiston, Xorazm kabi poetik dostonchilik maktablari — baxshilik san’atining ajoyib markazlari aniqlangan. “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li”, “Ravshan”, “Manas”, “Er Targ‘in”, “Bahrom va Gulandon”, “Oshiq G‘arib Shohsanam” kabi dostonlar turkiy xalqlarning manaviy boyligi hisoblanadi.

Asosiy qism. Markaziy Osiyo xalqlarining o‘g‘zaki ijodiy merosi madaniy makonda o‘zining boyligi, mamuniy qatlamlarining chuqurligi bilan ajralib turadi. Folklorshunos olimlarning fikricha, Har qanday epik asarda qahramonlik timsolinig mavjudligi shu asarning xalq ongi va tarixiy jarayonlar bilan nechog‘lik uyg‘unlashganini ko‘rsatadi. Turkiy xalqlar tomonidan bitilgan har qanday dostonni ko‘rmaylik, vatanparvarlik hisi, xalqni birlashtirish, komil insonni shakillantirishdek tarbiyaviy-ma’naviy yo‘naltirishdagi g‘oyalarni ko‘rishimiz mumkin. Ushbu jihatlarni bir nechta turkiy xalqlar dostonlari orqali tahlil etamiz.

“Alpomish” dostoni – o‘zbek xalqining boy og‘zaki ijodining eng yirik va qadimiy namunalardan biri hisoblanadi. Ushbu doston qahramonlik, sadoqat, vatanparvarlik, do‘stlik va adolat kabi mavzularni o‘z ichiga oladi. Asarda Alpomish obrazi buyuk qahramon sifatida tasvirlanib, uning jasorati, aql-zakovati va kuch-qudrati xalq idealiga aylangan. Xalqimiz qadimiy va shonli tarixi tuganmas bir doston bo‘lsa, “Alpomish” ana shu dostonning shoh bayti. Alpomish» dostoni bundan ming yil oldin turkiy xalqlarning qadimgi dostonchilik an‘analari asosida xalq og‘zaki ijodi namunasi sifatida yaxlit doston shaklini olgan bo‘lsada, aslida «Alpomish» dostonining eng qadimgi qatlamlari mil. av. yuz yilliklarda yurtimizda kechgan jarayonlarning badiiy talqinini o‘zida aks ettirgan. Qo‘ng‘irot qabilasining turli hududlarga siljishi va ularning yangidan shakllanayotgan xalqlar tarkibiga kira borishi natijasida doston boshqa urug‘ va elatlarga ham o‘tib, ularning epik an‘analari asosida qayta ishlana borib, juda keng tarqaldi va nihoyat, uning yaratilishida otabobolari ishtirok etgan har bir xalqning o‘z eposiga aylandi.

“Go‘ro‘g‘li” turkumi dostonlari ko‘pgina xalqlar orasida juda keng tarqalgan bo‘lib, ayrim xalqlarda baxshilar tomonidan hozir ham kuylanib kelinmoqda. Bu dostonlar o‘zbek, tojik, turkman, ozarboyjon, turk, qozoq, qoraqalpoq, arman, gruzin, kurd xalqlari epik ijodiyotida o‘ziga xos turkumlarni tashkil etadi. O‘zbek xalq dostonchiligida “Go‘ro‘g‘li” turkumi kata o‘rin tutadi. “Go‘ro‘g‘li” dostoni o‘zining xalqona til bilan ifodalanishi, hayotiylik va samimiylik bilan to‘la mazmuni tufayli xalqimiz orasida uzoq vaqt davomida o‘qib o‘rganilgan. Doston xalq orasida og‘zaki ijod orqali avloddan-avlodga o‘tgani sababli, unda xalq og‘zaki ijodining o‘ziga xos poetik uslubi, hazil-mutoyiba, hikmatlar, maqollar ham o‘z aksini topgan. Doston orqali xalq o‘z tarixini, ma‘naviy dunyosini avlodlarga yetkazishga muvaffaq bo‘lgan. Dostonning tilida o‘zbek xalqining xalqona tasavvurlari, etnografik tafsilotlar, urf-odat va an‘analari mujassam etilgan. Shu sababli, “Go‘ro‘g‘li” dostoni nafaqat qahramonlik haqida hikoya qiladi, balki xalqning ma‘naviy va madaniy dunyosini, hayot tarzi, urf-odatlarini ham ochib beradi. Ushbu asar xalqning o‘tmishini, uning g‘ururi va merosini aks ettiruvchi eng noyob durdonalardan biridir.

“Manas” dostoni – qirg‘iz xalqining uzoq o‘tmishini yorituvchi yorqin sahifa. Manasning nomi hamisha qirg‘izlar uchun tabarruk. Qadimdan Urxun, Oltoy, Enasoy, Olatogun makon tutgan, juda kop qirg‘inbarotlarni boshidan kechirgan otabobolarimiz ulkan imoratlar, korkam shaharlar, mustahkam qalalar qurishga imkon topolmadilar. Ular ona yurti yovdan himoya qilib, ot yolida gurung qilib ajoyib so‘zlar vositasida buyuk yodgorlik bunyod etdilar. Ulug‘ shoirlar, ajoyib dostonchilar avloddan-avlodga manaviy meros qilib bu yodgorliklarni XXI asrgacha olib keldilar. “Manas”- tabarruk so‘zlar gavharidan iborat buyuk doston. Unda elning tarixi, quvonch va qayg‘usi, omonlik va yomonlik, g‘aroyib taqdirilar o‘z ifodasini topgan. “Manas” dostoning epik timsoli orqali xalq hayotidagi eng dolzarb tarixiy-ijtimoiy

jaryonlar badiiy ifodada aks etgan. Shu bilan birga Kanukey, Baqay, Chubak singari obrazlar orqali xalq orasida qahramonlikning turli shakllari –ayollik oqilligi, donishmandlik, sadoqat va hamjamiyatlik ruhi singdirilgan.

Xulosa. O‘zbek va turkiy xalqlar dostonlari asrlar davomida xalqning ma’naviy hayoti, urf-odatlar, axloqiy qarashlari va estetik didini aks ettiruvchi bebaho madaniy merosdir. Bu dostonlarda insonparvarlik, adolat, sadoqat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, mehr-oqibat, halollik kabi yuksak axloqiy qadriyatlar badiiy ifoda vositalari orqali chuqur yoritilgan. Qahramonlarning jasorati, or-nomusi, so‘zga va va’daga sadoqati xalqning ideal inson haqidagi qarashlarini ifodalaydi. Shunday qilib, o‘zbek va turkiy xalqlar dostonlari — milliy axloqiy qadriyatlar bilan sug‘orilgan badiiy meros bo‘lib, ular nafaqat o‘tmish avlodlar dunyoqarashini yoritadi, balki bugungi kunda ham ma’naviy barkamollik, vatanparvarlik va insoniylik g‘oyalarini targ‘ib etishda muhim o‘rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O. Safarov, D.O‘rayev, M.Qurbonova. O‘zbek xalqlari etnografiyasi va folklorlari. “O‘qituvchi” Toshkent-2007
2. Rahimov A. (2001). Alpomish dostoni – milliy qadriyat manbai. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. Musaqllov A. Terma // O‘zbek folklori ocherklari. 1- tom, T., 1988,
4. Тилебаев Ж “Кыргыз эпосунун поэтикаси” Бишкек-2014-Б.. 45
5. Islom Karimov “Yuksak ma’naviyat- yengilmas kuch” “Ma’naviyat”-2008.
6. Matluba Murodova “Folklor va etnografiya” Toshkent-2008.

Dilshoda Egamberdiyeva
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Cholg'u ijrochiligi (xalq cholg'ulari) chang"
ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Shermatov Komiljon Erkinovich
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Cholg'u ijrochiligi" kafedrasi professori v.b.
O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist

CHANG SOZINI IJRO ETISHDA QO'LLANILADIGAN USLUBLAR VA ULARDAGI MUAMMOLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada chang cholg'usining tarixiy ildizlariga e'tibor qaratilgan holda, uning xalq musiqasidagi tutgan o'rni hamda ijro etishda qo'llaniladigan an'anaviy va zamonaviy uslublari, ularning vazifasi va texnik ifoda imkoniyatlari o'rganiladi. Undan tashqari, chang cholg'usini ijro etishda an'anaviy va zamonaviy ijro uslublari haqida atroflicha mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: chang, milliy musiqa, kuy, madaniy meros, cholg'u asbobi, ohang, ijro, uslub, zamonaviy, madaniyat va san'at.

Аннотация: В статье рассматриваются исторические корни инструмента хангу, его место в народной музыке, традиционные и современные стили исполнения, их функции и техническая выразительность. Кроме того, подробно рассматриваются традиционные и современные стили игры на хангу.

Ключевые слова: хангу, национальная музыка, мелодия, культурное наследие, музыкальный инструмент, мелодия, исполнение, стиль, современность, культура и искусство.

Abstract: This article focuses on the historical roots of the khangu, its place in folk music, and the traditional and modern styles used in its performance, their function, and technical expressiveness. In addition, a detailed discussion of traditional and modern performance styles in playing the khangu is provided.

Keywords: khangu, national music, melody, cultural heritage, musical instrument, melody, performance, style, modern, culture, and art.

Musiqa inson hayotidagi o'rni beqiyosdir. Chunki musiqa til, millat, irq, yosh va hudud chegarasini bilmaydigan mo'jizaki, undan hamma o'ziga xos ravishda ta'sirlanishi mumkin. Sababi, har bir xalqning madaniy merosi, avvalo, uning musiqiy an'analari, milliy kuylari, qadimiy cholg'u asboblari ohangida namoyon bo'ladi. Bu ohanglar yurakni larzaga soluvchi tuyg'ularni uyg'otadi, o'tgan zamonlar sadosini olib keladi, tarixning jimjit sahifalarini jonlantiradi. O'zbek xalqining ana shunday bebaho madaniy boyliklaridan biri bu – chang cholg'usidir.

Chang – trapetsiya shaklidagi korpus va unga oʻrnatilgan yogʻoch dekan iborat. Uning temir simlari dekadagi xarraklar ustidan tortilgan boʻlib, chap tomoni temir ilmoqlarga, oʻng tomoni esa temir quloqlarga birlashtirilgan va sozlash uchun maxsus kalitdan foydalaniladi. Ijrochining oʻtirib chalishiga qulaylik yaratish maqsadida changda qulay oʻrnatilgan oyoqlar mavjud. Chang bambuk daraxtidan yasalgan boʻlib, unga rezina yoki katrik paxta (filts) oʻrnatilgan maxsus choʻp bilan chalinadi. U yetarlicha baland va uzoq choʻzilib turadigan ovoz beradi. Yuqorida keltirilgan tavsifdan koʻrinib turibdiki, chang cholgʻusi oʻzining konstruktiv tuzilishi, ovoz chiqarish mexanizmi va ijrochilikka qulayligi bilan alohida eʼtiborga molikdir. Ayniqsa, uning trapetsiyasimon shakli, yogʻoch dekasi, temir simlari va sozlash tizimi cholgʻuning aniq tovush chiqarish imkoniyatlarini taʼminlaydi. Maxsus choʻplar vositasida chalib chiqariladigan baland va choʻzilma ohanglar esa changni nafaqat yakka ijro, balki ansambl va orkestr tarkibida ham samarali qoʻllash imkonini beradi.

Chang – shoh Bahrom zamonidan taraqqiy etib kelgan sosoniylar sulolasining mashhur cholgʻularidan biri boʻlgan. Manbalarda qayd etilganidek: *Chang cholgʻusi Bahrom Goʻr* (421–438) davrida avj olib, rivoj topgan. Ushbu tarixiy maʼlumotlar chang cholgʻusining nafaqat qadimiy davrlarda, balki butun musiqiy madaniyatimizda muhim oʻrin tutganligini yaqqol koʻrsatadi. Chang cholgʻusi oʻzining oʻziga xos ovozi va betakror ifoda vositasi sifatida xalq musiqasida keng qoʻllanilib, oʻziga xos ijro uslublari shakllantirgan. Shu bois, chang cholgʻusi nafaqat musiqiy asbob, balki maʼnaviy meros sifatida ham eʼtirof etib kelinmoqda.

Shuning uchun ham, chang cholgʻusi oʻzining murakkab tuzilishi, keng imkoniyatlari va betakror temбри bilan asrlar davomida nafaqat musiqa sanʼatining,

balki xalqning ruhiy-axloqiy olamining ham ajralmas bir bo‘lagiga aylangan. Uning ohangi orqali insonning ichki olami, hayotga munosabati, orzu-umidlari, alam va shodliklari badiiy ifodasini topgan. Shu bois, chang cholg‘usini ijro etish masalasi nafaqat texnik, balki estetik, uslubiy va hatto falsafiy masala sifatida ham muhim o‘rganish ob‘ekti hisoblanadi.

Chang cholg‘usini ijro etishda qo‘llaniladigan uslublar ijodkorning individual mahorati, maktabi va estetik qarashlariga ko‘ra shakllanadi. Har bir ijrochining o‘z changi bor, har bir changning esa o‘z ovozi, o‘z nafasi, o‘z taqdiri bor. Bu cholg‘uda kuy ijro etish shunchaki notalarni tartib bilan chertish emas, bu kuyga jon baxsh etish, uni ruhlantirish, har bir tovush orqali hikoya qilish, tinglovchini ohang orqali sukunatga chorlash, yoki aksincha, yuragini junbushga keltirishdir. Shuning uchun ham chang cholg‘usini ijro etishdagi uslublar nafaqat texnik jihatdan, balki badiiy-estetik yondashuv nuqtai nazaridan ham chuqur o‘rganilishi zarur bo‘lgan hodisadir.

Bugungi kunda cholg‘ularni ijro etishdagi uslublar asosan an‘anaviy maktablar shakllangan bo‘lsada, zamonaviy texnologiyalar, global madaniy oqimlar, bastakorlik tajribalari va xorijiy ta’sirlar tufayli bu uslublar ko‘plab o‘zgarishlarga yuz tutmoqda. Bu o‘zgarishlar ikki qirrali jarayon sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bir tomondan, bu holat ijrochilik san‘atiga yangi nafas, zamonaviy ruh, texnik va estetik imkoniyatlarning kengayishini olib kirayotgan bo‘lsa, boshqa tomondan, u milliy musiqaning markaziy qismi bo‘lgan qadimiy ijro uslublari, kuy ruhiyati va musiqiy-falsafiy tafakkur tizimining yemirilish xavfini tug‘dirmoqda.

Xususan, hozirgi yosh ijrochilarning texnik mahoratga bo‘lgan qiziqishi yuqori bo‘lib, ular asosan cholg‘udan mukammal tovush chiqarish, murakkab funksiyalarni bajarish, temp va dinamika ustida ishlashga e’tibor qaratmoqdalar. Albatta, bu jihatlar har qanday ijrochining professional darajasini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir. Biroq texnika – bu faqat vosita, ijod esa mazmun va ruh bilan bog‘liq. Changni chertish – bu oddiy harakatlar majmui emas; u orqali ifodalanadigan ohang – bu ko‘ngil sadosi, yurak ohangi, badiiy obrazning aksidir. Ya’ni, changni “so‘zlatish”, uni tiriltirish, musiqaga jon kiritish faqat texnika emas, balki ichki sezgi, musiqiy intuitsiya, milliy, badiiy did va madaniy-estetik tarbiya mahsulidir.

Milliy ijro maktablarida chang faqat tovush chiqaruvchi cholgʻu emas, balki muayyan ruhiy holat, kechinma va falsafiy qarashlarning musiqa vositasida ifoda etiluvchi timsoli boʻlgan. Masalan, anʼanaviy ijrochilikda har bir kuy alohida bir holat milliy musiqiy holatni anglatgan. Har bir zarba, har bir chertish, hatto sukut ham chuqur maʼno va tasavvufiy ramzga ega boʻlgan. Ammo hozirgi kunda bu nozik jihatlar koʻpincha nazardan chetda qolmoqda. Musiqaning madaniy-falsafiy ildizlarini anglamasdan faqat texnik ustunlikka erishishga urinish – bu changni ruhsiz, maʼnosiz tovush manbaiga aylantirib qoʻyishi mumkin.

Shuning uchun ham hozirgi zamon ijrochiligi oldida ikki asosiy vazifa turibdi: birinchidan, zamonaviy texnik vositalar, bastakorlik yutuqlari va xorijiy ijrochilik maktablarining ilgʻor tajribasini oʻzlashtirish; ikkinchidan esa, milliy uslubni, kuylarning ruhiy falsafasini, chang cholgʻusining tarixiy-estetik mohiyatini asrab-avaylash va uni hozirgi davr talablariga mos shaklda rivojlantirish. Aynan shu yondashuv orqali biz chang cholgʻusini ijro etishdagi anʼanaviy uslublarni zamonaviy sahnaga olib chiqish, ularni yosh avlodga yetkazish va global musiqiy makonda oʻz milliy ijrochilik maktabimizni saqlab qolishimiz mumkin.

Bundan tashqari, chang cholgʻusining ijro uslublarida muammolar faqat ijrochilar bilan emas, balki pedagogik metodikalar, cholgʻu sozlash usullari, repertuar tanlovi, ansambl madaniyati va notalashtirishdagi soddalashtirish tendensiyalari bilan ham uzviy bogʻliq. Har qanday cholgʻu uslubining asosida maʼlum bir maktab, oʻquv tizimi, ustoz-shogird anʼanasi yotadi. Agar bu zanjir uzilsa, uslubiy boyliklar va ijro sifati yoʻqoladi, milliy musiqaning ildizlari quriydi. Shuning uchun ham chang cholgʻusini ijro etishdagi uslublar va ulardagi muammolarni chuqur tahlil qilish, ularning rivojlanish dinamikasini ilmiy asosda oʻrganish, mavjud kamchiliklarni aniqlash va takomillashuv yoʻllarini belgilash zaruriyati ortib bormoqda. Sababi, zamon bilan hamnafas boʻlish, musiqiy yondashuvda yangilik yaratish inson tafakkurining tabiiy ifodasidir. Biroq bu yangilanishlar ildizdan uzilmagan holda, boy tarixiy tajriba bilan uygʻunlikda kechmogʻi lozim. Oʻtmishdan meros boʻlib qolgan musiqiy qarashlar, ijro madaniyati va uslubiy nozikliklarni asrab qolgan holda, bugungi kun sahnasida yangi nafas bilan namoyon boʻlishi zarur.

Umuman olganda, chang cholgʻusini puxta oʻrganish, uni amaliy musiqiy faoliyatda samarali qoʻllash jarayoni nafaqat ijrochilik mahoratini oshiradi, balki oʻz xalqining boy madaniy merosini anglash, qadrlash va uni avaylab kelajak avlodlarga yetkazishdek yuksak burchni ham oʻz zimmasiga oladi. Bu jarayon shunchaki changda musiqiy kuyni chalish emas, balki oʻz navbatida butun bir millat ruhiyatini, tarixini va estetik qarashlarini qalbda his etish va ifoda etish madaniyatidir. Shu orqali inson sanʼatga nisbatan chuqur eʼtibor, milliy qadriyatlarga nisbatan hurmat, ijodkorlikka esa masʼuliyat bilan yondasha boshlaydi. Ayniqsa, biz yosh avlod ongida bunday yondashuvni shakllantirish, bizlarni chinakam ijodiy va maʼnaviy barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda muhim poydevor boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Shermatov K. Maxsus cholgʻu (chang sinfi) [Matn]: darslik // – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2023. – 3 b.
2. Hojimamatov A. Chang cholgʻusi tarixiga bir nazar va uning ornamental bezaklari // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 10-2. – C. 265-275.
3. Darvesh Ali Changiy Xoqoniy. Risolayi musiqiy. OʻzR Sanʼatshunoslik institute qoʻlyozmalari markazi inv.№ 468. – 29^{a b}.
4. Shermatov Komiljon. Performance features of chang instrument and changsiman instruments // Теоретические аспекты становления педагогических наук. – 2024. – Т. 3. – №. 22. – С. 30-33.

“SUV SAYLI” MAROSIMI

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek xalqining qadimiy marosimlaridan biri bo‘lgan "Suv sayli"ning tarixiy ildizlari, madaniy-ma'naviy mohiyati va hududiy xususiyatlari tadqiq etilgan. Suv sayli — bahor faslida suv manbalarini tozalash, suvga hurmat bildirish va hosil mo‘l bo‘lishini tilash maqsadida o‘tkaziladigan an'anaviy marosimdir. Marosim Zardushtiylik davriga borib taqaladi va suvni muqaddas unsur, hayot manbai sifatida e'zozlashni ifodalaydi. Tadqiqotda Surxondaryo, Farg‘ona vodiysi va Xorazm viloyatlaridagi suv sayli marosimining o‘ziga xos shakllari, marosim jarayoni, ijtimoiy-madaniy ahamiyati va bugungi kundagi holati tahlil qilingan. Maqola dala tadqiqotlari va informatorlardan to‘plangan materiallar asosida tayyorlangan.

Kalit so‘zlar: Suv sayli, bahor marosimlari, suv kulti, ekologik an'analar, Xorazm marosimlari, xalq e'tiqodlari, tabiiy resurslarni muhofaza qilish, madaniy meros, Navro‘z an'analari.

Аннотация: В статье исследуются исторические корни, культурно-духовная сущность и региональные особенности одного из древних обрядов узбекского народа — "Сув сайли" (праздник воды). Сув сайли — традиционный обряд, проводимый весной с целью очистки водных источников, выражения уважения к воде и пожелания обильного урожая. Обряд восходит к зороастрийской эпохе и отражает почитание воды как священной стихии и источника жизни. В исследовании анализируются специфические формы обряда сув сайли в Сурхандарьинской, Ферганской долине и Хорезмской областях, процесс проведения обряда, его социально-культурное значение и современное состояние. Статья подготовлена на основе полевых исследований и материалов, собранных от информаторов.

Ключевые слова: Сув сайли, весенние обряды, культ воды, экологические традиции, хорезмские обряды, народные верования, охрана природных ресурсов, культурное наследие, традиции Навруза.

Abstract: The article examines the historical roots, cultural and spiritual essence, and regional characteristics of "Suv sayli" (Water Festival), one of the ancient rituals of the Uzbek people. Suv sayli is a traditional ceremony held in spring to clean water sources, express respect for water, and wish for abundant harvest. The ritual dates back to the Zoroastrian era and reflects the veneration of water as a sacred element and source of life. The study analyzes the specific forms of the suv sayli ritual in the Surkhandarya, Fergana Valley, and Khorezm regions, the process

of conducting the ceremony, its socio-cultural significance, and its current state. The article is prepared based on field research and materials collected from informants.

Keywords: *Suv sayli, spring rituals, water cult, ecological traditions, Khorezm rituals, folk beliefs, natural resource conservation, cultural heritage, Navruz traditions.*

O'zbek xalqining madaniy merosi orasida tabiat bilan bog'liq marosimlar alohida o'rin tutadi. Qadim zamonlardan boshlab dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan o'zbek xalqi tabiiy hodisalar, fasllar almashinuvi va tabiiy resurslar, xususan, suvga nisbatan chuqur hurmat va e'tiqod tuyg'usini shakllantirgan. Bu munosabatlar turli marosim va udumlar orqali o'z ifodasini topgan bo'lib, ular nafaqat madaniy-estetik, balki ekologik, ijtimoiy va ma'naviy ahamiyatga ham ega bo'lgan.

"Suv sayli" marosimi o'zbek xalqining eng qadimiy va muhim an'alaridan biri hisoblanadi. Bu marosim suvni hayot manbai, poklik va baraka ramzi sifatida e'zozlash, suv manbalarini tozalash va hosilning mo'l bo'lishini tilash maqsadida bahor faslida o'tkazilgan. Suv sayli — bu nafaqat marosim, balki xalqning ekologik ongini, tabiat bilan uyg'un yashash falsafasini, jamoa ruhini va madaniy identifikatsiyasini aks ettiruvchi murakkab madaniy-ijtimoiy hodisadir.

Suv saylining tarixiy ildizlari Zardushtiylik davriga, ya'ni miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi. O'sha davrda suv to'rtta muqaddas unsur (olov, suv, havo, tuproq) biri sifatida qaralgan va alohida e'zozlangan. Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, o'zbek xalqi uchun suv nafaqat hayotiy zarurat, balki madaniy qadriyat, ma'naviy poklik va ilohiy marhamat belgisi bo'lgan.

Geografik jihatdan qurganchilik mintaqasida joylashgan O'zbekiston hududida suv masalasi har doim hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan. Shu sababli, xalq orasida suvga hurmat, uni tejash va tozalash bilan bog'liq ko'plab urf-odat va marosimlar shakllangan. Suv sayli marosimi ana shunday an'analarning eng yorqin namunalariidan biridir.

Bu marosim O'zbekistonning turli hududlarida — Surxondaryo, Qashqadaryo, Farg'ona vodiysi, Xorazm viloyatlarida o'ziga xos shakllarda saqlanib qolgan va

bugungi kungacha yashab kelmoqda. Har bir hududda suv sayli o'zining mahalliy xususiyatlari, o'tkazilish tartibi va madaniy ranglari bilan ajralib turadi.

Ushbu maqolada suv sayli marosimining tarixiy-madaniy ildizlari, marosimning o'tkazilish tartibi, hududiy xususiyatlari, ijtimoiy-ekologik ahamiyati va zamonaviy holatini o'rganish maqsad qilingan. Tadqiqot dala izlanishlari, informatorlardan yozib olingan materiallar va elektron manbalar asosida amalga oshirilgan.

"Suv sayli" — qadimdan xalq orasida suvni e'zozlash, suv manbalarini tozalash, hosilning mo'l bo'lishini tilash maqsadida o'tkazilgan marosimdir.

Bu an'ana Zardushtiylik davrlariga, ya'ni miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi. O'sha paytlarda suv "muqaddas unsur" sifatida qaralgan, u hayotning, poklikning, farovonlikning manbai sanalgan. Zardushtiylik ta'limotida suv Axura Mazda (Yaxshi xudo) tomonidan yaratilgan poklik va hayot ramzi bo'lib, uni ifloslantirishdan qat'iy saqlanish talab etilgan.

O'rta asrlarda Islom dinining keng tarqalishi bilan birga suv sayli marosimi o'z mohiyatini saqlab qolgan holda, islomiy qadriyatlar bilan uyg'unlashib ketgan. Islom dinida ham suvga alohida hurmat ko'rsatiladi va poklik (tahorat) uchun suv zaruriy unsur hisoblanadi.

Suv sayli odatda: bahor faslida, suvlar ko'payib, tabiat uyg'ongan paytda; ko'llar, ariq, buloq yoki daryo bo'ylarida o'tkazilgan.

Ba'zi joylarda bu marosim Navro'z bayrami arafasida yoki undan keyin, suvlar tozalana boshlagan davrda o'tkazilgan. Bahor faslini tanlash tabiiy jarayonlar bilan bog'liq: qor erishi, daryolarning to'lishi, sug'orish mavsumining boshlanishi va ekin ekishga tayyorgarlik ko'rish davri.

Suv sayli marosimi quyidagi bosqichlardan iborat bo'lgan:

1. *Suv manbaini tozalash.* Odamlar ariq, daryo yoki buloqlarni tozalashadi, suv yo'lga to'siq bo'lgan narsalarni olib tashlashadi. Bu jarayon jamoaviy xarakter kasb etib, mahalla yoki qishloq aholisi birgalikda ishtirok etadi. Tozalash ishlari nafaqat amaliy, balki ma'naviy ahamiyatga ham ega — bu orqali kishi o'z ichki dunyosini ham poklaydi, deb hisoblanadi.

2. *Qurbonlik qilish yoki duolar o'qish.* Ba'zi hududlarda suvga non, sut yoki gullar tashlab, suvning toza va mo'l bo'lishini tilashgan. Oqsoqollar yoki ruhoniylar maxsus duolar o'qib, Allohdan baraka so'rashgan. Qurbonlik hayvonlar so'yib, go'shti yaqin-uzoqdagi kishilarga, kambag'allarga tarqatilgan.

3. *Sayil qismi.* Xalq to'planib, o'yin-kulgi, ashula, raqslar, xalq o'yinlari tashkil etgan. Bu qism marosimning eng jonli va quvnoq qismi bo'lib, unda: xalq qo'shiqlari ijro etilgan; milliy raqslar (lazgi, katta ashula) namoyish etilgan; o'yin-kulgilar (kurash, chavgon, belbog'li raqslar) o'tkazilgan; oshxonalar tashkil etilib, palov, somsa, halim kabi milliy taomlar tayyorlangan.

4. *Suv sepish urfi.* Yoshlar bir-biriga suv sepib o'ynashgan; bu suvning hayotiy kuchi, baraka va poklik ramzi sifatida qaralgan. Suv sepish orqali bir-biriga sog'liq, baxt va farovonlik tilanadi. Bu urf ayniqsa Farg'ona vodiysida keng tarqalgan bo'lib, u Navro'z marosimlarining ajralmas qismiga aylangan.

Boysun, Surxondaryo, Qashqadaryo hududlarida suv sayli ko'proq tog' buloqlari va ariq tozalash bilan bog'liq. Tog'li mintaqalarda buloqlar ayniqsa e'zozlanadi va ular atrofida maxsus ziyoratgohlar barpo etilgan. Marosim davomida buloq suvi bilan yuvinish, ichish baraka va shipo keltirishiga ishoniladi.

Farg'ona vodiysida esa suv sayli Navro'z bilan bog'liq holda, suv sepish va gul tashlash urfi bilan o'tkazilgan. Bu yerda marosim ko'proq bayramona xarakter kasb etib, keng ko'lamli madaniy tadbirlar tashkil etiladi.

Xorazmda bu marosim "Suvga chiqish" yoki "Suv tozalash kuni" deb atalgan. Qolaversa, bahorning oxiri yoz mavsumining boshlarida aholi aynan Xiva tuman (shahar)larida istiqomat qiluvchilar turli xil teri kasalliklarining oldini olish maqsadida loyqa suv oqib turuvchi "**Polvon yop**", "**G'ovuk yop**" (kanal)larida oila a'zolari, hatto chaqaloqlarni ham suvga chiniqtirish uchun cho'miltiradilar.

Bu an'ana ayniqsa qiziq bo'lib, Xorazm xalqi loyqa suvning davolash xususiyatlariga ishonadi. Ular mineral moddalarga boy bo'lgan loyli suv tarkibidagi elementlar teri kasalliklarini davolashi, immun tizimini mustahkamlashi va organizm uchun foydali ekanligini ta'kidlaydilar. Chunonchi, bu suv chiniqtirish marosimi

avloddan-avlodga o'tib kelayotgan tibbiy-folklorik amaliyotning bir ko'rinishi hisoblanadi.

Hozirda suv sayli madaniy meros sifatida tiklanmoqda. U xalq yig'inlari yoki ekologik tadbir shaklida o'tkaziladi. Zamonaviy davlatlar va nodavlat tashkilotlar, ekologik tashkilotlar suv sayli marosimini jonlantirish, uning ekologik va ma'naviy ahamiyatini oshirish bo'yicha tadbirlar amalga oshirmoqda.

Suv sayli marosimi o'zbek xalqining ekologik ongi, ma'naviy qadriyatlari va madaniy identifikatsiyasining muhim ifodasi hisoblanadi. Bu marosim ming yillik tarixga ega bo'lib, u qadim Zardushtiylik davridan to bugungi kungacha o'z mohiyatini saqlab kelmoqda.

Hozirgi davrdachalim globallashtirish dunyoda milliy madaniyat va an'analarni saqlash, ularni zamonaviy talablar bilan uyg'unlashtirish muhim vazifa hisoblanadi. Suv sayli marosimini jonlantirish, uni ekologik ta'lim va madaniy turizm doirasida rivojlantirish milliy madaniyatni saqlash va tanitishning samarali yo'llaridan biridir.

Suv sayli — bu nafaqat o'tmishning merosi, balki kelajak avlodlar uchun muhim dars va yo'l-yo'riqdir. Bu marosim bizga tabiatni hurmat qilish, resurslarni tejash va jamiyat manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan ustun qo'yishni o'rgatadi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

Informatorlar:

1. Masharipova Dilbar Shermetovna — Xiva shahri, Xorazm viloyati (1965 yil tug'ilgan, mahalliy marosimlar mutaxassisi)

Elektron manbalar:

1. Google — O'zbekiston madaniy merosi va xalq marosimlari bo'yicha ma'lumotlar
2. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi rasmiy veb-sayti

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Snesar ev V.P. Obychai i obryady uzbekov, svyazannye s vodoy. — Toshkent, 1960.
2. Sarimsoqov B. O'zbek marosim folklori. — Toshkent: Fan, 1986.
3. Sodiqova Z. Navro'z bayrami va uning marosimlari. — Toshkent: O'zbekiston, 2005.
4. Abdullayev I. O'zbek xalq kalendar marosimlari. — Toshkent: Fan, 1992.
5. Rasulov I. Markaziy Osiyo xalqlarining suv kulti. — Toshkent, 2010.

Мохинабону Исокова

студентка 4 курса факультета

«Библиотечно-информационная деятельность»

ГГИК Узбекистана

Муминходжаева Л.Н. – ст. преподаватель кафедры

«Библиотечно-информационная деятельность»

ГГИК Узбекистана – научный руководитель

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОТЕЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В СОХРАНЕНИИ ФОЛЬКЛОРНОГО НАСЛЕДИЯ В УСЛОВИЯХ КУЛЬТУРНЫХ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ

Аннотация. Статья посвящена проблеме сохранения фольклорного наследия в условиях современных культурных и технологических изменений. Рассматривается роль библиотек как центров хранения и популяризации народного творчества, особенно в работе с детьми и молодёжью. Описаны традиционные и цифровые формы работы, приведены примеры успешных проектов. Подчёркивается значимость государственной поддержки и необходимость интеграции фольклора в культурно-образовательную среду.

Ключевые слова: фольклор, библиотека, культурное наследие, народные традиции.

Annotatsia. Ushbu maqolada zamonaviy madaniy va texnologik o'zgarishlar sharoitida folklor merosini asrab-avaylash masalasi ko'rib chiqiladi. Unda kutubxonalarning xalq og'zaki ijodini saqlash va targ'ib qilish markazlari sifatidagi, xususan, bolalar va yoshlar bilan ishlashdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Ishning an'anaviy va raqamli formatlari tavsiflanadi va muvaffaqiyatli loyihalarga misollar keltiriladi. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash muhimligi, folklori madaniy-ma'rifiy muhitga singdirish zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: folklor, kutubxona, madaniy meros, xalq an'analari.

Abstract. This article addresses the issue of preserving folklore heritage in the context of modern cultural and technological change. It examines the role of libraries as centers for preserving and promoting folklore, particularly in their work with children and young people. Traditional and digital formats of work are described, and examples of successful projects are provided. The importance of government support and the need to integrate folklore into the cultural and educational environment are emphasized.

Key words: folklore, library, cultural heritage, folk traditions.

Фольклор - это уникальное явление народной культуры, охватывающее устное народное творчество, обряды, песни, пословицы, загадки и предания, которые веками передавались из поколения в поколение. Он является неотъемлемой частью нематериального культурного наследия каждого народа

и играет важную роль в формировании национального самосознания, сохранении исторической памяти и культурной идентичности [1].

Однако в условиях глобализации и цифровизации традиционная культура оказывается под угрозой исчезновения. Молодое поколение теряет интерес к корням, устной культуре и народным традициям. Именно в это время возрастает значимость библиотек - не только как хранилищ информации, но и как активных центров культурного наследия, способных сохранить и передать фольклор будущим поколениям [2].

Фольклор: формы, функции и угрозы утраты

Фольклор - это не только сказки или песни. Это - система знаний, символов, обычаев и нравственных норм, отражающих жизненный опыт народа. Его формы многообразны:

- Сказки (волшебные, бытовые, новеллистические),
- Обрядовый фольклор (свадебные, календарные, похоронные обряды),
- Народные песни (лирические, исторические, трудовые),
- Пословицы, поговорки, загадки, частушки,
- Легенды, мифы, былины [3].

Фольклор выполняет функции воспитания, познания, развлечения, объединения. Он формирует у детей и взрослых чувство сопричастности к культуре своего народа, передаёт этические нормы и традиции. Однако из-за устной природы он уязвим: с исчезновением носителей теряется и само культурное содержание [4].

Библиотеки на современном этапе становятся не только хранителями книг, но и живыми центрами сохранения нематериального наследия. Особенно велика их роль в регионах и сёлах, где ещё можно застать живую традицию.

Основные направления работы:

- организация краеведческих экспедиций и запись устных рассказов;
- формирование фольклорных фондов, включая аудио- и видеоматериалы;

- создание цифровых коллекций сказок, обрядов, песен;
- проведение встреч с носителями традиций, народными коллективами

[5].

В ряде библиотек открыты «фольклорные уголки» - мини-музеи, объединяющие книги, аудиоархивы, предметы быта и декоративно-прикладного искусства. Всё это становится частью интегративной образовательной среды.

Особую роль в сохранении фольклора играют детские и юношеские библиотеки. Здесь формируется первое представление ребёнка о культуре своего народа. Через сказки, считалки, песни дети получают эмоциональный контакт с традицией.

Формы работы:

- интерактивные часы сказки;
- театрализованные чтения;
- викторины и квесты по народным темам;
- фольклорно-этнографические занятия;
- мастер-классы по традиционным ремёслам.

Для подростков интересен формат исследовательских проектов: «Сказка моей бабушки», «Местные легенды моего села», а также конкурсы творческих и мультимедийных работ.

В XXI веке библиотеки активно переходят в цифровую среду. Это даёт новые возможности для сохранения и распространения фольклора:

- оцифровка редких фольклорных сборников;
- создание виртуальных фольклорных выставок;
- подкасты, видеозаписи народных рассказов;
- создание цифровых архивов.

Пример - британский проект Vaughan Williams Memorial Library, в котором собрано более 60 тысяч единиц хранения: песни, танцы, костюмы, обряды. Всё это доступно онлайн и используется в образовании [6].

«Народная культура на книжной полке» - проект Дальневосточного федерального университета, где библиотеки собирают и представляют фольклорные издания региона [7].

«Живая память народа» - краевая программа, реализуемая сельскими библиотеками, включает запись рассказов старожилов и издание фольклорных сборников.

«Фольклор родного края» - инициатива школьных библиотек совместно с домами культуры, направленная на вовлечение подростков в изучение местных легенд.

ЮНЕСКО включила в список шедевров духовного наследия мирового культурного наследия культурное наследие Байсунского района Сурхандарьинской области Узбекистана и узбекский «Шашмаком», являющийся частью музыкального цикла, состоящего из множества классических музыкальных произведений «Фольклор и народные традиции Узбекистана». В рамках проекта «Сохранение и развитие Шошмакома и передача его будущему поколению» были изданы книги с названиями «Обычаи Шошмакома и современность», «Фахриддин Содиков», «Маком Ташкента и Фераганы» и «Маком Хорезма», подготовлена к печати книга Юнуса Раджабия под названием «Шошмаком», выпущены аудиодиски и видеофильм под названием «Шошмаком» [8].

Издания о фольклоре Узбекистана можно найти в Национальной электронной библиотеки (НЭБ) России, которая предлагает ознакомиться с подробной информацией о документе: «Узбекский фольклор», автор - Зарифов Х. Место издания - Ташкент. Издательство - Учпедгиз УзССР. Информация о документе предоставлена в НЭБ библиотекой "Государственная публичная историческая библиотека России".

В целом фольклор и народные традиции Узбекистана отражают богатое культурное наследие страны. Они являются не только источником развлечения, но и важным средством сохранения самобытности и наследия узбекского

народа. Своим разнообразием и красотой они способствуют обогащению не только Узбекистана, но и всего человечества.

Фольклор - это не архаика, а живое культурное пространство, в котором народ выражает себя. Его утрата означает потерю национальной памяти. Библиотеки - это те учреждения, которые могут сохранить, осмыслить и передать фольклор следующему поколению, сделать его частью современной культурной и образовательной жизни.

Необходима государственная поддержка программ, направленных на сохранение устного наследия: финансирование оцифровки, стимулирование краеведческих инициатив, обучение библиотекарей методам фольклорной работы. Только так мы сохраним наше культурное богатство в условиях быстро меняющегося мира.

Список использованной литературы:

1. Афанасьев А. Н. Народные русские сказки / А. Н. Афанасьев. - Москва: Правда, 1989. - 543 с.
2. Роль библиотеки в сохранении культурно-исторического наследия общества // DKNews. - 2022. - URL: <https://dknews.kz/ru/dk-life/201906-rol-biblioteki-v-sohranении-kulturno-istoricheskogo>
3. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. - СПб.: Лабиринт, 2000. - 367 с.
4. Сохранение и возрождение фольклорных традиций: сб. статей. - Москва: НИИ культуры, 1990. - 224 с.
5. Вопросы хранения и транслирования культурно-исторического наследия Тувы методами библиотечной работы // Народоведение и традиции. - 2021. - URL: <https://nit.tuva.asia/nit/article/view/1026>
6. Vaughan Williams Memorial Library // Wikipedia. - URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Vaughan_Williams_Memorial_Library
7. Народная культура на книжной полке // DVFU.ru. - URL: https://www.dvfu.ru/schools/school_of_education/news/narodnaya-kultura-na-knizhnoi-polke-202210/
8. Фольклор и народные традиции Узбекистана // <https://www.turkestantravel.com/ru/folklor-i-narodnyye-traditsii-uzbekistana/>

Shahnoza Ro'zieva

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat
instituti Kutubxona axborot
faoliyati yo'nalishi 4 kurs talabasi
Ro'zieva Nilufar*

Ilmiy rahbar: *O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
Kutubxona-axborot faoliyati
kafedrası katta o'qituvchisi*

ASRLARDAN ASRLARGA O'TAYOTGAN NAVOLAR

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek xalqining qadimiy tarixga ega milliy qo'shiqlari, urf odatlari haqida so'z boradi. Jumladan Qashqadaryo viloyatiga oid bo'lgan folklor qo'shiqlarga ko'proq to'xtalib o'tiladi.*

Kalit so'zlar: *Kuy, qo'shiq, ijro xalq ijodi, maxalliy uslub, ta'lim tarbiya, taxlil.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются национальные песни и обычаи узбекского народа с древней историей. В частности, большое внимание уделяется фольклорным песням, относящимся к Кашкадарьинской области.*

Ключевые слова: *Мелодия, песня, исполнение, народное творчество, местный стиль, образование, воспитание, анализ.*

Abstract: *This article examines the national songs and customs of the Uzbek people with an ancient history. In particular, great attention is paid to folk songs related to the Kashkadarya region.*

Keywords: *Melody, song, performance, folk art, local style, education, upbringing, analysis.*

Dunyoda hech nima o'z o'zidan paydo bo'lmaydi. Bunga vaqtlar zamonlar kerak bo'ladi. Har qanday yangilik zamonlar osha sayqallanib boradi. Allomalar bejizga har qanday yangilik unitilgan eskilikdir, deyishmagan. Bugungi mavzuimiz ham bunga misoldir. Agar biz xalq og'zaki ijodining bizgacha etib kelgan namunalariga nazar soladigan bo'lsak, ular xalqimizning o'tmishdagi turmush tarzi, yashash uslubi, mashg'ulotlari, dunyo-olamga bo'lgan munosabatlarini o'zida mujassam ettirganini ko'rishimiz mumkin. Hatto, tushkun xolatda ham, qarshi turish uchun turli qo'shiqlar kuylab, raqslar ijro etib insonlar o'zlarini tetiklashtirganlariga guvoh bo'lishimiz mumkin.

Qisqacha aytganda musiqa san'ati, qo'shiqchilik an'analari insoniyat tarixining eng dastlabki zamonlariga borib taqaladi. Borliqqa qilingan murojaat, munojotning hosilasi bo'lib dunyoga kelgani namoyon bo'ladi. Azal azaldan bobolarimiz, buvilarimiz kuylab kelgan xalq qo'shiqlari zamonlar oshib, og'izdan og'izga o'tib

bizgacha etib kelgan. Shu sababli ularni kuylaganimizda beixtiyor qalbimizni gʻurur iftixor hislari choʻlgʻab oladi.

Chunki bu qoʻshiqlarda ajdodlarimizning orzu istaklari, qaygʻu armonlari, quvonch va shodliklari mujassamdir. Xar bir qoʻshiqning oʻz yaralish tarixi bor. Mamlakatimizning har bir viloyati, har bir mintaqasida oʻziga xos tarzda aytim va cholgʻu yoʻllari, raqslari va lokal ijrochilik uslublariga ega boʻlib, eng yaxshi namunalarini keng koʻlamda ommalashtirishni taqozo etadi. Bundan tashqari har bir xududning shart sharoitidan kelib chiqib qoʻshiqlar yaratilgan. Masalan Qashqadaryo viloyatiga xos boʻlgan qoʻshiqlar shoʻx, raqsbop, oʻynoqi boʻlishi bilan bir qatorda asosan qarsak bilan hamoxang aytishga moʻljallangan. Bu qoʻshiqlar toʻy va turli marosimlarda ommaviy va yakka tartibda ijro etilgan. Bulardan biriga misol keltirsak:

Xojixo namanti
Toshqoʻrgʻonning balanti
Toshqoʻrgʻondan man oshay
Taqira gilam man toʻshay
Taqira gilam toʻshay toʻshay
Qanotlarim qayrildi
Qanot bering uchaylik
Oq terakka tushaylik
Oq terakni oq toshi
Yangamni qalam qoshi
Yangamsano yangamsan
Koʻylak bichar bilmaysan
Qirq ignani sindirib
Haliyam chevar boʻlmaysan

Bu folklor qoʻshiq Qashqadaryo viloyati Shaxrisabz tumanida keng tarqalgan. Hali haligacha toʻy va boshqa yigʻinlarda jamoaviy tarzda kuylab kelinadi. Qoʻshiqni qarsak bilan aytilishi davradagi insonlarni birlashtirish barobarida, ularga hush kayfiyat bagʻishlaydi. Agar bolalar yoshligidan shunday milliy qoʻshiqlar eshitib katta boʻlsa, ularda oʻz millatiga nisbatan faxr iftixor tuygʻulari rivojlanib boradi.

Umuman olganda, san'atni ilohiy bir ne'mat sifatida ta'rif etiladi. Chunki insonni yuksaklarga olib chiqadi, tarbiyalaydi, kamolga etkazadi. San'atning ilohiyligi ham shu aslida. Kuy, qo'shiqning ilohiy ekanligiga yana bir misol: u qanchalik ko'p bo'lmasin ortiqchalik qilmaydi. Tinglanmay qolgani yo'q – barisining o'z o'zni, muxlisi bor [1].

Endi yana xalq qo'shiqlariga qaytamiz. Folklorlar nafaqat qo'shiq shaklida balki tomosha shaklida ham ijro etib kelinadi. Bulardan biri "Qoshiq" qo'shig'idir. Uni ijro etilishi qadimgi chodir hayol o'yinlarini eslatadi. Uni odatda qizlar ijro etishadi. Ammo o'rtada kampir rolida o'g'il bola bo'ladi.

O'rtada o'tirganicha qoshiq shiqirlatib o'ynayotgan kampirni oxirida o'g'il bola bo'lib chiqishi tomoshabinlarga zavq va yuqori kayfiyat bag'ishlaydi. Kelin qo'shiqdan namuna keltiramiz:

Shaq shaqi jonim qoshiq
Oromijonim qoshiq
Go'shtni oladi qoshiq
Og'izga soladi qoshiq

Qoshiqni asta ushlang
Kosaga asta tashlang
Go'shtini ilib olib
Og'izga asta tashlang

Qo'shiq mazmun jihatidan murakkab bo'lmasada, jamoaviy tarzda aytilgani uchun davraga jo'shqinlik baxsh etadi. Bundan tashqari to'ylarda ijro etiladigan yor-yor, kelin salom qo'shiqlari ham shu paytgacha sayqallanib, jilolanib bizgacha etib kelgan. Yor-yorda ota uyini tark etayotgan qizning xis hayajonlari, bundan so'ngra unga hamrox bo'ladigan ota uyini sog'inish tuyg'ulari ifodalanadi. Qizning keyingi hayoti qanday kechishi haqida kuylanadi. Yor-yorning qayg'uli va sho'xchan shakllari bor. Qizni ota uyidan kuzatayotganda asosan dardli, mayus yor-yor kuylansa, kelinchakni kuyovning uyida kutib olayotganda esa aksincha sho'x o'ynoqi yor-yor aytiladi. Bu bilan balki kelinchakka ko'tarinki kayfiyat berib, yangi hayotini

xursandchilik bilan boshlashi uchun buvilarimiz shunday kuylashgandir. Keling xalq ichida eng ko‘p tarqalgan yor-yorlardan namunalar keltiramiz:

Xay xay o‘lan jon o‘lan
O‘lanchi qiz yor yor
Va‘dasida turmagan
Yolg‘onchi qiz yor yor

Oq ku ylagim engini
So‘tdim ona yor yor
Oq sutingga rozi bo‘l
Ketdim ona yor yor

Osmondagi laylakni
Otgan otam yor yor
O‘z qizini ayamay
Sotgan otam yor yor

O‘z qizini o‘rniga
Bodom eksin yor yor
Bodom shoxi qayrilsa
Qizim desin yor yor

Yor yor ham jamoaviy aytiladi. Yor yor nafaqat to‘yning ko‘rki, balki kelinchakning iffatli, ilk bor turmushga chiqayotganini bildiradi. Ikkinchi marotaba turmush qurilayotganida yor yor aytilmaydi. Aytish joizki biz yashab turgan bu ko‘hna zamin jahondagi eng qadimiy sivilizasiya o‘choqlaridan biri bo‘lgani uning uzoq o‘tmishga ega bo‘lgan madaniy an‘analarida ham o‘zini aks etib turadi. Bu el xalq og‘zaki badiiy ijodiyoti hamda marosim qadriyatlarining ham ijodkori hisoblanadi. Ajdodlarimiz o‘zota-bobolari tomonidan yaratilgan bebaho milliy folklor an‘analarini o‘z badiiy tafakkuri mahsuli bilan boyitib, yanada rivojlantirganligi uchun ham o‘zbek xalqining milliy an‘analari avloddan-avlodga

o‘tib va takomillashib, hozirgi kungacha saqlanib kelayotganini alohida faxr bilan ta’kidlashni xohalardim. Mamlakatimizning har bir viloyati, har bir mintaqasi o‘ziga xos tarzda aytim va cholg‘u yo‘llari, raqslari va lokal ijrochilik uslublariga ega bo‘lib, eng yaxshi namunalarini keng ko‘lamda ommalashtirishni taqozo etadi [2].

Shulardan yana biri kelin salom qo‘shig‘i. Kelin salom odatda to‘yni ertasi kuni kelinni yangi qarindoshlari ya’ni kuyovning qarindoshlari bilan tanishtiruv marosimida aytiladi. Kuyovning qarindoshlari birma bir kelib kelin bilan ko‘rishadi va sovg‘a beradi. Xar bir oila a’zosiga alohida kelin salom aytiladi. Kelin salom xozirga kelib birmuncha zamonaviy ko‘rinishga kelgan bo‘lsada asosi qadim qadimlarga borib taqaladi.

Kelin salom aytaylik
Xato bo‘lsa kechaylik
Eshitib oling xaloyiq
Kelin salomni boshlaylik

Barchamizni yaratgan
Bulbul qilib sayratgan
Kelin salom qiladi
Ibo bilan keladi
Qabul aylang
Parvardigorimga
Salom yor yor

Kelin salom asosan doira jo‘rligida aytiladi. Bundan tashqari xalq qo‘shiqlari qarsak yordamida ham aytiladi.

Qarsak – o‘tmishda o‘zbek xalq orasida keng tarqalgan qo‘shiq janri, erkaklar va ayollarning to‘y va boshqa marosimlardagi davra o‘yin-qo‘shig‘i. Qashqadaryo viloyatida ayniqsa mashhur. She’r matnlariga hamohang tarzda qo‘shiq kuylanishida qarsak ham jo‘r bo‘ladi. Qarsak hamda qiyqiriq ovozlari yordamida o‘yin usuli hosil qilinadi. Ba’zi manba va taxminlarga qaraganda, kelib chiqishi zardushtiylik marosimlariga borib taqaladi. Qarsak qo‘shiqlari turkum sifatida ham aytilgan.

Masalan beshqarsak o'yini yaqin o'tmishda qishloq joylardagi to'y va sayillarda 2- 3 soat davom etardi. Hozirgi kunda qarsak qo'shig'i va qo'shiq turkumi asosan folklor-etnografik ansambllari repertuaridan o'rin olgan. [3]

Xulosa qilib aytganda xalq ijodiyoti zamonaviy adabiyot, san'at, o'lmas udum va an'analarimizning teran tomirlari bo'lib hisoblanadi. Xuddiki g'avvos suvga qanchalar chuqur sho'ng'isa, ummonlar tubiga qadar borsa marvaridga muyassar bo'lishi ehtimoldan xoli bo'lmagani singari, xalq og'zaaki ijodi bilan teran tanishish o'tmish sadolarini tinglash, undan saboq olish imkonini beradi. Biz esa kelajak avlodlarga bu bebaho merosimizni nuqsonsiz etib borishi va yanada rivojlanishi va asrab avaylanishiga umid qilib qolamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alaviya, M. O'zbek xalq qo'shiqlari./ M.Alaviya. -Toshkent: O'zRFA, 1959. – 280 b.
2. Nurmatov, H.N. Musiqa:darslik (1-7 sinflar uchun) / Nurmatov, H. Norxo'jaev, N. Ibrohimov, O.- Toshkent: O'qituvchi, 2015. – 188 b.
3. D.Rajabov.T.Rajabov Xalq qo'shigi va musiqa ijrochiligi / Ilmiy risola. Toshkent: Navro'z, 2018. – 216 b.

TILSHUNOSLIK VA ADABIYOTSHUNOSLIK MASALALARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlarining o'zaro aloqadorligi hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tizimidagi o'rni tahlil qilinadi. Til – adabiyotning asosiy ifoda vositasi sifatida, adabiyot esa tilning badiiy-estetik imkoniyatlarini ro'yobga chiqaruvchi ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida talqin etiladi. Maqolada til birliklarining badiiy matn tuzilishidagi semantik, sintaktik va stilistik funksiyalari tahlil etilib, tilshunoslikning nazariy yondashuvlari (strukturaviy, funksional, kognitiv va pragmatik yo'nalishlar) adabiy matn tahlilida qanday qo'llanilishi ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, adabiyotshunoslikdagi poetika, obraz, janr va uslub masalalari tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganilib, lingvopoetik tahlilning o'ziga xos metodologiyasi asoslab beriladi. Til va adabiyotning o'zaro munosabati orqali badiiy tafakkurning shakllanishi, milliy tilning estetik salohiyati hamda yozuvchi uslubining lingvistik mezonlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Tilshunoslik, adabiyotshunoslik, lingvopoetika, poetika, uslub, obraz, semantika, diskurs, milliy madaniyat, estetik tafakkur.

Abstract: This article analyzes the interrelation between linguistics and literary studies as well as their place within the system of modern scientific research. Language is interpreted as the main means of expression of literature, while literature is viewed as a socio-cultural phenomenon that reveals the artistic and aesthetic potential of language. The article examines the semantic, syntactic, and stylistic functions of linguistic units in the structure of a literary text, and scientifically explains how theoretical approaches in linguistics (structural, functional, cognitive, and pragmatic) are applied in literary text analysis. In addition, issues of poetics, imagery, genre, and style in literary studies are explored from a linguistic perspective, substantiating the unique methodology of linguistic-poetic analysis. The relationship between language and literature is considered as a factor in the formation of artistic thinking, the aesthetic potential of the national language, and the linguistic criteria of an author's style.

Keywords: linguistics, literary studies, linguopoetics, poetics, style, image, semantics, discourse, national culture, aesthetic thinking.

Аннотация: В данной статье анализируется взаимосвязь лингвистики и литературоведения, а также их место в системе современных научных исследований. Язык рассматривается как основное средство выражения литературы, а литература — как социокультурное явление, раскрывающее художественно-эстетический потенциал языка. В статье исследуются семантические, синтаксические и стилистические функции языковых единиц в структуре художественного текста, а также научно обосновывается применение теоретических подходов лингвистики (структурального,

функционального, когнитивного и прагматического направлений) в анализе литературного произведения. Кроме того, проблемы поэтики, образа, жанра и стиля рассматриваются с лингвистической точки зрения, обосновывается методология лингвопоэтического анализа. Через взаимосвязь языка и литературы исследуются формирование художественного мышления, эстетический потенциал национального языка и лингвистические критерии индивидуального авторского стиля.

Ключевые слова: лингвистика, литературоведение, лингвопоэтика, поэтика, стиль, образ, семантика, дискурс, национальная культура, эстетическое мышление

Kirish: Tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatlararo muloqot (interkultural muloqot) masalalari o'rtasidagi o'zaro ta'sir ko'p jihatdan murakkab va bir-birini to'ldiruvchi jarayonlardir. Ushbu sohalar o'rtasidagi aloqalar, madaniyatlarni tushunish va ifodalash, shuningdek, til va adabiyotning o'zgarishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Quyida bu sohalarining o'zaro ta'sirini ko'rib chiqamiz. Tilshunoslik va madaniyatlararo muloqot Tilshunoslik tilni o'rganish va tushunish, uning tuzilishi, ma'nosi, va ishlatilishiga oid ilmiy tadqiqotlarni o'z ichiga oladi. Madaniyatlararo muloqot esa turli millat va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni va muloqot usullarini o'rganadi. Til va madaniyat bir-biriga chambarchas bog'liqdir. Til nafaqat muloqot vositasi, balki biror xalqning dunyoqarashi, tarixiy tajribasi, va madaniyatining aksidir. Masalan, tilshunoslar tilning ma'no va strukturasini o'rganar ekan, madaniyatlararo muloqotning nozik jihatlarini ham hisobga olishlari zarur. Tilni to'g'ri tushunish va muloqot qilish, biror madaniyatni yoki jamiyatni chuqurroq anglashga yordam beradi. Misol uchun, biror so'zning turli madaniyatlarda qanday qabul qilinishi yoki qanday ishlatilishi o'zgarishi mumkin, bu esa madaniyatlararo muloqotda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Adabiyotshunoslik til va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rganadi, lekin bunda asosiy e'tibor adabiy asarlarga qaratiladi. Adabiyot, asosan, til orqali ifodalanadi, lekin undagi ma'no va simbolika madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Adabiyotshunoslik, turli tillar va madaniyatlarda yaratilgan asarlarni taqqoslash orqali madaniyatlararo muloqotning qanday amalga oshayotganini ko'rib chiqadi. Adabiyot, shuningdek, til va madaniyatlarni bog'lashda ko'prik vazifasini bajaradi.

Biror xalqning adabiy merosi o'zining milliy identitetini, qadriyatlarini va tarixiy tajribasini aks ettiradi. Adabiy asarlar orqali turli madaniyatlarni yaxshiroq tushunish va o'zaro muloqotni rivojlantirish mumkin. Masalan, xalqaro adabiyotda yozilgan asarlarni tarjima qilish madaniyatlararo muloqotni osonlashtiradi, chunki ularning o'ziga xos tilshunoslik va madaniy kontekstlarini o'rganish imkonini beradi. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik o'rtasidagi o'zaro ta'sir Tilshunoslik va adabiyotshunoslik o'rtasidagi aloqalar juda kuchli. Adabiyotshunoslar tilning nozik jihatlarini va sintaktik, morfologik xususiyatlarini chuqur o'rganishlari zarur, chunki adabiy asarlarda tilning eng nozik va murakkab shakllari ishlatiladi. Tilshunoslar esa adabiyotda ko'rsatilgan nutq va til holatlarini o'rganib, tilni haqiqiy hayotda qanday ishlatilishini aniqlashadi. Bu o'zaro aloqalar orqali tilshunoslik va adabiyotshunoslik ko'pincha bir-birini to'ldiradi va yangi yondashuvlarni ishlab chiqadi.

Asosiy qism: Madaniyatlararo muloqot va tilshunoslik-adabiyotshunoslik o'rtasidagi aloqalar Madaniyatlararo muloqot, tilshunoslik va adabiyotshunoslikni birlashtiruvchi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Madaniyatlararo muloqotda, turli tillarda va madaniyatlarda yaratilgan adabiy asarlar va ularning tarjimasi ahamiyatlidir. Tarjima jarayonida madaniyatlar o'rtasida til va adabiyotning qanday o'zgarishi, o'xshashliklar va farqlarni aniqlash mumkin. Bu jarayon, tilshunoslik va adabiyotshunoslik ilmiy yondashuvlarini uyg'unlashtirib, turli xalqlar o'rtasida yaxshiroq muloqot o'rnatishga yordam beradi. Amaliy jihatlar Tarjima: Tarjimon til va madaniyatlararo farqlarni hisobga olib, asarlarning aniq ma'nosini saqlab qolish uchun katta mahoratga ega bo'lishi kerak. Tarjima jarayoni nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatlararo muloqot adabiyotshunoslikni ham talab qiladi. va Globalizatsiya va madaniyatlararo muloqot. Globalizatsiya sharoitida madaniyatlararo muloqot va tilshunoslik, adabiyotshunoslikning ahamiyati ortib bormoqda. O'zaro aloqalar ko'paygan sari, biror madaniyatdagi adabiy asarlarning boshqa madaniyatlar uchun ahamiyati ortadi, bu esa til va madaniyatlar o'rtasidagi o'zgarishlarni anglashga yordam beradi. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik hozirgi zamon gumanitar fanlari tizimida bir-birini to'ldiruvchi, o'zaro uzviy bog'liq yo'nalishlar sifatida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Har ikkala fan til va nutq hodisalarini o'rganish orqali

inson tafakkuri, estetik idroki va madaniy xotirasi bilan bog‘liq jarayonlarni yoritadi. Shu bois ularning o‘zaro aloqadorligini tadqiq etish tilning badiiy-estetik imkoniyatlarini, adabiy matnning lingvistik tuzilishini hamda yozuvchi uslubining milliy va individual xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari — strukturaviy, funksional, kognitiv va pragmatik tahlil metodlari — badiiy matnni chuqur o‘rganishning ilmiy asosini yaratadi. Til birliklarining semantik, sintaktik, stilistik va diskursiv xususiyatlarini tahlil etish orqali matnning ichki tuzilishi, g‘oya va obrazlarning ifoda mexanizmi aniqlanadi. Tilshunoslikdagi bu nazariy yondashuvlar adabiyotshunoslik tahlilining metodologik bazasini kengaytiradi va badiiy tafakkurni ilmiy asosda talqin qilish imkonini beradi. Adabiyotshunoslik esa badiiy asarning estetik mohiyatini, uning janr tizimi, poetik struktura va obrazlilik darajasini o‘rganadi. Adabiy matn tildan foydalangan holda o‘zining ichki g‘oyaviy-estetik olamini yaratadi. Shu jihatdan adabiyotshunoslik tahlilida tilshunoslik metodlarini qo‘llash muhim ilmiy natijalarga olib keladi. Masalan, lingvopoetik tahlil orqali badiiy matndagi til birliklarining ma’no va shakl uyg‘unligi, ularning estetik yuklamasi, muallif nutqining individualligi aniqlanadi. Til va adabiyotning o‘zaro bog‘liqligi lingvopoetika fanining shakllanishiga sabab bo‘ldi. Lingvopoetika badiiy nutqning til tizimidagi o‘rnini, ifoda vositalarining estetik funksiyasini hamda so‘zning badiiy obraz yaratishdagi semantik imkoniyatlarini tahlil qiladi. Bu yo‘nalish tilshunoslik va adabiyotshunoslikning metodologik sintezini ifodalaydi. Badiiy matn tili orqali milliy tafakkur, xalq dunyoqarashi va madaniy qadriyatlar aks etadi, shu sababli tilning estetik salohiyatini o‘rganish milliy madaniyatni tahlil qilishning ham muhim omilidir. Tilshunoslik va adabiyotshunoslikning integratsiyasi nafaqat badiiy matnni tahlil qilishda, balki til va madaniyat, til va tafakkur o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritishda ham yangi ilmiy yondashuvlarni shakllantiradi. Bu jarayonda tilning kommunikativ, estetik va kognitiv funksiyalari bir butun tizimda o‘rganiladi. Badiiy matn tili tahlili nafaqat lingvistik strukturalarni, balki yozuvchi tafakkurining individual xususiyatlarini, milliy ifoda uslublarini ham ochib beradi.

Shunday qilib, tilshunoslik va adabiyotshunoslik masalalarini uzviy bir butunlikda tadqiq etish zamonaviy filologiya fanining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Bu integrativ yondashuv badiiy tafakkur mexanizmlarini ilmiy tahlil etish, milliy tilning estetik imkoniyatlarini ochib berish va adabiy merosni chuqur o‘rganish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi. Shu jihatdan, til va adabiyot o‘rtasidagi aloqadorlikni o‘rganish nafaqat nazariy ahamiyatga, balki milliy madaniyat va tafakkurni rivojlantirishda amaliy qiymatga ham ega.

Xulosa

Tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatlararo muloqot bir-birini to‘ldiruvchi va o‘zaro ta’sir qiluvchi sohalaridir. Bu sohalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, madaniyatlararo tushunishni chuqurlashtirishga yordam beradi va dunyo miqyosida muloqotning samarali bo‘lishini ta’minlaydi. Har bir soha o‘zining alohida yondashuvini taklif etsa-da, ularning integratsiyasi yangi bilimlar va tushunchalarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Yusupova U. (2022). TILSHUNOSLIK, ADABIYOTSHUNOSLIK VA TARJIMASHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI.
2. Yo‘ldashev A. “Tilshunoslik asoslari” Toshkent 2016
3. Xo‘jamberdiyeva M. “ Muhokamat ul-lug’atayn asari va komprativitsiyasi “
4. Xayitov M. “ O‘zbekiston til va madaniyat” Toshkent 2023
5. Qurbonov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi.
6. Abdurahmon Sadiy. “ Adabiyot nazariyasi”
7. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “ Mumtoz adabiyotshunoslik”

Maftuna Baxtiyorova

O‘zDSMI, Kutubxona-axborot faoliyati

ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

O‘zDSMI “Kutubxona axborot faoliyati kafedrasi” dotsenti, ilmiy rahbar,

M.Y.Xakimova

O‘ZBEK XALQ ERTAKLARINING KITOBXON TARBIYASIDAGI O‘RNI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek xalq ertaklarinin yosh avlodni tarbiyalashdagi o‘rni, ularning axloqiy, estetik va ma’naviy dunyoqarashni shakllantirishdagi ta’siri tahlil qilinadi. Xalq ertaklar orqali o‘zlikni anglash, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va asrida ma’naviy merosni targ‘ib etishning dolzarb masalalari yoritiladi. Shuningdek zamonaviy kutubxona amolyotida xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish yo’nalishlari ilmiy asoslarda izohlanadi.*

Kalit so‘zlar: *xalq ertaklari, kitobxonlik madaniyati, ma’naviy tarbiya, og‘zaki ijod, axborot davri, kutubxona amaliyoti.*

Аннотация: *В данной статье анализируется роль узбекских народных сказок в воспитании молодого поколения, их влияние на формирование нравственного, эстетического и духовного мировоззрения. Через народные сказки освещаются актуальные вопросы самосознания, развития культуры чтения и пропаганды духовного наследия в эпоху. Также на научной основе объясняются направления использования образцов устного народного творчества в современной библиотечной практике.*

Ключевые слова: *народные сказки, культура чтения, духовное воспитание, устное творчество, информационная эпоха, библиотечная практика.*

Abstract: *This article analyzes the role of Uzbek folk tales in educating the younger generation, their influence on the formation of moral, aesthetic and spiritual worldview. The current issues of self-awareness through folk tales, the development of reading culture and the promotion of spiritual heritage in our age are highlighted. Also, the directions of using examples of folk oral literature in modern library practice are explained on scientific grounds.*

Keywords: *folk tales, reading culture, spiritual education, oral literature, information age, library practice.*

O‘zbek xalq ertaklari – xalq og‘zaki ijodining qadimiy, ommabop, hayotiy tajribani va axloqiy qadryatlarni o‘zida aks ettirgan badiiy janirdir. Ertaklar insonlarni bolaligidan boshlab uni ezgulik, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni o‘zida ifoda etadi. Ertaklar barcha jabhalarni qamrab oladi: unda mehnat, do‘stlik, muhabbat,

sadoqat, jasorat va adolat g'oyalari markazda turadi. Ular orqali avloddan- avlodga o'tib kelayotgan axloqiy qadryatlar saqlanib qolgan.

Bugungi kunda jamiyatimizda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish, yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash dolzarb masalalardan biridir. Shu sababli, xalq ertaklar kitobxon tarbiyasida muhim omil sifatida alohida e'tibor talab etadi. Ertak o'qigan bola hayotga boshqacha nigoz bilan qaraydi, unda adolat, sabr-toqat, mehr va vatanparvalik tuyg'ular shakllanadi. Ularda bolalar va kattalar uchun ibrat bo'ladigan fikrlar, hikmatlar mujassam. Masalan, "Zumrad va Qimmat" ertagida halollik va saxovat, "Boy illa kambag'al"da adolat va insonparvarlik, "Tilla baliqcha"da esa shukr va qanoat g'oyalari ilgari suriladi. Ertaklar asosiy bog'ini bo'lib shu davrdan boshlab kitobga bo'lgan mehrini yanada oshiradi va davomiy ligini ta'minlaydi. Kitob deganda ertaklar olami tushiniladi chunki, ular orqali hayotiy fikrlarini boyishiga va hayollar og'ishiga sho'ng'ishiga yordam beradi.

Ertak – kitobxonliknin boshlang'ich maktabi. Har bir bola o'qishga bo'lgan ilk qiziqishni aynan ertaklar orqali oladi. Chunki ertaklarda hayotiy voqealar mo'jiza, sarguzasht va hayotiy saboqlar orqali ifodalangan. Bu ertaklar tarbiyaviy maqsadlar ochiq ko'rinadi: yomonlik jazolanadi, yaxshilik esa rag'batlantiriladi. Ertaklar o'qish orqali yosh kitobxonlar so'z boyligi ko'payadi, badiiy nutqni his etishni o'rganadi, o'qishga nisbatan ichki ehtiyoj hosil qiladi. Shu bois kutubxonalarda ertak janri yosh kitobxonlarning asosiy poydevori hisoblanadi.

Kutubxonachilar faoliyat davomida "Ertakxon soatlari", "Sehrli ertaklar olami", "Mewning sevimli qahramonim" kabi madaniy tadbirlar o'tkazilishi yosh kitobxonlarda o'qishga, tinglashga va mustaqil fikrlashga qiziqish uyg'otadi. Bu jarayonlarda ertak nafaqat o'quv material, balkim tarbiya vositasi sifatida ham xizmat. Bu esa yosh kitobxonlar safini yanada kengaytiradi, kelajakda ular kitob sevar kitobxon bo'lib yetishib chiqadi.

Ertaklar xalq ijodining epik turiga kiradi. Uning o'ziga xos xususiyati voqeabandligi, biror voqeani mukammal hikoya tarzda bayon qilishdir. Ertaklar turmush voqealarini ajoyib va g'aroyib, jozibali qilib, kishilarda badiiy zavq uyg'otgan holda aks ettiriladi.

Ertaklar folklor asar. Shuning uchun ham xalq og‘zaki ijodiga xos barcha sifatlari: kollektivning ijodiy mahsuli bo‘lib, ko‘pchilik tomonidan aytilishi, og‘zaki yo‘l bilan tarqalishi, an‘anaviylik, muallifining noma‘lumligi – anonimlik, bir syujetning xalq orasida bir qancha variantlarda ijro etilishi – ertaklarga ham hosdir. Ertaklar turli xil odamlarda turli xil fantaziyalar asosida vujudga keladi va turli xil o‘ylantruvchi voqealarni o‘zida mujassam etadi. Ular inson ruhiyatini shakllantirib odamiylik his tuyg‘ularini yanada oshirib, yaxshilik sari undaydi va tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy manbalar tahliliga ko‘ra, ertaklarning asosiy tarbiyaviy xususiyatlari quydagilarda namoyon bo‘ladi: birinchidan, ular yosh kitobxonlarning tasavvurini kengaytiradi va ma‘naviy dunyosini boyitadi; ikkinchidan, ertak qahramonlari orqali ijobiy va salbiy fazilatlarni solishtirish, to‘g‘ri xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantiradi; uchinchidan, ertaklar milliy o‘zlikni anglash va ma‘naviy merosga hurmat bilan qarashni mustahkamlaydi. Shu boisdan, pedagogik jarayonda ertaklardan foydalanish bolalarning nafaqat intellectual, balki axloqiy – ma‘naviy kamoloti uchun ham samarali vosita sifatida e‘tirof etiladi. Shuningdek, olingan ilmiy natijalar xalq ertaklari va zamonaviy ertaklarning tarbiyaviy ta‘sirida ma‘lum farqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Xalq ertaklari asosan milliy qadriyatni va urf – odatlarni mustahkamlaydi, zamonaviy ertaklar yosh kitobxonlarni global muammolar, ekologiya, texnika va ijtimoiy sohalar haqida kengaytirib yoritib beradi. Bu esa ertaklar davrdagi muammolarni ochib berish va muammolarni oldini olish masalalari hal qiladi.

Kitobxonlik madaniyatini shakllantirish jarayonida xalq ertaklari o‘ziga xos darajaga ega. Kitobga bo‘lgan mehrni shu davrdagi ertaklar shakllantiradi va kitoblar olamiga qadam qo‘yishiga sababchi bo‘ladi. Yosh kitobxonlar ertak o‘qishi davomida so‘z boyligi oshadi, fikrlash doirasiga, dunyo qarashiga katta xissa qo‘shadi va badiiy nutqni his etishini o‘rganadi. Shu bilan birgalikda o‘qishga nisbatan ichki ehtiyojni hosil qiladi. Shu bois ham kutubxonalarda ertak janri yosh kitobxonlar adabiyotining asosiy poydevorlaridan biri hisoblanadi.

Kutubxonalarda “Ertakxon soatlari”, “Sehrli ertaklar olami” kabi madaniy tadbirlar o‘tkazilishi, yosh kitobxon tarbiyasiga va kitobga bo‘lgan qiziqishiga katta ta’sir qiladi. Zamonaviy talqin qiladigan bo‘lsak, elektron kutubxonalarda audio ertaklar ham shakllangan. Kitobxonlarni ko‘paytirishimizda hech bir narsani chetda qoldirmagan holda ish olib borishimiz va bizning ishimiz baxt kaliti bo‘lmish kitoblarni hammaga ulshishdir.

O‘zbek xalq ertaklari yosh kitobxonning ma’naviy shakllanishida, axloqiy qarashlarini mustahkamlashida va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishida o‘ziga xos maktabdir. Ular insonni ezgulik, mehnatsevarlik va halolik ruhida tarbiyalaydi.

Bugungi raqamli jamiyatda xalq ertaklarini zamonaviy vositalar bilan uyg‘unlashtirib, ularni kitobxonlikka targ‘ib etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, xalq ertaklarini chuquroq o‘rganish va targ‘ib etish – ma’naviy asrash, yosh avlodni milliy qadryatlarga sadoqat ruhida tarbiyalashning eng samarali yo‘llaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.01.2017 yil PF-4789 sonli “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish boyicha komissiya tuzish to‘g‘risida” Farmoyishi. "Xalq so‘zi", 2017 yil 13 yanvar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.06.2019 yildagi PQ-4354-son O‘zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada takomillashtirish to‘g‘risida Qarori.
3. Mirziyoyev SH.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Uchinchi nashr.- Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2022.- 440 bet.
4. Shavkat Mirziyoyev “Buyuk kelajigimizni mard va oliy janob xalqimiz bilan birga quramiz” asari .- Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2017.- 488 bet.
5. Davlyatova E.M. Kitob tafakkur va ma’naviyat xazinasini // O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmi tadqiqotlar jurnali, - №16, 20.02.2023.- 4-b.
6. Nosirov O‘. Mutolaa – madaniyatning muhim elementi sifatida // “INFOLIB” jurnali, №1 (37), 2024.-4 b.

KITOB MUTOLAASI TAFAKKUR VA MA’NAVIYAT MEZONI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekiston respublikasi tomonidan o‘quvchi yoshlarni kitobxonlikka keng targ‘ib qilish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar, xususan, maktab kutubxonalari holati va tajribalari bayon qilingan. Shuningdek, oila va maktabni birlashtirgan holda yoshlar ma‘naviyatini va salohiyatini o‘stirishdagi jadal tadbirlar aks etgan.*

Kalit so‘zlar: *axborot-kutubxona markazi, tadbir, maktab, tahlil, oila, kitob.*

Аннотация. *В данной статье описывается работа, проводимая Республикой Узбекистан по широкой пропаганде чтения среди учащейся молодежи, в частности, состояние и опыт школьных библиотек. Также отражены интенсивные мероприятия по развитию духовности и потенциала молодежи путем объединения семьи и школы.*

Ключевые слова: *информационно-библиотечный центр, мероприятие, школа, анализ, семья, книга.*

Abstract. *This article describes the work being carried out by the Republic of Uzbekistan to widely promote reading among student youth, particularly the state and experience of school libraries. Intensive measures to develop the spirituality and potential of young people by uniting family and school are also reflected.*

Keywords: *information and library center, event, school, analysis, family, book.*

O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2017-yilning 12-yanvar kuni “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida” farmoyishi e‘lon qilindi. Shuningdek, yurtimizda kitob bilan bog‘liq masalalarga ham yetarlicha e‘tibor qaratildi, yoshlarni barkamol avlod ruhida tarbiyalash uchun kitob o‘qish masalasi yoshlar orasida keng targ‘ib qilinmoqda.

Kitob inson uchun eng yaxshi va sodiq do‘stdir. Kitobni yuzaki yoki shunchaki zerikmaslik uchun bir vosita sifatida o‘qish xato. O‘qilayotgan kitobni qalban his qilib, voqealarni ko‘z o‘ngimizda tassavvur qilsak xotiramizda chuqurroq joy oladi. Kitob tafakkur va qalb ehtiyojini qondiruvchi omil sifatida inson ruhini tarbiyalaydi, uning shaxsi shakillanishida asosiy turtki beruvchidir. Kitob mutolaasi insonda

ma'naviy bo'shliq paydo bo'lishiga zinhor va zinhor yo'l qoymaydi, shunday ekan kitobni mutolaa qiluvchi har qanday inson yuksak ma'naviyatli shaxs bo'lib yetilishi mumkin. Kitob o'qish jamiyatning saviyasini oshiradi, taraqqiyotga, rivojlanishga xizmat qiladi.

Buyuk mutaffakirlardan biri aytganidek, kitob – sehrGAR. Kitob dunyoni qayta qurdi. Unda odamzodning aqli mujassam, u kishilik tafakkurining ustuni. Kitob o'qiydigan insonlargina, haqiqiy hur insonlar bo'ladi. Chunki, kitob johillik bilan hurofotni ketkazadi. Kitobga qaytmagunimizcha ummat, millat sifatida o'smaymiz!.. Eng yaxshi kinoteatr kitob va bizning miyyamiz. So'z boyligimiz ko'payadi, muomala madaniyati rivojlanadi, o'zimizga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi, streslar yechimini topadi, xotira – fikrlash kuchayadi, yoshartiradi, aqlan rivojlantiradi, uyquni normallashtiradi, fikrni jamlaydi. Birgina kitob mutolaasi bilan madaniyatli, ma'naviyatli mukammal shaxs sifatida rivojlanib borish mumkin. Tanamiz, tashqi ko'rinishimiz ovqat bilan jismoniy mashg'ulotlar bilan rivojlansa, ichki dunyoimiz, aqlimiz, ongimiz kitob mutolaasi va tafakkur bilan rivojlanadi. Xalqimizda “Nimani o'qiyotganingni ayt, men seni kimligingni aytib beraman” degan naql bor. Shu bois, biz bugun nimani o'qiyotganimizga e'tibor beraylik. Har bir o'qigan kitobimiz bizning kelajagimizni belgilab beradi. Kelajak yoshlarimiz qo'lida. Kelajagimiz porloq bo'lsin desak, farzandimiz qo'lga telefon emas kitob tutqazaylik.

Inson tafakkuri, ma'naviy, ruhiy dunyosi va intellektual salohiyati, asosan, bilim olish, kitob o'qish bilan shakllanib boradi. Kitob mutolaasi qadimdan eng samarali va ishonchli ta'lim usuli sifatida tan olingan. Bilimli inson har bir davrada o'zining tafakkuri, ravon nutqi va madaniyati bilan o'zgalardan ajralib turadi. Kitob mutolaasi har bir insonni komillik sari yetaklaydi, uning tafakkur xazinasini boyitadigan, zehnini o'tkir, fikrini teran qiladigan muhim hodisadir. Insoniyat kashf qilgan eng buyuk, eng manfaatli ixtiro, hech shubhasiz, kitobdir. Kimki o'zidan iz qoldirib, qanday cho'qillarni zabt etgan bo'lsa, buning zamirida kitobga mehr, mutolaaga ishtiyoq mujassam. Kitob zamonlar dengizida sayohat qilayotgan va o'zining qimmatbaho yukini avlodlardan-avlodlarga tashiyotgan baminnat kemalardir. Kitob o'qish orqali insonlarni hayotiy tajribalarini o'zlashtirishimiz

mumkin. Genial aql egalari umri davomida yozgan haqiqatlarni kitobni o‘qib anglaymiz.

Bugungi raqamli resurslar davriga kelib,mutolaa madaniyatining susayishiga guvoh bo‘lyapmiz. Elektron resurslar, axborot texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar aholi turmush tarzini yengillashtirib kelayotgani quvonarli hol, lekin,internet va ijtimoiy tarmoqlarning haddan tashqari ko‘p ishlatilishi kitobxonlikning susayishiga, aqlimiz va ongimizni qulufdashga olib kelmoqda. Internet tarmoqlarida berilayotgan qisqa ma’lumotlar bilan cheklanib qolyapmiz. Bilmaymizki, kitob zahirida butun bir xazina yashirin.Tezkor ma’lumot olish, qisqa shakildagi axborotlar insonni hayotga tor doirada qarashga, barcha holatlarga yuzaki munosabat bildirishga olib keladi. Ma’naviyat jihatdan boy jamoatni shakllantirishda har bir insonning kitobga bo‘lgan mehrini uyg‘otish, mutolaa madaniyatini oshirish muhim vazifadir. Zero, o‘qigan inson-ongli, tarbiyali va faol fuqarodir. U faqat o‘z hayoti uchun emas, balki jamiyat rivoji uchun ham mas’uliyatni his qiladi. Kitob o‘qimagan insonning ma’naviyati bo‘lmaydi, dunyo qarashi past bo‘ladi, olam sirlarini bilmoq istasak ko‘p kitob o‘qish darkor.

Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy yozganlaridek, “Kitob – beminnat ustoz, bilim va ma’naviy yuksalishga erishishning eng asosiy manbai” Shu bois, o‘zib kelayotgan avlodni mutolaaga qaytarishimiz lozim. Prezidentimiz ham bu dilzarb muammoni bartaraf etish maqsadida “Kitobxonlik haftaliklari”, “Eng yaxshi kitobxon” tanlovlari, yangi kutubxonalar tashkil etilmoqda. Mahallalarda aholi uchun kutubxona xizmatlari yo‘lga qoyilgan. Tanlov g‘oliblari uchun sovg‘alar, sertifikatlar, chet el sayohatlarini tashkillashtirib kelmoqda.

Bu tashabbuslarning barchasi kelajak avlodni mutolaaga qiziqtirishga qaratilgan.Maktab ,kollaj va oliy o‘quv yurtlarida ham o‘quv darsliklaridan tashqari, qo‘shimcha adabiyotlar o‘qilishi muntazam yo‘lga qoyilsa,kitobxonlar soni ortib boradi.

Rivojlangan davlatlar reytingida eng yuqori pog‘onada turgan mamlakatlar ham kitobga muhabbati, mutolaa madaniyatiga katta e’tibor qaratilganligi sababdir. Millat va davlatimiz rivoji boshqa davlat va ellatlardan orqada qolishi kitobsiz,

mutolaasiz o‘tib borayotgan kunimiz sababdir. Suv va havoga qanday ehtiyoj sezsak, kitobga ham shunchalik ehtiyoj bo‘lsak kelajagimiz poydevori mustahkam bo‘ladi. Shuningdek, “Yoshlarni kitobga, kitobxonlikka qaytarish kerak. Kitobsiz kelajak yo‘q!” – degan O‘zbekiston Respublikasi prezidenti SH.M. Mirziyoyevning g‘oyalari, fikrlari bilan yakunlashni joiz deb topdim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.01.2017 yil PF-4789 sonli **“Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida”** Farmoyishi. "Xalq so‘zi", 2017 yil 13 yanvar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.06.2019 yildagi PQ-4354-son O‘zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada takomillashtirish to‘g‘risida Qarori.
3. Mirziyoyev SH.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Uchinchi nashr.- Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2022.- 440 bet.

Roziyajon Ravshonbekova
O‘zDSMI, “Kino televideniye va radio san’ati” fakulteti
“San’at jurnalistikasi” yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

O‘ZBEK SAN’ATIDA “XORAZM SAN’AT”INING RIVOJLANISH JARAYONLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada san’atning jamiyatimizdagi o‘rnini hamda uning bir bo‘lagi hisoblanadigan raqsning turlari hisoblangan Xorazm raqsining afsonaviy “Lazgi” raqsning turlari hamda tarixi va hozirdagi o‘rni haqida to‘xtalib o‘tilgan

Kalit so‘zlar: San’at, amaliy san’at, badiy san’at, raqs, madaniyat Xorazm raqs san’ati, lazgi,

Аннотация. В этой статье рассматривается роль искусства в нашем обществе, этапы его развития и роль танцевального искусства, которое считается его частью. Рассмотрены виды легендарного танца "Лазги" хорезмского танца, являющегося венцом узбекских танцевальных школ, а также его история и современное значение.

Ключевые слова: Искусство, прикладное искусство, изобразительное искусство, танец, культура, танцевальное искусство Хорезма, Лазги,

Annotation. This article covers the role of art in our society, its stages of development, and the role of dance art, which is considered part of it. The types and history of the legendary "Lazgi" dance of the Khorezm dance, which is the crown jewel of Uzbek dance schools, as well as its current role, are discussed.

Keywords: Art, applied art, fine art, dance, culture, Khorezm dance art, Lazgi,

San’at insonning o‘z iqtidori hamda ijodidan yaralgan estetik zavq manbaidir. Go‘zalik hamda yurakdan qilingan har bir mahorat san’atdir. San’atning 2 xil turi bo‘lib amaliy- kashtachilik, kulolchilik, zargarlik, naqqoshlik, to‘qimachilik va shu kabilar. Bu turda nafaqat insonlar mukammalikni yaratadi, balkim ular yaratgan go‘zallikni kundalik hayotimizda manfatlarimiz yo‘lida foydalanishimiz mumkin. Insonning ichki fikr, tuyg‘ularini ifodalaydigan bu- badiiy san’at. Insonga manaviy ozuqa bera oladigan tasviriy san’at (rassomlik, haykaltaroshlik, grafika me’morchilik), musiqa san’ati (qo‘shiq, kuy, simfoniya), adabiyot (she’riyat, nasr, drama,), teatr san’ati (aktyorlik, sahna ijrosi), kino san’ati (film, multifilm), raqs san’ati (xalq raqslari, balet, zamonaviy raqs) turdir. Bugungi kunda yurtboshimiz tarafidan O‘zbek san’atini dunyoga olib chiqishga qaratilgan ko‘plab qaror va farmonlar belgilanmoqda.

Xususan “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF 6000-son 26.05.2020 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori tasdiqlandi. Maskur farmon orqali quyidagilar amalga oshirilishi nazarda tutilgan: [1]

-O‘zbekistonda madaniyat va san’atning jamiyatdagi rolini kuchaytirish.

-Madaniy-tarixiy meros, nomoddiy va moddiy madaniy boyliklarni saqlash, tadqiq qilish va ommalashtirishni kengaytirish.

-Ijodkorlar, san’atkorlar va madaniyat muassasalari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash.

-Asosiy huquqiy, tashkiliy, moliyaviy va infratuzilmaviy choralar orqali madaniyatni rivojlantirishdan iborat.

2020–2025- yillarga mo‘ljallangan madaniyat va san’atni rivojlantirishga qo‘shimcha chora-tadbirlar dasturiga ko‘ra, madaniyat va san’at sohasidagi litsenziya tartibini soddalashtirilib, jarayonlarni elektron shaklga o‘tkazildi.

San’atni rivojlantirish va ta’lim sifatini yaxshilash, shu bilan bir qatorda “Qo‘g‘irchoq teatri aktyorligi, rejissyorligi va rassom”ligi yo‘nalishlarini yurtimizda qamrovini kengaytirilib, san’at va madaniyat oliygohlarida qabul kvotalarini oshirildi. Ta’lim sifati yuqori bo‘lishi uchun avvalo “Madaniyat xodim” larini malakali bo‘lishlari uchun kurslar yo‘lga qo‘yildi. Ijodiy ta’lim muassasalarida maxsus musiqiy adabiyotlar va notalar to‘plamlari chop etildi. Viloyatlarda yangi qo‘g‘irchoq teatrlari qurish, mavjudlarini rekonstruksiya qilish. Sirk va teatr binolarini ta’mirlash va jihozlash ishlari hamda, muzey va galeriyalarni modernizatsiya qilish, ularni raqamlashtirish dasturini amalga oshirildi. Madaniyat markazlarini qishloqlarda kengaytirilib, mobil (ko‘chma) teatr va konsert guruhlarini yaratildi.

Ijodkorlar va san’atkorlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida “Mualliflik huquqlarini himoya qilish palatasi”ni tashkil etilib, ijodkorlar uchun grant va mukofotlar tizimini kengaytirildi. San’at asarlarini yaratish uchun davlat buyurtmalari joriy etildi.

Shu bilan bir qatorda “Madaniy meroslarini” asrash va targ‘ib qilish kuchaytirish maqsadida ko‘plab chora tadbirlar olib borildi. Hususan “Muzeylarda

raqamlashtirish va elektron fond” tizimini joriy etildi. Har haftada bir marta (“haftaning har yakshanba hamda juma kunlari”) muzeylarga bepul kirish kunini o‘tkazilib, bu orqali nafaqat san’atga balkim tarixga ham qiziqtirib, nomoddiy madaniy meros obyektlarini (xalq og‘zaki ijodi, urf-odatlar, hunarmandchilik) ro‘yxatga olinib targ‘ib qilinmoqda. Tarixiy obidalar atrofida ko‘ngil ochar dasturlar (Madaniy turizm zonalari rivojlantirish, Madaniyat va san’at haftaliklari, xalq ijodi festivallari) yo‘lga qo‘yildi. Ommaviy axborot vositalarida madaniyat va san’atga oid maxsus ko‘rsatuvlar hamda shu kabi ko‘rik tanlo‘vlar (“X-factor”, “Artist”, “Ovoz”, “Aktyor shousi”, “Yoshlar ovozi”, “Kamalak yulduzlari”,) o‘tkazilib kelinmoqda

Yana bir takidlashga arziydigan tarafi “Madaniyat va san’at” muassasalarining byudjetdan tashqari mablag‘larini shakllantirish imkoniyatini yaratildi. “Madaniyat jamg‘armasi”ni tashkil etish va undan ijodkorlarni moddiy qo‘llab-quvvatlash. Tizimi yo‘lga qo‘yildi.

Ayni damda ham san’atimizning yanada rivojlanishi uchun ko‘plab qarorlar muxtaram prezidentimiz tomonidan tasdiqlanmoqda.

San’atni turlarini solishtirish xato. Har birining o‘ziga xos va o‘ziga yarasha jozibasi bor. Shu jumladan N.E.Abraykulovning “Raqs” nomli o‘quv qo‘llanmasida “Raqs-bu san’at. Har bir san’at sohasi hayotimizda badiiy obraz orqali ifoda etadi. Raqs san’ati- ijodiy ruhiyati, his-tuyg‘ularini, fikrni so‘zsiz, faqat harakatlar va yuz ifodasi bilan xalqqa yetkazishga asoslangan san’at turidir.[2]

Raqs- o‘zingni kuyga, ohangga bag‘shida etib, sehrlar dunyosiga sho‘ng‘ib ketmoq. Ko‘ngildagi bor-yo‘g‘ingni ko‘zlarga, harakatlarga joylab tomoshabinlarga hayrat ato etmoq. Istaklaringni bir dasta gul shaklida tomoshabin hayajonlari ustidan sochmoq, ularning muyassar bo‘lmoq. Bunday buyuk tuyg‘u mukammal raqs qobiliyatiga ega bo‘lgan har bir raqqsaning yuragida bo‘lishi kerak” kabi tushunchalar bilan tanishamiz.

Raqs- eng qadimiy san’at turi hisoblanib, insoniyat paydo bo‘lish davriga borib taqaladi. Asosan ilk davrlarda hayvonlarning harakatlarini qiyoslash orqali, harbiy vatanparvarlik ruhidagi raqslarni ijro qilishgan. Ular bu orqali o‘zlariga tabiatning

kuchini singdirishga harakat qilishgan. “Majuziylik” davrida Raqs orqali muloqot qilishganligi aniqlangan. Jahon san’atlari ichida “O‘zbekiston raqsi” o‘zining rang barangligi bilan ajralib turadi. O‘zbekistonda asosiy 3 ta raqs maktablari bo‘lib, bular “Xorazm, Farg‘ona, Buxaro maktab”laridir. Shu bilan bir qatorda Qoraqolpoq raqsi san’ati ham O‘zbek raqsining ajralmas qismidir.

Har bir maktab san’atda o‘z o‘rniga ega bo‘lib, qadriyatning yorqin namunasidir. Xususan Xorazm raqs san’ati ham o‘zbek raqsining “Gultoji” hisoblanadi. Xorazm raqsi tabiiyligi bilan ajralib turadi, undagi har bir xarakat tabiatdan olinadi. Misol uchun yigitlar “Yumronqoziqqa taqlid qiladilar”, ya’ni yigitlar qo‘llari tirsak qismi bazan to‘g‘ri yoki cho‘zilgan, barmoqlar yuqori pastga, kaftlar yuqori, past, yon taraflarga qaratiladi. Gavdaning beldan yuqori qismi orqaga tashlanganroq, tizzalar biroz egik, kuraklar yaqin bir biriga, oyoqning uch qismi ikkala tarafga ochilganroq bo‘lishini ko‘rishimiz mumkin. Qizlarning raqs xarakatlari esa rasmiy holatda barmoqlari pastga qaratilgan tirsaklar ozgina bukilgan billaklarida mayda, ovozli taqinchoqlar taqib raqsni ijro qilishadi. Yana barmoqlar qarsillatilib, gavda qo‘llarni titratish, yelkalarni qoqish va shu kabi bir qancha ayollar va erkaklar raqs xarakatlariga birdek hos.

Xorazmning boy tarixi fan va san’atning rivojlanishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatib kelmoqda. Farobiyning aniqlangan asarlarida aytilishicha, musiqa asboblari zarbli urib chalinadigan asboblari ichida doira mavjud bo‘lib, raqsalar chapak, qosh va bosh xarakatlari vijudga keladi. Xorazm tomosha san’atida raqs alohida o‘rin tutib kelmoqda.

Bunda “Lazgi raqsi” boshqa raqsarlarga nisbatan alohida rivoj topgan. “Yovuzlikga qarshi kurashda ezgu fikr va amallar eng muhim vosita bo‘lib xizmat qilishi kerakligi to‘g‘risidagi fikr ushbu raqsning asosiy aks etgan g‘oyasidir ”. Xorazm raqsi to‘g‘risida Zardushtiylikning muqaddas kitobi “Avestoda” (Iqlim sovuq bo‘lganligi tufayli isinish maqsadida olo‘v atrofida harakatga tushishlari ham raqsning paydo bo‘lish davrini ham lazgiga bo‘g‘lashadi. Yana bir afsonada esa Jonga tanaga kirish buyurilibdi lekin jon tanani ichiga kirib qo‘rqib chiqib, ketibdi. Shu payt ilohiydan kuy kelibdi bu kuy “Lazgi” ekan. [4]) ham ko‘plab ma’lumotlar keltirilgan.

Bugunki kunda Xorazmning lazgi raqsini o'ndan ortiq turi bo'lib, ularni O'zbekiston xalq artisti Gavhar Matyoqubova hamda Jurnalistlar uyushmasi a'zosi Sharqiya Eshjonovalar "Lazgi" [5] nomli kitoblarida quydagilarni sanab o'tishgan. "Olov", "Dutor lazgi", "Qayroq lazgi", "Masxaraboz", "Garmon lazgi", "Surnay lazgi", "Saroy lazgi", "O'g'lon bola", "Xiva lazgi" "Changak lazgi" Afsonaviy raqsing bu turlari ham dunyoni lol qoldirib kelmoqda.

Lazgi- o'zining sho'x kuyi, keskin harakatlari hamda raqsdagi jozibasi bilan insonni o'ziga rom qiladi. 1956-1957-yillarada Xorazmda ko'plab truppalar (Truppa — bu biror san'at turida (masalan, teatr, sirk, raqs yoki qo'shiqchilikda) birgalikda ijod qiladigan jamoa, ya'ni sahnada birgalikda chiqish qiluvchi san'atkorlar guruhi degani.) mavjud bo'lgan. Gavhar Rahimova- Xorazm raqs san'atini dunyoga tanitishni maqsad qilgandi. Xarakatni "Xorazmning san'atini" o'rganishdan boshlaydi. 150 yaqin truppalarni Toshkentga ko'chirib, Xorazm raqs maktabini shakillantiradi. Keyinchalik jahon miqqiyosida bo'lib o'tadigan ko'rik tanlovlarda yuqori natijalarni egallab kelishadi. Shundan so'ng bir necha san'atkorlar ortga qaytishadi. Poytaxtda qolgan ijodkorlar "Ashulla va raqs" ansambiliga asos solishadi. 1958-yil Gavhar Rahmonova boshqaruvni Komiljon Otaniyozovga topshiradi. 1968-yilda "Lazgi" ansambili tashkil qilinadi. Badiiy rahbar G.Rahimova etib tayinlandi. "Ufori soxta", "O'zbekiston go'zallari" va shu kabi bir necha raqslarni mahorat bilan ijro qilib saxnalashtiradi.

Xorazm raqsini targ'ib qilishda yana bir ustoz "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist" Gavhar Matyoqubovaning o'rnini ham beqiyos. 2019-yil Lazgi raqsining "YUNESKO "Lazgi" raqsini insoniyatning Nomoddiy madaniy meros ob'ektlari ro'yxatiga kiritilishiga ham ularning alohida mehnati singan.

Gavhar Matyoqubova "Xorazm va xorazmliklar" Youtube platformasida 2021-yil 16-may kuni bo'lib o'tgan "Xorazm raqsi yutuqlari va muammolari, erkaklar raqsi, raqqosalarga munosabat...[6]" mavzusidagi suxbati davomida "Lazgi raqsini 2019-yil YUNESKO ga kirganidan keyin ko'plab davlatlardan bizga o'rgating deb aloqaga chiqishganligi va birinchi taklif Buyuk Britaniya davlatidan bo'lib shogirdlari Dilnoza Otajonova kelganini va ustoz shogird zoom orqali chet davlatlariga, xususan

Amerika qittasi Yevro Osiyo akademiyasi rahbari sharofati bilan, har shanba kuni platforma orqali ikki yarm soat dars mashxulotlarini o'tib kelishayotganliklarini takidlashdi. " Gavhar Matyoqubova Xorazmning tarixi va uning san'atini o'rganishga bel bo'g'lagan ustozlardan biri. Ularning yagona maqsadi "Lazgi" raqsini jahon saxnalarida qo'yilishi hamda dunyoga mashhur qilishdir.

Hozirgi kunda Prezident san'atni targ'ib qilishni kuchaytirgan. Bunga misol tariqasida 2022-yil ilk marotaba bo'lib o'tgan "Lazgi" xalqaro raqs festivalini ko'rishimiz mumkin. Festival har 2 yilda bir marotaba Xorazm viloyatida bo'lib o'tadi. 2022-yilda 30 ga yaqin davlatlardan 170 ta faol ishtirok etgan. Bo'lib o'tgan festivalning "Eng yaxshi yakkaxon raqs ijrochisi" naminatsiyasida Gavhar Matyoqubovaning shogirdi Dilnoza Ortiqova egalladi. Yil sayin qatnashuvchilar soni oshmoqda Buning o'zi ham raqs san'atiga ko'rsatilayotgan e'tibor desam mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 26.05.2020 йилдаги ПФ-6000-сон "Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"
2. Н.Э.Абрайкулованинг "Рақс" номли ўқув қўлланмасидан.
3. Ўзбек изоҳли луғатидан.
4. Маҳира Худойберганава ва Мўминмирзо Холмўминов "Хоразм "Лазги" рақси: пайдо бўлиш тарихи шаклланиш даври ва тараққиёт босқичлари" мақоласидан
5. Г. Матёкубова, Ш. Эшжонова "Лазги" 2017-й китоби, 240-б дан.
6. Гавҳар Матёкубова "Хоразм ва хоразмликлар" Ёутубе платформасида 2021-йил 16-май куни бўлиб ўтган "Хоразм рақси ютуқлари ва муаммолари, эркаклар рақси, раққосаларга муносабат..." мавзусидаги суҳбатидан.

Diyora Xurramova

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat

“Cholg‘u ijrochiligi” mutaxassisligi

yo‘nalishi I-kurs bosqich

talabasi

Ilmiy rahbar v.b professor K.Shermatov

TURKIY MAMLAKATLARDAGI FOLKLOR JAMOALAR REPERTUARLARINING O‘XSHASHLIGI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada turkiy mamlakatlarda faoliyat olib borayotgan folklor jamoalar repertuarining umumiyligi, musiqiy va raqs an‘analaridagi o‘xshashliklar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Shuningdek, folklor jamoalarining repertuarida aks etgan milliy qadriyatlar, tarixiy motivlar va madaniy yaqinlik omillari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *folklor, turkiy xalqlar, repertuar, xalq raqsi, xalq musiqasi, madaniy meros, milliy an‘ana.*

Аннотация: *В данной статье проводится научно-теоретический анализ общности репертуара фольклорных коллективов, действующих в тюркских странах, а также сходства в музыкальных и танцевальных традициях. Кроме того, раскрываются национальные ценности, исторические мотивы и факторы культурной близости, отражённые в репертуаре фольклорных ансамблей.*

Ключевые слова: *фольклор, тюркские народы, репертуар, народный танец, народная музыка, культурное наследие, национальная традиция*

Annotation: *This article provides a scientific and theoretical analysis of the common features found in the repertoires of folklore ensembles operating in Turkic countries, as well as the similarities in their musical and dance traditions. It also highlights the national values, historical motifs, and cultural closeness reflected in the repertoires of these folklore groups.*

Keywords: *folklore, Turkic peoples, repertoire, folk dance, folk music, cultural heritage, national tradition*

Turkiy xalqlar tarixan bir ildizdan tarqalgan. Ularning tili, dini, dunyoqarashi, qadriyatlari va madaniyati bir-biriga juda yaqin shakllangan. Shu sababli bugungi kunda O‘zbekiston, Turkiya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Turkmaniston va Ozarboyjon folklor jamoalarining repertuarlarida ko‘plab umumiyliklarni uchratishimiz mumkin. Folklor jamoalari milliy o‘zlikni saqlash, xalq og‘zaki ijodi va musiqiy merosni asrashda beqiyos rol o‘ynaydi. Ularning repertuarlari orqali biz turkiy xalqlar tarixiy birligining badiiy ifodasini ko‘ramiz. Turkiy xalqlar folklori qadimiy og‘zaki ijod, diniy marosimlar va xalq bayramlari bilan chambarchas bog‘liq. XX asrda milliy davlatlarning shakllanishi bilan bir qatorda folklor ansambllari yuzaga chiqa boshladi.

Ularning asosiy maqsadi xalq kuy va raqslarini professional sahna ko‘rinishiga moslashtirish edi. Shu asnoda turkiy mamlakatlarda kuchli salohiyatga ega bo‘lgan folklor jamoalari bu ishlarga o‘z hissalarini qo‘shib berishdi. Turkiyada — “Devlet Halk Dansları Topluluğu”,- O‘zbekistonda — “O‘zbekiston Davlat folklor ansambli” va “Lazgi”,- Qozog‘istonda — “Sazgen Sazy”,- Qirg‘izistonda — “Kambarkan”, Turkmanistonda — “Mukam”,- Ozarboyjonda — “State Song and Dance Ensemble”.

Bu jamoalar nafaqat milliy san’atni targ‘ib etadi, balki turkiy madaniyat birligini mustahkamlovchi vosita sifatida faoliyat yuritadi. Folklor jamoalarni va ularning faoliyatini yanada mustahkamlash yuzasida turkiy mamlakatlarning har birida o‘tkaziladigan festival, seminar va konferensiyalar ularning o‘shib borishiga yordam beradi. Tashkil etilgan festivallar doirasida mamlakat orasida ham iqtisodiy ham madaniy jihatdan o‘sadi desak mubolag’a bo‘lmaydi. Turkiy xalqlarning xalq musiqasi pentatonik lad, takrorlanuvchi ritmik tuzilmalar va mavsumiy kuylar asosiga qurilgan. Ko‘plab folklor jamoalar repertuarida quyidagi musiqiy o‘xshashliklarni kuzatish mumkin:

- Cholg‘u asboblardagi yaqinlik: O‘zbeklarda chanqobuz va do‘mbira, turkmanlarda dutor, qirg‘izlarda qobuz, qozoqlarda do‘mbira, turklarda soz. Barcha cholg‘ular torli bo‘lganligi sababli tuzilish jihatidan juda yaqin.

- Kuy uslublaridagi umumiylik deyarli yaqin. Har bir turkiy xalqlarda “Yor-yor”, “Bo‘z bola”, “Oy janim” kabi xalq qo‘shiqlari turli variantlarda yangraydi. Vokal ijrodagi yaqinlik: Xalq kuylari tabiiy ovoz, baland hissiylik va raqs asosida ijro etiladi. Turkiy xalq raqlari qadimiy marosimlardan kelib chiqqan. Folklor jamoalar repertuarida raqs orqali xalqning urf-odati, mehnati va quvonchi ifodalanadi. Turkiya va O‘zbekiston folklor jamoalarida raqs harakatlari ritmik jihatdan guruh shaklda ijro etiladi. Masalan Turkiyada “Halay”, O‘zbekistonda “Andijon polkasi”.

Qozog‘iston va Qirg‘iziston raqlari harbiy-epik ruhda juda bir biriga yaqin bo‘lsa, Turkmaniston va Ozarboyjon raqlari esa nafislik bilan ajralib turadi. Turkiy xalqlar folklor jamoalarining repertuarida quyidagi umumiylikni ko‘rishimiz mumkin. Vatanparvarlik va jasorat janrda - “Alpomish”, “Manas”, “Go‘ro‘g‘li” dostonlari, sevgi va sadoqat janrda – lirik qo‘shiqlar va raqlar, tabiat va mehnat

madhiyasi - “Hosil bayrami”, “Navro‘z”, yoshlar va marosimlar - to‘y, beshik, bayram marosimlari sahna ko‘rinishlari. Bugungi kunda turkiy mamlakatlar Turkiy davlatlar tashkiloti (TDT) doirasida faol madaniy almashinuv olib bormoqda. “Turkiy xalqlar folklor festivali”, “Sharq taronalari”, “Türksoy festivali” kabi tadbirlarda bu jamoalar bir sahnada chiqish qilib, umumiy madaniy ildizlarni ommaga namoyish etishmoqda. Bunday tadbirlarning ko‘proq ommaga namoyish etilishining samarasi ertangi avlod uchun katta poydevor vazifasini bajaradi desak adashmagan bo‘lamiz.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek turkiy mamlakatlar repertuarlari hudud jihatdan ham bir biriga yaqin. Ularni ijrosini ko‘paytirish va unitilgan ba’zi asarlar ustida ishlab, ularga qaytadan yangicha jonlantirish berish bu ham ommani bu musiqa yo‘nalishiga hamda yo‘qolish arafasida turgan ijrolarga qiziqishi uchun sabab bo‘ladi. Har bir xalq o‘z milliy uslubini saqlagan holda, turkiy madaniyatning umumiy asosini tashkil etadi. Bundan tashqari musiqiy va raqs unsurlarini ham davom ettirmoqda. Bu jamoalar repertuari turkiy xalqlarning madaniy birligining ramzi sifatida qadrlanadi. Bu kabi folklor jamoalari safini kengaytirish, hamda xalq orasida hali ijro etilmagan repertuarlarni o‘z holida saqlab qolish va uni o‘rganish biz yoshlarning burji deb hisoblayman. Nafaqat turkiy mamlakatlarda balkim O‘zbekiston Respublikasida saqlanib qolgan ammo hali o‘rganilmagan asarlardan ko‘chirmalar olib sahnalashtirish kerak. Ayni kunlarda folklor jamoalari ijro etgan asarlar yoshlar talqinida yangicha ko‘rinishda omma orasiga qaytadan kirib bormoqda. Bu ham folklor jamoalari va asarlar saqlanib qolishiga katta hissa qo‘shadi. Milliy madaniyatimizni saqlab qolish va uni rivojlantirish har bir fuqaro zimmasidagi yukdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo‘rayev M. O‘zbek xalq musiqasi va folklori asoslari. Toshkent, 2005.
2. Qosimov H. Turkiy xalqlar musiqiy merosi. Toshkent, 2019.
3. Rahimov A. Folklor va xalq san’ati tarixi. Toshkent, 2018.
4. Türksoy. Türk Dünyası Folklor Festivali Kataloğu. Ankara, 2022.
5. UNESCO. Intangible Cultural Heritage Reports. Paris, 2023.

Ra'no Abdullayeva

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Kutubxona-axborot faoliyati" fakulteti 3-kurs talabasi*

Ilmiy rahbar: M.Y.Hakimova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti "Kutubxona-
axborot faoliyati" fakulteti kafedra mudiri*

JAHON ADABIYOTI: TALQIN VA TAHLIL

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon adabiyotining falsafiy asoslari, Sharq va G'arb adabiyotlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir hamda ayrim adabiy asarlarning falsafiy tahlili ko'rib chiqiladi. Adabiyotning inson ma'naviy hayotidagi o'rni va uning tafakkuriga ta'siri tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: adabiyot, idrok, estetik, taxlil, talqin, tafakkur, tasvir, tanqid, tarixiy tajriba, hayot falsafasi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются философские основы мировой литературы, взаимное влияние восточной и западной литератур, а также философский анализ некоторых литературных произведений. Анализируется роль литературы в духовной жизни человека и её влияние на мышление.

Ключевые слова: литература, восприятие, эстетика, анализ, интерпретация, мысль, образ, критика, исторический опыт, философия жизни.

Annotation: This article examines the philosophical foundations of world literature, the mutual influence between Eastern and Western literatures, and provides a philosophical analysis of certain literary works. It analyzes the role of literature in human spiritual life and its impact on thought.

Key words: literature, perception, aesthetics, analysis, interpretation, thought, image, criticism, historical experience, philosophy of life.

Jahon adabiyoti insoniyat tafakkurining yuksak mahsuli bo'lib, madaniy merosimizning ajralmas qismidir. Har bir millatning adabiyoti uning o'ziga xos fikrlash tarzi, tarixiy tajribasi va hayot falsafasini aks ettiradi. Shu bilan birga, turli xalqlarning adabiyoti bir-biri bilan bog'liq bo'lib, umumiy insoniy qadriyatlar, axloqiy meyorlar va falsafiy tushunchalar asosida rivojlanib kelgan.

Adabiyot nafaqat badiiy estetik hodisa, balki jamiyatning aks-sadosi hamdir. Tarix davomida u insonning ichki dunyosini tadqiq etish, haqiqatni izlash va ma'naviy kamolotga erishish vositasi bo'lib xizmat qilgan. Jahon adabiyotining talqin va tahlili esa uning ma'naviy boylik sifatidagi rolini chuqur anglash va tushunishga imkon yaratadi.

Sharq falsafasida adabiyot ko‘proq tasavvufiy ruh bilan uyg‘unlashgan. Masalan, Jaloliddin Rumiy, Alisher Navoiy va Sa‘diy Sheroziy asarlarida inson hayoti, muhabbat va ma‘rifat falsafasi badiiy shaklda yoritiladi[1. B.12].

G‘arb adabiyotida esa ekzistensializm va absurd tushunchalari muhim o‘rin egallaydi. Misol uchun, Alber Kamyu va Jan-Pol Sartr asarlarida insonning mavjudligi, uning erkinligi va hayotning mazmunsizligi haqida falsafiy muhokamalar olib boriladi.

Adabiyotning bunday falsafiy asoslari uni shunchaki badiiy ijod mahsuli emas, balki inson ongi va tafakkurining teran tahlili sifatida qarashga imkon beradi[2. B.128].

Sharq va G‘arb adabiyotining o‘zaro ta‘siri jahon adabiyoti rivojlanish jarayonida turli madaniyatlarning bir-biriga ta‘siri sezilarli darajada bo‘lgan. Masalan, Sharq adabiyoti G‘arb adabiyotiga katta ta‘sir ko‘rsatgan. Fors va arab adabiyotlari Yevropa uyg‘onish davrining shakllanishida muhim rol o‘ynagan. Dante Aligerining “Ilohiy komediya” asari Sharq tasavvufiy an‘analaridan ilhomlanganligi borasida tadqiqotlar mavjud.

Xuddi shunday, XIX-XX asrlarda G‘arb adabiyotining ta‘siri Sharq adabiyotida ham sezildi. Masalan, Fyodor Dostoyevskiy va Lev Tolstoy ijodining Markaziy Osiyo yozuvchilariga ta‘siri, yoki Albert Kamyu va Frans Kafka falsafasining zamonaviy Sharq adabiyotida aks etishi bunga misol bo‘la oladi. Shuningdek Remark asarlarida inson qalbining chuqur kechinmalari, urushning dahshatlari va jamiyatdagi o‘zgarishlar juda teran aks ettirilgan. Uning asarlari orqali biz nafaqat badiiy zavq olamiz, balki tarixiy va falsafiy tahlil qilish imkoniyatiga ham ega bo‘lamiz. Masalan, "G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q" romanini olaylik. Bu asarda urush faqat jang maydonidagi voqealar emas, balki inson psixologiyasiga ta‘siri bilan ham yoritiladi. Kutubxonada bu asarni tahlil qilish orqali quyidagi jihatlarni ochib berish mumkin:

Urushning ruhiyatga ta‘siri – bosh qahramonning bosqichma-bosqich ruhiy o‘zgarishi va uning jamiyatdan uzoqlashishi. Yo‘qotilgan avlod – Remark urush

natijasida butun bir avlodning ma'nosiz hayot kechirishini tasvirlaydi, bu esa jahon adabiyotida universal mavzulardan biri hisoblanadi.

Realistik tasvir va tanqidiy yondashuv – asardagi urush manzaralari badiiy jihatdan kuchli realizm bilan yoritilgan bo'lib, bu bizga tarixiy voqealarni adabiyot orqali anglash imkonini beradi.

Jahon adabiyoti – insoniyat tafakkuri va madaniyatining yuksak cho'qqilaridan biri bo'lib, u xalqlar o'rtasidagi ma'naviy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Har bir adabiy asar muallifning dunyoqarashi, davr ruhi va ijtimoiy jarayonlarni aks ettirgan holda, bizni o'tgan asrlar tafakkuri bilan bog'laydi. Kutubxonalar esa ushbu bebaho merosni asrab-avaylab, kelajak avlodlarga yetkazishda ko'prik vazifasini bajaradi.

Kelajakda kutubxona sohasini mutaxassisi sifatida biz jahon adabiyotining eng nodir namunalari bilan kitobxonlarni tanishtirish, ularning ahamiyatini tushuntirish va tahliliy o'rganish orqali kengroq ilmiy va ma'naviy muhit yaratishimiz lozim. Chunki adabiy tahlil nafaqat asarning mazmunini ochib berishga, balki uning tarixiy, falsafiy va madaniy ahamiyatini anglashga ham xizmat qiladi. Masalan, G'arb adabiyotidagi ekzistensializm oqimi va Sharq adabiyotidagi tasavvufiy qarashlar qiyosiy o'rganilsa, turli sivilizatsiyalarning umumiy jihatlari va o'ziga xos xususiyatlari oydinlashadi.

Shu nuqtai nazardan, kutubxonalar nafaqat kitob saqlanadigan joy, balki ilmiy tadqiqotlar olib boriladigan, jahon adabiyotini chuqurroq anglashga yo'naltirilgan muhit yaratadigan markazga aylanishi kerak.

Zamonaviy kutubxonachilik raqamlashtirish, elektron kutubxonalar yaratish va kitobxonlar uchun interaktiv adabiy tahlil platformalarini yo'lga qo'yish orqali jahon adabiyotini o'rganish va targ'ib qilishda yangi bosqichga ko'tarilishi lozim. Shu bois, kutubxonachilar faqatgina kutubxona xodimi emas, balki ilmiy tahlilchi, adabiy tadqiqotchi va targ'ibotchi sifatida ham faoliyat yuritishi zamon talabidir. Kutubxonada bunday asarlarni tahlil qilishning foydali jihatlari:

1. Kitobxonlarni tarixiy va falsafiy mushohadaga undaydi.

2. Adabiyotning insoniyat hayotidagi ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.
3. Turli davr va madaniyat vakillarining dunyoqarashini solishtirish imkonini beradi.

Shunday qilib, Remark asarlari kutubxonalarda faqat o‘qish uchun emas, balki chuqur adabiy va falsafiy tahlil qilish uchun ham juda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi [3. B.108].

Adabiy asarlarni tahlil qilishda bir necha yondashuvlar mavjud:

1. Struktural yondashuv – asarning ichki tuzilishini o‘rganish, uning kompozitsiyasi, syujeti va personajlari orasidagi munosabatlarni tahlil qilish. Vladimir Propp va Roland Bart kabi olimlar ushbu metodni keng qo‘llaganlar.
2. Psixologik yondashuv – asar qahramonlarining ichki dunyosini, ruhiy kechinmalarini tushunishga harakat qilish. Sigmund Freyd va Karl Gustav Yung nazariyalari adabiyotshunoslikda psixologik tahlilni rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan.
3. Falsafiy yondashuv – asar muallifining hayot haqidagi falsafiy qarashlarini tahlil qilish. Masalan, Albert Kamyu asarlari absurd falsafasiga asoslangan bo‘lsa, Lev Tolstoy ijodida axloqiy muammolar keng yoritiladi.
4. Sotsiologik yondashuv – asarning jamiyat bilan bog‘liqligini tahlil qilish. Karl Marks va Gyustav Lebon kabi olimlar adabiyotning ijtimoiy asoslarini o‘rganishgan.
5. Intertekstual yondashuv – adabiyotda matnlar o‘rtasidagi aloqani o‘rganish. Misol uchun, Jeyms Joysning “Uliss” asari Gomerning “Odessey” asari bilan bevosita bog‘liqdir.

Har bir yondashuv adabiy asar mohiyatini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi va uning turli qirralarini ochib beradi. Adabiyot inson axloqiy dunyosini shakllantirish va rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. U insoniyat uchun ma’naviy yo‘riqnoma vazifasini bajarib, hayotning murakkab masalalarini hal etishda yordam beradi. Masalan, Dostoyevskiyning “Jinoyat va jazo” romani axloqiy inqiroz va vijdon azobi haqida hikoya qiladi. Bunda inson erkinligi, mas’uliyati va adolat kabi tushunchalar chuqur yoritilgan [4. B.12].

Shuningdek, Sharq adabiyotida axloqiy pand-nasihatlar yetakchi o‘rinni egallaydi. Alisher Navoiy o‘z asarlarida halollik, adolat va insoniylikni ulug‘lagan. Sa‘diy Sheroziy esa “Guliston” va “Bo‘ston” asarlarida odob-axloq masalalariga e‘tibor qaratgan. Adabiyot insonni o‘z-o‘zini anglashga, jamiyatlardagi o‘rinni topishga va hayotning mohiyatini tushunishga undaydi. Shu sababli, u har bir davrning axloqiy va falsafiy mezonlarini aks ettirib kelmoqda.

Jahon adabiyoti inson tafakkurining yuksak namoyon bo‘lish shaklidir. Unda har bir davrning ijtimoiy, falsafiy va axloqiy muammolari o‘z aksini topadi. Adabiy asarlarning talqin va tahlili insonni chuqur fikrlashga, ma‘naviy yuksalishga undaydi. Badiiy asarlarni o‘qish va tahlil qilish inson ongining yuksalishiga, uning axloqiy va falsafiy qarashlarining shakllanishiga xizmat qiladi. Shunday ekan, adabiyot nafaqat san‘at, balki insoniyatning eng muhim bilim manbalaridan biri sifatida e‘tirof etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aristotel. Poetika. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2010.
2. Kamyu A. Begona. – Toshkent: Adabiyot, 2012.
3. M.E.Remark G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q. Toshkent: Yangi asr avlodi. 2016
4. Dostoyevskiy F. Jinoyat va jazo. – Toshkent: Sharq, 2005.

Durdona Ne'matjonova

O'zDSMI Kino Tv va radio san'ati fakulteti :

"Akademik xor dirijyorlik "

yo'nalishi bakalavr II-bosqich.

Ilmiy rahbar "Vokal" kafedrası

professori D.M.Malikova

FOLKLOR QO'SHIQLARI MANAVIY TARBIYACHI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada, bolalar folklor qo'shiqlarning musiqiy madaniyatimizdagi o'rni, ularning yosh avlodni ma'naviy-estetik tarbiyasidagi ahamiyati va ularda folklor qo'shiqlari orqali axloqiy dunyosini har tomonlama o'stirish, oliyjanob fazilatlarini kamol toptirish haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: sarchashma, an'ana, madaniy meros, bolalar folklori, usul, folklor-etnografik, jamoa

Аннотация. В данной статье описывается роль детских фольклорных песен в нашей музыкальной культуре, их значение в духовно-эстетическом воспитании подрастающего поколения, все стороннем развитии их нравственного мира и благородных качеств посредством фольклорных песен.

Ключевые слова: источник, традиция, культурное наследие, детский фольклор, метод, фольклорно-этнографический, коллективное исполнение

Annotation. This article describes the role of children's folk songs in our musical culture, their significance in the spiritual and aesthetic education of the younger generation, the comprehensive development of their moral world and noble qualities through folk songs.

Key words: source, tradition, cultural heritage, children's folklore, method, folklore-ethnographic, collective performance

Folklor san'ati xalqning qiziquvchanlik, iqtidori poydevoriga qurilgan ijodiyot bo'lganligi sababli, u ham ko'hna, ham navqiron san'at turi hisoblanadi. Folklor san'ati o'zining mazmundorligi, tarbiyaviyligi va umrboqiyliги bilan boshqa san'at turlaridan ajralib turadi.

Folklor barcha san'atning boshlanishi, sarchashmasi, shu sababli ham boshqa ko'pgina san'atlar bilan uyg'unlikka ega, shuning bilan birga hech biriga o'xshamagan o'ziga xosligi bilan ajralib turuvchi alohida san'at turidir. Bu soha o'z ichiga musiqa, raqs, hunarmandchilik, tasviriy, badiiy va boshqa san'atlar bilan bog'liq tasavvurlarni qamrab oladi.

Musiqiy merosimiz bo'lmish folklor bugungi kunimizda ham ma'naviy madaniyatimizning bir bo'lagi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bolalar folklori yosh avlodni intizomli, jasur, qat'iyatli, qiyinchiliklarni yengishga yordam berishga tayyor bo'lishi singari yaxshi sifatlariga egadir. Folklorda so'z, kuy va ijro birligi doimo sayqallanadi. Xalq qo'shiqlari bolalar tarbiyasida uni kuylash musiqiy faoliyati jarayonida g'oyaviy saviyasini hamda badiiy mazmunini anglab olish va o'zining ona vataniga bo'lgan mehrini oshirish bilan bir qatorda mantiqiy fikrlash va muloqotini rivojlantirishda yaqindan yordam beradi. Xalq ko'shiqlarini kuylashda musiqiy bilimlarni o'zlashtirish o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash imkoniyati ko'proqdir. Kuylovchi bolalarda bunday bilimlar bevosita uning hissiyot olami orqali emotsional asosda shakllanib boradi.

Folklor janrining tarbiyaviy ahamiyati borasida so'z ketganda, albatta, maktabgacha ta'lim yoshidan to o'smirlik davrining ma'lum bir davrigacha e'tibor qaratish muhim. Aytish joizki, san'atga bo'lgan munosabatning to'g'ri shakllanib borishida yosh avlod, ya'ni bog'cha yoshidan boshlab e'tibor qaratilmog'i lozimligi bot-bot aytilayotgan bir vaqtda Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning I "Xalqaro baxshichilik san'ati" festivalida keltirgan mulohazalarini ham ta'kidlab o'tmoq joizdir: Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz [1.14].

Yangi O'zbekistonimiz tamomila yangi jamiyat, yangi turmush va yangi hayotni boshlab yubordi. Xalqimiz qalbi, tafakkuri va tasavvurida o'zgarishlar paydo bo'ldi.

Mustaqillik yillarida folklor-etnografik ijodiy jamoalarning ijodiy faoliyati yangi bosqichga ko'tarildi. Mustaqillik va Navro'z bayramlarida folklor-etnografik ansambllarining katta sahnalarga chiqishi an'ana tusini oldi. Jumladan, bugunga kelib folklor-etnografik ansambllarining umumiy soni 300 dan ortib ketganligi qayd qilinmoqda. "Chodir jamol" ("Marg'ilon"), "Beshqarsak" (Urgut), "Chiroqchi chiroqlari" (Chiroqchi), "Momogul" (Qarshi), "Gavhar" (Bektemir), "Gap-

gashtak”(Forish tumani), “Boysun”, “Shalola”- (Boysun), “Orazibon” (Xiva), “Anor” (Sariosiyo), “Jildi xalak” (Kegeyli), “Dilkushod navolari” (Xo‘jaobod), “Chavqi” (Bulungur), “Mardona” (Vobkent) va boshqa folklor-etnografik ansambllari mashhur. Ular xalq sayillari, milliy bayram va boshqa tadbirlarda faol qatnashadi. “Oqtosh”, “Quralay” va boshqa ko‘plab bolalar ansambllari milliy-badiiy merosni, an‘analarni o‘rganib, yangidan xalqimizga yetkazmoqdalar. Ayni paytda, musiqiy folklorning xalq ma‘naviy hayoti va turmush tarzidagi tabiiy ko‘rinishi ham davom etmoqda [2.24.].

O‘zbek xalqining folklor san‘ati – milliy musiqa merosining ajralmas qismi, shu bilan birgalikda eng dastlabki namunalari. O‘zbek musiqa folklori mehnatkash xalqimizning orzu-umidlari, turmush tarzi, madaniy hayoti, ijtimoiy va milliy ozodlik uchun kurashining ifodasi sifatida gavdalanadi. O‘zbek xalq musiqasining mavzu jihatidan serqirraligi, janrlarga boyligi va hayotda tutgan o‘rni ham ana shu bilan bog‘liqdir.

Folklor qo‘shiqlar har bir kasbning o‘ziga xos faoliyati natijasidan kelib chiqadi. Xalqning turmush tarzi bilan bog‘lanadi. Mehnat qo‘shiqlari: qo‘sh qo‘shiqlar, o‘rim qo‘shiqlar, yorg‘inchoq qo‘shiqlar bo‘lsa, chovachilik bilan bog‘liq mehnat qo‘shiqlari: “Xo‘sh-xo‘sh”, “Turey-turey”, “Churey-churey” kabi nomlar bilan yuritiladi. Hunarmandchilik bilan bog‘liq mehnat qo‘shiqlari charx qo‘shiqlari va hokazo. Marosim qo‘shiqlari folklorshunoslikning eng muhim omillaridan hisoblanadi. O‘zbek xalqi barcha xalqlar kabi juda qadimiy boy va xilma-xil an‘analarga ega. O‘zbek xalqining folklor janrlari juda xilma-xildir. Har bir vohaning etnik joylashishiga, urf-odatiga qarab folklor janrlari va uslublari turlichadir.

Folklor san‘ati o‘zining mazmundorligi, tarbiyaviyligi va umrboqiyliigi bilan boshqa san‘at turlaridan ajralib turadi. Xalqimizning turmush tarzi singib ketgan bu san‘at insonlarning dunyoqarashi, ruhiy-estetik olami, ichki kechinmalarini aks ettiruvchi azaliy qadriyatdir. Folklor namunalarini o‘rganish jarayonida bir-birini tushunish, ko‘maklashish, ahil jamoa bo‘la olish, sahovatli bo‘lish kabi insoniy tuyg‘ular hamda ma‘naviy estetik tarbiya belgilari tarkib topadi. Bolalarni ma‘naviy-estetik tarbiyalash muvaffaqiyati rahbar va bola ijodkorligiga ham bog‘liq bo‘lib,

bunda badiiy rahbarning kasbiy mahorati, bolalar bilan do‘stona muloqot madaniyati, ta’lim maskanlarida o‘tkaziladigan bayram tadbirlarini samarali shakl va usullarini tanlay bilishi, an’analarni o‘rganishga, o‘z ustida ishlashga intilish darajasi shakllangan bo‘lishi kerak.

Musiqiy tarbiya – bu musiqachi tarbiyasi emas, balki, avvalo, inson tarbiyasidir. Xalq badiiy ijodining qiziqarli mazmuni, tasavvurga boyligi, jonli badiiy obrazlari bola diqqatini o‘ziga tortadi, quvonch keltiradi va shu bilan birga unga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatadi. Bolalarni musiqiy folklor bilan tanishtirish, ularning atrofidagi dunyoga, xalq so‘zlari va xalq urf-odatlariga bo‘lgan qiziqishi va e’tiborini rivojlantiradi, badiiy didini tarbiyalaydi, shuningdek, “ommaviy madaniyat” ta’siridan uzoqlashtiradi. Bolalar yoshlikdan folklor qo‘shiqlarini kuylab ko‘nikma hosil qilganlaridagina, bundan o‘zlariga estetik zavq oladilar va uning yordamida aqliy va jismoniy kamolotga erishadilar. Bolalar folklori yosh avlodni intizomli, jasur, qat’iyatli, qiyinchiliklarni yengishga yordam berishga tayyor bo‘lishi singari yaxshi sifatlariga egadir.

Bolalar qo‘shiqlarining ko‘plari yil fasllari bilan bogliq. “Boychechak”, “Oftob chiqdi olamga”, “Chittigul”, “Laylak keldi, yoz bo‘ldi”, “Qurbaqa”, “Qaldirg‘och” kabi qo‘shiqlarini bolalar tom boshida, dalalarda, qishloq ko‘chalarida aytishgan. Ular bahor kelishi, yomg‘ir yog‘ishi, quyoshning olamni isitishi, ilk chechak, birinchi qor kabi fasl va tabiat hodisalari bilan bog‘liq. “Bu bog‘chada olisha”, “Zuvzuv borag‘on”, “Chamandagul”, “Oq sholi, ko‘k sholi” va boshqa qo‘shiqlar turli davrda aytilaveradi.

Professor Rauf Qodirov “Musika pedagogikasi” kitobida bolalar xalq qo‘shiqlarining ahamiyatini quyidagicha tasdiqlaydi: “Bolalar qo‘shig‘ida – asrdan asrga o‘tib kelayotgan sayqallangan madaniy merosi va musiqiy-maishiy an’analarning go‘zal tabiati mavjud. Bolalarning bebaho musiqiy materiallarni o‘zlashtirishining samaradorligi va uni egallash zarurati musiqiy pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biridir” [3.49].

Shuni aytish o‘rinliki, folklor musiqa san’ati qadim zamonlarda jamoaning ommaviy ijodi sifatida yuzaga kelib, uning ilk namunalari jamoa ijrosiga

mo'ljallangan. O'sha davrlarda yakka ijrochilar jamoa ijrochilaridan ajralib chiqmagan edi. Biroq davr o'tishi bilan, ijrochilik mahoratlari oshishi bilan jamoalar orasidan yakka ijrochilar ajralib chiqa boshladilar.

Asrlar mobaynida xalqimizga juda katta ruhiy va ma'naviy quvvat berib kelayotgan milliy qadriyatlarimizni, folklor an'analарimizni yoshlar ongiga chuqur singdirish har tomonlama yetuk, barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Folklor san'ati aholining barcha yoshdagi kishilariga birdek manzur bo'lgan chinakam xalq san'atidir.

Zero, bugungi muborak mustaqillikka erishgan kunimizda, o'zligimizni anglab borayotgan bir davrda ulkan ma'naviyatimizning bir bo'lagi bo'lgan, ota-bobolarimizdan meros bo'lib kelgan milliy musiqiy madaniyatimizga suyanish, an'anaviy qo'shiqlarimizga murojaat qilish tabiiy bir holdir. Bularning barchasi barkamol avlod tarbiyasida, yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I "Xalqaro baxshichilik san'ati" festivalidagi nutqidan, Termiz shahri, 05.04.2019-y.
2. Jo'rayev M. O'zbek mavsumiy marosim folklori (o'quv qo'llanma). – T.: "Fan", 2008-y.
3. Qodirov R. Musiqa pedagogikasi. – Toshkent: "Musiqa", 2009-y.
4. Internet saytlaridan

Nigoraxon Mansurova
Farg‘ona davlat universiteti
Vokal va cholg‘u ijrochiligi
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Durdonaxon Ibroximova
Husnidaxon Ortiqova
Farg‘ona davlat universiteti
“Vokal va cholg‘u ijrochiligi”
kafedrasi 2-bosqich talabalari

O‘ZBEK FOLKLOR SAN’ATINING JANRLAR XILMA-XILLIGI

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek milliy musiqa merosining qadimiy janrlaridan biri bo‘lgan folklor san’ati va uning ijrochilik an’analari haqida so‘z boradi. O‘zbek xalq og‘zaki ijodida folklor san’ati muhim ahamiyat kasb etishi va uning tarixiy manbalarda keltirilishi bilan izohlanadi.

Kalit so‘zlar: folklor, yalla, o‘lan, lapar, terma, aytim.

Аннотация. В данной статье рассматривается фольклорное искусство – один из древнейших жанров узбекского национального музыкального наследия, и его исполнительские традиции. Значение фольклорного искусства в узбекском устном народном творчестве объясняется его упоминанием в исторических источниках.

Ключевые слова: фольклор, ялла, улан, лапар, терма, айтим.

Abstract. This article discusses folklore art, one of the ancient genres of the Uzbek national musical heritage, and its performing traditions. The importance of folklore art in Uzbek oral folk art is explained by its mention in historical sources.

Keywords: folklore, yalla, o‘lan, lapar, terma, aytim.

Kirish. Milliy musiqa san’ati yosh o‘sib kelayotgan avlodlarni yetuk, har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda asosiy tarbiya vositalaridan biri hisoblanadi. Asrlar osha bizgacha yetib kelgan o‘lmas an’ana – bu milliy musiqiy meros qadriyatlaridir. Har bir inson o‘z millatining tarixi, an’analari, qadriyatlari, madaniyati va san’atini bilmog‘i uning oldida turgan yuksak vazifalaridan biridir. Ajdodlarimiz tomonidan bir necha ming yillar davomida ijod namunalari yaratilib, zamonlar osha bizgacha yetib kelgan boy musiqiy merosimizning turli go‘zal, noyob, uslubga boy va o‘ziga xos jihatlari uning qadimdan mavjudligi, kuchli va bitmas-tuganmas ma’naviyat sarchashmalaridan ekanligidan dalolat beradi.

Sharq xalqlari, xususan, o‘zbek xalqining bebaho merosi sifatida musiqiy madaniyati, ayniqsa milliy musiqa san’ati, xalq kuy va qo‘shiqlari, og‘zaki an’anadagi xalq og‘zaki ijodi namunalari avloddan avlodga o‘tib kelayotgan musiqiy san’at durdonalari muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqimiz orasida azaldan ijro etib kelingan xalq kuy va qo‘shiqlari, laparlar, o‘lanlar, yallalar, dostonlar va og‘zaki ijod namunalari musiqiy merosimizning bebaho ma’naviy xazinasini xisoblanadi. Yurtimizda bu san’at turini o‘rganish va o‘rgatish jarayonlariga bog‘liq ta’lim tizimi og‘zaki an’anga asoslanlangan bo‘lib, O‘zbekiston hududida bir necha mahalliy

uslublarni yuzaga kelishiga va bu san'at turini yanada ommaviy bo'lishiga sabab bo'lgan.

Mustaqillik yillarida folklor san'atini o'rganish, o'zbek xalqining boy musiqa san'atini butun dunyoga tanitish, uning noyob ijod namunalarini namoyon qilish, yo'qolib borayotgan ijod namunalarini to'plash va yig'ish, iste'dod egalarini topish va ular ijodini qo'llab quvvatlashga qaratilgan islohotlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish to'g'risida" 2018-yil 1-noyabrdagi PQ-3990-son Qarori (1), "Baxshichilik san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 14-maydagi PQ-4320-son Qarori, "Xalqaro hunarmandchilik festivalini o'tkazib borishga oid chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 3-oktabrdagi PF-5841-son, "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 26-maydagi PF-6000-son farmonlari, Vazirlar Mahkamasining "Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 22-noyabrdagi 946-son, "O'zbek milliy maqom san'ati markazi huzuridagi Marg'ilon shahar musiqali maqom teatri faoliyatini tashkil etish to'g'risida" 2019-yil 5-sentabrdagi 732-son, "Madaniyat markazlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" hamda "Madaniyat markazlari faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" 2019-yil 30-martdagi 263-son va 264-son qarorlari imzolanib, hayotga tatbiq etilayotgani, folklor san'ati sohasida "Nurli navolar", "Ipak va ziravorlar", "Boysun bahori", "Raqs sehri", "Buyuk ipak yo'li" kabi xalqaro festivallar o'tkazilishi, shuningdek, turli ko'rik-tanlovlar, "davra suhbatlari", "ustoz saboqlari", ilmiy anjumanlar tashkil etilayotgani, kitoblar chop etiishi, maqolalar bosilishi, televideniye va radio orqali ko'rsatuv va eshittirishlar yo'llanishi bu boradagi faol amaliy ishlarga yaqqol misollardir (2,35).

Asosiy qism. XX asrning 80-yillariga kelib xalq ijodiyoti namunalarini targ'ib etuvchi folklor jamoalariga birmuncha e'tibor berilishi shunday jmoalar paydo bo'lishi va rivojlanishi uchun zamin yaratdi. O'z navbatida, tashkil topgan jamoalar yashab turgan hududlari chegarasida saqlanib qolgan xalq qo'shiqlari, kuylari, raqslari, udumlari va urf-odatlarini o'rganish hamda sahna vositasida targ'ib qilishga kirishib ketdilar (3,6).

Xalq og'zaki ijodiyotida folklor san'ati alohida o'rinni egallaydi. U mazmun jihatidan keng ma'noni anglatadi va shu tufayli o'z ichiga xilma-xil shakl va tur (aytim, cholg'u kuy)larini qamrab oladi.

Uning ko'rinishlari dastalab qobiliyatli insonlar tomonidan yakka yoki jamoa tarzida yaratilib, keyin xalq orasida tarqalib, ommaviylashib boradi. Shu tariqida bir necha ming yillardan buyon xalq qo'shiq va kuylari ajdodlardan-avlodlarga og'zaki tarzda meros sifatida bizgacha etib keldi. Ammo bu an'analar og'zaki tarzda o'rgatilgani bois, asrlar davomida turli xil o'zgarishlarga uchrab, har bir ijrochining ijro imkoniyatidan kelib chiqib, musiqiy folklor an'analarning turlicha ko'rinishlari yuzaga kelgan.

Xalq aytimlari tarkibi va tabiati sinkretik san'atdir. Bunda so'z, kuy va o'yin (raqs, ma'lum harakat) unsurlarining o'zaro "qorishib" kelishini anglatadi. Chunki musiqiy folklor namunalari kelib chiqish mabalariga ko'ra xalq hayoti bilan bog'liq

turli ko‘rinishlarda, hususan, mehnat jarayoni, oilaviy marosim va urf-odatlar, sayl va boshqa ommaviy tantanalarida qaror topgan va ijro etib kelingan (4,195).

Musiqiy folklor namunalari xalq hayotida tutgan o‘rni va ahamiyati jihatidan ikki guruhga tasniflanadi:

1. Ijro etilishi turli vaziyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan qo‘shiqlar;
2. Erkin mavzudagi qo‘shiqlar (Inpravizasiya qo‘shiqlari ham kiradi).

Birinchi turdagi qo‘shiqlar mehnat jarayoni, mavsumiy va oilaviy marosim aytimlariga xos bo‘lib, ma‘lum vaziyatlar yuzaga kelganda ijro etilishi nazarda tutiladi. Masalan, “Alla” aytimi chaqaloqni uhlatayotganda, “Yor-Yor” qo‘shig‘i kelin uzatish marosimida, “Qo‘sh hayda” aytimi mehnat marosimida yerni haydash jarayonlarida aytishni taqazo etadi.

Erkin mavzudagi kuy-qo‘shiqlar esa, terma, yalla, lapar, o‘lan kabi janrlarni tashkil etadi. Ular vaqt va maxsus joy va mavsum tanlamaydi. Ihtiyoriy tarzda ijro etilaveradi.

Mehnat qo‘shiqlari. O‘zbek xalq og‘zaki ijodida mehnat qo‘shiqlari inson mehnat faoliyati turlaridan bo‘lgan er haydash, tegirmon yanchish, ip yigirish, hosil yig‘im terimi va hokazo jarayonlarida o‘ziifodasini topgan. Bu aytim turi ham o‘z navbatida uch guruhga bo‘linadi:

1. Chorvachilik qo‘shiqlari;
2. Dehqonchilik qo‘shiqlari;
3. Hunarmadchilik qo‘shiqlariga bo‘linadi.

Bu kabi aytimlarda mehnat mazmuniga bog‘liq she‘riy to‘rtliklar kichik ovoz (kvarta, goho-kvinta) doirasida bo‘lgan nutqdosh va so‘zdosh ohanglar ustuvorligida ifodalanadi; shakliy tuzilmalarining yuzaga kelishida “yettilik” bo‘g‘in-ritmi etakchi o‘rin tutadi; she‘riy bandlari oldidan yoki ulardan so‘ng mustaqil naqarotlar deyarli qo‘llanilmaydi, ammo band misralarga ulanib keluvchi maxsus takroriy so‘z-iboralar (masalan, xo‘sh-xo‘sh, turey-turey, mayda-mayda va h.k) qo‘llanilishi pirovardida o‘ziga xoslik kichik naqarotlar yuzaga keladi; asosan yakka ijroni taqoza etuvchi bu qo‘shiqlar jo‘rnavezlik vazifasini bajaruvchi musiqiy cholg‘ular qo‘llanilmaydi (4,197).

Chorvachilik qo‘shiqlari. Chorvadorlik qo‘shiqlari asosan chorva hayvonlarini sog‘ish jarayonlarida yuzaga kelgan qadimiy aytim qo‘shiqlaridir. Odatda sog‘in qo‘shiqlari sigir, qo‘y-echki, biya, tuya va uy hayvonlarini sog‘ishda tinchlantirish, erkalash ko‘proq sut sog‘ib olishda ijro etilgan. “Xo‘sh-xo‘sh”, “Turey-turey”, “Churey-churey” kabi aytimlar manashu jarayonlarda kuylangan. Bu aytim turi odatda kvarta va kvinta oralig‘ida yonma-yon bo‘lgan tovushlar oralig‘ida sekin-asta mayinlik bilan kuylangan.

Dehqonchilik qo‘shiqlari. Dehqonchilik qo‘shiqlari yer haydash, donni yanchish, hosil yigim-terimida va bahorgi mehnat jarayonlarini boshlanishi bilan bog‘liq. Ushbu qo‘shiqlar oddiy xalq va dehqonlar tomonidan ularning mehnati va mashshaqatini aks ettiruvchi badiha tarzida to‘rtliklarda savol-javob tarzida ifoda etiladi. Masalan, “Qo‘sh xayda”, “O‘rim qo‘shig‘i”, “Xo‘p mayda”, “Mayda-mayda” kabi qo‘shiqlar shular jumlasidandir.

Hunarmandchilik qo'shiqlari. Hunarmandchilik bilan bog'liq qo'shiqlar asosan ayollar tomonidan ularning ichki kechinmalari, dardlarini aytish orqali ish jarayonlarida ifoda etganlar. Bu qo'shiqlar asosan ip yigirish, gilam to'qish, do'ppi tikish, tikuvchilik kabi mehnat jarayonlari bilan bog'liqdir. Shu tariqa mehnat bilan boshlangan qo'shiqlar "Dil yozdi" ohanglariga ulanib ketgan.

Mavsumiy marosim qo'shiqlari. Mavsumiy marosim qo'shiqlari asosan yil fasllarida yuz beradigan voqea va hodisalar bilan bog'liqdir. Masalan: Navro'z bayrami, Sust xotin, Shox moylar, Gul bayramlari – bahor faslida; Choy momo- yoz faslida; Hosil bayrami, Oblo baraka, Shamol chaqirish – kuz faslida; Yas-yusun, Gap-gashtak kabi qo'shiqlar qish fasllarida ijro etilgan.

Mavsumiy marosim qo'shiqlarining eng ko'p namunalari bahor fasli va undagi marosimlar bilan bog'liq. Navro'z bayrami munosabati bilan o'tkaziladigan marosimlarda bolalar ijodiyoti e'tiborga loyiqdir. Bolalar kattalar qatori marosimlarda qatnashib kelganlar. Shu bois "Boychechak", "Laylak keldi", "Oq terakmi – ko'k terak" kabi bolalar tabiatiga mos o'yin-qo'shiqlar ijod qilingan (5,1).

Shuningdek, "Yor-Yor", "Kelin salom", "Yig'i" hamda diniy mazmundagi qo'shiqlar oilaviy marosim qo'shiqlari sirasiga kiradi. kabi qo'shiqlar ham marosim qo'shiqlari ichida o'ziga xos an'ana kasb etadi.

Erkin mavzudagi aytimlar. Bu turdagi aytim qo'shiqlari asosan xalq orasida erkin mavzularda kuylanuvchi va mahalliy hududlarga xos bo'lgan qo'shiqlarga bo'linadi.

Qo'shiq. Qo'shiq – she'r va kuyi xalq tomonidan ijod qilinib va xalq orasida keng tarqalgan janr; qo'shiq she'rlari bir necha band bo'lib, ba'zan naqarotli bo'ladi. Qadimda xalq orasida keng tarqalgan bu janrning she'r va muzikasi bir yo'la yaratilgan. Hozir O'zbekistonda bastakor va kompozitorlar yaratayotgan qo'shiqlar mavzusi broy va turli-tuman, ular turli marosim, mehnat, ishqiy-lirik, qahramonlik mavzularini o'z ichiga oladi (6,35). Qo'shiq odatda oddiy barmoq vaznida yozilgan she'rlarga asoslanib yaratiladi. U to'rtliklardan iborat bo'ladi. Uning musiqiy shakli unchalik katta bo'lmagan intervallarini tashkil etadi. Ba'zan oktkavagacha bo'lgan diopozonni ham tashkil etadi.

Terma. Xalq musiqasida juda ken qo'llaniladigan janrlardan biri termalardir. Terma-saralab olingan, tanlangan, terib olingan, saylangan degan ma'nolarni anglatadi. Terma janrining xalq ijodiyotida ikki turi mavjud bo'lib: birinchisi; baxshilar, go'yandalar, doston ijrochilari, shoirlar tomonidan ijro etiladigan termalar; ikkinchisi: xalq termalari bo'lib, xalq orasidagi kuy va qo'shiqlarni bir-biriga mutanosib tarzda terma qilib ijro etiladigan termalardir. Ommaviy bayramlarda, xalq sayllarida, to'y marosimlarida va turli yig'in marosimlarda baxshilar tomonidan dostonlardan turli xil termalar ijro etiladi. Xalq orasidagi termachilar esa kuy va qo'shiqlardan saralab sho'x, raqsbop termalarni ijro etishadi. Bu asriy an'analar bugungi kunda ham davom etib kelmoqda va rivojlanib, yangi-yangi ijod namunalarini ijrochilar tomonidan kashf etilmoqda.

Lapar atamasi taxminga ko'ra, ikki so'zga (lapar) birikmasidan hosil bo'lgan: "par" – juft ikki kishi (7,571) ma'nosida, ko'makdosh yasovchi "la" esa

“aytmoq”(aytish) fe’li o’rnida (masalan, “kuyla”, “so’zla” kabi) keladi. Demak lapar deganda ikki kishi aytishuvi nazarda tutiladi.

Laparlar asosan yigit va qiz o’rtasida lapar-aytishuvlari o’tkazilgan. Bunday vaziyat esa ko’proq an’anaviy nikoh to’y marosimida, qiz oshi bazmida yuzaga kelgan. Bunda “qizlar va yigitlar tomonidan ikki kishi sal oldinroqqa chiqib lapar aytishadi. Lapar bilan qiz va yigitlar bir-birlariga muhabbat izhor etib, tanishgan va ahdi-paymon qilishgan. O’z yurak dardini musiqasiz ma’lum ohangda ashula qilib aytishgan. Bordi-yu lapar aytayotgan yigit va qiz bir-birini yoqtirib qolsa, lapar aytib turib bir-biriga sovg’a berishgan” (4,205). .

O’zbek xalq laparlari folklorimizning mustaqil janrlaridan biri bo’lib, u o’zining tarixiylik ildizlari bilan ancha qadimiydir. Bu qadimiylik janrning ijro o’rni-bevosita marosim bilan aloqadorlikda yaratish va ijro etish, ijro tarzi-ikki jinsga mansub shaxslar o’rtasida aytishuv shaklida voqe bo’lishi, o’z tarkibida so’z va musiqa uyg’unligi, xoreografik hamda dramatik turga xos hususiyatlarning mavjudligi – folklorga xos sinkretizmning ishtirok etishi bilan to’la tasdiqlanadi (8,90). Laparlarda raqsboq doira usullari ham tez-tez qo’llanib turiladiki, bu hol goho laparchilarning navbatma-navbat raqsga tushib kuylashlariga sabab bo’ladi.

Xalq laparlarini yig’ish va ularni chop etishda adabiyotshunos olim, etnograf Elbek bu sohada ulkan ishlarni olib borgan va uning “Laparlar” nomi ostida xalq qo’shiqlarini chop qildirgan (1922 y). Ushbu adabiyotda olimning lapar hususida quyidagicha yozadi: “laparlar o’peraga yaqinroq bir ruhda aytilgan narsa bo’lib, buni qizlarning nikohidan bir-ikki kun burun o’yun kechasida kuy bilan aytib o’quydilar. Munda kelin bo’lg’uchi qiz o’zining yaqin o’rtoqlarini choqirib bazm kechasi yasaydilar. Buning bu kechasiga qizlardan tashqari xotunlar va kuyov tomonidan yigitlar ham keladilar. Bu ko’ngilli kechani boshqarish ishi qari xotunlarg’a topshirilganlikdan, tartib saqlab kechani juda yaxshi o’tkazadilar”(9,22).

Yalla – ko’p hususiyatlari, jumladan, raqsning qo’llanilishi, ijroda ko’pchilikning ishtirok etishi kabi jihatlari bilan laparga yaqin bo’lgan janrdir. Ammo laparda eng avvalo, aytishuvlik sifati muhim bo’lgani holda, yallada badiiy so’z(she’riyat) kuy va raqsning mushtarakligi nisbatan barqarordir. Shu boisdan yallaga “raqsiy aytim” (F.Karomatov), ya’ni raqs bilan kuylanadigan aytim iborasi qo’llanib turiladi. Ushbu holat “yalla” atamasida ham ma’lum aks etgan. chunonchi xalq og’zaki ijodida “yalla” so’z “o’ynab-kulish”, “o’ynab-kuylash” va umuman, xushvaqt bo’lishlik ma’nolarida qo’llaniladi. Shundan kelib chiqqan holda, “yalla” so’zini “o’ynab-kuyla” ma’nosining qisqartma “yalla” birikmasidagi ifodasidir, deb taxmin qilish mumkin. Yallalar laparlardan farli o’laroq, naqarotli band shaklida bo’ladi. Bunda yakkaxon (yallachi) doira, dutor yoki cholg’u ansambli jo’rligida raqsga tushib bandlarni kuylasa, naqarotni ko’pchilik(naqarotchilar) yallaning band-naqarot (yoki naqarot-band) shakliga monand holda navbatma-navbat kuylashadi. Yallaning o’ynab-kuylash hususiyati uning so’z (she’r) va kuy (musiqa) asoslarida o’ziga xos aks etadi. Jumladan barmoq vaznli she’rlari asosan engil hazil-mutoyiba bilan yo’g’irilgan sevgi mavzularida bo’lib, naqarotlarida esa ko’pincha o’ynab-kulishga,xush kayfiyat bo’lishga da’vat etuvchi “yalla” so’zi hamda uning “yallo”, “yalli” kabi ma’nodoshlari ishlatiladi:

Yallama yorim, yallola,
Yallolashaylik, bedodlashaylik (va.h.k)

Ba'zan "yalla" o'rnida "o'yin", "o'ynasin", "aylansin", "o'rgilay", "tarallo", "xoralli" kabi so'z iboralari ham ishlatiladi.

Yallalarning raqs-o'yin hususiyati ayniqsa, ritm omilida yorqin zuhur etadi. Chunonchi aksariyat yallalarda 6/8 ritm o'lchovida kelgan jozibali rasbop ufar usulining quyidagi turli varimntlar keng qo'llaniladi (10,23).

Xalq ashulalari. Farg'ona-Toshkent musiqa uslubida xalq ashulalari ham muhim o'rin tutadi. Bu ashulalar terma, lapar, qo'shiq singari aytishlarga nisbatan ovoz doirasining kengligi hamda kuychan, so'lim ohanglari bilan ajralib turadi. Xalq ashulalari barmoq vaznida bo'lgan she'rlari yoki aruz vaznidagi mumtoz she'riyat asosida aytiladi. Ashulalar ijod etilishiga ko'ra ikki xil bo'lishi mumkin:

1. Xalq og'zaki musiqa ijodida yuzaga kelgan ashulalar .

2. Kasbiy musiqaga oid ustoz bastakorlar tomonidan ijod etilgan ashulalar.

"Tanovar", "Ey Nozanin", "Oydek to'libdur", "Farg'ona", "Ul parivash" singari xalq ashulalari nafaqat hofiz-ashulachilar, balki, ziyolilar, hunarmandlar, kosiblar va boshqa kasb egalari tomonidan ham ijro etib kelmagan. Shuningdek bu turdagi ashulachilar xotin-qizlar tomonidan ichkarida kuylangan. Jumladan, "Chaman ichra", "Tanovar", "Qora sochim" kabi ashula yo'llari dutor jo'rligida xotin-qizlar tomonidan sevib ijro etiladi (10,24).

Shundan ko'rinadiki, qadim asrlar beri ota-bobolarimizdan bizgacha etib kelgan nodir ijro san'at janrlaridan bo'lgan folklor ijrochiligi o'zining serjilo ko'rinishlari bilan xalqimizni xushnud etaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. <https://lex.uz>
2. Arzimatov B. FOLKLOR SAN'ATI TARIXI VA UNING BUGUNGI KUNDAGI TUTGAN O'RNI. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal Volume 3 Issue 1 / March 2022. ISSN 2181-063X . – B. 35.
3. Toshmatov O'. "Folklor qo'shiqlari". – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2003. – B. 6.
4. Ibrohimov O.A, Xudoyev G'M. "Musika tarixi". – T.: "Barkamol fayz media" nashriyoti, 2018. . – B. 195,197,207.
5. Nurmatov H, Yo'ldosheva N. "O'zbek xalq musiqa ijodi". – T.: "G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi", 2007. – B. 1.
6. Akbarov I. "Musika lug'ati". – T.: "G'afur G'ulom nomidagi" Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987. – B. 35.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati.1-2-tomlar. – M.: 1981. – 571 b.
8. O'zbek xalq poetik ijodi. – T.: "O'qituvchi" nashriyoti, 1980 . – B. 90.
9. XX asr o'zbek folklorshunosligi. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". T.: Davlat ilmiy nashriyoti. – Antologiya. 2018, – B. 3, 22.
10. Tursunov R, Mannopov S. "An'anaviy qo'shiq ijrochiligi uslubiyati". – T.: "Ijod dunyosi" nashriyoti, 2003 . – B. 23-24.

ЎЗБЕК МУСИҚА САНЪАТИ ВА МАДАНИЯТИНИНГ ЎРНИ ВА ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИ

Аннотация: Мазкур мақолада ўзбек мусиқа санъатининг ўтмишида ва ҳозирги кунда халқимизнинг маънавий савиясини оширишдаги аҳамияти ҳамда янги Ўзбекистоннинг ижтимоий тараққиётида мусиқа санъати етакчи омиллардан бири эканлиги ва ўзбек мусиқа маданиятини шаклланиш жараёнлари илмий асослаб берилди.

Калим сўзлар: мусиқа, маданият, ижодий фаолият, миллий ва умуминсоний қадриятлар, ижрочилик санъати, анъана, маънавий мерос.

Аннотация: В данной статье узбекская музыка рассматривается как важнейшее искусство духовного развития узбекского общества и формирование узбекской музыкальной культуры на научной основе.

Ключевые слова: Музыка, культура, иджодическая философия, национальная и общечеловеческая признательность, иджрочилик искусство, традиции, духовное наследие

Annotation: This article scientifically substantiates the importance of Uzbek music in the past and present in raising the spiritual level of our people, as well as the fact that musical art is one of the leading factors in the social development of new Uzbekistan and scientifically substantiates the formation of Uzbek musical culture

Key words: music, culture, creativity, national and universal values, performing arts, tradition, spiritual heritage.

Бугунги кунда Ўзбекистонда мусиқа санъати ва маданиятини янада ривожлантириш учун янги имкониятлар яратилмоқда. Мусиқа маданиятининг турли йўналишлари бўйича ёш истеъдодларни излаб топиш, уларнинг ижодий фаолиятини юксалтириш юзасидан ғамхўрлик қилиш муҳим аҳамиятга молик вазифалардан бирига айланди. Халқимизнинг маънавий савиясини ошириш, ёш авлодни юксак инсоний ғоялар, она Ватанга меҳр ва садоқат руҳида тарбиялаш, миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида камол топтиришда мусиқа санъатининг ўрни ва аҳамияти беқиёсдир”. Зеро, ўтмишдаги мусиқий ижрочилик анъаналарини тиклаш, замонавий шароитларда сақлаб қолиш, ўзбек миллий мусиқий асарлари ва созларини хорижий мамлакатларда намоиш этиш, мусиқа таълимида янги анъаналарни таркиб топтириш, халқ маънавий меросини асраб-авайлаш ва келгуси авлодларга етказиш, жамият ҳаётида мусиқа маданиятининг тутган ўрнини таҳлил этиш долзарб вазифа ҳисобланади.

Ўзбек халқининг мусиқа мероси бой анъаналарга ва қадимий тарихга эгадир. Унинг даврлар оша ривожли, халқ мусиқаси ва мумтоз мусиқаси

негизида ривож топиб келганлиги маълумдир. Мусиқа санъати инсониятнинг маънавий бойлиги, эстетик дунёқараши ва келажак камолотини белгиловчи мезонлардан бири сифатида ардоқланиб келинади. Унда ҳар бир халқнинг миллий анъаналари, урф-одатлари, маросим ва қадриятлари муносиб ўрин олган. Мусиқа ижрочилиги, халқ мусиқа маданиятининг шаклланиб, ривож топувчи жонли жараёни эканлиги ҳаммага маълум. Унинг намояндалари бўлмиш созанда, хонанда ва бастакорлар халқ маданиятининг ўзига хос мутасаддилари сифатида ардоқланиб келинган. Бу борада ўтмиш рисолаларда ҳам тарихий муаммолар зикр этиб келинган. Жумладан, Абу Наср Фаробийнинг “Катта мусиқа китоби”, Зайнуллобиддин Хусайнийнинг “Қонуни илми, амали мусиқи”, Абдурахмон Жомийнинг “Рисолаи мусиқий”, Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис”, Дарвеш Али Чангийнинг “Мусиқий рисола”лари бунга ёрқин мисолдир. Улар орасида ўзбек халқ мусиқаси тарихини ўрганишда Бекжон Раҳмон ўғли ва Муҳаммад Юсуф Девонзода (Харратов)нинг 1925 йил Москвада араб алифбосида нашр этилган “Хоразм мусиқий тарихчаси” рисоласи муҳим аҳамиятга эга. Ушбу рисолада Хоразм мусиқачилари ижоди, Хива хонлиги ҳудудига Шашмақомнинг кириб келиши, Муҳаммад Раҳимхон Ферузнинг мусиқа санъатини ривожлантириш борасидаги ҳаракатлари ҳақида қимматли маълумотлар берилади. Қирқ олти йилдан зиёд (1864–1910) ҳукумат тепасида турган шоир, бастакор ва мусиқийшунос Муҳаммад Раҳимхон Феруз (1846–1910) ҳомийлиги ва раҳнамолигида Хоразм Олти ярим мақоми бир бутун мажмуа сифатида хатта туширилди. XX асрнинг 20-йилларига келиб ноёб истеъдод соҳиби, закий шоир, созанда ва мусиқийшунос, қўли гул санъаткор Муҳаммад Комил Девоний (1887–1938) ўз салафлари ишини давом эттириб, худди шу нота ёзуви воситасида Хоразм мумтоз мусиқасининг қадимийроқ қатлами бўлмиш дутор мақомларининг етти туркумини куй ва сўз матнлари билан Олти ярим мақом (Танбур мақомлари)га қўшиб ёзиб олди. Хоразм мусиқашуносларининг жуда катта тарихий ва илмий аҳамиятга эга бўлган бу топиғи ўзбек мусиқаси тарихининг зарҳол саҳифаларидан биридир. Ўз даврида танбур чизғиларининг қайтадан кашф қилиниши замонавий ўзбек мақомшунослигининг янги босқичга кўтарилиб бораётгани далилидир. Кейинги йилларда мақомшунослик борасида жиддий изланишларга йўл очилди. Замонавий илмларга таянган янги авлод вакиллари майдонга чиқа бошлади. Шулар қаторида навқирон мақом устози Рустам Болтаев ва мусиқашунос Ботир Раҳимовларнинг номларини қайд этиш мумкин. Улар Хоразм танбур чизғилари устида узок йиллар илмий ва ижодий изланишлар олиб бориб, мазкур ёзувлардаги нота матнларини замонавий такт тизимига ўгиришга ва ижроларини тиклашга муяссар бўлдилар. Ўз вақтида улуғ устозлар қўли билан битилган мўътабар нота ёзувларининг кенг илмий муомалага жорий этилиши умумбашарий миқёсга молик тадбирдир. Ваҳоланки, у бир вақтлар деярли узилиш арафасига етиб қолган жонли удумларнинг ворисийлик

ришталарини тиклашдаги амалий аҳамияти билан бир қаторда, ўтмишнинг буюк муסיқашуносларидан мерос қолган илмий ютуқларни замонавий фан тараққиёти хизматига жалб этиш имкониятини ҳам туғдиради.

Натижалар:

Муסיқа санъатининг азалий анъаналари Шарқ халқлари маданиятида шаклланиб ривож топганлиги ҳамда бутун башариятга ижодий таъсир этганлиги, фанда ўз ижобатини топган. Шунингдек, ўзбек миллий муסיқа маданияти тарихини ўрганишда Абдурауф Фитратнинг ҳам ҳиссаси салмоқли бўлиб, муаллифнинг мазкур масалага бағишланган асар ва мақолаларида ўзбек мумтоз муסיқаси, унинг услублари ва уларнинг турк, араб, форс муסיқаларидан фарқи, “Шарқ муסיқаси” назарияси ва унинг асослари тўғрисидаги таҳлилий фикр-мулоҳазалари баён этилади. Муסיқий рисоалар, одатда, назарий йўналишга қаратилган бўлади, ва уларда умумий қонун-қоидалар мавҳум риёзий тилда баён этилади. Ижодиётнинг нозик сифатлари, хусусан, эл-элатларнинг куй ва ашулаларига хос жиҳатлар, кўпинча назарий қарашлардан ташқарида қолади. Шунинг учун кўшимча маълумотлар, гарчан асосий муסיқий рисоаларга нисбатан иккинчи даражали аҳамиятга эга бўлса ҳам, ўтмиш тарихини ўрганишда назарий қонун-қоидаларни тўлдириб, маълум давр муסיқий ҳаёти ҳақида кенгроқ ва атрофлича таассурот пайдо этиш имкониятини беради. Ҳаёт тараққиёти жараёнларида, Ғарб маданиятининг ўзига хос камол топганлигини эса, ҳозирги замон муסיқа санъати кўлаמידан илғаб олиш мушкул эмас. Бунинг негизида муסיқа санъати ва унинг ички унсурларини профессионаллик даражада умумлашиш босқичларини ўташи, бу жараёнда мутаносиб товуш пардаларини уйғунлаштириш ҳамда барча баробар қабул қилишлари каби мезонлар, умумбашарият муסיқа санъатининг гўзал уйғунлашишига олиб келганлигини этироф этиш лозимдир. Натижада, муסיқа санъати ижодиётида Ғарб муסיқа санъатига интилиш, ўхшатиш, маданиятига эргашиш каби муносабатлар юзага келди. Бунинг натижасида 1920-йилда Тошкент рус опера ва балет театри, вилоят муסיқали драма театрлари, 1926-йилда М.Қориёкубов раҳбарлигида ташкил топган “Ўзбек этнографик ансамбли” асосида 1929-йилда бунёдга келган “Ўзбекистон давлат муסיқали драма театри”, унинг асосида 1939-йили “Ўзбек давлат опера ва балет театри” ва “Муқимий номидаги Ўзбек давлат муסיқали драма ва комедия театр”лари фаолият кўрсата бошлади. Шунингдек, Ўзбекистон давлат филармонияси таркибида “Ўзбекистон ашула ва рақс ансамбли”, “Дуторчи қизлар ансамбли”, “Тамарахоним ансамбли”, “Хоразм гармончи қизлар ансамбли”, “Симфоник оркестр”, “Ўзбек халқ чолғу асбоблари оркестри”, “Хор акапелла жамоаси” каби ижрочи жамоалар замонавий ўзбек муסיқа маданиятини ривожлантириш жараёнида самарали хизмат қилдилар.

Ўзбек миллий муסיқа санъати узоқ тарихий йўлни босиб ўтди. Хусусан, XIX аср охири – XX аср бошларида кўлами, ижро йўллари, шакллари,

мураккаблигига қараб анъанавий мусиқа санъати профессионал мусиқа асарлари (мақом, катта ашула, достончилик) ва халқ куйларига (лапар, ялла, кўшиқ, ашула) бўлинган. XX аср бошларида ўзбек мусиқаси санъатига алоҳида эътибор билан ёндошилган. XX асрнинг илк йилларида Ўзбекистонда сиёсий ижтимоий ва маданий муҳитнинг ўзи янгилашиш шароитлари билан характерланади. Марказий Осиёда жадиदчилик ҳаракати, улуг намояндалари ва уларнинг ижодий фаолияти алоҳида аҳамиятлидир. Бунда, Европа услубдаги миллий театрларнинг бунёдга келиши ҳам ўз таъсирини кўрсатган. Бунда Маҳмудхўжа Бехбудий, Садриддин Айний, Абдурауф Фитрат, Тавалло, Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ва Абдулла Шакурий каби намояндаларининг ижодий фаолиятлари алоҳида аҳамиятлидир. Бундан кўринадики, бу даврда ўзбек халқи мусиқа санъати намояндалари фаолияти икки йўналишда ривожланган. Мумтоз мусиқа намуналари асосан етук ҳофиз, созанда ва бастакорлар томонидан яратилиб, ўзининг жанрлари ва ижро анъаналари мураккаблиги туфайли мақомчилик санъати ва достончилик ижро услублари, мактаблари билан ажралиб туради. Ўзбек халқ мумтоз мусиқаси ўзининг мукамаллиги ва мураккаблиги билан бошқа халқлар орасида алоҳида ўринга эгадир. Мумтоз мусиқанинг энг йирик шакли мақомлардир. Анъаналарга кўра, амирликда халқ мусиқачилари орасидан иқтидорли болалар танлаб олиниб, тажрибали мусиқачилар қўлига топширилган. Масалан, Бухоронинг машҳур мақом усталари Уста Шоди Азизов, Бобокул Файзуллаев, Шохназар Соҳибов кабилар сарой мусиқачилари қўлида таълим олганликлари фикримизнинг далилидир. Тошкент ва Фарғона водийсида ҳам мумтоз мусиқанинг маълум вариантлари юзага келди. Ушбу йўналиш асосан катта ашула йўлларида иборат бўлган. Ашурали Ҳофиз, Мирза Қосим Ҳофиз, Мўминжон Ҳофиз, Мўйдин Ҳожи, Беркинбой Файзиев, Мулла Тўйчи Тошмуҳаммедов, Ғанижон Мирзаев, Жўрахон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Турғун Каримовлар мазкур йўналишда моҳир ижрочилари бўлганлар. Фарғона водийсида маҳаллий ижрочилик мактаблари ҳам шаклланган бўлиб, улар орасида айниқса, Қўқон, Марғилон, Бешариқ каби ижрочилик мактаблари ўз даврида жуда машҳур бўлган.

XIX аср охири – XX аср бошларида Хоразм воҳаси ўзбек мусиқа санъатида ўзининг ижрочилик ва хонандалик анъаналари билан анча машҳур бўлган. Воҳада мақом ижрочилиги достон йўллари, халқ оммавий кўшиқлари ўз йўналишлари доирасида ривожланган. Бу даврда Хоразмда Комил Хоразмий, Муҳаммад Раҳимхон Феруз, Ниёзжон Хўжа каби машҳур бастакорлар ижод қилишган. XX аср бошларида Туркистоннинг деярли барча шаҳарларида жадидларнинг ҳаваскорлик тўғараклари ва миллий театрлари ташкил топди. 1911-1917 йиллар давомида 20 га яқин пьесалар ёзилди. К.Нусратиллаевнинг “Тўй”, Абдулла Қодирийнинг “Бахтсиз куёв”, Хўжа Муиннинг “Эски ва янги мактаб”, А.Бодрининг “Аҳмоқ” пьесалари шу даврда яратилган.

Хулоса ўрнида, XIX асрнинг охири ва XX аср бошларида Туркистон, Бухоро амирлиги ва Хива хонлигида мусиқа санъатида жиддий ўзгаришлар ва янгилашлар юз берди. Европалик мусиқа билимдонлари Бухоро амирлиги ва Хива хонлигида мумтоз мусиқа ва халқ оғзаки намуналарини ўрганиш ва уларни ноталаштириш, халқ мусиқа чолғуларини тўплашга эътибор қаратди. Туркистон шаҳарларида мусиқий жамиятлар тузилиб, ҳаваскорлар жалб этилди. Рус мусиқа билимдонлари томонидан ўзбек халқ кўшиқларини ўрганилиши, уларнинг ноталаштирилиши, хориж матбуотида нашр этирилиши каби ҳолатлар ўз даврида мусиқа санъатининг ривожига муносиб ҳисса қўшди. Айти пайтда, Бухоро ва Хоразм ҳудудида ҳамда Фарғона водийсида ўзбек мусиқа санъати анъаналарини сақлаб қолиш учун зарурий чора-тадбирларнинг олиб борилиши ўзбек мумтоз мусиқаси анъаналарининг ривожланишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 15 августдаги "Ўзбекистон композиторлари ва бастакорлари уюшмаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида"ги ПҚ-3212-сонли қарори (Электрон ресурс) // www.uza.uz.
2. Зияева Д. Х. Ўзбекистон шаҳарлари XIX аср иккинчи ярми –XX аср бошларида: шаҳар маданияти ва урбанизация жараёнлари. – Тошкент: Yangi nashr, 2017. – Б.370.
3. Ризаев Ш. Ўзбек драматургияси ва театрининг асосчиси // Театр, 2006, №1. – Б.10-12.
4. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. Canadian Social Science, 16(2), 55-59.
5. Сиддиков, И. Б. (2018). Социально-философские аспекты формирования интеллектуальной культуры МОЛОДЁЖИ. Theoretical & Applied Science, (1), 61-66.
6. Пирматов.Ш.Т Вокал техникаси асослари.- Т., 2011

HAMZA XAKIMZODA NIYOZIY: O'ZBEK MUSIQALI DRAMA

OSMONIDA YONGAN BIRINCHI YULDUZ

Annotatsiya: Ushbu maqolada dramaturg, jadid, ma'rifatparvar, shoir, rejissor Hamza Hakimzoda Niyoziyning o'zbek musiqali dramasiining vujudga kelishiga qilgan beqiyos xizmatlari, ilk tuzgan musiqali truppasi hamda yozgan asarlari haqida so'z boradi.

Аннотация: В данной статье рассматривается неоценимый вклад драматурга, нео-новичка, просветителя, поэта и режиссёра Хамзы Хакимзода Ниёзи в становление узбекской музыкальной драмы, созданную им первую музыкальную труппу и написанные им произведения.

Annotation: This article discusses the invaluable contributions of playwright, neo-novice, enlightener, poet, and director Hamza Hakimzoda Niyoz to the emergence of Uzbek musical drama, the first musical troupe he created, and the works he wrote.

Kalit so'zlar: teatr, drama, qo'shiq, musiqa, orkestr, revolyutsiya, janr, ma'rifat.

Ключевые слова: театр, драма, песня, музыка, оркестр, революция, жанр, просвещение.

Keywords: theater, drama, song, music, orchestra, revolution, genre, enlightenment.

San'at inson qalbining eng nozik tuyg'ularini ifodalaydigan ilohiy hodisadir. Teatr esa bu tuyg'ularni sahna orqali jonlantiruvchi san'at turi. Ayniqsa, musiqali drama — bu so'z, musiqa, sahna harakati, raqs va qo'shiqning uyg'unlashgan shakli bo'lib, u orqali xalqning milliy ruhiyati, orzu-intilishlari va tarixiy xotirasi musiqiy tovushlar bilan so'zlanadi. Bir so'z bilan aytganda musiqali drama — milliy ruhni musiqa da so'zlovchi sahnadir.

Musiqali drama — bu teatr san'atining o'ziga xos turi bo'lib, unda dramatik voqealar musiqiy vositalar orqali kuchaytiriladi. Personajlarning his-tuyg'ulari, kechinmalari, ijtimoiy kurashlari musiqaning ohangi bilan uyg'un holda ifodalanadi.

Bu janrda: so'z — voqea mazmunini bildiradi, musiqa — hisni, ruhni, ichki kechinmani ifodalaydi, raqs esa — sahna harakati va emotsiyani kuchaytiradi.

O'zbek xalqining asrlar davomida shakllangan musiqiy madaniyati — maqomlar, xalq qo'shiqlari, marosim kuy va raqslari — musiqali drama janrining poydevoriga aylandi.

Barchamizga ma'lumki, o'zbek musiqali dramasi otasi — Hamza Hakimzoda Niyoziydir. U xalqning ma'naviy takomilida teatr san'atining nechog'li katta ahamiyatga ega ekanini ma'rifatparvarlar orasida eng birinchilardan bo'lib sezdi va bu sohada matonat bilan faoliyat ko'rsatdi. U bu janrni xalq ruhiga yaqin shaklda yaratgan. U o'z asarlarida xalq kuylaridan, qo'shiqlaridan foydalanib, sahna voqealarini musiqiy ifoda bilan boyitgan. U nafaqat shoir, dramaturg va ma'rifatparvar, balki o'zbek musiqali dramasi asoschisi sifatida ham yurtimiz madaniyatida alohida o'rin egallaydi. Hamza o'z asarlarida xalqning dardu hasratini, orzu-intilishlarini sahna orqali, qo'shiq va musiqaning kuchi bilan ifodalashga intildi. Shu sababli, u yaratgan asarlar o'zbek teatri va musiqa san'ati rivojida yangi sahifa ochdi.

Musiqa san'atida har bir janr o'ziga xos harakterga ega. Jumladan, musiqali drama — bu so'z, sahna harakati, musiqa, qo'shiq va raqs uyg'unligidan iborat san'at turi. Bu janrda voqealar dialoglar orqali rivojlanadi, lekin personajlarning his-tuyg'ulari ko'pincha musiqiy ifoda, qo'shiq yoki xor vositasida beriladi. Hamza aynan shu uslub orqali milliy sahna madaniyatiga yangi ruh olib kirdi.

XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida madaniy uyg'onish jarayoni kechayotgan bir paytda Hamza xalq orasida teatr, adabiyot va ma'rifatni rivojlantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. U 1910-yillarda xalq orasida teatr to'garaklari tashkil etib, o'zi yozgan asarlarni sahnalashtira boshladi.

Musiqa va teatr san'ati rivojiga katta e'tibor bergan Hamza, 1918 – yilda Farg'onada, “Sayyor drama truppasini” tuzdi.

Bu truppaga oldinlari tuzilgan damli cholg'ular orkestri ishtirokchilaridan tashqari yangi havaskorlar ham qo'shildilar. O'sha davr truppa qatnashchilari orasida M.Qoriyoqubov, Mariya Kuznetsova kabi keyinroq dong'i chiqqan artistlar ham bor edi. Truppa xor, damli cholg'ular orkestri va solistlardan iborat edi. Uning ijrochilik faoliyatida spektakl va konsertlar birdek o'rin olardi. Xalq ijrochilik an'analariga

tayanish bilan birga, professional teatr va estrada ijrochiligidan ham keng foydalanib, truppa zamonaviy talablar darajasidagi professional jamoa yaratish yo‘li bilan bordi. Bu bilan truppa, o‘z navbatida o‘zbek professional teatr va estrada ijrochi jamoalarining barpo bo‘lish va rivojlanish jarayonidagi yorqin namuna sifatida muhim rol o‘ynaydi

Truppaning repertuari “Boy ila xizmatchi”, “Tuhmatchilar jazosi”, “Nurmuhammad domlaning kufr xatosi”, “Muxtoriyat yoki avtonomiya”, “Kim to‘g‘ri?”, “Tuhmatchilar jazosi”, “Farg‘ona fojealari” tetralogiyasi, “Loshmon fojealari” trilogiyasi, “Paranji sirlaridan bir lavha”, “Maysaraning ishi” kabi asarlaridan iborat edi. Bu pyesalarni ham muallif sahnalashtirdi. Truppaning konsert dasturida Hamzaning zamonaviy ruhdagi qo‘shiqlari katta o‘rin oldi. Bu qo‘shiqlarni ham Hamzaning o‘zi o‘rgatardi. Hamza ashula aytilayotgan vaqtda tikka turib ijro etish afzalroqligini, sababi bunda nafas erkinroq olinishini va ovoz tabiiyroq chiqishini ta‘kidlardi. Truppa faoliyatida damli cholg‘ular orkestri muhim ahamiyat kasb etgan. Ushbu orkestr tomoshabin diqqatini kengroq jalb etish, ma‘lum darajada tomoshalar jarchisi bo‘lish bilan birga, o‘zbek musiqasi uchun yangi bo‘lgan ayrim janrlardagi asarlar targ‘ibotchisi ham bo‘ldi. Orkestr Hamzaning “Biz ishchimiz”, “Ishchilar uyg‘on”, “Ishchi bobo” kabi qo‘shiqlarining kuylarini ham ijro etardi. Bu kuylar kapelmeyster Ivan Grigorev tomonidan notaga yozib olinib, damli cholg‘ular orkestri uchun moslashtirilgan.[2,B.25;]

Hamza Xakimzoda Niyoziy Furqatdan keyin o‘zbek san‘atini boyitishda rus va qardosh xalqlar madaniyatining yutuqlaridan to‘la foydalanishga harakat qildi.

Uning qo‘shiqlarida rus, tatar, ozarbayjon kuylarining ta‘siri yaqqol sezilib turadi. Hamza turli xalqlarning musiqasini diqqat bilan o‘rganib, uning ayrim xususiyatlaridan o‘zbek musiqasida ijodiy foydalandi. Yuqorida keltirilgan “Biz ishchimiz” qo‘shig‘i bilan bir qatorda uning eng mashhur qo‘shiqlaridan “Hoy ishchilar”ini ta‘kidlashimiz zarur. Bunda ham rus musiqasining ta‘siri yaqqol sezilib turadi. “Hoy ishchilar” qo‘shig‘ining diqqatga sazovor tomoni shundaki, unda o‘zbek o‘zbek musiqasida birinchi marta vals elementlari ko‘rinadi. Vals va uning xarakterli ritm revolyutsiyadan ilgari o‘zbek musiqasiga mutlaqo noma‘lum edi. O‘zbek

musiqasiga vals elementlarining kiritilishi dadil qadam bo'ldi. O'zbek kuyining vals ritmi bilan muvaffaqiyatli ravishda bog'lanishi samarali natijalar berdi. O'zbek kompozitorlari yaratgan ko'pgina valslar Hamza ijodidagi novatorlikning to'g'riligini yana bir bor tasdiqlaydi. [1,B.9;]

Shuni alohida ta'kidlashimiz kerakki, Hamzaning "Padarkush" (1913) nomli asari o'zbek teatr san'atining ilk namunalaridan biri sifatida tarixga kirdi. Unda ijtimoiy adolatsizlik, jaholat, ilmga bepisandlik kabi muammolar ko'tarilgan. Asarda musiqaning faol ishtiroki, xalq qo'shiqlari va milliy kuylarning qo'llanilishi bu spektaklni musiqali drama darajasiga ko'tardi.

Hamzaning eng katta xizmatlaridan biri — u o'zbek teatrida musiqaning dramaturgik rolini kuchaytirdi. Ilgari xalq tomoshalarida musiqa faqat bezak sifatida ishlatilgan bo'lsa, Hamza uni sahna voqeasining bir qismi, personaj ruhiyatini ifodalovchi vosita sifatida ishlatdi.

Shu tarzda u o'zbek teatrini musiqali, milliy va xalqona ruhda shakllantirdi. Shuning uchun ham u "o'zbek musiqali dramasi" degan unvonga loyiq ko'riladi.

Hamzaning boshlab bergan an'anasi keyinchalik Komil Yashin, Uyg'un, Mutal Burhonov, To'xtasin Jalilov kabi dramaturg va bastakorlar tomonidan davom ettirildi. Ayniqsa, Uyg'un va Mutal Burhonov hamkorligida yaratilgan "Alisher Navoiy", "Ulug'bek" kabi musiqali dramalar Hamza yaratgan yo'lning davomi bo'ldi. Hamza boshlab bergan bu janr o'zbek teatri, operasi va musiqiy spektakllarining poydevoriga aylandi. Bugungi kunda ham musiqali drama o'z dolzarbligini yo'qotmagan. O'zbekiston teatrlarida "Ulug'bek yulduzi", "Temur sag'anasi", "O'g'il bola", "Yurt" kabi zamonaviy musiqali sahna asarlari qo'yilmoqda. Bu asarlarda milliy ohanglar bilan bir qatorda, zamonaviy orkestr, elektron musiqa, multimedia effektlari ham qo'llanilmoqda.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Hamza Hakimzoda Niyoziy o'z ijodi orqali o'zbek teatrini yangi bosqichga olib chiqdi. U musiqa, she'riyat va dramaturgiyani birlashtirib, xalq qalbiga yaqin, hayotiy, ta'sirchan sahna asarlarini

yaratdi. Bugun o‘zbek musiqali drama san‘ati Hamza asos solgan an‘analar va g‘oyalar bilan yashamoqda.

Shubhasiz, Hamza Hakimzoda Niyoziy — o‘zbek musiqali dramasining otasi, milliy sahna madaniyatining buyuk poydevorchisidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Akbarov I. Hamza Hakimzoda Niyoziy “Qo‘shiqlar”. Toshkent – 1959.
2. Karomatov F. Hamza Hakimzoda Niyoziy. “O‘qituvchi”, Toshkent – 1965.
3. Qodirov M. O‘zbek teatr tarixi. “Ijod dunyosi”, Toshkent – 2003.
4. Qodirova S. Teatrshunoslik. “Shafolat nur fayz”, Toshkent – 2024.
5. Tursunboyev S. Teatr tarixi. “Bilim”, Toshkent – 2005.

Jia Min (Lecturer) , Wang Xiwen (Lecturer)
School of International Art, Jilin International Studies University,
Changchun, Jilin, China.
Email:MinJia2025@126.com

THE EMBODIMENT OF TRADITIONAL CHINESE CULTURE IN PIANO WORKS

Abstract. *Although piano art originates from Western culture, since its introduction to China, it has undergone a long period of evolution, continuously integrating with China's traditional culture, and gradually forging a path of nationalization. Chinese piano artists draw a wealth of excellent elements from traditional culture and combine them with piano art, which is an essential path explored by Chinese musicians and performing artists for the nationalization of piano art. China's piano art is deeply influenced by traditional cultural thought; classic exemplary works all possess the rich connotations of traditional culture and exhibit strong national characteristics. When creating piano works, Chinese musicians integrate traditional cultural elements, which not only aids the development of traditional culture but also contributes to the progress of China's piano art. In view of this, this paper first analyzes and discusses the important value of traditional cultural elements in piano music works, then explores the specific manifestations of traditional culture in piano works, and finally proposes effective ways to reasonably utilize traditional cultural elements in piano music works, hoping to provide assistance for relevant researchers.*

Keywords: *Piano Art; Traditional Culture; Reference and Application.*

1.Introduction

In 1914, Mr. Zhao Yuanren's piece "Peace March" opened a new chapter for Chinese piano art creation. In the subsequent hundred years, numerous artists have created a large number of outstanding works. These works not only fully reflect the artists' love for piano art but also their deep contemplation of traditional culture, endowing piano music with richer forms and profound, leading to unprecedented development of China's piano art. The influence of traditional culture on Chinese piano works has consequently become more prominent and a topic of attention and discussion for many researchers.

2. The Significance of Integrating Traditional Culture into Piano Works

2.1 Aiding the Inheritance of Excellent National Culture

China's traditional culture has been passed down for thousands of years, a inheritance fully reflected in literary works, art works, calligraphy works, and music works. Chinese piano artists are also deeply influenced by traditional culture and

excel at using various excellent cultural elements to aid creation. This method can not only enhance the appeal of piano music but also facilitate the promotion and inheritance of national culture. Many piano artists, having lived in China since childhood and being deeply immersed in traditional culture, express their national emotions through the form of music when creating piano works, thus imbuing their works with strong national color. For musicians, piano art creation is not only a way to express their individuality and inner feelings but also plays an important role in cultural inheritance. By combining traditional cultural elements with their works, musicians promote the progress and development of traditional culture, while also allowing more listeners to experience the charm of traditional culture through piano music, centrally reflecting the sense of mission of composers. Especially with social progress, the audience fond of piano art continues to grow. As people's understanding of the piano deepens, their comprehension of the cultural connotations within piano art will also become more thorough, thereby fostering a strong interest in national culture and proactively undertaking the responsibility of inheriting and promoting excellent national culture. The value of piano art will thus be sublimated, becoming the best carrier for inheriting and promoting national culture(1,85-87).

2.2 Helping to Enhance the National Characteristics of Piano Works

China's traditional culture has a long history. Many musicians, in their piano creation practice, proactively extract various national cultural elements and integrate them into their works. This approach can greatly enhance the national characteristics of piano works. Many audiences, when listening to such works, can keenly capture the national emotional elements contained within and resonate strongly with them. For example, during the Mid-Autumn Festival each year, listening to piano works related to the festival, appreciators naturally recall many familiar scenes and feel a deep longing for their hometown. Some musicians even directly adapt folk songs or incorporate traditional music melodies into their works during creation, thereby creating an antique artistic conception that intoxicates the audience and subtly exposes them to the influence of traditional culture.

2.3 Contributing to the Enhancement of National Cultural Confidence

Due to the influence of Western cultural thoughts and the rise of various new concepts, modern people's interest in traditional culture continues to decline. Although traditional culture is of great significance to social development, its forms of expression are often too dated to attract the attention of modern audiences, especially young audiences. Piano art is an important form of musical culture that has gradually won the favor of the general public since its introduction to China. Many people consider learning piano art a very elegant pursuit. Integrating traditional cultural elements into piano creation can attract more young people to understand traditional culture, eliminate the gap between the younger generation and traditional culture, allow them to fully experience the great charm of traditional culture, and consequently develop a genuine love for it. At the same time, combining piano art with traditional culture enables the audience to recognize more deeply the important value of traditional culture, thereby spontaneously promoting traditional culture through various forms, ensuring its transmission from generation to generation, and benefiting future descendants(2,55-60).

3. The Embodiment of Traditional Chinese Culture in Piano Works

3.1 The Concept of "People-Orientedness"

Traditional Chinese culture places great emphasis on the power of humans themselves, focusing on human progress and development, and holds that humans are the fundamental solution to all problems. As history continuously develops, this concept has become increasingly clear and gradually formed the "people-oriented" ideology. This ideology is fully reflected in Chinese piano music works. Many musicians prioritize displaying human emotions and human strength when creating piano music, thereby enhancing the national character of piano art. For example, piano works such as "The Sky of the Liberated Zone", "Embroidering a Golden Plaque", and "Paintings of Bashu" integrate people-oriented thought during creation, greatly enhancing the national color and educational significance of the works. Among them, the piano piece "The Sky of the Liberated Zone" contains the liberated people's infinite yearning and love for life. "Embroidering a Golden Plaque" expresses the masses' love for their leaders and their deep affection for the Eighth Route Army.

"Paintings of Bashu" uses musical form to depict scenes of the customs and landscapes of the Bashu region, expressing praise for the beautiful scenery of the Ba Mountains and Shu rivers and sincere love for the local people. Similar outstanding piano works, though often starting from small perspectives, vividly display the unique spiritual temperament and national ideology of the Chinese nation. Conveying the "people-oriented" concept through the form of piano art is a demand of era development and a need for piano art to constantly perfect itself. It can significantly enhance the contemporary nature of piano works and endow them with stronger artistic vitality.

3.2 The Concept of "Unity of Heaven and Humanity"

The concept of "Unity of Heaven and Humanity" holds an extremely important position in traditional Chinese culture. "Unity of Heaven and Humanity" refers to the dialectical relationship and unity between humans and nature. Ancient people believed that heaven was nature, and humans were a part of nature. Respecting nature was the premise and foundation for transforming nature. Many ancient scholars also believed that human words and deeds should conform to the laws of nature. This thought has played a very important role in promoting the development of Chinese culture. In Chinese piano works, this concept of "Unity of Heaven and Humanity" is also centrally embodied. The famous Chinese musician Mr. Li Yinghai, based on a deep appreciation of the artistic conception of the Tang Dynasty poet Zhang Ruoxu's poem "Spring River Flower Moon Night," created the classic piano work "Flute and Drum at Sunset". Mr. Li Yinghai uses different expressive techniques to present people with different landscape paintings, allowing appreciators to fully feel the fluctuations and changes of the poet's emotions. In the introduction of the piece, free rhythm and note repetition are mainly used to enhance the layering of the sound, creating an ethereal and elusive atmosphere. Starting from the second section, the unique timbre of the pipa is used to depict the continuously flowing river water. The complex and varied sound of the pipa greatly enhances the dynamic nature of the melody, making the work exceptionally relaxed and fluent, thus achieving the realm of "Unity of Heaven and Humanity". It is through the use of techniques rich in

national characteristics that the author vividly interprets the concept of "Unity of Heaven and Humanity" through piano art, giving the work extraordinary power of infection(3,16-27).

4. Specific Application of Traditional Cultural Elements in Piano Works

4.1 Specific Application of Opera Elements

Opera holds an important position in traditional Chinese culture and possesses strong local characteristics. Appropriately using opera elements in piano music creation, such as the Erhuang and Yaoban from Peking Opera and Xiangju, can enrich the timbre of the piano. Peking Opera originated in the early Qing Dynasty. Its accompanying instruments include gongs, drums, Jing Erhu, Jinghu, etc. The vocal style requires mellowness, grace, and full expression of emotion, while also integrating tunes from various local operas such as Kunqu and Qinqiang. The libretto, accompaniment, and tunes have all undergone long-term practice, possessing strong appeal and have always been regarded as the essence of traditional culture. Especially the "Xipi and Erhuang", which are both powerful and extremely. When creating piano music, appropriately applying these tunes to different registers, using techniques such as variation, imitation, and modulation, can significantly enhance the charm and conception of piano works. Furthermore, in piano music creation practice, one can not only attempt to integrate various "Chinese style" elements but also imitate the accompanying instruments of various operas, combining traditional opera art with piano art to endow piano works with richer. For example, when the musician Tan Dun created the piano work "Watching Opera", he drew on parts of the traditional Huagu Opera "Liu Hai Cuts Firewood", imitating the way gongs and drums are played to perfectly integrate the beginning, climax, and final ending of the music, thus giving the work extremely distinct national characteristics(4,106-109).

4.2 Specific Application of Tang Poetry Elements

In traditional culture, Tang poetry holds an extremely important position and is the essence of classical culture. The "Twenty-Four Classes of Poetry" compiled by Sikong Tu of the Tang Dynasty centrally discusses aesthetic issues related to Tang poetry, systematically summarizes the stylistic features of various Tang poems, and

categorizes them into twenty-four different types. Sikong Tu's research method is highly innovative, having not only promoted the development of Chinese poetry but also enriched the forms of expression of traditional literature. In piano music creation practice, drawing on and reasonably applying Tang poetry elements can effectively enhance the aesthetic value of piano music. When creating piano music, musician Lin Hua, through his preludes and fugues for piano, vividly recreates the stylistic characteristics of the various poetry types in the "Twenty-Four Classes of Poetry" in musical form, injecting strong vitality into the development of modern piano art. For instance, "Elegance" mainly uses twelve-tone composition technique to express the unique style of Chinese poetry. The musician uses an elegant melody to showcase the rich conception of traditional poetry, providing listeners with a sense of beauty and allowing them to more deeply feel the great artistic charm of traditional poetry.

4.3 Specific Application of Local Folk Song Elements

Local folk songs are also an important component of traditional culture. When creating piano music, creators can process and arrange folk dances and folk songs, obtain relevant melodic fragments, and then use them in piano music creation to shape more vivid musical images. For example, the famous musician Wang Jianzhong drew upon and used musical elements from some Yunnan folk songs when creating his "Five Yunnan Folk Songs". The first piece, "Dali Girl", uses the melody of a Bai folk song. The second piece, "Following Brother", is based on the Yunnan folk song "Seeing Off the Lover". Basing his work on traditional folk songs, Wang Jianzhong uses polyphonic technique, having both hands play the same melody to create a responsive effect, as if a deeply affectionate couple is singing to each other. The third piece, "Riddle Tune", draws on the expressive techniques of Yi folk songs from Yunnan. The author also adds many dissonances to the piece to express the optimistic and positive spirit of the Yi people. The fourth piece, "Mountain Song", uses the folk song "Horse Driving Tune" as the main melody of the piece. The meter changes in the entire piece are relatively complex, giving a feeling of freedom and unrestraint. The final piece, "Dragon Lantern Tune", also originates from folk songs. The author skillfully uses the melodies of local folk songs to depict and display the joyful and

bustling emotions of ordinary people playing with dragon lanterns. It is on the basis of collating and researching local folk songs that Wang Jianzhong formed his unique ideas, and then, through the form of piano art, embodied his thoughts on traditional culture, thereby endowing his piano music works with distinct national characteristics(5,142-154).

4.4 Specific Application of Classical Music Melodies

Chinese classical music pays great attention to the horizontal variation of melody. In terms of vocal performance, it is primarily monophonic, emphasizing the connection between different musical lines. This concept of music creation is closely related to traditional culture. Ancient people believed that ritual music not only had an educational function but could also stabilize social order. Therefore, traditional Chinese music emphasizes "zhongzheng" and "pinghe" in melody. After prolonged sedimentation, an aesthetic concept primarily based on monophony gradually formed. This concept enhanced the characteristics of traditional vocal music but also imposed certain limitations on the development of Chinese music art. Although Chinese traditional music has reached a high level in monophonic horizontal thinking, it still has certain shortcomings compared to piano music, especially in harmony and texture where it has long been at a disadvantage. Therefore, when creating piano music, one can appropriately inherit the melodic characteristics of traditional music, select some classic national music melodies as the main body of the piece, while adding vertical harmony and rich textural changes. This approach can both preserve the characteristics of traditional music and display the unique charm of piano music, combining the advantages of both to create more outstanding works that conform to modern aesthetics. For example, when musician Wang Jianzhong created the famous piano music "Colored Clouds Chasing the Moon", he used the traditional national pentatonic scale as the thematic melody, while using seventh chords and arpeggiated chords as the accompaniment texture, making the piece richer and more three-dimensional. Another example is the famous piano piece "Autumn Moon over the Calm Lake", originally a traditional instrumental piece. The original melody is natural and smooth, using elegant tones to depict the moving scenery of Jiangnan and the

poetic nighttime beauty, fully expressing the original author's love for nature. Musician Chen Peixun adapted and created the piano music based on the traditional folk piece. While retaining the original musical melody, he used the polyphonic form of piano music and employed a large number of accompaniment textures with different rhythms to meticulously refine the original piece, making it more delicate and moving, thus becoming a famous work in Chinese piano music(6,174-175).

5. Conclusion

As China's piano art develops along the path of nationalization, it draws substantial nourishment from traditional culture and has produced a large number of piano art works with rich and varied styles, forming a completely new piano music system. Nourished by traditional culture, the vitality of piano art becomes more vigorous and exhibits stylistic characteristics completely different from Western piano music. However, with the changes of the times, modern people's aesthetic concepts regarding piano music have already changed. Piano creators need to continuously explore new creative techniques and forms of expression, while actively seeking creative inspiration from traditional culture, and strive to integrate the two, in order to create more musical works that both conform to the aesthetics of modern audiences and convey national emotions, making China's piano art shine with dazzling brilliance.

References

- 1.Li, W. D., & Yu, J. N. (2022). Analysis of the National Style in the Creation of Chinese Piano Adapted Pieces. *Contemporary Music*, (04), 85–87.
- 2.Tian, K. Y. (2020). On the Creative Techniques of Chinese Piano Music Works. *Music World*, (11), 55–60.
- 3.Yang, Y. D. (2019). On Chinese Piano Music Creation since the Reform and Opening Up. *Piano Art*, (10), 16–27.
- 4.Wang, J. N. (2019). The Application of National Elements in Chinese Piano Works. *Sichuan Drama*, (06), 106–109.
- 5.Zhang, Z. P. (2019). Chinese Piano Music Creation after the 1980s and the Expansion of Modern Harmonic Thinking. *Chinese Music*, (05), 142–154.
- 6.Lian, Y. (2018). Exploring the Significance of the Nationalization of Piano Music. *Music Creation*, (07), 174–175.

The Cultural Meaning and Architectural Heritage of the Falun Hall, Yonghe Temple, Beijing.

Authors:
SIQI LI

Affiliation:
JILIN INTERNATIONAL STUDIES UNIVERSITY, CHINA.

INTRODUCTION

Chinese architecture expands not only across a vast territory, but also in time throughout the centuries. This causes it to have some variations, while at the same time, maintaining identifiable common features.

The use of wood is remarkable: structures follow a system that is repeated with variations, such as a modular system that regulates everything from the configuration of the spaces to the finer details. In general, the buildings sit on a platform, on which the wooden structure is developed. Also noteworthy are the tile roofs, generally glazed and with finishes and decorative elements. On a larger scale, representative places such as temples are generally made up of a set of separate pavilions arranged along an axis. A sequence of closed spaces with open areas or courtyards is thus formed.

Yonghe Temple (Beijing) is one of the largest and most important Tibetan Buddhist temples in North China. It is located in the Dongcheng district of northeast Beijing. Dongcheng District has many old buildings, such as the Hutong¹, which are among the best preserved. Construction of Yonghe Temple began in 1694 during the Qing Dynasty. It was the palace of Yin Zhen, who was later the Yongzheng Emperor. In 1744, Qianlong Emperor changed its use to a Tibetan Buddhist temple.²

It is the most important temple and monastery of the Gelug order of Tibetan Buddhism in China. The styles of the temple combine Tibetan elements (with Mongolian influence) and Chinese elements (Han), which gives it a special architectural and iconographic value. Therefore, it is very relevant to investigate within the context of ancient Chinese Buddhist architecture.

Interpretation and significance of architectural heritage

Studies and research on historical architecture respond to different objectives and points of view within the broad field of Art History. Research can focus on historical, stylistic, or construction, among others. In many cases, the study is justified by the need for interventions required to ensure their conservation.³ In accordance with international charters, strategies for the protection and conservation of architectural heritage must consider not only technical aspects but also others such as the social impact.

Scientific and scholarly methods of analysis and interpretation can be applied to extract the values and recognition of significance.⁴ This allows the public to appreciate and understand heritage within the cultural assets on offer in advanced societies.

Furthermore, the most relevant buildings in different places thus become part of the tourist offer. This makes it necessary to analyze them from the visitor's point of view, in order to favor the recognition of significant characteristics so as to promote public involvement. Tourism programs should include high quality information to improve visitors understanding of the place, and the existence of selected information also contributes to a more satisfactory visitor experience.⁵

The process of assessing heritage sites must include both the acquisition of knowledge and dissemination strategies to improve society's perception of them.⁶ The cultural context and architectural theory must be properly explained to the public. Hence, the proposed case study is a representative one, since, in addition to its architectural interest, the building also receives a large number of visitors.

The purpose of the study is to carry out a complete analysis of the characteristics, including the architectural form, construction techniques, materials and finishes, as detailed in the analysis section. The process of recording a monument can be considered the best way to give meaning, understanding, definition and recognition of the values.⁷

In the subsequent phase, this will allow the generation of dissemination materials about this architectural heritage that can help the public understood and recognize it. Prior knowledge of the monument is necessary since there are different strategies and methods to be applied taking into account the specific characteristics of the case and visitors' demands.

Yonghe Temple

The temple is composed of a group of five great buildings: Yonghe Gate Hall, Yonghe Gong Hall, Yongyou Hall, Falun Hall and Wanfu Pavilion.

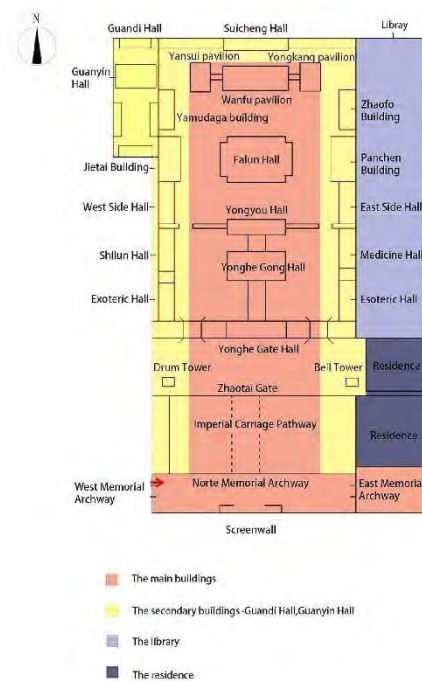

Figure 1: Plan and function organization of Yonghe Temple

Buddhist temples essentially adopt the court design of secular traditional Chinese architecture. They usually start from the main gate, which was called "the mountain gate" and they are arranged along a north-south axis of symmetry. The main buildings are located some distance from each other, and are surrounded by corridors and side buildings. The size and scale of these temples depend on their importance. The most important building is frequently after the third or fourth one, and it called "the main shrine hall".⁹ In Yonghe Temple, the main building is the fourth one: Falun Hall.

Falun Hall

The Falun Hall is where the monks of the monastery carry out important Buddhist activities, and the largest of the Yonghe Temple palaces with a surface area of 616 m² and a maximum height of 10.2 m. At the center of the room is the statue of the founder of the Gelug sect, Tsongkhapa, which belongs to Tibetan Buddhism. This is the place where the Lama is venerated. The roof of the temple is of the "Gable and hip roofs" type¹⁰, finished with yellow glazed tiles. It has five skylights each topped with a small tower, which give it a unique character in relation to the other buildings. Falun Hall has seven jian¹¹ (bay) wide and has five gates (one main gate and four side gates). The main gate is the principal entrance to the building and is located centrally.

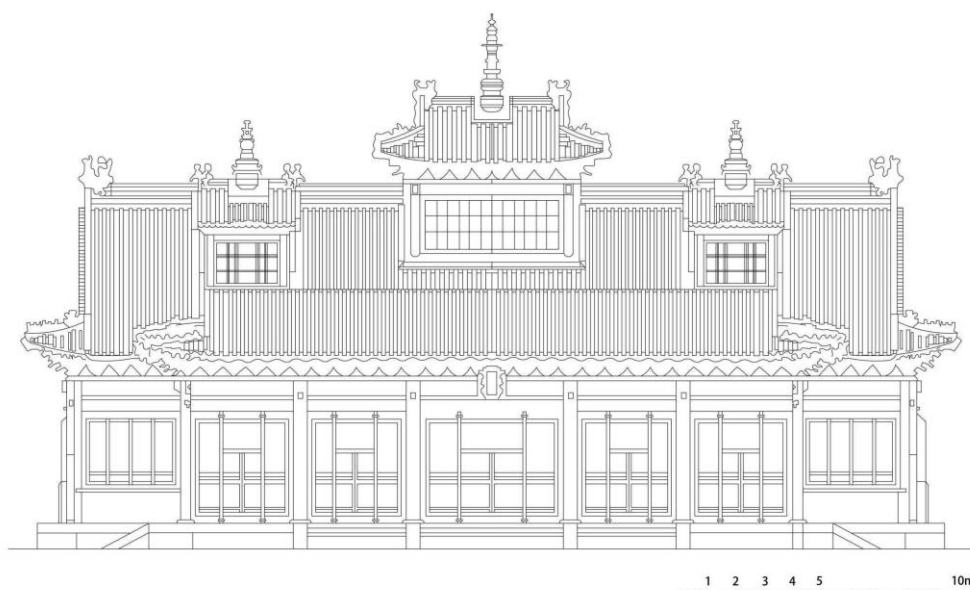

Figure 2: Elevation of the Falun Hall

This Hall had a dual function: it was the house of the teachers, and also the place where the religion and values of Tibetan Buddhism were taught. In the Falun Hall there are many elements that express Tibetan religious and symbolic themes: for example, as mentioned above, there are five skylights, the biggest of which is located in the center of the roof and there are two small ones on each of the roof slopes. Each skylight is topped with a gilded tower that reflects the architectural style of Tibetan Buddhist monasteries.

The building also has other characteristics related to the traditional style of the Han-style palaces, such as, the Tou-Kung, the pavements, glazed tiles and its wooden structure. Therefore, the architectural style of this building not only certain elements of Tibetan temples, but also the features of Han palaces. This architectural style is very rare in China and reflects the importance of national integration at that moment.

The ground plan

In Chinese architecture, the orientations are very characteristic and significant in buildings. From the maps of Beijing and the plans of the Yonghe Temple it can be observed that the layout of the city and the traditional buildings have an alignment that coincides exactly with the north-south axis and the city gate or the gate of the buildings usually opens to the south.

Another characteristic is its symmetry. The palace has two axes of symmetry: north-south and east-west. The ground plan of the Falun Hall is cross-shaped, which increases not only the stability of the building but also its internal surface area, and distinguishes it from other temples. The cruciform ground plan in traditional Chinese culture also represents the four cardinal points. These directions are represented by symbolic animals: the turquoise dragon (east), the vermilion bird (south), the white tiger (west) and the black tortoise that continues fighting with the snake (north). This way of thinking is associated with the theory of feng shui.¹²

The Falun Hall is seven jian (bays) wide. A jian is a standard unit that expresses the basic area of ancient Chinese buildings. The organization and planning of the architectural space are developed base on the jian, and independent buildings can be formed by enlarging or replicating jian¹³. A rectangular space (or room) can be enclosed by walls, or separated from adjacent spaces (or rooms) by pillars, and a building can be formed by extending a vertical or horizontal axis.¹⁴

In his thesis, Chiou (1996) wrote that each space (jian 间) in the main building has a unique name: the central space is ming jian (明间, meaning light), the two rooms next to ming jian are ci jian (次间, meaning secondary), the rooms next to ci jian are shao jian (梢间, meaning tip or end), and the rooms next to shao jian are jin jian (尽间, meaning finished). The widths of each jian are not necessarily the same. In general, ming is at least as wide as ci, which in turn is at least as wide as shao, which is at least as wide as jin. The ming jian is thus the spatial unit by which the width of a building was determined.¹⁵ In Figure 3, we can see in these different areas on the Falun Hall ground plan.

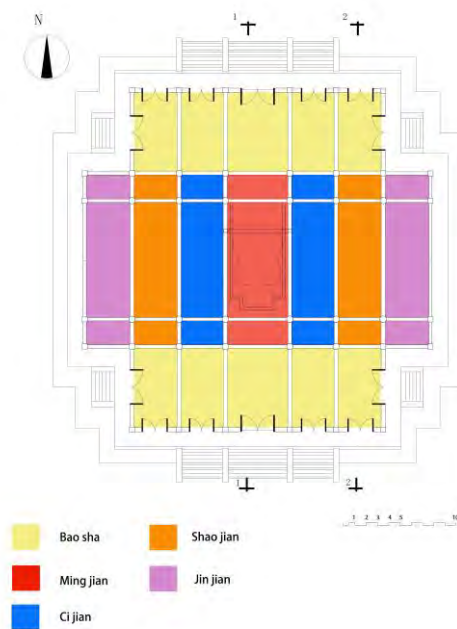

Figure 3: Ground plan of Falun Hall and diagram of bao sha

During the process of transforming the building from a palace to a temple in 1744, the craftsmen added two new areas, one at the front and the other at the back.¹⁶ They are called “bao sha” and their main function is to increase the inside area of the main building and its stability. In figure 4 we can see the original building that was built in 1694 (bright color) and the “bao sha” added later (dark color).

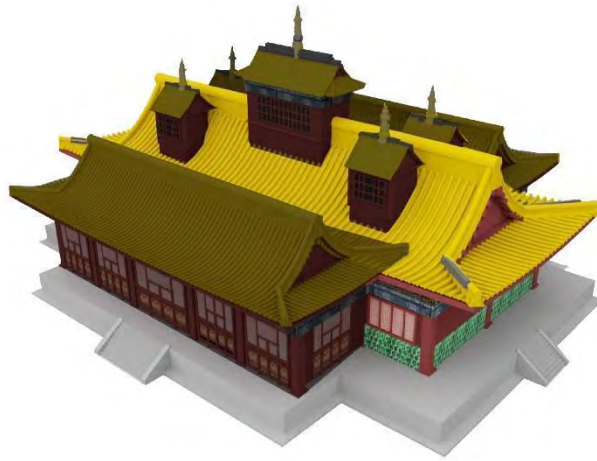

Figure 4: 3D Model of Falun Hall

MAJOR WOODWORK

In ancient Chinese architecture, pillars located under the eaves are called eaves columns (orange points is eaves columns of original building), and the ones that support the ceiling beams inside are called golden columns (red points is golden columns of original building). There are two rows of gold columns on the front and back of the interior of Falun Hall.

The wooden columns rest on the stone bases which have a transition from their circular upper face, to their square base, nested with the rest of the roadway. This base is called a plinth and its function is to distribute the weight of the column on the base in over a larger area in order to prevent damp from rising from the base to the top of the wood; it also serves a decorative function.

The size of the column base was normalized in Yingzao Fashi¹⁷ during the Song dynasty. For example, the length of the side of the base of the column is twice the diameter of the column and the thickness cannot exceed half the length of the side.

In China, the system for connecting wooden building parts is highly characteristic. The traditional Chinese timber structure is a flexible construction system that allows wood to easily deform under the action of an external force, thanks to its flexibility. This system for joining timber is called a “mortise and tenon” joint.

In traditional Chinese construction, wooden structural systems range from simple curved roofs with three beams to the most complex forms, consisting of nine beams with double front and back porch. The complexity of the timber frame depends on the rank of the building.

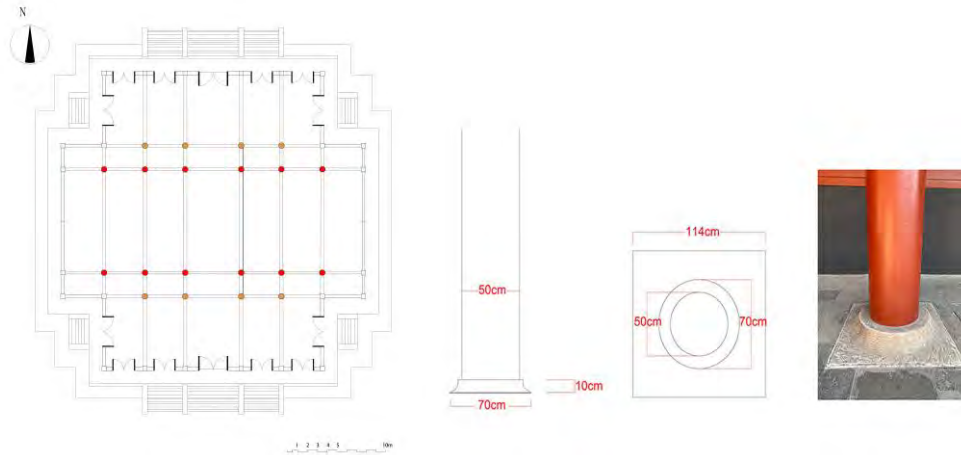

Figure 5: Gold columns of Falun Hall

Tou-Kung and Tou-kou

Tou-Kung is a representative building element of typical ancient Chinese architecture. It is a transition from column to roof. Its purpose was to provide the horizontal beams with better support to distribute the weight they bore towards the pillars. It also helps the eaves to extend further, thereby avoiding rain and humidity, and increasing resistance to shocks, such as earthquakes. It also plays a very important decorative role in the design of the buildings, as part of a particular building paradigm of the ancient Chinese buildings. The bigger the Tou-Kung is, the higher the level of the building and the richer the decoration will be.

To facilitate their rapid construction, and establish a construction modulation system for buildings, modular construction systems were developed in ancient China, thus giving rise to the "Cai-Fen" system (standard wooden module for all constructions), and later, the "Tou-kou" system.¹⁸ The proportions both the Cai-Fen and Tou-kou systems are based on the height of the cross-section of the building beams.¹⁹

The proportions of the Cai-Fen system are developed in the Chinese architectural treatise Yingzao Fashi published in 1103 (Song Dynasty). The Tou-kou was recorded in the Gongcheng Zuofa Zeli treatise, which was published in 1734 (Qing Dynasty). Therefore, consistent with the period of its construction, Falun Hall is modulated with the Tou-kou system.

Gongcheng Zuofa Zeli, edited in the Qing Dynasty, divides the Tou-kou into 11 sizes. The size of the Tou-kou serves to measure and modulate the size of the building (see Figure 6). A proportional relationship exists between the diameter of the column and the Tou-kou, which determines the size of the building.

The bigger the Tou-Kung, the higher the building's level and the richer the decoration. Through this modular system, the logic of ancient Chinese architecture can be analyzed mathematically.

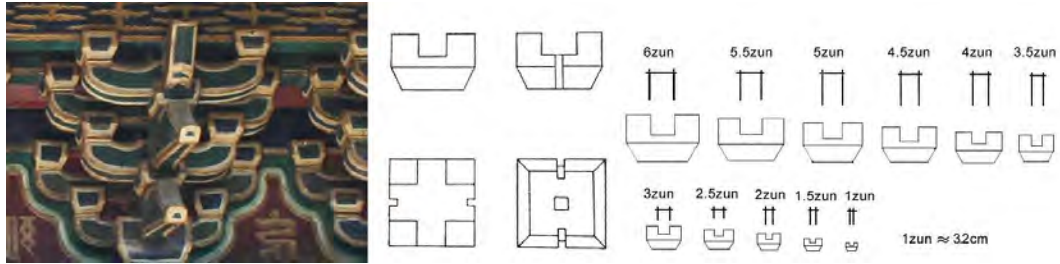

Figure 6: Image of Tou-Kung and standards of Tou-kou

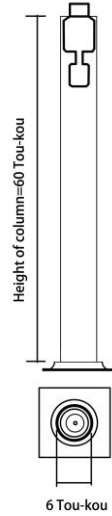

Figure 7: The relationship between Tou-kou and column diameter and column height.

According to on-site measurements, applied to our case, the diameter of the golden column of Falun Hall is 0.50 m, and the eaves column it is 0.40 m and its height is 5.8 m and the distance between two columns is 8.85 m (see Figure 8).

Furthermore, known by measurement, the diameter of eave column is 40 cm, $40 \text{ cm} \div 6 \text{ Tou-kou} \approx 6.7 \text{ cm} = 2.08 \text{ zun} \approx 2 \text{ zun}$. According to Figure.6, the Tou-kou of the Falun Hall is 2 zun.

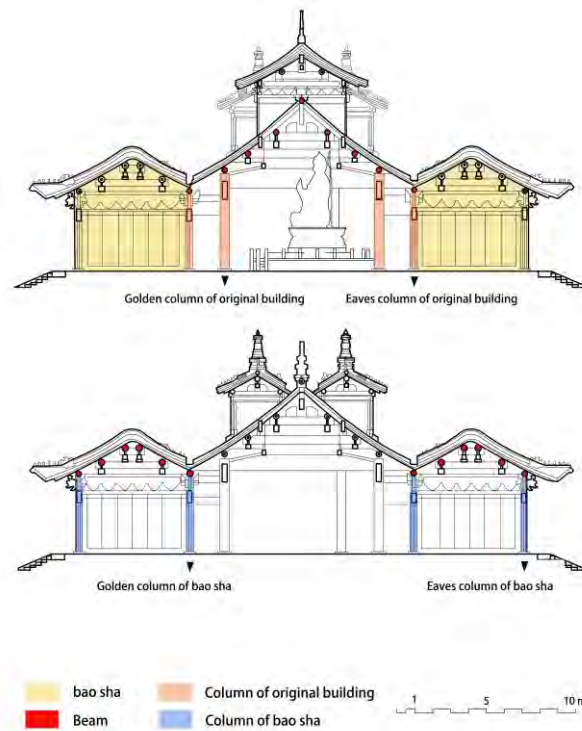

Figure 8: Sections of Falun Hall.

Curved roof

In ancient China, the roofs of buildings were divided into three basic types: simple sloping, multi sloping and curved. Single-slope roofs were the most economical type, and hence also the most common, this type of roof was called a Flush gable roof. Its main characteristic is that it has two faces and the walls on both sides of the house are flush with the roof or higher than it. This type was used very frequently to build houses during the Ming and Qing dynasties.²⁰

The multi sloped roof was called a Gable and hip roofs and was made up of the main ridge and eight secondary ridges. This kind of roof combines straight and diagonal lines to provide a clear and visually distinctive structure. Their level was higher than the Flush gable roof, but lower than the Hip roof, and they were normally reserved for temples and palaces. It consists of a main trestle with four secondary trestles and four thirdly trestles (see Figure 9). It is characterized by its four sides and its smooth shape. This is the typology used in Falun Hall (main building), and bao sha is same too.

The curved shape is the highest level and is called a Gable hip roof. Only royal palaces and temples and the Confucius Palace could use it during the Ming and Qing dynasties.

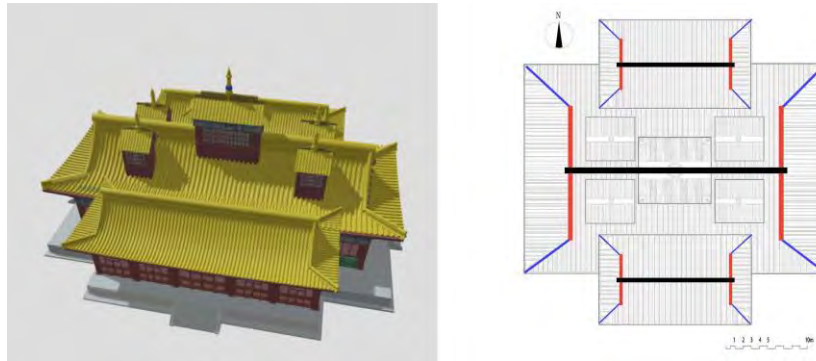

Figure 9. Roof and roof plan of Falun Hall (Gable and hip roofs).

Main trestles (black), four secondary trestles (red) and four thirdly trestles (blue).

In Figure 10, an English glossary of the various components of the roof has been developed, adapted to our case study based on Liang, 1984.²¹

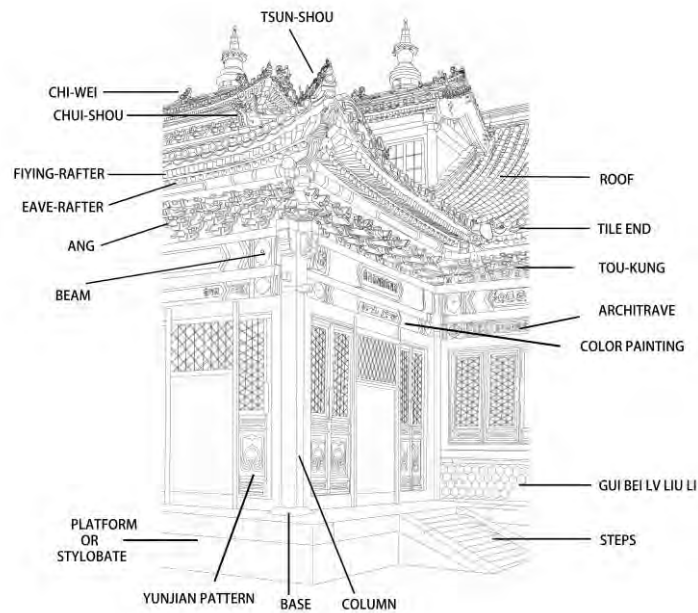

Figure 10. Glossary of Falun Hall.

CONCLUSION

The analysis performed makes it possible to highlight the most significant characteristics of this relevant architectural case:

The set of buildings and outdoor spaces that make up the Yonghe Temple are remarkable at an urban level.

The buildings follow the traditional principle of running along a north-south axis.

All buildings are enclosed by walls, thus creating restrictive gateways and courtyards.

The architecture Falun Hall is of great value in the north of China for the quality of the spaces, the building techniques, and the materials and finishes used.

The building, in general, follows the rules of the Gongcheng Zuofa Zeli treatise in terms of the height and distance of the columns, but not in terms of their diameter; it establishes the construction module of the Tou-kou as 2 zun.

It highlights more specifically the interest of the wood construction and its elements, together with the decorative details and paintings.

From the point of view of the architectural style, it is an exceptional case that combines the characteristics of Han palaces with those of Tibetan temples. It is a reflection of the importance of national integration at that time. The study facilitates the interpretation of the original palace and the subsequent modifications to a Tibetan Buddhist temple, through the introduction of the bao sha and the skylights.

In conclusion, this architectural complex reflects the history and modes of construction of 17th and 18th centuries China. Its traditional form of construction has awakened great deal of interest in Western cultures, due to its originality, and the balance and harmony in its spaces and decorations. Another remarkable feature is the method of construction by means of a modular system of wooden elements.

Indirectly, the observation of the temple also serves to learn about the Tibetan Buddhist religion and culture, especially because of its great symbolic value.

Through the analysis that has been carried out, the study has generated, an orderly body of documentation that allows its architectural characteristics to be valued. The use of a case study an approach that makes it possible to further our knowledge and understanding of Chinese architecture.

As has been said, this temple is a tourist attraction. In the next phase, the work carried out will allow the generation of specific materials to enrich the visits, and thus to improve the cultural offer. The study opens up a range of possibilities to make this asset known, as a means of enhancing public appreciation and understanding of architectural heritage.

ACKNOWLEDGEMENTS

The authors would like to thank the Professor Linlin Fan for his generous participation in this research work, Engineer Shiyu Zhang for his valuable support during the collection of information, and Researcher Kaixiong Wu (Guangxi Arts University) for his contributions.

NOTES

Youbin Hou and Wanzhen Li, *Chinese ancient architecture history diagram*(Beijing:Editorial Chinese Construction Industry,2002),186.

Lan Ma and Lixiang Li, *Yonghe Temple* (Beijing:Sino-Culture Press,2004),54.

UNESCO, The General Conference of UNESCO adopted on 16 November 1972 the *Recommendation concerning the Protection at National Level, of the Cultural and Natural Heritage*.

ICOMOS Charter on the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites (2008) Building on the Venice Charter, this charter seeks to establish guidelines for the interpretation of cultural heritage sites. It emphasizes the role of public communication and education in heritage preservation.

International Cultural Tourism Charter, approved by the ICOMOS General Assembly, in Mexico, October 1999. I.

Lino Bianco, "Architecture, values and perception: Between rhetoric and reality,"*Frontiers of Architectural Research* volume 7, no.1 (2018):93,accessed May 16, 2022,doi.org/10.1016/j.foar.2017.11.003.

The Declaration of San Antonio was the result of a symposium held in Texas in 1996 on the subject of authenticity in the conservation and management of the cultural heritage of the Americas.

Ying Liu and Huiwen Lin,"Construction of Interpretation and Presentation System of Cultural Heritage Site: An Analysis of the Old City, Zuoying ,"*heritage* volume 4, no.1(2021):318,accessed May 16 2022,doi.org/10.3390/heritage4010020.

Sicheng Liang,"Chinese Buddhist architecture,"*Tsinghua University Magazine* volume 4, no.2 (1961):54.

Lan Ma and Lixiang Li. *Yonghe Temple* (Beijing:Sino-Culture Press,2004),35.

jian is a standard unit that expresses the basic area of ancient Chinese buildings.

José Manuel Almodóvar Melendo,Yingying Xu,"CHabitar la naturaleza en armonía con el universo. Metafísica, geometría cósmica y orden social en la tradición arquitectónica china / Inhabiting Nature in Harmony with the Universe. Metaphysics, Cosmic Geometry and Social Order in the Chinese Architectural Tradition,"*Araucaria* volume 18,no.35(2016):153.

Youbin Hou and Wanzhen Li, 185.

Shangchia Chiou,*Computational Considerations of Historical Architectural Analysis – A Case Study of Chinese Traditional Architecture*.(Pittsburgh:Carnegie Mellon University ProQuest Dissertations Publishing,1996),100.

Shangchia Chiou,100.

Song Niu.*Yonghe Temple* (Beijing:Contemporary China Press,2002),54.

A first consideration within the general context of Chinese architecture is the Yingzao Fashi, which is the oldest extant Chinese technical treatise on architecture and craftsmanship, compiled by Li Jie. The emperor had the book published in 1103 in order to provide a unified set of architectural standards for builders, architects, and literate craftsmen as well as for the engineering agencies of the central government.

Chuang Sun, "Measurement and analysis of the ancient Chinese timber-frame building," (2011).

Jin Liu, "Component-driven procedural modeling for ancient Chinese architecture of the Qing Dynasty," *International Journal of Architectural Heritage* volume 12, no.2 (2018):285.

Youbin Hou and Wanzhen Li, 185.

Sicheng Liang. *A Pictorial History of Chinese Architecture* (Beijing: The Joint Publishing Company, 2011), 89.

BIBLIOGRAPHY

Almodóvar Melendo, José Manuel, and Yingying Xu. "CHabitar la naturaleza en armonía con el universo. *Metafísica, geometría cósmica y orden social en la tradición arquitectónica china / Inhabiting Nature in Harmony with the Universe. Metaphysics, Cosmic Geometry and Social Order in the Chinese Architectural Tradition.*" Araucaria: ES, 2016.

Bianco, Lino. "Architecture, values and perception: Between rhetoric and reality." *Frontiers of Architectural Research*. CN, 2018.

Chiou, Shangchia. *Computational considerations of historical architectural analysis: A case study of chinese traditional architecture*. Carnegie Mellon University: USA, 1996.

Hou, Youbin, and Wanzhen Li. *Chinese ancient architecture history diagram*. Beijing: Editorial Chinese Construction Industry, 2002.

Liang, Sicheng. "Chinese Buddhist architecture." Beijing: Tsinghua University Magazine, 1961.

Liang Sicheng. *A Pictorial History of Chinese Architecture*. Beijing: The Joint Publishing Company, 2011.

Liu, Jin. "Component-driven procedural modeling for ancient Chinese architecture of the Qing Dynasty." *International Journal of Architectural Heritage*: SG, 2018.

Liu, Ying, and Huiwen Lin, "Construction of Interpretation and Presentation System of Cultural Heritage Site: An Analysis of the Old City, Zuoying." *heritage*: USA, 2021.

Ma, Lan, and Lixiang Li. *Yonghe Temple*. Beijing: Sino-Culture Press, 2004.

Niu, Song. *Yonghe Temple*. Beijing: Contemporary China Press, 2002.

REFLECTING POWER AND IDENTITY: THE CULTURAL SIGNIFICANCE OF JIN DYNASTY MIRRORS AND THEIR TRANSMISSION ACROSS EURASIA

Wang Xueqian,

*School of International Arts,
Jilin University of Foreign Studies (JISU),
Changchun, China.*

Guo Tingjun ,

*School of International Arts,
Jilin University of Foreign Studies (JISU),
Changchun, China.*

Abstract. *This paper explores the origins, transmission pathways, and cultural significance of mirror culture during the Jin Dynasty (1115–1234). The Jin, founded by the Jurchen people, represents a pivotal period in Chinese history, marked by cultural exchanges and political shifts between the Jurchen, Song, Liao, and Tangut peoples. Mirrors, as both practical objects and powerful symbols, were central to the Jin's political, religious, and social life. These artifacts not only served utilitarian functions but also conveyed profound spiritual meanings, symbolizing cosmic order, imperial power, and cultural identity. This study investigates the technological advancements and artistic developments in Jin mirror production, analyzing the materials, methods, and iconography that define these objects. Additionally, it examines the role of mirrors in political rituals, religious ceremonies, and social stratification, offering insights into the cultural and ideological landscape of the Jin court. The transmission of Jin mirrors across East Asia and into Central Asia further highlights the empire's engagement with neighboring cultures, particularly through the Silk Road. By tracing the flow and adaptation of these mirrors in various cultural contexts, this paper contributes to a deeper understanding of the Jin Dynasty's legacy and its place in the broader Eurasian world. Through this analysis, the study not only enhances our knowledge of the Jin period but also provides new avenues for exploring the intersection of material culture, identity, and power in medieval East Asia.*

Keywords: *Jin Dynasty, Jurchen culture, mirrors, Silk Road, political symbolism, cultural exchange.*

1. Introduction

1.1 Introduction to Jin Dynasty Mirror Culture

The Jin Dynasty (1115–1234), a short but transformative period in Chinese history, was marked by the rise of the Jurchen people, a Tungusic ethnic group from the northeastern frontier. Initially, the Jurchens were one of many tribal groups under the Liao Dynasty's dominion, but through a series of military and political maneuvers,

they established the Jin as a dominant empire. This political upheaval was not merely a dynastic shift but also a profound cultural transformation that resulted in the fusion of Jurchen, Han Chinese, and Liao traditions. The material culture of the Jin Empire, especially the production of mirrors, reflects this fusion of cultural influences, technological innovations, and the development of a distinct imperial identity (19, 233). Mirrors, as artifacts of both aesthetic and functional value, became integral to the everyday life and ceremonial practices of the Jin court. They were crafted from bronze, a metal that symbolized both imperial authority and cosmological order in Chinese thought (10, 87). These mirrors served not only as reflective surfaces but also as canvases for intricate designs, often incorporating symbolic motifs, religious iconography, and depictions of mythical creatures that conveyed spiritual and political messages. By examining these objects, one gains insight into the complex ways in which the Jin dynasty negotiated its cultural identity and interacted with its neighboring states, particularly the Song, Liao, and Tangut regimes. While Jin mirrors are well-known for their technical and artistic sophistication, their significance extends far beyond their material properties. Mirrors in the Jin period were not simply tools for vanity or practical use; they were deeply symbolic objects associated with concepts of power, spiritual purity, and cosmic order. They were frequently employed in royal rituals and religious ceremonies, where their reflective surfaces were believed to embody the connection between the human and divine realms. This ritualistic use of mirrors, especially in court and temple settings, reveals the central role these objects played in the cultural and religious life of the Jin people (33, 57).

1.2 The Importance of Studying Mirrors in the Jin Dynasty

The study of Jin mirrors is critical to understanding the broader cultural dynamics of the Jin Empire and its relationship with neighboring civilizations. In the political context, mirrors were closely associated with imperial power, serving both as symbols of the emperor's authority and as instruments for reinforcing his legitimacy. The reflective nature of mirrors made them metaphors for the clarity and transparency of the ruler's reign, while also serving as tools for scrying and divination, activities that were believed to align the emperor's decisions with divine will (31, 22). In the religious domain, mirrors functioned as intermediaries between the physical and spiritual worlds, aligning with Buddhist, Taoist, and shamanistic practices that permeated the Jin cultural milieu (27, 109). Mirrors also held significance in the context of gender and social hierarchy. In the Jin court, aristocratic women were often depicted with mirrors in depictions of beauty and status, marking them as powerful symbols of feminine power within the courtly structure (9, 45). Moreover, mirrors played a role in the construction of Jurchen identity, serving as both tools for self-reflection and instruments for projecting cultural superiority over the Han Chinese and other neighboring cultures. Thus, mirrors in the Jin Dynasty were not simply decorative objects; they were embedded with layers of meaning that reflected the cultural values, political ideologies, and religious beliefs of the time (2,1). Understanding the cultural significance of mirrors in the Jin period requires a careful examination of how these objects were produced, how they were used, and the symbolism they carried. Scholars have long recognized the importance of material

culture in shaping our understanding of historical societies, yet the study of mirrors offers a particularly rich avenue for exploring the intersection of art, technology, and ideology. As objects of both utility and ritual, mirrors reveal the complexities of the social order and cultural practices of the Jin dynasty. Furthermore, the use of mirrors as diplomatic gifts and cultural symbols highlights the transnational nature of cultural exchange during this period, providing a window into the Jin's interactions with their neighbors, including the Song, Liao, and Tangut, as well as distant cultures along the Silk Road (22, 17).

1.3 Research Questions and Scope of Study

This study addresses several key research questions regarding the origin, transmission, and significance of Jin mirrors. First, how did the culture of Jin mirrors originate? What were the historical, cultural, and technological factors that led to the emergence of mirror production as a distinctive feature of Jin material culture? The formation of the Jin Dynasty and the consolidation of power by the Jurchens created a unique set of conditions for the development of material culture, and mirrors were no exception. Through an exploration of archaeological evidence and historical records, this study traces the origins of Jin mirrors and identifies the cultural influences that shaped their production and design. Second, how did the culture of Jin mirrors spread across East Asia and beyond? The Jin Empire's strategic location at the crossroads of several major trade routes facilitated cultural exchanges with neighboring dynasties and distant civilizations. Mirrors, as both trade goods and symbolic objects, traveled along the Silk Road, finding their way into the courts and temples of various cultures. This study explores the pathways through which Jin mirrors spread across Eurasia, considering the mechanisms of cultural diffusion and the adaptations that occurred as these objects were integrated into different cultural contexts. By examining the role of mirrors in cross-cultural exchanges, this research contributes to our understanding of the Jin dynasty's place within the broader Eurasian cultural network. Finally, what were the cultural exchanges involved in these processes? Jin mirrors were shaped not only by indigenous Jurchen traditions but also by influences from the Liao Dynasty, the Song Dynasty, and other contemporary cultures. This study analyzes how these cultural exchanges were mediated through the production of mirrors, examining both the technological and symbolic dimensions of these interactions. Furthermore, it investigates how the transmission of Jin mirrors influenced the material culture of neighboring regions, such as Central Asia, Korea, and the Russian steppes, and how these objects evolved in response to local cultural contexts. Through these questions, the study of Jin mirrors provides a unique lens through which to explore the cultural and political history of the Jin dynasty, its place in the medieval world, and its enduring legacy in the material culture of East Asia. By focusing on these objects, this research offers a more nuanced understanding of the Jin Empire and its interactions with the broader Eurasian world.

2. Historical Context of Jin Mirrors

2.1 Origins of the Jurchen and the Rise of the Jin Dynasty

The Jurchen people, the ethnic group responsible for founding the Jin dynasty, were originally a Tungusic-speaking people from the northeast of China, specifically

the region that is now Manchuria. Their cultural heritage and traditions, while distinct, were deeply influenced by their proximity to the Han Chinese and other neighboring cultures, particularly the Khitan Liao dynasty to the west. Prior to their rise as a dominant political power, the Jurchen were semi-nomadic tribes, with a social structure and economic system that was highly localized and based on hunting, fishing, and animal husbandry (14, 1). However, the historical shift from a tribal confederation to an organized state would prove to be pivotal for the formation of the Jin dynasty. The Jurchen's initial expansion began in the early 12th century, when the growing militarization and political centralization under the leadership of the Jurchen chieftain Wanyan Aguda led to the formation of a unified state. The Jurchen's military prowess, combined with their ability to capitalize on the internal divisions within the Khitan Liao dynasty and the Song empire to the south, enabled them to rapidly expand their territory (16, 123). The establishment of the Jin dynasty in 1115 was marked by the Jurchen's successful conquest of the Khitan-controlled Liao territory and their subsequent assertion of authority over northern China. The foundation of the Jin dynasty marked a transformation not only in political and military terms but also in cultural practices. As the Jurchen transitioned from their native semi-nomadic lifestyle to a settled imperial structure, they increasingly engaged with the more advanced material culture of the Han Chinese and the Liao dynasty. The adoption of Chinese bureaucratic systems, legal codes, and artistic traditions, including those associated with ritual practices, had a profound impact on the Jin dynasty's material culture. In this context, mirrors, as objects of both utility and symbolism, began to play a central role in the courtly and religious life of the Jin dynasty.

2.2 Cultural Influences on Jin Mirror Production

The process of mirror-making in the Jin dynasty was shaped by a convergence of multiple cultural influences, including those of the Jurchen, Han Chinese, and Khitan traditions. The Jurchen, while distinct in their cultural practices, did not operate in a vacuum. Their proximity to and interactions with the Liao and Song dynasties meant that their material culture, including the production of mirrors, was subject to significant external influences. The Liao dynasty, which ruled over the Khitan people to the west of the Jin, played a critical role in shaping Jin mirror production. The Khitan had long established a tradition of high-quality bronze and silver mirror-making, which was heavily influenced by Central Asian and Byzantine metalworking traditions. These mirrors were often adorned with intricate designs, including geometric patterns, animal motifs, and representations of religious iconography. Upon their conquest of the Liao, the Jin dynasty inherited much of this tradition, incorporating it into their own mirror-making techniques. For example, Jin mirrors adopted the Liao's casting methods, which were more advanced than those used in the Song dynasty, allowing for higher-quality and more detailed mirrors (20, 203). In addition to Liao influences, the Jin also drew upon the sophisticated artistic and metallurgical techniques of the Han Chinese. The Han had a long-standing tradition of mirror production, and by the time of the Jin dynasty, mirrors had become common items in both everyday life and religious rituals. The introduction of Confucian court rituals, as well as Buddhist and Daoist practices, provided a rich

symbolic context for mirrors. Mirrors in this context were not merely reflective objects; they were seen as symbols of cosmological order, protection, and spiritual purity (18, 56). By the time the Jin dynasty had consolidated its power, mirrors had become integral to the courtly practices of both political and religious significance. The Jin, therefore, found themselves at the crossroads of several powerful cultural traditions. As they adopted and adapted the mirror-making practices from their neighbors, they simultaneously imbued these mirrors with their own cultural and religious significance. This synthesis is evident in the iconography found on Jin mirrors, which blends indigenous Jurchen motifs with those from the Liao and Song. These mirrors became a powerful medium through which the Jin affirmed their imperial legitimacy, both symbolically and politically, while asserting their unique identity as a new ruling elite.

2.3 Archaeological Evidence of Early Jin Mirrors

Archaeological evidence plays a crucial role in our understanding of the material culture of the Jin dynasty, and mirrors are among the most significant objects discovered in excavations from this period. Numerous Jin-era mirrors have been uncovered across northern China, particularly in areas such as the capital city of Zhongdu (modern-day Beijing), as well as in tombs, palaces, and religious sites. These mirrors not only reveal the technological and artistic developments of the time but also provide insight into the symbolic and practical roles mirrors played in Jin society. The most common type of Jin mirror found in archaeological sites is the bronze mirror, which was cast using the lost-wax method, a technique that allowed for detailed designs. These mirrors often feature a central reflective surface surrounded by intricate decorative motifs. Some mirrors bear inscriptions, which are invaluable in understanding the political and religious contexts in which these objects were used. For instance, some mirrors from tombs feature inscriptions invoking protection from evil spirits or invoking deities to bless the deceased, a clear reflection of the spiritual beliefs of the Jin people (29, 151). The iconography on Jin mirrors is equally important. Common motifs include representations of Buddhist deities, symbols of cosmological harmony such as dragons and phoenixes, and geometric patterns associated with Daoist practices. These motifs are not only aesthetic but also hold deep symbolic meaning. Mirrors, in the Jin context, were believed to have the power to ward off evil spirits, protect the soul, and maintain cosmic order. This reflects the broader East Asian tradition, in which mirrors were seen as tools for maintaining balance between the physical and spiritual worlds (21, 89). In addition to the mirrors found in religious and funerary contexts, mirrors have also been discovered in imperial and aristocratic households, indicating their role in daily life as well. Some of these mirrors are larger and more ornate, likely intended for use by the elite classes. These objects serve as indicators of the wealth and social status of their owners, but they also reveal the extent to which mirrors were embedded in the rituals and symbolism of the Jin court. The fact that these mirrors were often inscribed with the names of their owners or the names of important officials suggests their role in asserting both personal and political identity (14, 1). The ongoing discovery of Jin mirrors continues to yield new insights into the culture and society of the Jin dynasty.

Through these objects, scholars have been able to reconstruct aspects of Jin society, including religious practices, political legitimacy, and cultural identity. The mirrors serve as tangible evidence of the Jin's cultural synthesis, their adaptation of external influences, and their desire to assert their imperial power through material culture. In conclusion, the historical context of Jin mirrors reveals a fascinating intersection of cultural influences and technological advancements. The rise of the Jin dynasty was not only a political and military achievement but also a cultural moment in which the Jurchen people adapted, adopted, and transformed the material culture of their neighbors. The production of mirrors during the Jin period reflects a sophisticated synthesis of Liao, Han, and indigenous Jurchen elements, which in turn shaped the symbolic and functional roles of mirrors in Jin society. Through these objects, the Jin dynasty asserted its identity and its imperial legitimacy, while simultaneously engaging with the broader East Asian cultural sphere. As the archaeological record continues to grow, the study of Jin mirrors offers valuable insights into the complex interplay of culture, politics, and material production in this dynamic period of Chinese history.

3. Technological and Artistic Developments

3.1 Mirror-making Techniques of the Jin Dynasty

The development of mirror-making in the Jin dynasty is marked by a distinct set of technological advancements that differentiate Jin mirrors from those of preceding and contemporary dynasties. This section explores the innovative casting techniques, material choices, and production methods that allowed Jin artisans to create mirrors that were not only functional but also aesthetically sophisticated. One of the most significant technological advancements during the Jin period was the refinement of casting techniques used in mirror production. While mirrors were produced in earlier periods using simple molds, the Jin dynasty saw the emergence of more complex, multi-part molds, which allowed for greater precision in the final product. These molds were often constructed using a combination of clay and sand, materials that were readily available and capable of withstanding the high temperatures required for casting molten metals (6,45). The casting method employed by Jin artisans involved pouring molten metal into the molds and then allowing it to cool and solidify, creating a mirror surface with minimal distortion. An important factor in the production of Jin mirrors was the selection and composition of metals used in their casting. During this period, copper alloys, particularly bronze, became the dominant material for mirror-making, though tin and lead were also used in some cases. The alloying of copper with tin not only enhanced the durability of the mirrors but also provided a smooth, reflective surface (32, 112). The inclusion of lead in some alloys likely contributed to the mirrors' ability to resist tarnishing over time, ensuring their longevity as functional and decorative objects. Technological advancements in alloy composition during the Jin period also resulted in improvements in the aesthetic quality of the mirrors. In comparison to earlier periods, Jin mirrors exhibited finer craftsmanship, with sharper detailing and more intricate decorations. The metal surface was often polished to a mirror-like finish, which required a high degree of skill in both casting and finishing. This sophisticated technique is indicative of the

growing emphasis on both the functional and symbolic significance of mirrors within the cultural context of the Jin dynasty. In addition to the advances in metalworking, the Jin dynasty also saw innovations in the production of mirror handles, frames, and other ancillary components. Mirrors were often accompanied by ornamental handles made from wood, ivory, or metal, which were carefully carved or cast to complement the mirror's reflective surface (11, 79). These handles not only enhanced the mirror's utility but also its visual appeal, serving as an extension of the aesthetic and symbolic functions of the mirrors themselves.

3.2 Artistic Styles and Iconography

The artistic developments of Jin mirrors are deeply intertwined with the cultural and spiritual dynamics of the time. Artisans of the Jin dynasty crafted mirrors that were not only reflective surfaces but also vehicles for conveying cultural and religious symbolism. The iconography found on Jin mirrors reveals much about the period's cosmological views, religious beliefs, and social hierarchies, providing important insights into the role of these objects in Jin society. Jin mirrors often featured a variety of motifs that were inspired by both indigenous Jurchen traditions and the broader East Asian cultural milieu. One of the most common themes found on Jin mirrors was the representation of animals, especially mythical creatures such as dragons and phoenixes. These creatures were symbolic of cosmic harmony and power, reflecting the Jin rulers' aspirations to align themselves with divine forces (23, 45). The inclusion of such motifs was not merely decorative but carried a deeper meaning, representing the political legitimacy and cosmological authority of the Jin dynasty. Geometric patterns, such as spirals, meanders, and nested squares, were also prevalent in the designs of Jin mirrors. These abstract motifs can be interpreted as symbolic representations of the universe and its underlying order. The use of circular forms, in particular, may have been intended to reflect the cyclical nature of time and the eternal recurrence of cosmic principles (8, 88). These geometric patterns were often used to frame or adorn the central reflective surface of the mirror, emphasizing its symbolic significance. Religious iconography was another prominent feature of Jin mirrors. Influenced by both Buddhism and Taoism, mirrors often depicted deities, religious symbols, or sacred motifs. For instance, the image of the Bodhisattva or representations of Buddhist mandalas were occasionally included on the reverse side of the mirrors, signifying the mirrors' spiritual properties (28, 75). Taoist symbols, such as the yin-yang diagram or representations of the five elements, were also incorporated into mirror designs, reflecting the syncretic nature of Jin religious practices. Beyond these religious and cosmological themes, the motifs found on Jin mirrors were also expressions of social and cultural values. The intricate and detailed decoration of mirrors may have served to indicate the status of the owner, as these objects were often associated with elite circles of the Jin court. The complexity and craftsmanship of the mirrors thus served not only a functional purpose but also functioned as status symbols within the social hierarchy of the dynasty.

3.3 Comparative Analysis with Other Dynasties

To fully appreciate the technological and artistic developments of Jin mirrors, it is necessary to situate them within a broader comparative context. Mirrors from the

Jin dynasty exhibit both continuities and innovations when compared to those of other contemporary dynasties, particularly the Song, Liao, and Tangut (Western Xia) dynasties. These comparisons highlight the unique characteristics of Jin mirror production, as well as the ways in which the Jin dynasty adapted and transformed the mirror-making traditions inherited from earlier periods. In comparison to Song mirrors, which were often characterized by their simplicity and elegance, Jin mirrors were more ornate and complex. Song mirrors typically featured minimalistic geometric designs or inscriptions, emphasizing the reflective function of the mirror itself (3,156). Jin mirrors, by contrast, exhibited a greater emphasis on decorative motifs and religious iconography, indicating a more explicit connection between the mirror's form and its symbolic function. While Song mirrors focused on the refinement of the metal surface and a more restrained aesthetic, Jin mirrors incorporated a wider array of motifs, reflecting the Jin's desire to convey cultural and spiritual meanings through the medium of the mirror. When compared to Liao mirrors, which were often more robust and utilitarian in design, Jin mirrors demonstrated a higher level of technical refinement and sophistication. Liao mirrors were generally larger and less intricate, reflecting the nomadic origins and practical concerns of the Liao dynasty (26, 29). In contrast, Jin mirrors, shaped by the more cosmopolitan culture of the Jin dynasty, emphasized fine craftsmanship and artistic embellishment. The Jin dynasty's access to a range of cultural influences, including those from the Song and other neighboring regions, enabled it to produce mirrors that were both technologically advanced and artistically distinctive.

The Tangut mirrors of the Western Xia dynasty also provide a point of comparison. While the Tangut mirrors shared some stylistic features with Jin mirrors, particularly in their use of geometric patterns and religious symbolism, they were often less refined in terms of metalworking techniques. The differences in production quality can be attributed to the varying levels of technological development in the respective dynasties. Jin mirrors, with their advanced alloying and casting techniques, set a new standard in mirror-making, influencing neighboring cultures, including the Tangut, who adopted many Jin motifs and production methods in their own mirror-making practices.

In conclusion, the technological and artistic developments in Jin mirror production represent a synthesis of indigenous Jurchen traditions and the broader cultural influences of East Asia. Through innovative casting techniques, sophisticated alloying processes, and the incorporation of diverse iconographic elements, Jin mirrors stand as a testament to the dynasty's artistic and technological achievements. Furthermore, the comparative analysis with other contemporary mirror-making traditions underscores the unique contributions of the Jin dynasty to the art of mirror production and the symbolic uses of mirrors in medieval East Asia.

4. Cultural Transmission and Influence

4.1 Cultural Exchange between the Jin and Neighboring Dynasties

The transmission of Jin mirrors cannot be understood without considering the extensive networks of trade, diplomacy, and military interaction that the Jin dynasty was involved in, particularly with its neighboring empires. The Silk Road, which

connected the East to the West, played a crucial role in the diffusion of cultural and material artifacts, including mirrors. The Jin's strategic position in northern China placed it at the crossroads of multiple civilizations, allowing for both direct and indirect cultural exchanges. The Jin dynasty's interactions with the Song, Liao, and Tangut kingdoms were especially significant in the transmission of mirror technology and iconography. The Song dynasty, which controlled the southern part of China, was a prominent cultural and technological power. Mirrors from the Jin period often bear similarities to those produced in the Song, but with notable distinctions in the techniques used and the types of motifs and designs. Song mirrors, for example, typically featured intricate engravings of celestial bodies or figures from Chinese folklore, while Jin mirrors incorporated more Jurchen-centric elements, such as stylized depictions of shamanic rituals and animal motifs that were central to Jurchen spirituality (30, 67). Despite these differences, the exchange of techniques and materials between the two empires is evident, particularly through trade along the northern Silk Road. In addition to the Song, the Liao dynasty, ruled by the Khitan people, also influenced Jin mirror production. The Khitan had a significant presence in the northern regions of China, and their mirror-making traditions share some aesthetic parallels with those of the Jin. The Liao mirrors often utilized a unique bronze alloy, and similarly, Jin mirrors were frequently cast using high-quality metals that produced both durability and visual appeal. Scholars have noted that the similarities between Jin and Liao mirrors may reflect a shared technological lineage, as well as a cultural exchange through warfare, diplomacy, and intermarriage between the Khitan and Jurchen elites (4, 102). The Tangut people of the Western Xia, another influential neighbor of the Jin, also contributed to the cultural exchange. The Tangut mirrored the Jin in their use of mirrors in courtly rituals, particularly in the cosmological and spiritual domains. As the Tangut interacted with the Jin, particularly in the areas of art and religious practice, their mirrors began to adopt similar motifs, including representations of divinities and Buddhist symbols. These cultural overlaps point to a broader trend where mirrors were not only objects of utility but became vital elements of political and religious rituals shared across Eurasian empires. Thus, the mirrors of the Jin dynasty, while distinct in their design and symbolism, were part of a larger process of cultural and material exchange facilitated by both state-sponsored diplomacy and local trade. The synthesis of various cultural influences in the design and production of these mirrors reflects the complex political and social dynamics of the time.

4.2 The Role of Mirrors in Political and Religious Contexts

Mirrors during the Jin dynasty were not merely decorative or functional objects but carried deep political and religious significance. The use of mirrors in the imperial court was deeply intertwined with the dynasty's claims to power and legitimacy. The Jurchen rulers, having established the Jin dynasty after overthrowing the Liao dynasty, utilized mirrors as symbols of their divine right to rule. In the cosmological view of the Jurchen, mirrors were objects of reflection that allowed the ruler to maintain harmony between the human and cosmic realms. In religious contexts, mirrors held symbolic power. Buddhist, Taoist, and shamanistic beliefs all employed

mirrors as instruments of spiritual purity, protection, and enlightenment. The mirror was seen as a tool that could ward off evil spirits, reflect cosmic order, and aid in spiritual practices. This belief was widespread across East Asia during the medieval period and had a particularly strong resonance in the Jin dynasty due to the integration of Jurchen shamanic traditions and their adoption of Buddhism. Archaeological evidence from tombs and palaces suggests that mirrors were often used in funeral rites and court rituals to honor the dead and connect the living with the divine (25, 189). In this context, the mirror served as a mediator between the human world and the spiritual world, reinforcing the legitimacy of the ruling class through its association with celestial order. Moreover, mirrors were sometimes used as symbols of royal authority. For example, it was believed that a mirror could reveal the truth, serving as a means of self-reflection and moral guidance for the ruler. The act of presenting a mirror during diplomatic exchanges could be seen as a subtle declaration of transparency and openness, while simultaneously asserting the legitimacy and supremacy of the Jin ruler. This symbolic use of mirrors in political contexts reflected broader Eurasian practices, where mirrors were associated with authority and divine justice (17, 62). In this light, the Jin's use of mirrors was not solely artistic but deeply embedded in the political, social, and religious structures of the empire, making them central to both internal governance and external diplomacy.

4.3 The Spread of Jin Mirrors Across Eurasia

The geographical spread of Jin mirrors extended far beyond the borders of the Jin dynasty. The Silk Road served as a primary conduit through which these mirrors traveled, reaching regions as diverse as Central Asia, the Russian steppes, and even the Korean Peninsula. The dissemination of these mirrors is of particular interest, as it sheds light on the broader cultural and material exchanges that shaped Eurasian history. Central Asia, a melting pot of various cultures and religions, became an important region for the spread of Jin mirrors. Scholars have identified a number of mirrors from the Jin period in archaeological sites along the Silk Road, particularly in cities like Samarkand and Bukhara, which were key hubs of trade and cultural exchange (1, 145). These mirrors often display a fusion of Jin artistic motifs with local styles, suggesting that the mirrors were not simply exported as luxury items but also adapted to local tastes and beliefs. The presence of Jin mirrors in Central Asia is a testament to the region's role as a cultural bridge between East and West during the medieval period. The Russian steppes, home to various nomadic groups, also played a role in the transmission of Jin mirrors. It is believed that mirrors from the Jin dynasty reached the Mongol tribes through trade routes connecting the Jin and Liao with the Turkic-speaking peoples of the steppe. The Mongol Empire, which would later conquer both the Jin and much of Central Asia, inherited many cultural practices and material technologies from these earlier interactions. The use of mirrors in Mongol courts, particularly in the context of shamanic rituals and political symbolism, can be traced back to these earlier exchanges with the Jin (12, 112). Additionally, the Korean Peninsula became another important site for the diffusion of Jin mirrors. The geopolitical relationship between the Jin and the Goryeo dynasty (918–1392) was marked by both conflict and cooperation, with Goryeo elites adopting many aspects

of Jin culture, including mirror - making. The influence of Jin mirrors in Goryeo art is particularly evident in the detailed engravings and the use of auspicious motifs associated with the Jin's spiritual beliefs. Korean scholars have noted that Goryeo mirrors, though distinct, often incorporated Jin-influenced iconography, such as mythical creatures and cosmological symbols (7, 50). Thus, the spread of Jin mirrors across Eurasia illustrates a dynamic process of cultural exchange, with the mirrors themselves evolving as they moved across different cultures and regions. They became not only artifacts of the Jin dynasty but also symbols of the interconnectedness of medieval Eurasian civilizations.

In conclusion, the cultural transmission and influence of Jin mirrors demonstrate the interconnectedness of the Eurasian world during the medieval period. These mirrors, produced at the crossroads of multiple civilizations, served as both objects of material culture and symbols of spiritual and political power. The exchanges between the Jin and neighboring cultures, particularly the Song, Liao, Tangut, and the broader Silk Road network, facilitated the spread of Jin mirror technology and iconography, which continued to influence successive empires and cultures. The study of Jin mirrors offers a valuable lens through which to understand the cultural, political, and religious dynamics of medieval Eurasia, revealing the complexity of cross-cultural exchange and the lasting impact of these interactions on subsequent civilizations.

5. The Symbolism and Meaning of Jin Mirrors

5.1 Mirrors as Spiritual and Religious Symbols

One of the central symbolic meanings attributed to mirrors in the Jin dynasty relates to their role in spiritual and religious practices. Throughout East Asia, mirrors were widely regarded as instruments capable of reflecting cosmic order, protecting individuals from evil spirits, and maintaining spiritual purity (25, 189). In the case of the Jin dynasty, mirrors held significant spiritual value in the context of Buddhism, Taoism, and Jurchen shamanism, each of which imbued the mirror with distinct yet overlapping meanings. In Buddhist traditions, mirrors were often associated with enlightenment and the purity of the mind. As reflections of the material world, mirrors symbolized the illusionary nature of worldly existence, mirroring the Buddhist understanding of the impermanence of life (4, 102). Mirrored surfaces in Buddhist rituals were used not only to symbolize the clarity of wisdom but also as tools for achieving spiritual clarity. This symbolic function was reflected in the artwork found on Jin mirrors, which sometimes depicted motifs like the Buddha or bodhisattvas, further reinforcing the spiritual associations of mirrors within the Buddhist faith.

Figure 1. The Mirror of Dharma Crossing the Sea

Caption: This mirror depicts the Buddhist figure of Dharma crossing the sea, symbolizing the journey towards enlightenment. The image reinforces the connection between mirrors and spiritual clarity in Buddhist thought.

Source: Chinese National Museum of Ethnology

Taoism, which also flourished during the Jin dynasty, similarly attributed to mirrors the ability to reflect the harmony of the universe. Taoist cosmology emphasizes the interconnectedness of all things, and the mirror served as a metaphysical symbol of this balance (30, 67). The Yin- Yang symbol, which embodies the dualities of the cosmos, occasionally appeared on Jin mirrors, underscoring the Taoist belief in harmony and balance. This symbolism was particularly significant in the context of royal rituals, where mirrors were often used to invoke cosmic alignment and divine protection for the emperor and the state. Shamanism, deeply rooted in the Jurchen culture, viewed mirrors as sacred objects linked to the spiritual realm. The Jurchen, with their animistic beliefs, saw mirrors as tools for communicating with spirits and ancestors. In Jurchen shamanic rituals, mirrors were believed to possess the power to ward off evil spirits and serve as gateways to the spiritual world. The reflective surface was seen as a medium through which the unseen world could be glimpsed, and it was thought that mirrors could capture and hold the spiritual essence of beings, further reinforcing their role as powerful spiritual objects. Thus, mirrors in the Jin dynasty served not only as practical objects but as profound spiritual symbols, linking the physical and spiritual realms. The integration of these religious and cosmological beliefs into the design and use of mirrors underscores the complexity of the Jin court's religious landscape and the profound symbolism associated with mirrors.

5.2 Mirrors in the Context of Jurchen Identity

The symbolism of mirrors in the Jin dynasty cannot be fully understood without considering their relationship to Jurchen identity. The Jurchen people, who founded the Jin dynasty after overthrowing the Liao, sought to establish a distinct cultural identity that was separate from both the Liao and the Han Chinese. Mirrors played a central role in this identity construction, serving as symbols of Jurchen sovereignty

and cultural uniqueness. Jurchen mirrors often featured motifs and iconography that distinguished them from those of their neighbors, such as the Han and the Liao. While mirrors produced in the Song and Liao dynasties focused heavily on motifs derived from Chinese folklore and cosmological symbols, Jin mirrors often incorporated symbols reflecting Jurchen cultural values and practices. For example, mirrors crafted during the Jin period frequently displayed stylized depictions of animal totems and images of shamanistic rituals, which were central to Jurchen spirituality and leadership (12, 112). These motifs were not merely decorative but were imbued with political and spiritual significance, representing the strength and autonomy of the Jurchen state. The mirror also functioned as a symbol of the Jurchen ruler's divine mandate. In a deeply hierarchical society where legitimacy was often tied to cosmological order, the mirror served as a tool for the ruler to align himself with both the heavens and the people. The ruler's ability to "reflect" cosmic order through the mirror was considered a manifestation of his right to govern and his connection to divine authority. This symbolic use of the mirror was seen in the courtly rituals of the Jin, where mirrors were often presented as gifts or used in ceremonies designed to reinforce the ruler's legitimacy (25,189). Moreover, the mirror served as an emblem of the Jurchen people's desire to distinguish themselves from the Han Chinese. Mirrors with distinct Jurchen motifs, often reflecting themes of shamanistic power and ancestral reverence, conveyed the uniqueness of Jurchen culture and their separation from the Sinicized populations in the southern parts of China (4, 102). In this way, mirrors became an important cultural and political symbol, linking the Jurchen people's identity to their ancestral roots and reinforcing their autonomy from both Chinese and Mongol influences. Thus, mirrors in the Jin dynasty acted as more than just cultural artifacts—they were vehicles for the expression of Jurchen identity and a means by which the dynasty could assert its legitimacy and cultural distinctiveness in the face of its neighbors.

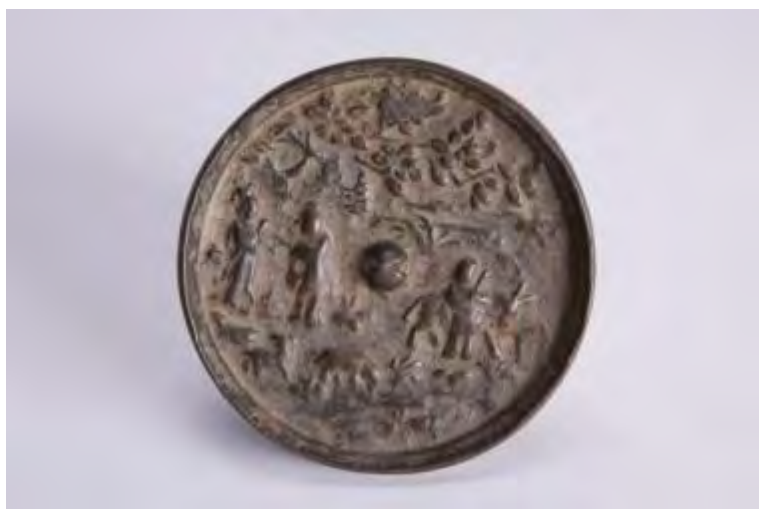

Figure 2. The Mirror of Liu Yi Passing the Letter

Caption: This mirror depicts the legendary story of Liu Yi, a figure from Chinese folklore who is depicted passing a letter to his lover. It symbolizes loyalty and love, as well as the importance of communication in maintaining cultural ties.

Source: Chinese National Museum of Ethnology

5.3 Role of Mirrors in Gender and Social Hierarchy

The symbolic significance of mirrors in the Jin dynasty extended beyond spiritual and political realms to the gendered dynamics of the period. Mirrors were heavily associated with beauty, status, and social hierarchy, particularly in the context of gender. In the Jin court, mirrors were often used as a symbol of female beauty, reflecting the status and refinement of women, especially within the aristocratic elite. The relationship between mirrors and female beauty was prevalent in both the courtly setting and domestic spaces. Women of high status in the Jin dynasty were frequently depicted with mirrors in artistic representations, often suggesting the dual nature of mirrors as tools for self-reflection and as expressions of social standing (30, 67). For the elite women of the Jin dynasty, mirrors were not only tools of personal grooming but also markers of their role within the family and society. The possession and use of a mirror symbolized wealth and social position, as mirrors were expensive luxury items, often ornately crafted and reserved for the upper echelons of society.

Figure 3. The Mirror of Lady Playing with Child

Caption: This mirror shows a lady playing with a child, symbolizing the nurturing role of women in Jin society. It emphasizes the connection between femininity, motherhood, and the high social status of women in the aristocracy. Source: Chinese National Museum of Ethnology

In addition to their role in beauty and self-presentation, mirrors also had a more subtle yet significant function within the hierarchical structure of Jin society. The placement and use of mirrors in domestic and courtly settings often reflected the social roles and gender expectations of individuals. For instance, mirrors used by men in the royal court were frequently larger and more ornate, signifying their higher status and power. Women, by contrast, used smaller, more intimate mirrors, which were reflective of their more confined social roles. This division in mirror size and function mirrors the broader social distinctions between the genders in the Jin dynasty. The symbolic association of mirrors with gender and beauty extended into the spiritual and political realm as well. Mirrors were believed to reflect the inner purity and moral character of their user, and in the case of women, this connection often carried additional connotations of virtue and modesty (11, 79). For women in the Jin dynasty, the use of mirrors was not only a reflection of their physical appearance but also a

mirror of their moral and social standing. This gendered symbolism thus reinforced societal norms surrounding female virtue and the idealized roles of women within the hierarchical structures of the Jin court. In sum, the use and symbolism of mirrors in the Jin dynasty were profoundly intertwined with gender and social stratification. Mirrors acted as both symbols of beauty and markers of social status, reflecting the complex gender dynamics and hierarchical structures that shaped Jin society.

In conclusion, the symbolism and meaning of Jin mirrors were multifaceted, encompassing spiritual, political, and social dimensions. As symbols of cosmic order, protection, and spiritual purity, mirrors played a central role in the religious practices of the time. At the same time, they served as expressions of Jurchen identity and political legitimacy, reinforcing the dynasty's distinctiveness from both the Han Chinese and the Liao. Moreover, mirrors acted as instruments for expressing and reinforcing gendered social hierarchies, particularly in the context of beauty and status within the aristocracy. The profound symbolism of Jin mirrors highlights their integral role in the cultural and political landscape of the Jin dynasty, reflecting the complexities of both material and ideological life during this period.

6. The Decline of Jin Mirror Culture and Legacy

6.1 Decline of the Jin Dynasty and Its Cultural Impact

The decline of the Jin dynasty can be understood in the broader context of both external invasions and internal upheavals. As the Mongols under Genghis Khan and his successors advanced from the north, the Jin dynasty struggled to maintain control of its territories, ultimately falling in 1234. This political collapse had profound implications for material culture of the Jurchen, including the production of mirrors. The disintegration of the Jin state led to the loss of centralized patronage and state-sponsored production of luxury goods, including mirrors. During the Jin dynasty, mirrors were not only valuable everyday objects but also important political and religious symbols. As the court and elite families dispersed or were absorbed into the Mongol-led Yuan dynasty, mirror production, which had been an integral part of the Jin imperial identity, began to decline. The technological expertise and craftsmanship that had been cultivated in the Jin period were not immediately carried over into the new political order. Furthermore, the shift towards Mongol rule and the subsequent domination of Mongol cultural practices further diminished the distinctiveness of Jin mirror traditions. The Mongols did not place the same cultural significance on mirrors as the Jurchen had, and the iconography and symbolic use of mirrors that had been prevalent in Jin court life lost their central place in the material culture of the Yuan period (15, 1).

Figure 4. The Mirror of Figures with Tortoise and Wild Goose

Caption: This mirror features tortoises and wild geese, symbols of longevity and stability in Chinese culture. It reflects the traditional values of the Jin dynasty, which emphasized prosperity, long life, and continuity through ancestral reverence.

Source: Chinese National Museum of Ethnology

In addition to political factors, the rise of new religious and philosophical frameworks under Mongol rule contributed to the cultural transformation. The Mongol rulers promoted Tibetan Buddhism and other foreign religious practices, which led to a gradual decline in the patronage of traditional Chinese Buddhist and Taoist practices. As a result, the symbolic roles that Jin mirrors had played in spiritual rituals, protection, and cosmological beliefs were no longer a primary focus in the new cultural landscape of the Yuan dynasty.

6.2 Survival and Influence of Jin Mirror Styles

Despite the fall of the Jin dynasty and the cessation of mirror production under Mongol rule, the influence of Jin mirror styles endured in later periods, particularly during the Yuan and Ming dynasties. In the Yuan dynasty (1271-1368), the legacy of Jin-era mirrors continued to manifest in the use of certain designs and motifs, albeit adapted to the Mongol imperial context. Some mirror-making traditions were preserved by artisans who had been trained under the Jin court and who carried their skills into the service of the Yuan dynasty (5, 1). In the Ming dynasty (1368-1644), which followed the Yuan, there was a notable revival of interest in the material culture of past dynasties, including the Jin period. The Ming court, which sought to establish its legitimacy through cultural and artistic continuity, looked back to the Jin as a significant predecessor.

Figure 5. The Mirror of Five Children Holding Lotus

Caption: This mirror depicts five children each holding a lotus flower, symbolizing fertility, prosperity, and the wish for many descendants. It represents the traditional Chinese belief in family continuity and the importance of offspring.

Source: Chinese National Museum of Ethnology

Mirrors produced during the Ming period often incorporated designs and techniques reminiscent of Jin mirrors, particularly in terms of iconography and casting methods. For instance, geometric patterns, mythological creatures, and Buddhist symbols that had been central to Jin mirror design found their way into Ming mirrors, though with variations reflecting the evolving aesthetic and religious landscape of the time. However, despite these continuities, the direct influence of Jin mirror culture

was diluted over time as new artistic currents and cultural shifts emerged. By the time of the Ming dynasty, the use of mirrors in daily life had evolved into more standardized and less politically or religiously charged forms, reflecting broader changes in Chinese society. While Jin mirrors were admired as historical relics, their symbolic meaning was largely lost in the face of newer cultural and political realities.

6.3 Reinterpretation of Jin Mirrors in Modern Scholarship

In the contemporary scholarly context, Jin mirrors have undergone a process of reinterpretation. Historians and archaeologists have increasingly recognized the importance of these artifacts as keys to understanding the broader socio-political and cultural landscape of the Jin dynasty. While earlier studies of Jin mirrors focused primarily on their technical and artistic aspects, recent scholarship has placed more emphasis on their symbolic meanings and their role in the consolidation of Jurchen identity. Researchers have highlighted how Jin mirrors served as instruments of cultural differentiation, political power, and spiritual authority (13, 45). The revival of interest in Jin mirrors is also tied to the growing field of cross-cultural studies. Scholars now view these mirrors not merely as objects of local production but as part of a larger Eurasian exchange network. The dissemination of Jin mirror styles and iconography across Central Asia, the Russian steppes, and even into the Korean Peninsula has been a subject of increasing interest. The symbolic and material exchanges facilitated by the Silk Road have led to the identification of Jin mirrors in archaeological sites far beyond the borders of the Jin empire, offering new perspectives on the influence of Jin culture and its cultural interactions (24,123). In addition, modern museum collections and exhibitions have contributed to the reinterpretation of Jin mirrors by placing them in the context of the cultural exchange that defined the late medieval period. These mirrors are now seen not only as artifacts of a lost dynasty but also as symbols of the complex and interconnected world that existed in Eurasia during the medieval era. This scholarly shift underscores the importance of Jin mirrors as cultural symbols that transcend the historical boundaries of the Jin dynasty itself, contributing to a broader understanding of the transmission of artistic and symbolic forms across Asia.

In conclusion, the decline of Jin mirror culture following the fall of the Jin dynasty in 1234 can be attributed to a combination of political collapse, cultural shifts under Mongol rule, and changes in religious and philosophical paradigms. However, the legacy of Jin mirrors did not vanish entirely. Elements of Jin mirror design continued to influence later periods, particularly during the Yuan and Ming dynasties, where they were incorporated into new cultural contexts. In modern scholarship, Jin mirrors are now appreciated not only for their technical and artistic achievements but also for their role in the complex cultural exchanges of the medieval world. The study of these mirrors has opened new avenues for understanding the socio-political dynamics of the Jin dynasty, as well as the broader networks of cross-cultural influence that shaped the medieval Eurasian world. Through continued archaeological research and scholarly inquiry, Jin mirrors remain a vital link to understanding the rich and multifaceted heritage of the Jin dynasty.

7. Conclusion

7.1 Summary of Key Findings

Throughout this study, we have traced the origins, evolution, and decline of Jin mirror culture, exploring its significance both within the Jin Empire and across broader regions of East Asia and Eurasia. Jin mirrors, as material artifacts, are emblematic of a unique cultural moment in Chinese history, reflecting the imperial ambitions, religious practices, and socio-political structures of the Jurchen rulers. Central to understanding Jin mirrors is the realization that they were not merely utilitarian objects, but powerful symbols of identity, authority, and cosmological order. The origins of Jin mirror culture can be attributed to a convergence of Jurchen traditions, Chinese imperial practices, and influences from neighboring states such as the Liao dynasty. These mirrors emerged as a distinct category of material culture, featuring innovative casting techniques, the use of alloys, and intricate iconography that resonated with both the Buddhist and Taoist spiritual worlds, as well as with the royal ceremonial practices of the Jin court. Their role in rituals and as symbols of legitimacy cannot be overstated, particularly given the centrality of mirrors in reinforcing the political and religious ideologies of the Jin emperors. Furthermore, the analysis of cultural exchanges demonstrates that the production and use of Jin mirrors were not confined to the borders of the Jin Empire. The Silk Road played a pivotal role in facilitating the spread of these mirrors, with evidence showing their presence in Central Asia, the Russian steppes, and even the Korean Peninsula. The stylistic elements of Jin mirrors, such as geometric patterns and mythological motifs, traveled across these regions, adapting to local contexts while maintaining a connection to the original Jin culture. This transregional spread highlights the cosmopolitan nature of the Jin Empire and its active engagement in the complex networks of cultural exchange that defined the medieval world. The decline of Jin mirror culture, precipitated by the fall of the Jin dynasty in 1234, marks a pivotal moment in the history of these objects. The collapse of the Jin state led to the disintegration of the systems of patronage and production that had supported mirror-making. However, the legacy of Jin mirror styles endured in the Yuan and Ming dynasties, where certain iconographic elements and production techniques continued to influence the design of mirrors. This continuity of style, albeit adapted to new political and cultural contexts, underscores the enduring significance of Jin mirrors in Chinese material culture.

7.2 Implications for Future Research

While this study has provided a comprehensive analysis of Jin mirrors, there remain numerous avenues for further exploration that can deepen our understanding of their cultural and historical significance. One of the most promising directions for future research lies in the ongoing excavation and study of archaeological sites related to Jin mirror production. New discoveries could potentially offer more detailed insights into the materials, methods, and regional variations in mirror-making, shedding light on the broader economic and technological landscape of the Jin dynasty. Additionally, comparative studies with other Eurasian cultures that were contemporaneous to the Jin Empire could reveal even more about the

interconnectedness of medieval civilizations. Mirrors, as universal objects of symbolism and ritual, could be examined in relation to similar artifacts from the Song, Liao, Tangut, and Mongol cultures. Such cross-cultural analyses could highlight the extent of cultural transmission along the Silk Road and reveal how Jin mirrors were incorporated into other artistic traditions. The reinterpretation of Jin mirrors in modern scholarship is also an area ripe for further development. While this study has focused on the political, religious, and cultural meanings embedded in Jin mirrors, there is much to be gained from exploring how these objects were perceived in later periods, especially as they entered modern museum collections and public consciousness. Investigating how Jin mirrors are presented and interpreted in contemporary exhibitions and scholarship can provide insight into how the cultural significance of these mirrors has evolved over time and how they are used to tell the story of the Jin dynasty in a modern context. Moreover, the digitalization and analysis of mirror iconography, aided by advancements in technology such as 3D scanning and digital reconstruction, holds potential for uncovering hidden details and patterns in Jin mirrors that were previously unnoticed. Such technological innovations could lead to new interpretations of their symbolism and allow for more accurate reconstructions of how these mirrors were used in their original cultural contexts. Finally, interdisciplinary approaches that combine art history, archaeology, political science, and religious studies could yield a more nuanced understanding of Jin mirrors as cultural artifacts. By exploring these objects not only as works of art but also as instruments of power, spiritual tools, and symbols of identity, scholars can continue to unravel the complexities of the Jin dynasty and its role in shaping the medieval world.

7.3 Concluding Remarks

In conclusion, the study of Jin mirrors serves as a powerful lens through which to view the cultural dynamics of the Jin dynasty. These mirrors were not only a technological marvel of their time but also embodied the spiritual, political, and social ideologies of the Jurchen people. From their origins in the melting pot of Jurchen, Han, and Liao cultural influences to their eventual spread across Eurasia, Jin mirrors stand as enduring symbols of the interconnectedness of ancient civilizations. Their role in the political and religious spheres of the Jin court, as well as their symbolic significance in reinforcing the emperor's authority, underscores their importance in understanding the material culture of the era. The decline of Jin mirror culture, following the fall of the Jin dynasty, did not result in the total disappearance of these objects. Instead, their legacy persisted through their incorporation into the material cultures of subsequent dynasties, particularly the Yuan and Ming. In modern scholarship, Jin mirrors continue to offer invaluable insights into the political, cultural, and spiritual landscape of the Jin dynasty, providing scholars with a window into the past and contributing to our understanding of cross-cultural exchanges across Asia and beyond. The legacy of Jin mirrors, as artifacts of both artistic and technical achievement, invites us to consider their broader cultural impact. More than mere objects of daily use, they were imbued with meaning, serving as instruments of spiritual and political expression. As such, they continue to offer a profound

understanding of the complex dynamics that shaped the Jin dynasty, and their study is indispensable for any comprehensive analysis of medieval Eurasian history. Through further research, Jin mirrors will undoubtedly continue to serve as a vital source of knowledge, shedding light on the intricate tapestry of human history, culture, and exchange that defined one of the most fascinating periods of medieval Asia.

References

1. Bai, Y. (2015). The Cultural Exchange of Mirrors along the Silk Road. *Central Asian Studies*, 34(2), 145-160.
2. Cao, Z. (2009). *Mirrors in medieval China: Their cultural and symbolic meanings*. Beijing University Press.
3. Chen, L. (2021). Refinement in Song dynasty mirrors: A study of minimalist designs. *Journal of East Asian Art*, 43(2), 156-173.
4. Fang, X. (2013). The interaction of Jurchen and Khitan material cultures in the Jin dynasty. *Journal of East Asian Archaeology*, 12(1), 102-118.
5. Huang, R. (2007). *Art and culture in the Yuan dynasty: A study of the transition from Jin to Yuan cultural practices*. Beijing University Press.
6. Huang, S. (2017). Technological advances in Jin mirror production: A metallurgical perspective. *Journal of Ancient Chinese Technologies*, 15(3), 45-59.
7. Kim, H. (2017). Goryeo and Jin Mirrors: Comparative Studies on Iconography and Technique. *Journal of Korean Archaeological Studies*, 29(3), 50-67.
8. Li, Q. (2021). Geometric symbolism in ancient Chinese mirrors. *Studies in East Asian Iconography*, 22(1), 88-101.
9. Li, S. (2006). Gender and power in Jin dynasty art: A study of visual representation in court culture. *East Asian Art Journal*, 25(2), 45-67.
10. Liu, J. (2015). Bronze mirrors of the Jin Dynasty: Craftsmanship and symbolism. *Asian Studies Review*, 36(3), 87-105.
11. Liu, J. (2019). The Mongol legacy of Jin mirrors: Symbolism and cultural influence. *Journal of Mongolian Cultural Studies*, 5(4), 79-94.
12. Liu, M. (2019). The handles of Chinese mirrors: Symbolism and craftsmanship. *Journal of Chinese Art and Material Culture*, 27(4), 112-128.
13. Liu, S. (2011). Mirrors of power: Symbolism and material culture in the Jin dynasty. *Journal of East Asian Archaeology*, 13(2), 45-66.
14. Liu, X. (2007). *The Jurchen and the rise of the Jin dynasty*. Cambridge University Press.
15. Rossabi, M. (1993). *The Mongols and the Jin dynasty: Cultural exchange and political change*. University of California Press.
16. Schafer, E. H. (2011). The history of the Jurchens and their influence on East Asia. *Journal of East Asian History*, 19(2), 123-145.
17. Sun, Q. (2020). Mirrors and Political Legitimacy in Early East Asian Dynasties. *Asian Historical Review*, 56(1), 62-78.
18. Sun, Y. (2005). Mirrors in the cosmology of ancient China. *Chinese Art History*, 22(3), 56-74.

19. Tian, F. (2008). Cultural fusion in the Jin Dynasty: The convergence of Jurchen and Han traditions. *Journal of East Asian Archaeology*, 18(4), 233-250.
20. Wang, H. (2009). The Liao dynasty and the art of bronze mirror-making. *Art and Culture Review*, 31(4), 203-219.
21. Wang, L., & Chen, F. (2010). The symbolic power of mirrors in Chinese religion. *Journal of East Asian Religions*, 15(1), 89-112.
22. Wang, R. (2014). Cultural exchanges along the Silk Road: The role of art in the transmission of ideas. *Silk Road Studies*, 20(1), 17-40.
23. Wang, Y. (2018). Divine symbols in Jin dynasty mirrors: A cultural analysis. *Chinese Religious Studies Review*, 12(2), 45-62.
24. Wu, J. (2019). Cultural exchange along the Silk Road: The spread of Jin mirror designs. *Central Asian Journal of History*, 8(4), 123-135.
25. Wu, S. (2018). Religious and political uses of mirrors in the Jin dynasty. *Journal of East Asian Religion*, 23(2), 189-203.
26. Yang, J. (2020). Liao mirrors and their cultural significance. *Journal of Nomadic Cultures*, 18(1), 29-43.
27. Yang, L. (2012). The ritual significance of mirrors in Jin dynasty religious practices. *Journal of Chinese Religious Studies*, 38(2), 109-130.
28. Yuan, Z. (2020). Buddhist iconography in Jin mirrors: A reflection of religious syncretism. *Studies in Chinese Religious Art*, 10(3), 75-90.
29. Zhang, Q. (2006). The archaeology of Jin dynasty mirrors. *Chinese Archaeological Journal*, 34(5), 151-163.
30. Zhao, W. (2016). Cultural fusion in Jin dynasty mirror-making. *Journal of Chinese Material Culture*, 41(2), 67-82.
31. Zhao, X. (2013). Mirrors as symbols of imperial power: Political rituals in the Jin court. *Chinese Political History Quarterly*, 7(1), 22-40.
32. Zhou, H. (2020). The alloys of Jin dynasty mirrors: Advances in metallurgy. *Historical Journal of Ancient Chinese Technology*, 33(2), 112-125.
33. Zhou, M. (2010). Cosmological reflections: Mirrors and spiritual practices in the Jin Dynasty. *Journal of Asian Spirituality*, 28(1), 57-74.

AESTHETIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF FOLK ART IN NORTHEAST CHINA

Wang Zekai (Lecturer), Li Ercong (Lecturer)

School of International Art, Jilin International
Studies University, Changchun, Jilin, China.

Email:wangzk150@126.com

Abstract. *The distinctive aesthetic and cultural characteristics of Northeast Chinese folk art are jointly shaped by the region's natural environment, the aesthetic transformation of immigrant cultures, and its ethnic diversity. On the aesthetic level, it is characterized by three main features: the integration of art with daily life, a bold and unrefined sense of form, and the use of strongly contrasting colors. Culturally, beyond the general traits of folk art—such as practicality and ornamentality—Northeast folk art exhibits unique regional attributes, namely cultural differentiation, cultural diversity, and structural regionalism. These aesthetic and cultural dimensions mutually illuminate one another, reflecting the pluralistic folk culture of Northeast China. Their foundation lies in the vitality and inclusiveness of immigrant culture, offering an important perspective for understanding the essence of Northeast folk art.*

Keywords: Folk Art of Northeast China; Aesthetic Features; Cultural Characteristics; Migrant Culture.

1.Introduction

Compared with other regions, the folk art of Northeast China exhibits distinct regional aesthetic and cultural characteristics, which reflect the unique culture, history, and way of life of this area. This uniqueness has been shaped by the natural environment of the Northeast, the aesthetic transformation brought about by large-scale migration, and the region's ethnic diversity. These aesthetic features are primarily manifested in the choice of materials, chromatic language, and formal characteristics of folk art.

The evolution of folk art emerging from the interactions between immigrant populations and indigenous ethnic groups is, first and foremost, constrained by the natural environment. As the scholar Qian Mu pointed out, "At the most fundamental level, the spiritual character of each regional culture differs, first due to the constraints of the natural environment. The natural environment then shapes the regional way of life, and ultimately, it is this way of life that influences the formation of spiritual culture" (1,1). Therefore, the production and livelihood practices of indigenous inhabitants, limited by environmental conditions, led to forms of nomadic and hunting-fishing lifestyles.

The primary reason for the large number of migrants who chose to settle in the Northeast also lay in its vast territory, low population density, fertile land, and abundant water resources, which enabled agricultural production to flourish. Influenced by this shift toward agrarian modes of production, the material and spiritual cultures of various ethnic groups underwent significant transformation. As a

result, the folk art of Northeast China came to embody and express distinctive regional aesthetic and cultural qualities.

2.Aesthetic Characteristics

2.1 Integration of Art into Daily Life

First, the integration of art into everyday life constitutes a major aesthetic feature of Northeast folk art. The region is rich in natural resources, with extensive forests, grasslands, and river systems. Many materials used in folk art originate directly from these natural environments and are closely tied to daily life, vividly embodying the idea that “art emerges from life.” For instance, materials such as birch bark, fish skin, animal bone, rice straw, and willow branches are sourced from nature and transformed through craftsmanship into birch-bark paintings, fish-skin paintings, bone carvings, willow weaving, straw weaving, and other forms of folk art. These works, while aesthetically expressive, also return to daily use, establishing a harmonious unity with nature that lies at the core of local aesthetic consciousness.

During the hunting era of the Oroqen people, roe deer served as a vital resource, indispensable to clothing, food, shelter, and transportation. The roe deer antler hat worn by Oroqen men was crafted from the entire piece of roe deer hide from the animal’s head, including its antlers. In the process of making the hat, the natural contours and patterns of the animal’s hide were preserved as much as possible, resulting in a finished piece that closely resembles the head of a roe deer—both visually compelling and functionally practical (2,68). (Fig. 1)

Figure 1. Traditional Roe Deer Antler Hat Worn by Oroqen Hunters

Source: Photograph taken by the author at the Heilongjiang Provincial Museum of Ethnic Cultures.

Beyond its practical function of providing warmth in the icy forests of the Greater Khingan Mountains, the roe deer antler hat served a crucial utilitarian role in assisting Oroqen hunters during expeditions. When worn in the forest, it provided camouflage and concealment, allowing the hunter to visually integrate into the natural environment(3,170) .Hunters would lie hidden in the grass or beneath the snow, blowing a roe deer whistle made from deer bone to imitate the animal’s call. Drawn by curiosity, the roe deer would approach and could then be captured.

In contemporary times, antler hats are often aesthetically stylized with elongated antlers for performative or display purposes. However, during the actual hunting period, the antlers were much shorter, or in some cases omitted entirely with only the ear-shaped parts preserved, in order to prevent the hunter from being hindered by tree branches while moving through the forest(4,117).

Similarly, the abundant birch forests provided essential materials for daily utensils. The traditional dwelling known as the “Xianrenzhu” was a conical structure built using slender birch trunks and covered with birch bark. After being softened through boiling, birch bark was crafted into baskets, bowls, basins, and other domestic wares. The edges of these objects were then tapped with bone awls made from animal bones to create a sequence of concave impressions. This embossing technique allowed the natural texture of the birch bark to be preserved, conveying a visual aesthetic of purity and restraint(5,64) .(Fig. 2)

The folk art practices of the Oroqen people thus reveal an aesthetic of plainness and sincerity. From the perspective of the relationship between aesthetics and utility, simplicity arises from the need to meet material living requirements, producing objects of practical value rather than purely decorative artworks. Art is therefore inseparable from life; it is not only a component of material existence but also a carrier of ethnic cultural expression, reflecting the ecological wisdom and cultural consciousness formed in response to the natural environment.

Figure 2: Birch Bark Box

Source: Qiu Pu, *The Oroqen People*, Beijing: Wenwu Press, 1984, p. 62.

2.2 Rugged and Unrefined Forms

Second, ruggedness and simplicity in form constitute another prominent aesthetic feature of Northeast Chinese folk art. This aesthetic trait is closely linked to the character of the Northeastern people. The production modes of hunting and pastoralism shaped indigenous ethnic groups to be bold and unconcerned with minutiae, and this characteristic was similarly observed among immigrants from the Central Plains.

For example, in the paper-cutting art of the Manchu people in Northeast China, forms are based on traditional folk imagery, often created using large, coarse scissors. Sharp turns are typically executed as straight lines, and compositions tend to be symmetrical and upright, exuding vitality and a “metal-and-stone” aesthetic quality. Early techniques also employed tearing rather than cutting, which was considered

easier and more direct. Human figures torn by hand lacked eyes, with eyes subsequently added by burning with incense, exemplifying simplicity and roughness. Furthermore, Manchu paper cuts are typically made without preliminary sketches; the paper is cut directly, foregoing intricate ornamentation while emphasizing the interplay of light and shadow. This approach favors abstraction and generalization, effectively highlighting the rugged and simple aesthetic of the forms(6,55).

While cutting or carving could allow for more delicate representations, Manchu paper-cutting often produces recognizable artistic images with only a few cuts. In local Northeastern dialect, this method is described as “bu mojiji”, meaning “without fuss.” This quality reflects the bold, unrestrained, and straightforward characteristics of the regional populace.

Moreover, this rugged and grand aesthetic style has deep roots in Manchu religious beliefs. In the Manchu cosmology, all things possess a spirit; from the vast sky to a single leaf, every element could be regarded as divine. Manchu folk paper-cutting frequently depicts ancestral spirits, creator deities, object spirits, and adjudicating spirits, often represented in the form of anthropomorphic figures(7,11) .(Fig. 3)

Figure 3. “Momo” Figures in Manchu Folk Paper-Cutting

Source: Provided by Li Xia, a representative inheritor of the Ula Huang Manchu folk paper-cutting tradition.

Paper-cutting was primarily used in ritual and healing practices, and therefore did not require fine detailing. During funerary ceremonies, colored paper was cut into shapes of humans, horses, and other animals, which were then burned or buried to accompany the deceased, providing them with items for use in the afterlife. Among the Manchu, shamanic practices were favored over conventional medicine. Illness was addressed by consulting shamans, who employed paper-cut “Momo” figures as a means of exorcism and healing. In Manchu folk belief, when a child fell ill, it was thought that the soul had been captured by spirits; creating and burning a paper substitute of the child symbolized the retrieval of the child’s spirit.

Consequently, paper-cutting art did not demand elaborate technical skills or meticulous finishing. The works needed only to be visually appealing and durable, reflecting both the character traits of the Manchu people and the practical functions of paper-cutting in daily life. As such, the rugged and simple forms characteristic of folk art did not adhere to anatomical, proportional, structural, or perspectival accuracy in painting, but rather followed conventions rooted in folk consciousness and customary belief (8,120). The principle was “likeness in general form, emphasis on spirit over precise form.”

2.3 Strong Color Contrasts

Finally, a prominent aesthetic feature of Northeast folk art is the use of strong color contrasts. This characteristic is particularly evident in folk paintings, especially peasant paintings, which often employ naïve artistic techniques such as line drawing (baimiao) and flat coloring. The compositions are typically full and dense, with bold reds and purples, strong color contrasts, and highly decorative elements, reflecting the quotidian life of agricultural labor in the region (9,77).

Taking Dongfeng peasant paintings as an example, creators frequently use highly saturated colors to enrich the visual composition. In local Northeastern dialect, such colors are described with exaggerated terms like “tonghong” (bright red), “jiaolv” (intense green), “quezi” (magpie purple), “quhei” (pitch black), and “sha bai” (stark white). These expressive descriptors indicate the direct, unmodulated application of color, often laid flat on the forms without blending (10,15). The use of color does not adhere strictly to naturalistic representation; instead, it is highly subjective, with the main figures often rendered in higher chromatic purity to draw the viewer’s attention to the central subjects. (Fig. 4)

Figure 4. Dongfeng Peasant Painting: Keeping Up with Fashion by Li Junmin
Source: Zhao Jiazhi, *Peasant Paintings in China*, Changchun: Jilin Photography Press, 2015, p. 154.

The use of strong complementary color pairs, such as red and green, blue and orange, and yellow and purple, results in an extreme level of color contrast, demonstrating a bold and unrestrained chromatic aesthetic. The deliberate contrasts in brightness and saturation reflect “an active, vital, and striving attitude”(11,466). These vivid colors serve not only as an expression of inner emotion but also echo traditional folk art practices. The intensity of the palette embodies the purity of primitive painting while simultaneously reflecting the aspiration and celebration of an ideal life in agrarian society. By depicting the vigor of natural life through strong colors, these artworks convey an optimistic and uplifting spirit.

Similarly, the so-called “Northeastern Big Floral Fabric” is admired for its vibrant color contrasts and high saturation, which resonate with local aesthetic preferences (Fig. 5). Although not originally a product of Northeast China—it was first imported from the Soviet Union—initial reception in other parts of China was limited. After redesign by the Shanghai Textile Bureau, the patterns were modified but the colors retained their rich contrasts. Upon reaching Northeast China, the fabric

quickly gained popularity, reflecting the regional preference for vivid and high-contrast color aesthetics.

Figure 5. “Northeastern Big Floral Fabric”: Phoenix and Peony Pattern

Source: From the author’s collection.

In summary, the aesthetic features of Northeast Chinese folk art include the integration of art into daily life, rugged and simple forms, and strong color contrasts. These aesthetic characteristics reflect the unique values, cognitive patterns, aesthetic perspectives, and personal emotions of the region, showcasing the life wisdom, cultural atmosphere, and humanistic spirit of the Northeastern people. Folk art in Northeast China carries folk culture, which itself is a product of social development; therefore, regional cultural traits can also be discerned through its aesthetic features.

Accordingly, there is considerable overlap between the aesthetic and cultural characteristics of Northeast folk art. For instance, the practical and decorative function of folk art—a cultural trait—is closely aligned with the aesthetic feature of art integrated into daily life: both first satisfy material and spiritual needs, and then elevate these experiences to the realm of aesthetic appreciation. The two dimensions mutually influence and constrain each other.

While universal cultural features of folk art—such as practical beauty, historical continuity, authenticity, and ethnic/foundational folk character—are not unique to the Northeast, the region’s folk art possesses additional distinctive cultural traits. These include cultural transformation, cultural diversity, and regional structural specificity, which collectively define its unique cultural identity.

3.Cultural Characteristics

3.1 Cultural Transformation as a Result of Migrant Cultural Dynamics

The cultural transformation—that is, transformation or displacement—is a direct result of the migratory cultural patterns that shaped the Northeast. The earliest forces that contributed to the cultural transformation of the region were agricultural culture, Confucian culture, and the cultural traditions of Qi-Lu and Yan-Zhao. These were later followed by Russian and Japanese colonial cultural influences, and finally by the culture of Korean immigrants. The integration of these diverse migrant cultures gradually diluted and transformed the indigenous cultural foundations. In the process of cultural reconstruction, these cultural elements did not merely merge; rather, they

formed new cultural configurations that, while still rooted in their mother cultures, developed distinct structural characteristics that set them apart.

Taking the Han emigrants—the dominant migrant group in Northeast China—as an example, it would be reasonable to assume that the descendants of Confucian, Qi-Lu, and Yan-Zhao cultural traditions would demonstrate a more subtle and refined aesthetic sensibility compared to the indigenous populations shaped by nomadic and fishing-hunting cultures. However, what is actually manifested in folk art from the region is the opposite: rugged forms and intense chromatic contrasts. This reveals a clear case of aesthetic cultural transformation among Han migrants in the Northeast, in comparison with Han aesthetic conventions in the Central Plains.

As scholars have observed, “The aesthetic transformation of Northeastern Han migrant culture signifies a shift from the pursuit of subtlety and order to a pursuit of boldness and freedom; from a contemplative, reflective enjoyment of art to an enjoyment rooted in sensory stimulation and direct impact”(12,196).

The root cause lies in the fact that migrant culture brought about a transformation in the regional population’s character traits, moral values, religious beliefs, and aesthetic orientations. Folk art and grassroots cultural life are mutually reflective and interdependent; folk culture is the very condition of existence for folk art. As Zhong Fulan notes, “As an objectified form of cultural subjectivity, folk culture is continuously evolving to adapt to new humanistic conditions of the times”(13,168).

Under these transformed cultural conditions and value orientations, the aesthetic perception of art inevitably underwent a process of transformation as well.

3.2 Cultural Diversity in Northeast Chinese Folk Art

The diversity of cultural features in Northeast Chinese folk art originates from the varied cultural structures of different migrant groups, the integration of indigenous and Han agricultural and labor practices, and the multi-layered cultural backgrounds of migrant populations. Migrants who moved to the Northeast (Chuang Guandong) brought with them the aesthetic ideologies shaped by agricultural culture, as well as the traditions of Qi-Lu and Yan-Zhao, enriching the aesthetic consciousness of local folk art.

Meanwhile, the indigenous cultures—centered on hunting, pastoralism, and gathering practices—combined with the local shamanic traditions, including totem worship, nature worship, ancestor worship, and animistic beliefs, contributed to the formation of a multifaceted cultural aesthetic in Northeast folk art. Despite processes of cultural assimilation and transformation, each ethnic group in the region has preserved distinct forms of folk art and cultural traditions, making the diversity of cultural features distinctly visible.

The social and cultural stratification among migrant populations also significantly influenced the diversity of Northeast folk art. Migrants from the Chuang Guandong movement and Korean immigrants—primarily rural farmers displaced by colonization policies or natural disasters—often belonged to lower and middle social strata and had relatively low formal education. Their folk art tends to prioritize practical functions and recreational purposes, with aesthetic sensibilities aligned with

vernacular cultural traditions. As Yu Hong notes, “Folk aesthetic culture is essentially locally created and enjoyed by the people. It is largely a culture of the illiterate, dependent and marginal in nature”(14,131).

In contrast, intellectual immigrants, including those from Russia, Japan, and educated military settler or zhiqing groups, constituted a higher cultural and educational stratum. Their aesthetic creations were motivated by “the pursuit of spiritual value and cultural refinement, with an aim of cultivating the mind and elevating the spirit”(15,130). Folk and elite aesthetic cultures differ in their forms and intentions, but under the influence of Russian and Japanese colonial cultures, there were also instances of cultural exchange and integration from the upper to the lower strata.

As scholar Qian Mu observed, “China has historically been receptive to novel Western practices in clothing, cuisine, rituals, art, and craft”(16,194). Consequently, under the dual influence of intellectual migrants and intercultural contact, Northeast China experienced cultural renewal and the expansion of unique expressive traits in its folk art.

3.3Regional Structural Characteristics of Northeast Chinese Folk Art

The regional structural cultural characteristics of Northeast Chinese folk art share similarities with the conventional understanding of regional traits in folk art, but also exhibit distinct features. Following the traditional notion that “people are shaped by their local environment,” the concept of Guandong culture can be used to encapsulate the cultural identity of the entire Northeast region. First, the similar natural and geographical conditions across the region led to convergent modes of production and daily life among different ethnic groups, resulting in a broadly unified regional cultural structure. Second, the establishment of the Later Jin state by Nurhaci, which unified the Northeast under a Manchu-led political and cultural framework, further facilitated ethnic integration across the region. Finally, the material and spiritual culture introduced and shaped by migrants spread throughout the Northeast, accelerating multi-ethnic fusion and enhancing regional cultural cohesion. Together, these factors contributed to the emergence of a distinctive regional culture in Northeast China, giving rise to the unified formation of Northeast folk art’s regional structural cultural characteristics (17,122).

Returning to the concept that “people are shaped by their environment,” some scholars have further subdivided Northeast culture into regional streams, including Baishan culture, Heishui culture, Grassland culture, and Liao-Hai culture (18,4). Uneven provincial geography and historical development have produced distinct cultural variations among Northeast provinces. For instance:

Jilin Province (Baishan culture): The rice-cultivation culture of the Korean ethnic group distinguishes it from other provinces.

Heilongjiang Province (Heishui culture): Russian colonial influences and the Beidahuang settlement culture form unique regional characteristics.

Liaoning Province (Liao-Hai culture): Maritime culture and Japanese colonial influences differentiate it from other provinces.

These examples demonstrate that while Northeast folk art exhibits an overarching Guandong cultural unity, it simultaneously presents distinct regional traits: Baishan culture in Jilin, Heishui culture in Heilongjiang, Grassland culture in Inner Mongolia, and Liao-Hai culture in Liaoning. This duality of unity and differentiation produces a unique pattern of similarity and convergence in aesthetic ideology. Consequently, the regional structural cultural characteristics of Northeast folk art differ from the typical notion of folk art regionality, establishing a distinctive and singular cultural identity for Northeast Chinese folk art.

4.Conclusion

In summary, the aesthetic features of Northeast Chinese folk art—its integration with daily life, bold and unrefined forms, and strong color contrasts—reflect and embody its underlying cultural characteristics. Conversely, the cultural features of Northeast folk art, including cultural heterogeneity, diversity, and regional structural traits, in turn illuminate its aesthetic qualities. The coexistence of diversity and unity in both the aesthetic and cultural features of Northeast folk art reflects the region's rich and multifaceted folk traditions and local particularities.

At the root of these characteristics lies the vitality of migrant cultures. Through their dynamism, creativity, and inclusiveness, migrant cultures have not only enriched the customs and aesthetic ideals of the Northeast, but also generated a distinctive regional folk art system. The cultural connotations embedded in these artistic practices provide multiple perspectives and dimensions for understanding and appreciating the folk art of Northeast China.

References

- 1.Qian,M. (2011). Introduction to Chinese Cultural History. Beijing: Jiuzhou Publishing House.p. 1.
- 2.Chu,K.(1994). The brave Oroqen and the fertile Greater Khingan Mountains. In Liu, Y. (Ed.), Ethnic Art and Aesthetics (pp. 68–69). Xining: Qinghai People's Publishing House.
- 3.Wang,B. (2014). A Study on the Aesthetic Culture of the Oroqen People (Doctoral dissertation). Heilongjiang University, Harbin. p. 170.
- 4.Wang,H.,&Zhao,X. (2022). Functional analysis of the Oroqen roe-deer-hide robe from a craftsmanship perspective. Zhuangshi (Decoration), (3), 117.
- 5.Qiu, P. (1984). The Oroqen People. Beijing: Cultural Relics Press. p. 64.
- 6.Guan,S.(2010).On the Primitive Manchu Paper-Cutting Art. Northern Ethnic Groups, (1), 55.
- 7.Wang,C.,&Wang, J. (2000). Manchu Folk Art. Changchun: Times Literature and Art Publishing House. p. 11.
- 8.Shen,Y.,&Yu, F. (2008). A brief discussion on the influence of folklore on folk art. Journal of Hefei University, (6), 120.
- 9.He,X.(2022).An analysis of the artistic and cultural characteristics of Northeastern folk art. Shandong Art, (6), 77.
- 10.Li,Z.(2017).A Study of Dongfeng Peasant Paintings (Master's thesis). Jilin Normal University, Jilin.

11. Arnheim, R. (1998). *Art and Visual Perception* (Teng, S., & Zhu, J., Trans.). Chengdu: Sichuan People's Publishing House. p.466.
12. Chen, Z., & Wang, X. (1997). A preliminary study on the immigrant cultural form of Northeastern culture and its alienation. *Social Sciences Front*, (6), 196.
13. Zhong, F. (1998). *Introduction to Chinese Folk Culture Studies*. Hangzhou: Zhejiang People's Publishing House. p.168.
14. Yu, H. (2006). *Introduction to Aesthetic Culture*. Beijing: Higher Education Press. p.131.
15. Yu, H. (2006). *Introduction to Aesthetic Culture*. Beijing: Higher Education Press. p.130.
16. Qian, M. (2011). *Introduction to the History of Chinese Culture*, Beijing: Jiuzhou Press, 2011, p.194.
17. Zhang, J., & Yan, H. (2014). The classification and characteristics of Northeastern folk art. *Literary Criticism*, (5), 122.
18. Wang, Y. (2012). An overview of the history and culture of the five major river basins in Northeast China. *Journal of Harbin University*, (1), 4.

RESEARCH ON THE CREATIVE TRANSFORMATION OF AUSPICIOUS PATTERNS IN DIGITAL ANIMATION CHARACTER DESIGN

Wang Zhuo,

International Academy of Arts
Jilin University of Foreign Languages
St. Changchun, Jilin, China

Wang Xiwen,

International Academy of Arts
Jilin University of Foreign Languages
St. Changchun, Jilin, China
Email: 33990659@qq.com

Abstract. *As a unique artistic expression in traditional Chinese culture, auspicious patterns contain rich cultural connotations and aesthetic values, providing creative inspiration for digital animation character design. This paper systematically elaborates on the basic connotations of animation character design, deeply analyzes the modeling characteristics of Chinese auspicious patterns, and explores specific practical methods in animation character design. The research combines representative animations such as "Ne Zha: Birth of the Demon Child", "Jingwei Fills the Sea", and "Dragon Trapped in Changbai Mountains", carrying out from the dual dimensions of artistic expression and technical implementation. Through systematic analysis of the modeling characteristics, cultural semantics of auspicious patterns and their translation mechanisms in character design, this paper provides theoretical support and practical reference for the development of national animation.*

Keywords: *Auspicious patterns; digital animation; character design; creative transformation*

Introduction

Digital animation, as a comprehensive art form integrating multiple disciplines such as fine arts, computer science, film and television narration, and interactive design, achieves its high-quality visual effects through collaborative innovation across various fields. At present, it has entered anew developmental stage characterized by dynamic graphics, real-time rendering, and interactive narrative as its core features. In this technological context, how to organically combine the essence of traditional Chinese culture with modern digital artistic language to create animated character images that possess both national identity and contemporary aesthetic appeal has become a key issue to be solved urgently. As a carrier of traditional Chinese art, auspicious patterns possess both formal beauty and cultural depth in their

modeling language. Exploring an effective path to transform traditional pattern resources into modern animation language aims to provide theoretical basis and practical guidance for constructing a digital animation aesthetic system with Chinese characteristics.

1. Modeling Characteristics and Cultural Semantics of Auspicious Patterns

During the long historical evolution, auspicious patterns have formed a unique modeling system and cultural expression mechanism with distinctive Oriental aesthetic characteristics. Their modeling features and cultural semantics are mainly manifested in the following three aspects:

1.1 Modes of Expression for Image Reconstruction

Traditional auspicious patterns follow the creative principles of "constructing images based on meanings" and "conveying meanings through images," skillfully using image reconstruction to combine different objects in unrealistic ways to form visual symbols with symbolic significance. This creative approach reflects the Chinese way of thinking of "observing objects to obtain images," emphasizing expressing inner meaning through external forms. For example, "Lian Nian You Yu" (abundant every year) combines lotus flowers and carp, using the homophone "lian" (lotus) for "lian" (continuous) and "yu" (carp) for "yu" (abundance), symbolizing abundance year after year and prosperous life. "Wu Fu Peng Shou" (five blessings surrounding longevity) uses five bats surrounding the character for longevity, taking the homophone "fu" (bat) for "fu" (blessing), symbolizing the arrival of five blessings, longevity, and well-being. Such patterns not only possess high aesthetic value but also construct a rich cultural narrative space through semantic associations between objects, becoming a visual medium for people to express their ideals and emotions. This method of image reconstruction provides methodological guidance for digital animation character design, transforming abstract cultural concepts into concrete visual symbols.

1.2 Composition Concept of Scattered Perspective

The concepts of "unity of subject and object" and "harmony between man and nature" in traditional Chinese philosophy have profoundly influenced the compositional logic of patterns. Its use of scattered perspective breaks limitation of single viewpoint in Western linear perspective, allowing the picture to freely organize temporal and spatial relationships according to thematic needs, forming a visual structure with overlapping layers and the interplay of virtual and real elements. This composition method does not pursue the realistic reproduction of the objective world but emphasizes the expression of subjective emotions and the creation of artistic

conception. Through the juxtaposition and superimposition of multiple viewpoints and time-spaces, it enhances the expressive function and decorative effect of the image, reflecting the unique "roving observation" aesthetics and cosmology of Chinese art. In animation character design, this compositional concept can be transformed into a multi-angle, multi-temporal-spatial approach to character representation, allowing character designs to maintain visual consistency across different scenes while showcasing their multifaceted nature.

1.3 Symbolic color system

The traditional Chinese color system is based on the "five colors"—cyan, red, yellow, white, and black—as primary colors, which are closely associated with philosophical concepts such as the Five Elements (wood, fire, earth, metal, water), five directions, and five virtues, forming a highly symbolic color language system. In auspicious patterns, colors not only serve decorative functions but also carry specific cultural meanings and emotional connotations. For example, red symbolizes auspiciousness, celebration, passion, and life; yellow represents imperial power, dignity, and central orthodoxy; cyan signifies vitality, growth, and natural harmony. Additionally, folk art often employs high-purity, high-contrast color schemes to enhance visual tension and emotional expression, such as the symbolic use of colors in Shehuo(folk festival) facial makeup where "red represents loyalty and bravery, black signifies integrity and straightforwardness, and white symbolizes treachery and deceit," reflecting the important role of color in cultural coding and identity identification. This color system provides a rich visual language resource for digital animation character design, enabling color to become a vital medium for conveying character personality, destiny, and emotions.

2.Technological Evolution and Aesthetic Shift of Digital Animation Character

Modeling computer graphics and digital media technology, digital animation character modeling has undergone profound changes in both technical implementation and aesthetic orientation.

2.1 Evolution on the technical level

Digital animation centered on vector graphics technology and streaming control technology, features small file sizes, high image precision, and strong transmission efficiency, making it the mainstream form in the field of network media and interactive entertainment. In terms of production process, digital technology has brought revolutionary breakthroughs: layer operations and non-linear editing significantly improve production efficiency; reusable digital element libraries support

the rapid reuse and adjustment of characters and scenes; character rigging and deformation techniques make character movements more natural and smooth; while the application of advanced graphics technologies such as 3D modeling, UV mapping, normal mapping, and dynamic particle systems provides strong support for the realization of complex character modeling and visual effects. Particularly, innovative technologies that have emerged in recent years, such as real-time rendering technology, physically based rendering (PBR) process, and AI-assisted design, have further expanded the expressive dimensions of character modeling and lowered the technical threshold for artistic creativity.

2.2A Shift in Aesthetic Perspective

In terms of aesthetic paradigms, digital animation has gradually shifted from realistic representation of the objective world to expressive imagery of subjective emotions. Character design is no longer confined to physical realism but instead employs techniques such as exaggeration, deformation, and abstraction to enhance its symbolic and expressive qualities. This aesthetic shift shares a strong intrinsic affinity with the traditional Chinese auspicious pattern design philosophy of "prioritize meaning over form" and "depict the spirit through form." Both approaches emphasize the refinement and reconstruction of formal language to convey deep cultural semantics and emotional values. Contemporary digital animation character design places greater emphasis on constructing cultural identity and evoking emotional resonance, seeking to establish the subjectivity of national aesthetics in the context of globalization. This consensus provides an aesthetic foundation for integrating traditional pattern resources into modern animation design and opens up new creative styles for building digital animation visual styles with national characteristics.

3. Translation Path of Auspicious Patterns in Digital Animation Character Design

Applying auspicious patterns to the design of digital animated characters is not merely a simple appropriation of traditional elements, but rather a systematic translation process that transforms symbols into narratives, static forms into dynamic ones, and craftsmanship into digital technology.

Form and Meaning Integration: From Symbols to Narration

In character design, the application of auspicious patterns should transcend mere decorative functions, evolving from visual symbols to narrative elements. Designers must deeply understand the cultural semantics behind these patterns, transforming them into visual carriers of character personality, destiny, and emotion. For instance, when creating Nezha as a character with "rebellious hero" traits in the

animated film "Ne Zha: Birth of the Demon Child," elements from the Nezha IP such as lotus flowers and flames can be drawn upon. The "lotus incarnation" can symbolize his pure essence and rebirth imagery, while the "wind-fire wheels" can metaphorically represent his restless destiny and spirit of resistance. Through the organic fusion of form and meaning, traditional patterns become part of the character's narrative, enhancing their cultural identity and artistic appeal. This transformation requires designers not only to master the formal characteristics of the patterns but also to understand their cultural context and symbolic significance, enabling the creative transformation of traditional culture in contemporary narratives.

3.1 Dynamic Expression: From Static to Interactive

Digital technology infuses traditional auspicious patterns with dynamic vitality. Through techniques such as character rigging, shape tweening, and particle systems, the elements of patterns can be realized with dynamic and interactive expressions. For example, allowing the interlocking branch patterns on character costumes to flow naturally with movements, creating rotating light effects from the key patterns on headdresses during spellcasting, and presenting spreading forms of cloud patterns on weapons during attacks. This dynamic expression not only enhances the visual representation of characters but also allows traditional patterns to radiate new artistic charm in modern contexts, meeting the aesthetic needs of contemporary audiences for visual impact and immersive experiences. The key to dynamic translation lies in grasping the movement logic and rhythm of traditional patterns, ensuring their dynamic expressions conform to physical laws while embodying the unique vitality and spirit characteristic of Chinese culture.

3.2 Technical Implementation: From Modeling to Rendering

In modern animation production process, the systematic integration of auspicious patterns requires full-process technical support. During the modeling phase, digital sculpting software like ZBrush and Blender can be used to abstractly and transformatively integrate traditional patterns into character body shapes, hairstyles, clothing, and prop designs. In the texturing phase, techniques such as normal maps, displacement maps, and PBR materials are employed to enhance the textural details and three-dimensional effects of the patterns. During the rendering phase, real-time rendering engines and lighting systems enable color variations and dynamic responses of patterns under different lighting conditions, further enhancing the visual realism and artistic expressiveness of the characters. The technical challenge lies in maintaining the unique charm and warmth of traditional painting within the digital environment, which requires designers to have a deep understanding of traditional artistic expressions and master the characteristics of digital tools.

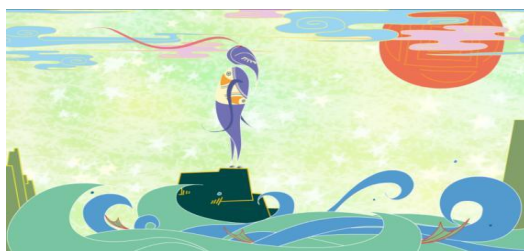
4. Case Study: Design and Practice Analysis of "Nezha," "Jingwei Fills the Sea," and "Dragon Trapped in Changbai Mountains"

4.1 "Ne Zha: Birth of the Demon Child": A Modern Expression of Form and Meaning Transformation

In the animation, the character design of Nezha successfully achieves a modern reinterpretation of traditional auspicious patterns. His depiction with bare body, light skin, lotus leaves as clothing, and lotus blossoms as ornaments not only preserves the traditional "lotus incarnation" prototype but also, through digital modeling and material rendering, endows it with a visual texture more aligned with contemporary aesthetics. The design of the Wind Fire Wheels and Cosmic Rings incorporates flame patterns and meander patterns enhanced by particle effects and dynamic lighting to create strong visual recognition. Additionally, the character's facial features, including sword-like brows and star-like eyes, draw elements from traditional opera facial makeup, highlighting his heroic and resolute spirit, achieving a high unity of form and meaning. This animation demonstrates that the contemporary expression of traditional auspicious patterns requires a transformation of discourse that aligns with modern aesthetics while preserving the cultural core.

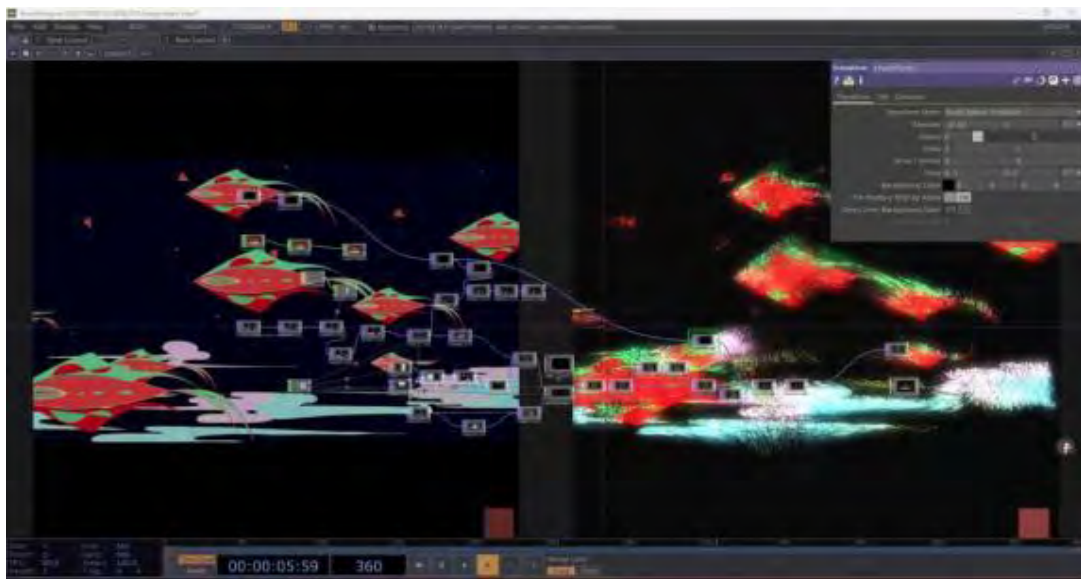
4.2 "Jingwei Fills the Sea": The Deep Construction of Pictorial Narrative

In the original animation "Jingwei Fills the Sea," the character and scene design, has carried out systematic and narrative-based innovative application of traditional auspicious patterns (as shown in Figure 4-1). The feathered wings and chest armor of the Jingwei character incorporate fish patterns derived from Yangshao painted pottery. Through streamlined structures and the color contrast of lapis lazuli blue and red copper, they not only symbolize the cycle of life of transformation from fish to bird but also enhance the character's mysterious attributes and spiritual will. The sun meander patterns used in the headdress and weapons, with their radial composition and golden primary tones, echo the narrative core of "vowing to fill the East Sea." When divine power is activated, these patterns present a dynamic rotating effect, achieving the "visual activation" of traditional patterns.

(Figure 4-1) "Jingwei Fills the Sea" Animated Character Design of Jingwei

In terms of scene design, the production team abandoned realistic approaches and instead used "grain patterns" and "whirlpool patterns" from Warring States period jade as basic graphics (as shown in Figure 4-2), generating a "resentment sea" texture with a sense of engulfment through digital fractal technology. The cloud patterns draw inspiration from the swirling cloud designs on Shang and Zhou dynasty bronzes, creating a "divine realm cloud atmosphere" through a spiraling ascending structure. Through the comprehensive application of normal maps, displacement maps, and particle systems, they achieved the visual metaphor of "patterns being waves, waves being curses," making traditional patterns important elements that drive the narrative and enhance the atmosphere. This animation demonstrates a methodology for elevating traditional patterns from decorative elements to a narrative language.

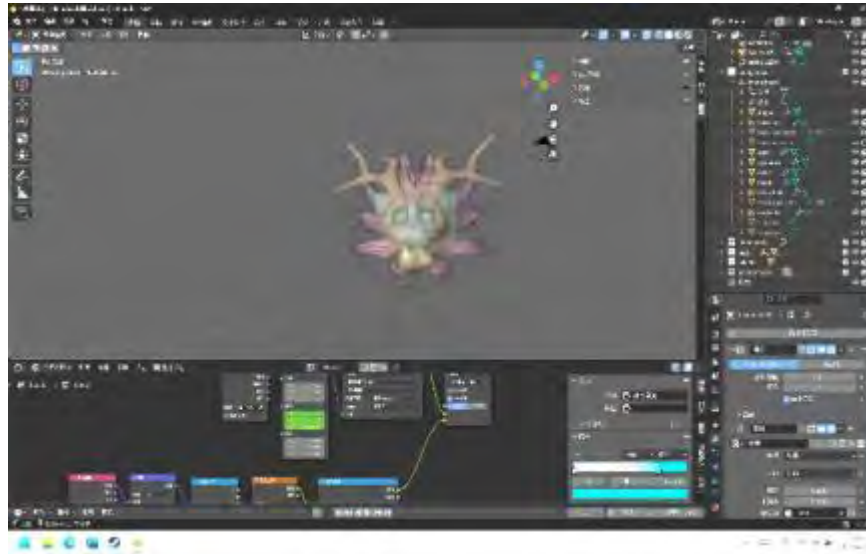

(Figure 4-2) "Jingwei Fills the Sea" Animation Scene Design

4.3 "Dragon Trapped in Changbai Mountains": Technical Translation of Auspicious Patterns in the Context of Ink Wash Painting

"Dragon Trapped in Changbai Mountains" original animation uses the Manchu dragon-locking legend as its narrative blueprint, combining Chinese ink wash style with three-dimensional digital technology (as shown in Figure 4-3), achieving innovative application of auspicious patterns in ethnic-themed animation. In terms of character design, the overall color tone features gray-black ink hues, with cyan and black as base colors to construct the melancholic atmosphere of Changbai Mountains. The two dragons in the image spiral toward each other (as shown in Figure 4-4), with flowing ink lines outlining the dynamic postures of dragon heads, whiskers, and claws. The dragon body is structured with "coiled dragon patterns" and "scrolling grass patterns," while dragon scales are embellished with gold and red, symbolizing

the indomitable will to live even when trapped. The overall composition forms an "S" spiral, echoing the "clouds ascend to heaven" layout in traditional auspicious patterns, symbolizing the cyclical flow of celestial and terrestrial energies.

(Figure 4-3) "Dragon Trapped in Changbai Mountains" Animation Blender Character Modeling Scene Modeling

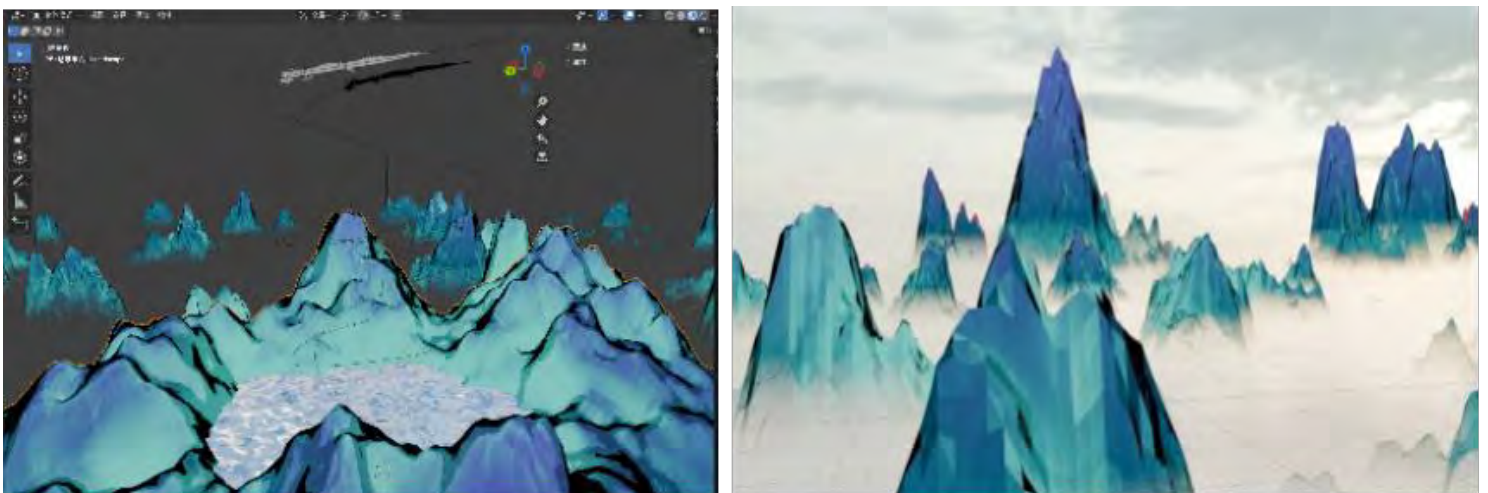
(Figure 4-4) "Dragon Trapped in Changbai Mountains" Animated Dragon Character Design

Through Blender software for 3D modeling, while maintaining the traditional winding form of the dragon body, combined with the changes between virtual and real ink brushstrokes, the character is endowed with both mysterious and majestic visual qualities. In terms of specific technical implementation, the project team utilized Blender's displacement modifier to generate random mountain models, simulating the free brushstrokes of mountain stones in ink paintings; and through material node editing, constructed a transparent BSDF system based on black and

white masks, achieving a gradual transition effect from solid to transparent for the mountains, precisely recreating the artistic conception of "mountain colors in mist" in ink paintings. This technical solution successfully transforms the "brush and ink charm" of traditional Chinese painting into programmable graphic algorithms, opening up new paths for the digital expression of ink painting styles.

In terms of color design, the work follows the symbolic logic of the traditional five-color system, using cyan and black as the main colors to express the deep mystery of Changbai Mountain, while adding touches of vermilion and gold to the dragon scales and divine trees to symbolize divine power and life. For example, in the key scene of "the divine tree blooming", through the combination of Procreate hand-painted textures and AE particle effects, the dynamic presentation of the splash-ink technique in 3D space is realized, strengthening the theme expression of "all things have spirits". This color treatment not only maintains the elegant charm of ink paintings but also enhances the visual impact through digital technology.

Additionally, the animation innovatively combines traditional "cloud patterns" and "water patterns" with modern graphic technology in scene construction. For example, the creation of the Tianchi water surface abandons traditional realistic approaches, instead drawing inspiration from the "grain pattern" of jade and the "whirlpool pattern" of bronze vessels. Through Blender's fluid simulation and fractal algorithms, it generates dynamic textures with a rhythmic quality, which not only embodies the cultural imagery of "where water is deep, dragons dwell" but also aligns with the aesthetic pursuit of ink animation to capture the "spirit rather than the form" of objects (as shown in Figure 4-5). This technical approach of transforming the compositional principles of auspicious patterns into digital algorithm logic provides an important reference for the contemporary application of traditional patterns.

(Figure 4-5) "Dragon Trapped in Changbai Mountains" Animation Scene Design

The technical breakthrough of the original animation "Dragon Trapped in Changbai Mountains" lies in establishing a bridge between traditional ink wash aesthetics and digital animation techniques. Through algorithms that simulate hand-drawn textures and procedural generation to achieve dynamic expression of ink wash artistic conception, it provides a replicable technical paradigm for innovation in ethnic-themed animation.

5. Conclusion and Outlook

As cultural heritage of the Chinese nation, the modeling language, philosophical concepts, and aesthetic values of traditional auspicious patterns provide rich creative resources and cultural foundations for contemporary animation character design. Through systematic translation across three levels—form-meaning integration, dynamic expression, and technical implementation—traditional patterns can be revitalized in the context of modern animation, helping to establish a digital animation aesthetic system with Chinese characteristics. The analysis of multiple animations shows that successful translation requires a balance between cultural understanding, artistic innovation, and technical implementation. It is necessary to not only deeply grasp the cultural semantics of traditional patterns but also skillfully utilize contemporary digital technology for creative expression. At the same time, interdisciplinary cooperation should be strengthened, digital resource libraries of traditional patterns should be established, and specialized tool chains should be developed to lower the threshold of creation, enabling more creators to participate in this culturally significant innovative practice. Only in this way can we build a digital animation aesthetic system with distinct Chinese characteristics in the context of globalization, contributing Eastern wisdom and Chinese style to the world of animation art.

References

- [1] Wang Kaibing, Chen Yulian. The Influence of National Art Forms on Animation Character Modeling[J]. National Art Research, 2011, 24(3).
- [2] Wan Jiang. Utilization of Traditional Modeling Resources in Digital Animation Design[J]. Sichuan Drama, 2010(1).
- [3] Zhang Xiaolan. Application of Traditional Auspicious Patterns in Animation Modeling[J]. Theoretical Research · Design, 2013.
- [4] Yin Baoying. Research on the Application of Traditional Chinese Colors in Modern Design[J]. Art Panorama, 2022(5).
- [5] Wang Shouzhi. History of Modern World Design[M]. Beijing: China Youth

Press, 2002.

[6] Han Yushan. A Discussion on the Application of Chinese Ink Painting in 3D Animation Design[J]. Jingu Wenchuang, 2021(22).

[7] Guo Liu. Technical Implementation of Three-dimensional Ink Wash Animation for Xu Beihong's Painting Style[D]. Beijing Institute of Graphic Communication, 2023.

[8] Xie Chunfeng. Research on the Inheritance and Innovative Application Forms of Manchu Shaman Cultural Elements in Decorative Design[J]. Art Panorama, 2019(5).

[9] Qiu Yujia, Zhao Mingyu, Li Siqu*. Exploration of Digital Innovation Design of Manchu Lotus Pattern Based on Touch Designer Software Application[J]. Screen Printing Industry, 2025(10).

[10] Feng Tingting; Kou-Kuang Fan. A brief analysis of Chinese and Western cultural differences in animated films featuring Chinese elements [C].International Conference on Advanced Materials for Science and Engineering. 2016.

[11] Ploetzner Rolf, Berney Sandra, Betrancourt Mireille. A review of learning demands in instructional animations: The educational effectiveness of animations unfolds if the features of change need to be learned[J]. Journal of Computer Assisted Learning, 2020, 36(6): 838-860.

Living Oral Epics: A Comparative Study of the Oroqen "Jianda Wen" and Ewenki "Zhan Dala Ga" Folk Songs

Yang Mingyu (Lecturer)

School of International Art, Jilin
International Studies University,
Changchun, Jilin, China.
Email:875698736@qq.com

Abstract. *Against the backdrop of accelerating globalization, the preservation and transmission of the unique cultural and spiritual wealth of various ethnic groups have become a central concern for the international community, particularly for nations with profound oral traditions such as Uzbekistan. This paper investigates the traditional folk songs of two cognate hunting peoples in northern China—the Oroqen and the Ewenki—known as "Jianda Wen" and "Zhan Dala Ga," respectively. This study reframes them not merely as musical art forms, but as "living oral epics" that embody their historical memory, social norms, cosmology, and collective emotions. Through an in-depth comparison of the musical forms and lyrical texts of these songs, the paper aims to reveal their intrinsic value as cultural heritage and to explore their pivotal role in recording history, transmitting knowledge, and maintaining identity within a pre-literate society. The findings indicate that the homology and divergence in their music, coupled with the profound yet unadorned philosophies regarding humanity, nature, and social ethics embedded in their lyrics, together constitute a precious specimen of Northeast Asian forest culture. Finally, addressing their current endangerment, the paper proposes conservation strategies that seek to reconcile ethnic and universal values. It advocates for strengthening international, cross-regional, and inter-ethnic cooperation to jointly study and protect these endangered oral epic traditions, with the aim of contributing a unique Eastern perspective to global folklore studies and heritage preservation.*

Keywords: Oroqen; Ewenki; Folk Songs; Comparative Study

1.Introduction

The history of human civilization is not only engraved on stone tablets and scrolls but is also sung in the ballads and epics passed down through generations. For those ethnic groups who historically lacked a native written language, oral tradition is not merely a crystallization of artistic creation but the very lifeline of their national spirit, historical memory, and cultural identity. Just as the great Central Asian epic *Alpamysh* carries the heroism and national history of the Uzbek people, in the vast forests of northern China, the songs of the Oroqen and Ewenki peoples play the role of "living epics," chronicling their millennia-long coexistence with the forest. As members of the Manchu-Tungusic branch of the Altaic language family, the Oroqen and Ewenki share a common origin from the ancient Shilei tribes. They have long shared similar hunting-based modes of production, Shamanistic beliefs, and a profound reverence for nature. Their folk songs, called "Jianda Wen" in Oroqen and

"Zhan Dala Ga" in Ewenki—both meaning "mountain songs" or "tunes"—are the core of their musical culture.

However, the connotations of these seemingly short and improvisational songs far exceed the scope of mere "tunes." They are "textbooks" for recording hunting experiences, "codes" for regulating tribal ethics, "poems" for expressing love and hate, and "secret languages" for communicating with spirits. By examining these folk songs as a whole, we see a grand narrative composed of countless fragments, telling the story of the survival and spiritual world of these forest peoples. The folklore conference held in Uzbekistan, with its aims of "protecting the cultural and spiritual wealth of the people, developing national folk art, and reconciling national and universal values," and its special emphasis on "studying various versions of epic texts" and "strengthening international cooperation," provides an excellent theoretical perspective for this research. Through a comparison of "Jianda Wen" and "Zhan Dala Ga," this study aims to reveal their essence as "living oral epics," to clarify how their musical language and lyrical content jointly construct a national cultural world, and, on this basis, to explore how to draw upon international experience to build adaptive conservation strategies in the context of globalization. Through this research, this paper not only attempts to complete a scholarly comparison of two specific types of folk songs but also hopes to demonstrate the universal significance of oral tradition as human intangible cultural heritage and to build a bridge for dialogue between the cultures of northern Chinese ethnic minorities and the oral traditions of Central Asia and the world.

1. The Cultural Soil for Oral Epics: Origins, Ecology, and Society

The birth of any epic is inseparable from its specific historical and geographical environment. The reason why the folk songs of the Oroqen and Ewenki could become carriers of their national spirit is rooted in their common origins, unique living environment, and the cultural characteristics shaped by them. In historical documents, the Oroqen, Ewenki, and Daur were long collectively known as the "Solon Tribe." Before the Qing Dynasty, they lived together in the vast forests and snowfields of Northeast China and Siberia. "Oroqen" means "people of the mountain ridges," while "Ewenki" means "people living in the great mountain forests"; their very names are deeply imprinted with the mark of the forest. They lived by hunting and gathering for generations, and the core features of their culture were formed in this environment. A key feature is the orality of their culture. Due to the long-term absence of a native written language, all history, knowledge, technology, and norms relied on oral transmission. Songs, myths, and legends were the most stable, emotionally rich, and easily memorable and transmissible carriers. Elders would sing "Mosukun" (an Oroqen storytelling art) or "Zhan Dala Ga" to pass on hunting skills, methods of navigation, and ancient tribal rules to the younger generation. Thus, folk songs functionally transcended entertainment to become a cornerstone for maintaining social operation and cultural inheritance. Complementing this is an animistic view of nature. In their world, mountains have mountain gods (Bainacha), fire has a fire god (Wotou Barukan), and animals, like humans, possess souls. Hunters never hunted to extinction and held respect and apology for their prey, believing they were

"borrowing" life from nature. This concept is profoundly reflected in their folk songs, where themes of praising nature and revering living beings are abundant, forming the philosophical basis for the relationship between humanity and nature in their epic narrative.

Furthermore, similar languages and social structures provided fertile ground for the flourishing of folk songs. The Oroqen and Ewenki languages both belong to the Manchu-Tungusic branch of the Altaic language family. The high degree of linguistic similarity resulted in convergent ways of thinking and expression. Both are typical agglutinative languages, where words express complex grammatical relationships by adding different suffixes. This endows their speech with rich intonation and a continuous, melodious flow, providing a natural linguistic basis for the fluency and delicacy of their folk songs. Socially, the traditional "Ulileng" (communal clan) system emphasized collective cooperation and equal distribution. Prey was not private property but belonged to the entire collective and was preferentially distributed to the elderly, women, and children. The lyrics of the song "The Prey is Shared by All, Widows Get Their Share"—"The prey is shared with everyone; the elderly and widows get their share"—is a direct reflection of this ancient ethic. This close-knit community relationship and simple spirit of communism are the social roots of the themes of friendship, mutual aid, and unity that fill their folk songs. In summary, their common origins, unique natural environment, pre-literate social state, animistic beliefs, and collectivist social ethics together constitute the profound cultural soil that nurtured the two oral epics of "Jianda Wen" and "Zhan Dala Ga."

2. The World within the Lyrics: A Textual Interpretation as a Living Oral Epic

If grand heroic epics construct a nation's historical panorama through macro-narratives, then "Jianda Wen" and "Zhan Dala Ga" piece together an encyclopedia of their people through countless vivid "micro-narratives." Their epic nature is first manifested in the panoramic recording of production and life. Hunting songs are the most central and abundant theme in both traditions. They are not only expressions of joy over a successful hunt but also practical manuals of hunting knowledge. For example, the lyrics of the Oroqen "Hunting Song"—"We hunted roe deer and shot stag, and also the moose, the 'sixiang' beast... The remaining prey we trade for grain, and leave **the** hides to trade for salt"—not only list the main hunting targets but also reveal the primitive exchange economy of "bartering prey for goods." Ewenki hunting songs similarly depict the vital role of reindeer in hunting, showcasing the wisdom of human-animal cooperation. As some Ewenki tribes transitioned to farming and animal husbandry, new themes emerged in their folk songs, such as "The Golden Yalu River" and "Pastoral Song," faithfully recording the changes in their modes of production. It can be said that these songs are like an oral "almanac" and "gazetteer of life."

Secondly, the texts of these folk songs are a concentrated embodiment of their beliefs and values, composing a symphony of the harmonious relationship between humans, gods, and nature. Praise songs represent the spiritual peak of the repertoire, and the objects of their praise constitute the core of their value system. The praise of

nature is expressed to the extreme in the Oroqen folk song "What is Most Beautiful." Through a series of questions and metaphors, it defines "beauty" as the natural harmony where all things find their proper place. This is not just an aesthetic expression but a national interpretation of the universal value of the "unity of man and nature." The Ewenki people likewise sing of their homeland's mountains and rivers, as in "Ode to Mohertu," elevating their love for the land to the level of faith. Praise for heroes and ancestors serves to set examples and educate future generations. The Oroqen call outstanding hunters "Morgen," and songs praising the "Morgen" are eulogies to qualities such as courage, wisdom, and generosity. These praise songs collectively build a sacred spiritual world, at the core of which are reverence for nature, respect for life, and loyalty to the community.

Finally, the lyrical texts also profoundly depict common human emotions and complex social relationships, elevating individual life experiences into a collective resonance. Emotional folk songs, especially love songs, are the most numerous. Though they appear to be personal expressions of emotion, they deeply reflect the social structures and ethical norms of their time. Under the influence of feudal ethics, both traditions feature numerous works protesting arranged marriages and pursuing free love. The lament in the Ewenki song "No One Can Separate Those in Love"—"The first time my hairstyle changed from when I was a maiden, my tears of sorrow soaked the front of my dress"—is a heart-wrenching accusation against non-consensual marriage. The Oroqen folk songs even include witty pieces like "I've Ridden Away on My Horse," where a wife "elopes," showcasing the awakening of female self-awareness and the open-minded aspect of the national character. Through a comparison of their lyrical texts, we can see that although "Jianda Wen" and "Zhan Dala Ga" have different thematic focuses, their essential function as "oral epics" is identical. In rhyming form, they systematically record the material and spiritual life of their people, becoming a vivid, lively, and emotionally warm "ethnography."

3.The Musical Language of the Forest Epic: The Fusion of Form and Content

The charm of an epic lies not only in its narrative content but also in its unique form of recitation. Music, as the wings of "Jianda Wen" and "Zhan Dala Ga," with its structure, melody, and rhythm, is not an accessory to the content but, together with the lyrics, shapes the soul of the epic, profoundly reflecting the nation's aesthetic psychology and living environment. Structurally, both "Jianda Wen" and "Zhan Dala Ga" are dominated by strophic form with a single repeating section, where the same melody is used to sing different verses. This seemingly simple structure is precisely the optimal form for the transmission and performance of oral epics. A fixed melodic framework acts like a "mold," greatly reducing the difficulty of memorization and allowing the songs to be widely disseminated without musical scores. At the same time, singers can improvise lyrics on the familiar melody according to the situation and their feelings, keeping the folk songs perpetually alive and able to absorb new content and record new events—this is the very "living" aspect of the "living epic." The repetition, imitation, and call-and-response between musical phrases create an

auditory effect of "chanting" and "aria," enhancing their narrative and lyrical characteristics.

If structure is the skeleton of the epic, then melody and rhythm are its flesh and blood, both deeply marked by the Greater Khingan Mountains forest. Both folk song traditions are primarily based on the pentatonic scale, emphasizing the skeletal role of fourth and fifth intervals, which reflects their common aesthetic origin. However, in their melodic contours, the two present distinct individualities. The melodies of Oroqen "Jianda Wen" have wider fluctuations, often with large leaps of a sixth or more. They are high-pitched and resonant, like the calls of a hunter echoing in a valley, needing to penetrate the dense forest, possessing a sense of openness and rugged power. In contrast, the melodies of Ewenki "Zhan Dala Ga" are relatively delicate and gentle, mostly moving stepwise or with small leaps within a narrow range. The lines are softer and more continuous, like the murmuring of a forest stream, perhaps related to the more introverted and serene state of mind formed after some tribes shifted to agriculture and pastoralism.

Rhythmic differences are equally significant and are closely linked to linguistic features and the tempo of life. The rhythmic patterns of both traditions have a strong dynamic feel, inseparable from collective singing and dancing around a bonfire. However, influenced by language accent habits, Oroqen language stress is on the initial syllable, so its folk songs often feature dotted rhythms at the beginning of the bar, creating a forward-driving, decisive, and powerful pulse. In contrast, some Ewenki dialects have a stress pattern of light-then-heavy, and their folk songs correspondingly feature dotted rhythms at the end of the bar, making them sound more lilting and lyrical. Additionally, vocables (non-lexical syllables) play a crucial role in both traditions. They not only fill out the melody and unify rhymes but also functionally serve as instrumental interludes, mood enhancers, and aids for improvisational thought. A comparison of their musical forms reveals that the musical language of "Jianda Wen" and "Zhan Dala Ga" is not an isolated aesthetic choice but a comprehensive reflection of their linguistic characteristics, living environment, and collective character. The "masculine" vigor of Oroqen music and the "feminine" gentleness of Ewenki music provide the most fitting "soundtrack" for the epic content they carry, achieving a high degree of unity between form and content.

4.Challenges to Transmission and the Path Forward: From Local Practice to International Cooperation

Although "Jianda Wen" and "Zhan Dala Ga" contain rich cultural and spiritual wealth, they face an unprecedented crisis of survival and transmission under the sweep of modernization. This crisis first stems from the loss of their cultural ecosystem. Since the settlement programs of the 1950s, the traditional hunting lifestyle has largely disintegrated. The primeval forest environment, collective labor scenes, and social functions upon which the folk songs depended have gradually disappeared, causing them to lose their most fundamental cultural context. This is followed by a break in the chain of transmission. The mode of oral transmission appears particularly fragile against the impact of the modern education system and mass media. The older generation of bearers is passing away, while the younger

generation's interest in their native language and traditional music is waning, leading to a severe situation where "the songs die with the people." At the same time, with deeper contact with the outside world, the attrition of their native languages and the dominance of popular culture have further marginalized these pristine and unadorned folk songs.

In response to this crisis, the Chinese government and local communities have taken a series of protective measures, such as listing relevant traditional festivals in the national intangible cultural heritage directory and showcasing folk songs during these festivals, as well as organizing training classes taught by heritage bearers. These "local practices" provide a basic guarantee for the survival of the folk songs, but sustainable transmission requires a broader vision and more diverse pathways. First, national music culture should be systematically integrated into local primary and secondary school curricula and art courses, not just teaching the songs but also telling the history, myths, and values behind them to cultivate cultural identity in the younger generation from an early age. Second, musicians can be encouraged to creatively transform and innovatively develop these traditions by combining the musical elements of "Jianda Wen" and "Zhan Dala Ga" with modern musical idioms, while respecting their traditional core. This could lead to the creation of "new folk songs" that retain their ethnic flavor while appealing to contemporary aesthetics, thereby expanding their audience.

A more urgent and promising direction lies in digital preservation and international cooperation. Conducting comprehensive and scientific rescue-style documentation of the performances of living bearers using modern technology—building a multimedia digital archive that includes audio, video, musical scores, multilingual translations, and in-depth interviews—is a fundamental step in preserving this heritage for posterity. On this basis, strengthening international cooperation is particularly important. The Ewenki are a transnational ethnic group spanning China, Russia, and Mongolia, and their music presents an interesting phenomenon of "divergence from a common source" in different countries. Conducting cross-border comparative research with scholars from Russia and Mongolia fully aligns with the conference's goals of "strengthening international cooperation" and "studying different versions of epics." Furthermore, the study of Oroqen and Ewenki folk songs should be placed within the grander research frameworks of the "Altaic cultural sphere" and even global Shamanic and hunting cultures. Academic exchanges and joint performances with ethnic groups in Central Asia, Siberia, and other regions with similar oral traditions would allow their unique global significance to be highlighted in the dialogue between "ethnic values" and "universal values."

5. Conclusion

The Oroqen "Jianda Wen" and the Ewenki "Zhan Dala Ga" are two cultural gems embedded in the forests of northern China. They are not only beautiful melodies but also the "oral chronicles" and "spiritual totems" of two ancient peoples. Through comparative study, we see that on the foundation of a common cultural DNA, they have developed distinct yet related artistic styles due to their unique historical

experiences and life trajectories. The "Jianda Wen" is soaring and direct, like a hawk piercing the sky; the "Zhan Dala Ga" is melodious and delicate, like a forest spring washing over stones. Together, they form a profound tribute to forest civilization. Viewing them as "living oral epics" is not only an accurate positioning of their cultural value but also provides a new theoretical perspective for their protection and transmission. It reminds us that protecting these folk songs is, in fact, about systematically maintaining the cultural ecosystem they depend on and deeply excavating the spiritual wealth they carry.

In a world where cultural diversity is increasingly threatened, the songs of the Oroqen and Ewenki remind us that every endangered culture is an indispensable part of the human gene pool. We hope that through international academic platforms like this conference, more people will hear the echoes from the distant forests. We hope to work together through digital preservation, cross-cultural dialogue, and creative transformation, to allow this "living epic" to continue to be sung, understood, and transmitted in the new era. May the ancient wisdom of harmonious coexistence between humanity and nature that it contains provide valuable spiritual nourishment for the construction of a community with a shared future for mankind.

References

1. Heilongjiang Provincial Gazetteer Compilation Committee. (1998). Heilongjiang Shengzhi: Minzuzhi [Heilongjiang Provincial Gazetteer: Ethnography Volume]. Heilongjiang People's Publishing House.
2. Chaoke, D. O. (1995). Ewenke yu yanjiu [A Study of the Ewenki Language]. Ethnic Publishing House.
3. Du, Y. (2002). Zhongguo shaoshu minzu yinyue gaishu [An Overview of Chinese Ethnic Minority Music]. Shanghai Conservatory of Music Press.
4. Bai, Y., & Bao, X. (2005). Elunchun zu minge xuan [A Selection of Oroqen Folk Songs]. Heilongjiang People's Publishing House.
5. Li, M. (2003). Ewenke minge 100 shou [100 Ewenki Folk Songs]. Yuanfang Publishing House.

Journal Articles

6. Liu, G. (2008). Ewenke zu shaman yinyue [Ewenki Shamanic Music]. Yuefu Xincheng (Journal of Shenyang Conservatory of Music), (1).
7. Bao, W., Tang, X., & Wang, B. (2023). Dawo'er, Elunchun, Ewenke, Hezhe zu chuantong gewu yishu bijiao yanjiu [A Comparative Study on the Traditional Song and Dance Arts of the Daur, Oroqen, Ewenki, and Hezhen Peoples]. Zhongguo Wudaoxue [Chinese Dance Studies], (2).
8. Liu, J., & Shang, L. (2023). Elunchun zu de yinyue wenhua xingtai fenxi [An Analysis of the Musical-Cultural Morphology of the Oroqen People]. Dangdai Yinyue [Contemporary Music], (9).
9. Qin, W., & Mou, C. (2022). Heilongjiang shaoshu minzu yinyue chuancheng yanjiu [A Study on the Inheritance of Ethnic Minority Music in Heilongjiang]. Dangdai Yinyue [Contemporary Music], (4).

Research on the Innovative Application of Su Embroidery Art in UI Design

Yang Yuan., Wang Zhuo

(Associate Professor).

Affiliation:

Jilin International Studies

University, Changchun, China.

Abstract. *As a traditional handicraft with profound cultural accumulation, Su Embroidery is confronted with such predicaments as long production cycle, high cost, homogeneous market demand, and in craft inheritance. From the perspective of UI design, this paper discusses the importance of digital technology in the protection and dissemination of intangible cultural heritage, as well as the role of digital art in promoting the development of cultural industry and the dissemination of cultural values. It aims to help Su Embroidery transform from a "museum heritage" to a "contemporary cultural symbol" and promote its sustainable development in the new era.*

Keywords: *Su Embroidery Art; Digital Protection; Application Strategy; Cultural Inheritance*

Introduction

Originating from the area around Suzhou, Su Embroidery is one of the representative traditional handicrafts in the Taihu Lake Basin and bears profound cultural connotations. Against the backdrop of the rapid development of contemporary science and technology, the protection and inheritance of Su Embroidery need to seek breakthroughs with the help of digital technology and strive to establish a long-term protection mechanism. This paper focuses on the integration of Su Embroidery art and UI design, exploring how to reconstruct the expression mode and communication boundary of Su Embroidery through UI technology, expand its application scenarios and enhance its international popularity. It is expected that the digitalization process of Su Embroidery will not only become a key path for the living protection of intangible cultural heritage but also open up new market spaces for it, enabling this millennium-old craft to radiate new vitality.

1. Overview of Traditional Su Embroidery

1.1 Historical Origin of Su Embroidery

The earliest record of Su Embroidery can be found in **Shuo Yuan** (Garden of Sayings) written by Liu Xiang in the Eastern Han Dynasty. It mentions that "Duke Ping of Jin sent Shu Xiang on a diplomatic mission to the State of Wu. The people of Wu met him by boat, with five hundred men on the left and five hundred on the right. Some were wearing embroidered clothes and leopard fur, while others were in brocade clothes and fox fur." This shows that as early as 2,000 years ago, during the Spring and Autumn Period, embroidery had already appeared in the daily costumes of the upper class. Around 220 BC, in the Qin and Han Dynasties, the embroidery craft in the Suzhou area became mature. In the Tang and Song Dynasties, Su

Embroidery gradually became an exclusive craft for the royal court and nobles, widely used in making costumes, tapestries, etc. By the Ming and Qing Dynasties, the craftsmanship of Su Embroidery became increasingly exquisite and gradually developed into a representative of folk art.

1.2 Cultural Connotation of Su Embroidery

Su Embroidery is a local cultural product formed in a specific environment, and its development and changes reflect the material life, production, economy and living standards of Suzhou in the past [1]. The pattern design of Su Embroidery often conveys good wishes through symbols, metaphors, homophones and other techniques, reflecting the ancient Chinese cultural tradition of "using objects to express aspirations". With needles as brushes and threads as ink, Su Embroidery integrates the worship of nature, ethical concepts and philosophical thoughts into the daily life of the working people. It not only carries the people's aspirations for a better life but also embodies the artistic ideals of the literati class. In modern times, Su Embroidery has been presented as a national gift to foreign guests on many occasions, which not only demonstrates the Chinese aesthetic spirit on the international stage but also becomes an important carrier for the output of China's cultural soft power. Therefore, Su Embroidery is not only an intangible cultural heritage craft but also a cultural gene that conveys Oriental aesthetics.

1.3 Craft Characteristics of Su Embroidery

The craft of Su Embroidery is mainly manifested in a series of processes using different stitching methods and embroidery threads, thus forming various styles, patterns and unique character symbols [2]. Different stitching methods can present different three-dimensional effects, thereby greatly enhancing the artistic expressiveness of embroidery [3]. Common stitching methods of Su Embroidery include flat stitch, random stitch, seed stitch, etc. The flat stitch, the most basic stitching method of Su Embroidery, forms the outline of patterns with short parallel straight lines. The lines are even and dense, suitable for outlining flowers and birds, and can show light and shadow by adjusting the direction of the thread, such as the curly layers of petals. The traditional color matching system of Su Embroidery follows the theory of the five elements and five colors: based on the five basic colors of cyan, red, yellow, white and black, 216 transitional colors are derived from 28 basic colors. Nowadays, Su Embroidery has made bold breakthroughs in color matching, emphasizing the principle of optical color mixing: visual harmony is produced by arranging different colored threads side by side, for example, blue and yellow threads are interwoven to show the reflection of green leaves. This not only reflects the exquisite craftsmanship of the ancient people but also shows that contemporary craftsmen are inheriting this millennium-old craft for a longer time through interdisciplinary research.

1.4 Contemporary Situation of Su Embroidery

The development of modern society pays more attention to the functionality of products. If handicrafts are combined with modern technology, various problems in daily life can be solved or improved, and this orientation will bring huge development space for modern Su Embroidery [4]. However, at present, Su Embroidery products

have low popularity abroad, insufficient innovation and high prices, making it difficult to attract the attention of young people and turn them into target audiences.

With the rise of the "Guochao" (national trend) trend, Su Embroidery may enter the public view again. Su Embroidery art may be applied in more modern trend-related fields, and its commercial market can be further expanded. In addition, with the development of the Internet e-commerce industry, many Su Embroidery enterprises have carried out brand marketing through e-commerce platforms and social media, launching cultural and creative products, limited-edition customized products, etc., which have increased the added value and market attractiveness of the products.

2. Research on Existing Market Application Cases of Su Embroidery Art Digitalization

In 2021, the Suzhou Municipal Bureau of Culture, Radio, Television and Tourism, in collaboration with Tencent's mobile game *Honor of Kings*, launched the Qixi Festival game skin "Wang Zhaojun - Qiqiao Embroidery Love" which integrates national-level intangible cultural heritage. This skin skillfully incorporates national-level intangible cultural heritage Su Embroidery, becoming a new exploration and practice of traditional Su Embroidery in the digital market. The morning glory pattern on Wang Zhaojun's skirt in the game is presented through the intangible cultural heritage Su Embroidery technique, allowing players to intuitively feel its exquisite and delicate artistic characteristics. During the game interaction, players can see special effects such as colorful needles and threads swirling and scattering, and morning glories leaping out of the embroidery surface. Especially in her third skill, the embroidery needles spiral downward, echoing the blooming morning glories, and both fully demonstrate the dynamic beauty of embroidery. These ingenuities not only conform to the setting of the game character but also reflect the cultural characteristics of Su Embroidery, enabling players to have a deeper understanding of Su Embroidery during the game.

Taking advantage of the Qixi Festival, a traditional festival, the animation theme of the custom of "Needle Testing for Skills" was adopted to create a strong festive atmosphere and convey the connotation of traditional culture. At the same time, the cultural background of Su Embroidery as an intangible cultural heritage was emphasized to enhance the cultural value of the skin, forming a visual design language of "ancient charm + trend". In terms of marketing, the *Honor of Kings* team invited Yao Jianping, a national-level inheritor of Su Embroidery, to participate in the design and guidance. Yao Jianping's reputation in Su Embroidery cultural inheritance and authority in academic attainments endorsed the skin, and the high-quality Su Embroidery skin attracted the attention of Su Embroidery lovers and game players. In addition, *Honor of Kings* itself has a large user base, and the skin information was widely spread through in-game promotions, official social media releases and other channels. The sales volume of the skin exceeded 100 million yuan on the first day, making it a phenomenal cultural consumer product. At the same time, it triggered a new round of discussions on Su Embroidery art on social platforms such as Weibo and Douban. Players actively expressed their interest in Su Embroidery and even

planned to go to Suzhou to experience the intangible cultural heritage craft in person [5], further promoting the dissemination of Su Embroidery culture. The success of the *Honor of Kings* case makes more people realize that games are not only carriers of entertainment and visuals.

By transforming static intangible cultural heritage into dynamic forms to construct narratives and create an immersive cultural experience environment, it has become a new cultural and artistic form that reflects the excellent social cultural background and advanced technology. This case has increased the demand of young people for products with both aesthetic value and cultural connotation, explored a new path for digital empowerment of traditional culture, and filled the market gap in the digitalization of intangible cultural heritage [6]. From the perspective of the cultural industry, it has promoted the development of Su Embroidery-related cultural and tourism industries to a certain extent and enhanced the market attention and commercial value of Su Embroidery. The cross-border integration of traditional Su Embroidery and games provides new ideas for the development of traditional culture in the digital age. Through cooperation with popular games, relying on the entertainment attributes and wide communication power of games, traditional culture can break the circle restrictions and reach a younger and wider audience.

3. UI Application of Su Embroidery in the Digital Environment

With the popularization of network technology and smart phones, mobile user interface (UI) design has become the key to promoting the development of the "Internet +" [7]. UI design covers all aspects of user interaction with the interface, including interface layout, color matching, graphic design, text typesetting, etc. Its core goal is to ensure that users can complete various operations efficiently and intuitively. With the development of the national economy, the country vigorously promotes the dissemination of national culture and enhances national self-confidence. Against this background, the design style based on traditional cultural elements is increasingly favored by users [8]. Taking Su Embroidery as an example, its application in digital design reflects the in-depth integration of intangible cultural heritage crafts and modern technology. This not only expands the creative field of Su Embroidery but also promotes the expansion of its dissemination scope, the strengthening of protection efforts and the acceleration of the industrialization process.

3.1 UI Application of Su Embroidery in the Digital Environment

There are two traditional ways to record Su Embroidery: written records and physical preservation. Written records are made by compiling embroidery manuals, craft notes, etc., which facilitate the archival management of works. Physical preservation refers to directly preserving representative Su Embroidery works as physical evidence of craft inheritance and style evolution. However, traditional recording methods are easily affected by environmental factors, leading to problems such as fading and damage of embroidery works over time. At the same time, the scope of their dissemination is limited by geographical environment, which greatly restricts people's access to them. The development of digital technology will greatly improve these problems. To address the problem of easy loss of physical archives,

relevant information and digital images of Su Embroidery can be uploaded to cloud servers for digital storage. Cloud storage not only ensures that they are not easily lost but also facilitates calling and saving at any time. To solve the problem of physical damage, 3D technology can be used to scan Su Embroidery works in all directions, construct 3D digital models, and accurately restore the three-dimensional shape, material and other information of the works. For some works with special shapes, this method can record their characteristics more comprehensively. The production of Su Embroidery making videos can not only fully present and preserve its process flow but also expand its dissemination scope. Digital means make the preservation and development of Su Embroidery techniques more intuitive and efficient. AI technology is used to develop interactive teaching tools, allowing users to "experience" the embroidery process through virtual reality. The rise of online course platforms has greatly reduced the learning threshold and successfully attracted the wide participation of more young people. Digital UI technology supports consumers to participate in design, promoting the transformation of Su Embroidery from "handicraft" to "cultural consumer product". Digital technology provides a new path for the "living inheritance" of Su Embroidery, but its core value still lies in the creativity and memory accumulation of "people". Only by taking traditional crafts as the foundation and digital technology as the auxiliary can Su Embroidery achieve the leap from "museum heritage" to "contemporary cultural symbol".

3.2 Integration of Digitalization and Su Embroidery Culture

The content and form of traditional Su Embroidery are relatively single, and digital media can break the limitations of traditional Su Embroidery. For example, by combining with animation, film and television, and game IPs, designing Su Embroidery works with popular IP images can greatly increase the popularity of Su Embroidery. It is also possible to deeply explore the cultural stories of various regions, create Su Embroidery digital content based on their backgrounds, and display the Su Embroidery craft while telling the stories, so that Su Embroidery can carry more abundant cultural connotations. In the APP interface, Su Embroidery patterns are used as page border decorations, which not only retain the beauty and elegance of traditional Su Embroidery but also endow it with dynamic effects through digital means. The rich colors greatly enhance the visual attraction of the interface and strengthen the emotional connection between users and products. As early as 2021, the interactive installation *Starry Sky* combining Su Embroidery and digital media art met the public at the intangible cultural heritage-themed subway station. Inspired by the evolution of stitching methods in the development of embroidery, it took the starry sky as the carrier, combined Su Embroidery patterns with digital projection technology. Users could swipe the page with gestures and click to view the details of stitching methods. This was the first combination of traditional intangible cultural heritage crafts and modern innovative technology. UI technology provides new possibilities for the innovative expression of Su Embroidery culture. Its design is no longer limited to traditional media and expression forms but integrates the characteristics of digitalization and networking, presenting a brand-new expression method and creative concept.

4. Design Practice of Traditional Interlocking Branch Pattern and Modern Technology

4.1 Innovation Strategy of Digital Products

Looking at the development trend of international design, China, based on its profound national cultural history, integrating traditional patterns into design is undoubtedly a great highlight. The combination of Su Embroidery and UI not only enhances national popularity but also strengthens the national cultural self-confidence. With the help of digital technology, we can apply Su Embroidery without damaging its original appearance. Pattern-generating AI, such as Midjourney and Stable Diffusion, can be used to quickly generate pattern inspirations, and secondary creation can be carried out in combination with traditional Su Embroidery techniques to shorten the design cycle. Or embroidery software can be used to simulate the effect of finished products, optimize the color matching scheme, and reduce the trial-and-error cost. "Danhua Ningrui" (as shown in Figure 1) takes vine plants such as ivy, honeysuckle and wisteria as prototypes, and combines modern digital design software such as PS and AI to generate pattern inspirations, realizing the innovative transformation of traditional Su Embroidery patterns and meeting the aesthetic needs of modern people.

Figure 1: Danhua Ningrui

While AI is used for design generation, it is necessary to be user demand-oriented. Big data analysis, market research and other methods are used to collect user behavior data to deeply understand user needs. Targeted cooperation with relevant enterprises is carried out to develop personalized products for different user groups and usage scenarios, integrating Su Embroidery patterns into the daily life of the public, and making traditional culture daily and popular. Taking the Su Embroidery UI interface as an example, the traditional aesthetics of Su Embroidery are deeply integrated with modern interactive design to create an interface with both cultural recognition and digital experience. As shown in Figure 2, the background extracts classic Su Embroidery patterns and simplifies them into vectors, which are transformed into the interface background. The background is based on the aesthetic characteristics of "delicacy, elegance and purity" of Su Embroidery, which largely

avoids the phenomenon of overshadowing the main content. It also integrates the current preference for personalization, interactivity and Guochao culture in the design, making Su Embroidery gradually deeply rooted in the hearts of the people and integrated into public life.

Figure 2: UI Interface Image of Interlocking Branch Pattern

Digital technology also opens up a new design path for the inheritance of Su Embroidery craft. With the help of AI and other technologies, designers only need to input keywords or upload pictures. As shown in Figure 3, unique patterns and designs that integrate traditional Su Embroidery elements with modern design concepts can be quickly generated. This breaks the bottlenecks of traditional Su Embroidery design, such as long time consumption and limitations by personal creativity and painting skills. While retaining the traditional charm, it conforms to the contemporary aesthetic needs. This not only promotes the innovative development of traditional Su Embroidery patterns but also allows embroiderers to preview the presentation effect of the embroidery works in advance, effectively improving the quality and success rate of embroidery, and promoting the standardization and efficiency of craft inheritance.

Figure 3: Digital Image Design Interface

4.2 Optimization of Su Embroidery Marketing and Promotion Strategies

From the perspective of online development, social media marketing has gradually become a mainstream marketing method, which can attract user attention by virtue of its large user base. The integration of culture, tourism, technology and other industries to form a diversified industrial integration and development model provides promotional content for online marketing. For example, cooperate with key opinion leaders (KOLs) in the fashion and cultural fields, invite them to experience Su Embroidery products, conduct product reviews, and release relevant content. With the influence of KOLs, the dissemination scope of Su Embroidery can be expanded, and the audience scope can be further expanded. On e-commerce platforms, official flagship stores are opened, the UI design of store pages is optimized to highlight the cultural characteristics and product advantages of Su Embroidery. The data analysis function of e-commerce platforms is used to launch precision marketing activities, such as personalized recommendations and limited-time discounts, to increase product sales. The wide spread range of online platforms can also be used to carry out online-offline linkage, allowing consumers to practically experience the Su Embroidery making process in practical activities. At the same time, a Su Embroidery work exhibition area is set up at the event site to display classic works and innovative products, stimulating consumers' desire to buy. At the cultural level, local scenic spots, cultural venues, etc., can promote Su Embroidery as a local cultural characteristic product, attracting more people, especially young people, to understand and learn Su Embroidery, and inherit this millennium-old handicraft. Set up Su Embroidery specialty stores and exhibition halls in scenic spots, develop Su Embroidery-themed tourist routes and cultural and creative products, allowing foreign tourists to understand and purchase Su Embroidery-related products during their travels. Traditional Su Embroidery costumes have great limitations and few application scenarios. Relevant enterprises can try to cooperate with well-known international brands, integrate Su Embroidery elements into cultural and creative

products, furniture, clothing, accessories and other fields, and launch co-branded product series. With the help of the commercial channels and international market of fashion brands, the popularity and influence of Su Embroidery overseas can be expanded, opening up new ways for the dissemination and promotion of Su Embroidery, and providing new audiences and income sources for Su Embroidery creators.

Conclusion

The application of Su Embroidery art in mobile terminals provides a new exploration path for the inheritance and protection of Su Embroidery culture. Application software breaks the temporal and spatial distance, allowing users from all over the world to appreciate the charm of Su Embroidery with just a click on the screen. However, it is worth pondering that if digital products lack humanistic emotions and cultural heritage, they may cause the distortion of Su Embroidery culture and threaten the embodiment of the value of intangible cultural heritage. Future research can focus on further optimizing the integration of technology and Su Embroidery and exploring more digital business models.

References

- Yang, M. Y. (2019). A study on the design of Su Embroidery patterns on contemporary cheongsams [Master's thesis]. Soochow University.
- Wang, Y. X., & Wu, Z. (2023). Innovative practice of door-god motifs from Taohuawu New Year paintings in Su Embroidery. *Beauty & Times (First Half)*, (03), 68–71.
- Zhang, X. M., & Huang, F. (2024). The extraordinary craftsmanship of traditional embroidery: Taking Su Embroidery as an example. *Shoe Technology & Design*, 4(09), 121–123.
- Liu, S. S., & He, J. (2020). Emotional expression in agricultural product brand design under the background of cultural tourism industry. *Art Science and Technology*, (08), 9–12.
- Zhang, W. (2021, August 13). Honor of Kings helps the millennium-old Su Embroidery radiate vitality among young people.
- Li, L. (2024, May 20). New Chinese-style life is gradually becoming a new market favorite.
- Sun, Y. J. (2025). UI design under the background of "Internet +". *Trend of Tomorrow*, (03), 73–75.
- Lu, F. Q. (2024). A study on the application of Zhuang bronze drum cultural elements in UI design. *Shoe Technology & Design*, 4(08), 192–194.

Research on the Application of the Other's Differential Thinking in Digital Design

Zhao Ming Yu., Li Si Qi

(Associate Professor).

Affiliation:

Jilin International Studies University, Changchun, China.

Abstract. *Against the backdrop of global integration, technological development and innovation have led to the homogenization of culture and aesthetics, resulting in the shrinkage of cultural diversity and restrictions on cross-cultural communication. By emphasizing the uniqueness and diversity of cultural symbols, differential thinking breaks the homogenization of cultural expression caused by technological logic and provides new forms of expression for traditional art in digital design. As an important symbol of traditional culture, patterns contain artistic characteristics and rich cultural values. By analyzing the integration practice of traditional patterns and modern digital technology, this paper seeks to balance the protection of traditional culture and technological innovation in the current context. It enhances the coupling between culture and digital technology by skillfully utilizing the symmetry and stacking properties of patterns, thereby forming a dynamic and digital cultural communication mechanism.*

Keywords: *Differential Thinking; Global Communication; Digital Design; Intangible Cultural Heritage*

Introduction

Driven by digitalization and intelligent development, digital art design has become a carrier for cultural expression, social thinking, and the dissemination of values. As the core of differential thinking, the philosophical concept of "the Other" has gradually penetrated into the field of design, serving as an important perspective to reflect cultural diversity and social integration. This paper explores how this concept exerts a profound impact on contemporary art design, analyzes its implications for digital artistic creation, diversified cultural communication, and design innovation through specific cases, and proposes the possibilities and challenges of the Other's differential thinking in the future development of design.

1. Theoretical Background of the Other's Differential Thinkin

As the theoretical cornerstone of differential thinking, "the Other" not only exists as a cultural cognitive framework but also serves as a key perspective for reconstructing the ethics of digital design. The development of digital technology has provided a new platform for art design and created new opportunities for cultural exchange and integration. However, it has also brought about a crisis of cultural homogenization, where local cultures are gradually marginalized under the impact of mainstream culture. This phenomenon reflects the in-depth connection between cultural diversity and technological logic in the context of globalization. Through the construction of algorithms, technical media confine users to information cocoons. In this context, people's pursuit of "authenticity" has instead intensified the crisis of

cultural homogenization: the effort to pursue authenticity and be oneself triggers constant comparison with the Other. The logic of comparison transforms the heterogeneous into the homogeneous. In this way, the authenticity of the Other further strengthens social uniformity. It only allows the existence of differences within the framework of the system, i.e., diversity 1. The filter bubbles constructed by social media algorithms trap users in an echo chamber of self-mirrors, leading to the distortion of "the negativity of the Other". This homogenization manifests itself in information cocoons and penetrates into the field of aesthetics, such as the elimination of individual differences by mobile phone beauty functions or the homogeneous visual symbols of glass curtain walls in architectural design.

In the context of the interweaving of globalization, technology, and culture, aesthetic negativity has become a core force to resist cultural homogenization. If the occurrence of aesthetic experience is understood as aesthetic negativity, it then acquires a sovereign content that is based on the autonomy of aesthetics rather than restricting it 2. This negativity is particularly important in the digital age, as it provides the possibility for art design to resist technological alienation and cultural homogenization. It breaks the aesthetic inertia and singularity brought about by digital technology, and this differential thinking resists the homogenization of artistic creation. Starting from the concept of negativity, the Other's differential thinking acknowledges the autonomy of aesthetics 3, maintains the negativity of the Other, and regards the Other's differences in aesthetics as a force to resist homogenization, vulgarization, and consumerism.

2. The Role of Differential Thinking in Digital Design

Firstly, differential thinking accelerates cultural exchange. Against the background of the integration of differential thinking and digital development, design creation is no longer confined to a single cultural perspective. As a platform for the interaction and co-creation of diverse cultures, digitalization promotes the integrated development of culture. Through digital deconstruction and cultural integration, it accurately analyzes the visual, symbolic, and emotional resonance points in different cultural contexts, promoting cross-cultural integration and innovation. Design no longer merely reflects the values of a single culture but becomes a platform for the exchange of diverse cultures. By understanding and researching the culture of the Other, designers incorporate high-quality cultural elements from different regions and groups into their creative process, breaking the inherent thinking framework and making more works show a trend of cultural integration. The Other's differential thinking in design is reflected in the understanding and respect for external cultures, as well as the exploration of self-identity and cultural identity. Designers begin to engage in cross-boundary creation based on their multiple individual identities.

Secondly, differential thinking promotes humanistic care. In the digital environment, differential thinking not only demonstrates respect and understanding in terms of culture but also drives the development of personalized creativity relying on digital media, making design works more in line with the trend of coexisting globalization and localization. The differences between different cultures and groups have become increasingly prominent. Disadvantaged groups are at a disadvantage in

the distribution of social resources, and their needs and rights are easily overlooked. The Other's differential thinking urges designers to pay attention to the injustice faced by social disadvantaged groups. While expressing their personal creativity, designers reflect social issues and promote social progress. By focusing on the living needs of the Other groups, they create works with greater social benefits.

Thirdly, differential thinking promotes cross-cultural practice. With the integration of differential thinking and the iteration and upgrading of tools, the existing forms of design output have been gradually transformed. The popularization and use of modern media have broken down the physical boundaries of traditional art design, allowing the differential culture of the Other to enter the mainstream field. Culture is reconstructed through modern technology to form a unique spatial structure, and this transformation is particularly significant in the field of digital design.

3. The Application of Differential Thinking in Digital Design

The evolution of digital technology has promoted the transformation of design from a two-dimensional plane to multi-dimensional interaction. Under the influence of differential thinking, it helps designers break through traditions and explore new interaction modes and intelligent visual presentations. The empowerment of digital technology in the integration of traditional cultural resources can also largely explore the application value of relevant content in modern society, further strengthen the connection between different fields, and form a cultural community with new forms and characteristics 4. It is not only a necessary way to adapt to the innovative environment but also enables the exploration of more new paths for the innovation of digitalization and traditional culture.

In the process of globalization, the application of differential thinking in digitalization is of great importance, as it emphasizes the understanding and respect for different cultures. For example, ink painting styles can be applied in Western video games to optimize dynamic visual design through cultural integration. With the help of modern digital technology, the Other's differential thinking is expressed in a digital form without damaging the original works, prompting creators to engage in creation from the perspective of multiple identities. In the process of digital empowerment, the expressive force and cultural connotation of digitalization are enriched, making works more diverse. The digitalization of traditional culture and the culture of the Other has become an important carrier for cultural inheritance and social cultural identity.

3.1 The Application of Differential Thinking in the Digital Environment

Regarding differential thinking in today's big data environment, digitalization is an important step, which enables the quantification of samples. But one may ask, why are modern media technologies often partially discrete? Because the core assumption of modern semiotics is that communication can only occur between discrete units. Without discrete units, there is no language. In the context of globalization, different cultural customs converge, and design has become a platform for multi-cultural communication, no longer merely reflecting the values of a single culture 5. Digitalization integrates high-quality cultures from different regions into

works, breaks the inherent thinking framework, and presents cultural integration. Through the active integration of foreign cultural symbols and the analysis of the integration of the composition of traditional Chinese patterns with modern digital art language, it demonstrates the understanding and respect for external cultures, as well as the reflection on self-cultural identity. It encourages designers to engage in cross-boundary creation based on their multiple individual identities, forming a unique animated visual expression method and constructing a visual language for the integration and dialogue of multi-cultures.

3.2 The Combination of Digitalization and Cultural Inheritance

Technological innovation has provided practical tools for cross-cultural creation based on differential thinking. Digital media has broken the physical boundaries of traditional art, enabling local cultures to be displayed on a global scale. For example, African tribal patterns can be integrated into Nordic minimalist furniture design through 3D modeling, and Southeast Asian traditional weaving techniques have become high-end custom fabrics at New York Fashion Week after parametric design. Through technological empowerment, local cultures have regained their right to speak. Patterns have unique expressive potential in 3D digital particle animation. Through the multi-faceted integration of colors and visual effects, the structure of digital content is reorganized using modern technology, which can promote inter-cultural communication and break the constraints of physical space.

3.3 The Integration of Digital Empowerment and Traditional Culture

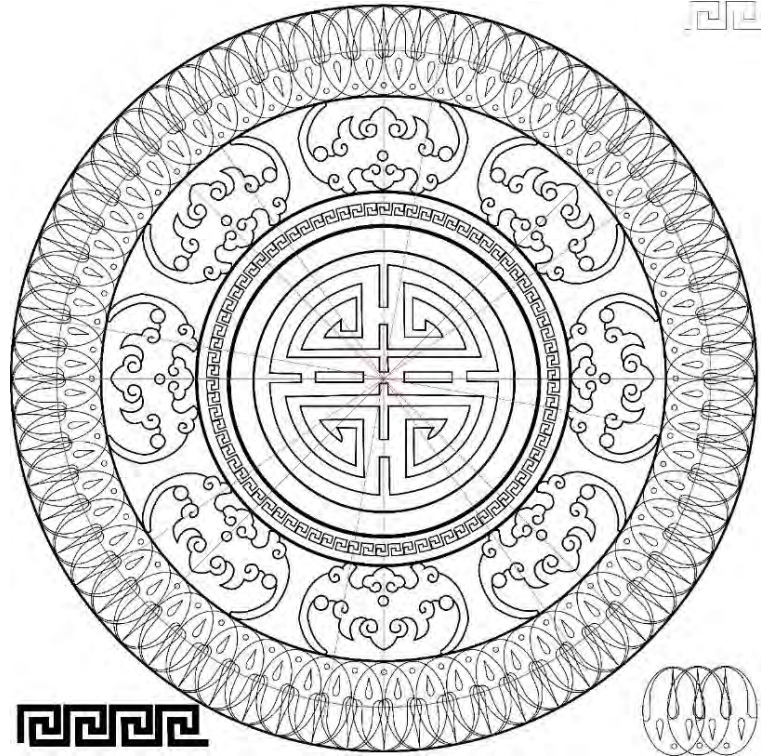
Driven by differential thinking, digital technology has provided new possibilities for the innovative expression of traditional culture. The symmetrical composition structure in patterns is very suitable for being used as icons in 3D particle animation. In the wave of the digital media era, art design is no longer confined to traditional media and forms of expression but has integrated the characteristics of digitalization and networking, presenting brand-new expression methods and creative concepts. Among them, particle expression, as a prominent form of artistic expression, has demonstrated unique charm and value in modern art design 6. By unfolding and then integrating patterns layer by layer, animation reflects the integration and reorganization of the Other's differential thinking in the context of globalization, adding unique elements to the animation. Through the reconstruction of patterns, the artistic atmosphere and cultural sense of the animation expression are enhanced, and the limitations of traditional exhibition spaces are eliminated.

For instance, South American craftsmen guide European designers in pottery making through remote holographic images. While realizing a real-time language translation system, the accuracy of cross-cultural creative dialogue is ensured. This makes design a practice of decoding and recoding different civilizations. This collaborative model has greatly promoted the inheritance of craftsmanship, promoted equal dialogue between cultures, protected traditional culture while achieving the goal of cultural communication, and stimulated more people's interest and appreciation for traditional art and digitalization.

4. Design Practice of Digital Pattern Making

4.1 Overview of Patterns and Conflict Reconciliation

In the production process, the selection and understanding of patterns are crucial. The case selects traditional patterns and decorative patterns with otherness such as Victorian-era decorative patterns. As an important part of Chinese local culture, traditional patterns have unique symbolic meanings and aesthetic values; decorative patterns with otherness such as Victorian-era decorative patterns represent the cultural characteristics of the West and other regions, as shown in Figure 1. In the pattern design process, it is necessary to conduct in-depth research on their cultural connotations, artistic styles, and visual characteristics on this basis, identify commonalities and differences, and achieve harmonious integration. Through analysis and comparison, the elements to be retained and adjusted for transformation are determined, and a visual effect with overall aesthetic feeling is created while maintaining cultural characteristics. In the production process, a balance must be maintained in the selection of cultural elements to avoid one-sided cultural representation. By conducting in-depth research on the symbolic meanings of different cultures, their essential characteristics are retained while adapting to modern artistic language to enhance the audience's acceptance of the Other's culture.

4.2 The Application of the Other's Differential Thinking in Pattern Integration

The application of the Other's differential thinking is crucial in the process of pattern integration. In the production process using Photoshop, respect for the pattern characteristics of different cultures is maintained, and the dialogue and integration between cultural symbols are skillfully realized. By juxtaposing, overlapping, and transforming traditional patterns with Victorian-era decorative patterns or Islamic decorative patterns, a unique visual effect is created. The integration of cultural symbols and the collision with modern technology create a decorative effect with a modern sense. This integration not only reflects the understanding and respect for different cultures but also demonstrates the innovative application of the Other's differential thinking in animation creation, endowing the works with unique artistic charm and cultural connotation.

4.3 Pattern Innovation

In animation production, pattern innovation is a key link to realizing the uniqueness of the work. Using software such as Touch Designer Pro, the patterns are

processed into particles during the creation process, transforming the originally static patterns into dynamic visual elements. At the same time, the effect of particle jumping is added, enabling the patterns to display richer visual layers and dynamic effects in the process of dynamic change. With discrete and tiny particles as the main components of the patterns, the original patterns are decomposed and arranged, and the discrete and combined animation of graphics is displayed over time to present image information, enhancing the layering of the patterns. This innovation not only reinterprets traditional patterns in modern animation but also brings new visual experiences and artistic value to animation works.

4.4 The Integration of Patterns and Modern Artistic Language

In animation production, pattern innovation is a key link to realizing the uniqueness of the work. Using software such as

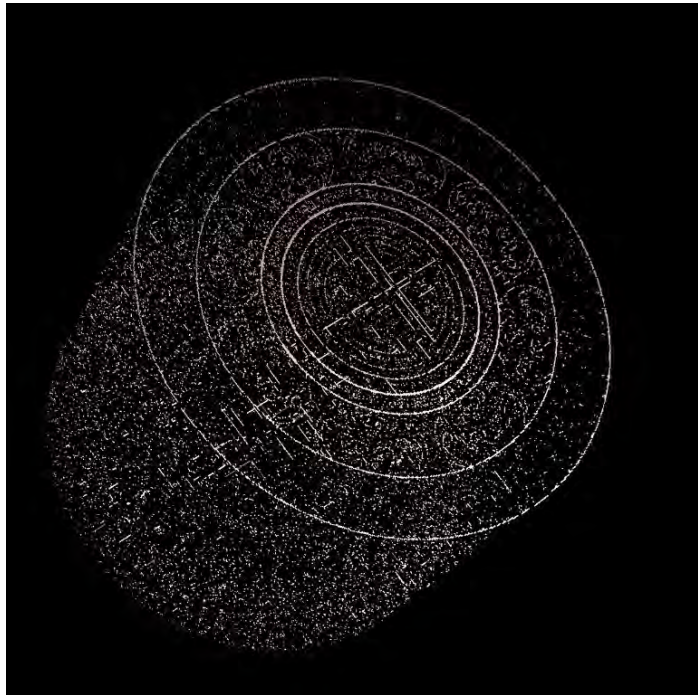

Figure 2 Particle Dynamic Effect of Patterns

Touch Designer Pro, the patterns are processed into particles during the creation process, transforming the originally static patterns into dynamic visual elements. At the same time, the effect of particle jumping is added, enabling the patterns to display richer visual layers and dynamic effects in the process of dynamic change. With discrete and tiny particles as the main components of the patterns, the original patterns are decomposed and arranged, and the discrete and combined animation of graphics is displayed over time to present image information, enhancing the layering of the patterns. This innovation not only reinterprets traditional patterns in modern animation but also brings new visual experiences and artistic value to animation works.

4.5 The Integration of Patterns and Modern Artistic Language

To better adapt traditional patterns to digital expression methods, it is necessary to integrate them with modern artistic language. Traditional patterns are reinterpreted by using coordinated composition methods and dynamic effects and other artistic languages. For example, the dynamic effects of particles and the reorganization process of patterns are used to enhance the expressive force of the works, as shown in Figure 2. This integration not only revitalizes traditional patterns in digitalization but also makes digital works more contemporary and artistically appealing, better attracting the attention of modern audiences. At present, traditional pattern design often simply copies or modifies old patterns, lacking innovation and fine processing, resulting in chaotic patterns and poor clarity. The adoption of modern visual

communication design methods for digital design can effectively avoid problems such as difficulties in pattern innovation and scattered pattern systems. In addition, the digitalization of patterns can achieve the effect of protecting traditional culture, generating a treasure of Baoxianghua patterns to the greatest extent and preserving the patterns. The digital management of patterns makes up for the expressive deviation and time-consuming defects of hand-drawing, greatly reducing the cost of mistakes and facilitating the wide dissemination of patterns 7.

5. Conclusion

The Other's differential thinking brings new opportunities and challenges to contemporary art design. Its application in fields such as animation design enriches the forms of expression and cultural connotation of art design and undertakes the responsibilities of cultural inheritance and social responsibility. By integrating traditional patterns with Victorian-era decorative patterns and other decorative patterns with otherness, and using modern animation technology to realize the deconstruction and integration of cultural symbols, the charm of different cultures is successfully demonstrated, and multi-cultural exchange and understanding are promoted. However, with the deepening of globalization and the development of technology, the main mission of designers in the context of the Other's differential thinking will gradually become injecting new impetus into art design innovation and social value. In the future, designers need to constantly explore new visual languages, break the boundaries of traditional culture, and enable artistic creation to continue to radiate new vitality in the context of globalization, thereby promoting the integration and communication of cultures.

References

- Han, B. Z. (2019). *The disappearance of the other* (in Chinese). CITIC Press Group.
- Menke, C. (1991). *Die Souveränität der Kunst: Ästhetische Erfahrung nach Adorno und Derrida* [The sovereignty of art: Aesthetic experience after Adorno and Derrida] (in German). Suhrkamp.
- Zhao, B. M. (2024). The disappearance and pursuit of negativity: Han Bingzhe's redemptive aesthetics (in Chinese). *Literary Review*, (5), 178–185.
- Zhang, L. W. (2025). Digital technology stimulates a new future for traditional culture (in Chinese). *Cultural Industry*, (9), 127–129.
- Manovich, L. (2020). *The language of new media* (in Chinese). Guizhou People's Publishing House.
- Dong, J. Y. (2024). *Research on the expression of particle expression in modern art design in the digital media era* (in Chinese) (Unpublished master's thesis). Luxun Academy of Fine Arts, Shenyang, China.
- Cheng, J. K. (2025). Digital design of Baoxianghua patterns on Tang Dynasty gold and silver wares (in Chinese). *Textile and Apparel Industry Technology*, 54(1), 74–77.

SAN'ATGA BAXSHIDA UMR

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston xalq artisti Saodatxonum Qobulova hayoti va ijodi, uni bosib o'tgan yo'li va ijodi xaqida so'z yuritiladi. O'zbek va jaxon operalaridan joy olgan repertuarlari, ustozlari va shogirdlari xaqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: diapazon, tembr, dinamika, usul, ariyetta, ariozo, romans, duet.

Аннотация: *В данной статье рассматривается жизненный и творческий путь народной артистки Узбекистана Саодат Кабуловы. Её творчество и репертуар которые она исполняла. Педагогические навыки и опыт работы со студентами высших учебных заведений.*

Ключевые слова: диапазон, тембр, динамика, метод, ария, ариозо, романс.

Annotation: *In this article we are talking about live and artistic carrer of Saodat Kabulova, an Honored Artist of Uzbekistan. It explores her creative work and the repertoire she performed, as well as her pedagogical skills and her professional experiens in teaching students at your educational institutions.*

Key words: range, timbre, dynamics, method, conductor, arietta, arioso, romance, duet.

Ustoz – inson qalbidagi eng nozik tuyg'ularni uyg'otadigan, kelajakka qadam qo'yish yo'lini yoritib beradigan muhtarama insondir. Ustozning har bir so'zi hayot beshigi, har bir ko'rsatmasi – tajriba zamini, har bir duosi yo'ldosh nuridir. O'z kasbining mutaxassisi bo'lgan professional ustoz shogirdi qiyofasidagi iqtidorni ko'ra oladi, yosh qalbdagi orzularni parvarish qiladi va uning kelajakda kim bo'lishini nafaqat o'rgatadi, balki his ettiradi. Ustoz mehnati ko'rinmas, ammo samarasi jamiyat taraqqiyotida porlab turishi bilan beqiyosdir. Bugungi yutug'imiz, erishgan muvaffaqiyatimiz, topgan yo'limiz ular qo'ygan poydevorning mustahkamligidan darak beradi. Shunday insonlar borki o'zlari ketadi, ammo qalblarda o'chmas izlari qoladi. Mening san'atga bo'lgan muhabbatimni shakllanishida ustozim Saodatxonim Qobulovaning mehnatlari katta. Mana shunday satrlar bilan ustozim Saodat Qobulova haqida so'z yuritmoqchiman. S.Qobulova 1925-yil 15- dekabrda Marg'ilon shahrida tug'ilganlar. Musiqaga bo'lgan qiziqishi ota-onasidan meros qolgan. Bolalik chog'larida dutor chalib qo'shiq aytishni yaxshi ko'rgan, musiqiy eshitish qobiliyati, ritm hissi, xotira va ijro etayotgan asarga emotsional ta'sirchanligi san'at olamiga olib kirdi. Ustoz xushfe'l, xushchaqchaq hazil va hajvga moyil edilar. Sababi ular o'sib ungan Marg'ilon shahrida an'anaviy qiziqchilik va askiyachilar gurungi keng tarqalgan edi. O'ta kamtar va sodda S.Qobulova Marg'ilonda №13- maktabda taxsil olgan, shu maktabda musiqa to'garagiga qatnay boshladi. Yusufxon Maxmudov ilk ovozlari eshitib ko'rishdayoq Saodatxondagi musiqiy iqtidorni payqaydi va unga alohida e'tibor bilan qaray boshlaydi, qo'shiqlar o'rgatadi. Shu yillar haqida ustozim mana shu tarzda eslar edilar: - "Yusufxon Maxmudov meni ilk bor maktab sahnasiga

olib chiqdilar men chamasi 14-15 yoshlarda edim Shahodat Rahimovaning «Armug'on» degan qo'shig'ini ijro etganman". 1939-yil Marg'ilon shahar olimpiadasida qatnashib g'olib bo'ldim meni Marg'ilon shoyisi bilan taqdirlashdi, gazetalarda maqtovlar yozishdi deb xotiralar edi. Aslida inson go'zaligi uning libosida emas qalbidadir der edilar. Shu yili shahar olimpiadasida g'olib chiqqanlarni Toshkentga olib kelishganini aytganlar. Birinchi marta poytaxtga kelishim o'zimda yo'q xursandman. Xursandchiligim hech qayerga sig'maydi...Konsert ofitserlar uyining bog'idagi yozgi sahnasida bo'ldi. Zalda odam to'la. Sahnaga chiqqanimda birinchi qatorga ko'zim tushdi. Yo'g'ondan kelgan, oq ukrain ko'ylagida bir basavlat odam o'tirardi. Hamma bir- biriga shivirlab Usmon Yusupov o'tiribdi, deb.....Sahnaga katta hayajonda chiqdim «Armug'on» qo'shig'ini ijro qildim. Marg'ilon ona-yurtinga katta taassurotlar bilan qaytganman. Bir kuni darsda o'tirsam direktor o'z xuzuriga chaqirdi, xonaga kirsam chamamda 40 yoshlar atrofida istarasi issiq bo'lgan bir kishi o'tiribdi.

- Qizim, men sizni izlab keldim,- dedi va qo'lidagi gazetani menga uzatdi, sizni maqtoiv ila yozishibdi dedilar. Bu inson Jo'raxon Sultonov edi men ularni tanidimda yuragim «shuv-v» etib ketdi. Mana shu iqtidorimni o'z vaqtida xis etgan insonlar orqali katta san'at olamiga kirib keldim deb eslar edilar....

Musiqaviy xotira, musiqani, kuyni farqlash, o'tkir sezgirlik bilan idrok etishi va eshitilgan ohangni darxol takrorlay bilish fazilatlarini bilan ham bog'liq.Bu borada xam ustozning iste'dodi, bilimi kuchli. U ohang, usul,taronadagi eng nozik nuqtalarni darxol xis etadi va farqlay oladi. Bu uning tabiiy Allox bergan iste'dodi. Ustozlari J.Sultonov, M.Uzoqov, T.Jalilov, G.Toshmatov, E.Barayev va X.To'xtasinovlarning yordami va raxbarligida ana shu iste'dod qirralari yanada ochildi.Shu asnoda Moskva konservatoriyasida uch yil mobaynida bilim olib K.I.Vaskova sinfida tahsil olgan. Tinimsiz mexnat, tirishqoqlik va bilimga bo'lgan zexni tufayli mashg'ulotlar ketidan S.Qobulova lirik koloratur ovoz turining ochilishiga va kuchayshiga erishdi. Ustozlari K.I.Vaskova, Gandolfi, M.Vladimirova, D.Belyavskaya, D.Borisova nozik did sohibasi va musiqani a'lo darajada mutaxassisi bo'lib qaytdilar. Ustoz Moskvadan qaytgach shu satirlarni aytib o'tgan edilar: «Men ustozimning barcha ko'rsatmalarini esda saqlab qolib, ariya yoki romansning biror satrini takror-takror aytar edim unga munosib ifoda, tovush jilosi va undagi fikrni berishga xarakat qilar edim». Demak, xonanda musiqadagi va she'rdagi fikr,tarovat, mayinlik, extiros, ichki tuyg'ularga mos tovush va ovoz bilan kuylashi, dardini va quvonchni ifoda etishi kerak.

O'ziga xos ovoz koloriti, tembri, o'zbek milliy qo'shiqchiligi va akadem vokal san'tininig sintezini butun jaxon saxnalarida birinchi qaxramon obrazlarini yaratdi. Jaxon klassika opera nomayondalari U.D.Puchinining «Chio-Chio-San» operasida Batterflyay, J.Rossining «Sevilya Sartaroshi» operasida Rozina, J.Bizenining «Marvarid izlovchilar» operasida Leyla, J.Verdining «Traviatta» operasida Violetta va «Rigoletto» operasida Djilda kabi jaxon opera dasturidagi eng murakkab va eng baland cho'qqidagi asarlar bosh qaxramoni va ijrochisi edi.O'zimizning o'zbek kompozitorlari tomonidan yaratilgan operalarda jumladan: T.Jalilov va B.Brovsinning «Toxir va Zuxra» operasida Zuxra, R.Glier va T.Sodiqovning

«Gulsara» operasida Asal, T.Sodiov, B.Zeydman, Y.Rajabiy va D.Zokirovning «Zaynab va Omon» operasida Xuri, S.Yudakovning «Maysaraning ishi» operasida Oyxon, M.Ashrafiyning «Dilorom» operasida Dilorom, T.Jalilov va K.Yashinning «Nurxon» musiqali dramasida Nurxon va boshqa ko'plab ro'llarni maxorat ila ijro qilgan. To'g'ri tanlangan repertuar xonandaning badiiy shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi, repertuar doirasi kengayib, obrazlar xilma-xilligi tobora ortgan sari uning ijodi yana ham mustahkamlana bordi. Hayotiy tajribasi ortib, o'zi ijro qilayotgan qaxramonlarini obrazlari takomillashib borar edi, undagi iste'dod esa baland marralarni zabt etishga, orzulari tomon yetaklar edi. Doimiy izlanuvchanligi, kuzatuvchanligi va ustida tinimsiz ishlashi bois ustoz zamonaviy sahna san'atining yangi mazmundagi ramziy va shartli vositalarini ham mukammal o'zlashtirib oldi. Ustoz Saodatxonim Qobulova pedagogik tajribasi, tabiatiga xos talabchanlik, g'ayrat va maqsadga bo'lgan intilishi uning ustozlik maqomida xam namoyon bo'ldi. S.Qobulova o'zining xonandalik, vokal san'atidagi boy tajribasini shogirdlariga saxiylik va ximmat bilan singdiradi. O'ttiz yildan ko'proq ustozlik faoliyatida bu sohaning eng nozik sirlarigacha o'zlashtiradi va ulardan benixoya keng foydalanadi. Shogirdlari O'zbekiston va Qoraqalpog'iston xalq artisti M.Razzoqova, M.Mamatova, S.Mamadaliyeva, R.Allanbayev, L.Asanova, B.Raxmonov, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist K.Borchaninov, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist S.Xayritdinova, M.Maxmudov, D.Xo'jabergenov, Q.Ayyubov, B.Gollender, L.Abiyeva, G.Umarova, D.Yuldashevalar. Ustoz S.Qobulovaning vafoti nafaqat ta'lim jamoasi, balki uning oilasi, xamkasblari, shogirdlari uchun katta zarba bo'ldi. Shogirdlari orasida ruxiy tushkunlik, qayg'u va iztirob sezilarli darajada ko'zga tashlanar edi. Ustoz vafotidan so'ng ma'naviy yo'qotishlarga qaramay, ularning farzandlari O'zbekiston davlat konservatoriyasi dotsenti N.X.Qobulova qariyb ustozdan so'ng o'n sakkiz yil o'tgan bo'lsada ularning qilgan xar bir nasixati, o'gitlari, bilimlarini shogirdlariga ulashib volidalari qoldirgan maktabni davvom ettirmoqdalar. Ko'pchiligi vokal san'ati rivojlanishida malakali kadrlar tayyorlash va ularni nafaqat respublika balki jaxon saxnalariga mos xolda tarbiya qilishda o'z xissalarini qo'shib kelmoqdalar. Ustoz S.Qobulova tomonidan shakllangan maktabni asrab avaylab o'z shogirdlariga ulashib kelmoqdalar, bu maktabni rivojlantirib va kelajak avlodga to'g'ri uzatib qoldirish biz S.Qobulova shogirdlariga ham ma'suliyat, ham sharafdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. U.Otajon. San'at mening Quyoshimdir. Yangi asr avlodi: T., 2006.
2. Соловьёва, М. Г. "Основы вокальной методики"., М.,: 2000г.
3. Березовская, С. Г. "Искусство вокала П., (2005).
4. Петрушин, В.В. Психология музыкальных способностей* (2008).
5. Olontseva T.A. Formation of professional skills of students-choirmaster in the process of study at the

university. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv [Bulletin of the Moscow State University of Culture and Arts]. 2014, no. 1 (57), pp. 216–220. (In Russian)

6. Nilov V.N. Khoreograficheskoe iskusstvo v formirovanii sotsial'no-kul'turnogo prostranstva po mestu

zhitel'stva [Choreographic Art in the formation of social and cultural space in the community]. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv [Bulletin of the Moscow State University of Culture and Arts]. 2013, no.1 (51), pp. 129–137.

Olga Vasilchenko

*PhD in Pedagogical Sciences,
Acting Professor, Department of Vocal Studies,
State Institute of Art and Culture of Uzbekistan*

STAGES OF FORMING THE PROFESSIONAL SKILLS OF A CHOIR CONDUCTOR IN THE SYSTEM OF HIGHER MUSIC EDUCATION

Abstract. *The article examines the main stages in the development of professional skills of a choir conductor within the framework of higher music education. The study defines pedagogical principles, methodological approaches, and the sequence of conductor's competence formation in the training process of future specialists. Particular attention is paid to the integration of performing, communicative, and analytical skills, as well as the role of practical experience in developing the conductor's artistic thinking.*

Keywords: *choir conductor, professional skills, choral conducting, methodology, music and pedagogical education.*

Introduction

Modern music education is aimed at forming the choir conductor as a universal professional capable of combining performing, pedagogical, and organizational-communicative functions. In the context of the dynamic development of choral culture and the introduction of innovative pedagogical technologies, the question of the sequence and stages of forming professional skills in future conductors becomes especially relevant.

The problem of developing conducting competencies has been addressed in the works of R. N. Karasanov, V. Lukyanov, I. A. Rozhdestvenskaya, and A. I. Dolzhansky, who emphasize the need for a systematic approach encompassing both the technical and artistic aspects of conducting. However, under modern conditions, it is necessary to reconsider the stages of professional training, taking into account new educational standards and the opportunities of the digital environment.

The methodological basis of the study includes:

- pedagogical analysis of higher education conducting programs;
- the comparative-historical method, allowing one to trace the evolution of approaches to teaching conducting;
- observation and analysis of students' practical activities during rehearsals;
- modeling of professional situations aimed at developing creative initiative.

The competence-based approach makes it possible to consider the formation of the conductor's professional skills as a step-by-step process of developing integrated abilities.

1. Preparatory and Orientation Stage

At the first stage (1st–2nd years), the foundations of musical thinking, rhythmic stability, motor coordination, and basic conducting movements are formed. The main attention is paid to:

- mastering elementary gestures and the metrorhythmic organization of conducting;
- developing inner hearing and intonational memory;
- analyzing choral scores in terms of texture and form.

The pedagogical objective of this stage is to develop an aware and expressive attitude toward the conducting gesture as a means of musical expression.

2. Technical and Performing Stage

At this stage (3rd year), the student develops professional conducting technique: work on the clarity, flexibility, and plasticity of gesture, mastering various strokes and dynamic shades. A special role is played by work with the student choir, where initial experience of ensemble interaction is acquired.

Particular attention is paid to:

- rehearsal methodology (intonation correction, work on ensemble balance and tone);
- development of emotional-volitional expressiveness;
- skills of sight-reading and musical interpretation.

3. Artistic and Interpretative Stage

At the final stage (4th year and master's level), the conductor's creative individuality, interpretative ability, and stylistic thinking are developed. The choir conductor masters:

- the author's interpretation of a musical work, choice of tempo, dynamics, and articulation;

- communicative management of the choir based on emotional and psychological empathy;
- organization of the rehearsal process considering the age and professional features of the ensemble.

The criterion of success becomes the level of independence, creativity, and stage artistry achieved by the conductor.

Results and Discussion

Analysis of the educational process has revealed that the effectiveness of forming professional skills in choir conductors is determined by:

- the logical sequence of learning stages (from technique to interpretation);
- a combination of individual and group forms of work;
- the introduction of interactive technologies (video analysis, simulation training, digital scores);
- development of reflective abilities that promote self-correction and self-improvement.

Thus, the methodological system of training should rely on the activity-based approach, ensuring the interconnection of theory, practice, and creativity.

Conclusion

The formation of a choir conductor's professional skills within the system of higher music education is a multilevel process comprising preparatory, technical, and artistic-interpretative stages. Each stage has its own goals, objectives, and pedagogical tools. Only comprehensive and gradual development of conducting competencies can shape a specialist capable not only of professionally leading a choir but also of inspiring the ensemble toward artistic creativity.

References

1. Лукьянов В. П. Основы хорового дирижирования. - СПб.: Лань, 2017.
2. Карсанов Руслан Нюсретович ОБУЧЕНИЕ ДИРИЖИРОВАНИЮ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС // Проблемы современного педагогического образования. 2020. №66-2. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/obuchenie-dirizhirovaniyu-kak-pedagogicheskiy-protsess> (дата обращения: 20.10.2025).

3. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. — Л.: Музыка, 1971.
4. Должанский А. И. Искусство дирижирования. — М.: Музыка, 1983.
5. Коптяков В. Н. Методика обучения дирижированию. — СПб.: Лань, 2008.
6. Рождественская И. А. Психология дирижёрского искусства. — М.: Академия, 2012.

Шендерович Г. И. Основы дирижирования: учебное пособие. — М.: Юрайт, 2020

VOKAL VA MUSIQIY MEROS

Annotatsiya: Ushbu maqola vokal san'atining madaniy ahamiyatini tahlil qiladi. Vokal musiqasining insoniyat tarixidagi o'rni va rivojlanishi, uning turli madaniyatlarda ifodalangan shakllari hamda diniy, xalq va zamonaviy musiqadagi roli muhokama qilinadi. Maqolada vokalning texnik jihatlari, uning madaniyatlar va jamiyatlar o'rtasida qanday aloqalarni mustahkamlashi, shuningdek globalizatsiya va zamonaviy texnologiyalar ta'sirida vokal musiqaning qanday rivojlanishi tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, vokal musiqasining inson ruhiyatini ifodalashdagi ahamiyatini va uning turli janrlarda qay tarzda o'zini namoyon etishini ko'rsatadi. Vokal san'ati, nafaqat musiqaning, balki insoniyatning shaxsiy va madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Vokal, musiqiy san'at, madaniyat, vokal texnikasi, xalq musiqasi, diniy musiqalar, zamonaviy vokal, globalizatsiya, pop musiqasi, xalq qo'shiqlari, vokal janrlari, madaniy identifikatsiya, musiqaning roli, vokal ijrochiligi, musiqiy tarix.

Vokal - inson ovozi orqali yaratiladigan musiqaning bir turi bo'lib, uzoq o'tmishda ham, hozirgi kunda ham juda muhim san'at shakli hisoblanadi. Ovoz insonning eng tabiiy vositasi bo'lib, uning kuchi va go'zalligi bilan dunyoni sehlashga qodir. Vokal musiqasi, albatta, nafaqat musiqa san'ati doirasida, balki madaniyat, ijtimoiy hayot va hatto diniy amaliyotlarda ham o'zining o'rniga ega. Ovoz bilan ifodalangan hissiyotlar insonning ichki dunyosini, ruhiyatini eng yaxshi tarzda aks ettiradi. Vokalning tarixi va uning rivojlanishi insoniyat tarixining eng qadimiy davrlaridan boshlanadi. Diniy marosimlar, xalq qo'shiqlari, teatr asarlari va boshqa san'at shakllarida vokal musiqaning o'rni har doim katta bo'lgan. Vokalni mukammal ijro etish o'zining murakkabligi bilan ajralib turadi: ovozni boshqarish, nafas olish texnikasi, tovushlarni aniqlik bilan chiqarish — bularning barchasi vokal ijrochisining mahoratini oshiradi. Hozirgi kunda vokal san'ati keng tarqalgan va uning turlari juda xilma-xildir. Pop, rok, opera, xor musiqasi kabi janrlar orqali insonlar o'z hissiyotlarini ifodalaydi, jamiyatdagi o'zgarishlar va muammolarni ko'taradi. Biroq, vokal musiqasining asosiy vazifasi har doim bir xil bo'lib qolgan: tinglovchiga chuqur hissiyotlarni yetkazish va uni o'ylashga, his qilishga undash. Shu bilan birga, vokalning texnik jihatlari, uning ijro texnikalari va ijrochilarning mahorati bu san'atni yanada o'ziga xos va jozibali qiladi.

Vokal san'ati nafaqat musiqa, balki insonning shaxsiy rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Vokalni ijro etish, uning sirlarini o'rganish va o'zingizni vokal ijrochisi sifatida ifodalash jarayoni har bir inson uchun unutilmas tajriba bo'lishi mumkin. Vokal musiqasi har bir millat va madaniyatda o'ziga xos o'rin tutadi. Har bir madaniyatda vokalning o'rni va ifodalanish shakli turlicha bo'lishi mumkin, lekin vokal san'ati har doim insonlarning ruhiyatini, his-tuygularini, urf-odatlarini va qadriyatlarini aks ettirgan. Vokal musiqasi orqali insoniyatning tarixiy, madaniy va ijtimoiy rivoji ham ko'rinadi, chunki u ko'p jihatdan insonning o'ziga xosligini, milliy va madaniy identifikatsiyasini ifodalaydi. Vokal san'ati ko'p madaniyatlarda diniy marosimlarning ajralmas qismi sifatida paydo bo'lgan. O'rta asrlarda Yevropada xristianlik diniy marosimlarida qo'shiq va mantralar orqali ruhiy ehtiyojlar qondirilgan. Misol uchun, Gregorian xorlari (yoki Gregorian qo'shiqlari) o'rta asrlar Yevropasining diniy hayotida markaziy o'rin tutgan. Shu bilan birga, Islomda ham vokal san'ati katta ahamiyatga ega bo'lib, Qur'onni o'qish vaqti bilan tasbech kuylash (muqaddas so'zlar) ruhiy tozalash jarayoni sifatida qabul qilinadi. Hindistonning san'ati va madaniyatida vokal musiqaning katta o'rni bor, chunki hind musiqasi ragmalariga (melodiyalar) asoslangan qo'shiqlar bilan ruhiy va diniy holatni ifodalashadi. Hindular o'z diniy marosimlarida va tasavvufiy o'xshashliklarda vokal san'atini eng yuqori darajada qadrlashadi. Vokal musiqasi, ayniqsa xalq musiqasida, milliy identifikatsiyani yaratishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Har bir xalq o'zining an'anaviy vokal janrlarini rivojlantirib, o'z tarixini, urf-odatlarini va qadriyatlarini ovoz orqali ifodalaydi. Masalan, O'zbekistonda xalq musiqasidagi maqomlar va qo'shiqlar, bolgariyaliklar uchun polifoniya va xor musiqasi, shuningdek, turklarning "nebek" qo'shiqlari o'ziga xos tarzda xalqning yuragini aks ettiradi. Xalq qo'shiqlari ko'pincha muayyan tarixiy voqealar, urushlar, sevgi hikoyalari va xalqning kundalik hayoti bilan bog'liq bo'ladi. Ovoz orqali ifodalangan bu hikoyalar, musiqiy tuzilmalari orqali har bir xalqning o'ziga xos dunyoqarashi, urf-odati va qadriyatlari namoyon bo'ladi. Zamonaviy madaniyatda vokal musiqasi global miqyosda keng tarqalgan va o'zgarishlarga uchragan. XXI asrda vokal ijrosi pop musiqasidan to elektron musiqagacha bo'lgan barcha janrlarda asosiy

ahamiyatga ega. Keng tarqalgan pop, rok, hip-hop, rap kabi musiqiy janrlar vokal ijrochiligining yangi usullarini yaratgan va yangi tendensiyalarni shakllantirgan. Misol uchun, "X-factor" va "The Voice" kabi musiqiy tanlovlar orqali nafaqat qo_oshiq kuylash, balki o_oz ovozingizni jamiyatda tanitish va madaniy aloqalarni mustahkamlashning bir yo_oli sifatida vokal musiqasi ommalashgan. Shu bilan birga, dunyo miqyosida ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan musiqalar va ifodalangan hissiyotlar global madaniyatni birlashtiradi. Globalizatsiya va zamonaviy texnologiyalar vokal musiqaning tarqalishiga kata ta'sir ko_orsatdi. Xususan, internetning rivojlanishi, video kliplar, va musiqa striming xizmatlari vokal musiqaning jahon bo_oylab tez va oson tarqalishiga yordam berdi. Misol uchun, K-pop (Koreya pop musiqasi) dunyo bo_oylab katta ta'sir o_otkazgan. K-pop musiqasi nafaqat Janubiy Koreya madaniyatini, balki butun dunyo miqyosida yangi bir vokal va vizual san'at shaklini yaratdi. Bu esa vokal musiqaning madaniy jihatdan qanday ommaviy va global ta'sir ko_orsatishini yana bir bor tasdiqlaydi. Vokal musiqasining madaniyatdagi o_orni juda boy va xilma-xildir. Har bir madaniyat vokal musiqasini o_oziga xos tarzda ifodalashni o_organgan va u orqali jamiyatning asosiy qadriyatlarini, tarixiy voqealarni va ruhiy holatlarni yoritgan. Bu san'at turi nafaqat madaniy ifoda, balki insoniyatning hissiy va estetik rivojlanishining bir vositasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kuzmin, A. V. (2017). Vokal musiqasining tarixi va rivojlanishi. Moskva: Akademiya.
2. Rahmonov, R. T. (2015). O_ozbek xalq musiqasi: Vokal janrlari. Toshkent: Sharq.
3. Shamiev, M. A. (2020). Vokal san'ati va ijtimoiy identifikatsiya. Toshkent: Fan.
4. Harris, J. L. (2018). The Evolution of Vocal Music in Global Cultures. New York: Routledge.

Qodir Mirzayev
*O'zbekiston davlat san'at va
madaniyat institut*
Vokal kafedrasi professori

AKADEMIK VOKAL HONANDALARI IJRCHILIGI XISSIY- EMOTSIONAL TA'SIRCHANLIGINI OSHIRISH USULLARI

Annotatsiya: Maqolada akademik vokal ijrosida hissiy-emotsional ta'sirchanlikni oshirish usullari tahlil qilinadi. Texnik tayyorgarlik bilan bir qatorda ijrochining ichki hissiyotlarini ifodalash qobiliyati, ekstralingvistik axborot orqali emotsional energiyani auditoriyaga yetkazish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kuchli emotsional ifoda sahnadagi obraz bilan butunlikni ta'minlaydi va auditoriyaga musiqaning badiiy mazmunini yetkazadi.

Kalit so'zlar: akademik vokal, hissiy-emotsional ta'sirchanlik, vokal pedagogikasi, ekstralingvistik ifoda, ijrochi identifikatsiyasi, musiqiy jumla

Akademik vokal ijrosida har bir ohang, intonatsiya honandaning ichki dunyosidan chiqib, tomoshabin qalbiga yetadigan ko'prik vazifasini bajaradi. Hissiy-emotsional ta'sirchanlik - bu nafaqat texnik mukammallik, balki musiqaning ruhini, matndagi dramatik mazmunni, obrazning ichki kechinmalarini ovoz orqali jonlantirish san'atidir. Kuylovchi nafasini, tembrini, artikulyatsiyasini va frazalash uslubini mahorat bilan boshqarib, har bir fraza va pauza orqali his-tuyg'ularni kuchaytiradi, tomoshabinning ichki olamini o'ziga tortadi. Shu bilan birga, yuz ifodasi, bosh va qo'l harakatlari bilan ovoz uyg'unligi hissiy ta'sirchanlikni yanada boyitadi. Ijrochi matn va musiqiy obraz bilan bir butun sifatida identifikatsiyalanadi, uning quvonchini, iztirobini, hayratini tomoshabinga yetkazadi. Nafasni to'g'ri boshqarish, ritmik o'zgarishlarni sezgirlik bilan ishlatish orqali honanda nafaqat musiqaning texnik jihatdan mukammal ijrosini, balki uning ruhiy energiyasini ham tomoshabinga yetkazadi. Shu tariqa, akademik vokal ijrosi - bu faqat ovoz chiqqan joy emas, balki tomoshabin qalbini titratadigan hissiy-emotsional sayohatdir.

B.M.Teplov ta'kidlaganidek, "musiqa san'ati uchun adekvat emotsional reaksiya bera olish qobiliyati xonanda, dirijyor va ijrochi musiqachilar faoliyati uchun eng muhim va kasbiy jihatdan zarur sifatlaridan biridir» [1, b. 173]. Vokal va musiqiy ijrochilik jarayoni texnik mahorat bilangina cheklanmaydi. Ijrochi san'atkorning

emotsional sezgirliги, ichki kechinmalarini ovoz, tembr, intonatsiya va musiqiy frazalash orqali ifodalay olishi tinglovchiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan asosiy omildir. Teplov ta'kidlaganidek, emotsional javob bera olish qobiliyati ijrochining sahnadagi mavjudligini mazmunli qiladi, musiqaning badiiy mohiyatini ochadi va uning ruhiy energiyasini auditoriyaga yetkazadi. Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, aynan emotsional ifoda darajasi ijrochining professional yetukligini belgilovchi mezonlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, vokal pedagogikasida texnik tayyorgarlik bilan bir qatorda emotsional madaniyatni rivojlantirish ham ustuvor vazifa sifatida qaralishi zarur.

Emotsiyalarning ekspressiv funksiyasi, insonning jamiyatda va sahnada namoyon bo'ladigan hissiy ifodaliligi psixologiyada "ekstralingvistik (tilga oid bo'lmagan) axborot"ning tarkibiy qismi sifatida tasniflanadi. Bunday axborot bir qator o'ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Uning eng muhim jihati - bu verbal (nutqiy) axborotdan funksional jihatdan mustaqilligi va unga bog'liq bo'lmashligidir [2,b.18].

Musiqiy ijroda emotsional xissiylik vokal san'atida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki sahnadagi obrazning ta'sirchanligi faqat nutq yoki matn orqali emas, balki xonandaning ovoz tembri, nafas olib berishi, tana harakatlari va hissiy holati orqali ham shakllanadi. Ekstralingvistik axborotning mustaqilligi shuni ko'rsatadiki, ba'zan birgina ohangning titrashi yoki ko'zdagi yorqin ifoda tinglovchiga matndan ko'ra kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. Amaliy tajribada ham ko'rinadiki, kuchli emotsional ifodaga ega ijrochi auditoriyaga tezroq ta'sir qiladi, uning ijodiy energiyasi esa musiqaning ma'nosini chuqurroq ochib beradi. Shu sababli vokal pedagogikasida ekstralingvistik ifodaning o'rnini doimo e'tibor markazida bo'lishi zarur.

Tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, akademik vokal ijrosida hissiy-emotsional ta'sirchanlikning oshirilishi nafaqat texnik mahoratga, balki ijrochining ichki dunyosini chuqur anglashiga ham bog'liq. Teplov ta'kidlaganidek, adekvat emotsional javob berish qobiliyati xonanda va musiqachining professional yetukligini belgilovchi eng muhim mezonlardan biridir. Shu nuqtai nazardan, vokal pedagogikasi faqat ovoz texnikasini rivojlantirish bilan cheklanmasligi, balki ijrochining ichki

hissiyotlarini aniqlik bilan ifoda etish qobiliyatini shakllantirishga ham e'tibor qaratishi zarur.

Musiqiy jumlalarni izchillikda bir butun ijro etish, tembr, intonatsiya va jismoniy ifodaning uyg'unligi tinglovchiga ovoz orqali yetkaziladigan emotsional energiyani kuchaytiradi. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, ba'zan matndan ko'ra kichik bir ohang titrashi yoki yuz ifodasi auditoriyani chuqurroq ta'sirlantiradi. Shu bilan birga, emotsional ifoda orqali ijrochi sahnadagi obraz bilan bir butun sifatida identifikatsiyalanadi, tomoshabin bilan hissiy aloqani mustahkamlaydi va musiqaning dramatik mohiyatini ochadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, vokal pedagogikasida hissiy-motsional ta'sirchanlikni oshirish metodlari nafaqat individual ijrochilikni rivojlantirishga, balki auditoriya bilan samarali kommunikatsiya o'rnatishga ham xizmat qiladi. Bu esa akademik vokal san'atini yanada boyitadi va sahnadagi ijroni tinglovchi uchun haqiqiy hissiy sayohatga aylantiradi. Shu nuqtai nazardan, texnik tayyorgarlik va emotsional madaniyatni integratsiyalashgan holda o'qitish vokal ijrochiligi sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Kelgusi tadqiqotlarda ekstralingvistik ifoda elementlarini tizimli ravishda pedagogik jarayonga joriy etish, har bir ijrochining individual emotsional xususiyatlarini hisobga olgan holda metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhim vazifa bo'lib qoladi. Mazkur yondashuv nafaqat xonandaning texnik va emotsional ko'nikmalarini uyg'unlashtiradi, balki tomoshabinga yetkaziladigan badiiy-estetik ta'sirni maksimal darajaga ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей // Теплов Б. М. Избр. тр. в 2 т. – Т. 1. – М., 1985. – 328 с.
 2. Морозов В. П. Невербальная коммуникация // Психологический журнал. – 1995. – № 1. – С. 18–31.
 3. Мыльников, В. В. Шаляпин: путь к гению / В. В. Мыльников. – М.: Молодая гвардия, 2012. – 368 с.
- Морозов В. П. Искусство резонансного пения. Основы резонансной теории и техники/ В. П. Морозов. ИП РАН, МГК им. П. И. Чайковского, Центр «Искусство и наука». – М., 2022. 496 с.

Erkin Rahimov,

O'zDSMI "Vokal" kafedracu dotsenti,

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist

Mustaqillik davri vokal va xor san'atining o'ziga hos xususiyatlari va sohada olib borilayotgan izlanishlar

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mustaqillik davrida vokal va xor san'atining rivojlanishi, o'ziga hos xususiyatlari haqida so'z boradi. Undan tashqari mustaqillik davrida ijod qilgan va izlanishlar olib borayotgan madaniyat hodimlari haqida ham to'xtalib o'tiladi.*

Kalit so'zlar: *Mustaqillik, Avesto, musiqa madaniyati, vokal, bolalar xori, xor ijrochiligi, musiqiy tarbiya.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются развитие и особенности вокально-хорового искусства в годы независимости. Также состоится обсуждение деятелей культуры, которые творили и исследовали со времен обретения независимости.*

Ключевые слова: *Независимость, Авесто, музыкальная культура, вокал, детский хор, хоровое исполнительство, музыкальное воспитание.*

Annotation. *This article discusses the development and peculiarities of vocal and choral art during independence. There will also be a discussion of cultural figures who have created and researched since independence.*

Keywords: *independence, Avesto, music culture, vocals, children's choir, education.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 3-avgust kuni mamlakatimiz ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuv o'tkazdi. Uchrashuvda milliy madaniyatimiz, adabiyot va san'atimizni rivojlantirish bilan bog'liq dolzarb masalalar, ularni hal etish yo'llari, bu borada ijodiy uyushmalar va davlat tashkilotlari oldida turgan muhim vazifalar haqida atroflicha fikr almashildi.

Samimiy va ochiq muloqot ruhida o'tgan yig'ilishda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari rahbarlari, Bosh vazir, Prezidentning Davlat maslahatchilari, Vazirlar Mahkamasi komplekslari, vazirlik va idoralar, yirik kompaniya va xo'jalik birlashmalari, banklar, ijodiy uyushmalar, yetakchi ommaviy axborot vositalari, madaniyat muassasalari, teatr va muzeylar rahbarlari, adabiyot, san'at va madaniyat sohasining atoqli namoyandalari, jurnalistlar ishtirok etdi. Videokonferensiya shaklida o'tgan uchrashuvda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari, Madaniyat vazirligi, ijodiy uyushmalarning hududiy bo'limlari, joylardagi madaniyat muassasalari, tele-radiokanallar, gazetalar rahbarlari, ijodkor ziyolilar qatnashdi. Uchrashuvda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ma'ruza qildi. Mamlakatimizda barcha soha va tarmoqlar qatori madaniyat va san'at, adabiyot, ommaviy axborot vositalari rivojiga katta e'tibor berilmoqda. Ayniqsa, keyingi paytda bu soha ravnaqini yangi bosqichga ko'tarish bo'yicha ulkan ishlar qilinmoqda.

Xalqimizning boy madaniy merosini tiklash va o'rganish maqsadida bir qator yirik loyihalar amalga oshirilmoqda. Jumladan, poytaxtimizda O'zbekistondagi Islom madaniyati markazi, Samarqandda Imom Buxoriy nomidagi xalqaro ilmiy-tadqiqot

markazi barpo etilmoqda. O'zbekistonga oid xorijdagi madaniy boyliklarni tadqiq etish markazi, O'zbekistonning yangi tarixi markazi faoliyati yo'lga qo'yilmoqda. Kitobxonlik madaniyatini oshirish, madaniyat va san'at sohasini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilib, hududlarda ulug' san'atkorlarimiz nomi bilan ataladigan ijodiy maktab va markazlar tashkil qilinmoqda.

Prezidentimiz xalqimizning ma'naviy kamolotida ijodkorlarning xizmati beqiyos ekanini alohida ta'kidlab, taraqqiyotimizning hozirgi bosqichida barcha sohalar vakillari qatori madaniyat va san'at ahlidan ham yanada faollik, yangi-yangi ijodiy g'oya va tashabbuslar bilan yashash, izlanish ruhi talab etilayotganini ta'kidladi.

O'zbekistonda adabiyot va san'at, madaniyat, ommaviy axborot vositalari, ma'naviyat va ma'rifat biznesga aylanmasligi shart va biz bunga hech qachon yo'l qo'ymaymiz, deb ta'kidladi Shavkat Mirziyoyev.

Prezidentimiz bo'lib o'tgan ochiq va samimiy muloqotning ahamiyati, mantiqiy natijasi haqida so'z yuritib, «Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men ishonaman, nasib etsa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san'atimiz ham albatta bo'ladi», degan fikrni qat'iyat bilan ta'kidladi. Mustaqillik davri musiqa madaniyatining o'ziga hos xususiyatlaridan biri shundaki, bundan asosan yoshlar tarbiyasi uchun mo'ljallangan asarlar keng o'rin ola boshladi va buning natijasida yoshlar milliy ohanglar bilan hamnafas ulg'ayishdi. Bunga misol qilib esa birgina "Bulbulcha" bolalar xor ansanblini keltirsak bo'ladi. Umuman olganda bolalar xorining rivojlanishida O'zbekiston xalq artisti Shermat Yormatov asos solgan "Bulbulcha" bolalar xorining alohida o'rni bor. Nafaqat bolalar xori balkim butun bir ozbek musiqa madaniyatida Shermat Yormatovning yaratgan asarlari ular olib brogan izlanishlar alohida ahamiyatga ega. Demak biz mustaqillik davri xor san'ati xususiyatlarini bolalar xori misolida korib chiqishga harakat qilamiz. Avvalambor, xor ijrochiligi jamoaviy ijro ekanligini eslatib otishimiz kerak. Jamoaviy ijroda esa bolalar bir birini eshitishga, his qilishga harakat qilishadi. Bundan kelib chiqadiki jamoaviy ijrochilik bolalarda chuqur estetik didni shakllantiradi, ularni jipslashtiradi hamda ma'naviy saviyasini, badiiy salohiyatini oshirishga yordam beradi. So'z va musiqadagi tuyg'u bir odam orqali emas, bir guruh odam tomonidan ifoda etiladi. Xor insonning eng yaxshi his tuyg'ularini uyg'otib, hayajonlantirish, qiziqtirish xususiyatiga ega. Shu sababdan xor ishtirokchilari bilan bir qatorda tinglovchilarning ham badiiy-g'oyaviy tarbiyalanishidagi roli juda katta. Xor alohida bir qancha tuyg'uni yagona kuchli tuyg'uga birlashtiradi va bir qancha qalbni yagona teran his qiluvchi qalbga aylantiradi, ko'pchilikning kuchi bilan bilim olish mashaqqatlari ustidan g'alaba qilinishi natijasida birdamlik hissini shakllantiradi. Birlik esa eng katta kuchlardan bir hisoblanadi. Shuning uchun ham mustaqillik davri xor xususiyatlaridan biri aynan uning tarbiya vositasi ekanligidadir. Undan tashqari mustaqillik davrida baynalminallik elementlari mavjud bo'lib turli xalqlar asarlarini ham xor jamolari ijro etishdi. Bunda esa ko'p millatli xalqimizning voqealarga boy bo'lgan butun tarixi qo'shiq bilan bog'langan va unda o'z aksini topishga erishildi desak mubolaga bo'lmaydi.

An'anaviy kollektiv ijrochilik formalari. O'rta Osiyo xalqlari, jumladan, o'zbek xalqi o'z professional xor san'atiga ega bo'lmasa-da, lekin qadim zamonlardan beri jamoa (xor) bo'lib qo'shiq aytish an'alariga ega bo'lgan. Ma'lumki o'zbek xalqi ham, boshqa xalqlar kabi asrlar davomida o'zining mehnat faoliyati, turmush tarzi bilan bog'liq bo'lgan musiqiy durdonalarini yaratgan, e'zozlagan va uni og'zaki usulda avloddan – avlodga qoldirgan. Xalq ijrochiligi san'atida aralash (erkaklar va ayollar) xorlar formasi deyarli bo'lmasa-da, alohida erkaklar, ayollar va bolalar tomonidan qo'shiq aytish an'analari bo'lgan. Masalan, turli diniy marosimlarda, mavsumiy sayllarda, ramazon oyida bolalarning qo'shiq aytishi yoki kattalarning zikr tushishi, marsiya qo'shiqlarini aytish ham jamoa ijrosining bir turidir. Shuningdek, bolalar tomonidan «Boychechak», «Laylak keldi», «Oftob chiqdi» kabi dunyoviy mazmundagi xalq qo'shiqlari aytilganda ham jamoa (xor) ijro formasini ko'rish mumkin. An'anaviy Navro'z – lola bayramlarida yigit va qizlarning qo'shiq aytishi, qadim zamonlardan beri to'ylarda aytiladigan yor-yor, yallalar xor (va yakkaxon) bo'lib ijro etilgan. Asrlar davomida to'plangan ko'hna meros «Shoshmaqom»ning vokal qismidagi taronalar ham uch – to'rt (va undan ko'p) xonandalar tomonidan jamoa bo'lib aytilgan.

Xalqimiz orasida keng tarqalgan (ayniqsa, Farg'ona vodiysida) «Katta ashula»lar ham ikki, uch va hatto to'rt kishilashib ijro qilingan. Bu ijrochilik formalari ham jamoa ijrosining bir turidir. Shuni ham aytib o'tish kerakki, yuqorida eslatilgan janrlar bir ovozda (ba'zi biri ayollar, ba'zi biri erkaklar tomonidan) ijro qilingan. Ana shu folklor qo'shiqlarining (yor-yor, o'lan, yalla, lapar, besh qarsak, katta ashula, hashar) va maqomlardan (taronalari, ufor, naqsh) ayrim qismlarni jamoa (xor) bo'lib aytish kabi ijrochilik formalari kelgusida o'zbek xalqi orasida xor havaskorligi, qolaversa, o'zbek xor san'atining rivojiga zamin bo'ldi. Havaskorlik xor san'atining rivojlanishi Oktyabr inqilobidan keyin O'zbekistonda musiqa va xor badiiy havaskorligi rivojlana boshladi. Xususan, shu yillarda o'quvchi va yoshlar o'rtasida (maktablar va o'quv yurtlarida) musiqa havaskorligi keng tarqaldi. Musiqa, xor va raqs to'garaklari tuzila boshlandi.

Har bir to'garakda, albatta, bir ovozli kichik xor ansambli bo'lib, yallalar, laparlar, madhiya ijro etilar edi. Shu yillarda o'zbek musiqa madaniyatining rivojlanishida Hamza Xakimzoda Niyoziyning faoliyati muhim rol o'ynadi. Hamza xalq orasida keng madaniy – oqartuv ishlarini olib bordi. U o'z agittruppasi bilan qayerda kontsert bermasin, o'sha yerda shu truppa ta'sirida havaskorlik to'garaklari tashkil qilingan. Shu yillarda, ayniqsa, maktablarda musiqa – xor havaskorligi keng quloch yoydi. O'lkaning shahar va qishloqlaridagi maktablarda maktab-teatr havaskorlik to'garaklari bunyodga keldi. Bu to'garaklar xor, raqs va badiiy so'z guruxlaridan iborat edi. Toshkentda maktab – teatr havaskorligi ishini tashkil etishda V. Sakovich, Ali Ardobus kabi tashabbuskorlar jonbozlik ko'rsatdilar. Masalan, 1919 yilda V. Sakovich tashkil qilgan maktab-teatr jamoasi 300 ta bolani birlashtirdi. Bu jamoa ham bir necha (xor, drama, raqs) guruxini o'z ichiga olgan edi. Xususan, V. Sakovichning shu «Zebuniso» maktabida tuzgan qizlar xori yaxshi natijalarga erishdi va keyinchalik (1924 y.) bu xor «San'atchi qizlar» nomi bilan yuritildi. 1919 yilda Sh. Shoumarov «Na'muna» nomli o'zbek maktabida 1922 yilda Saodatxonim

Yenikeva Toshkent inprosida o'zbek qizlaridan shunday jamoalar tuzadilar. Usta Olim Komilov Marg'ildonda, Matyusuf Harratov Samarkandda bir necha yil havaskorlik jamoalari bilan ishlashadi. Shu yillarda Turkiston kontsert brigadasi tashkil topadi. Bu brigadada O'zbek, Qirg'iz, Tatar, Rus, Tojik, Ukrain va Turkmanlardan iborat bo'lib, ular ommaviy qo'shiqlarni va milliy ashulalarni kuylash bilan birga, o'zlari ham qo'shiqlar to'qishar edi. Masalan « Botir askar», « Soqchi» va shu kabilar. Hamza Xakimzoda Niyoziy ham o'z gruppasi bilan Turkfront qismlarida kontsert bergan. U har bir kontsertda yangi qo'shiq to'qir va jamoa bilan ijro qilar edi.³⁰ – yillarga kelib, musiqa xor havaskorligida o'sish ko'zga tashlanadi. Musiqa – xor havaskorlik to'garaklari repertuarida zamon ruxidagi yangi- yangi qo'shiqlar paydo bo'la boshladi. Yetuk bastakorlar (professional musiqachilar) Yunus Rajabiy, Imomjon Ikromov, Orif Qosimov va yosh bastakor Faxriddin Sodiqovlar bir, ikki ovozli xor qo'shiqlari (yallalar, marshlar va xoqazo) yaratadilar. Masalan, Yunus Rajabiyning « Bizning qishloq», Faxriddin Sodiqovning «Xormang endi, kolxozchilar» kabi ommaviy qo'shiqlari havaskorlik kollektivlarida keng tarqalgan edi.1934 yilda Toshkentda Oktyabr inqilobining o'n yetti yilligiga bag'ishlangan havaskorlik san'atining oblast musiqa – badiiy olimpiadasi o'tkazildi. Bu anjumanda respublikadan birinchi bor 1000 kishilik qo'shma xor qatnashdi. Olimpiada respublikada musiqa – xor havaskorligi ishini ancha oldinga surdi.1937 yilda Moskvada o'tgan O'zbekiston adabiyoti va san'ati dekadasiga va 1938 yilda o'tgan Birinchi respublika badiiy havaskorlik olimpiadasiga tayyorlanish va o'tkazish davrida (asosang, o'quv yurtlari va maktablarida) musiqa – xor havaskorlik jamoalari son jihatdan ko'paydi. Lekin ijro sifati ham past edi.1946 yilda badiiy havaskorlikning Ikkinchi respublika olimpiadasi o'tdi. Olimpiadani tayyorlash va uni o'tkazish davrlarida ko'pgina yangi musiqa – xor havaskorlik kollektivlari tashkil topdi, Olimpiada yakuni musiqa – xor havaskorligidagi mavjud qator kamchiliklarni aniqlab berdi. Bular ko'p ovozli o'zbek xorlarining yo'qligi, repertuarida zamonaviy asarlarning kamligi va hokazolar.1947-1948 yillarda o'tkazilgan ko'rik va O'zbekistonning 25 yillik yubileyiga bag'ishlab o'tkazilgan uchinchi respublika olimpiadasi respublikada musiqa – xor havaskor jamoalari faoliyatida birmuncha siljish borligini tasdiqladi.Ayrim xor kollektivlarining akapella uslubida kuylash imkoniyatlariga ega ekanliklari va boshqa kollektivlarining ham ijro madaniyati o'shanligi quvonarli hol edi, albatta.1950 yillardan boshlab yetuk musiqa – xor namoyandalari – Toshkent Davlat Konservatoriyasi, musiqa bilim yurtlari, madaniy – oqartuv texnikumi o'quvchilari va talabalari qishloqlarga va viloyatlarga chiqib yangi-yangi xorlar tuzdilar. Xorlar ijrosida S. Yudakovning « Tinchlik tarafdori marshi,» A. Muhammedovning « Tinchlik bayroqdori», S. Yudakovning « Mirzacho'l» syuitasidan ayrim qismlari va boshqa ko'p ovozli asarlar yangradi.Bu hol yuqoridagi jamoalarning ko'p ovozda kuylash madaniyatiga egaliklaridan dalolat beradi. Shu yillarning xor havaskorligida ko'p ovozlilikni o'zlashtirish borasida birinchi qadam qilingan edi.Xor havaskorligining rivojlanishida ketma-ket 1953, 1954, 1955 yillarda o'tgan respublika Ashula bayramlari muhim rol o'ynadi. Xor jamoalari repertuarlarida yangi- yangi ashulalar paydo bo'ldi. S. Yudakovning « O'zbekiston», D.Shostakovichning « Tinchlik qo'shig'i», M.Glinkaning « Ivan

Susanin» operasidagi « Shuhrat qozon», I Izomovning « Qahramon qizlar» va boshqalar o'rin oldi. Bugungi kunda O'zbekistonda musiqa va xor havaskorlik san'atiga yanada katta e'tibor berilmoqda. Shuni ham aytib o'tish kerakki, hozirgi paytda respublikamizda yuzlab ashula va raqs ansambllari mavjud. Bunda ikki – uch ovozli erkaklar va ayollar vokal ansambllari tuzilgan bo'lib va keyinchalik uch – to'rt ovozlik xor – vokal guruhlarini tashkil qilingan. Bu esa maxalliy xalq orasida xor qo'shiqchiligini rivojlantirishning omillaridan biridir. Shunday qilib, xalq jamoa – ijrochilik an'analari negizida tug'ilgan musiqa – xor havaskorligi 70 yildan ortiqroq davrda shakllandi va rivojlandi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, xor san'ati eng go'zal san'at turlaridan biri bo'lib, xor inson hissiyotiga kuchli ta'sir eta olish bilan birga o'quvchilarni nafosat olamiga olib kirish va axloqiy – g'oyaviy tarbiyalashning muhim vositasidir. Biz esa bugungi zamonaviy xor ijrochiligini rivojlantirish, uni keng targ'ib qilish uchun aynan shu jihatlariga urg'u berishimiz, bolalarni xor san'atiga qiziqishini ortirishimiz kerak. Buning natijasida esa kelajak vatanga sadoqat va muhabbat ruhi bilan tarbiyalanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bahrom Irzayev “Mustaqillik yillarida O'zbekistonda musiqa madaniyatining rivojlanishi”- Toshkent “Yangi asr avlodi” 2015. 318 bet.
2. Ro'ziyev Sh. “Xorshunoslik” –Toshkent: “G'ofur G'ulom” 1990. 178 bet
3. A.Jabborov “O'zbek musiqasi tarixi”– Toshkent:«Fan va texnologiya», 2018. 204 bet.

Internet materiallaridan foydalanildi

DOSTON MEROSINING MUSIQALI TEATR AKTYORLARI TAYYORLOV JARAYONIDAGI TARBIYAVIY VA IJODIY FUNKSIYALARI

Annotatsiya: *Maqolada o‘zbek xalq dostonlarining musiqali teatr aktyorlarini professional tayyorlash jarayonidagi tarbiyaviy va badiiy-estetik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Epik merosning ma’naviy va tarbiyaviy funksiyalari, sahna madaniyati, vokal mahorat va milliy badiiy identitetni shakllantirishdagi ta’siri ko‘rsatib o‘tiladi. Maxsus e’tibor doston materiallarini pedagogik amaliyotga integratsiya qilish, an’anaviy va zamonaviy o‘quv metodlarini solishtirish, shuningdek, baxshichilik an’anasining ijodiy tafakkur va aktyor ifodasini rivojlantirishdagi rolga qaratiladi.*

Kalit so‘zlar: *aktyor, doston, afsona, ertak, ariya, opera, baxshi, romans*

Аннотация: *В статье анализируется образовательный и художественно-эстетический потенциал узбекских народных дастанов в системе профессиональной подготовки актёров музыкального театра. Раскрываются духовно-воспитательные функции эпического наследия, его влияние на формирование сценической культуры, вокальных навыков и национальной художественной идентичности будущих артистов. Особое внимание уделяется интеграции эпических материалов в педагогическую практику, сравнительному анализу традиционных и современных методик обучения, а также роли бахшичилик традиции в развитии творческого мышления и актёрской выразительности.*

Ключевые слова: *эпос, дастан, музыкальный театр, актёрское мастерство, бахши, художественная культура, вокальная подготовка.*

Annotation: *The article examines the educational and artistic-aesthetic potential of Uzbek folk dastans in the professional training of musical theater actors. It highlights the spiritual and pedagogical functions of epic heritage, its influence on the development of stage culture, vocal skills, and national artistic identity of future performers. Special attention is paid to the integration of epic materials into pedagogical practice, comparative analysis of traditional and contemporary teaching methods, and the role of the baxshi tradition in fostering creative thinking and actor expressivity.*

Keywords: *actor, dastan, myth, fairy tale, aria, opera, baxshi, romans*

Xalqning qadriyatlari, ma’naviy salohiyati, madaniy darajasi va orzu-intilishlari to‘g‘risida eng boy va ishonchli ma’lumot beruvchi manbalardan biri bu — xalq eposidir. Har bir millatning kimligi, o‘tmishi, buguni va kelajakka oid umidlari avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan dostonlar mazmunida o‘z ifodasini topadi. O‘zbek xalq dostonlari millatning ma’naviy olamini, estetik qarashlarini, hayotiy ideal va fazilatlarini mujassam etgan yuksak badiiy merosdir.

Dostonlar avlod tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Ular vatanparvarlik, fidoyilik, muhabbat, sadoqat, mardlik, sabr-toqat kabi fazilatlarni targ‘ib qiladi. Bunday asarlar

xotirada milliy o'zlikni mustahkamlaydi, o'tmishga hurmat ruhini kuchaytiradi. Ming yillik tarixni o'zida mujassam etgan xalq eposida xalqimizning bag'rikengligi, matonati, ulug'vorligi yorqin aks etgan.

Buyuk pedagog-rejissyor Georgiy Tovstonogov "Bugunni klassikada qidiring. San'at zamon ruhini tinglashi kerak. Faqat klassika orqali barcha zamonlarga xos yechimlarni topasiz", deya ta'kidlagan. Bu fikr milliy dostonlarning zamonaviy teatr ta'limida hamon dolzarb ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

O'zbek teatr san'ati tarixida "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Ravshan va Zulhumor", "Tohir va Zuhra", "Alpomish" kabi ko'plab dostonlar asosida yaratilgan sahna asarlari muhim o'rin egallagan. Afsuski, bugungi repertuarlarda bunday spektakllarning kamayib borayotgani kuzatiladi. Holbuki, xalq dostonlariga asoslangan spektakllar yosh aktyorlarning sahna madaniyati, vokal mahorati va milliy ruhini shakllantirishda katta maktab vazifasini bajaradi.

San'atshunoslik fanlari doktori, professor Toshpo'lat Tursunov ta'kidlaganidek, "Tohir va Zuhra" spektakli o'z vaqtida yangi teatr maktabining yuzini belgilagan, aktyorlar avlodini yetishtirgan, tomoshabin qalbidan chuqur joy olgan edi. Xuddi shu kabi "Alpomish", "Ravshan va Zulhumor", "Gul va Navro'z" singari dostonlarga asoslangan spektakllar hamon o'z badiiy qadrini yo'qotmagan.

Dostonlar asosidagi spektakllarni teatr repertuariga qayta tatbiq etish, shuningdek, ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish yosh aktyorlarning badiiy dunyoqarashi va kasbiy mahoratini shakllantirishda eng samarali yo'llardan biridir. Bu asarlar adolat, vatanparvarlik, ozodlik, insoniylik, muhabbat va sadoqat kabi yuksak tushunchalarni o'zida mujassam etgani bois, talabalarda ma'naviy-axloqiy immunitetni kuchaytiradi.

Musiqali teatr yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning vokal tayyorligi jarayonida faqat ariya, romansi yoki operaviy namunalar bilangina cheklanib qolmasdan, balki bahshilar ijrosidagi termalar, aytishuvlar va doston kuylari bo'yicha amaliy mashg'ulotlar tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Doston aytimlariga xos ohangdorlik, dramatik ifoda, matn talqini va ovoz plastikasining o'rganilishi aktyorning har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladi.

Shu tariqa, doston merosini o'quv jarayoniga singdirish nafaqat vokal mahoratni, balki aktyorning milliy identitetini, nutq madaniyatini, sahnaviy fikrlashini, ijodiy individualizmini shakllantiradi. Bu esa o'zbek musiqali teatrining kelajak avlodini yuksak badiiy va ma'naviy saviyada tayyorlashga xizmat qiladi.

Dostonlar va ularning sahna san'atiga tatbiqi nafaqat o'quv jarayonida, balki keng auditoriya oldida milliy ruhni ifodalashda ham muhim vosita hisoblanadi. Har bir dostonning o'ziga xos dramatik tuzilishi, xarakterlari, ijtimoiy muammolarni yoritishi va badiiy til boyligi sahnadagi aktyorning ichki dunyosini boyitadi. Masalan, "Alpomish" dostonidagi qahramonlarning matonati, jasorati va vatanparvarligi sahnada ijro etilganda, tomoshabinda ham ana shu fazilatlar uyg'onadi. Shu sababli, dostonlarni sahna asariga moslashtirish jarayoni faqat dramatik ssenariy yaratish emas, balki milliy ma'naviyatni sahnada jonlantirish san'ati sifatida qabul qilinadi.

Shu bilan birga, xalq dostonlarining sahnaga moslashtirilishi pedagogik jarayonning bir qismi sifatida ham ahamiyatlidir. Yosh aktyorlar doston

qahramonlarini o'rganayotganda, ularning ruhiy va hissiy holatini chuqur tushunish, xarakterlararo munosabatlarni to'g'ri aks ettirishni o'rganadilar. Bu esa sahnadagi ijroni yanada tabiiy va ishonarli qiladi. Talabalarning vokal va dramatik tayyorgarligida dostonlarning ohangdorligi va ritmik tuzilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Termalar, aytishuvlar va kuylangan dostonlar orqali nafaqat ovoz texnikasi rivojlanadi, balki intonatsiya, artikulyatsiya va dramatik ifoda ko'nikmalari ham mustahkamlanadi.

Xalq dostonlari milliy teatr san'atining tarixiy ildizlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgani sababli, ularni o'rganish va sahnaga tatbiq etish jarayonida milliy estetika qoidalari va an'anaviy badiiy uslublar ham hisobga olinadi. Bu o'rinda musiqali teatrda an'anaviy xalq cholg'ulari va vokal texnikasi ham muhim o'rin tutadi. Masalan, dutor, tanbur, nay kabi milliy cholg'ular bilan birgalikda dostonlarni sahnalashtirish yosh aktyorga nafaqat vokal boylik, balki musiqa bilan sahnada uyg'unlashishni ham o'rgatadi. Shu tarzda, dostonlar milliy musiqiy teatrning o'ziga xos uslubiy maktabini yaratishda asosiy manba sifatida xizmat qiladi.

Bundan tashqari, dostonlarni o'rganish jarayoni talabalarda milliy o'zlikni rivojlantirish, tarixiy xotirani mustahkamlash va ma'naviy qadriyatlarni anglashga yordam beradi. Masalan, "Farhod va Shirin" spektaklida sevgi, sadoqat va fidoyilik mavzulari orqali yosh aktyorlar insoniylik, mehr-muhabbat va hurmat tushunchalarini chuqurroq idrok etadi. Shu tariqa, doston merosining o'quv jarayoniga integratsiyasi nafaqat professional mahoratni, balki milliy ong va madaniy tafakkurni shakllantiradi.

Zamonaviy teatr ta'limida dostonlarni qo'llashda interaktiv metodlar va ijodiy mashg'ulotlar ham samarali bo'ladi. Masalan, doston qahramonlarini sahnada rollarda ijro etish, ularning hissiy holatini dramatik improvizatsiya orqali namoyish qilish talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Shuningdek, dostonlarni vokal mashg'ulotlarida qo'llash, ularni aytish va kuylash orqali nafaqat ovoz texnikasi, balki sahnada o'zini tutish, dramatik ifoda va xarakterni yaratish ko'nikmalari ham oshadi.

Xulosa qilib aytganda, dostonlar milliy teatr san'ati uchun nafaqat manba, balki yosh aktyorlar tarbiyasida muhim vositadir. Ular milliy qadriyatlarni, estetik tafakkur va hissiy dunyoni shakllantiradi, sahnada yuqori badiiy natijalarga erishishga imkon beradi. Shuning uchun, doston merosini o'quv jarayoniga, repertuar va sahna amaliyotiga tatbiq etish har bir zamonaviy musiqali teatr pedagogi uchun ustuvor vazifa bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. Muhamedov. Tovstonogov maktabi saboqlari. Teatr jurnali, T.2009 y. 3 son.
 2. T. Tursunov. To'xtasin Jalilov va Muqumiy teatr.: Teatr jurnali, 2009 y. 9-son.
- Azizov T. An'ana va ijodiy izlanishlar. Teatr jurnali. 2003. 2-son

Malika Xusanova

“Vokal ijrochiligi” bo‘limi

3-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: O‘zDSMI professori, p.f.n.,

S. S. Malikova

Vokal san’ati va xor dirijorligining o‘zaro bog‘liqligi hamda ularning o‘ziga xos xususiyatlari

Annotatsiya: Vokal sanati va xor dirijorligi musiqiy madaniyatning eng muhim va qadimiy yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu maqolada ushbu ikki yo‘nalishning o‘zaro bog‘liqligi, bir-birini to‘ldiruvchi jihatlar va ularning o‘ziga xos xususiyatlari keng yoritilgan. Tadqiqot davomida vokal texnikasi, nafas boshqaruvi, tembr, diktsiya, rezonans, ritmik aniqlik va intonatsion tozalikka oid jihatlar xor dirijorligi bilan qanday uyg‘unlashishi ilmiy asoslar bilan tahlil qilinadi. Shuningdek, xor jamoasida ishlash jarayonida dirijorning vokal bo‘yicha bilimga ega bo‘lishi, vokalchi esa xor intizomi va ansamblli kuylash tamoyillarini bilishi zaruriyligi yoritilgan. Ushbu maqola vokal pedagogikasi, xor amaliyoti va ijrochilik jarayonida qo‘llaniladigan nazariy tamoyillarni o‘z ichiga olgan holda, talabalarga metodik yordam sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar vokal sanati, xor dirijorligi, intonatsiya, ansambl, tembr, diktsiya, vokal texnikasi.

Аннотация: Вокальное искусство и хоровое дирижирование являются важнейшими направлениями современной музыкальной культуры. В данной статье подробно рассматривается взаимосвязь этих двух сфер, их взаимодополняющие свойства и характерные особенности. В ходе исследования анализируются вопросы вокальной техники, дыхательной опоры, тембра, дикции, резонанса, ритмической точности и интонационной чистоты, а также их роль в хоровой практике. Также подчеркивается необходимость для дирижёра владеть вокальными знаниями, а для вокалиста — знание хоровой дисциплины и принципов ансамблевого исполнения. Статья может служить методическим пособием для студентов, освещая теоретические принципы, применяемые в вокальной педагогике, хоровой практике и исполнительстве.

Ключевые слова: вокальное искусство, хоровое дирижирование, интонация, ансамбль, тембр, дикция, вокальная техника.

Annotation: Vocal art and choral conducting are one of the most important and ancient directions of musical culture. This article extensively covers the interrelationship, complementary aspects and their specific features of these two directions. During the research, the scientific basis of how aspects of vocal technique, breath control, timbre, diction, resonance, rhythmic accuracy and intonational purity are combined with choral conducting is analyzed. It is also highlighted that in the process of working in a choral group, the conductor must have knowledge of vocals, and the vocalist must know the principles of choral discipline and ensemble singing

is necessary. This article serves as a methodological aid for students, covering the theoretical principles used in vocal pedagogy, choral practice and performance.

Keywords: *vocal art, choral conducting, intonation, ensemble, timbre, diction, vocal technique.*

Kirish. Vokal sanati inson ovozi imkoniyatlari, uning shakllanishi, rivoji va sahnadagi badiiy ifodalanishini o'rganadigan murakkab ijrochilik yo'nalishidir. Xor dirijorligi esa ko'p ovozli jamoa bilan ishlash, ovozlarni uyg'unlashtirish, ansamblni birlashtirish hamda musiqiy asarning badiiy mazmunini ochib berish jarayonidir.

Har ikkala yo'nalish bir-biri bilan bevosita bog'liq bo'lib, birining mavjudligi ikkinchisini mukammallashtiradi. Dirijor uchun vokal texnikasini chuqur bilish, vokalchi uchun esa xor madaniyatidan xabardor bo'lish zaruriydir. Shu bilan birga, mukammal xor jamoasi barqaror nafas, toza intonatsiya, tembr uyg'unligi va umumiy ansambl jipsligiga tayanadi, bu esa vokal texnikasining puxta o'zlashtirilishini talab qiladi.

Asosiy qism. Vokal sanati va xor dirijorligining o'zaro uyg'unligi. Vokal sanati xor ijrosining asosi hisoblanadi. Har bir xor a'zosi avvalo individual vokal texnikasiga ega bo'lishi, tovush chiqarish tamoyillarini mukammal bilishi kerak. Dirijor esa ushbu individual imkoniyatlarni bir butun ovoz massivasiga aylantirib, ansambl holatiga keltiradi. Xor jamoasining sifatli ijrosi aynan vokal texnikasining to'g'ri qo'llanishi bilan belgilanadi.

1. Dirijorning vokal bo'yicha bilimga ega bo'lishi.

Dirijor ovoz anatomiyasi, diafragma, nafas boshqaruvi, registrlar o'zgarishi, rezonans nuqtalari, artikulyatsiya kabi jarayonlarni chuqur bilishi kerak. Chunki xor a'zolarining ovozidagi kamchiliklarni to'g'ri ko'rsatma bilan bartaraf etish faqat vokal texnikasini mukammal bilgan rahbarga nasib etadi.

2. Vokalchining xor madaniyatini bilishi.

Yakka ijro va xor ijrosi orasida sezilarli farqlar mavjud. Yakka ijroda vokalchi asarning badiiy mazmunini mustaqil ochib bersa, xor ijrosida ovozlarning uyg'unligi, ansamblidagi muvozanat, ohangdorlik, tozalikka erishish birinchi o'ringa chiqadi. Shu sabab vokalchi xor intizomi, umumiy ovoz balansi va umumiy nafas olishini his qilishi zarur.

3. Vokal va xor san'atining o'ziga xos jihatlari.

Vokaldagi registr o'tishlari xor bilan ishlashda yanada mayin bo'lishi talab etiladi. Diktsiya yakka ijroga qaraganda xor ichida ancha muhim, chunki matnning mujmal eshitilishi butun asarning mazmuniga ta'sir qiladi.

Dirijorning plastika va imo-ishoralari vokalchilarning nafas olish ritmiga mos bo'lishi kerak.

Xulosa. Vokal sanati va xor dirijorligi bir-birini to'ldiruvchi, yagona musiqiy jarayonning ikki asosiy yo'nalishidir. Ularning uyg'unligi san'atning mukammallashtirishiga, ijrochilik madaniyatining yuksalishiga va sahnadagi badiiy ifodaning kuchayishiga xizmat qiladi. Har ikkala yo'nalish vakillarining bir-birini chuqur bilishi professional darajaning oshishiga olib keladi.

Adabiyotlar:

1. Qodirov P.F. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya: Ma'ruzalar matni. - Toshkent: Musiqa, 2005. - 41 b.
2. Petrovskiy A.V. Umumiy psixologiya: Darslik. - Toshkent: O'qituvchi, 1992. -512 b.

Shahar madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada shahar madaniyatida hududlarning tutgan o'rni va ahamiyati keng tahlil qilingan. Turmush madaniyatining ilmiy konseptual masalalarini o'rganish, ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishda va shahar infratuzilmasini estetik jihatdan boyitishda muhim rol o'ynaydi.*

Аннотация: *В статье представлен комплексный анализ роли и значения территорий в городской культуре. Изучение научных концептуальных проблем социальной культуры играет важную роль в развитии общественных отношений и эстетическом обогащении городской инфраструктуры.*

Abstract: *This article provides a comprehensive analysis of the role and significance of territories in urban culture. The study of scientific conceptual issues of social culture plays an important role in the development of social relations and the aesthetic enrichment of urban infrastructure.*

Turmush madaniyatining ilmiy konseptual masalalarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, uning ikki ko'rinishi qishloq (aholisining) turmush madaniyati va shahar (aholisining) turmush madaniyati mavjud. Ular institusional tuzilishi, kundalik hayotda namoyon bo'lishi, insonning uy-xo'jaligi, oila va mahalla bilan munosabatlari turlichadir. Shaharlarning shakllanish negizi, genezisi qishloq bilan bog'liq. Biroq, zamonaviy shaharlar o'zi negizidan o'zib, alohida jihatlariga ega ijtimoiy-madaniy makonga aylangan. Xo'sh, shahar madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari nimalarda aks etadi? Ular aholi turmush madaniyatiga qanday ta'sir qiladi? Avvalo shuni aytishimiz kerakki, "shahar", "shahar madaniyati" tushunchasi ilmiy iste'molga XVII asrda kiritilgan. Biroq, ularning ilk etimologik talqinlari Platon (er. avv. 428-347-yillar) asarlaridayoq uchraydi.

U "polis", "sivil", "kultura" ko'zlarini ishlatadi, ular mohiyatan bizning shahar haqidagi talqinlarimizga yaqindir. Ingliz faylasufi F. Bekon (1561-1626) asarlarida "shahar muhiti", "shaharlik", "shaharliklar xususiyatlari" kabi atamalarni ishlatadi. Bu atamalarida faylasuf shaharning o'ziga xos jihatlarini, madaniyati va muhitini nazarda tutgan. Ammo bu shahar madaniyatining genezisi qadim davrlarda paydo bo'lgan.

Er avv. VII-VI asrlarga borib taqalishini rad qilmaydi. Masalan, Turkmaniston hududidagi shahar talqiniga yaqin Qo'ng'ir tepa er. avv. IV ming yilliklarda shakllangan. Arxeologlarning ta'kidlashicha, Qo'ng'ir tepa yer aydoni 20-50 gektar bo'lgan. Unda saroy, ibodatxona, saroy ayonlarining hovlilari, savdo-sotiq markazlari, zardo'shtiylar olovxonalari, shoh va uning oila a'zolari uchun maxsus dafnixonalar, mozaikali pannolar bo'lgan. Arxeologlar xotin-qizlarning turli taqinchoqlarini, uy jihozlariga va xo'jalik yuritishga oid buyumlarni topishgan.

Ular "Qo'ng'ir tepa arxitekturasini Assuriya va Bobil shaharlari bilan raqobatlasha oladi", degan xulosaga kelishgan.

O'zbek etnografi, professori I. Jabbarov esa Qadimgi Xorazmda shahar madaniyati yuqori darajada bo'lganini, arxitektura esa chuqur o'ylangan, zamonaviy loyihalarga o'xshaydigan tarzda bo'lganini qayd etadi. Mavjud yondashuvlar va empirik kuzatuvlarimizdan kelib chiqib shahar madaniyatining quyidagi o'ziga xosliklar borligini ko'rsatamiz:

arxitektura va binolar estetikasi;

mexanizatsiyalashtirilgan va avtomatlashtirilgan mehnat tarzi, ishlab chiqarish faoliyati;

intellektual mehnat;

aholi savodxonligining yuqoriligi;

mehnat taqsimotining yuqori darajada rang-barangligi;

transport-logistika infratuzilmasining keng rivojlanganligi;

ta'lim, tarbiya va maorif institutlarining ko'pligi;

milliy tuzilmalari va qatlamlarning erkin aloqalari;

oliy ta'lim, ilm -fan muassasalarining mavjudligi;

madaniyat va san'at o'choqlarining, rekreatsiya markazlarining rivojlangani;

rasmiy normalarning ma'naviy-axloqiy hayotda ustuvorligi;

shahar folklorining mavjudligi;

demokratik institutlarning faol ishlashi, ijtimoiy-siyosiy faollikni qo'llab-quvvatlashi;

inson huquq va erkinliklarini ro'yobga chiqarish imkoniyatlarining kengligi kabilardir. Mazkur yo'nalishlar va imkoniyatlar keng shahar madaniyatini qamrab olsa-da, ular turmush madaniyati uchun zarur muhit yaratadi. Turmush madaniyati ushbu muhit ta'sirida shakllanadi, undan ozuqa oladi.

Masalan, turmushdan foydalaniladigan suv, gaz va elektr chiroqlari shahar infratuzilmasidagi maxsus tarmoqlarga bog'langan, oila turmushidagi farovonlik ularning ko'rsatadigan xizmatlari tufaylidir. Arxitektura va binolar estetikasi shahar madaniyatining tashqi qiyofasidir.

Shaharga yaqinlashgan kishi avvalo binolar, ularning arxitekturasi, landshafti, maydonchalari, yo'l va yo'laklarni baholaydi. Chet ellik sayohlar ham shahar arxitekturasi va binolar estetikasini eslab qoladi, ular orqali shahar madaniyatini anglaydi.

Shahar arxitekturasi aholining zichligi, mobilligi va harakat, faoliyat, qiziqish doiralarining kengligini o'zida ifoda etadi. Shahar soni yildan-yilga o'sib bormoqda. Maxsus tadqiqotlar ko'rsatadiki, o'tgan asrning boshida dunyoda millioner shaharlar soni 200 ga yaqin edi, hozir ular soni 705 ga yetgan.

Bugun dunyoda 2 667 417 shaharlar bor. Global shaharlar soni 150 ga yetgan. Dunyo aholisining deyarli 50 foizi shaharlarda yashamoqda, 2050-yilga borib bu ko'rsatkich 70 foizga chiqadi. Shahar sonining oshishi bilan arxitektura, binolar estetikasi yaratish dolzarblashadi. Inshootlar va maydonlar shunchaki binolar emas, ular aholining maishiy va oilaviy ehtiyojlarini qondirish bilan birga, kishilarning badiiy-estetik dilini ham o'stirishi, ularda zavq, go'zal taassurot, yashash ishtiyoqini ham shakllantirishi darkor. Ko'p qavatli, mahobatli binolar, ulkan muassasalar, minglab, millionlab kishilarni sig'diradigan maydonlar, qator-qator avtomobillarni o'tkazadigan magistral yo'llar, 10-20 gektar yerlarga yoyilgan istirohat bog'lari, temir yo'llar, metro shahar madaniyatining atributlari sifatida qabul qilinadi.

Shahar kishisidagi mobillik shahar arxitekturasi va inshootlarini ham rang-baranglashtirmoqda. Shaharlarning dinamik tarzda o'sishi va kengayishi natijasida millioner, hatto global shaharlar yuzaga kelmoqda. Ushbu ijtimoiy-madaniy

o'zgarishlar turmush madaniyatiga taalluqli yo'nalishlarni ekstensiv rivojlanishga turtki bo'lmoqda.

Mexanizasiyalashtirilgan va avtomatlashtirilgan mehnat tarzi qishloq aholisini shaharlarga jalb etayotgan omillardan biridir. Ma'lumki, qishloq hayot va mehnat tarzida qo'l mehnati asosiy qurol bo'lib qolmoqda. Yangi-yangi texnikalarning kashf etilayotgani hali dehqon mehnatining yengillashayotganini bildirmaydi, ushbu vositalarning juda qimmatligi, qishloq kishilarida ulardan foydalanish va boshqarish ko'nikmalarining yetarli emasligi qo'l mehnatini siqib chiqarolmayapti.

Qishloq oilalarida kir yuvish mashinasi, televizor, uy kinoteatri, shaxsiy avtomobillardan foydalanish an'anaga aylangan bo'lsa-da, qo'l mehnatidan foydalanish aslo kamaygan emas.

Demak, shahar madaniyatiga xos mehnat tarzining mexanizasiyalashgan va avtomotlashtirilgani qishloq kishisini o'ziga jalb qilayotgan sabablardan biridir. Tabiatga yaqinlik qishloq kishisi uchun qancha xarakterli bo'lsa, qo'l mehnatidan xalos bo'lishga intilish shahar uchun shunchalik xarakterlidir.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, turmush tarziga robotlarning kirib kelishi xuddi televizor, uy kinoteatri, mobil aloqalar kabi oddiy hodisaga aylanadi, ular ovqat tayyorlash, xonalarni tozalash, idishlarni yuvish kabi ishlarni bajarib kishilarning bo'sh vaqtini oshishiga xizmat qiladi. Hatto ular jumboqli va ko'ngil ochar o'yinlarni uyushtirishi mumkin. Intellektul mehnat ana shu mexanizasiyalashtirish va avtomatlashtirish jarayonlarining ham avvali, ham natijasidir.

Og'ir qo'l mehnatini yengillashtirishi va inson izlanishlarini, say'-harakatlarini samarali qilishi intellektual mehnatning maqsadi hisoblanadi. Aqlu idrokka, ijodiy izlanishlar va tafakkur imkoniyatlariga tayanish intellektning asosiy belgisidir. Shahar madaniyati intellektga ishonadigan va undan yo'nalish oladigan hodisa, shuning uchun u o'ziga intellekti boy, ijodiy izlanishlarga tayyor, innovatsion g'oyalari bilan ijtimoiy rivojlanishga katta hissa qo'shadigan yosh aqlarni, kuchlarni o'ziga jalb etadi.

Qishloqlardan shaharlarga ko'chib kelayotganlar asosan yoshlar ekani ham shundandir. Jamiyat va davlatning intellektual salohiyatni qo'llab-quvvatlashga katta

e'tibor ajratishi, uni oliy ta'lim, ilm-fan, innovatsion izlanishlar bilan bog'layotgani qalbi, ruhi yangilikka mushtiq qishloq yoshlarini shaharlarga yetaklaydi.

Ichki migratsiya bilan bog'liq bu jarayonlar qishloq turmush tarzi, tasavvurlari, ma'naviy-axloqiy tajribalarni shaharga olib o'tishini unutib bo'lmaydi.

Shahar madaniyati, urbanizatsiyasi va qulayliklari qishloq kishilari uchun etalon, maftunkor namuna bo'lib qolmoqda. Bu o'rinda shahar kishisidagi intellekt, aqlu idrok va kreativ izlannishlarga tayanish maftunkor fazilat tuyuladi. Inson omiliga bo'lgan e'tiborning oshishi avvalo intellektual salohiyatga bo'lgan e'tiborning oshishi bilan bog'liq.

Demak, shahar muhiti intellektni qo'llab-quvvatlaydi, shahar madaniyati ratsional talablariga tayanuvchi intellektlar yaratgan makondir. Qishloqlarda bu muhit agrotalablar doirasi bilan belgilansa, shaharlarda u rang-barang, plyuralistik, ba'zan esa ziddiyatli manfaatlarga ega, raqobatga qurilgan ijtimoiy harakatlar ifodasi sifatida keladi. Polifunksional xususiyatlarga ega multikulturatsiya va etnomadaniyatlar, millat va elatlar shahar madaniyatini jonli, serharakatchan, modernizatsiyaga moyil qilib turadi.

Shahar aholisining intellektual izlanishlarga moyilligi, asosiy ta'lim-tarbiya, oliy o'quv yurtlari, ilm-fan dargohlari, akademiyalar, ilmiy-tadqiqot markazlarining shaharlarda joylashgani shaharliklarning savodxonlik darajalariga ta'sir etgan. Bugun mazkur institutlar va markazlarning deyarli 85 foizi shaharlarda, 10-12 foizi tuman markazlari va shaharchalarda, qolgan 3 foizga yaqini qishloq markazlarida joylashgan.

Qishloq joylaridagi ilmiy markazlar va laboratoriyalar agrar soha muammolarini o'rganishga qaratilgan, shaharlardagi ilm, ta'lim, texnoparklar, innovatsiya markazlari rang-barangdir.

Hududlarning yashash sharoitini yaxshilash uchun urbanizatsiya xususiyatlari yana takomillashtiriladi. Shu maqsadda 18 ta katta, 22 ta o'rta va 80 ta kichik shaharlar o'rtasida transport-logistika tizimi va muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish dasturlari amalga oshiriladi. Bu omillar shahar aholisining bilim darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, shahar savodxonligini qishloqqa

nisbatan yuqori qilib keladi. Shahar madaniyatiga mobillik, yangi-yangi axborotlar va ixtirolarga o‘chlik xos.

Yangi-yangi axborotlar esa shahar kishisi ongi, tasavvurlari va savodxonligiga ta’sir etmay, unda ilmiy bilimlarga qiziqish uyg‘otmay qolmaydi. Savodxonlik darajasi o‘rta maktab ta’limi bergan bilimlar orqali shakllanadi. Bugun Yangi O‘zbekistonda maktab ta’limi deyarli barcha bolalarni qamrab olgan. Bu jarayonlar xususida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: “hurmatli muallimlarimiz, jonkuyar maktab direktorlarini, soha faxriylarini el-yurtimizning tayanchi va suyanchi, deb bilamiz. Maktablar tizimini rivojlantirish uchun bundan buyon ham mablag‘ni, imkoniyatni aslo ayamaymiz. Maktab bu hayot-mamot masalasi, kelajak masalasi. Uni davlat, hukumat va hokimlarning o‘zi hal qilolmaydi. Bu butun jamiyatning ishi, burchiga aylanishi kerak”, – degan edi.

Shunday bo‘lsada shahar aholisining savodxonligi qishloq aholisinikiga ko‘ra yuqori ekani kuzatiladi. To‘g‘ri, internet va onlayn ta’lim barcha uchun teng ochiq, shunday bo‘lsa-da, yuqoridagi farqlar mavjud. Bizning fikrimizcha, bu avvalo turmush tarzi va madaniyatidagi farqlar bilan bog‘liqdir. Bundan tashqari, shahar ijtimoiy-madaniy muhiti va infratuzilmasi qishloqdagidan keskin farq qiladi, bu esa aholi dunyoqarashi, tasavvurlari, savodxonligi shakllanishini belgilab berayotgan sotsial omillardir.

Shahar bilan qishloq savodxonligi qiyosiy tahlillarni taqozo qiladi. Biroq bunday tahlillar bizda ham, chet ellarda ham uchramaydi. Shahar aholisi savodxonligining yuqori ekanligi haqidagi fikr umumnazariy qarashlar va maqolalarda uchraydi. Mazkur fikr tadqiqotchilar tomonidan aksioma sifatida qabul qilingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Beatley T. Biophilic Cities: Integrating nature into urban design and planning. Island Press. 2011.
2. Ulrich R. View Through a Window May Influence Recovery from Surgery. Science. –1984. – Vol.224(4647), – P.420-421.
3. Forman, R. T., and Godron, M. Landscape Ecology. New York: John Wiley and Sons. 1995.

4. To‘laganov M., Karimov A. O‘zbekiston shaharlarida yashil hududlarni rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari. Ekologiya va Barqaror Taraqqiyot. – 2018. – Vol.2(4). – P.18-24.
5. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya qo‘mitasi. Ekohududlar rivoji hisobotlari. 2022.
6. Chiesura A. The Role of Urban Parks for the Sustainable City. Landscape and Urban Planning. – 2004. – 68(1). – P.129-138.
7. Gascon M., et al. Green Spaces and Health: A Systematic Review of the Evidence. Environmental Research, – 2015.– Vol.140. – P.110-117.

O'ZBEK XALQ O'YINLARINING YOSHLAR HAYOTIDAGI O'RNI

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy xalq o'yinlarining ahamiyati, o'rni va turlari haqida hamda yutuq va muammolari borasida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: san'at, o'yin, sirk, televidenie, qarab tep, xo'roz urishtirish, sahna, rejissyor, aktyor, ustoz-shogird.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbuslari bilan yurtimizda barcha sohalar kabi madaniyat va san'at rivojiga ham alohida e'tibor qaratilib soha rivoji uchun bir qator samarali ishlar olib borilmoqda. Ayniqsa yoshlar uchun bir qator imkoniyatlar yaratilishi bu imkoniyatlar natijasida bir qancha iqtidorli yoshlar kashf qilinayotgani fikrimiz isbotidir. Shu o'rinda aytib o'tishimiz joizki yangi 2024-yilni ham Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili" deb e'lon qilishlarida aynan yoshlarimizni qo'llab quvvatlayotganliklarini ko'rishimiz mumkindir.

Ana shunday buyuk islohatlar zamirida bugun barcha soxalarning jahon hamjamiyati bilan bimalol raqobatlasha oladigan darajaga olib chiqib va bu jarayonni yanada mustahkam rivojlantirish g'oyalari borligi barchaga ma'lum.

Keyingi yillarda aynan milli qadryatlarimizning bir bo'lagi hisoblangan milliy xalq o'yinlariga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu o'rinda aytib o'tishimiz joizki, har bir tarixiy davrning o'z oyinlari bo'lgan va bu o'yinlar natijasida shu davrning kishisi tarbiyalanib shakllanib borgan. O'yinlar o'ynalish jarayonida insoniyatni fikrlashi, yashashi, dunyoqarashi o'sib boravergan. Bu o'yinlar orqali insonlar o'zlarining turmush tarzi uchun eng zarur bo'lgan sifatlarni shakllantirib, yuksaltiribgina qolmay, balki o'yinlarning turli tuman yo'nalishlardan iboratligi insonlarni har tomonlama – yetuk, ma'naviy, aqliy, jismoniy jihatlardan shakllanib, rivojlanib borishlari uchun ham juda ahamiyatli bo'lgan.

Xalq o'yinlari juda qadimiy va boy tarixga egadir. Ularning ildizlari insoniyat paydo bo'la boshlagan ibtidoiy davrga borib taqaladi. Eng sodda o'yin turlari hayvonot dunyosida ham uchrab turadi. Bu esa o'yinlarning tirik mavjudotga xos

faoliyat ekanligidan dalolat beradi. Dastlabki o'yinlar insonlarning ehtiyojlariga qarab paydo bo'lib kelgan ibtidoiy odamlar paydo bo'lganida ular termachilik bilan shug'ullanganlar bu esa har bir insonda chaqqonlik va uddaburonlikni talab qilgan buning natijasiga "kim chaqqon" o'yini vujudga kelgan.

Shuni alohida takidlash kerakki, marosim, san'at, ijod kabi madaniyat turlarini vujudga kelishida va rivojlanishida o'yinlar o'ta muhim rol o'ynagan. Obrazli qilib aytganda, o'yin ko'pgina qadimiy madaniy turlarning, jumladan, raqs, teatr, sport kabilarning "onasi" hisoblanadi. Dastlab o'yin insonning rivojlantirish uchun kerak bo'lgan bo'lsa, keyinchalik inson o'yinni rivojlantirdi.[2-32]

Milliy qadryatlarimizning va milliy ma'naviyatimizning o'ziga xosligini ko'rsatuvchi jihatlaridan biri hisoblangan o'yinlar xalqimiz maishiy turmushining ajralmas qismiga aylanib kelgan. Xalq o'yinlari asrlardan-asrlarga o'tib o'zining qadriga va ahamiyatiga ega bo'lib, ajdodlarimizning ijtimoiy-ma'naviy va estetik ehtiyojlari asosida yuzaga kelgan. Ana shunday o'yinlardan biri hisoblangan **"Qarab tep" (lanka)** – o'yini orqali badan tarbiya mashqlari bajarilganligiga guvoh bo'lamiz, chunki bu o'yin insonni o'z soyasi bilan o'ynaladigan o'yin bo'lib, joy ham katta mablag' ham talab etmaydi va eng asosiysi insonlarni butun bir tanasi harakatlanib o'ynaladi.

"Lanka" atamasining tarixchilar turlicha izohlaydi. BazilarAyrim tarixchi olimlar uni xitoycha "lyan-ga" so'zi bilan bog'lasalar, bazi olimlar esa forsiy "lang-oqsoq" manosi bilan ifodalaydilar. Bu xalq o'yini asosan, ochiq havoda shahar va qishloq aholisi orasida o'ynalgan. Oyoq panjasi yoki oyoqning ikki yoni bilan tepib, havoga uchirish mazkur o'yinning o'ziga xos xususiyati sanaladi. Buyuk qomusiy olim va mutafakkir Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" asarida inson salomatligini mustahkamlashda badantarbiyaning, ayniqsa, odamning o'z soyasi bilan olishish o'yinining ahamiyati muhimligi haqida yozadi. Qadimgi tarixiy yozma manbalarda yozilishicha, ushbu o'yin ko'proq chorvachilik bilan shug'ullanuvchi xalqlar istiqomat qiluvchi hududlarda keng tarqalgan. O'zbek xalqining milliy bayramlari "Navro'z" xalq sayillari, kuzgi hosil yig'ish kabi mavsum va marosim bayramlari bu ananaviy o'yin qarab tepsiz o'tmagan.

Bugun biz ham “Folklor va etnografiya” ta’lim yo‘nalishi talabalariga turli hil xalq o‘yinlarini ahamiyati va o‘ynalishi haqida ma’lumot berib o‘yinlar uchun tayyorlangan alohida xalq qo‘shiqlarini ham ijro ettirmoqdamiz. Bu esa talabalarda milliy qadryatlarga bo‘lgan hurmatni, e’tiborni, faxr va iftixor tuyg‘ularini yanada jonlantirayotganligiga guvoh bo‘lamiz.

QARAB TEP

Kim epchilu kim chaqqon,
Tepsang bo‘larsan sog‘lom.
Deganlar Sino bobom,
Qarab tepni o‘ynasang.
Qarab tep, qarab tep,
Qarab tep, qarab tep.
Yon tepki, chalishma,
Boramayu, o‘rama,
Uch tepki va qayirma.
O‘ynaydi barcha.
Qarab tep, qarab tep,
Qarab tep, qarab tep.

Bundan tashqari “Xo‘roz urishtirish” o‘yini ham xalq orasida mashxur va sevib o‘ynaladigan o‘yin turi bo‘lib talabalar sahnasida bu o‘yin ham maroq bilan o‘ynalgan.

Yer (pol)ga diametri 3-4 m ga teng doira chiziladi. O‘yin qatnashuvchilar ikki guruhga bo‘linib, doiraning qarama-qarshi tomonlariga saflanadilar. Har bir guruhdan sardor saylanadi. Ular bittadan o‘yinchini “xo‘rozlar”ni o‘z guruhlaridan doira ichiga kiritadilar. Ularning ikkisi ham oyoqlari bukib, qo‘llarini orqalariga qilib boradilar. Rahbarning ishorasi berilgach, bir oyoqda sakrab, yelkalari bilan bir-birlarini turtib doiradan chiqarib yuborishga yoki o‘zaro muvozanatini yo‘qotib, ikkinchi oyog‘ini yerga tekkazishga xarakat qiladilar.

Bu bahsda ishtirokchilarga o‘z raqiblarining zarbalariga chap berish taqiqlanadi. Chap bergan, zarbadan qochgan ishtirokchi mag‘lub xisoblanadi.

G'alabaga erishgan o'yinchi o'z guruhiga bir bal keltiradi. Shundan so'ng doiraga navbatdagi juftlik qo'shiladi. Qaysi guruhning o'yinchilari ko'proq g'alabani qo'lga kiritsa, shu guruh o'yinda g'olib sanaladi.

Ishtirokchilarning soni 5-6 tadan oshmagan paytda guruxlarga bo'linishi shart emas. Bunda yutqazgan xo'roz maydondan chiqib ketadi, g'olib chiqqan xo'roz esa navbatdagi bola bilan kurashni davom ettiradi. Baxslarning oxirida eng kuchli bola aniqlanadi.

O'yin qoidasi:

1. Ikki oyoqqa turib olgan yoki doiradan chiqib ketgan xo'roz mag'lub bo'ladi.
2. Ikkala xroz xam doiradan bir vaqtning o'zida chiqib ketsa, kurash yana boshqatdan boshlanadi.

3. Xo'rozlar jangi faqat ishora bilan boshlanadi.

4. Jang vaqtida xo'rozlarning qo'llari orqalarida bo'lishi lozim.

XOROZ QO'SHIG'I

Qich qir xo'roz qichqir xo'roz

Chiqsin oftob chaqir xo'roz

Akang xo'roz ukang xo'roz

O'zing xo'roz dakang xo'roz

Naqorat jamoa bilan

Xo'rozim xo'rozim mani dakakang xo'rozim

Xo'rozim xo'rozim

Mani dakang xo'rozim

Qanotlaring tap tap etar

Qichqirgaing har-yon ketar

Ovozingni anglasalar

Uxlolmaydi dangasalar

Naqorat jamoa bilan

Xo'rozim xo'rozim mani dakang xo'rozim.

Xo'rozim xo'rozim mani dakang xo'rozim

O'zbek xalqining eng mashxur o'yinlaridan biri bu ko'pkari o'yini hisoblanadi.

Bu o'yin asosan to'ylarda, bayramlarda, katta kengliklarda o'tkaziladi. Ko'pkarida qatnashuvchi chavandozlar o'rtasida tanlash uchun bir uloq yoki besh olti oylik buzoqcha ajratilgan bo'lib, ular ko'pkari boshlanishidan bir kun olidin so'yiladi va faqat uning boshi olinadi, terisi shilinmaydi. Ko'pkari uch shart bo'yicha o'tkaziladi. Birinchi shart "Uloq ayirish" deb ataladi. Ko'pkari o'tkaziladigan kenglikda juda ko'p chavandozlar yig'ilishadi.

Ulardan uzoqroq joyda ko'pincha tepalik, jarliklar ustida esa to'yga kelgan mehmonlardan iborat tomoshabinlar o'tirishadi. To'yning egasi ehtiyojiga qarab ko'pkariga har xil narsalar: buyumlar, mol, qo'y, otlar ajratadi. Bu narsalarni bakovullar barchaga e'lon qilishadi.

Chavandozlar o'rtasida ko'pkari uchun so'yilgan uloq tashlanadi. Shundan so'ng chavandozlar uloqni tortib ketishadi. Uloqni bir chavandoz barcha chavandozlar orasidan ayirib chiqishi kerak bo'ladi. Buning uchun chavandozning o'zi avvalo jismonan kuchli bo'lishi, ikkinchidan, uning oti baquvvat va kuchli bo'lishi kerak.

Shunday qilib, qaysi bir chavandoz uloqni to'dadan ayirib, boshqa otliqlardan o'n-o'n besh metrcha va undan xam ko'proq joyga o'zib o'tgandan keyin bakovul "Halol" deb baqiradi. Keyin o'sha chavandoz ikkinchi bakovul yoniga borib, e'lon qilingan xaqni sovrinni oladi.

Shu tariqa "Uloq ayirish" sharti bir necha bor takrorlanadi. Shundan so'ng bakovul ikkinchi shartni e'lon qiladi. Ikkinchi shartning nomi "Mexmon keldi" deb ataladi. To'yga uzoq va yaqin joylardan kelgan to'y egasining og'a-inilari, qavm-qarindoshlari, yoru birodarlari hamda o'zi yashab turgan qishloq, shahar, mahallalardan mehmonlar taklif etilgan bo'ladi.

To'yga kelgan mexmonlardan ayrimlari ko'pkariga atab, niyat qilib o'z hisobidan sovrin qo'yadi. Bakovul sovrin qo'ygan kishining ismi-familiyasi to'y egasiga kim bo'lishi, qayerdan mehmon bo'lib kelganligi va sovrin nimadan iborat ekanligini hammaga e'lon qiladi.

Keyin o'sha bakovul otini minib, chavandozlar to'dasidan kamida besh yuz metr uzoq masofaga borib qo'liga bayroqcha ushlab turadi. Ikkinchi bakovul chavandozlar o'rtasiga yana o'sha ko'pkari uchun so'yilgan ulokni tashlaydi. Qaysi chavandoz shu to'da ichidan uloqni ayirib olib, hammani ortda qoldirgan holda shu uloqni bayroq ushlab turgan bakovul oldiga olib borib yerga tashlasa, u g'olib bo'ladi. Uloq yerga tashlangan zahotiyoq bakovul bayrog'ini aylantira boshlaydi. Bu "Halol" degan ma'noni anglatadi.

Keyin g'olib bo'lgan chavandoz xaq beruvchi bakovul yoniga borib "Mehmon keldisi"ni oladi. Agar mehmonlardan birontasi yana sovrin qo'ysa bu shart davom etaveradi.

Uchinchi shart eng og'ir shart hisoblanadi. Bu shartga eng qimmatbaho sovrin qo'yiladi. E'lon qiluvchi bakovul shartni va bu shart g'olibiga nima berilishini e'lon qiladi-da, o'zi otni minib juda qiyin noqulay va notekis joyga borib, qo'liga bayroqcha ushlab turadi. Buning ham masofasi besh yuz metrdan uzoqroq bo'ladi.

Ikkinchi bakovul so'yilgan uloqni chavandozlar o'rtasiga tashlaydi. Qaysi bir chavandoz uloqni ayirib chiqib, xaligi bayroq ushlab turgan bakovul otining oldiga olib kelib tashlasa, u g'olib hisoblanadi.

CHAVANDOZ QO'SHIG'I

Maydondagi chavondoz (chu xa chu)

Otingni hayda shovvoz (chu xa chu)

Mard yigit otga minar (chu xa chu)

O'zin maydonda sinar (chu xa chu)

Qamchi bosar otiga (chu xa chu)

To'yning katta zotiga (chu xa chu)

Ot uloqni oldiya (chu xa chu)

Taqimiga soldiya (chu xa chu)

Jamoa: xalol deb baqiradi.

Ushbu milliy xalq o'yinlari bugungi kunda barcha jabhadagi insonlar o'ynashi mumkin bo'lgan o'yin turiga kiradi.

Bugungi kunda texnika rivojlangan bir davrda har hil kompyuter va telefon o'yinlaridan o'zimizning milliy o'yinlarimizning foydasi naqadar zarur ekanligini anglashimiz kerak va albatta bu o'yinlarni bog'cha, maktab va oliy ta'limlarda ham bolalarga, o'quvchi yoshlarga hamda talabalarga o'rgatib o'ynatish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamatqosimov J. Ommaviy bayramlar rejissurasida sahna madaniyati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
2. Qoraboyev U.X. O'zbek xalq o'yinlari.- Toshkent. San'at, 2001.
3. Ermatova S.N. Madaniyat chorrahalarida. – Toshkent. 2019. 3-son, 32-B

FOLKLOR NAMUNALARI BILAN ISHLASH JARAYONIDA REKVEZITLARNING O'RNI

***Annotatsiya:** Folklor-sinkritik xususiyatga ega bo'lib, barcha san'at turlariga xos elementlarni o'zida mujassamlashtirgan, so'z, kuy va ma'lum turlarida raqs uyg'unlikda ijro etiladi. Folklorda xalq hayoti, tarixi, taqdiri badiiy aks etadi. Folklor asarlari mag'zida xalqning dunyoqarashlari, ibtidoiy mifologik tushunchalardan mukammal diniy e'tiqodiga bo'lgan tushunchalar tadrijiy ravishda bo'y ko'rsatadi. Ushbu maqolada folklor milliy liboslari va uning bugungi kundagi o'rni xususida so'z yuritildi.*

***Kalit so'zlar:** folklor, milliy liboslar, xalq o'yinlari, folklorshunoslik.*

“Ma'naviyat kecha yoki bugun paydo bo'lib qolgan tushuncha emas, u asrlardan buyon xalqimiz bilan birga yashab, birga taraqqiy etib kelayotgan buyuk bir qadriyatdir” degan edi muhtaram yurtboshimiz o'z nutqlarida. Inson dunyoga kelgan kundan boshlab, to hayotining eng so'nggi lahzasigacha o'zi mansub xalqning qadriyatlari, an'analari ichida ulg'ayadi, kamol topadi. Hatto o'zini folklorga begona deb bilgan, bu atama ta'rifidan mutloqa yiroq bo'lgan kishi shu an'analari ichida ulg'aygan, uning ongi, shuuri shu qadim an'analari ta'sirida shakllangan bo'ladi. Har bir sohaning o'z tarixi bo'lganidan, folklorshunoslik borasidagi izlanishlarning ham o'z ildizlari mavjud. Bu izlanishlar ildizi olis o'tmishga borib taqaladi. Mahmud Koshg'ariy zamonidan to bugungi kungacha xalq og'zaki ijodi haqida nimaiki aytilgan, yozilgan bo'lsa bularning bari o'zbek xalq og'zaki ijodini o'rganishga o'zining munosib ulushini qo'shgan. Folklor turli davrlarda turlicha o'rganilgan, turlicha yondashuvlar bo'lgan, biroq mustaqillikdan keyin u tom ma'noda yangicha mazmun va mohiyat kasb etdi. Inson ma'naviyatini yuksaltirishda folklorning o'rni haqida gap ketar ekan, aslida bu jarayon bolaning tug'ilishidan boshlanadi. Momolarimiz, onalarimiz aytgan allalar, erkalamalar, aytimlar, topishmoqlar, tez aytishlar, ertak va qo'shiqlar bolaning tili, dunyoqarashining shakllanishiga xizmat qiladi. Xalq o'yinlari esa bolaning ham aqlan, ham jismonan ulg'ayishi uchun muhim omillardan biridir. Bola ana shu qadim an'ana va qadriyatlar ichida voyaga yetadi,

biroq bugungi global jamiyatda ulg'aygani sari go'yo bu muhitga begona bo'la boshlaydi. Bu begonalik, eng avvalo, har qadamda o'z ta'sir kuchini ko'rsatayotgan ommaviy madaniyat ta'siridan boshlanadi. Bularning barchasi ma'anaviyat ravnaqiga emas, aksiga xizmat qiladi. Bu muammolarni bartarf etish uchun esa, ta'lim jarayonining barcha bo'g'inlarida, maktabgacha ta'limdan to oliy o'quv yurtlarida til o'qitish va o'rganishda folklorga ilmiy-nazariy yondashish maqsadga muvofiq bo'ladi.

80-yillardan boshlab o'zbek marosim folklori B.Sarimsoqov tomonidan o'rganila boshlangan. Olim o'zbek marosim folklorining janrlar tarkibi, tasnifi, genezisi va tarixiy taraqqiyoti, o'zbek oilaviymaishiy marosimlar folklori, mavsumiy marosimlar folklori, so'z magiyasiga aloqador badik, kinna, olqish va qarg'ish kabi janrlarni tadqiq etgan.

Marosim folklori tipologik aspektida o'rgangan B.Sarimsoqov o'zining bu yo'nalishdagi tadqiqotlarini «O'zbek marosim folklori» (1986) nomli monografiyasida umumlashtirgan. Mazkur asarning ilmiy qimmati shundan iboratki, unda «marosim» va «marosim folklori» tushunchalarining mohiyati oydinlashtirilgan, o'zbek marosim folklorining janrlar tarkibi bir necha mezonlar asosida izchil tasniflangan. «Yas-yusun», «Oblo baraka», «Shox moylar», «Lola sayli», «Loy tutish», shamol chaqirish va yomg'ir yog'dirish bilan bog'liq marosimi folklor namunalari, so'z magiyasiga asoslangan badik va kinna janrlari tadqiq etilgan.

Xalqning til boyligi birinchi galda uning folklorida namoyon bo'ladi. Biror bir xalqning qanday xalqligini bilish uchun uning folklorini o'rganish zarur deb o'ylayman. Folklorda xalqning til imkoniyatlari, mushohada tarzi, ijodiy quvvati aks etgan bo'ladi. Og'zakilik, variantlilik, jamoaviylik folklorning o'ziga xos xususiyati bo'lib, u xalq ijodi namunalari bevosita jonli ijro jarayoni bilan bog'liq ekanligini urg'ulaydi, ya'ni folklor asarlariga turg'unlik xos emas, u har galgi ijroda o'zgaradi, yangilanadi, bu esa badiiy til imkoniyatlarining yuksak namoyishi demakdir. Shuning uchun aytish mumkinki, folklor bu shunchaki so'z san'ati namunasigina emas, balki, xalqining til zahirasi, tushuncha va tafakkur tarzini bor bo'y basti bilan o'zida aks ettirgan, olis o'tmishdan to bugungi kungacha jonli holatda xalqning o'zi bilan birga

yashab kelayotgan doimiy harakatdagi tarixi va madaniyati hamdir. Bugungi yoshlarni komil inson qilib tarbiyalashda, ma'naviyatini yuksaltirishda ko'plab usullar, vositalar, metodlar mavjud. Biroq bu usul va metodlar birinchi navbatda so'z san'atining ibtidosi sanalgan folklor namunalariga suyanilgan holda amalga oshirilsa, yanada samarali va ta'sirchan bo'ladi¹.

Xalqimizning milliy taraqqiyotida, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy yuksalishida folklor, umuman badiiy so'z san'ati hamisha tayanch nuqta bo'lib kelgan. Zero, folklor bu millatning quvvati, tirikligi va buyukligidir. Bugungi global jamiyatda davlat chegaralari qo'riqlangani, muhofaza etilgani kabi millat tili va tafakkuri, estetik didi ham huddi shunday asrab avaylanishga, qattiq himoyaga muhtojdir. Folklor deganda, xalq tomonidan yaratilgan hamma san'at namunalari me'morchilik, naqqoshlik, ganchkorlik, zardo'zlik, musiqa, raqs, og'zaki adabiyot namunalari tushuniladi. Har bir san'at sohasida ish olib borayotgan mutaxassis o'zi tanlagan turni "folklor" deb ataydi. Masalan, musiqachi xalq kuylarini, xoreograf xalq raqslarini, arxitektor xalq me'morchiligini, folklorshunos olimlar esa, xalq og'zaki ijodiga ta'luqli bo'lgan barcha janrlarni folklor asari deb hisoblaydi².

Folklor milliy liboslari- o'zbek xalqining milliy o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi qadimgi davrlarda yaratilgan va hozirgi kunlarda foydalaniladigan, madaniyati va tarixi bilan uzviy bog'liq bo'lgan kiyimlar hisoblanadi. Har bir mintaqa uchun o'ziga xos farq va xususiyatlar mavjud. Folklor milliy libosiga ayollar uchun- zar chapon, doppi va atlas, erkaklar uchun-do'ppi, chapon, belbog' va yaxtak kiradi(1-rasm).

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Hozirda o'zbek qo'li gul chevarlari tomonida yaratilgan milliy liboslar O'zbekistonning turli go'shalari namoyish etilib qolmasdan balki, turli davlatlarda turlicha namoyish etib kelinmoqda. O'zbekistonga mehmon bo'lib kelgan har bir sayyoh vatanimizning tarixiy obidalarini, memorchilik san'atini,

¹ Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. - T.: O'qituvch, 1990.

² Jo'rayev M. O'zbek mavsum marosim folklori. - Toshkent: Fan, 2009.

milliy urf-odatlarimizga katta qiziqish bilan e'tibor qaratib kelmoqdalar. Mustaqillik va navro'z shodiyonalari, hosil bayramini va o'zbekona to'ylarni guvohi bo'ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. - T.: O'qituvch, 1990.
2. Madayev O., Sobitova T. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi- T., 2005.
3. Jo'rayev M. O'zbek mavsum marosim folklori. - Toshkent: Fan, 2009.
4. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. -T . "Musiq", 2010.
5. Jabborov. O'zbek xalq etnografiyasi.-T."O'qituvchi" 1994.
6. Аникин В. Теория фолклора. - М.: Наука, 2012.
7. O'zbek folklorshunosligi masalalari. 3-kitob. T., 2010.

Ziyuar Reymova
Mustaqil tadqiqotchi
Ilmiy rahbar: Pedagogika fanlari
nomzodi (PhD) Malikova Sevar Samatovna

O‘ZBEK CHOLG‘U IJROCHILIGIDA OBRAZIYLIK, TIMSOLLAR VA MUSHOHADA: LINGVOFOLKLORISTIK YONDASHUV

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek cholg‘u ijrochiligida obrazlilik, timsollar va mushohada jarayonining lingvofolkloristik talqini tahlil qilinadi. Milliy cholg‘ular tovushidagi semantik qatlamlar, tabiat va harakatga oid ramzlarning musiqiy ifodaga ko‘chishi, ijro jarayonida paydo bo‘ladigan metaforik birliklar ilmiy nuqtai nazardan yoritiladi. Shuningdek, eshitish faoliyati, ritmik sezgi, tembr va ladning obraz yaratishdagi ahamiyati ham izohlanadi.*

Аннотация: *В статье анализируются образность, символы и процесс художественного восприятия в узбекском инструментальном исполнении с позиций лингвофольклористики. Рассматриваются семантические слои звучания национальных инструментов, отражение природных и двигательных образов в музыкальной структуре, а также метафорические выражения, возникающие в исполнительской практике. Отмечается роль слуховой активности, ритмического ощущения, тембра и лада в формировании музыкального образа.*

Annotation: *This article analyzes imagery, symbolic elements and interpretive perception in Uzbek instrumental performance from a linguo-folkloristic perspective. It examines the semantic layers within the sound of national instruments, the transformation of natural and motion-related symbols into musical expression, and the metaphorical units present in performance practice. The role of auditory sensitivity, rhythmic awareness, timbre and mode in shaping musical imagery is also highlighted.*

Kalit so‘zlar: *obrazlilik, timsol, mushohada, lingvofolkloristika, cholg‘u ijrochiligi, metafora.*

Ключевые слова: *образность, символ, музыкальное восприятие, лингвофольклористика, инструментальное исполнение, метафора.*

Keywords: *musical imagery, symbolism, perception, linguo-folkloristics, instrumental performance, metaphor.*

O‘zbek cholg‘u ijrochiligi milliy musiqiy tafakkurning eng teran qatlamini ifodalaydi. Unda xalq og‘zaki ijodi, badiiy obrazlar tizimi, timsol va ramzlarning musiqiy jarayonda jonlanishi, marosimiy-estetik qatlamlar, ijro texnikasi bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanadi. Milliy cholg‘ularning ovoz imkoniyatlari, tembr xususiyatlari va har bir maktabning o‘ziga xos ijro an‘analari obrazlarning boy tizimini yaratadi. Shu bois cholg‘u ijrochiligini lingvofolkloristik nuqtai nazarda

o'rganish – musiqa tilida yashiringan ramzlar, ishoralar, ma'naviy qatlamlar va semantik tuzilmalarning badiiy talqinini ochishda muhim ahamiyatga ega.

Cholg'u ijrochiligi – bu avvalo tasviriy fikrlash jarayonidir. Ohangning harakati, zarbning bosiqqligi yoki tezligi, frazaning davomiyligi, ladning ruhiy xususiyati, pauzalarning semantik yuklanishi, bo'g'inlarning ichki tartibi badiiy mazmun yaratadi. Musiqiy tasvirning paydo bo'lishi timsollar orqali kechadi: suvning oqimi, shamolning tebranishi, qushning uchishi, odam qalbidagi iztirob yoki shodlik – bularning barchasi musiqiy til orqali ifodalanadi. Bu jarayon so'zsiz kechsa-da, undagi timsollar xalq tafakkuridan oziqlangan bo'lib, cholg'u ijrochiligini folklor tadqiqotlari bilan bog'laydi.

Ijro amaliyotida ko'plab tasviriy ifodalar uchraydi: “ohangni so'zlatish”, “kuyga jon kiritish”, “bo'g'inni ochish”, “zarbni yumshatish”, “tebranma ohang”, “pastdan yuqoriga ko'tarilish” kabi iboralar nafaqat pedagogik ko'rsatma sifatida, balki badiiy-metaforik ma'noga ega bo'lgan lingvistik birliklar sifatida xizmat qiladi. Bu iboralar orqali ijrochi musiqiy jarayonni tasvirlaydi, tinglovchi esa bu tasvirlar orqali musiqaning ruhiyatini anglaydi. Lingvofolkloristik yondashuvga ko'ra, cholg'u ijrochiligidagi har bir bunday tasvir xalqning ko'hna dunyoqarashi va musiqiy idrokining lingvistik ko'rinishidir.

Milliy cholg'ular, xususan dutor, ijrochi uchun obraz yaratishda keng imkoniyatlarga ega. Dutor tembrining yumshoqligi va o'tkirligi bir vaqtning o'zida ruhiyatdagi sokinlik va hayajonning timsoli bo'la oladi. Uning tebratma, qaltis zarb, qaytarma va cho'ziq usullari – mushohada, lirika, iztirob, quvonch kabi insoniy kechinmalarning musiqiy ifodasidir. Dutor sozining tabiiy akustikasi xalq metaforalarida aks etgan tasvirlarni tovushga ko'chirish uchun qulay: har bir bosim, har bir zarb va har bir o'zgarish badiiy mazmunni o'zgartiradi.

Ijro jarayoni nafaqat texnik, balki psixologik va ma'naviy faoliyatdir. Musiqiy obraz ijrochining ichki holatidan kelib chiqadi. Bunda tinglovchi bilan sirli muloqot yuzaga keladi: ohangning ko'tarilishi – ruhiy intilish, pasayishi – iztirob yoki mushohada, tebranishi – hayotning ritmi, keskin zarb – ichki zo'riqish yoki

hayajonning ifodasidir. Shu bois cholg‘u ijrochiligi badiiy obrazning bevosita og‘zaki ifodalanmaydigan, ammo musiqiy shaklda yaqqol ko‘rinadigan ko‘rinishidir.

Folklor timsollarining musiqadagi aks sadosi ham keng. Xalq kuylarida tabiat tasvirlari – shamol, suv, qush, ot, yulduz, tong, kech – musiqiy harakat orqali jonlanadi. Masalan, sekin tebranish – suvning oqimi, kuchli zarblar – otning yovvoyi chopishi, pastdan yuqoriga ko‘tarilgan frazalar – tongning yorishi, cho‘ziq ohanglar – uzoq masofaga nigoh tashlash, qisqa bo‘g‘inlar – hayajonning ichki qarsillashi kabi talqin qilinadi. Bular musiqiy tilning lingvistik ramzlar bilan uyg‘unlashganini ko‘rsatadi.

Ijro jarayonida badiiy obrazni yaratishda eshitish faoliyati muhim o‘rin tutadi. Musiqani tinglay olish, ichki quloqni shakllantirish, ohangning davomiyligini his qilish, ovozlarning o‘zaro munosabatini tushunish – bularning barchasi badiiy tafakkurni mustahkamlaydi. Eshitish qobiliyati rivojlangan sayin, obrazning metaforik qatlamlari ham chuqurlashadi. Tinglovchi yoki ijrochi ohangning “tiniq”, “bulutli”, “qalin”, “shaffof”, “ying‘ir”, “mayin” kabi xususiyatlarini sezadi, bu esa musiqiy jarayonning lingvistik tasvirini yaratadi.

Pedagogik jarayonda badiiy obrazni shakllantirishning o‘ziga xos usullari bor: musiqiy materialni bo‘g‘inlarga ajratish, ko‘rgazmali tinglash, o‘xshatish va metaforalar asosida izohlash, talabalarning mustaqil tinglash jarayonini yo‘lga qo‘yish, ijro amaliyotini tahlil qilish, eshitish mashqlari, ritmik sezgirlik va mushohada malakasini rivojlantirish. Bu jarayonlar musiqiy obrazning asosiy bo‘g‘ini bo‘lib, ular orqali cholg‘u ijrochiligi badiiy ifoda darajasiga ko‘tariladi.

Badiiy obrazning shakllanishi jarayonida texnik vositalar ham muhim: zarbning to‘g‘ri taqsimlanishi, qo‘l harakatlarining aniq koordinatsiyasi, fraza ohangining uzluksizligi, tembrning nazorat qilinishi, dinamik o‘zgarishlar, ritmik tafakkur – bularning barchasi badiiy mazmunga xizmat qiladi. Texnika – obrazni yaratish vositasi, obraz esa texnikaning ma’naviy mazmunini belgilovchi asosdir.

Cholg‘u ijrochiligida timsollar tizimi nafaqat badiiy, balki madaniy qatlamlarni ham ifodalaydi. Har bir kuy – bu xalq tarixining bir bo‘lagi, madaniy xotira, avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan estetik mezonlar majmui. Kuylarning strukturasida

marosimiy unsurlar, qadimiy ohanglar, ramziy tuzilmalar yashiringan. Shu bois kuy matni – bu lingvistik matnga teng bo‘lgan ma’naviy ifoda tizimi bo‘lib, uni o‘qish, talqin qilish va anglash lingvofolkloristik tadqiqotning asosiy vazifasidir.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, o‘zbek cholg‘u ijrochiligidagi obraz, timsol va badiiy mazmun – bu xalq tafakkuri, tasavvur olami, ramzlar tizimi, psixologik kechinmalar, musiqa tilining semantik qatlamlari, ijro mahorati va madaniy xotiraning uzluksiz uyg‘unligidir. Cholg‘u ijrochiligi lingvofolkloristik tahlil doirasida nafaqat musiqiy jarayon sifatida, balki xalqning badiiy-madaniy ifoda shakli sifatida tadqiq etiladi. Undagi obrazlar, timsollar va mushohada unsurlari – o‘zbek musiqiy madaniyatining betakror badiiy merosini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Isayeva N. Cholg‘u ijrochiligi (dutor): o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston davlat konservatoriyasi, 2024. — 148 b.
2. Dutor o‘rganish alifbosi: o‘quv qo‘llanma / G.M.Muhamedova. – Toshkent: Sano-standart, 2014. - 112 b.
3. Rahimov Sh. Cholg‘u ijrochiligi: Dutor. — Toshkent: Musiq, 2010. — 122 b.

O'ZBEK FOLKLOR KUYLARINING NOTALASHTIRILISHI VA CHOLG'ULASHTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek folklor kuylarining og'zaki an'anadan yozma nota tizimiga o'tish jarayoni hamda cholg'ulashtirishning musiqiy merosni saqlash va rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Notalash variatsionlik, ritmik erkinlik va individual talqinlarni qayd etish imkonini bergani, cholg'ulashtirish esa kuylarning sahna imkoniyatlarini kengaytirgani ilmiy tahlil qilinadi.*

Аннотация: *В статье рассматривается процесс перехода узбекских фольклорных мелодий от устной традиции к нотной записи и значение инструментовки в сохранении и развитии музыкального наследия. Показано, что нотирование фиксирует вариативность и ритмическую свободу мелодий, а инструментовка расширяет их сценический и художественный потенциал.*

Annotation: *This article discusses the transition of Uzbek folk melodies from oral tradition to written notation and analyzes the role of instrumental arrangement in preserving and enhancing musical heritage. Notation helps document melodic variation and rhythmic freedom, while arrangement broadens their artistic and performance potential.*

Kalit so'zlar: *folklor kuylar, notalash, cholg'ulashtirish, og'zaki an'ana, musiqiy meros*

Ключевые слова: *фольклорные мелодии, нотная запись, инструментовка, устная традиция*

Keywords *folk melodies, notation, instrumental arrangement, oral tradition*

O'zbek folklor musiqasi asrlar davomida og'zaki an'ana asosida yashab kelgan bo'lib, uning shakllanishi, o'zgarishi va avloddan-avlodga o'tishi eshitish, yodlash va ijro jarayonidagi tabiiy rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan. Har bir hududning o'ziga xos ijro uslubi, intonatsiya boyligi, ritmik erkinligi va lad tizimi og'zaki an'ananing asosiy tayanch unsurlaridir. Folklor kuylarining og'zaki shaklda mavjud bo'lishi, bir tomondan, musiqaning tabiiy va jonli rivojlanishiga imkon bersa, ikkinchi tomondan, uning asl ko'rinishda saqlanib qolishiga to'sqinlik qilgan. Ustoz-shogird yo'li orqali o'tgan ushbu meros vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi, ayrim kuylar esa butunlay yo'qoladi. Shu sababli ular ilmiy asosda notaga olinishi XX asr boshlaridan boshlab kun tartibiga qo'yildi.

Folklor kuylarining notalashtirilishi musiqaning o'ziga xos badiiy xususiyatlarini saqlab qolish, ularni aniqlik bilan qayd etish va ijrochilik maktablarini tizimlashtirish uchun muhim omilga aylandi. Notalash orqali kuylarning shakli, tuzilishi, bo'g'inlari, lad asoslari va ritmik tarkibi aniq qayd etila boshlandi. Bu esa og'zaki an'ananing o'ziga xos erkin va improvisatsion tabiatini, imkon qadar asl ko'rinishda yozma shaklga o'tkazishni taqozo etdi. Notalashtirish jarayonining boshlanishi o'zbek musiqasining ilmiy o'rganilishida yangi bosqich yaratdi: kuylar o'rganildi, izohlandi, taqqoslandi, tasniflandi va pedagogik jarayon uchun bazaga aylandi.

Cholg'ulashtirish jarayoni notaga olingan folklor kuylarining sahna hayotiga, ansambl va orkestr tarkibiga kirib borishini ta'minladi. Bu jarayonda kuylarning og'zaki ko'rinishdagi erkin intonatsiyasi, ritmik o'zgarishlari va ijrochilik psixologiyasiga xos unsurlar saqlangan holda qayta ishlanadi, cholg'u imkoniyatiga moslashtiriladi. Cholg'ulashtirishning dastlabki bosqichlarida kuylar minimal o'zgarish bilan ansambl repertuariga kiritilgan bo'lsa, keyingi yillarda sahna talablari, akustik imkoniyatlar va cholg'ular o'rniga qarab kuylarning shakliy va texnik jihatdan takomillashtirilgan variantlari yuzaga kelgan.

XX asrning o'rtalaridan boshlab g'arb musiqiy tizimining ayrim elementlari o'zbek musiqiy amaliyotiga kirib keldi. Bu jarayon folklor kuylarining polifonik talqinini kuchaytirdi, ko'p ovozli garmonizatsiya imkoniyatlarini kengaytirdi va xalq kuylarining orkestr matni sifatida ijro etilishiga sharoit yaratdi. Ammo bu o'zgarishlar milliy ohangdorlikka zid emas, aksincha, o'zbek kuylarining tembr, ritm va lad xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilgan bo'lib, milliy ijrochilik xususiyatlarini boyitdi. Cholg'ularning o'ziga xos tembr imkoniyatlari – dutorning jarangdorligi, nayning lirizmi, changning bezakdorligi, doiraning ritmik qudrati – har bir qayta ishlash jarayonida markaziy o'rinda turadi.

Folklor kuylarining orkestr matniga moslashtirilishi o'zbek musiqiy madaniyatida yangi estetik bosqichni yuzaga keltirdi. Og'zaki an'anaga xos bo'lgan erkinlik, improvisatsiya, jo'shqinlik orkestr talqinida boshqa shaklda, ammo o'z badiiy ruhini saqlagan holda namoyon bo'ldi. Bu jarayon natijasida xalq kuylarining

badiiy imkoniyatlari yanada kengaydi, ular yirik sahna maydonlarida, professional jamoalar ijrosida yangicha mazmun bilan jarangladi.

Notalash va cholg'ulashtirishning eng muhim ahamiyatlaridan biri – milliy musiqiy xotirani saqlashdir. Og'zaki ijroda mavjud bo'lgan kuylar vaqt o'tishi bilan o'zgarishi tabiiy. Yozma shakl esa ularni barqaror ko'rinishda qoldiradi, o'tmish merosini kelajak avlodga to'liq va anqlik bilan yetkazadi. Bu ikki an'ananing uyg'unligi – og'zaki jarayonning tabiiyligi va yozma jarayonning aniq qaydliligi – musiqiy merosning saqlanishini yanada mukammal qiladi.

Folklor kuylarining qayta ishlanishi ularning sahnaviy hayotini uzaytirgani bilan ham ahamiyatlidir. Ko'plab kuylar, agar notaga olinmaganida, yo'qolib ketishi mumkin edi. Ammo yozma shaklda saqlangan kuylar ansambl va orkestr ijrosi uchun qulay imkoniyat yaratadi. Natijada ular keng jamoatchilikka yetib boradi, musiqa ta'limi tizimida o'rganiladi, ilmiy izlanishlar uchun asos bo'ladi.

Notalashning yana bir muhim qiymati – folklor kuylarining jahon musiqiy jarayoniga qo'shilishidir. Yozma musiqiy matn mavjud bo'lgandagina kuylar xalqaro ansamblar, orkestrlar tomonidan o'rganilishi, ijro qilinishi va tahlil qilinishi mumkin. Bu esa o'zbek musiqiy merosining global darajada tanilishiga xizmat qiladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, folklor kuylarining notalashtirilishi va cholg'ulashtirilishi milliy musiqa saqlanishi, o'rganilishi va rivojlanishida strategik ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon og'zaki ijro an'anasining tabiiy boyligini yo'qotmagan holda, uning ilmiy va professional muhitda takomillashishiga zamin yaratadi. Folklor kuylarining yozma shaklda qayd etilishi, ularning ansambl va orkestr talqinlarida yangicha mazmun kasb etishi, milliy musiqa tafakkurining o'ziga xos jihatlarini yanada yorqinroq namoyon etadi. Notalashtirish o'zbek folklor musiqasining unutib bo'lmas madaniy boylik sifatida yashashini ta'minlaydi, cholg'ulashtirish esa uning sahnaviy, ijrochilik va estetik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'ofurov, M. Cholg'u ijrochiligi : Xalq ijodiyoti (cholg'u ijrochiligi) magistratura mutaxassisligi bo'yicha o'quv qo'llanma . – Toshkent : O'zDSMI, 2015. – 6 b.
2. Toshmatov, O'. Beknazarov, X. Cholg'ushunoslik: darslik. – Toshkent: 2015. – 41b.
3. Toshmatova, A. Ijrochilik san'ati tarixi: darslik / A. Toshmatova. – Toshkent : Musiqa, 2017. – 94 b.
4. Baxriyev, A. Kasbiy psixologiya: darslik / A. Baxriyev. – Toshkent: Musiqa, 2019. – 276 b.

Shirin Askarova
Qo‘qon davlat universiteti,
“Xalq ijodiyoti” kafedrası o‘qituvchisi

MUSIQIY TA’LIMDA NOYOB MUSIQIY CHOLG‘ULAR O‘RGANILISHINING AMALIY AHAMIYATI VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Annotasiya: *Ushbu maqolada noyob va kam uchraydigan milliy cholg‘ularini o‘rgatishning ahamiyati, an‘anaviy cholg‘ularning madaniy meros sifatidagi qimmat va ta‘lim jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘quvchilarning ijodkorlik salohiyatini oshirish, musiqiy tafakkurini rivojlantirish va milliy o‘zlikni anglash jarayonida noyob cholg‘ularning roli asoslab beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Musiqqa, yondashuv, noyob, milliy cholg‘u, multimediali resurs, differensial ta‘lim, kreativ metod, ijodiy loyiha, virtual hamda audio-analitik texnologiya.*

Аннотация: *В данной статье анализируется значение обучения игре на уникальных и редких национальных музыкальных инструментах, раскрывается ценность традиционных инструментов как культурного наследия и рассматриваются педагогические возможности их интеграции в образовательный процесс. Также обоснована роль редких музыкальных инструментов в повышении творческого потенциала учащихся, развитии их музыкального мышления и формировании национальной идентичности.*

Ключевое слово: *Музыка, уникальный, национальный музыкальный инструмент, мультимедийный ресурс, дифференциальное обучение, креативный метод, творческий проект, виртуальные и аудио-аналитические технологии.*

O‘zbekistonda madaniyat va san‘at sohasi – milliy o‘zlikni saqlash, jamiyat ma‘naviyatini yuksaltirish hamda xalqaro maydonda mamlakat obro‘cini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu sohalarning muvaffaqiyatli rivojlanishi ko‘p jihatdan rahbar kadrlarning salohiyati, kasbiy mahorati va ma‘naviy fazilatlariga bog‘liq. Bugungi globallashuv davr axborot texnologiyalari va madaniy integratsiya jarayonlarining jadallashishi sharoitida, madaniyat va san‘at sohasida kadrlarning strategik qaror qabul qilish qobiliyati, innovatsion yondashuvi hamda milliy va xalqaro tajribani uyg‘unlashtirish mahorati dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Madaniyat va san'at sohalarida kadrlarning ma'naviy fazilatlari – mas'uliyat, halollik, fidoyilik va xalq xizmatiga sadoqat – soha rivojining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu fazilatlar pedagog kadrlarning jamiyat oldidagi ijtimoiy mas'uliyatini anglashini, milliy qadriyatlarga sadoqatini va yosh avlodni tarbiyalashdagi namunaviy rolini belgilaydi. Shu bilan birga, madaniyat va san'atni rivojlantirish sohasida zamonaviy boshqaruv metodlariga asoslangan, professional pedagog kadrlarni tayyorlash dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ta'limning yangi pedagogik texnologiyalari va o'qitish uslublari hamda xalqaro ilg'or amaliyotga asoslangan ta'lim jarayonini tashkil etish, o'qitishning zamonaviy shakllari joriy etgan holda ta'lim sifatini ta'minlash bugungi kun talabi desak mubolag'a bo'lmaydi. Oliy ta'lim tashkilotlarida ilmiy-tadqiqot ishlarini samarali tashkil etish, tadqiqot natijalarini amaliyotga keng joriy etish, hamda har bir ixtisosliklar uchun muhim va kerakli o'quv adabiyotlarni yaratish lozimdir.

Bugungi kunda ko'hna cholg'ular ijrochiligini o'qitish jarayoni zamonaviy ta'lim talablari bilan uyg'unlashmoqda. Innovatsion pedagogik yondashuvlar nafaqat texnik mahoratni, balki talabaning ijodkorligi, musiqiy tafakkuri, madaniy identiteti va sahna mahoratini ham rivojlantiradi. Shuning uchun o'qitish jarayoniga **AKT, multimediali resurslar, differensial ta'lim, kreativ metodlar, ijodiy loyihalar, virtual hamda audio-analitik texnologiyalar** kirib kelmoqda.

Yuqoridagi masalalarni inobatga olib quyida ta'lim jarayonida innovatsion yondashlarni tahlil etib chiqamiz;

Innovatsion yondashuvlarning asosiy yo'nalishlari;

1. Multi-sensor (ko'p sezgi asosidagi) o'qitish texnologiyalari;

Ko'hna cholg'ular ijrochiligini o'rgatishda eshitish, ko'rish, sezish va taktil (qo'l harakati) sezgilarini uyg'unlashtirish samaradorlikni oshiradi.

Metodlar:

- Qo'l harakati trayektoriyasini videoda sekinlashtirib ko'rsatish.
- Barmoqlar uchun rangli belgilar yoki harakat sxemalaridan foydalanish.
- Tana pozitsiyasi va qo'l holatini 3D shakllarda tahlil qilish.

Natija:

Talaba texnik holatlarni tezroq o'zlashtiradi, ko'hna cholg'ularni ijro etishda aniqligi oshadi.

2.Raqamli texnologiyalar (AKT) asosida ta'lim.

Vositalar:

- **Audio tahlil dasturlari:** Sound Analyzer, Audacity, Sonic Visualizer.
- **Video tahlil:** sekinlashtirilgan ijro, qo'l texnikasini piksel asosida kuzatish.
- **Onlayn platformalar:** YouTube, OAV, raqamli kutubxonalar.
- **Virtual cholg'u dasturlari** (qo'shnay, changqo'biz, do'mbira).

Innovatsion afzalliklar:

- Ritmik aniqlik oshadi.
- Mustaqil mashq uchun qulay vositalar.

3.Individuallashtirilgan yondashuv

Har bir talabaning nazariy bilim darajasi, cholg'ularning hududiy bo'linishini tasniflashi, ijroda eshitish qobiliyati o'qitishda individual yondashuvni talab qiladi.

Amaliy metodlar:

- Talabaning nazariy va amaliy bilimi uyg'unligini ijrochilikda tadbiq etadi.
- Ko'hna cholg'ularga mos repertuar tanlash (murakkablik darajasiga ko'ra)
- Maxsus "qiyinchilik kartalari" asosida bosqichma-bosqich ishlash

Natija:

Talaba o'z imkoniyatiga mos rivojlanadi va natija barqaror bo'ladi.

4.Interaktiv mashg'ulotlar

Shakllar:

- Kichik ansambl darslari.
- "Ustoz-shogird" an'anasi.
- Ko'rgazmali darslar, ochiq mashqlar.

Afzalliklari:

- Kommunikativ kompetensiya rivojlanadi.
- Talaba jamoada ishlashni o'rganadi.

- Sahna madaniyati shakllanadi.

5.Audio-komparativ (solishtirma) tahlil texnologiyasi

Bu usulda talaba mustaqil ravishda:

- Ustozlar ijro etgan kuylarni tinglaydi.
- O'z ijrosi bilan solishtiradi.
- Kamchiliklarni audio-dasturda belgilaydi.
- O'qituvchi bilan yakuniy xulosa tayyorlaydi.

Natija:

Talaba xatosini o'zi anglaydi, tahliliy fikrlash rivojlanadi.

6.Loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning)

Talabalar kichik ijodiy loyihalar bajaradi:

- Ma'lum ijrochining uslubini tahlil qilish.
- Xalq kuylaridan parcha asosida yangi variant yaratish.
- O'z ijro dasturini tuzish.
- Cholg'u tarixiga bag'ishlangan mini-prezentatsiya.

Bu yondashuv **tadqiqot olib borish, ijodkorlik, mustaqil ta'lim kompetensiyalarini** shakllantiradi.

7.Sahna tayyorgarligini innovatsion rivojlantirish

Yangi metodlar:

- "Mikrosahna" texnologiyasi (kichik auditoriya oldida chiqishlar).
- Emotsional boshqaruv mashqlari.

Natija:

Talaba sahna qo'rquvini yengadi, chiqish malakasi oshadi.

Innovatsion yondashuvlarning o'qitish jarayoniga ta'siri.

O'quv jarayonidagi ijobiy o'zgarishlar:

- Nazariy bilimlar mustahkamlanadi.
- Nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llaydi.
- Ijodkorlikning kuchayishi.
- Mustaqil mashq madaniyati shakllanishi.
- Talaba motivatsiyasining ortishi.

Natijada shakllanadigan kompetensiyalar:

- **Ijrochilik kompetensiyasi.**
- **Nazariy-musiqiy kompetensiya.**
- **Ijodiy kompetensiya.**
- **Kommunikativ kompetensiya** (ansambl, sahna).
- **Madaniy-meros kompetensiyasi.**

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, ko‘hna cholg‘ularni o‘qitishda innovatsion yondashuvlar — bu an‘anaviy merosni yo‘qotish emas, balki uni zamonaviy vositalar yordamida yanada chuqurroq o‘rganish va rivojlantirishdir. Innovatsion metodlar talabaning **texnik mahoratini, badiiy talqinini, mustaqil fikrlashini va ijodiy salohiyatini kuchaytiradi.**

I. Ilmiy adabiyotlar

1. O‘.Toshmatov., S.Turatov. “Ko‘hna cholg‘ular ijrochiligi” – T.: O‘quv qo‘llanma, 2015.
2. O‘.Toshmatov O‘quv qo‘llanma. “Cholg‘ushunoslik” –Toshkent: Tafakkur, 2016.

II. Internet saytlari:

1. Ziyonet – O‘zbekiston ta’lim portali.
2. www.sanatim.uz – Milliy madaniyat va san’at portali.

www.wikipedia.uz.

**O‘zbek va jahon folklor namunalari asosida madaniyatlararo
integratsiyani shakllantirish.**

Annotatsiya Ushbu maqola Sanatshunoslik va madaniyatshunoslikdagi boy ma’daniy meroslarimiz va qadimiy avloddan avlodga o’tib kelayotgan folklor jamoasining noyob va qiyosiy namunalari, bugungi kunda folklorshunoslikka integrativ yondashuv hamda erishayotgan yuruqlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizni yoshlar talqinida olib borilayotgan izlanishlari, namuna sifatida ko’rsatishimiz mumkin. Maqolada asosan turli xalqlarning xalq og’zaki ijod namunalari syujet, obraz va motiv o’xshashliklarini tahlil qilinadi. Ayniqsa o’zbek folklari bilan boshqa turkey va yevropa xalqlari folklordagi o’zaro ummumiylik va farqlar qiyosiy nuqtai nazardan ko’rib chiqiladi.

Annotation: This article explores the rich cultural heritage in the fields of art history and cultural studies, focusing on the unique and comparative examples of folklore that have been passed down from generation to generation since ancient times. These examples serve as models for an integrative approach in contemporary folkloristics and reflect the research conducted by youth in the context of national and universal human values.

The article primarily analyzes similarities in plot, imagery, and motifs found in the oral folk traditions of various nations. Special attention is given to the commonalities and differences between Uzbek folklore and the folklore of other Turkic and European peoples from a comparative perspective.

Аннотация: В данной статье рассматриваются богатое культурное наследие в области искусствоведения и культурологии, а также уникальные и сравнительные образцы фольклорного сообщества, передающиеся из поколения в поколение с древних времён. Эти образцы служат примером интегративного подхода в современной фольклористике и отражают исследования, проводимые молодёжью в духе национальных и общечеловеческих ценностей.

Основное внимание в статье уделяется анализу сюжетных, образных и мотивных сходств в произведениях устного народного творчества различных народов. Особо рассматриваются общие черты и различия между узбекским фольклором и фольклором других тюркских и европейских народов с точки зрения сравнительного анализа.

Kalit so'zi : Folklor, qiyosiy tahlil, og'zaki ijod, doston, ertak, motiv, obraz turkey xalqlar, syujet.

Har bir xalqning ma'naviy boyligi, dunyoqarashi, urf-odatlar va qadriyatlari uning og'zaki an'analari — folklorida mujassam topadi. Folklor — bu nafaqat badiiy ijod namunasi, balki xalq ruhiyatining, tarixiy xotirasining, ijtimoiy tafakkurining yorqin aksidir. Bugungi globallashuv sharoitida turli xalqlar madaniyati o'rtasidagi aloqalar kengayib, madaniyatlararo muloqot va integratsiya yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Ayniqsa, milliy va jahon folklorini o'zaro qiyosiy o'rganish orqali xalqlar o'rtasida o'xshashliklar va farqlarning aniqlanishi, o'zaro anglashuv va hamkorlik muhitining shakllanishiga xizmat qilmoqda.

O'zbek folklori — o'ziga xos badiiy obrazlar, syujetlar, fikr va ibratli saboqlarga boy meros bo'lib, boshqa turkiy va jahon xalqlari folklori bilan ko'plab umumiyliklarga ega. Ushbu umumiylik va tafovutlarni o'rganishda bir qancha madaniyatlararo integratsiyani shakllantirish bugungi kunda nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur tadqiqotda o'zbek va jahon folklor namunalari asosida madaniyatlararo integratsiyaning mohiyati, zarurati va imkoniyatlari tahlil qilinadi. Bu esa o'z navbatida zamonaviy san'atshunoslik va madaniyatshunoslik fanlari doirasida yangicha ilmiy-nazariy qarashlar shakllanishiga zamin yaratadi.

O'zbek va xorijiy xalqlarning folklor namunalari afsona, doston, ertak, xalq qo'shiqlari va taqqosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, bu namunalar orqali talabalarda madaniyatlararo tushuncha va tafakkurni shakllantirish, san'at va madaniyatshunoslik fanlarini integrativ yondashuv asosida o'qitish metodikasini yangilash yo'llari o'rganiladi. Folklor- xalqning dunyoqarashi va hayot tajribasini aks ettiruvchi og'zaki ijod shaklidir. U qadim zamonlardan beri xalq ruhiyatini axloqiy me'yorlarini ijtimoiy munosabatlarini saqlab kelayotgan boy ma'naviy merosdir. Ushbu maqolada qiyosiy folklorshunoslikning ilmiy asoslari metodologiyasi hamda, bugungi globallashuv sharoitida har bir xalq o'z milliy madaniyatini chuqur o'rganishga asos yaratib beradi. Qiyosiy folklorshunoslik nafaqat madaniy muloqotlar tarixini yoritadi, balki tafakkurni yanada rivojlanishi hamda madaniy qadriyatlarimizni boyitib turgan folklor jamoalari noodatiy yangi talqinda ijro mahoratlari tashkil etishga turki bo'ladi.

Qiyosiy folklorshunoslik XIX asrning ikkinchi yarmida Yevropa olimlari tomonidan shakllantirilgan. Jumladan, nemis olimi Y. Grim, rus olimi A. Afanasyev,

va amerikalik etnograf F. Boas kabi tadqiqotchilar turli xalqlarning ertaklari, afsonalari, marosim qo'shiqlari orasidagi o'xshashliklarni aniqlash orqali umumiy madaniy ildizlarni izlashgan. Keyinchalik Vladimir Propp o'zining "Ertaklar morfologiyasi" asarida ertak syujetlarining strukturasini tahlil qilib, ularning funksional birliklar asosida qurilganini isbotlagan.

Bugungi kunda qiyosiy folklorshunoslikda quyidagi asosiy metodlar qo'llaniladi:

- **Struktural tahlil** – folklor matnlaridagi syujet elementlarini aniqlab, ularni taqqoslash.
- **Motivlar tahlili** – xalq og'zaki ijodida takrorlanadigan motivlar va ularning semantik talqinini qiyoslash.
- **Arxetipik tahlil** – obrazlarning universal prototiplari asosida solishtirish.
- **Madaniy-tarixiy yondashuv** – folklor namunalarining shakllanishiga ta'sir etgan tarixiy shart-sharoitlarni aniqlash.

Bu yondashuvlar folkloriy materialni chuqur tahlil qilish, ularning milliy va umumiy jihatlarini aniqlash imkonini beradi. O'zbek va boshqa turkiy xalqlar folkloridagi o'xshashliklar. O'zbek folklori turkiy xalqlarning umumiy madaniy ildizlariga ega bo'lgan boy og'zaki ijod namunasidir. Ayniqsa, o'zbek, qozoq, qoraqalpoq, qirg'iz, uyg'ur va boshqalar folklorida qahramonlik dostonlari, afsonalar, maqollar va marosim qo'shiqlari shaklida ko'p o'xshashliklar mavjud. Masalan:

- **Dostonlar:** O'zbeklarning "Alpomish" dostoni bilan qozoqlarning "Qoblandi batir", qirg'izlarning "Manas" dostonlarida asosiy qahramonlar jasorat, vatanparvarlik, sadoqat kabi umumturkiy qadriyatlarni ifodalaydi.
- **Ertaklar:** "Zumrad va Qimmat" kabi ertaklar uyg'ur, ozarbayjon, hatto tatar folklorida ham o'xshash shaklda mavjud.
- **Maqollar:** Ko'plab maqollar bir xil mazmunga ega, ayrim hollarda matn jihatidan ham deyarli bir xil:

O'zbekcha: "Yaxshilik qil – dengizga tashla."

Qozoqcha: "Жақсылық етсе – қайтып келер."

Bu o'xshashliklar xalqlar o'rtasidagi tarixiy, madaniy aloqalar, til va diniy birlik bilan izohlanadi. Qiyosiy tahlillar orqali folklor namunalarining ildizlari, evolyutsiyasi va hududiy tarqalish xususiyatlarini aniqlash mumkin. O'zbek va yevropa folkloridagi umumiyliklar-Garchi yevropa xalqlari bilan o'zbek xalqi etnik va geografik jihatdan ancha uzoqda joylashgan bo'lsa-da, xalq ertaklarida ba'zi umumiy motivlar uchraydi.

Masalan:

- **Sehrli yordamchi** – o'zbek ertaklaridagi sehrli ot yoki hayvon bilan suhbat, g'aroyib kuchga ega buyumlar yevropa ertaklarida ham mavjud (masalan, "Sehrli halqa", "Oltin kalit", "Ashyo bilan sinov").

- **Yaxshi-yomon opa-singil** – o‘zbek folkloridagi “Zumrad va Qimmat” ertagi frantsuzlar, yaponlar, koreyslar ertaklarida o‘xshash shakllarda mavjud.
- **Sinovlar orqali yetuklikka erishish** – bu motiv barcha xalqlar ertaklarida uchraydi: qahramon oddiy odam bo‘lsa-da, sinovlardan o‘tib, donolik, jasorat orqali muvaffaqiyatga erishadi.

Bu holat insoniyat tafakkuridagi umumiy psixologik va axloqiy me‘yorlarning folklorga ham aks etishini ko‘rsatadi. Bu esa qiyosiy folklorshunoslikning antropologik asoslarini mustahkamlaydi.

Folklor orqali madaniyatlararo integratsiyani shakllantirish:

- **Tarjima va tadqiqotlar** orqali turli xalqlarning folklor boyliklarini o‘rganish.
- **Festival va madaniy tadbirlar** orqali almashinuvni rivojlantirish (masalan: Sharq taronalari, Folklor festivallari).
- **O‘zaro o‘xshash motivlar asosida madaniyatlararo dialog** tashkil etish (masalan: Alpomish va boshqa epik qahramonlar taqqoslash).
- **Ta’lim tizimida xalq og‘zaki ijodini o‘rganish** orqali yosh avlodda boshqa madaniyatlarga nisbatan hurmat va qiziqishni shakllantirish.
- Raqamli texnologiyalar orqali folklor merosini saqlash va keng ommaga yetkazish.
- O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Folklor instituti nashrlari
- UNESCOning xalq og‘zaki ijod haqidagi hisobotlari
- Mashhur folklorshunoslar (V. Propp, A. Jomiy, Z. Kamol) ishlari
- Turli mamlakatlarning ertaklar to‘plamlari (Anderson, Grimm, xalq ertaklari to‘plamlari)

Bugungi kunda folklorni qiyosiy tahlil qilish jarayonida yangi texnologiyalar raqamlashtirish, tahlil, sun’iy intellekt yordamida motivlarni avtomatik aniqlash kabi yo‘nalishlar rivojlanmoqda. Bu esa katta hajmdagi matnlar orasida o‘xshashliklarni tez va aniq aniqlashga imkon beradi.

Xulosa

Folklor namunalarini qiyosiy o‘rganish xalq tafakkurining chuqur qatlamlarini ochib berish, madaniyatlararo umumiylik va farqlarni tahlil qilishda samarali ilmiy uslub hisoblanadi. O‘zbek xalq og‘zaki ijodini boshqa turkiy va yevropa xalqlari folklori bilan qiyoslash orqali umumiy motivlar, arxetiplar va strukturalar aniqlanadi. Folklor — bu xalqning ma’naviy xotirasi, tarixiy tajribasi va estetik tafakkurining yuksak namunasi sifatida nafaqat badiiy, balki madaniy va ijtimoiy qadriyatlarni o‘zida mujassam etadi. O‘zbek va jahon folklor namunalari o‘rtasidagi umumiyliklar va farqlarning qiyosiy tahlili xalqaro darajada o‘zaro anglashuv, hurmat, madaniyatlararo muloqotning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot davomida aniqlanishicha, turli xalqlarning og‘zaki ijodida mavjud bo‘lgan o‘xshash syujetlar, obrazlar va motivlar insoniyatning umumiy tarixiy tajribasi, axloqiy me‘yorlari va orzu-umidlarining birligidan dalolat beradi. Shu asosda madaniyatlararo integratsiya jarayonida folklordan samarali foydalanish orqali turli millat vakillarining bir-birini yaxshiroq anglashiga, hamkorlik madaniyatining shakllanishiga erishish mumkin.

San‘atshunoslik va madaniyatshunoslik fanlarini integrativ yondashuv asosida rivojlantirish, ularni folkloriy materiallar bilan boyitish esa ta‘lim jarayonini yanada mazmunli, madaniy jihatdan chuqur va zamonaviy global o‘zgarishlarga mos ravishda olib borishga xizmat qiladi. Shu sababli, folklor namunalari asosida madaniyatlararo integratsiyani shakllantirish nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ham ega.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Abdullaeva, M. (2015). O‘zbek xalq ertaklarining poetikasi. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Dundes, A. (1980). *Interpreting Folklore*. Indiana University Press.
3. Afanasyev, A. (1873). *Narodnye russkie skazki*. Moskva.
4. Qosimov, B. (2004). Turkiy xalqlar folklorining qiyosiy tadqiqi. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.
5. Propp, V. (1968). *Morphology of the Folktale*. University of Texas Press.
6. Jo‘raev, M. *O‘zbek xalq og‘zaki ijodi: Nazariy masalalar va janrlar*. – Toshkent: Fan, 2015.
7. Xaitmetov, A. *Folklorshunoslikka kirish*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2001.
8. Dundes, A. *Interpreting Folklore*. – Indiana University Press, 1980.
9. Thompson, S. *The Folktale*. – University of California Press, 1977.
10. Propp, V. *Morphology of the Folktale*. – University of Texas Press, 1968.
11. Юнусова, З. *Сравнительное изучение узбекского и тюркского фольклора*. – Ташкент: Фан, 2012.
12. Saidov, A. *Madaniyatlararo muloqot va globallashuv*. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2019.
13. UNESCO. *Intangible Cultural Heritage and Folklore: A Global Perspective*. – Paris, 2010.
14. Kelmendi, L. *Cultural Integration Through Folklore*. – Journal of Ethnology and Folklore Research, 2018.

Asosiy ilmiy va akademik manbalar:

1. O‘zbekiston folkloriga oid adabiyotlar:

- o "O‘zbek xalq og‘zaki ijodi" – O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, Fan nashriyoti.
- o "O‘zbek xalq dostonlari" (to‘plamlar va tahliliy maqolalar)
- o Ziyodulla Kamol – folklorshunoslik bo‘yicha yetuk mutaxassis ishlari.

2. Jahon folkloriga oid ilmiy adabiyotlar:

- o Vladimir Propp — *"The Morphology of the Folktale"*
- o Alan Dundes — xalq og‘zaki ijodning madaniyatlararo tahlili bo‘yicha ishlari
- o Joseph Campbell — *"The Hero with a Thousand Faces"*
- o Grimm aka-ukalar, Hans Christian Andersen — jahon ertaklarining klassik namunalari

FUQAROLIK MADANIYATINING SHAKLLANISHIDA OILADAGI HUQUQIY MADANIYATNING O'RNI

Ilmiy rahbar: Xudayberdiyeva Zebiniso

O'zbekiston davlat san'ati madaniyat instituti Kutubxona-axborot faoliyati
fakulteti, Kutubxona-axborot faoliyati kafedrası o'qituvchisi/

Shodiyeva Gulsanam

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Kutubxona-axborot faoliyati
fakulteti 101-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada fuqarolik jamiyatini barpo etish bu eng avvalo inson jamiyat va davlatning o'zaro ma'rifiy aloqadorligi to'g'risida shuningdek jamiyatning bosh bo'gini bo'lgan oiladagi sog'lom muhit va nosog'lom muhitning tafovutlari haqida atroflicha mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: fuqarolik jamiyati, huquqiy madaniyat, qonun ustuvorligi, huquqiy ong, nosog'lom muhit.

Аннотация. В статье подробно рассматривается вопрос о том, что становление гражданского общества это, прежде всего, воспитательные отношения между обществом и государством, а также различия между здоровой и нездоровой средой в семье, являющейся основной ячейкой общества.

Ключевые слова: гражданское общество, правовая культура, правовое государство, правосознание, нездоровая среда.

Abstract. This article discusses in detail the fact that the establishment of civil society is, first of all, the educational relationship between human society and the state, as well as the differences between a healthy and unhealthy environment in the family, which is the main unit of society.

Keywords: civil society, legal culture, rule of law, legal consciousness, unhealthy environment.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqillikka erishgan ilk, daslabki kunlaridanoq, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi mamlakatda fuqarolik jamiyatini barpo etish qilib belgilab olindi. Shu jumladan, fuqarolik jamiyatini barpo etish

haqida umumiy tushunchalarni bilishimiz zarur. Fuqarolik jamiyati degani bu eng avvalo inson, jamiyat va davlatning o'zaro ma'rifiy aloqadorligi bo'lib, unda inson hayoti, uning huquqlari va manfaatlari ustuvor ahamiyatga ega bo'lishi degani. Inson omili jamiyatimiz hayoti davomida jamiyatda mavjud bo'ladigan ijtimoiy muhit omillari, davlatning qonunlar doirasida faoliyat ko'rsatishi va, shuning bilan birga, o'z navbatida fuqarolarning huquqlari va erkinliklari to'la-to'kis ta'minlanishiga sharoit yaratadi — asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Mustaqil Yangi O'zbekistonda fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurish konsepsiyasining asosiy negizi, markazida milliy ma'naviy-madaniy merosga, xalqimizning axloq-odob, insonparvarlik an'analariga sodiq qolib ulanilishi, shu bilan bir qatorda bog'lanishdir. Jamiyatimiz fuqarolari orasida yuksak huquqiy madaniyatni oshirish huquqiy davlatning zaruriy belgisi hisoblanadi. Ushbu muhim nazariy-metodologiya hamda amaliy ahamiyatga ega bo'lgan g'oya davlatimiz fuqarolari tomonidan chuqur darajada anglab yetildi.

Fuqarolar orasida jamiyat hayotining, turmush tarzining va faoliyatining asosi sifatida Konstitutsiya va qonunlar ustuvorligini ta'minlash lozim. Bu boradagi ishlarni esa huquqiy savodxonliksiz tasavvur qilish sira mumkin emas. Aholiga huquqiy madaniyatni o'rgatish chog'ida, bu boradagi savodxonligini ham oshirsak, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga hurmat bilan qaraydi. Qonun oldidagi burch va vazifalarini qonundan qo'rqqani tufayli ko'r-ko'rona emas, balki ongli ravishda amalga oshirishi lozim. Ma'lumki, bizning qonunlarimizda har bir jamiyatdagi fuqarolarning huquqlari, erkinliklari bilan bir qatorda majburiyat va burchlari ham belgilab qo'yilgan. Ijtimoiy hayotimizga oid bo'lgan barcha savollarga javoblarni qonunlar orqali bilamiz. U bizning yagona, adolat aks etgan mezonlarimizdandir. Shu maqsad doirasida o'tgan yillar mobaynida "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi" amalga oshirildi va maktabgacha ta'lim muassasalari, oliy ta'lim o'quv yurtlari hamda umumta'lim maktablarida bu boradagi bilimlar yanada keng miqyosda targ'ib qilindi.

Huquqiy madaniyat bu davlatimiz fuqarolarining umumiy madaniyati va axloq qoidalarining uzviy tarkibiy qismidir. Shu sababdan ham, huquqiy madaniyat

deganda jamiyatning huquqiy hayoti, uning huquqiy voqeligi, normativ hujjatlar bilan ishlash jarayonini ongli ravishda anglay olishi, rivojida erishilgan darajani ifodalovchi ma'naviy-axloqiy va xususiy qadriyatlar, an'analar hamda unga muvofiqlashgan holatda qaror topadigan qonunga itoatkorlik, unga bo'lgan hurmat, qadrlash va mamlakatda huquqiy tartibot muhitini o'rnatish uchun ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning amaliy tatbiq etish g'oyasi yotadi.

Huquqiy madaniyat tushunchasi so'z bilan ifodalash o'ta darajada murakkab va shu bilan bir qatorda keng qamrovli, serqirraligi, ma'noli hodisa bo'lganligi bois uni birgina ta'rif doirasiga sig'dirish masalasi qiyin. Huquqiy madaniyat tushunchasi bilan yonma-yon bo'lib keluvchi "huquqiy ustqurma", "huquq tizimi" va "huquqiy madaniyat" tushunchalari doimo birgadir. Ammo ularni nazariy yoki belgilangan ijtimoiy vazifasiga binoan ma'nolarini bilish va anglash muhim sanaladi. Huquqiy madaniyat fuqarolik jamiyatini qurishda eng asosiy ustun tirgak vazifasini bajaradi. Insonlar orasida yetarli darajada huquqiy ongni rivojlantirmasdan turib, qonunlarni hurmat qiladigan, burchlarni o'z vaqtida amalga oshiradigan, milliy meroslarimizni ko'z qorachig'idek asrab-avaylaydigan, milliy an'ana va qadriyatlarimizni hurmat qiladigan, qolaversa, o'sib kelayotgan yosh avloddan axloq va tarbiyani mukammal darajada biladigan kishilarni kutishimiz noo'rin bo'ladi.

Bu boradagi fikr asosini oilaga qaratish lozim. Oiladagi huquqiy madaniyatni to'g'ri rivojlantirgan vaqtimizdagina biz jamiyat kishilaridan fuqarolik jamiyatining rivojlanishini kutishimiz to'g'ri bo'ladi. Buning uchun, albatta, farzandlar sog'lom muhitda voyaga yetayotgan bo'lishlari alohida ahamiyatlidir. Sog'lom ma'naviy-axloqiy muhitni vujudga keltirish, to'g'ri yo'naltira olish va uni milliy g'oya ruhida mustahkamlash davlatimiz ahamiyatiga molik masala ekanligini barchamiz bilamiz. Shundan kelib chiqqan holda ayta olamizki, ijtimoiy hayotda yuz beradigan o'zgarishlar, undagi yutuq, g'alabalar va shu bilan birga kamchiliklar natijasidagi salbiy oqibatlar, voqeligi, murakkabliklar va ziddiyatlar oilada o'z aksini topadi. Oila bu jamiyat hayotining negizi, har bir insonda yoshligidan boshlab ongi o'sib shakllanadigan, barcha insoniy fazilatlar, xislatlar, ezgu niyat, maqsadlar, orzular va

qadriyatlar sekin-sekin vaqtlar mobaynida takomil topadigan, huquqiy va ma'naviy tarbiya amalga oshiriladigan muhim va boshlang'ich muhit hisoblanadi.

Oilani biz jamiyatning bo'g'ini deb atashimiz ham bejizga emas. Aynan o'sha bo'g'inlarning mustahkam bo'lishi oiladagi sog'lom muhitning ta'siri bo'ladi. Biz jamiyatimizdagi bo'g'inlarni bir-biriga uzviy ravishda bog'lashimiz uchun, jamiyatimizda, avvalo, nosog'lom muhitli oilalarning kamayishini ta'minlashimiz zarur. Zero, amalga oshirilayotgan davlat islohotlari ham shu negizda amalga oshirilmoqda.

Huquqiy madaniyat va O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining shakllanishida biz, albatta, oilaning o'rni alohida ekanligini takror-takror ta'kidlashimiz joiz.

Sababi, inson eng avvalo oiladan tarbiya oladi, oilada kamol topadi. Hayotdagi eng birinchi hayotiy jarayonlarni oila muhitida o'rganadi. Biz o'sha oila muhiti sog'lom bo'lsagina, farzand kelajagi haqida yuqori marralarni ko'zlashimiz to'g'ri ekanligini anglab yetishimiz zarur. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, juda ko'p nosog'lom oilalarning farzandlari kelajagi barbod bo'lganligi, yoshlar jinoyat yo'llariga kirib ketganligi, yoshlarning noto'g'ri oqim ta'siriga tushib qolganligi kuzatilgan. Buning natijasida farzandning ertangi kuni dahshat va qo'rquvlar ichida qoladi.

Noto'g'ri oila muhitida tarbiya topgan farzandda yana ba'zi tomonlardan, keyinchalik, oilaga nisbatan shartsiz fobiya ya'ni oila muhitidan qo'rqish hissi ham uyg'onadi. Bu, albatta, keyinchalik farzandning turmush qurishdan bosh tortishiga yoki oila yukini o'ta mas'uliyatsiz qabul qilishiga, oilaning muqaddas ekanligini unutishiga olib keladi. Ular kelajakda jamiyat orasida o'z o'rinlarini topish jarayonida bir qancha ziddiyatlarga duch keladilar.

Farzand tarbiyasida onaning o'rni beqiyosligi tufayli jamiyatimizdagi xotin-qizlarning bilimga bo'lgan e'tiborini yanada oshirish bosh maqsadimiz sifatida qaralmoqda. Tahlilimiz natijasida shuni aytishimiz o'rinli bo'ladiki, jamiyatimizdagi barcha rivojlanish bosqichlariga bo'lgan qadamni, avvalo, oila muhitini yaxshilash jarayonidan boshlashimiz lozim. Oiladagi muhitni to'g'ri, sog'lom tashkil

qilgandagina biz ertangi yosh avloddan ulkan marralarni, yuksak darajadagi ilmiy salohiyatni kutamiz.

Bu boradagi ishlarni, ayniqsa oila masalasida, onalarimizning roli nihoyatda beqiyos ekanligini bot-bot ta'kidlasak arziydi. Sababi, ta'kidlaganimizdek, ayol eng mas'uliyatli bo'lgan farzand tarbiyasiga asosiy javobgar sanaladi. Shu sababdan ham, ayol oilada axloqiy qoidalardan, diniy ma'rifatdan, dunyoviy ilmdan qanchalik xabardor bo'lsa, o'z farzandlariga ham shunchalik bilimni bera oladi va ularning barkamol avlod bo'lib yetishishiga o'z hissasini qo'shadi. Bola ongida, uning ilk yoshlaridan, oq ilmlar haqidagi ilk qarashlarni shakllantira olish zarur masaladir.

Bundan tashqari, farzandlar agar ota-ona tomonidan to'g'ri tarbiya qilinsa, bu dunyoda ham, u dunyoda ham ota-onaning yuzi yorug' bo'ladi. Lekin, afsuski, bugungi kunda ayrim ota-onalar farzandlarining taqdiri haqida kam o'ylaydilar. Bolalarning qayerga borganlari, kimlar bilan yurganlari, vaqtni qanday o'tkazganliklari haqida qayg'urmaydilar. Hatto bolalarning qayerda ovqatlanayotganliklarini ham surishtirmaydigan oilalar bor. Buning natijasida bolalar ota-onaga nisbatan behurmat bo'lib, ko'ngliga kelgan ishlarni qilib, noto'g'ri yo'llar tomon yo'lini burib ketmoqdalar.

Huquqiy burch va mas'uliyatni bilib, farzandga to'g'ri tarbiya bergan ota-onalar esa oilada farzandlari tomonidan hurmat va ehtiromga sazovor bo'ladilar.

Umumta'lim maktablarida ham o'quv dasturiga bolalarning huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiyasini yanada oshirish maqsadida bir qancha darsliklar joriy etilgan. Ushbu darsliklarning joriy etilishining asosiy sababi o'sib kelayotgan yosh avlodning mukammal inson bo'lib shakllanishida, voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarlik, jinoyatchilik va ko'ngilsiz ishlarning bo'lmasligidir. Bu fanlarning o'qitilishi yoshlar o'rtasidagi huquqiy madaniyatning rivojlanishida aynan muddao sanaladi. Ma'naviy tarbiya kun tartibimizda eng dolzarb masala ekanligini hisobga oladigan bo'lsak, bu darsliklarning joriy etilishi bu boradagi muammolarning kamayishiga zamin yaratadi.

O'sib kelayotgan yosh avlodni jaholatning iskanjasidan qutqarishning yagona yo'li ular o'rtasida kitob mutolaasini yanada rivojlantirish deb qaraladi. Shu boisdan darsliklarga yozilayotgan millat, xalqni xalq qilib birlashtiruvchi, jamiyat ijtimoiy

taraqqiyotining zaruriy mezonini ekanligi haqidagi tushunchalar yoshlar ongiga o'zining ijobiy ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Oilani biz kichik bir jamiyat deb qarasa va ushbu jamiyatning a'zolari bolalar ham sanaladi. Umumiy olib qaraganda, bola tarbiyani ko'proq oiladan oladi. Ammo shuni ham ta'kidlash joizki, umumta'lim maktablarda o'quvchining atrof-muhitga, insonlar orasida o'zini qanday tuta olish qobiliyati ham shakllanib boradi. Bu esa, albatta, farzandning mustaqil hayot sari to'g'ri yo'ldan borishiga xizmat qilishi lozim.

Yuqoridagilarni hisobga olganda, umumta'lim maktablarda huquqiy madaniyat va tarbiyaga oid darsliklarning joriy etilishi masalaning ijobiy tomonga o'zgarishiga yordam berishi aniq.

Fuqarolik jamiyati insonlarning umumiy qarashlari, talab, takliflari va maqsadlariga erishish uchun o'zaro ijtimoiy ta'sirlarning ma'lum bir sohasi sifatida o'z aksini topishini inobatga olsak, jamoatchilik va uning tashabbusi, ularning mustaqil fikr yuritish olishi, individuallikdan jamoaviylashish olish xohish-istagining o'z qo'lida ekanligi – fuqarolik jamiyatining paydo bo'lishida ishtirok etadigan asosiy omildir.

Fuqarolik jamiyati bilan shug'ullanish sohalari bir nechta yo'nalishni tashkil etadi. Bunga ko'proq biz huquqiy va normativ hujjatlarni ko'rsata olamiz. Bundan tashqari, yuqorida ham ta'kidlab o'tildiki, umumta'lim maktablarida bir qancha darsliklar joriy qilingan va bundan tashqari, oliy o'quv yurtlaridagi ma'lum bir fanlar kesimida ham fuqarolik jamiyati to'g'risida bilimlar berib boriladi. Sababi esa – bu bilimlar faqat bugun yoki ertaga emas, insonning butun umri uchun muhim sanaladi.

Biz jamiyat bilan bog'liq holatda yashaymiz. Hech qaysi shaxs jamiyatdan uzilgan holatda yoki individual holatda umr kechira olmaydi. Shu sababdan ham, davlatimiz diqqat-e'tiborini o'ta yuqori darajada qaratayotgan fuqarolik jamiyati borasidagi bilimlarimizni yuqorida "butun umr uchun" deb keltirdik.

Fuqarolik jamiyatini alohida o'rganish va uni tahlil qilish maqsadida bir qancha ishlar amalga oshirilgan va bu bir qancha olimlar tomonidan ilmiy tadqiqotlar asosida amalga oshgan. Bularga misol qilib A.S. Axezerni ko'rsatadigan bo'lsak, u fuqarolik

jamiyatiga madaniy yoki ijtimoiy-madaniy baho berish maqsadida oddiy bir shahar hayoti asosida liberal sivilizatsiya bilan bog‘lab tushuntirishni afzal bilgan.

U amalga oshirgan ishlar fuqarolik jamiyati – bu, avvalo, jamiyat uchun shaxsiy javobgarlikning oshishi, jamiyatni himoyalashga va o‘zgartirishga, shu bilan bir qatorda undagi ijtimoiy institutlarni, tashkilotlarni tashkil qila olish, qo‘llab-quvvatlay olish qobiliyatini shakllantirishni o‘zining tadqiqotida ta’kidlab o‘tadi. Uning ilmiy tadqiqoti fuqarolik jamiyatining rivojlanish bosqichlariga muhim ahamiyat kasb etdi.

Shu bilan bir qatorda boshqa olimlar ham bu boradagi ilmiy ishlarni amalga oshirgan edi. Biz yuqoridagi ma’lumotlarda faqatgina O‘zbekiston hududida fuqarolik jamiyatining amalga oshirish bosqichlari, fuqarolik jamiyatining barpo etilishida oiladagi madaniy huquqni rivojlantirish to‘g‘risida ta’kidlab o‘tdik. Ammo bu butun dunyo davlatlari uchun belgilab olingan ustuvor vazifalar qatorida turadi.

Tarbiya masalalari qadim asrlardan buyon muhim masala sifatida ko‘rib kelinadi. Bu boradagi bilim va ta’limotlar Markaziy Osiyo mutafakkirlaridan bo‘lgan bir qancha yetuk olim va mutafakkirlar tomonidan olib borildi. Bular orasida Abu Nasr Forobiy, Ahmad Yugnakiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy kabi yetuk olimlarning o‘rnini alohida aytish lozim. Sharqda “Muallim us-soniy” deb nom taratgan yetuk olim va donishmand Abu Nasr Forobiy davlat, siyosat, fozil shahar, inson ma’naviyatiga daxldor yaxlit asar yarata olgan. U o‘zining qarashlari va g‘oyalarini “Fozil odamlar shahri” asarida bayon etgan. Asarda “jamiyat” va “davlat” o‘rtasidagi qarashlarni ikki xil tarzda, har biriga alohida-alohida ta’rif asosida asoslab, ko‘rsatib o‘rgatadi.

Yoshlarning huquqbuzarligi – bu ijtimoiy kasallik bo‘lib, buni faqat butun jamiyatni sog‘lomlashtirish yo‘li bilan davolash mumkin, chunki yoshlar ko‘proq ko‘chadagi, atrofidagi insonlarni ko‘rib, ulardan o‘rnak oladilar. Albatta, bu huquqbuzarliklarning oldini olish uchun yetarlicha chora-tadbirlar ko‘rilishiga qaramasdan, yoshlar orasida kundan-kunga, afsuski, huquqbuzarliklarning ko‘payayotganligi hech birimizga sir emas.

Biz Yangi O‘zbekiston’da fuqarolik jamiyatini shakllantiramiz der ekanmiz, eng avvalo, o‘shib kelayotgan yoshlarning axloq va tarbiya qoidalariga amal qilishiga diqqat-e’tiborimizni qaratishimiz lozim. Ularning oila bag‘ridan — to maktabga chiqqan, maktabni bitirib, mustaqil shaxs bo‘lgunga qadar to‘g‘ri tarbiya eta olsak, kelajakda farzandlar mustaqil hayotda o‘z o‘rnini topa oladi. Yangi O‘zbekistonimiz uchun yetuk kadrlari va jamiyatimiz uchun muhim shaxs bo‘lib yetishib chiqishi turgan gap.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Маматов, Худоёр. Ҳуқуқий маданият ва Ўзбекистонда фуқоролик жамиятининг шаклланиш муоммолари: монография // Тошкент: YURIST-MEDIA MARKAZI, 2009. – 256 б.
2. Шарапов Ж. Оилада шариат қоидалари ва ҳуқуқий маданият: монография // Жамшидхон Шарипов; масул муҳаррир У,Уватов; Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги,Тошкент давлат юридик институти,Республика "Оила" илмий-амалий маркази. – Тошкент: Ғофур Ғулом. 2010. – 72 б.
3. Таджиханов У. Ҳуқуқий маданият назарияси:дарслик,1-том/масул муҳаррир академик Ш.З.Ўразаев.-Тошкент:Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1998. – 316 б.
4. Абдукаримов Г. Фуқоролик жамияти институтлари салоҳиятини мустаҳкамлаш,жамиятининг ҳуқуқий маданияти ва ижтимоий фаоллигини оширишга оид Ўзбекистон тажрибаси:ўқув қўлланма // Тошкент: Fan va texnologiya, 2017. – 184 б.

O‘ZBEK MUSIQA SAN’ATI VA MADANIYATINING O‘RNI VA TARAQQIYOT BOSQICHI

Mirzayev Anvar

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat
instituti “Vokal” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek musiqa san’atining o‘tmishda va hozirgi kunda xalqimizning ma’naviy saviyasini oshirishdagi ahamiyati hamda yangi O‘zbekistonning ijtimoiy taraqqiyotida musiqa san’ati yetakchi omillardan biri ekanligi va o‘zbek musiqa madaniyatini shakllanish jarayonlari ilmiy asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: musiqa, madaniyat, ijodiy faoliyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ijrochilik san’ati, an’ana, ma’naviy meros.

Annotatsiya: V dannoy statye uzbekskaya muzika rassmatrivayetsya kak vajneysheye iskusstvo duxovnogo razvitiya uzbekskogo obshestva i formirovaniye uzbekskoy muzikalnoy kulturi na nauchnoy osnove.

Klyucheviye slova: Muzika, kultura, idjodicheskaya filosofiya, natsionalnaya i obshechelovecheskaya priznatelnost, idjrochilik iskusstvo, traditsii, duxovnoye naslediye

Annotation: This article scientifically substantiates the importance of Uzbek music in the past and present in raising the spiritual level of our people, as well as the fact that musical art is one of the leading factors in the social development of new Uzbekistan and scientifically substantiates the formation of Uzbek musical culture

Key words: music, culture, creativity, national and universal values, performing arts, tradition, spiritual heritage.

Bugungi kunda O‘zbekistonda musiqa san’ati va madaniyatini yanada rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratilmoqda. Musiqa madaniyatining turli yo‘nalishlari bo‘yicha yosh iste’dodlarni izlab topish, ularning ijodiy faoliyatini yuksaltirish yuzasidan g‘amxo‘rlik qilish muhim ahamiyatga molik vazifalardan biriga aylandi. Xalqimizning ma’naviy saviyasini oshirish, yosh avlodni yuksak insoniy g‘oyalar, ona Vatanga mehr va sadoqat ruhida tarbiyalash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida kamol toptirishda musiqa san’atining o‘rni va ahamiyati beqiyosdir”. Zero, o‘tmishdagi musiqiy ijrochilik an’analarini tiklash, zamonaviy sharoitlarda saqlab qolish, o‘zbek milliy musiqiy asarlari va sozlarini xorijiy mamlakatlarda namoyish etish, musiqa ta’limida yangi an’analarni tarkib toptirish, xalq ma’naviy merosini asrab-avaylash va kelgusi avlodlarga yetkazish, jamiyat hayotida musiqa madaniyatining tutgan o‘rnini tahlil etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

O'zbek xalqining musiqa merosi boy an'analarga va qadimiy tarixga egadir. Uning davrlar osha rivoji, xalq musiqasi va mumtoz musiqasi negizida rivoj topib kelganligi ma'lumdir. Musiqa san'ati insoniyatning ma'naviy boyligi, estetik dunyoqarashi va kelajak kamolotini belgilovchi mezonlardan biri sifatida ardoqlanib kelinadi. Unda har bir xalqning milliy an'analari, urf-odatları, marosim va qadriyatlari munosib o'rin olgan. Musiqa ijrochiligi, xalq musiqa madaniyatining shakllanib, rivoj topuvchi jonli jarayoni ekanligi hammaga ma'lum. Uning namoyandalari bo'lmish sozanda, xonanda va bastakorlar xalq madaniyatining o'ziga xos mutasaddilari sifatida ardoqlanib kelingan. Bu borada o'tmish risolalarda ham tarixiy muammolar zikr etib kelingan. Jumladan, Abu Nasr Farobiyning "Katta musiqa kitobi", Zaynullobiddin Husayniyning "Qonuni ilmi, amali musiqi", Abdurahmon Jomiyning "Risolai musiqiy", Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois", Darvesh Ali Changiyning "Musiqiy risola"lari bunga yorqin misoldir. Ular orasida o'zbek xalq musiqasi tarixini o'rganishda Bekjon Rahmon o'g'li va Muhammad Yusuf Devonzoda (Xarratov)ning 1925 yil Moskvada arab alifbosida nashr etilgan "Xorazm musiqiy tarixchasi" risolasi muhim ahamiyatga ega. Ushbu risolada Xorazm musiqachilari ijodi, Xiva xonligi hududiga Shashmaqomning kirib kelishi, Muhammad Raximxon Feruzning musiqa san'atini rivojlantirish borasidagi harakatlari haqida qimmatli ma'lumotlar beriladi. Qirq olti yildan ziyod (1864–1910) hukumat tepasida turgan shoir, bastakor va musiqiyshunos Muhammad Rahimxon Feruz (1846–1910) homiyligi va rahnamoligida Xorazm Olti yarim maqomi bir butun majmua sifatida xatga tushirildi. XX asrning 20-yillariga kelib noyob iste'dod sohibi, zakiiy shoir, sozanda va musiqiyshunos, qo'li gul san'atkor Muhammad Komil Devoni (1887–1938) o'z salafлари ishini davom ettirib, xuddi shu nota yozuvi vositasida Xorazm mumtoz musiqasining qadimiyroq qatlami bo'lmish dutor maqomlarining yetti turkumini kuy va so'z matnlari bilan Olti yarim maqom (Tanbur maqomlari)ga qo'shib yozib oldi. Xorazm musiqashunoslarining juda katta tarixiy va ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan bu topig'i o'zbek musiqasi tarixining zarhol sahifalaridan biridir. O'z davrida tanbur chizg'ilarining qaytadan kashf qilinishi zamonaviy o'zbek maqomshunosligining yangi bosqichga ko'tarilib borayotgani dalilidir. Keyingi yillarda maqomshunoslik borasida jiddiy izlanishlarga yo'l ochildi. Zamonaviy ilmlarga tayangan yangi avlod vakillari maydonga chiqa boshladi. Shular qatorida navqiron maqom ustozlari Rustam Boltayev va musiqashunos Botir Rahimovlarning nomlarini qayd etish mumkin. Ular Xorazm tanbur chizg'ilari ustida uzoq yillar ilmiy va ijodiy izlanishlar olib borib, mazkur yozuvlardagi nota matnlarini zamonaviy takt tizimiga o'girishga va ijrolarini tiklashga muyassar bo'ldilar. O'z vaqtida ulug' ustozlar qo'li bilan bitilgan mo'tabar nota yozuvlarining keng ilmiy muomalaga joriy etilishi umumbashariy miqyosga molik tadbirdir. Vaholanki, u bir vaqtlar deyarli uzilish arafasiga yetib qolgan jonli udumlarning vorisiylik rishtalarini tiklashdagi amaliy ahamiyati bilan bir qatorda, o'tmishning buyuk musiqashunoslaridan meros

qolgan ilmiy yutuqlarni zamonaviy fan taraqqiyoti xizmatiga jalb etish imkoniyatini ham tug'diradi.

Natijalar:

Musiqqa san'atining azaliy an'analari Sharq xalqlari madaniyatida shakllanib rivoj topganligi hamda butun bashariyatga ijodiy ta'sir etganligi, fanda o'z ijobatini topgan. Shuningdek, o'zbek milliy musiqqa madaniyati tarixini o'rganishda Abdurauf Fitratning ham hissasi salmoqli bo'lib, muallifning mazkur masalaga bag'ishlangan asar va maqolalarida o'zbek mumtoz musiqasi, uning uslublari va ularning turk, arab, fors musiqalaridan farqi, "Sharq musiqasi" nazariyasi va uning asoslari to'g'risidagi tahliliy fikr-mulohazalari bayon etiladi. Musiqiy risolalar, odatda, nazariy yo'nalishga qaratilgan bo'ladi, va ularda umumiy qonun-qoidalar mavhum riyoziy tilda bayon etiladi. Ijodiyotning nozik sifatlari, xususan, el-elatlarning kuy va ashulalariga xos jihatlari, ko'pincha nazariy qarashlardan tashqarida qoladi. Shuning uchun qo'shimcha ma'lumotlar, garchan asosiy musiqiy risolalarga nisbatan ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo'lsa ham, o'tmish tarixini o'rganishda nazariy qonun-qoidalarini to'ldirib, ma'lum davr musiqiy hayoti haqida kengroq va atroflicha taassurot paydo etish imkoniyatini beradi. Hayot taraqqiyoti jarayonlarida, G'arb madaniyatining o'ziga xos kamol topganligini esa, hozirgi zamon musiqqa san'ati ko'lamidan ilg'ab olish mushkul emas. Buning negizida musiqqa san'ati va uning ichki unsurlarini professionallik darajada umumlashish bosqichlarini o'tashi, bu jaraenda mutanosib tovush pardalarini uyg'unlashtirish hamda barcha barobar qabul qilishlari kabi mezonlar, umumbashariyat musiqqa san'atining go'zal uyg'unlashishiga olib kelganligini etirof etish lozimdir. Natijada, musiqqa san'ati ijodiyotida G'arb musiqqa san'atiga intilish, o'xshatish, madaniyatiga ergashish kabi munosabatlar yuzaga keldi. Buning natijasida 1920-yilda Toshkent rus opera va balet teatri, viloyat musiqali drama teatlari, 1926- yilda M.Qoriyoqubov rahbarligida tashkil topgan "O'zbek etnografik ansambli" asosida 1929-yilda bunyodga kelgan "O'zbekiston davlat musiqali drama teatri", uning asosida 1939-yili "O'zbek davlat opera va balet teatri" va "Muqimiy nomidagi O'zbek davlat musiqali drama va komediya teatr"lari faoliyat ko'rsata boshladi. Shuningdek, O'zbekiston davlat filarmoniyasi tarkibida "O'zbekiston ashula va raqs ansambli", "Dutorchi qizlar ansambli", "Tamaraxonim ansambli", "Xorazm garmonchi qizlar ansambli", "Simfonik orkestr", "O'zbek xalq cholg'u asboblari orkestri", "Xor akapella jamoasi" kabi ijrochi jamoalar zamonaviy o'zbek musiqqa madaniyatini rivojlantirish jarayonida samarali xizmat qildilar.

O'zbek milliy musiqqa san'ati uzoq tarixiy yo'lni bosib o'tdi. Xususan, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ko'lam, ijro yo'llari, shakllari, murakkabligiga qarab an'anaviy musiqqa san'ati professional musiqqa asarlari (maqom, katta ashula, dostonchilik) va xalq kuylariga (lapar, yalla, qo'shiq, ashula) bo'lingan. XX asr boshlarida o'zbek musiqasi san'atiga alohida e'tibor bilan yondoshilgan. XX asrning ilk yillarida O'zbekistonda siyosiy ijtimoiy va madaniy muhitning o'zi yangilanish sharoitlari

bilan xarakterlanadi. Markaziy Osiyoda jadidchilik harakati, ulug' namoyandalari va ularning ijodiy faoliyati alohida ahamiyatlidir. Bunda, Yevropa uslubdagi milliy teatrlarning bunyodga kelishi ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Bunda Mahmudxo'ja Behbudiy, Sadriddin Ayniy, Abdurauf Fitrat, Tavallo, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy va Abdulla Shakuriy kabi namoyandalarning ijodiy faoliyatlari alohida ahamiyatlidir. Bundan ko'rinadiki, bu davrda o'zbek xalqi musiqa san'ati namoyandalari faoliyati ikki yo'nalishda rivojlangan. Mumtoz musiqa namunalari asosan yetuk hofiz, sozanda va bastakorlar tomonidan yaratilib, o'zining janrlari va ijro an'analari murakkabligi tufayli maqomchilik san'ati va dostonchilik ijro uslublari, maktablari bilan ajralib turadi. O'zbek xalq mumtoz musiqasi o'zining mukammalligi va murakkabligi bilan boshqa xalqlar orasida alohida o'ringa egadir. Mumtoz musiqaning eng yirik shakli maqomlardir. An'analarga ko'ra, amirlikda xalq musiqachilari orasidan iqtidorli bolalar tanlab olinib, tajribali musiqachilar qo'liga topshirilgan. Masalan, Buxoroning mashhur maqom ustalari Usta Shodi Azizov, Boboqul Fayzullayev, Shoxnazar Sohibov kabilar saroy musiqachilari qo'lida ta'lim olganliklari fikrimizning dalilidir. Toshkent va Farg'ona vodiysida ham mumtoz musiqaning ma'lum variantlari yuzaga keldi. Ushbu yo'nalish asosan katta ashula yo'llaridan iborat bo'lgan. Ashurali Hofiz, Mirza Qosim Hofiz, Mo'minjon Hofiz, Mo'ydin Hoji, Berkinboy Fayziyev, Mulla To'ychi Toshmuhammedov, G'anijon Mirzayev, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, Turg'un Karimovlar mazkur yo'nalishda mohir ijrochilari bo'lganlar. Farg'ona vodiysida mahalliy ijrochilik maktablari ham shakllangan bo'lib, ular orasida ayniqsa, Qo'qon, Marg'ilon, Beshariq kabi ijrochilik maktablari o'z davrida juda mashhur bo'lgan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xorazm vohasi o'zbek musiqa san'atida o'zining ijrochilik va xonandalik an'analari bilan ancha mashhur bo'lgan. Vohada maqom ijrochiligi doston yo'llari, xalq ommaviy qo'shiqlari o'z yo'nalishlari doirasida rivojlangan. Bu davrda Xorazmda Komil Xorazmiy, Muhammad Rahimxon Feruz, Niyozjon Xo'ja kabi mashhur bastakorlar ijod qilishgan. XX asr boshlarida Turkistonning deyarli barcha shaharlarida jadidlarning havaskorlik to'garaklari va milliy teatrlari tashkil topdi. 1911-1917 yillar davomida 20 ga yaqin pyesalar yozildi. K.Nusratillayevning "To'y", Abdulla Qodiriyning "Baxtsiz kuyov", Xo'ja Muinning "Eski va yangi maktab", A.Bodrinning "Ahmoq" pyesalari shu davrda yaratilgan.

Xulosa o'rnida, XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida Turkiston, Buxoro amirligi va Xiva xonligida musiqa san'atida jiddiy o'zgarishlar va yangilanishlar yuz berdi. Yevropalik musiqa bilimdonlari Buxoro amirligi va Xiva xonligida mumtoz musiqa va xalq og'zaki namunalari o'rganish va ularni notalashtirish, xalq musiqa cholg'ularini to'plashga e'tibor qaratdi. Turkiston shaharlarida musiqiy jamiyatlar tuzilib, havaskorlar jalb etildi. Rus musiqa bilimdonlari tomonidan o'zbek xalq qo'shiqlarini o'rganilishi, ularning notalashtirilishi, xorij matbuotida nashr ettirilishi kabi holatlar o'z davrida musiqa san'atining rivojiga munosib hissa qo'shdi. Ayni

paytda, Buxoro va Xorazm hududida hamda Farg‘ona vodiysida o‘zbek musiqa san’ati an’alarini saqlab qolish uchun zaruriy chora-tadbirlarning olib borilishi o‘zbek mumtoz musiqasi an’alarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 15 avgustdagi ”O‘zbekiston kompozitorlari va bastakorlari uyushmasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-3212-sonli qarori (Elektron resurs) // www.uza.uz.
2. Ziyayeva D. X. O‘zbekiston shaharlari XIX asr ikkinchi yarmi –XX asr boshlarida: shahar madaniyati va urbanizatsiya jaraènlari. – Toshkent: Yangi nashr, 2017. – B.370.
3. Rizayev SH. O‘zbek dramaturgiyasi va teatrining asoschisi // Teatr, 2006, №1. – B.10-12.
4. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. Canadian Social Science, 16(2), 55-59.
5. Siddikov, I. B. (2018). Sotsialno-filosofskiye aspekti formirovaniya intellektualnoy kulturi MOLODYOJI. Theoretical & Applied Science, (1), 61-66.
6. Pirmatov.SH.T Vokal texnikasi asoslari.- T., 2011

HAMZA XAKIMZODA NIYOZIY: O‘ZBEK MUSIQALI DRAMA OSMONIDA YONGAN BIRINCHI YULDUZ

Azatov Sardorbek Elbrusovich

O‘zDSMI, “Vokal” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dramaturg, jadid, ma‘rifatparvar, shoir, rejissor Hamza Hakimzoda Niyoziyning o‘zbek musiqali dramasining vujudga kelishiga qilgan beqiyos xizmatlari, ilk tuzgan musiqali truppasi hamda yozgan asarlari haqida so‘z boradi.

Аннотация: В данной статье рассматривается неоценимый вклад драматурга, нео-новичка, просветителя, поэта и режиссёра Хамзы Хакимзода Ниёзи в становление узбекской музыкальной драмы, созданную им первую музыкальную труппу и написанные им произведения.

Annotation: This article discusses the invaluable contributions of playwright, neo-novice, enlightener, poet, and director Hamza Hakimzoda Niyoz to the emergence of Uzbek musical drama, the first musical troupe he created, and the works he wrote.

Kalit so‘zlar: teatr, drama, qo‘shiq, musiqa, orkestr, revolyutsiya, janr, ma‘rifat.

Ключевые слова: театр, драма, песня, музыка, оркестр, революция, жанр, просвещение.

Keywords: theater, drama, song, music, orchestra, revolution, genre, enlightenment.

San‘at inson qalbining eng nozik tuyg‘ularini ifodalaydigan ilohiy hodisadir. Teatr esa bu tuyg‘ularni sahna orqali jonlantiruvchi san‘at turi. Ayniqsa, musiqali drama — bu so‘z, musiqa, sahna harakati, raqs va qo‘shiqning uyg‘unlashgan shakli bo‘lib, u orqali xalqning milliy ruhiyati, orzu-intilishlari va tarixiy xotirasi musiqiy tovushlar bilan so‘zlanadi. Bir so‘z bilan aytganda musiqali drama – milliy ruhni musiqada so‘zlovchi sahnadir.

Musiqali drama — bu teatr san‘atining o‘ziga xos turi bo‘lib, unda dramatik voqealar musiqiy vositalar orqali kuchaytiriladi. Personajlarning his-tuyg‘ulari, kechinmalari, ijtimoiy kurashlari musiqaning ohangi bilan uyg‘un holda ifodalanadi.

Bu janrda: so‘z — voqea mazmunini bildiradi, musiqa — hisni, ruhni, ichki kechinmani ifodalaydi, raqs esa — sahna harakati va emotsiyani kuchaytiradi.

O‘zbek xalqining asrlar davomida shakllangan musiqiy madaniyati — maqomlar, xalq qo‘shiqlari, marosim kuy va raqslari — musiqali drama janrining poydevoriga aylandi.

Barchamizga ma‘lumki, o‘zbek musiqali dramasi otasi — Hamza Hakimzoda Niyozidir. U xalqning ma‘naviy takomilida teatr san‘atining nechog‘li katta ahamiyatga ega ekanini ma‘rifatparvarlar orasida eng birinchilardan bo‘lib sezdi va bu sohada matonat bilan faoliyat ko‘rsatdi. U bu janrni xalq ruhiga yaqin shaklda yaratgan. U o‘z asarlarida xalq kuylaridan, qo‘shiqlaridan foydalanib, sahna voqealarini musiqiy ifoda bilan boyitgan. U nafaqat shoir, dramaturg va ma‘rifatparvar, balki o‘zbek musiqali dramasi asoschisi sifatida ham yurtimiz madaniyatida alohida o‘rin egallaydi. Hamza o‘z asarlarida xalqning dardu hasratini, orzu-intilishlarini sahna orqali, qo‘shiq va musiqaning kuchi bilan ifodalashga intildi. Shu sababli, u yaratgan asarlar o‘zbek teatri va musiqa san‘ati rivojida yangi sahifa ochdi.

Musiqa san‘atida har bir janr o‘ziga xos harakterga ega. Jumladan, musiqali drama — bu so‘z, sahna harakati, musiqa, qo‘shiq va raqs uyg‘unligidan iborat san‘at turi. Bu janrda voqealar dialoglar orqali rivojlanadi, lekin personajlarning his-tuyg‘ulari ko‘pincha musiqiy ifoda, qo‘shiq yoki xor vositasida beriladi. Hamza aynan shu uslub orqali milliy sahna madaniyatiga yangi ruh olib kirdi.

XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida madaniy uyg‘onish jarayoni kechayotgan bir paytda Hamza xalq orasida teatr, adabiyot va ma‘rifatni rivojlantirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi. U 1910-yillarda xalq orasida teatr to‘garaklari tashkil etib, o‘zi yozgan asarlarni sahnalashtira boshladi.

Musiqa va teatr san‘ati rivojiga katta e‘tibor bergan Hamza, 1918 – yilda Farg‘onada, “Sayyor drama truppasini” tuzdi.

Bu truppaga oldinlari tuzilgan damli cholg'ular orkestri ishtirokchilaridan tashqari yangi havaskorlar ham qo'shildilar. O'sha davr truppa qatnashchilari orasida M.Qoriyoqubov, Mariya Kuznetsova kabi keyinroq dong'i chiqqan artistlar ham bor edi. Truppa xor, damli cholg'ular orkestri va solistlardan iborat edi. Uning ijrochilik faoliyatida spektakl va konsertlar birdek o'rin olardi. Xalq ijrochilik an'alariga tayanish bilan birga, professional teatr va estrada ijrochiligidan ham keng foydalanib, truppa zamonaviy talablar darajasidagi professional jamoa yaratish yo'li bilan bordi. Bu bilan truppa, o'z navbatida o'zbek professional teatr va estrada ijrochi jamoalarining barpo bo'lish va rivojlanish jarayonidagi yorqin namuna sifatida muhim rol o'ynaydi

Truppaning repertuari "Boy ila xizmatchi", "Tuhmatchilar jazosi", "Nurmuhammad domlaning kufr xatosi", "Muxtoriyat yoki avtonomiya", "Kim to'g'ri?", "Tuhmatchilar jazosi", "Farg'ona fojealari" tetralogiya, "Loshmon fojealari" trilogiya, "Paranji sirlaridan bir lavha", "Maysaraning ishi" kabi asarlaridan iborat edi. Bu pyesalarni ham muallif sahnalashtirdi. Truppaning konsert dasturida Hamzaning zamonaviy ruhdagi qo'shiqlari katta o'rin oldi. Bu qo'shiqlarni ham Hamzaning o'zi o'rgatardi. Hamza ashula aytilayotgan vaqtda tikka turib ijro etish afzalroqligini, sababi bunda nafas erkinroq olinishini va ovoz tabiiyroq chiqishini ta'kidlardi. Truppa faoliyatida damli cholg'ular orkestri muhim ahamiyat kasb etgan. Ushbu orkestr tomoshabin diqqatini kengroq jalb etish, ma'lum darajada tomoshalar jarchisi bo'lish bilan birga, o'zbek musiqasi uchun yangi bo'lgan ayrim janrlardagi asarlar targ'ibotchisi ham bo'ldi. Orkestr Hamzaning "Biz ishchimiz", "Ishchilar uyg'on", "Ishchi bobo" kabi qo'shiqlarining kuylarini ham ijro etardi. Bu kuylar kapelmeyster Ivan Grigorev tomonidan notaga yozib olinib, damli cholg'ular orkestri uchun moslashtirilgan.[2,B.25;]

Hamza Xakimzoda Niyoziy Furqatdan keyin o'zbek san'atini boyitishda rus va qardosh xalqlar madaniyatining yutuqlaridan to'la foydalanishga harakat qildi.

Uning qo'shiqlarida rus, tatar, ozarbayjon kuylarining ta'siri yaqqol sezilib turadi. Hamza turli xalqlarning musiqasini diqqat bilan o'rganib, uning ayrim xususiyatlaridan o'zbek musiqasida ijodiy foydalandi. Yuqorida keltirilgan "Biz

ishchimiz” qo‘shig‘i bilan bilan bir qatorda uning eng mashxur qo‘shiqlaridan “Hoy ishchilar”ini ta‘kidlashimiz zarur. Bunda ham rus musiqasining ta‘siri yaqqol sezilib turadi. “Hoy ishchilar” qo‘shig‘ining diqqatga sazovor tomoni shundaki, unda o‘zbek o‘zbek musiqasida birinchi marta vals elementlari ko‘rinadi. Vals va uning xarakterli ritm revolyutsiyadan ilgari o‘zbek musiqasiga mutlaqo noma‘lum edi. O‘zbek musiqasiga vals elementlarining kiritilishi dadil qadam bo‘ldi. O‘zbek kuyining vals ritmi bilan muvaffaqiyatli ravishda bog‘lanishi samarali natijalar berdi. O‘zbek kompozitorlari yaratgan ko‘pgina valslar Hamza ijodidagi novatorlikning to‘g‘riligini yana bir bor tasdiqlaydi. [1,B.9;]

Shuni alohida ta‘kidlashimiz kerakki, Hamzaning “Padarkush” (1913) nomli asari o‘zbek teatr san‘atining ilk namunalaridan biri sifatida tarixga kirdi. Unda ijtimoiy adolatsizlik, jaholat, ilmga bepisandlik kabi muammolar ko‘tarilgan. Asarda musiqaning faol ishtiroki, xalq qo‘shiqlari va milliy kuylarning qo‘llanilishi bu spektaklni musiqali drama darajasiga ko‘tardi.

Hamzaning eng katta xizmatlaridan biri — u o‘zbek teatrida musiqaning dramaturgik rolini kuchaytirdi. Ilgari xalq tomoshalarida musiqa faqat bezak sifatida ishlatilgan bo‘lsa, Hamza uni sahna voqeasining bir qismi, personaj ruhiyatini ifodalovchi vosita sifatida ishlatdi.

Shu tarzda u o‘zbek teatrini musiqali, milliy va xalqona ruhda shakllantirdi. Shuning uchun ham u “o‘zbek musiqali dramasi” degan unvonga loyiq ko‘riladi.

Hamzaning boshlab bergan an‘anasi keyinchalik Komil Yashin, Uyg‘un, Mutal Burhonov, To‘xtasin Jalilov kabi dramaturg va bastakorlar tomonidan davom ettirildi. Ayniqsa, Uyg‘un va Mutal Burhonov hamkorligida yaratilgan “Alisher Navoiy”, “Ulug‘bek” kabi musiqali dramalar Hamza yaratgan yo‘lning davomi bo‘ldi. Hamza boshlab bergan bu janr o‘zbek teatri, operasi va musiqiy spektakllarining poydevoriga aylandi. Bugungi kunda ham musiqali drama o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. O‘zbekiston teatrlarida “Ulug‘bek yulduzi”, “Temur sag‘anasi”, “O‘g‘il bola”, “Yurt” kabi zamonaviy musiqali sahna asarlari qo‘yilmoqda. Bu asarlarda milliy ohanglar

bilan bir qatorda, zamonaviy orkestr, elektron musiqa, multimedia effektlari ham qo'llanilmoqda.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Hamza Hakimzoda Niyoziy o'z ijodi orqali o'zbek teatrini yangi bosqichga olib chiqdi. U musiqa, she'riyat va dramaturgiyani birlashtirib, xalq qalbiga yaqin, hayotiy, ta'sirchan sahna asarlarini yaratdi. Bugun o'zbek musiqali drama san'ati Hamza asos solgan an'analar va g'oyalar bilan yashamoqda.

Shubhasiz, Hamza Hakimzoda Niyoziy — o'zbek musiqali dramasiining otasi, milliy sahna madaniyatining buyuk poydevorchisidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Akbarov I. Hamza Hakimzoda Niyoziy "Qo'shiqlar". Toshkent – 1959.
2. Karomatov F. Hamza Hakimzoda Niyoziy. "O'qituvchi", Toshkent – 1965.
3. Qodirov M. O'zbek teatr tarixi. "Ijod dunyosi", Toshkent – 2003.
4. Qodirova S. Teatrshunoslik. "Shafoat nur fayz", Toshkent – 2024.
5. Tursunboyev S. Teatr tarixi. "Bilim", Toshkent – 2005.

Традиционная узбекская музыка – основа формирования духовности молодежи

Хасанбаева Муниса,

Студентка 4-курса направления ПО

«Вокальное исполнительство»

ГИИК Узбекистана

Ходжаева Махфуза Халиловна,

Научный руководитель - и.о. профессора кафедры

«Вокал» Государственного

института искусств и культуры Узбекистана

Аннотация. Данная статья посвящена актуальному вопросу воспитания молодежи средствами традиционной музыки. В ней особо отмечается роль традиционной узбекской музыки, как огромного источника духовности. В статье рассмотрена обобщающая историческая последовательность развития музыкального искусства Узбекистана и определена его роль в становлении личности.

Ключевые слова. Традиционная музыка, народно- профессиональные музыканты, макамы, Шашмаком, традиционное исполнительство.

Annotation. This article is devoted to the actual matters of educating young people by means of traditional music. It emphasizes the role of traditional Uzbek music as a huge source of spirituality. The article considers the generalizing historical sequence of the development of the musical art of Uzbekistan and defines its role in the formation of personality.

Keywords. Traditional music, professional folk musicians, makoms, Shashmakom, traditional performance.

Традиции и ценности нации всегда находятся в контакте с современностью. «Культурные ценности народа, его духовное наследие на протяжении тысячелетий служили мощным источником духовности для народов Востока» [2,с.131]. Узбекские национальные традиции–как часто употребляем мы это понятие применительно к музыке не учитывая исторической обусловленности его содержания. Музыкальные традиции восточных народов обычно трактуются как совокупность жанров, произведений, художественных средств, исполнительских направлений и особенностей сложившихся в средние века.

Одаренные представители народно-профессиональных музыкантов начало XX века–Шорахим Шоумаров, Тохтасин Джалилов, Юнус Раджабий, Матюсуп Харратов, Имамджан Икрамов, а позже Фахриддин Садыков, Набиджан Хасанов и многие другие явились непосредственными участниками создания музыкальных драм и авторами песен и инструментальных мелодий, отражающих дух нашего народа. Продолжая традицию своих предков–выдающихся бастакоров, то есть создателей монодических инструментальных и вокальных пьес, они стали не только активными пропагандистами жемчужин узбекского музыкального наследия, но и создателями музыкальных произведений в сфере одноголосия на современные темы.

Многие современные ученые – музыковеды республики, такие как Ф.Караматов, О.Матьякубов, Ф. Янов-Яновский и другие посвятили свои труды освещению исторического развития традиционной музыкальной культуры Узбекистана от древнейших времён до наших дней, ее четырёх основных локальных групп– Хорезмской, Бухарско-Самаркандской, Фергано-Ташкентской, Сурхандарьинско-Кашкадарьинской, исторически сложившихся в результате этнической и социальной общности, областей Узбекистана.

Традиционная музыка включает в себя музыкальный фольклор, изустно-профессиональную музыку, бастакоровское творчество, традиционное исполнительство, а также профессиональное исполнительство.

Профессионализм в музыкальном искусстве узбекского народа сложился еще в начале 1 тысячелетия нашей эры. Из исторических источников известно о популярности согдийских музыкантов в Китае, в частности, о небывалом успехе оркестра из Аньго (Бухары) при дворе императоров династии Суй в 6-7 веках н.э.

История сохранила имена выдающихся музыкантов средневекового Узбекистана. Ученый-энциклопедист, великий философ Абу Наср аль-Фараби, живший в IX-X веках, был известен не только как виртуозный исполнитель музыкальных композиций, но и как автор трактата «Большая книга о музыке». По словам исследователей: «Значение «Большой книги о музыке» далеко выходит за рамки собственно теории музыки. Она охватывает смежные области науки, в частности философию и математику.» [1, с.54.] Подлинный основоположник науки о музыке на Востоке Фараби в своих значительнейших научных трактатах в этой области определил на долгие века дальнейшее развитие теории музыки и музыкально-эстетической мысли.

Труды, посвящённые теории и эстетике музыки оставил выдающийся учёный-мыслитель средневекового Востока Абу Али Ибн Сино (Авиценна, 980-1037), продолжатель традиций Абу Наср аль-Фараби. Уроженец Афшоны, селения близ Бухары, уже у современников получил почетный титул «Шейх-ар-райис» («глава ученых»). [1, с.27] В своих трудах он обосновал воспитательное значение музыки в гармоничном развитии личности, определив роль музыки как важного средства духовного общения и взаимопонимания между людьми. По сути это были великие просветительские мысли, которые и в наши дни не потеряли свою актуальность.

В средние века сложился традиционный классический вокально-инструментальный жанр макома, который по праву считается вершиной профессиональной узбекской музыки устной традиции, а так же устное народное творчество, которое таит в себе большие возможности по воспитанию молодого поколения.

В макомных циклах вокально-инструментальных пьес поэтической основой служат образцы древней народной поэзии и лирические произведения

классиков, восточной литературы –Хафиза, Бедиля, Навои, Джами. Наряду с этим в каждом цикле используются и образцы народной поэзии.

Макомы разделяются по своим стилистическим особенностям на бухарский Шашмаком и хорезмский циклы. Кроме того отдельные части бухарских макомов широко распространившиеся в Ферганской долине образовали самостоятельныеТашкетско-Ферганс циклы. В глубокой древности макомы бытовали в различных видах цикличности, о чем свидетельствуют трактаты о музыке, написанные в XIV-XVI веках и самым совершенным из них являлся цикл «Двенадцать макомов».

Приобщение таких выдающихся узбекских традиционных профессиональных музыкантов середины XX века, как Тохтасына Джалилова, МухитдинаКари-Якубова,Юнуса Раджаби к овладению приемами композиторского мастерства и использованию традиций классических макомов, а так же песенного фольклора привело к созданию новых форм национальной музыки как для ансамблей народных инструментов, так и для симфонического оркестра.

Музыкальная культура современного Узбекистана включает в себя, помимо традиционного триединого пласта (музыкальный фольклор, изустно-профессиональная музыка и «бастакоровское» творчество, а также традиционное исполнительство),так называемую академическую(в современном понимании–профессиональную) музыкальную культуру (композиторское творчество, исполнительство, музыкальное образование). **Традиционная музыка** не стала прошлым, она вошла в современную художественную жизнь как её важнейшая составная часть, основа, фундамент.Она сохраняется и существует в наши дни как часть современной музыкальной культуры.

Уже сегодня музыкальное искусство Узбекистана заявляет о себе достаточно уверенно в разных областях творчества и исполнительства –победа наших музыкантов-исполнителей на международных музыкальных конкурсах(пианисты У. Палванов, Г. и Н. Алимовы, Р. Абдуллаев, М. Файзиева, И. Гулзарова; вокалисты А. Гузаирова и С. Мамадалиева, виолончелисты Д. Назаров и С. Ибрагимов и др.), на международных конкурсах композиторов, где призами были отмечены М. Таджиев, Ф. Янов-Яновский, Д. Янов-Яновский, Д. Сайдаминова, М. Бафоев, А. Латиф-заде, П. Медулянова, А. Эргашев.Произведения композиторов Узбекистана (И. Акбарова, Ф.и Д. Янов-Яновских, Т. Курбанова, Д. Сайдаминовой, Ф. Алимова, Р.Абдуллаева, А. Эргашева и др.) все чаще исполняются за рубежом. В концертах и гастрольных поездках во многие зарубежные страны принимают участие ведущие музыканты-виртуозы в области традиционного исполнительства–Т.Алиматова (танбур, сато и дутар), А. Исмаилова (гиджак),М. Юлчиева и М. Саттарова (пение), ансамбли «Виртуозы Узбекистана», ансамбль Макома им. Ю. Раджаби,

Национальный симфонический оркестр Узбекистана, Узбекский камерный оркестр народных инструментов «Согдиана», балетная труппа Государственного Академического Большого театра оперы и балета им. Алишера Навои.

Современное музыкальное искусство Узбекистана, отличающееся богатством и многообразием форм и жанров – это неотъемлемая часть национальной культуры, один из путей общения с мировым культурным пространством является действенным средством приобщения молодёжи к общечеловеческим и национальным духовным ценностям: через собственное творчество, освоение опыта поколений, пробуждения потребности в постоянном общении с музыкальным искусством. Оно способствует, благодаря своему нравственно-эстетическому потенциалу формированию эмоционально-ценностных представлений о взаимодействии человека с современным обществом. Поэтому в последние десятилетия в республике была создана программа по музыке, учитывающая самобытность культуры народов живущих в стране, помогающая освоению норм жизни и поведения, формированию нравственно-эстетических качеств личности.

Классическая музыка с присущими ей национальными традициями является бесценным наследием любого народа и даёт возможность приобщения к общечеловеческим национальным духовным ценностям, через собственное творчество (пение, исполнение), освоение художественного опыта поколений, пробуждения потребности в общении с произведениями музыкального искусства.

Таким образом, из вышесказанного можно сделать вывод, что узбекская традиционная музыка как неотъемлемая часть национального наследия, должна быть включена в содержание как специального, так и общего музыкального образования, так как она рождает в душе молодого поколения высокие мысли и чувства, находит отклик в сердцах молодого поколения.

Музыка всегда звучала как сокровенная часть народной души (кем бы она ни создавалась!), как высшее музыкально-поэтическое и философское обобщение мира народных представлений. Прав великий Хафиз, говоря, что «жизнь вошла в человеческое тело с помощью музыки, но истина заключается в том, что жизнь – есть сама музыка».

Литература

1. История музыки Средней Азии и Казахстана. Сост. Т.Е. Соломонова. М., 1995 стр. 20- 75
2. История узбекской музыки, часть III.- Ташкент, 1991
3. Матякубов О.Р. Введение в основы профессиональной музыки устной традиции.- Ташкент, 1983(на узб. языке)
4. Янов-Яновская Н.С. Узбекская музыка и XX век.- Ташкент, 2007

MUNDARIJA

1. 2. 1.	Bozor Sultanov, Dildora Annakulova. Xalq og‘zaki ijodi asosida baxshichilik yo‘nalishini rivojlantirish nomoddiy madaniy merosimizni qayta tiklash. Nurmon shoirning baxshichilik san’atidagi o‘rni.	4
3.	Shomurod Dadayev. Folklor va zamonaviy musiqa o‘rtasidagi madaniy sintez: o‘zbek estrada san’atida milliy ohanglarning transformatsiyasi	9
4.	Зоя Арисланбаева. Вопросы фольклорного наследия в Узбекистане	14
5.	Mirsaat Isxakov. Kutubxona-axborot muassasalarida xalq og‘zaki ijodi namunalarini targ‘ib qilish	21
6.	Yusup Mannonov. Folklorshunoslik targ‘ibotida kutubxonalarda axborot olish madaniyatini tarbiyalash.	27
7.	Xumora Usmanova. O‘zbek she’riyatida ramzlarning folklor bilan bog‘liqligi	33
8.	Nodirbek Xayrullayev. Qiyosiy folklorshunoslikda musiqiy merosni tahlil qilishning zamonaviy yondashuvlari	38
9.	Baxtiyor Umarov. Qo‘shiq va vaqt falsafasi: xalq og‘zaki ijodida zamon hissi	46
10.	Nodira Abdunazarova. An’anaviy folklor tomoshalari va uning Tarbiyaviy ahamiyati	50
11.	Nargiza Gapparova. Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur: ijodiy meros va hikmatning abadiy qimmat	55
12.	Eldor Xushvaqtoev. Nutq - televideniye va radio kanallarning asosiy komponentlaridan biri sifatida	60
13.	Максим Савочкин. Цифровое сохранение нематериального культурного наследия: проблемы и перспективы	66
14.	Цай И. К. Роль библиотек в сохранении и популяризации фольклорного наследия Узбекистана	74
15.	Nuriddin Xolboyev. Folklor musiqasining raqamli muhitda yashash shakllari: yangi madaniy kontekst va estetik o‘zgarishlar	78
16.	Дильфуза Абдухаликова. Изучение русского языка как основа риторического мастерства	83
17.	Людмила Муминходжаева. Особенности работы в информационно-библиотечных учреждениях с источниками информации по культуре и искусству	88
18.	Sevara Baratova. Lingvopoetikaning materiali	100
19.	Shuhrat Qoraboyev. Raqamli muhitda folklor musiqasining	106
20.	Gulchehra Umaraliyeva. O‘zbek xalq folklorida axloqiy qadriyatlarining ifodalanishi va transformatsiya jarayonlari	111
21.	Umud Todjidinov. Prodyuserlik faoliyatining ijtimoiy-madaniy funksiyalari (tizimli funksional yondashuv)	116

22.	Bahodir Sayidov. Yurtimizda milliy maqom san'atiga qaratilayotgan e'tibor va uning rivoji xususida	123
23.	Jamoliddin Chaqqonov. Milliy qadriyatlarning ekran talqini	126
24.	Qudratilla Qobilqoriyev. O'zbek folklor ijrochiligida o'llaniluvchi urma zarbli cholg'ular	132
25.	Kamoliddin Sunnatillayev. O'g'rencinin kishisel performans yeteneklerinin olusumu ve gelishimi konulari	138
26.	Xakimov O.B. San'at va madaniyat sohasida chuqur iz qoldirgan ijodkor - Xoliq Xursandovning ijodiy faoliyati xususida	142
27.	Nilufar Ro'ziyeva. Badiiy asarlarda folklorizm	148
28.	Malika Matmuradova. O'zbek folklorshunos olimlarini ilmiy asarlariga oid bibliografik nashrlarning qisqacha tahlili	152
29.	Тургенова С. А. Живое слово и вечная традиция	160
30.	Zafar Mardonov. O'zbek musiqiy folklorining jahon madaniyatida tutgan o'rni va badiy-estetik qadriyatlari	166
31.	Nigora Arzimurodova. Mahalliy afsonalar va xalq rivoyatlarida gender stereotiplari: an'anaviy va zamonaviy qarashlar	169
32.	Sharofat Tojiboyeva. Internet folklori: an'anaviy shakllarning ijtimoiy tarmoqlardagi talqini	174
33.	Farrux Ahmedov. Me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida O'zbekistonda madaniyat va san'at sohasiga oid amalga oshirilgan ishlar	179
34.	Lobar Mo'minova. Madaniy diplomatiyada folklorning o'rni	189
35.	Nilufar Xudoyqulova. Interpretation of musical works	194
36.	Sabohat Duschanova. Folklorshunoslik amaliyotida amaliy san'atning ahamiyati (<i>Epik qush obrazi misolida</i>)	199
37.	Dilbar Shomuradova. Linguocultural issues in the translation of uzbek folk art terms	205
38.	Shaxnozaxon Davlatova. Chet tillarni o'qitishda etnopedagogik yondashuvning ahamiyati va zarurati	211
39.	Zilola Ergasheva. The multidimensional nature of uzbek folklore culture	218
40.	Qaxramon Rashidov. O'zbek folklor ijrochiligida sibizg'a cholg'usining o'rni	225
41.	Azizbek Ibodullayev. Asrlar bag'rida barhayot "Lazgi"	229
42.	Maxfuza Ziyoyeva. Xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari	237
43.	Sohibjon Valiyev. Farg'ona vodiysi qiziqchilari ijodiy an'analari	242
44.	Samandar Sobirov. Baxshichilik va epik musiqiy ijroning madaniy antropologiyasi	246
45.	Xusan Alijonov. O'zbek va bollivud kinosida operatorlik san'atining o'ziga xos tasviriy uslublari	251

46.	Ван Цзюцзю, Wang Jiujiu. Обзор интеграции и развития аккордеонной музыки в провинции ляонин в Китае	258
47.	Qundizzan Bobonorova. Ekonometrik modellar orqali san'at bozorining madaniy ta'siri	269
48.	Zamira Rahimova. Folklor musiqasining zamonaviy estrada shakllaridagi ifodasi	273
49.	Alisher Shukurov. O'zbek xalq zamonaviy madaniyatini yuksaltirishda xalq havaskorlik jamoalarining roli	279
50.	Zebiniso Abduganiyeva. Kutubxonachi va foydalanuvchi: muloqot muammolari	284
51.	Mohina Isroilova. O'zbekiston davlat drama teatrida: rejissyorlik izlanishlari va yechimlari	294
52.	Munira Mamatkulova. Uilyam Shekspir ijodida folklor motivlari	303
53.	Dilfuza Nurbabayeva. Kutubxona xizmatlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish	309
54.	Dilshoda Hamdamova. Maktab kutubxonalari faoliyatida xalq ertaklaridan foydalanishning axloqiy-tarbiyaviy mexanizmlari	315
55.	Dilfuzaxon Qo'chqorova. O'zbek xalq laparlari janr xususiyatlari	320
56.	Doniyor Tuyg'unov. Tarixiy va zamonaviy she'riy dramalarni o'qitilish masalasi	325
57.	Maftuna To'rayeva. O'zbek xalq dostonlari va yunon mifologik eposlarida qahramonlik motivining qiyosiy tahlili	331
58.	Fayyoza Mannonova. Aktyorlik mahoratini shakllantirishda grim san'ati va zamonaviy texnologiyalar integratsiyasi	337
59.	Javohir Turatov. Zamonaviy ta'limda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati	342
60.	Dildora Annakulova. Xalq og'zaki ijodi asosida baxshichilik yo'nalishini rivojlantirish nomoddiy madaniy merosimizni qayta tiklash	345
61.	Nigora Xolmuminova. Umar Xayyom va may	351
62.	Kamola Abidova. Bolalar musiqa folklorining o'ziga xos xususiyatlari va bugungi kundagi ahamiyati	354
63.	Marg'iyona Boysariyeva. O'zbek xalq ertaklarining kichik yoshdagi bolalar uchun targ'ib qilish masalalari	359
64.	Adham Abduraimov. Qashqadaryo hududi marosim folklorining o'rganilish masalalari	365
65.	Munira Ro'ziyeva. Andijon viloyatida sunnat to'yi marosimida – "Bog'landi" udumi	370
66.	Tülin Yılmaz Türkiye folklor şarkılarında ses çıkarma yöntemleri	375
67.	Ülkühan Güler. Bahşılık geleneğinin erzincan'daki yansımaları Yüksek Lisans 2. Sınıf	379
68.	Betül Karabulut. Folklor ve halk dansları: gelenekselden çağdaş dönüşüm öğrencisi	384

69.	Berat Karakaya. Türkiye düğünlerinde zurnanın önemi öğrencisi	392
70.	Filiz Kalkan. Bağlama çalgılarının türk folklör müziğindeki önemi	398
71.	Işıl Çilingir. Folklor ve türk folklör yapısı <i>Öğrenci</i>	405
72.	Serpil Bayrak. Hûma kuşu türküsündeki mitolojik unsurlar <i>Öğrenci</i>	413
73.	Sıla Toy. Aşık NEŞET ERTAŞ: bozkırın TEZENESİ <i>Öğrencisi</i>	420
74.	Нодира Сабинова. Роль сузани в семейных обрядах	424
75.	Мусакулова Д.А. Научный обзор: музыка как культурное явление общество, личность и терапевтические измерения	430
76.	Ixtiyorjon Boltaboyev. O‘zbek folklorining jahon xalqlari teatr an‘analaridagi o‘rni: qiyosiy-estetik tahlil va sahnaviy talqinlar mustaqil tadqiqotchisi	436
77.	Laylo Fazliyeva. Aktyorning plastikasi va raqsning ifodasi musiqali folklorning	440
78.	Bobirjon Jabborov. Qo‘g‘irchoq teatrida maska san‘ati: tarixi, estetikasi va dramaturgik funksiyalari	445
79.	Valisher Kutlikov. Yoshlarda estetik did va ijodni shakillantirishda xalqaro festivallarning o‘ziga xos xususiyatlari	450
80.	Muxayyo Tadjikulova. Madaniyat muassasasi sifatida muzeylar: faoliyati va muammolari	457
81.	Nazokat Abdumuxtorova. Sirdaryo viloyati musiqali drama teatri sahnasida maksim karimov asarlari talqini	465
82.	Alisher Jabborov. O‘zbek mumtoz musiqasi hamda baxshichilik san‘atining ijroviy tafovutlari	472
83.	Alisher Akbarov. O‘zbek xalqining nomoddiy madaniy merosi: og‘zaki ijod va ijro san‘ati an‘analari	479
84.	Чэнь Сыюй. Сравнительное исследование узбекского фольклора и фольклора тюркских народов мира — с акцентом на наследие и культурное содержание народных эпосов	486
85.	Umida Xursanova. Dunyo xalqlarining qonunsimon cholg‘ulari	493
86.	Bonuxon Xoliqova. Dunyo xalqlarining do‘mbirasimon cholg‘ulari	504
87.	Shoxruhbek Boborahimov. An‘analar va qadriyatlar tizimida boysun baxshichilik maktabining o‘rni	513
88.	Farrux Usmonov. “Tovush merosi” fenomeni: xalq musiqasini eshitish madaniyatining antropologiyasi	521
89.	Nigina Xolmirzayeva. Turk va o‘zbek milliy cholg‘ularining qiyosiy tahlili	526
90.	Mohinabonu Asqarova. Dunyo xalqlari udsimon cholg‘ulari	535
91.	Yorqinjon Raximov. Sharq xalqlari musiqasida qashqar, afg‘on va pomir ruboblarining o‘rni	547

92.	Xilola Rizboyeva. Dunyo xalqlari changsimon cholgʻulari	553
93.	Eʼzoza Karimova. Folklor namunalari media tarmoqlar orqali yoritish masalalari	566
94.	Durdona Temirqulova. Sanʼat va sanʼatning maʼnaviyatga taʼsiri	570
95.	Tabassum Sobirova. Laparlar oʻzbek xalqining axloqiy qadriyatlarini ifodasi sifatida	575
96.	Dilnoza Karimova. Xalq ijodi- oʻtmish bilan kelajakni bogʻlovchi koʻprik	581
97.	Матсапаева И.Ж. Современные подходы к библиографическому изучению и популяризации лингвофольклорного наследия (на примере хорезмского информационно-библиотечного центра имени Махмуда Замахшарий)	588
98.	Manzura Ibragimova. Oʻzbek va turkiy xalqlar dostonlarida axloqiy qadriyatlar va badiiy ifoda	593
99.	Dilshoda Egamberdiyeva. Chang sozini ijro etishda qoʻllaniladigan uslublar va ulardagi muammolar	597
100.	Ogʻabek Masharipov. “Suv sayli” marosimi	602
101.	Мохинабону Исокова. Роль информационно-библиотечных учреждений в сохранении фольклорного наследия в условиях культурных и технологических изменений	607
102.	Shahnoza Roʻzieva. Asrlardan asrlarga oʻtayotgan navolar	612
103.	Dilnoza Xayrullayeva. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik masalalari	618
104.	Maftuna Baxtiyorova. Oʻzbek xalq ertaklarining kitobxon tarbiyasidagi oʻrni	623
105.	Nodira Xoliqova. Kitob mutolaasi tafakkur va maʼnaviyat mezonini	627
106.	Roziyjon Ravshonbekova. Oʻzbek sanʼatida “Xorazm sanʼat”ining rivojlanish jarayonlari	631
107.	Diyora Xurramova. Turkiy mamlakatlardagi folklor jamoalar repertuarlarining oʻxshashligi	637
108.	Raʼno Abdullayeva. Jahon adabiyoti: talqin va tahlil	641
109.	Durdona Neʼmatjonova. Folklor qoʻshiqlari manaviy tarbiyachi sifatida	646
110.	Nigoraxon Mansurova, Durdonaxon Ibroximova, Husnidaxon Ortiqova. Oʻzbek folklor sanʼatining janrlar xilma-xilligi	650
111.	Anvar Mirzayev. Oʻzbek musiqa sanʼati va madaniyatining oʻrni va taraqqiyot bosqichi	657
112.	Sardorbek Azatov. Hamza Hakimzoda niyoziy: oʻzbek musiqali drama osmonida yongan birinchi yulduz	663
113.	Jia Min, Wang Xiwen. The embodiment of traditional Chinese culture in piano works	669

114.	Siqi Li. The Cultural Meaning and Architectural Heritage of the Falun Hall, Yonghe Temple, Beijing	677
115.	Wang Xueqian, Guo Tingjun. Reflecting power and identity: the cultural significance of jin dynasty mirrors and their transmission across eurasia	690
116.	Wang Zekai, Li Ercong. Aesthetic and cultural characteristics of folk art in northeast China	711
117.	Wang Zhuo, Wang Xiwen. Research on the creative transformation of auspicious patterns in digital animation character design	721
118.	Yang Mingyu. Living Oral Epics: A Comparative Study of the Oroqen "Jianda Wen" and Ewenki "Zhan Dala Ga" Folk Songs	732
119.	Yang Yuan, Wang Zhuo. Research on the Innovative Application of Su Embroidery Art in UI Design	739
120.	Zhao Ming Yu., Li Si Qi. Research on the Application of the Other's Differential Thinking in Digital Design	748
121.	Diyora Yuldasheva. San'atga baxshida umr	755
122.	Olga Vasilchenko. Stages of forming the professional skills of a choir conductor in the system of higher music education	758
123.	Dilmurod Uzoqov. Vokal va musiqiy meros	762
124.	Qodir Mirzayev. Akademik vokal honandalari ijrchiligi xissiy-emotsional ta'sirchanligini oshirish usullari	765
125.	Erkin Rahimov. Mustaqillik davri vokal va xor san'atining o'ziga hos xususiyatlari va sohada olib borilayotgan izlanishlar	768
126.	Nurillo Eminov. Doston merosining musiqali teatr aktyorlari tayyorlov jarayonidagi tarbiyaviy va ijodiy funksiyalari	773
127.	Malika Xusanova. Vokal san'ati va xor dirijorligining o'zaro bog'liqligi hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari	776
128.	Hafiza Abdullayeva. Shahar madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari	779
129.	Sadoqat Ermatova. O'zbek xalq o'yinlarining yoshlar hayotidagi o'рни	787
130.	Dilnoza Irisboyeva. Folklor namunalari bilan ishlash jarayonida rekvezitlarning o'рни	794
131.	Ziyuar Reymova. O'zbek cholg'u ijrochiligida obraziylik, timsollar va mushohada: Lingvofolkloristik yondashuv	798
132.	Fazliddin Abdusalomov. O'zbek folklor kuylarining notalashtirilishi va cholg'ulashtirishning ahamiyati	802
133.	Shirin Askarova. Musiqiy ta'limda noyob musiqiy cholg'ular o'rganilishining amaliy ahamiyati va innovatsion yondashuvlar	806
134.	Shahnoza Allanazararova. O'zbek va jahonfolklor namunalari asosida madaniyatlararo integratsiyani shakllantirish.	811

135.	Zebiniso Xudayberdiyeva. Fuqorolik madaniyatining shakllanishida oiladagi huquqiy madaniyatning o‘rni.	817
136.	Anvar Mirzayev. O‘zbek musiqa san’ati va madaniyatining taraqqiyot bosqichlari	826
137.	Sardorbek Azatov. Hamza Xakimzoda Niyoziy: O‘zbek musiqali drama osmonida yongan birinchi yulduz.	831
138.	Munisa Xasanbayeva. Традиционная узбекская музыка – основа формирования духовности молодежи	836

**FOLKLOR NAMUNALARINI
QIYOSIY O'RGANISH
MASALALARI**

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Muharrir *T.Mirzayev*
Badiiy muharrir *L. Aslanova*
Sahifalovchi *G. Ahmedova*

Noshirlik faoliyati to'g'risidagi xabarnoma 6.11.2023-yil qabul qilingan,
tasdiqnoma № 156149.
Bosishga 2025-yil 25-noyabrda ruxsat etildi. Bichimi 60x84 ¹/₈. Shartli bosma tabog'i
49,29. Adadi 50 nusxa. Buyurtma raqami № 029/M-25.

“Donishmand ziyosi” MChJ nashriyotida nashrga tayyorlandi.
Toshkent shahar, Navoiy ko'chasi, 30-uy.

“Kamalak-PRESS” MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahar, Navoiy ko'chasi, 30-uy.

«DONISHMAND ZIYOSI»

ISBN 978-9910-582-39-4

9 789910 582394